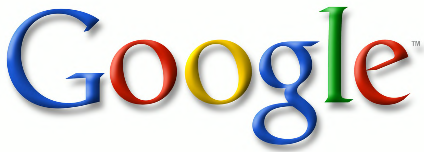

Karolides, Paulos

ВЪВЕДЕНИЕ

въ

ИСТОРИЯТА НА XIX ВѢКЪ

отъ

ПАВЛА КАРОЛИДИ

Прѣвелъ отъ гърцки

Д. В. Македонский

Издатели

Бр. П. Спиркови

СОФИЯ.

Печатница на Бр. П. Спиркови

1 8 9 4.

Прѣзъ 1892-93 г. появи се на гърцкий язикъ едно много интересно съчитение по историята: „*История на XIX вѣкъ*" отъ професора въ Атинския университетъ г. Павла Каролиди. Това съчинение се състои отъ три голѣми тома (около 2000 страници), а като прѣдварително къмъ него приложение се издаде прѣзъ 1891 настоящето „*Въведение въ историята на* XIX *вѣкъ*", цѣльта на което е да приготви четеца да разбере по-добрѣ и по-основателно събитията, които се излагатъ въ самата история. Като допълнение пъкъ на тая интересна въ много отношения история, г. Павелъ Каролиди още прѣди нѣколко мѣсеца обяви, че е турилъ подъ печатъ и въ скоро врѣме ще се издаде и друго едно още отъ по-голѣма важность и интересъ съчинение: „*Историята на Гърция и на другитѣ Источни народи прѣзъ послѣднитѣ четирдесеть години, сирѣчь отъ 1853 до 1893*", периодъ, въ който почена и слѣдва да се извършва поясняванието на голѣмия источенъ въпросъ и се рѣшава сѫдбата на всѣкий единъ отъ християнскитѣ народи на Истокъ.

Още слѣдъ издаванието на първия томъ отъ това важно историческо дѣло азъ се заловихъ съ прѣвожданието му на българский язикъ, но тоя мой прѣводъ може би никога не щѣше да види бѣлъ свѣтъ, ако не бѣхѫ родолюбивитѣ прилѣпчани Г. Г. Братя П. Спиркови, които съ голѣма готовность приехѫ да го из-

дадѫтъ и да обогатнѫтъ съ него българската книжнина. Разумѣва се, както тѣ, така и азъ хранимъ надѣжди, че българската интелигенция, читающата у насъ публика, която не е вече малобройна и умѣе съзнателно да цѣни сериознитѣ трудове, ще се притече на помощь, за да може да се издадѫтъ по-скоро всичкитѣ томове отъ историята на XIX вѣкъ съ картини въ текста.

Трудътъ на г. Павла Каролиди е оцѣненъ и признатъ за сериозенъ не само отъ неговитѣ съотечественници и сънародници—гърцитѣ, но и отъ французи, нѣмци и др., та нѣма нужда да се прѣпорѫчва той на българитѣ. Впрочемъ като прѣпорѫка нека служи настоящето *„Въведение.“*

София, Януарий 189[illegible] год.

Д. В. Македонский

ПРѢДГОВОРЪ

отъ автора

На съчинената отъ насъ История на XIX вѣкъ, която скоро ще се издаде, счетохме за цѣлесъобразно прѣдварително да прибавимъ, като особенна студия, едно *Въведение*, което да приготви четеца въ сериозното изучване на тая история чрѣзъ необходимото за такъво изучване знание на по-важнитѣ глави на европейската история отъ минжлото. Въ това ние послѣдвахме и примѣра на великия историкъ Гервинуса (Gervinus), който прѣдварително приложи на своята голѣма „История на XIX вѣкъ" едно „*Въведение*" и го издаде като особенна студия. Ние, безъ съмнѣние, сме далечъ да сравняваме съчинената отъ насъ за употрѣбление на гръцкия народъ *) История на XIX вѣкъ съ дългата критическа история на знаменития историкъ, прѣждѣврѣменната смърть на когото остави, по злощастие, полудовършено голѣмото дѣло. Що се отнася, обаче до „*Въведението*" работата стои инакъ. Не казвамъ, че моето „Въведение" е по-сериозно отъ онова на Гервинуса. Казвамъ обаче, че то, като си прѣдстави по-важна цѣль, занимава се съ по-важни въпроси и съдържа по-важни прѣдмети и глави отъ историческия животъ на Европа, така щото има по-широкъ кржгъ и хоризонтъ исторический. Въведението на Гервинуса, както самъ сжщий въ прѣдговора си казва, не съдържа нищо друго освѣнь *нѣкои общи характеристики* отъ политическия животъ на Европа отъ по-новитѣ врѣмена. На противъ, настоящето Въведение е история на Европа отъ началото на европейския исторический животъ до XIX вѣкъ, история, която отъ вигла (високо мѣсто за гледание) гледа и испитва всичкитѣ важни глави на тоя исторический животъ. Общий характеръ на европейската история, происхождението на латино-нѣмския свѣтъ отъ стария гръко-римский, политическото происхождение на Европа отъ римската империя,

---

*) „Историята на XIX вѣкъ" на Павла Каролиди, както се произнесе за нея сериозната критика, може да се чете съ полза не само отъ гърци, но и отъ французи, нѣмци, англичани и пр. Тия думи на гърка историкъ сж изказани отъ скромность и отъ голѣма почить къмъ паметьта на великия нѣмецъ историкъ. *Прѣвод.*

началото и постепенното обясняване и развитие на общия политический животъ на Европа чрѣзъ системата на католическата християнска монархия и чрѣзъ противоположната система на европейската федерация (съюзъ) всичко това ние изложихме съ колкото ни бѣше възможно точность и ясность. Въ главата за системата на европейската федерация потрудихме се да говоримъ върху тоя въпросъ отъ най-общото и най-широкото му историческо гледище и значение, като сравнихме тая система на сегашната европейска федерация съ системата на стара Гърция. Освѣнь това, въ това Въведение е изложена на късо, но съдържателно, историята на вжтрѣшното политическо развитие на разнитѣ европейски държави, историята сирѣчъ на политическитѣ постановления, особенно на парламентарнитѣ, въ всичкитѣ европейски страни отъ началото на европейската история до XIX вѣкъ споредъ различнитѣ фази на развитието имъ. Но и работитѣ за Църквата сж изложени доста съдържателно въ по-главното и историческо значение. Така сжщо и религиозната реформация и влиянието ѝ върху цѣлия исторический животъ. Обърнжхме още особенно внимание и върху работитѣ на славянскитѣ народи и особенно върху отношенията на Византийската държава къмъ славянскитѣ народи и къмъ Руссия. Съ сжщото внимание и грижа изслѣдвахме и източния въпросъ и историческото значение на османската държава. Нѣкои глави отъ по-новата история, общи на нашето *Въведение* и на Гервинусовото, както за американската революция, за французската революция и за Наполеоновата европейска хегемония, тука сж изложени отъ по-главното имъ историческо гледище, значение и характеръ и въ духъ философский може би, но съ историческа свързка, простота, краткость и ясность. Като е такъво нашето Въведение, не казвамъ че то е дѣло съвършенно въ вида си, има обаче неоспоримата добродѣтель на първообразие (оригиналность) на дѣлото въ начина на схващанието и излаганието прѣдметитѣ и идеитѣ. Тая добродѣтель иж слѣдватъ по логическа свързка вжтрѣшната сила и ясность на идеитѣ и единството не схващанията и съдържателностьта, която се свързва съ ясность, които всички правятъ тукъ излаганата история ясна и лесноразбираема отъ ума и разсжждението на четеца. Най вече двѣ цѣли бѣхж, така да се каже, полярната наша звѣзда: *а*) да въведемъ четеца въ дѣйствителната история, която може да го възвиси въ общата идея на историческия животъ; *б*) да дадемъ на тукъ излаганата история характеръ и окраска гръцки *), като прѣдставляваме дѣто и колкото можемъ гръцката

*) Това прави голѣма честь на всѣкий авторъ, слѣдователно и на г. Каролиди, който на историческото си съчинение дава народна окраска и прѣдставлява, до колкото е възможно, националната история на народа, ..ъ когото принадлежи, за исходна точка и центръ на всичко идеално и ..шено. Наистина това е най-лесно да направи гръкъ историкъ, защото

история за исходна точка и центръ на цѣлия исторический животъ на Европа. Въ това, безъ съмнѣние, много подпомогнѫ на нашето дѣло общий характеръ на гръцката история въ всичкитѣ почти нейни периоди. Въ историята на новия европейский свѣтъ, който се свързва съ много свързки отъ вѫтрѣшно единство къмъ стария гърко-римский, има наистина много точки за сравнявапие и аналогия съ стария еллинизмъ. Но и Византийската история прѣзъ срѣднитѣ вѣкове съставлява въ много отношения общъ центръ на историята на свѣта. Вѣрно е, че и у европейцитѣ, и слѣдъ дѣлата на Гиббона (Gibbon) и на Цинкайзена (Zinkeizen), Византийската история не се е изучила още сериозно въ това отношение. У насъ, безъ съмнѣние, покойний Папаригопулосъ написа за Византийския свѣтъ, отъ гледна точка главно национална, много и отъ голѣма важность работи съ дълбоко и всестранно изучвание; но отъ всемірна историческа гледна точка тая история малко се е изучавала у насъ. Многостраннитѣ и важни отъ тая гледна точка изучвания и на самия извѣстенъ у насъ историкъ и теологъ А. Диомидисъ Кириякосъ се отнасятъ главно до Църковната История. Разбира се, въ такъва една студия, като настоящата, можѣхѫ да станѫтъ само нѣкои намеквания върху тоя въпросъ. При всичко това казано е доста, за да покаже голѣмото историческо значение на въпроса. За допълнение на писаното отъ тая гледна точка за Византия ние изложихме нѣкои малки работи за отношенията на Византиския свѣтъ къмъ славянскитѣ народи и особенно къмъ Руссия. Въ такъвъ духъ и въ такъва свързка на събитията сме истълкували и источния въпросъ за османската държава не само отъ по-главната имъ всемірна историческа гледна точка, но и отъ свързаната съ нея вѫтрѣшна гръцка гледна точка. Высокий общъ характеръ на гръцката история и въ врѣме на турския режимъ и въ врѣме на гръцката борба за народна свобода ще бѫде прѣдставенъ и поясненъ въ Историята на XIX вѣкъ, която сме се потрудили да напишемъ така, щото да стане не само приятно четение и общо поучителна на всички, които ѭ четѫтъ, но и сериозна историческа студия на голѣмитѣ исторически събития и въпроси отъ тоя вѣкъ.

старата история на Гърция дѣйствително е пълна съ славни дѣла, па и древнитѣ гърци сѫ първий исторический народъ отъ стария свѣтъ; но и всѣкий другъ не гъркъ историкъ би могълъ да намѣри страници въ историята на своя народъ, отъ които да вади заключения като тия на г. П. Каролиди. *Прѣвод.*

ВЪВЕДЕНИЕ

ВЪ

ИСТОРИЯТА НА XIX ВѢКЪ

I

Началото, прѣдметътъ, духътъ и общий характеръ на историята на деветнадесетия вѣкъ.

Ония, които специялно списватъ историята на деветнадесетия вѣкъ, обикновенно захващатъ историческия расказъ отъ великитѣ исторически събития отъ годинитѣ 1814 — 1815. Защото тия събития, разгледвани въ историческото имъ отношение и свързка както съ непосрѣдственно свързаната съ тѣхъ история на прѣдидущитѣ години, така и съ общия политический животъ и политическото положение на Европа около началото на деветнадесетия вѣкъ, доставятъ на оногова, който списва историята на тоя вѣкъ, необходимата здрава основа и исходна точка за изучване и разбиране цѣлия прѣдметъ на тая история.

Деветнадесетий вѣкъ изгрѣва на историческия хоризонтъ на свѣта всрѣдъ единъ исторический периодъ великъ и твърдѣ важенъ както за Европа, така и за цѣлия исторический свѣтъ, периодътъ, извѣстенъ въ историята подъ по-частното име *Французска Революция*. Тоя периодъ, като започнѫ отъ годината 1789, испълни прѣзъ цѣлъ четвъртъ вѣкъ историята на Европа и чрѣзъ нея историята на человѣчеството съ исторически събития, които и отъ външния имъ изгледъ въ външния животъ на народитѣ сѫ велики и достопаметни, но прѣди всичко чрѣзъ вѫтрѣшната си сила и характера много сериозно и много плодотворно

повлияхѫ върху развитието и обясняванието на вѫтрѣшния исторический животъ на народитѣ въ Европа и на другия свѣтъ. Годината 1815, която туря край на тоя периодъ чрѣзъ създаденото по това врѣме историческо положение (statusquo), съставлява исходна точка, отъ която започва новъ исторический периодъ. Тоя новъ периодъ въ много отношения разви и повдигнѫ историческия животъ на Европа прѣзъ деветнадесетия вѣкъ чрѣзъ ония сили и начала, които, родени и развити въ тоя периодъ, се вмъкнѫхѫ постепенно въ общия организмъ на историческия животъ на европейскитѣ народи и дадохѫ характера и опрѣделихѫ условията за по-нататъшното обяснение на тоя животъ; въ много пъкъ отношения той повдигнѫ и нови въпроси и задачи, свързани посрѣдственно съ всичката история на минѫлото, разрѣшението на които е станѫло и още е прѣдметъ на постоянни борби, които се продължаватъ прѣзъ всичката до днесь история на деветнадесетия вѣкъ.

Започнѫтото отъ 1789 въ Франция велико политическо движение, бидѣйки повече послѣдствие отъ дотогавашното развитие и обяснение на европейския исторический животъ и особенно на французския, и като бѣ нанесло и то голѣми промѣнения въ вѫтрѣшния животъ на французския народъ, а посрѣдственно и на цѣлата друга Европа, като станѫ още причина на голѣми европейски стълкновения и войни, свърши се, слѣдъ много перипетии, съ основаното и осветеното отъ Виенския договоръ и отъ другитѣ съврѣменни политически или нравственно съ него свързани договори и съюзи европейско политическо положение. А това положение прѣзъ цѣли десетолѣтия въ деветнадесетия вѣкъ съставляваше и сега още съставлява въ нѣкои точки основата на публичното европейско право въ взаимнитѣ отношения на европейскитѣ държави. Ако се сѫди прочее отъ външно и просто политическо гледище историята на деветнадесетия вѣкъ, тя е едно по-нататъшно развитие и пояснявание на прѣобразованата чрѣзъ Виенския договоръ и турнѫта на нови основи система на Европейската федерация и на свързанитѣ съ политичес-

кия животъ на Европа всемірни исторически събития. Но голѣмий исторический периодъ на французската революция не произведе само въ външното пространство на нравствената сила велики и достопаметни дѣла, които можѣхж да се опропастжтъ и се опропастихж наистина прѣзъ голѣмитѣ войни, които измѣнихж политическия строй, който бѣ наложенъ за нѣколко врѣме отъ Франция на Европа. Но извърши и дѣла велики и постоянни въ нравственното и духовното поле на историята, като освети политически идеи и начала, могжщи да прѣживѣжтъ разрушението и унищожението на политическата и военна хегемония на Францiя надъ Европа. Оттукъ и господаритѣ и политическитѣ мжжье, които създадохж и осветихж положението отъ 1815, не се ограничихж само да уреджтъ външнитѣ отношения на европейскитѣ държави помежду имъ. Напротивъ, даже дѣлото на Виенския договоръ бѣше происхождение не само на политическото състояние, създадено отъ международнитѣ войни, но и на посрѣдственно свързанитѣ съ тия войни въпроси отъ вжтрѣшния политический животъ на Европа, както тия въпроси възникнжхж и се развихж отъ политическитѣ идеи и начала на французската революция и на свързаната съ тая революция, вжтрѣшно и външно, история на европейскитѣ народи. Оттукъ, независимо отъ политическата или нравственната и всеобща историческа стойность на осветенитѣ чрѣзъ положението отъ 1815 относително споменжтитѣ въпроси начала на всеобщия политический животъ на Европа, происходящата отъ това положение на Европа история, по вжтрѣшния си ходъ и развитие, е историческото развитие и обяснение на самитѣ ония въпроси.

Французската революция въведе нови идеи и начала въ политическия и социалния организмъ на Европа и на самия дори религиозенъ животъ, и чрѣзъ тия начала и учения освети въ господарството съвършенно ново публично право, новъ политический прѣдметъ относително идеитѣ, които отъ вѣкове изрично или мълчеливо, явно или тайно господствувахж въ съвѣстьта на народитѣ отъ Европа за началото и про-

исхождението и за нравственната сила и мощь на държавата и на държавнитѣ власти. Защитницата на такива начала монархическа Европа, която воюваше противъ французската революция и нейнитѣ политически учения, като такива, които съборихѫ всѣкий нравственъ порядъкъ въ обществения животъ, поиска да се въсползува отъ окончателната противъ Франция побѣда за защищавание и запазвание на старитѣ консервативни начала за божественното право въ държавата и за божественностьта на господарственната власть. *Свещенний сѫюзъ*, който запечати осветеното отъ Виенския договоръ положение, или по-добрѣ политическата система, която подъ името и нравственния блѣсъкъ на *свещенния сѫюзъ* въ Европа владѣеше, имаше за цѣль именно да се бори противъ каквато и да е революционна и разрушителна на учението за божественното право идея и усилванието и прѣобладаванието и въ политическия животъ на това учение. А такъвий характеръ на онова положение направи го точка и становище на постоянна борба и на дълговрѣменни борби между противовоюющитѣ начала, съ които се свързахѫ или подъ името на които се криехѫ нередко и множество низки и подли каприции и интереси. Тия борби съставляватъ срѣдището (центра), така да се каже, около което се върти всичката история на вѫтрѣшния животъ на народитѣ отъ Европа, история на революции и еволюции, на насилственни промѣнения на управления и на кървави отмъщения или на мирни прѣобразования и на развивание мирна политика споредъ духа на новитѣ идеи. Тая часть отъ историята на деветнадесетия вѣкъ, като съставлява въ много отношения главния характеръ на историята прѣзъ първитѣ десетолѣтия на вѣка, придава му особенна важность спрѣмо историята отъ прѣдшествующитѣ вѣкове.

Но тоя вѣкъ наслѣди политически борби и отъ другого естество отъ споменѫтия великъ периодъ на французската революция. Опасната система на французската хегемония на Наполеоновата тирания надъ Европа биде съборена и разрушена отъ сплотената за това останѫла Европа не само чрѣзъ военната сила на гос-

подаритѣ, а още по-малко чрѣзъ нравственната сила на консервативнитѣ политически начала, но прѣди всичко чрѣзъ събуждането на народната свѣсть и на съзнанието на народната свобода у народитѣ, които се борѣхѫ противъ Франция, особенно отъ годината 1813. Но тъкмо това национално събуждание и оттукъ произлѣзлото нравственно възбуждание произведохѫ у тия народи живи желания и справедливи притезания за нациоанално единство и свобода. Това станѫ особенно въ Германия и Италия. А Виенский конгресъ. като спомогнѫ твърдѣ малко или не спогнѫ никакъ на тия притезания. станѫ и въ тоя въпросъ отрицателно точка на нови борби за национално възстановявание и национално единство. Тия борби, съединени съ ония за политическа свобода, на които характера очертахме вече, упражнихѫ голѣмо влияние, особенно прѣзъ послѣднитѣ десетолѣтия на нашия вѣкъ, върху общия ходъ и развитие на историята на тоя вѣкъ и отъ благополучния повечето пѫти тѣхенъ исходъ турихѫ върху нови основи и условия системата на европейската федерация и на свързаното съ нея европейско равновѣсие.

Но и вънъ отъ собственно европейското положение и становище на историята, въ гърцкия Истокъ, въ началото на деветнадесетия вѣкъ се случихѫ събития, които създадохѫ новъ периодъ въ историята на свѣта. Тоя Истокъ, който слѣдъ разорението на Византийската гърцка империя съставляваше особна историческа окрѫжность, която нѣмаше никакво сношение и вѫтрѣшно историческо прикосновение съ Европейския животъ, и споредъ владѣющия въ него елементъ не зимаше никакво участие въ духовния животъ на Европа, нито пъкъ се съединяваше съ системата на християнската европейска федерация, а повече слѣдваше азиятската история върху европейската почва; тоя Истокъ, чрѣзъ спомѣнѫтитѣ събития, влѣзе въ новъ периодъ на исторический животъ, въ който не само нови исторически сили, до тогава скрити, възникнѫхѫ и добихѫ свѣтлина и животъ и историческа сила, но и отношенията на Европа къмъ Истокъ се турихѫ съвършенно на нови основи и условия за историческо

развитие. Мѫжественното повдигание на гърцкия народъ въ борбата за свобода и политическото му въздигание и въстановявание, което поклати и потресе отъ основа въздигнѫтото отъ XV вѣкъ и закрѣпено въ Европа азиятско историческо здание, непосрѣдственно направи голѣми промѣнения въ Истокъ, а посрѣдственно много повлия и на общия ходъ на историята въ Европа. Въ Истокъ гърцката борба произведе нови центрове отъ християнска цивлизация, непосрѣдственно съ създаванието на свободна гърцка държава и съ вдъхванието животъ и духовна и национална живость на распръснѫтия по цѣлата османска империя въ Европа и въ Азия еллинизмъ, а посрѣдственно-чрѣзъ постепенното възраждание въ националенъ животъ и заживявание на останѫлитѣ подъ щита на православието негърцки православни националности отъ Истокъ. При това гърцкото въстание чрѣзъ голѣмитѣ вещественни и нравственни удари, които нанесе противъ османската държава и противъ съвършенно азиятския неинъ политический и военний организмъ, принуди тая държава да влѣзе въ новъ пѫть на политический животъ, тѣсно зависимъ, нравственно и политически, отъ Европа и постоянно да се влияе отъ духовния животъ на Европа.

Такъвото вещественно и нравственно ослабвание на османската държава отъ гърцкото въстание и общото заживявание и усилвание на храстиянската цивилизация, нравственното оживявание и историческо въздигание на православната църква и видното политическо положение, което завзе спрѣмо османската държава и цѣлата протестанска Европа русската държава, която упражнява нравственната хегемония въ православния Истокъ, измѣнихѫ дълбоко характера на отношенията на Европа къмъ Истокъ. И нарeчений источний въпросъ, който отъ появяванието на османцитѣ въ Европа бѣше въпросъ най-напрѣдъ на европейска защита противъ азиятската въ Европа държава, а послѣ отъ въпросъ за защита станѫ въпросъ за европейско политическо и военно нападение и завоевание, а повече и отрицателенъ елементъ на европейско равно-

вѣсие, постепенно въ деветнадесетия вѣкъ станѫ въпросъ многосложенъ, който, безъ да изгуби съвършенно дотогавашния си характеръ, станѫ не помалко важенъ елементъ въ общата международна политика на Европа и сѫществена часть въ общото политическо, икономическо и духовно пояснение на европейския животъ. И чрѣзъ това промѣнение гърцкий Истокъ, който отъ XV вѣкъ бѣше отдалеченъ почти отъ европейската история, станѫ пакъ голѣмъ стълпъ и побудителна причина на християнската европейска цивилизация противъ азиятския свѣтъ.

Казаното до сега за характера на историята на деветнадесетия вѣкъ се отнася до историческото положение на тоя вѣкъ особенно подъ европейското му сѫщество и възгледъ. Но и историческитѣ центрове вънъ отъ полуострова, които зависятъ и се управляватъ отъ историческия животъ на Европа или и просто като слѣдватъ заедно съ него и дѣйствуватъ на развитието му, силно сѫ способствували за раждането и развитието на общия исторический животъ въ всѣкий неговъ клонъ отъ описания му вече характеръ. Чудното историческо развитие и повдигание на Съединенитѣ Штати въ сѣверна Америка, на които началото и създаванието е дѣло на послѣднитѣ години отъ минѫлия вѣкъ, но собственното историческо развитие принадлежи на настоящия, и политическата независимость на другитѣ земи отъ сѣверна и южна Америка, която около началото на настоящия вѣкъ съдѣйствува съврѣменно на гърцката борба за свобода, внесохѫ единъ новъ важенъ елементъ въ общия исторический животъ на Европа и на останѫлото человѣчество. Американский полуостровъ, който чрѣзъ изнамиранието си възобнови въ голѣма часть историята въ поновитѣ врѣмена, сега съ влизанието си като самостятеленъ исторический елементъ въ общото историческо колело на цивилизования свѣтъ възобновлява отчасти историята въ деветнадесетия вѣкъ.

Но и много или малко важнитѣ исторически събития въ Азия и Африка и на всѣкадѣ по свѣта, които се извършвахѫ най-много подъ силното влияние и я-

което цивилизаторско дѣйствие и движение на европейския и американския животъ и въ свързка съ общия исторический ходъ на тия два голѣми центрове на човѣческото историческо развитие, придаватъ ново богатство на историята на деветнадесетия вѣкъ, което повдига съвършенно особенното значение и важность и характера отъ особенно свойство на тоя отдѣлъ отъ всеобщата история.

Всичко горѣказано съставлява съдържанието, самия прѣдметъ на историята на деветнадесетия вѣкъ и ѝ дава особенния ѝ характеръ въ общата история, а само това стига да направи тая история единъ отъ най—важнитѣ отдѣли или глави на историята, едно даже отъ най-главнитѣ нейни раздѣления, така нареченото *най-нова история*, сирѣчъ *историята на най-новитѣ врѣмена*, ако обикновенно това име да отива до годината 1789. Но онова, което повече отъ всичко до тукъ казано съставлява най-главния, най-дълбокия и нравственно най-високия характеръ и особенната нравственна стойность и важность на историята на деветнадесетия вѣкъ, е управляющето се чрѣзъ нея историческо съзнание, което дълбоко вникнѫ въ вѫтрѣшния организмъ на историческия животъ и му придава съвършенно отъ особенно свойство характеръ и нравственна историческа сила. Като казваме *историческо съзнание*, ние разбираме дълбоко развитото съзнание на историческия животъ, воля и енергия и на историческото прѣдназначение у националноститѣ, народитѣ и държавитѣ и въ всичкитѣ въобще нравственни, сирѣчь человѣчески елементи отъ историческия животъ. Не само управници и господари на народи и държави, но самитѣ народи зиматъ *живо*, *енергическо и съзнателно* участие въ всѣко движение, развитие, напрѣдъкъ и осършенствувание на историческия животъ, до колкото той се подчинява или зависи отъ влиянието и дѣйствуванието на исторически живущитѣ народи. Националности и народи, и държави, и господари, и правителства ставатъ малко по малко една и иста сила. Властьта и всичката политическа сила излизатъ отъ самата воля на тълпата, и народната воля и общественното мнѣ-

ние, което исхожда отъ националното съзнание, съставляватъ на всѣкадѣ мѣрката, която управлява сѫдбинитѣ на народитѣ и на държавитѣ; а господаритѣ и управляющитѣ ставатъ прѣдставители на народното съзнание и тълкуватели и органи на общественното мнѣние и на народната воля. И тамъ даже, дѣто господарството и законътъ сѫ поставили господаритѣ и правителствата имъ по-горѣ отъ всѣка отговорность, происходяща отъ закона, тѣ се прѣкланятъ прѣдъ тая нова нравственна отговорность, и у народитѣ даже, у които нѣма никаква законна формалность за званично (официялно) исказвание на народнитѣ мисли и чувства, народното мнѣние, което безъ шумъ и мълчеливо дѣйствува, и всѣкаквитѣ негови изявления и наклонности сѫ силата, която невидимо управлява намѣренията, мислитѣ и дѣйствията на господаритѣ. По нѣкадѣ народитѣ, чрѣзъ прѣдставителното и парламентарното си правителство, управляватъ сами своитѣ сѫдбини, а властьта на господаря идеялно прѣдставлява господството на народа и на господарското величество, което става проста формалность и име на народното величество. Оттукъ народитѣ въ общата федерация стоѭтъ направо единъ срѣщу другий и взаимнитѣ борби на народитѣ ставатъ борби на държави, а войскитѣ, които се опълчаватъ една срѣщу друга, сѫ самитѣ народи въорѫжени и опълчени единъ срѣщу другъ. На всѣкадѣ господството на народитѣ расте и се усилва и на всѣкадѣ движението за добивание на вѫтрѣшна свобода и вънцна независимость става постоянно. Борбитѣ за вѫтрѣшна свобода произвождатъ, повече или по-малко, вѫтрѣшнитѣ противоположности и раздѣления въ националния животъ, а борбитѣ, които се водятъ за вънщна национална свобода и независимость, разширочаватъ историческитѣ между народитѣ противоположности, като усилватъ борбата за лично национално сѫществувание. Но колкото отъ една страна съзнанието на личното национално сѫществувание и чувствуванието на националната честь и на националното величие и стрѣмлението за национална свобода, независимость и национално единство и слава съставляватъ най-главния ха-

рактеръ на народния и политическия животъ на народитѣ, толкова, отъ друга страна, тоя характеръ се явява не наистина така сѫщо силенъ и неповреденъ, но постоянно наклоненъ къмъ усилнание, и въ това стрѣмление, което надъ националната личность и надъ историческитѣ противоположности и раздѣления води всички въ едно общо нравствено съединение на человѣчеството, което се извършва въ пространството на най-отважнитѣ и високи интереси на человѣчеството. Отношенията между националноститѣ и народитѣ, чрѣзъ нарастванието на общата цивилизация като ставатъ отъ день на день по-яки и по-живи, увеличаватъ точкитѣ на общитѣ между всичкитѣ народи интереси. А разнообразността на тия интереси и общността на науката сѫдѣйствуватъ, щото при всичкитѣ противоположности, които отдѣлятъ народитѣ помежду имъ, общото дѣло на цивлизацията на всѣкадѣ да се обработва и произвожда. И всеобщото обществено мнѣние на цивилизованото человѣчество, като добива всѣкий день по-голѣма сила въ цѣлото историческо общество, не прѣмахва наистина происходящитѣ отъ голѣмитѣ национални противоположности международни разногласия и послѣдствията имъ, но поне прави умѣрена происходящата отъ тия противоположности и отъ хиляди сблъсквани интереси борба, като обърща нередко вниманието на народитѣ на борби за по-главни и по-високи интереси. Въ пѫтя на такива борби народитѣ, проникнѫти отъ по-високия духъ на вѣка, се надпрѣварватъ помежду си и работятъ, прѣди всичко, за увеличавание и укрѣпявание на правата си.

А такъвато борба е толкова голѣма и силна, постоянна и плодотворна въ послѣдствията си, щото основателно человѣкъ може да каже, че съ исключение на стария гърцкий свѣтъ въ врѣмето на най-цвѣтущето му нравствено развитие и държавно управление, никога историята, сирѣчь исторический свѣтъ не е ималъ по-голѣмо и по-силно съзнание за себе си и никога не е бивалъ по-истинский господарь и управникъ на сѫдбинитѣ си въ положенитѣ на человѣческата мисъль и свобода граници. „Историята на свѣта въ тоя

вѣкъ не се занимава, казва Rotteck, само съ нѣкои отдѣлни и по-високо стоящи личности, прѣдъ които народитѣ стоѭтъ като нули, но самитѣ народи се явяватъ на сценага на всемірния театръ, сами тѣ, като ставать рицари и герои на драмата и съзнаватъ собственната си честь и достоинство, става вече невъзможно ниски интриги и нищожни своеправия да ставатъ причина за кървави войни и за своенравието на нѣкоя жена, къмъ която се има благоволение, да се издаватъ заповѣди за голѣми сражения. Не владѣе вече ниското, безредното и шумно занятие отъ старитѣ врѣмена, но сериозна и мѫжественна енергия и борба. Всѣкий зима участие въ свѣтската историческа борба на мнѣнията. Борбитѣ не се водятъ вече между нечувственни тълпи, но между мѫжье."

Борба на философското право, сирѣчь на правото, което проистича отъ чистото слово, отъ философствуванието за человѣческитѣ работи, противъ историческото право, сирѣчь противъ правото, осветено повече отъ врѣмето въ историята и което отъ нея черпи силата си, е главний характеръ на духа, който владѣе надъ хода на историята отъ врѣмето на американската и на французската революция до днесь. Философското право, като происхождение на идеи и което търси на всѣкадѣ абсолютното и съвършенното и затова е съвършенно недостѫпно въ историята, води крайно жаркитѣ защитници на борбата къмъ погрѣшни начала и учения поради неприсобимостьта имъ; но и просто отъ силата на врѣмето освѣтенитѣ начала и историческитѣ законни и установенни нѣща, за ражданието на които заедно съ основнитѣ нравственни начала и сили отъ развитието на человѣческия животъ не малко способствувахѫ и насилието, и произволътъ, и развращението на духа на истинския человѣческий напрѣдъкъ, прѣпятствуватъ на здравото развитие на господарството и обществото. Всрѣдъ тия двѣ крайности стои и води силна борба противъ тѣхъ истинското, просвѣтеното и здравото общественно мнѣние. Тая и другата борба на общественното мнѣние противъ *общественната сила*, каквато въ никой другъ периодъ на

историята не се прѣдставлява така велика и великолѣпна, даватъ на историята на вѣка особенния му великолѣпенъ образъ (наружность). Сѫдбата, разстоянията и фазитѣ на тая борба сѫ разнообразни и измѣнчиви; въ всичко периодътъ на новитѣ идеи на много мѣста е явенъ. Сѫдбинитѣ на народитѣ не се управляватъ само отъ рѣшения на кабинетитѣ или отъ дипломатически интриги и отъ наемни войници, подлежащи подъ заповѣдитѣ на нѣкой деспотъ дори до послѣднитѣ негови своенравия, и течението на всемірната история не е дѣло на правителства и господари. Господарството става собственность на народа, който се е възвисилъ до историческото съзнание. Династическитѣ държави се прѣобръщатъ малко по-малко въ господарства национални или се считатъ останки отъ старъ животъ и стара история, а завоевания, страсти, династически интриги и учения за равновѣсие не съставляватъ необходимо правило на международнитѣ отношения и единствената цѣль на международнитѣ войни. Това наистина не можемъ да речемъ че е исключителенъ характеръ на нашия вѣкъ. Истина е само, че отъ тая гледна точка тоя вѣкъ надминава всичкитѣ прѣминѫли. Но борбитѣ, които станѫхѫ всѫдѣ за права и правдини, за свобода и независимость, за политически свободи и автономни права, никадѣ другадѣ въ историята, освѣнъ въ старогърцката, не сѫ се водили съ по-голѣмо постоянство и по-просвѣтено съзнание на цѣльта отколкото въ новата история. А това защото интересътъ за такъва борба прониква въ всичкитѣ слоеве на обществото. Но такъвато сила на общественното мнѣние и воля, такъвото участие на народи въ дѣлата отъ общото тѣхно историческо развитие има и не малко тъмни и лоши свои страни. Не само смѣлото възбуждание на общественната мисъль и неограничената свобода за разсѫждавание, като се противопоставятъ на отколѣ приетата истина, излагатъ на постоянни колебания общественния животъ; не само въ частния животъ на народитѣ заблудени мисли и крайни мнѣния за правата на человѣка, като възбуждатъ опасно общественнитѣ страсти, заплашватъ съ общо разруше-

ние социялния и политическия и даже цѣлия нравстенъ строй и подъ знамето на свободата и напрѣдъка извършватъ се най-голѣми онеправдания и злодѣйства и, по-лошото, прѣдизвиква се така най-силното отмъщение противъ истинската свобода; но и въ всеобщото международно общество на народитѣ отъ една страна национални страсти, отъ друга националний егоизмъ, себелюбието, надмѣнностьта и ненаситното користолюбие, съединени съ отричанието на всѣко по-високо нравствено начало, управляюще человѣческитѣ работи, овѣковѣчаватъ сблъскванията между националноститѣ. Понѣкога пъкъ справедливитѣ и свещеннитѣ въ цѣлото разбрано и чувствующе человѣчество интереси на по-слаби по материялна сила народи се жертвуватъ съ нечестиво прѣзрѣние на всѣко человѣческо право за нискитѣ интереси на по-силни националности, които се отнасятъ като тиранинъ къмъ слабитѣ, и това подъ благовидното име на общи интереси, на всеобщъ миръ, международно право и цивилизация. И подъ такъвъ видъ много пѫти се прислѣдва не само побѣдата и прѣимуществото на правото отъ тежкото насилие на по-силния противъ истинското право на по-слабия, но и висши общи интереси на человѣчеството се прѣнебрегватъ и изнасилватъ заради националния егоизмъ на която и да е силна националность.

Деветнадесетий вѣкъ отъ духовна гледна точка е въ общия му видъ вѣкъ на просвѣщението, на науката и на духовната свобода, сирѣчь на свободата на съвѣстьта и на вѣротърпимостьта, свободенъ отъ кървави вѣроисповѣдни раздори, отъ които иматъ кой повече кой по-малко всички вѣкове отъ XIV насамъ. Но самата наука и духовната свобода, съ която се хвали тоя вѣкъ и която дълбоко е проникнѫла въ всичкия му исторический животъ, злѣ разбрана въ нѣкои възгледи, не се задоволява просто съ изслѣдването и опровержението на заблуденитѣ теории, които се проповѣдватъ въ името на религията, и съ злоупотрѣбленията, които се вършѫтъ въ религиозния животъ, но като се свързва или по-добрѣ служи на другитѣ егоистически течения на тоя вѣкъ, особенно притезанията

за господарство и общество, опитва се да подкопае самитѣ основи на религиозния животъ и на свързания съ него нравственъ строй и на нравственнитѣ начала на историческия животъ. Отъ друга страна, такъвото разрушително течение на наричания напрѣдъкъ и духовна свобода прѣдизвиква най-силно отмъщение отъ страна на поклонницитѣ на крайно консервативнитѣ за религия и господарство начала, като достигва дори до осветяване на абсолютически учения въ управлението на Църквата. Тия нѣща правятъ твърдѣ неправилни отношенията на църквата къмъ държавата и къмъ по-новитѣ теории и притезания за правата на държавата. Това се случава особено въ католическитѣ държави, дѣто владѣе силата на папската монархия. Тоя антагонизмъ между папската власть и католическитѣ държави и правителства или на държавитѣ що иматъ подданници, които исповѣдватъ учението на западната църква, а още повече общата борба между папската църква и по-новитѣ начала за господарство (държава) съставлява достатъчно характеристическа глава отъ историята на XIX вѣкъ. Защото и въ тоя въпросъ, както и въ всички други прѣдмети отъ практическия общественъ животъ, владѣе на всѣкадѣ антагонизмъ на начала; бунтъ и отмъщение, естественно и историческо право, либерализмъ и легалность се намиратъ въ непрѣстанно помежду си сгълкновение, като създаватъ повече и наслѣдватъ въпроси трудни въ бѫдѫще или рѣшаватъ наслѣденитѣ отъ минѫлото.

Въ никой периодъ на историята областьта на науката не е била така голѣма, колкото въ най-новата история. Не само политическата икономия и управление и военното искуство, въобще самото господарство, всички ставатъ наука, но и цѣлий въобще общественъ животъ се подчинява на силата и изслѣдването ѝ. Нейнитѣ дѣйствия, които отъ година на година, отъ день на день, като се умножаватъ, привнасятъ цѣло съкровище въ историческия животъ. Нейното многозвучно учение разсѣва огромната и благодѣтелна нейна свѣтлина върху всичкитѣ клонове на живота и на всичкитѣ слоеве на обществото, като произвежда на всѣкадѣ духовно-

то движение и материялното благоденствие, исцѣрява ранитѣ отъ войната, отъ лошото управление, распустнатостьта и раскошеството на господари и правителства, омекотява нравитѣ, улеснява приближението между социялнитѣ слоеве, прави умѣрени остритѣ противоположности на естественното и историческото право и вмѣсто аристокрацията по рождение създава аристокрация на богатството и, най-важното, аристокрация на духовно образование, и така укрѣпява мисъльта и силата на националното мнѣние противъ злоупотрѣбленията на една произволна власть и на привилегировани классове. Голѣмото възвишение на изобрѣтателния и прѣдприемчивия и въобще на напрѣдъчния (прогрессивния) духъ, чудното развитие на срѣдствата за съобщението и участвованието, както въ материялно така и въ духовно направление, изнамѣренитѣ и извършенитѣ чрѣзъ науката великански за това дѣла, които вкарахѫ цивилизованото человѣчество въ духовно общество, което се намира въ непрѣкъсвано духовно прикосновение къмъ себе си, сѫ най-голѣмитѣ трофеи на историята, съ които се гордѣе XIX вѣкъ. Безбройни сѫ по дълбочина и ширина завоеванията на науката, която се промъква въ цѣлия организмъ на историческия животъ. Но колкото добродѣтелна и да е нейната сила, като се подвизава тя противъ материялното естество, което се подчинява чрѣзъ науката на духа въ человѣка, а още и противъ лошитѣ страни на духовния животъ, които произлизатъ отъ простотата (неучението) на минѫлото, толкова сѫ голѣми, дѣто се установѭтъ, и бѣдитѣ на разрушителното дѣйствие на науката въ истинския духовенъ животъ на человѣчеството. Отъ една страна голѣмата свобода на духа и голѣмото духовно общение между всичкитѣ классове, които съставляватъ националноститѣ и обществата, а отъ друга, уголѣмяваното всѣкий день материялно доброденствие или по-добрѣ срѣдствата на материялното доброденствие, които създаватъ у всички еднакви нужди, произвеждатъ у недостатъчно образованитѣ или и съвсѣмъ неучени классове притезания, които, като намиратъ покровителство и поддържка въ политическитѣ

фракции, създаватъ нови политически начала, опасни за правилното развитие на социялния и политическия животъ. Политика, наука, философия, всички заедно, като дохождатъ на помощь на такивато нови притезания, проповѣдватъ теории за *космополитизмъ и социялизмъ*, които заплашватъ основитѣ на господарството и прѣмрачаватъ идеята на истинското отечестволюбие. Така влизатъ въ историческия животъ необработени елементи съ притезания да управляватъ тоя животъ повече спорѣдъ случайнитѣ отколкото дѣйствително истински и здрави начала отъ науката за человѣческия социяленъ и политический животъ. На това много способствува и отсѫтствието на нравственнó благоразумие и нравственно обуздание на горделивия прогрессивенъ духъ на науката особенно прѣзъ XIX вѣкъ. Науката на тоя вѣкъ не е само наука, която се бори противъ простотата и духовния мракъ, но и наука на человѣческата мисъль, която притезава само чрѣзъ себе си да разбере и да управлява свѣта и человѣческия животъ. Растящата всѣкий день голѣмина на силата на науката способствува за распространение егоизма на человѣка, който освѣнь себе си, освѣнь собственния си духъ, не вижда вече никаква дѣйствителна сила въ свѣта и не приема никаква друга истина освѣнь положителното знание и науката. Абсолютната свобода на единъ горделивъ духъ, който притезава да разрѣши чрѣзъ человѣческата мисъль цѣлия остественъ и нравственъ міръ и да го сглоби и създаде отново само чрѣзъ положителното знание, чрѣзъ человѣческата мѫдрость, безъ вѣрата, която се въздига надъ знанието и допълня послѣднето, се бори да разруши самитѣ основи на *нравственния строй* на необходимото това начало и основа и върховната цѣль на историята. Положителната наука на XIX вѣкъ не воюва само, чрѣзъ историческитѣ истини, противъ осветеното чрѣзъ папското начало въ църквата духовно и религиозно робство, но прогласява война противъ самата църква, противъ самото християнство, противъ самата религия и противъ философията на идеитѣ. И при все това съ вѣрата въ Бога и нравственния строй на свѣта, съ религията тѣсно и

нераздѣлно се свързва общественний и политический строй, върху който се държи и чрѣзъ който расте истинский исторический животъ. А историята на XIX вѣкъ ни учи, че именно науката, която изгонва Бога отъ историята и отрича духовния характеръ и прѣдназначението на историческия животъ, е способствувала наймного за създаванието на най-опасни политически и социялни въпроси, които заплашватъ да разрушжтъ всѣкий строй и всѣко благоденствие социялно и политическо. И отъ тая гледна точка человѣкъ даже би повѣрвалъ до нѣкадѣ, че историята на тоя вѣкъ съставлява начало на единъ исторический животъ отъ много гледища мраченъ и пъленъ съ нравственни опасности за бждящето на человѣчеството. Но самата наука и общата свобода на духа носжтъ въ себе си свѣтлината и силата, та ограничаватъ заблужденията на горделивия прогрессивенъ духъ на человѣка. „Който се нарани и ще се исцѣри!" Това истинствува най-добрѣ за силата на науката. Послѣдната исцѣрява ранитѣ, които сама нанася. Не само нареченитѣ положителни науки, като се обработватъ въ по-здравъ и потрезвенъ духъ, възставатъ противъ порочнитѣ заключения, които отъ тѣхъ се правятъ отъ нравственна, практическа и по-висока гледна точка, но и голѣмитѣ и чуднитѣ успѣхи, които ставатъ прѣзъ XIX вѣкъ въ чисто духовнитѣ науки на философията, богословието, на старата, и особенно на класическата, словесность и на историята, които всички упжтватъ мисъльта въ истинскитѣ духовни дълбочини на человѣческото съзнание, съединени съ благодѣтелнитѣ влияния, които, както поезията, така и искуството упражняватъ надъ облагородяванието на чувството, не само съхраняватъ наклонностьта на человѣческия духъ къмъ идеялни прѣдмети, но и іж хранятъ и усилватъ. И срѣщу гибелнитѣ влияния, които упражняватъ върху обществения животъ отъ една страна освѣтената отъ абсолютната свобода на духа духовна и нравственна анархия, а отъ друга иерократический абсолютизмъ, силата на който се крѣпи върху духовното робство, человѣческий духъ, който се облагородява отъ идеялностьта на поезията

и отъ духовната висота и богатството на философията и на словесностьта, се въздига и добива блѣсъкъ, а чрѣзъ съкровището на поученията отъ историята се усилва, въ истинския духъ на християнската църква, на християнския животъ и на християнската нравственость намира голѣмия центръ и край и цѣль на всѣко истинско духовно движение, дѣйствие и благоденствие.

Но като говоримъ за силата на науката и на общото нейно влияние върху духа на историята на XIX вѣкъ, нуждно е, прѣди всичко, тъй като и дѣлото ни е историческо, да посочимъ духовно плодоносното и благодѣтелно влияние на историческата наука и на историческитѣ изслѣдвания върху духовния животъ на XIX вѣкъ. Голѣмий успѣхъ на историческата наука прѣзъ нашия вѣкъ е всеизвѣстенъ. Тоя вѣкъ може да се нарече по прѣимущество *исторический* не само поради величието на историческитѣ събития, но и поради дълбокото съзнание на историческия животъ, което всѣкий день повече придобива человѣчеството, и поради важното за него изслѣдване. Голѣмината на историческитѣ събития относително дѣйствителната историческа стойность на тия събития се мѣри споредъ мѣрката на силата и влиянието, което тѣ упражняватъ върху общото развитие на историческия животъ. Съразмѣрно съ такъвото влияние и на оттукъ происходящето дълбоко историческо съзнание растжтъ и историческитѣ изслѣдвания. «Голѣми въ настоящето явления, казва историкътъ Zinkeisen, на които по-нататъшното развитие може да донесе важни послѣдствия за образованието на бждящитѣ работи, естествено каратъ силно мислящитѣ духове да правятъ изслѣдване и теория на минжлото. И колкото повече сила за образование упражняватъ тия явления върху най-важнитѣ въ живота на господарството и на народитѣ интереси и върху общото духовно развитие на человѣчеството, толкова по-много се оживляватъ чрѣзъ тѣхъ историческитѣ изслѣдвания. Отъ тая гледна точка никой периодъ отъ историята не може да се сравни съ първата четвърть отъ нашия вѣкъ, прѣзъ която

общото почти прѣобразование на политическитѣ работи, които иматъ най-голѣмото влияние върху обществения животъ, се прикоснѫ повече или по-малко и до вѫтрѣшния животъ на всѣкий отъ членоветѣ на господарствата и така възбуди общъ интересъ за изслѣдване на минѫлитѣ, въ които мислѣхѫ, че трѣбваше да търсятъ причинитѣ, които сѫ произвели онова прѣобразование (реформа). Така живо възбудената дѣятелность на историята, заедно съ особенната любовь къмъ поезията и философията, характеризира посоката на духовното възраждание на нашето поколение. Когато отъ една страна поезията и философията иматъ най-голѣмъ интересъ за человѣческия духъ, защото ни даватъ възможность да съединяваме міра на явленията съ идеалния міръ, отъ друга, историята добива по-високо значение за образуванието на духа, защото ни показва не само величието, но и слабостьта на человѣка въ истинското ѝ естество и видъ. Отъ нея се учимъ за важностьта на живота не само отъ голѣмитѣ събития на минѫлитѣ вѣкове, но и отъ малкитѣ ония повидимому работи отъ вѫтрѣшния животъ на народитѣ, които добиватъ толкова голѣма стойность за разбиране на цѣлото, колкото повече ни е позволено да разберемъ чрѣзъ изслѣдването тѣхната свръзка съ явленията, съ които се свързватъ сѫдбинитѣ на цѣли народи и които придаватъ на вѣковетѣ характера имъ . . . *Голѣми сѫ притезанията, които иматъ върху насъ сериозностьта и важностьта на историята и достоинството на человѣчеството.* Прѣдставлението на духа голѣми исторически периоди трѣба да възбуди най-дълбоко чувство и фантазия жива толкова, колкото и вдъхновенната поезия, която ни показва силата на человѣческия духъ подъ най разнообразни отношения въ идеалното. Никакъ не е достатъчно да търсимъ и да разбираме съ простъ умъ скрититѣ много пѫти нишки, чрѣзъ които се свързватъ вѣкове съ вѣкове, отношенията на причината и слѣдствието и отличителнитѣ знакове на самитѣ периоди. Дълбоко изучвание и разбирание характера на человѣческото съзнание, точно оцѣнявание на условията, подъ които голѣми ис-

торически характери сѫ се въздигали до висотата на историческата слава или сѫ намѣрили смъртьта си, могѫтъ да се считатъ като първи условия, подъ които ще ни бѫде възможно да постигнемъ най-главнитѣ цѣли на историческитѣ изучвания и да имъ отдадемъ съвършенно високо значение относително правилното разбиране и сѫдение на настоящето».

Отъ казаното до тукъ разбира се колко е голѣмо благодѣтелното влияние, което може да упражнява историческата наука върху духа на вѣка, когато става съ приличната научна сериозность, дълбочина и постоянство съгласно съ характера и естеството на тая наука. Единственната наука, която може да ни въздигне до поетическата висота на идеалното, безъ да отнеме духовната ни трезвость и безъ да ни отвлече въ съновидѣнията на поезията и фантазията, е *Историята*; тя може да ни въведе въ дълбочинитѣ на религиозния животъ и мѫдрость, безъ да ни осѫди на духовно понижение, може сѫщо да ни упѫти въ міра на външното естество, въ міра на хилядитѣ научни наблюдения, безъ да ни направи чрѣзмѣрно чудаци и раби на собственната наша мисъль. Защото въ всичко това тя сѫди человѣка отъ общия человѣкъ на историята, отъ съврѣменния и съгражданина на всички вѣкове и на всички исторически народи. Оттукъ умѣреното, успокоителното, и затова добродѣтелно влияние на историята върху человѣческия животъ, който се вълнува между духовното безначалие, което нанася злѣ разбираната споредъ духа ѝ наука на вѣка, и прѣдизвикваното оттукъ по отмъщение духовно робство. Историята, която държи срѣдне мѣсто, както казва Gervinus, между поезията и философията и която въ духовното развитие на народитѣ развива всѣкога между двѣтѣ собственния си животъ и слѣдва единъ срѣдень пѫть между дѣйствието на фантазията и на *размишлението*, и като се стрѣми отъ разумно наблюдение на нѣщата, не се *задоволява съ даннитѣ отъ опита, но простира вниманието и върху възможното и нуждното*, безъ да има наистина така нищо общо съ въздушнитѣ идеалности, но като зима съвършенно участие въ *идеята*.

Тя всѣкога се намира въ дѣйствителностьта, безъ да се въвлича никакъ въ материялизма, и се бори да съгласи дѣйствителното съ идеялното. А като се е навикнѫла всѣкога да прѣмѣрва собственнитѣ си нѣща съ голѣмата мѣрка на вѣковетѣ, не се движи отъ моменти и течения врѣменни, нито се побѣждава отъ несполукитѣ на настоящето, нито се лъже отъ лекомисленни надѣжди на бѫдещето.

Такъвато особенность и добродѣтель на Историята, като положителна наука, въ степеньта на развитие, въ която тя сега въ XIX вѣкъ се намира, като е станала повече отъ всѣкога многочастна, богата и нравственно свободна, прави ѭ по прѣимущество господарь и учитель въ человѣческия духовенъ и политический животъ на народи и мѫжье и дава на историята отъ тоя вѣкъ истинския и чистия му духовенъ и наученъ характеръ.

Така описаний характеръ на историята на XIX вѣкъ се отнася наистина до европейската ѝ часть, сиречь до историята на европейскитѣ народи. Но именно единъ отъ най-главнитѣ характери на историята на XIX вѣкъ е, че историята на Европа е история на цѣлия свѣтъ. Такъвий характеръ на вѣка е по широко развитие на характера, който европейската история приема отъ XV вѣкъ. Именно отъ тоя вѣкъ, когато внезапно стадиумътъ на историята, чрѣзъ голѣмитѣ открития на нови материци и голѣми морета и на много разширочения оттукъ крѫгозоръ на человѣческата прѣдприемчивость, по суша и по море, приема неизмѣримо простанство, нейний центъръ се ограничава въ малката Европа и историята на тоя материкъ става полека-лека история на міра. Такъвато особенность на европейската история още повече се развива и особенно отъ гледна точка на вѫтрѣшния духовенъ животъ на человѣчеството въ историята на нашия вѣкъ. Отъ XV до XIX вѣкъ Европа само географически съставляваше центъръ на всемірната история, отъ когато голѣмата борба между Азия и Европа, слѣдъ паданието на Источната гърцка държава, и центрътъ на мохамеданска Азия се прѣнесохѫ въ Европа. Но въ историята на XIX вѣкъ, когато борбата между Азия и Европа се свършва окон-

чателно въ полза на Европа, Европа като се подчини цѣла на европейския животъ, става центъръ наистина исторический на цѣлия мiръ, защото историята ѝ е чисто европейска, която управлява и упѫтва останѫлия исторический мiръ. А Америка, която до послѣднитѣ години отъ минѫлия вѣкъ не съставляваше центъръ на особенъ исторический животъ, въ XIX вѣкъ станѫ новъ голѣмъ центъръ на европейский животъ и за това може да се брои за просто распространение на Европа отъ историческа гледна точка. Така силата на Европа, силата на християнската цивилизация владѣе на всѣкадѣ по свѣта. Австралия и Океания исторически ставатъ прибавка на Европа; тъмний материкъ на Африка, който е развилъ особенна цивилизация въ една най-малка отъ незапомнени врѣмена своя часть, а повече е останѫлъ нецивилизованъ и необработенъ, принуждава се сега отъ всѣкадѣ да отваря входове на европейската цивилизация. А старата Азия, тая люлка на человѣчеството и на цивилизацията, отечеството на най-старата история, която прѣзъ дълги вѣкове сама притежаваше първитѣ елементи на историческия животъ, а послѣ не веднъжъ силно се е опълчавала противъ историческа станѫлата Европа и най-послѣ като постави прѣстола си въ собственния на послѣдната домъ, върху европейската земя, и тукъ встѫпи въ най-послѣдната и най-силната борба, сега се вижда да върви къмъ гибелния си край, като се покорява на всѣкадѣ непосрѣдственно и посрѣдствено, насилственно или мирно, политически или нравственно, на неоспоримата сила на Европа, и впрѣгнѫта въ побѣдоносната колесница на европейската цивилизация и на европейската история. Така въ XIX вѣкъ християнска Европа е господствующата историческа сила на свѣта и нейната история е самата история на человѣчеството и на цивилизацията, самата всемiрна история.

Тая картина на историята на XIX вѣкъ, която обрисувахме изобщо, показва достатъчно, че тоя малъкъ по ширина и по външно врѣменно разстояние периодъ на историята, който едва брои исторический

животъ отъ три поколения, е съвършенно голѣмъ и богатъ. Истина е, че историята отъ 1815, съ изключение периода на гърцката борба, въ външния си изгледъ не прѣдставлява оная великолѣпна историческа картина отъ първитѣ години на вѣка, които непосрѣдственно слѣдватъ подиръ историята отъ 1789. Нито множество и величие на идеи, нито блѣсъкъ и шумъ отъ външни велики дѣла исторически, военни и политически, чрѣзъ непосрѣдственното си силно влияние въ сцената на историята, не смущаватъ свѣта, който наистина дълбоко трогва чувството на историческото человѣчество и пълни фантазията съ най-блѣстящи картини и занимава духа съ най-голѣми въпроси и задачи стъис торическия животъ. Но историята отъ 1815, подъ по-малко блѣскавий външенъ изгледъ и по-малко шумната дѣятелность, прѣдставляватъ повече вжтрѣшно напряжение и развитие, чрѣзъ което идеитѣ на минжлото и голѣмитѣ имъ послѣдствия въ историческия міръ се преобърщатъ въ дѣйствителни плодородни сили. Затова, като се намалява, може би, по великолепието на поетическата картина отъ непосрѣдственно прѣдшествующия периодъ, тя надминава послѣдния по голѣмината на дѣйствителното историческо величие. Отъ тая гледна точка историята на XIX вѣкъ отъ годинитѣ 1814-15 и насамъ, когато като се сжди съ минжлото вижда се като завършъкъ и върхъ на всичката до сега история, защото е възвела историческия животъ до най-високо стжпало на развитие, а ако се сжди съ бждящето, прѣдставлява се като начало на новъ голѣмъ периодъ отъ исторический животъ на человѣчеството, богато надаренъ съ голѣмитѣ глави на настоящето. Външното и вжтрѣшното величие на тоя новъ периодъ се крие навѣрно въ нѣдрото на бждящето и само чрѣзъ строго и дълбоко изучвание на настоящето може да подпадне въ най-главния си характеръ на критиката на изслѣдователя по историята. Но точното колко-годѣ знание и по-сериозно изучванне на настоящето е възможно и може да се добие само чрѣзъ знанието на минжлото. И отъ всѣка наистина гледна тс

ка изучаванието на историята на XIX вѣкъ прѣдполага че е позната по-първата история на европейския животъ. Но особенно учението и изучаванието на историята, което не се отнася просто до излаганието на редъ събития въ хронологический редъ, но въ разбиранието на вжтрѣшния животъ отъ гледна точка каквато описахме по-горѣ, изисква да прѣдшествува на тая история едно описание кратко, но което да обема цѣлия исторический животъ на Европа отъ раждането му до началото и врѣмето на наченванието на нашата история, което да дава една обща картина на цѣлия европейский животъ и да тълкува историята на нашия вѣкъ по най-главнитѣ и сжществени признаци, които нж съединяватъ съ историята на минжлото, безъ знанието на които става по сжщество неразбираема историята на XIX вѣкъ.

II

Главенъ характеръ и ходъ на развитието на Европейската история.

Като казваме тука *Европейска история*, трѣба да разберемъ думата не толкова въ географическа смисъль, колкото въ смисъль чисто историческа, сирѣчъ въ *историческа отъ особенно свойство* и отъ особенния характеръ на историческото развитие. Европейска история, въ противоположность на азиятската, е развитието на человѣчеството, което върви въ съзнание на историческия животъ. А съзнание на историческия си животъ притежватъ народитѣ, които иматъ силата и свободата да размишляватъ и вършжтъ въ своята история и, колкото е постижимо на человѣческото естество, да опрѣдѣляватъ хода на тая история. Така само исторический животъ се зижда и съзижда послѣдавателно и сигурно и съ вжтрѣшно съединение на духъ и съзнание съ всички видими външни промѣнения и разнообразие на възглѣдитѣ въ разни периоди и фази на неговото развитие. Въ такъвъ исторический животъ единството на характера не сжществува само

външно въ самото естество на живота и подъ влиянието на външни обстоятелства, както това става въ историята на азиятскитѣ народи, но въ съзнанието на народитѣ и людьето, които сж работили за историята. Историята на азиятскитѣ народи, отъ тая гледна точка, като е лишена отъ всѣкакъвъ елементъ на свобода и самодѣятелность, не познава никакъ истинска и дѣйствителна история и съставлява, чрѣзъ развитата и порастнжла отъ вѣкове материялна цивилизация, чрѣзъ порастнжлото и усиленото отъ вѣкове *стремление* къмъ историческия животъ и чрѣзъ происходящето оттукъ *чувство*, а нѣкадѣ и чрѣзъ едно слабо *съзнание* на такъвия животъ, само, може би, едно материално предуготоволение въ дѣйствителната история. Дѣйствителната история на человѣчеството начевна отъ появяваниетото въ историята на Гърцитѣ. И това появявание е началото на европейската история не само защото чрѣзъ нея центрътъ на голѣмитѣ исторически събития се прѣмѣстява отъ Европа въ Азия, но най вече защото захваща новъ периодъ въ историята на человѣчеството: историята на цивилизацията, която произвежда всички елементи на духовния животъ и има за главенъ характеръ свободното развивание и влияние на духа и происходящия отъ това постояненъ напрѣдъкъ. Подъ тоя вжтрѣшенъ и сжщественъ характеръ, не наистина въ сжщата степень на цъвтение и блѣсъкъ, но въ сжщия по общъ духъ послѣдователно и непрѣкъснжто историята управляваше чрѣзъ всичкитѣ исторически народи на Европа и прѣзъ всичкитѣ врѣменни периоди на европейската история до нашия вѣкъ. Свободата на духа срѣщу естеството въ всѣкий клонъ и посока на неговото дѣйствие, което произведе науката въобще и философията, поезията, искуствата, природнитѣ науки и въобще всѣко свободно духовно развитие, е притежание на старата гръцка цивилизация, прѣдадено на другитѣ европейски народи и което, противъ всичкитѣ външни исторически перипетии, запази първоначалния си характеръ и достоинство. Дългъ периодъ отъ вѣкове отдѣля стария еллинизмъ отъ Европа на новитѣ врѣмена, периодъ на голѣми исторически обяснения и

промѣнения. Но всичкитѣ тия обяснения и промѣнения, распространението на еллинизма чрѣзъ Александра въ Азия и произлѣзлата оттукъ нова фаза на еллинизма, римската всемірна империя и появяването чрѣзъ нея въ историята на нови, непознати въ древностьта, европейски народи, съставляватъ различни подъ разни външни елементи и външни комбинации периоди, които вѫтрѣшно сенамиратъ въ единство помежду си, отъ сѫщия исторический животъ. Всемірната римска държава, която наслѣди Македонската, е, така да се каже, не само по мѣсто и по-врѣме, но и по външното си историческо образование и характеръ, центрътъ на такъвото единство между старата и новата европейска цивилизация. Чрѣзъ тая държава отъ една страна чрѣзъ политическото прѣобладавание на Римъ въ гърцкия Истокъ гърцката цивилизация се прѣдаде на римския Западъ; а отъ друга страна, чрѣзъ подчинението подъ римската империя, или чрѣзъ каквото и да е съ него политическо или духовно съприкосновение на европейски националности и народи отъ западна и сѣверна Европа, които за първъ пѫть се явяватъ въ историческия свѣтъ, новата европейска или все едно гъркоримска цивилизация на Римъ станѫ глава отъ исторический европейский животъ въ по-широки граници, както отъ географическа, така и отъ етнографическа гледна точка. Самото распространение на християнството въ Римъ и чрѣзъ него въ останѫлата Европа бѣше отчасти причина, а отчасти слѣдствие на прѣобладаванието на еллинизма надъ Римъ и на распространението му въ римската империя. А въ това и въ други нѣща главна причина на прѣобладаванието на еллинизма и нравственна негова сила бѣше общностьта, сирѣчь общий неговъ всемірний цивилизаторский характеръ, свободенъ отъ всѣко мѣстно или национално (както ние днесь разбираме) въ него влияние, и духовната свобода, причината на такъвия характеръ. Истина е, че тая гъркоримска или християнска европейска цивилизация много нѣщо прие отъ римския свѣтъ, а и не малко влияние упражни върху него въ Западъ и особенний животъ и характеръ на национал-

ноститѣ, призвани чрѣзъ него на исторический животъ. Но именно това съединение (комбинация) и произлѣзлото отъ него историческо положение съставляватъ новата фаза и новия великъ периодъ на европейския животъ.

Гъркоримский свѣтъ, какъвто се образува споредъ общия му вжтрѣшенъ характеръ и външенъ видъ и пространство, се дѣли на два голѣми центра и отдѣла: отъ една страна чистий подъ името и нѣкои външни форми на римщината гръцкий християнский свѣтъ на истокъ, който зима, малко по малко, както географически така и исторически, опрѣдѣлена дѣйствителность въ Византийската империя; а отъ друга страна, особенний европейский животъ, който се разви въ римския животъ отъ по-дълбокия духъ на гръцката цивилизация и чрѣзъ новитѣ европейски народи като нови исторически елементи различно по мѣста и националности, но подъ общия характеръ на християнския романизмъ. Тоя дуализмъ на европейския свѣтъ и животъ, особенното и своеобразното развитие на всѣкий единъ отъ отдѣлитѣ и взаимното помежду имъ отношение и силно упражняваното отъ тѣхъ влияние върху цѣлия европейский животъ съставляватъ главния характеръ на европейския исторический животъ прѣзъ единъ дългъ хилядогодишенъ периодъ на европейската история, който обикновенно се нарича срѣдневѣковний.

III

Романски и нѣмски народи.

Европейскитѣ народи, които съставляватъ особенния, не гръцкия свѣтъ отъ Европа, се дѣлятъ на двѣ голѣми групи отъ гледна точка на различното происхождение и на различния начинъ и степень на съприкосновението и взаимното имъ влияние по отношение къмъ римската цивилизация. Едни отъ тия народи съставляватъ националноститѣ наричани *латински* или *ро-*

мански, а други — *нѣмскитѣ* националности. Латински или романски националности се наричатъ, освѣнь поримченитѣ или полатинчени народи на Италия, ония Западни народи, които, както Келтитѣ отъ Галлия, Иберийцитѣ и другитѣ народи отъ Иберийския полуостровъ, които се подчинихѫ рано на политическата и военната държава на Римъ, исполатинчихѫ се по язика и *се родихѫ* въ историята само чрѣзъ латинската цивилизация, безъ да запазятъ нищо отъ националнитѣ си свойства, освѣнь естественната връзка на *расата* и на кървьта съ варваритѣ си прѣдци. Напротивъ, нѣмскитѣ народи не се подчинихѫ политически на Римъ, не се полатинчихѫ като Галлитѣ и Иберийцитѣ, а отчасти и Британцитѣ отъ Британия, но чрѣзъ многото нашествия и чрѣзъ постепенното си установяване вѫтрѣ въ границитѣ на римската държава въ първитѣ вѣкове слѣдъ Христа, много повлияхѫ върху промѣненията, които станѫхѫ въ римската държава на Западъ и които причинихѫ нареченото разорение или падение на западната римска империя. Отъ тия нѣмски народи едни останѫхѫ постоянно въ собственното си отечество, затова и запазихѫ не само язика, но и народностьта си чисти отъ всѣкий латинский елеметъ и съхранихѫ прѣзъ цѣлитѣ срѣдни вѣкове връзката на единството съ древнитѣ свои прѣдци не само естественно, сирѣчь чрѣзъ естественното сродство на кървьта, но и исторически, сирѣчь чрѣзъ единството на националния животъ и чрѣзъ съзнанието за такъвото единствто. Такива сѫ нѣмцитѣ на сегашня Германия, Австрия, Швейцария, Холандия; такива бѣхѫ до нѣкадѣ и англосаксонцитѣ нѣмци въ Британия, които погубихѫ Келтитѣ Британци, прѣди да подпаднѫтъ подъ полатинченитѣ Норманди, които бѣхѫ дошли отъ Франция, и да се смѣшѫтъ съ тѣхъ. Други нѣмски народи, като нахлухѫ въ латинскитѣ или населенитѣ отъ полатинчени народи на западна Европа земи, подчинихѫ ги и основахѫ въ тѣхъ нѣмски държави и династии. както франкитѣ и Бургундитѣ въ Франция, Вестготитѣ въ Иберия, Остроготитѣ и Ломбардитѣ въ Италия (такива бѣхѫ и новитѣ нѣмски народи, които правихѫ

отъ IX вѣкъ сл. Хр. нашествия въ разни земи отъ западна Европа, Нормандитѣ отъ скандинавско происхождение, като се смѣсихж особенно съ жителитѣ на франция и на Италия). Но поради силното имъ съприкосновение съ латинскитѣ населения на тия земи, а още повече поради обладающата въ тия земи латинска цивилизация и духовния животъ, който дѣйствуваше наймного чрѣзъ християнската църква, тия народи станжхж еднакви по языкъ и животъ съ подчиненитѣ народи, като изгубихж всѣко съзнание на писмено единство съ другитѣ нѣмски народи. Обаче въ историческото образование и националната особенность на латинскитѣ народи, които така бѣхж се смѣсили, повлияхж нѣмското завоевание и нѣмский животъ. Отъ тая гледна точка никой християнский народъ въ новия европейский свѣтъ не останж въ своето историческо образование незакаченъ отъ влиянието на нѣмския елементъ. Но такъво сжщо нѣщо, по противоположность, се случи на нѣмскитѣ народи, които бѣхж запазили националностьта си. Всички тия, рано или късно, подпаднжхж подъ духовното влияние на християнския романский животъ и цивилизация и чрѣзъ такъвото влияние образовахж и обработихж историческия си животъ и националность. Самитѣ Скандинавци, които много по-късно отъ собственно нѣмскитѣ народи влѣзохж въ европейския животъ, подпаднжхж подъ такъво едно влияние на романизма. Главний духовенъ лостъ, който даде на тая комбинация по-дълбокъ исторический характеръ и по-духовна сила отъ историческо образование, е християнската църква и особенно Римската църква, и папската власть, която бѣ съсрѣдоточила въ себе си въ западна Европа всичката нравствена сила и историческата държава на тая църква. Националностьта на всичкитѣ тия народи отъ Европа (съ които трѣбва да се бројжтъ и Маджаритѣ отъ финско происхождение и нѣкои славянски народи, които се намирахж въ тѣсно историческо съпрокосновение съ нѣмскитѣ народи и чрѣзъ тѣхъ подпаднжхж подъ духовната държава на Римъ) споредъ историческото ѝ сложение, основание, образование и

национална личность и свойство е създание на срѣднитѣ вѣкове, развито и узрѣло въ съвършенно съзнание на национална личность прѣзъ послѣднитѣ отъ срѣднитѣ вѣкове и особенно прѣзъ по-новитѣ врѣмена. Така отъ комбинацията на древнитѣ прѣзъ романскитѣ врѣмена, повечето полатиннени келтийски народи отъ Галлия, заедно съ нахлулия въ тая земя и тукъ владѣвшия нѣмский народъ франки (а отчасти и Бургундитѣ и Нормандитѣ) подъ държавата на християнския романския животъ, произлѣзе една националность по кървь, сирѣчь *племе* (race) повече галска, а само отчасти нѣмска (франкска, или бургундска, или нормандска), по язикъ латинска (съ малко франкски елементи, а още по-малко келтийски, съ исключение, разбира се, на нѣкои земи, дѣто се е запазилъ старий келтский язикъ), а по *националность* (nationalité, не race) сирѣчь национално съзнание нито галска, нито германска, нито латинска, но произлѣзлий отъ съединението на всичкитѣ тия народъ, наричаний отъ насъ французский споредъ старото име на Галлитѣ (Galli), а отъ самия тоя народъ-Francais (отъ нѣмското име на *франкитѣ).* Така произлѣзохѫ иберийскитѣ националности, Испанцитѣ и Портогалцитѣ, които по племе сѫ повече потомци отъ старитѣ Иберийци, а отчасти на нахлулитѣ и владѣяли въ Иберия нѣмски народи, а по язикъ-латини, а по националность сѫ отъ произлѣзлитѣ отъ съединението на всичкитѣ народи, сегашнитѣ Испанци и Портогалци. Въ Италия се запази повече сродството не само на племето, но и онова на националностьта съ пороманченитѣ или полатинченитѣ Италиянци отъ императорскитѣ врѣмена. При все това и сегашната италиянска националность е създание главно на срѣднитѣ вѣкове, произлѣзло отъ смѣшението и съединението на полатинченитѣ жители на Италия заедно съ много нѣмски народи (особенно Лонгобарди и Норманди) погълнѫти отъ полатинченитѣ жители на страната. Английский народъ запази до нѣкадѣ чисто нѣмското си происхождение до колкото навлѣзлитѣ въ Британия Англичани унищожихѫ полатинченитѣ отчасти Британци (освѣнь западенитѣ въ отдалечени непристѫпни горски земи и останѫли

дълго врѣме несмѣшани съ Англичанитѣ британски народи Уелский и Корнуелский). Но тия нѣмци Англичани бидохѫ погълнѫти по-късно отъ единъ новъ нормандский народъ отъ Франция, сирѣчь отъ единъ пофранцузенъ (споредъ дадената по-горѣ мисъль за французската националность) скандинавский нѣмский народъ. Но националностьта и на ония народи, които не се смѣшахѫ съ Латини или съ полатинчени народи, националностьта сирѣчь на Нѣмцитѣ отъ Германия и на народитѣ отъ нѣмското племе по скандинавскитѣ земи, при всичкото несмѣшение и простота на племето имъ и оттукъ сѫществующето по-голѣмо единство съ първоначалното племенно происхождение, главно въ срѣднитѣ вѣкове се роди и доби основание и дѣйствително историческо начало. Защото и на тѣхната историческа националность съдѣйствува, прѣди всичко, общото историческо развитие на общия европейский животъ въ по-горѣ описания главенъ неговъ характеръ и особенно на постепенно развития и обяснения политический животъ. Защото народитѣ, сирѣчь националноститѣ, като нравственни елементи, не естественни, както племената, се създаватъ въ историята и не сѫ происхождение отъ съединение просто на естественни елементи, но главно и прѣди всичко тѣ сѫ происхождение на историческия животъ и на историческото развитие, прѣдавано отъ движущия се около тия народи общъ исторический міръ.

IV

Политическо происхождение на нова Европа отъ Римската империя.

Отъ горѣказаното обяснява се само главното начало на историческото происхождение на романскитѣ и на нѣмскитѣ националности, които въ своето отъ особенно свойство развитие и всѣка една отдѣлно и всички наедно съставляватъ най-главната сила и елементъ на новата история. Но на това происхождение способствувахѫ, освѣнь горѣпоменѫтитѣ съединения, и исторически причини, происходящи отъ самото най-главно ес-

тество и обяснение на историческия животъ на Европа, които ставатъ извѣстни и се разбиратъ само въ външното изявление и прѣдставление на такъвото обяснение. Това историческо раскриване може человѣкъ колко-годѣ точно и вѣрно да слѣдва, прѣди всичко, въ поли тическата система, която европейский исторический животъ е зелъ въ по-общъ или по-частенъ образъ отначало новия европейский исторический животъ до окончателното създавание и образование на особенни европейски народи и националности. Защото въ създаванието националността на тия народи нищо друго не повлия толкова, колкото силата и развитието на държавата като елементъ на историческо развитие въ историята на тия народи.

Въ сѫщото врѣме, когато разнитѣ нѣмски народи нахлухѫ въ земитѣ на западната римска държава и се установихѫ въ тѣхъ, въ романския свѣтъ, имаше само едно начало и само една идея за държава: началото и идеята на всемірната римска държава, сирѣчь самата римска държава като общо начало, което прѣдставляваше идеята на господарството въ общността му; оттукъ и политическото единство на всичкитѣ народи, находящи се подъ едно начало, онова на Римлянина императоръ. Напротивъ, у нѣмскитѣ народи, които нахлухѫ въ римската държава, не бѣ се развила още никаква идея за държава и господарство въ собственния имъ животъ.

Тия народи не съставлявахѫ нито държава, нито народъ съединенъ, а племена свързани помежду имъ чрѣзъ естественнитѣ познанства на племенното сродство, чрѣзъ еднаквостьта на живота и общностьта на побужденията, които каратъ къмъ външни нападения. Тия племена се намирахѫ въ първата степень на политическото развитие и живѣяхѫ обикновенния въ варварското състояние политический животъ отъ *природната* демокртия. Мисъльта и идеята за държава и господарство имахѫ само слабо основание въ фантазията имъ прѣдъ външния блѣсъкъ и величието на римската държава. Чрѣзъ съприкосновението съ тая държава хвърлихѫ

се у тѣхъ първитѣ сѣмена на политический животъ и политическо развитие. Проститѣ по-прѣди *родоначалници* Chunig, или Kuning въ стария нѣмский языкъ отъ Ghuni = *родъ*, въ по-новия нѣмский язикъ König = царь) или кърщаванитѣ извънредно въ врѣме на война *войводи* (Herzogen; heer ziehen = водиѫ войска; оттукъ името се прѣдаде въ латинския язикъ съ dux, дукъ) дадохѫ на сана имъ сила и свещеность и се наричахѫ отъ Рмскитѣ императори *патриции*, *консули* и *военачалници* на римската държава. Такъвато сила и свещенность на властьта и почетнитѣ наименования давахѫ не само трайность на властьта и на сана имъ, и твърдость, нуждна инакъ и естественно послѣдствие на трайното и твърдото имъ установявание въ чужда земя и всрѣдъ народи насила подчинени на държавата имъ, но и придавахѫ на тоя санъ и нравственъ блѣсъкъ и сила прѣдъ поданницитѣ имъ. Такъво бѣ първото начало на законната власть и царство у народитѣ отъ нова Европа. Римската държава, властьта на римския императоръ и блѣсъкътъ на държавата и на силата му бѣхѫ за тия варвари господари источникъ за нравственна сила, твърдость и власть. Нравственната и цивилизаторска сила на Римъ, особенно по тия врѣмена на неговото политическо и военно отпадение, вдъхнѫ на варварскитѣ народи, отъ които много служѣхѫ като наемници въ римската войска и добивахѫ по-нѣкога най-горнитѣ чинове та ставахѫ истински правители на римската държава, първитѣ идеи за господарство и политический животъ. Но по-нататъшното повдигание и затвърдяванието на новото политическо здание не бѣше дѣло само на нравственната сила на Римъ.

Отъ когато отъ края на шестия вѣкъ сл. Хр. Римъ прѣстанѫ да е сѣдалище на особенъ римский императоръ и само Цариградский императоръ се считаше, или поне имаше притезанието да се счита, върховенъ господарь и управитель на цѣлата римска държава, Римъ не бѣше вече за народитѣ отъ Западъ центъръ на политическа и нравственна сила чрѣзъ императора, упражнявана или свързана съ името му. Новий Римъ или

Цариградъ бѣше единствената столица на римската държава. Владѣющитѣ въ Италия кралье (царье) на нѣмски народи, както Одоакръ, който съкруши властьта на послѣдния Западенъ императоръ-Ромулъ Августила, и Остроготский царь Тевдерихъ, признавахѫ върховното началство на Източния римский императоръ. И другитѣ варварски господари на по-отдалеченитѣ отъ западъ земи чуствувахѫ нѣкакво уважение и нравственно подчинение къмъ цезаря въ Цариградъ Даже нѣкои рѣшителни Византийски царье, както императоръ Юстиниянинъ, бѣхѫ съставили планъ да разширочѫтъ римската държава въ старитѣ и прѣдѣли. Юстиниянъ подчини Италия и прѣдприе да подчини подъ държавата си цѣлото сѣверно крайбрѣжие на Африка и самата Испания. Но всичко това бѣше пародический (мимоходенъ) блѣсъкъ отъ послѣднитѣ отражения на нѣкогашната всемірна блистателность на гордитѣ всемірни прѣдания, които бѣхѫ свързани съ името и достоинството на римската власть. Източното римско царство не можѣше да владѣе надъ Западъ не само поради испрѣчванитѣ за това материални мѫчноти, но и защото тоя гърцкий Истокъ, който се свързваше съ Западъ само съ името на римската държава и съ нейнитѣ прѣдания, бѣше съвсѣмъ чуждъ и съ течението на врѣмето станѫ още по-чуждъ на Западъ. Отъ старо още врѣме римското владичество на Истокъ въ общата историческа сила и стойность нѣмаше никакво друго дѣйствително и практическо значение, освѣнь политическото сгрупирание и съсрѣдоточение на еллинизма, който прѣобладаваше и владѣеше по цѣлия Истокъ подъ новата си фаза. Това политическо съсрѣдоточение се извърши чрѣзъ разорението отъ римската власть на множеството политически центрове, сѫществующи въ гърцкия Истокъ отъ старо врѣме и особенно подиръ Александра. Така политическото единство на еллинизма е дѣло на римската държава и главний и сѫщественний елементъ и признакъ на произлѣзлата отъ общото римско политическо съсрѣдоточение гърцка държава и въобще на римския еллинизмъ отъ срѣднитѣ вѣкове. Дѣлота на великия Константинъ, ако и

да бѣ произлѣзло отъ причини политически, административни и военни, свързани съ общото положение на римската държава, обаче чрѣзъ създаването на източна римска държава съ столица Цариградъ нанесе незабѣлежено и по естествено послѣдствие на работитѣ образуването на гърцка държава подъ Римлянинъ императоръ и чрѣзъ римски политически, военни, административни и граждански закони. Прѣобладаванието на християнството въ Истокъ даде особенния характеръ и състави особенната духовна сила на тая държава и на нейния монархический организмъ. Въ християнската гърцка държава на Истокъ римската военна монархия на императора, която имаше въ Римъ историческо начало отъ римската република, се свърза съ свещенното царско достоинство и съ светитѣ монархически прѣданип на Вѣтхия Завѣтъ, които сега станѫхѫ начала и прѣдания на християнския еллинизмъ въ земитѣ, които отъ врѣмето на великия Александръ и на наслѣдницитѣ му въ монархическитѣ прѣдания и царскитѣ прозвища (титли) станѫхѫ домашни гърцки. И римский императоръ се титулираше въ Цариградъ *царь* и *помазанникъ* на Господа, *вѣренъ царь на Ромеитѣ*, което въ сѫщность нищо друго не значѣше освѣнъ *царь на гърци* (гръцкий царь). Защото именно чрѣзъ дѣлото на великия Константинъ противоположностьта, която сѫществуваше между източния и западния отдѣлъ на римската държава, която противоположность се крѣпѣше на разликата на гърцката цивилизация и на Истокъ и на латинската отъ Западъ, политически се затвърдяваше чрѣзъ въздиганието на гърцка римска държава въ Истокъ, или по-добрѣ чрѣзъ отдѣлянието гърцкия отдѣлъ на римската държава отъ латинския. *Ромей* става малко по малко противоположно на *Латининъ* не въ званичния язикъ на държавата, но въ съзнанието и язика на народа.

Дѣлото на великия Константинъ бѣше политическото въскръсвание и възобновление на еллинизма въ създадената отъ Александра и неговитѣ прѣемници, чрѣзъ распространението и прѣобладаванието на еллинизма, широчайша Гърция на Истокъ или гърцкия Ис-

токъ, който въ християнството получаваше нова вжтрѣшна сила и единство. Малко по малко императоритѣ или *царьете* на тая нова римска държава, които происхождахж не както по-напрѣдъ отъ западнитѣ земи на римската държава, но отъ самитѣ гърцки провинции на Истокъ и бѣхж и се наричахж, поне отъ Латинитѣ, *Гърци* (Graeci; особенно отъ Лаврицият Каппадока 582-602 сл. Хр., който се нарече пръвъ гърцкий императоръ Mauritius primus Graecus appelatus imperator) прѣдставлявахж въ държавата само гърцкия Истокъ (1). Извършеното сжщеврѣменно прѣвзимание на горня Италия отъ единъ новъ нѣмский народъ (Лоргобардитѣ) и ограничението малко по малко на источната държава въ собствено гърцкитѣ земи отъ голѣмата македонска държава и въ отъ незапомнени врѣмена долня Италия, още и църковното административно единство, което бѣ направило Цариградската Църква духовенъ центръ и върховно църковно началство на Истокъ, удряхж, така да се каже, печата на съвършенното политическо, нравственно и духовно въобще на вжтрѣшното и външното отдѣляване на гърцкия Истокъ отъ латинския и сега варварский станжлъ Западъ. Както това що се вършѣше въ Истокъ създаваше нова държава и новъ гърцкий

(1) Да се казва, че: „Византийската империя имаше толкова гърцко съзнание колкото римската империя на нѣмския народъ имаше римско“ не се основава на вѣрна аналогия на работитѣ. По-вѣрно може человѣкъ да каже, че Византийската империя имаше толкова римско съзнание, колкото и светата римска империя на нѣмския народъ. И двѣтѣ държави се наричахж римски, когато едната бѣше нѣмска споредъ националното происхождение и съзнание, а другата - гърцка. Истина е, че не само господаритѣ на гърцката държава, но и поданницитѣ се наричахж *Ромеи*. Но какво значение имаше това име въ съзнанието на ония гърци, които се наричахж Ромеи? Навѣрно не значение за происхождението отъ Латини. Името *Ромей* станж народно име на *гърцитѣ* отъ когато името *Гръкъ* биде осждено въ религиозното съзнание. Името *Ромей* (римлянинъ), което си присвояхахж нѣмскитѣ и гърцкитѣ императори, присвояватъ го и сега полатиниченитѣ по ликъ потомци на старитѣ Даки и на другата варварска сганъ, която завзе прѣзъ срѣднитѣ вѣкове старитѣ Дакийски земи; но името *Гърци*, което се даваше на Роментѣ (римлянитѣ) отъ византийската държава отъ Франкитѣ, а още повече името *Латини*, което гърцитѣ давахж на Франкитѣ, показва националното съзнание на римлянитѣ отъ византийската империя. Националното съзнание на народитѣ не се изражава винаги чрѣзъ първоначалното значение и употрѣбление на националнитѣ имена; напротивъ, значението на таквизато имената се измѣнява споредъ разнитѣ фази на развитието на народното съзнание и споредъ притезанията и повелѣнията на това съзнание. И днесь още какво друго означава въ съзнанието на гърцкия народъ чистото историческо национално име *Ромйосъ* вмѣсто оновъ въскръснжто отъ ученитѣ *Еллинъ?*

свѣтъ, съдържащъ се вжтрѣ въ граници, начертани отъ самия еллинизмъ, и така отдѣлянанъ отъ латинския Западъ: така това що ставаше на Западъ, особенно отъ шестия вѣкъ сл. Хр., прѣвзиманието сирѣчь на повечето земи отъ Западъ отъ нови варварски народи, подчинени на нравственната власть на латинизма, и паданието на Римъ като силенъ политический и воененъ центъръ, отдѣляхж политически и нравственно Западъ отъ Истокъ и създавахж въ тоя Западъ единъ политический хаосъ, въ който бѣше невъзможно да тури редъ и свѣтъ Цариградската монархия. Тя се съобщаваше съ Западъ само чрѣзъ Италия, която отъ всѣка гледна точка съставляваше още слабата връзка между Истокъ и Западъ. Но на новия варварский свѣтъ, който се създаваше оттатъкъ прѣдѣлитѣ на Италия, Цариградската монархия не бѣше възможно да прострѣ политическата своя сила и мощь. Истина е, че додѣто Римский прѣстолъ остаяше празенъ и варварскитѣ Западни царье се казвахж просто царье на земитѣ, които всѣкий единъ управляваше, императорътъ и царьтъ на Ромеитѣ, който имаше прѣстола си въ Византия, се считаше единственний законенъ наслѣдникъ и преемникъ на властьта и на достоинството на всемiрния Римъ. Славата и името на тоя Римлянинъ императоръ упражнявахж едно нравственно вълшебство въ краищата на християнския свѣтъ отъ Британския заливъ до Етиопия и индийския океянъ, а блѣсъкътъ, който блѣстѣше отъ прѣстола на Византия, разливаше сиянието си върху цѣла християнска Европа и християнския свѣтъ. Но нѣмаше никаква основа или почва, никакво положително затвърдявание на власть на прàвителство, непосрѣдственна или посрѣдственна на Римлянина императоръ отъ самия Римъ Самий Римъ съставляваше въ дѣйствителность послѣдния прѣдѣлъ на държавата. Но Римъ и Цариградъ, старий и новий Римъ, два центра на два различни свѣта, не можѣхж да сжществуватъ заедно въ сжщия свѣтъ; нито бѣше възможно Римъ да съставлява послѣдния провинциаленъ градъ при прѣдѣлитѣ на гърцкия свѣтъ и на гъркоримската държава. Той трѣбаше да състави, отъ какваа-

то и да е гледна точка, и сила и центръ на новъ свѣтъ, и не закъснѣ да добие това свойство.

Цариградъ не можѣше да стане центръ политический нито нравственъ на новия варварский свѣтъ на Европа. Но именновъ врѣмето когато тоя варварский свѣтъ, отдѣленъ отъ новия политический центръ на римската държава, се виждаше изоставенъ на собственнитѣ си сѫдби, намѣри въ себе си и около себе си политический и нравственъ центръ. Два елемента, единий съвършенно естественъ-елементътъ на варварскитѣ и племенни войни и завоевания, а другий съвършенно нравственъ-елементътъ на християнската църква, който постепенно се повдигаше като положителна сила въ римската иерархия,—способствувахѫ по различни направления за сѫщата цѣль и донесохѫ поллитическото и духовно единство на варварската Европа и създадохѫ и политическия и нравственъ центръ на такъвото единство. Варварскитѣ нѣмски народи и господари, които завзехѫ разнитѣ въ Западъ провинции на римската държава, като се намирахѫ въ постоянна племенна война, както помѣжду си така и съ своитѣ съплѣменни, които живѣяхѫ въ нѣмскитѣ земи, принесохѫ, споредъ обикновенния въ историята начинъ за въздигание на голѣми варварски държави, съставлението на голѣмата франкска държава, която около осмия вѣкъ сл. Хр. обемаше всичкитѣ галски и нѣмски земи. Но около сѫщото врѣме, когато се въздигнѫ и малко по малко стигнѫ до най-голѣмото си пространство и сила франкската държава (500—800 сл. Хр.), Римската Църква, като нравствена иерархическа сила, придоби голѣмо влияние въ владѣяната материялно отъ Франкитѣ Европа. Римский епископъ, който отдавна, като епископъ на прѣстолния градъ на римската държава, имаше притезания за нѣкое първенство за себе си въ църковната иерархия, полека-лека придоби въ западна Европа. дѣто, освѣнъ Римъ, противоположно на гърцкия Истокъ, имаше твърдѣ малко стари църкви отъ историческо значение, духовна вигла (*) и нравственна сила и блѣ-

(*) Високо мѣсто за гледание.

сѫкъ. А окончателното прѣмѣстванието на прѣстола въ Цариградъ не само не покри и не намали такъвато сила, но ѝ придаде по-голѣмъ блѣсъкъ и вълшебство. Това защото въ вдовствующия отъ императоръ и императорска власть Римъ папската власть се извишаваше съ новъ блѣсъкъ и като единственна прѣдставителка на нравственното и историческо величие на Римъ. Самото разорение на римската държава въ западнитѣ европейски земи извънъ Италия, които Европа прѣдаде на държавата на варварскитѣ народи, отваряше новъ най-широкъ пѫть на църковната и духовната държава на Римъ. Защото така създаденото положение не само дотогавашнитѣ независими църкви и които бѣхѫ придобили и едно особно историческо значение и слава (каквато н. п. бѣше Кархидонската църква). подчини подъ вѣдомството на Папата, нъ и въ съвършенно варварскитѣ земи създаде една абсолютна църковна държава и могѫщество за крайния въ Римъ архиерей. Християнска апостолска ревность, господарска наклонность къмъ велики дѣла и славолюбие бѣхѫ сѫщо силни двигатели, които движѣхѫ и карахѫ папската власть въ борбата за распространение на християнството всрѣдъ варваритѣ. Влизанието на Франкитѣ въ християнството и особенно въ тогавашната обща (Католическа) православна Римска църква, привежданието въ християнството на Англичанитѣ и на много нѣмски народи чрѣзъ папскитѣ апостоли-проповѣдници и чрѣзъ сѫщитѣ тия апостоли и непосрѣдственната зависимость отъ въздигнѫтитѣ отъ тѣхъ епископии въ варварскитѣ на новитѣ християнски църкви отъ Римската Църква, още и послушанието, проповѣдвано отъ сѫщитѣ тия священно-опостоли и тѣхнитѣ прѣемници, къмъ Римския епископъ като върховенъ духовенъ началникъ на християнската църква, всичко това направи въ съзнанието на европейскитѣ народи Папата върховенъ духовенъ началникъ на новия европейский свѣтъ, а Римъ като свѣтлъ центръ и столица на християнския свѣтъ и на християнската цивилизация. Сега тоя паднѫлий политически градъ се въздигаше съ новъ нравственъ блѣсъкъ прѣдъ очитѣ на варварска Европа отъ срѣда-

та на развалинитѣ на падающата политически римска държава като висока и доближающа се до небето кула се въздигаше нравствнната и духовна сила на римската църква.

Както вече казахме, врѣмето, въ което Римский епископъ станѫ върховенъ началникъ на Църквата по цѣлата западна християнска Европа и даваше новъ блѣсъкъ на Римъ като центръ и духовна столица на християнския свѣтъ, съвпада съ врѣмето, когато се въздигнѫ въ голѣма европейска държава създадената върху развалинитѣ на римската държава малка въ началото държава на франкското *племе*. Двѣтѣ тия сили, църковната на Папата и политическата и военна на Франкитѣ, които иматъ много знакове отъ съприкоснование въ съврѣменното имъ развитие, не само се уголѣмихѫ, но и си съдѣйствувахѫ една на друга. Духовната сила на Папата имаше нужда отъ материялната сила на крѣпката мишца на франкскитѣ господари. А Франкската държава и Франкитѣ господари се свързвахѫ съ духовната сила и духовния блѣсъкъ на християнския Римъ, за да се прибави на довършеното чрѣзъ орѫжията и материялнитѣ имъ срѣдства здание нравственната и божественната мощь на едно начало, което се осветяваше, установяваше и въ съзнанието на народа ставаше законно и свето. Тая особенна и достозабѣлежителна въ историята помощь на обстоятелствата, които каратъ да съдѣйствуватъ двѣ сили. едната мѣтериялна, другата духовна, е. станѫла именно въ врѣме, когато въ Италия, въ тая точка на съприкоснование между западна Европа и гърцкия Истокъ, настанѫхѫ обстоятелства, които силно потикнѫхѫ взаимностьта (солидарностьта) между двѣтѣ споменѫти сили. Италия бѣше страна зависима отъ императора на римската държава, който имаше сѣдалището си въ Цариградъ, а Папата, върховний началникъ на Църквата въ цѣла негърцка Европа, бѣше въ Италия простъ поданникъ на тоя Римлянинъ императоръ. Такъвото анормално положение не закъснѣ да докара разривъ между Императоръ и Папа, мѣжду Истокъ и Западъ, и да откъсне Римъ отъ всѣко

зависимость отъ Истокъ. Сега най-малка причина или поводъ, било въ областьта на църковнитѣ работи, било въ оная на господарственнитѣ, можѣше да ускори вънщното историческо осжществление на сжществующето въ самитѣ работи така дълбоко между Истокъ и Западъ окончателно отдѣление и отцѣпление (схизма). Наченжтий въ Цариградъ около осмия вѣкъ споръ за икони бѣше достатъченъ на папитѣ Григория II и Григория III като благовиденъ поводъ за да отлжчжтъ императора Леона III и да повдигнжтъ на бунтъ противъ него срѣдня Италия. Императорътъ, отвлеченъ отъ работитѣ на Истокъ и воюющъ въ Италия съ Лонгобардитѣ, не можи да покори възбунтуванитѣ провинции отъ Италия. Слѣдъ малко Папата сполучи да стане и политический началникъ и господарь на отнетитѣ отъ императора провинции и на Римъ съ съдѣйствието на франкската държава (754). Владѣющий по това врѣме на франкската държава Пипинъ бѣше, както и прѣдшественницитѣ му, дѣйствителенъ господарь на тая държава, като занимаваше тукъ властьта на *началникъ на двора* (majordomus), която неговото сѣмейство особенно бѣше възвело въ върховно наслѣдственно достоинство на държавата. Той, като искалъ заедно съ дѣйствителната власть да получи и свещенната нравственна сила на властьта и името на царството съ отниманието послѣднето отъ стария, който по име сега царуваше, но всѣкога почитаемъ домъ на Меровингитѣ,—извърши това съ одобрѣнието на Папата мислѣйки, че само такъвото одобрѣние можѣше въ съзнанието на народа да оправдае извършения грабежь и да узакони достоинството на новия царь. Но Папата, който бѣ подарилъ царското достоинство на франкския господарь, се възнаграждаваше тайно съ най-богатия подаръкъ и благодѣяние отъ сжщия тоя господарь, защото именно чрѣзъ това дѣйствие той се признаваше, както отъ Пипина, така и отъ преемницитѣ му, като имѣющъ сила да сваля и помазва господари и, като върховно духовно и политическо началство, да освобождава народитѣ отъ вѣрность къмъ господаритѣ. Но освѣнъ тоя нравственъ даръ той получи и непосрѣдствен-

4

но материялно възнаграждение, което огради съ стража голѣмото му нравственно достоинство. Слѣдъ отказванието си отъ императора, като се угнѣтяваше въ Римъ отъ Лангобардитѣ господари, които сега владѣехѫ въ срѣдня Италия, той повика противъ тѣхъ на помощь Франкитѣ. Пипинъ отне отъ Лонгобардитѣ земята около Римъ и нѫ тури подъ непосрѣдственното вѣдомство на Папата. Така се създаде при голѣмата църковна държава на Папата въ Европа и малката му политическа църковна държава въ Италия.

Отдѣлянанието и отстраняванието на Римъ и на Папата отъ Истокъ ставаше паралелно съ по-тѣсното сближение съ Франкитѣ и останѫлия новъ европейский свѣтъ, и отказванието отъ императора уякчаваше съюза съ франкския царь. Но трѣбаше да се осъвършенствува тая нова система. Истокъ и Западъ се отдѣляхѫ единъ отъ другъ; Западъ трѣбаше да има своя особенъ императоръ. Кой бѣше оня, който можѣше да въздигне императоръ, който да владѣе заедно съ Цариградския императоръ и да бѫде съ него съ наслѣдникъ на римската всемірна държава, още повече отъ християнска гледна точка, естество и свойство на тая всемірна държава на императорското достоинство? Признатий отъ франкския господарь и отъ народа му Папа като имѣющъ право да дава царска власть нѣмаше никакво прѣпятствие да даде и императорска власть, която имаше за послѣдствие правото на владѣние надъ всичкитѣ земи, които всѣкога бѣхѫ подъ държавата на Римлянина императоръ и която власть, инакъ, се считаше като върховна въ цѣлия християнский свѣтъ, който не бѣше подъ властьта на Источния императоръ. Съюзътъ и съдѣйствието на франкската държава и на папската власть достигнѫ върха и вѣнеца си; когато Папата провъзгласи прѣзъ годината 800 сл. Хр. франкския царь Карла великий, сина на Пипина, за императоръ на Римъ или на западната римска държава. Но въ това събитие имаше и други по-важни отъ историческото развитие елементи. Чрѣзъ акта на провъзгласяванието, Папата, който бѣ прогласилъ господаря на Франкитѣ за зако-

ненъ наслѣдникъ на римскитѣ императори и върховенъ политический владѣтель на цѣлата негърцка Европа, признаваше самъ себе си, че има по-върховно достоинство отъ императорското, достоинство, което му се даваше отъ Църквата чрѣзъ него. При това чрѣзъ въздиганието на западната римска държава отдѣля се окончателно и званично западна Евопа отъ гърцкия Истокъ, защото царьтъ на Ромеитѣ въ Византия става вече простъ равенъ по честь владѣтель на франкския императоръ отъ Западъ, който има за официялно сѣдалище Римъ, и нѣма само той нравственното достоинство на наслѣдникъ на римскитѣ императори и на първия господарь на християнския свѣтъ. И такъвото промѣнение на работитѣ става най-главната причина на църковното отдѣление или *схизма* (отцѣпленне) между Истокъ и Западъ, което не закъснѣ да стане за допълнение на извършеното въ общия исторический животъ разцѣпление на двата отдѣла отъ християнския свѣтъ.

Источнитѣ императори, съ исключение на твърдѣ малко пародически случаи, не признахѫ достоинството на западния императоръ. Но това никакъ не повлия на по-нататъшния ходъ на работитѣ въ Европа, който настанѫ отъ установяванието на императорското достоинство. Чрѣзъ него нова Европа привикнѫ на идеята и нравственната мисъль на господарството подъ всичката вѫтрѣшна сила и външенъ блѣсъкъ на една католическа християнска държава, която, отъ гледна точка на историческото минѫло, възвърщаше старата всемірна римска империя, а отъ гледна точка на настоящето-установяваше новото политическо единство на цѣлия християнский свѣтъ. Чрѣзъ установенната отъ църквата римска империя не само цѣлий християнский свѣтъ се виждаше: че се съединява въ едно господарство подъ щита на една съборна църква, но се възвишаваше нравственно и се освещаваше всѣка господарска власть, която се считаше законна, като власть божественна и свещенна, произтекающа отъ самата църква, като такъва, която основаваше и произвождаше нравственния редъ въ свѣта. За всичко това

въздиганието въ империя на франкската държава съставлява най-важна точка въ развитието на цѣлия исторический животъ на Европа и особенно на политическия, точката сирѣчь на прѣминуванието отъ неустроеното и необработеното политическо състояние на Европа, което настанѫ подиръ растурванието на западната държава, въ политическото състояние и редъ, който, като се разви постепено и осъвършенствува, произведе сегашната европейска политическа система.

V

Западната християнска империя на Франкитѣ.

Новата римска държава, която се крѣпѣше върху материялната сила на франкската държава и на нравственната сила и нравственното могѫщество на католическата римска църква, при всичкия си външенъ блѣсъкъ като всемірна християнска държава, съвършенно се лишаваше като *държава* и господарство отъ елементи на такъво вѫтрѣшно политическо единство, щото да съставлява дѣйствително държава вѫтрѣшно организирана. Императорътъ се считаше наистина нравственно въ съзнанието на народитѣ като върховенъ владѣтель на цѣлия християнский свѣтъ; но дѣйствителната негова власть и въ врѣмето на самия основатель, най-великия и най-силния господарь на Франкитѣ Карлъ великий, се простираше само вѫтрѣ въ границитѣ на франкската държава, която се простираше отъ Британския заливъ и сѣверното море до рѣката Ибъръ въ Испания и границитѣ на Византийската държава въ долня Италия, и отъ Атлантическия океанъ до Елба и Одеръ и границитѣ на Византийската държава въ Далмация. И дѣйствително тая власть бѣше главно власть и сила на франкския царь, който носѣше блѣсъка и вълшебството на името на римския императоръ. Въ тия най-широки граници дѣйствителностьта на власть и държава франкска европейска и идеялностьта на една обща християнска

католическа империя бѣхѫ съвършенно съгласни помежду си; но не и вънъ отъ тия граници. Християнски европейски държави, които бѣхѫ се развили безъ никакво съприкосновение съ франкската държава, както Англия и Шотландия и станѫлитѣ по-кѫсно християнски скандинавски държави, още и ония отъ иберийския полуостровъ, които чрѣзъ постоянни и усилени борби противъ Мохамеданцитѣ Араби бѣхѫ добили свободата си, въ императорското достоинство на Карла и на наслѣдницитѣ му не виждахѫ нищо друго освѣнь единъ нравственъ блѣсъкъ и първенство или една почеть въ господаритѣ на християнския свѣтъ. Безъ съмнѣние франкската държава вѫтрѣ въ границитѣ, които описахме, като обемаше цѣлата днешня Франция, почти цѣлата Германия, певечето отъ Австрия и Италия и не малка часть отъ Испания, само съ собственното свое пространство съставляваше подкладка на една католическа християнска държава, могуща да си присъедини непосрѣдственно или посрѣдственно цѣлата друга останѫла Европа, която зависѣше отъ Римската църква. Но самата вѫтрѣшна сила и единство на франкската държава бѣхѫ дѣла лични и ефемерни на Карла великий. Затова съ всичко направено отъ великия тоя господарь за вѫтрѣшно заякване и устройство на тая държава, слѣдъ смъртьта му скоро послѣдва разрушението на варварската по вѫтрѣшния дѣйствителенъ (не по искуственния на Карла) организмъ държава, което никъкъ не можѣше да го задържи нравствената сила на императорското достоинство. Причина и елементъ на разрушение въ началото бѣше *феодалната* система, която обитавайки въ самия животъ на нѣмскитѣ народи, като произлѣзла отъ завоевание, и усилвайки се въ разновидностьта на племеннитѣ отношения, силно противодѣйствуваше противъ всѣко вѫтрѣшно административно единство и правѣше франкската държава при наслѣдницитѣ на Карла проста сбирщина отъ голѣми и малки феодални държави (графства, дукства, маркграфства, комитата). Дѣйствителни владѣтели и господари на тия държави бѣхѫ владѣющитѣ ги графове, маркграфове,

контове, барони, рицари, които съставлявахѫ само слабо външно единство подъ върховната власть на върховния франкский господарь, сирѣчь на императора. Самъ Карлъ, за да облече съ по-голѣмъ блѣсъкъ властьта на върховния владѣтель и императоръ, бѣше създалъ и царска власть подъ императорската, като постави по-младитѣ си синове за царье на нѣкои голѣми земи отъ държавата. Такъвато *полиархия* зима голѣми размѣри при потомцитѣ на Карла, които, като раздробихѫ държавата чрѣзъ мѣждуособни войни, създадохѫ разни царства, на които тѣ станѫхѫ царье (кралье). Единъ отъ тѣхъ се наричаше императоръ, но той не бѣше най-силний отъ всичкитѣ, а по нѣкога биваше и най-слабий, който различаваше отъ другитѣ само по почетното название на достоинството. И чрѣзъ императорската диадема (корона), която носѣше, избавляваше само и запазваше *идеята* и императорското прѣдание, още и символа на единството и на сѣмейната връзка и всрѣдъ държавитѣ, които възникнѫхѫ отъ разрушението или раздѣлението на голѣмата държава на Карла.

Но въ това сѣмейно раздѣление на държавата прѣставаше да сѫществува и другъ елементъ отъ постоянно политическо раздѣление и отъ създавание особенни държави. Тоя елементъ бѣше елементътъ на *националното* раздѣление. Франкската държава, на която подкладката само на създавание съставляваше франкската държава, заедно съ врѣмето на распространението си прибра много нѣмски и латински националности. А въ врѣмето на най-голѣмата ѝ сила, цъвтение и много голѣмо распространение, при Пипина и Карла, обемаше народи славни отъ галско или полатинчено галско происхождение, или отъ нѣмско, което постепенно се полатинчваше (както бѣше онова на самитѣ Франки и онова на Бургундитѣ), или италианско, или чисто нѣмско. Но-най силния елементъ съставлявахѫ народитѣ отъ чисто и несмѣсено нѣмско племе, които обитавахѫ отъ едната и отъ другата страна на Реинъ и земитѣ между Реинъ и Елба. Тия народи не бѣхѫ още се съзнали и образували като отдѣлни на-

ционалности и не бѣхж още добили (освѣнь чисто-нѣмский и той въ ограничена мѣрка) съзнание на национално единство. При все това всичкитѣ елементи на особенното национално устройство, развитие и свойство сжществувахж въ самитѣ работи. Славний Варадинский договоръ (1843), чрѣзъ който голѣмата франкска държава се раздроби окончателно и се раздѣли между потомцитѣ на Карла, имаше въ самото естество на работитѣ, не въ мисъльта на дѣятелитѣ, сѣмената за създаванието на три националности, които произлѣзохж постепенно отъ особенното национално образувание и свойство на тритѣ народи, които съставляваха голѣмата франкска държава, сирѣчь нѣмцитѣ, италянцитѣ и произлѣзлитѣ отъ смѣшението на Франкитѣ и на полатинченитѣ Галли-Французи (Francais); при всичко че авторитѣ на оня договоръ нѣмахж прѣдъ видъ никакво такъво национално различие, а се движѣхж просто отъ властолюбие и користолюбие. Сторената прѣди мира и тоя договоръ клетва отъ съюза (840) скљученъ мѣжду Карла *Плѣшивия*, царя на франколатинскитѣ и галлолатинскитѣ земи оттатъкъ Рона и Мозель, и Лудовика, царя на оттатъкъ Реинъ чисто нѣмскитѣ държави отъ франкската държава, Страстбурската клетва, е първий паметникъ на французския и на нѣмския языкъ. Въ тоя паметникъ периодътъ на ражданието на французския языкъ чрѣзь постепенното прѣминавание отъ варварския латинский отъ римскитѣ врѣмена къмъ сегашния французский языкъ отговаря точно на периода за ражданието на самия *французский народъ*. И нѣмскии языкъ на Страсбургската клетва държи едно срѣдне мѣсто между най-стария и по-новия нѣмский языкъ (1).

---

(1) Тая клетва се положи отъ двоицата синове на императора Лудвика I Благочестивия, сина и наслѣдника на Карла великий, сирѣчь на Лудвика Германа, краля на собственно нѣмскитѣ земи оттатъкъ Римъ, и на Карла Плѣшивия, краля на латинскитѣ земи оттатъкъ Мозель и Рона, които бѣхж се съюзили помежду си противъ най-стария си братъ императора Лотария I, който владѣеше на всичкитѣ земи между държа-

VI

Светата римска държава на нѣмския народъ.

Отъ растурванието на голѣмата държава на Карла великий произлѣзохѫ разни държави чисто династически и сѣмейни; отъ тѣхъ двѣ съставихѫ основата на държавитѣ на Германия и на Франция. Самостоятелното и независимо една отъ друга съставление на тия държави и съвършенното изчезвание името на франк-

витѣ на Лудвика и на Карла, на Швейция и на франкската Италия. Тая клетва се е положила отъ всѣкий единъ отъ господаритѣ на языка на поданницитѣ на другия. Лудвикъ се заклѣ на тогавашния французский языкъ както слѣдва:

Pro deo amur et pro christian poblo et nostro commun salvament dist di en avant, inquat Deus savir et podir me dunat, si salvari eo cist meon fradre Karlo, et in adjhudha et in cadhuna eosa, si cum om per dreit son fradre salvar dist in lo qui il mi altresi fazet, et ab Luther nul plaid nunquam prendrai, qui, meon vol, cist meon fradre Karlo in damno sit.

А клетвата на Карла на тогавашния говоримъ нѣмский языкъ бѣше такъва:

In Godes Nami ind um tes christianes Folches, ind unserere bedhero Gehaltnissi fon thesemo dage frammorde, sofram so mir God gevizei indi madh furgibt, so haldt id tesan minan bruodher soso man mit rethu sinan bruder seal, inthin thaz er mig soso ma duo indi mit Lutheren inno kleinin thinq ne gegange zhe minam willom ino ce scadhen weren.

Прѣведена клетвата на български:

За любовь божия и за нашето общо спасение и за спасението на християнския народъ, отъ сега и нататъкъ, до колкото Богъ ми даде да разбирамъ и да могѫ, ще защищавамъ моя братъ Карла (Лудвика), присѫтствующия тукъ, и въ всѣка работа, както е право да защити человѣкъ брата си, до колкото и той сѫщото за мене стори. И никога нѣма да направѭ съ Лутера съюзъ, който отъ моята воля възможно е да стане врѣдителенъ на брата Карла (Лудвика).

Французскитѣ подданници на Карла положихѫ слѣдующата клетва на французский языкъ.

Si Lodhuvvigs sagrament que son fradre Karlo jurat, conservat, et Karlus meus sendra, de suo part non lo stanit, siio returnar non lint, ne io ne neuls cui eo returnare int poiz in nulla adjudha contra Lodhuvig nunli iver.

А нѣмскитѣ подданници на Лудвика:

Oba Karl then eid, then er sineno bruodher, Ludhuvvig gesuor qeleistit, in Luduvvig min herro, then er imo qesuor forbrichit ob

ската държава, или по-добрѣ ограничението на това име въ малкото кралство Франция (France, Frankreich = франкска държава) съвпада съ изчезванието дома на Карла въ разнитѣ части на държавата, като изчезнѫ най-напрѣдъ въ Италия (875), послѣ въ Германия (911) и най послѣ въ Франция (987), дѣто и само се запази и името на франкския народъ и държава.

Но окончателното съставление на французската и на нѣмската държава (за да не кажемъ и за държавата на Италия, горня и срѣдня, и на другитѣ държави, които нѣмахѫ особенно национално затвърдяване, или сѫ го изгубили, както Лотарингия и двѣтѣ Бургундски държави, които всички бѣхѫ произлѣзли отъ растурванието на франкската държава), не можѣше да произвежда нито политическо развитие и редовенъ политический животъ, нито нѣкое естественно различие на една отъ друга, станѫло отъ национално раздѣление. Двѣ сили противостоехѫ и прѣпятствувахѫ на такъвото развитие, което инакъ лесно можѣше да докара владѣющата у старитѣ гърци система отъ федерация на народи и нации, които имахѫ сѫщата цивилизация и принадлежѣхѫ на сѫщия крѫгъ отъ исторический животъ и исторический свѣтъ. Едната отъ тия сили, която дѣйствуваше отъ долу, бѣше феодалското многоначалие, а другата бѣше идеята, която дѣйствуваше отъ горѣ, на католическата *империя*, сирѣчь на политическото християнско единство въ светата католическа римска държава като идеялно първообразие на католическа власть и господарство. Първия отъ тия елементи го донесе и съ изминуванието на врѣмето освети нѣмский животъ, а вторият-Католическата християнска църква, която бѣ се свързала съ прѣданието на свемірното начало на Римлянитѣ. Като се коле-

---

ina ih nes irwanden ne mag nach ich, nahhero, nah hen then ih es irwenden mag, windhar-Karle imo ce follusti ne virdhit: сир.

Ако Лудвикъ (Карлъ) удържи клетвата, която се заклѣ на брата си Карла (Лудвика) и ако Карлъ (Лудвикъ) господарьтъ ми не нѭ удържи, ако не могѫ да го разубѣдѫ, нито азъ нито другъ, когото азъ могѫ да убѣдѫ, не ще му дадемъ помощь противъ брата му.

баеше всрѣдъ тия два елемента и сили въ продължение на вѣкове, най-послѣ се укрѣпи и затвърди прѣзъ послѣднитѣ години системата на европейската федерация. Но първитѣ нейни сѣмена сѫ въ растурванието на голѣмата франкска държава и въ раздѣлението ѝ между разни господари. Инакъ центрътъ на срѣдневѣковия животъ на Европа е светата империя.

Слѣдъ раздроблението на франкската държава, императорското достоинство, като наслѣдство на Карла великий, прѣминѫ наслѣдственно на много господари, малки или голѣми, владѣтели на голѣми или малки земи и принадлѣжащи или не на дома на Карла, додѣто на 1062 сл. Хр. прѣминѫ окончателно на нѣмскитѣ кралье. Прѣзъ тая година, прѣди да изчезне окончателно въ Франция Карловий домъ, силний нѣмский краль Отонъ I, Саксонский графъ, като съедини съ своята държава лично, сирѣчь въ своето лице, като господарь на двѣтѣ земи, кралството Италия (сирѣчь Лонгобардската държава, която, разрушена отъ Карла, бѣше се съединила лично, като особенно притежание на Карла, съ франкската държава, безъ да се присъедини съ нея, като провинция) и като си тури Лонгобардската корона, която се наричаше желѣзна корона, се помаза и провъзгласи отъ Папата императоръ на западната римска държава, както по-напрѣдъ Карлъ и неговитѣ наслѣдници. Това достоинство, ако и да не се даде на Отона като наслѣдственно, нито като нераздѣлно свързано съ достоинството му като краль на Нѣмцитѣ, обаче наслѣдихѫ го неговитѣ наслѣдници нѣмски кралье, както принадлежащитѣ, така и непринадлѣжащитѣ къмъ неговия домъ. Но единството на достоинството на Нѣмеца краль и на Римлянина императоръ, при всичко че никога изрично не бѣ обявено, нито бѣ добило законность формално, но като се освети отъ врѣмето, станѫ въ съзнанието на народитѣ отъ Европа нѣмското кралство (което инакъ бѣше най-силното отъ държавитѣ, които бѣхѫ произлѣзли отъ растурената Карлова държава и съ която бѣше съединена лично въ лицето на господаря Ломбардската Италянската държава) като първа и най-све-

щенна държава на християнския свѣтъ. Господаритѣ на тая държава се считахѫ законни наслѣдници на Карла и на самитѣ Римляни императори. Истина е, че императорското достоинство, както поне го разбираше Църквата, не бѣше наслѣдственно, но подлежѣше всѣкога на одобрението и признаванието отъ Църквата и Папата, отъ когото императорътъ добиваше достоинството званично чрѣзъ помазвание. Но споредъ обичаитѣ у старитѣ нѣмци, и кралското достоинство на нѣмската държава бѣше избираемо и това прѣминѫ окончателно отъ достоинството на нѣмския краль на достоинството на римския императоръ, а не напротивъ. И кральтъ, който се избираше отъ *избирателитѣ господари* (Kurfürsten), се считаше и императоръ, ако и да не отиваше въ Италия, както обикновенно това правѣхѫ императоритѣ, за да си турятъ желѣзната Лонгобардска корона и главно да се помажѫтъ за императори (*). Това единство на двѣтѣ достоинства съ изминуванието на врѣмето така се освети и доби такъва сила на законность, щото никой не можѣше да стане императоръ, ако не бѣше нѣмский краль. И понеже императорското достоинство имаше характеръ общъ, достѫпенъ за когото и да е християнский господарь, позволяваше се на господаря отъ която и да бѫде християнска страна да иска да бѫде избранъ за това, но избираемъ (и се избираше винаги отъ Нѣмци избиратели) бѣше нѣмский краль.

Такъвото съединение на светата римска държава съ нѣмското кралство докара много голѣмо смущение на дѣлото и призванието (мисията) на нѣмския краль, унищожи постепенно властьта на нѣмското кралство и политическото единство на Германия като държава срѣщу идеята на римската държава, безъ отъ друга страна да се даде въ дългото врѣменно разстояние нито най-малка поддържка, положителна и постоянна сила на нѣмската римска държава. Напраздно нѣкои

(*) Ония нѣмски кралье, които не отивахѫ въ Римъ, за да се помажѫтъ тукъ, се наричахѫ просто Римски кралье, не императори. Но отъ врѣмето на императора Максимилияна I (1493 — 1519) и такивато се наричахѫ императори; а Римский краль се наричаше оня, който още при-живѣ на императора се избираше за неговъ наслѣдникъ

господари както кральтъ Отонъ II и особенно Отонъ III (племенникътъ по майка на Императора Романа II и внукъ на Василия II императори на источната римска империя, слѣдователно потомъкъ на двата императорски домове, Источния и Западния), намислихѫ великолѣпния планъ да управляватъ Германия отъ Испания и Римъ, упражнявайки върху цѣла Европа сила на върховна политическа властъ. Напраздно други силни нѣмски кралье, като Коррадъ II, Хенри III, Фридрихъ I и Фридрихъ II водихѫ силна борба за да направѭтъ дѣйствително своето властвувание върху Испания и Римъ, като исчерпвахѫ Германия за осѫществение въображаеми въ сѫщность притезания за властвувание. Много бѣхѫ прѣпятствията, които се прибавяхѫ на тѣхнитѣ дѣла.

Най-напрѣдъ императорската властъ, произлѣзла отъ съюза на църквата и на държавата, или по-добрѣ отъ съдѣйствието на духовната държава на църквата и на материялната сила на политическата държава, поради съвпадание на интереситѣ имъ; както по-горѣ се изложи, за здравото си запазвание прѣдполагаше постоянното съгласие на двѣтѣ власти и постоянната хармония на интереситѣ на двѣтѣ. Инакъ въ скритата противоположность на тѣхнитѣ интерсси криеше се голѣма борба между църквата и държавата, между папската и императорската всемірна властъ. Но хармонията на интереситѣ прѣстанѫ именно когато всѣка една отъ тия власти постигнѫ чрѣзъ другата най-високата точка на развитието на своитѣ сили. Папата, като тури здрава основа на върховната си духовна властъ върху Европа и се осигури противъ всѣка опасность отъ Истокъ и отъ самата Италия, въ императора отъ Западъ виждаше повече противникъ и съперникъ на своята всемірна държава, додѣто послѣдний не бѣше въ всичко просто послушно орѫдие на папската властъ. Но и силний франкский или нѣмский господарь, щомъ установи законно и освети чрѣзъ църквата своята върховна сила и украси лицето си съ блѣсъка и вълшебството на императора на светата римска държава и върховния господарь на цѣлия

християнский свѣтъ, виждаше малко по малко въ върховния началникъ на църквата застрашителенъ съперникъ и неприятель. Защото послѣдний, като не се задоволяваше само да поддържа и заздравява чрѣзъ силата на църквата достоинството на Божия *помазанникъ* и върховенъ владѣтель на християнския свѣтъ, считаше самия императоръ за простъ неговъ повѣренъ, а най-много-пълномощникъ на властьта си, а императорската власть и достоинство—нѣщо като *лунна свѣтлина*, заемъ на *слънчевата свѣтлина на църквата*, на тоя източникъ на всѣка власть и на всѣка духовна и свѣтска сила. Раздѣлението на Папата отъ Источния императоръ, даванието отъ него императорското достоинство на франкскитѣ господари отъ Западъ, материялното помагание на папитѣ отъ франкскитѣ господари противъ Лонгобардитѣ и основаванието на свѣтската папска власть въ Римъ и върху часть отъ Италия чрѣзъ оръжията на франкитѣ, всичко това съдѣйствува между църковната и свѣтската власть и съюзътъ съдържаше въ себе си остатъци отъ сѣмена на голѣмо бъдяще стълкновение. И това стълкновение, като станѫ между папската власть и светата римска империя на нѣмския народъ и което се продължава съ прѣкъсвания прѣзъ цѣли вѣкове, излѣзе най-вече противъ императорската власть за голѣма щета на нѣмското кралство.

Друга причина за ослабвание на нѣмската държава отъ свързката съ светата римска империя бѣше постоянното стълкновение между Италиянци и Нѣмци поради притезанията на императора, като краль на Лонгобардската държава и законенъ наслѣдникъ на желѣзната корона. Жителитѣ на сѣверна и срѣдня Италия, рано възродени и развити национално въ новата своя италиянска националность, считахѫ наслѣдницитѣ на Карла великий и на Отона I Нѣмци императори като варвари нападатели и завоеватели. И силата на императора и на императорската власть не можѣше да прѣобладае въ Италия при всичкитѣ непрѣкъснѫти на полуострова воинства отъ храбри императори и силни императорски войници и при всичката прѣдан-

ность къмъ императора на политическата партия отъ *жибеллинитѣ* [1]). Самий Римъ отдавна бѣше просто въображаема столица на императоритѣ отъ светата римска държава, безъ да може сѫщеврѣменно да бѫде сѣдалище на Папата и на императора. Послѣдствие на тия непрѣкъсвани борби станѫ, отъ една страна, окончателното дѣйствително освобождение на Италия отъ властьта на светата римска империя и съставлението на много независими господарства въ горня и срѣдня Италия, а отъ друга страна — голѣмото охлаждение на вѫтрѣшното политическо единство на Германия. Кральетѣ на послѣдната чрѣзъ своитѣ непрѣкъсвани воинства върху Италия и борбитѣ противъ Папата и на оттукъ происходящитѣ разни отвлечения, безъ да искатъ, оставихѫ Германия на волята на феодалската полиархия, която постепенно причини разлаганието на нѣмската държава. На това разлагание помогнѫ най-много оная императорска династия, която за малко врѣме се виждаше прѣдназначена да възвърне нравственната сила и блѣсъка на светата римска държава на нѣмския народъ и да ѭ направи всемірна държава по-широка и отъ самата франкска държава на Карла великий.

1) Политическитѣ въ Италия партии на *Жибеллинитѣ и на Гвелфитѣ* се съставихѫ около XII вѣкъ, въ врѣмето когато кралската и императорската власть въ Нѣмско прѣминѫ на дома на *Хохенщауфенитѣ* (Hohenstaufen). Послѣдователитѣ на послѣднитѣ въ Германия се казвахѫ Waiblinger (отъ суавското село Waiblingen, дѣто живѣхѫ Хохенштауфенитѣ). Противници на Хохенштауфенитѣ въ нѣмско бѣхѫ *Гвелфитѣ* (Welfen) сирѣчь старий династический домъ на Гвелфитѣ, който оспоряваше на Хохенштауфенския домъ кралската власть въ нѣмско. Понеже въ нѣмско останѫхѫ побѣдители Хохенштауфенитѣ и впослѣдствие тѣ прѣдставлявахѫ въ Италия нѣмската хегемония, послѣдователитѣ на нѣмската власть въ Италия, сирѣчь на императорското достоинство се нарекохѫ *Гвибеллини* (по испорчвание отъ Waiblinger), когато неприятелитѣ на императора и съюзници на Папата се нарекохѫ *Гвелфи* по името на противницитѣ на Хохенштауфенитѣ въ нѣмско, безъ никакво друго политическо отношение къмъ нѣмскитѣ Гвелфи.

VII

Хабсбургската династия и хабсбургската държава.

Присходящата отъ Швейцария малка и сиромашка династия на Хабсбургитѣ, която като бѣ се въздигнжла на 1273 въ императорска власть, даде на нѣмската държава двоица императори, Рудолфа I и Албрехта I, прѣзъ единъ цѣлъ вѣкъ и повече бѣше се лишила отъ тая власть (1311—1428), слѣдъ като при това чрѣзъ императорската власть на двамата спомесжти господари сполучи да положи основитѣ на една голѣма сѣмейна или династическа държава на наречената хабсбургска (отъ името на династията) или австрийкка държава (отъ името на подкладката на държавата, която подкладка бѣше маркството и послѣ графството и курфирството Австрийско). На 1428 тая династия, като получи пакъ императорското достоинство чрѣзъ Албрехта II, удържа го, съ едно малко прѣкъсвание, до годината 1806, годината сирѣчь на разорението на светата римска държава, като се избирахж всѣкога за нѣмски кралье владѣтелитѣ на хабсбурския домъ и господари на тая династическа държава. А прѣзъ всичкото това дълго врѣменно разстояние императорското достоинство така тѣсно се свързасъ хабсбургския домъ, щото избиранието отъ избирателитѣ (Kurfürsten) на господаря, съ исключение на единъ малъкъ случай, станж една проста формалность, особенно слѣдъ като хабсбургскитѣ императори, за да улеснжтъ избиранието на наслѣдницитѣ имъ, още приживѣ издѣйствувахж тоя изборъ и провъзгласявахж така избиранитѣ тѣхни наслѣдници *Римски* кралье, и тая титла означаваше така славния наслѣдникъ на императора. Около врѣмето, когато хабсбургитѣ съединихж постоянно императорското достоинство съ своя домъ, начена едно важно и окончателно промѣнение въ вжтрѣшнитѣ работи та Германия и въ нейнитѣ отношения къмъ Италия и Римъ.

Хабсбургитѣ, грижѣйки се само за увеличение сѣмейната си държава, странѣхж отъ всѣко намѣсвание

въ работитѣ на Италии и избѣгвахѫ всѣкий раздоръ съ Папата, съ исключение само царуванието на Карла V (1521). Сѫщо малко се грижѣхѫ хабсбургитѣ и за работитѣ въ Германия, вънъ отъ границитѣ на своята династическа държава, които считахѫ нѣмската държава не цѣль, а срѣдство за уякчавание на собствената си държава. Така само по име оставахѫ върховни владѣтели и кралье на Нѣмско, което така малко по малко станѫ сборъ отъ множество малки независими държави. Голѣмо исключение отъ това правило прави само царствованието на Карла V.

Около началото на XVI вѣкъ династията на Хабсбургитѣ, която се уголѣми само чрѣзъ женитби (tu felix Austria connubiis!), доби голѣма и много широка държава, слѣдъ като на хабсбургскитѣ владѣния, които прѣзъ XV вѣкъ обемахѫ само Австрийското курфирство и простирающитѣ се на югъ земи на Щирия, Каринтия и Карниолия, се прибавихѫ чрѣзъ женитби и наслѣдства часть отъ Бургундия, Белгия и Холандия, Неаполското кралство заедно съ Сицилия и Сардиния, Испанското кралство заедно съ негонитѣ пространни задокеански владѣния, а по-късно Венгрия (Маджарско) и Бохемия (Чехско). Владѣтельтъ на такъва пространна династическа държава Карлъ V, като Хабсбургъ, считаше основателно австрийската корона, която и инакъ Хабсбургитѣ прѣтендирахѫ за себе си, като хубавъ вѣнецъ и свещенъ символъ на всемірната си власть. И така, европейский свѣтъ се приготовляваше да види една велика държава и единъ владѣтель, държава, която да надминава и оная на Карла великий по голѣминатв на династията си. Напраздно се въспротиви рицарский краль на Франция Францискъ I противъ съединението на императорското достоинство съ династическата властъ на Карла, като поиска за себе си това достоинство. Германецътъ родомъ Карлъ се прѣдпочете отъ избирателитѣ (kurfürsten) вмѣсто Французина краль и Карлъ станѫ императоръ, петий между Карловцитѣ. Обаче и самата чудна и страшна династическа сила на Карла V придаде само народическа сила и външенъ блѣсъкъ на императорискосто

достоинство. Нито Нѣмско се съедини вѫтрѣшно по-силно, нито распръснѫтитѣ на такъво пространство владѣния на хабсбургския домъ съставлявахѫ вѫтрѣшно помежду имъ единство. Горделивитѣ Испанци почитахѫ Карла просто като краль на Испания, безъ да чувствуватъ никаква друга нравственна свързка съ нѣмската държава, нито тързѣхѫ, Испания заедно съ своитѣ пространни владѣния (колонии) да съставлява прибавка на нѣмската държава. Самитѣ земи отъ Белгия и Холландия, които по-прѣди бѣхѫ части отъ нѣмската държава, именно въ врѣмето на Карла, като династически владѣния на хабсбургския домъ, се отцѣпихѫ окончателно отъ Германия. Въ Италия Неаполското кралство и Сицилия съставлявахѫ Испански владѣния, само Медиоланското графство се считаше, понеже съставляваше нѣкога часть отъ Лонгобардското кралство, като феодално императорско имѣние; но и то бѣше ябълка на раздоръ между императора и краля на Франция. Голѣмата сила, която се противопоставяше противъ католическата монархия на Хабсбургитѣ и воюваше званично противъ хабсбургската династия, особенно въ Германия и Италия, бѣше Франция, която отъ малка и слаба прѣзъ прѣдшествующитѣ вѣкове се въздигнѫ въ голѣма и силна държава. Силното тогава французско царство, имайки силата си въ вѫтрѣшното политическо и национално единство на Франция, което въ продължение на вѣкове силно бѣ се развило и сега съставляваше истинска нравственна сила, полагаше сега като най-главна основа на своята политика изобщо разрушението силата на хабсбургския домъ, а особенно воюваше противъ държавата му въ Германия, като се борѣше по всѣкакъвъ начинъ да въспрѣпятствува на утвърдяванието и заздравяванието на вѫтрѣшното единство на Германия подъ която и да е династия. Голѣми войни между Франция и хабсбургския домъ, повтаряни слѣдъ малки прѣкъсвания и водени най-люто, пълнятъ историята на Франциска и Карла и на наслѣдницитѣ имъ. Но по онова сѫщо врѣме станѫхѫ промѣнения и въ вѫтрѣшния духовенъ животъ на Германия, които ...

веждахѫ вѫтрѣшното разрушение на германската държава и подкопавахѫ силата на императора. Осветената подъ името на *Протестантизма* на много мѣста въ Германия въ врѣмето на Карла V религиозна реформа докара не само вѫтрѣшно религиозно раздѣление и религиозни войни, но чрѣзъ раздѣленията и чрѣзъ тия религиознитѣ войни, които се подклаждахѫ отъ Франция, отъ една страна протестантитѣ господари, особенно ония на сѣверна Германия, воювахѫ противъ силата на императора, който се борѣше за католическата църква и религиозното единство. а отъ друга страна Германия, раздѣлена на два противоположни лагера отъ господари и народи, се разори и политически. Самата религиозна схизма, която унищожаваше единството на църквата и католичеството на държавата ѝ, поразяваше посрѣдственно самата нравственна власть на империята, която се основаваше върху единството на християнската Европа. Но и самий началникъ на католическатацърква воюваше политически противъ държавата и силата на Карла въ Италия, като гледаше въвластьта. и силата на Карла, че се възраждаше оная сила на империята, която бѣше причина на постоянни стълкновения между папската и императорската власти. Никога отъ врѣмето на Карла великий императорската власть не се виждаше съ такъва материална и нравственна сила и блѣсъкъ, каквато притежаваше при Карла V. При всичко това обаче тя никога не е била нападнѫта по-силно отколкото при той императоръ. Императорътъ воюваше въ Италия противъ тамошнитѣ малки династии и господарства и Папата дѣйствуваше заедно съ неприятелитѣ на императора и даваше поводъ на императора да се яви като неприятель противъ светия градъ, да го обсади, прѣвземе и прѣдаде на разграбвание на войницитѣ си. Сѫщий императоръ воюваше и противъ протестантитѣ въ Германия, за да възвърне религиозното единство, и намираше въ дѣлото на религиозния миръ съпротивление отъ страна на Папата, за да не би дори външно императорътъ да стане върховенъ помиритель и реформаторъ на работитѣ на Църквата. Обаче отъ друга страна Франция, като отиваше ужъ

на помощь на протестантитѣ господари, противъ които воюваше императорътъ, присъединяваше нѣмски земи на държавата си и отъ една страна раздробяваше за собственна полза Германия, а отъ друга подклаждаше вѫтрѣшното раздѣление на страната и овѣковѣчаванието на това раздѣление.

Политиката на Франция къмъ Германия и светата римска държава се обясни ясно именно въ онова врѣме, когато голѣмата хабсбургска династическа монархия, свързана съ императорското достоинство, се виждаше да работи за възобновлението на голѣмата европейска държава на Карла Великий. Тая политика, каквато се освети на дѣло отъ Франциска I и отъ сина и наслѣдника на Хенриха II и се приспособи вѣрно отъ Француският царье и политически мѫжье, освѣнь много малки пародически и единични исключения, се състоеше въ ослабвание на хабсбургската династия на всѣкадѣ, а особенно въ Германия. Чрѣзъ ослабванието на хабсбургския домъ въ Германия гонѣше се цѣльта главно да се въспрѣпятствува на всѣко политическо единство на тая страна и това въсприпятствувание се считаше необходимо условие за независимостьта и сигурностьта на французската държава и на французското прѣобладавание въ Европа. Политическото раздѣление много добрѣ се подпомагаше както отъ религиозното раздѣление, така и отъ религиозната схизма. Оттукъ политическото учение на французското царство бѣ веществениото и нравственно подържание на слабитѣ протестантски господари въ Германия противъ католическата империя. Тая политика обладаваше всичкитѣ мисли и дѣйссвия въ външнитѣ отношения на французската държава. Сѫщитѣ французски господари, като Францискъ I и Хенрихъ II, които отначало немилостиво воювахѫ въ Франция противъ всѣко реформаторско религиозно движение, като го считахѫ опасно за политическото единство на държавата, по сѫщата тая причина отначало поддържахѫ протестантизма въ Германия, прѣслѣдвайки съвършенно противоположна тукъ пѣль. Тая политика послѣдвахѫ строго не само тѣхнитѣ наслѣдници царье, но и политически мѫжье на Франция, отлични кардинал' католическата цьрква, Ришелие (Richelieu) и Маца

като поддържахѫ въ Германия протестантитѣ противъ католика императоръ, считайки, какъвто наистина бѣше, протентантизма за елементъ на политическа полиархия противоположно на католичеството на императорската власть. Но постоянното поддържание отъ католическа Франция на протестанска Германия противъ католика императоръ и католическа Германия не бѣше само исключителното чудно, но вѫтрѣшно най-естественно и най-логическо послѣдствие на французската политика. Тая политика имаше още по-широки граници на нравственна и религиозна свобода. Французското царство въ врѣмето на Францизска I даде на съврѣменния християнский свѣтъ най-чудното зрѣлище на съюзъ на най-християнската Франция съ Османската държава, първия въ историята на християнския свѣтъ съюзъ на християнска сила съ най-голѣмитѣ врагове на християнската вѣра; и това въ врѣме, когато християнска Европа се намираше още подъ удара на кръстоноснитѣ прѣдания и когато самото сѫществувание на хриспиянския свѣтъ се заплашваше отъ побѣдоносно навлѣзлото въ сърдцето на Европа мохамеданство. Франция се съюзяваше съ Турция въ това врѣме, когато Османцитѣ обсаждахѫ Виена и навлизахѫ въ нѣмскѝ земи. Тя воюваше противъ императора, като разваляше мира, като навлизаше въ владѣнията на императора и даваше гостоприемство на османската флота въ пристанищата на южна Франция, като съюзница на Турцитѣ, именно когато императорътъ отиваше съ войска противъ пиратскитѣ държави на сѣверна Африка, които се намирахѫ подъ покровителството на Турция, за да овободи хиляди християни роби. Врѣдъ такъво политическо положение на Европа императорътъ Карлъ V отстѫпи отъ властьта (1555).

VIII

Хабсбургската държава слѣдъ Карла V.

Съвършенната пародичность и ефимерность на поразителния блѣсъкъ на императорската власть и на

нравственната сила, която тя се виждаше че добиваше чрѣзъ Карла V, стана явна слѣдъ оттеглюванието на тоя господарь отъ политическата сцена. Голѣмата хабсбургска държава се раздѣли между двама господари, отъ които произлѣзохѫ два хабсбургски дома, двѣ държави; сирѣчь между сина на Карла, Филипа II, който получи Испания, Италия, Белгия и Холландия, и брата на Карла, Фердинанда I, който получи само хабсбургскитѣ владѣния въ Германия, съ които се съединихѫ чрѣзъ самия Фердинандъ Бохемия и часть отъ Унгария, която (часть) не бѣше завзета отъ турцитѣ. Императорското достоинство прѣминѫ на Фердинанда I. Така, работитѣ на светата римска държава и на нейнитѣ отношения се повърнѫхѫ въ положението, въ което бѣхѫ прѣди Карла V. Императорското достоинство изгуби всѣка дѣйствителна сила и значение. Фердинандъ и неговитѣ наслѣдници не се грижѣхѫ нито за Италия нито за Германия. Тая власть (императорската) станѫ, както бѣше и по-напрѣдъ, срѣдство, а не цѣль на династическата държава на Хабсбургитѣ, на които всичката грижа се ограничи въ разширочението на държавата имъ чрѣзъ нови владѣния и въ войнитѣ противъ турцитѣ. А религиозний миръ, който трая въ Германия прѣзъ цѣлата втора половина на XVI вѣкъ, усили това състояние. По едно достозабѣлѣжително съвпадение, и Франция около сѫщото врѣме, слѣдъ смъртьта на Хенриха II, като бѣше испаднѫла въ рѫцѣтѣ на неспособни господари и бѣ станѫла плячка на вѫтрѣшни партизански раздори и религиозни войни, не само не се намѣси въ работитѣ на светата римска държава, но и останѫ вънъ отъ сцената на европейската политика. Центрътъ на историята се прѣмѣсти за нѣколко врѣме въ други земи и държави на Европа. Вмѣсто Германия и Франция, нови държави, Испания и Англия, зехѫ управлението на Европа, и вмѣсто исчезнѫлия императоръ на светата римска империя и французския царь, появихѫ се на историческата сцена на европейския и християнския свѣтъ, като първенствующи лица, Испанский царь Филипъ II и Английската кралица Елисавета. Тѣ около половина почти вѣкъ владѣхѫ надъ общата сѫд-

ба на Европа въ голѣмата борба между католическата и протестанската Европа, на която борба центрътъ бѣше борбата, която най-упорито се водѣше въ Швеция и Норвегия (Нидерландия) за регилиозна свобода. Главно послѣдствие на борбата бѣше паданието на Испания и уголѣмяванието силата на Англия.

Но отъ началото на XVI вѣкъ наченва отново голѣмата борба между Франция и светата римска държава, не направо между Хабсбургскитѣ и Французскитѣ царье, но чрѣзъ подновената въ Германия между католици и протестанти религиозна война. Франция, въздвигнѫта вече подъ новата Капетска династия на Бурбонитѣ, която бѣ основана отъ Хенриха IV, силно излиза противъ католическа Германия. Хабсбургитѣ фанатици императори отъ XVI вѣкъ, изливвайки за малко отъ границитѣ на органическата политика на своята династическа държава, зиматъ управлението на католическата Германия не отъ политически съображения, но отъ религиозна ревность; не за да съединѭтъ и усилѭтъ Германия или да въздигнѫтъ светата римска държава, като политическо здание, които всички тѣ считахѫ като прости клонове и украшения на хабсбургската или австрийската държава, но за да съкрушѫтъ протестантизма. Голѣмата тридесетгодишна война, която Хабсбургитѣ заедно съ католическа Германия водѣхѫ противъ протестантската Германия, и въ която протестантскитѣ държави въ Дания, особенно въ сѣверна Швеция, по вдъхновение и чрѣзъ нравственната и политическа, а послѣ и парична и военна помощь на католическа Франция, която се управляваше тогава отъ кардиналитѣ Ришелие и Мацаринъ, подкрѣпихѫ протестантитѣ, и Вестфалский миръ, който тури край на тая война, нанесе послѣдния смъртоносенъ ударъ на властьта, мощьта и нравственната сила на светата римска държава. Вестфалский миръ освети и оздрави въ Германия свободата на протестантизма и независимостьта на протестантскитѣ господари, и основа въ Германия протестантска Шведска държава съ прѣдавание на Швеция много важни владѣния при брѣговетѣ на сѣверна Германия, а прѣда-

де на Франция областьта Елзасъ, която усилваше много положението ѝ срѣщу Германия. Но това не съставляваше смъртелния ударъ противъ властьта на светата римска държава. Тоя ударъ произлѣзе отъ приготвената чрѣзъ войната и осветена чрѣзъ миръ, не наистина изрично и догматически, но на дѣло нова полититическа система и въ Германия и въ Европа. Сега французский царь Хенрихъ IV, като се приготовляваше за войната противъ императора и католическата Германия, която война не биде щастливъ да начене защото го прѣдвари убийствената смърть, имаше въ мисъльта си величествения планъ за основавание една голѣма федерация отъ християнски държави, която да се намира подъ хегемонията на Франция. Смѣлий владѣтель мислѣше да възстанови чрѣзъ тая система овѣхтѣлата вече и гнила система на светата римска държава. Въ Вестфалския миръ не станѫ дума за такъва система, защото нито Франция слѣдъ Хенриха повтори тоя планъ, нито тя бѣше единствената сила, която имаше рѣшителния гласъ въ прѣговоритѣ за тоя миръ. Но вмѣсто тая система освети се друга не на общи идеи и планове, но система основающа се наистина просто върху естественнитѣ и дѣйствителни послѣдствия на общото европейско положение, но затова по-здрава и по-трайна. Именно чрѣзъ Вестфалския миръ вмѣсто паднѫлата по сѫщество сила на католическата християнска императорска власть, осветява се нова сила имуща дѣйствителна власть, *Европа;* сирѣчь система на европейски държави свързани помежду си чрѣзъ договоръ, било общъ между всички, както Вестфалский, било частенъ между нѣкои помежду имъ и почитани, като въ едно идеялно съставено господарство, опрѣдѣляванитѣ отъ договоритѣ и припознавани отъ самитѣ държави права на всички. Така, вмѣсто върховната власть на императора прѣобладавахѫ, малко по малко, международното право на Европа и международнитѣ узаконения. Оттукъ се освети и наречената система на европейското равновѣсие, сирѣчь сѫществуванието равновѣсие на такъва сила между държавитѣ, щото никоя отъ тѣхъ да не става чрѣзъ

извънредно уголѣмение опасна за сигурностьта на другитѣ. Каквото слѣдъ Вестфалския миръ оставаше отъ императорската власть, бѣше проста сѣнка отъ минжлото величие, проста почетна титла на хабсбургския монархъ, като императоръ.

Това окончателно отпадване и падание на светата римска държава се послѣдва и отъ онова на свързаната съ нея германска държава, единственната политическа сила на която и елементъ на единство бѣше императорътъ и наречений императорский съвѣтъ или държавна *диета* (Reichstag). Но тоя съвѣтъ сега се обърнж въ просто събрание на прѣдставителитѣ на равнитѣ независими нѣмски държави. Войнитѣ на Франция противъ хабсбургитѣ сега зехж харектеръ на войни чисто династически, тъй като другитѣ нѣмски господари се присъединявахж къмъ едната или къмъ другата отъ неприятелскитѣ династии. Обаче по име и по форма сжществуваше нѣмска държава и нѣмска *диета*, която издаваше рѣшения въ името на държавата и прогласяваше войни. Новото европейско положение, основаното на историческия ходъ и развитие на самитѣ работи, а не на прѣданията отъ минжлото, толкова повече се заздрави съ минуванието на врѣмето, колкото и самитѣ царье и управители на Франция, които бѣхж управлявали заедно съ Хенриха IV тая държава, не осветихж като *принципъ* и *учение* родената у него мисъль за французска хегемония надъ Европа, но чрѣзъ голѣмитѣ си и чести войни имахж за цѣль просто да распространжтъ французската държава чрѣзъ присъединявание на съсѣдни хабсбургски земи въ Германия, Испания и Италия. Колкото пжти тия войни и завоеванията зимахж размѣри, които заплашвахж европейското равновѣсие, прѣдизвиквахж съединения (коалиции) на другитѣ държави за запазвание на равновѣсиего. Инакъ французскитѣ царье слѣдъ Франциска I никога не поискахж да възстановжтъ светата римска държава чрѣзъ ново званично европейско господарство. Самъ Лудовикъ XIV, който работи повече отъ всѣкий другъ французский царь за понижение на хабсбургския домъ, за растурвание и раздѣление на германската държа-

ва и за ослабвание и падание достоинството на римлянина императоръ, не се вижда да е ималъ прѣдъ видъ нѣкоя опрѣдѣлена система за европейско господарство, ако и да му се отдава планътъ за основавание на една всемірна монархия съ столица Парижь. Поне за възобновение на светата римска държава чрѣзъ Франция и французската монархия не е мислилъ. Неговата политика бѣше политика на завоевавание и чрѣзъ уголѣмяванието по тоя начинъ на държавата той искаше да стане великъ царь, като земе и голѣми титли, каквито зимахѫ деспотитѣ на голѣмитѣ азиятски държави.

Особенното значение на светата римска държава въ лика на европейскитѣ държави постепенно до толкова паднѫ въ политическото религиозно и нравственно съзнание на националноститѣ и на държавитѣ, щото, когато кѫдѣ началото на XVIII вѣкъ русский царь Петръ I получи *императорската* титла (imperator), не станѫ нито отъ страна на католическитѣ господари никакво важно оспорявание за признавание новото достоинство и титла. Франция и Испания положихѫ просто като условие за признавание това, че новий императоръ не придобива чрѣзъ новото достоинство никакво първенство за честь спрѣмо *царьетѣ* отъ разнитѣ европейски държави. Но новий императоръ се призна въ новото си достоинство слѣдъ като заяви, че първенството на честь признава само на римлянина императоръ. А самъ римлянинътъ императоръ се задоволи отъ това заявявание и призна той, а рано или късно и всички други европейски господари, на най-послѣ и самъ Папата новото достоинство на Царя въ лицето на Петра и на наслѣдницитѣ му. Каза се и за нѣкоя минута се повѣрва, поради нѣкои политически актове на Петра, че тоя съ великъ умъ господарь намислилъ за минута чудния планъ да съедини съ короната на русския царь короната на императора отъ светата римска държава. А за да направи Папата благосклоненъ къмъ своя планъ, говори се, че е захванѫлъ прѣговори съ него за съединявание на източната или по-добрѣ на русската цър-

ква съ папската. Но ако Петръ, който притежаваше толкова свѣтълъ и здравъ политический умъ, искаше да прибави външно величие на достоинството си и титли, които да показватъ исторически притезания, можѣше по-логически да земе титлата *императоръ на източната римска империя*: А ако освѣнъ простата титла искаше нѣщо по-дѣйствително, никакъ не можемъ да прѣдположимъ, че Петръ е намислилъ даже за една минута чудовищния планъ да съедини нѣмската държава съ русската и да основе ново европейско господарство. Истина е, че въ бистрия и трезвия духъ на Петра скоро се разбра истинското състояние на европейския свѣтъ и истинската сила и прѣдназначение на русската държава и на русския монархъ. Така, до тогавашний *Царь* [1]), като се титулираше само монархъ, получи и титлата *императоръ*, като се провъзгласи за такъвъ отъ Св. Синодъ и отъ държавния съвѣтъ.

Светата римска държава на германския народъ живѣ по име до 1806. Двѣ години по-напрѣдъ военачалникътъ, който послѣ станѫ глава на французската република, Наполеонъ Бонапартъ бѣше се провъзгласилъ, като се избра съ всеобщо гласоподавание (плебисцитъ) отъ народа, *наслѣдственъ императоръ на французитѣ*, като противопоставяше така лаическата

[1]) Това име нѣма никакво сродство, както погрѣшно нѣкои мислятъ, съ латинското Caesar, отъ което, както е извѣстно, се е произвело нѣмското Kaiser (= императоръ). На това погрѣшно производство дало е поводъ полското писание на русското име (Czar вмѣсто tzar или tsar), което писание приехѫ и французитѣ. *Царь* спорѣдъ нѣкои е татарско име. Tschar се наричахѫ казанскитѣ татарски господари, които инакъ се наричахѫ *Ханове*. Понеже въ Руссия Иванъ II (1533—1587), който разори Казанското Ханство, първъ зе титлата *Царь*, вижда се вѣроятно казаното производство. Но много врѣме прѣди Русситѣ, и Славянскитѣ господари на България носѣхѫ сѫщата титла. Оттутъ става по-вѣроятно мнѣнието, че името е старославянско и значи господарь. Вижда се, че това име се намира и въ думата *Велиссарий*, Βελισσάριος (Бѣлий-царь = λευκὸς ἡγεμών). Извѣстно е, че Велиссарий, както Юстиниянъ, происхождаше отъ Илилирийци и че Юстиниянъ и роднинитѣ му носѣхѫ по-напрѣдъ славянски имена.

(свѣтската) и демократическата империя (какъвто бѣше отчасти характерътъ и на Августовата римска империя) противъ светата римска империя на божественното и историческо право. Така се унищожаваше и самото име *императоръ* на светата римска държава. Това като разбра и послѣдний римский императоръ отъ хабсбургския домъ Францискъ II и като искаше да запази наслѣдственно императорското достоинство или поне титлата въ своя домъ, независимо отъ всѣкакво друго историческо свойство и значение на името, помаза се сжщата година (1804) въ Виена и отъ Виенския архиепископъ *Австрийский императоръ*, като нарече *Австрия* своята многоплеменна и славна хабсбургска държава, която не се основаваше на никакво национално единство и не се наричаше съ никое общо име освѣнь съ онова на династията. *Австрия* бѣше първата люлка, подкладката на голѣмата хабсбургска държава, и отъ тая малка страна (маркство, графство, курфирство) се даде името на новата династическа империя. И послѣдний императоръ на светата римска държава Фрацискъ II станж първъ наслѣдственъ Австрийский императоръ Францискъ I (Ultimus et primus imperatorum).

Двѣ години по-късно (1806) растури се окончателно и званично светата римска държава, слѣдъ като много нѣмски държави, отдѣлени званично отъ римската държава, съставихж *прирейнската* наречена нѣмска конфедерация, която се намираше подъ върховната власть или, както по благозвучно се нарече, *покровителство* на императора Наполеона. Прѣдставителитѣ на казанитѣ нѣмски държави провъзгласихж званично въ засѣдающия въ Ратисбонъ *държавенъ съвѣтъ* (диетата), че се турнжтъ подъ покровителството на Наполеона, „на когото, казвахж, желанията и теориитѣ се намиратъ въ постоянна хармония съ истинскитѣ интереси на Германия.“ Сжщеврѣменно въ истия съвѣтъ и пратеникътъ на Наполеона провъзгласяваше, че той не признаваше вече за сжществующа *нѣмската* (германската) държава. Тогава и францискъ сваляше окончателно (25/6 Августъ) императорската корона на „светата

римска империя на нѣмския народъ.“ Така исчезнѫ и послѣдната сѣнка отъ светата римска държава и отъ свързаното съ нея нѣмско кралство.

Но съ окончателното растурвание на светата римска държава не изчезнѫ и идеята за всемiрна християнска държава или, за да кажемъ по-просто, на европейско господарство. Това дѣло прѣдприе да осѫществи Наполеонъ. Империята и хегемонията надъ Европа, която поиска и въ кратко врѣме осѫществи тоя мѫжь, нѣмаше, безъ съмнѣние, сѫщата нравственна основа и начало и не се отнасяше за политическото единство на християнския свѣтъ, не се стремѣше отъ нѣкоя идея нито имаше за цѣль нѣкоя политическа идеялность. Дѣлото на Наполеона бѣше отъ начало до край отражение и изявление на политическия животъ на тоя мѫжь. Но и тоя политический животъ прѣтърпѣ пакъ всичкитѣ силни влияния и заплашвания на силно вълнующия се около него исторический свѣтъ. Империята на Наполеона, която имаше революционно и републиканско происхождение, се освети на дѣло чрѣзъ *Цезаризмъ*, сирѣчь военна диктатура, а по законъ и право-чрѣзъ самата република, чрѣзъ учение или гласувание на народа (plebiscite); но не останѫ и съвсѣмъ безъ външно религиозно осветявание и отъ происходящата отъ прѣданията на минѫлото законность. Въ титлата *французский императоръ* се подказваше единъ националенъ характеръ по противоположность на европейския и католическия характеръ на светата римска държава. Но опрѣдѣлено Наполеонъ не гледаше нито за националната французска империя, както великий Петръ, нито за създавание нова политическа система за европейска хегемония върху нови основи и върху принципи свързани съ принципитѣ на французската революция или поне спорѣдъ идеитѣ на Хенриха IV. Напротивъ даже, въ неговитѣ дѣла се вижда една по голѣма наклоность за възвръщание подъ французский видъ къмъ разорената система на светата римска държава. Изобщо обаче идеята и систематичностьта отсѫтствувахѫ съвършенно въ дѣлото на тоя мѫжь. Желанията и теориитѣ и политическитѣ начала на Наполеона се

промѣняватъ спорѣдъ прѣдприятията му, или по-до-брѣ, тѣ се диктуватъ отъ всѣкогашната сполука и отъ усилваната отъ нея жадность за завоевания, властолюбие и славолюбие. Человѣкъ може да каже, че нито той имаше ясно понятие за това що искаше, като се оставяше съвсѣмъ на случая на работитѣ. Наполеонъ, славний военачалникъ (марешалъ) на републиката, който осуети замислитѣ на роялиститѣ противъ републиката, разори по същество тая република чрѣзъ военна диктатура. А като се избра чрѣзъ плебисцитъ за прѣдсѣдатель и послѣ републиканский императоръ, прие да се освети чрѣзъ църквата и Папата новото му достоинство; и като наложи на подчиненитѣ си чрѣзъ оржжието му народи отъ Германия, Италия и Испания политическата и военната власть на Франция, прѣдстави се прѣдъ тия народи като прость завоеватель. Като обърнж Италия, на която той бѣше върховний владѣтель, въ кралство и положи на главата си, като краль на Италия, желѣзната корона, провъзгласи званично и тържестенно божественото начало и божественното право на господаря, носящий тая корона, свързана толкова тѣсно съ короната на светата римска държава. Наполеонъ, който вършѣше това и провъзгласяваше за образцовъ господарь за себѣ си Карла Великия и нарече сина си, по примѣра на римскитѣ императори отъ хабсбургския домъ, *Римский Краль*, вървѣше до нѣкждѣ по стжпкитѣ на прѣданията на императоритѣ отъ светата римска държава. Но каквото не се затвърди въ срѣднитѣ вѣкове, каквото не можи да сполучи Карлъ V презъ XVI вѣкъ, не бѣше възможно да се сполучи и утвърди прѣзъ XIX. Светата империя отъ срѣднитѣ вѣкове паднж не защото тжпчѣше признати или поне почитани права, но защото срѣщнж противоположни притезания и исторически сили повече отъ материално отъ колкото отъ нравственно естество. Но тая Напалеонова хегемония не срѣщнж само еднакви противоположни притѣзания. Но безъ да се основава никакъ на исторически права отъ минжлото, въсправяше просто за себе си растурената система. А това правѣше като мжчѣше и повдигаше

исторически сили отъ нравственно естество, развити и затвърдени отъ цѣли вѣкове, сирѣчь народи имѣющи национално съзнание. Наполеонъ, като тѫпчѣше правата на господари, държави и народи, признаваше само едно право, правото на господарството или онова на собственната си държава. Но такъваго хегемония, като подигнѫ противъ себе си цѣлата стара и нова Европа и всичкитѣ интереси, както ония, които се основавахѫ на прѣданието отъ минѫлото, така и ония, които до тогава бѣхѫ произлѣвли отъ идеитѣ на поновия животъ, паднѫ скоро и безвъзвратно. Слѣдъ Наполеона паднѫ и послѣдний опитъ на Европейската хегемония. Никой господарь въ Европа, никоя държава, нито самата Австрия, слѣдъ паданието на Наполеона, не помисли за възобновление на светата римска държава. Само началникътъ на католическата църква, Папата, единственний останѫлъ сега прѣдставитель на срѣдневѣковното политическо единство на християнския свѣтъ, протестира противъ Виенския Конгресъ отъ 1815, защото не е възстановилъ светата римска държава *„освещения отъ религията центръ на политическото единство.“*

Съвсѣмъ напротивъ отъ паданието на Наполеона и неговата система Европа се пробуди съ усилванието и осъвършенствуванието на противоположната система отъ *европейската федерация* и на съединената съ нея система на европейското расновѣсие. Тая система, като доби и непобѣдима и необорима вѫтрѣшна и външна сила, възвиси се въ учение и политическа идея на общия политический животъ на Европа и на публичното европпейско право, което осветяваше това учение. Това, между друго, е единъ отъ най-отличителнитѣ признаци на историята на Евопа отъ 1815 насамъ. Но за по-пълно и по-ясно разбирание на тая нова система нужно е да разяснимъ исторически относящитѣ се къмъ нея работи въ особна глава, толкова повече, че чрѣзъ такъво разяснение още повече се допълня и по-ясна става историческата мисъль на противоположната система, за която толкова говорихме.

IX

Системата на европейската федерация и на европейското равновѣсие.

Отъ казаното до сега се установи, че идеята за християнска държава, съединена политически спорѣдъ както разбирахѫ въ срѣдния вѣкъ, идея, която исторически да води происхождението си отъ императорския Римъ и да е обладавала въ християнския Римъ, като идея на политическото единство на християнския свѣтъ, която да допълнява и подпира духовното единство на тоя свѣтъ въ католическата църква, не можѣше да се осѫществи въ дѣйствителния политический животъ на Европа. Въ това поле императорската почва бѣше по-сгодна и поплодородна за раждание особенни държави и особенни центрове за политический животъ. Всемiрната политическа Римска държава бѣше исчезнѫла отъ свѣта заедно съ политическия животъ, който бѣше нѫ произвелъ, и съ системата на императорския Римъ. Всемiрната църковна Римска държава не можѣше да обеме въ себе си, да развие и да насочва цѣлия исторический животъ, още и политическия, спорѣдъ собственитѣ си влияния и наклонности. Каквото въ тая система имаше високо и идеялно политически и осѫществимо нравственно, идеята сирѣчь на духовното единство на християнския свѣтъ и нравстренната свързка на единството между народи и държави, то прѣживѣ разрушението на системата на католическата християнска държава и се усили въ системата на многото държави. Комбинацията на политическото раздѣление и разнообразие въ политически центрове съ достатъчно собственни сили., въ господарства и особенни държави, съединени помежду си чрѣзъ нравстенна свързка на единство, съставлява сѫщностьта на сис-

темата на европейската федерация. Тая система имаше голѣмото прѣимущество да остава отдавна явно или скрито въ хармония съ естественното въ много народи раздѣление на Ерона, каквато послѣдната се появи отъ растурванието на западната римска държава. Но бързото, правилно и редовно развитие на системата удари, както вече казахме, на двѣ противоположни, както по между имъ, така и съ самата система влияния: отъ една страна сирѣчь на едно начало на християнската империя по-горно отъ естественното раздѣление и различие на народи и националности, което клонѣше къмъ католическо господарство; отъ друга страна на феодалната полиархия, която прѣпяствуваше на всѣко национално и главно политическо развитие. Но именно отъ разновидното стълкновение на тия противоположни влияния и наклонности и на сѫществующитѣ въ самото естество на политическия животъ на Европа сили и отъ съставляющитѣ го народи произлѣзе, малко по малко, надъ феодалската полиархия и противъ европейската империя една система на държави свързани по между си чрѣзъ връзкитѣ на взаимното признавание правата си, и това върху основа на общо европейско право и обичай, *международното право*. Чрѣзъ тая система Европа се възърнѫ почти точно на оная политическа система, която сѫществуваше и прѣобладаваше въ историческа Европа прѣди римската всемірна държава, на системата сирѣчь на старитѣ гърцки господарства.

Единъ отъ най-важнитѣ характеристически признаци на стария гърцкий исторический и особенно политический животъ е, че той не съставляваше нито едно господарство или държава, нито единъ народъ или националность въ смисъль, въ каквато се разбиратъ днесь тия имена въ системата на европейската федерация; но съставляваше цѣлъ исторический свѣтъ, състоящъ отъ ноционалности и народи и господарства гърцки. Чрѣзъ всички тия съставлявахѫ се много особенни и съ достатъчни собственни сили, центрове съ особенна частна политика и общо историческо развитие. Но сѫщеврѣменно тия особенни и по само себе си независими гърцки центрове, се свързвахѫ по между си и

свързвани, съставлявахѫ нѣщо цѣло, особенъ *гърцкий свѣтъ* (1) чрѣзъ общия признакъ на гърцката цивилизация и на гърцкото име, което се противополагаше на другитѣ земни народи, които всички съ едно име се наричахѫ варвари и съставлявахѫ варварския, така да се каже, свѣтъ. Въ азиятскитѣ, стари и нови, държави мисъльта за господарство, за това основно начало, условие и сила на историческия животъ състои главно въ завоеванието и подчинението чрѣзъ завоеванието на много страни и народи подъ абсолютизма на едно племе или на една династическа държава или и на единъ деспотъ. И само въ външната сила и енергия и въ нравственния блѣсъкъ на всеміrното владичество на деспота, който прѣдставлява държавата, тая държава се чувствува и нравстенно се почита отъ народитѣ. Но въ Гърция отъ началото на появяванието на гърцитѣ въ историята сѫщностьта на силата и мисъльта на господарството се прѣдставлява вѫтрѣшно въ свободата на народа, съставляющъ господарството, а външно и по-общо — въ взаимното отъ всички гърци признавание свободата и правата на всѣко господарство, или градъ, или особенъ гърцкий народъ. Свободата на всѣко господарство и неговитѣ права и общото признавание на тия права бѣхѫ регулирани чрѣзъ общо гърцко право, което съставляваше основнитѣ закони на идеялното общо гърцко господарство: *гърцкитѣ закони, правата на гърцитѣ, общитѣ гърцки обичаи.* Причинитѣ за такъво раздѣление Гърция на особенни господарства бѣхѫ съвсѣмъ естественни и происхождахѫ отъ естественното образувание на гърцкитѣ племена и отъ особеннитѣ естественни условия на историческото имъ развитие. Но именно тия естественни причини, като съставлявахѫ основата и исходната точка на историческото развитие на Гърция и свързани съ общото гръцко

(1) Това идеялно общо гърцко господарство, което гърцитѣ означавахѫ съ „*Гърцко, Гърция*" можемъ да наречемъ *Гърцкий свѣтъ*. Тоя терминъ не само е аналогиченъ съ европейскитѣ имена, които иматъ такъва политическа и историческа смисъль: „Monde", „Welt" ипр., но не е далечъ и отъ смисльта у старитѣ (древнитѣ) на това име, когато прѣдлежи за съединение на много отдѣлни господарства или воинства, или просто на людье въ една система. Вижъ Тукидидъ В, 12..

естество, отъ което се създаде историята, заедно съ естественното духовно развитие на Гърка се прѣобърнѫхѫ отъ естественни сили въ нравственни, свързани съ самосъзнание въ нравственни глави на историческия животъ. Така, свойствата и притезанията, които имахѫ естественно начало, се промѣнихѫ въ по-високия исторический животъ въ права, правдини и идеи. Свободата на цѣла Гърция спрѣмо варваритѣ, свободата на което и да е гърцко господарство спрѣмо която и да е гърцка или варварска държава; борбата за свобода на Гърция не само противъ Мидийцитѣ, но противъ Атиняни или гърцки народи *„Гърцитѣ да слѣдватъ сѫщата идея на Мидийцитѣ"* е осьта, около която главно се върти цѣлата политическа история на Гърция.

Въ стария еллинизмъ, въ общия духовенъ животъ на стара Гърция, който съставляваше не само началото и основата, но и най-съвършенната идеялность на духовния животъ на образованото человѣчество, както чрѣзъ хармоническото въ всичко равитие на естеството и на художеството, дѣйствителностьта и идеялностьта тѣсно и нераздѣлно сѫ се свързвали и съединявали; така и идеята за народъ или националность, както тя се разви въ по-новия исторический животъ на Европа, се свърза нераздѣлно съ по-главната и по-общата идея за человѣческото общество и господарство въ *Гърция* и *Гърцко*. Идеята, на която осѫществлението търси новий просвѣтенъ свѣтъ въ нравстенното политическо единство на християнския свѣтъ и въ федерацията на християнскитѣ държави, осѫществи Гърция въ политическото единство на цѣло Гърцко. Националната идея се възвиши въ еллинизма въ по-общата идея на гърцкия свѣтъ, безъ да изгуби въ тоя по-широкъ свѣтъ особенното гърцко свойство на гърцкото отечество и на гърцката народность. Защото освѣнь еллинизма, освѣнь общата Гърция, сѫществуваше варварското, варварский свѣтъ, който се противопоставяше въ съзнанието на Гърка на гърцкия свѣтъ и чрѣзъ това противопоставяние даваше на послѣдния общъ характеръ на националность. Права и обичаи на националности, международно право и международни

обичаи, както казваме днесь, бѣхѫ въ сила въ гърцкия свѣтъ само за гърцитѣ и гърцкитѣ господарства. И споредъ тия обичаи се управлявахѫ политическитѣ отношения и политическитѣ свърски, които съединявахѫ разнитѣ членове на гърцката федерация помежду имъ и съ цѣла *Гърция* като особна политическа власть, а не гърцитѣ съ варваритѣ. Въ такъво господарство на Гърцко, въ такъво единство и раздѣление лесно може да се разбере, че не можѣше да се роди идея за съединена гърцка *„държава* въ старо врѣме, каквато мечтанѫтъ тия, които днесь сѫдѭтъ за стара Гърция отъ гледна точка на днесь прѣобладающитѣ идеи и мнѣния за политическо единсгво и раздѣление. Тѣ сѫдѭдтъ за стара Гърция не като за исторический свѣтъ, като цѣлъ политический свѣтъ, съставляющъ цѣла система на гърцка федерация, освѣнь която нищо друго не сѫществува, освѣнъ само варварский свѣтъ. Но сѫдѭтъ за нея като за нѣкой народъ и за нѣкоя държава днешня, малка или голѣма, състалвяюща, както днешня Гърция, членъ отъ по-обширна федерация. Всѣка идея за политическо единство на древня Гърция, въ каквато смисълъ разбираме днесь такъвото единство, бѣше отрицание на идеята на гърцката федерация, на самия еллинизмъ като националность, на господарство въ по-високото историческо значение и смисълъ на тия имена. Древня Еллада отъ общото политическо гледище прилича на днешня Европа, както ще се обясни въ тая глава. Политическата хегемония на Атиняницѣ, Спартанцитѣ и други силни градове въ колониитѣ, която се упражняваше въ опрѣдѣлени и ограничени центрове, както и хегемонията на Македонцитѣ, нѣма тая по-главна цѣль на политическо единство и хегемония, която въ съзнанието на гърцитѣ означаваше поробощението на Еллада. Въ такивато опитвания и прѣдприятия прѣдлежѣше просто за върховенство на политика въ ограничена мѣрка, за просто прѣскачание на признататѣ граници и за противодѣйствието, което се повдигаше противъ такъвото прѣскачание. Обикновенно прѣдлежѣше и за съюзнически комбинации, или по-тѣсни и по-силни конфедеративни съединя-

вания. А като не съществуваше въ Гърцко идеята за политическо единство, споредъ днешното значение на думата, на самата Еллада, малко и нинакъ не бѣше възможно да съществува и да се обработва идеята за политическото единство на цѣлото човѣчество, на цѣлия свѣтъ, въ което Еллини и варвари да съставляватъ едно и сжщо господарство, една всемірна държава, като се земе даже прѣдъ видъ противоположностьта, която раздѣляше въ съзнанието на Гърка варварското отъ гърцкото не просто въ политическия, но и въ цѣлия исторический животъ. Това, що се говори за гърцкия *Козмополитизмъ*, за *Козмостьта* на Сократа и на стоическитѣ философи, не е прѣминжло границитѣ на философски теории за *Козмоса* (свѣта) като за общо отечество на човѣческия родъ и никога не се е възвисило и формулирало като положително начало на философията за господарство, а още по-малко повлия върху политическия животъ и политическитѣ дѣйствия на Гърцко. Идеята за политическа всемірна държава всѣкога е била чужда и враждебна на историческия духъ и на политическия разумъ на древния Еллинъ. Идеята за голѣма война противъ варвари, отъ която се влечѣше еллинизмътъ, понѣкога даже съ ентусиязмъ, отъ врѣмената на Мидийцитѣ дори до Филипа и Александра, имаше за цѣль просто съвършенното унижение на варваритѣ и отмъщение на Мидийското нападание чрѣзъ нападателни войни и окончателно разорение на варварската държава. Правлението и на Александра нѣмаше за цѣль да подчини политически нито Гърция, нито вънъ отъ Гърция да създаде всемірна държава. Александръ, както и Филипъ, бѣше великъ знаменосецъ на идеята на гърцката война противъ варваритѣ въ смисъль, каквато вече характеризирахме, и като простъ гърцкий *военачалникъ* прѣдприетая война. Навѣрно въ мисъльта и чувството на Александра освѣнь гърцката идея имало е и други подбудителни причини за голѣми геройски дѣла и великъ царски умъ. Но идеята за всемірна държава се е появила въ ума на великия герой слѣдъ като той, като *царь* и като политический мжжь, отъ Гъркъ (по-право отъ

Македонецъ, защото Александръ великий, ако и да е обичалъ староврѣмската гърцка култура и образование, никога не бѣ прѣстанжлъ съ гордость да се нарича Македонецъ. Прѣв.) се обърнж въ азиятецъ. Но такъвото послѣдствие отъ дѣлото на Александра никакъ не обяснява първоначалната цѣль и идея на това велико прѣдприятие. Прѣждѣврѣменната смърть скоро тури край на новия обратъ на работитѣ, който въ ума на великия мжжь още узрѣваше и не бѣше приложенъ въ дѣйствие. Александъ, който слѣдъ покорението на Азия бѣше оцѣнилъ азиятския свѣтъ и цивилизацията инакъ, а не отъ гърцко гледище, и като бѣ поискалъ чрѣзъ *политическото съединение* на гърцкия и азиятския свѣтъ да основе всемiрна държава и всемiрна цивилизация, не сполучи да осжществи тая идея. Отъ първото сирѣчь политическото гледище работитѣ приехж, слѣдъ смъртьта му, гърцкий характеръ. Въ новия политический гърцкий свѣтъ, който се появи отъ дѣлото ма Александра, прѣобладa въ врѣме на *преемницитѣ* въ по-широки материялни размѣри системата на грьцката федерация. Отъ Адриятическия до персийския заливъ и на Индуса и отъ черно до червено море се разви една система отъ гърцки държави, отъ монархически и демократически господарства, система, която съставлява политическия видъ на новия периодъ отъ гърцкия свѣтъ, периода на *еллинизма*, както особенно се нарича тоя периодъ. Всички прѣзъ тоя периодъ и въ Азия, и въ Европа, и въ Африка сжществующи въ казанитѣ граници държави, както чисто гърцкитѣ, така и гърчеющитѣ се варварски, като Бактрийската, Иудейската. Понтийската съставлявахж една система отъ господарства, които се признавахж едно друго и бѣхж свързани помеждуси съ договори. Самитѣ демократствующи гърцки господарства, които сжществувахж въ Европа и въ Азия всрѣдъ многото монархии, задържахж своето положение въ голѣмата федерация. Възшествия на господари на прѣстоли се извѣстявахж званично на другитѣ, и договори, скючвани слѣдъ войната между двама и повече господари, се съобщавахж на мнозина, които не

сѫ зимали участие въ войната, за да добиватъ така обща гърцка сила, отъ международно, така да се каже, право.

Истина е, че тоя периодъ, който наченва отъ Александра, е периодъ на общность въ еллинизма. Но тая общность се извършва въ чистия просторъ чрѣзъ гърцката мисъль и гърцката цивилизация. Еллинизмътъ става притежание на всички народи, които имахѫ съприкосновение съ него, който прие и присвои и нѣкои елементи отъ азиятския духъ и азиятската цивилизация. И въ тая обща държава на еллинизма идеята на Александра за всемірна държава се вижда осѫществена отчасти. Но истинскитѣ герои на тая обща държава на еллинизма сѫ повече Аристотель и другитѣ вожди на гърцкия духъ, които дадохѫ на елинизма характеръ и външа сила и пространство отъ всемірна цивилизация и общъ духоленъ животъ на человѣчеството. И Гърция, която никога не е съставлявала, нито е могла да състави политическо единство въ днешнята смисъль на думата, извърши духовното единство на свѣта. Еллинизмътъ отъ Македонското врѣме, който се распространи особенно въ врѣмето на наслѣдницитѣ на Александра отъ Адриятическо море до брѣговетѣ на Индуса и на Яксартъ и до политѣ на Индийския Кавкасъ, и отъ Скитскитѣ крайбрѣжия на Черно море до Нилъ и Етиопия, бѣше всемірна цивилизаторска сила, съставляюща чрѣзъ гърцкия языкъ, гърцкитѣ идеи, гърцката философия и книжевность първото, както казва Дройсенъ, духовно съединение на человѣчеството, първото, така да се каже, общо духовно общество. И такъвото духовно господарство и общество се осѫществи слѣдъ малко и нравственно, сирѣчь чрѣзъ нравственното единство на человѣчеството въ християнството и въ хривтиянската църква. *Историческото развитие* на християнството бѣше въ една голѣма часть гърцко и съставляване, така да се каже, нова фаза на всемірния елнинизмъ. Както еллинизмътъ изобщо, така и християнството, ако и да имаше характеръ на общность вѫтрѣшенъ, въ политическото развитие, въ развитието сирѣчь на управление-

то на християнската църква, запази характеръ чисто гръцкий, сирѣчь разнообразие, раздѣление и разновидность отъ особенни политически центрове въ нравственно, духовно и идеално вѫтрѣшно единство. Това се вижда въ системата за федерация на християнската църква, въ системата на много църкви, свързани помежду си чрѣзъ свързки на единство чисто духовно. Всемірната държава или общото политическо единство въ държавата и по-късно въ църквата се осѫществи въ историческия животъ на Европа чрѣзъ Римлянитѣ. Но и това е дѣло на Римската История, извършено чрѣзъ влиянието на единъ азиятский монархический духъ върху политическото развитие на римската държава и чрѣзъ голѣми вѫтрѣшни революции и промѣнения на политическия животъ на Римлянитѣ. Републиканский Римъ, като Италиянский градъ и господарство, принадлежѣше на една система отъ италиянска федерация, аналогична наистина съ федерацията на гръцкитѣ градове, но лишена отъ вѫтрѣшната животворность, отъ историческото величие, отъ идеялностьта и отъ нравственния блѣсъкъ на гръцкия свѣтъ. Борбитѣ въ Италия на републиканския Римъ имахѫ за цѣль политическото върховенство въ самата Италия, както борбитѣ на Атинянитѣ, на Спартанцитѣ, на Тивейцитѣ и дори на самата Македонска монархия въ Еллада, а оттукъ добихѫ отчасти и завоевателенъ характеръ. Редъ голѣми исторически събития, происходящи отъ естественното и логическо на работитѣ послѣдствие: хегемонията надъ Италия, която докара голѣми войни съ жителитѣ отъ крайбрѣжнитѣ земи на Срѣдиземно море и се свърши съ завладѣванието на тия земи; войни, които раждахѫ нови войни и овѣковѣчавахѫ завладѣванието, направихѫ римската република господарь на голѣма държава и нѫ приведохѫ къмъ съприкосновение съ голѣмата гръцка федерация отъ врѣмето на Македонцитѣ. Но и появяванието въ гръцкия свѣтъ, и приятелскитѣ или неприятелскитѣ отношения къмъ гръцкитѣ господарства, и воинитѣ, и завоеванията на Римъ не показвахѫ, поне до нѣкадѣ, опрѣдѣлена наклонность за разоряване на сѫществующата въ гръцкия Истокъ сис-

тема на гърцкитѣ държави и господарства; нъ имахѫ за цѣль просто прѣобладавание на политика, осветяванието на политическо прѣвъзходство спрѣмо гърцкия свѣтъ и упражнението на единъ върховенъ надзоръ и посрѣдничество, каквото прѣвъзходство въ по-старо врѣме се стремѣхѫ да добиѭтъ Спарта и Атина въ Гърция. Истина е, че политическото величие и военната слава прѣзъ врѣмето на републиката бѣхѫ вдъхнѫли на Римлянитѣ идеята за *политическа* хегемония върху свѣта, и въ съзнанието на римския народъ Римъ бѣше станѫлъ политическа столица на свѣта (caput orbis terrarum). Но въ съзнанието на такъва всемірна държава или политическа хегемония не сѫществуваше идеята за всемірна държава, сирѣчь за общо политическо единство на человѣчеството въ едно господарство. Даже напротивъ, царствующий Римъ грубо противодѣйствуваше на господарствата подчинени нему и свързани съ него чрѣзъ разни и разнообразни политически отношения и връзки. А само когато подпаднѫлитѣ подъ политическото върховенство и хегемония на Римъ господарства, особенно гърцкитѣ, като се истощихѫ постепенно вѫтрѣшно, изгубихѫ политическата си самостоятелность и станѫхѫ на дѣло провинции на римската държава, а самий Римъ, подиръ много вѫтрѣшни политически и социялни борби, отъ републиканско господарство подпаднѫ подъ властьта само на единъ человѣкъ; тогава политическата и военната подъ републиканский образъ монархия прѣхвърли идеята за политическа *хегемония* на *Римъ* върху другия свѣтъ въ идея за *всемірна римска държава*, управлявана отъ римлянинъ императоръ. Сѫществующето въ врѣмето на републиката различие на господарството на Римъ, сирѣчь на Римъ като управитель на особенна държава отъ другия находящия се подъ властьта на Римъ свѣтъ, се унищожи чрѣзъ Римската империя. Тогава дотогавашнитѣ управляющи и управляеми се подчинихѫ на управление отъ сѫщата система, като съставихѫ всемірната римска държава, чрѣзъ която се провъзгласи въ Европа първото общо господарство, единственното европейско отъ древния свѣтъ. И въ тая нова система Римъ не

бѣше вече първенствующий, царствующий, съставляющий държавата градъ, но просто центръ и прѣстоленъ градъ на всеміриата римска държава, въ която всичкитѣ нации и всичкитѣ народи, които по-прѣди бѣхѫ роби или политически подчинени на Римъ, постепенно всички получихѫ правото на Римский гражданинъ. Чрѣзъ римската империя се извърши политическото единство на человѣчеството въ стария свѣтъ, както чрѣзъ елинизма — духовното единство. Слѣдъ това политическо единство на Римъ и духовното на елинизма свърза се подиръ малко нравственото и религиозното единство на европейския образованъ свѣтъ въ християнството. Историческото начало на християнството, което (начало) унищожи многобожието на идолитѣ, съвпада именно и въ врѣме съ императорската власть на Августа, който тури край на *полиархията* отъ старото врѣме на гърцитѣ и римлянитѣ, републиката и системата на старата гърцка и италиянска федерация. И още въ врѣмето на Августа, чрѣзъ станѫлото промѣнение въ политическата система на римската държава, толкова бѣ напрѣднѫла и узрѣла идеята за всемірна монархия и господарство, щото първъ тоя императоръ, си състави идеята да прѣмѣсти центра на римската държава отъ Западъ въ монархическия Истокъ, на крайбрѣжията на Хеллиспонтъ. Илионъ, метрополътъ, споредъ старитѣ митически прѣдания на Римъ, имаше да стане нова столица на римската държава, като испълняваше така подъ вида на благочестивитѣ митически прѣдания на републиканския Римъ изискванията на политическия духъ на имперския Римъ. Чрѣзъ монархията на цезаритѣ за първъ пѫть политическото значение на римската държава се възвиси въ съзнанието не само на Римлянитѣ, но и на всички почти жители на римската държава въ идея отъ политический и нравственъ редъ на свѣта. И каквото произведе самата история, тоя дѣйствително исторически животъ, прѣминѫ сега въ пространството на поезията и се счете и въспѣ като станѫло по прѣдвѣчнитѣ божии желания и распореждания. Самъ Зевсъ се прѣдставлява, че дава чрѣзъ цезаритѣ бескрайна власть

на римския народъ (Imperium sine fine dedi!) и миръ и редъ и добри закони на свѣта. Римский народъ се въспѣва като народъ прѣдназначенъ да управлява свѣта чрѣзъ властьта си (règere imperio populos), когато на гърцитѣ бѣ дадена духовната на мисъльта държава въ историята на свѣта.

При все това обаче, когато такви нѣща въспѣваше поезията отъ първитѣ врѣмена на римската империя, тая империя вършѣше великото свое дѣло, политическото единство на гръцкия народъ, като способствуваше за това именно самий характеръ на общностьта на римската държава. Въ римската империя, въ която толкова многобройни и различни народи съставлявахѫ едно общо господарство, като притежавахѫ (особенно отъ Ш вѣкъ сл. Хр.) всички сѫщитѣ права, имаше два цивилизаторски елемента, съставляющи всичката историческа сила на тая държава: латинизмътъ въ Западъ, който бѣ прѣобладалъ чрѣвъ римлянитѣ, и римский еллинизмъ въ Истокъ, прибранъ политически чрѣзъ римската власть и придобилъ политическа свързкэ и единство повече отъ колкото прѣзъ който и да е периодъ на гръцката история. За това, когато около началото на тоя вѣкъ станѫ, по причини отчасти назависими отъ споменѫтото съединение на вѫтрѣшнитѣ църковни елементи, раздѣлението на източната и западната държава, естественно послѣдствие на това раздѣление бѣше раздѣлението на държавата на двѣ, на западна латинска и на източна гръцка. Така се основа въ гръцкиа Истокъ една държава, наричана римска и организирана политически и военно римски и до нѣкадѣ прѣдставляюща въ Истокъ властьта и идеята на една всемірна римска монархия, но споредъ съставляющитѣ іѫ национални и други духовни исторически елементи—найгръцка. Дѣлото на великия Константинъ, *царя* на Римлянитѣ (Ромеитѣ), ако отъ външна глѣдна точка и ѣ'а бѣше за Истокъ допълнението на дѣлото на Августа, отъ вѫтрѣшна гръцка гледна точка бѣше политическото прибиране и единсвенно политичско съединение на гърчеющия се Истокъ. Общий характеръ и вѫтрѣшний политический организмъ на источнатари мска

държавата и голѣмото ѝ пространство, което обемаше земи не чисто гърцки, не исключаваше отъ себе си качеството на национална гърцка държава.. Но както въ системата на старата гърцка федерация, така въ гърко-римската Византийска империя *национална идея* въ днешното значение на тая дума и едеята за обща гърцка държава се намирхѫ въ хармония помежду си. Даже идеята за обща римска държава постепенно отстѫпи на идеята за гърцка национолность. На това способствува именно сѫщий оня духовенъ елементъ, който въ начало даваше на дъpжавата нравственната сила на общностьта, християнството. Християнската църква, която бѣше утвърдена въ римската държава чрѣзъ великия Константинъ, при всичкото си вѫтрѣшно и догматическо единство, чрѣзъ самото раздѣление на държавата се раздѣли политически административно на два голѣми центра — центрове на новия и стария Римъ, на западната и на источната, на латинската и на гърцката църква. Но въ Западъ християнский свѣтъ, който чрѣзъ разорението на политическата държава на Римъ бѣше политически полиархический, намираше единство въ политическото и админастративното единство общность на Църквата. А на Истокъ, напротив, грьцкий свѣтъ отъ наслѣдницитѣ на Александра, като бѣше изгубилъ оная животворность, която бѣ произвела много центрове на особенъ гърцкий политический животъ и цивилизация и като бѣше се ограничилъ само въ единъ голѣмъ центръ, а бѣше се прѣдпазилъ чрѣзъ силната монархия на Византия отъ нова варварска полиархия, аналогична съ оная на Западъ, съхрани политическото си единство въ господарството на държавата, запази въ сѫщото врѣме и духа на раздѣлението въ нравственно единство въ правлението на църквата. Такъвато особенность на источната църква, която съставлява единъ отъ многото отличителни знакове на гърцката особенность на тая църква, която свързва хармонически въ себе си вѫтрѣшното духовно общо единство на християнската църква съ особенния националенъ гърцкий характеръ, помогнѫ силно, щото Источната римска държава, която се освободи отъ по-

тѣсното духовно съприкосновение съ западния свѣтъ, да стане държава чисто гърцка, прѣдназначена да роди гърцката нация отъ по-новата история. Такъвий външний, а още и другий вѫтрѣшний и духовний гърцкий характеръ на гърцката църква направихѫ тая църква, малко по-малко, сила, елемемнтъ и отличителенъ знакъ на особенно национално гърцко свойство и въ тая църква се съсрѣдоточи главно и се запази демократический духъ, духовната особенность, националний характеръ и дори и самото национално съзнание на елинизма. Така, Византийската държава, слѣдъ роковия си край, нищо друго, освѣнь Православната църква, слѣдъ себе си не остави, освѣнь национални останки, политически сломени отъ римския гърцкий свѣтъ, отъ които еллинизмътъ създаде отново въ най-новата си фаза, като проста една народность, въ лика на европейскитѣ народи отъ новата история. Отъ тия останки произлѣзохѫ и други нѣкои малки народи, които подъ щита на Византия и на гърцката църква, създадени въ самата тая църква и подъ покрива на еллинизма, запазихѫ сѫществуванието си и слѣдъ паданието на Византия. Така щото отъ гледна точка на историята на еллинизма и на гърцкия Истокъ най-великото дѣло и сполука на источната римска държава бѣше запазванието на еллинизма и на еллинския народъ. И това съставлява най-голѣмата разлика въ хода на историческото развитие, разликата, която сѫществуваше между гърцкия Истокъ и латинския Западъ, между гърцката римска държава и западната латинска държава.

Удържванието и запазванието на еллинизма и на еллинския народъ въ источната държава и сѫщественно гърцкий характеръ на тая държава станѫ отчасти причина, но отчасти бѣше и слѣдствие за историческо развитие съвършенно различно отъ онова въ Западъ. Когато въ Истокъ главно нравственната сила на еллинизма, незабѣлѣжената подъ името на *Римлянитѣ* (ромеи) идея за национална държава, подпомогнѫта (идеята) отъ нравственната сила на християнската църква, запази вѫтрѣшната сила и външната сигур-

ность на държавата, като отстраняваше ако не отъ прѣдѣлитѣ на държавата, то поне отъ вѫтрѣшния неинъ организмъ чуждитѣ варварски елементи; на Западъ голѣмата политическа сила на латинизма, лишена отъ вѫтрѣшно национално съзнание и сила, особенно въ латинскитѣ земи вънъ отъ Италия, не можи да запази латинския свѣтъ ненападнѫтъ отъ варварскитѣ народи и чрѣзъ националната сила на латинизма да създаде латинска държава тукъ подобна на гърцката или на римската на Истокъ. Нѣмскитѣ народи навлѣвохѫ въ Западъ въ утробата на държавата и само подъ нравственната егида на името на римската държава и на християнската църква основахѫ особенни държави, които станѫхѫ особенни центрове на особенно национално развитие. Така, когато въ Истокъ старата гърцка система за федерация на държави постоянно отстѫпваше на системата за политическа централизация, противоположно на това, въ латинския Западъ на старата римска всемiрна държава и на политическата централизация подъ самата идея на всемiрната християнска римсма държава се положихѫ основи за федерация на европейски държави, прилична съ оная на стария гърцкий свѣтъ. Развитието на тая система се извърши въ дълго врѣме, едно защото въобще много бавно бѣше политичеекото развитие на ония варварски държави, и друго поради прѣпяствията, които се прибавихѫ и происхождахѫ отъ горѣ отъ идеята на католическата европейска монархия, а отъ долѣ отъ *феодалния* животъ. Въ малко врѣме развитието на голѣмата франкска държава, украсена нравственно чрѣзъ името на римската държава, се вн҃ждаше да изравнява политически латинския Западъ съ гърцкия Истокъ. Но подъ такъвъ видъ франкската държава криеше елементъ отъ разрушение и възсъздавние. Тая нова римска империя на Западъ имаше, както видѣхме, два периода, франкския и собственно нѣмския, на светата римска държава на нѣмския народъ. Тая нова фаза на християнската нова държава на Западъ. фазата сирѣчь на нѣмския народъ, произлѣзе отъ растурванието на франкската държава. Въ това растурване и въ произлѣзлия

отъ него новъ образъ на християнската римска държава съществуваше началото на европейската федерация. Защото отъ окончателното растурвание на франкската държава произлѣзохѫ, главно, двѣ европейски държави, около които особенно се върти цѣлата чисто политическа история на континентална Европа почти до най-новитѣ врѣмена: Германия и Франция. Отъ тѣхъ Германия или нѣмската дѫржава наслѣди достоинството и притезанията на франкската държава, а Франция по необходимо естествено послѣдствие състави силата, която се защищаваше противъ такивато притезания. Германия, като бѣ излѣзла отъ растурената франкска империя силна и достойна за почетъ и съ външния блѣсъкъ на светата римска държава. съ течението на врѣмето пожертвува на идеята на тая държава собственното свое сѫществувание като нѣмска държава и царство. Нѣмското царство, като се борѣше вънъ отъ Германия за императорското достоинство, въ самата Германия станѫ плячка на феодалската полиархия. Така като ослабнѫ, постепенно се растури окончателно, като остави въ наслѣдство на Европа отъ една страна династическата държава на Хабсбургитѣ (единственната сега чисто династическа срѣдневѣковна Европ. държава), която и до днесь, както въ собственния си домъ, така и въ останѫлата Европа тѫпче свободата на народитѣ; а отъ друга страна другата многоглава Германия, отъ която чрѣзъ Прусия се създаде новата германска (нѣмска) държава отъ наше врѣме. Напротивъ, Франция сирѣчь царство Франция, при всичко че произлѣзе отъ растурванието на Франкската държава, като малка, унижена и незначителна държава, като сбирщина отъ феоди, и тя считана като феодъ на светата римска държава, именно поради тая малкость и незначителность въ началото станѫ държава силна и голѣма и крѣпко организирана. Защото именно поради малкостьта и незначителностьта си, като не се въвличаше, като Германия, въ външни походи и нищожни борби за европейска хегемония, но постепенно съ течението на врѣмето се прибираше, състави силно политическо единство чрѣзъ ослаб-

ването на царската власть, чрѣзъ ограничението и унищожението на феодализма и чрѣзъ постепенното образование и развитие на особенна французска нация, съставляюща силна подпорка на политическото единство. Така развивано и постепенно уголѣмявано, вѫтрѣшно и външно, французското царство прѣзъ цѣли вѣкове и чрѣзъ голѣмитѣ англофранцузски войни отъ XIV и XV вѣкъ. като се въздигнѫ и възбуди въ съзнанието на фрнцузския народъ, станѫ около XVI вѣкъ държава силна, вѫтрѣшно и външно, спрѣмо ослабнѫлата, вѫтрѣшно и външно, и политически разложена нѣмска държава отъ по-новитѣ врѣмена. Почти до XV вѣкъ не французското царство, но Италия, сирѣчь папската власть и републиканскитѣ господарства на сѣверна Италия, бѣше силата, която ослабваше Германия. Честитѣ противъ Италия походи, като истощавахѫ силитѣ на нѣмското царство и усилвахѫ феодалската полиархия въ тая страна, докарвахѫ вѫтрѣшното разлагание на нѣмската държава. Но отъ първитѣ години на XVI вѣкъ станѫ непримиримъ врагъ на тая държава силната вѫтрѣшно и външно Франция. Французското царство, чрѣзъ непрѣстаннитѣ си войни противъ хабсбургската държава, искара посрѣдственно и незабѣлѣжено системата на европейската федерация и равновѣсие. За многото перипетии на тая постоянна борба между Франция и хабсбургската държава говорихме вече въ прѣдидущата глава. Тукъ забѣлѣжваме само, че тия войни между Франция и Австрия или Германия, като зимахѫ много пѫти размѣри на европейска война, още повече съдѣйствувахѫ за затвърдяване на системата за равновѣсие между европейскитѣ държави. На това много способствуваше въ по-новитѣ врѣмена и голѣмото усилване почти на всѣкадѣ въ Европа на монархическата власть, защото чрѣзъ усилването и уякчаването на монархическата власть и на оттукъ происходящето политическо единство на особеннитѣ държави (освѣнь, разбира се, нѣмската държава като свѣта римска държава), въ много римски държави происхождаше и националното единство, и така монархията, като ставаше нужденъ естественъ и нравственъ центръ на държавата и на народа, обърнѫ Европа въ

сборъ отъ държави прѣдставлявани чрѣзъ господаритѣ си. Такъвото положение на владѣющитѣ господари помежду имъ и абсолютната върху поданицитѣ имъ власть уголѣмявахѫ и распространявахѫ войнитѣ между славолюбивитѣ господари. Тия голѣми войни съдѣйствувахѫ, както казахме, независимо отъ желанието и волята на господаритѣ, които ги прѣдприемахѫ за затвърдяване и освѣтяване на системата на европейското равновѣсие и федерация. Не идеи и съзнание на правото на народитѣ и общо европейско право; не прѣдания исторически за такъво право и чувство на уважение къмъ него; но съвършенно естествени причини отъ славолюбие, властолюбие и съревнование; отъ една страна желание за надмощие и прѣобладаване, отъ друга страхове отъ унижаване и подчинение; нападателни войни за разширяване на прѣдѣли, отбранителни борби за сѫществувание и самосъхранение карахѫ автоматически, така да се каже, и стремително държави и господари да основѫтъ и освѣтѭтъ дѣйстително системата на равновѣсието. Общата европейска хегемония бѣше идея, която проистичаше отъ исторически прѣдания подъ влиянипто и освѣтяванието на началата за господарство на Църквата. Напротивъ, европейската федерация бѣше происхождение на естественни сили и дѣйствителна нужда и на *война на всички противъ всички*. Но именно защото бѣше нужда естественна и логическа на самитѣ вещи, затова се свърши най-послѣ съ освѣтяване на политически учения, съгласни съ истинската идея на господарството и съ правата на националности и народи и на цѣлото цивилозовано человѣчество. Естественното происхождение, принципътъ и постепенното развитие на системата управлявахѫ незабѣлѣжено прѣзъ цѣлата срѣдневѣковна история; възвишението и по-съвършенното развитие е дѣло на по-новитѣ врѣмена до Вестфалския договоръ (1648); а званичното освѣтяване и приспособяванието му отъ тогава, като учение на международната политика, захваща отъ Вестфалския договоръ, слѣдва съ усилвание и се затвърдява въ политическото съзнание на държавитѣ и народитѣ на Европа.

X

Вестфалский миръ и договоръ.

Вестфалский договоръ, чрѣзъ който се свърши голѣмата тридесетгодишна война (1618—48), нѣмаше никакво непосрѣдственно отношение къмъ въпроса за европейското равновѣсие, както нито войната, на която тури край тоя договоръ; той бѣше просто договоръ, чрѣзъ който се разрѣшавахѫ главно въпроситѣ, които бѣхѫ прѣдизвикали войната и които чрѣзъ нея бѣхѫ много се осложнили. Най-главна причина за тая война бѣше голѣмий религиозенъ въпросъ, който отъ XV° вѣкъ бѣше раздѣлилъ Европа на два голѣми лагера. Но тоя голѣмъ религиозенъ въпросъ, освѣнь особенното му значение и важность и влиянието, което упражняваше върху цѣлия общественъ животъ на Европа, даже и върху политическия, като прѣдизвика голѣма война, именно чрѣзъ тая война даде причина да се сблъскатъ множество интереси, да се възобнови и даже усили развитието на сблъсквани политически тенденции и притезания, а така и за пораждането на много въпроси отъ по-общъ и по-частенъ политический характеръ. Именно голѣмитѣ и отъ общъ характеръ исторически въпроси, на които пораждането произтичаше отъ общия исторический животъ, а развитието имъ става незабѣлѣжено прѣзъ цѣли вѣкове; такива, казваме, въпроси, когато влѣзѫтъ въ периода на узрѣванието имъ за разрѣшавание, упражняватъ влияние върху всички голѣми въпроси отъ обществения животъ, свързватъ се и се заплитатъ непосрѣдственно или посрѣдственно съ тѣхъ, владѣѭтъ явно или тайно мисъльта и волята на людьето, които управляватъ сѫдбинитѣ на народитѣ и чрѣзъ тѣхъ, както и чрѣзъ самитѣ работи, намиратъ окончателното имъ рѣшение, особенно въ голѣмитѣ прѣходни периоди на историята. Такъвъ прѣходенъ периодъ, който имаше посрѣдственно отношение къмъ въпроса на европейското равновѣсие и федерация, бѣше тридесетгодишната война и Вестфалский миръ. Тая война за непосрѣдственна причина и поводъ имаше религиозното отцѣпление

(схизма). Но самото религиозно отцѣпление, като докачаше *единството на цървата и основающата се на това единство сила на папската власть и на свързаната съ нея католическа християнска монархия на свѣтата римска държава,* се свързваше посрѣдствено съ въпроса за европейската федерация. Отъ исхода на войната зависѣше уголѣмяването или намалѣнието на папската сила и въздиганието или отпаданието на императорското достоинство и сила. Хабсбургитѣ императори, които чрѣзъ тридесетгодишната война бѣхѫ прѣдприели да оніщожѫтъ отцѣплението, отъ протестантитѣ се считахѫ като воюющи противъ религиозната свобода, а отъ неприятелскитѣ на хабсбургския домъ и на светата римска държава сили имъ се обяви война, защото бѣхѫ прѣдприели да усилѭтъ своята държава въ Германия и да възстановѭтъ силата на светата римска държава. Въ тая война се съединихѫ противъ императора не само протестантитѣ германски господари и протестантскитѣ държави Дания и Швеция, но и самата католическа Франция, която се управляваше отъ кардиналитѣ Ришелие и Мазаринъ. Така, въ голѣмата европейска война религиозний въпросъ се свърза съ политическия; а съ войната на императора на католическата църква противъ протестантитѣ се съедини отъ една страна до нѣкадѣ войната на нѣмското царство и монархия противъ нѣмската феодална полиархия, а отъ друга страна голѣмий антагонизмъ между хабсбургския императорский домъ и французското царство, който прѣди нѣкове бѣше станѫлъ постояненъ. Такъвий характеръ на войната бѣше достатъченъ, щото мирътъ, който сѫ прѣкрати, да има характеръ политический европейский. Слѣдствието на войната бѣше поражението на императора, побѣдата на Франция и на протестансткото съединение (коалиция), понижаванието на хабсбурския домъ, политическото разложение на Германия, независимостьта на нѣмскитѣ господари и впослѣдствие унищожението политическата сила на императора на светата римска държава. Всичко това бѣше отъ политическо гледище достатъчно за уякчавание системата на равновѣсието и федерацията.

Но и нравственно тридесетгодишната война способствуваше много за това уякчавание. Въ тая война, въ врѣмето на която въ цѣлата почти неправославна континентална Европа воювахѫ църкви противъ църкви и господари и народи противъ господари и народи, а дотогавашнитѣ считани прѣдводители, покровители и върховни господари и сѫдници на християнския свѣтъ бѣхѫ въ редоветѣ на ония, които се борѣхѫ помежду си, народитѣ отъ Европа, които се изнурявахѫ отъ дългата и разорителна война, въ мира, който прѣкрати тая война, намѣрихѫ голѣмо облекчение и спокойствие, даже и национално възбуждание. Но такъвото облекчение и нравственното възбуждание правѣхѫ не вече католическата църква и нейний началникъ, не върховний политический началникъ на християнская свѣтъ, който по-прѣди се считаше императоръ. Тѣ бѣхѫ въ числото на воюющитѣ едни противъ други. Друга една сила и принципъ се появи сега силна и званично въ политическия и нравственния хоризонтъ на християнска Европа. Тоя новъ принципъ бѣше *Европа*, европейский конгресъ. Само около края на тая война народитѣ на Европа видѣхѫ да се съставлява за първъ пѫтъ въ историята европейский конгресъ и да повърща мира на християнския свѣтъ, като рѣшаваше окончателно неприятния религиозенъ споръ и чрѣзъ политическото изравнение на европейскитѣ работи създаваше и осветяваше едно политическо европейско положение, облечено съ силата и носяще печата на *Европа* като политическа и нравственна сила. Срѣщу побѣдения императоръ и ослабнѫлата сила на Папата се въздигаше сега голѣмото сѫдилище на цѣла Европа въ системата на европейската федерация. Отъ сега въ взаимнитѣ споразумѣния на държавитѣ и на правителствата християнский свѣтъ признава най-голѣмата политическа сила и висшето политическо могѫщество. Християнска Европа се прѣдставлява сега, както старата Гърция, съставляюща сѣмейство отъ народи, свързани помежду си не чрѣзъ нѣкой върховенъ църковенъ или политический началникъ, но чрѣзъ взаимното помежду имъ признавание правата на държавитѣ

и господаритѣ. Оттукъ се тълкува голѣмото нравственно очарование, което причиняваше Вестфалский миръ, както върху съврѣменната Европа, така и върху поколения слѣдъ великото събитие. Както прѣзъ нашия вѣкъ, подиръ тежки и голѣми борби противъ Наполеона на цѣла Европа и подиръ окончателно сполучената побѣда противъ него, европейский свѣтъ съ нравственъ въстрогъ и съ голѣми надѣжди гледаше на голѣмия за миръ европейский конгресъ въ Виена; така и по врѣмето на Вестфалския миръ, и много повече тогава, уморенитѣ и изнуренитѣ отъ ужаснитѣ борби, мѫки и разорения на най-ужасната тритесетгодишна война народи сега, обладани отъ дълбоко чувство на търпѣние, симпатия и миръ, забравятъ мѫкитѣ съ вѣра и надѣжда за по-добро идеялно бѫдѫще. Противопоставянието на тишината и на мирния хоризонтъ отъ настоящето на близкото мрачно и опропастително минѫло вдъхва радостни надѣжди за бѫдѫщето. Така става всѣкога въ голѣмитѣ прѣходни периоди на историята. Така е било и въ старо врѣме, когато Гърция се мѫчѣше ужасно въ разстояние на двадесеть и осъмь години отъ най-ужасната и най-опропастителната отъ всичкитѣ гърцки войни. Когато тая ужасна война, която съсипа Гърция, се свърши, посрѣдъ стенанията и плачоветѣ въ Атина, останѫкитѣ гърци се испълнявахѫ отъ радость, защото силнитѣ укрѣпления на Атинското господарство падахѫ подъ звуковетѣ на свирнитѣ на авлитридитѣ [1]) и се свършваше окончателно най-славний периодъ на древнето гърцко величие, а това защото мислѣше, че отъ тоя день начевваше да царува свободата въ Гърция. Така и когато Римъ и римский народъ и всемірната римска държава слѣдъ ужасни стогодишни войни и тѣрзания видѣхѫ повърнѫтъ мира на свѣта чрѣзъ Августа, помислихѫ, че е настанѫлъ вече златенъ вѣкъ за човѣчеството отъ миръ и благоденствие срѣщу изгубената за всѣкога политическа свобода; че суровитѣ вѣкове се укротяватъ съ свършванието на войнитѣ, че свѣтлата *Вѣра и Огнището*

(1) Жени които свирѭтъ съ флейти. Пр.

имаше да управляватъ свѣта и се затварятъ вече проклетитѣ врати на войната съ яки и несокрушими ключалки. Чудно ли е прочее, че и при тридесетгодишната европейска война, като се свърши тя чрѣзъ Вестфанския миръ, народитѣ отъ Еропа, които въздигнѫхѫ тогава паметници на Мира и на Съгласието, въ радостьта си за настоящето се испълнявахѫ отъ свѣтли надѣжди за вѣчния миръ, съгласие и братство на народитѣ въ бѫдѫщето? Нали не слѣдъ много врѣме человѣкъ като Лейбницъ, пораснѫлъ и възмѫжалъ когато владѣехѫ идеитѣ и чувствата отъ онова врѣме, бълнуваше християнска република отъ всички европейски народи и конгреси, които да рѣшаватъ занапрѣдъ всичкитѣ спорове между държавитѣ, и вѣчния миръ да царува въ християнския свѣтъ? Но благочестивитѣ желания на ония, които гледатъ на идеялностьта, твърдѣ малко се испълняватъ въ положителното поле на историята. Вестфалский миръ не бѣше възможно да освети въ историята на свѣта периодъ отъ вѣченъ миръ, както не освети периодъ на свобода въ Гърция наложений отъ Лисандра на Атинянитѣ унизителенъ миръ, както не унищожи войната отъ свѣта Августовата монархия. Самъ Богочеловѣкътъ създатель и осъвършенствователь на духовната държава на мира е дошълъ за да тури ножь на дѣйствителната държава на историята. Но идеитѣ усилватъ не по-малко всичко щото е велико и добро и идеялно въ дѣйствителностьта, въ логиката на вещитѣ, въ логиката на историята, всичко щото е постижимо и исторически осѫществимо. И споредъ това Вестфалский миръ освети въ историята *системата на европейската федерация*, която се счита вече въ съзнанието на европейския свѣтъ като най-здравата система на политическия животъ на Европа. Войни и разорения не прѣстанѫхѫ чрѣзъ новата система. Вестфалский миръ надминува другитѣ голѣми прѣходни периоди съ това, че положителното въ него надминува отрицателното. Съмнителната свобода на Гърция, която бѣше се сполучила ужь чрѣзъ Пелопонезската война, се искупи съ опропастяванието на оная политическа сила, която докара и извърши най-хуба-

вия и най-добрия периодъ отъ духовния животъ и духовната държава на Гърция и на човѣчеството. Кратковрѣменнний всемірний миръ на Августа се искупи съ изгубването на римската свобода и съ разорението на римската държава, като държава на голѣмитѣ политически исторически характери и величествени политически и военни борби, които ставахѫ въ свободно господарство. Напротивъ върху развалинитѣ отъ опустошенията на тридесетгодишната война Вестфалский миръ заздрави до нѣкадѣ вѣроисповѣдната свобода, омаломощи опасната за всѣка свобода и за всѣка благородна човѣческа борба хабсбургска държава и събра Европа званично въ едно сѣмейство и умножи и заздрави сѫществующитѣ между християнскитѣ държани продължителни връзки отъ християнското и европейско единство. Така, чрѣзъ Вестефалския договоръ незабѣлѣжено искараната и утвърдената по естественно послѣдствие на работитѣ политическа система въ положителния, историческия и политическия животъ на Европа, се възведе въ съзнанието на християнския свѣтъ въ принципъ, идея и учение на политический животъ. А това съставлява идеялностьта, която се осѫществи въ историята на онова събитие.

Вестфалский договоръ, който се сключи прѣзъ първия въ историята на Европа събранъ политический европейский конгресъ, е първий международенъ договоръ, въ който зехѫ непосрѣдственно участие и могѫществото му признахѫ вситѣ европейски сили, освѣнь Папата и несчитаната още за европейска държава Турция. Договорътъ се сключи непосрѣдственно и главно между ония държави и господари, които бѣхѫ зели участие въ войната, сирѣчь между императора и всички участвували въ войната нѣмски държави, Франция, Швеция, Испания, и Холландия. Но и вситѣ почти европейски държави: Англия, Данимаркия, Полша, Португалия, Руссия, графство Лотарингия, Венеция, Швейцария и Княжество Трансилвания приехѫ съобщения имъ званично договоръ и признахѫ неговата сила. Голѣмата православна русска

държава, въ която царуваше тогава бащата на Петра великий, Алексѣй I, чрѣзъ Вестфалския миръ влѣве за първъ пѫть, въ европейския концертъ на държавитѣ. Така тоя договоръ станѫ първъ общъ европейский и международенъ концертъ, първий международенъ и всеевропейский контрактъ, съставляющъ до днесь историческата основа на наричаното положително публично право на европейското на държавитѣ сѣмейство.

Това общо или публично право, което управлява отношенията между държавитѣ, има като начало и основа не ученията и рѣшенията на нѣкоя върховна политическа или вѣроисповѣдна власть, императорска или папска, но самитѣ осветени между държавитѣ договори. А тия договори пъкъ, като проистичатъ отъ дѣйствителната сила и нужда, която происхожда отъ войната, се измѣняватъ и промѣняватъ споредъ изискванията на тия дѣйствителни сили. Исторически важното и нравственно великото въ тая система на международното право и на международнитѣ закони е влиянието върху неговото развитие на общото духовно и нравственно въздигание на народитѣ и растящето чрѣзъ нравственнитѣ връзки на цивилизацията уважение на взаимни права. Подъ това благородно и нравственно благодѣтелно влияние, както европейската федерация, така и управляющето ѭ публично право добихѫ малко по-малко здрава основа за развитие. Насилието и материялната сила, както и по-горѣ казахме, съставлявахѫ и слѣдъ осветеното чрѣзъ Вестфалския договоръ начало (принципъ) и нравственна сила на европейската федерация и на публичното европейско или международно право, и съставляватъ и сега и ще съставляватъ всѣкога най-важното чистилище (цѣръ) и мѣрка на отношенията между разнитѣ народи и държави, При все това, въпрѣки това право на насилието и на материялната сила, малко по малко се освети и правото на европейското равновѣсие, на европейската федерация и сѣмейство, правото на голѣмитѣ европейски договори, което защищава до нѣкадѣ и правата на слабитѣ и безсилнитѣ. Чрѣзъ договорното право се основа политическо европейско сѣмейство, въ което

право за сѫществувание иматъ не просто династическитѣ държави, които се признаватъ отъ Папата и отъ императора, както въ срѣднитѣ вѣкове, но всѣка държава, признавана за такъва отъ Европа, отъ европейското сѣмейство на държавитѣ, въ което естественно и логически рѣшителния гласъ иматъ най-силнитѣ отъ държавитѣ. До Вестфалския договоръ никоя държава не можеше да има законна сила (освѣнъ нѣкои италиянски републики, които и тѣ теоретически зависѣхѫ отъ императора), ако не занимаваше чрѣзъ владѣющия домъ нѣкое мѣсто въ иерархията на европейскитѣ династии. Швейцарската федерация, която отъ XIX вѣкъ бѣше се освободила отъ династията на хабсбургитѣ и оттогава бѣше станѫла дѣйствително свободно господарство, доби законна сила като господарство и независима държава само чрѣзъ Вестфалския договоръ и признаванието си отъ страна на Европа. Сѫщо и Холландия, която чрѣзъ дълги борби противъ испанската монархия бѣше станѫла държава въ сѫщность независима, чрѣзъ Вестфалския договоръ се призна за независима държава законно сѫществующа.

Въ осветената званично чрѣзъ Вестфалския миръ европейска федерация или политическо сѣмейство и въ освѣтеното сѫщо чрѣзъ тоя договоръ званично европейско право зехѫ участие, както казахме, всичкитѣ европейски господори, безъ исключение и на самия римский императоръ. Защото послѣдний дѣйствова въ тоя случай повече като господарь на хабсбургската държава нежели като императоръ на светата римска империя. Само двама владѣющи въ Европа господари, но които не влизахѫ въ лика на европейскитѣ господари, господари, които не се рѫководѣхѫ отъ еднакви начала, но се вдъхновявахѫ отъ еднакъвъ принципъ и имахѫ еднакво направление, останѫхѫ вънъ отъ казанното европейско сѣмейство. Тия господари бѣхѫ Папата и Султанътъ, и двамата претендирахѫ за себе си всемірна власть и сила и държава въ свѣта. Папата, като върховенъ началникъ на Църквата и даватель на всѣка господарска власть и върховенъ сѫдия на господари и народи, не бѣше възможно да

признае единъ договоръ освѣтенъ чрѣзъ европейский конгресъ и който осветяваше ново върховно политическо начвло, началото *Европа*. Инакъ и Вестфалский договоръ рѣшаваше политически и църковния въпросъ въ полза на протестантизма. Това бѣше излишна причина за да протестира Папата противъ тоя договоръ, както протестира и до днесь не го е призналъ ([1]). Колкото се отнася до Султана той принадлежѣше на другъ политический и исторический свѣтъ, на който бѣше върховенъ началникъ и владѣтель съединяющъ въ себе си всичката вѣроисповѣдна и политическа власть и на дума и на дѣло.

Турската държава въ Европа бѣше, както ще се говори по-нататъкъ, обща всемiрна ислямска държава, на която господарьтъ се считаше единственний на земята законенъ началникъ на единого въ небесата Бога. Въ такъвото си качество Султанътъ, който считаше европейскитѣ господари че царувахѫ като князчета (бейове) благодарение само нему и по търпимость, не можѣше да има никакво сношение и общение съ системата на европейската федерация. Истина е, че по врѣмето на Вестфалския миръ »господарьтъ на тритѣ суши и на двѣтѣ морета« бѣше изгубилъ първото си дѣйствително страшно и опасно върховно положение спрѣмо Европа, а отъ 1606 бѣше призналъ императорското достоинство на дотогавашния »Виенский бей«, както се наричаше отъ него хабсбургский императоръ. Но това никакъ не влияеше върху вѫтрѣшния политический духъ на османската държава, на тая съвършенно чужда на европейския свѣтъ държава. И самото материялно ослабвание въ най-ново врѣме (отъ 1856) поради формално влизание на *Турция* въ системата на европейската федерация станѫ по икономически причини и

---

(1) Само въ наше врѣме, когато чрѣзъ наречената борба за *подобряване* или *укротяване* (kulturkampf) се прѣслѣдваше въ Германия и особенно въ Прусия Католическата църква. Тогава само тая църква протестира противъ взиманитѣ отъ прусското правителство противъ нея мѣрки и се позоваваше на правата си происходящи отъ Вестфалския договоръ. Но това позоваване на Вестфалския договоръ и на положителното право въ полза на църквата станѫ не направо отъ Папата, но отъ католическитѣ епископи въ Германия.

за Европа и за Туция; но и това влияние инакъ бѣше противно всѣкога на чистия политический духъ на османската държава, както за това ще се говори на приличното мѣсто въ историята на XIX вѣкъ.

Отъ Вестфалския миръ по причина съставлението европейско сѣмейство на държави, свързани помежду си чрѣзъ международни обичаи, проистекающи отъ публичното право на Европа и отъ договоритѣ, и отношенията на разнитѣ държави станжхж по-тѣсни и по-важни. Оттова ловкостьта и опитностьта въ управлението на тия отношения за полза на държавитѣ и на господаритѣ се въздигнж малко по малко въ политическа добродѣтель и искусство. Така наченж да се образува и появява школата на политически мжжье, които работжтъ особенно въ външната политика, нареченитѣ дипломати *). Чрѣзъ такъвато добродѣтель и ловкость на политическитѣ мжжье и чрѣзъ разнообразнитѣ между държавитѣ международни отношения и съюзнически комбинации международнитѣ войни непрѣстанжхж наистина, по нѣкога даже ставахж по-силни, но при все това и чрѣзъ такивато войни посрѣдъ много мжчнотии и опасности още повече се затвърди системата на европейското равновѣсие. Истина е, че тая система и слѣдъ Вестфалския договоръ се изложи на най-силни нападения отъ самитѣ ония сили, отъ които, особенно отъ Франция, до тогава незабѣлѣжено се появи и затвърди. Вестфалский договоръ, който понижи хабсбурския домъ, както въ Германия, така и въ Испания, който парализира съвършенно историческата сила и единството на Германия като една държава и повдигнж въ цѣла Европа положението на Франция, въ начало се виждаше, че просто прѣмѣсти центра на силата и промѣни дѣйствующитѣ лица. Защото Франция, като излѣзе отъ Вестфалския договоръ и отъ тридесетгодишната война по-силна отъ хабсбугската държава, неограничавана сега въ политическото

*). Тоесть политически мжжье опитни въ тълкуванието на дипломитѣ т. е. на важнитѣ политически документи (такъва е първоначалната смисълъ на тая дума), а оттукъ опитни въобще въ воденнето и управлението на политическитѣ дѣла въ външната политика.

върховенство, притѣсняваше чрѣзъ голѣми опустошителни и завоевателни войни срѣдня и южна Европа. Лудовикъ XIV, като непочиташе и прѣзираше договори, международно право, международни задължения и се подиграваше съ тѣхъ, притѣсняваше Европа чрѣзъ *хайдушки войни и грабителски завоевания.* Както вече видѣхме, никой французский господарь слѣдъ Хенриха IV и прѣди Наполеона I не формулира званично политический проектъ за общо европейско господарство и самий Лудвикъ XIV, грабительтъ завоеватель, който се кичѣше съ титлата „великий царь“, не се вижда да е ималъ опрѣдѣлена программа за европейска хегемония; при всичко това, отъ врѣмето на Вестфалския миръ войнитѣ на Лудвика, особенно по начина, по който ставахѫ, и особенно войната за наслѣдството на испанския прѣстолъ, чрѣзъ която искаше да съедини цѣлата Испания династически съ Франция, заплашваше ужасно европейското равновѣсие. Но именно въ врѣмето на тия опасности станѫхѫ голѣми промѣнения въ общото международно положение на Европа. До началото на осъмнадесетия вѣкъ европейското равновѣсие се намираше въ опасность ту отъ светата римска, и особенно отъ хабсбурската държава, ту отъ Франция. Хабсбургский домъ и францукото царство бѣхѫ двѣтѣ господствующи въ християнската Европа сили, отъ върховенството на една отъ които и отъ паданието на другата произлизаше страхътъ за равновѣсието. Но отъ края на XVIII вѣкъ станѫлата голѣма морска държава Англия, единственната която прѣзъ XVI вѣкъ силно се бѣше въспротивила противъ испанската хегемония надъ Европа, захванѫ да зима много сериозно и много силно участие въ европейскитѣ войни и да се бори всѣкога политически и военно за европейското равновѣсие. Сѫщеврѣменно почти Руссия, която чрѣзъ Петра великий бѣше се прѣобразовала въ всичко и бѣше се усилила и политически и военно, прѣзъ XVIII вѣкъ станѫ силенъ елементъ и опора на европейското равновѣсие за останѫлата Европа. Освѣнь тия държави, разложената въ сѫщность чрѣзъ тридесетгодишн-

война и Вестфалския договоръ германска държава произведе, освѣнь харсбургската държава, и малката, нъ силна и политически и военно много жива *Хохенцолерпска* държава *Брандембургъ*, отъ която произлѣзе слѣдъ малко силната прусска монархия. При такива нови сили, които всички се интересувахѫ отъ запазванието на европейското равновѣсие, трудно бѣше да се поклати сериозно или да се развали тая система. Това станѫ явно и въ послѣднята голѣма европейска война на Лудвика XIV, която се свърши съ ослабванието и унижението на французската монархия. Войни голѣми отъ тогава между европейскитѣ държави много пѫти се повторихѫ; но нападения противъ свободата на цѣла Европа и опити за въздигание на европейска хегемония не сѫ сполучвали, защото силно се противѣше самата Европа. Системата на Европейската федерации, която имаше за подпорка европейското равновѣсие, която съкруши най-послѣ дори и хегемонията на Наполеона надъ Европа, установената и още веднъжъ тържественно осветената чрѣзъ Виенския паневропейский договоръ (1815) върху здрави основи система достигнѫ оттогава въ XIX вѣкъ до най-съвършенното си развитие, както въ политическото съзнание на държавитѣ и на народитѣ, така и въ самитѣ дѣла. Както въ древня Гърция свободата на Гърция, така и сега свободата на Европа и борбитѣ за нея и идеитѣ и мислитѣ съставляватъ остьта, около която се върти съврѣменната политическа история. Двѣ нови голѣми нравственни сили, като се прибавихѫ на тая система на европейската свободна федерация прѣзъ нашия вѣкъ, даватъ ѝ не само вѫтрѣшна сила и здравина, но и повисокъ нравственъ престижъ и достоинство. Отъ тия сили едната е силата на *националностьта*, чрѣзъ която всitѣ почти европейски държави ставатъ държави национални, управлявани отъ самитѣ нации, които съзнаватъ националната свобода, националната идея и националното прѣдназначение. Другата нравственна сила, сродна на първата и находяща се до нѣкадѣ въ хармония съ нея, е развиваното отъ голѣмото уголѣмяванie и развитие на всемiрнитѣ интереси на

человѣчеството и на цивилизацията у всѣкой народъ съзнание за правата на цѣлото человѣчество и оттукъ происходящето чувство на взаимното уважение на народитѣ правата помежду имъ. Така затвърдяваното по-голѣмо духовно единство между народитѣ и на управляванитѣ отъ тѣхъ държави се обърща малко помалко въ политическа публична сила чрѣзъ общото или публично мнѣние на всичкитѣ просвѣтени народи и мѫжье на просвѣтения свѣтъ. Но тукъ именно е нуждно да испитаме исторически политическитѣ отношения на европейскитѣ народи къмъ държавитѣ имъ, т. е. националния политический животъ на разнитѣ европейски народи въ историческия ходъ и развитие на тоя животъ.

XI.

Вѫтрѣшний политический животъ на разнитѣ европейски народи.

Начало и источникъ на господарството и на политическия животъ на европейскитѣ народи е, както се каза по-горѣ, римската империя. Въ началото на историята на по-новитѣ европейски народи римската империя се прѣдставлява на тия народи като единственъ и славенъ прототипъ (първообразъ) на господарство. Затова, както казва и Гервинусъ, нейното възобновявание е било най-голѣмий прѣдметъ на славолюбие и величие за варваритѣ господари отъ Висиготта Адолфа (Атаулфъ), наслѣдника на славния Алариха (414—415), до франка господарь Карла великий, който и осѫществи това бълнувание. Отъ римската държава въ Европа идеята за монархия, която, осветена и чрѣзъ прѣданията и престижа на християнската църква, послужи на срѣдневѣковна Европа за основно начало и основа и центръ на господарството и на публичната власть прѣзъ всичкитѣ ѝ иерархически стѫпала отъ римлянина императоръ дори до послѣдния феодалский господарь или *владѣтель*. Слѣдъ това монархическо начало се съединихѫ най-рано феодалната аристокрация, която осветяваше спрѣмо цѣлата монархия и върховния монархъ множество по-малки монархически държ...

и господари, които иерархически зависѣхѫ отъ помежду си, и другото благородство, духовното и свѣтското, и особенно рицарския класъ. Срѣщу тая аристокрация и подъ нейния режимъ стоеше народътъ, който се състоеше отъ нареченитѣ плебеи, които нѣмахѫ право на равноправность, нито пъкъ бѣхѫ равноправни прѣдъ закона, като аристократитѣ; тѣ нѣмахѫ никакво съзнание на положението си като членове на господарството. Така, щото монархията отъ срѣднитѣ вѣкове бѣше главно аристократическа подъ монархический образъ, а въ сѫщность монархътъ бѣше първий благороденъ въ държавата. Отъ феодалната или аристократическата монархия на срѣднитѣ вѣкове произлѣзе абсолютната монархия отъ по-новитѣ врѣмена. На распространението на царската власть способствува много съдѣйствието на тая власть заедно съ мѫчения отъ другата феодална аристокрация народъ. Постепенното еманципирание на плебеитѣ чрѣзъ подадения отъ царя примѣръ и съ неговото съдѣйствие въ началото, развитието на търговията и на промишленностьта, повдиганието на гражданския животъ и уголѣмяванието и распространението на градоветѣ,—всичко това създаде, малко по малко, новъ общественъ редъ, който, подпомогнѫтъ отъ царя и помагающъ нему въ борбитѣ противъ феодалското благородство, докара малко по малко ослабванието и паданието на аристокрацията въ повечето европейски земи. Но паданието на аристокрацията не докара непосрѣдсвенно народната държава, тоесть монархическата държава, която да се опира на свѣтски и свободолюбиви постановления, но просто усили положението на царя. Защото народътъ, като не бѣше още достатъчно въспитанъ политически, не можѣше нито да разбере, нито да употрѣби съ полза силата си въ господарството; а аристокрацията се побѣди наистина и паднѫ като политическа сила, но се задържа като общественъ елементъ, дори поиска да задържи това си положение подъ щита на монархията. Като не можѣше да сѫществува като особенна сила, въпрѣки монархията, потърси да се спаси съ става-

ние опора и подложка на прѣстола. Отъ това абсолютизмътъ отъ по-новитѣ врѣмена (отъ XV вѣкъ насамъ) бѣше главно монархия, която се крѣпѣше на благородство, подчинено нему безусловно и прѣданно вѣрно и затова правѣше по-силна и по-здрава властьта на монарха надъ цѣлия народъ. Историкътъ Гервинусъ, като сравнява начина на развитието на по-новитѣ европейски държави съ старитѣ гръцки господарства и като счита европейския абсолютизмъ (Absolutie или absolutisme) като състояние прѣходно политическо и срѣдно между аристокрацията и демокрацията, сравнява абсолютическитѣ европейски монархии отъ по-новитѣ врѣмена съ *тиранически*тѣ отъ старитѣ гръцки господарства, които бѣхѫ произлѣзли отъ политическитѣ борби между аристокрацията и народа. «Историята, казва Гервинусъ въ своето Въведение «въ историята на XIX вѣкъ, на европейскитѣ държави «отъ християнскитѣ врѣмена съставлява нѣщо общо, «*цѣло*, както въ старо врѣме историята на сбора (гру«пата) отъ държави отъ гръцкия полуостровъ и него«витѣ колонии. И въ двата врѣменни периода въ хода «на развитието на държавитѣ владѣе еднакъвъ редъ «и еднакъвъ законъ, законътъ, който се забѣлѣзва «по-общо въ общата история на человѣчеството. Отъ «деспотическитѣ господарственни управления на Истокъ «до аристократическитѣ господарственни управления на «древностьта, които се крѣпѣхѫ върху робството и «плебейството, и оттукъ до демократическитѣ госпо«дарства, които още се намиратъ въ стадиума на ра«звитието и на образованието, можемъ да забѣлѣжимъ «единъ правиленъ прогрессъ отъ духовната и полити«ческа свобода на малцината къмъ оня на мнозината. «Прѣминуванието отъ аристокрацията къмъ господар«ството на народа се прѣдшествува въ древностьта «по нужда отъ едно развращение на аристокрацията, врѣ«дителното експлоатирание на обществото отъ аристо«крацията, прѣнебрѣгванието и дори разорението на «общото благоденствие въ полза на владѣющия редъ. «Но и при всичко това нравственно отпадвание на «аристокрацията, раздѣлений народъ имаше нужда

«(както е казалъ Аристотелъ) отъ нѣкой силенъ и «ловъкъ водитель, който да му помогне за събаря-«ние на аристокрацията, но само слѣдъ това събаря-«ние да задържи властьта за себе си и за сѣмейст-«вото си. Прѣзъ два почти вѣка (VI и VII пр. Хр.) «въ гърцкитѣ господарства владѣеше тиранията, която «олесняваше пжтя на демокрацията. Защото при всичко «че въ Гърция тиранията държѣше, за нѣколко врѣме, «мѣстото на господството на народа, обаче съ по-«бѣждаванието най--опасния врагъ на демокрацията «(сирѣчь аристокрацията) въ дѣйствителность приготви «и основа демокрацията. И такъвий ходъ на работитѣ «въ обърщанието на аристократическитѣ господарства «въ демократически сжществува именно въ историята «на по-новитѣ европейски господарства, съ единствен-«ната разлика, че тукъ всичко се движи въ по-широки «кржгове на отношения, които умножаватъ и уго-«лѣмяватъ извънредно мжчнотиитѣ и прѣпятствията «на всѣко развитие въ по-новитѣ господарства. И тукъ «феодалната аристокрация първа приготви паданието «си. Но при всичко, че по това врѣме (послѣднитѣ го-«дини отъ срѣднитѣ вѣкове) силата на аристокрация-«та се сломи отъ самата нея, обаче чрѣзъ това пада-«ние порастнж много повече царската власть отъ по-«вдиганието на по-долнитѣ обществени редове. Но и «други обстоятелства, свойствени на по-новитѣ врѣ-«мена, направихж много по-трудно господството на на-«рода отъ колкото въ дрѣвностьта». Такива свойствени мжчнотии Гервинусъ разбира първо, че аристокрацията на християнската Европа бѣше двуглава, свѣтска и духовна, и народътъ, който се борѣше противъ такъва аристокрация, имаше нужда не само да си приготви и набави оржжие противъ свѣтската аристокрация, но и отъ духовно образование, което да може да противостои противъ духовното образование на духовенството; и второ, че съединението и усилванието на народа въ широкитѣ по пространство, но рѣдко населени земи на Европа, бѣше много по мжчно отколкото въ малкитѣ и гжсто населени околности на старитѣ гърцки господарства.

Но направеното отъ демократствующия Гервинуса сравнение на гърцката тирания отъ казания прѣходенъ политический периодъ съ абсолютизма на по-новитѣ врѣмена е вѣрно отчасти и само отъ гледна точка на външното отношение п положение на силата на царството спрѣмо разнитѣ классове на народа. Но отъ всѣка друга гледна точка тиранията, произлѣзла съвършенно отъ аристокрацията, чрѣзъ демагогство, имаше отъ начало характеръ популяренъ и бунтовнический, когато въ абсолютизма на по-новитѣ врѣмена не се е развила нѣкоя нова монархическа власть, произлѣзла отъ нѣдрата на аристокрацията, но стоящата отъ незапомнени врѣмена надъ аристокрацията и надъ всѣка друга политическа сила и власть върховна монархическа власть, която се крѣпи о божественното право. Тя, освободена чрѣзъ паданието на аристокрацията отъ прѣпятствията отъ тоя классъ за распространението ѝ, не само отново доби старата си законна сила, която ѝ принадлѣжеше и по божественно право, нъ и ѭ увеличи много. Че въ Франция и въ нѣкои други европейски страни въ срѣднитѣ вѣкове, когато феодалната аристокрация цъвтѣше, царьтъ бѣше *първий патриотъ на държавата*, въ сѫщность простъ почетенъ гражданинъ, който различаваше отъ другитѣ силни почетни граждани господари само по името на достоинството и другитѣ външни почести, това нѣма никакво значение относително нравственното *начало* на царството въ държавата. Така щото начинътъ, по който царщината докара растурванието на аристокрацията за своя полза, а не естеството на така настанѫлия царский абсолютизмъ, прилича отчасти на старитѣ гърцки тирании. Тираниитѣ, които бѣхѫ настанѫли въ Гърция отъ повдиганията на простонародието, бѣхѫ лишени отъ законностьта на божественното право и по това бѣхѫ съвсѣмъ различни отъ най-старитѣ, унищоженитѣ отъ аристокрацията *тирании* на *управленията* отъ божественното право, за които се говори въ Омера, когато европейский абсолютизмъ отъ по-новитѣ врѣмена бѣше самото старо патриархално царство отъ божественното право, произлѣзло съ нова сила и

8

блѣсъкъ отъ растурванието или унищожението на феодалната полиархия. И по това много по-сполучливо тоя абсолютизмъ и въобще европейското царство отъ гледна точка на нравственното му начало, сила и власть може да се сравни съ старата гърцка *тирания* или царство на царьетѣ по божие благоволение, на които мѫдростьта на правото и на закона вдъхвалъ самъ Богъ. Това старо царство го събори аристокрацията, както феодализмътъ--европейската монархия, дори въ нѣкои гърцки господарства въ древня Гърция подпаднѫ послѣ подъ демокрацията, която унищожи и аристокрацията и тиранията; въ Европа, напроривъ, съборената и пониженната отъ монархията аристокрация станѫ подпорка на абсолютическата монархия. И слѣдъ като най-послѣ паднѫ такъвато монархия, не паднѫ заедно съ нея и царството, както се случи въ древностьта за тиранията, но прѣживѣ посрѣдъ нови начала и форми съвсѣмъ демократически.

Усилената особенно отъ XVI вѣкъ въ много страни монархия се распространи много въ държавитѣ дѣто, както въ Франция, Испания, Швеция, единството на народа се прѣдставляваше въ лицето на монарха. Обаче и въ тия монархии и въ веитѣ въобще срѣдневѣковни монархии, както отъ романскитѣ, така и отъ нѣмскитѣ народи, имаше явни или скрити елементи отъ демократическа организация, които, задържани, поне по форма, и подъ режима на най-голѣмия абсолютизмъ свособствувахѫ малко по малко за по-демократическото развитие и организация въ най-новитѣ врѣмена на европейскитѣ държави.

XII

Демократически елементи и прѣдставителни учреждения на европейскитѣ господарства въ историческото имъ происхождение и развитие.

Началото на демократическитѣ елементи и на прѣдставителнитѣ или парламентарни учреж. въ европейскитѣ господарства се отнася до най-стария политический животъ на нѣмскитѣ народи, когато тѣ се намирахѫ още въ варварската оная демокрация, която у много народи прѣдшествува на монархията. Тия господарства на разнитѣ нѣмски племена имахѫ центра на силата си въ самия народъ, който съставляваше племето. Въ такива господарства достоинствата на *господаритѣ* или *войводитѣ* бѣхѫ кратковрѣменни, само аристократията бѣше наслѣдственна, защото имаше за опора добродѣтельта, героическото мѫжество и голѣми дѣла на сѣмейството. Отъ такива благородни домове се избирахѫ господаритѣ и войводитѣ, които запазвахѫ благородството на дома, додѣто се считахѫ достойни за избора. Инакъ и тѣ падахѫ, а заедно съ тѣхъ и домътъ имъ, на *благородството*. Дѣйствителната сила и власть се намираше въ събора или църквата на племето, която обемаше всичкитѣ ратници отъ всѣко племе. Отъ такива цървки се избираше *господарьтъ* (König) или *войводата* (Herzog). У нѣкои племена (особенно Шведскитѣ) прѣдсѣдателството на църквата и думата имахѫ *пърѣвенцитѣ* на племето, които се наричахѫ Fürsten (това име се прѣнесе въ срѣднев. латинский язикъ съ Princes). Тѣ бѣхѫ прѣдсѣдатели и насѫдилищата, които тоже бѣхѫ народни църкви. Въ църквитѣ около *първенеца* или *господаря* сѣдѣхѫ обикновенно нареченитѣ *старѣйшини* отъ племето (Grafen отъ Grauen). Името Graf се прѣдаде послѣ въ латинский язикъ съ comes (контъ). Но както и по-прѣди казахме, кратковрѣменнитѣ тия власти слѣдъ установяванието на нѣмскитѣ народи въ римскитѣ земи се обърнѫхѫ малко по малко въ монархии, наслѣдственни или избираеми, и по-силни.

Но съборътъ на народа всѣкога бѣше върховната власть и носѣше разни имена у разни нѣмски народи. Но съ промѣненията, които малко по малко станѫхѫ въ живота на нѣмскитѣ народи, съ утвърдяванието и осветяванието на монархическитѣ установления, съ завоеванията и съ раздѣлението на народа на благородни и роби не се унищожи наистина съвършенно силата на народа и на народнитѣ събори, малко по-малко обаче тя се ограничи въ новото благородство. Така, старитѣ народни църкви се обърнѫхѫ въ съвѣти или събори на благороднитѣ, които се събирахѫ въ опрѣдѣлени врѣмена и съразмишлявахѫ ведно съ царя за работитѣ на държавата. Такъвъ е общий характеръ на народнитѣ събори на разнитѣ европейски народи. Нека кажемъ сега нѣколко думи за такивато учреждения у всѣкий единъ отъ по-важнитѣ европейски народи.

Историческото начало на управлението, както на нѣмската, така и на Французската държава, се отнася дори до господарството на старитѣ Франки. У Франкитѣ тия събори въ началото се наричахѫ *Малберги* (Malberg, въ срѣдневѣковния латинский языкъ Mallobergium отъ франкската дума malus съборъ и berg мѣсто, собственно мѣсто за отбрана) и се съставлявахѫ отъ всички *свободни* (защото и у нѣмцитѣ въ най-старо врѣме имаше роби) които давахѫ орѫжие на народа, сирѣчь отъ войницитѣ, които само имахѫ право да участвуватъ въ тия събори и да се явяватъ въ тѣхъ въорѫжени. Така, щото тия събори, както отчасти *засаднитѣ* църкви (comitia conturiata) отъ стария Римъ, съставлявахѫ въорѫжения, военния, така да се каже, съборъ на франкския народъ. Когато франкитѣ особенно отъ V вѣкъ слѣдъ Хр. се установихѫ окончателно въ завоеванитѣ отъ тѣхъ земи на Галлия, само тѣ въ началото се считахѫ *свободни* (оттукъ и народното имъ име franc попаднѫ въ французския языкъ съ значението на *свободенъ*, а послѣ и *искренъ*). Но бързото приемание отъ тѣхъ на християнството измѣни слѣдъ малко такъвото положение на работитѣ. Чрѣзъ християнството при постепѐнното ассимилиране съ полатинченитѣ подданници дойде и другото събитие,

че и епископитѣ участвувахѫ въ съборитѣ, и затова въ тия събори латинский языкъ замѣсти франкския. Това едно, станѫлото чрѣзъ завоеванието и распространението на държавата въ по-широки пространства распърсвание на рарода второ, системата на *тимарството*, която начена чрѣзъ завоеванието трето, и четвърто распространението силата на духовенството, което бѣше повече латинско, измѣнихѫ малко по малко първоначалния характеръ на съборитѣ, които ставахѫ само веднъжь въ годината прѣзъ Марта и се наричахѫ затова *Мартово поле* (Campus Martius, Mäerzfeld поради военния имъ характеръ въ началото, или и Мартови събори Mäerzfeld). Тѣ бѣхѫ събори не вече на цѣлия франкский народъ, но повече на *благороднитѣ* отъ франкската държава и на духовенството. Подъ тоя новъ видъ тия събори добихѫ по-голѣмо значение и сила около VIII вѣкъ сл. Хр. въ врѣмето на послѣднитѣ Меровинги и на краля Пипина малкия, като се нарекохѫ тогава *Майско поле*, защото ставахѫ вече прѣзъ Май (Campus Majus, Maifeldn). А ставахѫ всѣкога подъ прѣдсѣдателството на краля и рѣшавахѫ за война и за други важни работи на държавата. Додѣто траеше периодътъ на засѣданията имъ ставаше и прѣгледъ (смотръ) на войската, тоесть на всичкитѣ вържѫжени мѫжье, особенно въ врѣме на война. Тия събори се прѣобразувахѫ и организирахѫ още повече отъ Карла великий споредъ голѣмата идея на тоя господарь да направи държавата си велика римска християнска държава. Но слѣдъ растурванието на голѣмата франкска държава, което станѫ въ врѣмето на прѣмницитѣ му, при които феодалната аристокрация, както църковната, така и свѣтската, се распространи твърдѣ много, съборитѣ, които въ врѣмето на Карла великий бѣхѫ добили по-общенароденъ характеръ, станѫхѫ пакъ събори на аристократическитѣ ксассове. Подиръ малко, слѣдъ растурванието на франкската държава, тѣ добихѫ разни имена и различенъ образъ и организация въ разнитѣ държави, произлѣзли отъ растурванието на франкската.

XIII

Парламентарни учреждения въ нѣмската държава.

Въ нѣмската държава, дѣто поради съединението на светата римска държава съ нѣмското царство феодалната полиархия доби толкова сила, старитѣ нѣмски събори се замѣнихѫ за цѣлата държава съ наречения *държавенъ съвѣтъ* (Reichstag) или нѣмска диета, както се нарича тя вънъ отъ Германия и особенно отъ Французитѣ (Diéte, Diête въ срѣдневѣковния латинский язикъ) (1), тоесть съборъ на духовни и свѣтски нѣмски господари, които се събираха било редовно и въ опрѣдѣлени врѣмена, било извънредно, особенно въ императорскитѣ наричани градове подъ прѣдсѣдателството на самия императоръ за размишляване за общитѣ дѣла на империята, за война или миръ, за съюзъ или за сключване договори, за распореждание и раздаване на вдовствуюши тимари или за утвърждаване на раздадени по-прѣди. Рѣшенията на съвѣта прѣди утвърждението имъ отъ императора се наричахѫ държавни *проекти* (Consulta imperii), а подиръ утвърждението имъ-*държавни рѣшения* (Conclusum imperii). Въ държавния съвѣтъ зимахѫ участие не всички феодални господари, духовни или свѣтски, но оnone които непосрѣдствено зависѣхѫ отъ държавата или отъ императора, безъ посрѣдството на нѣкой другъ феодалъ, господаритѣ които съставляхахѫ *държавнитѣ классове* (Reichsstände), още и императорскитѣ градове, градоветѣ сирѣчь, които непосрѣдствено зависѣхѫ отъ императора и не се подчинявахѫ на никой феодалъ, и затова се радвахѫ на свободни политически учреждения. Още и архиепископитѣ, епископитѣ и настоятелитѣ на голѣмитѣ господарски мънастири или *аббатства*, които се считахѫ като княжества, началницитѣ на нѣмскитѣ религиозни рицарски ордени и началникътъ на *легиона на светаго Иоанна*.

(1) Това име происхожда отъ латинската дума dies, която значи день и метонимически опрѣдѣления за съвѣтъ день. Ср. нѣмската дума tag день - засѣдание, tagen - засѣдавамъ.

До XV вѣкъ всичкитѣ господари, които се явявахѫ въ съвѣта, и прѣдставителитѣ на императорскитѣ градове гласувахѫ на глава, затова до това врѣме *държавнитѣ* събори имахѫ слабъ характеръ на народно прѣдставителство. Но отъ XV вѣкъ тия събори имахѫ три опрѣдѣлени коллегии (Collegien) :а) коллегията на *избирателитѣ господари* (Kurfürsten), сирѣчь на господаритѣ които имахѫ гласъ въ избиранието на императора или на славния му наслѣдникъ; б) коллегията на другитѣ феодални господари, духовни и свѣтски, които непосрѣдственно зависѣхѫ отъ държавата, и *в*) коллегията на прѣдставителитѣ отъ *императорскитѣ градове*, а всички членове бѣхѫ 103. Управлението на събора бѣше възложено на Могунтинския архиепископъ, който затова се наричаше *държавний канцлеръ* (Reichskanzler). До Вестфалския миръ, сирѣчь додѣто нѣмската държава имаше както и да е едно слабо вѫтрѣшно единство, въ диетата се явявахѫ господаритѣ (князьетѣ) и императорътъ. Но отъ това врѣме, когато единството на държавата бѣше проста сѣнка, диетата малко по малко станѫ съвѣтъ на прѣдставителитѣ на разнитѣ господари отъ държавата, когато почетнитѣ на импоратора просто чрѣзъ прѣдсѣдателствуванието прѣдставлявахѫ въ сѫщность повече австрийската държава отколкото единството и властьта на нѣмската държава. Отъ 1663 диетата, която бѣ се събрала тая година въ Ратисбонъ за да уреди създаденото отъ Вестфалския договоръ положение на нѣмскитѣ работи, не се растури вече до 1806, когато окончателно и званично се унищожи светата римска държава. Въ тая Ратисбонска диета се прочете прочутата декларация на Наполеона и на държавитѣ отъ Рейнската конфидерация за растурванието на нѣмската държава. Отъ тогава това име (Reichstag) исчезнѫ отъ нѣмската история до наше врѣме, когато пакъ се поднови въ историята съ съсършенно различно значение, съ значение *нѣмский прѣдставителенъ парламентъ* на новата национална нѣмска (германска) държава.

Освѣнь тоя голѣмъ съвѣтъ или съборъ на нѣмската държава, и особеннитѣ феодални държави, които

непосрѣдственно зависѣхѫ отъ държавата и отъ императора, на които господаритѣ се наричахѫ земски господари (Landesherren; а такива бѣхѫ и самитѣ *хабсбурги императори* въ качеството си на наслѣдственни господари на своитѣ имоти, които съставлявахѫ земи отъ светата римска държава), имахѫ прѣдставителни земски *сбори* или съвѣти (Landtagen), въ които зимахѫ участие само благороднитѣ *земляци* (Landstände). Така щото прѣдставителството, както въ императорската диета, така и въ земскитѣ събори, бѣше чисто аристократическо. По--общъ демократический елементъ съставлявахѫ *императорскитѣ* градове, които непосрѣдственно бѣхѫ свързани съ *държавата* и зависими отъ императора и, като се намирахѫ само номинално подъ неговото господство, бѣхѫ съвсѣмъ свободни и пълни господари на земята отъ държавата имъ. Разбира се, че въ императорскитѣ градове, дѣто само имаше классъ отъ свободни граждани, мѣстнитѣ събори имахѫ характеръ по--демократический. Елементъ общественъ демократический въ нѣмската държава съставляваше и наречений классъ на рицаритѣ на държавата или на свободнитѣ рицари, които зависѣхѫ само отъ императора и не бѣхѫ свързани чрѣзъ феодалната иерархия съ мѣстнитѣ господари. Тъкивато рицари съставлявахѫ истинския народенъ классъ и, както притезавахѫ, старото нѣмско благородство, прѣди да се обърне то въ феодална аристокрация; тѣ имахѫ голѣма сила въ държавата до XV и XVI вѣкъ, когато даже се опитвахѫ да реформиратъ политически нѣмската държава и да ѭ направѭтъ повече свѣтска, като унищожѫтъ феодалната аристокрация и създадѫтъ нова нѣмска държава, която да има за опора народа, царя или императора и народното благородство на рицаритѣ. Но тъкивато опити не сполучихѫ никакъ.

Когато въ нѣмската държава именно поради по-високото и по-общо качество на тая държава, като света римска държава, се опропастява всѣко дѣйствително единство, като се прѣобърща империята въ сборъ отъ много държави, въ малкото въ начало и унижено фран-

цузско царство заедно съ уголѣмяваната сила на монархията и на така растящето политическо единство на народа и самото народно прѣдставителство добиваше съ течението на врѣмето характеръ много по-свѣтскiй и по-народенъ отколкото въ Германия.

XIV

Парламентарни учреждения въ Франция.

Въ Франция, тоесть въ създадената чрѣзъ Варадинското съглашение (843) французска държава, слѣдъ растурванието на франкската държава, царската власть въ начало бѣше толкова слаба и могѫществото на цѣлата държава толкова незначително, щото народнитѣ събори за цѣлата държава бѣхѫ изгубили всѣко значение и бѣхѫ отстѫпили на мѣстнитѣ събори въ всѣкий феодъ или феодална държава, отъ които произлѣзохѫ послѣ провинциялнитѣ наречени събори или *провинциялни классове* (États provinciaux). Но отъ XII вѣкъ сл. Хр. малко по малко като се усили царството и се увеличи могѫществото на цѣлата държава спрѣмо феодалнитѣ господари и феодалнитѣ държави, наченѫхѫ пакъ да се събиратъ общи събори за цѣлата държава (États géneraux), не въ опрѣдѣлено врѣме, но извънредно, колкото пѫти се повиквахѫ отъ царя. Тия събори, които съдържахѫ въ началото само прѣдставителитѣ на аристокрацията, духовна и свѣтска, която зависѣше непосрѣдственно отъ царя, отъ царуванието на Филипа IV и чрѣзъ распорежданията на тоя владѣтель (1302) приехѫ и прѣдставители отъ *третия* нареченъ *классъ* (États tiers) т. е. прѣдставители на граждинтѣ и на разнитѣ раздѣлени по занятия граждански классове, още и на *общинитѣ* (communautés) на свободнитѣ землевладѣлци. Тия събори, на които поглавната работа и компетентностьта бѣше да гласуватъ даждия за царщината и държавата, като се свиквахѫ отъ царя редовно или извънредно съставлявахѫ единъ видъ прѣдставителство на французския народъ. Отъ 1614 до 1789, прѣзъ периода сирѣчь на най-голѣмия абсолютизмъ въ Франция никога не се свикахѫ

Общитѣ събори. А свиканий на 1789 съборъ, като се намираше подъ режима на политическитѣ идеи и мисли отъ онова врѣме и на наченжтата чрѣзъ тѣхъ революция, станж първо *учредително народно* французско събрание.

Освѣнъ États généraux, въ Франция упражнявахж една малка сила въ общественнитѣ работи и срѣщу царския абсолютизмъ и наричанитѣ *Парламенти* (Parlaments) [1]. Въ началото тѣ бѣхж висши царски сждилища на държавата засѣдающи въ Парижь и въ други зависими непосрѣдственно отъ короната земи, въ които (сждилища) се сждѣхж благороднитѣ, които съставлявахж *непосрѣдственнитѣ*, т. е. классоветѣ, които направо, безъ посрѣдството на нѣкой феодаленъ първенецъ, зависѣхж отъ царя, сирѣчь първитѣ подчинени классове. Французскитѣ парламенти постепенно, особенно когато не се свиквахж états géneraux, като се мѣшахж въ политическитѣ дѣла на държавата, добихж характеръ на политический съвѣтъ. Но Лудовикъ XIV ги ограничи въ границитѣ на старитѣ имъ права и обязанности чрѣзъ прочутото изречение: «Държавата съмь азъ» (сирѣчь царьтъ. L'état c'est moi). Но въ врѣме на прѣемницитѣ на тоя царь и особенно въ врѣмето на Лудовика XVI тия съвѣти, като се въсползувахж отъ труднтостѣ, които окржжавахж държавата и царщината, особенно въ финансиитѣ, въ които парламентитѣ още отъ незапомнено врѣме упражнявахж нѣкакво право на контролъ, силно се сбълскахж съ

[1]) Не е точно извѣстно да ли *парламентитѣ* сж произлѣзли отъ съборитѣ на états génèraux, както нѣкои мислжтъ, които (*парламенти*) въ началото съставлявахж сждебния отдѣлъ на тия събори, а малко по малко станжхж постоянни и единствении сждилища; или, както други мислжтъ, сж били въ началото сждебни съвѣти, които нѣмахж никакво съотношение къмъ тия събори, а сж произлѣзли отъ *особнитѣ царски сждилища* (Curia regis или domini) съвсѣмъ независимо отъ каквои да е народно прѣдставителство. Името parlament (въ срѣдневѣковния латинский языкъ parlamentum, която рѣчь се произвежда отъ варварската срѣдневѣковна латинска parlare (отъ гърцката дума παραβολή, parabolare говорж, която буквално значи митингъ, *събрание*.

царщината и насилствено се распустнѫхѫ прѣди да бѫдѫтъ свикани états généraux въ 1789.

XV

Прѣдставителнитѣ учреждения въ Англия.

Името *парламентъ*, прѣнесено отъ Франция въ Англия чрѣзъ завоеванието на Нормандия, изгуби тука значението на *царски сѫдилища* и доби значение на *политический съборъ* на прѣдставители на английския народъ, съборъ, който ние обикновенно наричаме *народно събрание*, *камара на прѣдставителитѣ*. Въ Англия, отъ когато тая страна се прѣвзе (449 сл. Хр.) отъ *Англичанитѣ*, отъ които и страната (старата Британия) доби името си въ начало се основахѫ седъмь разни Англо-саксонски държави, които съставлявахѫ извѣстната английска *Ептархия* (седмоначалие), която по-късно се замѣсти съ Английската монархия на царя *Егбертъ* (826). Както въ врѣмето на ептархията, така и въ врѣмето на монархията въ Англия се развихѫ политически монархически учреждения въ духъ демократический, както въ никоя друга страна на Европа. Въ Англия феодалното нѣмско управление не се развви въ врѣмето на англосаксонската царщина въ такъва степень и по такъвъ начинъ, както въ континентална Европа Англичанитѣ, като прѣвзехѫ Британия и истрѣбихѫ отъ нея първитѣ жители, полатинченитѣ отчасти Британци съставихѫ въ началото единъ народъ несмѣсенъ и една еднородна и гѫста държава, безъ разлика на завоеватели и завоевани, на управляющи и управляеми или подданници. Отъ това и отъ общия характеръ на англосаксонския народъ въ Англия не се развихѫ такива общи отношения, каквито се развихѫ въ останѫлата Европа при възникванието на феодалната система. Завоеванието се обърнѫ, така да се каже, въ послѣдствията си въ единъ видъ поселение. Благородство у англичанитѣ сѫществуваше, както и у всичкитѣ нѣмски народи, прѣди прѣвзиманието отъ послѣднитѣ на римски земи. Но това благородство не се обърнѫ въ феодална аристократия и съставляваше

истинския англосаксонский народъ и народнитѣ събори, които на англисаксонския языкъ се наричахѫ Wittenagemot, *) въ които се прѣдставлявахѫ всичкитѣ класове на народа и съставлявахѫ истинско народно прѣдставителство. Тия народни събори и по начина, по който ставахѫ, и по начина, по който прѣдставлявахѫ народа, а прѣди всичко поради широкитѣ имъ права осветявахѫ нѣкакъ не по учение и право, но на дѣло господството на народа. Защото тѣ имахѫ право не само да се занимаватъ съ най-важнитѣ вѫтрѣшни работи и въпроси на държавата, но и да рѣшаватъ за война и миръ. Чрѣзъ такива и още други свободолюбиви учреждения, осветени отъ Алфреда великий (870-901), Англия до XI вѣкъ бѣше единственната европейска страна надарена съ свободолюбиви (либерални) и чисти прѣдставителни политически учреждения.

Но такъвото състояние на работитѣ прѣтърпѣ коренно измѣнение отъ годината 1067, когато дошлитѣ отъ Франция (отъ Нормандия) подъ прѣдводителството на господаря си Вилхелма, който оттогава се нарече *завоеватель*, пофранцузени Нормандци завоевахѫ Англия. Тукъ сега Вилхелмъ въведе една строга феодална система, като раздѣли цѣлата страна на 60 феоди или тимари, отъ които 1600 зе той като царска собственность, а другитѣ раздѣли на баронитѣ и рицаритѣ си. Тая феодална система, разбира се, постепенно повлия твърдѣ много и върху политическия животъ и политическото устройство на страната. Народнитѣ събори се унищожихѫ. А *парламентътъ*, който се въведе въ Англия чрѣзъ нормандското завоевание, въ начало бѣше простъ съвѣтъ на аристократитѣ барони, които сами съставлявахѫ владѣющия народъ и които, за да ограничѫтъ по възможность силата на царя и да упражняватъ тѣ дѣйствителната власть, въведохѫ въ тоя царский съвѣтъ колкото можѣхѫ повече души отъ своя классъ, додѣто царский съборъ се обърнѫ въ

*) Думата Wittenagemot въ англосаксонския языкъ буквално значи съборъ отъ мѫдри хора (отъ Witan — знаѭ и gemot — сборъ, съборъ).

прѣдставителство, т. е. прѣдставителенъ съборъ на благороднитѣ отъ висшето духовенство и отъ военната аристокрация и военннитѣ началници около царя. Такъвий съвѣтъ се нарече на 1272 за пръвъ пѫть отъ французско-нормандското царство и благородство съ познатото отъ Франция име парламентъ (parlament) като царский съвѣтъ. А отъ 1343, когато се позволи влизанието въ тоя съвѣтъ и на прѣдставителитѣ отъ градоветѣ и отъ земледѣлческитѣ общини или комитата, парламентътъ станѫ голѣмо народно събрание, раздѣлено на *горня камара*, т. е. камарата на перовет҄ѣ (pe ers, велможи), и на *долня* или *камара* на общинитѣ. Въ така произлѣзлата *камара*, или Народно Събрание, при всичкия си аристократический и въ началото малко демократический характеръ се възроди и оживѣ духътъ на англосаксонскитѣ *народни събори*, и *английската камара* се обърнѫ постепенно въ народно прѣдставителство. Защото въ Англия и подъ режима на общинскитѣ и политически измѣнения, станѫли чрѣзъ римското завоевание, скоро се повдигнѫ и произлѣзе духътъ на свободното развитие и до XV вѣкъ и въ врѣмето даже на самитѣ силни монарси, каквито бѣхѫ Едуардъ I, Едуардъ III и Хенрихъ IV, които толкова много усилихѫ политическата и военната сила на Англия и въздигнѫхѫ блѣсъка на английското царство, Англия бѣше единствената европейска страна, въ която се развивахѫ и приложихѫ принципи отъ конституционно управление сравнително по-чисто. Само дълговрѣменната междуособна война, която прѣзъ XV вѣкъ смути Англия и е извѣстна подъ името война на *двѣтѣ рози*, като парализира всѣка нравственна сила на държавата, ослаби духа на свободата и отъ края на споменѫтия вѣкъ до началото на XVII Англия подпаднѫ подъ режима на една абсомотическа тираническа монархия, на която прѣдставители прочути сѫ Хенрихъ VII, Хенрихъ VIII, Мария *кървницата* и надмѣнната Елисавета. При управленията на тия господари свободолюбивитѣ учреждения и конституцията се пазѣхѫ и приспособявахѫ въ Англия само по форма и се обличахѫ въ конституционна законность по осъ...

ствованата система отъ деспотическа монархия. Но именно станѫлото по онова врѣме религиозно прѣобразование, ако то въ началото и да имаше въ Англия съвсѣмъ монархический и деспотический характеръ, като се налагаше отъ горѣ, отъ прѣстола, на религиозното съзнание на народа, не закъснѣ да принесе и въ Англия по-свободолюбивъ религиозенъ духъ съ демократически тенденции и влияния (особенно въ пресвитериянската наречена църква), които подѣйствувахѫ и върху политическия животъ. Това и славнитѣ борби въ врѣмето на Елисавета за народната отбрана и свобода противъ Филипа II възбудихѫ духъ на народно съзнание и мисъль за народна гордость, чрѣзъ които се събуди духътъ на политическата свобода така силно, щото чрѣзъ полическата и религиозна революция отъ XVII вѣкъ събори и самата монархия. Това събаряние и разваляние на монархията бѣше, безъ съмнѣние, съвсѣмъ пародическо като происходяще отъ врѣменна революционна буря. Но духътъ на политическата свобода пуснѫ дълбоко корень въ съзнанието на английския народъ и поправената монархия, слѣдъ единъ кратъкъ расклатенъ периодъ отъ абсолютическо въздѣйствие, освети около края на XVII вѣкъ една осъвършенствована система отъ конституционна монархия, каквато не е имала нито една държава въ Европа прѣди французската революция отъ 1789 и особенно прѣди XIX вѣкъ.

Но това английско конституционно управление, за което толкова много се чуди Montesquieu, ако се сравни съ системата на конституционнитѣ управления въ Европа, която система захванѫ отъ врѣмето на французската революция, при всичко че отъ практическа гледна точка показва не малко прѣимущества въ практическия животъ на английския народъ, при все това тя стои много далечь отъ спроменѫтата система спорѣдъ нравственното достоинство и сила на основнитѣ начала на управлението. Английската конституция не прогласи нито великото *начало* (принципъ) на *човѣшкитѣ права* на Америка и на Французската революция, нито основающето се на това начало господство на

народа, като основно начало на свободното управление и източникъ на всѣка власть. Даже, напротивъ, основнитѣ начала на английското управление сѫ до днесь, теоретически поне, божественното право на монархията и нейнитѣ исторически права. Това историческо право не се замѣни *по начало* съ естественното или философско наречено право и управлението не сее създало отъ господствующия народъ чрѣзъ учредително събрание върху основитѣ на философското политическо право. Оттукъ не само въ сѫщность то е запазило множество гнили политически и социални елементи отъ минѫлѫто, и узаконения срѣдневѣковни, и права и привелегии исторически и феодални класове, но и по форма не е добило единство и систематичность и устройство вѣрно, каквото може да има само създаденото върху чисти начала на философското право отъ учредително събрание управление. Затова английската конституция нѣма законодателно единство, а е сборникъ отъ най-добри основни закони, съставенъ прѣзъ дълги вѣкове. Най-главнитѣ отъ тия основни закони сѫ: *а*) хартата на свободитѣ на Хенриха I (Charta libertatum, Chartes); *б*) голѣмата харта на царя Иоанна сиромаха, издадена на 1215 (Magna Charta libertatum); *в*) *просбата на правѣдниcѣ* (Petition ofrights т. е. постановление на камарата, чрѣзъ което се е искало като чрѣзъ прошение или просба отъ Карла I на 1628 да признае и утвърди званично старитѣ свободи на английския народъ. Това постановление се утвърди отъ Карла. Отъ тия по-късно се разви прочутий законъ за личната свобода (Habeas-corpus-bill); *г*) *прогласяването правата* (Declaration of rigihts) на английския народъ, което станѫ на 1689 отъ камарата слѣдъ падането на послѣдния Стюартъ Яковъ II и прѣминаването прѣстолътъ на Вилхема Оранжский и прѣдложено на тоя господаръ и прието отъ него като условие за възвърщание на английския прѣстолъ; *д*) постановленията за наслѣдственостьта на прѣстола отъ годинитѣ 1701 и 1704; *е*) постановлението за парламентарното съединение съ Шотландия на 1707; *ж*) поста

новлението, което реглираше на 1801 съединението на държавата съ Ирландия. Такъво е английското управление.

XVI

Народни събори Испания и португалия.

И въ Испания началото на народнитѣ събори е много старо и достига дори до врѣмето когато се е основала вь тая страна Вестготската държава (412 сл. Хр). У Вестготитѣ, както и у другитѣ нѣмски народи, свободнитѣ хора отъ племето и които доставляваха оржжия на отечеството всички зимахж участие въ единъ народенъ съборъ, който най-рано носи въ Испания латинското име Concilium съборъ, събрание. Тия събори, въ времето когато властьта на Вестготитѣ се прострѣ по цѣлия почти Иберийский полуостровъ (отъ VI вѣкъ сл. Хр.), като се събирахж въ столицата на държавата Толедо, упражинявахж законодателна власть, гласувахж и рѣшавахж и за другитѣ важни работи на държавата. Тая система бѣ станжла толкова мѣстна, щото и Арабитѣ, които унищожихж властьта на Вестготитѣ, задържахж системата на съборитѣ съ много, разбира се ограничения на компетентностьта на тия събори. А се възроди и зажнвѣ отново по-осъвършенствованна системата на народнитѣ събори въ малкитѣ испански християнски държави, които бѣхж произлѣзли отъ ослабването властьта на Арабитѣ. Тия събори въ разнитѣ държави носѣхж различни имена. Но прѣодолѣ името Kortés, т. е. дворове или сждилище или камара (отъ латинската дума Cohors или curia). Тия събори особенно имахж сждебна власть и избирахж *сждникъ* (procurator), който сждѣше между царя и държавата или и аристократическитѣ класове (особенно въ Арагония), но упражнявахж и законодателна власть, зимахж участие въ управлението на държавата и рѣшавахж за най-важнитѣ държавни работи. Въ испания, особенно въ Арагония, третий классъ, тоесть классътъ на народа много по-рано отколкото въ Франция доби правото да участвува въ народнитѣ събори. Първъ народенъ съборъ, въ който зе участие и трѣтий классъ,

е събраний на 1188 въ Леона, и първъ той донася въ историята името Kortés. Отъ XVI вѣкъ, особенно отъ царуванието на Филипа II (1555-98), когато монархическата власть много се бѣ распространила особенно въ Испания, силата на народнитѣ събори много бѣ отпаднжла, и тѣ се събирахж само при възцаряванието на господаритѣ за да признаѭтъ новия господарь (владѣтель) и да опрѣдѣляватъ налаганитѣ даждия. Но и правото да опрѣдѣляватъ даждията малко по малко се унищожи. Още по-незначителни станжхж и по-редко се събирахж народнитѣ събори отъ когато се установи въ Испания династията на Бурбонитѣ (1700 сл. Хр.). Напротивъ, много голѣма сила добихж въ врѣмето на Французското нашествие и на повдиганието противъ Франция (противъ Наполеона) около началото на тоя вѣкъ.

Въ Портогалия, която и тя бѣше една отъ Иберийскитѣ държави, които бѣхж произлѣзли отъ отслабванието и унищожението на арабското владичество въ Иберийския полуостровъ, отдавна *народнитѣ* събори (и тукъ Kortés наричани) имахж малко значение и се свиквахж само въ врѣме на въцаряванието на владѣтеля. Истинскитѣ народни събори, както тия прѣди арабското завоевание, така и по-послѣднитѣ (както тия, които се наричахж Concila, така и ония, които се наричахж Kortés) бѣхж и църковни събори поради голѣмата сила въ тая страна на духовенството и особенно на клерикалната аристокрация.

XVII

Прѣдставителни събори въ другитѣ европейски страни.

Въ другитѣ страни на Европа, въ Унгария, Полша и Скандинавскитѣ държави имаше прѣзъ срѣднитѣ вѣкове прѣдставителни събори, които обемахж само аристократическитѣ классове и ограничавахж малко или много монархическата власть. Само въ демократическитѣ господарства отъ горня и срѣдня Италия прѣдставителнитѣ учреждения имахж по-демократический характеръ. Но въ по-новитѣ врѣмена, както видѣхме,

слѣдъ ослабванието и постепенното унищожавание на феодалния абсолютизмъ царската власть се распространи въ повече земи отъ континентална Европа, особенно въ Франция, Испания, Портогалия, въ папската държава, въ наслѣдственнитѣ земи на хабсбургския домъ и въ самата Унгария. Тукъ когато по-прѣди благороднитѣ (Magnati) имахѫ привилегиитѣ наречени златни спрѣмо царството слѣдъ съединението на династическитѣ държави на Австрия съ унгарското царство, бѣхѫ останѫли само малки останки отъ тия привилегии и сѣнка отъ прѣдставителство на унгарската аристокрация въ унгарската диета. Въ Полша, напротивъ, дѣто отъ една страна народътъ останѫ всѣкога робъ, а царьтъ избираемъ, всичката сила и въ по-новитѣ врѣмена даже принадлежѣше на аристокрацията и съборътъ на аристократическитѣ классове бѣше въ сѫщность върховната власть на страната. Това бѣше една отъ причинитѣ за разрушението на тая държава. Въ Скандинавскитѣ държави, особенно въ Швеция, отъ XVI вѣкъ най-много се распространи абсолютний монархизмъ чрѣзъ велики и силни владѣтели, слѣдъ силна борба противъ аристокрацията. Чисто аристократически управления се задържахѫ въ Европа прѣзъ по-новитѣ врѣмена, освѣнь Венециянската република, която имаше колко-годѣ демократический характеръ, републикитѣ наричани Швейцария и Холландия, които и двѣтѣ бѣхѫ конфидерации отъ Кантони (Швейцария) или държави (Холландия), дѣто всѣка власть принадлежѣше на аристократическитѣ классове, а върховната власть на конфидералнитѣ тия републики принадлежѣше на съвѣти, които се съставлявахѫ отъ прѣдставители на кантонитѣ или на държавитѣ. Въ Холландия, освѣнь тоя съвѣтъ на *главнитѣ държави*, имаше и наслѣдственъ управитель, върховенъ началникъ на испълнителната власть и върховенъ началникъ на военнитѣ и морскитѣ сили на републиката. Въ горня и срѣдня Италия, освѣнь Венеция, Генуа и нѣкои други незначителни господарства, всичкитѣ републикански господарства отъ послѣднитѣ столѣтия на срѣдния вѣкъ се обърнѫхѫ въ абсолютически монархии. Абсолютизмътъ

се распространи твърдѣ много и въ нѣкои нѣмски държави, въ Бавария, Саксония, а най-много въ Прусия. Обаче при всичкото такъво распространие на монархията прѣзъ всичкитѣ по-нови врѣмена отъ XV° вѣкъ, когато наченва голѣмото въздигание на монархията, почнѫхѫ да узрѣватъ плодове отъ истинский демократический духъ въ едно мѣсто лежаще вънъ отъ собственно политическия животъ на народитѣ и правителствата.

XVIII

Религиозната реформа и нейнитѣ влияния върху политическия животъ на Европа.

Първитѣ сѣмена и първитѣ начала на политическата свобода на европейскитѣ народи се съдържахѫ скрито въ ония народни движения, които никакъ не бѣхѫ насочени противъ господарството или абсолютизма на владѣтелитѣ, а противъ самата католическа духовна сила и могѫщество, която толкова много бѣ способствовала за осветяванието на политическия деспотизмъ въ Европа, сирѣчь противъ самото католическо духовно господство на папската църква. Папската сила и власть, която прѣдставляваше единството и върховното могѫщество на Църквата и до нѣкадѣ на католическото християнско управление въ църковното господарство на Римъ, и слѣдъ ослабванието и отпадванието на основаната отъ нея света римска империя бѣше запазила, при всичкитѣ народически раздѣления и отцѣпления отъ XIV° вѣкъ, пълното си външно и силно вѫтрѣшно могѫщество като върховна власть на християнския свѣтъ. Но отъ началото на XVI вѣкъ съ смѣлото появяванѝе на Лютера въ Германия и на други реформатори тая държава, слѣдъ като прѣтърпѣ силни сътресения, изгуби часть отъ своето господство съ отцѣплението на протестантскитѣ църкви. Това отцѣпление, като ограничи силата на Папата главно по външното пространство на държавата, досѣгнѫ чувствително началото на общностьта на тая държава въ цѣла Европа, и това именно не дълго врѣме слѣдъ като папството бѣше

положило послѣднитѣ усилия да подчини гърцкия Истокъ и чрѣзъ него всичката християнска църква подъ римската държава. Но папската църква, при всичкитѣ външни загуби и при всичкото нападание общностьта на нейното могѫщество, не се отказа нито отъ притезанието си за общо господство (надмощие), нито поне се лиши отъ силата на запазената подъ държавата ѝ една голѣма часть отъ християнския свѣтъ. Напротивъ, онова що изгуби въ външното пространство на държавата, спечели го въ вѫтрѣшностьта. Чрѣзъ Тридентския съборъ, като исключи отъ обятията си всичкитѣ поклонници на новитѣ религиозни учения, като отцѣпници, принесе по-голѣмо вѫтрѣшно единство и свързка въ западната църква и тури на по-здрави основи държавата си върху новата Католическа църква. Обаче отдѣлванието на протестантитѣ отъ духовната държава на Папата и побѣдоносната борба на протестантскитѣ богослови противъ Папата, която се подпомагаше отъ полезното съпротивление на протестантскитѣ господари противъ католическия императоръ, съдържахѫ въ себе си голѣмото начало на свободата, която рано или късно отъ религиозния животъ имаше да повлияе и върху политическия животъ на народитѣ. Голѣмитѣ религиозни войни, които произлѣзохѫ отъ църковното отцѣпление и ужасно бѣхѫ смутили Европа прѣзъ XVI и XVII вѣкъ, докарахѫ наистина голѣми опустошения, но тия войни съвпадатъ имено съ онова врѣме, когато голѣмото распространение на монархическата власть и сърѣдоточението отъ монарситѣ на една голѣма военна сила, още и силното желание отъ една страна за голѣми борби за върховенство или прѣодоляване, а отъ друга страна за защита на такива желания и притезания, прѣдизвикахѫ и приготовлявахѫ голѣми сблъсквания между европейскитѣ държави. Религиозний пъкъ въпросъ даде просто различно направление и характеръ при всичката жаркость и дивота на междуособнитѣ и немеждуособнитѣ войни, които се водѣхѫ съ фанатизмъ, имаше въ себе си нѣщо духовно и идеялно, защото имаше за цѣль едно по-високо благо,

религиозната свобода. Войницитѣ на европейскитѣ господари, които инакъ, като нѣмаше още въ войнитѣ никаква национална нито друга нѣкоя по-висока идея, се биехѫ като прости роби на господаритѣ си, въ религиознитѣ войни се рѫководѣхѫ отъ чувство и побуждение съвсѣмъ благородно и по-високо. При това и отъ по-главна гледна точка борбата за религиозната реформа бѣше борба за свобода противъ духовния деспотизмъ. Духътъ на свободата, веднъжъ възбуденъ въ което и да е пространство отъ духовния животъ, не можѣше да не влияе нѣкакъ и върху други сфери на тоя животъ, и принципитѣ и ученията поради сродството си силно се влекѫтъ единъ отъ другий. Положенъ веднъжъ въ борбата за религиозна свобода въпросътъ: кои сѫ границитѣ на папската власть и сила спрѣмо личната свобода на съвѣстьта на всѣкий християнинъ, незабѣлѣжено се полагаше въпросътъ: кои сѫ границитѣ на каквато и да е върховна власть спрѣмо личната свобода на гражданина? И притезанието на свободата на съвѣстьта въ полето на религията водѣше посрѣдственно къмъ *принципа* за правото на гражданина спрѣмо положеното отъ Бога начало на царството. Свободното тълкувание на Евангелието, което претендираше протестантизмътъ, не можѣше да не закачи въ съвѣстьта на християнина каквото и да е историческо право несъгласно съ евангелскитѣ и господарственнитѣ права, толкова съгласни съ ония на естественното право. И за това именно борбитѣ за политическа свобода тутакси отъ началото въ самата Германия добихѫ характеръ политический и социяленъ въ ученията и проповѣдитѣ на анабаптиститѣ, които притезавахѫ вече прѣзъ XVI вѣкъ да реформиратъ господарството съвсѣмъ върху евангелски демократически основи и искахѫ унищожението на робството, на ангарията, на всички тѣжки даждия и на всѣко социялно неравенство. Несполуката на таквато движения произлѣзе наистина и отъ много други причини, но именно и отъ крайно демократическия характеръ на политическитѣ и социялни реформи, които търсѣхѫ. Но и други силни причини въспирахѫ доста врѣме р

тието и влиянието върху политическия животъ на демократическия духъ на реформитѣ. Религиозната реформа, за да се задържи и да не се опропасти, имаше нужда отъ покровителството на консервативнитѣ елементи въ управлението и на обществото. При това тя трѣбаше да запази чисторелигиозния си характеръ, да прѣтърпи даже нѣкои жертви за религиозната свобода, която прогласи, съгласно съ интереситѣ на владѣтелитѣ, които ѭ покровителствувахѫ и които се ползувахѫ отъ църквата и реформата за собственнитѣ свои политически интереси. Самъ Лютеръ най-силно се обяви противъ голѣмия бунтъ на селянитѣ, който станѫ съврѣменно съ протестантското отцѣпление въ Нѣмско, за да прѣдварди прогласяваната отъ него свобода отъ всѣко общо съприкосновение съ разорителни движения отъ политическо и социялно естество, които можѣхѫ да възбудѭтъ силно съпротивление на владѣтелитѣ, правителствата и аристокрацията. Даже прочутото учение на религиозното Августинско съглашение (1555) «cujus regio, ejus religio», което се възобнови съ малки ограничения въ Вестфалския миръ, правѣше владѣтеля на всѣко мѣсто господарь на съвѣстьта на подданника. Въ Франция правителството се бори ожесточенно противъ *реформацията*, за да не се поврѣди нито най-малко чрѣзъ религиозно раздѣление политическото единство на държавата и оснований на него царский абсолютизмъ. Но самото французско правителство се яви въ Германия постоянно покровитель на протестантизма, само за да овѣковѣчи чрѣзъ религиозно раздѣление политическото раздѣление и чрѣзъ него да обезсили политически Германия, която съставляваше сила и надмощие за Франция. Нѣкои земи въ Европа, както Италия и Испания, не зехѫ никакъ участие въ реформацията и нейнитѣ идеи. Въ самата Англия религиозната реформа въ начало имаше характеръ съвсѣмъ монархический и бѣ призната за укчаване абсолютизма на Хенриха VIII, който бѣ поискалъ да се освободи отъ всѣка зависимость отъ църквата и началника ѝ и въ самитѣ дори религиозни въпроси, и да подчини църквата подъ соб-

ственната си царска власть. Истина е, че тая най-монархическа реформа роди най-демократическата църква на Прѣсвитериянцитѣ и на разни други религиозни общини. Но тия демократически прѣобразования, ако и постоянно да се борѣхѫ отъ една страна противъ монархическата английска църква, отъ друга страна противъ католическата, даже противъ монархията, при всичко това най-силно подѣйствовахѫ върху политическия животъ на Англия и най-вече тѣ бѣхѫ причината на голѣмия религиозенъ и политический бунтъ отъ XVII вѣкъ и на възобновяванието върху по-демократически основи на английската монархия. Но и вънъ отъ Англия, върху останѫлата Европа влиянието на такивато демократически принципи бѣше твърдѣ слабо. Обаче и това слабо влияние и самитѣ сѣмена на политическата и общественна свобода, които бѣхѫ хвърлени чрѣзъ религиозната реформа и особенно Калвинската и самитѣ учения за господавството на политическитѣ и общинскитѣ *Анабаптисти* и оттукъ произлѣзлитѣ войни на селянитѣ, въ свързка съ много други елементи на прогрессъ въ общия духовенъ животъ и особенно въ науката и философията, приготвихѫ, малко по малко и късно, историческата почва на Европа за политическо прѣобразование и възраждание. Но тая почва на Европа отъ обща гледна точка малко бѣше благоприятна и плодотворна за развитие на нови политически учения и за прилаганието имъ. Старото стебло на политическия абсолютизмъ бѣше пустнѫло много дълбоко корень върху старата историческа почва на Европа. Затова идеи на политическа свобода, хвърлени като прости теории върху такъва почва, мѫчно можѣхѫ да родѭтъ плодъ; тѣ имахѫ нужда отъ дѣвственна почва, свободна отъ всѣкаква свързка и съприкосновение съ политическия и обществения животъ на Европа и която да приема само цъвнѫлия отъ живота цвѣтъ, *идеитѣ*, като мѫчнодоставляемо сѣме. Такъва именно почва достави новий свѣтъ, Америка.

XIX

Сѣвернитѣ Американски господарства (щати) като люлка на новъ политический животъ.

Едно отъ най-важнитѣ, ако не най-важното отъ всички, послѣдствия отъ откриванието на Америка въ общото историческо развитие на человѣчеството, а съвсѣмъ особенно на европейския животъ, е развитий въ тоя материкъ новъ политический животъ. Каквото въ Европа, въ политическия и религиозния животъ, бѣше и се считаше непостижимо идеялно, което не можѣше да добие действително историческо сѫществование, като несъгласно съ остарѣлитѣ, но здраво положени въ живота на старата Европа начала на общесвенния животъ, това можѣше да се роди, да се развие и да се осѫществи върху дѣвственната и свободна почва на Америка. Тукъ имаше пространство и поле за създавание и развивание нова история, т. е. новъ исторический животъ споредъ началото и идеитѣ на прѣселенитѣ за това отъ Европа въ новия свѣтъ жители. Америка бѣше като прибѣжище на прислѣдвания въ Европа волнодумникъ, на непостижимата тукъ политическа и религиозна свобода. Милиони хора, мѫчени или прислѣдвани въ Европа отъ политическия и религиозенъ деспотизмъ, намѣрихѫ на Американската земя ново свободно отечество, и идеитѣ на свободата, които носѣхѫ съ себе си, прѣсаждани на почвата на новия свѣтъ, порастваxѫ и даваxѫ блѣстящи плодове.

Това не можемъ наистина да кажемъ за цѣла Америка, но за сѣвернитѣ ония страни, въ които се установихѫ прѣселенитѣ отъ Англия и други сѣверни страни на Европа народи. И въ Америка, както въ Европа, и повече отколкото въ Европа, се прояви противоположностьта на характера на прогрессивнитѣ сѣверни протестански или изобщо нѣмски народи съ застоя на латинскитѣ народи отъ южна и католическа Европа, особенно на Испанцитѣ и Портогалцитѣ, които бѣхѫ първитѣ, които бѣха открили новия материкъ и бѣхѫ направили въ нея най широки, особенно въ южнитѣ и срѣдоточнитѣ земи, завоевания. Въ тия ис-

панскопортогалски латински колонии послѣдовахѫ колониалцитѣ всичкитѣ долни елементи отъ политическия и религиозния животъ на тия народи. Църковенъ и клерикаленъ деспотизмъ, царски намѣстници, олицетворяющи абсолютически узаконения, и тиранический деспотизмъ, феодално благородство и заедно съ него алчность и тирания и, резултатъ на всичко това, пълно отсѫтствие на духовна живость бѣхѫ отличителнитѣ признаци на латинскитѣ колонии отъ южна и срѣдня Америка. Съвсѣмъ инакъ стоеше работата около колониитѣ на сѣверна Америка. Тукъ бѣхѫ се прѣселили не отъ начало на XVI вѣкъ, както въ южна Америка, но отъ началото на XVII народи отъ нѣмско происхождение, Нѣмци, Холландци, Шведи и особено Англичани отъ чиститѣ Англосаксонци; подчиненитѣ въ Англия на феодалното благордство на Норманцитѣ. Така разликата на живота, развитъ въ сѣверна Америка, бѣше и отъ обща гледна точка толкова голѣма, колкото общото прѣвъсходство на сѣвернитѣ нѣмски народи отъ Европа спрѣмо Испанцитѣ и Портогалцитѣ. Но това прѣвъсходство станѫ много по-голѣмо, защото прѣселванитѣ въ Америка отъ казанитѣ отъ нѣмци населени земи съставлявахѫ цвѣта на духовното развитие на народитѣ отъ ония земи. Протестанти отъ партията на либералитѣ, Пуритани, Квакери, въобще хора съ по голѣма религиозна и политичека свобода, които се изселявахѫ отъ отечеството си, отивахѫ въ една земя, на която историята имаше тѣ да създадѫтъ. Духъ на политическа свобода и демократически начала отначало вдъхнѫхѫ политическия животъ и развитие на тия народи. Въ сѣвернитѣ Американски господарства се распространяваше наистина английското господство, но не и английското управление отъ метропола, както това станѫ въ испанопортогалскитѣ колонии. Затова, когато послѣднитѣ съставлявахѫ автономни колонии и се намирахѫ подъ английско покровителство, но съвсѣмъ свободни, и се развивахѫ при либерални учреждения и закони, и можемъ да кажемъ до нѣкадѣ, че тия колонии бѣхѫ толкова свободни въ политическото си развитие спрѣмо Англия, колкото старитѣ

гърцки колонии спрѣмо своя метрополъ. Тия прѣселели отъ Европа колонийци, повече отъ омрава и отвращение къмъ ограниченията, които се налагахѫ на политическитѣ и религиознитѣ свободи, носѣхѫ съ себе си въ помислитѣ и сърдцата си идеялностьта за свободно господарство и осѫществлението на тая идеялность не срѣщаше никакво съпротивление въ дѣвственната земя, не му прѣпятствуваше никакво право или историческа правдина, никой привилигированъ классъ. Тия колонийци бѣхѫ основателитѣ на господарствата и тѣхнитѣ политически идеи бѣхѫ душата на устройството на тия господарства. Английската политика, като не можѣше никакъ да въспира или прѣсича това вѫтрѣшно политическо развитие, упражняваше само външно влияние и нагледвание. А когато такъвото влияние се счете несъобразно съ интереситѣ на страната и прѣдизвика около края на минѫлия вѣкъ съвършенното унищожавание на английското господство чрѣзъ бунтъ и насилственни борби, слѣдъ благополучния исходъ на борбата не само произлѣае цѣла федерациясвободни държави, независимата държава на *Съединенитѣ Штати*, но и въ новото прѣустройство на тая федерация се положихѫ по-здрави основи на тоя свойственъ на Американския народъ политический животъ. И всичко до сега развито отъ самото естество на работитѣ и отъ исторически логическото послѣдствие бѣше добило сѫществование и видъ на единственно историческо положение, сега състави общо признатото и явно прогласеното публично право отъ системата на тия нови господарства. Новото независимо Американско господарство като основно начало на новитическото си здание прогласи признаванието на *човѣшкитѣ права;* и всички политически и граждански права, всѣка политическа власть и политическо публино право се основавахѫ върху тоя голѣмъ принципъ, на равенството въ господарството на всичкитѣ му членове. Чрѣзъ това начало господарството се снабди съ учреждения и закони за абсолютна политическа свобода безъ разлика не само на общински классове, но и на религия и *народность.* По единъ първовиденъ въ историята на

европейскитѣ народи начинъ американското господарство отдѣли съвършенно религията отъ държавата, като не признаваше званична (господствующа) религия на държавата. Като не се ограничи и въ това, направи идеята за господарство общо начало, сѫщность и цѣль на цѣлия общественъ животъ и остави всичко друго на личния частенъ животъ; пожертвова и началото на своята народность въ онова именно врѣме, когато въ Европа националната идея захванѫ да съставлява най-главния елементъ и сила на господарството и на държавата. Въ Америка всичко трѣбваше да се жертвува на идеята за господарството подъ по-общата, стоящата по-високо отъ всѣко национално и историческо раздѣление, нейна смисъль. *Идеята на человѣщината* въ общото идеялно единство на человѣчеството надминѫ границитѣ на всѣка историческа противоположность. Това неразбрано и още по-малко въ народи съ история съревнователно начало става лесно разбираемо и твърдѣ завидно, когато прѣдлежи за Америка, която сега първъ пѫтъ основа върху такива начала своята история. Новото американско управление съставляваше управление общо за всички народи, всички нации, съединени всички чрѣзъ законитѣ на господарството, а раздѣлявани религиозно или национално не въ обществения животъ въ управлението, но въ личния животъ. За висша цѣль на управлението се тури защищаванието и пазението свободата на гражданина, упражнявана споредъ началата на естественното право и която създаваше идеялния образецъ на политически устроено человѣческо общество. Но тая хубава картина на идеялностьта на управлението опятни наистина още въ продължение на цѣли десетини години социялното петно на робството. Но и това социялно ругателство подъ режима и благодѣтелното влияние на идеята за управлението, ако и да имаше много дълбоки корени въ организма, не само на социялния, но и на частния животъ, изчезнѫ прѣзъ XIX вѣкъ. Такъвий характеръ на американското управление, абсолютнитѣ начала на свободата въ всѣкий клонъ отъ человѣческия животъ, простото

естественно политическо право, на което се въздигаше и растѣще управлението, като не се намираше подъ влиянието на историческото право, се намираше въ голѣма противоположность съ характера на държавата въ Европа, дѣто всичко се крѣпѣше о историческото право, което прѣди вѣкове и прѣзъ вѣкове бѣше въ сила и бѣ се развивало и дѣто всичко бѣше прѣдназначено да произвожда основаното на историята раздѣление на народитѣ отъ Европа. Само надъ тия раздѣления можѣхѫ да повлиянѫтъ американскитѣ идеи за управление, и подъ тоя общъ духъ повлияхѫ не малко върху общия духовенъ животъ на Европа и върху вѫтрѣшния ходъ на френската революция въ по-главнитѣ нейни политически начала. Въобще обаче такъвото влияние бѣше само посрѣдственно въ Европа и способствова просто за да се усилѭтъ елементитѣ въ Европа за по-свободно духовно движение и да се развинѫтъ по-скоро, но всѣкога съгласно съ естеството на общия исторический животъ на Европа.

XX.

Духовното състояние на Европа прѣзъ XVIII вѣкъ.

Още и прѣди американската революция достатъчно се чувствуваше единъ силенъ духъ отъ политическо и духовно възраждание, както въ народитѣ, така и въ държавитѣ. Това бѣше послѣдствие особенно отъ станѫлото прѣзъ XVIII вѣкъ въ Европа движение, отъ прогресса на науката, отъ развитието на разни философски системи, относящи се не просто до общи и отвлечени теоретически въпроси и проблеми на философията, но и до поположителни въпроси отъ практическия политически и социяленъ животъ. По-новитѣ теории за общество и управление на френската философия, комбинирани съ общото духовно състояние въ Европа и които силно влияехѫ върху него, упражнявахѫ вече голѣмо влияние и върху мислитѣ и дѣлата и на самитѣ господари и на правителствата. Оттукъ единъ дълбокъ реформаторский духъ владѣеше навсѣкадѣ въ политическата система на Европа. Самитѣ абсолютически пра-

вителства въ Австрия, Прусия, Испания, Портогалия, като подпаднѫхѫ подъ духа на вѣка, заловихѫ се за реформи, които при всичкия си практический характеръ и цѣль носѣхѫ печата и образа на идеитѣ на вѣка. Такъвъ характеръ имахѫ особенно дълбокитѣ колко-годѣ социялни и политически реформи, които се опита да въведе императорътъ Иосифъ II въ наслѣдственнитѣ земи на хабсбургската държава и които, като бѣхѫ заминѫли границитѣ на земледѣлието, промишленностьта, търговията, полицията и законодателството, гражданско и наказателно, прострѣхѫ се въ славни реформи отъ политическо равенство и религиозна търпимость. Най-характерично събитие отъ духа на вѣка е, че самъ Папата (Климентъ XIV), който нарочно бѣше ходилъ въ Виена, за да ограничи реформаторската ревность на императора, до толкова самъ той подпаднѫ подъ нуждитѣ, които се налагахѫ отъ по-новия духъ, щото унищожи званично ордена (класса) на иезуититѣ,, който се считаше че прѣдставлява и произвежда системата на отпаданието на робството, както въ църквата, така и въ управлението. Самитѣ владѣтели на чужди народи и страни, които нѣмахѫ нищо общо съ европейския животъ, русската царира Екатерина II и турский султанъ Селимъ III не можѣхѫ да не се повлияѭтъ съвсѣмъ отъ прѣобладающия въ останѫлата Европа духъ на XVIII вѣкъ. Посрѣдъ такива обстоятелства подъ режима на владѣющия въ Европа духъ отъ едно политическо и социялно обновявание, вѣянието на свободата, което духаше отъ Америка, повлия най-напрѣдъ и най-вече върху оная страна, която бѣше въ Европа по-главний центръ на новитѣ философски теории за общество и управление, и поради общото си политическо, социялно и економическо състояние повече отъ всѣка друга чувствуваше нуждата отъ важни реформи въ общия неинъ публиченъ животъ поради характера на самия народъ, повече отъ всѣка друга силно подпадаше подъ влиянията на духа на американското управление, като бѣше зела силно участие въ борбата за американската свобода. Тая

страна бѣше Франция. И настанѫлата въ Франция революция, която поиска да разруши всичко и всичко да създаде и възобнови отново, справедливо и основателно се счита за начало на новъ най-значителенъ періодъ въ историята на Европа.

XXI

Французската революция.

Французската революция се счита въобще като революция на естественното или философско право противъ историческото право; тоесть революция на идеи за общественния животъ на народитѣ, происходящи отъ чистата философска теория за тоя животъ, противъ владѣющитѣ отъ врѣмето и историята права, обичаи и закони въ общественния животъ на народитѣ и управленията. Наистина всѣка революция въ което и да е врѣме на историческия животъ, която проистича отъ идеи или и просто се влияе отъ тѣхъ и търси промѣнението или прѣобразованието на осветеното отъ врѣмето положение, може до нѣкадѣ да се счита като революция на естественното или философско право противъ историческото. Но французската революция отъ тая гледна точка надминѫ всѣка друга прѣдшествующа въ историята, особенно която се отнася до политическия животъ на народитѣ. Тя искаше да разори цѣлото историческо здание, създадено отъ минѫлото прѣзъ вѣкове, сирѣчь политическитѣ прави, начина на управлението и администрацията, считанитѣ исторически основни начала на социялния и политическия строй, самитѣ учения за принципа и силата на управлението отъ сѫществуюшата политическа система, най-послѣ всичко, което имаше свързка съ минѫлото или проистичаше отъ него, и върху развалинитѣ на историчестото минѫло да съзида бѫдѫщето на Франция съвършенно върху нови начала и основи, диктувани отъ философията, сирѣчь отъ началата на философията за управлението. Разбира се, че такъва една револяция, станѫла въ Европа, дѣто минѫлото имаше толкова дълбоки корени и съставляваше цѣлъ истори-

ческий организмъ отъ тоя свѣтъ, като събаряше минжлото цѣло и създаваше всичко отново чрѣзъ философията, не бѣше възможно да побѣди на всички и въ всички да излѣзе побѣдитель. Каквото се извърши найестественно въ Америка, не можѣше да се извърши въ Европа, защото му прѣпятствуваше самото естество на работитѣ. Само въ едно логическо съединение (комбинация) на здравитѣ основни начала и обичаи отъ минжлото, свободни отъ всичкитѣ осждени отъ вѣка, отъ здравия разумъ и отъ самата история, тоесть отъ опита на вѣковетѣ елементи, съ здравитѣ практически философски начала на настоящето бѣше възможно да стане нѣкое здраво и важно прѣсъздавание и съживяване отново на историческия животъ. Такъвъ умѣренъ и логический ходъ слѣдва въ началото и революцията. Събранието на *главнитѣ съвѣти* (états généraux) отъ 1789, прѣобърнжто подъ силата на духа на вѣка, безъ нѣкаква духовна революция, въ учредително събрание, събори въ началото много обичаи и системи на минжлото, като унищожи останкитѣ отъ феодализма, аристокрацията по родъ, особеннитѣ права на духовенството и особеннитѣ привилегии на разни общински класове, още и особеннитѣ привилегии и съвсѣмъ особенното и различно устройство на провинциитѣ, а върху развалинитѣ на така срутеното здание въздигнж ново политическо и социялно здание на Франция, което за най-главна основа имаше *прогласяването на човѣшкитѣ права*, по примѣра на сѣверната американска федерация. Монархията, това здраво начало на минжлото, което бѣше пустнжло толкова дълбоки корени въ историческото устройство на европейскитѣ държави, се запази; но неговий духъ станж съвсѣмъ демократический, слѣдъ като се прогласи за основно начало и основа на политическата власть, споредъ обладающитѣ начала на философското право отъ вѣка, господството на народа. Царската власть се облече въ блѣсъка не на божественното право, нито на *величеството*, проистекающе отъ такъво право, но на *величеството на народа* и на монаршето прѣдствителство на самото народно господарство. Възъ

основа на учението за господството на народа се регулира, чрѣзъ прѣдставителна система, както законодателната, така и всѣка друга административна и сждебна власть и самото църковно управление и власть подъ нейното външно сжщество и дѣйствие. Така създадената конституционна монархия, която зе образеца отъ минжлото и духа отъ настоящето, се виждаше съвършенна идеялность на монархическо управление, много повече отъ английското, която като се образува не чрѣзъ философски начала и чрѣзъ учредително събрание, но чрѣзъ измѣненията, които всѣкога савахж съобразно съ обстоятелствата и нуждитѣ въ устройството на държавата, много, както казахме на приличното мѣсто, елементи отъ минжлото запази въ устройството си, елементи, които не бѣхж съобразни съ принципа на народното господство. Английската революция отъ 1649 никакъ не се докоснж до вжтрѣшното устройство на управлението и на обществото. Въ Франция революцията изведнъжь отъ начало, като унищожи всѣка администрация по рождение и прогласи равенството въ господарството на всичкитѣ граждани, отвори пжть за почеститѣ и сановетѣ на граждани. По тоя начинъ хиляди отъ осжденитѣ до тогава да бжджтъ неизвѣстни и понижени граждани, като принадлежащи къмъ по долнитѣ классове на обществото, скоро се отличихж въ което и да е поприще на общественния животъ и принесохж, както на господарството, така и на обществото, нови естественни и нравственни сили, немислими до тогава. Но осветеното въ началото отъ революцията управление, което можѣше да послужи като образецъ за монархия, основана на демократически начала и така съдържаща всичкитѣ елементи за напрѣдъкъ въ свободата и въ твърдостьта на здравитѣ начала, не можи да се приложи и да се испълнява правилно и цѣлесъобразно. Всичката тая сполука бѣше една проста станция въ стремителния ходъ на революцията. За да се заварди и да има правиленъ вървежъ трѣбаше да прѣстане *революцията*, тоесть неудържимото стремление за разоряване и ново създаване. Но революцията си слѣдваше именно поради

съпротивлението, о което удари първата нейна политическа система. Всичкитѣ классове, на които се докачихж и унищожихж исторически права, духовенство, аристокрация, провинции, направихж съзаклятие противъ нея. Конституционното царство въ лицето на царя, на царския домъ и на двора дѣйствувà заедно съ ония врагове за събаряние на новото управление и за възвърщание на старото положение. Емигрантитѣ, т. е. обиденитѣ аристократи, които не бѣхж признали създаденото чрѣзъ революцията положение и за това бѣхж избѣгали (емигрирали) изъ Франция, повдигнжхж монархическата и консервативна Европа, която и инакъ не малко бѣше се смутила и възмутила отъ прогласенитѣ отъ Франция революционни политически и социялни начала. Съюзътъ противъ революцията на всички тия врагове, навлизанието въ французската земя на чужди войски и прѣдизвиканитѣ въ самата Франция дѣйствия противъ революцията, прѣдизвикахж много силно противодѣйствие отъ страна на самата революция. Конституционната монархия се събори, събра се новъ народенъ съборъ, *конвентъ* (Convent), провъзгласи се републиката, и властьта отъ просветенитѣ както и да е и по-умѣренни классове на народа прѣминж въ тълпата. Републиката, прѣди да се устрои и да образува ново управление, като бѣше принудена да се бори противъ съединената противъ нея Европа и противъ враговетѣ вжтрѣ въ Франция, бройтъ на които отъ день на день се умножаваше, за спасението си поиска помощьта на неустроената тълпа. Подиръ тая тълпа влѣзе въ управлението на господарството грубостьта и всичкитѣ страсти на тълпата, съ които се съединихж слѣдъ малко войната, прогласена противъ всѣко създание на минжлото и всичко свето, противъ самаго Бога и религията, и происходящата оттукъ нечестивость, необузданность, безнравственность въ всѣкий клонъ отъ живота. Така священний огънь на революцията и на свободата, като огъньтъ на Прометея, подѣйствова за да се отвори сждината на Пандора и всички лоши страсти и пороци, които подбуждатъ человѣческата енергия, съединени съ благороднитѣ чувства за свобода и

въодушевлението за отечество, или понѣкога при появлението на такива благородни чувства, завладѣхѫ кормилото на управлението. Но непрѣстаннитѣ противъ републиката съзаклятия и воденитѣ съ голѣмо ожесточение и мания външни и вѫтрѣшни войни и така прѣдизвиканата истрѣбителнѣйша война между нова Франция и стара Франция докарахѫ *тромократията,* тиранията на революцията. Но тая тромократия, която чрѣзъ убийства и злосторства, чрѣзъ пролѣтата съ потоци кървь станѫ господарь на Франция въ вѫтрѣшностьта, чрѣзъ ужасното напрѣгание на силитѣ на възбужданата отъ фанатическа страсть французска сгань отблъснѫ враговетѣ оттатъкъ прѣдѣлитѣ на Франция. Въ дълбочината на сѫдината на Пандора, отъ която дълбочина произлѣзохѫ страшнитѣ злини и Фуриитѣ на революцията, запазваше се нравственната сила и прѣданность на французския народъ. Побѣдата докара умѣренностьта, а послѣдната — паданието на трепета и постепенно прѣминуванието въ порядъка и законното републиканско управление отъ 1795. Но свободата и републиката не можѣхѫ да се затвърдятъ, да се развиѭтъ и да напрѣднѫтъ (прогрессиратъ) въ Франция, защото *революцията*, тоесть революционното състояние се вардѣше постоянно и новото управление се заплашваше отъ една страна отъ противницитѣ—поклонници на паднѫлата система, а отъ друга страна отъ ония, които чрѣзъ революцията искахѫ събарянието на всѣко редовно управление, възпиранието редовното дѣйствувание на законитѣ и овѣковѣчаванието на охлокрацията и на свързаната съ нея тромокрация. Въ такъво състояние само на нѣкой третий, неразорителенъ, а противодѣйственъ, елементъ бѣше възможно да се постигне нѣкаква стабилность и колко — годѣ окончателно рѣшение. Тоя елементъ бѣше войската.

Въ управление, което се вълнува и се тѣрзае отъ вѫтрѣшни междуособни войни, въ управление, дѣто ужаснѣйшитѣ борби между политическитѣ партии, придружени отъ всичкитѣ нелѣпости на такъвото състояние, правѭтъ невъзможно за народа разузнаванието

на истината и на правото, побѣдата принадлежи на дѣйствителната сила, която е военната. Такъва картина прѣдставляваше старата Римска република въ историята на междуособнитѣ прѣпирни и войни отъ врѣмето на Гракхитѣ до врѣмената на Марий и Сцилла и послѣ до Юлия Цезаря и Октавияна Августа. А такъвато побѣда и режимътъ отъ нея биватъ толкова повече по-сигурни и политически по-плодотворни, колкото повече се обличатъ съ блѣсъка на голѣми работи и грамадни военни сполуки; и това у народъ, като французский, чувствителенъ, лесно промѣнчивъ и непостояненъ по характеръ, който се влече повече отъ чувство отколкото отъ разумъ и размишление, който лесно се въсхищава и тържествува отъ външно величие и лесно се чуди и служи на хора, които вършжтъ голѣми работи въ който и да е клонъ отъ обществения животъ, а особенно и най-вече въ войската. Французската революция извърши въ началото много важни военни дѣйствия за защитата на революционната Франция. Самата революция, като разори заедно съ старата политическа Франция и военната Франция, създаде отново Франция и военно съ ново могжщество и сила спрѣмо старата Европа. Революцията призова на оржжие и обучи на него самия французский народъ, както сж правили това старитѣ гръцки и римски републики. Тоя народъ цѣлъ въоржженъ, распаленъ до фанатизмъ и мания отъ най-силнитѣ чувства на любовь къмъ отечеството и свободата, а отъ ненависть къмъ неприятелитѣ и на двѣтѣ, води борба за сжществувание и назначава водители отъ срѣдата си, опълчи се противъ войскитѣ на Европа, на които войницитѣ бѣхж повечето наемни ратници, слуги на господаритѣ си и се биехж на чужда земя за интереси непонятни тѣмъ и неимѣющи никакво отношение къмъ мислитѣ и чувствата имъ, а офицеритѣ — прости прѣдставители на властвующитѣ. Сега страшни веществени и нравственни сили влѣзохж въ французската войска и отъ редоветѣ на проститѣ ратници, повече отъ по-долнитѣ классове на обществото, се появихж най-великитѣ военачалници на воюющата противъ Европа Франция. Това докара оно-

ва голѣмо послѣдствие, че французската република въ малко години сполучи, каквото римската република прѣзъ цѣли вѣкове, тоесть върховенството и послѣ военната и политическа хегемония надъ Европа.

XXII

Наполеоновата власть и Европейска хегемония.

Такъвото военно прѣвъсходство на французската република, което ѭ направи не само побѣдителка противъ съединената срѣщу нея Европа, нъ и ѭ направи въ малко врѣме почти европейска хегемония, толкова повдигнѫ въ самата Франция блѣсъка и очарованието на французското орѫжие, щото уморений отъ вѫтрѣшни междуособни борби и бунтове французский народъ не погледнѫ съ лошо око пожертванието на самата революция и на свързаната съ нея необуздана свобода на самодържавието на оногова отъ пълководцитѣ на републиката, който повече отъ всѣкиго другиго въ собственното си лице възвиси военната слава на Франция и чрѣзъ героическата слава и военната дарба станѫ идолътъ на републиканска Франция, като накара да ѭ уважаватъ даже непримиримитѣ до тогава нейни врагове. Скоро въ Франция републиката станѫ на дѣло *власть на първия мѫжь*. Отъ врѣмето на първитѣ успѣхи на Наполеона въ Италия захваща тая нова фаза на французската република, подобна на която ни прѣдставлява само римската история въ историята на Юлия Цезаря. Каквото Цезарь, като е напускалъ Италия, когато въ нея имаше вѫтрѣшни междуособни борби, и бѣ отишелъ като военачалникъ въ Галатия, сполучи въ тая земя, сѫщото по противоположно направление извърши Наполеонъ въ Италия. Когато Наполеонъ приемаше началството на войскитѣ въ Италия, остави задъ себе си въ Франция слабото републиканско правителство, заплашвано отъ много страни. Такъвато слабость на правителството и бързитѣ и чуднитѣ сполуки на великия пълководецъ въ Италия направихѫ го неограниченъ началникъ на военнитѣ му работи, а слѣдъ малко това негово нравствено нева-

висимо положение спрѣмо правителството, голѣмата му популярность въ войската и народа, съединени съ прѣвъзходния му духъ, съ смѣлостьта и рѣшителностьта, прѣдадохѫ въ рѫцѣтѣ му французската република. Така основаната всрѣдъ републиката монархическа власть не закъснѣ да се сдобие и съ външнитѣ форми на монархията и французската република се обърна въ Наполеонова империя. Но заедно съ такъвото промѣнение начина на управлението не се изгубихѫ всичкитѣ плодове на французската революция. Основата на управлението останѫ толкова републиканска, колкото се основаваше върху основнитѣ начала на революцията. Господството на народа, приспособявано като начало на публичното право въ всеобщото гласоподавание (vote universel) и приспособено въ общенародното гласувание (pleobiscite), чрѣзъ което Наполеонъ станѫ императоръ, бѣше основата на Наполеоновата империя; но главната сила на тая империя бѣше военната. Сега републиката чрѣзъ голѣмата си сърѣдоточителна система въ управлението бѣше приготвила пѫтя на новия военен деспотизмъ, който се основаваше на военна аристокрация, която не закъснѣ да се усили въ държавата, която се стремѣше да добие надмощие въ Европа. Отъ тая гледна точка виждаше се, че се възвърща абсомотизмътъ на Лудвика XIV съ нови сили. Но Наполеоновата империя при всичкия тоя външенъ деспотический образъ и монархически начала запази вѣрно подкладката на революцията и усили най-силнитѣ нейни носители, като съхрани началата на равенството въ цѣлата администрация и запази въ законодателството нѣкои распореждания сѫществено републикански. Империята бѣше нѣкакъ заздравявание и укрѣпявание на републиканския организмъ на управлението, демократическа монархия, която е давала, както твърдѭтъ поклонницитѣ на тая система до днесь, свободата заедно съ реда, силна да може да прѣдпазва свободата, както казваше Наполеонъ III, отъ анархията, свѣтска и народна, за да се намира всѣкога въ хармония и съгласие съ свободата. Такъвий характеръ на управлението, като

отговаряше на характера на французския народъ, бѣше при това и най-съобразенъ въ върховното, господствующето, така да се каже, положение на Франция спрѣмо Европа въ врѣмето на Наполеона. И такъва република, такъва империя може да се уприличи до нѣкадѣ на *тиранията* отъ историческитѣ врѣмена на стара Гърция, а не другата Европейска монархия на божественното право, както уприличи тая послѣдната несполучливо Гервинусъ. Но тоя Наполеонъ, ако и да не се отдалечи като императоръ въ начало отъ основнитѣ републикански начала, осветенитѣ чрѣзъ французската революция, при всичко това показа по късно голѣма наклонность и стремление къмъ монархическитѣ начала на монархическата Европа и се борѣше да примири, както и на друго мѣсто говорихме, основающата се върху революцията и господството на народа негова монархия съ принципитѣ, които се осветяватъ отъ божественното право на европейската монархия. Така, освѣнь наслѣдственното достоинство на императоръ, той прие и достоинството и титлата *царь на Франция,* като прѣобърнѫ въ царство Италиянската република. Но достоинството и титлата царь бѣхѫ много повече противорепублikански, повече прѣдметъ за републикански прѣдания, отколкото достоинството и титлата императоръ, на когото първото историческо начало (въ Римската история) бѣше републиканско. Обаче Наполеонъ, който бѣше прогласенъ императоръ въ Франция чрѣзъ всеобщо гласоподаване, а послѣ вѣнчанъ отъ Папата, основаната отъ него Италиянска република произволно обърнѫ въ *царство* и се вѣнча за царь, като си тури на главата желѣзната корона на лонгобардитѣ царье, която носѣхѫ императоритѣ на светата римска държава, и произнесе въ врѣме на коронясванието най-противореpубликанската рѣчь: «Богъ ми дава тая корона, тѣжко на оногова, който нѭ побутне»! Наполеонъ раздаваше, при това, на своитѣ роднини царски достоинства въ нѣмски и италиянски земи и въ Испания и Холландия, а и други много княжества и феодални титли на разнитѣ свои военачалници (генерали) и политически

съвѣтници. Такъвото щедро раздавание на чинове, унищожението чрѣзъ декрети толкова кралства и кралски домове и замѣняванието имъ съ други не може да се приспособи въ смисъль републиканска, като признакъ сирѣчь на прѣзирание на републиканеца императоръ съ такивато чинове и титли на минжлото. При всичко че отъ друга страна не подлежи на съмнѣние, че най-напрѣдъ чрѣзъ Наполеона се поколеба у народитѣ вѣрата въ свѣтостьта и неприкосновенностьта на божественното право и това способствова до нѣкадѣ посрѣдственно и отрицателно за распространението на свободолюбивитѣ (либералнитѣ) принципи. Ако се сждятъ отъ друга мисъль споменжтитѣ дѣйствия на Наполеона и другитѣ, за които говорихме по-прѣди, свидѣтелствуватъ до нѣкадѣ, че той е искалъ да свърже въ политическата си система минжлото съ настоящето и новитѣ принципи на господарството и на публичното право, роденитѣ отъ французската революция, да облече съ почитанитѣ форми на минжлото. Ако обаче человѣкъ сжди и изслѣдва по-дълбоко политическитѣ дѣла на императора, трудно е да намѣри въ тѣхъ характеръ на опрѣдѣлена политическа система. Всичко има личенъ характеръ, който се обяснява само съ характера на историята на самия Наполеонъ. Но това лице въ своята политика не се стреми никакъ отъ принципи, нито има нѣкоя опрѣдѣлена цѣль, то е игра на своеобразноститѣ на собственното си щастие и при излизанието изъ тѣхъ разнообразно се преобразява, като събаря всичко и създава отново споредъ вдъхновенията на обстоятелствата, на чувствата и страститѣ всичко, което прѣдизвикватъ тия обстоятелства. Тово е вѣрно особенно за външната политика на Наполеона. Въ цѣлия редъ и историята на великитѣ завоеватели отъ Кира великия, за да не говоримъ за по-стари, до самия Наполеона, въ системата на никого нѣма такъвъ и толкъвъ недостатъкъ на равенство, такъвъ недостатъкъ отъ принципална идея и главна цѣль, какъвто и колкъвто има въ наречената система на Наполеона. Какво е искалъ тоя человѣкъ чрѣзъ своитѣ завоевания? Искалъ ли е просто

да наложи духа и принципитѣ на французската революция на Европа? Но бѣше ли това възможно чрѣзъ завоевание и присъединение на цѣлата почти континентална Европа на французската държава, и чрѣзъ прѣобърщание на толкова земи въ безбройно множество голѣми и малки тимари, зависими лично отъ него, а не отъ Франция? Инакъ политиката на Наполеона въ Европа никакъ нѣмаше за цѣль осѫществлението на идеи, нито освобождението на народи и прогласявавие учението за господството, което и въ Франция той характеризира като мечта. Той е искалъ, както се говори, да стане императоръ не на Франция, а на „континенталната Европа“. Но какъ бѣше възможно това да се сполучи чрѣзъ просто завоевание и присъединяване къмъ Франция толкова земи, голѣми народи, държави и династии исторически! И какъ бѣше възможно да се упази една французска държава въ такъва смѣсь? Не се ли връщаме така на системата за всеобща европейска държава, система, която бѣше неосѫществима и въ самата национално и политически още необработена Европа отъ срѣднитѣ вѣкове? Но ако той не прѣдлагаше за създавание всеобща европейска държава, но за чиста французска, която да владѣе на Европа чрѣзъ завоевания и присъединявания, такъвато система, като прѣдполага национално асимилиране, пофранцузяване, така да се каже, на Европа, бѣше смѣшна и да се помисли отъ единъ даровитъ человѣкъ, като Наполеонъ. Наистина системата за европейска хегемония на Наполеона бѣше най-неправилната въ историята система за политическа хегемония отъ всички системи, които сѫ намислявали и сѫ се опитвали да приспособѭтъ мѫжье съ велики умове и даровити. Отъ нравственна гледна точка идеята на държавата се вижда единстаенната владѣюща въ тая система; но тая идея е чисто лична, съсрѣдоточена въ лицето на сѫдѣйствствующия владѣтель. Наполеонъ въ сѫщность не е мислилъ нито за французска хегемония въ Европа, нито за всеобща европейска държава, а само за собственната своя власть и тя своеобразна,

която слѣдваше всичкитѣ фази на собственното му щастие. Отъ пълководецъ, прѣдназначенъ да защищава Франция, приетжпи чрѣзъ успѣшнитѣ си войни къмъ голѣми завоевания. Тия завоевания, като се умножавахж, и побѣдата която слѣдваше вѣрно знамето му, и политически слабото и анормално положение на европейскитѣ земи около Франция отворихж му широко поле за работа, дѣто отиваше повече съ подигравание отколко съ сериозность срѣщу испрѣчванигѣ му се народи, държави и владѣтели. Упоенъ отъ голѣмитѣ сполуки на военната си дарба, той нищо не създаде съ опрѣдѣлена политическа цѣль, съ идея отъ нѣкое политическо или нравственно величие. Грабежь, славолюбие, наказание, отмъщение, слѣпо послушание на минутнитѣ вдъхновения и още по-слѣпо въ постоянната сполука сж единственнитѣ подбудители въ употрѣблението на сполукитѣ му. Голѣмото неравновѣсие на духа между сполучванието и създаванието, между добиванието и запазванието бѣхж които правѣхж нездраво и приврѣменно дѣлото му и най-анормална политическата му система. Разширението прѣдѣлитѣ на Франция до Реинъ и присъединението на Италия, окончателното и званично унищожавание на нѣмската държава и политическото раздробвание на Германия бѣхж дѣла, които отговаряхж повече или по-малко на прѣданията на външната политика на Франция. Но Наполеонъ, като прѣминж тия прѣдѣли и като слѣдваше постоянно да распространява държавата и най-анормалното сглобявание, докара въ анормално положение самата Франция като държава и нация, защото състави една империя, която обемаше непосрѣдстенно вжтрѣ въ своитѣ граници земи простирающи се до Балтийско море и Италия до Римъ и самата Иллирия, цѣла Испания и голѣма часть отъ Германия. Цѣлата континетална Европа, освѣнь нащърбената Австрия и намалената наполовина Прусия, Руссия, Скандинавскитѣ земи и Турция, зависѣше направо или по срѣдственно отъ Наполеона. Обаче и като владѣтель на такъва държава сключваше съюзъ съ Руссия за раздѣлението на Турция, за общъ походъ противъ английскитѣ въ Индия

владѣния, за да събори така съ съдѣйствието на Руссия единственната сила, Англия, която силно му се противѣше. Когато, като не сполучи такъво съдѣйствие, се скара съ Руссия, тоя русский походъ, въ врѣмето на който повдигаше противъ Руссия цѣлата почти останжла континентална Европа, въ ума му се прѣдставляваше като начало на голѣма война противъ Англия той си въображаваше французския мечь, лѣтящъ чрѣзъ понижената и раздробена Руссия, а послѣдната, че слѣдвакато помощница голѣмия францускай походъ прѣзъ цѣлото шествие чрѣзъ Персия и останжлата Азия къмъ Индия, и че ще удари смъртоносно при рѣката Гангъ на недосѣтаемата въ Европа сила на Англия. Подчинението на свѣта имаше да стане исходна точка и срѣдство на войната противъ «Кархидонска» Англия и на понижението и подчинението на горделивата владѣтелка на морето. И всичко това за да се подчини всичко въ *Европа* на държавата на Напалеона! Такъво политическо чудо създаде и създаваше въ ума си дори до паданието си политиката на Наполеона спрѣмо Европа, свѣта и самата Франция. На Наполеона се случи въ степень несравненно по-голѣма и по начинъ веществено и нравственно по-гибеленъ онова, което се е случвало на много велики мжжье въ историята, особенно на Александра и на Юлия Цезаря; сирѣчь да нѣматъ нравственната сила да търпжтъ най-голѣмото щастие на сполуката, да не могжтъ да носжтъ тяжестьта на истинското свое величие и слѣдъ сполучванието на послѣдното, въ ненаситностьта си да потърсжтъ задъ вещитѣ страшилища и сѣнки и славата отъ величие. По Александръ биде ударенъ отъ тая болесть на человѣческото величие малко, защото въ дѣлото му отъ начало до край имаше идея, идеялно величие, идея, която имаше сѣдалището си въ собственния му разумъ и духъ. Въ дѣлото на Цезаря имаше идея въ много по-малъкъ размѣръ, обаче то имаше много по-голѣмо нравственно величие отъ величието на Наполеона, който не *вѣрваше* въ идеи, но само въ собственната си звѣзда, който бѣше просто щастие, просто есте-

ственна дарба, която нѣмаше и не гонѣше никакво нравственни величие. Затова Наполеонъ се съсипа тутакси, щомъ го напуснѫ щастието и доживѣ да види окончателното съсипване на дѣлото си, нѣщо, което не се е случвало на никого отъ истински великитѣ хора въ историята. Но дѣлото на Наполеона, като бѣше лишено отъ идея и идеялность, лишаваше се отъ всѣко нравствено величие. Всички велики завоеватели, които сѫ оставили колко-годѣ постоянень споменъ въ историята, сѫ създали или поискали да създадѫтъ и нѣщо нравственно хубаво за човѣчеството или за міра, въ който сѫ боравили, въ каквато смисълъ и видъ сѫ разбирали това хубаво. Александръ великий бѣше обладанъ и се въодушевляваше отъ великата идея на еллименизма, която бѣше се родила отъ врѣмето на персийскитѣ войни, отъ идеята за върховенството на еллинския міръ на духа спрѣмо азиятския міръ на веществената сила, отъ идеята, че еллинизмътъ трѣба да си покори варварския міръ. И когато вече тая идея се осѫществи, въ духа на великия мѫжь се роди друга идея по-малко практична и гърцка, но не по-малко благородна: че и варварский міръ може да има нѣщо хубаво, което да способствува за цивилизацията на човѣчеството и че гърцкий и варварский міръ трѣба да се слѣнѫтъ и съединѫтъ въ една голѣма всемірна държава за цивилизация, подобрение и духовенъ напрѣдъкъ. Юлий Цезарь чрѣзъ въздиганото отъ него самодържавие прислѣдваше съединението на цѣлия старъ свѣтъ въ една всемірна община и държава. Юстиянъ мислѣше да поправи раздробената отъ варваритѣ държава споредъ старото ѝ пространство и величие. Великитѣ завоеватели на Исляма, безъ исключение и на самия Тамерланъ до нѣкадѣ, чрѣзъ своитѣ завоеваня имахѫ за цѣль распространението и затвърдѣванието на Ислямството. Голѣмитѣ завоевания на Карла имахѫ за цѣль распронението на християнството и основаванието на една обща християнска държава по образеца на старата римска империя. Дѣлово на Наполеона бѣше лишено отъ всѣка идея, отъ всѣко нравственно

Нито человѣчеството, нито Европа, нито християнството, нито поробени народи, достойни за свобода, както гърцитѣ и полядитѣ, нито народи стремящи се за политическото си единство, както Италия и Германия, намѣрихѫ милость у него. Напротивъ, национални интереси и народни свободи безсъвѣстно и тирански бѣхѫ потѫпкани, както ще се говори за това много пѫти на надлежнитѣ мѣста. Освѣнь първитѣ негови войни въ Италия, Египетъ и Европа, дѣто недостатъкътъ отъ нравственна идея се покриваше външно отъ единъ блѣсъкъ на героически дѣла и младенческа геройска наружность, никоя отъ войнитѣ му не е имала нито най-малка нравственна идея, никаква грижа или защита за изнасилвано право, но на всѣкадѣ псувня, насилие, заповѣдничество, користолюбие. Самата Франция, за която той казваше, че е открадн ѫлъ свещенния огънь отъ небето, за да надари съ него нея, бѣше за него повече срѣдство и органъ или най-послѣ и цѣль. Тая Франция се намираше даже въ опасность въ наричаната оная политическа система на Наполеона да изгуби качеството си като държава и нация. Наполеонъ не падн ѫ отъ величието на своята система, както казватъ и до сега обожателитѣ му, но отъ тяжестьта на дарбата си, която създаваше мѫчнопоносима надутость отъ вещественна голѣмина безъ вѫтрѣшна творческа живителна нравственна сила. Въ тая неуредена и въ цѣлостьта си лишена отъ всѣкакъвъ вѫтрѣшенъ животъ и единство държва единственна сила бѣше личното могѫщество на Наполеона, което, за да сѫществува, трѣбаше всѣкога да побѣждава и да покорява. Инакъ едно противно влияние, едно поражение и военно разорение щѣше да обѫрне наопаки всичко. Това се случи подиръ несполуката на русския походъ и станѫлото вслѣдствие на това повдигание и съединение на самата оная Европа, която по прѣди той бѣ впрѣгнѫлъ въ побѣдоносната си колесница. Но чоловѣкъ даровитъ и извънреденъ, какъвто бѣше Наполеонъ, въ разстояние на двадесеть години, като бѣ съсрѣдоточилъ въ рѫцѣтѣ си всичката сила на Франция и така въ дѣйствията си върху Европа бѣ станѫлъ

и неволно и безсъвѣстно знаменосецъ на идеитѣ и на духа на Франция, не можѣше съ излизанието си отъ свѣта да не остави дълбоки слѣди отъ прѣминуванието си. Даровититѣ людье не дѣйствуватъ въ историята на свѣта само *положително*, сирѣчь чрѣзъ онова, което тѣ желаѭтъ и вършѭтъ въ съвѣстьта си, но и чрѣзъ всичко, което чрѣзъ тѣхъ положително или отрицателно се върши плодотворно надъ и безъ тѣхната съвѣсть въ свѣта. «Идеялната ядка на историята, казва Ranke, най-вече въ това се вижда, че въ борбитѣ, които се водѭтъ между държави и народи за взаимнитѣ имъ интереси, произлизатъ всѣкога по-високи сили, които общото и главното го образуватъ споредъ духа си и му даватъ характеръ другъ отъ оня на причинитѣ». Това е вѣрно за дѣлата на великитѣ хора, каквито сѫ били Александръ и Карлъ, които бѣхѫ намислили да извършѫтъ нѣщо велико въ историята и на него бѣхѫ посветили всичката си историческа дѣятелность, дѣлата въ послѣдствията си бѣхѫ по-голѣми отколкото при намислеванието имъ, защото цѣлата сила на историята е по-силна и отъ самия даровитъ духъ на малкото хора. И великитѣ хора ставатъ не съдатели, но органи на историята, съ толкова по-голѣмо нравствено достоинство, колкото повече съзнаватъ своето прѣдназначение въ историята. Наполеонъ не е извършилъ никакво велико и нравственно благо въ свѣта. При всичко това той повлия твърдѣ много на историята, както положително, така и отрицателно, отъ една страна чрѣзъ направенитѣ въпрѣки съзнанието и волята му отъ него добрини, а отъ друга страна чрѣзъ голѣмитѣ злини, които той направи на народитѣ и на человѣчеството. Избавената отъ паданието на Наполеона и отъ разлаганието на държавата му Европа въ новото сглобяване, устройство и образувание попаднѫ подъ силното влияние, както положителното, така и отрицателното, на дѣлото на Наполеона и на французската революция, която отчасти бѣ родила Наполеона. Послѣдствията отъ такъвото влияние, особенно отрицателнитѣ, бѣхѫ най-плодотворни въ по-нанататъшното развитие на историята на Евр

XXIII

Влияние на французската революция и на Наполеоновата хегемония върху живота на европейскитѣ народи.

«Ако тайнитѣ съвѣти на държавитѣ въ Европа насърдчаватъ владѣтелитѣ къмъ война противъ Франция, и ние ще повдигнемъ народитѣ на Европа на непримирима война противъ владѣтелитѣ». Тия думи на Иснаръ, единъ отъ най-славнитѣ оратори въ законодателното събрание отъ 1791-92, исказани около третята година отъ революцията, комбинирани съ званичното заявление, което слѣдъ малко направи събранието, че всичкитѣ народи, които се борѫтъ за свобода противъ владѣтелитѣ си, могѫтъ да се надѣѭтъ на покровителството на Франция, достатъчно свидѣтелствуватъ чрѣзъ какви срѣдства мислѣше да се защищава революционната и републиканска Франция противъ консервативната и монархическа Европа, която бѣше съединена противъ нея. Наистина по-главнитѣ и по-високитѣ идеи и начала на французската революция за свобода, за человѣческитѣ права, за равноправность и за господство на народа, които, като стоящи по-горѣ отъ всѣка национална личность и общи на человеческото управление принципи, бѣхѫ прогласени и приспособени на дѣло при основаванието и устройството на американската федерация, исказвахѫ се сега въ Франция съ голѣмо усърдие и готовность и революционенъ ентусиазмъ. Тѣ се проповѣдвахѫ и на Европа, дѣто прѣди вѣкове религиозна революция, философия, наука и общото образование и духовно развитие, като бѣхѫ прострѣли своитѣ дѣйствия непосрѣдственно или посрѣдственно и въ областьта на управлението, бѣхѫ приготвили въ нѣкое отношение почвата за прѣобладавание на нови идеи и начала. Главнитѣ основни безсмъртни начала на французската революция у приготвенитѣ до нѣкадѣ за свобода нѣмци и италиянци, особенно пъкъ у свободолюбивата партия на английския народъ, бѣхѫ намѣрили чудни и въодушевени поклонници. Това не малко спомогнѫ и въ първитѣ сполуки на борящата противъ Европа революционна Франция. Но убийст-

веннитѣ уклонения на революцията, които въ самата Франция бѣхж повдигнжли една голѣма часть отъ народа противъ революцията, като се повторихж въ подчиненитѣ подъ режима на революционната Франция съсѣдни земи Италия, Холландия, Швейцария и прирейнска Германия, тоесть именно въ ония земи, дѣто прогласяваната отъ французскитѣ походи свобода скоро бѣше си отворила пжть въ ратницитѣ за свобода, испъчихж жителитѣ съ чувстно на ужасъ и отвращение къмъ системата на Якобинцитѣ и въ скоро врѣме турихж край на нравственната сила на революцията вънъ отъ прѣдѣлитѣ на Франция. Но здравитѣ начала на революцията, скрити нѣколко врѣме подъ облака на тромократията и на ужаситѣ на якобинството, още и на егоистическото мжчение и ненаситность на републиката и на Наполеоновата империя, блѣснжхж пакъ, щомъ прѣстанж бурята и се възвърнж спокойствието. И въздигнжтата върху развалинитѣ и остатъцитѣ на Наполеоновата хегемония Европа въ нравственното си прѣоустройвание подпаднж подъ силното влияние на идеитѣ отъ революцията Но освѣнь тия общи начала и идеи и прѣди да падне силата на Франция върху Европа, която сила бѣше основана чрѣзъ французската република и завоевания на републиката и на империята подъ режима още на тиранията и завоеванието, не малко положителни ползи и благодѣтелно влияние отъ началата на французската революция доби Европа чрѣзъ распространението и прилаганието практическитѣ плодове на революцията. Самъ Наполеонъ, когато въ самата Франция се виждаше нѣкакъ като разоритель на дѣлото на революцията, чрѣзъ военния и политическия си деспотизмъ вънъ отъ Франция бѣше оня, който безсъвѣстно распърскаше плодоветѣ на революцията, и затова той, който по всѣкакъвъ начинъ търсѣше да облече въ Франция произлѣзлата отъ революцията своя власть съ легалность отъ монархическитѣ прѣдания на старитѣ врѣмена, самъ той се считаше отъ монархическитѣ европейски правителства за най-опасенъ врагъ на легалностьта и на монархическитѣ принципи. Всички земи, които б-

подчинени направо на голѣмата му държава и бѣхѫ приели отъ него владѣтели и правителства, както управляваното отъ него чрѣзъ намѣстникъ кралство Италия, Неаполската държава, Испания, Холландия, Вестфалия и много други малки държави, раздадени на роднинитѣ му, при конституционното управление имахѫ и духа на общитѣ начала на французската революция. Управлението на самата Швейцария се реформира върху по-свободолюбиви и по-демократически основи. Конституционно управление получи и нѣмската държава отъ римската конфидерация. Всѫдѣ въ управленията на тия подчинени държави се въведе по-голѣмъ редъ, простота и единство и по-голѣма вѫтрѣшна свързка. И финансиитѣ и военнитѣ дѣла се реформирахѫ върху нови основи. А най-важното отъ всичко: реформата за раздавание на правосѫдие, публичното разискване (правото на събирание) и равенството прѣдъ закона на всички, заедно съ Наполеоновото законодателство, се вмъкнѫхѫ дори въ Полша, и самата Руссия въведе и приложи не малко закони отъ тоя кодексъ. Всѫдѣ чрѣзъ французското прѣобладавание пострада чувствително феодализмътъ и всѣка основающа се на него администрация. Пострадванието на католическата иерархия и на имотитѣ на духовенството въ Германия и прѣобърщанието имъ въ свѣтски, което освободи двѣ хиляди четвъртити мили земя и три милиона жители отъ тимарска власть, способствувахѫ посрѣдственно на дѣлото за политическа свобода. И самитѣ цивилизаторски работи отъ чисто вещественно естество, които се извършихѫ чрѣзъ войската на Наполеона въ земитѣ прѣзъ които прѣминаваше тая голѣма войска, направата на голѣмитѣ пѫтища, канали, мостове, а още повече даденото голѣмо развитие на художествата, науката и промишленостьта и оттукъ произлѣзлото развитие на обществото, обращението и отношението на всѣкѫдѣ въ живота способствовахѫ да стѣгнѫтъ още повече отношенията между народитѣ и да уздравѭтъ нравственното единство на европейското сѣмейство. Въобще политическото единство на Европа, сполучено чрѣзъ Наполеона, въпрѣки всѣка

вжтрѣшна анормалность на политическата му система и въпрѣки всичкитѣ нападения, мжчения и понижения на народитѣ, повдигнж интереса на тия народи поне въ нѣкои общи точки, дѣто надъ националнитѣ раздѣления се срѣщатъ всичкитѣ интереси на образованитѣ народи. Тия бѣхж положителнитѣ ползи отъ французската революция и отъ Наполеоновата върху Европа хегемония.

Но много по-голѣми, по-значителни и по-плодоносни бѣхж отрицателнитѣ ползи, сирѣчь ползитѣ произлѣзли отъ нанесенитѣ отъ самата французска революция и отъ Наполеоновата хегемония удари, мжчения и понижения на европейскитѣ народи. Отъ тая гледна точка най-голѣма полза и най-важна придобивка на народитѣ, подчинени на Наполеоновата държава, бѣше самото събудено и възбудено чрѣзъ чуждия тиранический яремъ национално чувство и укрѣпнжлото отъ него национално съзнание. Най-напрѣдъ чрѣзъ завоеванията въ Германия, чрѣзъ растурванието на нѣмската държава, чрѣзъ раздроблението на Германия, ослабванието на Австрия, странното окастревание на Прусия, още и чрѣзъ основаванието нѣмската конфидерация (Реинска наречена) подъ върховенството на французина деспотъ, чрѣзъ основаванието нѣмски държави, подчинени на Наполеона и управлявани отъ роддниннитѣ му; а прѣди всичко чрѣзъ съвършенно деспотическото и прѣзрително негово поведение спрѣмо нѣмскитѣ владѣтели и нѣмскитѣ правителства и чрѣзъ мжчението на нѣмския народъ и докачението на национоналното чувство не само въ подчиненитѣ направо на неговата държава нѣмски земи, но много повече въ земитѣ на подвластнитѣ владѣтели, нравственното понижение и потжпкване на нѣмския народъ бѣ достигнжло до най-крайната и най-послѣдня точка. Но тоя народъ при всичко че бѣ мжченъ по-прѣди отъ феодалната полиархия и при всичкитѣ деспотически закони на нѣмскитѣ държави, много по-прѣди бѣше достигнжлъ до нравственнната височина на националното съзнание, до съзнанието на вжтрѣшното национално единство и на външното национално достолѣпие. Затова мжчението, което се упражняваше отъ Наполеоновата систе-

ма и наложеното понижение възбудихѫ малко по-малко до висша степень чувството на срамежливостьта и негодуванието върху послѣднето това отпадание и оттукъ, като повлия върху нравственното чувство, приготви народа за голѣмата борба за народна свобода. Въодушевлението, съ което се начениѫ борбата за свобода на нѣмцитѣ въ 1813, слѣдъ нещастния походъ на Наполеона противъ Русския, висший националенъ характеръ, който слѣдъ малко обзе цѣла Германия, бѣхѫ голѣми признаци за настанѫлото дълбоко промѣнение и голѣмо нравствено възбуждение на народния духъ. Никога нито прѣзъ най-новитѣ врѣмена не се е повдигало съ такъво стремление и мѫжество народното чувство у нѣмския народъ. Такъво голѣмо въодушевление тогава обзе всѣкий классъ и всѣка възрасть, щото студенти и ученици напустнѫхѫ университетитѣ, училищата и гимназиитѣ, професори и философи, млади и стари, напустнѫхѫ катедритѣ; младежи отъ висшата аристокрация заедно съ най-долния классъ отъ обществото въ братско единение и съгласие посвѣтихѫ всичкитѣ си сили за освобождението на отечеството. Самитѣ важни особенно въ Пруската държава направени реформи, както въ администрацията, така и въ финансиитѣ и прѣди всичко въ войската, основаванието на народната стража и закона за общата военна повинность, която прѣдшествова на голѣмото национално движение, станѫхѫ подъ режима и вслѣдствие наложеното отъ французската държава на Прусия политическо и национално понижение.

И въ Италия, дѣто първитѣ движения за национално повдигание и установяване и за политическо единство станѫхѫ вслѣдствие на французското владичество и за освобождение на отечеството отъ това чуждо угнетяване, основа се най-напрѣдъ въ 1807 прочутий таенъ комитетъ (дружество) на *Вѫгленаритѣ* (Carbonari), който имаше за цѣль освобождението на Италия отъ французския, деспотизмъ при всичко че въ тая земя тоя деспотизмъ бѣше много по-сносенъ. Но и въ Испания страшното национално и религиозно възбуждение, което станѫ вслѣдствие насилственно-

то подчинение на страната подъ Наполеоновата династия и ужасната истрѣбителна война, която до паданието на Наполеона водѣхж Испанцитѣ, толкова възбудихж националното чувство, толкова повдигнжхж религиозния фанатизмъ, щото Испания, която нѣкога бѣше силна и горделива и рицарска, но отъ XVI вѣкъ, особенно отъ врѣмето на Филипа II (1555-1598) постепенно бѣше достигнжла до послѣдната вжтрѣшна нравственна слабость, слабость и безчувственность, се възроди, така да се каже, като нация и държава чрѣзъ оная страшна и фанатическа борба за национална свобода и положи основитѣ на единъ националенъ животъ по-плодотворенъ, по-могжщественъ до нѣкадѣ. Но националното чувство и на русския народъ и националното съзнание и оттукъ происходящето национално могжщество и нравственна сила силно се възбудихж и повдигнжхж отъ навлизанието на Наполеона въ Руссия. И на английския народъ горделивото национално чувство, постоянството въ голѣмитѣ борби и въобще политическото величие се развихж и повдигнжхж не малко чрѣзъ нескончаемата противъ Наполеона война. Всичкитѣ тия национални възбуждения, които по-късно имаше да произведжтъ по-важнитѣ национални политически въпроси отъ XIX вѣкъ, отрицателно само прѣдизвика и повдигнж Наполеоновата власть. Инакъ Наполеонъ никакъ неблагоприятствуваше национални желания и национални борби за свободата на нѣкой народъ. И не само не благоприятствуваше, но и силно се противѣше противъ тѣхъ. И къмъ самата Полша, която той възбунтова въ врѣме на войнитѣ противъ Руссия, и когато излѣзе побѣдитель изъ войната пакъ не се отнасяше никакъ споредъ националнитѣ трѣбвания, но споредъ своитѣ егоистически прѣсмѣтвания. За свобода на народитѣ и националното имъ възстановявание никакъ не можѣше да се грижи человѣкъ лишенъ отъ всѣкакво чувство на нравственно величие въ дѣлата и въ управлението си. И тоя императоръ, който бѣше станжлъ прѣдметъ на страхъ и трепетъ за владѣтелитѣ, на които събори прѣстолитѣ, чрѣзъ благороднитѣ

на които правдинитѣ и привилегиитѣ унищожаваше чрѣзъ основнитѣ републикански закони, които се създавахѫ въ зависимитѣ направо или посрѣдственно отъ него земи, ужасно докачи националното чувство на народитѣ, като да си играеше съ националната свобода, независимость и политическата имъ участь и станѫ най-голѣмата причина за да се съединѭтъ противъ него владѣтели и народи, като се обвързахѫ помежду си въ общото национално чувство, въ една свещенна война за обща свобода. Въ самата свободолюбива Англия непримиримата вражда на Наполеона противъ „тоя невѣренъ Кархидонъ" запали националното чувство до националенъ егоизмъ и надмѣнность, понѣкога като прѣдизвикване цѣлата съединявана съ Наполеона Европа, а понѣкога като повдигане съ себе си сѫщата тая Европа въ врѣме на, непримиримия неинъ врагъ. Въ самия руский народъ, който при всичкитѣ политически намѣсвания на правителството му въ европейскитѣ работи и въ нападателнитѣ противъ Наполеона войни, се въздържаше и не се безпокоеше за вършеннтѣ въ Европа отъ Наполеона работи, безумний походъ отъ 1812 силно запали националното и свързаното нераздѣлно съ него религиозно чувство и отбраната противъ нападателя се обърнѫ въ свещенна национална и религиозна борба за вѣра и отечество и съдѣйствова така отрицателно за укчаванието на националното съзнание и на националното чувство на русския народъ. Въ тая обща война на народи и владѣтели противъ тиранина на Европа станѫ първото съ съзнание и чувсто свободно съединение и спомагание на народитѣ съ владѣтелитѣ имъ. *Нацията* като нравственна сила съедини народи и владѣтели. „Орѫжията на монарситѣ, казва Гервинусъ, станѫхѫ демократически и борбата противъ тиранинасе води въ името на свободата на народитѣ отъ войници, въ които живѣе идеята на нацията и на управлението. И така тая борба се води повече ***за умѣренитѣ принципи на революцията отколкото противъ нея.*** Въ това именно лежѣше точката на обър-

щението на врѣмената, чрѣзъ която крайтъ на френцузската революция станж не по-малко революционенъ отколкото бѣше началото". И наистина въ тая обща борба на владѣтели и народи не само народното чувство се повдигнж, но се разви и *политическото* чувство, по простата причина, че духътъ на свободата, който силно се събужда и повдига дѣто и да е въ обществения животъ, простира се по малко на всѣкадѣ въ него. Никой народъ, който се бори съ въодушевление за националната си свобода, слѣдъ благополучния край на такъва война не се подчинява своеволно на абсолютната държава на владѣтеля, ко - то олицетворява националната му свобода Тоя народъ иска да зима участие въ извѣстенъ размѣръ и въ управляванието сждбинитѣ на основаното чрѣзъ подвигитѣ му национално управление, иска политическа свобода, за която е станжлъ достоенъ. Самитѣ владѣтели, които воюваха противъ Наполеона, както Прусский, като призоваха народитѣ си въ националната война, като възнатраждение за националната геройска война, обѣщахж публично и политически свободи. Оттукъ войнитѣ за свобода на Нѣмцитѣ, Испанцитѣ и Италиянцитѣ и други европейски народи по необходимо послѣдствие се свършихж съ въпроса за политическата свобода на тия народи. И така именно около края на голѣмата противъ Франция война отъ владѣтели и народи, когато самата Франция лежѣше побѣдена не само заедно съ империята, но и съ революционнитѣ ѝ идеи, вдъхнжхж се въ съзнанието на народитѣ опия принципи на французската революция, които и подъ режима още на Наполеоновата тирания поради по-високия си общъ человѣческий характеръ не можѣхж да се погребжтъ заедно съ отстжпленията на революцията, а много по-малко можѣхж да се погребжтъ заедно съ произлѣзлата отъ нея Наполеонова тирания. Но въ Германия и Италия въпросътъ за политическата свобода се свързва и съ другъ единъ въпросъ, съединенъ вжтрѣшно съ него и произлѣзълъ отъ сжщитѣ опия причини и нравствении сили на националната борба за свобода, съ *въпроса*

сирѣчь за *националното единство* на тия народи, които до сега бѣхѫ осѫдени на политическо раздѣление и полиархия. Самъ Наполеонъ бѣше съдѣйствовалъ и тука отрицателно за да се повдигне и узрѣе тоя въпросъ чрѣзъ произволното унищожение на много, особенно въ Германия, стотини малки княжества и чрѣзъ основаванието на по-широки политически центрове. Унищожението отъ него на останѫлата още сѣнка отъ нѣмската държава, раздроблението на Германия, извършено отъ него, за да може страната по-лесно да се пороби отъ Франция, съдѣйствова двойно, веществено и нравственно, за развитие на идеята за германското единство. Веществено, защото чрѣзъ раздѣлението на Германия на по-широкъ политический центръ опростотворяваше се въпросътъ отъ политическата му гледна точка, а нравственно защото именно такъвий произволъ на Наполеона, който се извърши и за раздроблението на Германия въ полза на Франция и подчини повече отъ третята часть на Германия подъ непосрѣдственното и посрѣдственното владѣние на Франция, — възбуди силно въ противоположна посока чувството на националното единство. Така отрицателно се полагаше основата на нѣмското единство именно въ врѣмето, когато подъ вдъхновенията на Наполеона „*Магентинский Вѣстникъ*" проповѣдваше подиръ образованието на Римската конфедерация унищожението на нѣмската държава. „Не сѫществува вече Германия"! Толкова даровитий духъ на Наполеона, лишенъ отъ всѣкакво нравственно величие, въ което се сблъскваше вънканно и колкото това зависѣше отъ неговата воля, толкова вѫтрѣшно и неосѣтно съдѣйствоваше на хода на историята и на владѣющата въ него идея на историческата правда! Създаденото слѣдъ падането на Наполеона ново европейско положение не отговори напълно нито въ едната нито въ другата посока на справедливитѣ желания на народитѣ. Но именно затова онова положение станѫ начало и исходна точка на борби, които се продължавахѫ прѣзъ единъ голѣмъ периодъ на XIX вѣкъ. Борбата на европейскитѣ народи за свободни учреждения и закони

и борбата на нѣмцитѣ и Италиянцитѣ за национално единство и политическа свобода, нѣмский и италиянский въпросъ, принадлежжтъ на най-важнитѣ глави на историята на тоя вѣкъ. Но прѣди да пристжпимъ къмъ подробния расказъ на тая история нуждно е да кажемъ нѣколко думи и за други главни елементи на историята на XIX вѣкъ.

XXIV

Славянскитѣ народи.

До сега като говорѣхме за Европа, за европейски народи и за европейский животъ, разбирахме главно Европа, състоящата отъ романскитѣ и нѣмскитѣ народи, и европейския исторический животъ, който се върти около тия народи и се е образувалъ отъ взаимното съединение на тия народи. Напротивъ, славянскитѣ народи, живущи около източна и южна Европа отъ Балтийско море до черното море и до Адриатическото и отъ Волга до Дунавъ и Елба, ако и да ги намираме около началото вече на новата европейска история, тоесть историята на срѣднитѣ вѣкове, да владѣжтъ землитѣ вжтрѣ въ казанитѣ гранини, при всичко това тѣ не бѣхж съставенъ елененть на собственно европейската история, т. е. на европейския исторический животъ. Но нито сами по-себе си тѣ не съставлявахж особенъ кржгъ на историческо развитие, достойно да се говори за него, и на исторический животъ, освѣнь голѣмата славянска държава Руссия. Само около XIX вѣкъ славянскитѣ народи вънъ отъ Руссия упражняватъ извѣстно влияние върху общия ходъ на еворопейскитѣ работи.

Етнологически и географически славянскитѣ народи всички сж европейски, живущи отъ незапомнени врѣмена (вѣкове) въ Европа и сродни съ другитѣ народи отъ Арийско происхождение, които създадохж и повдигнжхж историята на Европа отъ най-старитѣ врѣмена до най-новитѣ. Голѣмий славянский клонъ отъ Арийскитѣ народи се дѣли на три голѣми дѣла или особенни племена, западни Славяни, южни и източни.

Западнитѣ Славяни, живущи около първитѣ години подиръ голѣмото прѣселение на народитѣ цѣли вѣкове въ отсамнитѣ земи на срѣдня и долня Елба и на Вистула, изчезнѫхѫ като народъ, освѣнъ твърдѣ малки останки, сѫществующи и до сега и распърснѫти въ нѣмскитѣ земи на Прусия и Саксония, по-голѣмата часть понѣмчени поради нѣмскитѣ въ земитѣ имъ поселения и завоевания. Н. самитѣ сѫществующи и до днесь въ Бохемия и Моравия Венди, които около срѣднитѣ вѣкове съставихѫ Моравската държава, която малко по малко влѣзе въ кралството Бохемия, рано подпаднѫхѫ подъ нѣмската цивилзация и приехѫ отъ нея християнството и се съединихѫ политически съ светата римска държава на нѣмския народъ. А отъ XVI вѣкъ кралството Бохемия се съедини съ владѣнията на хабзбургския домъ и сега още съставлява една отъ историческитѣ държави, съставляющи сегашната австрийска държава.

Отъ южнитѣ Славяни еднитѣ наричани Вънди или Словини (Словаци), които и до днесь неселяватъ земитѣ къмъ югъ на курфирството Австрия, Каринтия, Карниолия и Славония, приехѫ католическото вѣроисповѣдание и политически се подчинихѫ на Карловата франкска държава и, слѣдъ нейното унищожение, на светата римска държава на нѣмския народъ и съставихѫ съ *Австрия* първитѣ наслѣдствени земи на хабсбургската държава. Други народи отъ това южно славянско сѣмейство, които съставляватъ сърбохърватския клонъ отъ южнитѣ Славяни, тоесть собствено Сърбитѣ съ Боншяцитѣ, Ерцеговцитѣ и Хърватитѣ, Славуни и Далматинци, които населявахѫ, слѣдъ прѣселението на народитѣ, земитѣ около Карпатскитѣ планини, а около VII вѣкъ сл. Хр., въ врѣмето на императора Праклия (608 сл. Хр.), съ позволението на тоя императоръ, като завладѣхѫ и заселихѫ земитѣ, които и до сега населяватъ тия племена въ Иллирийския полуостровъ, влѣзохѫ въ разни сношения съ гърцката държава на Истокъ и отъ нея приехѫ християнството и първитѣ елементи на цивилизацията и съставихѫ извѣстни по...чески центрове въ Сърбия и Хърватско (Кроация).

Сърбитѣ до XI вѣкъ, подчинени повече или по-малко хлабаво на Византийското владичество, когато тая държава начен҃ да отпада образувах҃ особна независима държава въ врѣмето на Стефана Доброслава (1043), отъ прѣемницитѣ на когото най-славенъ е Стефанъ Душанъ (1336—1356), който присъедини на сърбската държава (която до тогава обемаше само днешна Сърбия и Босна) Македония, Албания и една голѣма часть отъ България. Но въ врѣме на прѣемницитѣ му тая държава се растури и отъ растурванието ѝ произлѣзох҃ сърбскитѣ държави-собствена Сърбия и Босна, които и двѣтѣ се унищожих҃ отъ завоевателя на Цариградъ турский султанъ Мохаметъ II. А Хърватитѣ, като се избавих҃ отъ X вѣкъ отъ византийското владичество, основах҃ особенна държава, която обемаше освѣнь Хърватскитѣ земи, Далмация и Ерцеговина, за малко врѣме и Босна. Но прѣзъ слѣдующитѣ вѣкове една часть отъ тая държава се съедини съ Венгрия, а Ерцеговина образува особна държава, унищожена послѣ отъ турцитѣ. И отъ XVI вѣкъ Хърватскитѣ земи, които не бѣх҃ подчинени на турцитѣ, се съединих҃ съ наслѣдственнитѣ владѣния на хабсбургския домъ. Тия Сърбохърватски славянски народи, които се намирах҃ въ по-широката окрѫжность на гърцката римска държава, не развих҃ собственъ исторический животъ отъ нѣкаква важность за общата история на Европа. Но при всичко това тѣхното положение въ историята отъ обща гледна точка бѣше много по-важно отъ онова на братята имъ Вънди, особенно прѣзъ XIV и XVI вѣкъ. Особенно сърбскитѣ народи, слѣдъ като изчезн҃х҃ отъ политическата история заедно съ Византийската държава, повдигн҃х҃ се отчасти съврѣменно почти съ гърцитѣ и съставляватъ сега прѣзъ XIX вѣкъ важенъ елементъ отъ историята на православния Истокъ прѣзъ тоя вѣкъ.

Много по-важни въ историята на гърцката държава станѫхѫ живущитѣ по-на истокъ отъ Сърбитѣ и между Дунавъ, Стара-планина и Черно море въ древнята долня Мизия, въ най-старитѣ земи на Готитѣ, славянски народи, които съставляватъ най-

източния дѣлъ отъ южнитѣ Славяни. Славянскитѣ народи въ тая земя, подчинени отъ III вѣкъ слѣдъ Христа на дивияФино-уралский или Турско-финский Българский народъ и като се слѣхѫ съ него или по-добрѣ тѣ слѣхѫ въ себе си това воинственно племе и се нарекохѫ отъ него *Българи* (по напрѣдъ види се сѫ се наричали Анти, отъ което име и Юстинианъ като побѣдитель на това племе се нарича Антский), упражнихѫ голѣмо влияние върху сѫдбинитѣ на византийската държава, като приехѫ отъ нея християнството и първитѣ елементи на цивилизацията, но и въ много неприятелски отношения съ гърцитѣ сѫ се намирали и за нѣколко врѣме съвършенно бѣхѫ поднаднѫли подъ византиската държава. Византийскитѣ императори Иоаннъ Цимиский, а послѣ и Василий Българоктонъ съвършенно покорихѫ българитѣ и земята имъ направихѫ провинция на гърцката държава. Но около края на XII вѣкъ сл. Хр. Българитѣ, възползовани отъ тогавашната голѣма слабость на държавата, се повдигнѫхѫ противъ византийската власть и образувахѫ новата българовлашка държава, която, слѣдъ едно кратковрѣменно подчинение на Татаритѣ въ Руссия и на сърбската държава на Душана, сѫществова до края на XIV вѣкъ, когато се унищожи окончателно отъ Турцитѣ (1386) и станѫ турска провинция, каквато бѣ и останѫла до наше врѣме

Най-важни въ историята отъ срѣднитѣ вѣкове, а особено въ историята на по-новитѣ и най-новото врѣме, бѣхѫ славянскитѣ народи съставляющи източния нареченъ клонъ отъ славянското на народитѣ сѣмейство. Отъ тѣхъ ония, които бѣхѫ отишли по-на западъ и населявахѫ плодороднитѣ полями по горнето течение на Вистула и на западния Упанъ (Бугъ) — Полянцитѣ (Поляни) и Лехитѣ съставихѫ къмъ края на X вѣкъ Полската държава. Тая държава, когато се основа, се счете като феодъ на светата римска държава на нѣмцитѣ и поднаднѫ рано подъ влиянието на западната Римска църква, отдѣто прие християнството, безъ да изгуби славянския си характеръ нито по язика нито по народнитѣ прѣдания. Историята на тая Полска дър-

жава е свързана съ историята на западна Европа и особенно въ по-новитѣ врѣмена, когато доби и извѣстна важность. Най-прочути отъ всичкитѣ славянски народи сѫ живущитѣ по-на Истокъ отъ Полящитѣ най-напрѣдъ между Днѣстръ и Днѣпръ, а по-послѣ простреми по-на широко по всичкитѣ посоки, славянски народи, които се слѣхѫ постепенно въ голѣмия русский народъ и въ русската държава.

XXV

Русситѣ

Живущитѣ около Днѣпръ и оттукъ много по-сѣверно не далечъ отъ източнитѣ брѣгове на Балтийско море славянски народи основахѫ около 530 два славянски града или господарства, Киевъ и лежащий много по-сѣверно Новгородъ. Тѣ, направени на голѣмитѣ пѫтища за съобщение между сѣвернитѣ и срѣдоточнитѣ земи отъ срѣдня Европа и източна Европа, а лежащи вънъ и много по-сѣверно отъ пѫтя на голѣмитѣ отъ Азия и около Волга и Уралъ земи въ Европа, кагато станѫхѫ прѣзъ срѣднитѣ вѣкове варварски прѣселения, скоро напрѣднѫхѫ въ търговията, богатство и благоденствие и, управлявани добрѣ, развихѫ управления основани на демократически начала. Но около 862 нѣкои народи отъ заселенитѣ около крайбрѣжията на Балтийско море нормандски или скандинавски народи, които се наричахѫ Варяги, подъ предводителя си Рурикъ прѣвзехѫ Новгородъ и по покана на самитѣ жители, които се намирахѫ въ несъгласие помежду си, основахѫ тамъ една монархическа държава именно въ онова врѣме, когато двама други Варяжски прѣдводители, Асколъ и Диръ, прѣвзехѫ Киевъ и основахѫ тамъ друга държава, която въ скоро врѣме се прострѣ до Черно море. Тия Варяги, които прѣвзехѫ двѣтѣ славянски господарства и се наричахѫ Росъ, дадохѫ това име на покоренитѣ отъ тѣхъ народи отъ славянскитѣ държави. А когато при наслѣдницитѣ на Рурика двѣтѣ нормандски държави се съеди-

нихѫ въ една, тая русска държава се простираше отъ Балтийско до Черно море и за столица имаше Киевъ. Тая нормандославянска държава, щомъ се основа, обърнѫ погледитѣ си и завоевателнитѣ си замисли и дѣйствия къмъ Цариградъ и византийската държава, Олегъ, който прие властьта като настойникъ на малолѣтния синъ и наслѣдникъ на Рурика, Игорь, послѣ и самъ Игорь, силно воювахѫ (913.) противъ византийската държава и нападнѫхѫ на Цариградъ, противъ който бѣхѫ воювали много по-рано отъ тоя походъ Киевскитѣ господари Асколъ и Диръ, които направихѫ първия руссквй походъ противъ Византия (966). Въ врѣмето на Олеговия походъ се е сключилъ даже, както споменуватъ русскитѣ хронографи, първий приятелский и търговский договоръ между византийската държава и русската. Не слѣдъ много врѣме вдовицата на Игоръ, Олга, настойницата на малолѣтния си синъ Свѣтослава, отишла въ Цариграда и тамъ се покърстила (955). Но най-напрѣдъ въ врѣмето на внука й Владимира се въведе окончателно хистиянството въ Руссия. Покърстений и похристиянений царь Владимиръ се ожени за византийската княгиня Анна, сестра на императора Василия II, и така се направи много важна стѫпка въ държавното управление на Руссия.

XXVI

Православната Руссия.

Влизанието въ християнството и особенно въ православната гърцка църква на русския народъ и държава е твърдѣ голѣмо и твърдѣ важно събитие въ историята не само на християнството и на християнска Европа, но частно за гърцкия Истокъ. Чрѣзъ това събитие не само начинътъ на управлението на тогава още пространната русска държава доби здрави основи за развитие и напрѣдъкъ, но и най-тѣсни отношения, които повлияхѫ твърдѣ много на духовния животъ на русския народъ, свързахѫ тоя народъ съ гърцката църква и чрѣзъ нея съ гърцкия народъ. Отъ нѣкои точки на гледанието събитието на влизанието на Русситѣ

въ православната църква може да се сравни, както по общото му всемірно историческо значение, така и по по-частното му сближение между Руссия и Цариградъ, съ събитието на обръщанието въ християнството на франкския народъ и държава. Ако человѣкъ сѫди изобщо отъ нѣкои исторически точки на гледанието, може да сравни въ нѣкои точки положението на русската държава и на другитѣ славянски народи, които живѣехѫ, така да се каже, въ окрѫга на гърцката римска държава на Истокъ, спрѣмо тая държава и гърцката църква съ положението на нѣмскитѣ народи и на франкската държава спрѣмо западния римский свѣтъ и римската църква. Както въ Западъ нѣмскитѣ народи имахѫ всѣкакво духовно съприкосновение съ латинския свѣтъ и отъ него получихѫ важни елементи за историческо развитие, особенно християнството, така въ Истокъ славянскитѣ народи имахѫ тѣсно съприкосновение съ гърцката държава, като правѣхѫ много нашествия противъ нея и бѣхѫ се установили твърдо въ нейнитѣ прѣдѣли и приехѫ отъ нея християнството и други елементи за духовния и историческия животъ. И каквото положежение държѣше голѣмата франкска държава въ Западъ всрѣдъ нѣмскитѣ народи и въ сношенията си съ Римъ, такъво сѫщо до нѣкадѣ положение държѣше, може да се каже, русската държава спрѣмо Цариградъ. И както въ Западъ отъ съединението на романския и нѣмския исторический животъ произлѣзе по-новий европейский животъ, така въ Истокъ отъ историческитѣ сношения на Славянитѣ и на Гърцитѣ произлѣзе православний гъркославянский свѣтъ отъ Истокъ. Но такъвото сравнение и аналогия се ограничава само въ малко точки на историческия животъ, а послѣ захващатъ голѣмитѣ разногласия. Въ Истокъ варварскитѣ славянски народи не можихѫ да влѣзѫтъ въ утробата на римската държава и не се установихѫ въ нея, както нѣмцитѣ въ западната държава. Славянитѣ въ Истокъ много пѫти правихѫ нашествия въ европейскитѣ земи на държавата, безъ

да завладѣѭтъ постоянно тия земи или да се установѭтъ въ тѣхъ. И ако нѣкадѣ това се е случило въ малъкъ размѣръ, такивато Славяни изчезнѫхѫ отъ голѣмината на прав. и политическата сила на еллинизма. Гърцката държава не паднѫ политически, както Западната, за да се въздвиси само нравственно и духовно въ Цариградската църква и въ духовната държава, която се въздигаше чрѣзъ тая църква върху варварския свѣтъ. Истокъ не отвори, както Западъ, обятията си за да приеме варваритѣ и съ тѣхъ да състави новъ европейский Источенъ свѣтъ, въ който да се задържа само духътъ на еллинизма, но не и националното и политическото му сѫществувание и цѣлость. Напротивъ, Цариградъ останѫ всѣкога политический центръ на една държава всѣкога силна и която силно противостоеше политически и военно противъ всѣкий чуждъ нападатель и задържаше всѣкога при общото нейно качество, като источна държава и като центръ на християнския свѣтъ, личното си качество на национална гърцка държава. По тая причина русската държава не можѣше да подѣйствува за историческото възстановявание и прѣобразявание на Истокъ като франкската държава въ прѣобразуванието на западната Европа. Нито новий Римъ въ Истокъ, дѣйствителното сѣдалище на законнитѣ наслѣдници на Римскитѣ императори, можѣше да дава на владѣтелитѣ на русската държава достоинството и титлата на Римскитѣ императори, нито самий русский народъ имаше тогава веществениата и нравственната сила да съедини въ себе си политически всичкитѣ славянски и други православни елементи на Истокъ и да се прѣдстави съ толкова голѣма политическа сила прѣдъ духовния центръ на Истокъ, Цариградъ, и тукашната църква, както франкската държава, като съедини въ себе си политически всичкитѣ почти латински и нѣмски елементи, състави католическата християнска политическа държава на Западъ. Франкскитѣ владѣтели имахѫ срѣщу себе си само духовната власть на Римъ и нея съсрѣдоточена въ единъ корифей, който имаше нужда отъ веществената помощь на ония

владѣтели и докарваше себе си въ хармоническо съединение съ тѣхната политическа власть, като имаше даже интересъ да облича тая власть съ върховна нравственна сила. Руссия и славянский свѣтъ въ Истокъ имахѫ срѣщу себе си не просто гърцка църква и църковна власть демократически устроена, не имѣюща никаква нравственна мощь нито въ самата византийска държава, освѣнь чисто духовната и нравственна сила на църквата, но и единъ гърцкий народъ, който не бѣше наистина така силенъ, щото да покори на политическата си държава цѣлия православенъ славянский свѣтъ, но не бѣше пъкъ и толкова слабъ, щото да се покори и да влѣзе въ такъва славянска държава. Когато нѣмскитѣ народи влѣзохѫ въ Западъ въ утробата на римската държава нѣмаше почти никакво национално съзнание нито въ самата Италия, или сгѫстена национадность съ собственно съзнание. Но въ Истокъ, когато Славянитѣ дойдохѫ въ съприкосновение съ гърцката римска държава, имаше една силна националность съ собственно съзнание, гърцката народность, на която националната личность и собственность никакъ не бѣше ослабнѫла отъ идеята на католическата християнска римска държава и изобщо отъ православната църква, усилваше се повече отъ тая идея отъ една страна, като се въздигаше тя въ обща държава и църква, а отъ друга страна, като отождествяваше тия общи начала за държава и църква съ националната личность. Срѣщу такъво сгѫстено национално единство и чрѣзъ политическото и църковно единство още повече славянскитѣ елементи отъ Истокъ нѣмахѫ свързка на единство нито помежду имъ, нито съ другата гърцка държава. Отъ една страна прочее самото естество и характерътъ на славянскитѣ народи и бавното у тѣхъ напрѣдване на християнството и на еллинизма, а отъ друга страна силната национална личность на еллинизма, която държѣше и запазваше една държава чисто гърцка, и прѣди всичко, въ противоположность на единството и могѫществото въ държавата, нѣманието на силно единст-

во и общность въ външното управление на църквата докарахѫ хлабавостьта на свързскитѣ, които съединявахѫ Источния християнский свѣтъ. Въ Западъ голѣмата външна сила и общата държава на църковната иерархия, като подържаше духовно и църковно и иерархически цѣлия християнский свѣтъ около Римъ, докара единството на европѣйския свѣтъ. И такъвото единство надъ всичкитѣ части национални и политически раздѣления и противоположности произведе въпрѣки собственото развитие на всѣкий европейский народъ единството на духа на европейската цивилизация. Въ Истокъ и отъ църковна гледна точка свързката бѣше най-хлабава. Духовната държава на Цариградъ и еллинизмътъ не слѣдвахѫ завоеванията на православната църква до толкова, колкото духовната държава на Римъ и латинизмътъ завоеванията на западната църква. На западъ както Римъ така и Италия се пожертвовахѫ политически, за да покорѭтъ Европа нравственно и политически. Въ Истокъ както Цариградъ така и византийската държава запазихѫ политическата си сила и нравственото качество чрѣзъ голѣмитѣ и крайни борби и така спасихѫ гърцката народность. Самий Цариградъ, изоставенъ самъ себе си, състави една гърцка държава до унищожението на послѣднитѣ останки отъ политическата сила на гърцката държава и на гърцкия народъ. Презъ XIV вѣкъ, когато отъ една страна византийската държава бѣше достигнѫла до послѣдното си безсилие, а отъ друга страна силний сърбский краль Душанъ покори почти цѣлия гърцкий полуостровъ и се виждаше належаще основаванието на една Славяногърцка държава въ тоя полуостровъ, само запазванието на столицата като държава чисто гърцка осуети тая опасностъ. Цариградъ е билъ всѣкога политический и военний центръ. Подъ такива условия той не можѣше да земе спрѣмо православния славянский свѣтъ положението на Римъ, като вѣченъ градъ и вѣченъ центръ на християнската Европа, като сѣдалище на върховния началникъ на църквата и идеялна столица на светата римска държава. Не като къмъ такъвъ центръ гледахѫ. Славянитѣ на Ца-

риградъ, но като къмъ императорский градъ (Цариградъ). Чистий гръцкий характеръ, когото запази византийската държава до послѣднето си издъхвание, бѣше причината на политическото безсилие и на падането на тая голѣма нѣкога римска империя. Но именно станжлото отъ такъво безсилие външно разорение на държавата докара вжтрѣшното напрѣгание на силитѣ на еллинизма въ една държава малка, но чисто гръцка и ограничена въ гърцки народи*). Затова и когато едно общо нещастие и политическо разорение порази едновременно и Гърци и Славяни православни и ги подчини подъ сжщата държава на чуждъ и притѣснителенъ деспотизмъ, въ общото робство силата на еллинизма безъ политическо качество, но само подъ чистата й сжщность и видъ като духовна сила, дѣйствующа чрѣзъ общата църква, бѣще много по-силна върху славянскитѣ народи отколкото прѣзъ врѣмето на политическата хегемония на еллинизма**). И силата на Цариградъ върху

*) Тукъ авторътъ разбира днешната Гърция, но заключението му, че тая държава, като чиста гърцка, се ограничава само въ или съ гърци не е вѣрно. Една безпристрастна и вѣрна статистика би доказала, че населението и на днешна Гърция, както бѣше и онова на древнята, се състои повече не отъ чисти гърци, а отъ насила погърчени албанци, власи, славяни и др. Ако дѣйствително и искренно Гърция желаеше да се ограничи само въ гърци и гърцки народи и не се стремѣше да завоеве и си присвои негърцки земи и народи, каквато е Македония и нейното население, то отдавна би изчезнжлъ сжществующий между гърци и славяни, между гърци и албанци и между гърци и власи антагонизмъ и би се въдворило и установило пълно съгласие между тия народи за обща полза на християнството и особенно на православието. Но гърцитѣ основаватъ своитѣ претенции върху Македония, Епиръ, Тесалия и други земи не на етнологически и етнографически, а на исторически права, каквито обаче не само тѣ иматъ върху тия негърцки и не отъ гърци населени земи.

Прѣв.

**) Вѣрно е, че силата на еллинизма чрѣзъ духовното могжщество, чрѣзъ Цариградската вселенска наречена патриаршия, бѣше много по-голѣма и дѣйствуваше много по-успѣшно, но само за погърчването и прѣтопяванието въ гърци на другитѣ християнски народи подъ властьта на турскитѣ султани, отколкото политическата сила на нѣкогашната византийска дър-

славянскитѣ народи, върху чисто църковнитѣ и духовни центрове на Православието бѣше много по-голѣма подъ турското владичество отколкото въ врѣмето на грцкитѣ императори**).

Но като говоримъ за политическото ослабвание на Източната римска държава поради горѣописаното положение на тая държава спрѣмо Славянскитѣ народи, не разбираме никакъ, че такъвото положение и отношение бѣше положителна и исключителна причина за ослабванието и паданието на тая държава. Разбираме просто, че византийската държава въ периода на ослабванието и отпаданието ѝ не можи да се възроди и да се усили чрѣзъ всички християнски елементи въ Истокъ,защото не можѣше да прибере и да съедени въ себе си всичкитѣ славянски народи, нито тя да отстѫпи на по-широка и по-силна гъркославянска държава

XXVII

Паданието на Византийската държава и Руссия.

Но главната причина за паданието на византийската държава има по-главенъ и по-общъ характеръ, който се свързва съ положението на тая държава въ общата история на свѣта. Византийската държава падаше

жава, не обаче и за нравственното и духовно укрѣпвание на тия народи. Цариградската гръцка патриаршия, съ помощьта и съдѣйствието на турскитѣ султани, сполучи да унищожи двѣтѣ автокефални църкви на Балканския полуостровъ, патриаршиитѣ Охридска и Ипекска, и съ това уби духа и стремлението на славянскитѣ народи въ тоя полуостровъ да се развиватъ въ народностьта и языка си, а съ това тя принесе грамадна полза на еллинизма. Плодоветѣ обаче отъ тая побѣда на тая вселенска патриаршия надъ беззащитнитѣ християнски народи въ империята на султанитѣ гърцитѣ сега ги пожънватъ, като постепенно и малко по малко, но постоянно, изгубватъ надѣжда въ мнимия елинизмъ вънъ отъ днешна Гърция и нѣкои острови и се увѣряватъ въ горчивата истина, непрѣложния исторический принципъ, че народитѣ се убиватъ, но не умиратъ, а само търпѭтъ робството и неволята, каквито и да бѫдѫтъ тѣ, за да се съживѭтъ и възкръснѫтъ съ по-голѣма нравственна и духовна сила и могѫщество и да занемѫтъ приличното си мѣсто въ историята и вселенната.

Прѣв.

като повлачаше съ себе си и цѣлия православенъ Истокъ именно въ онова врѣме, когато на западъ се утвърдяваше и усилваше нова Европа, като съставляваше голѣмъ европейский свѣтъ, създаденъ и въздигнжтъ върху развалинитѣ на западната римска държава. Источната римска държава, която живѣ цѣли хиляда години повече отъ западната, като падаше, оставяше слѣдъ себе си не само останки отъ християнски нации и народи, но и една нова държава, единъ новъ свѣтъ цѣлъ азиятский, който нѣмаше нито най-малко сродство и прилика нито по рождението нито по историческото си развитие и духовния животъ съ произведения отъ гъркоримския свѣтъ европейский свѣтъ. Тая голѣма противоположность, която прѣдставлява Истокъ спрѣмо Западъ, е въ голѣма часть слѣдствие не отъ противоположностьта на историческия животъ на двѣтѣ части (държави), но отъ географическата противоположность. Византийската държава прѣзъ хилядогодишното си сжществувание бѣше послужила като прѣдня стѣна на Европа противъ Азия, а сама тя нѣмаше никаква прѣдня стѣна, освѣнь себе си и само съ собственнитѣ си сили водѣше прѣзъ толкова вѣкове голѣмата борба между Европа и Азия. Когато западна Европа, обезпечена чрѣзъ голѣмата прѣдня стѣна на Византия, слѣдваше правилното развитие на историческия си животъ и бѣ обърнжта отъ варварский хаосъ въ европейский свѣтъ съ помощьта на врѣмето и на благодѣтелното влияние на нравственнитѣ елементи и сили, за които толкова до сега се говорй,—православний Истокъ се излагаше на непрѣстанни и най-ужасни нападения отъ събудената въ персийската държава на Сассанидовцитѣ, а въ арабската и турската държава чрѣзъ Мохамеданството нравственно съживена, възмжжала и въ голѣма степень вещественно и нравственно уякнжла Азия. Прѣзъ цѣли вѣкове гърцкий Истокъ се истощаваше въ неравната борба, като се защищаваше силно противъ страшнитѣ азиятски сили, които се спускахж отъ пустинитѣ на Арабия и отъ турскитѣ, татарскитѣ и монголскитѣ степи въ срѣдня Азия и силно нападахж на гърцката християнска дър-

жава, съ която бѣше свързана и участьта на южнитѣ православни славянски народи.

Сѫщата участь сполѣтѣ и голѣмата сѣверна славянска държава Руссия, която отъ основаванието си, а най-вече слѣдъ приеманието на християнството, бѣше добила положение между Азия и Европа въ много отношения еднакво съ онова на византийската държава, като съставляваше прѣдня стѣна на срѣдня и сѣверна Европа противъ нападенията отъ Азия. Съ основаванието на русската държава (862 сл. Хр.) свърши се и оня голѣмъ периодъ на прѣселяванията, които, като захванѫхѫ отъ IV вѣкъ сл. Хр., въ разстояние на цѣли вѣкове испращахѫ противъ Европа безбройни чети варварски народи отъ турско и монголско племе (Уни, Българи, Авари, Маджари, Печенеги, Комани, Узи, Хазари). Но страшний потокъ отъ Монголскитѣ и Татарскитѣ народи, който наводни срѣдня и западна Азия, прѣзъ XIII и XIV вѣкъ наводни и Руссия и прѣдаде тая голѣма православна християнска държва на распорежданието на турскитѣ Татари. Въ врѣмето, когато Руссия стенѣше подъ ярема на турскитѣ татари, а византийската държава и малкитѣ православни държави около нея водѣхѫ послѣднята отчаяна борба, прѣзъ XIV и XV вѣкъ, Еллинизмъ и Православие, Гърция и Руссия се виждаше, че вървѭтъ окончателно къмъ залѣзванието си, осѫдени неповратно отъ историята на послѣдне разорение. Отчаянитѣ прѣговори за съединение съ папската църква и молбитѣ за помощь и помагание свидѣтелствувахѫ за послѣднитѣ спазматически движения на издихающия православенъ свѣтъ.

Но именно въ това критическо врѣме едно щастливо промѣнение на работитѣ, както въ Руссия, която се борѣше противъ татарска Азия, така и въ подпаднѫлата подъ турската държава Византия, прѣдвари това послѣдното разорение и тури нови основи за поправление и животъ. Въ сѫщото почти врѣме, когато при разоряванитѣ укрѣпления на Византия послѣдний отъ Константиновцитѣ падаше славно и напущаше голѣмата столица на християнството и на православието на държавата на Исляма и, като

се развѣваше вече на Босфора флагътъ (знамето) на пророка, мюезининътъ на Исляма отъ священнитѣ двери и отъ твърдѣлитѣ на Св. София прогласяваше окончателната побѣда на полумѣсеца противъ Кърста, и възмѫжалата всрѣдъ героически борби за вѣрата и отечеството Руссия се повдигаше храбра и силна противъ татаритѣ. Възлѣзлий подиръ малко години слѣдъ паданието на Цариградъ на русския прѣстолъ (1462 сл. Хр.) Иванъ I, като се ожени за княгинята София (внука на императора Константина), послѣдний потомъкъ на паднѫлия византийский императорский домъ, и, като освети въ Руссия двуглавия византийский орелъ като символъ на единствената православна държава и уздрави вѫтрѣшното обидинение на русската държава, отърси татарския яремъ. Като тьргнѫ отъ Кремлинъ въ Москва, тоя новъ свещенъ градъ на въсправената Руссия, тоя третий Римъ на сѣверния християнский свѣтъ, изгони побѣдоносно отъ Руссия Мохамеданитѣ. Слѣдъ малко гласоветѣ на звоноветѣ отъ Казанъ възвѣстявахѫ на свѣта окончателната побѣда на християнството въ сѣверна Европа. А когато Москва ставаше голѣмъ свещенъ центръ на новия християнский свѣтъ, сѫщеврѣменно паднѫлий политически Цариградъ отъ тежкотопадание се възвишаваше нравственно съ оная нравственна сила и блѣсъкъ, която доставя непобѣждаваната отъ злощастието, търпящата съ постоянство нещастието и която всрѣдъ борби и мѫчителства прѣживѣва вещественното разорение, сирѣчь нравствѐнната сила на духовната държава. Чрѣзъ тая нравственна сила на православието и на еллинизма новий политический центръ на азиятския въ Европа деспотизмъ и на мохамеданството не прѣстанѫ да бѫде духовенъ и националенъ центръ на еллинизма и на гърцкото православие подъ щита на Цариградската Църква, която съ нова сила въ робството и злощастието се прѣчистваше и сияеше по-ясно и имаше по-силна нравственна и духовна държава надъ останкитѣ на православието на всѣкадѣ. Подъ така възобновенната църква се запазваше главно еллинизмътъ. Но гърцката църква бѣше общъ центръ и нравственна

сила на цѣлото християнство въ Истокъ. Сега освободената отъ азиятския деспотизмъ и прибираната около себе си и веществено и нравствено въспраената православна нова Руссия имаше погледитѣ си обърнжти къмъ центра на такъвато църква, къмъ града на Византия(не като къмъ градъ на Римлянии императори, на които властьта и държавата се стрѣмеше да добие, но като къмъ голѣмъ и почтенъ центръ на една християнска църква, центръ исторический на русското православие, който се угнетяваше отъ друговѣрна династия. Всичко, каквото по-напрѣдъ притежаваше Византия като прѣдметъ за почитание за православна Руссия, въсправено въ злощастието, стана по-достойно за почитание поради самото злощастие; а каквото по-прѣди столицата на Римлянитѣ императори прѣдставляваше на русскитѣ владѣтели като прѣдметъ на страхъ, зависть, отбрана или нападение, това по причина на чуждия деспотизмъ станж по-заплашително и по-ненавистно и прѣдизвикваше стремление за по-голѣма отбрана и нападение. Така политическитѣ интереси, политическото простирание, завоевателнитѣ стремления на русската държава, която търсѣше отъ естествено стремление исходъ къмъ Черно море, още и примамливостьта, която тласкаше сѣвернитѣ войници къмъ ключа на Евксиноса (Черно-море), къмъ магическия голѣмъ и *царствующия* градъ (Цариградъ) отъ нова гледна точка и нравствена сила направлявахж политическото дѣйствие на русската държава. Всичкитѣ тия подбудители причини, които отъ началото на основанието на русската държава донасяхж войскитѣ и флотитѣ ѝ прѣдъ Цариградъ, слѣдъ обръщанието въ християнството, като биехж на нравственото религиозно чувство, бѣхж прѣстанжли да ги движжтъ къмъ центра на византийската държава. По сега, когато Цариградъ станж столица на невѣрнитѣ и центръ на поробена гръцка църква, станжхж пакъ нравственна подбудителна причина, която се усилваше чудесно отъ самото религиозно чувство и като се обличаше съ свещенния блѣсъкъ на кърстоносни прѣдприятия за поробената православна църква,

за осквернения отъ невѣрници свещенъ центръ на православието и за едновѣрнитѣ братя, които стенѣхж подъ робство. Отъ съединението на всички тия исторически промѣнения произлизатъ нови отношения и нови връзки, които свързватъ голѣмата сѣверна православна държава съ историческитѣ земи на гръцкия полуостровъ, съ Цариградъ, съ живущитѣ тукъ християнски народи и съ новитѣ друговѣрци тѣхни деспоти и държавата имъ; отношения и връзки, които можѣхж да повлияжтъ съвсѣмъ много върху цѣлото бждяще и върху владѣющата въ Истокъ мохамеданска държава, а посрѣдственно върху цѣлата история на Европа и на историческото человѣчество. Основитѣ на тия нови отношения се тургахж именно прѣзъ сжщото врѣме, когато окончателно падаше еллинизмътъ въ Истокъ и при политическото поробване на гръкия народъ; но постепенното развитие и дѣйствителното имъ изявление въ голѣми положителни послѣдствия станж късно и малко по малко. Руссия, която отъ XV и особенно отъ XVI вѣкъ се възроди нравственно и политически к въ абсолютната власть на Московскитѣ царье, които бѣхж станжли вече всероссийски царье, бѣше намѣрила политическото си обединение, имаше нужда отъ достатъчно врѣме за да развие своитѣ естественни и нравственни сили, като се приготовляваше политически и военно въ пжтя на голѣмото си историческо назначение. Новата русска монархия не се основаваше, както нормандската монархия прѣди монголското и татарското нашествие, върху народъ свободенъ, на военна аристокрация, на монархъ съ власть почти на простъ главнокомандующъ, и на градове свободно управлявани. Двѣстѣ и повече годишний монголский деспотизмъ бѣше направилъ дълбоки измѣнения въ социялното и политическо устройство на русския народъ. Русский народъ, покоренъ отъ монголитѣ, бѣше станжлъ робъ и на собственнитѣ си многобройни русски князье. Тия послѣднитѣ подъ монголското владичество бѣхж наредили управлението си по подобие на управлението на монголскитѣ ханове и бѣхж убили у русския народъ всичкитѣ

менти отъ първото демократическо устройство на народа, а особенно на колко-годѣ свободнитѣ градове, та бѣхѫ станѫли неограничени монарси, господари на живота и смъртьта на поданницитѣ си, споредъ патриархалнитѣ политически обичаи на Монголскитѣ владѣтели. А когато тия малки владѣтели се испѫдихѫ отъ Московскитѣ князье едноврѣменно почти съ унищожението на монголското владичество и цѣла Руссия поднаднѫ подъ единъ Царь, неограниченъ владѣтель на цѣла Руссия; тоя Царь се видѣ господарь и неограниченъ владѣтель на единъ покоренъ народъ и на подчиненитѣ малки князье, които съставихѫ единъ классъ благородни, наречени бояри, които работѣхѫ наистина на царя, но владѣехѫ и тѣ надъ една голѣма часть отъ народа. Русската държава, съ такъво вѫтрѣшно и политическо устройство, имаше нужда отъ врѣме и вѫтрѣшно развитие и отъ национално управление по прѣимущество, за да прислѣдва велика външна политика и да сполучва велики военни дѣла за идея още скрито сѫществующа и развивающа се въ народното съзнание. Отъ друга страна основаната върху развалинитѣ на разорената гърцка държава всемiрна османска държава, която владѣеше най-классическитѣ и най-прочутитѣ земи отъ Европа, Азия и Африка, която имаше подъ властьта си всичкитѣ сѣверни брѣгове на черно море и Кримъ и оттукъ дълбоко простираше владѣнията си въ земитѣ дори до прѣдѣлитѣ на Полша и съсрѣдоточаваше въ себе си почти всичката веществена и нравственна сила на мохамеданския свѣтъ, бѣше прѣзъ вѣкове още слѣдъ паданието на гърцката държава поради голѣмото си могѫщество страшна и непобѣдима въ цѣлия християнский свѣтъ отъ Европа, като тласкаше побѣдоноснитѣ си войски дори до центра на Европа. Срѣщу една такъва държава, която исключваше Руссия къмъ Черно море и къмъ православния Истокъ отъ всѣкакво съобщение, Руссия бѣше принудена поне въ растояние на толкова врѣме да държи отбранително положение, колкото и останѫлата Европа цѣла. Трѣбаше да се изминѫтъ два и повече

вѣка додѣто тая отбрана се обърне въ нападение. И това нападателно положение, което взе почти едноврѣменно Европа и Руссия, съединено съ постояннитѣ борби за свобода и независимость на гърцитѣ, даде нова фаза на источния въпросъ или по-добрѣ роди тоя въпросъ подъ извѣстната въ по-новата европейска история фаза и характеръ. Но тукъ нуждно е да изложимъ на кратко и съдържателно възникването и разнитѣ фази и перипетиитѣ на тоя въпросъ до началото на XIX вѣкъ.

XXVIII

Источний въпросъ.

Отъ когато съ появяването на гърцитѣ въ историята на свѣта ходътъ на человѣческия исторический животъ получи новъ характеръ и видъ и нови условяя за историческо развитие, отъ които произлѣзе историята на Европа, която се ра зличава отъ историята на Азия не просто по геогр фическото значение, но по значението на истинския дѣйствителний исторический животъ, оттогава Европа и Азия, по историческото схващание на работитѣ, се поставихѫ една срѣщу друга като враждебни сили, воюющи помежду си.

Голѣмитѣ и знаменателни за историята на человѣчеството перипетии на тая голѣма между Гърция или Европа и Азия борба оть врѣмето на персийскитѣ войни и на Алексяндра великия до най-послѣдната отъ всички, която прѣтърпѣ Гърция за Европа върху стѣнитѣ на Византия, пълнѭтъ най-важнитѣ и най-знамѣнититѣ страници отъ всемірната история. Слѣдъ тая послѣдня борба и окончателното поражение на византийския еллинизмъ и въздиганието на брѣговетѣ на Босфора голѣма азиятска държава западна Европа сама вече се появи противница на голѣмия врагъ на християнството и на европейската цивилизация, който слизаше сега отъ брѣговетѣ на Босфора и заплашваше да подчини подъ себе се цѣлата християнска Европа. Додѣто въ Византия сѫществуваше силната гърцка империя като цѣнтръ и крѣпость на цѣлия гърцкий свѣтъ, който отдѣляше християнството на западна F

ропа отъ Islямската Азия и Западъ и Истокъ живѣхѫ раздѣлени по между си всѣкий собственния свой исторический животъ, Islямската Азия, като имаше най-малко съприкосновение съ западна Европа, най-малко привличаше нейното внимание и влияние. Но отъ врѣмето на кръстоноснитѣ походи, когато религиозната ревность, която водѣше християнскитѣ ратници отъ Западъ къмъ свещеннитѣ мѣста на християнския свѣтъ, които се владѣехѫ отъ турцитѣ, донесе основаванието на политически християнски учрѣждения въ светитѣ мѣста, оттогава малко по малко походитѣ противъ Истокъ при религиозния си характеръ получавахѫ и политический. Истокъ не бѣше вече само свещенно мѣсто за благочестиви походи, но и широко поле за материално експлоатиране, за търговска спекула и за политическо прѣобладавание. Затова не само обитаванитѣ отъ Мохамедани источни земи, но и самитѣ християнски и гърцки станѫтѫ прѣдметъ за нападения и завоевания и политическо разширение. Кръстоноснитѣ походи се прѣдприемахѫ въ онова врѣме, когато схизмата между гърцкия православенъ Истокъ и западна Европа бѣше вече пълна, и самитѣ кръстоносни походи, които ставахѫ прѣзъ гърцкитѣ земи, още повече обтѣгвахѫ противоположноститѣ отъ схизмата и взаимнитѣ вражди. А постепенното политическо и военно ослабвание на византийската държава, когато напротивъ силата на Европа все повече се́ увеличаваше, и притезанието и бързината на папската власть да покори цѣлия християнский свѣтъ подъ върховната църковна хегемония на Римъ, всичко това силно дѣйствуваше, щото въ политическитѣ кроежи и военнитѣ дѣйствия противъ Истокъ и завоевателнитѣ замисли и спекулативни цѣли на западна Европа да не се обема само мохамеданский свѣтъ отъ Азия, но и гърцкий християнский свѣтъ отъ Истокъ. Така се зачевѫ и роди малко по малко новъ источенъ въпросъ подъ новъ европейский видъ, различенъ отъ голѣмия міровъ историческия источенъ въпросъ между Азия и Европа, между Азия и еллинизма, между мохамеданството и християнската борба. Тоя новъ источенъ въпросъ имаше за

цѣль отношенията на Западната франкска Европа къмъ Истокъ и подчинението послѣдния на западна Европа, били мохамеданци подчиняванитѣ народи, били християни. Даже завоевателнитѣ стремления на Западъ бѣхѫ обърнѫти повече къмъ християнския Истокъ нежели къмъ мохамеданска Азия, тъй като християнскитѣ земи лежѣхѫ по-близо до Европа и се считахѫ по-лесни за покоряване и прѣдставлявахѫ по-плодоносно поле за веществено и нравствено експлоатиране. Неблагодарнитѣ Франки, които прѣзъ цѣли вѣкове бѣхѫ запазили своето сѫществувание и християнството си само чрѣзъ силната отбрана на гръцката държава противъ цѣлата мохамеданска Азия, щомъ счетохѫ за изчезнѫла опастностьта за Европа отъ Азия, а избавителя на Европа-християнския гръцкий Истокъ именно чрѣзъ голѣмитѣ ония борби ослабнѫлъ и отпаднѫлъ отъ попървото могѫщество, обърнѫхѫ орѫжията и завоевателния си походъ противъ оная християнска държава, която прѣзъ цѣли вѣкове бѣше избавила Европа. Така едноврѣменно почти съ първия кърстоносенъ походъ Норманди изъ Италия, които имахѫ и нравствената помощь на папската църква, прѣдприехѫ противъ гръцката държава повторителни походи, които имахѫ за цѣль унищожението на тая държава. А четвъртий кърстоносенъ походъ вмѣсто да се отправи противъ града Иерусалимъ, който бѣше прѣвзетъ отъ невѣрнитѣ, обърнѫ се противъ Византия и нанесе унищожението на византийската държава отъ Франкитѣ, основаванието на франкската държава отъ Цариградъ и раздаванието на много гръцки земи и острови между разни франкски династии (1204). Много причини сѫдѣйствувахѫ, щото тая Цариградска латинска държава да се унищожи слѣдъ по-малко отъ половина вѣкъ врѣме. Но нито това унищожение нито възобновяванието на гръцката византийска държава повърнѫхѫ въ Истокъ първото могѫщественно положение на гъркоримската държава. Възобновената държава спазваше само една проста сѣнка отъ нѣкогашната горделива сила и слава и отъ името на византийската гръцка държава. И сѫществующитѣ отъ вѣкове самостоятелни и тогава достигнѫли

до извѣстна степень на политическо развитие и сила православни християнски на Истокъ държави Сърбия и България не можѣхѫ нито да усилѭтъ новата гръцка държава, нито чрѣзъ нѣкаква комбинация отъ политическо съединение и съюзъ да ѭ унищожѫтъ и да основѫтъ нова християнска православна, могѫществена колко-годѣ гъркославянска държава, която да може да противостои успѣшно на замислитѣ на Западъ. При такъво раздѣление и ослабвание на православния Истокъ, когато много источни гърцки земи отъ византийската държава до прѣдверията почти на Цариградъ се държѣхѫ отъ Турцитѣ, Венецияни и Геновези и други Франки распокъсвахѫ европейската часть на държавата и владѣехѫ множество острови и гърцки земи и особенно въ собственна Гърция. Въ самата столица на гърцката държава тѣ съставлявахѫ държава въ държава. Жадни за завоевания и славолюбиви франкски владѣтели, като французский Карлъ Андегавский, приготовлявахѫ голѣми походи за прѣвзимание на Цариградъ и унищожение на византийската държава. А византийскитѣ императори, като турярхѫ въ зависимость отъ благосклоннитѣ расположения на Папата спасението на държавата, тичахѫ при него и му поднасяхѫ подчинението на гърцката църква на папската власть като замѣна на исканата помощь. Такъвъ е мрачний видъ на источния въпросъ за християнитѣ на Истокъ въ първото му происхождение отъ европейската му гледна точка и фаза.

Много и тѣсни връзки нравственни, религиозни, политически и комерчески свързвахѫ Истокъ и Западъ около XIII и XIV вѣкъ отъ Сирия, Палестиня и Египетъ дори до Цариградъ и Черно море и брѣговетѣ на Дунавъ, и отъ XIV вече вѣкъ западна Европа се виждаше господарка на участьта на гърцкия Истокъ А рано или късно, мирно или съ война, цѣлия християнский Истокъ се виждаше прѣдопрѣдѣленъ да подпадне съвършенно и отъ всѣка гледна точка подъ Западната държава, когато едно ново внезапно промѣнение на работитѣ въ по-широкия крѫгъ на историята, като докара твърдѣ голѣмо измѣнение въ общото положе-

ние на Истокъ, силно повлия върху отношенията на Европа къмъ православния Истокъ. Това промѣнение, като въспрѣ по-нататъшното развитие на новия европейски источенъ въпросъ спрѣмо пакъ въздигнѫлия се въ всичкото си вѣликолѣпие и ужасъ голѣмъ міровъ исторический источенъ въпросъ, още веднъжь съедини нравствено християнския свѣтъ на Истокъ и Западъ и принесе словомъ и дѣломъ съдѣйствието на цѣлия християнский свѣтъ противъ появения въ историческия хоризонтъ новъ страшенъ и непобѣдимъ врагъ на християнството и на Европа, извѣстния въ историята подъ името османска държава. Чрѣзъ тоя новъ врагъ, възобновенъ още веднъжь въ историята на голѣмата война между Европа и Азия, подъ вѣликолѣпния и най-сериозния му міровъ исторический видъ, отношенията на Европа къмъ Истокъ получихѫ съвсѣмъ новъ характеръ и най-широки размѣри на развитие, на което послѣдствията, като влиянѭтъ и до днесь върху общо историческо развитие на Европа, съставляватъ и въ XIX вѣкъ сериозна глава отъ историята.

XXIX

Османската държава.

Основаванието на османската държава е отъ най-голѣмитѣ, най-чуднитѣ и най-важнитѣ събития отъ всемірната история, което съставлява нова фаза и новъ периодъ въ голѣмата борба между Азия и Европа. Тая държава захванѫ отъ едно династическо княжество и станѫ малко по малко не просто династическа държава, но всемірна ислямска държава, която отъ една страна обемаше всичката веществена и нравствена сила на мохамеданството, а отъ друга страна заплашваше да покори цѣлия християнский свѣтъ. Отъ тая гледна точка основаванието на османската държава има историческа важность твърдѣ голѣма не толкова относително происхождението на тая държава, колкото относително общия характеръ и общата истори-

ческа сила на създаденото съ нейното основавание историческо положение.

Незначителното происхождение на тая държава съвпада съ единъ исторический периодъ най-критический за участьта на мохамеданския свѣтъ и на мохамеданството. Мохамеданството, слѣдъ като въ врѣмето на първитѣ прѣемници на пророка, чрѣзъ първовидното въ историята по стремлението и скромностьта си распространие и распърсвание, се прострѣ като религия още и религиозна islямска държава отъ пуститѣ на Арабия до брѣговетѣ на Каспийското море и отъ Индуса и Яксурта до Пиринеитѣ, и само чрѣзъ могѫщественната отбрана на византийскитѣ царье и франкскитѣ князье въ Западъ се отказа отъ пакоряванието на Европа, — постепенно отпаднѫ отъ голѣмата оная стремителность и сила. И около IX вече вѣкъ сл. Хр. бѣше дошло до такъво вѫтрѣшно раздѣление и слабость, щото въ Западъ малкитѣ християнски князье отъ неподчиненитѣ на Исляма гори на Иберийския полуостровъ, чрѣзъ дързкитѣ и смѣлитѣ геройски борби за вѣра, освобождавахѫ отечественната земя отъ чужденцитѣ друговѣрци завоеватели, а въ Истокъ се възвишаваше съ новъ блѣсъкъ византийската държава отъ храбритѣ и юнаци царье Никифора Фока, Иоанна Цимиский и Василия Българоктона. Нó такъвото измѣнение на работитѣ не бѣше постоянно въ источната часть на Исляма. Тукъ ослабнѫлата сила и държава на арабския Islямизмъ се замѣстихѫ отъ XI вѣкъ сл. Хр. отъ младата и пълна съ сила държава на турския Islямъ. Разни турски народи, които по-прѣди бѣхѫ *християни* или идолопоклонници (1), като приехѫ отъ IX и X вѣкъ Islямството, дадохѫ му нови добродѣтели военни и политически. Постепенно тия Турци отъ войската, особенно отъ гарнизона на Халифитѣ, и отъ гражданскитѣ чинове станѫхѫ дѣйствителни господари на халифската държава и водѣхѫ тѣ висшата политическа

1) Отъ най-новитѣ изслѣдвания станѫ извѣстно, че много отъ турскитѣ ·оди на срѣдня Азия прѣди XI и XII вѣкъ, прѣди да станѫтъ мохаме ·, бѣхѫ приели християнството.

и военна власть, а Халифътъ, т. е. прѣемникътъ на пророка и върховний законенъ началникъ на Исляма се ограничаваше просто въ испълнението на званичнитѣ си обязанности. Така получи върховното намѣстничество на Халифството около края на XI вѣкъ прочутата султанска династия на Селджуцитѣ Турци, подъ юнашкитѣ князье на която държавата на турския Ислямъ пакъ се простре съ нова вѫтрѣшна и външна сила отъ границитѣ на Китай и на Индия до Египетъ и Егейското море. Тия турци откъснѫхѫ отъ византийската държава по-голѣмата часть отъ Мала Азия и отъ така откъснѫтитѣ византийски провинции се основа около края на XI вѣкъ особенна Селджукска държава въ М. Азия подъ името *Румъ* т. е. Романия (римска земя) съ столица Никея. Като се спускахѫ отъ тукъ сега, Турцитѣ можѣхѫ още около четири вѣка прѣди паданието на Цариградъ да гледатъ простирающитѣ се на близо брѣгове на Босфора. Нова всемірна ислямска държава отъ султани Турци и отъ халифи Араби заплашваше християнството въ самитѣ прѣдверия на Европа. Но при това ново появление на мохамеданската сила се повдигнѫ едно могѫщественно съпротивление отъ християнския свѣтъ въ западна Европа и тая християнска Европа, подбуждана отъ силно религиозно чувство, се опълчи съ войска противъ мохамеданската Азия въ разстояние на двѣстѣ и повече години, като поведе чрѣзъ прочутитѣ кръстоносни походи воинственнитѣ народи на Европа противъ Азия. Тая опасность прѣзъ XI и XII вѣкъ, която бѣше заплашила християнския свѣтъ отъ западна Европа, не бѣше по-голѣма отъ опасностьта на прѣдшествующитѣ вѣкове, даже бѣше много по-малка за западна Европа. А кърстоноснитѣ походи, които ставахѫ срѣщу такъвато опасность не сѫ отбранителни, но като нападателни походи собственно тѣ сѫ послѣдствие отъ усилванието на Европа отъ всѣка гледна точка на историческия животъ, а за поводъ имъ послужихѫ насилията, които се вършѣхѫ отъ Турцитѣ въ светитѣ мѣста. Оживлението на мохамеданския с
чрѣзъ турския елементъ бѣ гибелно само за г

Истокъ, защото истощаваше още повече отпаднжлитѣ вече сили на гърцката държава. Но отъ общл гледна точка турската селджукска държава отъ XI и XII вѣкъ не бѣше нападателна вънъ отъ прѣдѣлитѣ на Азия, даже никога не е прѣминува тия прѣдѣли. Но и продължението на могжществото и единството ѝ бѣ кратковрѣменно. И около края на XII вѣкъ мохамеданский свѣтъ бѣше раздѣленъ на много държави, малки и голѣми; противъ нѣкои отъ тѣхъ постоянно воювахж кьрстоноцитѣ въ Сирия, Мала Азия, въ Египетъ, а послѣ и въ другитѣ земи на сѣверна Африка. Заради това и послѣдствията отъ кьрстоноснитѣ походи, ако и да не бѣхж голѣми отъ политическа и военна гледна точка, но при всичко това тѣ бѣхж достатъчно важни отъ гледна точка на защитата на християнството въ Азия противъ мохамеданството, което тукъ имаше голѣмата си държава. Отъ друга страна прѣзъ сжщото врѣме гърцката въ Цариградъ монархия чрѣзъ династията на Комненитѣ окржжаваше съ една послѣдня сила и съ единъ послѣдень блѣсъкъ византийската държава и усмиряваше мохамеданскитѣ държави въ Мала Азия и Сирия. А отъ началото на XIII в. сл. Хр., когато европейскитѣ кърстоносци се борѣхж още непрѣстанно противъ мохамеданството въ Сирия и Египетъ, мохамеданский свѣтъ отъ горня Азия прѣтърпѣваше страшни опастности, които идѣхж отъ источнитѣ краища на Азия и го заплашвахж съ погибель. Голѣмитѣ нашествия върху срѣдня и западна Азия на идолопоклонницитѣ Монголи подъ Чингисъ Хана и прѣемницитѣ му; унищожението отъ тѣхъ на мохамеданскитѣ държеви отъ срѣдня Азия; прѣвзиманието на свещения градъ Багдатъ, сѣдалището на православния Халифъ и столица на православното мохамеданство; умъртвяванието на Халифа и бѣгството на прѣемницитѣ му въ Египетъ и така станжлото унищожение на Халифската държава отъ политическия ѝ характеръ и сила; общитѣ интереси на съюзнитѣ отношения, които свързвахж идолопоклонницитѣ отъ Персия и Месопотамия съ византийцитѣ и кърстоносцитѣ противъ мохамеданскитѣ държави; — всичко това се виждаше, че води

държавата на Исляма въ Азия въ най-критическо положение и прѣдвѣщаваше съвършенното ѝ разоряванне.

Но отъ това критическо положение Ислямътъ излѣзе пакъ могѫщественъ като религия, а религиозното въспраянние се послѣдва отъ съединеното нераздѣлно съ религията управление и отъ политическата държава на Исляма. Ислямътъ не можѣше да се разори като политическа сила, додѣто не се разорѣше като религиозна сила. Но именно тогава се доказа живителната сила на Исляма, като религия, върху варварскитѣ народи. Всѫду, както въ срѣдня и западна Азия, така и въ самата Европа (Руссия) монголскитѣ повелители, гонителитѣ въ начало на мохамеданството, приехѫ прѣзъ XIV вѣкъ Исляма и се борихѫ за распространението и закрѣпванието му въ централна Азия и въ източнитѣ земи на Руссия. Това направи особенно Тамерланъ въ срѣдня Азия и въ Индостанъ.

Въ Египетъ слѣдъ много смущения и бунтове основа се около края на XIII вѣкъ силната военна държава на Мамелюцитѣ, която се прострѣ и въ Сирия и Месопотамия, и унищожи послѣднитѣ остатки отъ кърстоноснитѣ държави. А настанѫлото отъ владѣнието на франкитѣ отпадване и ослабванне на византийската държава способствова за усилванието на турската държава въ Мала Азия. Но всичко това спаси просто положението на мохамеданството въ Азия и увеличи отбранителната му сила, безъ да му даде вѫтрѣшно политическо единство и външно нападателно стремление. А онова, което му даде съвсѣмъ нова нравственна сила, вѫтрѣшна живость и политическо единство и държавата на Исляма отъ отбранителна станѫ нападателна въ Европа и чрѣзъ окончателното разорение на византийската държава направи Европа поле на голѣмитѣ си противъ християнството борби, бѣше силата на османската държава.

Отъ всичкитѣ голѣми завоевателни държави въ Азия, колкото сѫ се въздигали отъ врѣмето на Кира, Дария и Ксеркса до Нуширвана, Малекшаха, Чингисхана и Тамерлана и на великитѣ турски князье въ

Азия и простирахѫ силата си до прѣдѣлитѣ на Европа и по-нататъкъ отъ тѣхъ и направо или посрѣдствено сѫ заплашвали свободата на европейския свѣтъ, турската имаше тая своя особенность и прѣимущество, което ѭ направи най-страшна за Европа, че бѣ въздигнѫта въ самитѣ прѣдверия на Европа и, като се увеличи и усили въ Европа, оттукъ отъ Европа и прѣзъ Европа се впуснѫ най-напрѣдъ върху Азия. А отъ това, когато завоевателното стремление на другитѣ азиятски държави, които имахѫ центра си въ Азия, повече се истощаваше въ прѣдѣлитѣ на Азия и Европа, и силата много пѫти ставаше слабость като се прѣмѣстваше на европейската земя, — османската държава, като търсѣше исходна точка и центръ за дѣйствувание въ самата Европа, обърнѫ всичкото си младенческо стремление къмъ разорението на гърцката държава въ Истокъ и покоряването на всичкитѣ християнски народи отъ гърцкия или иллирийския полуостровъ. Родена съвсѣмъ незабѣлѣзано въ врѣмето на унищожението на турската държава въ Мала Азия като една отъ многото турски държавици, на които бѣ се раздѣлила оная държава, вѫтрѣ въ границитѣ почти на малкитѣ византийски владѣния въ Азия, въ Витиния, не далечь отъ Бруса, прострѣ се още при раждането си върху азиятскитѣ брѣгове на Мраморното море (Пропонтида) и на Хилкстонтъ срѣщу Цариградъ и Тракия, и отъ тоя заливъ се впуснѫ да завоевае гърцкитѣ и славянскитѣ земи въ Европа. Нападателнитѣ и неубозданитѣ нейни чети прѣминѫхѫ въ малко врѣме гърцкия полуостровъ по всичкитѣ посоки и обсадихѫ Цариградъ, прѣди още да се покори на новата държава третята часть отъ мохамеданската Мала Азия. И не само ядката на османската държава съставихѫ гърцкитѣ християнски земи, но отъ гърци и гърцка кървь се уголѣми и укрѣпи чудесно тая мохамеданска държава. Не само мнозина отъ първитѣ герои ратници на новосъставената държава бѣхѫ потурчени гърци, но и чрѣзъ основаването на страшния оня еничарский легионъ, който се състоеше отъ гърци и други християни, които се зимахѫ за войници въ тоя

легионъ въ силата на прочутия *„законъ за събиране дѣца"*. Чрѣзъ тоя законъ всичко, което по множество или по сила и добродѣтель тѣлесна, духовна, военна и политическа се отнемаше отъ гръцкия народъ, се прилагаше на турския и увеличението и укрѣпването на послѣдния имаше за послѣдствие намалението и ослабването на гръцкия. Гръцки дѣца по рождение или по происхождение бѣхѫ ония пълководци и войници, които съ огънь и желѣзо прѣминѫхѫ прѣзъ всѣка гръцка земя и гръцко море и всичко покорихѫ подъ държавата на Исляма. Родомъ Гърци, или Албанци, или Славяни бѣхѫ, особенно слѣдъ прѣвзиманието на Цариградъ, всички почти най-велики и най разумни политически и военни мѫжье отъ тая ислямска държава. Но здравата и снажната часть отъ гръцкия народъ, която приемаше мусюлманството всѣка година чрѣзъ *събирането на дѣца*, не съставляваше само най-храбритѣ и най-фанатическитѣ чети отъ мохамеданската армия, но и нескончаема школа за придворни, политически и военни службаши на османската държава.

Системата на дѣтосъбиранието бѣше най страшното и най-убийственното срѣдство за истрѣблението малко по малко на гръция народъ за положителна и отрицателна, веществена и нравственна полза на османската държава. Но то не бѣше единственното срѣдство. Много други веществени и подбудителни причини отъ прозелитизмъ способствовахѫ за сѫщата цѣль. Въ нѣкои християнски земи, като въ Критъ, Македония, Епиръ, Албания, България, Сърбия, Босна, всичката почти христианска аристокрация отъ тия земи прие Ислямството, за да запази общинскитѣ си привилегии. Така Гърция и съ нея цѣлий православенъ Истокъ, осѫдена да кѫса съ собственнитѣ си рѫцѣ червата си, вървѣше малко по малко къмъ съвършенна погибель, ако едно по благоприятно обращение и по-благоприятни обстоятелства, за които на друго мѣсто ще говоримъ, не измѣнѣхѫ тия условия за сѫществуванието и живѣянието заедно съ османската държава.

Такъвото умножавание и развитие на турската държава, което съставляваше истинската причина и сила на тая държава въ Европа, срѣщу християнския свѣтъ, свързано съ други обстоятелства, които имахѫ началото и причината си въ тогавашното състояние на Ислямитския свѣтъ, възведоха тая държава до силата и висотата на всемірна ислямитска държава. Въ врѣмето когато се основа малката и скромната въ начало османска държава въ най-сѣверозападния ѫгѫлъ на Мала Азия не сѫществуваше, както казахме по-прѣди, никакъвъ силенъ центръ въ мохамеданската Азия, никаква мохамеданска държава, която да може да свързва и да задържа раздѣленитѣ и лишавани отъ всѣка свързка елементи на Исляма споредъ прѣданията на панислямското начало на арабското халифство и на всемірната ислямска държава на Турцитѣ Селджуци султани. Халифството отъ врѣмето на завоеванието на Багдатъ отъ Монголитѣ (1258) сѫществуваше само по име въ Египетъ подъ покровителството на Мамелюцитѣ султани отъ тая земя, а Мала Азия, Армения, Персия, срѣдня Азия, сѣвернитѣ страни на Африка и обитаваната отъ Монголитѣ източна и южна Руссия съставлявахѫ много особни държави, произлѣзли отъ една страна отъ разорението на голѣмата селджукска държава, а отъ друга — отъ голѣмата монголска държава. Всѫду въ мохамеданския свѣтъ сѫществуваше материалъ и сила, но никадѣ свързка, съсрѣдоточение и вѫтрѣшно единство. Идеята на панислямската държава, която (идея) отъ съединението въ мохамеданството на църква и държава, религия и господарство е сила политичеcка положителна, виждаше се изчезнѫла отъ мохамеданската история. Но именно тая сила младата османска държава възърнѫ на Исляма не само чрѣзъ могѫщественното си военно и политическо устройство и. чрѣзъ дарбата на първитѣ свои владѣтели, но и чрѣзъ юнашкия религиозенъ блѣсъкъ, който носѣше държава така бързо и неочаквано всрѣдъ християнский народъ и върху неговото разорение чудесно възвишавана и закрѣпвана и заявляюща на ислямския свѣтъ за рождението и сѫществуванието си чрѣзъ

голѣмитѣ войни и въстържествувания противъ невѣрнитѣ (гяуритѣ). Въ турската държава се възраждаше, така да се каже, мохамеданството и мохамеданската църква съ най-свещеннитѣ прѣдания и висшето ѝ прѣдназначение, което се намираше въ борбата противъ столицата на християнския свѣтъ (както се считаше Цариградъ) и въ унищожението държавата на Ромеитѣ, което напраздно бълнувахѫ пророкътъ и толкова велики владѣтели на Исляма прѣди въздиганието на турската държава, като испращахѫ прѣзъ вѣкове противъ крѣпостьта на християнския свѣтъ безбройнитѣ свои войски и морски сили. Приготвена съ такива естественни и нравственни сили, османската държава скоро се наложи военно, политически, религиозно и нравственно на мохамеданския свѣтъ. Зрѣлището, което прѣдставлява османската държава въ разстояние на двѣстѣ и повече години, зрѣзището, въ което цѣла държава ни се прѣдставлява като войска находяща се на походъ и въ постоянно нападателно движение кога къмъ Азия, кога къмъ Европа, — е зрѣлище отъ най-величественитѣ и най-чудеснитѣ въ историята на свѣта. И като приливъ и отливъ тоя потокъ отъ человѣци, кога излиза изъ Европа излива се върху Азия до Тигръ и Ефратъ, а по нѣкога внезапно въ постоянната на двата материка война повърща обратно отъ Азия страшнитѣ си вълни до иллирийскитѣ Алпи и Карпатскитѣ планини.

Прѣвзиманието на Цариградъ даде най-послѣ на тоя пространъ лагеръ постояненъ центръ, основа и исходна точка за правилно движение и простирание къмъ всѣко направление. Веднъжь станѫла така голѣма и могѫществення турската държава, слѣдъ малко тя станѫ и всемірна ислямитска чрѣзъ званичното и религиозно въ себе си и чрѣзъ себе си осветявание панислямското политическо единство и възправянието на халифството. Въ ислямитския свѣтъ върховната политическа и религиозна сила е нераздѣлна отъ върховната духовна власть. Църквата на Исляма е земната държава на Бога, при която нѣма друга земна държава на человѣци. Цѣльта на държавата е

запазванието и распространението на Исляма. Началницитѣ на държавата сж намѣстницитѣ на пророка и всичкитѣ войници сж апостоли на вѣрата и се борѭтъ съ меча за държавата на Исляма. Поради такьвия характеръ на Исляма онова, което въ Европа, отъ самото естество на религията и отъ характера на историческото развитие, само по вжтрѣшна идея сжществуваше въ всемірното християнско управление на светата римска империя,—това въ ислямитската Азия, и поради характера на религията и поради историческото развитие на азиятскитѣ народи, сжществуване като сила положителна въ историята, съгласна въ всичко съ естеството на дѣйствителната история. Въ Европа при дѣйствителната всемірна духовна държава на Църквата не можѣше да сжществува всемірна християнска държава политическа несъгласна нито съ държавата на Църквата, нито съ другитѣ исторически елементи и сили, чрѣзъ които сж се създали много центрове политически, отъ които сж произлѣзли съ врѣмето особнитѣ народи. Въ Исляма държава и управление бѣхж понятия непостижими вънъ отъ цѣлокупната държава на Църквата. Национални и естествени филетически раздѣления не намирахж мѣсто въ тая държава. Народность и националность въ европейската снисъль нѣма друга освѣнъ общата ислямската. Затова и всичкитѣ велики завоеватели, които происхождахж отъ особни мохамедански народи, гледахж държавата да направѭтъ панислямска и най-великитѣ отъ владѣтелитѣ на тая всемірна държава управлявахж като повѣрени (упълномощени) на Халифа. А всички владѣтели, които въздигахж въ който и да е кжтъ на мохамеданския свѣтъ нѣкои малки държави и династии, трѣбаше да се свързватъ чрѣзъ нравственната политическа свързка, направо или посрѣдственно, съ Халифа или неговия намѣстникъ, за да владѣѭтъ законно. Но османската държава различава и съ това отъ всичкитѣ други голѣми турски, персийски и татарски мохамадански държави, че когато въ послѣднитѣ владѣтелитѣ се считахж просто намѣстници на Халифството, Османскитѣ Султани двѣ поколѣния слѣдъ прѣвзи-

манието на Цариградъ станжхж сами халифи на правовѣрнитѣ мохамедани (Сунититѣ) по начинъ първовиденъ въ историята на Халифата. Защото тѣ не само не произхождахж отъ който и да е халифский домъ, но нито бѣхж родомъ Араби. Внукътъ на завоевателя на Цариградъ и вторий слѣдъ него наслѣдникъ на прѣстола Селимъ I, като унищожи държавата на Мамелюцитѣ въ Египетъ и Сирия, задължи (1518) находящия се подъ защитата на Мамелюцитѣ Султани Египетския Халифъ Мутавакилъ отъ рода на Абасцитѣ (послѣдний отъ Абасцитѣ, които, както вече се каза, слѣдъ завзиманието на Багдатъ отъ Монголитѣ избѣгахж въ Египетъ и живѣехж като прости духовни началници подъ покровителството на Мамелюкскитѣ Султани) да се откаже званично отъ своитѣ и на своя домъ права върху Халифата. Така станжлото прѣминуванпе на халифското достоинство отъ дома (рода) на пророка (Абасцитѣ бѣхж роднини на дома на пророка) и отъ рода на арабитѣ върху владѣтель Турчинъ колкото неправилно се виждаше външно, толкова се оправдаваше вжтрѣшно. И тукъ прѣодолѣ не само логиката на дѣйствителната сила, но и религиозната и политическа общность на Исляма. Домътъ на Османа, който унищожи гръцкоримската държава, който завладѣ обѣщания прѣди вѣкове отъ пророка на Исляма *) и незавзетия отъ никой Халифъ, при всичкитѣ страшни

*) Пророкътъ бѣше прѣдсказалъ за Цариградъ, че имаше нѣкога да падне той подъ държавата на Исляма: „Щастлива, казваше той, войската, която влѣзе въ него, блаженъ пълководецътъ, който води тая войска". Това изречение изрыба съ златни букви Завоевательтъ надъ входа на съграденната отъ него на мѣстото на църквата на Св. Апостоли тезоименна джамия (Султанъ Мехметъ Джамиси.)

Его сжщитѣ думи отъ пророчеството на Мохамеда, както тѣ сж издълбани надъ входнитѣ врата на споменжтата джамия:

„Летефтеханнель Костантиниету ве ни'мель емиру емируха ве ни'мель джейшу залик-ель джейшу".

Навѣрно Цариградъ ще падне въ ржцѣтѣ на Исляма и тогавашний царь колко хубавъ и блаженъ царь е, и войската му колко хубава и блаженна войска е.

Прѣв.

походи, градъ, бѣше истинский домъ на Халифството. Отоманский Султанъ, който прѣмѣсти държавата на Исляма отъ Азия въ Европа; който понижи толкова християнския свѣтъ на Европа и се отмъсти така за обидата отъ кърстоносцитѣ; който станж прѣдъ очитѣ на Ислямския свѣтъ господарь на тритѣ суши и на двѣтѣ морета и ключеносецъ на свещеннитѣ градове Мекка и Медине, бѣше по право Халифъ. Така тѣсно се свърза силата и участьта на османския домъ и на османската държава съ силата и участьта на Исляма! А това е, при другото, което придава на държавата особна нравственна сила, цѣлость и трайность, отъ които се лишаватъ голѣмитѣ азиятски държави, които падатъ и се унищожаватъ обикновенно съ сжщата скорость, съ която се въздигатъ и възвишаватъ. Това е така сжщо което прави въ отоманската държава властьта и идеята на общата държава много по-дѣйствителна, отколкото това се е сполучило въ Източната гърцка държава и въ светата западна римска държава.

Гервинусъ, като расказва нѣкои невѣроятни донѣкадѣ работи, забѣлѣзва, че общата Западна християнска империя отъ начало е била слаба, защото е имало двоица началници на християнския свѣтъ, Папата и императорътъ. Щѣше да бжде, казва, тая власть наистина могжществення обща европейска сила, ако двѣтѣ власти се съединѣхж въ една върховна, както станж въ Цариградъ въ достоинството на християнина императоръ. Дѣйствително е парадоксъ, недостоенъ за историкъ като Гервинуса, да се мисли, че Цариградский императоръ е билъ и Папа и царь. Сравнението е нещастно и по начало и въ историческитѣ послѣдствия и заключения, които Гервинусъ не слѣдва, но които ние добрѣ знаемъ. По сравнението и уприличението на Гервинуса щѣще да бжде най-сполучливо, ако се правѣше не съ Гърка византиский императоръ, но съ Османеца Султанъ и Халифъ, който съединява въ себе си всѣка политическа, религиозна и нравствена сила и власть и прави своята държава всемірна

държава на Исляма съ всичката веществена и нравствена сила на такъва всемірна държава. До такъва наистина сила и голѣмина отъ всемірна държава се възвиси въ разстояние на малко поколения уголѣмената вжтрѣ въ прѣдѣлитѣ на византийската държава незначителна Османска държава, която се въздигнж по едно случайно стечение на обстоятелства едновременно почти съ отниманието на Цариградъ отъ Гърцитѣ, слѣдъ унищожението на тамошната франкска държава. А станжлото чрѣзъ тая държава голѣмо промѣнение на работитѣ, както въ Азия, така и въ гърцкия Истокъ, даде съвършенно новъ характеръ на отношенията на западна Европа къмъ Истокъ и произведе нова фаза на источния въпросъ.

XXX

Положението на Европа спрѣмо Османската държава.

Появяванието въ Европа и бързото напрѣдване на войскитѣ на страшната азиятска и мохамеданска държава на Османитѣ повдигнж сериозно отъ началото на това появяване вниманието на Европейскитѣ народи и държави къмъ онова що ставаше въ Истокъ. Виждаше се, че една обща сериозна опасность заплашваше християнския свѣтъ не само въ гърцкия Истокъ, но и въ зададна Европа, а особенно въ пограничнитѣ съ гърцкия полуостровъ европейски земи. Срѣщу такъвато опасность всички сжществующи между Европа и Истокъ разногласия, крамоли и сблъсквания поради религиозни раздѣления и дуги интереси, за които говорихме въ прѣдидущитѣ глави, се виждахж да отстжпватъ прѣдъ висшата нужда за една обща защита противъ общитѣ неприятели на християнската вѣра. Истина е, че папската църква се виждаше и тогава, че се ползоваше отъ тежкото положение на гърцката държава, което проистичаше отъ опасноститѣ, които заплашвахж Цариградъ, за да сполучи чрѣзъ обѣщания на помощь и покровителство отъ Западъ съединението на църквитѣ и да подчини гърцката църква подъ държавата на Папата. При това Венеци янското

и Геновезското господарства, които прѣди много врѣме бѣхѫ основали въ Истокъ свои особни държави, слѣдвахѫ да се отнасять и съ турцитѣ и съ християнитѣ съ голѣмо прѣдпазвание. Но надъ тия прѣдпазливи отношения и дѣйствия едно общо чувство отъ страхъ за находящата се въ опасность християнска Европа и отъ една малка симпатия към единовѣрци, и едно слабо въодушевление за борба въ полза на находящето се въ опасность християнство въ Истокъ, като едно слабо отражение на великолѣпнитѣ и славни кърстоносни походи отъ миналитѣ вѣкове, надъхвахѫ народи и владѣтели европейски и водѣхѫ въ Истокъ храбритѣ, но нещастни ратници отъ Никополь (1396) и Варна (1444). Паданието на Цариградъ направи опасностьта за Европа по-сериозна. И срѣщу належащата опасность както папитѣ, така и нѣкои държави и господарства европейски (особенно Италиянски), като зимахѫ прѣдварително мѣрки за собственната си безопасность, борѣхѫ се по всѣкакъвъ начинъ и работѣхѫ за повдигание на единъ голѣмъ кърстоносенъ походъ, който да има за цѣль, ако бѫде възможно, съвършенното испѫждание на Турцитѣ изъ Европа. Но всичкитѣ трудове и на папската църква и на нѣкои владѣтели за такъва една смѣла борба имахѫ само малки послѣдствия. Кърстоносний духъ, който бѣ наченѫлъ прѣди четиристотинь години и прѣзъ цѣли два вѣка постоянно испращание противъ Азия повечето подлежащи на военна повинность младежи отъ Европа, не работѣше вече съ сѫщето стремление и живость и успѣхъ при всичко, че належащата опасность бѣше по-голѣма. Не топло и живо религиозно чувство въ полза на измѫчванитѣ отъ Турцитѣ християни, но страхъ и грижа за собственната си държава срѣщу постоянно увеличающата се турска сила, а понѣкога и лично славолюбие на нѣкои владѣтели бѣхѫ подбудителнитѣ причини, които движѣхѫ владѣтели и държави противъ ислямския Истокъ. Папитѣ, слѣдъ прѣвзиманието прѣзъ 1480 на италиянския градъ Отранто и исколванието на жителитѣ му, се боехѫ за сѫществуванието на самия Римъ. Венициянитѣ искахѫ да

повдигнжтъ Европа на кърстоносенъ походъ само когато тѣхнитѣ владѣния въ Гърция прѣминувахж подъ държавата на Отоманитѣ. Маджарската държава и, слѣдъ нейното разорение отъ Турцитѣ, нѣмската държава се борѣхж противъ Турцитѣ, които обсаждахж Виена, и се защищавахж за собственното си сжществувание. Напротивъ, Французский царь Карлъ VIII се приготовляваше за война противъ Турцитѣ, за да се въскачи той на прѣдстола на Палеологовцитѣ. При такъвото обърщание на работитѣ, на недостига сирѣчь отъ всѣко общо дѣйствувание и прѣдприемание на общъ кърстоноссенъ походъ, способствоваше на религиозното чувство, което съединяваше нѣкога всичкитѣ народи на Европа, въ общия интересъ на религията, и увеличаваната отъ день на день разлика на политическитѣ интереси на разнитѣ европейски държави въ съставляющата се тогава европейска конфидерация. Колко голѣма е била тая противоположность доказа се особенно въ 1571, когато Кипърскитѣ кланета и голѣмитѣ успѣхи на Турцитѣ въ срѣдиземното море докарахж най-послѣ коалицията отъ Испания, Венеция, Папата и Мелитийскитѣ рицари противъ Турция. Коалицията се свърши съ славното морско сражение при Навпактосъ и блѣстящата побѣда на християнитѣ. Но тая най-голѣма сама по себе си сполука, която за първъ пжть въ историята вдъхнж толкова страхъ на Турция отъ страна на Европа, останж безъ важенъ резултатъ, защото нѣмаше съгласие и обща цѣль между побѣдителитѣ. Така и всичкитѣ други начинания противъ Турцитѣ отъ XVI и XVII вѣкъ бѣхж или единични или съвършенно отбранителни, имѣющи за цѣль повече да турнжтъ граници и огради на силата на Турцитѣ за ограждение безопастностьта на непосрѣдственно заплашванитѣ. Освѣнь това, положителна цѣль на нападателното дѣйствувание противъ отоманската държава не сжществуваше вече по причина на станжлитѣ голѣми промѣнения въ политическия животъ на Европа отъ врѣмето на кърстоноснитѣ походи. На кърстоноснитѣ походи положителната цѣль бѣше освобождението на светитѣ мѣста отъ невѣрнитѣ и

въздиганието на християнска държава въ ония свещенни и почитани отъ християнския свѣтъ мѣста на люлката на християнството. Прѣди прѣвзиманието на Цариградъ отъ Турцитѣ цѣльта на малкитѣ кръстоносни походи, които тогава ставахѫ, бѣше избавлението на византийската държава и изпъждането на Турцитѣ изъ Европа. Но сега какво имаше да се случи чрѣзъ голѣмъ кръстоносенъ походъ. За възкресвание на византийската империя никакъ не мислѣхѫ вече франкитѣ; а за изпъждание изъ Европа на Турцитѣ, които владѣехѫ до Карпатитѣ и до вратата на Виена, не бѣше възможно вече да става дума. Дѣйствително Папата въ такъвато фаза на източния въпросъ скрои въ ума си свой планъ за рѣшаванието му, състоящъ въ приеманието отъ османцитѣ християнската вѣра и чрѣзъ тая християнска отоманска държава възстановяванието на източната римска държава и на християнството въ Истокъ подъ духовната власть на Папата. Но именно такивато планове свидѣтелствуватъ просто колко вече Европа бѣше се помирила съ създаденото ново положение, което малко по малко начени да съставлява елементъ, на който можѣхѫ да расчитатъ европейскитѣ държави всѣка една за собственнитѣ си интереси въ взаимнитѣ помежду имъ отношения. Именно въ онова врѣме, когато се въздигнѫ въ Европа и се затвърди голѣмата азиятска държава, Европа съставляваше вече федерация отъ голѣми държави, които търсѣхѫ въ голѣми и ужасни войни да се обезпечѫтъ едни спрѣмо други и да си спечелѭтъ нѣкое относително надмощие. Тия крамоли и сблъсквания бѣхѫ толкова голѣми и продължителни, особенно между Франция и светата римска държава, а най-вече съ хабсбурската династия, щото когато още една голѣма часть отъ Венгрия ставаше турска провинция, а Италия и Германия треперѣхѫ прѣдъ турскитѣ навлизания, французский царь Францискъ I, който въ 1517 бѣ се опиталъ да съедини Испания и Германия и Франция въ *християнско братство* противъ Турцитѣ, за голѣмо очудвание и ужасъ на Европа не се стѣсни да сключи съюзъ съ страшния султанъ Сулейманъ II противъ хабсбург-

ската държава и да отстжпва мѣсто въ французскитѣ пристанища на турската флота, испратена да нападне брѣговетѣ на Италия. Вѣрно е, че по онова врѣме Турция бѣше сила могжществена не имѣюща нужда отъ съюза на никоя държава и прѣзираше цѣлата Европа и не приемаше никакво сближение съ нея, но въ великолѣпното си уединение (изолирване) отъ Европа, както нѣкога византийската държава, тя виждаше величието си; а нейнитѣ отношения къмъ Франция бѣхж повече покровителственни отколкото съюзнически. Обаче и така се осветяваше едно посрѣдственно начало на по-близки отношения между Турция и Франция. И всичкитѣ европейски държави по подражание на Франция рано или късно поискахж да се свържжтъ съ Турция чрѣзъ приятелски отношения, та да получжтъ направенитѣ на Франция отстжпки, отъ които произлѣзохж прочутитѣ привилегии на чужденцитѣ въ Турция, извѣстни подъ името *капитулации* или *договори* (Capitulations-условия). Чрѣзъ тия договори всѣка държава е сполучвала отъ Турция за своитѣ поданниици, прѣбиваюши въ Турция, и за консулскитѣ власти права, които създавахж държава въ държава според̀ европейскитѣ идеи и основни начала за държава, които признава днесь и Турция въ отношенията си къмъ силитѣ. Тия права, отстжпени доброволно отъ Султана безъ война и безъ нужда, днесь се считатъ отъ Европа че сж придобили съ течението на врѣмето сила на международно право и напраздно Турция се бори да унищожи такивато договори, като ги счита като станжли доброволно и по *милость* отъ Султана, а не по задължение.

Така почнжтитѣ между Турция и европейскитѣ държави отношения и ослабнжлото слѣдъ Сулеймана II завоевателно стремление на турската държава направихж постепенно Турция по-малко опасна и страшна спрѣмо Европа. Страшното нападателно стремление на Турция малко по малко прѣстанж отъ края на XVI и отъ началото на XVII вѣкъ. Това бѣше послѣдствие повече отъ постепенното промѣнение, станжло въ вжтрѣшното устройство на тая държава. Три най-важни

елементи и най-голѣми сили отъ това устройство малко по малко отпаднѫхѫ и не само първата си енергия изгубихѫ, но докарахѫ отпадването и безсилието и на цѣлия организмъ. Тия три елементи бѣхѫ: системата на еничаритѣ, системата на тимариотското и военно устройство и най-послѣ Султанското достоинство.

Еничаритѣ съставлявахѫ страшна веществена и нравственна сила додѣто се зимахѫ исключително отъ християнитѣ и съставлявахѫ войска, на която всичкитѣ войници, като неженени и всѣкога войници, незнаехѫ никаква друга нравственна свързка съ свѣта и живота освѣнь държавата, като нѣмахѫ никакъвъ баща и покровитель освѣнь Султана, съ когото, като привелигировани, наедно воювахѫ и за отечество имахѫ лагера, а за нравственни подбудители на живота — свещенната война, религиозния фанатизмъ, съединенъ съ продължителенъ войнишкий животъ, а веществении опустошението, грабителството и заробванието. Но тая войска промѣни и характеръ и назначение, щомъ се смѣсихѫ съ потурченитѣ християнчета и турчета и, като имъ се позволи да се женѭтъ, замѣнихѫ въ мирно врѣме лагера съ сѣмейното огнище, и вмѣсто продължителната въоржжена военна диета се прѣдадохѫ на разни промишленни занаяти и съставихѫ въ другата войска привилегированъ елементъ, който се стремѣше къмъ бунтове и разрушения.

Тимариотската система на Турция, която въ началото разумно свързваше войнишкото рицарско благородство съ военна и административна организация; която обърщаше държавата цѣла въ военепъ лагеръ въ състояние да искара въ всѣкий моментъ безчисленъ брой ратници отъ всѣко оржжие, малко по малко, чрѣзъ системата на съединението множество рицарски тимари се обърнѫ въ феодална полиархия, която разрушаваше административното единство на държавата. Най послѣ Султанътъ съставляваше страшна и непобѣдима нравственна и военна сила, додѣто тоя единственъ въ съзнанието на вѣрнитѣ прѣдставитель и баща на всички вѣрни, поставенъ отъ Бога да води войскитѣ на Ислямa въ пѫтищата и стѫпкитѣ

на Бога за завоеване на свѣта и покоряване на невѣрнитѣ подъ държавата на Исляма, това величайше и височайше прѣдназначение на всѣкий Муслимъ (муслюманинъ) въ свѣта, отговаряше на такъвото прѣдназначение, като испълняваше вѣрно своитѣ обязанности съ придружаване на всѣкадѣ въ свещеннитѣ войни войската и еничаритѣ си, като живѣеше повече въ лагера, прѣпасанъ постоянно съ меча и държащъ коня си денѣ и нощѣ осѣдланъ (както пишѣше Сулейманъ на Франциска). Но тая сила отпаднѫ щомъ султанътъ замѣни лагера съ харемлика и войнишкия въ лагеритѣ животъ съ мирния и насладителния (приятния) Сарайский животъ, и остави правителството въ мирно и военно врѣме на слуги и фаваризирани отъ двореца му. Развращението и отпадването на казанитѣ три елемента докарахѫ застой въ военния и политическия животъ на турската държава, а застойтъ по нужда имаше да донесе слабость и отпадване. Около края на XVII вѣкъ (1683) още веднъжъ се възбуди страшната сила на Османлиитѣ и турскитѣ войски се появихѫ втории пѫть прѣдъ стѣнитѣ на Виена и заплашвахѫ да завоеватъ Германия и да въздигнѫтъ въ сърцето на Европа втора турска държава съ столица Виена. Но това ново нападение бѣше много по-слабо по вѫтрѣшната сила отъ онова прѣди 150 години; то бѣше послѣдствие отъ славолюбивитѣ планове на управляющитѣ държавата и на политическитѣ интриги на Франция отколкото отъ общото военно и завоевателно стремление и расположение на народа и на държавата. Затова и новата несполука прѣдъ стѣнитѣ на Виена на турското орѫжие не бѣше, както оная прѣди 150 години, простъ нещастенъ епизодъ безъ важни послѣдствия, но начало на голѣми несполуки и продължителни поражения, които докарахѫ голѣми промѣнения въ отношенията на Турция и на Европа. Нападнѫтата Австрия не се ограничи въ сполучлива отбрана, но чрѣзъ силно нападение слѣдва въ разстояние на 16 години съ много съюзници, Полша, Руссия и Венеция войната противъ Турция, която се свърши съ знаменития Карловацкий договоръ за миръ (1699)

който обяви окончателното поражение отъ страна на Европа и наченжтото падание на Турция. Въ тая достозабѣлѣжителна война не само военната сила на Турция се показа по-долня отъ добрѣ организирана европейска войска, не само първото станжло чрѣзъ нея разпокъсвание на Турция освети начало най-опасно въ бждяще за самото сжществувание на тая държава спрѣмо съединена Европа, но и общото положение на турската държава спрѣмо Европа получи съвсѣмъ новъ характеръ и нова фаза. Дотогавашното политическо уединение на Турция въ Европа, което и като причина и като послѣдствие бѣше и свидѣтелствоваше за истинската сила на тая държава, се свърши чрѣзъ Карловацкия миръ и оттогава Турция търпи влиянието на всичкитѣ европейски сплетни и учавствува въ всичкитѣ интриги на европейската политика и отъ врагъ и могжщественъ страшенъ нападатель за всички става чужденецъ безопасенъ и потрѣбенъ за експлоатирание въ политическитѣ планове и смѣтки на всѣка една отъ великитѣ европейски държави.

Силата, която нанесе първия смъртоносенъ ударъ противъ Турция и първо докара казаното промѣнение на работитѣ, е Австрия, сирѣчь хабсбургската държава, която повече отъ всѣка друга европейска сила по-прѣди бѣ понижена отъ османската държава. Тя и слѣдъ Карловацкия миръ слѣдва нѣколко врѣме да распокъсва Турция и да се уголѣмява чрѣзъ присвояване на турски земи (особенно чрѣзъ Пожаревацкия миръ (1718), когато Франция, която прѣзъ шестнадесетгодишната война бѣше съюзница на Турция, слѣдваше да се отнася къмъ нея приятелски и съюзнически, а Англия не се мѣшаше още сериозно въ Источнитѣ работи. Но освѣнь Австрия появлява се малко по малко една нова сила въ Истокъ съ много по-голѣми и нравственно законни притезания и която съ много по-рационални и нравственно по-силни оржжия искаше да наслѣди отпадающата турска държава. Тая сила е Руссия.

XXXI

Положението на Руссия спрѣмо източния въпросъ

Извършеното при Ивана I вѫтрѣшно съединение на русската държава и почнѫтото оттогава по-силно развитие на вѫтрѣшнитѣ сили на държавата помагаше въ врѣмето на неговитѣ прѣемници и за външното распространение на държавата. Въ врѣмето на внука му Ивана IV грозний (1533-84), страшний мечь на когото очуди по всѣко направление неприятелитѣ на Руссия: Шведитѣ, Поляцитѣ, Ливонцитѣ, Татаритѣ и Турцитѣ, наченѫ да се въздига исполинското здание на руската държава отъ по-новитѣ врѣмена. Въ негово врѣме се разорихѫ сѫществующитѣ още въ Руссия татарски държави Казанска и Астраханска и прѣдѣлитѣ на държавата, като прѣминѫхѫ самитѣ Уралски планини, се простръхѫ до Сибиръ; подчинихѫ се на всероссийския Царь и Донскитѣ Казаци. Слѣдъ смъртьта на Ивана IV настанѫ кратковрѣменно прѣкъсване въ външното распространение на държавата по причина на настанѫлитѣ тогава междуособни войни и злощастията, които ги послѣдвахѫ. Но настанѫлий вѫтрѣшенъ и външенъ миръ чрѣзъ възшествието на прѣстола въ 1613 на новата владѣтелска династия на Романовцитѣ възвърнѫ на Руссия вещественнитѣ и нравственнитѣ ѝ сили и при внука на основателя на тая династия Петра I се захванѫ отново по-силно и по-систематически дѣлото на външното распространение и на вѫтрѣшното прѣобразование. Но Петръ великий заедно съ голѣмото прѣобразователно дѣло, което при голѣмитѣ си дарби прѣдприе за външно усилване и вѫтрѣшно цивилизование и поевропейчване на държавата, тѣсно свърза политическото распространение къмъ югъ и нравственното сближавание къмъ православния гърцкий Истокъ на русската държава, като начерта ясно голѣмото нравственно духовно и общо историческо назначение (миссия) на Руссия по това направление..

Както вече надълго говорихме, русската държава отъ първитѣ години на основанието ѝ, подбуждана

отъ едно естественно историческо стремление, гледаше да се прострѣ къмъ югъ и за политическо съприкосновение къмъ византийската държава. Видѣхме вече характера, който получи това рѣшение чрѣзъ обърщанието въ християнството на Руссия. Общитѣ злощастия, които бѣхѫ настанѫли отъ XIII вѣкъ въ двѣтѣ държави, като отдалечавахѫ политически помежду имъ гърцитѣ и русситѣ, турахѫ несъзнателно основитѣ на ново нравственно сближение между двата православни народа, особенно когато Гърция слѣдъ политическото падание на Цариградъ имаше центра на нравственната и духовната си сила въ православната Цариградска църква, а Руссия, освободена отъ монголското иго почти едноврѣменно съ политическото покорение на гръцката държава, съставляваше свободна православна сѣверна държава. Отношенията на новата русска държава къмъ гръцкия народъ имахѫ като основенъ характеръ почитанието и симпатията къмъ гръцката църква и къмъ гръцкия народъ, а неприятелство и враждебно нападение противъ турцитѣ. Но до Петра I Руссия отъ двѣтѣ гледни точки вървѣше бавно. Духовнитѣ отношения, които свързвахѫ Руссия съ центра на православието, се лишавахѫ отъ характера на практическото и енергическо покровителство, а неприятелскитѣ дѣйствия къмъ турцитѣ се ограничавахѫ въ отбраната противъ нападетелитѣ турци и татари на Руссия. Но отъ врѣмето на Петра великий отношенията къмъ православната църква и православнитѣ Источни народи получихѫ по-практический и по-политический характеръ, а сблъскванията съ турцитѣ се обърнахѫ въ нападателни войни, прѣдназначени да осѫществѭтъ великото историческо назначение на Руссия въ Истокъ. По едно чудно стечение на обстоятелствата и по начинъ чудесенъ за оногова, който сѫди работитѣ отъ днешния имъ изгледъ и състояние, сѫщата оная европейска сила, която и въ наше врѣме упорно се противи и бѣсно воюва и противодѣйствува на всѣка свобода и свободно развитие на православнитѣ источни народи и съ всѣкакви срѣдства се бори да прѣпятствува на историческото назначение на Руссия въ Истокъ, сѫщото

това австрийско правителство бѣше първото що покани Руссия въ наречения свещенъ съюзъ противъ Турция въ шестнадесеттгодишната война (1783—99), като прѣдначерта даже и политическото назначение на Руссия въ Истокъ и ѭ насърдчаваше да осѫществи това назначение. Императорътъ Леополдъ I, който въ 1685, въ най благоприятното врѣме на голѣмата война, подбуждаше русситѣ *„да си пробиѭтъ пѫть въ черно мореи да тръгнѫтъ противъ Цариградъ“*, като казваше, че „Гърция и Азия чакатъ русситѣ“. И наистина не бѣхѫ се изминѫли много години и Петръ се принуди отъ течението на работитѣ и отъ Турция да води самъ войната притивъ Турция (1710). За първъ пѫть тогава той даде на войната противъ Турция характеръ религиозенъ и политический, вдъхванъ отъ священнитѣ прѣдания на минѫлото и отъ великото историческо назначение на бѫдѫщето, като отъ една страна заби въ Москва при начеванието кърстното знаме съ надписъ: „Въ това побѣждавай“, а отъ друга страна обяви за висока свещенна цѣль на войната прѣвзиманието на Цариградъ и освобождението на православната църква. Тая война излѣзе нещастна въ послѣдствията си и Петръ не повтори нападението противъ Турция и се грижѣше за други работи. Но при всичко това отъ тогава ясно се начерта и тържественно се освети назначението на Руссия въ Истокъ въ политическото и религиозно негово значение. Гонимото отъ самаго Петра съ най-голѣма ревность и постоянство прѣобразование и вѫтрѣшното и външното укчавание на Руссия прѣдизвѣсти на прѣемницитѣ на Петра осѫществлението миссията на Руссия въ Истокъ. Политический и военний ходъ на Руссия по това направление бѣ доста врѣме съразмѣренъ съ хода на Австрия. Малко подиръ нещастната турска война на Петра, Австрия сама съ Венеция, като воюваше противъ Турция, нанесе на послѣдната ужасни удари и откъснѫ отъ нея въ Пожаревацкия договоръ (1718) по-голѣмата часть отъ Сърбия съ Бѣлградъ, Босна и малка Влахия. Не слѣдъ много врѣме двѣтѣ сили прѣдприехѫ заедно войната противъ Турция (1736—39). Но именно въ врѣмето на тая война се доказа не само нравственното,

но и военното прѣвъсходство на Руссия въ Истокъ спрѣмо съюзника ѝ Австрия, която до сега бѣше инициаторка на войнитѣ противъ Турция; Австрия захванѫ да разбира своята слабость спрѣмо увеличающата се всѣкидневно сила на Руссия. И когато Руссия свърши благополучно войната, Австрия изгуби въ Бѣлградския договоръ почти всичкитѣ плодове отъ прѣдидущата война. Върховенството на Руссия слѣдъ малко станѫ такъво въ първата война на Екатерина велика противъ Турция (1768—1774), която война се свърши съ славния Кючукъ Кайнарджикский договоръ, щото оттогава Австрия, додѣто се продължаваше още войната, станѫ отъ съюзница съревнователка и противница на Руссия и се прогласи противъ всѣко присъединение къмъ Руссия на придунавскитѣ княжества. Наистина чрѣзъ тая война и споменѫтия договоръ положението на Руссия зимаше прѣвъсходство въ Истокъ не само отъ материялна гледна точка чрѣзъ распространението на държавата ѝ, но и чрѣзъ изрично признатитѣ ѝ чрѣзъ договора права на покровителство върху православната църква въ Турция. Въ тая критическа точка на обращението на работитѣ въ отношенията на Австрия къмъ Истокъ още веднъжь прѣди края на тоя вѣкъ като че бѣше се дошло до пълно съгласие между нѣкогашнитѣ съюзници за окончателно и коренно рѣшение на источния въпросъ чрѣзъ война и съюзъ съ цѣль да се испѫдѫтъ съвършенно турцитѣ изъ Европа. Споредъ условията на голѣмия съюзний договоръ между императора Иосифа I и Екатерина велика, отъ европейскитѣ провинции на Турция на Австрия се давахѫ Босна, Херцеговина и Сърбия (тая сила получаваше и нѣкои обезщетения въ Италия), Руссия не зимаше никаква земя за себе си; но Влашко и Молдова съставлявахѫ съединена Дакийска държава подъ покровителството на Руссия, а всичкий останѫлий гърцкий полуостровъ отъ Дунавъ до Донъ, съ исключение на споменѫтитѣ присъединявани на Австрия земи, имаше да съставѭтъ *гърцка империя* съ столица Цариградъ и съ императоръ Константина, вторий внукъ на Екатерина, понеже първий (Александръ) бѣше прѣдназначенъ

за русския прѣстолъ. Но тоя смѣлъ, благороденъ и великъ планъ на великата императрица, който, осѫщественъ, можѣше оттогава да рѣши окончателно източния въпросъ (исправена по-късно неправдата сторена на православнитѣ Славяни, които се присъединихѫ на Австрийската държава) не се осѫществи, едно отъ голѣмината на прѣдприятието и силната отбрана на турцитѣ въ войната противъ двѣтѣ съюзни сили (1787-92) (особенно противъ австрийцитѣ прѣзъ първитѣ години на войната), друго по причина на съпротивлението на останѫлата Европа. Най-голѣмата противна сила бѣше Англия. Сега за първъ пѫть тая сила бѣше си начертала политический планъ въ Истокъ, съвършенно противоположенъ на плана на Руссия. Англия, която сдва отъ XVII вѣкъ бѣ започнѫла да свързва сношения колкогодѣ по-живи съ гърцкия Истокъ и отоманската държава, още въ началото и кѫдѣ срѣдата на XVIII вѣкъ нѣмаше никаква опрѣдѣлена политика въ Истокъ и никакъ не протестираше противъ присъединяването толкова турски земи на Руссия, даваше даже моряци и адмирали на русската морска сила (Въ врѣмето на първата голѣма война на Екатерина II противъ Турция (1768-74) двама отъ адмиралитѣ на русската флота, която съсипа турската флота въ Чешме на 1770, Elphistone и Spiritov бѣхѫ Англичани). Но това състояние на работитѣ се измѣни съвършенно въ врѣмето на втората война на Екатерина. Четири години прѣди начеванието на тая война управлението на английското правителство бѣше взелъ Питтъ по-младий (1783). Тоя человѣкъ, който въсправи и затвърди клатящата се прѣди него морска и колониялна държава на Англия и направи Великобритания голѣма азиятска държава, въ своята политическа далновидность прѣдвидѣ голѣмата противоположность, въ която Англия щѣше да дойде въ хода и по-нататъшното развитие на своята източна политика къмъ Руссия, и заведе нова източна политика, на която първото изявление станѫ въ съюзната коалиция, която Англия, Прусия, Швеция и Холландия направихѫ противъ политическитѣ планове на Руссия и Австрия. Англ

не прие поднесеното ѝ обезщетение — присъединяването на Египетъ. Прусия повече отъ антагонизмъ къмъ Австрия се присъедини къмъ Англия (Франция, на която съюзницитѣ бѣхѫ опрѣдѣлили Сирия, ѭ занимаваше наченѫтата тогава революция). Холландия зе участие въ коалицията за запазване на европейското равновѣсие, а Швеция за собствената си безопасность отъ Руссия. Швеция обяви войната противъ Руссия, а другитѣ три сили наложихѫ на Австрия Свищовския миръ (1791) съ Турция, който се сключи почти въвъ основата на сѫществующето прѣди войната положение. Руссия, изоставена тогава сама, слѣдва войната за нѣколко врѣме, а послѣ сключи и тя Яшския миръ (1792), като се задоволи съ направенитѣ отъ Турция не голѣми отстѫпки.

Въ врѣмето прочее на тая война за първъ пѫть се появи ясно интересътъ на западна Европа за сѫществуванието на Турция. До сега само Франция показваше такъвъ интересъ и то прѣди всичко поради постоянната ѝ ненависть къмъ хабсбургската държава; тя всѣкога въ войнитѣ между Турция и Австрия помагаше на Турция било непосрѣдственно, чрѣзъ военни отвличания противъ Австрия, било чрѣзъ политически интриги при други сили. Но отъ XVIII вѣкъ роботитѣ се измѣнихѫ. Антагонизмътъ между Франция и Австрия бѣше всѣкога ужасенъ и слѣдъ послѣдната война, понеже Франция по всѣкакъвъ начинъ се борѣше да омаломощи хабсбургската държава и да унищожи послѣдната сѣнка на светата римска държава и политическото обединение на Германия. Но въ тоя антагонизмъ источний въпросъ изгуби всичката си важность, слѣдъ като голѣмъ и силенъ наслѣдникъ на Турция се яви на сцената на свѣта при Австрия, или по-добрѣ вмѣсто Австрия, Руссия. Срѣщу тая нова сила, противница и съревнователка не се явява вече Франция, заинтересованата въ работитѣ на Истокъ главно поради антагонизма противъ Австрия, но Англия на Питта. Тая сила, отъ когато за загубитѣ, които прѣтърпѣ въ сѣверна Америка въ борбата за свобода на сѣвернитѣ Американци, бѣше обещетена

най-богато съ завоеванието на Индия и така бѣ станжла, както казахме, държава отчасти азиятска и управляваше десетки милиони Мохамедани подданници, станж не само съперница на Руссия въ источния въпросъ, но станж и покровителка и буденъ стражь на турската държава, съ запазванието на която считаше, че е свързана безопасностьта на собственната ѝ въ Азия държава. Оттукъ всѣко прѣвмѣрно уголѣмявание на Руссия, станжло чрѣзъ распокъсванието на Турция, се счита за Англия опасность за Индйската ѝ държава. При това много и разни интереси, особенно комерчески, свързвахж Англия съ Истокъ; а завзимането на Босфора и Хелиспонта отъ Руссия и простирането на русската сила до срѣдиземното море се считаше за най-опасно както за политическата сила въ Европа, така и за всемірната комерческа държава на Англия. Водимъ отъ такива теории и размишления, Питтъ прогласи като учение (догма) на источната политика на Англия защитата на Босфора и на Хелиспонта противъ Руссия и характерезира като политическо безумие отъ гледна точка на английскитѣ интереси изоставянието на тия мѣста, на тия голѣми и важни станции по пжтя за Индия на русската държава. Така отъ края на минжлия вѣкъ, источний въпросъ получи оня твърдъ характеръ, когото запази и пази още прѣзъ XIX вѣкъ, сирѣчь характера на продължителенъ антагонизмъ между Руссия и Англия. Само силно тревожний и силно вълнующий се кратковрѣменний периодъ на французската революция и особенно на Наполеоновата власть, който объринж всичко въ Европа и самъ по себе си създаде едно исключително, пародическо, най-анормално и лесно-измѣняемо положение отъ гледна точка на международната политика, повлия пародически върху источния въпросъ въ духъ и течения противни на споменжтия твърдъ отъ международното гледище характеръ на источния въпросъ.

Наполеонъ, който разруши светата римска държава и разори политически Германия, който понижи и осакати Австрия и почти унищожи Прусия като голѣма държава; който принуди Руссия да склочи съ г

съюзъ, а цѣлата друга Европа подчини подъ непосрѣдственната или подсрѣдственната си власть, — имаше срѣщу себе си за съперница и враждебна сила само силната царица на моретата, „Кархидонската Англия,“ противъ която повдигаше всѣка земя и море, всѣка сила, всѣко художество, всѣка политическа и военна машинация, самото владичество на свѣта и търсѣше като просто срѣдство за биение и подчиняване господарката на моретата и на задокеанскитѣ земи. Англия, която имаше и располагаше въ своя полза „голѣмата държава на морето“, силно се противѣше на съперника. Но не бѣше безопасна борбата на оная голѣма комерческа държава противъ владѣтеля и тиранина на Европа, който затваряше всѣко пристанище и всѣко тържище за английскитѣ стоки и водѣше непримирима война противъ английската търговия и противъ силата и влиянието въ Европа на Англия. Както Наполеонъ всичко туряше на второ планъ когато трѣбваше да воюва противъ Англия, така и Англия се задължи да положи всѣкакви усилия, да понесе всѣка жертва, за да сполучи окончателната побѣда, като жертвуваше при това всѣкакъвъ интересъ и оставяше на страна всѣка друга политическа мисъль. Награда за борбата за всѣкий едного отъ воюющитѣ бѣше самото му собственно сѫществувание чрѣзъ съсипванието на другия. Въ тая исполинска борба не на Франция и Англия, а на Наполена, като тиранинъ на Европа, и на Англия боряща се за собственната си свобода, източний въпросъ бѣше второстепененъ за Англия, както и за Наполеона; за двамата той бѣше срѣдство за по-висока цѣль. И както Наполеонъ въ войнитѣ противъ Англия и Руссия относително източния въпросъ водѣше политика непостоянна и съвършенно противорѣчива, както за това ще се говори на друго мѣсто, така и Англия, борейки се по всѣкакъвъ начинъ да събори Наполеоновото мiродържавие, отклоняваше се понѣкога отъ обикновенния си ходъ въ Истокъ, даже не се подвоуми да се съюзи съ Руссия противъ Турция. Въ 1798 и 1799 когато Наполеонъ воюваше въ Египетъ и въ Сирия противъ държавата

Султана. Англия и Руссия, като съюзници на Тур-

ция, воювахѫ противъ Франция. Въ 1805 и 1806, когато Наполеонъ воюваше противъ Австрия и Руссия, а послѣ противъ Прусия и Руссия, Англия не само съ пари поддържаше воюющитѣ противъ Наполеона сили, но въ 1806, въ сѫщото врѣме когато Наполеонъ повдигаше Турция на война противъ Руссия и чрѣзъ свое писмо отъ русско-прускитѣ граници насърдчаваше Султана силно да се защищава и да противостои, английска флота прѣминѫ Хелиспонта, яви се прѣдъ Цариградъ и изискваше чрѣзъ меморандумъ, съ заплашвание че ще завземе Цариградъ, отстѫпванието на Руссия придунавскитѣ княжества и прѣдаванието на Англия крѣпоститѣ на Хелиспонта (Дарданелитѣ). Окончателната слѣдъ малко побѣда на Наполеона противъ Прусия и Руссия измѣни всичко. Наполеонъ въ Тилзитския договоръ се съгласи съ Александра за раздѣлението на Турция жежду Руссия и Франция, слѣдъ като Руссия се отказа отъ всѣкакъвъ приятелский съюзъ съ Англия и станѫ даже нейна неприятелка. А когато повторената по-силно съ съгласието и въ съюзъ съ Наполеона русска война противъ Турция се продължи по-дълго врѣме отъ врѣмето на приятелството и съюза между Наполеона и русския императоръ Александра, и едва слѣдъ завзиманието отъ русситѣ на Влашко и Молдова Наполеонъ прѣдприемаше войната противъ Руссия, Англия бѣше силата, която посрѣдничествова прѣдъ Султана за сключвание честенъ за Руссия миръ, за да може тая сила да съсрѣдоточи всичкитѣ си сили противъ Наполеона. Паданието на Наполеона слѣдъ малко врѣме и поправянието на европейското положение възъ основа на по-първото европейско равновѣсие тури окончателенъ край на всичкитѣ вълнения и неочаквани обърщения и на измѣняванитѣ фази на источния въпросъ и му даде горѣописания му хърактеръ прѣди Наполеоновия деспотизмъ. Подъ външния щитъ и защита на всесвѣтския миръ, който Виенский договоръ подари на Европа, криехѫ се пакъ поддържанитѣ и развиванитѣ голѣми противоположности около источния въпросъ. Руссия, при всичката си л- ялна и консервативна политика и почита-

договоритѣ, бѣше дълбоко непримирима неприятелка на Турската държава, а напротивъ Англия бѣше буенъ стражь за цѣлотьта на Турция. Тая противоположность между двѣтѣ сили и антагонизмътъ имъ въ всички временно появляющи се частни въпроси за Истокъ съставлява главно осьта, около която се върти историята на источния въпросъ прѣзъ XIX вѣкъ. Срѣщу тоя главенъ характеръ на всичкитѣ други европейски сили политическото влияние има второстепенна стойность и историческа сила. Всичкитѣ прѣзъ тоя вѣкъ, споредъ политическата сила и распространение, голѣми успѣхи на Руссия и Англия въ Европа и въ Азия, и най-широкитѣ размѣри, които получи источний въпросъ по това, че като се распространи въ цѣлото политическо пространство отъ Срѣдиземното море и Адриятическото до Китайскитѣ и Японскитѣ брѣгове отъ Тихия Океянъ, още повече искарахѫ на-явѣ ясния и обявения характеръ на источния въпросъ отъ европейската му политическа гледна точка като въпросъ прѣимуществено (par excellence) русскоанглийский. За Франция никога, както по-горѣ казахме, источний въпросъ не е билъ важенъ самъ по себе си политический въпросъ, самостоятеленъ и независимъ отъ другата европейска политика на Франция. До похода на Наполеона противъ Египетъ (1798) Источний въпросъ имаше за Франция важность най-напрѣдъ относитилно нейнитѣ отношения въ Европа къмъ хабсбургската държава, а послѣ въ свързка съ системата на европейското равновѣсие, и най-послѣ поради прѣданията на французската политика въ Истокъ отъ врѣмето на кърстоноснитѣ походи и на осветенитѣ въ врѣмето на Сулеймана великолѣпний и Франциска I между Турция и Франция приятелски отношения. Тия отношения станѫхѫ отчасти политически прѣдания, свързвани съ покровителството, което Франция упражняваше върху источнитѣ, и особенно въ светитѣ мѣста, учреждения на Католическата църква и на другитѣ общи въ Истокъ интереси на тая църква, които французската политика много пѫти е експлоатирала и експлоатира още за собственното си влияние и политическо надмощие. Но нито единъ отъ тия интереси, съ които, разбира се, че се свързвахѫ и свързватъ още и други частни

французски интереси, особенно ония на французската търговия и мореплаване, имаше значение на политический интересъ жизненъ и необходимъ за сѫществуванието и за политическото величие на Франция въ Европа. Отъ врѣмето на Египетския походъ на Наполеона до 1815 источната политика на Франция е слѣдвала всичкитѣ фази, перипетиитѣ и своеобразноститѣ на Наполеоновата европейска хегемония споредъ значението и важностьта, която имаше Истокъ въ политическата система и политическитѣ планове на Наполеона. Слѣдъ паданието на Наполеона и отъ врѣмето на Виенския договоръ источната политика на Франция се повърнѫ на първото си положение съ единствената разлика, че, като не сѫществуваше вече светата римска държава и хабсбургската държава бѣше отблъснѫта отъ ближнитѣ граници на Франция, най-главна мѣрка на общата външна политика на Франция станѫхѫ политическитѣ отношения къмъ нѣмска федерация, а послѣ къмъ Прусия и съединената Германия. Много повече за *Прусия* отколкото за Франция источний въпросъ още отъ възникванието на Пруското царство, но особенно отъ 1815, бѣше главно въпросъ европейский и европейската политика на тая държава, отъ когато тя влѣзе въ реда на великитѣ европейски сили, се направляваше, наистина отъ общата политика на европейскитѣ интереси и на европейското равновѣсие, но главно отъ изискванията на нейното политическо положение въ Германия спрѣмо Австрия или спрѣмо Франция и Руссия.

А *Австрия*, която първа отъ историческото течение на работитѣ приспособи и освети политика на завоевание въ Истокъ и първа бѣ прѣдприела распокъсванието на Турция, слѣдъ като отъ края на минѫлия вѣкъ, но особенно около началото на настоящия, биде спрѣнѫта въ тоя пѫть отъ Руссия политически и военно и прѣди всичко нравственно, отъ началото на настоящия вѣкъ освети нова източна политика. А тая политика, като произлиза отъ слабость и коварство, не само е лишена отъ всѣкакво нравственно величие и въобще отъ политическа нравственость

но явно се противи на всичкитѣ права на православнитѣ христрянски народи и по всѣкакъвъ начинъ се труди да прѣпятствува на тѣхната свобода и свободно развитие. Тя е невѣрна п неискренна и спрѣмо османската държава. Тая политика се състои въ спомагание и съдѣйствувание за распокъсванието на турската държава, додѣто това е възможно да стане исключитекно или повече въ полза на Австрия, а въ неискренно покровителство на Турция и въ защищавание ужь на законното положение и на договоритѣ и на консервативнитѣ начала, колчимъ не може да се надѣе на нѣщо важно за австрийската държава отъ такъво распокъсвание. А подъ измамливата маска на тая ужь консервативна политика се подбуждатъ и подстрекаватъ постоянни крамоли и сблъсквания на християнскитѣ народи отъ Истокъ, както помежду имъ, така и къмъ Турция, всѣко избавително дѣйствие отъ страна на Руссия се коовлади и клѣвети. И такъвато политика много пѫти се прѣслѣдва и съ бестидна дързость подъ неопрѣдѣленото име *покровителство на австрийскитѣ интереси.* Оттукъ гнѫсно и безсъвѣстно противодѣйствие противъ всѣко частно рѣшение на источния въпросъ въ полза на християнитѣ отъ Истокъ е най-главний отличителенъ признакъ на тая политика. И нариченото покровителство на австрийскитѣ интереси не прѣдставлява въ приспособлението нищо друго освѣнь насилственно завоевание и коварно противодѣйствие противъ всѣко възраждание и прогрессъ въ Истокъ. За по-лошия вървежь и развитие на такъвато политика е способствовало и способствува още силно самото вѫтрѣшно устройство на австрийската държава. Австрия съставлява въ XIX вѣкъ единственната държава, която не се крѣпи явно или скрито върху силата и началото на националностьта, върху национална сила, която да има както лошитѣ така и добритѣ си влияния. Тя е държава династическа състояща отъ много и разни голѣми и малки народи, които до тоя вѣкъ, като нѣмахѫ почти никакъвъ националенъ животъ и политическо движение (освѣнь Маджарский народъ и отчасти Чехский), се оставяхѫ безсъвѣстно,

като азиятскитѣ народи, на режима на единъ политичeский абсолютизмъ и деспотическо правителство, което отъ никадѣ отъ другадѣ не се вдъхновява освѣнь отъ династически прѣдания и отъ наставления на дворцови прѣдписания. Сега тия народи показватъ нѣкои филетически или национални наклонности; но тия наклонности се намиратъ въ постоянно сблъскване помежду си, и като се истощаватъ въ тоя вѫтрѣшенъ антагонизмъ, нѣматъ никакво влияние върху външната политика на държавата (освѣнь националнитѣ наклонности на освободенитѣ отъ 1867 Маджари) и оставятъ всичко на произвола на династическото правителство, което върши всичко споредъ горѣказанитѣ вдъхновения. Естественно гнѫсното и отвратително отъ такъвато политика става още по-гнѫсно и по-отвратително поради фазата, въ която влѣзе источний въпросъ още отъ първитѣ десетолѣтия на XIX вѣкъ. Чрѣзъ голѣмото гърцко възстание и чрѣзъ постепенното съ помощьта на прагославна Русия освобождавание на християнскитѣ народи отъ Истокъ, отъ самитѣ нѣдра на Истокъ, отъ турската държава, произлѣзохѫ елементи исторически и политически, които до тогава бѣхѫ скрити въ хлабавия политический организмъ на Турция, а сега-събуждани и възраждани и чувствующи въ себе си назначението да прѣобразуватъ Истокъ чрѣзъ самия Истокъ.

Появяванието въ историята и влиянието върху понататъшното развитие на источния въпросъ на тия елементи, като съставлява нова и най-важна фаза на источния въпросъ, дава на историята на XIX вѣкъ, особенно отъ гледна точка на источния въпросъ, особенно значение и важность и съставлява единъ отъ особеннитѣ характери на тая история. Центръ и найважна исходна точка на цѣлото това промѣнение въ Истокъ е борбата на Гърцитѣ за свобода, която борба съставлява една отъ най-важнитѣ глави на историята на XIX вѣкъ, и прѣдшествующата на тоя вѣкъ история на гърцкия народъ отъ прѣвзиманието ва Цариградъ до наченванието на великата борба отъ 1821

СЪДЪРЖАНИЕ.

ПРѢДГОВОРЪ

Погрѣшки

Въ прѣдговора: (ПО-ГЛАВНИ)

Въ първия и десетия редъ думата „съчинената“ да се чете „съставената“

Въ първия редъ на забѣлѣжката вмѣсто «на Павла» да се чете «отъ Павла».

На стр. 6 въ редоветѣ 4, 6 и 9 думата «федерация» да се чете «конфедерация» (1).

На стр. 7 въ редъ 25 «отношенията» да се чете «отношенията,» и въ редъ 36 «студия на» да се чете «студия върху».

Стр.	Редъ	Напечатано	Да се чете
10	13	обяснение	развитие
11	6	прѣзъ	чрѣзъ
29	8	бѫдещето	бѫдѫщето
15	6	пояснение	развитие
31	25	когато като	ако
32	15	появяванетото	появяването
33	40	обяснения	развития
34	18	обяснения	развития
35	18	но подъ	но развитъ подъ
38	9	държавата	режима
39	21	правственни	нравственни
40	1 и 3	обяснение	развитие
40	37	демокртия	демокрaтия
41	8	свещеность	свещенность
43	25	противополошността	противоположността
44	3	царьете	царьетѣ
48	35	Палата	Папата
48	40	всѣко	всѣка
50	40	проглаcилъ	провъзгласилъ
51	27	католическа	обща
55	4 (на забѣлѣжката)	Римъ	Ренть
56	1 на забѣлѣж ата)	Швейция	Швейцария
56	34 (на забѣлѣжката)	Лулвика	Лудвика
57	7	народъ и	народъ и
61	39	воинства	походи
62	13	воинства	походи
62	17	ни нѣмската	на нѣмската
64	40	императорското	императорското
66	7	религиознитѣ	религиозни
67	29	дѣйссвия	дѣйствия
67	40	Мацаринъ	Мазаринъ
79	27	католическата	общата
80	11-12	католическо	общо
80	14	и главно	и, главно,
80	35	ноционалности	национaлности
83	40	конфедеративни	федеративни
87	35	Но и появяванието	Но появянанието и
88	29	Римъ	на Римъ
91	6	едеята	идеята
91	9	национолность	националность

Думата „федерация“ на всѣкадѣ въ книгата, дѣто се срѣща, трѣба да се чете: „конфедерация“, освѣнь на стр. 291; а «конфедерация» на всѣкадѣ да се чете: «федерация», понеже тия думи погрѣшно сѫ употрѣбени и напечатани една вмѣсто друга

Стр.	редъ	Напечатано	Да се чете
91	20-21	бѣше политически поли-	се управляваше поли-
91		архический	архически
91	21	единство	единство и
92	15	елинизмътъ създаде	елинизмътъ се създаде
92	34	за историческо	за едно историческо
92	37	Римлянитѣ	Римляни
93	7	свѣтъ не нападнѫтъ	св. да не бѫде нападнѫтъ
93	27-28	католическата	общата християнска
96	12	естествени причино	естествени причини
101	30	сторедъ	споредъ
101	31	евроиейската	европейската
105	3	начвло	начало
105	4-5 (на забѣлѣжката)	иозоваваше	позоваваше
108	3-4	Хохенцолерниска	хохенцолернска
109	27	Висиготта	Вестгота
121	38-39	насени	населени
113	5	отношение ц	отношение и
117	5	рарода	народа
119	36-37	прѣдвтавителенъ	прѣдставителенъ
125	19	римското	нормандското
128	5	събори Испания	събори въ Испания
128	17	упражиявахѫ	упражнявахѫ
130	30	конфидералнитѣ	федералнитѣ
138	25	всичко	И всичко
144	11	савахѫ	ставахѫ
145	11	емигрирали	емигрирали
150	21	царь ни	царь на
151	17	госнодарство	господарство
151	32	Тоно	Това
154	8	Англия	Англия;
160	11	римската	Рейнската
166	25	Магентинскій	Могунтинскій
166	26	Римската	Рейнската
169	30	XVI	XV
170	9	лолѣмо	голѣмо
172	6	държава,	държава.
172	19	католическата	общата
175	24	града	градъ
176	23	самъ себе	самъ на себе
178	14	съедени	съедини
189	18-19	обто	общото
190	12	якеурта	якеарта
195	22	гъцкя	гърцкия
196	31	политичлска	политическа
197	20	най воликолѣпнитѣ	най-великолѣпнитѣ
198	2	намѣстницитѣ	намѣстници
198	25	ислямската	ислямска
199	24	унищожи	унищожи
200	26	императорътъ	императорътъ
202	7	и отъ една	и една
206	36	съствляваше	съставляваше
207	14	фаваризирани	фаворизирани
208	37	закони	законни
209	4	съединение	обединение
210	26	нападетелитѣ	нападателитѣ
214	36	заинтесованата	заинтересованата
215	12	завземането	завземането
219	18	нѣмска	нѣмската

ИСТОРИЯ
НА
ДЕВЕТНАДЕСЕТИЯ ВѢКЪ

ИСТОРИЯ

НА

ДЕВЕТНАДЕСЕТИЯ ВѢКЪ

съ образи

отъ

Павла Каролиди

(Отъ 1814–1830 година).

прѣвелъ отъ гърцки

Д. В. Македонский

СОФИЯ
Печатница „Св. Кирилъ и Методий“
1896.

ИСТОРИЯ НА XIX ВѢКЪ

I.

Отъ паданието на Наполеона до събитията отъ годината 1830.

1. Паданието на Наполеона и възстановяването на Бурбонитѣ.

Европа въ началото на XIX вѣкъ. — Прѣзъ първото десетилѣтие на XIX вѣкъ, както и прѣзъ послѣдното отъ XVIII, центъръ на европейската история е Франция. Франция, която бѣ се прѣустроила политически, социално и нравствено чрѣзъ почнатата голѣма революция отъ 1789 г. и до началото на XIX вѣкъ, чрѣзъ голѣми вѫтрѣшни и външни войни, бѣше затвърдила положението си като голѣма република спрѣмо монархическата Европа, влиза въ тоя вѣкъ подъ единъ видъ управление по сѫщество монархическо. Звѣздата на даровития и гениялния мѫжъ, който бѣ се въздигнѫлъ отъ срѣдата на революцията и на републиката, вървѣйки постоянно къмъ срѣдонебието си освѣтлява политическия кръгозоръ на Франция прѣзъ цѣлото десетилѣтие на настѫпалия вѣкъ. Военното и политическо величие на Франция и на французската хегемония върху Европа, което удивляваше и очудваше Европа и цѣлия исторический свѣтъ, което се въплощаваше и олицетворяваше въ великия пълководецъ, консулъ и императоръ, пълни страницитѣ на съврѣменната всемирна история съ великитѣ дѣла и славата на Наполеоновото име. Европа, която едва бѣше се съвзела отъ голѣмитѣ морални и политически сътресения, които бѣше прѣтърпѣла отъ французската революция и република, се намѣри прѣдъ нови ужасни

сътресения подъ режима и силата на Наполеоновата Франци
Цѣлата континентална и монархическа Европа, слѣдъ повтор
телни ужасни борби, подпада подъ мощната сила и заповѣ
на французския императоръ. Само непобѣдимата сила на остро
Англия, само несъкрушимата господарка на моретата слѣд
ожесточено да се противи на силата на великия диктаторъ о
континентална Европа. И за късо врѣме всемірната история
намира въ опасность да се ограничи въ едно зрѣлище на бор
и на сражение на великани между человѣка, който бѣ накара
континенталната Европа да слуша заповѣдитѣ и повелѣнията м
и високомѣрната морска владичица единственната воююща
заплашвающа да съкруши исполинската оная държава. Цѣла
почти история на Европа прѣзъ първото десетилѣтие на XIX вѣ
и прѣзъ първитѣ петь години на второто е история на Нап
леона. Но именно прѣзъ тия първи години на второто десет
лѣтие всичката оная масса на силата, всичкото онова воен
и политическо величие, исполинското онова зданае, чудовищ
по външната си голѣмина, но неустроено и неуредено
вжтрѣшното устройство, подъ самата тежина на вжтрѣшна
голѣмина силно расклатено и отвънъ ужасно поразено пад
съ сжщата и дори по-голѣма сила отколкото когато се въздиг
Властьта на Наполеона и европейската хегемония на Франц
паднжхж въ годинитѣ 1813—1815, съкрушени всрѣдъ ужасе
трѣсъкъ, голѣми войни и разорения отъ съединената сила
цѣла Европа. Голѣмитѣ міроисторически сражения при Лай
цигъ и Ватерло бѣхж едно подиръ друго гробоветѣ, въ ко
Наполеонъ закопа силата, могжществото си и хегемонията
Франция върху Европа. Чрѣзъ паданието на Наполеона и вър
развалинитѣ на политическата му система се прѣустрои Евр
политически, свърши се политическото здание и системата, ко
съставлява най-главния прѣдметъ и центъръ на историята
тоя вѣкъ

Паданието на Наполеона станж точка на една голѣма ев
пейска историческа развръзка, затова и историята на това падан
е най-сгодната и най-здрава точка (начало) за списвание и р
казвание историята на XIX вѣкъ.

Наполеонъ и Бурбонитѣ. — Паданието на Наполеон
възстановяванието върху стария прѣстолъ на Франция на пад
лата чрѣзъ французската революция стара царска династия
Бурбонитѣ, което въ историята обикновенно се нарича

връщание или *възстановявание* (Restauration, реставрацая[1]) сѫ събития тѣсно свързани помежду си, външно и вѫтрѣшно. Начало и поводъ на падането на Наполеона бѣхѫ почнѫтитѣ отъ 1812 г. голѣми негови военни несполуки въ войнитѣ противъ европейскитѣ държави. Но тия несполуки и самото навлизание на неприятелитѣ въ Франция, както и окончателното поражение на Наполеона и на Франция, не можехѫ да се свършѫтъ съ паданието на Наполеона, ако всичко това, заедно съ общото вѫтрѣшно състояние, не правѣше необходимо това падание. Наполеонъ, който другъ пѫть бѣше нанесълъ страшни поражения на голѣмитѣ европейски монархии и триумфално бѣше минѫлъ прѣзъ земитѣ и столицитѣ имъ, не бѣше възможно да се събори отъ навлѣзлитѣ сега въ Франция монарси, ако имаше въ държавата и върху народа си сѫщото нравствено достоинство и могѫщество, които тѣ имахѫ върху своитѣ народи. Тѣ бѣхѫ владѣтели законни и прѣдставители на цѣлия свой народъ, когато Наполеонъ, законний владѣтель и императоръ на всички французи, имаше нравственна сила само върху императорската Франция. Задъ тая императорска Франция имаше Франция на революцията и на републиката, която Наполеонъ събори и основа империята си. За възобновлението на републиката или за възвръщанието на революцията чрѣзъ воюющата противъ Наполеона монархическа и лоялна Европа, или чрѣзъ просто въздържание на послѣднята, не можеше нито дума да става. Но задъ императорската Франция и разорената и съборената отъ нея републиканска и революционна Франция имаше и Франция на старата монархия, царската и роялистическата Франция, съборената наистина политически отъ революцията и републиката, която се свърши съ Наполеоновата империя, но неисчезнѫла въ народното съзнание и народното чувство на цѣлия народъ. Една голѣма часть отъ французския народъ, при всичкитѣ станѫли промѣнения, желаеше старата монархическа система и остана вѣренъ и прѣданъ на законнитѣ прѣдставители на тая система. Станѫлитѣ въ полза на старата царска династия на много мѣста въ Франция бунтове противъ републиката, особенно славний и страшний бунтъ въ Вандея, се по-

[1] Името, названието *реставрация* (Restauration), което буквално значи *възвръщание*, исторически означаваше възстановяванието на Бурбонитѣ; послѣ то доби по-общо значение, относяще се до цѣлата политическа система, основана въ Европа слѣдъ паданието на Наполеона.

тушихѫ отъ републиката съ голѣми мѫки и трудове. Станѫлитѣ чрѣзъ парламентарни избори и парламентарно вишегласие опити въ врѣме на републиката за възстановяване на кралството не сполучихѫ. А произлѣзлата отъ републиката монархия на Наполеона още повече осуети надѣждитѣ на поддържателитѣ на старата монархия. Дори не малцина отъ тѣхъ, — по малко фанатицитѣ —, се примирихѫ съ новата монархия. Но имаше още много послѣдователи на паднѫлата система вѫтрѣ въ Франция и вънъ отъ нея, *емигрантитѣ*, които, непризнавайки нищо въ Франция за законно сѫществующе, освѣнъ паднѫлата система, държеха здраво своитѣ политически начала и убѣждения, прѣдадени на своето знаме и борѣйки се за него на всѣкадѣ, всѣкога и съ всѣкакви срѣдства. На такивато роялисти началници и водители имъ бѣхѫ принцоветѣ отъ царския домъ на Бурбонитѣ, дори Лудвикъ Станиславъ Ксавиеръ Провансккй графъ (comte de Provence) и Карлъ Филипъ Артоаский графъ (comte d'Artois), и двамата по-малки братя на Краля Лудвика XVI. Тѣ, прѣди още да се свърши трагическата драма около Лудвика XVI въ 1792—93, бѣхѫ избѣгали отъ Франция заедно съ другитѣ емигранти (1791, Карлъ отъ 1789) и като се намирахѫ оттогава въ странство, протестирахѫ оттукъ противъ нападенията, които ставахѫ въ Франция противъ правата на абсолютическата монархия и противъ приемането отъ краля конституцията отъ 1791 като докачителна за наслѣдственнитѣ права на кралството и на кралския домъ. И като не признавахѫ за законно нищо отъ извършеното въ Франция чрѣзъ революцията, упражнявахѫ властьта и правата си и вънъ отъ Франция, поне формално и теоретически. Затова слѣдъ смъртьта на французския краль Лудвика XVI, провъзгласихѫ и признахѫ затворения въ тъмница осъмгодишенъ синъ на краля, Лудвика XVII, а слѣдъ неговата смърть (1795), по право на наслѣдство, получи титлата краль самъ Прованский графъ. Но додѣто сѫществующето само теоретически и по право на наслѣдство царувание на Лудвика XVIII да стане дѣйствителна власть, призната както въ Франция, така и въ Европа, изминѫ се единъ периодъ отъ врѣме на голѣми исторически събития, отъ които най-голѣмото и най-значителното бѣше Наполеоновата империя (1804—1814). Послѣдната се основаваше не само на дѣйствителната сила на войската, но и на нравственната сила, която ѝ даваше прогласената отъ милиони гласове на французския народъ нейна законность.

Тая законность се признаваше и отъ цѣла Европа, освѣнь отъ Англия. Самата Римска църква не само бѣше признала, но и чрѣзъ самия върховенъ началникъ на църквата бѣше благословила и осветила императорската власть на Наполеона. Дори най-легалната европейска династия, императорский Хабсбургский

Наполеонъ I.

домъ, свързаний съ толкова роднински свързки съ падналия Бурбонский домъ, който прѣди малко съ ужасъ бѣше присѫтствувалъ при трагическата смърть въ Франция на Хабсбургската велика херцогиня Мария Антонетта (дъщеря на императрицата Мария Терезия и сестра на великодушния и най-славния отъ

Хабсбургскитѣ императори Иосифа II), и тя не се стѣсни да се свърже съ Наполеона чрѣзъ тѣсни роднински свръзки, пращайки въ Франция една нова велика херцогиня, дъщерята на императора Франца I, Мария Луиза, като съпруга на Наполеона и императрица на французитѣ. Всичко това се виждаше до нѣкадѣ че убива за всѣкога надѣждитѣ на Бурбонитѣ, защото отнимахѫ отъ тѣхъ, освѣнъ дѣйствителната власть, и най-главната нравственна сила на тѣхнитѣ притезания, като единственни законни наслѣдници и прѣдставители на единственната законна власть и династия. Изгубването на тая нравственна сила имаше опасность да нанесе изгубването или поне намалението на нравственното очарование, което вдъхваше името на Бурбонитѣ на поддържателитѣ на монархическитѣ начала и на законното монархическо управление. Обаче, при всичко това, истинската и дѣйствителната власть на Наполеона въ Франция, и чрѣзъ Франция въ Европа, се основаваше на военната сила. Тая сила, като се колебаеше или унищожаваше имаше опасность да падне въ съзнанието на европейския свѣтъ и на самия французский народъ нравственната сила и законностьта на Наполеоновата императорска власть. Человѣкътъ, който владѣеше въ Европа чрѣзъ материялната сила на Франция и чрѣзъ тая сила бѣ извоювалъ отъ Европа признаването законностьта на своята власть, владѣеше въ Франция, прѣди всичко, чрѣзъ военната си сила и слава и чрѣзъ блѣсъка и очарованието, съ което тая сила и слава окрѫжавахѫ за нѣколко врѣме лицето и името му. Чудесни военни сполуки въ Италия и Египетъ бѣхѫ отворили на новия пълководецъ на французската република пѫтя за консулското и императорското достоинство, а славнитѣ побѣди при Аустерлицъ, Иена и Фридландия закрѣпихѫ прѣстола на императора, като подчинихѫ цѣлата почти континентална Европа подъ нравственната сила на силния и считания непобѣдимъ французский императоръ. Срѣщу тая сила въ Европа и въ Франция на человѣка станахѫ почти нечувствителни нравственнитѣ сътресения, които прѣтърпѣваше държавата му поради многото погрѣшки, както въ вътрѣшната му въ Франция произволна и деспотическа политика, така и въ безумната външна политика, която водѣше вънъ отъ Франция, особенно въ Италия и противъ Папата. Военни сполуки бѣхѫ го въздигнѫли; военни сполуки имаше да го хвърлѭтъ отъ височината на силата и величието му. Първитѣ му военни

неуспѣхи въ испанската революция и въ съврѣменната австрийска война въ 1809 поколебахѫ наистина вѣрата на неговата непобѣдимость, но по причина на окончателната сполука тѣ се счетохѫ за врѣменни нещастия. Благополучното свършвание на австрийската война чрѣзъ Виенския миръ (1809), оженванието му за Мария Луиза (1810) и ражданието синъ и наслѣдникъ на императорската власть, който още въ пеленитѣ се нарече *Римский краль* виждаше се, че закрѣпвахѫ материялно и нравственно държавата на императора и прѣзъ тия години (1810—12) се виждаше, че Наполеонъ стои на върха на външната и вѫтрѣшната си сила, слава, величие и благодѣнствие. И при тая сила не закъснѣ да се появи, страшно и тежко, справедливото негодование на историческата правда. Безумно прѣдприетий въ 1812 походъ противъ Руссия станѫ начало на разорението на държавата. Чрѣзъ тоя походъ най-напрѣдъ прѣтърпѣ съвършенна погибель „голѣмата му войска" и се оттеглихѫ отъ Наполеона по-опаснитѣ отъ съюзницитѣ. Станѫлитѣ около началото на слѣдующата година (1813) голѣми военни приготовления и побързаний противъ увеличенитѣ сега врагове походъ, при всичкитѣ добити отчасти значителни военни сполуки, се свършихѫ на края съ образуванието на една европейска коалиция противъ Наполеона и съ славното сражение при Лайпцигъ, наречено сражение на народитѣ (15/27, 16/28, 17/29, 18/30 Октомврия 1813). Подиръ най-нещастния за Наполеона край на това сражение, почнѫ разрушението на голѣмата му европейска държава и звѣздата на даровития мѫжъ се виждаше че клони окончателно къмъ залѣзванието си. Тогава се съживихѫ и надѣждитѣ на Бурбонитѣ и тѣ захванѫхѫ да дѣйствуватъ по-живо прѣдъ европейскитѣ сили, които бѣхѫ въ съюзъ противъ Наполеона, съ които никакъ не се двоумѣхѫ да работѭтъ тия наслѣдници на правата на стария французский кралский домъ, считайки войната, която тѣ водѣхѫ, че става не противъ самата Франция, а противъ Наполеона. Но тукъ е нужно да се изложѫтъ по-пространно дѣйствията на Бурбонитѣ.

Бурбонитѣ въ изгнание. — Лудвикъ, който слѣдъ смъртьта на Лудвика XVII и Лудвига XVIII, бѣше получилъ кралската титла и отъ послѣдователитѣ на старата монархия се признаваше за краль, избѣгвайки, както по-горѣ казахме, въ 1791 отъ Франция, бѣше отишълъ най-напрѣдъ въ Кобленцъ при войската на емигрантитѣ, които се готвѣхѫ да навлѣзѫтъ

въ Франция съ австро-прусската войска, а оттукъ, заедно съ другитѣ кралски принцове, отправяше до краля Лудвика XVI протестъ противъ конституцията отъ 1791, като дѣло извършено чрѣзъ революция. Слѣдъ смъртьта на Лудвика XVI той прие титлата *кралский намѣстникъ* на Франция, като настойникъ на малолѣтния краль Лудвикъ XVII и се установи въ Уйронъ. А като се испжди оттукъ въ 1796 отъ Венецпянското правителство, което се боеше отъ приближаванието на военачалника Наполеона, прѣмѣсти двореца си въ Митавия (Mitau) въ Курландия. Но и отъ тукъ биде принуденъ, слѣдъ малко, да се изсели (1800), защото му бѣше забранено да живѣе въ русската държава отъ императора Павла I, който бѣше направилъ тогава съюзъ съ консула Наполеона. Отъ Митавия той отиде въ Варшава, която тогава принадлежеше на Прусия, и останѫ тамъ до 1804, когато се завърнѫ пакъ въ Митавия, понеже бѣше му позволилъ това императорътъ Александръ I, който тогава се намираше въ война съ императора Наполеона; но въ 1807, подиръ Тилзитския миръ, Лудвикъ пакъ се принуди да напусне русската земя и да търси прибѣжище въ Англия, дѣто, подиръ много такива скитания и перипетии, бѣхѫ прибѣгнѫли и другитѣ Бурбонски принцове. Прѣзъ всичкото врѣме на изгнанието Лудвикъ и дворътъ му търпѣхѫ голѣма сиромашия и се поддържахѫ отъ паричнитѣ помощи на разнитѣ европейски дворове и особенно на русския и английския. Врѣдъ тия изселявания и скитания и други разни перипетии, Бурбонскитѣ принцове и послѣдователитѣ имъ не прѣставахѫ да работѭтъ по всѣкакъвъ начинъ за да сполучѫтъ въ голѣмата си борба, сирѣчь за възстановяванието въ Франция на Бурбонитѣ съ старитѣ права на абсолютическата тѣхна монархия. Но когато Лудвикъ XVIII, слѣдъ като прие титлата кралский намѣстникъ (регентъ), а послѣ и титлата французский краль, ограничаваше се просто въ дипломатически постѫпки, водѣйки прѣписка съ европейскитѣ дворове и по-важнитѣ европейски политически крѫгове, находящитѣ се около Артоаския графъ и особенно принцъ Полинякъ, Cadoudal, Pichegru и други фанатици роялисти работѣхѫ, най-вече въ Франция, и повдигахѫ въстания, правѣхѫ съзаклятия, дори и опитвания за убийства, каквото бѣше опитванието прѣзъ годината 1803 за убивание на тогавашния пожизненъ консулъ Наполеона, на което страшно послѣдствие бѣше трагическото убийство на съвършенно невинния Бурбонский принцъ Enghien,

което се извърши по заповѣдь на Наполеона (на 15/27 Марта 1804). Като имаше прѣдъ видъ възможната опасность противъ властьта му отъ страна на Бурбонитѣ, Наполеонъ бѣше се опиталъ, още прѣди провъзгласяванието му за императоръ, да ги направи безопасни чрѣзъ споразумѣние и спогодба. Когато Лудвикъ XVIII живѣеше въ Варшава, Наполеонъ се опита (1803) да го убѣди да се откаже отъ правата си върху французския прѣстолъ срѣщу нѣкое малко княжество, вънъ отъ Франция, което щѣше да му даде Наполеонъ, и други нѣкои отстъпки. Но всички тия приношения бидохж отхвърлени отъ Лудвика XVIII, който не приемаше никое друго условие за споразумѣние освѣнь възстановяванието му на французския прѣстолъ. „Не смѣсвамъ, казваше той на довѣренния пратенникъ на Наполеона, господина Бонапарта съ прѣдшественницитѣ му въ управлението на Франция; цѣнѭ юначеството му и военнитѣ му добродѣтели и съмь му признателенъ за направенитѣ му благодѣяния на народа ми. Обаче никога не ще се откажж отъ правата си и ще останж вѣренъ на положението, въ което съмъ се родилъ. Като внукъ на Лудвика светия, уважавамъ себе си и когато дори бждж плѣнникъ; като наслѣдникъ на Франца I ще могж поне да казвамъ като него: изгубихъ всичко освѣнь честьта си!" А на заплашванията за мѣркитѣ, които имаше да се вземжтъ противъ него отъ страна на Наполеона при чуждитѣ дворове, той отговорилъ: „Ще съжалявамъ който и да е владѣтель, който би повѣрвалъ, че е принуденъ, по искание на Наполеона, да вдигне отъ мене покровителството си и ще напуснж страната му. Но не се боѭ отъ сиромашията; могж, въ случай на нужда, да ямъ и черенъ хлѣбъ заедно съ вѣрнитѣ ми!" Отговора на Лудвика одобрихж и всички други Бурбонски принцове. И всѣко помирение и спогождение между Наполеона и Бурбонитѣ станж и тогава, както бѣше отъ начало, неосжществимо и невъзможно.

Бурбонитѣ отъ начало на революцията и особенно слѣдъ събарянието на прѣстола и на кралството имъ, най-голѣмата надѣжда за възстановяванието си възлагахж на монархическитѣ европейски правителства, на които интереситѣ се считахж свързани съ интереситѣ на монархията въ Франция. Направената отъ нѣмскитѣ владѣтели на Леополда покана противъ Франция, заплашителното противъ Франция заявление отъ Пилницъ (15/27 Августъ 1891) и прочутото възвание къмъ французския народъ (13/25 Юлий 1792) на графа отъ Брунсвикъ Фердинанда, глав-

нокомандующия на навлѣзлата въ Франция въ 1792 Прусска войска станжхж въ голѣма часть съ съдѣйствието и наджхванието на Бурбонитѣ. Въ Пилницъ, дѣто императорътъ Леопондъ имаше свиждание съ Прусския краль, за да съразмислжтъ за поведението, което трѣбаше да държжтъ спрѣмо Франция, отиде самъ, безъ да бжде поканенъ, и Артоаский графъ, който дори поднесе на двамата владѣтели особенъ проектъ за декларация, който тѣ отхвърлихж. А възванието на графа отъ Брунцвикъ се съчини отъ французина роялистъ емигрантинъ маркизъ De Limon. Самъ Прованский графъ Лудвикъ се намираше отъ начало, както казахме, въ войската на осъмьтѣ хиляди бѣжанци, които придружавахж съюзната войска при навлизанието ѝ въ Франция. Но всичкитѣ тия дѣйствия и навлизанието не само недокарахж желаното възстановяване на абсолютическата монархия, но и ускорихж събарянието на конституционната монархия и смъртьта на краля. Военнитѣ дѣйствия, които послѣ ıвахж отъ страна на съюзницитѣ, слѣдъ смьртьта на краля, противъ републиканската Франция, прѣзъ слѣдующитѣ години (1793 — 95) съвършенно не сполучихж. Оттогава европейскитѣ сили оставихж Бурбонитѣ на щастието имъ. Прованский графъ Лудвикъ, на когото убитий краль въ завѣщанието си запрѣщаваше да участвува въ каквото и да е вoрѫжено дѣйствие въ полза на възлизанието на прѣстола на сина му Лудвика XVII, не се призна нито подиръ смъртьта на Лудвика XVII отъ Европа за попечитель на Лудвика XVII и регентъ на Франция, нито подиръ умиранието на Лудвика XVII се призна за краль на Франция. Наистина войнитѣ противъ Франция на монархическата Европа слѣдвахж и слѣдъ 1795, но тия войни имахж за цѣль повече отблъсванието на нападенията, които ставахж отъ страна на Франция, а не въдворението на Бурбонитѣ на французския прѣстолъ. Напротивъ, дори забрани имъ се, додѣто траехж тия войни, всѣко тѣсно и постоянно сношение съ роялиститѣ французи, които се намирахж въ редоветѣ на съюзнитѣ войски. Когато пъкъ отъ 1795 нѣкои европейски правителства бидохж принудени да признажтъ французската република и да свържжтъ приятелски сношения съ нейното правителство, послѣ съ онова на Наполеона, на Бурбонитѣ се запрѣти, както се вече каза по-горѣ, и самото прѣбиванне въ землитѣ на тия правителства, додѣто Бурбонитѣ, бѣгайки отъ една страна въ друга, намѣрихж окончателенъ подслонъ и прибѣжище въ Англия. Горчивий опитъ на навлизанията въ Франция отъ годинитѣ

1792—3 бѣше научилъ съюзницитѣ, колко безполезно и вредително бѣше намѣсванието на сила въ вѫтрѣшнитѣ работи на Франция, при всички интереси, които имаше монархическата Европа въ събаряннето на произлѣзлото отъ революцията положение на републиката и въ възстановяванието на монархията Умната и прѣдвидлива Русска императрица Екатерина II, при всичкитѣ й симпатии къмъ паднѫлата французска монархия, не бѣше вела участие въ навлизанията въ Франция; тя се занимаваше съ работитѣ въ Полша и съ войната противъ Турция и мислѣше. че Бурбонитѣ трѣба да се възстановѭтъ въ Франция не посрѣдствомъ чуждитѣ орѫжия, а чрѣзъ вѫтрѣшни промѣнения. Руссия и Австрия, като оправдавахѫ непризнаванието отъ тѣхъ Лудвика XVIII за французский краль, проповѣдвахѫ явно въ 1798, че не бѣше въ интереса имъ да се виждатъ, че налагатъ законъ на Франция и че признаванието на Лудвика трѣбаше да съставлява не основата на зданието, а покрива му. Сѫщо и Англия искаше всичко противъ Франция да става за краля, но нищо чрѣзъ краля. А станѫлитѣ въ Франция отъ 1800 голѣми събития, консулството и послѣ империята и хегемонията надъ Европа на Наполеона, отъ всѣко гледище толкова измѣнихѫ положението на монархическата Европа спрѣмо новата монархическа Франция, щото нито дума вече можеше да става въ политическитѣ крѫгове на Европа за възстановяване Бурбонитѣ на французския прѣстолъ Това съвършенно изоставяние на Бурбонитѣ отъ страна на Европа съвпадаше точно съ вещественното и нравственно заздравяване и заякчаване въ Франция на Наполеоновата власть, поради която не оставаше вече и оттукъ никаква надѣжда за Бурбонско възстановление. Годинитѣ на голѣмата сила и на цъвтѣнието на Наполеона бѣхѫ години на голѣмо безсилие и обезсърдчавание на Бурбонитѣ. Послѣднитѣ, като не се надѣвахѫ вече на нищо отъ монархическата Европа, а най-малко отъ вѫтрѣшното състояние на Франция, се отнасяхѫ съ голѣмо прѣдпазвание и недовѣрие къмъ правителствата, а въ Франция ограничихѫ много своитѣ дѣйствия, защото намирахѫ широко за това поле. Обаче Бурбонитѣ никога не се отчаяхѫ за своя подвигъ, а възлагахѫ надѣждитѣ си на Бога и на правотата на самото дѣло, ядѣхѫ „чѣрния хлѣбъ“ на изгнанието и сиромашията и очаквахѫ по-честити врѣмена и обстоятелства за участьта на династията. Тия обстоятелства приготви, безъ да иска, самъ голѣмий и силний врагъ на борбата и на притезанията имъ, който по-прѣди

съставляваше несъкрушимото прѣпятствие и непрѣодолимата прѣчка между Франция, францускиа прѣстолъ и Бурбонитѣ, между Европа и Бурбонската Франция, самий Наполеонъ.

Наполеонъ и Бурбонитѣ слѣдъ навлизанието въ Франция на съюзницитѣ — „Историята както на въздиганието и паданието на щастието на Наполена, казва Гервинусъ, така и на Бурбонитѣ, прѣдставлява двѣ крайни противоположности, исторически най-поучителни Додѣто Наполенъ, при всичката си дѣятелность, се отнасяше скромно съ своето щастие и съ свързанитѣ съ това щастие обстоятелства; додѣто „не изнасилваше щастието," и искаше да „испитва волята на народа" и нея да слѣдва (както казваше на брата си Иосифа прѣди похода въ Египетъ), бѣше честитъ и великъ. Но отъ минутата, когато вмѣсто да отдава всичко на Бога (спорѣдъ поговорката отъ благочестивитѣ врѣмена) искаше да се подиграва съ Бога, съсипа себе си и всичкитѣ си сполуки. Нѣщо подобно се случи и съ Бурбонитѣ по противоположно направление на врѣмето. Додѣто тѣ чрѣзъ войни, съзаклятия и интриги, съ разбиранне цѣльта, зимахѫ прѣдъ видъ едно точно опрѣдѣлено врѣме, не сполучвахѫ въ всичкитѣ си цѣли; щомъ захванѫхѫ, обаче безшумно да чакатъ и да странѭтъ отъ такива опасни мѣрки, безъ да прѣстанѫтъ съ това да слѣдѭтъ събитията, цѣльта сама имъ се испълни." И наистина, голѣмитѣ военни несполуки на Наполеона и голѣмото сблъскванне съ Европа повдигнѫхѫ неочаквано съвършенно забравенитѣ до тогава Бурбони и отъ една страна имъ вдъхнѫхѫ надѣжда и очакване на помощь отъ страна на Европа, а отъ друга страна създадохѫ въ Франция едно вѫтрѣшно положенне благоприятно за намѣсвание отъ страна на Европа въ полза на Бурбонитѣ. Навлизанието на съюзнитѣ войски въ Франция около началото на 1814 даде поводъ на Бурбонитѣ да принесѫтъ услугитѣ си на съюзнитѣ сили. Но първитѣ имъ за това постѫпки и помощьта, що поднесохѫ, като прѣдлагахѫ да се отвлече вниманието на Наполеона чрѣзъ роялиститѣ въ Франция или чрѣзъ отиванието въ Франция на Артоаския графъ отъ Джерсей не се посрѣщнѫхѫ благоприятно отъ съюзницитѣ, и императорътъ Александръ, който бѣше като прѣдсѣдатель и първъ на голѣмия съюзъ, имаше голѣмо прѣдубѣждение противъ Бурбонитѣ. Но слѣдъ малко, отъ самия ходъ на работитѣ, силитѣ разбрахѫ колко полезни съюзници бѣхѫ за тѣхъ

Бурбонитѣ за осжществление на намѣренията имъ спрѣмо Франция и за общото изравнение на европейскитѣ работи. Голѣмо и много полезно на съюзницитѣ оржжие въ ржцѣтѣ на Бурбонитѣ не бѣше просто голѣмата *власть на законната монархия*, на която послѣднитѣ се прѣдставляваха като истински прѣдставители, но и веществениитѣ жертви, които сжщитѣ можеха да прѣтърпжтъ съ готовность за удовлетворение исканията на Европа. Най-главната причина за паданието на Наполеона, слѣдъ голѣмитѣ му вънъ отъ Франция военни несполуки, бѣше, че не можеше да склюЧи миръ съ побѣдителитѣ съюзници, защото, и слѣдъ тия поражения, той не склоняваше да отстжпи никакви земи и да направи никакви жертви не само отъ собствена Франция, което не искаха и съюзницитѣ, но нито вънъ отъ нея отъ много пространнитѣ земи на Наполеоновата държава. Това правѣше Наполеонъ съгласно съ началата и мислитѣ, а прѣди всичко съгласно съ происхождението на властьта и изискванието на положението му, мислейки, и справедливо, че властьта му имаше злѣ да се расклати и да се съсипи тутакси, щомъ щѣхж да се съсипжтъ голѣмитѣ дѣла на военнитѣ му сполуки и на военната му слава. Наполеонъ, който бѣше се създалъ и порасълъ, както политически, така и военно, чрѣзъ революцията и като бѣ станалъ великъ и силенъ чрѣзъ извършенитѣ си въ врѣме на републиката и на личната си власть велики военни дѣла и завоевания, не можеше, поне той мислѣше че не можеше, да владѣе на Франция съ Бурбонскитѣ граници, сирѣчь въ границитѣ, които тя имаше въ врѣмето на революцията, дори и ако да бѣхж малко разширочени. Неговата звѣзда се появи въ по-широката Франция на революцията, сия чудесно и застанж на срѣдонебието въ създадената отъ него голѣма европейска държава. Растурванието на тая държава и стѣснението границитѣ на Франция, каквито бѣхж въ врѣмето на Бурбонската монархия, бѣше нравственно съсипване на самия Наполеона и на неговата наслѣдственна монархия. Затова отъ първитѣ военни несполуки въ 1813 год. до дохожданието на съюзницитѣ въ Парижъ въпросътъ за отстжпване на земи бѣше постоянно каменьтъ на скандала въ прѣговоритѣ за миръ между Наполеона и съюзнитѣ противъ него сили. Но не бѣше така работата и съ Бурбонитѣ. Тѣ можехж да пожертвуватъ всичкитѣ вънъ отъ границитѣ на Бурбонската франция владѣния

на Републиката и на Наполеоновата империя, безъ да изгубятъ нѣщо отъ своето нравственно достоинство и отъ престижа въ роялистическата Франция и въ уморения и утрудения отъ войни французский народъ. Наистина Лудвикъ XVIII твърдо бѣше се рѣшилъ, абсолютно да отблъсне всѣко искание за отстѫпвание на земя вѫтрѣ въ прѣдѣлитѣ на царската и Бурбонската Франция, но бѣше най-готовъ да остави на произвола на съюзницитѣ всичкитѣ присъединени чрѣзъ републиката и империята земи, „считайки, както казваше, противно на неговитѣ начала да употрѣби, както и да е, завоеванията на републиката". Той можеше да владѣе на Франция такъва, каквато ѭ остави съсипаната отъ републиката негова династия. Това орѫжие бѣше за Бурбонитѣ по-силно и по-цѣлесъобразно отъ всѣко друго сношение съ монарситѣ на Европа и отъ всѣко взаимно задължение на монархическитѣ правителства. Отъ това гледище, логиката на нѣщата за ония, които знаѭтъ да разсѫждаватъ колко-годѣ здраво за работитѣ, бѣше толкова явно въ полза на Бурбонитѣ, щото самъ Наполеонъ, както се научаваме отъ издаденитѣ въ послѣдне врѣме въспоминания (мемоари) на Талейрана, считаше Бурбонитѣ като единственни могѫщи да го наслѣдятъ. „Прѣдлагания отъ силитѣ миръ само тѣ могѫтъ да подпишѫтъ", казваше за Бурбонитѣ като прѣдпочиташе той, както казваше, да се оттегли въ частенъ животъ съ получвание дневно по петь франка, които му били достатъчни за малкитѣ му нужди. „Когато народътъ поиска миръ съ старитѣ граници, тогава ще кажѫ на французитѣ (казваше Наполеонъ): „търсѣте другъ господарь; азъ съмъ твърдѣ много голѣмъ за васъ". Наполеонъ, ако вѣрваме на Талейрана, прибѣгваше къмъ тая мисъль до невѣроятната идея да почне прѣговори и съглашения съ Бурбонитѣ за да абдикира срѣщу едно обезщетение. Това, ако наистина се е казало, не бѣше възможно да се осѫществи. Минутната человѣческа слабость у Наполеона е отстѫпила на съзнанието на величието и на прѣимуществото, и работитѣ, вмѣсто веселъ трагический, добихѫ единственно приличния имъ драматический, великолѣпния или трагическия исходъ. Но за да стане окончателно това отъ *богатство* самопожертвование на Бурбонитѣ, нужно бѣше да се побѣди съвършенно Наполеонъ. Затова и слѣдъ лошитѣ несполуки, които той прѣтърпѣ на 1813, континенталнитѣ сили държехѫ спрѣмо Бурбонитѣ поведение наблюдателно, студено и малко насърдчително. Отъ общо гледище, по исказанитѣ ни причини, само пълно военно съсипвание на Наполеона можеше да даде на съюз-

ницитѣ причина и поводъ и да ги насърдчава да се намѣсятъ, както и да е, въ вътрѣшнитѣ работи на Франция. Додѣто да настане такъвъ случай, налагаше имъ се строго въздържание отъ всѣка постѫпка, която би означавала намѣса въ полза на която и да е френцузска династия или правителство. Испитана по-частно тая работа, съюзнитѣ сили не се изтересуваса всички въ полза на Бурбонитѣ. Императорътъ Александръ, на когото принадлежеше нѣкакъ първоначинанието (инициативата) въ съвѣщателнитѣ събрания на съюзнитѣ владѣтели, отдавна имаше прѣдубѣждение противъ Бурбонитѣ и отвращението си къмъ тѣхъ много пѫти бѣ изявилъ и прѣди и послѣ въстановяването на Бурбонитѣ. Затова и всичкитѣ направени прѣди него ходатайства отъ 1811 въ полза на Бурбонитѣ, особенно ходатайствата на благородния французский графъ Алексий de Noailles, никакъ не го расположихѫ лично по-добрѣ към Бурбонитѣ. Както се учимъ отъ въспоминанията на Талейрана за Александра, който се намираше тогава въ страстьта на своето *свободолюбие* (liberalisme), бѣше безразлично ако дори французитѣ бѣхѫ възвърнѫли републиката. Въ такъвъ смисълъ, вѣроятно, той бѣше вече заявилъ на храбрия французский генералъ Рейние (Reynier), който бѣше паднѫлъ въ плѣнъ въ сражението при Лаипцигъ, че ще влѣзе въ прѣговори за миръ съ *французския народъ*. А испратений отъ Телейрана съ повѣрителна мисия въ стана на съюзницитѣ Витролъ (Vitroles) казвалъ, че императорътъ се вреждалъ благосклонно расположенъ за подгласностьта (кандидатурата) на французския прѣстолъ на *Евгения* (Боарне) или на Бернад та (наслѣдний принцъ на Швеция) и въ полза дори на *Авредския дукъ*, а не щѣло да му се зловиди, ако дори французитѣ се възвърнъли на републиката. Само съвѣтникътъ му, попослѣ министръ на външнитѣ работи, графъ Неселроде и личний неприятель на Наполеона, Корсиканецътъ Поццо ди Борго (Pozzo di Borgo), прочутъ дипломатъ, който отъ 1803 се намираше на руска служба, работѣхѫ въ полза на Бурбонитѣ. Австрия пъкъ, поради сродството, което свързваше императорския домъ съ Наполеона, и въ случай дори на нѣкое възможно сваляние на послѣдния бѣше благосклонно расположена за плана да се въцари синътъ на Наполеона подъ настойничеството на майката Мария Луиза, дъщеря на императора Франца. Тоя планъ се считаше като такъвъ, който отговаряше на интереситѣ на Австрия. Отъ въспоминанията на Талейрана се учимъ, че Меттернихъ е казвалъ на горѣспомѣнѫтия довѣренъ пратенникъ барона Витрола, че съ Наполеона не

можело да стане споразумѣние, но и възстановяванието на Бурбонитѣ било невъзможно, поради *персонала* на тая фамилия". Метернихъ очаждаше така не Лудвика XVIII, а разнитѣ принцове отъ тоя домъ. Но всичко това ставаше подиръ несполуката на първитѣ прѣговори за миръ и слѣдъ като съюзницитѣ, прѣминувайки Рейнъ, се биехѫ на французска земя. Прѣдъ това събитие нито Русия нито Австрия мислѣхѫ за абдикиранне или сваляние на Наполеона. Само Прусия и Англия се прогласихѫ отъ начало на кризата противъ Наполеона и за Бурбонитѣ. Но Прусия не можеше да слѣдва тогава политика съвсѣмъ независима отъ Русия и Австрия, а Англия, която не бѣше признала още императорската титла на Наполеона и която най-напрѣдъ лично противъ него воюваше и постоянно работѣше за неговото съсипвание, не можеше да се натовари сама съ опасното дѣло, да нападнѫтъ Бурбонитѣ на Франция, което излѣзе толкова нещастно въ 1792. Затова и дѣйствията на Англия, които станѫхѫ въ полза на Бурбонитѣ около годината 1813, се ограничихѫ просто въ распръсвание и распространение чрѣзъ английски параходи Бурбонски възвания и въ отивание съ английски кораби въ континенталната Европа на живущитѣ въ Англия Бурбонски принцове Но онова, което повече отъ всичко друго прѣпятствуваше, особенно на континенталнитѣ държави, да направѭтъ нѣщо за Бурбонитѣ, бѣше желанието да се сключи по-скоро миръ, което бѣше обзело повечето отъ съюзницитѣ. Колкото голѣмо и да бѣше поражението на Наполеона при Лайпцигъ, вслѣдствие на което почти всички земи отсамъ Реинъ бѣхѫ се испразднили отъ франлузската войска и съюзницитѣ бѣхѫ станѫли господари на дѣсния брѣгъ на Реинъ, французский императоръ не се виждаше на съюзницитѣ врагъ за прѣзиранне, особенно като се защищаваше на французска земя противъ нападателнитѣ войски на враговетѣ. Освѣнь това, както казва Талейранъ, съюзницитѣ се боехѫ да не би нѣкое промѣнение на прѣстола въ Франция да принесе нови вѫтрѣшни заплитания въ нея, които да направѭтъ трудно дѣлото на съюзницитѣ. Разумна умѣренность се виждаше, колкото за това, да насочва мислитѣ и намѣренията на съюзницитѣ. Затова слѣдъ отстѫпванието на Наполеона, което станѫ оттатъкъ Реинъ около началото на Ноемврия (1813), и навлизанието въ Франкфуртъ на Майнъ на съюзнитѣ владѣтели (23/4, 25/6 Ноемврий), когато англичанинътъ политический мѫжъ Авердинъ, който слѣдваше съюзната войска, поддържанъ отъ руссина Поццо ди

Борго, споменувалъ за възстановяванието на Бурбонитѣ, участвующитѣ въ похода владѣтели и министритѣ имъ, по прѣдложение на Австрия, почнахѫ прѣговори съ Наполеона и на 11/23 Ноемврия французский въ Веймаръ пратенникъ баронъ St. Aignan биде испратенъ до Наполеона, за да му направи прѣдложение за миръ отъ името на владѣтелитѣ на Руссия, Австрия, Прусия и Англия. Като основно условие за мира силитѣ прѣдлагали тогава ограничението на Франция вѫтрѣ въ естественитѣ граници на Реинъ, на Алпитѣ и на Пиринеитѣ.

Но тия прѣговори нѣмахѫ никакво послѣдствие, защото Наполеонъ първо даде отговоръ не ясенъ (20/1 Ноемврия), а когато подиръ нѣколко дни (2/14 Декемврия) заяви, че безусловно приема прѣдложенията, силитѣ бѣхѫ рѣшили още прѣдидущий день слѣдванието на войната. Това рѣшение на силитѣ бѣше повече послѣдствие отъ политиката на английското правителство, което, като не бѣ признало направеното отъ прѣдставителя ѝ лорда Авердина въ Франкфуртъ заявление за съгласие въ прѣговоритѣ за миръ съ Наполеона, испрати сега въ стана на съюзницитѣ самия министръ на външнитѣ работи лорда Кастелриго (Castelreag маркизъ Londonderry). Между това съюзнитѣ сили, слѣдвайки своитѣ военни дѣйствия, прѣминахѫ прѣзъ първитѣ дни на годината 1814 Реинъ и театрътъ на войната се прѣнесе сега на французска земя. Но, прѣди да прѣминѫтъ съюзнитѣ войски Реинъ, именно въ деня въ който бѣхѫ рѣшили да прѣкъснѫтъ прѣговоритѣ за миръ, отъ една страна боейки се да не би навлизанието въ Франция да прѣдизвика нѣкое възбунтувание на французския народъ, като онова отъ 1792, а отъ друга страна, като искахѫ да опрѣдѣлѭтъ точно характера и цѣльта на по-нататашната война, издадохѫ възвание отъ самия Франкфуртъ, въ което казвахѫ и изрично увѣрявахѫ, че силитѣ не воюватъ противъ Франция и французкия народъ, независимостьта на когото, споредъ увѣряванията имъ, почитали, и за когото имали най-добри намѣрения, а противъ владѣтеля му Наполеона; че силитѣ искали просто да ограничѫтъ французската държава въ националнитѣ ѝ граници, безъ никакъ да мислѭтъ да намалѭтъ силата на Франция или да помрачѫтъ военната ѝ слава, а желаели дори да направѭтъ Франция по-голѣма и по-силна, отколкото тя бѣше прѣди революцията.

При всичко че чрѣзъ това възвание силитѣ никакъ не бѣхѫ изявили желание или намѣрение за сваляние на Наполеона или за възстановяване на Бурбонитѣ, но пакъ направената въ това възвание отъ тѣхъ разлика между Наполеона и Франция, отъ които първий се прогласяваше врагъ на съюзницитѣ, а втората прѣдметъ за промишляване отъ тѣхна страна, бѣше едно косвенно насърдчение къмъ Бурбонитѣ. Защото, поради естеството на самата работа, всѣко заявление противъ Наполеона бѣше косвенно благоприятно за Бурбонитѣ загатвание. И колкото повече силитѣ отдѣляхѫ Франция отъ Наполеона, толкова се приближавахѫ къмъ стария редъ на работитѣ. Затова едва Бурбонитѣ бѣхѫ се научили за възванието на силитѣ, въ единъ семеенъ съвѣтъ рѣшихѫ да не оставѭтъ праздно мѣстото, което имъ се посочва на сцената. Така, споредъ взетитѣ рѣшения, Артоаский графъ трѣбаше да тръгне за источнитѣ граници на Франция, за да отиде въ стана на съюзницитѣ, по-старий му синъ Ангулемний дукъ (Duc d'Angouléme) да отиде при английската войска, която бѣ навлѣзла въ южна Франция откъмъ Пиренеитѣ, а по-младий дукъ де Берри (Duc de Berry) да отиде въ Джерсей, та като наблюдава оттамъ каквото става, да се опита, въ сгоденъ моментъ, да тръгне за сѣверна Франция. Поведението на силитѣ къмъ Бурбонитѣ, по тоя случай, бѣше съвършенно съгласно съ тогавашното положение на работитѣ, т. е. нито съвършенно отблъсквателно, но нито насърдчително. Горѣщъ приемъ и поддържка Бурбонитѣ намирахѫ всѣкога у английскитѣ дипломати, и Кастелриго, като бѣше заминѫлъ вече за стана на съюзницитѣ, се исказвалъ, безъ прѣдпазвание, за Бурбонитѣ. Наистина английский военачалникъ Уелингтонъ, дѣйствувайки въ южна Франция, заявилъ бѣше на Ангулемния дукъ, който бѣше отишълъ въ стана му, че той трѣба да отбѣгва всѣка званична постѫпка и да не носи каквото и да е званично качество или такъвъ прѣкоръ. Но когато слѣдъ малко градътъ Бордо (Bordeaux, Burdigalla) се показалъ готовъ да отвори вратитѣ си на дука, идящъ заедно съ военни англичани, той съ готовность позволилъ това. Той прѣвзе наистина града чрѣзъ лорда Бересфорда (Beresford) въ името на английския краль, но сѫщеврѣменно позволи или поне не въспрѣпятствува на градския кметъ да издигне Бурбонското знаме и да покани въ Бордо Лудвика XVIII. Само когато тоя кметъ въ възванието къмъ народа прѣдстави съюзнитѣ сили като

Лудвикъ XVIII.

естественни защитници и покровители на Бурбонитѣ, Уелингтонъ поиска отъ Ангулемния дукъ да опровергае това заявление на кмета.

Когато Ангулемний дукъ намираше такъвъ приемъ въ английския станъ, въ главния станъ на съюзницитѣ, около источнитѣ прѣдѣли на Франция, Артоаский графъ, който бѣше се явилъ тамъ, при всичкото прѣдпазително и студено къмъ него поведение на съюзницитѣ, особенно на Руссия и на Австрия, дѣйствуваше съ успѣхъ въ полза на интереситѣ на своя домъ, употрѣблявайки най-силното онова оржжие, за което вече споменахме, готовностьта сирѣчь да склони да направи голѣми териториялни отстжпки на съюзницитѣ. И когато званичната австрийска дипломация и самъ императорътъ Францъ I се виждахж че дѣйствуватъ повече въ полза на сина на Наполеона подъ настойничеството и регенството на Мария Луиза, министрътъ на външнитѣ работи, Метерннхъ, щомъ се научи, че Артоаский графъ поднасяше на съюзницитѣ всичкитѣ французски владѣния, вънъ отъ старитѣ прѣди революцията прѣдѣли на Франция, облада се отъ такъва надѣжда за присъединяване нови земи на Австрия, щото оттогава работѣше напълно въ полза на Бурбонитѣ. Но антипатията на императора Александра противъ Бурбонитѣ пакъ си слѣдваше, защото Руссия нѣмаше никакъ да се възползува отъ земитѣ, които щѣхж да се отнемжтъ отъ Франция. При все това, обаче, и Неселроде и Поццо ди Борго постоянно и тайно работѣхж за Бурбонитѣ, като се споразумѣвахж, отъ една страна, съ нѣкои французски политически мжжье въ Парижъ, особенно съ княза Талейрана, а отъ друга страна се трудѣхж да расположжтъ повече императора въ полза на Бурбонскитѣ планове. Но исходътъ на всички тия ходатайства зависѣше главно отъ хода и резултата на военнитѣ дѣйствия. А именно тукъ, отъ една страна страхътъ на силитѣ да не прѣдизвикатъ нѣкое народно възбуждение на французитѣ, а отъ друга страна многото военни сполуки на Наполеона толкова повлияхж върху помишленията на силитѣ, щото послѣднитѣ се показахж готови да почнжтъ нови прѣговори за миръ съ Наполеона, като се съгласи на това и самъ английский министръ Кастелриго, и тия прѣговори се свършихж съ свикванието на конгресъ (съборъ) въ малкия градъ Шатиллонъ (Chatillon sur Seine, Castellio). Наполеонъ склони да се свика конгресъ, но подъ условие да се склюни примирие, което да трае додѣто трае и конгресътъ Но ова условие съюзницитѣ отхвърлихж чрѣзъ едно писмо отъ

17/29 Януария, испратено отъ Меттерниха до Наполеона, въ което се загатваше за прѣдлежаще падание на послѣдния въ случай, че се откаже отъ всѣко споразумѣние съ Европа Като се отхвърли по тоя начинъ прѣдложението за примирие, конгресътъ се събра посрѣдъ военнитѣ и неприятелскитѣ дѣйствия.

Конгресътъ въ Шатиллонъ. — Въ тоя конгресъ прѣдставитель на Наполеона бѣше бившиий въ Петербургъ посланникъ, а сега министръ на външнитѣ работи, генералъ графъ Коленкуръ (Caulencourt). Но отъ съюзнитѣ сили никоя, освѣнь Англия, не се прѣдставляваше чрѣзъ първъ министръ или министръ на външнитѣ работи. Самий английский министръ Кастелриго и другитѣ пълномощници, графъ Стадионъ (Stadion) на Австрия, Разумовский на Руссия, Авердинъ на Англия, Вилхелмъ Хумболдъ на Прусия и избраний за секретарь на конгреса Поццо ди Борго бѣхѫ извѣстни отъ първитѣ си работи като хора много или малко неприятелски расположени къмъ Наполеона или мразени отъ него (както графъ Стадионъ). Това показваше малката ревность, която имахѫ съюзницитѣ за искренно споразумѣние съ Наполеона. Работитѣ на конгреса почнахѫ отъ 24/5 Февруария, а прѣдложенитѣ отъ него условия на Наполеона бѣхѫ възвръщанието Франция въ старитѣ граници отъ 1792 и да не зима участие въ по-нататашното реглирание на европейскитѣ работи, което щѣше да стане отъ съюзницитѣ. Съюзницитѣ си запазвахѫ правото да съобщѫтъ на французский народъ тия условия за миръ. въ случай че конгресътъ би се растурилъ безъ да свърши нищо, и тая постѫпка бѣше ново прѣдизвѣстявание къмъ Наполеона за бѫдѫщата му участь, въ случай че честьта на орѫжието би излѣзла противъ него. Тия условия дѣйствително бѣхѫ унизителни за Наполеона. Но Коленкуръ, ако и да виждаше расположенията на съюзницитѣ къмъ Наполеона, при все това силно прѣпорѫча на господаря си приеманието на прѣдложенията, защото не виждаше другъ спасителенъ пѫть. Но Наполеонъ не бѣше изгубилъ всѣка надѣжда за честьта на орѫжието. Несклоняванието на съюзницитѣ да приемѫтъ поисканото отъ него примирие бѣше излѣзло отъ военно гледище въ негова полза. Многобройнитѣ славни побѣди въ Brienne (17/29 Януария), Champ-Aubert (10/22 Февруария), Montmirail (11/23 Февруария), Joinvillers (14/26 Февруария), Nangis (17/1 Мартъ), Montereau (18/2 Мартъ), чрѣзъ които едно подиръ друго съкруши десетки хиляди Прусци, Руси,

Австрийци и други съ разни имена нѣмци и принуди центра на съюзната войска, Бохемската наречена войска, да испразни Кампания и да отстѫпи къмъ границитѣ, повдигнахѫ наистина смѣлостьта (куража) му, но направихѫ труденъ хода на прѣговоритѣ, както това се случва въ всичкитѣ прѣговори за миръ, които ставатъ при продължавание на неприятелскитѣ дѣйствия, защото така всѣкий день, споредъ онова що се случва прѣзъ него, измѣнява взаимното положение на воюющитѣ, понеже подиръ сполукитѣ уголѣмяватъ се притезанията и се умаляватъ отстѫпкитѣ. Подиръ споменѫтитѣ му прочее побѣди, Наполеонъ никакъ не приемаше миръ безъ границитѣ, прѣдложени отъ *Франкфуртъ* (Рейнъ, Алпитѣ и Пиринеитѣ). „Да оставѭ Франция по-малка отъ каквато ѭ намѣрихъ! Никога!“, пишеше Наполеонъ. Освѣнь това, той основаваше надѣждитѣ си и на породенитѣ разногласия между съюзницитѣ, вслѣдствие на които императорътъ Александръ бѣ поискалъ врѣменното прѣкъсвание на съвѣщателнитѣ събрания, като бѣше дори извикалъ своитѣ прѣдставители. Прѣзъ тия трудни обстоятелства Александръ се по аза най-храбъръ и най-рѣшителенъ между съюзницитѣ. Когато всички се намирахѫ подъ впечатленията на послѣднитѣ несполуки и самъ Кастелриго още настояваше за продължавание на прѣговоритѣ. Алаксандръ, когото подържахѫ и прусцитѣ, извика: „Мирътъ, който вие искате, не ще бѫде миръ, а просто примирие, което не ще ни позволява нито поне за минута да се обезорѫжимъ. Не могѫ азъ всѣкий день да извървявамъ по четиристотинъ левги пѫть за да ви помагамъ. Никакъвъ миръ до когато Наполеонъ ще стои на прѣстола!“ Но Наполеонъ настояваше повече отъ всѣкога на своитѣ искания и даде заповѣдь на Коленкура да не води прѣговори за миръ, безъ Франкфуртскитѣ граници. Сѫщеврѣменно той се опитваше да раздѣли съюзницитѣ, ругайки въ едно писмо до тъста си съюза на послѣдния съ татаритѣ отъ пустинята, които не били достойни да се наричатъ человѣци“ и поднасвайки му отдѣленъ полезенъ миръ, съ заявление, че никога не щѣлъ да склони да отстѫпи Белгия. При това на 24/8 Марта той повтори направеното си прѣди отварянието на конгресса прѣдложение за склучвание на примирие, въ продължението на което притезаваше да държи Белгия, за да не би тая страна да се завземела отъ Оранжския дукъ, въ полза на когото бѣше Англия. Но именно това поведение на Наполеона къмъ съюзницитѣ затвърди единството помежду имъ

и докара сключването на Шомонския (Chaumont, Calvus mons) договоръ, който стана на 1/13 Марта. Чрѣзъ тоя договоръ, който се сключи между Руссия, Прусия, Австрия и Англия, отъ една страна всѣка една отъ тритѣ континентални съюзни сили се задължаваше да държи на оржжие до окончателното сключвание на мира 150 хил души, а Англия зимаше на себе си разноскитѣ за поддържанието на съюзната войска съ право да има при всѣка войска пълномощници, т. е. контролери за точното испълнение на сключеното условие относително броя на войската, наблюдавайки и движенията на войскитѣ. Чрѣзъ сжщия договоръ съюзнитѣ сили си обѣщавахж още взаимна помежду си помощь, въ случай че нѣкоя отъ тѣхъ би се заплашвала въ бждаще отъ Франция. Сжщеврѣменно, чрѣзъ три тайни членове на договора, съюзницитѣ се споразумѣвахж помежду си за бждащето изравнявание работитѣ на Германия, Италия, Испания, Швейцария и на Швеция съ Норвегия, по начина, по който послѣ ги изравнихж.

Шомонский договоръ, ако и да бѣ сключенъ додѣто траеше Шатиллонский конгрессъ, осуетяваше всѣка по-нататашна работа на тоя конгресъ. Наполеонъ бѣше прѣнебрегнжлъ още единственния му даденъ случай да избави прѣстола си, отдавайки твърдѣ голѣма важность на собственнитѣ си сполуки, и счете готовностьта на съюзнитѣ сили за сключвание на миръ като послѣдствие отъ военна нужда. Ако Наполеонъ бѣше приелъ направенитѣ му отъ Шатиллонъ прѣдложения, вѣроятно и самата Англия, която не бѣ още признала до тогава държавата и титлата на Наполеона, щѣше да се подчини прѣдъ единодушието на другитѣ сили, както послѣ исповѣдахж това самитѣ английски министри. Но споредъ самото естество на работитѣ, и така сключваний миръ не можеше да бжде, както основателно прѣдвиждаше императорътъ Александръ, нито здравъ нито траенъ. Затова много смѣло е казаното отъ Гервинуса, че ако бѣше приелъ Наполеонъ прѣдложенията на съюзницитѣ, Шатиллонский конгрессъ щѣше да стане гробъ на Бурбонскитѣ притезания. Притезанията на Бурбонитѣ се подпомогнахж отъ логиката на нѣщата, която всѣкога бѣше въ полза на Бурбонитѣ и противъ Наполеона, додѣто послѣдний не наложеше на съюзницитѣ мира чрѣзъ оржжието. Но именно тукъ смѣткитѣ на Наполеона излѣзохж погрѣшни.

Послѣднитѣ борби на Наполеона. — Възванието, което Наполеонъ отправи къмъ французския народъ нѣколко деня слѣдъ сключванието на Шомонския договоръ (3/15 Мартъ) за общо въоръжено повдигание, не произведе желаното отъ него послѣдствие. Относително това французский народъ се виждаше, че вѣрваше до нѣкадѣ на заявленията на съюзницитѣ, че войната се водѣше противъ Наполеона а не противъ Франция. Голѣма часть отъ французския народъ отдѣляше сега своята участь съвсѣмъ отъ оная на Наполеона. Прѣди всичко, послѣдователитѣ на падналата система, както завърналитѣ се отъ странство емигранти, които врѣменно бѣхж се примирили, или подобрѣ търпѣхж новия редъ на работитѣ въ врѣмето на Наполеона, така и останжлитѣ отъ началото явни и тайни послѣдователи на старата монархия; сжщо и свещеницитѣ, които по-прѣди бѣхж заточени, защото не бѣхж положили клѣтва на новото революционно управление, а послѣ бѣхж се завърнжли въ врѣмето на Наполеона и се държехж насилствено подчинени на новия редъ на работитѣ чрѣзъ желѣзната ржка на императора; всички тия сега показвахж истинскитѣ свои расположения. Но послѣдователитѣ на либералното монархическо управление отъ първия периодъ на революцията не бѣхж расположени по-добрѣ къмъ Наполеона, който нито въ самитѣ критически обстоятелства не се виждаше расположенъ да направи голѣми либерални отстжпки. А народътъ, уморенъ отъ голѣмитѣ и непрѣкъсвани войни на републиката и на Наполеона съ Европа, ситъ и нежелайки никакъ да се занимава съ политиката, оставаше простъ зрителъ на течението на работитѣ, и както казваше раялистътъ писатель на събитията отъ годинитѣ 1814 и 1815 Моринъ, „когато Наполеонъ се чудѣше, защо кметоветѣ въ провинциитѣ се противѣхж да испълнжтъ заповѣдьта му за новъ наборъ на войски, Бурбонитѣ още повече оставахж очудени, гледайки волята унищожена, а устнитѣ онѣмѣли". Единствената надѣжда на Наполеона оставаше войската, която още храбро и вѣрно се биеше за него Но и тукъ работитѣ не тръгнахж благополучно за него. Когато центърътъ на съюзната войска, Бохемската войска, командуваната отъ главнокомандующия на съюзнитѣ войски княза Шварценберга, подиръ Февруарскитѣ военни сполуки на Наполеона, отстжпваше къмъ границитѣ, обзетъ отъ страхъ поради прѣдприетото отъ Наполеона нападение противъ него отъ къмъ тила, — императорътъ Алексан-

дръ, убѣденъ въ мнѣнието на русския генералъ Волконский, че движението на Наполеона бѣ стратегическа погрѣшка, и като не споделяше никакъ страхътъ, що бѣше обзелъ щаба на Шварценберга, чрѣзъ единъ воененъ съвѣтъ въспрѣ по-нататашното отстжпвание и настояваше да се испълни планътъ за навлизание въ Парижъ наедно съ сѣверната Силезска войска, която се командуваше отъ Прусския марешалъ *Блюхеръ* (Blücher). И когато сега се туряше въ дѣйствие тоя планъ, Наполеонъ, войската на когото броеше едва 40 хил. души срѣщу стотини хиляди на съюзницитѣ, прѣминж рѣката Алба (Aube), за да извърши нападението противъ много по-многобройната войска на Шварценберга Като се бори обаче безъ никаква сполука, принуди се да отстжпи оттатакъ Алба, слѣдъ като прѣтърпѣ голѣми загуби. Това нещастие толкова по-критически повлия върху щастието на Наполеона и направи най-трудно положението му, колкото още прѣди това бѣхж окончателно прѣкъснжти прѣговоритѣ между силитѣ и Наполеона, и не оставаше никаква надѣжда за спорязумѣние подиръ растурванието на конгреса въ Шатиллонъ.

Тука прѣговоритѣ слѣдвахж и слѣдъ сключванието на Шомонския договоръ и още не бѣше се изгубила всѣка надѣжда въ полза на Наполеона, когато ставаше при него послѣдната семейна постжпка, чрѣзъ испращанието отъ страна на Франца князя Естерхази (Esterhazy). Сжщеврѣменно Коленкуръ, чрѣзъ едно свое писмо до императора, съвѣтваше го пакъ бързо да приеме прѣдложенията на съюзницитѣ. Но Наполеонъ, понеже не билъ приелъ, както се говори, своеврѣменно писмото на Коленкура, а най-вече излъганъ отъ несбжднжли се надѣжди за военна сполука, а особенно отъ надѣжда да съсипи войската на Блюхера, не обърщаше внимание на необходимитѣ наставления на Коленкура, нито даваше ясенъ и положителенъ отговоръ на прѣдложенията на силитѣ, които, като послѣденъ срокъ, бѣхж му опрѣдѣлили 26/10 Марта. Но именно въ тоя день Наполеонъ, слѣдъ една малка сполука въ по-първитѣ дни въ Краонна (24/8 Марта), прѣтърпѣ едно важно поражение отъ войската на Блюхера въ Лаонна. Цѣлото дѣсно крило на Наполеона се съсипа тукъ, двѣ хиляди и петстотинъ войници отъ това крило се уловихж роби, прѣвзети бѣхж 47 пушкала (топове) и 131 кола военни припаси. Обаче Коленкуръ не получаваше още никакъвъ отговоръ отъ господаря си. Силитѣ се

съгласихѫ наистина да се продължава конгресътъ още петь деня, поканвайки дори Наполеона, въ случай че не би приелъ вѫтрѣ въ тоя новъ срокъ прѣдлагания отъ съюзницитѣ проектъ за договоръ, да прѣдстави той свой контра-проектъ. Но Наполеонъ, възгорденъ пакъ отъ една малка военна сполука, която спечели на 1/13 Мартъ противъ едно русско-прусско отдѣление войска, команмувано отъ емигрантина французский генералъ Saint-Prist, и мислѣйки сега да извърши нападението противъ Шварценберга, едва на 3/15 Марта съобщи своя проектъ на съюзницитѣ чрѣзъ Коленкура. Въ тоя проектъ той излагаше много по-голѣми искания отъ първитѣ, като притезаваше за себе си границитѣ на Реинъ и на Алпитѣ, за потомъка си принца Евгения кралството Италия до Атезия откъмъ истокъ и за внука си Лудвика (послѣ Наполеонъ III) голѣмото херцогство Бергъ, а притезаваше и постоянното владѣние отъ военачалницитѣ му на даденитѣ имъ отъ него владѣния въ Германия. Тоя отговоръ на Наполеона явно показваше, че той не водѣше сериозно прѣговори съ съюзницитѣ, а правѣше участьта си зависима повече отъ военнитѣ дѣйствия и особенно отъ намисленото противъ Шварценберга нападение. Тогава и Меттерниххъ, както се говори, исповѣдалъ, че не заслужвало да се поддържа такъвъ „зетъ". Като се отхвърлихѫ така казанитѣ условия, както прогласеното званично на 7/19 Марта растурвание на конгреса, така и несполучливий исходъ слѣдъ два деня противъ Шварценберга, давахѫ съвършенно другъ обратъ на хода на работитѣ, които давахѫ съвсѣмъ малка надѣжда за спасение на Наполеона.

Сега отъ всѣкадѣ нещастия и притѣснения окрѫжавахѫ Наполеона. Когато Шварценбергъ наченѫ да върви къмъ Парижъ и щѣше да влиза въ него съ Блюхера, английский въ Испания военачалникъ Уелингтонъ, слѣдвайки побѣдоносния си ходъ, навлизаше заедно съ испанския генералъ Мина отъ южна Франция, като обсаждаше Байонна, прѣвзимаше града Бордо и слѣдъ нови побѣди окупираше Тулуза (8/20 Мартъ), когато австрийцитѣ, подъ генерала Бубна (Bubna), прѣвзимахѫ Лионъ. Въ тоя критический моментъ Наполеонъ още веднъжъ се опита да излѣзе изъ станѫлото отъ всѣкадѣ трудно положение, чрѣзъ нѣкое ново дързко стратигическо движение. Подиръ нещастното нападение противъ Шварценберга, той не се върнѫ въ първитѣ си положения, а се обърнѫ къмъ провинцитѣ между Мозелъ и Реинъ,

за да повдигне народа отъ тия провинции на борба народна и да покани къмъ себе си останжлитѣ още около границитѣ гарнизони отъ укрѣпенитѣ мѣста, които гарнизони състоехж отъ стари ратници войници, и по тоя начинъ да земе заплашително положение откъмъ гърба на войската на Шварценберга и да възпрѣ вървежа на послѣдния къмъ Парижъ. Стратегията на Наполеона бѣше най-сгодната да порази находящата се близо до Парижъ съюзна войска. Самъ императорътъ Францъ и мнозина отъ дипломатитѣ въ щаба избѣгахж на бърже въ Дижонъ (Dijon, Divio) и, Шварценбергъ мислѣлъ да спрѣ вървежа за Парижъ. Но и въ тоя случай императорътъ Александръ и заедно съ него Прусский краль осуетихж това дѣло, като постоянствувахж да се слѣдва отиванието къмъ Парижъ, особенно слѣдъ като съюзницитѣ разбрахж отъ едно задържано (конфискувано) писмо на Наполеона до императрицата Мария Луиза, че единственната цѣль на новото стратегическо движение на Наполеона бѣше спасяванието на Парижъ. Затова, като испратихж противъ Наполеона едно силно отдѣление конница подъ началството на русския генералъ Винцингероде (Winzingerode), за да повѣрва той въ сполуката на плана му, почнахж да слѣдватъ вървението къмъ Парижъ, слѣдъ като по пжтя принудихж да отстжпжтъ къмъ тоя градъ единственнитѣ войски, които още пазѣхж тоя пжть, на генералитѣ Мармона (Marmont) и Мортие (Mortier). Тия войски, неможейки да се съединжтъ съ Наполеона, споредъ заржчванието на послѣдния, и сгащени между войскитѣ на Шварценберга и Блюхера, слѣдъ голѣмитѣ загуби, които прѣтърпѣхж при Fore Champenoise, отстжпихж до Парижъ и се расположихж на станъ прѣдъ тоя градъ (17/29 Марта). Единъ день послѣ пристигнахж прѣдъ Парижъ и съюзницитѣ (18/30 Марта).

Работитѣ въ Парижъ. — Въ Парижъ, въ това сърдце на французската държава и на французския народъ, общественното мнѣние значително бѣше се промѣнило отъ събитията на годината 1813 и признаци отъ сериозно нравственно съпротивление противъ политиката на Наполеона бѣхж се появили отъ завърщанието на Наполеона въ Парижъ около мѣсеца Декемврия 1813 год. Когато той въ тронното си слово, при отварянието на камаритѣ на 7/19 Декемврия, несполуката на Франкфуртскитѣ прѣговори за миръ отдаваше на поведението на силитѣ и заяви, че никога не щѣлъ да прѣдаде славата и честьта на Франция,

въ редоветѣ на депутатитѣ се искавваше мнѣнието, че прѣдложенията на силитѣ за миръ не бѣхѫ неприемливи. „Силитѣ нѣмать за цѣль да понижѫть французския народъ, казваше депутатътъ Рейнардъ, а само да го ограничѫть въ границитѣ му и да турѭтъ прѣграда на поривитѣ на една честолюбива дѣятелность, която отъ двадесеть години мѫчи всички народи на Европа. Пиринеитѣ, Алпитѣ, Реинъ заключавать голѣмо пространство, въ което при всичко че много области тукъ не принадлежехѫ въ врѣмето на царуванието на Бурбонитѣ на французската държава, обаче цъвтѣше силата на царството, пълно съ слава и величие, между всичкитѣ корони. Сега нашето злощастие достигнѫ до края. Отечеството се застрашава сега въ всичкитѣ си граници, търговията е съсипана, земледѣлието страда, индустрията и промишленностьта исчезвать, и нѣма нито едно французско семейство, което да нѣма поне една рана да исцѣри... Отъ двѣ години насамъ жънѫть три пѫти, като житата, нашата младость..." Законодателната камара, отговаряйки на исканието отъ императора нови жертви, заяви, че само тогава народътъ би се повдигналъ съ ентусиазмъ за нови борби, ако би му се дали свободи по-голѣми отъ сегашнитѣ. Наполеонъ силно се сърдѣше при тия заявления на общественното мнѣние и не само отложи работитѣ на законодателната камара, но и забрани напечатванието и обнародванието на говоренитѣ въ нея подбудителни рѣчи. А отговаряйки въ първия день отъ годината 1814 на привѣтствователнитѣ рѣчи на депутациитѣ отъ сената и отъ законодателната камара, силно порицаваше поведението на депутатитѣ съ думитѣ: „Дѣло на отечестволюбие ли е въ това врѣме, когато 200 хил. кавеци прѣминавать нашитѣ граници, да говорите за гаранции на политическа свобода? По тоя начинъ не ме ли оставяте уединенъ срѣщу външния неприятель, който ви казва че воюва само противъ мене? Но азъ самъ съмь истинский прѣдставитель на народа, защото той мене е избралъ съ милиони гласове. Прѣстолътъ е единъ простъ късъ отъ дърво обвитъ съ коприненъ платъ; само тоя който го занимава му дава значение. Могѫ ли азъ да търпѭ осакатяванието на държавата? Да ли не жертвувамъ гордостьта на чувството си за сполучвание на мира? Да! горделивъ съмь, защото имамъ чувство; горделивъ съмь, защото направихъ много нѣщо за Франция. Франция има по-голѣма нужда отъ мене, отколкото азъ отъ нея." Такъво бѣше положението на работитѣ въ Франция,

такъво и състоянието и расположението на духоветѣ, когато Наполеонъ тръгваше отъ Парижъ на 13/25 Януария отъ 1814 г, като се отдѣляше отъ жената и сина си, които нѣмаше никога още веднъжъ да види.

Напущайки Парижъ, Наполеонъ възложи управлението на едно отъ него съставено регентсво подъ началството на императрицата Мария Луиза, която и прѣзъ прѣдидущата година (1813) бѣше упражнила тая власть. Около императрицата Наполеонъ назначи единъ съвѣтъ на регенството, на който по-главнитѣ членове бѣхж братътъ на императора и бившийй испанский краль Иосифъ, който сега се назначи пълномощникъ на държавата, и бившийй консулъ и послѣ имперский канцлеръ Камбасера (Cambacerés). Но оня, който упражняваше най-важната дѣйствителна сила и власть въ тоя съвѣтъ бѣше бившийй министръ на вънишнитѣ работи и първий шамбеланъ на императора, Талейранъ Перигордъ (Talleyrand Périgord). Тоя прочутъ политический мжжъ отъ врѣмето на консулството и на империята и въобще единъ отъ най-знаменититѣ мжжье на наченятия отъ 1789 год. исторический въ Франция периодъ, отъ 1809, като бѣ изгубилъ благоволението на императора, бѣше почти се оттеглилъ въ частенъ животъ. А отъ 1812, прѣдвиждайки въ политическата си далновидность паданието на Наполеона, за което инакъ бѣше прокобилъ и прѣди 1809, бѣше свързалъ сношения съ Бурбонитѣ и по тоя начинъ бѣше въ течение на онова, което Бурбунитѣ и послѣдователитѣ имъ вършехж оттогава и особенно подиръ Лаипцигското сражение, а имаше интимни сношения и съ политическитѣ людье въ стана на съюзницитѣ, които (людье) бѣхж расположени благосклонно къмъ борбата на Бурбонитѣ. При всичко че той, особенно отъ 1813, мислѣше, че възвръщанието на Бурбонитѣ бѣше единственното спасително срѣдсдво за Франция и отъ това, което всѣкидневно ставаше, още повече се усилваше въ това убѣждение, при всичко това въ званичнитѣ си сношения той бѣше най-прѣдпазливъ опуртонистъ, за да може да насочва тия сношения съобразно съ което и да било, възможно или немислимо, обръщание на работитѣ. Така той сполучи до толкова да привлече благосклонностьта и довѣрието на Наполеона, щото биде повиканъ отъ него въ 1813 да поеме министерството на вънишнитѣ работи. Това наистина не станж поради неприемливитѣ условия, които той полагаще за приеманието на прѣдложението; но при

все това Наполеонъ го назначи членъ на регенството. Тая длъжность той испълнява до нѣкадѣ, поне званично, въ полза на Наполеона, отбѣгвайки така да даде на своитѣ чувства за възстановяване на Бурбонитѣ характеръ на прѣдателство противъ Наполеона, но безъ да прѣкъсне повѣрителнитѣ (конфидициялнитѣ) си сношения съ политическитѣ мжжье въ военния станъ на съюзницитѣ. Затова, когато при приближаванието къмъ Парижъ на неприятелскитѣ войски Наполеонъ се виждаше безвъзвратно изгубенъ, а сждбата на династията му не бѣше още окончателно рѣшена и работитѣ се колебаехж между сина на Наполеона, подъ регенството на майка му, и възстановяванието на Бурбонитѣ, Талейранъ, съгласно съ своята въздържана политика, работѣше званично въ полза на династията на Наполеона. И когато (на 16/28 Марта), два дни прѣди появяванието на неприятелскитѣ войски прѣдъ Парижъ, въ съвѣта на регентството се прѣдложи въпросътъ, какво трѣбаше да направи регентката императрица, по тоя случай, Талейранъ се обяви за оставанието на императрицата до край въ Парижъ, считайки това по-износно за сждбата на династията. Но Иосифъ Бонапартъ убори мнѣнието на Талейрана съ показване едно писмо на Наполеона, въ което нему се заповѣдваше, въ случай че приближи неприятелската войска до Парижъ, както императрицата, така и императорский принцъ да отидатъ на брѣговетѣ на Лиежъ. Така на 17/29 Марта императрицата заедно съ Римския краль и всичкитѣ членове отъ съвѣта на регенството, освѣнъ Талейрана, който по различни начини избѣгнж това задължение, и Иосифа, който бѣ получилъ изрична заповѣдь отъ императора да защити Парижъ противъ нападателитѣ, отидохж въ Блоа (Blois, Blesus).,

Това заминаване на императрицата и на регентството отъ Парижъ въ най-критическия моментъ и напущанието подиръ малко отъ Иосифа града ускорихж паданието не само на Наполеона, но и на самата династия. Казватъ, че това бѣгство въ Блоа, а не похода въ Руссия отъ 1812, както обикновенно се прѣдава, Талейранъ нарекълъ „начало на края". И дѣйствително, на слѣдующия день отъ това бѣгство, слѣдъ едно храбро, но отчаяно съпротивление на Парижската милиция, състояща отъ 12 хил. души, и на не многобройната редовна войска, която се намираше на хълмоветѣ Belleville и Montmartre, Иосифъ въ първото неблагоприятно обърщание на битката, като

промѣни мнѣние и смѣлость, напустнѫ Парижъ и даде на Мармона власть да сключи военна конвенция съ неприятелитѣ. Но Мармонъ, заедно съ Мартиера, слѣдваше кървавата борба и храбро се борѣше; само около края на деня, отбиванъ и отблъсванъ постоянно, се въсползува отъ дадената му власть и сключи примирие за четири часа, прѣзъ врѣмето на което станѫ прѣдаванието на града. Мармонъ бѣ сключилъ просто военна конвенция, чрѣзъ която се позволяваше на войската му да замине отъ Парижъ съ военнитѣ си припаси, а милицията трѣбаше да остане вѫтрѣ въ града. Но подиръ малко, като отидохѫ въ стана на неприятелитѣ, както Сенский префектъ, така и началникътъ на милицията, заедно съ градскитѣ съвѣтници и офицеритѣ отъ милицията, сключихѫ конвенция и за самия градъ Парижъ, на който чрѣзъ тая конвенция осигуряваше се покровителството на собственностьта, запазванието на музеитѣ и на паметницитѣ, както и запазванието на общинскитѣ наредби и наредбата на милицията.

Навлизанието на съюзницитѣ въ Парижъ. — Въ състоянието, въ което се намираше войската на Наполеона и другата отбранителна сила на държавата, и прѣди всичко расположението, въ което се намирахѫ жителитѣ на Франция, прѣдаванието на Парижъ означаваше прѣдавание на цѣлата държава и всичко се виждаше узрѣло за окончателно рѣшение на въпроса за бѫдѫщата сѫдба на Франция. Зараньта на 19/31 Марта, сирѣчь на слѣдующия день отъ прѣдаванието на Парижъ императорътъ Александръ прие на аудиенция пратеницитѣ на града Парижъ и имъ обѣща, че съюзнитѣ войски, като влязатъ въ Парижъ, ще държатъ спрѣмо жителитѣ най-добро поведение, че пазението на столицата ще бѫде възложено на милицията и че жителитѣ ще снабдяватъ съ храна само войскитѣ. Сѫщий день влѣзохѫ въ Парижъ Александръ и Прусский краль съ Шварцемберга. Заедно съ монарситѣ бѣхѫ и двамата млади принцове, синоветѣ на Прусския краль: наслѣдникътъ Фридрихъ Вилхелмъ и по-младий Вилхелмъ, който по-послѣ станѫ императоръ Вилхелмъ I. Послѣдний тогава бѣше на седъмнадесеть години и придружаваше съюзната войска; той се биеше храбро въ редоветѣ на русската войска и бѣше награденъ отъ императора Александра съ ордена „св. Георгий“. Императорътъ Францъ не се намираше при влизанието, защото отъ отстѫпванието въ Дижонъ (вижъ стр. 32) се намираше далечъ

отъ съюзнитѣ владѣтели; освѣнь това, той не искаше да влѣзе триумфално въ Парижъ, додѣто още не бѣше се рѣшила сждбата на *зетя му* Наполеона, французския императоръ. Съюзнитѣ владѣтели, които влѣзохж въ Парижъ съ 200 хил. ратници, се считахж отъ жителитѣ на Парижъ не вече като неприятели, а като приятели и спасители, дошли за да спасжтъ Франция отъ Наполеоновия деспотизмъ и да ѝ повърнжтъ вжтрѣшния и външния миръ. На всички очитѣ бѣхж обърнжти кsurvey Александра и единственното питание въ устата на всички бѣше: „кой отъ тия е Александръ?“

Александръ I Всероссийский императоръ.

Сега роялиститѣ, които бѣхж станжли многобройни и насмѣли въ Парижъ, поздравлявахж влизанието на съюзницитѣ по пжтищата и площадитѣ чрѣзъ бѣли знамена, окачени на прозорцитѣ по дворцитѣ и чрѣзъ най-живи викове: „да живѣе императоръ Александръ! Да живѣжтъ съюзницитѣ!“ Обаче Александръ не влизаше като приятелъ на Бурбонитѣ. Не прѣди много той говорѣше съ прѣзрѣние за тѣхъ на находящия се на служба при него французинъ Жомини: „Какво общо между мене и Бурбонитѣ?“ Тоя високо благороденъ владѣтелъ наказа прилично ниското и прѣдателско ласкателство на единъ роялистъ

французинтъ, който бѣ му казалъ: „Отъ прѣди много врѣме очаквахме Ваше Величество“. Александръ на това му отговорилъ: „Щѣхъ да дойдѫ по-рано, ако не ме въспираше вашата храбра войска“. Той казвалъ по-послѣ на Коленкура, че безумното поведение на роялиститѣ не му се виждало по-малко опасно за европейския миръ, отколкото другитѣ войни на империята. Въобще поведението на французитѣ при навлизането въ Парижъ показва колко достозабѣлѣжителний, но всѣкога напълно легкъ характеръ на французитѣ, въ чрѣзмѣрното възбуждение на чувствата достига до унижавание, недостойно и за варварскитѣ народи. Отъ това гледище, поведението на Парижскитѣ жени, особенно

Фридрихъ Вилхелмъ III Прусский краль

на аристократическитѣ, прѣминѫ всѣка граница на нравствено приличие. „Уморихѫ се, казва авторътъ на двѣтѣ *Реставраціи* Vaulabelle, отъ много викание браво!, отъ приглеждвание войницитѣ на съюзницитѣ, когато нашитѣ злощастни ранени прѣдидущия день се исхвърляхѫ, както изъ болничнитѣ кола, така и изъ болницитѣ, по нѣмание мѣсто за тѣхъ и, лишени отъ помощь, издъхвахѫ по улицитѣ и пѫтищата. Нѣкои отъ тия жени на бързо тичахѫ на площадьта Магдалина, впускахѫ се всрѣдъ тълпата и издавахѫ радостни викове, борѣйки се да се рѫкуватъ съ монарситѣ, когато други, не можейки да се доближѫтъ до тѣхъ, хвърляхѫ прѣдъ ногетѣ на коньетѣ на владѣтелитѣ и на военачалницитѣ букети отъ миртъ и бърш-

лянъ (лаврово дърво). Вечерьта хубавата и приятната графиня Едмондъ Перигордъ[1]) обикаляше улицитѣ на конь подиръ единъ казакъ. Заблуденитѣ моми никадѣ не се явихѫ на 31 Марта. Тоя день улицитѣ и площадитѣ бѣхѫ пълни отъ богати госпожи носящи почетни аристократически титли (entitrées)". Въ сѫщия день бившій емигрантинъ французинъ Мобреиль (Maubreuil) се опита да свали бюста на Наполеона отъ Вандомския стълпъ, сѫщий, който, нахождайки се до тогава на служба у Иеронима Бонапарта, бѣше обвиненъ въ открадвание нѣколко деня по-прѣди скѫпоцѣнни украшения на жената на Иоронима, при прѣнасянието на вещитѣ отъ кѫщата му. Самъ той се призналъ послѣ прѣдъ сѫдилището, че билъ извършилъ тая кражба по съвѣта на Талейрана.

Императорътъ Александръ се трудѣше по възможность да въспрѣ таквато отклонения и безредия, и по негова заповѣдь едно отдѣление отъ полка на Семеновский своеврѣменно осуети направения отъ Мобреиля нечестивъ опитъ противъ Вандонския стълпъ. Постоянствувайки на първитѣ си заявления, той заяви на явившата се прѣдъ него депутация отъ сената, че не воюва противъ Франция, на която бѣ приятель, и че ще защити свободата на нейнитѣ размишления, които имахѫ за цѣль създаванието на *либерални и трайни учреждения*, съобразни съ напрѣдъка на вѣка. Но при всичко това Александръ, слѣдъ отиванието въ Парижъ, съглеждаше въ чувството на французския народъ окончателенъ повратъ въ полза на Бурбонитѣ. Това разузнавание на Алелсаодра не малко способствува за да се испълнятъ желанията на роялиститѣ. И съ вливанието на съюзницитѣ въ Парижъ въпросътъ за възстановяванието Бурбонитѣ на французския прѣстолъ, който въпросъ отдавна узрѣваше, отиваше вече къмъ окончателното си рѣшение. Защото сега, както съюзницитѣ, които въ военно отношение бѣхѫ станѫли вече господари на Франция, така и Франция, която желаеше мира, за да сключѫтъ помежду си тоя миръ, трѣбаше да размислѭтъ за властъ и правителство, което да прѣдставлява Франция

(1) Доротея Едмондъ Перигордъ бѣше жена на Александра Е П. Талейрана (внукъ на прочутия Талейрана) и дъщеря на Курландския графъ Петра, наричана и принцеса Саганъ (Sagan) отъ имѣнието (чифлика) на Талейрановия домъ въ Саганъ, и послѣ графиня Дино (Dino), защото подиръ реставрацията Талейранъ станѫ графъ Дино, а титлата наслѣди внукъ му отъ чичо. Оженванието на принцесата Доротея за внука на Талейрана станѫ съ съдѣйствието на Талейрана при императора Александра и по благоволение на тоя владѣтель въ едно обстоятелство, за което ще се говори на друго мѣсто.

прѣдъ Европа, която правѣше съглашение съ нея. Такъво правителство, както бѣхѫ напрѣднали вече работитѣ, можеше да даде на Франция само Бурбонската династия.

Надѣждитѣ за възстановяване на Бурбонитѣ станѫхѫ по-силни и по-вѣроятни именно отъ деня, когато захванѫхѫ да исчезватъ ония за запазването на Наполеона или династията му, т. е. отъ деня, когато се прѣкъснахѫ прѣговоритѣ на силитѣ съ Наполеона. Оттогава въздържаното по-прѣди положение на силитѣ спрѣмо Бурбонитѣ станѫ вече окончателно благосклонно за тѣхъ и прѣговоритѣ на находящитѣ се въ военния станъ на съюзницитѣ политически мѫжье съ Бурбонитѣ, или по-добрѣ съ живущитѣ въ Парижъ водители на роялистическата партия, станѫхѫ по-чести и по-живи, довѣреннитѣ пратенници на Бурбонитѣ намирахѫ благосклоненъ приемъ въ главния штабъ на съюзницитѣ, а по-виднитѣ отъ тѣхъ се приемахѫ на аудиенция у самия императоръ Александра. Такива бѣхѫ особенно баронъ Витролъ (Виждъ стр. 19) и Видерметъ. Витролъ, избранъ съ тая цѣль отъ Талейрана, отиде въ стана на съюзницитѣ, когато вече бѣхѫ се прѣкъснѫли прѣговоритѣ съ Наполеона, и като сполучи да има аудиенция у императора Александра, даде му свѣдѣния за състоянието въ Парижъ и за владѣющитѣ тамъ чувства, особенно за готовностьта да се даде помощь на съюзницитѣ отъ страна на Талейрана и други политически мѫжье, находящи се още на служба при Наполеона, и отъ много членове на законодателната камара за възстановявание на Бурбонитѣ. Мисията и тия дѣйствия на Витрола не малко способствувахѫ за окончателното распущание на Шатилонския конгресъ. А пристигнѫлий съврѣменно съ него, но безъ неговото знание, въ штаба на съюзната войска пратенникъ на Артоаския графъ, Видерметъ, не само намѣри благосклоненъ приемъ у първия Прусский министръ князя Ардемберга (17/29 Марта), но биде испратенъ отъ него, заедно съ австрийския дипломатъ графа Бомбела, (Bombelles) до находящия се тогава въ Нанси Артоаский графъ носящъ отъ страна на силитѣ условията за признаванието на Бурбонитѣ отъ съюзницитѣ. Тия условия бѣхѫ: даванието конституция, утвърждение отчуждаванието въ полза на частни лица на държавни имоти, задържанието въ чиноветѣ и службитѣ имъ на офицеритѣ и другитѣ чиновници, вѣроисповѣдната свобода и най-послѣ признаванието държавния дългъ на Франция. На слѣдующия день,

когато Видерметъ се испращаше до Артоаския графъ, т. е. въ сжщия день когато влѣзвахж въ Парижъ войскитѣ, другъ пратенникъ на роялиститѣ, Монтенякъ (Montaignac) отиваше въ Дижонъ за да увѣри Австрийския императоръ и находящитѣ се съ него политически мжжье, Метерниха, Щаина. Кастелриго за владѣющитѣ въ Парижъ кралелюбиви чувства, съ което увѣряване и находящитѣ се въ Дижонъ се прогласихж въ полза на рѣшението, прѣдлагано отъ роялиститѣ.

Но сжщия день (19/31 Марта) тоя въпросъ се рѣшаваше окончателно въ Парижъ въ двореца на Талейрана отъ събранитѣ тамъ владѣтели и политически мжжье. Зараньта въ тоя день, малко врѣме прѣди влизанието въ Парижъ на Сенския префектъ, и градскитѣ съвѣтници бѣхж отишли въ щаба на съюзницитѣ, който се намираше въ кулата Бонди (Bondy), за да направжтъ договоръ за прѣдаванието на града Парижъ. Неселроде, като попиталъ, въ присжтствието на императора, едного отъ градскитѣ съвѣтници, графа Лаборда (Laborde), за владѣющето въ Парижъ чувство, доби отговоръ отъ него, че общото мнѣние на всички въ Парижъ било, както той знаелъ, за учреждаванието на регенство, което да управлява Франция въ името на сина на Наполеона, но че най-компетентний и най-опитний познавачъ и сждия на работитѣ билъ Талейранъ. За това Неселроде побърза да отиде въ Парижъ за да се срѣщне съ Талейрана

Тоя многоуменъ политический мжжъ, който до сега слѣдваше съ голѣма прѣдпазливость и въздържаность развръската на работитѣ и спорѣдъ тѣхъ насочваше поведението си, който до 16/28 Мартъ,при всичкитѣ си тайни и незванични сношения съ Бурбонитѣ, служейки още званично на императора, слѣдъ като напраздно се труди да въспрѣ бѣганието въ Блоа (Blois) на императрицата и на четиригодишния ѝ синъ, слѣдъ това бѣгание счититайки вече,че е настанало *началото на края* и че бѣше ударилъ послѣдний часъ на Наполеона и на династията му, напущайки въздържаното си до сега положение, обърнж се окончателно къмъ *побѣдителката партия.*

Обноската на Талейрана. — Наполеонъ и всичкитѣ му почитатели характиризирахж поведението на Талейрана като прѣдателско. Дѣйствително спрѣмо Наполеона и дома му поведението на Талейрана бѣше до нѣкадѣ напускание и прѣдателство. Но Талейранъ, при всичко че бѣ се въздигнжлъ чрѣзъ

Наполеона до най-виcокитѣ чинове и произведенъ въ чина *Бeневентский князь* и чрѣзъ Наполеона бѣше спечелилъ голѣмо богатство, бѣше политический мѫжъ съ своя собственна история. Талейранъ не бѣше, както много други политически и военни мѫжье на империята, създание на Наполеона, създадено въ неговата политическа или военна школа, и страстенъ органъ на всичкитѣ му прищевки и дѣла, а единъ отъ извънреднитѣ и достопаметния политически мѫжье и велики характери, които произведе и изнесе захванѫтий отъ 1789 великъ исторический периодъ. И като такъвъ, той можеше да каже, че интереситѣ на Франция имаше право да туря по-високо отъ ония на Наполеона, когато самъ французский народъ отдѣляше своитѣ интереси отъ ония на императора. По това поведението на Талейрана бѣше въ всичко съобразно съ историята и живота на человѣка, извѣстенъ на Наполеона прѣди той да влѣзе на служба при него.

Прѣзъ първитѣ години на революцията Талейранъ бѣше прочутий оня Августодунский (Autun) епископъ, който, като членъ на *учредителното събрание*, се отличи като единъ отъ свободолюбивитѣ мѫжье и поклонницитѣ на политическото прѣобразование въ онова събрание, а като ораторъ краснорѣчиво се боря за идеитѣ на Революцията. Прѣзъ първитѣ дни на това събрание той принадлежеше на онова клерикално и аристократическо меншинство, което, подъ водителството и вдъхновението на Аврелския дукъ, на Лафайета, на аббата Григория и на самия Талейрана, силно поддържаше притезанията и правата на „Третото“ наречено „*Съсловие*“. Прѣзъ тия дни той отиде съ много духовни и *благородни* до живущия въ кулата *Марли* краль, когото, както и братята му заклѣ да земѫтъ строги мѣрки въ духъ свободенъ за спасение на царството, говорѣйки явно, че въ противенъ случай тия, които още оставахѫ вѣрни на короната, ще се принудѭтъ да припознаѭтъ революционното движение. Талейранъ бѣше онова духовно лице, което, слѣдъ двѣ години, съ възторгъ извика въ сѫщото събрание: „Сега всичко исчезнѫ прѣдъ *честното качество на гражданина!* Продажний феодализмъ, силенъ още въ послѣднитѣ си останки, исчезнѫ безвъзвратно. Правата на хората не се признавахѫ и се злословѣхѫ отъ вѣкове, но се възстановихѫ въ онова възвание за правата на человѣка отъ събранието, което възвание ще бѫде вѣчний гласъ на войната

противъ мжчителитѣ и законътъ на законодателитѣ имъ“. Августодунский епископъ Талейранъ бѣше оня, който въ врѣме на великолѣпния праздникъ на 14 Юлия 1790 (годишнината на Бастилия) на конституционно прѣустроенната Франция, като отслужи на Марсовото поле службата съ триста свещенници, облечени въ трицвѣтни облекла, и, като *свещенникъ на отечеството*, освети знамената на осъмдесеть и осъмьтѣхъ окржга на новата Франция. Талейранъ тоя клирикъ Мирабо, размишляющъ, живущъ и работящъ като него съдѣйствува енергически за уреждането на *гражданската* наречена *конституция на духовенството* (Constitution civile du clergé); той биде афоресанъ отъ Папата, когато захванж да ржкополага епископи, прѣдложени отъ държавата, и които бѣхж се заклѣли въ новата конституция. Той бѣше който прѣдложи въ учредителното събрание, стария храмъ на Св. Геновева да се обърне въ *Пантеонъ* за погребаванне на великитѣ французски мжжье.

Но Талейранъ не бѣше человѣкъ съ крайни идеи и приятель на насилственни прѣврати. Той искаше, както Мирабо, слѣдъ сполучванието на възможнитѣ прѣобразования, да ограничи революцията въ законнитѣ ѝ граници и никога въ своя възторгъ за идеитѣ на революцията не прѣскочи границитѣ на разумната умѣренность и на строгата справедливость. Затова самъ тоя, който съдѣйствува за изработванието на гражданската конституция за духовенството, протестира противъ гласуванитѣ мѣрки срѣщу свещенницитѣ, които не бѣхж се заклѣли. Пазѣйки сжщата умѣренность и въ послѣдующитѣ периоди на Революцията, афоресаний отъ Папата клирикъ биде принуденъ, като политический мжжъ, забѣлѣзанъ прѣдварително отъ тромократията (терора) на 1793, да избѣга отъ отечеството си и да отиде въ Америка, дѣто и стоя до възвръщанието редътъ въ управлението на Франция. Въ началото на Директоратътъ той се завърнж въ Франция и оттогава зимаше живо участие въ държавнитѣ работи и съдѣйствува не малко съ съвѣтитѣ си въ направенитѣ отъ Наполеона политически промѣнения. Затова Наполеонъ, както като консулъ, така и като императоръ, го почиташе и го направи свой най-голѣмъ сановникъ. Но и когато Наполеонъ се намираше на върха на силата и славата си, Талейранъ не му служеше като смиренъ служитель и ласкатель съ цѣль да му угоди въ всичко и слѣпо да одо-

брява и извършва своеобразнитѣ му рѣшения и прищевки. Напротивъ, като политический мѫжъ, Талейранъ показа голѣма независимость на мисъльта и волята, осѫждайки строго пагубнитѣ и чрѣзмѣрни искания и дѣйствия на Наполеона. Когато послѣдний, бидейки още консулъ, прибѣгнѫ въ 1804 до неоправданото и политически най-безсъвѣстно извършено убийство на дука Enghien, Талейларъ каза станѫлото пословично оттогава изрѣчение: „Това (извършеното) е повече отъ прѣстѫпление! това е погрѣшка!“ (C'est plus qu'un crime! c'est une faute!). Тая независимость въ мисъльта и живота на Талейрана се характеризира най-добрѣ отъ неговото поведение прѣзъ годината 1808. Талейранъ осѫди тогава най-строго политиката на Наполеона въ Испания. Сѫщата година, при свижданието на Наполеона съ императора Александра въ Ерфуртъ, като министръ на Наполеона осѫждаше политиката му по начинъ първовиденъ въ историята на министритѣ и политическитѣ мѫжье. Когато Наполеонъ, като владѣтель тогава не само на Франция, но направо или посрѣдственно на цѣла Германия и Италия и борѣйки се да подчини Испания, искаше да уздрави съюза съ Александра чрѣзъ измамливи прѣговори за по-нататашни завоевания и за раздѣляние владѣнието на свѣта, Талейранъ искаше, говорейки явно, да ограничи тия пагубни наклонности на императора и търсѣше за това съдѣйствието на самия съюзникъ на господаря си, като отдѣляше интереситѣ на Франция, които бѣхѫ противоположни на ония на Наполеона.

Талейранъ бѣше отъ ония политически мѫжье, които въ голѣмата европейска държава на Наполеона и въ нареченията политическа негова программа не само не виждахѫ никаква сила на трайность и единство, но и съглеждахѫ въ нея опасность за самата французска държава, която въ оная голѣма държава не само се опасасваше да изгуби политическия и националния образъ и свойството си, но и постоянно се исчерпваше въ безцѣлни войни, водени отъ просто честолюбие, които смущавахѫ спокойствието на Франция и свѣтовния миръ. Притежавайки голѣма опитность въ хората и работитѣ, тоя человѣкъ добрѣ разбираше, че политиката на Наполеона бѣше съвсѣмъ противна на интереситѣ, а още повече на желанията на французския народъ, националното честолюбие на когото той злоупотрѣбляваше, и французский народъ бѣше се уморилъ отъ войни и бѣше вече ситъ отъ слава, когато Наполеонъ со движеше

отъ неосъществими мисли, които го тласкахѫ къмъ пѫтя на невъзможното и на най-голѣмитѣ за Франция опасности. Той разбираше, че щомъ исчезнѣше исполинската рѫка, която съ мѫка държеше държавата, цѣлото онова искуственно политическо учреждение, смѣсеното онова наружно и безполезно страшилище, което се наричаше европейска французска държава, щѣше да рухне и се распадне на части за голѣмо нещастие на Франция (виждъ стр. 142 Във) Талейранъ като естественни граници и възможни за една голѣма Франция считаше най-разумно Реинъ, Алпитѣ и Пиринеитѣ. За да сполучи да опѫти Наполеона къмъ разумни и спасителни политически мисли, той мислѣше че оставаше само едно срѣдство, да повдигне мирно и политически европейскитѣ владѣтели, особенно Александра, противъ по-нататашнитѣ планове на Наполеона. И именно когато Наполеонъ мислѣше отъ врѣмето на свижданието съ русския императоръ да се разведе съ императрицата Иозефина и да се ожени за нѣкоя отъ сестритѣ на Александра (Екатерина или Анна) възложи на министра си мисията да сондира за това расположението на императора Александра. Талейранъ, като се прѣдставилъ съ тая цѣль, вмѣсто да испълни възложената му деликатна мисия, отъ служитель и придворенъ се обърнѫлъ въ сериозенъ и независимъ политический мѫжъ, казалъ (както самъ расказвалъ послѣ на Метгерниха), за голѣмо очудвание, на Александра: „Ваше Величество, какво сте дошли да сторите тукъ? Вамъ прѣдлежи да спасите Европа, и това ще сполучите, само ако се противите на Наполеона. Французский народъ е образованъ, но владѣтельтъ му не е образованъ. Русский владѣтель е образованъ, но народътъ му не; *прилича, прочее, на русский императоръ да бѫде съюзникъ* на французския народъ". Подиръ нѣколко думи той прибавилъ: „Реинъ, Алпитѣ, Пиринеитѣ сѫ собственность на Франция, другитѣ принадлѣжѫтъ на Наполеона; за послѣднитѣ Франция никакъ не се грижи". Колко и какво впечатление направихѫ на русския императоръ тия думи на Талейрана, разбира се отъ това, че тоя владѣтель считаше думитѣ на Талейрана за „мнѣние на всѣкий разуменъ французинъ" и казваше, че „и най-просвѣтенитѣ и най-разумнитѣ французи" не одобрявахѫ политиката на императора. Тия думи на Талейрана подтвърдихѫ у императора всичкитѣ му до сега съмнѣния за ползата и потрѣбностьта отъ съюза съ Наполеона, распръснахѫ съвършенно блну-

ванията на голѣмитѣ планове, които бѣше породилъ тоя съюзъ. Свижданието въ Ерфуртъ, което бѣше скроено съ запечатвание на съюза съ Руссия, стана начало на развалянието му и Талейранъ оттогава званично заяви на званичния политическый свѣтъ, че политиката и политическитѣ интереси на Наполеона били противни на ония на Франция. Разумѣва се, че при такива условия не можеше вече да сѫществува никаква хармония между единъ самовластенъ и самоволенъ императоръ, какъвто бѣ Наполеонъ, и министръ самоволенъ и независимъ по умъ, воля и влияние, каквъто бѣ Талейранъ. Така тоя человѣкъ се оттегли отъ политическата сцена незабавно прѣзъ мѣсеца Януария отъ слѣдующата година (1809), ако и да слѣдваше да се радва на почетьта, ако не на благосклонностьта, на Наполеона, който го викаше по нѣкой пѫть въ съвѣтитѣ си, когато прѣдлежеше за важни въпроси или работи, както по въпроса за развода и за повторното оженвание прѣзъ 1810

Бидѣйки, прочее, такъвъ мѫжъ, Талейранъ нищо не вършеше несъгласно съ своята история съ обърщанието къмъ Бурбонитѣ, когато работитѣ въ Европа и Франция се виждахѫ, че приготовляватъ възвърщанието имъ. Самъ Талейранъ въ обнародванитѣ си прѣди малко въспоминания, оправдавайки се противъ ония, които го бѣхѫ обвинявали въ прѣдателство спрѣмо Наполеона и въ съзаклятие съ Бурбонитѣ, отблъсва тия обвинения и пояснява положението си въ цѣлата тая история както слѣдва: Отъ 1812, сирѣчъ отъ врѣмето на русския походъ, всѣкий французинъ, който можеше да сѫди и размишлява, си задаваше слѣдующия въпросъ: Какво има да стане въ оня день, когато, както бѣше вѣроятно, имаше да се съкруши отъ само себе голѣмий исполинъ? А всѣкий, когато му се зададеше тоя въпросъ, даваше само тоя мълчаливъ отговоръ: „Възвърщание на Бурбонитѣ, възстановявание на законностьта и на прѣкъснѫтата слѣдъ смъртьта на Лудвика XVI наслѣдственность на прѣстола“. Обаче, споредъ Талейрана, владѣтелитѣ на Европа, най-естественнитѣ защитници на началото на *законностьта*, най-мѫчно се убѣждавахѫ въ това мнѣние и искахѫ да водятъ прѣговори съ Наполеона. Затова и той до $^{15}/_{27}$ Марта, т. е. двѣ недѣли прѣди избѣгванието на императрицата отъ Парижъ, работѣше званично за династията на Наполеона. Като се обяви, обаче, явно противъ побѣгванието на императорското семейство въ Блоа, като дѣло на самоубий-

ство за династията на Наполеона, имаше право споредъ своето начало да не върви подиръ едно правителство, което само себе си напусна по-напредъ. Защото, както самъ той казва въ завѣщанието си, не е напускалъ никое правителство, което по-напредъ само не се е напускало. Че това е правѣлъ малко по-рано отъ другитѣ служители на падающето правителство, това той е считалъ дѣло разумно и на политическо прѣдвиждение, споредъ както поне е говорилъ, когато се е веселилъ, че „часовникътъ му показвалъ часа малко по-рано отъ другитѣ". Нѣма съмнѣние, че при всичко казано тукъ, человѣкъ неможе да каже, че нѣма нѣщо нравствено тъмно и съмнително у Талейрана, или че неговий характеръ въ всичко е билъ благороденъ и нравствено здравъ, и че оправданията му не сѫ облечени понѣкога и въ нѣкое облекло отъ логическій и нравственъ софизмъ. Вѣрното е, че той не е билъ предателъ, както го считаше Наполеонъ; и ако отчасти дѣлата му носятъ понѣкога[1]) такъвъ характеръ, цѣлата му обноска, като се вземятъ прѣдъ видъ съвършенно анормалнитѣ обстоятелства, при която е живѣлъ, малко може да бѫде заподозрена.

Събранието въ дома на Талейрана. — Побѣгванието на регенството въ Блоа стана причина за окончателното обърщание на Талейрана къмъ Бурбонитѣ. Заради това, ако и да му бѣ изрично заповѣдано отъ Наполеона, посрѣдствомъ генерала Шавари, да придружи императрицата въ Блоа, той стложи подъ много прѣдлози и по всѣкакъвъ начинъ заминаванието си до 19/21 Марта, прибѣгвайки за това и къмъ помощьта на полицията, на префекта и дори на градския комендантъ. А когато въ казания день бѣше се приготвилъ да замине и излизаше изъ града, върна се назадъ подъ прѣдлогъ, че нѣмалъ паспортъ, какъвто му потърсила при излизанието стражата, дѣйствующа подъ тайна заповѣдь, дадена по распореждание на Талейрана. Това направи Талейранъ за да се намира на расположението на отиващитѣ въ Парижъ съюзни владѣтели и тѣхнитѣ политически мѫжье — министри. Точно въ тоя день, като се видѣлъ съ Неселроде, който бѣ отишълъ, както казахме, въ Парижъ прѣди влизанието на владѣтелитѣ, очистваше, заедно съ него, пѫтя за рѣшенията, които слѣдъ малко имаше да се вземятъ отъ съюз-

[1]) Говора се че, когато съюзницитѣ се беспокоели за движението на Парижанитѣ къмъ Лотарингия, Талейранъ писалъ отъ Парижъ на съюзния штабъ: „Посмѣйте прочее! [oseg donc!]".

ницитѣ. Въ врѣмето на това свиждание той се научи отъ Неселроде, че русский императоръ ималъ твърдо рѣшение за напредъ да не влиза въ никакво споразумѣние съ Наполеона или съ регентството, а само съ правителството, което би посочилъ французския народъ, и че владѣтелитѣ, слѣдъ влизането въ Парижъ и прѣгледванието на войската, щѣли да се съберѫтъ въ дома на Талейрана, за да размислѭтъ върху въпроса за бѫдѫщето правителство на Франция. И наистина, подиръ пладня, сѫщия день, въ кѫщата на Талейрана, дѣто бѣ слѣзълъ на квартира Александръ, събрахѫ се на съвѣтъ при послѣдния, освѣнъ Прусский краль, князь Шварценбергъ и князь Лихтенщаинъ като прѣдставители на Австрия, графъ Неселроде и Поццо ди Борго на Руссия и французскитѣ политически мѫжье: Талейранъ, дукъ Далбергъ и бивший въ Берлинъ посланникъ Beurnonville. Тукъ най-напрѣдъ императорътъ Александръ, който прѣди малко бѣ посрѣщнѫтъ съ въсклицание въ улицитѣ на града отъ рояличтитѣ и бѣ свидѣтель на много изявления станѫли въ полза на Бурбонитѣ отъ страна на народа, косвенно исказалъ станѫлото въ полза на Бурбонитѣ промѣнние на мислитѣ и расположенията му, като казалъ на Талейрана, че Франция му се виждала като да повиква отново Бурбонитѣ. Но Талейранъ дори и въ тоя съвѣтъ званично държалъ сдържано положение, като не зималъ никаква инициатива въ въпроситѣ и пазѣлъ еднакво равновѣсието между Наполеона и Бурбонитѣ. Турнѫтитѣ на разискване въ съвѣта въпроси бѣхѫ тия: 1. Могѫтъ ли съюзницитѣ да сключѫтъ миръ съ Наполеона? 2. Ако това не е възможно, трѣбва ли да се възложи властьта или правителството на Франция на регентство на чело съ Мария Луиза? 3. Въ случай че се отхвърли и прѣдложението за регентство, трѣбва ли да стане французский царь бивший французский марешалъ, а сега Шведский прѣстолонаслѣдникъ Бернадотъ? 4. Да ли най-послѣ за французский царь трѣба да се признае Прованский графъ, т. е. Лудвикъ XVIII. Първия отъ тия въпроси се рѣши отрицателно и безъ разискване, слѣдъ като императорътъ Александръ даде отрицателенъ отговоръ. Относително втория въпросъ, Далбергъ говорилъ въ полза на регентството, по вдъхновение, както казватъ, или поне съ съгласието на Талейрана. Но тъка дѣйствуваше Талейранъ, за да избѣгне до послѣдния моментъ всѣко званично дѣйствие, което би дало поводъ да бѫде подозренъ той въ прѣдателство спрѣмо Напо-

леона и династикта му, безъ при това да се изложи спрѣмо Бурбонитѣ. Но и прѣдложението за регентство се отхвърли, понеже силно било нападнато отъ Поццо ди Борго. Третий въпросъ, за подгласничеството (кандидатурата) на Бернадота, бѣ положенъ просто отъ императора Алаксандра, за да се избави послѣдний отъ всѣко нравственно задължение къмъ Бернадота. Защото императорътъ Александръ въ свижданието си съ Бернадота въ Финландския градъ Або (1812) бѣше обѣщалъ, като възнаграждение за съюза на Швеция съ Россия противъ Наполеона, отстжпванието на Швеция нѣкой Данский окржгъ като обезщетение за присъединението на Финландия къмъ Россия, а сжщеврѣменно бѣше му далъ надѣжди за возможно негово въскачвание на Французския прѣстолъ. Но противъ кандидатурата на Бернадота възстанж Талейранъ, напомневайки на събравшитѣ се въ съвѣта, че Бернадотъ не се радва на голѣмо уважение въ французската войска и че като взелъ участие въ послѣднята война противъ Франция, като владѣтель, неговото избирание за французский краль било невъзможно. Той направи и справедливата забѣлѣжка, че съ въцаряванието на Бернадота, вмѣсто желания отъ всѣкадѣ миръ, би се осветило слѣдванието въ Франция на военщината, съ тая само разлика, че Наполеонъ ще бжде замѣненъ съ Бернадота. Но ако трѣба, казвалъ Талейранъ, да се прѣдаде управлението на Франция на нѣкое военно лице, то трѣба да се даде на най-доброто, на Наполеона, а не на Бернадота. Прибавилъ при това твърдѣ наврѣменно, че всѣка друга комбинация, освѣнь тая за Наполеона или за Лудвика, била излишна и безцѣлна.[1]) Съ това възражение на Талейрана, съ което той се въсползува отъ врѣмето да изрази още веднжжъ своего уважение къмъ падающия и изоставения отъ всички Наполеона, толкова полесно се отхвърли прѣдложението за Бернадота, че мнѣнието на Талейрана по тоя въпросъ се сподѣляше отъ всички събрани въ съвѣта, а и самъ Александръ, който искренно направи прѣдложението, искаше чрѣзъ това прѣдложение да се избави достолѣпно отъ даденото нѣкога обѣщание на Шведския принцъ-наслѣдникъ. Подиръ това отрицателно рѣшение на третия въпросъ, четвъртий въпросъ, въпросътъ за Бурбонитѣ, се рѣшаваше отъ само себе утвърдително въ тѣхна полза.

[1]) „Републиката, казалъ, е нѣщо невъзможно; регенството и Бернадотъ сж интриги, само Бурбонитѣ олицетворяватъ една *власть*."

Но ония, които се намирахѫ около Талейрана, за да дадѫтъ по-голѣма нравственна тяжесть на това рѣшение, искахѫ да освѣтлѭтъ съвѣта върху владѣющето мнѣние между французския народъ. Въ момента прочее, когато съвѣтътъ щѣше да разисква тоя въпросъ, Талейранъ и Далбергъ съобщавахѫ на съвѣта, че въ коридоритѣ се намиратъ двама человѣци, които би могли

Марешалъ князь Шварцембергъ.

да дадѫтъ най-добри свѣдѣния за владѣющето въ Франция мнѣние. Тия человѣци бѣхѫ архиепископътъ De Pradt, който нѣкога е испълнявалъ разни служби при Наполеона, а въ 1812 бѣ испратенъ въ Варшава като прѣдставитель на Наполеона, за да повдигне поляцитѣ въ национална война противъ Россия, и бившиий аббатъ, а сега баронъ Louis, който тоже е билъ въ

разни министерства при управлението на Наполеона. Тия человѣци, въведени въ съвѣта, бидохѫ попитани отъ императора Александра за желанията на французския народъ. Тогава баронъ Louis, който едва прѣди една година наричаше Наполеона вторий Карлъ великий, сега го нарече въ съвѣта мърша, различна отъ другитѣ мърши само по това, че не вони. А De Pradt отговорилъ, че цѣла Франция желаяла възстановлението на Бурбонитѣ. Тогава Александръ званично заявилъ прѣдъ казанитѣ человѣци, че съюзнитѣ сили не щѣли да водѭтъ съ Наполеона прѣговори за миръ, но щѣли да възложѫтъ на Франция сама да даде прави-

Талейранъ.

телство, съ което съюзницитѣ щѣли да могѫтъ да сключѫтъ мира. Понеже въ съставения отъ Талейрана протоколъ отсѫтствувала фразата: „нито съ нѣкого отъ членоветѣ на семейството му (на Наполеона)“, за да стане безспорно спрѣмо французския народъ, че силитѣ желаехѫ да водѭтъ прѣгвори само съ Бурбонитѣ, по направената отъ самия Талейрана забѣлѣжка за това отсѫтствие и по одобрение на императора Алексардра и съгласието на Прусския краль и на Шведския принцъ-наслѣдникъ, се направила нужната прибавка за исключването на цѣлата Наполеонова династия. Въ тоя съвѣтъ се разисквали и въпроситѣ за бѫдѫщитѣ

граници на Франция и се рѣшило да ѝ се дадѫтъ по-широки отъ ония отъ 1789. Одобрили се още, рѣшенията на силитѣ за бѫдѫщето управление на Франция да се съобщѫтъ на Французския народъ чрѣзъ прокламация. Тая прокламация, подписана отъ Далберга и отъ съвѣтника на Александра графа Неселроде, се залѣпи сѫщий день по улицитѣ на Парижъ.

Въ цѣлото това поведение и въ званичнитѣ актове на съюзницитѣ имаше нѣщо неправилно само по себе и противоречуще теоретически на политическитѣ начала и мнѣния на съюзницитѣ, но то бѣ най-съобразно съ логиката на работитѣ Силитѣ не[illegible]хѫ да водѭтъ прѣговори съ Наполеона, законния и признатия отъ цѣла континентална Европа французский императоръ, а съ правителството, което сама Франция би дала на себе си. Но въ сѫщность какво друго означавахѫ тия думи, ако не единъ аппелъ къмъ Французския народъ, сирѣчъ признавание господството на народа, признавание на едно начало чисто революционно? Наистина императорътъ Александръ съ възлаганието на Французския народъ да посочи управлението, що му се нрави и съ признаванието му това право имаше прѣдъ видъ законно установеннитѣ прѣдставителства на Французския народъ, особенно Сената, къмъ който дори показваше особенно почитание. Но какво значеше Сенатътъ или законодателното Събрание, или какъа законность можехѫ тѣ да иматъ безъ властьта на Наполеона, отъ която произлизахѫ? И не бѣше ли съвършенно революциоменъ актъ сваляннето чрѣзъ тия съвѣти на императора и унищожаванието на империята, прѣдизвикано отъ съюзнитѣ владѣтели и извършено съ тѣхното съгласие и насърдчение? Наистина силитѣ, които правѣхѫ аппелъ къмъ самия Французский народъ за избора на бѫдѫщето му управление, всичко друго мислѣхѫ, но не и да направѭтъ тоя народъ господарь на себе си, а още по-малко да осветѭтъ едно революционно начало и да признаѭтъ началото на суверенитета на народа. Дѣйствително императорътъ Александръ въ голѣмата си любовь къмъ свободолюбивитѣ политически начала се виждаше да дава голѣмо значение на принципални въпроси и считаше французския народъ за върховенъ господарь на своитѣ сѫдбини, готовъ, както казахме по-горѣ, спорѣдъ Талейрана, да признае дори и републиката, ако французский народъ гласуваше за послѣдната. Отъ това гледище, много по-логично и по-съобразно съ самитѣ начала щѣше да бѫде, ако, вмѣсто Сената, съюзницитѣ

бѣхѫ свикали народенъ съборъ, както направихѫ Германцитѣ слѣдъ паданието на Наполеона III при сключванието на мира въ 1871 г. Но съюзнитѣ правителства не сподѣляхѫ всички теориитѣ и мнѣнията на Александра. Напротивъ, дори много отъ тѣхъ бѣхѫ убѣдени въ нуждата да се въстановѭтъ Бурбонитѣ и това сега търсѣхѫ. Но какъ можехѫ тѣ да искатъ това званично, а още повече да го наложѫтъ на Франция, когато, като влизахѫ въ Парижъ, проповѣдвахѫ, че отиватъ като приятели и спасители на Французския народъ? Какъ можехѫ въ единъ такъвъ моментъ да се намѣсѭтъ явно въ вѫтрѣшнитѣ работи на Франция и да ѝ наложѫтъ за владѣтель когото тѣ искатъ и да направѭтъ по тоя начинъ нравственно най трудно положението на тоя владѣтель спрѣмо Французския народъ? Но и инакъ какво можехѫ или какво щѣхѫ да направѭтъ, ако Французский народъ употрѣбѣше признаваното му отъ съюзницитѣ право и прогласѣше републиката или когото и да е другиго за владетель освѣнь Лудвика XVIII? За щастие на сѫюзницитѣ, всички тия аномалии, трудности и противорѣчия сѫществувахѫ само по теория, а задъ теорията въ самитѣ дѣла, въ логиката на работитѣ, както съюзницитѣ, така и Французский народъ бѣхѫ съгласни за онова, което трѣбваше да се направи. Съюзницитѣ влѣзохѫ въ Парижъ, за да турѭтъ край на войната между Франция и Европа, и за това искахѫ паданието на Наполеона и възстановлението на Бурбонитѣ, като единственни които вдъхвахѫ вѣра въ съюзницитѣ. А Французский народъ, уморенъ отъ войната, желаеше мира, той разбираше и чувствуваше, че мирътъ ставаше възможенъ чрѣзъ паданието на ненавиждания отъ силитѣ Наполеона и възстановлението на Бурбонитѣ, къмъ които тѣ благоволѣхѫ. Послѣдователитѣ на Наполеона бѣхѫ оттчаянни и нравственно немощни, а ония на Бурбонитѣ — възгордени отъ насърдчение и надѣжди и нравственно крѣпки. Това бѣше логиката на работитѣ, която напълно и въ сѫщность надъ и противъ всичкитѣ външни и теоретически аномалии и противорѣчия насочваше къмъ една посока и съюзнитѣ сили и Франция. И като разбираше найдобрѣ тая логика на работитѣ, Французский народъ съ готовность и чрѣзъ дѣла отговори на направеното му отъ силитѣ чрѣзъ прокламацията посочвание.

Сваляние на Наполеона. -- Щомъ се разчу въ Парижъ споменѫтата прокламация на силитѣ, стотини роялисти, за да

прѣдставіжтъ належащето възстановление на Бурбонитѣ като плодъ и ражба на изявлението на чистото обществено мнѣние, свикахж събрание и испратихж една депутация до императора Александра, която Неселроде увѣри отъ името на императора, че Прованский графъ Лудвикъ, като единственъ претендентъ на Француския прѣстолъ, ще да завземе въ скоро врѣме тоя прѣстолъ. Вечерьта тия роялисти сполучихж, щото по заповѣдь на Парижкия комендантъ русския генералъ Сакенъ да се възложи на споменжтия вече като списатель (стр. 29) роялистъ Моринъ нагледванието на всичкитѣ издаваюши се въ Парижъ вѣстници. Тая служба толкова искусно испълняваше Моринъ, щото слѣдующий день (20/1 Априлий) почти всички вѣстници извѣстявахж паданието на Наполеона и възстановяванието на Бурбонитѣ. Лесно е да се разбере, какво влияние имаше да упражни въ останжлата Франция въ полза на Бурбонитѣ върху общественното мнѣние това изявление отъ Парижъ. Сжщата вечерь се обнародва хубавата штудия на Шатобриана: „За Бонапарта и Бурбонитѣ“ (De Bonaparte et des Bourbons), отъ която голѣма часть се появи и въ вѣстницитѣ.[1]) Въ тая штудия Шатобрианъ, като сравняваше Наполеона съ най-лошитѣ Римски импетатори, прѣдаваше името му на осжждание на всички, като отъ друга страна прѣдставляваше въ най-ярка свѣтлина новия идеалъ на роялистическото Бурбонско царуване. До колко това произведение на Шатобриана повлия върху общественното мнѣние въ Франция и приготви пжтя на побѣдата на Бурбонитѣ, вижда се отъ самото признание на Лудвика XVIII, който отдава на Шатобриановата штудия *важность на цѣла армия.* Сега на всѣкадѣ почнжхж да ставатъ изявления въ полза на Бурбонитѣ противъ Наполеона. Въсторгътъ, или по-добрѣ фанатизмътъ въ полза на Бурбонитѣ и омразата противъ Наполеона на непостоянния и промѣнчивия характеръ на Парижския народъ отъ часъ на часъ ставаше повече невъздържимъ, като влияеше съразмѣрно и върху останжлата Франция. „Хората, казва Гервинусъ, се измѣнявахж прѣзъ тия дни по-бърже отъ

[1]] Тоя славенъ поетъ и писатель, слѣдъ като емигрира, като роялистъ, отъ Франция подиръ затварянието на краля и се подвизава за нѣколко врѣме въ редоветѣ на роялиститѣ въ бойнитѣ полета, завърнж се въ Франция въ врѣмето когато Наполеонъ завзимаше управлението и бѣ призналъ даже установения отъ Наполеона новъ редъ на работитѣ и станж и прѣдставитель на Наполеона въ Швейцария. Но извършеното отъ Наполеона убийство на дука Enghien (1814) го принуди да се оттегли въ частенъ животъ, прѣзъ врѣмето на който пжтува по Гърция, Египетъ и Палестина.

нѣщата; Наполеонъ разбра сега колко любовьта на народа е *кратковрѣменна* и *опасна*, когато Артоаский графъ искавваше на Семеле дълбокото си очудвание „за ненадѣйното и магическо промѣнение отъ черно на бѣло!“

Това бързо изявление на общественното мнѣние съ голѣма бързина и безъ правиленъ ходъ и контролъ на работитѣ измѣни бившия режимъ на империята въ Франция и установи царството на Бурбонитѣ. На 20/1 Априлия т. е. слѣдующий день, слѣдъ като бѣ станалъ съвѣтътъ въ дома на Талейрана, самъ послѣдний, като подпрѣдсѣдатель на Сената, повика на съвѣтъ 90 отъ цѣлото число на находящитѣ се въ Парижъ 140 сенатори. Но и отъ тия 90 само една часть отидохж на засѣданието. Въ врѣмето на това засѣдание Талейранъ, като прѣдсѣдателствующий, слѣдъ една кратка рѣчь, прѣдложи да се назначи едно петочленно врѣменне правителство, посочвайки и имената на тия членове, които той одобряваше за съставлението на това правителство. Прѣдложението биде прието безъ възражение и се състави приврѣменно правителство подъ прѣдсѣдателотвото на Талейрана, и на това петочленно правителство, състояще, освѣнь отъ прѣдсѣдателствующия Талейрана, отъ Далберга, Жокура (Joucourt), Бьорнонвилла (Beurnonville) и аббата Монтескиу (Mantesquiou), се възложи написванието на прокламацията за унищожението на империята и съставянието на проекта за новата конституция. Но Сенатътъ, или по-добрѣ неговото отдѣление, което дѣйствуваше въ името на Сената, за да запази за Сената и за законодателното събрание, което заедно съ Сената съставляваше парламента на империята, едно положение въ бждащата конституция на държавата, постанови най-напредъ, щото тия два върховни съвѣти на империята да съставляватъ сжществення съставни елементи отъ новата конституция. Освѣнь това, Сенатътъ прие и слѣдующитѣ великодушни и справедливи рѣшения. 1. Войската и пенсиониранитѣ военни да звпазятъ чиноветѣ, почеститѣ и пенсиитѣ си, сжщо и вдовицитѣ на таквизато офицери да получаватъ пенсиитѣ си. 2. Държавнитѣ дългове да останжтъ гарантирани и собствеоостьта на купенитѣ отъ фиска имоти да бжде неприкосновена. 4. Никой Французинъ да се непрѣслѣдва за исповѣдванитѣ отъ него по-прѣди политически мнѣния. 4. Да останжтъ въ сила, както свободата на печата, така и вѣроисповѣдната свобода. Тия рѣшения на Сената, които посрѣдственно и косвенно се турихж както къмъ

съюзнитѣ владѣтели така и къмъ Бурбонитѣ като условия за възстановлението на Бурбонитѣ, се отнасяхѫ до ония прѣдмети, за които прѣдварително бѣхѫ размислили вече и съюзницитѣ въ повѣрителнитѣ си прѣговори съ Бурбонитѣ, и дори бѣхѫ ги прѣдложили като условия за Бурбонското възстановление въ мисията на Вилдермета до Артоаския графъ, когато още послѣдний живѣеше въ Нанси (в. стр. 40). Заради това не сѫществуваше никакво затруднение за приеманиито имъ отъ съюзницитѣ. Инакъ не се взе никакво рѣшение въ това засѣдание на Сената за сваляниети на Наполеона и възвръщанието на Бурбонитѣ. Поне въ протокола на засѣданието, който се обнародва въ званичния „Мониторъ", не се говорѣше нищо за това. Но въ тоя въпросъ прѣдъ Сената и законодателното събрание вървѣше Парижский градский съвѣтъ.

Тукъ адвокатътъ Белларъ, бившъ почитатель на Наполеона, а сега фанатикъ роялистъ, подѣйствува, заедно съ други, да се издаде къмъ народа въ Парижъ една прокламация въ името на градския съвѣтъ, въ която силата на нападението противъ Наполеона кункурираше съ оная отъ брошурата на Шатобриана, проповѣдваше се явно въставанието противъ Наполеона и се излагаше необходимата нужда за възстановяванието на Бурбонитѣ. Тая прокламация, при всички съвѣти и старания за унищожението ѝ на Талейрана, бѫде залѣпена вечерьта на 20/1 Априлия по Парижскитѣ улици и като се обнародва отъ вѣстницитѣ, накара Талейрана, който всѣкога прѣдпазливо пипаше, а особенно Сената, да направѭтъ рѣшителни постѫпки. Още на слѣдующия день (21/2 Априлия) самъ Сенатътъ, по прѣдложение на приврѣменното правителство, прогласи за свалень отъ прѣстола Наполеона и дома му и освободи Французския народъ отъ клетвата, що бѣ далъ за него, и въ прѣдшествующата на рѣшението съобразителна часть излагаше цѣлъ и много силенъ обвинителенъ актъ противъ Наполеона. Тоя обвинителенъ актъ, въ който Сенатътъ, който до тогава бѣше послушенъ органъ на Наполеона въ всичкитѣ му рѣшения, застанваше сега прѣдъ Французския народъ като неговъ обвинитель, обнародва се въ „Монитора" (Държавенъ Вѣстникъ), за да стане извѣстенъ на цѣлия Французский народъ. На 22/3 Априлия и законодателното събрание, т. е. находящитѣ се въ Парижъ негови членове, заяви своето съгласие за рѣшението по сваляннето. Примѣра на законода-

телното събрание послѣдвахѫ сега всичкитѣ други административни и сѫдебни власти дори и отсѫтствующитѣ отъ Парижъ членове бързахѫ да съобщаватъ съгласието си за всичко що се рѣшаваше. Особенно заслужва да се спомене и забѣлѣжи тукъ съгласието на членоветѣ отъ Кассационното сѫдилище, отъ които повечето бѣхѫ отъ така нареченитѣ цареубийци (regicides) т. е. отъ оныя, които въ народния съборъ отъ 1793 бѣхѫ издали смъртна присѫда противъ Лудвика XVI. На тия върховни сѫдии роялистътъ Семеле направи особенно заявление за лична неприкосновенность отъ името на Артоаския графъ. Повечето отъ така отказанитѣ отъ Наполеона бѣхѫ бивши негови ревности служители. Но тая ревность не произливаше отъ прѣданность къмъ лицето или отъ системата му. нито се исказваше отъ искренно и просвѣтено отечестволюбие, но повече за интересъ и за благоволението което, добивахѫ отъ силния на деня. Сега не отъ необходима нужда и поради отечестволюбие се отказвахѫ отъ бившия си господарь, а служехѫ пакъ на силния на деня. Но сега силата се обръщаше къмъ друга страна и побѣдений и падающий императоръ се напускаше отъ всички. Малко бѣхѫ благороднитѣ характери, които бѣхѫ останали вѣрни и прѣданни на злощастието и на падающето величие. Такъво великодушно поведение показа и генералътъ Коленкуръ, когато, намирайки се въ дома на Талейрана, се научи, че послѣдний, като приелъ императорътъ Александръ направеното отъ него прѣдложение, Сенатътъ да покани на Французския прѣстолъ Лудвика,— отивалъ да съобщи това на Сената. „Отивамъ заедно съ васъ, извикалъ Коленкуръ, за да защитѭ прѣдъ Сената правата на императора". — „Добрѣ стори че ми каза това; ще дамъ тутакси заповѣдь да те запрѭтъ (затворътъ) въ дома ми, додѣто трае засѣданието", бѣше отговорътъ къмъ рацара генералъ на студения и разсѫдливия политический мѫжъ. Талейранъ, като се обѣщалъ на императора Александра, вѫтрѣ въ нѣколко минути да донесе писменно рѣшението на Сената, испълни точно обѣщанието си, и слѣдъ малко самъ Александръ съ очудвание бѣше свидѣтель на непостоянството на человѣческитѣ мнѣния, когато гледаше и имената на оныя хора, които по-прѣди бѣхѫ издали смъртна присѫда противъ Лудвика XVI. Най-послѣ на 26/7 Априлия, слѣдъ като се постигнѫ и окончателната и безусловна оставка на Наполеона, извѣстяваше се званично на

Французския народъ чрѣзъ „Монитора", че Сенатътъ, чрѣзъ една нова конституция, полезна както на Французския народъ така и на царския домъ, даваше на Франция *принца* Лудвика Станислава Ксаверия. А на слѣдующия день се обнародва и новата конституция, гласувана отъ Сената и одобрена отъ законодателного събрание, и замина отъ Парижъ Талейранъ за посрѣщание на Краля и да го покани отъ страна на Сената. Но, прѣди да изложимъ нѣщо колко-годѣ подробно по издаванието на тая конституция, нужно е да раскажемъ за оставката на Наполеона,

Оставката на Наполеона. — Наполеонъ като бѣ прѣдприелъ военното движение къмъ Летарингия, за да накара сдюзнницитѣ да се върнятъ назадъ и така да спасе Парижъ, скоро се разочарова отъ тая измамлива надѣжда. Като нападна на 14/26 Марта при St. Dizière испратеното противъ него отъ Винцингероде силно отдѣление конница, разбралъ, че задъ отдѣлението нѣма никаква войска, и се научилъ отъ робитѣ, че съюзницитѣ вървѣли къмъ Парижъ. Сега, въ тоя критический моментъ, положилъ всевъзможни усилия, за да побърза къмъ Парижъ и като пристигне тамъ прѣди съюзницитѣ, да повдигне народа отъ столицата на отчаянно съпротивление противъ нападателитѣ. Като не можелъ да върви по завзетия отъ съюзницитѣ правъ и по-късъ пять, тръгнялъ по косвенния и по-дългия чрѣзъ Троа (Troyes, Tricassium) и Фонтенебло. Той вървѣлъ деня и нощѣ прѣзъ разни тѣснини и непроходими мѣста съ такъва бързина, щото много войници и коньe се съсипали отъ несгодноститѣ, и самъ той, за „да пристигне своеврѣменно прѣдъ Парижъ, отдѣлилъ се отъ останялата войска и едва съ нѣколко кавалеристи се явилъ съ голѣма дързость на разстояние двѣ мили далечъ отъ Парижъ. Парижъ не бѣше още се прѣдалъ, и Наполеонъ ималъ намѣрение да покани града цѣлъ да противостои и се защищава. Но гледайки нерѣшителностьта и нерасположенностьта на генералитѣ около него и на генерала Беллиара (Belliard), който бѣше излѣзълъ изъ Парижъ да го посрѣщне, принуди се да се върне въ Фонтенебло и оттукъ да слѣдва по-нататашното развитие на работитѣ, като се стараеше по всѣкакъвъ начинъ да избави каквото бѣше възможно още да се избави отъ належащата катастрофа. Наполеонъ, който жестоко бѣ наказалъ водителитѣ на движението въ полза на Бурбонитѣ още въ

самото начало на това движение прѣзъ 1814, като бѣ заповѣдалъ да се убие чрѣзъ растрѣлвание рицарътъ Douault въ Троа (защото послѣдний бѣше се отнесълъ до императора Александра въ полза на Бурбонитѣ), сжщото наказание опрѣдѣлилъ и за роялиститѣ Семале, Ноайлъ (Noailles) и Полиняка, въ случай че би се уловили въ опита за възстание въ Дижонъ; сега, нахождайки се въ Фонтенебло, наложилъ смъртно наказание на всички, които раздавахж и распространявахж Бурбонски вѣстници. Но всички тия строги мѣрки не можехж да иматъ никакво важно послѣдствие за положението, въ което сега се намирахж работитѣ на Наполеона. Императорската гвардия и другата негова войска, която имаше въ Фонтенебло, не прѣвишавахж заедно 40-тѣ хиляди, когато съюзницитѣ държехж вече Парижъ съ една войска отъ 200 хиляди души. Нахождайки се въ такъво положение, Наполеонъ прибѣгнж пакъ къмъ дипломатически прѣговори и испрати на 20/1 Априлия Коленкура въ Парижъ до императора Александра, за да му прѣдложи прѣговори. Но Александръ, слѣдъ като въ промежутока бѣше гласувано отъ Сената свалянието на Наполеона, отхвърли всѣко прѣдложение за прѣговори съ Наполеона, като посочилъ на пратеника му като единственъ пжть за спасение за императора оставката, безъ да отнима всѣка надѣжда за регенство, въ случай не Наполеонъ би се отказалъ отъ прѣстола безусловно. Като се научилъ за тоя отговоръ на Александра и за гласуваното отъ Сената негово сваляние, Наполеонъ потърсилъ пакъ спасението си въ войната и направилъ горѣщо възвание къмъ войската си за непримирима отмъстителна война. Войската прие направеното къмъ нея възвание съ въсклицания за императора и съ викове: „Въ Парижъ! Въ Парижъ!“ Но марешалитѣ Лефебръ, Удино, Ней и Макдоналдъ, които бѣхж най-сериознитѣ отъ марешалитѣ, не одобрихж плана на Наполеона, и като му дали (на 23/4 Априлия) единъ документъ отъ врѣменното правителство, съдържащъ рѣшението за свалянието, съвѣтвали го да се подчини на необходимостьта. Наполеонъ разбра, че е суетно и безполезно всѣко по-нататашно съпротивление и, слѣдъ силни вжтрѣшни борби, подписа документа за оставката, но оставка направена въ полза на сина му Наполеона II. Тоя документъ се испрати отъ Наполеона до императора Александра и се прѣдаде на послѣдния чрѣзъ испратенитѣ за

това Коленкуръ, Ней и Макдоналдъ, които бѣхѫ натоварени сѫщеврѣменно съ мисията да ходатайствуватъ прѣдъ императора за рѣшението на въпроса за оставката по тоя начинъ. Но отказванието между това врѣме на генерала Мармона осуети и послѣднитѣ надѣжди на находящитѣ се около Наполеона. Тоя генералъ, отъ като слѣдъ прѣдаванието на Парижъ, въ врѣмето когато станѫ за това съглашението, се оттегли съ войската си отъ Парижъ, вмѣсто да се съедини съ войската на Наполеона въ Фонтенебло, съставляющъ нѣкакъ авангвардията му, сключи съ врѣменното правителство и съ Шварценберга едно съглашение, чрѣзъ което се задължаваше да отдѣли своята войска отъ войската на Наполеона. Подиръ малко той се раская наистина за тая си постѫпка, когато го срѣщнѫхѫ по пѫтя испратенитѣ отъ Наполеона марешали, и отивайки заедно съ тѣхъ въ Парижъ се распореди, войската му да запази държанитѣ си позиции; но въ неговото отсѫтствие генералътъ Сухамъ (Souham) бѣше закаралъ тая войска въ Версаилъ, за да се съедини съ войската на Шварцемберга. Това събитие имà рѣшително влияние върху разрѣшението на драмата и Мармонъ се счете отъ Наполеона за прѣдатель и причина на съсипванието му. Между това Наполеоновитѣ марешали имахѫ аудиенция у императора Александра около полунощъ на 4—5/22—23 Априлия, и въ врѣме на тая аудиенция дали му най-искренни свѣдѣния и обяснения за цѣлото политическо и военно положение, отъ които императорътъ се виждалъ твърдѣ трогнѫтъ и расколебанъ, когато единъ отъ адютантитѣ му влѣзълъ и му съобщилъ за измѣната на войската на Мармона. Това даде окончателенъ край на колебанията на императора, и Наполеоновитѣ марешали, въ една частна аудиенция при Александра, получихѫ отъ него званичния отговоръ и увѣрение, че за Наполеона било извършено всичко, каквото е било възможно да се извърши, и че островътъ Елба (древнята Еталия) му оставалъ като негова собственность, ако приеме да си даде оставката безусловно. Самъ Мармонъ като условие въ съглашението съ Шварцемберга бѣше положилъ гарантиранието живота и свободата на Наполеона и отстѫпванието на послѣдния отъ съюзницитѣ нѣкое малко владѣние.

Наполеонъ почти сѫщеврѣменно се научи за измѣната на Мармона и за отговора на Александра на испратенитѣ отъ него марешали. Той исказа наистина тогава благодарностьта

Наполеонъ се прощава съ гвардията си.

си къмъ останжлата му до край вѣрна войска и натърти на *раболѣпното* поведение на Сената, но окончателно рѣшение не можеше да вземе нито за вървѣние напредъ нито за безусловно отричание отъ прѣстола. Една послѣдня постжпка на императрицата Мария Луиза при баща ѝ не бѣ принесла никакво благоприятно слѣдствие. На проводения отъ сестра му до императора Франца пратенникъ Champagny бѣше се дало отговоръ, че императорътъ е съгласенъ въ всичко съ своитѣ съюзници въ рѣшенията относително Наполеона. Но и бройтъ на измѣнницитѣ на Наполеона отъ послѣдователитѣ му, дори на ония, които му бѣхж най-вѣрни, растѣше всѣкий день и часъ, и стълповетѣ на „Монитора“ се пълнѣхж всѣкидневно съ списъци на имената на измѣнницитѣ. Сама Мария Луиза, като бѣ отишла въ Парижъ за да се срѣщне съ баща си, замина по заповѣдь на послѣдния направо за Виена, безъ да потърси и да види Наполеона, до когото подиръ малко писа отъ Виена и му прѣдлагаше разводъ. А по-извѣстнитѣ отъ Наполеоновитѣ марешали, Ней и Удино, убѣдени отъ мисията си при Александра, че всичко е изгубено за императора, принуждавахж го да приеме прѣдложението за безусловно отричание отъ прѣстола. Тогава, най-послѣ, подиръ нови най-силни вжтрѣшни борби, въ които не липсуваше и опитвание за самоубийство, подписа на 26/7 Априлий, като Французкий императоръ и Италиянский краль, документа за безусловно отричание отъ прѣстола. Тоя документъ занесохж сжщий день въ Парижъ Коленкуръ и марешалитѣ Ней и Макдоналдъ, като сжщевременно получихж отъ Наполеона пълномощие да сключжтъ съ съюзнитѣ сили договоръ за отстжпкитѣ, които щѣхж да се направжтъ на Наполеона и на семейството му и други нѣкои сгоди. Тѣ се върнахж и донесохж документа на договора, нареченъ договоръ на Фонтонебло, подписанъ отъ Неселроде (за Россия), Шварцембергъ (за Австрия) и Г. Хумболдъ (за Прусия).

Договорътъ на Фонтенебло. — Чрѣзъ тоя договоръ Наполеонъ се отричаше отъ французския прѣстолъ безусловно; но си запазвахж и той и жена му императорската титла и почеститѣ присвоени на императорското достоинство, а и роднинитѣ му си запазвахж титлитѣ *принцове*. На Наполеона, споредъ даденото отъ Александра обѣщание, се отстжпваше островътъ Елба, като на владѣющъ господарь, съ заплата 2

милиона франка, които да му се даватъ годишно отъ френцузското държавно съкровище; съразмѣрни съдържания по-малки се давахѫ на разнитѣ роднини на Наполеона. Чрѣзъ друго едно условие въ договора позволяваше се на хилядо и петстотинъ войници отъ императорската гвардия да придружатъ Наполеона до морето, и позволяваше се на сѫщия да държи постоянно въ своя служба отъ сѫщата гвардия 700--800 души. Но отъ тѣхъ колкото души вѫтрѣ въ три години не би се завърнѫли въ Франция, считахѫ се лишени отъ политическитѣ си права. Позволяваше се и на Наполеоновитѣ войници изъ Полша да се завърнѫтъ свободно въ своитѣ отечества съ запазвание орденитѣ и пенсиитѣ си. На императора се отстѫпваше за отиванието му въ Елба и единъ корабъ (яхта), който станѫ негова собственность. Сѫществуваше и условие въ договора, споредъ което съюзнитѣ господари се задължавахѫ да защищаватъ Елба противъ нападенията отъ пиратитѣ, нѣщо, което даваше право или по-добрѣ прѣдлогъ на Англия да наблюдава ограничения въ острова Наполеонъ. Истина е че отстѫпванието Елба на Наполеона и свързанитѣ съ това отстѫпвание условия отъ договора въ Фонтинебло бѣхѫ дѣло на великодушие на императора Александра спрѣмо паднѫлия Наполеона. Тоя актъ на Русския императоръ се видѣ на нѣкои отъ политическитѣ мѫжье като дѣло отъ голѣмо политическо кѫсоглѣдство, което прѣдаваше на Наполеона едно владѣние лежаще толкова близо до Италия и Франция. Дори Прусия прѣдлагаше отъ сега острова Св. Елена като единственно сигурно мѣсто за заточение на Наполеона. Обаче Англия, която повече отъ всички други бѣше неприятелски расположена къмъ Наполеона и искаше по-строго да го ограничи, одобряваше повече прѣбиванието на Наполеона въ Елба, като увѣряваше своитѣ съюзници, че Наполеонъ не можелъ да избѣгне бдителното наблюдение на английската флота, и като зимаше така една обязанность, а отъ тукъ и право, да упражнява полицейско наблюдение върху микроскопическата нова държава на Наполеона. Но и императорътъ Францъ Иосифъ, не отъ мисли подобни на ония на Англия, но водимъ отъ роднински чувства, се противи на английското прѣдложение и склони за отстѫпванието на Елба.

Това съдържаше договорътъ отъ Фонтенебло за Наполеона. Чрѣзъ сѫщия договоръ и съпругата му Мария Луиза

получаваше графствата Парма, Плацентия и Гуастала въ качеството на владѣюща принцеса (Souveraine). Също и потомъкътъ на Наполеона, Евгений Боарне, регентъ въ Италия, ставаше Лайхтембергский графъ и получаваше бившето графство Лайхтембергъ както и *епископиитѣ* по-прѣди Айхщатъ (и двѣтѣ въ Бавария и отстѫпени отъ Баварския краль). Договорътъ на Фонтенебло се грижеше и за императрицата Жозефина, бивша съпруга на Наполеона, умрѣла на 17/29 Мaия 1814, слѣдъ като до послѣдното си дихание остана прѣданна съ уважение и очудвание на името на съпруга си, който бѣше ѭ напусналъ по политически съображения; тя прѣди смъртьта си биде свидѣтелка на напусканието Наполеона отъ Мария Луиза. Това поведение на втората съпруга, а най-вече отправеното отъ нея до Наполеона искание за развървание на брака, бѣше наистина наложеното на Наполеона отъ Немезиса строго наказание за поведението му къмъ Жозефина.

Заминаванието на Наполеона за Елба. — Слѣдъ като Коленкуръ подписа на 29/11 Априлия въ името на императора Наполеона договора на Фонтенебло, прѣдаде на Талейрана званичния документъ за отричанието отъ прѣстола и се върна при Наполеона, носѣйки за подписвание документа за договора. Имаше нѣщо наистина великолѣпно трагическо — моментътъ и обстоятелството, когато человѣкътъ, който прѣди малко владѣеше на Европа и своята воля налагаше като законъ на най-силнитѣ владѣтели и държави, тоя, който раздаваше прѣстоли, държави и царства като даръ и милость на ония, къмъ които питаеше благоволение, подчинявайки се на волята на своитѣ побѣдители, бѣше принуденъ да подпише единъ договоръ, който му отстѫпваше княжеството Елба. Тая страшна противоположность между миналото и настоящето не бѣше възможно да не покърти силно сърдцето на падналия императоръ. Но той бѣ прѣтърпѣлъ вече доста такива борби, трѣбаше да се подчини най-послѣ на непобѣдимата сила на нуждата. Договорътъ на Фонтенебло се подписа отъ Наполеона на 31/12 Априлия. Сега марешали и генерали и другитѣ отъ офицеритѣ го оставихѫ, единъ подиръ другиго, за да осигурѭтъ положението си при новото правителство. А Наполеонъ, почти една недѣля слѣдъ подписванието на договора (8/20 Априлия), поздрави императорската си гвардия въ оградата отъ палата въ Фонтенебло, който отъ тогава се нарѣче *прощалний*

дворъ (La cour des adieux), цѣлунѫ императорското знаме на гвардията и, като пригърнѫ генерала Petit, се качи на колесницата, която имаше да го закара по посока къмъ Елба. Марешалитѣ Друе (Drouet), Камбронъ (Cambronne) и Бертранъ (Bertrand) заминѫхѫ заедно съ него за Елба, а като пълномощници на четиритѣ държави го придружихѫ графъ Шуваловъ (Русский), марешальтъ баронъ Келлеръ (Австрийский), графъ Truchesess-Waldburg (Прусский) и Нейлъ Кампелъ (Английский). Най-характеристичното на станѫлото тамъ и което още имаше да стане подиръ малко промѣнение въ мислитѣ на французския народъ бѣше, че колкото по на югъ отиваше Наполеонъ, толкова расположението на народа къмъ него ставаше по-враждебно. При всичко че го придружавахѫ хиляда и петстотинъ войници отъ императорската гвардия, не веднѫжъ се намираше въ опастность самий му животъ, който съ мѫка защищавахѫ придружающитѣ го пълномощници. Прѣдвиждайки това, рицарътъ Александръ, който испълни вѣрно даденото на Коленкура обѣщание относително отстѫпването на Елба и другитѣ сгоди за Наполеона, бѣше казалъ на придружающия Наполеона пълномощникъ Шувалова: „Повѣрявамъ ти голѣма мисия; ще отговаряшъ съ главата си, ако само единъ косъмъ отъ главата на Наполеона падне“. Единъ английский корабъ закара императора на 4/16 Мания въ Елба. „Колко е мал а държавата ми!“, извикалъ Наполеонъ, като се качилъ на единъ отъ хълмоветѣ на тоя островъ, погледнѫлъ оттамъ и разгледалъ цѣлата окрѫжность на острова, която едва имаше 215 четвъртити километра. Мария Луиза, не мислѣйки никакъ да отиде подиръ Наполеона въ Елба, бѣше заминѫла, както казахме, заедно съ сина си за Виена, дѣто живѣеше въ Шенбрунъ (Schönbrunn), готвѣше се за дадената ѝ нова държава въ Италия и тъкмѣше да се ожени вторий пѫть, въ случай че би сполучила да се разведе съ Наполеона, както искаше. Отъ роднинитѣ придружихѫ Наполеона въ Елба, само майка му Летития и сестра му Павлина Боргесъ, бивша Гуасталска дукиня.

Сключения между Наполеона и съюзнитѣ сили договоръ отъ Фонтенебло, по силното настояване на съюзницитѣ, призна и врѣменното французско правителство. Но това признавание стана просто подъ форма за признавание на договора и на происходящитѣ отъ него задължения за Франция. А

Лудвикъ XVIII, прогласений сега за Французский краль и признатъ за такъвъ отъ съюзницитѣ, понеже се намираше още въ Англия, едва подиръ два мѣсеца (19/21) призна договора. А Англия, която никога не бѣше признала императорската титла на Наполеона, не взе участие непосрѣдственно и званично въ договора, но подиръ дълго врѣме, слѣдъ като Наполеонъ се установи въ Елба, направи едно просто заявление, че се присъединява къмъ тоя договоръ, което заявление се отнасяше до отстѫпванието Елба на Наполеона и до владѣнията, които се отстѫпвахѫ на Мария-Луиза.

Прѣстанванието на войната на всѣкадѣ. — Исходътъ на работитѣ въ Франция ускори края на военнитѣ дѣйствия и въ Италия. Щомъ се извѣсти за абдикацията на Наполеона, регентътъ Евгений сключи примирие съ австрийцитѣ (4/16 Априлия). Слѣдъ като напраздно се труди прѣзъ врѣмето на примирето да осигури за себе си *кралството Италия,* той се принуди да остави всичката територия, която владѣеше, на австрийскитѣ войски, които, освѣнь Венеция, завзехѫ и Ломбардия (11/23 Маия). Пиемонтъ, и Тоскана, която още отъ Марта бѣше завзета отъ лорда Бертинкъ (Bertinck), се давахѫ на бившитѣ владѣтели на тия земи. Сѫщо и Модена се даваше на австрийския ерцхерцогъ Франца, наслѣдникъ на дома отъ Естъ (Este), а Парма, Плацентия и Гуасталла, съгласно съ договора въ Фонтенебло, се давахѫ на Мария Луиза. Неаполското кралство се държеше още отъ зетя на Наполеона, краля Мюрата, който, като се отдѣлилъ отъ Наполеона слѣдъ битката при Лайпцигъ, бѣше се съединилъ съ съюзницитѣ; само въ Сицилия оставаше бивший Бурбонский кралекий домъ отъ кралството на двѣтѣ Сицилии. Държания отъ 1810 въ Парижъ робъ Пия VII Наполеонъ бѣше го освободилъ отдавна (на 11/23 Януария 1713), като бѣше му повърналъ Римъ и часть отъ църковната държава. Сѫщо бѣ прѣстанѫла войната и около южнозападнитѣ граници на Франция при Савоия вслѣдствие на станѫлитѣ въ Парижъ работи. А въ Италия, дѣто и слѣдъ избѣгванието на краля Иохсифа (1813) и по-късно, при всичко че бѣхѫ навлѣзли въ южна Франция англо-испанскитѣ войски подъ Уелингтона, Наполеоновитѣ генерали Султъ (Soult) и Сюше (Suchet) продължавахѫ войната и не се подчинявахѫ на заповѣдитѣ на врѣменното правителство, абдикиранието на Наполеона тури край,

Султь спрѣ неприятелскитѣ дѣйствия само когато получи изрична заповѣдь отъ своя падналъ прѣди нѣколко деня господарь, и само така сключи примирие съ английския пълководецъ. Подиръ малко спрѣ неприятелскитѣ дѣйствия и находящий се въ Каталония генералъ Сюше, а и генералъ Мезонъ, който воюваше въ Холландия, сключи на 26/7 Априлия примирие и на 1/13 Мaия призна за свой господарь Лудвика XVIII.

Всичко това окончателно изравняваше пътя за сключвание миръ между съюзницитѣ и Франция. Но за това трѣбаше да се установи окончателно новото правителство. Врѣменното правителство, прѣдсѣдателствувано отъ Талейрана, който имаше въ ръцѣтѣ си всичката власть, стоя на чело на управлението само четирнадесеть деня. На 31/12 Априлия Артоаский графъ пристигнж въ Парижъ като главенъ пълномощникъ на държавата, безъ да прѣдстави званиченъ актъ за назначение отъ брата си Лудвика Понеже той бѣше протестиралъ противъ новата конституция, която бѣ гласувана отъ врѣменното правителството, послѣдното ако и да го посрѣщнж приятелски (бѣше дори заповѣдало на слѣдующия день слѣдъ пристиганието му да се замѣни трицвѣтното републиканско и имперско знаме съ бѣлото на Бурбонитѣ), не можеше да му прѣдаде властьта, прѣди да бжде той званично назначенъ пълномощникъ на държавата и да признае въ името на брата си новата конституция. Но Карлъ се убѣди да стори това на 14/26 Априлия само по настоятелното изискване на императора Александра. Само тогава се сключи между Франция и съюзницитѣ, като приближавание къмъ окончателния договоръ, военната конвенция отъ 23/5 Мaия, която причини голѣмо обезърдчение въ Франция. Чрѣзъ тая конвенция войскитѣ на силитѣ се задължавахж да испразднжтъ французската земя до границитѣ, които тя имаше на 1/13 Януария 1792 год., а французскитѣ войски да испразднжтъ находящитѣ се още подъ тѣхно владѣние въ тия граници 53 крѣпости, като оставжтъ всичко каквото се намираше въ тѣхъ. не само военни припаси, а и каквото още друго се намираше въ тѣхъ, т. е. архиви, планове, харти. Стойностьта на така прѣдаванитѣ на съюзницитѣ нѣща се прѣсмѣтваше на $1^1/_2$ хил. милиона франка.

Възвръщанието на Лудвика XVIII въ Франция.— Два дни подиръ сключванието на тая конвенция (27/5 Мaия)

Мария - Луиза Французска императрица (стр. 68—69)

напускаше и краль Лудвикъ жилището си въ Англия, връщайки се въ Парижъ. Като стжпи на французка земя въ Кале (Calais), подиръ общъ въсторгъ на народа и на войската — само императорската гвардия е стояла студена и безгласна — той издаде оттукъ възвание къмъ французския народъ. Въ това възвание, непризнавайки никакво измѣнение направено въ управлението отъ 1789, той не зимаше никакво задължение спрѣмо гласуваната отъ сената конституция и искаше да се завърне като неограниченъ абсолютенъ господарь, безъ да послуша съвѣтитѣ и забѣлѣжкитѣ на испратения отъ Александра за тая цѣль Поццо ди Борго. Въ Компиенъ той прие на първа аудиенция испратения, както казахме, отъ Парижъ за да го посрѣщне Талейрана. Каква и исторически колко е била поучителна минутата, въ която отново сж се срѣщнжли двамата мжжье, които бѣхж раздѣлени помежду си цѣли двадесеть и петь години! Колко е страдалъ оттогава, далечъ отъ отечеството си, братътъ на Лудвика XVI, и колко хубави работи е направилъ въ отечеството си Августодунский оня епископъ, слѣдъ като прѣзъ една нощь отъ Юлия 1789 год., придруженъ отъ много членове на учредителното събрание, бѣ отишълъ въ кулата Марли (вижъ стр. 44), за да закълне нещастния Лудвика и братята му да прѣдварятъ революцията чрѣзъ нѣкои наврѣменни отстжпки! Сега тоя епископъ, който бѣ се присъединилъ къмъ революцията, който бѣше извършилъ обряда отъ 14 Юлия, който бѣше свидѣтель на паданието на Бурбонското царство, афоресаний отъ Папата като либералъ, и миряникъ вече, забѣлѣжений отъ терористическото управление, който бѣ станжлъ послѣ съвѣтникъ на консула и императора Наполеона, който бѣше прѣдвидѣлъ, прѣди всички други, неговото падание и бѣше работилъ въ полза на Бурбонитѣ, — прѣдставляваше се сега прѣдъ Лудвика XVIII и му поднасяше французската корона. Крайно характеричень бѣ начинътъ, по който Лудвикъ се отнесе къмъ новия самозванъ съвѣтникъ, който го съвѣтваше да приеме гласуваната отъ Сената конституция. „Фамилиитѣ и на двама ни казалъ той, сж еднакво стари; но моитѣ прѣдци сж били по полезни. Ако не бѣше така работата, ти щѣше, може би, сега да ми кажешъ: „Сѣдни на тоя столъ и да поговоримъ за нашитѣ работи....“ Сега казвамъ ти азъ: „Сѣдни да се поразговоримъ“. Напраздно Талейранъ настоятелно е съвѣтвалъ на краля да приеме гласуваната конституция, за да събори по

тоя начинъ „военния плѣнникъ“, лукавия дияволъ на войската, и му е обѣщавалъ измѣнението на много членове отъ конституцията. Лудвикъ не приелъ никакво ограничение на правата си. Но противъ тия притезания на краля се обяви здраво и силно императорътъ Александръ. Най-напрѣдъ той посъвѣтва на сената да не признае за кралский намѣстникъ Артоаския графъ, додѣто кральтъ и самъ братъ му не признаятъ конституцията; насърдчаваше и врѣменното правителсво да противостои на притезанията на Лудвика, като турилъ на расположението на Талейрана и 30 хиляди души войска. Послѣ той отиде да посрѣщне Лудвика до Компиенъ, за да му прѣдстави възможнитѣ послѣдствия отъ неразумното му поведение, похвалвайки направенитѣ отъ сената за него услуги и желанията на съюзницитѣ, съ съвѣтъ да подражае примѣра на Хенри IV. Но Лудвикъ упорито отблъсваше всичко. За него всичко извършено въ Франция отъ 1789 било простъ сънъ. Той познавалъ само „краль неумиращъ“, и казвалъ, че дохождалъ въ Франция като французский краль и непризнавалъ нищо друго освѣнь своето наслѣдственно право, и че ако не му се признаело това наслѣдственно право, той не щѣлъ да бѫде друго освѣнь немощенъ старецъ, чужденецъ и изгнанникъ, принуденъ, далечъ отъ отечеството си, да проси жилище и хлѣбъ (подразбиралъ заминаванието на семейстото му отъ Руссия. В. стр. 12) Дѣйствително, теоритически, отъ гледището на исповѣдванитѣ отъ съюзницитѣ начала, възраженията на Лудвика бѣхѫ по-логични, отколкото поведението на съюзницитѣ, които прѣпорѫчвахѫ на краля да одобри и приеме една конституция, гласувана отъ единъ сенатъ, на когото властьта происхождаше отъ властьта на сваления отъ самия тоя сенатъ. Кральтъ, който не признаваше законностьта на властьта на Наполеона, много по-малко можеше да счете законна властьта на сената, който черпѣше тая власть отъ конституцията на Наполеоновата империя и който сега сваляше сѫщия императоръ безъ никакво за това право. Но въ тоя лабиринтъ на противорѣчията, безпѫтноститѣ и софизмитѣ, въ който съюзницитѣ владѣтели, принуждавани отъ логиката на нѣщата, неволно попадахѫ, тия владѣтели искахѫ, покровителствуваний отъ тѣхъ да жертвува своитѣ по теория най-прави и най-справедливи възражения на логиката на нѣщата. Императорътъ Александръ бѣше убѣденъ, че не можеше да се създаде никакво здраво политическо учреждение въ

Франция, безъ да се крѣпи то на една свободолюбива (либерална) конституция, та затова, както казахме, бѣше испратилъ Поццо ди Борго въ Англия, за да убѣди краля да приеме конституцията. Това му убѣждение и другото му желание, да се остави французский народъ свободенъ въ избиранието на правителството си, още и силната му тогава наклонность къмъ свободолюбивитѣ начала накарахѫ Александра дори да заплаши Лудвика, съ заявление че нѣма да сключи миръ, додѣто не види оздравена конституцията, и като му далъ дори да разбере, както се говори, че не щѣлъ да му позволи да влѣзе въ Парижъ прѣди да приеме конституцията. Поради това заплашвание, Лудвикъ намѣрилъ исходъ за да излѣзе отъ безисходното положение, въ което се намиралъ, въ прочутото въззвание отъ Saint-Ouen, което издаде на 20/2 Маия, единъ день прѣди да влѣзе въ Парижъ. Въ това въззвание той казваше, че конституцията била съставена много на бързо отъ сената, затова много нейни членове не били приложими, и обѣщаваше, че ще даде той конституция, която да гарантира свободитѣ на французския народъ и сѫщеврѣменно обявяваше основнитѣ начала на тая конституция ([1]). Така, безъ да при-

*) В въззванието отъ Saint-Ouen почнува така: „Лудвикъ, по Божия воля краль на Франция и на Навора. Призвани отъ любовьта на нашия народъ на прѣстола на нашитѣ бащи, като знаемъ добрѣ злощастията на народа, когото сме призвани да управляваме, първата ни грижа е да привовемъ взаимното довѣрие, толкова нужно за нашето спокойствие и за щастието на народа. Слѣдъ като прочетохме внимателно проекта за конституция, приетъ отъ сената въ засѣданието му отъ 6 Априлия, признахме, че неговитѣ основи сѫ добри, но много членове, съставени твърдѣ на бързо, не могѫтъ, въ сегашната имъ форма, да станѫтъ основни закони на държавата. Като сме рѣшени да приемемъ свободолюбива конституция, като искаме, тая конституция да има свързка, каквато трѣбва, и не можейки да ѭ приемемъ такъва, щото да стане необходимо прѣглежданието ѝ, свикваме за 10-й день отъ мѣсеца Юния текущата година сената и законодателната камара, като се обѣщаваме да имъ прѣдложимъ за разисквание и приемание проекта, който ще се изработи отъ една комисия, избрана отъ двѣтѣ камари, и да дадемъ като основа на тая конституция слѣдующитѣ гаранции“. Тия гаранции на новата конституция, които се извѣстявахѫ отъ Лудвика, бѣха слѣдующитѣ: Прѣдставителна система съ двѣ камари, правото за гласувание даждията отъ прѣдставителитѣ на народа, публична и лична свобода, свобода на печата съ нужнитѣ прѣдпазителни мѣрки противъ нейното злоупотрѣбление, вѣроисповѣдна свобода, неприкосновенность на собственностьта, неповратность на отчужденитѣ въ полза на частни лица държавни имоти, независимость и несмѣняемость на сѫдиицитѣ, гарантирание публичния дългъ, запазвание на пенсиитѣ, на чиноветѣ и на титлитѣ, както и на новото благородство, заедно съ старото, и онова отъ кавалеритѣ на ордена legion d' honneur, равноправность между всички французи и, най-послѣ, наредбата, че никой нѣма да бѫде прѣслѣдванъ за политическитѣ си мисли. При това кральтъ, въ тая распоредба, като че признаваше нѣкакъ законното фонксиониране на сената и на законодателната камара, та повикваше тия съвѣти, за да размислѭтъ за новата конституция,

знае изрично и званично силата на гласуваната по-прѣди конституция, той даде нова конституция, която въ сѫщность даваше почти сѫщитѣ свободи съ нѣкои ограничения, но спазваше *по начало силата на божественното право* и царуванието по Божията милость.

Конституционната харта на Лудвика XVIII. — Прочутата харта (charte constitutionelle), чрѣзъ която се осветяваше новата конституция, съставена, споредъ единъ министерский проектъ, въ петь засѣдания отъ една комисия, състояща отъ членове на сената и на законодателната камара, избрани съ голѣмо прѣдпазвание отъ краля, прочете се въ деня, когато се откриха камаритѣ (23/4 Юния). Сѫщественна разлика между тая конституция и гласуваната по-прѣди отъ сената имаше, както казахме, само относително въпроса за *началото* (принципа). Така, когато въ конституцията отъ сената се казваше. че „народътъ повиква свободно краля си", съ задължение послѣдния да приеме новата конситуция и да се закълне въ нея, чрѣзъ хартата, напротивъ, „се даваше, отстѫпваше се и се подаряваше" по благоволение на краля по Божия милость, на когото само, както на прѣдцитѣ му, принадлежеше *властьта* (autorité), както се казваше въ встѫпителната часть, а камаритѣ се призовавахѫ да се закълнѫтъ въ хартата за свободитѣ, които се отстѫпваше като законъ отъ краля. Когато сенатската конституция идѣше да съставлява единъ видъ съглашение (контрактъ) между краля и французския народъ съ права и задължителни обязанности, хартата се отстѫпваше на французския народъ като подаръкъ отъ страна на краля. който, като „придобилъ всичкитѣ си наслѣдственни права, щѣше да упражнява своята власть върху тая хубава земя, дадена отъ Бога нему и на бащитѣ му, опрѣдѣлявайки самъ той границитѣ на тая власть."

Други достойни за забѣлѣзвание измѣнения въ новата конституция бѣхѫ слѣдующитѣ: Споредъ сенатската конституция камаритѣ имахѫ правото да се събиратъ *сами* на 1-й Октомврия, а споредъ новата трѣбваше да се събиратъ когато бѫдѫтъ свикани отъ краля. Споредъ първата конституция, камаритѣ имахѫ правото да прѣдлагатъ закони, новата конституция даваше това право исключително на краля Само въ случая, когато двѣтѣ камари бихѫ рѣшили едногласно да прѣдложѫтъ нѣкой законъ, трѣбаше да помолѭтъ краля да заповѣда да се състави нужний законопроектъ. А това, което и

отъ самитѣ роялисти никакъ не се одобри, бѣше, че въ тая конституция гласуването на бюджета отъ камаритѣ бѣше забѣлѣжено просто като *законодателно дѣло за налагание данъция*, когато въ гласуваната отъ сената конституция бѣше казано, че бюджетътъ трѣбва да се разиска и да се гласува отъ камаритѣ въ началото на всѣка законодателна сесия.

Освѣнъ това, кральтъ замѣни и самото име *Сенатъ* (Senat) съ названието *камара на велможитѣ* (chambre de pairs), и когато първата конституция най-голѣмото число на сенаторитѣ опрѣдѣляваше на двѣстѣ и тия всички наслѣдственни, споредъ хартата кральтъ назначаваше *велможитѣ* безъ опрѣдѣлено число и, по волята си, наслѣдственни или пожизнени. Сенатътъ бѣше обезпечилъ на всичкитѣ си членове сана имъ, а въ врѣме на кралството, при отварянието камарата на велможитѣ, се исключвахж не само нареченитѣ цареубийци (отъ които само единъ засѣдаваше въ сената), но и петдесеть и троица обявени демократи и империялисти отъ старитѣ аристократически фамилии. На така прѣобразуваната горня камара сега се даде правото да сжди обвиняванитѣ въ държавни прѣстжпления. Съ това качество, както и съ наредбата, редовнитѣ ѝ засѣдания да ставатъ при затворени врата, тая камара станж повече частенъ таенъ съвѣтъ на краля, отколкото отдѣление отъ конституционно народно събрание

Отговорностьта на министритѣ, назначаванието членоветѣ на върховното сждилище, както и избиранието членоветѣ на законодателната камара или, както сега се нарече, вмѣсто *законодателно тѣло* (Corps logislatif), *камарата на прѣдставителитѣ* (chambre des députes) всички тия прѣтърпѣхж въ новата конституция важни ограничения. Споредъ сенатската конституция, министритѣ бѣхж отговорни за всѣко нарушение на нѣкой законъ, а сега тая отговорность бѣ ограничена само за прѣдателство и за измѣна. Споредъ първата конституция, сждницитѣ отъ по-горнитѣ сждилища се избирахж отъ краля отъ троица подгласници (кандидати) прѣдлагани отъ самитѣ сждилища, а споредъ новатя конституция, тѣ се назначавахж направо отъ краля. Въ сенатската конституция избиранието членоветѣ на *законодателната камара* ставаше споредъ системата отъ Наполеоновото врѣме, т е. непосрѣдственно и направо отъ народа, чрѣзъ всеобщо гласоподавание (suffrage universelle), сега избиранието ставаше чрѣзъ двойното гласо-

подаванне, което ставаше отъ изборни секции състоящи отъ ограничено число избиратели, и акто кчислото така и качеството на тия избиратели имаше да се опрѣдѣлѭтъ послѣ чрѣзъ законъ. Но публичностьта на засѣданията на камарата на прѣдставителитѣ бѣ останѫла въ сила. Конституцията отъ хартата запази и извънреднитѣ смѣсени сѫдилища, които се състоехѫ отъ граждани и военни и сѫдѣхѫ безапелационно (тия сѫдилища се наричахѫ tribunaux prévotals), когато съ по-първата конституция се унищожавахѫ всичкитѣ исключителни сѫдилища.

И постановленията за свободата на печата на тая конституция прѣтърпѣхѫ въ конституцията отъ хартата измѣнения въ смисълъ на ограничение. Сѫщо и членътъ за религиозната свобода се задържа, но съ едно прибавление, че Католическата Църква е вѣроисповѣданието на държавата. Като прибавка въ новата конституция бѣ турнѫтъ чл 14, чрѣзъ който участието споредъ чл. 15 на камаритѣ въ законодателството на държавата имаше опасность да се унищожи, защото тоя членъ даваше право на краля „да издава распоредби нужни за испълнение на законитѣ и за сигурностьта на държавата“.

Такива бѣхѫ ограниченията внесени въ свободолюбивитѣ распоредби на гласуваната отъ сената конституция чрѣзъ конституционната харта на краля Лудвика XVIII. Относително другитѣ распоредби въ новата конституция бѣхѫ потвърдени всичкитѣ права за личната свобода, за собственностьта и за равенството прѣдъ закона, произтекающи отъ главнитѣ начала на Французската Революция, а се отмѣнихѫ тираническитѣ распоредби за конфискацията на имота и на принудителното рекрутство, както бѣше тя осветена въ врѣмето на Наполеона.

Дадената чрѣзъ хартата конституция, при всичко че въ сравнение съ сенатската съдържаше много ограничения, пакъ се посрѣщнѫ доста добрѣ отъ болшинството на французския народъ, който желаеше мира и спокойствието подиръ толкова годишни смущения, войни и истощавание, и се прие и отъ двѣтѣ камари.

Народното чувство на либералната партия въ Франция се нападаше не по-малко отъ ограничителнитѣ распоредби на конституцията, отколкото отъ лоялнитѣ изявления на краля въ самата харта, като се лѣточисляваше тя *отъ девет-*

надесетата година на царуването му, която ужъ почвала отъ 1795, когато сирѣчь умрѣ синътъ на Лудвика XVI, Лудвикъ XVII, а сѫщо и отъ когато датираше даденото отъ министра D' Ambray въ встѫпителната часть на конституцията название *„наредби за реформи на старото* (сирѣчь на бившето въ сила прѣди 1789) *държавно управление* на Франция". Чрѣзъ такива лѣточисления и названия гонѣше се цѣльта да се възобнови въ паметьта на ония, които бѣхѫ около краля, „изгубването на врѣмето" отъ французската история, като се прѣкъсваше отъ самата история голѣмий и славний периодъ на Революцията и на империята (1789 до 1814) и се отнимаше всѣка законность отъ установенитѣ въ тоя периодъ форми на управление. „Какъ! (красноречиво извиква либералътъ нѣмский историкъ Rotteck, протестирайки противъ тия изявления) цѣло поколение не било достатъчно да направи законна една власть! Наполеонъ, който бѣше коропясанъ отъ Папата, който бѣше се свързалъ по кървь съ Австрия и толкова други владѣющи домове; оня, когото Руссия дълго врѣме бѣше почела ка тозаконодатель на Европа, като бѣше задържала за себе си само една малка часть отъ тая власть; тоя, силното слово на когото направи и държава и кралство; на когото пълната законность на властьта свѣтътъ неоспоряваше; прѣдъ когото най-силнитѣ на земята треперѣхѫ и съ непринудителна готовность му служехѫ, и съ когото самитѣ му побѣдители, нѣколко само недѣли прѣди катастрофата, водѣхѫ прѣговори като съ безспоренъ законенъ монархъ на Франция; Наполеонъ, прочее, не билъ законенъ господарь? Тогава дѣ могѫтъ да се основѫтъ народитѣ и по какъвъ начинъ могѫтъ да узнаѭтъ, да ли господарьтъ, който иска отъ тѣхъ послушность, е грабитель (узурпаторъ) и похититель или законенъ владѣтель?"

Но при всичкитѣ тия отъ малка важность изявления, които инакъ въ всичко бѣхѫ съгласни и съ началата и съ цѣлото до тогава поведение на Лудвика XVIII ([1]), тоя въ дру-

[1]) Лудвикъ XVIII много търсѣше външно царско в диколѣпие, което отиваше дори до отсѫтствие на елементарна вѣжливость и къмъ иностраннитѣ владѣтели и дори къмъ самитѣ си освободители. Спрѣмо самия Александра той пазѣше честолюбивата оная етикеция на старитѣ французски кралье. При свижданията, той, сѣдящъ на единъ голѣмъ прѣстолъ, показваше на императора единъ простъ столъ, а въ столовата вървѣше прѣдъ поканенитѣ владѣтели и захващаше той почетното мѣсто и първъ си вадѣше отъ принасванитѣ

гитѣ работи добъръ владѣтель отъ началото на царуванието си се показа снисходителенъ и примирителенъ. Първо доказателство за това той даде при съставянието на министерството на 1/13 Мания, въ което участвуваше и Талейранъ и въ което емигрантитѣ и крайнитѣ роялисти имахѫ прѣобладающа сила и рѣшающъ гласъ. Тая снисходителность на краля се виждаше, че имаше да установи, до колкото това зависѣше отъ чувствата и расположенията на краля, дълъгъ периодъ на миръ, особенно слѣдъ като и съюзницитѣ, грижейки се за положението на династията въ Франция и слушайки силнатя воля на императора Александра, се показахѫ снисходителни къмъ Франция въ сключванието на окончателния миръ, на Парижския миръ, който се подписа само нѣколко дни прѣди провъзгласяванието на конституцията (18/30 Мания).

Първий Парижский миръ. — Чрѣзъ договора, който установяваше тоя миръ, Франция добиваше границитѣ отъ 1 Януария 1792, отстѫпвахѫ ѝ се и завзетитѣ прѣзъ врѣмето на войната отъ Англия прѣзморски нейни владѣния и колонии, съ исключение само на нѣколко (островитѣ Св. Лука, Табагъ и Маврициий), а тя се задължаваше да отстѫпи на Испания завзетитѣ отъ нея въ врѣмето на Наполеона испански владения. Тя не се задължаваше да плаща никакво военно обезщетение на съюзницитѣ, зимаше върху си само исплащанието на паричнитѣ задължения, които бѣше зела по особенни съглашения, тъй като съюзницитѣ считахѫ за достатъчно военно обезщетение прѣдаденния възъ основа на военното съглашение отъ 11/23 Априлия материалъ отъ крѣпоститѣ (в. ст. 68). Относително отстѫпванието на художественнитѣ съкровища, които французитѣ бѣхѫ прибрали въ врѣмето на републиката и на империята отъ разни, особенно италиянски земи и сь които бѣхѫ напълнили Парижскитѣ музеи, съюзницитѣ не повдигнахѫ за тѣхъ никакво притѣзание, освѣнь за нѣкои трофеи, както бѣше статуята „Побѣда“ отъ Бранденбургскитѣ врата въ ...инъ, която прусцитѣ зели и отнесли въ Берлинъ. Англия

Но Александъръ никакъ не се безспокоеше отъ такива малозначущи ...ления на домакина, като не го почиташе никакъ като владѣтель и человѣкъ, а го считаше просто като потрѣбно зло. Той бѣше си съставилъ за него най-лошо мнѣние отъ врѣмето когато бѣше го посѣтилъ въ Митавия, когато живѣеше въ русската държава. Въ Тилзитъ, като исповѣдалъ на Наполеона, че е направилъ това посѣщение, казалъ за Лудвика, че „го е позналъ като най-нищожния и най-незначителния Европейский мѫжъ“.

чрѣзъ Парижския договоръ задържаше острова Малта и хванатитѣ отъ нея прѣзъ врѣмето на войната Холландски кораби; а освѣнь това, тя наложи на французското правителство задължението да сключи търговский договоръ съ нея и въ конгреса, който слѣдъ малко имаше да сѫ събере въ Виена, да поддържа английский проектъ за унищожение на робството. За Германия и Италия вземахѫ се въ тоя договоръ само прѣдварителни рѣшения, съгласни съ оныя въ Шомонския договоръ, споредъ който тия държави щѣхѫ да си раздѣлятъ между разнитѣ владѣтели на разнитѣ държави. Но подробното уреждание на работитѣ за тия страни се оставаше на Виенския конгресъ. Холландия, дѣто околокрая на миналата година, когато англичанитѣ бѣхѫ дебаркирали нѣколко кораби въ нейнитѣ крайбрѣжия, народътъ бѣше се обявилъ въ полза на старата фамилия на Оранитѣ, които имахѫ наслѣдственната титла *управители* (Stadhouder) на страната, отстѫпваше се като кралство на Вилхелма VI (Вилхелмъ I като краль) сина на послѣдния наслѣдственъ управитель Вилхелма V, който е управлявалъ страната прѣди завземанието ѝ отъ французитѣ. Съединяваше се съ това кралство и Белгия, понеже Австрия съ готовность се отказа отъ своитѣ права върху тая страна за да бѫде богато възнаградена въ Италия, която тя най-много имаше на око. На Швеция, като възнаграждение за направенитѣ отъ нея услуги на съюзницитѣ, се отстѫпваше, споредъ условията на Килския договоръ (3/14 Януария) между Швеция и Дания, не присъединена, а само съединена, като отдѣлна държава, съ Швеция подъ кралския домъ на послѣдната съединена сирѣчь чрѣзъ така нареченото *лично съединение* (персонална уния, union personelle), защото ставаше посрѣдствомъ самия владѣтель. А Дания, отъ която се отнимаше Норвегия, главно за да се накаже за съюза ѝ съ Наполеона, сиромашки се обѣзщетяваше съ отстѫпванието ѝ Шведска Поммерания.

Освѣнь териториялни измѣнения, въ Парижския договоръ се уреждаше и свободата на плавание по рѣкитѣ Рейнъ и Шалдъ. А върху всичко ставаше съглашение, щото вѫтрѣ въ два мѣсеца да се събере единъ голѣмъ Европейский конгресъ, отъ всичкитѣ участвовавши въ войната сили, въ Виена за да рѣши окончателно всичкитѣ въпроси, произлѣзли отъ войната, и да въдвори рѣда въ Европа, положението на която, особенно отъ гледището на международнитѣ териториялни отношения и

създадено вслѣдствие паданието на Наполеона и изгубванието на французската хегемония върху Европа, бѣше станжло хаотическо. Въ конгреса имаше да участвува сега и Бурбонската Франция, когато силитѣ въ станжлитѣ съ Наполеона въ Шатиллонъ прѣговори, въ условията, които прѣдлагахж, прѣдвиждахж, тя да не земе участие и да не се мѣша въ по-нататашното уреждание на Европейскитѣ работи. Но сега силитѣ позволявахж на Франция да участвува въ конгреса, слѣдъ като тя, чрѣзъ единъ таенъ членъ отъ Парижския договоръ, оставаше съвършенно на расположението на силитѣ раздѣлението на земитѣ, които се откъсвахж отъ нея вънъ отъ границитѣ, що ѝ се опрѣдѣляхж.

Въ врѣме на Парижския миръ и договоръ съюзнитѣ сили, а особенно императорътъ Александръ, удържахж вѣрно и точно дадената си званично на французския народъ дума, че тѣ не воюватъ противъ него, а противъ Наполеона. Чрѣзъ тоя договоръ просто се растурваше законно (легално) растурената вече въ дѣйствителность Наполеонова държава въ Европа. Никакво унизително условие не се налагаше на Франция, никакво военно обезщетение, и не се искаше никаква гаранция за испълнението на условията, защото нѣмаше и нужда отъ такъва гаранция поради естеството на наложенитѣ условия. Освѣнъ това, границитѣ на Франция ставахж по-широки отъ ония отъ 1789, и находящитѣ се прѣди Революцията вжтрѣ въ границитѣ на Франция (наречени за това включени, enclaves) чужди папски феоди, т. е. Авиньонъ и графството Венессинъ, чрѣзъ званично отъ страна на Европа признавание, ставахж французски области. И не само земи населени отъ французи не се отнѣхж, но и едно значително нефранцузско население останж вжтрѣ въ французскитѣ граници.

Тутакси слѣдъ подписванието на мирния договоръ войскитѣ на съюзницитѣ почнахж да испразднуватъ французската територия и около първитѣ дни на Юния, както съюзнитѣ владѣтели, така и политическитѣ имъ съвѣтници напуснахж Парижъ и Франция, връщайки се въ отечествата си. Но императорътъ Александръ и Пруский Краль заминахж за Англия, по поканата на английския принцъ регентъ Георгия, за да се споразумѣжтъ тукъ за Холландия и да улеснжтъ дѣлото на новия Краль Вилхелма. Съюзнитѣ владѣтели били посрѣщнжти и приети въ Англия блѣскаво и съ ентусиазмъ.

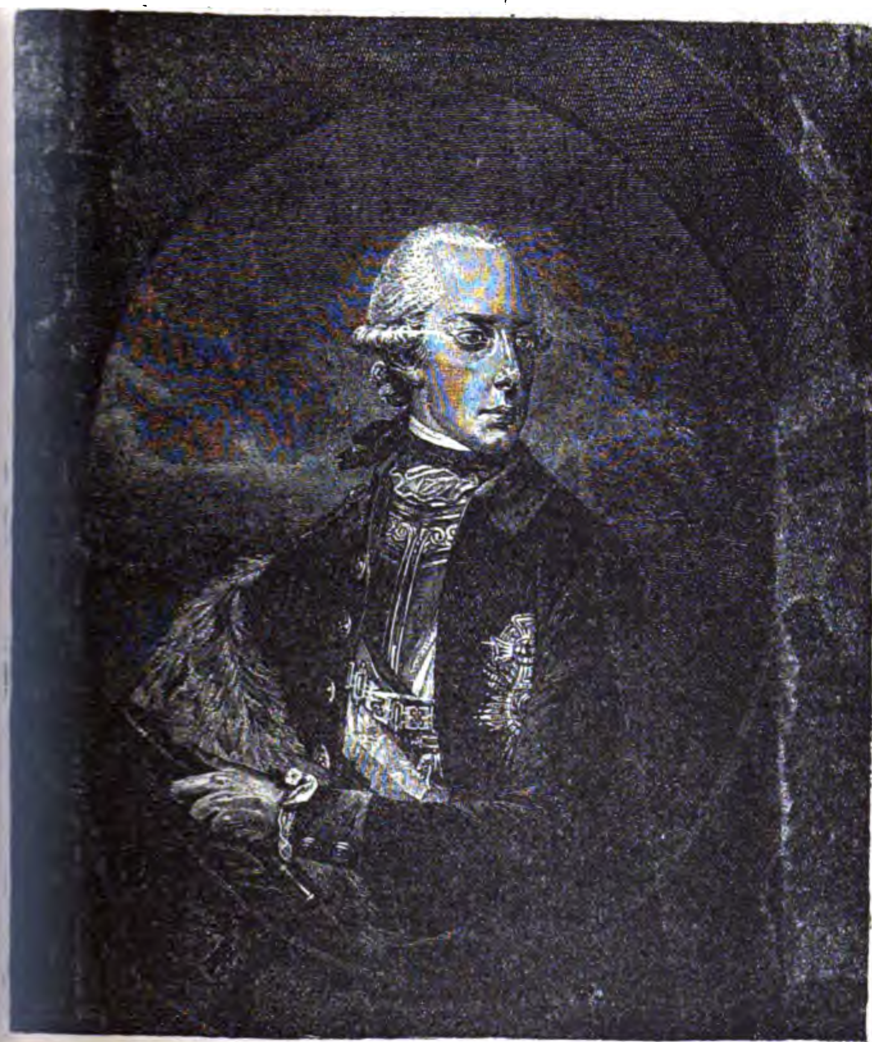

Францъ Австрийский императоръ.

2. Виенский конгресъ и стодневната империя.

Началото на конгреса. — При всичко че въ Парижския договоръ бѣше опрѣдѣлено, че два мѣсеца слѣдъ подписването му ще се събере въ Виена конгресъ, обаче по причина заминаванието на императора Александра и на Краля Фридриха Вилхелма въ Англия тоя конгресъ се отвори едва на 19/1 Октомврия. Тоя конгресъ, както по външната наружость и по блѣсъка който му даваше съставътъ на съставляющитѣ го владѣтели и политически мжжье на Европа, така и отъ гледището на вжтрѣшната важность — на въпроситѣ които се подлагахж на разисквание и рѣшаванне, бѣше най-блѣскавий и най-важний отъ политическитѣ конгреси въ историята на Европа. Почти всички Европейски държави се прѣдставляваха въ него отъ най-важнитѣ си политически мжжье, императори и кралье, както Русский, Австрийский, Прусский, Баварский, Саксонский и Вюртембергский, и множество други владѣтели съставляваха нѣкакъ външното украшение и външния исторический блѣсъкъ на конгреса. Въ Виена сега дѣйствително имаше не да се рѣши сждбата на Европа, а да се въсправи политическото здание, да се организира политическата система на Европейския свѣтъ и да се състави книгата на публичното право, което крѣпѣше тая политическа система. Погледътъ на цѣлия образованъ свѣтъ бѣше обърнжтъ къмъ старата столица около Дунава на Хабсбургската държава, и тоя градъ сега за първъ пжть се обличаше въ историята съ необикновенни величия и блѣсъкъ, приемайки цѣлата владѣтелска, политическа, военна, общинска, а отъ части и духовна аристокрация на Европа, освѣнъ другото множество отъ притеклитѣ се отъ цѣлия свѣтъ любопитни и любознателни людье отъ всѣкакъвъ класъ и съсловие, за да присжтствуватъ като свидѣтели на великолѣпнитѣ праздници на австрийската столица. Виенский дворъ съ особенна щедрость и великолѣпие испълняваше обязанноститѣ на гостоприемството, като бѣ изрaсходвалъ за праздницитѣ на конгреса 30 милиона фиорина, и това едва три години подиръ званичното банкрутство на държавата и на произлѣзлата отъ него сиромашия на гражданитѣ. Министри, велможи и благородни се надпрѣварвахж кой да даде по-блѣскави балове и вечеринки на гоститѣ.

6.

Но външното весело расположение на участвующитѣ въ конгреса не съотвѣтствуваше въ всичко съ вжтрѣшнитѣ имъ расположения и помисли. Подъ външния блѣсъкъ и шума на външнитѣ излияния, увеселения и всѣкакви признаци отъ дружелюбие криехж се вжтрѣшни разногласия, които клонѣхж да раздѣлжтъ неразривно съединенитѣ до тогава съюзници. Въпроситѣ, които очаквахж рѣшение, бѣхж така многосложни, притезанията и претенциитѣ на заинтересованитѣ бѣхж толкова много, интереситѣ на силнитѣ така се сблъсвахж щото, при всичкото приятелство и съгласие между владѣтелитѣ, който чрѣзъ общи усилия бѣше се увеличило и въ много побѣди и дѣла бѣше затвърдено, при всичкото общо желание за миръ и правилни сношения между всички, дѣлото на конгреса имаше да посрѣщне много трудности, много прѣпятствия; и посрѣдъ блѣскавитѣ и великолѣпни празденства, пиршества, балове и други развлечения дѣлата на конгреса не само никакъ не вървѣхж напрѣдъ и оправдавахж смѣшната за конгреса поговорка: „Le Congrés danse, mais n' avance pas“ (конгресътъ танцува, но не върви на напредъ); но и ново звънтение на оржжия и гласъ на война заплашвахж да се чуйжтъ отъ единия до другия край на Европе.

Въ общитѣ въпроси за възстановяванието на паднжлитѣ чрѣзъ Наполеона законни владѣтели отъ разнитѣ страни съгласието между всички бѣше общо Сжщо лесно се сполучи споразумѣнието и за запазванието на създаденото въ нѣмскитѣ страни положение отъ французската република и империя относително владѣнията и титлитѣ на нѣмскитѣ владѣтели. Трѣбаше при това да се растурйжтъ много малкитѣ княжества или да се подчинйжтъ на по-горни владѣтели, а бившитѣ свободни или императорски наречени градове, освѣнь нѣколко (Франкфуртъ, Бремъ, Хамбургъ и Любекъ), да се присъединйжтъ на държавитѣ на близосѣднитѣ владѣтели, да се прѣхвърлйжтъ на мирски владѣтели прѣжнитѣ свещенни държави и свещеннитѣ владѣния. Но най-голѣмото разногласие се появи щомъ се прѣдложи въпросътъ за териториалнитѣ пространства на великитѣ държави, особенно въ Полския и Саксонския въпросъ. Руссия притезаваше да си присъедини цѣла Полша, като о обсобно кралство, надарено съ конституционно управление и съединено съ русската империя само чрѣзъ лицето на владѣтеля Подобно притезание повдигнж и Прусия за лично съединение на цѣла

Саксония съ Кралство Прусия. Неочаквано Прусия се отказваше отъ домогванията и правата си върху прѣжнитѣ си полски владѣния въ полза на Руссия, за да си присъедини цѣлото Саксонско Кралство. Но Австрия не мислѣше да приеме нито едното нито другото отъ тия съединения. Англия се отнасяше по-благосклонно къмъ притезанията на Пруссия, но се противѣше на русскитѣ. По тая причина взаимната между Руссия и Пруссия поддържка въ тоя въпросъ не закъснѣ да прѣдизвика съединението (Коалицията) противъ тия сили на Австрия и Англия. Французский прѣдставитель въ конгреса, Талейранъ, глѣдаше да се въсползува отъ породеното между досегашнитѣ сьюзници разногласие въ полза на Франция, та поддържаше правата на по-малкитѣ нѣмски държави и насърдчаваше прѣдставителитѣ на Австрия и Англия, Меттерниха и Кастелрито, противъ притезанията на Руссия и Пруссия. Разногласието бѣ се изострило до толкова, щото на 3/15 Януария отъ слѣдующата година (1815) се сключи изриченъ и званиченъ таенъ договоръ за съюзъ между Англия, Австрия и Франция противъ Руссия и Пруссия. Въ тоя договоръ и съюзъ бидохѫ призовани да участвуватъ и Бавария, Хановеръ и Холландия.

Политиката на Франция, или по-добрѣ на Талейрана, въ тоя случай отъ първъ погледъ се вижда странна, като се вземѫтъ прѣдъ видъ направенитѣ прѣди малко отъ Руссия значителни заслуги на Франция; сега Франция правѣше съюзъ противъ тая сила съ оногова, който толкова години бѣше явенъ неинъ (на Франция) врагъ, сирѣчъ съ английската държава. За обяснение на тая политика трѣбва да имаме прѣдъ видъ, че главний интересъ на Франция въ конгреса бѣше отрицателенъ, несполуката сирѣчъ на конгреса, раздѣлението на силитѣ и унищожението на оня таенъ членъ отъ Парижския договоръ, чрѣзъ който Франция нѣмаше никакъ да участвува въ раздѣлението на земитѣ, които се отнимахѫ отъ Наполеоновата държава и лежехѫ вънъ отъ установенитѣ отъ Парижския договоръ граници на Франция. При това, въ интереса на французската политика бѣше да подклажда тя раздѣленията и чрѣзъ тия раздѣления да въздигне паднѫлата си сила, и по тоя начинъ се осѫществляваше прочутата программа на Талейрана: „Франция, слѣдъ като прѣстане да бѫде исполинсква, да почне пакъ да става *голѣма*". Тая политика съ голѣма полза водѣше Талейранъ, обърщайки тутакси слѣдъ сключването на

Парижския договоръ погледа си къмъ Англия. Тая сила, подиръ паданието на Наполеона, противъ когото главно и противъ европейската му държава, а не противъ Франция, въ разстояние на толкова години непримиримо воюваше, нѣмаше враждебни чувства къмъ Франция, слѣдъ като чрѣзъ сключването на Парижския договоръ бѣхѫ се испълнили всичкитѣ нейни изисквания, които се отнасяхѫ до частнитѣ интереси на Англия. Въ Виенския конгресъ, въ интереса на английската политика бѣше да защищава общитѣ интереси на Европа и особенно да се грижи, щото установеното слѣдъ паданието на Наполеона европейско равновѣсие да не се изложи на нови опасности тутакси отъ началото чрѣзъ нѣкое прѣмѣрно уголѣмявание на друга държава. Затова тя (Англия) бѣше противъ присъединението на Полша къмъ Руссия. Положението на Англия въ конгреса въ нѣкои точки бѣше еднакво съ положението на Франция и особенно по това, че и двѣтѣ можехѫ да спечелѭтъ нѣщо отъ разногласието между другитѣ континентални сили, а никоя отъ тѣхъ не се боеше, че ще изгуби нѣщо вънъ отъ кржга на общитѣ европейски интереси. Имайки прѣдъ видъ това, Талейранъ още прѣди съставянието на конгреса се приближи къмъ Англия, ласкайки нейнитѣ политически и военни мѫжье и съвѣтвайки на английската дипломация да стане въ Виена посрѣдникъ на Европа като се противи заедно съ Франция противъ похищения и противъ несправедливи и прѣмѣрни претенции. Това приношение на Талейрана толкова оцѣни английската политика, щото самъ Кастелриго не само замина прѣзъ Парижъ, отивайки за Виена, и се видѣ тукъ съ Талейрана, но и въ Виена много пѫти помагаше въ политическитѣ дѣйствия на тоя человѣкъ.

Много по-безсъвѣстно и по-безсрамно, безъ съмнѣние, бѣше поведението на Меттерниха, като сключваше таенъ съюзъ съ Франция противъ Руссия и Прусия. Съюзникътъ въ толкова голѣми войни и въпроси и сега най-любезенъ гостоприемникъ замишляваше тайно и въ собствения си домъ войни и катастрофи противъ гоститѣ си и съюзници, сключвайки съюзъ съ бившия общъ неприятель. И това, за въпроси, на които значението, колкото важно и да бѣше отъ частното на австрийцитѣ и отъ общото на европейскитѣ интереси гледище, по никой начинъ не оправдаваше раздѣлението на Европа на два лагера, най-вече когато това раздѣление заплашваше да

прѣобърне едва намѣрения чрѣзъ толкова мжки и кървави борби пжть на мира въ нова съсипателна война за народитѣ и държавитѣ на Европа. Но такъвъ бѣше характерътъ на Метерниховата политика. Ще видимъ по нататакъ, колко кавалерски Александръ се отмъсти на Метерниха за това вѣроломство. При това Метерниххъ и съюзницитѣ му много се двоумѣхж да прѣдизвикатъ нова европейска война. Затова и слѣдъ като се сключи договорътъ отъ 3/15 Януария и почнахж приготовленията за начевание нова война, прѣговоритѣ за спогаждание слѣдвахж не безъ голѣма надѣжда за сполука, когато новото неочаквано и дързко появявание на Наполеона на политическата сцена, насърдченъ за голѣмата дързость именно отъ породенитѣ между силитѣ разногласия, повърнж окончателно расклатеното между силитѣ съгласие, ускори работитѣ на Виенския конгресъ, които се свършихж прѣди да се свърши окончателно новата война съ Наполеона и да се сключи вторий Парижский миръ.

Истина е, както самий хронологический редъ на работитѣ доказва (както ще видимъ по-долу), че прѣди появяванието на Наполеона въ Парижъ, работитѣ въ конгреса бѣхж зели по-миренъ обратъ особенно поради примирителнитѣ расположения на императора Александра. Но за пълното съгласие между съюзницитѣ и за ускорението работитѣ на конгреса способствува твърдѣ много появяванието на Наполеона. Понеже рѣшенията и дѣлата на Виенския конгресъ сж твърдѣ тѣсно свързани съ събитията, които послѣдвахж не само въ края на конгреса, но и слѣдъ събитията, които послѣдвахж второто падание на Наполеона и на други още съврѣменни събития и съставляватъ стожера (центра) и исходната точка на историята отъ слѣдующитѣ години, затова прѣкъсваме тукъ историята на извършенитѣ въ Виенския конгресъ работи, за да се повърнемъ на нея подиръ расказванието историята на *стоднитѣ дни* и на свързанитѣ съ нея работи.

Състоянието на работитѣ въ Франция слѣдъ Парижския миръ и прогласяванието на новата конституция. — Умѣренното и примирително управление, което Лудвикъ XVIII освети въ държавното управление подиръ Парижския миръ, трая само малко врѣме. Самъ по себе кральтъ бѣше всѣкога умѣренъ и примирителенъ, но благороднитѣ и приближенитѣ, които непосрѣдственно го окржавахж и прѣди

всичко придворнитѣ които бѣхж отъ партията на непримиримитѣ, наречени легитимни, т. е на поклонницитѣ на установеното чрѣзъ историческата *легитимность* (законность) (а не чрѣзъ револющия) царство, не показвахж еднакви наклонности. Роднинитѣ, които имахж най-голѣмо влияние при краля, бѣхж всички непримирими. Артоаский графъ Карлъ искаше завръщането въ старото монархическо положение, което не се ограничаваше отъ никоя конституция. Двамата му синове, Ангулемний дукъ (Лудвикъ Антоний) и дукъ Георгий (Карлъ Фердинандъ) не се отличавахж съ голѣмъ политический умъ и слѣдвахж просто пѫтя на баща си А Орлеанский дукъ ([1]) Лудвикъ Филипъ (синъ на знаменития Орлеанский дукъ, убития во врѣмето на террористическото управление), който слѣдъ дълги скитания и перипетии, подиръ смъртьта на баща си, като се завърнж въ Франция, послѣ рестравацията, и бѣ назначенъ отъ краля главенъ началникъ на конницата, нѣмаше още тогава голѣма популярность нито имаше нѣкакво влияние въ общественнитѣ работи. Само подирь втората реставрация на Буебонитѣ той станж въ Парижъ полека-лека срѣдище на либералната оппозиция. Най-голѣмо влияние при краля имаше внуката му и снаха Ангулемската дукиня Мария Терезия Шарлотта, многострадалната дъщеря на Лудвика XVI и на Мария Антонетта, единствената отъ семейството, подиръ убийството на бащата и майката и смъртьта на брата ѝ Лудвика XVII; избавена отъ страшната катастрофа на террористическото управление и слѣдъ дълго стоение въ тъмницитѣ на *Храма* (Temple) освободена въ 1795 и по-късно омѫжена за братовчеда си Ангулемния дукъ (1799). Мария бѣше жена надарена съ редъкъ умъ и силна воля, бѣше и много симпатична къмъ страждущитѣ. Многото ѝ страдания бѣхж ѭ направили прѣдметъ на симпатия за чича ѝ и свекъръ краль, който ѭ наричаше „благочестива Антигона“. Но разбира се, че тая жена при многото ѝ прѣимущества, бидѣйки инакъ и благочестива до фанатизмъ и суевѣрие, чувствуваше наистина голѣмо отвращение къмъ всичко, щото ѝ напомнюваше революцинонната и републиканска Францияи, но много бѣше

([1]) Орлеанскитѣ (Авреланкитѣ) или отъ Орлеанския домъ дукове (Ducs d'Orleans) съставляватъ побочна линия отъ Вурбонския домъ и произхождатъ отъ дука Филипа Орлеанский, братъ на Лудвика XIV; така щото сегашнитѣ Орлеански дукове сѫ прави потомци на Хенри IV, но не и на Лудвика XIV.

прѣдана къмъ партията на легитимиститѣ и клирицитѣ, които посрѣдствомъ нея упражнявахж дори голѣма сила въ двора, понеже влиянието на дукинята върху краля бѣше безгранично. Отъ придворнитѣ имаше голѣмо значение при краля вѣрний му другарь по заточенията графъ Блакъ, който подписваше подъ ордонанситѣ името на краля, понеже послѣдний не можеше да отъ силенъ ревматизмъ въ ржцѣтѣ.

Посрѣдствомъ тия лица господари на положението на работитѣ въ държавата малко по малко станахж, вмѣсто краля и умѣренитѣ му званични съвѣтници, най-пристрастнитѣ и най-фанатицитѣ отъ паднжлата по-прѣди, а сега въздигнжта на най високото мѣсто аристократическа и клерикална партия. Мѣркитѣ, които зимаше правителството, което се влияеше отъ тая партия, както въ администрацията, така и въ войската, подъ духа на отмъщението, бѣхж такива, щото не закъснѣ да се появи общо негодование въ една не малка часть отъ французския народъ противъ новия редъ на работитѣ. Това негодование бѣше голѣмо, особенно въ войската, дѣто, отбълсвани съвършенно героитѣ на империята, по-важнитѣ длъжности се занимавахж отъ дѣцата на старата аристокрация, и вмѣсто прѣзрѣната и отдалечената отъ Парижъ бивша императорска гвардия, благоволението бѣше за придворната войска, която състоеше повече отъ чужденци наемници. По тая причина въ войската, която се състоеше отъ старитѣ ратници, а особенно въ бившата императорска гвардия, владѣеше голѣмо отчаяние и недоволство отъ положението. Отъ една страна растѣше всѣкий день бройтъ на дезертеритѣ, а отъ друга се распространяваше неохотностьта и лѣнностьта къмъ военната служба. Войницитѣ пѣехж въ казармитѣ си химни за императора и празднувахж рождения му день чрѣзъ окачвание знамена императорски Когато имъ командувахж да привѣтствуватъ краля, въ „да живѣе кральтъ“ тѣ прибавяхж съ нисъкъ гласъ „Римский“ (като разбирахж съ това Наполеоновия синъ. (в. стр. 11). При това проектираното прѣчиствание на сждилищата, прѣслѣдванието на ония, които бѣхж членове на народния съборъ въ 1792—1795 и които сега се исключвахж не само отъ държавнитѣ служби, но дори и отъ академиитѣ, причинявахж въ редоветѣ на нечиститѣ роялисти недоволство и омраза противъ новото положение.

Но Бурбонский дворъ, неограничавайки се само въ прѣ-

слѣдването на ония, които не принадлежехѫ па роялистическата политическа партия, изгуби прѣдъ общественното мнѣние и повдигнѫ противъ себе си всичкитѣ либерали и умѣрени отъ гражданитѣ съ скандалиозното си благоволение и почитание, които показваше къмъ партията на крайнитѣ роялисти и къмъ паметьта на нейнитѣ борци. Така, на семейството на съзаклятника Cadoudal, който бѣ се опиталъ да убие Наполеона и бѣ уловенъ и наказанъ съ смърть (в. стр. 12) се дадохѫ *благородство*, почести и привилегии унищожени и невъзстановени още чрѣзъ конституцията, а съзаклятието противъ *тиранина* се счете като дѣяние благодѣтелно по отношение къмъ законното царувание. Освѣнь това, на ония, които по-прѣди бѣхѫ възстанѫли противъ републиката и империята и бѣхѫ окачествени като разбойници, дадохѫ имъ се за отличие почести; на емигрантитѣ, които бѣхѫ паднѫли въ Сиверонъ въ борбата противъ републиката (1796), се въздигнѫ паметникъ. когато паметницитѣ на Наполеона се разоряваха по цѣла Франция. Званично се служехѫ парастаси за прогласенитѣ прѣдатели на републиката и на империята, за Moreau, Pichegru и Cadoudal. За по-голѣмо възбуждение фанатизма на легитимиситѣ празднувахѫ се наредъ днитѣ на умирането на сина, на жената и на сестрата на Лудвика XVI. На площадьта, дѣто бѣ убитъ Лудвикъ XVI, бѣ заповѣдано да се въздигне паметникъ за въспоминание на печалното събитие, и деньтъ за принасянето останкитѣ на тоя краль се прогласи за голѣмъ праздникъ. Благочестивото инакъ това дѣяние послужи за възбуждение на политически страсти, които длъжность на правителството бѣше да утихва постепенно, а не да ги възбужда.

Върху всичко това много възбудихѫ негодованието на либералитѣ въ Франция още грубитѣ и жестокитѣ прѣслѣдвания въ Испания, които ставахѫ отъ установената тамъ Бурбонска династия противъ либералитѣ и сочехѫ да се прѣнесѫтъ и въ Франция. Всички тия работи причинявахѫ дълбоко недоволство на всички тия, които съставлявахѫ голѣмата народна партия. Тѣ всички, глѣдайки излъгани всичкитѣ надѣжди основани на реставрацията, захващахѫ малко по малко да симпатизиратъ на паднѫлата Наполеонова власть. Тая симпатия, при всичко че народътъ желаеше миръ и спокойствие, растѣше отъ день на день, а недоволството и антипатията противъ Бур-

бонитѣ се усилваше. Къмъ всичко това трѣбва да прибавимъ и казаното най-право отъ Шлоссера, че „Наполеонъ, както Лудвикъ XIV, останѫ идеалътъ на французския народъ, именно защото бѣше бичъ за Европа“. Отсѫтствието на такъвъ идеалъ бѣше станѫло твърдѣ чувствително именно поради унизителното положение на Франция спрѣмо Европа, което бѣ създалъ главно Наполеонъ, на което прѣдставитель въ очитѣ на французския народъ се виждаше Лудвикъ XVIII. Такъво бѣше състоянието на работитѣ въ Франция, именно въ онова врѣме, когато като молния въ ясно небе достигнѫ въ двора на Бурбонитѣ извѣстието за появяването въ южна Франция на бившия императоръ.

Избѣгването на Наполеона отъ Елба. — Наполеонъ постоянно и съ голѣмо внимание слѣдѣше хода на работитѣ въ Франция. Той водѣше редовна кореспонденция съ водителитѣ на императорската партия въ Парижъ, получаваше точни свѣдѣния за всичко що ставаше въ Франция и за състоянието на общественното настроение. Чрѣзъ голѣмата дѣятелность, която показваше за извършването на общественни дѣла въ Елба, той скриваше помишленията си за бѫдѫщитѣ свои планове, приготовляваше тайно каквото бѣше нужно за осѫществление на тоя планъ и се споразумѣваше не само съ приятелитѣ си въ Парижъ, но и съ ония въ Италия, особенно съ Неаполския краль Мюрата (Murat), съ когото бѣше дори се помирилъ заради бѫдѫщитѣ съ него съюзъ и задружно работение. Но и вънъ отъ Франция работитѣ не му се виждахѫ неблагоприятни за прѣдприемание на нѣкой смѣлъ постѫпъкъ (авантюра), за да възстанови държавата си въ Франция. Не само въ Италия и Испания владѣеше голѣмо недоволство противъ новоустановенитѣ правителства, но и въ самия Виенский конгресъ, както вече казахме, силитѣ бѣхѫ се раздѣлили на два противоположни и враждебни помежду си лагера; тѣ сключвахѫ съюзи и комбинирахѫ коалиции една противъ друга, а това прѣдвѣщаваше голѣма Европейска война. За всички тия работи Наполеонъ получаваше точни свѣдѣния.

Това положение на работитѣ въ Франция и въ Европа отваряше пакъ широко поприще на духа и смѣлостьта на Наполеона. И можеше ли человѣкъ великъ и извършилъ велики дѣла, навикнѫлъ отъ толкова врѣме да влияе непрѣстанно въ голѣмата сцена на историята, прѣдставлявайки главното лице,

человѣкъ, който не бѣ виждалъ въ живота си спокойствиие и почивка, да гледа спокойно и съ равнодушие отъ тѣсното мѣсто на заточението си отваряното прѣдъ очитѣ му толкова широко поприще? Можеше ли той да гледа спокойно на една Европа раздѣлена на себе си и на противници скарани сега помежду си, слѣдъ като чрѣзъ най-тѣсно съединение и чрѣзъ силни борби бѣхѫ го измѣстили отъ театра на дѣйствуванието? Можеше ли той спокойно да гледа на една Франция, която търсѣше единъ знакъ, единъ символъ, едно знаме или едно просто име за да се повдигне и въстане, когато една рѣшителность, мал а или голѣма, не необикновенна нему, можеше да го направи пакъ и въ Франция и въ Европа господарь на политическитѣ и военнитѣ сражения или поне завиденъ съюзникъ на ония, които търсѣхѫ побѣдата? Въ самия Виенский конгресъ ограничението на Наполеона въ Елба бѣше се осѫдило пакъ като мѣрка съвсѣмъ неразумно взета отъ страна на императора Александра отъ голѣма вѣжливость, и се считаше опасно прѣбиванието на Наполеона, като независимъ владѣтель, толкова близо до Франция и Италия посрѣдъ распространяющия се всѣкидневно въ тия страни политический кипежъ; много по-опасно се виждаше ограничението на славолюбивия тоя человѣкъ въ едно мѣсто съвсѣмъ малко и нищожно, но удобно за смѣли прѣдприятия. Затова ставаше дума за прѣмѣстванието му на нѣкой островъ лежащъ далечъ въ Океана, както бѣше прѣдложила това въ началото Прусия. Каква смѣлость на Наполеона можеше да се види опасна спрѣмо съмнѣнията и страховетѣ отъ такъва нѣкоя перипетия на бѫдѫщето? Но освѣнъ страхъ имаше и чувството на негодование отъ извършенитѣ отъ французското правителство нарушения. Това правителство не испълняваше почти никое отъ задълженията си спрѣмо Наполеона и семейството му, споредъ договора отъ Фонтенебло. Всичко прочее, надѣжди, страхове, негодование за нарушавани права, тласкаше силно Наполеона да испълни намисленото си вече рѣшение за смѣлия постѫпъкъ. Сама майка му, която доброволно раздѣляше заточението му, насърдчаваше сина си да испълни постѫпъка си. „Ти не можешь да останешь тука замини, сине мой, и върви по посочвания ти отъ сѫдбата пѫть“ бѣхѫ съвѣтитѣ ѝ къмъ императора синъ. Движимъ отъ всичко това, Наполеонъ се залови съ най-смѣлото дѣло, съ похода върху Бурбонска Франция.

Въсползуванъ отъ отсѫтствието на надзираюшия го английский повѣренъ Кампелъ, който бѣше заминѫлъ за Ливорно, излѣзе изъ Елба на 14/26 Февруария 1815 заедно съ нѣколко стотини души отъ гвардията, които имаше при себе си въ Елба, и други доброволци. Корсиканци и Поляци, всичко хиляда и двѣтѣ души войници, които се качихѫ на седъмь кораби. Наполеонъ нищо не съобщи на войницитѣ за цѣльта прѣди да излѣзѫтъ изъ пристанището. Щомъ отплувахѫ отъ пристанището, той се явилъ и извикалъ: „Офицери и войници! ние отиваме въ Франция! въ Парижъ!" Съ въсклицания: „Да живѣе Франция! Да живѣе императорътъ!" отговори войската на думитѣ на императора, и слѣдъ двудневно плавание Наполеонъ се появи подъ сѣнката на издигнѫтото пакъ трицвѣтно знаме на французската територия, на сѫщото морско крайбрѣжие дѣто прѣди шестнадесеть години, връщайки се отъ египетския походъ, бѣше се появилъ неочаквано въ Франция съ славата на герой и на великъ военачалникъ. Оттукъ, въ непрѣкъсванъ тържественъ ходъ, прѣминѫ посрѣдъ народъ на всѣкадѣ въсклицаванъ и радостно посрѣщанъ, и прѣминувайки тържественно прѣзъ Гренобль и Лионъ пристигнѫ на 8/20 Марта въ Парижъ, „като лѣтѣше императорский му орелъ отъ кула на кула до Парижската Богородица", както казваше самъ той въ надутитѣ си възвания къмъ французския народъ прѣди да стигне въ Парижъ.

Тоя походъ на Наполеона наистина е безпримѣренъ въ историята. Отъ брѣга, дѣто слѣзе, до Парижъ Наполеонъ извървѣ въ разстояние на двадесеть дни единъ пѫть отъ двѣстѣ и тридесеть часа безъ да гръмне пушка, безъ да се пролѣе капка кървь. Така безъ да се пролѣе кървь той станѫ господарь на голѣмата французска държава, растурвайки установенитѣ прѣди малко отъ Европа кралство и династия въ Франция. „Отъ гледището на нравственния блѣсъкъ и на нравственната чистота, казва Гервинусъ, никога никой военепъ походъ не е билъ по-славенъ. Не чрѣзъ войска, не чрѣзъ нѣколкото стотини свои ратници, а чрѣзъ любовьта и ентусиазма на народа, като се увеличаваше още повече омразата къмъ новото положение, Наполеонъ прѣвзѣ Франция. Съ двадесетдневенъ бързъ ходъ той стигнѫ до Парижъ, безъ да се пролѣе нито една капка кървь, за голѣмъ срамъ на Бурбонитѣ, които въ разстояние на толкова години дебнѣхѫ въ францу-

скитѣ гори, за да възстановжтъ своята власть и не можихж да сполучжтъ това освѣнь подъ защитата на чужди войски, обаче въ това врѣме имахж наглостьта да ругажтъ тоя побѣдитель въ своитѣ рабски вѣстници „Пиратъ" (Fribustier) и „Страхливецъ Ратникъ отъ Фонтенебло".

Такъвото схващание и прѣдавание на работитѣ съдържа дѣйствително много истина и право. Изобщо обаче нужно е да забѣлѣжимъ, че нравственното тържество на Наполеона не бѣше така голѣмо и съвършенно, каквото се вижда отъ горѣизложеното. Всѣкий, който въ всичко така би погледнжлъ на работитѣ, би си съставилъ най-странно мнѣние за характера на французския народъ като си помисли какви чувства хранѣше той прѣди нѣколко мѣсеца при заминаванието на Наполеона за Елба и какъ се отнесе пакъ къмъ него подиръ поражението при Ватерло. Съ всичко що може да каже человѣкъ за промѣнчивостьта, непоянството и за наклонностьта къмъ необикновенности на французския характеръ, нужно е да забѣлѣжимъ, че обръщанието на работитѣ въ полза на Наполеона не бѣше обща по цѣлата Франция, не бѣше като онова въ Парижъ; послѣ, че сполуката бѣше повече военна и на тая сполука способствувахж и други нѣкои нѣща, които нѣмахж отношение съ чувството, което владѣеше между населението. Щастливо съвпадение за постжпъка на Наполеона бѣше, че малко прѣди неговото връщание правителството на Лудвика XVIII, гледайки че Виенский конгресъ не се обявяваше противъ Неаполския Краль Мюрата, както искаше прѣдставительтъ на Лудвика XVIII въ конгреса, бѣше испратило въ южна Франция войска, която малко по малко бѣше се увеличила до 50,000 души. Тая войска, която имаше, въ случай на нужда, да дѣйствува противъ Италия, се състоеше повечето отъ старитѣ ратници-войници на Наполеона. Послѣ Наполеонъ, слѣзвайки въ южнитѣ морски крайбрѣжия на Франция, не тръгнж оттукъ по обикновения и правия пжть за Парижъ, който минуваше прѣзъ Провансъ, дѣто по-голѣмата часть отъ народа бѣше роялистический до фанатизмъ и толкова враждебно бѣше се отнеслъ къмъ Наполеона при заминаванието му за Елба; а вмѣсто тоя пжть той прѣдпочете другъ единъ планинский, мжчнопроходимъ и повечето покритъ съ снѣгове, минуваше прѣзъ мѣста, на които житѣлитѣ живо помнѣхж славнитѣ дѣла на Наполеона, та съ готовность посрѣщахж Наполеоновата войска.

Така той сполучи да отиде съ малката си войска до Гренобль. А кралската войска въ тоя градъ, която се въспротиви на Наполеона, се състоеше повечето, както казахме, отъ войницитѣ на империята.

А колко и каква голѣма сила можеше да упражни върху духа на такива войници името, а още повече лицето на първия великъ тѣхенъ военачалникъ, колко искусно се въсползува Наполеонъ отъ тая сила, показа се прѣзъ врѣмето на тая първа срѣща съ малката войска, която пазѣше пѫтя за Гренобль. Когато, като приближилъ тамъ, испратилъ единъ офицеринъ за да се прѣговаря и тоя офицеринъ не билъ приетъ, билъ заплашенъ дори че ще бѫде застрѣленъ, испрѣчилъ се самъ Наполеонъ на срѣдата между двѣтѣ войски, слѣзълъ отъ коня си, застанѫлъ на разстояние двадесеть раскрача, колкото единъ коршумъ мѣсто, и посрѣдъ общо трогвание, когато кралскитѣ войски бѣхѫ вперили въ него очи, гледахѫ го и му се чудехѫ, той извикалъ: „Войници отъ петия линеенъ полкъ! познавате ли ме?“ — „Да! Да!“ бѣше отговорътъ на всички. — „Познавате ли мене вашия императоръ! Ако нѣкой иска да го убие, лесно може. Азъ стоѭ тука, ето гърдитѣ ми!“ — При тия думи, слѣдъ едно дълбоко мълчание въ първия моментъ, начеиѫ общъ викъ: „Да живѣе императорътъ!“ И изведнъжъ се впуснѫли къмъ него, уловили му рѫцѣтѣ и го цѣлували, привѣтствували го като военачалникъ, императоръ и баща и молѣли да се даде на тѣхния полкъ честьта да състави авангвардията му. Това събитие до толкова насърдчило Наполеона, щото той явно можелъ да каже на генералитѣ си: „Свърши се; слѣдъ нѣколко деня ще бѫдемъ въ Пале Роаялъ“. И наистина, подиръ малко, при вратата на самия Гренобль генералъ Лабедойеръ (Labedoyère) излѣзълъ изъ града заедно съ войската си и отишълъ при Наполеона, а слѣдъ малко и градътъ посрѣщаше въ стѣнитѣ си съ въсклицание императора и войската, що измѣни на клѣтвата си.

Когато така вървѣхѫ работитѣ на Наполеона, какво вършехѫ Бурбонитѣ въ Парижъ?

Паданието на Бурбонитѣ. — Слѣдъ като испратенитѣ противъ Наполеона войски, въ които се намираше и Орлеанский дукъ, испратенъ заедно съ Артоаския графъ, никакъ не сполучихѫ да въспрѫтъ хода на Наполеона; слѣдъ като марешалътъ, който бѣше се обѣщалъ да докара вързанъ Напо-

леона, измѣни и отиде при него; слѣдъ като обѣщанитѣ два милиона франка за главата на Наполеона не докарахѫ никакво послѣдствие, Лудвикъ XVIII рѣши да напусне Франция. Напраздно сега горѣщитѣ поддържатели на Бурбонитѣ правѣхѫ възвание „къмъ свободния и храбрия народъ“ и дворътъ цѣлъ се явявалъ тържественно въ камарата, за да се закълне за *вѣрностъ* къмъ нарушаваната до сега *харта*. Напраздно министритѣ обѣщавахѫ сега да дадѫтъ всичкитѣ възможни за свободата гаранции. Напраздно самата камара, слѣдъ като безъ протесчъ вече отъ краля нарече *хартата* по-нататашно развитие на основнитѣ начала въ конституциитѣ отъ 1791, 1797 и 1800 (когато правителството на Лудвика бѣше я нарекълъ проста реформа на старото прѣди 1789 французско управление (в. стр. 74), прогласи за народна войната противъ Наполеона. Горѣщитѣ възвания, отправяни къмъ населението въ Парижъ отъ всѣкаѣ отъ легитимисти и либерали роялисти, нѣмахѫ никаква сила нито прѣдъ това население нито прѣдъ народа въ провинциитѣ. Тия, които съвѣтвахѫ на краля да излѣзе противъ войската на Наполеона на отворена каляска, послѣдвана отъ цѣлата камара, мислѣйки, че съ тая постѫпка ще се обезорѫжѫтъ и най-върлитѣ противници, както и оння, които искахѫ да защитѭтъ до послѣденъ часъ Пале Роаялъ и Луврь, скоро разбрахѫ голѣмата си измама. Като приближилъ Наполеонъ до Парижъ, кральтъ, който прѣди малко бѣше обявилъ въ камарата, че подиръ шестдесеть годишенъ животъ не може да умре отъ по-хубава смърть освѣнъ защищавайки се за народа си, избѣга изъ Парижъ, като оставилъ отъ бързина върху массата си частни документи и испратенитѣ му отъ Талейрана изъ Виена тайни политически рапорти, и заминѫ не безъ опасность за Лилъ и Гандь въ Белгия, когато Парижското население съ въсторгъ и радость посрѣщаше увѣнчания мирно съ лаври свой императоръ.

Така безславно паднѫхѫ оння, които прѣди малко съ помощьта на цѣла Европа бѣхѫ завзели французския прѣстолъ, безъ едно поне юнашко дѣло, безъ една геройска сполука да освѣтлява паданието имъ. При това трѣбва, — и това несъмнѣнно не за голѣма слава на Бурбонския домъ, — да не прѣминемъ съ прѣмълчавание, че между тия принцове единственната въ тия критически обстоятелства, която показа рѣшителность и смѣлость и разви голѣма дѣятелность, бѣше Ангулем-

ната дукиня Мария, която бѣ се наела да защищава Бордо и бѣше развила тукъ голѣма дѣятелность за военно приготовление. Тая жена очуди и самия Наполеонъ, който казалъ за нея; „Тая дукиня е *единственний мѫжъ* отъ семейството на Бурбонитѣ“. Но и тя, слѣдъ като държа нѣколко врѣме града вѣренъ и покоренъ, принуди се да го напусне, щомъ пристигнѫ Наполеоновий генералъ, който отишълъ въ града почти безъ военна стража. Войската подъ началството на дукинята се отказала да противостои, и тогава Мария се принудила да побѣгне съ единъ корабъ въ Англия (2/14 Априлия). Ангулемний дукъ, принуждаванъ да замине отъ Провансъ въ Лионъ, затвори се заедно съ войската си въ Pont St. Esprit и се принуди да се прѣдаде чрѣзъ договоръ (8/20 Априлия); той биде испѫденъ по заповѣдь на Наполеона вънъ изъ границитѣ. Сѫщата участь на Бурбонитѣ биде принуденъ да сподѣли и Орлеанский принцъ Филипъ. Той, както вече казахме, бѣше испратенъ заедно съ Артоаския графъ противъ Наполеона. Това е станѫло, не че отъ военната способность и вѣра на дука Бурбонский дворъ е очаквалъ нѣкаква полза, а защото той нѣмаше довѣрие къмъ него и искаше да го има подъ надзора на брата на краля. Защото отъ станѫлото въ Франция промѣнение отъ завърщанието на Наполеона искахѫ да се възползуватъ послѣдователитѣ на либералната конституционна партия, водитель на които се считаше Лафайетъ, за да въскачѫтъ дука на французския прѣстолъ като конституционенъ краль, споредъ началата проведени въ конституцията отъ 1789, както бѣхѫ се опитали за това и прѣзъ 1793. Самъ дукътъ говорѣше явно за плановетѣ на послѣдователитѣ отъ тая партия, съ които работѣше за малко врѣме и извѣстний бившъ Наполеоновъ министръ Фуше, който се споразумѣваше и съ Наполеона, додѣто послѣдний бѣше въ Елба. Но отъ една страна ненавrѣменнитѣ прѣдложения на Лафайета за свикване на главенъ съборъ отъ всичкитѣ членове на станѫлитѣ отъ 1789 народни събори въ Франция, а отъ друга страна, и още повече, бързата сполука на Наполеона осуетихѫ окончателно тия планове, осѫществени едва слѣдъ изминаванието на петнадесеть години.

Дѣйствително бързото настѫпване на Наполеона и ентусиазмътъ за него прѣкратихѫ въ самото начало всичкитѣ противни демонстрации и движения било въ Парижъ било въ

провинциитѣ, дори и въ най-вѣрнитѣ на Бурбонския домъ. Парижанитѣ се научихѫ за избѣгванието на Бурбонитѣ сѫщия день (8/20 Марта), въ който и Наполенъ празднуваше въ Фонтенебло рождения си день. Тогава бивший въ врѣмето на Наполеона директоръ на пощитѣ графъ Лавалетъ завземайки длъжността произволно, испратилъ извѣститель на Наполеона, за да му съобщи за станѫлото въ Парижъ. Въ сѫщия день Наполеонъ влѣзе въ Парижъ заедно съ военната си свита, поздравляванъ отъ едно безбройно множество, което викало: „Долу Бурбонитѣ! Да живѣе императорътъ"! Подиръ малко, носенъ на рѫцѣ отъ офицеритѣ и отъ другитѣ държавни служители, Наполеонъ възлѣзе по стълбата на Пале Роаялъ, сѣднѫ на прѣстола посрѣдъ находящитѣ се още въ Парижъ роднини на краля, считайки, както казваше, тоя день, въ който билъ извършенъ най славний отъ походитѣ, най-щастливия отъ живота му.

Поведението на Наполеона слѣдъ възтържествуванието му. — Влизанието на Наполеона въ Парижъ и издиганието на трицвѣтното знаме върху Пале Роаялъ въодушеви смѣлостьта на всички послѣдователи на свободата, дори и на поклонницитѣ на демократическитѣ идеи. Всички се надѣвахѫ, че Наполеонъ, отдъхнѫлъ вече отъ злощастието, за напрѣдъ силно ще покровителствува свободнитѣ установления. Самъ Наполеонъ чрѣзъ възванията, които издаваше отъ излизанието му на францускитѣ брѣгове до влизанието въ Лионъ, бѣше издалъ деветь ордонанси (укази), чрѣзъ които се давахѫ такива увѣрения на приятелитѣ на свободата, дори и на самитѣ отцѣпници отъ него по-прѣди и прѣдатели считани отъ него се даваше амнистия, отъ която се исключавахѫ само Мармонъ, Талейранъ, Далбергъ и други десеть души. Даваше се обѣщание не само за съвсѣмъ либерална конституция, но и за народенъ съборъ състоящъ отъ членоветѣ на всички избирателни колегии и секции отъ окрѫзитѣ, на войската и на флотата. Тоя съборъ, събранъ на 1/13 Юния, се нарече споредъ името на старитѣ събори отъ Франкската държава (в. Във. стр. 117) Майско поле (campus Majus, Maifeld). Изборитѣ за събора се извършихѫ съ пълна свобода и така влѣзохѫ въ него най-славнитѣ мѫжье, съ които бѣхѫ се затворили народнитѣ францувски събори и парламенти отъ 1789 до тогава. Но тоя съборъ нѣмаше никаква учредителна или зако-

нодателна властъ; той се събралъ просто, не за да приеме и утвърди изработената по-прѣди и обнародвана на 10/22 Априлия и послѣ прѣдставената за утвърждение на французския народъ чрѣзъ всеобщо гласоподавание конституция, а просто за да му се съобщи званично резултатътъ отъ всеобщото гласоподавание и да присѫтствува на тържественното провъзгласяване на тая конституция. Тая конституция не бѣше нѣщо ново, а сѫщата старата отъ врѣмето на империята съ нѣкои подобрения или подобрѣ прибавки, както показваше званичното ѝ име *прибавка на имперскитѣ конституции* (Acte additionel aux constitutions de l'Fmpire). Това име самò бѣше достатъчно да произведе страшно разочарование на всѣкадѣ, дѣто очаквахѫ по-свободни закони. Спорѣдъ тая конституция, задържахѫ се двѣтѣ камари, каквито бѣхѫ и при империята и при Бурбонитѣ, прѣименувани отъ тѣхъ, както видѣхме, камара на велможитѣ и камара на прѣдставителитѣ, когато по-прѣди се наричахѫ сенатъ и законодателна камара. Старото благородство, което сѫществуваше прѣди революцията, се унищожаваше, а се признаваше само онова отъ врѣмето на империята, когато въ конституцията на Бурбонитѣ се признавахѫ и двѣтѣ. Повече се прибавяше въ конституцията нѣкаква демократическа краска чрѣзъ условието за гласуванието ѝ чрѣзъ *всеобщо гласоподавание* или народенъ вотъ, което бѣше едно отъ основнитѣ начала на Наполеоновото управление.

Слѣдъ утвърждението чрѣзъ всеобщо гласоподавание на новия видъ управление, събра се, както казахме, на 20/1 Юния извѣстений главенъ съборъ. Въ него се събрахѫ членоветѣ отъ двѣтѣ камари, избирателитѣ отъ департаментитѣ, прѣдставителитѣ на войската и на флотата, още министритѣ, марешалитѣ и генералитѣ и цѣлий дворъ. Прѣдставилъ се всрѣдъ събора Наполеонъ, придруженъ отъ братята си Иосифа, Лукиана и Иеронима, и облеченъ не съ обикновената императорска униформа, а съ званичната отъ императоритѣ на старата Франкска държава. Тукъ, приемайки прошенията на избирателитѣ отъ департаментитѣ, които го провъзгласявахѫ за императоръ споредъ учението за народния суверенитетъ, той прогласи, че ще управлява Франция въ миръ и свобода и ще се бори за нея до послѣдень часъ противъ всѣко външно нападение. Слѣдъ това заклѣ се за вѣрность въ конституцията и раздаде благословенитѣ отъ архиепископа Комбасере знамена

на полковетѣ, които бѣхѫ настѫпили прѣди него. Че провъзгласената посрѣдъ такива тържественни изявления конституция, при всичкия установенъ отъ него народенъ суверенитетъ и всеобщото гласоподавание, бѣше просто едно видоизмѣнено продължение на имперската конституция, това не е, безъ съмнѣние, доказателство, че Наполеонъ щѣше по-нататакъ да управлява Франция свободно.

Вѣрно е, че много думи и дѣла на Наполеона, както и направений отъ него изборъ на членоветѣ отъ министерството и на хората, на които се възложи съставлението на конституцията, показватъ, отъ първъ погледъ, голѣма разлика между Наполеона отъ годината 1815 и императора отъ прѣдидущитѣ години на империята. Человѣкътъ, който въ 1812 наричаше учение на идеалиститѣ началото на народния суверенитетъ, сега го прогласяваше публично за освовно начало на управлението си. Говори се при това, че той сега наричалъ себе си человѣкъ *многочастенъ*, който можелъ заедно съ лицето на *козмократоръ* (свѣтовенъ, всемiренъ владѣтель), което сега билъ прѣдставилъ въ свѣта, да се опита да прѣдстави и лице на Солона законодатель или на Карла великий за конституционнитѣ идеи. Министерството, което назначи незабавно слѣдъ тържественното си влизание въ Парижъ, съдържаше най-знаменититѣ хора отъ врѣмето на републиката, каквито бѣхѫ министрътъ на вѫтрѣшнитѣ работи *Карно* и министрътъ на правосѫдието Камбасере. Съставлението на новата имперска конституция се извърши отъ свободолюбивитѣ (либералитѣ) хора около Констана. Безъ съмнѣние всички тия нѣща свидѣтелствуватъ за либералния духъ на новото Наполеоново управление. Наистина сѫщеврѣменно той издаде ордонанси, чрѣзъ които всички емигранти, които бѣхѫ се завърнѫли въ Франция отъ 1814, се заточавахѫ, а всички произведени отъ Бурбонитѣ офицери се заличавахѫ отъ военнитѣ списъци и на всички уволнени отъ длъжноститѣ имъ отъ врѣмето на реставрацията висши сѫдебни чиновници се повърщахѫ службитѣ имъ. При това забраняваше се бѣлото знаме, конфискуваше се кралската собственность, и унищожаваше се наистина старото благородство и разнитѣ му титли, но се задържаше създаденото отъ Наполеона. Но всичко това може да се счете повече като такъво, което се налагаше отъ разумностьта като прѣдпазителна мѣрка или като ограничение на свободата и равенството.

Сѫщо и за дѣто не направи коренни прѣобразования чрѣзъ нѣкое учрѣдително събрание може да се оправдае отъ нѣкои гледища, поради неопрѣдѣленността на положението му, за което се изискваше да се спогоди съ Европа по-скоро или да се приготви за голѣма война противъ нея, и защото не можи да отвлече вниманието и интереса на французския народъ въ въпроси отъ вѫтрѣшното управление. При всичко това, обаче, много нѣща доказватъ, че Наполеонъ не е мислѣлъ сериозно за свобода и свободно управление, а се приструвалъ за това отъ нужда, додѣто да се утвърди въ положението си отвънъ и отвѫтрѣ. Относително това сѫществуваше психологическа, така да се каже, разлика между Наполеона настѫпающъ чрѣзъ Франция въ Парижъ и Наполеона, който завзелъ Парижъ. Когато въ южна Франция жителитѣ наричаше *граждани*, въ Парижъ въ самия съборъ на 20/1 Юния той говорѣше за „*народа*“, „подданницитѣ“ и за „столицата си“. Въ Гренобль пропо-вѣдваше, че прѣдпочиталъ да бѫде първъ и отличенъ гражданинъ на Франция отколкото неинъ господарь, а въ Парижъ се обличаше въ цѣлото придворно великолѣпие на суверенъ владѣтель. И когато въ Лионъ унищожаваше *благородството*, за да възвърнелъ демократическото равенство, въ Парижъ задържаше *камарата на велможитѣ*. Самъ тържественний съборъ отъ 20/1 Юния свидѣтелствува колко се е грижелъ Наполеонъ да измами французския народъ чрѣзъ единъ външенъ видъ отъ народенъ суверенитетъ и чрѣзъ народни гласувания, гледайки чрѣзъ такива срѣдства да утвърди властьта си. Но станалото въ Наполеона, слѣдъ сполуката на смѣлия му постѫпъкъ, психологическо промѣнение спрѣмо Франция докара подобно психологическо промѣнение въ чувствата и въ расположенията на французския народъ. Въсторгътъ, който бѣше обхваналъ Франция, малко по малко отстѫпи мѣстото на по-хладни размишления и чувства. Инакъ сполуката на Наполеона бѣше главно военна, а възбуждението на по-простия народъ въ негова полза имаше краска повече демократическа, когато въ срѣдната класса Наполеонова власть значеше военна диктатура и външни войни. Но нова война противъ цѣла Европа за Наполеона не можеше да стане народна война за Франция. Часть отъ французския народъ оставаше още прѣданъ на падналата династия. Въ много мѣстности отъ Южна Франция чувството за краля бѣше непоклатимо, а въ Вандея, тая ис-

кони вѣрна на кралството страна, начен̕ се и революция въ полза на краля. За да се запази цѣлъ изявений по врѣмето на тържественното шествие на Наполеона къмъ Парижъ слѣдъ завърщанието му отъ Елба въсторгъ на французския народъ и на войната, трѣбаше или да се освети вѫтрѣшно управление свободно съ миръ отвънъ, или външна побѣдоносна война по цѣла Европа, безъ ново истощение на французския народъ и нови пакъ нахлувания на неприятелитѣ въ територията на Франция. Инакъ първата важна военна несполука можеше да докара пълна политическа несполука и катастрофа на Наполеона. И за двата случая твърдѣ голѣмо влияние върху исхода на въпроситѣ имаше положението, което имаше да завземе Наполеонъ спрѣмо Европа и Европа спрѣмо Наполеона.

Положението на Европа спрѣмо Наполеона. — Казахме, че Виенский конгресъ продължаваше да работи и слѣдъ сключванието на тайния договоръ отъ 3/15 Януария, продължавах̕, ако и много бавно, и старанията за изглаждание на разногласията. Такъво бѣше положението на работитѣ около началото още на Марта, когато на 5/17 отъ тоя мѣсецъ Меттернихъ се извѣстилъ за избѣгванието на Наполеона отъ Елба. Това извѣстие се подтвърдило на слѣдующия день, безъ обаче да се узнае за кѫдѣ се е отправилъ Наполеонъ. При това очудванието е било толкова голѣмо, щото дѣйствията за изравнение на разногласията и за да се прѣдвари растурванието на голѣмия съюзъ ревностно се удвоих̕, особенно отъ Талейрана, Кастелриго и Меттерниха. Продължавах̕ още даванитѣ отъ Виенския дворъ великолѣпни и тържественни празднества. Но най-великолѣпний отъ баловетѣ, който се даде на 12/24 Марта, се растурилъ съ прѣкъсвание около полунощь, като се разнесло като молния извѣстието, че Наполеонъ е излѣзълъ вече на французскитѣ брѣгове. Почуствуванието, причинено отъ страшното извѣстие, бѣше толкова голѣмо и страшно, щото съгласието между силитѣ бързо се възстанови, и вниманието на всички се обърщаше въ потушванието, чрѣзъ силни приготовления и дѣйствия, на новата опасность, която заплашваше Европа. Императорътъ Александръ, противъ когото и попрѣди се отправяше упрекътъ, че се показалъ много милостивъ и снисходителенъ къмъ Наполеона съ опрѣдѣлянанието му Елба за жилище, сега, при всичкитѣ си добри чувства къмъ Наполеона, борѣйки го съвѣстьта, защото чрѣзъ онова

поведение, чрѣзъ добротата си бѣше станалъ неволно причина да се появи Наполеонъ пакъ на свѣтовната сцена за расклатвание мира и спокойствието на Европа, оставилъ вече на своитѣ съюзници да вземжтъ тѣ каквото искатъ рѣшение спрѣмо Наполеона. За прѣговори и съглашение съ Наполеона никакъвъ гласъ не се чувалъ вече въ конгреса. Напротивъ, на слѣдующия день, въ който се узнало въ Виена за появяванието на Наполеона въ Франция, т. е. на 13/25 Марта, именно въ деня, въ който Наполеонъ прогласявалъ обща амнистия въ Франция, по една чудна странна противоположность конгресътъ въ Виена бѣше пристжпилъ къмъ едно рѣшение страшно и първочуто въ историята на владѣтелитѣ и държавитѣ, а особенно въ историята на международнитѣ отношения. До сега християнский свѣтъ познаваше само афорезма и отлжчения, пускани отъ Папския дворъ противъ императори и кралье, или едикти (proscriptio) издавани противъ нѣмски владѣтели или нѣмски императорски градове отъ Римския императоръ и неговата *диета*. Сега за първъ пжть Европейский конгресъ въ името на осъмь европейски държави прогласяваше Наполеона, по прѣдложение направено въ конгреса отъ прѣдсѣдателствующия Меттерниха (по внушение отъ Талейрана), общъ неприятель на Европа и на свѣта, смутитель на мира и спокойствието на народитѣ и лишенъ отъ всички политически и граждански права, дори и отъ личнитѣ человѣчески права, и достоенъ за отмъщение и наказание отъ страна на народитѣ и на владѣтелитѣ на свѣта.

Тая работа, испитана отъ гледището на международната легалность, безъ съмнѣние е най-безпжтна, тъй като Наполеонъ, ако дори дѣянието му би се характеризирало като прѣдизвикване или и обявявание война противъ Европа, като признатъ владѣтель на Елба, той можеше да обяви война на която и да е държава. Но Наполеонъ не бѣше обявилъ война противъ никого, а просто бѣше нарушилъ подписания отъ силитѣ договоръ отъ Фонтенебло. Правителството въ Франция, безъ съмнѣние, имаше право да издаде едиктъ, както и направи, противъ Наполеона и да го тури вънъ отъ закона. Но тукъ всичко зависѣше отъ сполуката или несполуката на смѣлия постжпъкъ, предприетъ отъ Наполеона. Но и отъ практическо политическо гледище изречената противъ Наполеона проклетия (анатема) и едиктътъ не щѣхж да иматъ никакво дѣй-

ствително значение, ако Наполеонъ не сполучеше въ Франция. А при сполука на Наполеона и при прогласяванието му императоръ на французитѣ съ съгласието и волята на самия народъ, едиктътъ се издаваше не само противъ Наполеона, а и противъ самата Франция, и работата се обърщаше вь война на Европейскитѣ сили птотивъ французския народъ, безразлично въ каква мѣрка и степень тая война отъ нравственно гледище би била народна въ Франция. Но рѣшението на конгреса бѣше повече проявление на гнѣвъ, негодувание, страхъ и трепетъ отколкото дѣяние законно и право отъ международно гледище. Силитѣ, които по тоя начинъ бѣхж исключили Наполеона, обѣщавахж въ възванието си своето съдѣйствие на Лудвика XVIII за запазвание Бурбонската династия. Но това се вършеше прѣди пълната сполука на Наполеона и избѣгването на Бурбонитѣ. Званично и двѣтѣ събития никакъ не измѣнихж рѣшенията на силитѣ. Слѣдъ малко четиритѣ сили, Англия, Австрия, Руссия и Прусия дори съобщихж (13/25 Марта) договора отъ Шомонския съюзъ противъ Наполеона (в. стр. 28) и къмъ тоя договоръ се присъединихж и другитѣ сили, които земахж участие въ Виенския договоръ, освѣнь Швеция и Испания. Испания заяви, че тя щѣла да воюва противъ Наполеона сама, безъ да участвува въ съюза на силитѣ, защото послѣднитѣ не ж причислили къмъ групата на великитѣ сили. Но при все това чрѣзъ тия събития отъ една страна силно се расклати вѣрата за Бурбонското възстановявание, а отъ друга страна отвори се ново широко попрще за нови задкулиени отъ страна на Меттерниха интриги. Отъ третя страна Наполеонъ, като станж вече господарь на Франция и знаейки колко опасно бѣше да прѣдизвика пакъ Европа, която прѣди малко бѣше наложила на Франция мира заяви на правителствата званично и тържественно, че щѣлъ да пази мира строго въ границитѣ на Парижския договоръ, и че като измѣнилъ вече и напуснжлъ идеята, която по-прѣди имаше за велика държава, щѣлъ да се посвети исключително на вжтрѣшното управление на Франция. Сжщеврѣменно той се погрижи и чрѣзъ дипломатический пжть да осуети нова нѣкоя коалиция на Европа противъ него. Като намѣрилъ въ документитѣ въ Парижъ и въ рапортитѣ на Талейрана до краля, които, както видѣхме, избѣгнжлий на бързо краль бѣше забравилъ на писалищната си маса, писменитѣ доказателства

Марешалъ дукъ Уелингтонъ

за сключения между Франция, Англия и Австрия съюзъ противъ Русcия и Прусия, испратилъ ги до императора Александра. Сѫщеврѣменно той искалъ да се спогоди и съ непримиримия неприятель, сирѣчъ съ Англия, та обѣща и на нея забраняванието на търговията съ роби на мавритѣ (това задължение прие по-послѣ и Лудвикъ XVIII). Истина е, че всичко това нѣмà за него никакво благоприятно послѣдствие. За прѣговори съ Наполеона не можеше и дума да става. И надѣждитѣ зà раздѣление на съюзницитѣ се осуетихѫ чрѣзъ великодушното поведение на Александра, който, като зелъ въ рѫцѣ испратенитѣ му отъ Наполеона документи изгорилъ ги съ дълготърпѣние прѣдъ безстиднитѣ очи на автора имъ Метерниха. Може би първовидна въ историята на владѣтели и министри бѣше сцената, когато Александръ една заранъ повикалъ при себе си Метерниха и, държейки прѣдъ очитѣ му документа на договора, извикалъ му: „Познавашъ ли това?“ и слѣдъ малко, апатично, спокойно и съ състрадателна усмивка погледнѫлъ къмъ стоящия прѣдъ него и злѣ смутенъ министръ и хвърлилъ документитѣ въ ближната запалена печка съ думитѣ: „Нека забравимъ тая работа и да се погрижимъ за общия неприятель“. Но при всичкото това великодушно поведение на руския монархъ, невѣрността на Метерниха, още повече оная на Бурбонитѣ, противъ които отдавна Александръ имаше прѣдубѣждение, и доказаната на послѣднитѣ неспособность и непопулярность въ Франция, вдъхвахѫ на тоя великодушенъ императоръ силни съмнѣния за новото възстановявание на Бурбонитѣ, и той сега сондираше разположенията на съюзницитѣ за *Орлеанския* (Аврелския) *дукъ* или за *регенство* съ сина на Наполеона (¹).

Но Англия ясно и чисто искаше възстановяванието отново на Бурбонитѣ, при всичко че Кастелриго бѣше заявилъ

(¹) Говори се, че кандидатурата на Орлеанския дукъ поддържалъ при Александра съ голѣма разумность и опортунистътъ Талейранъ, додѣто, като се убѣдилъ тоя много хитъръ человѣкъ, че Англия се противѣше на това, самъ съобщилъ работитѣ по тоя въпросъ на Лудвика XVIII, за да отстрани всѣко съмнѣние за своето поведение. Но въ писмата си до Лудвика Талейранъ не скрива станѫлото тутакси слѣдъ откриванието на тайния договоръ промѣнение въ разположенията на Александра къмъ Бурбонитѣ. Царьтъ, споредъ Талейрана, билъ говорилъ за Лудвика и другия „персоналъ“ на семейството му такива думи, които първий министръ на Лудвика не смѣялъ да повтори въ писмата си, веднъжъ дори, казва, Александръ билъ казалъ, че „Бурбонитѣ и съ своята легалность не били достойни за французския прѣстолъ“.

званично (13/25 Марта), че Англия не се задължавала да наложи на Франция което и да е правителство. А Меттерпихъ изучаваше или се прѣструваше че изучава планове за „конфедеративна конституция въ Франция“, чрѣзъ които се виждаше да дава надѣжда на демократитѣ французи за съставление на демократическа конфедерация, подобна на оная на Сѣвернитѣ Американци, когато на кржговетѣ около себе си прѣдлагаше планъ за раздробление на Франлия, тъй като и Англия и Прусия искахж това, за да се отдѣли Провансъ отъ останжлата Франция и за прогласяванне Лионъ свободенъ градъ и за други такива мѣрки. Но Меттернихъ чрѣзъ тия планове и хитрости искаше отъ една страна да раздѣли послѣдователитѣ на Наполеона, а отъ друга страна да остави за себе си исходъ за всѣка случайность. Колкото за окончателното рѣшение всички мислѣхж, че то имаше да настане отъ войната, която станжла необходима, и отъ настжпванието на Наполеона. Голѣмий въпросъ за Европа не бѣше бждащето управление на Франция, а Наполеонъ. Какъвъ ужасъ вдъхваше той на събраната въ Виена Европа вижда се отъ това, че съюзницитѣ, като подновявахж помежду си Шомонския съюзенъ договоръ, сега се задължихж взаимно да извадятъ заедно всички противъ Наполеона една войска отъ 800 хил души, която да може и да се увеличи до нечутото до тогава число 1,350,000. Тая войска имаше „да наводни Франция“, както казвалъ Кастелриго, а Англия, вмѣсто давание войска, земаше на себе си потрѣбнитѣ за водение на войната разноски. Политическитѣ мжжье прѣдвиждахж война голѣма и дълговрѣменна, и военни хора, като Уелингтонъ, не се надѣвахж на толкова бърво свършвание на войната, само Папата, както се говори, казалъ пророчески, че бурята не щѣла да трае повече отъ три мѣсеца.

Влияние на поведението на Европа върху Наполеона и Франция. — Срѣщу това заплашително поведение на Европа Наполеонъ не се показа на висотата на нравственното и политическо величие, което се изисква отъ такъвото положение, и впослѣдствие не можи да възвиси Франция въ сила равносилна на Европа, каквато толкова пжти бѣ станжла тая сила отъ навливанието на 1792. Че Наполеонъ изключаваше отъ программата за смѣлия си постжпъкъ нападателната война; че отъ Гренобль до Парижъ въ време на тържественното си шествие, държейки въздържанъ язикъ, по-

срѣдъ общия за него въсторгъ заявяваше тържественно, че не мислѣлъ вече нито за война нито за завоевания и велика държава; че и слѣдъ окончателната си сполука и влизанието въ Парижъ мислѣлъ незабавно да заяви тържественно на Европа за миролюбивитѣ си намѣрения и чувства, всичко това наистина отъ първъ погледъ щѣше да направи честь на разумностьта на великия военачалникъ, който отстжпваше прѣдъ политическия мжжъ, ако тия изявления бихж намѣрили най-малъкъ отзивъ въ помислитѣ и чувствава на съединената въ Виена Европа. Но отъ момента, когато станж явно че расположенията на Европейскитѣ правителства къмъ него, бѣхж такива, каквито казахме, дѣлата и дѣйствията на Наполеона не бѣхж такива, каквито изискваше голѣмината на належащата опасность. Вмѣсто да обърне сега срѣщу Ев-

Марешалъ Блихеръ.

ропа, която бѣ се заклѣла да го съсипи съвършенно, всичкото си внимание на Франция, съ надѣжда на нея за всичко и нея за всичко и чрѣзъ всичко да приготовлява, продължаваше да се движи слабо между двѣтѣ, изнурявайки се въ мѣрки и дѣла половини, нито нравственно нито политически цѣлесъобразни и геройски. Когато пристигнѫ въ Парижъ извѣстието отъ Виенския конгресъ, за заличаванието му вмѣсто да възбуди чрѣзъ това извѣстие гнѣва и негодуванието на единъ храбъръ и чувствителенъ народъ, който позорно се заличаваше заедно съ човѣка, когото бѣше приелъ въ обятията си като най-великъ герой, той разгласи, че то било лъжовно и измислено отъ Бурбонитѣ. И не се задоволяваше само да дава на императора Александра доказателствата за съзаклятието на Бурбонитѣ противъ него, което и нравственно и политически не бѣше осѫдително, защото се основаваше на една истина и се диктуваше отъ политическа мѫдрость, но извѣсти на французския народъ, че щѣли скоро да пристигнѫтъ императрицата и Римския краль, само и само да повѣрватъ хората, че ужъ се намиралъ въ особенни прѣговори съ Австрия. И това тогава, когато вратата на Европа бѣхѫ затворени за Наполеона, никоя сила не искаше да има съ него сношение, не приемаше никакъвъ неговъ пратенникъ, не позволяваше на никой куриеръ на императора да прѣмине французскитѣ граници. Англия пазѣше за това по французскитѣ брѣгове. Затова, за да могѫтъ да се узнаѭтъ званично тържественнитѣ изявления, които се печатахѫ въ „Мюнитьора“, за миролюбивитѣ му чувства, трѣбваше да отпѫтува братъ му Иосифъ Лукиянъ въ Швейцария, за да обяви на тамошнитѣ прѣдставители на силитѣ, че Наполеонъ щѣлъ да почита Парижския договоръ.

Така Наполеонъ, вмѣсто да се въсползува отъ наглото прѣдизвикателно противъ него поведение на Европа, за да повдигне Франция, беззполезно се трудѣше да го утаи и скрие отъ очитѣ на Франция. Франция, за да побѣди на Европа, трѣбваше да се повдигне съ фанатизма на террора и на демагогството отъ годинитѣ 1792—93. Самъ Наполеонъ разбираше това най-добрѣ, като казваше, че „като нахлузи на главата си *червената шапка* може въ една минута да истрѣби вѫтрѣшнитѣ си неприятели и вѫтрѣ въ 48 часа да повдигне въ своя полза Белгия и Реинскитѣ провинции и да съсипи

всичкитѣ владѣтели“. Това говорѣлъ Наполеонъ тогава, когато работницитѣ въ Парижъ търсѣхж оржжия, свиквахж се митинги и се пѣехж по Парижскитѣ улици бунтовнически пѣсни, ставаше дума и за „конфедеративни войски“, както въ врѣмето на революцията, а въ Бретанъ се сключваше конфедеративенъ договоръ. Наполеонъ тия работи наричаше *„добри не за него, но най-вече за Франция“*. Обаче той нищо не направи, за да се въсползува отъ тия вжтрѣ въ сърдцето на силния социяленъ, политический и народенъ организмъ на французския народъ скрити страшни нравственни сили. И какъ можеше да стори това человѣкътъ, на когото и характерътъ и цѣлата история бѣше отрицание на такива нѣща. Наполеонъ, неблагодарний синъ на революцията, както бѣ нареченъ, който прѣобразува воинственния французский *народъ* въ военни чети, който замѣни демократията съ една монархия само по име и по форма народна, а на дѣло военна, не можеше да стане въ Франция нито демагогъ нито първъ или отличенъ гражданинъ, както той казваше въ рѣчитѣ си при тържественното си възвръщание, нито Солонъ законодатель, нито Карлъ великий на свободолюбивитѣ идеи; но бѣше и останж абсолютенъ деспотъ и завоеватель, основающъ се на войската и надѣющъ се всѣкога на своята дарба и на сждбата си, владѣющъ чрѣзъ това на Франция и чрѣзъ Франция на Европа. И сега подъ всичкитѣ външни противни заявления криеше се пакъ сжщий духъ. Това му лъжливо положение бѣше причината на всичкитѣ ония половини, а не славни мѣрки и дѣла. Най-вѣренъ образъ (портретъ) на неговата вжтрѣшна политика отъ това гледище ни даде вече величественний външно съборъ отъ 20/1 Юния, който го прогласи императоръ любимъ отъ народа. Че тая политика не бѣше удобна за да привърже Франция цѣла къмъ Наполеона, доказа се подиръ малко, когато събраната незабавно слѣдъ тоя съборъ камара на прѣдставителитѣ при избирането на прѣдсѣдателя прѣдпочете демократа *Ланзуине* вмѣсто прѣдложения Наполеоновъ братъ Лукияна. Това бѣше частенъ случай отъ цѣлото политическо състояние, при което всичкитѣ сериозно мислящи демократи и либерали, находящитѣ се на негова служба Карно и Камбасере се разочаровахж. А всичкитѣ враждебни елементи явно или тайно се заловихж да подкопаятъ новото положение. Самъ министрътъ на полицията, прочутий Фуше тайно се споразумѣваше чрѣзъ

агентитѣ си съ находящия се въ Швейцария Метерниxъ. Слѣдъ като се научилъ Наполеонъ за прѣдателството му, казалъ му, че за дѣянието си билъ достоенъ да бѫде упушнатъ, испълнението на което трѣбвало да заповѣда; обаче оставилъ го ненаказанъ, за да не би като стане извѣстно чрѣзъ казнението на Фуше недовѣрието на послѣдния къмъ Наполеоновата сполука да повлияе не въ полза на самия Наполеонъ. Толкова малко довѣрие и дързость имаше сѫщий къмъ собственната си сила.

При това положение на Наполеона единственната сила съставляваше войската. Ако побѣдѣше тя, възможно бѣше той да се наложи на Франция и да наложи мира, ако не своята воля на Европа, а всѣка малка или голѣма несполука на войската щѣше да бѫде малка или голѣма постѫпка за окончателната му погибель. Останѫлата Франция не отождествяваше никакъ сѫдбата си съ сѫдбата на Наполеона. Но и въ главата за войската дѣлото му бѣше най-трудно. Той се трудѣше наистина да въоръжи една армия, която имаше да възлѣзе до есеньта на 800 хил. души. Но освѣнь другата мѫчнотия за организирането на такъва голѣма сила въ една страна и държава едва излѣзла изъ една голѣма съсипателна война, сполуката му на военнитѣ планове се парализира и отъ неочакването бърво почвание на неприятелскитѣ дѣйствия. Това въпрѣки волята и старанията на Наполеона ускорено избухвание на войната прѣдизвика го бързото военно дѣйствувание на брата му отъ сестра, Италиянския краль Мюрата.

Сражението при Ватерло и второто навлизание на съюзницитѣ въ Франция. — Мюратъ, който отъ синъ на гостинничаръ поради роднинството си съ Наполеона бѣше се възвисилъ до толкова, щото достигнѫ да стане краль на една отъ най-хубавитѣ на свѣта земи, грижейки се повече за себе си отколкото за народа си, отколкото за благодѣтеля, бѣше напуснѫлъ, както казахме по-прѣди, Наполеона слѣдъ катастрофата въ Лайпцигъ, той бѣше дори склучилъ (30/11 Януарий 1814) договоръ за съюзъ съ Австрия, отъ която се признаваше за Неаполский краль. Той воюваше въ Италия като съюзникъ на Австрия противъ французитѣ подъ принца Боарне, когато съюзницитѣ воювахѫ противъ Наполеона на французската територия. Но тая война Мюратъ водѣше не съ голѣма сила, бѣше дори захванѫлъ прѣговори съ Евгения за раздѣ-

ление на Италия между двамата. Но Евгений, който побѣди Австрийцитѣ при Падуа, прѣкрати войната вслѣдствие на събитията въ Франция и абдикацията на Наполеона. Оттогава, като завзехѫ австрийцитѣ една голѣма часть отъ Италия, Мюратъ се оттегли въ собственната си държава Неаполъ.

Но положението му не се виждаше заздравено. Конгресътъ въ Виена не се виждаше расположенъ да задържи въ Европа единственното Неаполско кралство, когато бившии краль Фердинандъ, който бѣше задържалъ властьта си въ Сицилия подъ защитата на англичанитѣ прѣзъ всичкото врѣме на Наполеоновото владѣние, искаше си държавата, подкрѣпенъ отъ Англия, а посланницитѣ на Мюрата не се приемахѫ въ конгреса. Нахождайки се въ такъво положение, Мюратъ туряше въ зависимость сигурностьта на властьта си отъ нѣкое промѣнение на новия сѫществующъ редъ на работитѣ въ Италия, и за това той водѣше отъ една страна тайни прѣговори съ Наполеона въ Елба а отъ друга страна се приготовляваше да повдигне Италия цѣла на народна борба противъ Австрия и другитѣ малки владѣтели и да създаде едно съединено италиянско кралство подъ скиптра си. Щомъ се появи Наполеонъ въ Франция, помислилъ, че е настанжлъ часътъ да дѣйствува и той. Сполуката на Наполеоня още повече въодушеви мисъльта му и увеличи надѣждитѣ му. Искаше и той да извърши въ Италия сѫщото, каквото бѣше извършилъ Наполеонъ въ Франция. Затова, безъ да послуша съвѣтитѣ на Наполеона, който го съвѣтваше да чака хода на работитѣ и само съврѣменно съ него да почне войната, на 19/31 Марта издаде къмъ народитѣ въ Италия прокламация, съ която ги призоваваше на орѫжие за основавание на една свободна италиянска държава. Тая постѫпка бѣше равнозначуща съ обявявание война противъ Австрия, а косвенно противъ конгреса. Прокламацията на Мюрата произведе наистина общъ ентусиазмъ въ Италия, но дѣйствителна въорѫжена сила той извади съвсѣмъ малка, и подиръ малко на незначителнитѣ негови сполуки тури бързъ край Австрийский военачалникъ Найппергъ (Neipperg, който по-послѣ станѫ майордомъ) (началникъ на двора) и, слѣдъ смъртьта на Наполеона, съпругъ на Мария Луиза) чрѣзъ битката при Толентино (20—21/2—3 Мaия) и съвършеното тукъ поражение на Мюрата. Слѣдъ това послѣдва распърсванието войската на Мюрата, бѣгството му въ Франция, прѣвзиманието безъ бой

въ името на краля Фердинанда на Неаполската държава отъ Найпперга и подиръ малко възвръщанието на Фердинанда.

Военнитѣ дѣйствия и дѣла на Мюрата въ Италия се счетохѫ отъ съюзницитѣ като начало на войната отъ страна на самия Ниполеона. Въ сѫщото врѣме, когато Мюратъ бѣше изгубилъ държавата си, военнитѣ отряди на съюзницитѣ вървѣхѫ противъ Наполеона, безъ, разбира се, обявявание на война, отивайки за Франция отъ разни мѣста и пѫтища. Триста и четирдесеть хиляди австрийци подъ княза Шварцемберга отивахѫ къмъ Римъ, 220 х. прусци, англичани и холландци подъ Блихера и Уелингтона стоехѫ на Белгийскитѣ граници, слѣдваше и толкова русска войска, находяща се далечъ отъ Францускитѣ граници нѣколко дни пѫть. Цѣлата войска, съ която располагаше Наполеонъ противъ тия врагове, не броеше нито половината отъ оная на силитѣ. Единственната надѣжда за спасение за него бѣше да нападне, чрѣзъ възможно бърво движение, всѣка войска, безъ, отчасти поне, да оздрави защищавайки се своето прѣвъсходство противъ всѣка една. Затова той не искà да води война чисто отбранителна, чакайки враговетѣ вѫтрѣ въ границитѣ на Франция, а испращайки само 30 хиляди души войска подъ Раппа (Rapp) противъ Шварцемберга, заминѫ отъ Парижъ (12/24 Юния) заедно съ по-голѣмата часть войска къмъ Белгия, за да нападне най-напредъ войската на Блихера. Споредъ плана на съюзницитѣ, войскитѣ, съставляющи авангвардията, трѣбаше да държѫтъ отбранително положение срѣщу Наполеона додѣто се съединѭтъ всички и пристигнѫтъ на Реинъ. Наполеонъ взелъ тутакси нападателно положение и прѣминувайки Шамбронъ (15/27 Мaия) и отблъсвайки прусцитѣ прѣвзе Шарлероа, а на слѣдующия день побѣди въ едно убийственно сражение при Лигни прусцитѣ, дѣто малко останѫло да падне робъ самъ Блихеръ. Въ сѫщия день французитѣ подъ Ней (когото бѣше проводилъ Наполеонъ противъ английския военачалникъ Уелингтона, който отивалъ на помощь на прусцитѣ) нападнѫхѫ и друга неприятелска войска въ Катрбра (Quatrebras). Въ тая битка паднѫхѫ много англичанни и холландци, между които бѣше и извѣстний Брауншвикский дукъ Вилхелмъ. Но побѣдата не бѣше пълна и англичанитѣ бѣхѫ задържали позицитѣ си а, Ней билъ принуденъ да отстѫпи къмъ войската на Наполеона.

На слѣдующия день Уелингтонъ, като се научилъ за битката при Лигни, напусналъ позицията си при Катрбра и се върналъ при височинитѣ около селото Mont Saint Jean, дѣто чифликътъ *Belle Alliance* даде името на — както нарекохѫ прусцитѣ — станѫлата тукъ славна битка, която обикновено се нарича битка при Ватерло, както се нарече тя отъ военачалника Уелингтона отъ позицията (мѣстото), дѣто той бѣ се расположилъ на станъ. Уелингтонъ, отстѫпвайки на Mont Saint Jean, бѣше обадилъ на Блихера че, ако при неговото отстѫпвание (на 18/30 Юния) би билъ нападнѫтъ, да държи отбранително положение, съ цѣль да може, въ случай на нужда, да отстѫпи въ Брюкселъ. Въ отговоръ на това той получилъ увѣрението на Блихера, че въ сѫщия день мислѣлъ да му отиде на помощь заедно съ войската на Бюлова (Bülow). И дѣствително, англичанитѣ, нападнѫти на 18/30 Юния, защищавахѫ се храбро и стойко въ разстояние на петь часа (борбата бѣ почнѫла отъ пладня) противъ французитѣ, които бѣхѫ ги нападнѫли съ еднаква храбрость и голѣма сила. Загубитѣ сѫ били почти еднакви отъ двѣтѣ страни, но нападението на французитѣ се виждало неудържимо; и понеже очакваната пруска помощь не се виждала, нѣкои отъ окрѫжающитѣ Уелингтона съвѣтвали го да отстѫпи. Обаче англичанинътъ военачалникъ не искалъ нито да чуе за такъво нѣщо. Убѣденъ че Блихеръ ще испълни обѣщанието си, останѫлъ апатиченъ и непрѣклоненъ въ постояната си отбрана, като ималъ намѣрение да протака битката до тъмна нощь. „Наший планъ е най-простъ: „Блихеръ или нощь“ билъ, както се говори, отговорътъ му къмъ ония, които го съвѣтвали да отстѫпи. Прусцитѣ се явили между 5 и 6 часа сл. пладня. Въ началото пристигнѫлъ генералъ Бюловъ съ 30 х. души и завзелъ пѫтя, който водѣлъ къмъ Шарлероа и направилъ невъзможно отстѫпванието на французитѣ. Подиръ малко пристигнѫли прускитѣ войски подъ началството на Блихера и Цитена (Zithen) и тѣ завзели отстанѫлото праздно разстояние между войската на Бюлова и англичанитѣ. Така французитѣ, подиръ една упорита борба отъ петь часа, очаквайки помощь отъ Гурши се намѣрихѫ прѣдъ единъ гѫсть отрядъ отъ нови врагове захванѫли едва сега съ кипѣние борбата. Марешалъ Гурши, когото очаквахѫ французитѣ, билъ испратенъ още прѣдидущия день отъ Наполеона съ 30 хил. души да прѣслѣдва нападнѫтия

отъ вчера, и отчасти побѣдения Блихеръ, но неможейки да се срѣщне съ главната войска на Блихера, ударилъ се около градеца Вавръ (Vavre) на 18/30 Юния съ едно отдѣление отъ войската му, което било подъ началството на Тилмана (Thielman), и това сблъскванио не му позволило да земе участие въ голѣмото сражение при Ватерло. Всичко показваше, че окончателното поражение на французитѣ не подлежеше вече на съмнѣние, ако тѣ и да се биехж съ отчаянна храбрость до вечерьта. Слѣдъ малко цѣлата французска войска се распърснжла бѣгайки въ безпорядъкъ и малко било останжло да падне въ плѣнъ самъ Наполеонъ. Когато Груши, като бѣ побѣдилъ между това на враговетѣ, които бѣхж го нападнжли, се научилъ за катастрофата при Ватерло, отстжпилъ съ войската си въ Намюръ и избавилъ единствената останжла още французска войска. Но при все това въобще счита се, че той е погрѣшилъ дѣто прѣдидущия день не нападнжлъ силно на прусцитѣ и за сблъскването му безъ необходима нужда съ Тилмана на 18/30 Юния и съ това е лишилъ Наполеона отъ цѣнната си помощь.

Въ битката при Ватерло французитѣ изгубихж 25 хиляди души и 6 хиляди роби и почти цѣлата артилерия. Отъ избѣгнжлитѣ насамъ — нататакъ и распърснжти около 40 хиляди души Султъ, когото Наполеонъ бѣше назначилъ за главнокомандующий, сполучилъ да събере около 40 хиляди души въ Лаона. Уелингтонъ изгубилъ около 21 хиляда, а Блихеръ около 7 хиляди души.

Крайтъ на войната. — Поражението при Ватерло, тая първа голѣма военна несполука на Наполеона въ едва започнжтата война, имаше, по исказанитѣ ни причини, да тури въ Франция край на войната, която съвършенно не бѣше народна. За да се продължи една не народна война до край, трѣбаше Наполеонъ да бжде облеченъ съ политическа и военна диктатура. Но такъва диктатура той нито легално имаше, нито нравственно можеше да упражни. Затова и поражението при Ватерло и бѣгството въ Парижъ нанесохж въ най-кратко врѣме, почти тутакси, политическото му унищожение. Но и отъ военно гледище, голѣмината на катастрофата при Ватерло надминаваше всѣко очакване на самитѣ му врагове. Никой не можеше нито да помисли, че отъ тритѣ голѣми отряди на съюзницитѣ само дѣсното крило щѣше да бжде достатъчно да довърши

цѣлата война вѫтрѣ въ три дни. Нито самъ Уелинетонъ можеше и да помисли, че искараната направо противъ Наполеона войска можеше сама да напрѣдне, безъ нѣкое важно съдѣйствие отъ страна на другитѣ отряди, което да занимава часть отъ войската на Наполеона. Но Наполеонъ, планътъ на когото се състоеше, да нападне всѣка войска отдѣлно и отъ всѣка отдѣлно нападнѫта да прѣвъсходствува по бройность, съсипа се отъ първата нападнѫта. На тая ненадѣйна негова несполука и на неочакваната сполука на противницитѣ двѣ нѣща способствувахѫ най-много: сблъскванието му съ английската войска, врагъ, който хладнокървно, апатично и стойко се биеше, и пристигванието помощь на тая сама храбра войска пруска войска, еднаква съ нея по нравственно военно чувство и която даде единственния примѣръ въ историята на войнитѣ и сраженията, че една побѣдена войска на слѣдующия день подиръ поражението си смѣло и непобѣдимо да върви къмъ побѣдата.

Второто падение на Наполеона. — Когато Пруссцитѣ, прѣслѣдвайки бѣгающитѣ врагове, нападнѫхѫ събранитѣ въ малкото село Женаппъ (Genappe) съ много пушкала Французи, които държехѫ отбранително положение тамъ, и ги обърнѫхѫ на бѣгъ безъ порядъкъ, Наполеонъ, като чулъ шума бливо до колата си, скочилъ отъ нея и се качилъ на коня, който вървѣлъ прѣдъ колата, като забравилъ въ колата дори сабята си. Колата, сабята и паднѫлата му на земята шапка заедно съ намѣренитѣ въ колата звѣзди отъ декорациитѣ, званичната вѣнчална императорска мантия, тилескопътъ и други многоцѣнни вещи, още и цѣло съкровище отъ златни и сребърни монети паднѫли въ рѫцѣтѣ на побѣдителитѣ и били испратени отъ Блихера на прусския краль, а самъ Наполеонъ избѣгалъ по пѫтя за Парижъ, дѣто пристигнѫлъ на 9/21 Юния.

Тукъ всичко почти бѣше се обърнѫло противъ Наполеона. Глухата война, която камаритѣ отъ 22/3 Юния бѣхѫ захванѫли противъ него, продължаваше и слѣдъ заминаванието му за военния станъ, а въ врѣмето до сражението въ Ватерло бѣше се зело рѣшение за изработване нова конституция. Прѣдательтъ министръ Фуше, който сега прѣдставляваше лицето, което прѣдставляваше Талейранъ въ врѣмето на първото нашествие, съ много по-голѣма безнравственность и безстидность и подъ видъ много по-отвратителенъ, продължаваше си работата водѣйки прѣговори отъ една страна съ либералната консти-

туционна партия, на която водитель се считаше винаги Лафайетъ и която искаше възцаряването на Орлеанския дукъ, а отъ друга страна съ Меттерниха, Талейрана и съ Бурбонитѣ въ Гаидъ. А щомъ се научилъ за поражението при Ватерло, повикалъ Лафайета и другитѣ либерали и демократи депутати и се споразумѣвалъ съ тѣхъ за свалянието на Наполеона, като сжщеврѣменно работѣлъ въ министерството и приготовлявалъ самото възстановяване на Бурбонитѣ. Така щото, когато Наполеонъ въ зори на 9/21 Юния пристигналъ въ Парижъ, се намираше срѣщу съваклятници и сѫклятие и малцина само отъ властвующитѣ се виждахѫ да иматъ още довѣрие въ него. Министрътъ на вѫтрѣшнитѣ работи Карно мислѣлъ, че единственното срѣдство за спасение бѣше да се даде на Наполеона диктаторска власть, но въ смисъль революционна, за да може чрѣзъ новъ террорь противъ всички, които противодѣйствуватъ, и чрѣзъ приглясяване на народа да се сполучи общо повдигание на цѣла Франция противъ нападателитѣ, каквото бѣше онова отъ първитѣ години на революцията.

Но Наполеонъ можеше да приеме само военна диктатура. Това му съвѣтвали и нѣкои отъ марешалитѣ мислѣйки, че додѣто той остаялъ главнокомандующъ можелъ да бѫде и императоръ, когато отиванието му въ Парижъ безъ войска могло да го прѣдаде на расположението на камаритѣ, които отдавна му бѣхѫ враждебни. Ако Наполеонъ своеврѣменно бѣше се научилъ за спасяванието на тридесетхилядната войска подъ началството на Гурши, не щѣше, безъ сѫмнѣние, да отхвърли това прѣдложение, понеже подиръ избѣгванието отъ Ватерло въ Лаона той искаше да събере останкитѣ отъ побѣдената войска. Но тукъ се събрали едва три хиляди души, и то въ ужасно лошо състояние, затова той прѣдпочете да послуша мнѣнието на ония отъ съвѣтницитѣ, които го съвѣтвахѫ да отиде въ Парижъ и оттукъ, отъ центра и сърдцето на Франция, да направи аппелъ къмъ патриотизма на камаритѣ и, като го облекѫтъ тѣ съ диктаторска власть, да повдигне Франция противъ нападателитѣ. Именно такъво диктаторство билъ готовъ да прѣдложи и Карно на камарата. Но въ министерския съвѣтъ, който се държалъ въ Елисеитѣ подъ прѣдсѣдателството на Наполеона, малко слѣдъ пристигванието му въ Парижъ, когато Карно направилъ прѣдложение, планътъ за диктатурата не билъ поддържанъ. Вмѣсто това военний министръ Даву (Davoust)

прѣдлагалъ распущанието на камаритѣ или отлаганието на работитѣ имъ. Това одобрявалъ и братътъ на Наполеона Лукиянъ. Само малцина отъ вѣрнитѣ послѣдователи на Наполеона, както Regnault, съвѣтвахѫ го незабавно да абдикира въ полза на сина си подъ регенството на Мария Луиза. Дѣйствително отъ практическо гледище това бѣше за династията на Наполеона най-спасителното, слѣдъ като не е било въпросъ за спасението на Франция, а навлѣзлитѣ въ Франция съюзници заявявахѫ, че единственний тѣхенъ врагъ билъ Наполеонъ, а не Франция.

Но нито една отъ прѣдложенитѣ въ тоя съвѣтъ мѣрки не можеше нищо да спомогне. И какъ можехѫ да спомогнѫтъ тия мѣрки, когато въ тоя съвѣтъ засѣдаваше съ прѣструвана вѣрность къмъ Наполеона министрътъ Фуше, който още додѣто продължаваше съвѣтътъ да засѣдава, съобщаваше на камаритѣ прѣдлаганитѣ за тѣхното распущание или за отлагание на работитѣ имъ мѣрки. Прѣдъ видъ на тия съобщения, Лафайетъ, за да се прѣдвари всѣко насилствено распущание, прѣдлагалъ е мѣрката *постоянно засѣдавание* (permanence) на камаритѣ, която толкова много бѣ помогнѫла прѣзъ първитѣ бурни дни отъ учредителното събрание въ 1789. Това прѣдложение на Лафайета биде приeто отъ двѣтѣ камари и всѣко опитвание за растурвание се прогласи за прѣстѫпление отъ послѣдне прѣдателство. Тоя актъ на камаритѣ бѣше революционенъ и беззаконенъ и даваше на Наполеона право да ги растури насилствено; къмъ това го подбуждаше настоятелно и братъ му Лукиянъ напомневайки му рѣшителния постѫпъкъ отъ 9/20 Ноемврия 1799 (18 Брюмеръ (Brumaire) отъ седмата година на революцията). Тогава Наполеонъ беззаконствуваше и вършеше насилствени работи, защото бидѣйки простъ военачалникъ распущаше насилствено и противозаконно камарата на петстотинътѣ, безъ никакво за това законно право. Сега той бѣше императоръ и имаше право да распусне камаритѣ на законно основание. При все това, каквото можеше тогава да върши беззаконно, сега не можеше да го върши законно. Именно това бѣше знакътъ на годинитѣ и врѣмената. Тогава той бѣше увѣнчаний съ лаври герой на републиканска Франция, нахождайки се още почти въ началото на великото си поприще, и чрѣзъ воения блѣсъкъ, съ който тогава се обличаше, и военната сила, съ която располагаше, чувствуваше въ себе си непобѣдима нравственна сила.

Сега той бѣше побѣденъ императоръ, безъ геройский и военень блѣсъкъ; който нерасполагаше съ никаква военна сила и не притежаваше почти никаква нравственна сила. Каквото като простъ войникъ смѣеше да върши тогава чрѣзъ нравственната и веществення сила противъ законностьта, сега като императоръ законенъ не смѣеше да го върши противъ беззаконието и революцията, защото бѣше лишенъ отъ нравственна и веществення сила, и на настоятелнитѣ подбуждания на брата си който му казваше: „Дързай“, отговаряше лаконически въ най-критическия моментъ: *„О! Твърдѣ много до сега съмъ билъ дързостенъ!“* Нито прочее подбужданията на брата му, нито чуванитѣ тукъ-тамъ отъ войници или граждани гласове: „Да живѣе императорътъ“ му вдъхвахѫ нравственната сила да распусне камарата. Когато още на 10/22 Юния, като се научилъ за приближаванието войската на Гуршп и мислѣйки, че съ тая войска и съ друга присъбрана отъ тукъ отъ тамъ и съ свикванието находящата се въ крѣпоститѣ можеше да располага съ една сила отъ 100 хил. души станѫ по-воинственъ и по смѣлъ, отъ камаритѣ пакъ искаше одобрение на своитѣ рѣшения и съгласието имъ за продължавание на войната. Но тѣ съ ропотъ приехѫ съобщението, що имъ се направи чрѣзъ военния министръ Даву, и постоянствувахѫ да изискватъ оставката на Наполеона, като му дадохѫ срокъ отъ единъ само часъ, подиръ изминуванието на който заплашвахѫ, че ще пристѫпятъ къмъ сваляннето му, ако не абдикира доброволно. Станѫло дума дори и за арестувание на Наполеона.

Наполеонъ, гледайки че напраздно се борѣше, подписа акта за абдикация съ забѣлѣжка, че прогласява за императоръ сина си Наполеона II. Но Фуше, който отъ дълго врѣме работѣше въ полза на Бурбонитѣ, прѣмълча тая забѣлѣжка въ камаритѣ, както бѣше постѫпилъ, противоположно, но съ сѫщата цѣль, Талейранъ като бѣ издѣйствувалъ да се прибави въ протокола отъ 19/3 Марта „нито съ другъ нѣкой членъ отъ дома му“ (в. стр. 51); и само малко единични привѣтствия се чухѫ за Наполеона II, когато (часа 1 сл. пл. на 10/22 Юния) посрѣдъ голѣма трогателность се прочете актътъ Камаритѣ гласувахѫ просто едно благодарително рѣшение за великодушния актъ на Наполеона и го съобщихѫ на дотогавашния императоръ чрѣзъ една многобройна депутация. Така се свърши и вторий периодъ отъ властуванието на Наполеона, ***Стодневний Периодъ***.

Слѣдъ оставката. — Слѣдъ оставката на Наполеона камаритѣ пристжпихж да назначжтъ едно врѣменно петочленно правителство подъ прѣдсѣдателството на Фуше, на което бѣше членъ и Карно. Мисията и главната задача на врѣменното правителство бѣше да начене прѣговори съ силитѣ за миръ и да се погрижи за бждащето правителство на Франция. И двѣтѣ тия бѣхж тѣсно свързани едното съ другото Но прѣди да расправимъ за тѣхъ, нека послѣдваме още малко императора, който вече напускаше политическата свѣтовна сцена, и да раскажемъ на късо новитѣ перипетии на извънредния человѣкъ до мѣстото на новото му заточение.

Фуше, беспокоейки се за сполуката на бждащитѣ си планове, додѣто Наполеонъ оставаше още въ Парижъ, издѣйствува чрѣзъ Даву. Наполеонъ да отиде въ Малмезонъ придруженъ отъ Лукияна и отъ плѣмяницата си и снаха Ортензия, дъщеря на императрицата Иозефина, отъ първия ѝ бракъ, и съпруга на брата на Наполеона и бившия Холландский краль Лудвика, отъ когото роди Луи (Лудвика) Наполеонъ (послѣ императоръ НаполеонъIII). Сжщеврѣменно той натовари генерала Беккеръ (B cker) да слѣди за по-нататашнитѣ движения на Наполеона. Въ Парижъ, слѣдъ заминаванието на Наполеона, Даву биде назначенъ върховенъ началникъ на войската, а на славния марешалъ Массена се възложи началството на милицията. При извѣстието обаче за приближаванието на Блихера въ Парижъ, находящий се въ Малмезонъ Наполеонъ, движимъ пакъ отъ военна страсть, помолилъ врѣменното правителство да му позволи да се завърне за да земе, като простъ генералъ, началството на защитата на столицата. Но Фуше отблъсналъ тая молба и сжщеврѣменно го посъвѣтвалъ по-скоро да бѣга въ Америка, за да не падне въ ржцѣтѣ на неприятелскитѣ войски. Самъ Наполеонъ, прѣди да замине отъ Парижъ, бѣше заповѣдалъ да се приготвжтъ два кораба за пжтувание въ Америка. Слѣдъ отрицателния отговоръ на Фуше, той напуснж Малмезонъ на 29/11 Юлия, но нито сега побърза да излѣзе изъ Франция и отъ Европа. Падайки отъ страхъ на страхъ и отъ отчаяние на отчаяние, той напрѣдваше наистина всѣкога къмъ западнитѣ крайбрѣжия на пристанището Рошефоръ (Rochefort), отдѣто щѣше да отплува, но отъ друга, неотказвайки се отъ всѣка надѣжда за нѣкакъвъ неочакванъ обратъ на работитѣ, който да му отварѧ нови хоризонти за

смѣли надѣжди и ново поприще за работа, напрѣдваше бавно и всѣкога съмнѣвайки се да се прости за послѣдень пжть съ любимата му Франция.

Така едва на 3/15 Юния той пристигнж въ Рошефоръ. Това закъсняване нанесе съвършеното му опропастяване, защото англичанитѣ, по внушение на Фуше, бѣхж вече затворили пристанището. Едва тогава, нахождайки се между двоица врагове и двѣ опасности, рѣши да прибѣгне до великодушието на английския народъ и да потърси прибѣжище подъ английското знаме. Върху това той съобщи намѣрението си на коменданта на английския военненъ корабъ „Беллерофонъ“. Но понеже послѣдний не можелъ да даде положително обѣщание, той (Наполеонъ), принуденъ отъ обстоятелствата, проводилъ чрѣзъ генерала Гурго (Gourgaud) на регента въ Англия принца Георгия писмо, чрѣзъ което заявявалъ, че, напуснжтъ отъ сждбата, идѣлъ да тури себе си, както нѣкога Темистоклъ, подъ покровителството на най-силния и най великодушния отъ неприятелитѣ си; слѣдъ това отишълъ (15/27 Юлия) въ английския корабъ. Тоя корабъ отпжтувалъ тутакси за Плимутъ. Но на Наполеона не се позволи излизанието изъ кораба, а сжщеврѣменно той се научи отъ Гурго, че не му се позволило да прѣдаде писмото на регента, а било прѣдадено то на адмирала Keith. Най-послѣ съобщило му се, че по едногласно рѣшение на съюзнитѣ сили за бждюще мѣсто за живѣяние му се опрѣдѣлявало островътъ Св. Елена. Наполеонъ силно протестиралъ противъ това рѣшение, като призовавалъ за свидѣтели Бога и человѣцитѣ, че той не билъ робъ за да му се наложи такъво наказание, а доброволно билъ се прѣдалъ на англичанитѣ. Но тия протестации не го ползувахж нищо и на 7/19 Августа качилъ се на кораба „Нуртумберландъ“ и отпжтувалъ за мѣстото на заточението си, дѣто пристигнж на 18/30 Октомврия.

Така най-послѣ исчезнж отъ сцената на свѣта най-внимателната, най-великолѣпната и отъ всичкитѣ най-извънредната личность и сила отъ единъ отъ най-плодотворнитѣ и найважнитѣ периоди на человѣческата история, най-достопаметний человѣкъ отъ двата вѣка. Да се върнемъ на работитѣ въ Франция и въ Парижъ.

Второто възстановление на Бурбонитѣ.—Тукъ прѣдсѣдательтъ на врѣменното правителство Фуше, человѣкътъ, на когото правственното и политическо достоинство бѣше да

се съгласява съ всички, за да не се опасява отъ никого, а да се вижда готовъ да слѣдва всичко, за да опропастява всичко; когото единъ день щѣше да прѣслѣдва сѫдбата; тоя, който водѣше прѣговори съ Лудвика въ Гандъ за възвръщанието му въ Франция, виждаше се че дѣйствува и въ полза на Орлеанския дукъ, като бѣ убѣдилъ Лафайета да отиде, заедно съ една депутация, при императора Александра, за да посрѣдничествува прѣдъ него въ полза на дука. Но тая депутация не биде приета отъ императора. Това бѣше излишна причина за Фуше да удвои ревностьта си за Лудвика XVIII. Тоя падналъ владѣтель, по съвѣтъ на Талейрана, бѣше издалъ на 16/28 Юния възвание отъ Камбрея, отъ французка сиречъ територия, чрѣзъ което обѣщаваше, че ще пази хартата отъ 1814 и че ще даде обща амнистия, отъ която се исключавахѫ само първоначинателитѣ (инициаторитѣ) за голѣмото присъединяване къмъ Наполеона. Слѣдъ нѣколко дни (4/16 Юлия) самъ Фуше, като отиде при Лудвика и се видѣлъ съ него, показвалъ му настойчиво нуждата отъ умѣрена и примирителна политика. Слѣдъ като получилъ успокоителни увѣрения за това, върнѫлъ се въ Парижъ и сега казваше на камарата, че била вече излишна всѣка мисъль по въпроса за бѫдѫщето управление и за бѫдѫщия владѣтель, срѣщу войската на съюзнитѣ сили, слѣдъ като сами силитѣ въ Виенския конгресъ едногласно били рѣшили да въстановѭтъ Бурбонитѣ, при всичко че, както казахме,міслитѣ и расположенията на нѣкои отъ силитѣ, особенно на императора Александра, за Бурбонитѣ сериозно бѣхѫ се измѣнили. Помежду това съюзницитѣ напрѣдвахѫ къмъ Парижъ, дѣто марешалъ Даву бѣше съсрѣдоточилъ вече една войска отъ 70—80 хил. души, съ които бѣше рѣшилъ да защищава града силно, ако съюзницитѣ бихѫ поискали да го завземѫтъ, както прѣзъ миналата година. За това той написа писмо до Блихера, въ което казваше, че понеже Наполеонъ абдикиралъ, то войната била свършена вече, затова искаше да сключи примирие за да може по-нататакъ да се сключи и миръ. Но военачалницитѣ Блихеръ и Уелингтонъ отблъснахѫ натъртено прѣдложението за примирие и искахѫ прѣдаванието града чрѣзъ договоръ. Блихеръ въ своя отговоръ дори заплаши телно посочвалъ, колко ималъ да пострада градътъ Парижъ, ако би се прѣвзелъ чрѣзъ пристѫпъ. Побѣдихѫ наистина французитѣ въ нѣкои сблъсквания, които станѫли къмъ югъ отъ

Парижъ, на нѣкои малки пруски отряди, но нападението, което бѣхѫ прѣдприели задружно Даву и Вандамъ (Vandamme) на 20/2 Юния въ Иши и Ванвръ (Vanvres). биде отблъснѫто, и тогава, най-послѣ, Даву, гледайки безполезностьта отъ по-нататашното съпротивление, сключи примирието отъ 21/3 Юлия 1815, споредъ което французскитѣ войски се задължавахѫ да заминѫтъ оттатакъ Лиежъ, а Парижъ се прѣдаваше на войскитѣ на Блихера и Уелингтона

Блихеръ наложи на прѣвзетия градъ едно военно обезщетение отъ 100 милиона франка, освѣнѣ това, и да храни войската му въ разстояние на два мѣсеца. Влизанието на съюзната войска станѫ на 25/7 Юлия, а на слѣдующия день влѣзе въ Парижъ, подъ защитата пакъ на чуждитѣ войски, Лудвикъ XVIII, привѣтствуванъ отъ хората отъ срѣднята и отъ горнитѣ класси. Въ сѫщия день Фуше обяви растурванието на камаритѣ и на врѣменното правителство. Сега министерството се състави отъ краля. Талейранъ ставаше прѣдсѣдатель на министерския съвѣтъ и министръ на вънншнитѣ работи, а Фуше се назначи за министръ на любимото му министерство на полицията. Така Лудвикъ, който прѣди една година не можеше да търпи въ камарата на прѣдставителитѣ никой депутатъ отъ така нареченитѣ *царе убийци*, сега ознаменуваше царуванието си —за голѣма скърбь на Ангулемната дукиня — съ едно министерство, въ което едно отъ най-важнитѣ мѣста занимаваше министръ *цареубиецъ*.

Вторий Парижский миръ. Четворний съюзъ. — Два дни подиръ влизанието въ Парижъ на Лудвика (10/22 Юлия) влѣзохѫ и съюзнитѣ владѣтели, когато войскитѣ имъ (освѣнъ разбира се войскитѣ на Блихера и Уелингтона, които бѣхѫ влѣзли въ Парижъ прѣзъ Белгия) едва около началото на Юлия прѣминѫхѫ Реинъ и завзехѫ източнитѣ французски провинции, слѣдъ като направихѫ нѣкои малки сражения съ комендантитѣ на крѣпоститѣ генерали и обуздахѫ възбунтувания народъ отъ Елзасъ, Лотарингия и Бургундия. Императорътъ Александръ, съ голѣмо негодувание се научилъ, че Лудвикъ билъ влѣзълъ въ Парижъ и въ Пале Роаялъ прѣди съюзнитѣ владѣтели и безъ тѣхното покровителство. Но Лудвикъ прѣдвари та благорасположи русския императоръ и го направи по-благосклоненъ къмъ Франция. Това благоволение на Александра бѣше толкова повече цѣнно за Франция, колкото другитѣ съюзници

кроехѫ лоши планове противъ нея чрѣзъ втория Парижский договоръ, който имаше да се сключи. Тоя договоръ не се сключи тутакси, а слѣдъ едно прѣбивание отъ нѣколко мѣсеца на съюзницитѣ въ Парижъ, за да може така да се затвърди и заздрави новото състояние на работитѣ. Мирний договоръ се подписа едва на 20/1 Декемврия, слѣдъ като договорающитѣ се сили на 21/2 Октомврия се съгласихѫ върху поглавнитѣ условия. Голѣми бѣхѫ сега исканията на съюзнитѣ сили спрѣмо побѣдената Франция. Още отъ почванието на войната ставаше дума и сериозно разискване между политическитѣ и военнитѣ людье на съюзнитѣ държави за частно раздѣление или по-добрѣ распокъсвание на французската държава въ самитѣ ѝ граници отъ 1789. Станѫлото по тоя начинъ беспримѣренъ въ историята на договоритѣ нарушение на дадения прѣди малко при толкова великодушни условия на Франция миръ, новото беспокойство, което причини тая държава на прибиращащата се слѣдъ толкова борби и голѣми катастрофи въ Виена Европа, принудихѫ съюзнитѣ сили, отъ самото гледище на общеевропейскитѣ въпроси, да ограничѫтъ силата на Франция до толкова, щото да ѭ направѭтъ безопасна за напредъ за спокойствието на Европа.

Така изобщо мислѣхѫ съюзнитѣ правителства. Обаче мнѣнията на правителствата и на политическитѣ мѫжье относително начина и срѣдствата за това ограничение различавахѫ едни отъ други. Виднитѣ въ Англия политически мѫжье, както и самъ първий министръ Ливерпулъ, мислѣхѫ, че Франция трѣба да се распокъса, като се отнемѫтъ отъ нея дори най-важнитѣ завоевания и присъединения на Лудвика XIV. А политическитѣ мѫжье на Прусия и на по-малкитѣ нѣмски държави отъ начало бѣхѫ съгласни да искатъ най-вече отстѫпванието на Елзасъ, Лотарингия и на французска Фландрия. Дори тия малки нѣмски държави бѣхѫ вели участие въ новия походъ противъ Франция съ изричното условие, че границитѣ на Германия сега достатъчно ще се оздравѭтъ противъ Франция, и общото мнѣние въ Германия чрѣзъ печата изискваше раздѣлението на Франция. Щомъ се почнѫхѫ, прочее, прѣговоритѣ за миръ, Прусия, поддържана особенно отъ Англия, искаше да се наложѫтъ на Франция, като условия на новия миръ, повръщанието Елзасъ на Германия за да могли да се запазѭтъ границитѣ на южна Германия отъ бѫдѫщи французски нашест-

вия, отстжпванието на много крѣпости (въ границитѣ на първия Парижский миръ) на новосъздаденото кралство Нидерландия, присъединяванието на крѣпостьта Мецъ и други нѣкои крѣпости около нея на прирейнскитѣ прусски провинции, както и други крѣпости около планината Юра въ Швейцария, освѣнь това и едно военно обезщетение отъ 1200 милиона франка. Обаче тия исканиия исцѣло не се поддържахж отъ страна на всичкитѣ съюзници. Оня, отъ благоволението и великодушието на когото къмъ Франция се боехж и пруситѣ и австрийцитѣ, бѣше императорътъ Александръ. Тоя владѣтель, както казахме вече, като видѣлъ послѣдствията отъ своето великодушие на първия Парижский миръ спрѣмо Наполеона и Франция, бѣше се оставилъ съвършено на благоусмотрѣнието на съюзницитѣ и бѣше велъ участие въ най-крутитѣ мѣрки, зети отъ тѣхъ противъ Наполеона. А сега, влизайки въ Парижъ, както видѣхме, съ голѣмо неудоволствие се научилъ за тържетвенното влизание въ столицата на Франция, безъ неговото и на съюзницитѣ съдѣйствие, на Лудвика, къмъ когото, както и изобщо къмъ бурбонитѣ, той не бѣше толкова добрѣ расположенъ; но надъ тия врѣменни недоразумѣния у Александра зимаше върхъ по-високата грижа за интереситѣ на Руссия и на Европа и едно благородно великодушие къмъ народи и владѣтели. Раздѣление или распокъсвание на Франция и прѣзмѣрно нейно унижение не се съгласявахж съ интереситѣ нито на мира, нито на европейското равновѣсие, нито на самата Руссия. Александръ намѣри и единъ неочакванъ съюзникъ, както въ политичоскитѣ възгледи, така и въ мислитѣ и чувствата си. Тоя съюзникъ бѣше дукъ Уелингтонъ.

Тоя человѣкъ, слѣдъ като съ прусския главнокомандующъ Блихера станж господарь на Парижъ, се показа не по-малко разуменъ политический мжжъ отколкото важенъ военачалникъ. Той, чрѣзъ снисходителностьта си, не само запази въ Парижъ спокойствието и реда, но и извърши дѣлото на окончателния вжтрѣшенъ миръ за Франция. Той бѣше, който ускори възвръщанието на Лудвика въ Парижъ, съ цѣль да не би владѣтелитѣ, които слѣдъ малко щѣхж да влѣзжтъ въ Парижъ, да се намѣрятъ срѣщу въпроси за бждащето французско правителство, както при първото влизание, а срѣщу свършени събития. Съ старанието на Уелингтона състави се министерството на Талейрана и Фуше, чрѣзъ него най-много Алѣксандръ станж

пакь благосклоненъ къмъ Лудвика. Уелингтонъ, като не сподѣляше мислитѣ на политическитѣ мѫже въ Англия, мислѣше, че съ паданието на Наполеона и съ ползитѣ, които доби Англия направо или косвенно отъ първия Парижкий миръ, а послѣ отъ Виенския, бѣше въ сѫщность разрѣшила недоразумѣнията си съ Франция и че въ интереса на Английската политика бѣ за напредъ да не ослабне твърдѣ много Франция въ лика на европейскитѣ държави. Съ тая политика, къмъ която Уелингтонъ привлече малко по малко лишения отъ всѣкакво политическо прѣдначинание Кастелриго, съгласявахѫ се изобщо мислитѣ на Александра и теориитѣ на русската политика. Оттукъ произлѣзе онова съревнование между Англия и Руссия за великодушието къмъ Франция, на което слѣдствие бѣше славний меморандумъ отъ 38/9 Августа на Иоанна Кподистрия, съвѣтникъ тогава при императора, на който главното заключение бѣше: че на Франция не трѣбва да се наложи отъ съюзницитѣ нищо друго освѣнь военното обезщетение и врѣменната окупация. Съ това заключение бѣше съгласно и изявлението на Кастелриго.

Гервинусъ твърди, че скритий нравственъ подбудитель на Александра въ политиката му къмъ Франция бѣше въртящата се оттогава въ ума му идея освобождението на християнския Истокъ отъ Турското иго, че тая идея се е криела и задъ свещения съюзъ и че зарадъ тая идея, която проникваше прѣзъ цѣлия животъ на Каподистрия (казва Гервинусъ), прѣзмѣрно оцѣнявания отъ императора съвѣтникъ, тоя послѣдний, чувствувайки нуждата отъ една силна приятелска държава, която да може да състави противовѣсъ на Англия, както Прусия срѣщу Австрия, щадѣше Франция. До колко това твърдение е вѣрно или погрѣшно, ще се види отъ това, което по нататакъ на приличното мѣсто ще говоримъ за свещения съюзъ и за политиката на Александра спрѣмо християнския Истокъ. Вѣрното е, че Александръ въ политиката си къмъ Франция се водѣше отъ една страна отъ великодушие, а отъ друга страна и отъ здравъ политический разумъ, защото когато нѣмаше да се ползува никакъ Руссия отъ распокъсванието и унижението на Франция, значителна нравственна печалба за нея бѣше да остане Франция въ приличнитѣ граници силна. Това Каподистрия ясно и искренно е заявилъ на Щаина съ думитѣ: Руссия има интересъ да сѫществува Франция силна, за да —

би други държави да располагатъ свободно силитѣ си противъ Руссия".

Но распокъсванието на Франция, както го искаше Прусия, се осуети и поради общото състояние на Германия и особенно поради съревнуванието на двѣтѣ велики сили, Австрия и Прусия. Ако да съществуваше тогава германска държава вжтрѣшно съединена, каквато е сегашната (Германия), присъединяванието на Елзасъ и Лотарингия на такъва Германия щѣше да има и практическо основание. Но срѣщу една Германия раздѣлена и распърсната, каквато основа Европа въ Виенския конгресъ — германский съюзъ (конфедерация) — за такъво присъединяванне не можеше сериозно да се говори Споменжтий прочутий Щаинъ, бивший прусский министръ, който отъ захващанието на голѣмата европейска война противъ Наполеона работѣше повече за общитѣ интереси на Германия въвеждайки нѣмското управление въ нѣмскитѣ земи, които се отнимахж отъ Наполеоновата държава, мислѣше че Елзасъ и Лотарингия трѣбваше да съставжтъ отдѣлна държава, която да се даде на извѣстния австрийский ерцхерцогъ Карлъ, когато Прусия искаше да остави Алзасъ на Вюртембергския наслѣденъ принцъ Франца, зетя отъ сестра на императора Александра, а Лотарингия да присъедини на прирейнскитѣ прусски владѣния. Но на Австрийската политика никой отъ тия планове не се харесваше. Тя искаше съ отниманитѣ отъ Франция земи да задоволи притезанията на помалкитѣ нѣмски държави, за да може въ замѣна да си присъедини земи отъ источната Германия.

Поради това разногласие на двѣтѣ голѣми нѣмски държави, а особенно поради политиката на Александра, къмъ която най-послѣ се присъедини и английската, Прусия, която бѣ напуснжта отъ Англия и слабо и неискренно се поддържаше отъ Австрия, принуди се да се откаже отъ своитѣ притезания. Така се избѣгнж опасностьта за голѣмо распокъсвание на Франция, чрѣзъ което имаше да се откъснжтъ отъ французската държава три милиона граждани, всички французи, ако не всички по язикъ, поне по чувство; това достигнжто на 7/19 Септемврия между силитѣ съгласие за земитѣ що се отнемахж отъ Франция докара послѣдната почти въ границитѣ отъ 1789. Чрѣзъ това съгласие, което на 8/20 Ноемврия се обърнж въ договоръ между съюзнитѣ сили и Франция, послѣдната дър-

жава отстжпваше на Прусия Саарлуи (Saarlouis) и Саарбрюкенъ (Saarbrücken), на Бавария Ландау (Landau), на Нидерландия графството Булионъ и малкитѣ крѣпости Филиповиль (Pilippeville) и Мариенбургъ (Marienburg), на Сардиния оная часть отъ Савоя, която споредъ договора отъ 1792 бѣше оставена на Франция. Единственната разлика по пространство на така ограничената Франция отъ Франция на 1789 бѣше, че нѣкои владѣния вжтрѣ въ французската държава на чужди господарства, находящи се подъ французското покровителство (както Авиньонъ, който бѣше Папско владѣние и Вюртембергското графство Montbeliard) останжхж, както бѣше опрѣдѣлено и отъ първия Парижский миръ, французски провинции. Освѣнь това, Франция се задължи да заплати на съюзницитѣ едно военно обезщетение вмѣсто 1200-тѣ милиона, както искаше Прусия, само 800 милиона, които пакъ, при сключванието на окончателния миръ, се намалихж на 700 милиона; тя се задължи още да повърне ограбенитѣ отъ разни земи и особенно отъ Италия художественни и научни съкровища на първитѣ имъ собственници. Тая несправедлива мѣрка, за която нищо не се казваше въ първия Парижский договоръ, се опрѣдѣли въ вторния договоръ, слѣдъ като генералъ Блихеръ даде примѣръ съ конфискувание незабавно подиръ прѣдаванието на Парижъ всички ограбени отъ пруски земи такива прѣдмети и ги испрати въ Прусия. Най-послѣ, чрѣзъ вторня Парижский договоръ Франция се задължаваше да поддържа на собственни свои разноски 150,000 души съюзна войска въ 17 свои крѣпости и врѣмето за продължение на тая окупация се опрѣдѣли на седъмь години най-много. Но и тоя срокъ се намали, при сключванието на окончателния миръ, на петъ само години (които можехж да се намалжтъ и на три съ одобрението на силитѣ). Окончателното сключвание на мира и подписванието му станж на 8/20 Ноемврия. Между това Лудвикъ XVIII, за да направи по-благосклоненъ къмъ Франция императора Александра, уволни на 7/19 Септемврия съставеното по подбужденията на Талейрана, Уелингтона и Фуше министерство и покани за първъ министръ бившия свой служитель, благородния французинъ Ришелие (Richelieu), и за това почитание, показано къмъ Александра, той биде възнаграденъ съ намаление както на военното обезщетение, така и на окупационния срокъ.

Четворний съюзъ. — Въ сящия день, въ който се сключи вторий Парижский договоръ, четиритѣ велики сили: Руссия, Англия, Австрия и Прусия сключихѫ помежду си съюзъ, чрѣзъ който се задължавахѫ да поддържатъ въ Франция новия установенъ въ нея отъ европейскитѣ сили редъ и чрѣзъ чести свиждания, било на самитѣ владѣтели, било на министритѣ имъ, да съразмишляватъ за благоденствието и безопасностьта на европейския концертъ. Шесть дни подиръ сключванието на тоя четворенъ съюзъ, т. е. на 14/26 Ноемврия, владѣтелитѣ на тритѣ държави Руссия, Австрия и Прусия сключихѫ единъ новъ съюзъ нареченъ' *Свещенний*. Но за него по-добрѣ да се говори подиръ работитѣ на Виенския договоръ.

---

3. Виенский конгресъ и Виенский договоръ.

Работитѣ на конгреса. — Видѣхме вече по-прѣди подъ какви прѣдназначенования почнахѫ работитѣ на Виенския конгресъ и какви прѣпятствия тѣ посрѣщнахѫ и че тия прѣпятствия се изгладихѫ именно при появяванието на Наполеона отново на свѣтовната сцена. Това събитие отъ една страна повърнѫ расклатеното между силитѣ съгласие, а отъ друга страна ускори работитѣ на конгреса, които бѣхѫ се свършили, когато съюзнитѣ войски пакъ навлѣзохѫ въ Франция, слѣдователно много по-рано прѣди сключванието на вторвя Парижский миръ и на Свещенния Съюзъ. Ако говорихме за подробноститѣ на втория Парижский договоръ прѣди да говоримъ за ония на Виенския, причината е, че тоя договоръ, бидѣйки право послѣдствие отъ исхода на войната и свързано непосрѣдственно съ него, уреди просто отношенията между съюзнитѣ сили и отново побѣдената Франция; той нѣма нито голѣмото европейско значение на Виенския договоръ, нито самъ по себе си съставлява особенна важна глава отъ историята и начало на историческа точка, както Виенский, за който говоримъ повече. Работитѣ на конгреса, воденъ подъ прѣдсѣдателството на Моттерниха, като министръ на държавата, въ столицата на която засѣдаваше конгресътъ, раздѣляхѫ се на два класса, на общеевропейски и на частни за отдѣлнитѣ страни въпроси. Отъ тѣхъ първитѣ се разглеждахѫ отъ съвѣта на осьмьтѣ участвовавши въ първия Парижский договоръ сили, и тоя съсѣтъ състa-

вливаше главно конгреса; а ония отъ втория классъ се разисквахѫ и рѣшавахѫ въ особенни секции на конгреса, частнитѣ нѣмски, които не интересувахѫ цѣла Европа, въ една секция (Sous-comité) отъ прѣдставителитѣ на Австрия, Прусия, Бавария, Хановеръ и Вюртенбергъ, на които се прибавихѫ послѣ и прѣдставители отъ всичкитѣ държави, които имаше да съставятъ нѣмската конфедерация; а въ други двѣ секции италиянскитѣ и швейцарскитѣ работи. Съ това раздѣление работитѣ на конгреса и съ изявлението на великитѣ сили, че само ония въпроси имаше да се разискватъ отъ него, които се считахѫ отъ конгреса като узрѣли за рѣшавание, опроверга се надѣждата на по-малкитѣ владѣтели и държави, които се надѣвахѫ, че Виенский конгресъ ще състави единъ паневропейский конгресъ на владѣтели и правителства, въ който всѣкий ще може да защити своитѣ права и претенции.

Полский въпросъ. — Между европейскитѣ въпроси, които сериозно занимавахѫ Виенския конгресъ и още отъ начало прѣдставлявахѫ мѫчнотии за успѣха на работитѣ му, най-главнитѣ бѣхѫ, както видѣхме, Полский и Саксонский. Полския въпросъ ще изложимъ тукъ по-нараспространно, не само защото той е свързанъ съ сѫдбинитѣ на единъ цѣлъ европейский исторический народъ, достоенъ за внимание, наблюдение и симпатия отъ много гледища, но и защото историята на Полша оттогава станѫ важна глава отъ историята на руската държава, а още повече, защото работитѣ по историята на Полша отъ началото на вѣка до Виенския конгресъ рисуватъ достатъчно хубаво характера на великия и благороднѣйшия отъ монарситѣ прѣзъ тоя периодъ, на Русския императоръ Александра.

Ако името на Полша и да се заличи (1795) прѣзъ станалитѣ три едно подиръ друго раздѣления въ годинитѣ 1773, 1793 и 1795 отъ тритѣ съсѣдни велики държави отъ списъка на държавитѣ въ Европа, Поляцитѣ обаче не прѣстанахѫ да сѫществуватъ като народъ и народъ исторический, който, при всичко че прѣнасяше неволи и нещастия, но се въодушевляваше отъ желанието на народно възраждание. Наполеонъ, който покровителствуваше малкитѣ държави и народи само тогава, когато тѣ му служехѫ за органи на политическитѣ му планове, слѣдъ голѣмитѣ побѣди, които бѣ спечелилъ противъ държавитѣ, които бѣхѫ раздѣлили Полша, най-

малко се погрижи за Полша. Само около края на 1806, прѣди още да се свърши войната му противъ Прусия и Руссия, прѣвзимайки Варшава, призова полския народъ на борба за свобода. Подиръ окончателната побѣда противъ прусцитѣ и русситѣ, отъ отнетитѣ отъ Прусия чрѣзъ Тилзитския миръ Полски провинции той създаде голѣмото Варшавско графство, което съедини съ Саксония чрѣзъ личното съединение на владѣтеля, а въ 1809, чрѣзъ Виенския миръ, уголѣми значително тая държава, като ѝ придаде отнетата отъ Австрия западна Галиция. Нѫ отъ присъединенитѣ на Руссия земи Наполеонъ не отне нищо по Тилзитския миренъ договоръ, а по Виенския договоръ той ги уголѣми съ присъединяванието на източна Галиция. Обаче отъ 1811, отъ когато отношенията му съ Руссия охладнѣхѫ, Наполеонъ почнѫ да мисли за походъ противъ Руссия и, за да се възползува отъ Поляцитѣ въ тоя походъ, разпръснѫ между тѣхъ идеята за възстановление на полската държава въ старитѣ ѝ народни граници. Тогава именно и императоръ Александъръ най-напрѣдъ обѣща на Поляцитѣ народна независимость и политическа самостоятелность подъ покровителството на Руссия. Слѣдующата година самъ Александръ отиде въ Варшава и, за да прѣдвари нѣкакъ влиянието на Наполеона върху Поляцитѣ, захванѫ дѣятелно да работи за възстановяванье на полското царство. Мнозина отъ крайнитѣ отечестволюбци Поляци се изпълнихѫ тогава съ надѣжди за пълно възстановление на полската държава въ граници по-широки отъ оння прѣди раздѣлението на 1773, искахѫ дори не лично, а просто династическо съединение съ Руссия чрѣзъ въздиганието една държава и династия Романовска, която да съставлява съребърна линия отъ императорския Русский домъ.

Но нашествието подиръ малко на французската войска обърнѫ умоветѣ на Поляцитѣ къмъ Наполеона, който почти съ цѣлата останѫла континентална Европа воюваше противъ Руссия, и възбуди народния имъ ентусиазмъ; народний съвѣтъ въ Варшава прогласи възстановлението на полското кралство или по-право на полската република, както се наричаше тая държава прѣди раздѣлението ѝ поради избираемостьта на краля. Обаче самъ Наполеонъ, не желайки да се обвърже така по полския въпросъ спрѣмо Руссия въ по-нататашнитѣ прѣговори за миръ, заяви, че имайки прѣдъ видъ Австрия, не

коже да се съгласи да се възстанови полската република въ цѣлото ѝ прѣжне пространство. При всичко това Поляцитѣ храбро се бихѫ въ редоветѣ на французската войска противъ Руссия. а послѣ и противъ нейнитѣ съюзници. Но императоръ Александръ, и при такъвото поведение на Поляцитѣ, останѫ вѣренъ на първоначалния си планъ, и слѣдъ свършването на войната, въ Виенския конгресъ искаше да осѫществи възстановлениецо на полската държава като отдѣлно кралство съ граници отъ земитѣ, раздѣлени по-прѣди между тритѣ държави, и съединено лично съ Руссия подъ скиптра на всероссийския императоръ, който така ставаше и се наричаше краль на Полша. Чрѣзъ тая комбинация Александръ — най свободолюбивий тогава отъ всичкитѣ Европейски владѣтели — отъ една страна искаше да испълни вѣрно и благородно най-благороднитѣ си намѣрения споредъ по-прѣди дадени обѣщания, а отъ друга страна, чрѣзъ личното съединение на Полша съ русската държава, разширочавайки границитѣ на тая държава, да удовлетвори националното честолюбие на руссkия народъ, който бѣ далъ толкова жертви за свободата на Европа.

Искането на Александра не само отъ вѫтрѣшния свой образъ и нравственнитѣ си побуждения, но и отъ външния си политический видъ, който неприятелитѣ на Руссия можехѫ да характеризиратъ като распространение на граници, стѫнѫло подъ булото на създавание нова държава, бѣше, бесприкословно, и разумно и най-справедливо, защото ставаше отъ единъ владѣтель, който бѣ направилъ толкова услуги на Европа, когато Англия заедно съ завладѣванието на Малта зимаше и покровителството на Ионийскитѣ острови, а другитѣ държави, велики и малки, си завиждахѫ една на друга за придобивание земи възможно по-пространни при раздѣлението плячката отъ Наполеоновата държава. При всичко това, обаче, снисходителнитѣ искания на Александра посрѣщахѫ голѣми възражения отъ страна на дотогавашнитѣ съюзници. Прусия, както видѣхме, не само никакъ не прѣпятствуваше на плана на Александра, но и неочаквано се отказваше отъ по-прѣдишнитѣ си притезания за полски провинции, за да си присъедини, съ съдѣйствието на Александра, цѣлото Саксонско кралство. Обаче политиката на другитѣ сили въ тоя въпросъ бѣше неприятелска къмъ Руссия. Англия, имайки прѣдъ видъ, че Руссия въ врѣмето на французската революция и на Наполеоновата империя бѣше

расширила своитѣ завоевания къмъ сѣверъ и къмъ югъ чрѣзъ присъединяванието на Финландия и нѣкои земи около Черно море, особенно на Бесарабия, въ по-нататашното расширение на русската държава чрѣзъ съставянието на едно полско кралство и въ надмощието ѝ спрѣмо Австрия и Прусия виждаше гомѣми опасности за европейското равновѣсие. Кастелриго мислѣше, че чрѣзъ такъво едно расширение както Австрия така и Прусия щѣли да дойдѫтъ до положение да зависѭтъ отъ Руссия, въ каквото положение бѣ достигнжла Реинската федерация и Италия спрѣмо Франция, и за избѣгвание на тая опасность считаше необходимо ограничението на Руссия съ Вистула. Меттерняхъ сѫщо силно се противѣше на русскитѣ домогвания не само за това расширение на границитѣ, но и за създаванието въ центра на Европа държава надарена съ либерални учрѣждения и въ състояние да прѣдаде заразата на революцията на околнитѣ съсѣдни държави и страни. Такъвъ страхъ се прѣструваше че има австрийский министръ, който се движеше единственно отъ завистъ къмъ Руссия, който настоятелно съвѣтваше първия Прусский министръ Ардемберга да съдѣйствува за ограничение притезанията на Руссия, „за да не би чрѣзъ такъво небрежение да станѣли отговорни прѣдъ бѫдащето".

Достойно за забѣлѣжвание е, че и най-важнитѣ съвѣтници на Александра, Несселроде, Поццо ди Борго и Каподистрия не одобрявахѫ, отъ гледището на русскитѣ интереси, плана за основавание полско кралство, мислѣйки че на една полска държава съ либерални конституционни и народни учреждения русский народъ щѣлъ да завижда и тя щѣла да стане източникъ на опасности за вѫтрѣшното спокойствие на Руссия, отъ друга страна тя щѣла постоянно да искушава поляцитѣ за съвършенно отдѣлявание отъ Руссия. Самъ Щаинъ не само отъ нѣмско и европейско гледище считаше границитѣ, които Руссия искаше, като сгодни за нападание противъ съсѣдитѣ, но и основаванието полска държава, лично съединена съ Руссия, считаше за дѣло измамливо и врѣменно, което щѣло да се свърши споредъ обстоятелствата: или съ пълно отдѣлявание отъ Руссия, или (както дѣйствително и станѫ по-късно поради погрѣшкитѣ на самитѣ поляци) съ пълно подчинение и присъединение. Но императорътъ, безъ да слуша нито тия мнѣния нито прѣдставленията на домашни и сродници, останѫ непрѣклоненъ на своя планъ, и въ даденитѣ на Чарторжский и на

храбритѣ останки отъ полскитѣ дружини на Наполеона обѣщания за полския народъ, като противопоставяше на тия прѣдставления всѣкога *„свѣтлината на вѣка“*, както той наричаше либералнитѣ учреждения, а противъ прѣдлаганитѣ отъ Талейрана, особено въ Саксонския въпросъ, *начала на монархическата* власть и на *публичното право* (Droit public, не, разбира се, на народитѣ, а на династиитѣ) той противопоставяше националното възстановление на народитѣ. Когато най-послѣ императорътъ заплаши съ разтурвание на конгреса, склюjчи се тайний троенъ съюзъ противъ Руссия и Прусия (в. стр. 83). Обаче тоя съюзъ не пристѫпи отъ съглашения и съзаклятие къмъ дѣла, защото никой никакъ не желаеше войната нито смѣеше да земе страшната отговорность за начевание на нова голѣма европейска война; самъ Александръ се показа по-късно по примирителенъ; а както видѣхме, появяванието слѣдъ малко на свѣтовната сцена на Наполеона още повече изглаждаше намѣреното срѣдство за примирение между дотогавашнитѣ съюзници. Русский императоръ прибѣгнѫ до отстѫпвание нѣкои полски земи на Прусия, за да намали и тая сила своитѣ притезания относително Саксония. Сѫщо и полскитѣ земи отъ Галиция, които по-напрѣдъ принадлежехѫ на Австрия, заедно съ отстѫпената на Руссия отъ Наполеона чрѣзъ Виенския договоръ отъ 1809 часть отъ Галиция, се дадохѫ пакъ на нея. Отъ останѫлитѣ на Руссия части състави се *Полското Кралство*, като получи императоръ Александръ титлата *Полский Краль*.

Това полско кралство, за вѫтрѣшната организация на което ще се говори по-нататакъ, когато ще се говори за Руссия, така както се основа отъ Виенския конгресъ, обемаще по-голѣмата часть отъ Полша съ столица Варшава, но то само отчасти испълняваше благородното желание на императора Александра за въстановлението на полската нация. Полша по Виенския договоръ оставаше въ сѫщность раздѣлена и за това раздѣление отговорна прѣдъ историята е Европа, а не Руссия. Но тая отговорность на Европа, а особенно на австрийската и английската политика, става още по-тежка, когато человѣкъ си помисли, че, ако Полша бѣ станѫла политически въ всичката си цѣлость както желаеше Александръ, твърдѣ е възможно, че по-късно не щѣхѫ да сполѣтѭтъ тоя народъ злощастията,

които докарахѫ политическото му унищожение. Но за това ще говоримъ на друго мѣсто. Чудно създание на Виенския конгресъ бѣше и малкото „свободно Полско господарство Краковъ“, което останѫ съвършенно свободно и независимо подъ покровителството на тритѣ съсѣдни държави, запазено отъ една страна като останка отъ по-прѣди свободната полска държава, а отъ друга страна имаше при първъ сгоденъ случай да се присъедини къмъ нѣкоя отъ тритѣ сили. Така се рѣши полский въпросъ (21/3 Маия), слѣдъ като въ договора се прѣдвидѣ и распоредбата, споредъ която „Полящитѣ подданници на Руссия, Австрия и Прусия ще иматъ народни прѣдставителства и национални учреждения, които ще бѫдѫтъ уредени споредъ вида на политическото сѫществувание, който всѣко отъ правителствата, на които сѫ подчинени Полящитѣ, би намѣрило за сгодно да имъ даде“. Обаче отъ тритѣ правителства само онова на императора Александра испълни това условие точно и свободно. Полша бѣше единственното обезщетение, което се даде отъ Виенския конгресъ на Руссия срѣщу тия така благородно испълнени условия, една страна съ население отъ три милиона, когато обезщетенията, които се дадохѫ на Австрия въ Германия, Италия и Полша имахѫ население десеть милиона, а ония на Прусия въ Германия и Полша 5,362,000 (1).

Саксонский въпросъ и обезщетенията на Прусия. — Рѣшението на Полския въпросъ ускоряваше рѣшението на Саксонския въпросъ. Защото Прусский краль, слѣдъ направенитѣ отъ императора Александра отстѫпки въ Полския въпросъ, получвайки отъ Полша великото Позпанско (Posen) херцогство, часть отъ Варшавското херцогство и западна *Прусия* съ градоветѣ Торнъ и Данцикъ, намали притезанията си върху Саксония, като се отказа особенно отъ притезанието да присъедини цѣлото това кралство на Прусия и се задоволи съ присъединяванието почти на половината Саксония къмъ прусската държава съ 700,000 души население. При това Прусия придобиваше отново другитѣ изгубени по Тил-

(1) Нѣмский историкъ Иегеръ, както и други нѣкои, казва, че отъ Виенския договоръ най-много била се въсползувала Руссия, защото си присъединила Финландия. Това не е вѣрно и показва само злобата на нѣмцитѣ къмъ славянитѣ. Присъединението на Финландия къмъ Руссия, или завоеванието на първата отъ послѣдната, станѫ въ 1808, когато Виенский договоръ се сключи въ 1815. — Прѣвод.

ântския договоръ земи съ нови присъединения въ оттатакъ Реинскитѣ земи (особенно Колония и Требиръ) и отстжпената вече по Килския договоръ (14/26 Януария 1814) отъ Швеция на Дания Шведска Померания. Послѣдната Дания прѣди малко бѣше прѣдала на Хановеръ въ замѣна на графството Лауембургъ. Хановеръ пъкъ ѭ даде на Прусия въ замѣна на източна Фризия, лежаща на истокъ отъ Холландия при Нѣмско море, която до 1807 принадлежеше на Прусия, послѣ ѭ отне отъ нея Наполеонъ и ѭ присъедини на Холландия, а въ 1810 на Франция. Освѣнь тѣхъ, и Швейцарский Невшатель (Neuchâtel, Neuenburg), който отъ 1707 бѣше станалъ наслѣдственно владѣние на Прусия, а въ 1806 бѣше отнетъ отъ Наполеона и съставляваше частно графство подарено на генерала Бертие (Berthier), съедини се *лично* съ кралство Прусия подъ качество и име Швейцарский кантонъ (Canton).

Но всичкитѣ значителни присъединения, които се направихж на Прусия, счетохж се отъ нѣмско, особенно отъ прусско, гледище за малко и нищожно обезщетение срѣщу голѣмитѣ жертви, които даде тая държава прѣзъ годинитѣ 1813—14—15 за освобождение на Германия и на Европа отъ Наполеоновото владичество, и които бѣхж по-голѣми отъ направенитѣ отъ всѣка друга държава прѣзъ тия години. Прусия не само не получи пространството на владѣнията, което имаше въ 1805, но нито нѣкое закржгляване на границитѣ си. Така тя останж раздѣлена на двѣ голѣми части (източна и западна), раздѣлени една отъ друга отъ много други държави и чужди владѣния. Обаче и това положение на Прусия, което се простираше съ нѣкои прѣкъсвания отъ прѣдѣлитѣ на Руссия до Франция, прѣдназначаваше тая държава, дори отъ просто географическо гледище, за владѣтелка на сѣверна Германия.

Обезщетение на други нѣмски държави и на Австрия. — Отъ второстепеннитѣ нѣмски държави Бавария, която цѣли осъмь години бѣше съюзница на Наполеона и само четири мѣсеца участвува въ съюза противъ него, повърнж наистина по-голѣмата часть отъ присъединенитѣ ѝ посрѣдствомъ Наполеона земи на първитѣ имъ господари, но не само часть отъ тѣхъ задържа, а и за отстжпенитѣ поиска и получи отъ конгреса едно богато възнаграждение. Тая щедрость къмъ Бавария бѣше послѣдствие отъ възобновенното тѣсно споразумѣние между Бавария и Австрия, която искаше да има и задържи

Бавария въ южна Германия като вѣренъ и силенъ съюзникъ противъ укрѣпената въ сѣверна Германия Прусия. Не само прускитѣ въ южна Германия франкски владѣния отъ Анспашъ и Байреутъ (Baireuth), които отъ 1806—7 бѣхѫ присъединени отъ Наполеона на Бавария, се задържахѫ като Баварски владѣния но и прибавихѫ ѝ се Асафенбургъ и Вюртсбургъ, както и прирейнский Палатинатъ. Вюртембергъ и Баденъ сѫщо задържахѫ отстѫпенитѣ имъ посрѣдствомъ Наполеона въ Швеция Хабсбургски владѣния. Обаче за тия свои жертви, както и за оставянието Белгия на кралството Нидерландия, Австрия много богато биде възнаградена. Тя не само придоби отново бившитѣ нейни отсамъ Алпитѣ, Тиролъ и старитѣ Хабсбургски владѣния около Бригантското (Bodensee) езеро, още и прѣобърнѫтата отъ 1803 въ свѣтска епископия Салисбургъ, но си присъедини най-хубавитѣ земи отъ горня Италия (Ломбардия и Венеция), още Далмация и Иллирийскитѣ провинции, а въ Полша отново придоби източна Галиция и часть отъ западна. Получи и правото за присъединяванне графството Парма и Плацентия (Пиаченца) когато прѣстолътъ овдовѣе. Съ изгубванието на Белгия и на земитѣ лежащи около Рейнъ и въ Швеция, далечь отъ центра на държавата и отдѣлени чрѣзъ чужди владѣния, и съ присъединяванието на казанитѣ нови земи, Австрия, въ противоположность на Прусия, съставляваше държава голѣма, *външно*, сирѣчъ географически, гѫста и окрѫгла и отъ много мѣста оросявана отъ море.

За Германия изобщо. — Въ Германия много отъ създаденитѣ посрѣдствомъ Наполеона държави (кралството Вестфалия, голѣмитѣ херцогства Бергъ, Вюртсбургъ и Франкфуртъ) се унищожихѫ Но много отъ станѫлитѣ въ тая страна промѣнения отъ врѣмето на французската революция и на империята останѫхѫ. Унищоженитѣ отъ Франция съ стотини малки държави не се възобновихѫ и обърнѫтитѣ въ нѣмски земи не се повърнѫхѫ на католическата Църква. Сѫщо императорскитѣ градове, които бѣхѫ присъединени на съсѣднитѣ държави, не получихѫ отново първата си свободна политическа организация освѣнь Бремъ, Хамбургъ, Любекъ и Франкфуртъ. Бавария, Саксония и Вюртембергъ, които въ врѣмето на Наполеона бѣхѫ въздигнѫти въ кралства, сѫщо и възведенитѣ отъ Наполеона въ голѣми графства държави Хесенъ Дармщатъ, двата Мекленбурга

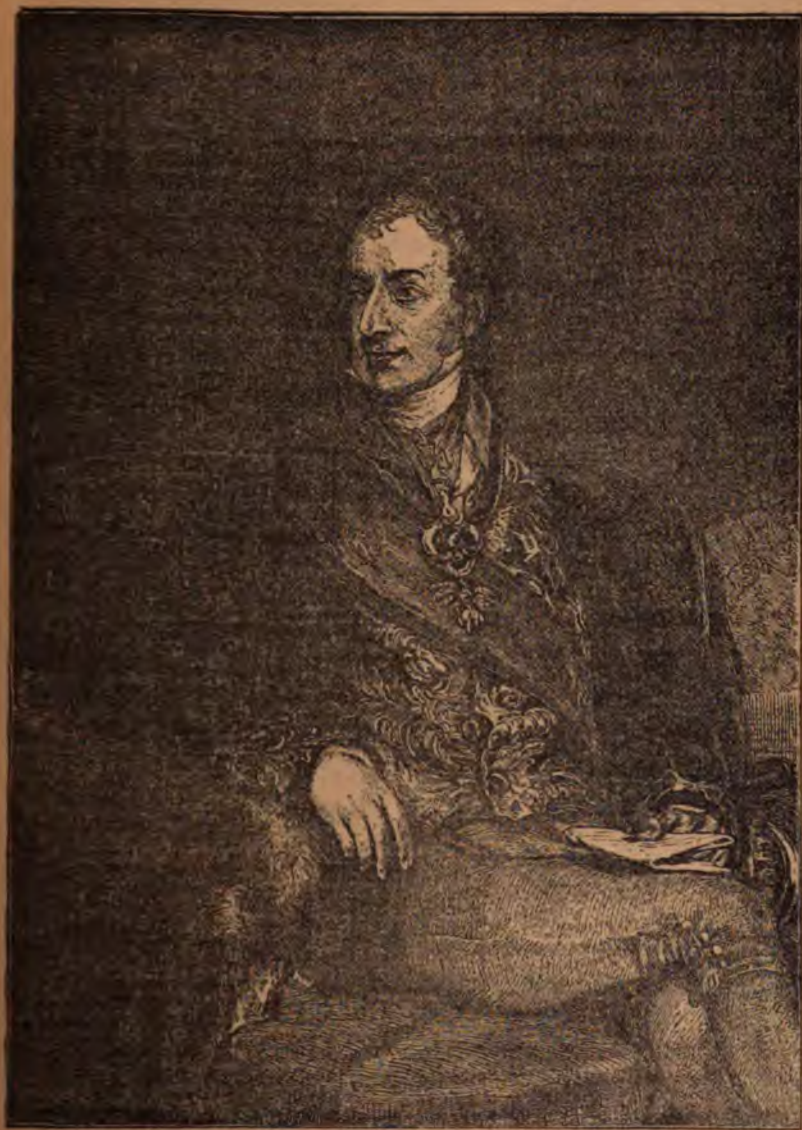

Князь Меттернихъ.

и Олденбургъ, оставихх такива. Една комисия състояща отъ прѣдставители на Австрия, Прусия, Англия и Русия и съ сѣдалище въ Франкфуртъ се натовари да уреди въпроситѣ по териториалнитѣ измѣнения и опрѣдѣлението на границитѣ.

Кралството Нидерландия. — Въ Виенския конгресъ, съгласно съ свѣтитѣ въ първия Парижский договоръ прѣдварителни рѣшения, Белгия, която до 1794 бѣше австрийско владѣние, завзета оттогава отъ Франция, съединена сега съ Холландия, състави кралството *Нидерландия* подъ Оранжския домъ, на който отъ 1582 (отъ Оранжский I) принадлежеше по наслѣдство титлата главенъ управитель на Холландия. Съ тая нова държава се съедини лично голѣмото херцогство Люксембургъ заедно съ Лимбургъ, който инакъ съставляваше държава отъ нѣмската Федерация, на която тава ставаше членъ и Нидерландский краль като великъ Люксембургский графъ.

Италия. — Въ Италия разнитѣ унищожени отъ Наполеона династии получихх отново държавитѣ и династиитѣ си съ нѣкои разширечения. На кралството Сардиния, което се повърнх на Виктора Еммануила I, освѣнь прѣжнитѣ владѣния, прибави се като особенно графство и републиката Генуа. А видѣхме, че чрѣзъ втория Парижский договоръ на тая държава се присъединихх Ницца и Савоя. Това уголѣмение на тая държава станх особенно по искането на Англия, която чрѣзъ създаването на една италиянска държава колко—годѣ силна при прѣдѣлитѣ на Франция искаше да сжществува една силна прѣграда срѣщу нападенията противъ Италия на тая държава. Голѣмото графство Модена се даде на Францисканъ IV, потомъкъ на исчадения отъ Наполеона Естский графъ Ираклея, а голѣмото графство Тоскана на Фердинанда, брата на Австрийския императоръ Франца. Графството Парма и Пияченца се даде, съгласно условията на Парижския миръ, на императрицата Мария Луиза, съпруга на Наполеона, която бѣ си задържала титлата императрица и величество. Държавата на Мария Луиза бѣше, споредъ распоредбитѣ на Виенския договоръ, наслѣдственна, която щѣше да прѣмине на сина ѝ, а въ случай прѣкратяване на наслѣдственния домъ, правото на наслѣдство прѣминуваше на австрийския домъ. Обаче противъ тая распоредба на договора силно протестира кральтъ на Испания, която за това и за исключването ѝ отъ лика на великитѣ

сили не подписа Виенския договоръ. Испанский краль протестираше за правата върху казаното графство на Испанската принцеса (infanta) *Мария Луиза* Бурбонска, дъщеря на Испанския краль Карла, която въ врѣмето на Наполеона бѣше *Етрурска кралица*, защото на нея по право на наслѣдство принадлежеше графството Етрурия. Поради тоя протестъ, слѣдъ двѣ години (1817), чрѣзъ единъ частенъ договоръ между Франция, Австрия и Испания се видоизмѣни условието отъ Виенския договоръ, което се отнасяше до графството Парма, споредъ исканието на Испания. Споредъ новия договоръ унищожаваше се правото на наслѣдство на Мария Луиза, а слѣдъ нейната смърть държавата прѣминуваше на Испанската Мария Луиза или на нейнитѣ наслѣдници, а въ случай прѣкратяванне на тоя домъ, Парма прѣминуваше на Австрийския домъ, а Пияченца на Савойския домъ. А на спомената Мария Луиза Бурбонска се даде отъ Виенския договоръ графството Лукция, което послѣ, подиръ смъртьта на императрицата Мария Луиза (1847), споредъ условието на току що споменатия договоръ се съедини съ графството Парма. Малката република Св. Маринъ остана като свободна държава.

Папската държава и Неаполъ. — Чрѣзъ Виенския договоръ Папа Пий VII придоби отново своята папска държава съ всичкото ѝ прѣжне пространство освѣнъ малката часть отъ лѣвия брѣгъ на Падъ; той получи и правото да държи стража въ Феррара. Обаче Папата настояваше да му се повърнатъ прѣжнитѣ въ Франция Папски владѣния Авиньонъ и Бенесинъ, както и възстановяванието на католическитѣ въ Германия владѣния. Но нито французский краль нито нѣмскитѣ владѣтели не признаха притезанията на Папата. А Неаполъ и Сицилия, като съставиха пакъ кралството на двѣтѣ Сицилии, се дадоха на Фердинанда IV.

Англия. — Англия освѣнъ Малта получи и много важни Холландски колонии въ Гвайяна и при носа Добра Надѣжда, още и много острови къмъ западнитѣ Индии, принадлежащи по-прѣди на Франция; тя задържа и отстжпения ѝ прѣзъ 1814 отъ Дания островъ Херголандъ, и по тоя начинъ увеличи твърдѣ много своята морска държава и усили всемірната си търговия. Много важна печалба за Англия бѣше и турянието подъ нейно покровителство Йонийскитѣ острови, слѣдъ като на-

праздно орденътъ на Иоанититѣ бѣ поискалъ Керкира да се направи папско владѣние, като обезщетение за Малта, направдно и Каподистрия се бори, за да се образува отъ Йонийскитѣ острови една свободна гърцка държава (в. по-долу). При това английский краль придобиваше отново и въздигнатия въ кралство и уголѣмения съ нови владѣния Хановеръ.

Швейцария, Дания, Швеция, Испания и Португалия. — Швейцария придобиваше отново отнетитѣ отъ Франция Валийски (Wallis Uallais) окржзи, Женева и Найенбургъ, (който, както се каза, задържа личното си съ Прусия съединение) и признаването постоянната неутралность и федеративното управление отъ 22-та кантона. Това управление, което въ врѣмето на Наполеона се основаваше на една нераздѣлна република, бѣше впослѣдствие *държава* федеративна, сега станж *федерация* отъ независими държави, въ която единственни елементи на политическо единство бѣхж сжществуването на федеративна войска и еднаквостьта на външната политика. Личното съединение на Швеция съ Норвегия, за което се говори по-напредъ (в. стр. 77), се подтвърди отъ Виенския конгресъ. А Дания, която вмѣсто Норвегия получи Шведска Померания, замѣни послѣднята съ Прусия за Лауенбургъ.

Испания и Португалия нито зехж нито дадохж нѣщо въ конгреса. Само Испания се задължи да повърне на Португалия пограничния градъ Оливенца.

Основаването на Нѣмската Федерация. — Такива изобщо бѣхж рѣшенията и распоредбитѣ на Виенския договоръ, които се отнасяхж до възстановяването на държавитѣ и на владѣтелитѣ и на станжлитѣ между тѣхъ териториялни разширочения и измѣнения. Както става явно отъ казаното до тукъ, Виенский конгресъ не се занима съ вжтрѣшната политика на държавитѣ, съ вжтрѣшната сирѣчь организация на всѣка държава. Такъво нѣщо станж само за Германия. Но и за неж рѣшенията и распоредбитѣ станжхж, както казахме, въ една особенна комисия състояща отъ прѣдставителитѣ на нѣмскитѣ държави, отначало само отъ Австрийский, Прусский, Баварский, Хановерский и Вюртемберский, а послѣ и отъ всички други държави, които имаше да съставжтъ членоветѣ на организующата се федерация. Въ Германия мнозина имахж и явно искаазвахж разни мнѣния за прѣустрой-

вание на Германия въ едно политическо единство и за урежданиe взаимнитѣ отношения на разнитѣ нѣмски държави. Нѣмский народъ, който чрѣзъ горѣщото отечестволюбие, голѣмитѣ национални борби и голѣми жертви толкова силно бѣше спомогнѫлъ за националното освобождение на Германия, въодушевляванъ отъ сѫщото чувство на отечестволюбие, справедливо притезаваше като замѣна на тия борби и жертви да види Германия политически обединена и чрѣзъ обединението да стане силна и уважавана въ лика на народитѣ. Владѣтели и правителства на нѣмски земи, особенно Прусский краль, като призовавахѫ народитѣ на борбата за освобождение на Германия, бѣхѫ обѣщали, че ще работѭтъ за такъво обединение на Германия. Оттукъ и въ Виенския конгресъ, когато станѫ дума за уреждание работитѣ на Германия, особенно за взаимнитѣ отношения на държавитѣ, положи се и въпросътъ за политическото обединение на Германия. При осветяваниe на това обединение не може вече да става дума за въздигание отново старата империя на светата Римска империя подъ Хабсбурския домъ. Противъ това възстановяваниe, освѣнь много други важни причини и съображения, за които ще се говори по-нататакъ, когато ще говоримъ за Германия, бѣхѫ самитѣ сключени между Прусия и Австрия прѣзъ годинитѣ 1813 — 1814 въ Теплицъ, Шомонъ и Парижъ съглашения, въ които двѣтѣ сили бѣхѫ се съгласили помежду си да не позволѭтъ възстановяването на империята. Инакъ тоя естественъ и логический ходъ и това развитие на работитѣ исключавахѫ съвършенно всѣка политическа комбинация, споредъ която една голѣма и силна нѣмска сила, каквато бѣше станѫла Прусия политически и морално чрѣзъ голѣмитѣ си борби за свободата на Германия и чрѣзъ инициативата не веднъжъ бѣше упражнила прѣзъ врѣмето на тия борби, щѣше да се задължи да признае на която и да е нѣмска държава върховната хегемония на Германия и оттукъ проистекающето господство надъ Прусия.

Австрия, както на дълго обяснихме въ **Въведението**, и много по-рано отъ званичното унищожение на светата Римска империя бѣше прѣстанѫла да бѫде сила и държава чисто нѣмска, която да може да съставлява центъръ и ядка на едно обединено нѣмско господарство. Сега наистина тя излѣзе отъ конгреса много по-голѣма и по силна, но нейната сила лежеше главно вънъ отъ Германия. Нѣмското ѝ население бѣше много

по-малко отъ онова на Прусия. Поданницитѣ не нѣмци състояхѫ отъ много и разни племена, завистливи помежду си, които нѣмахѫ никаква друга съединителна свързка съ Германия освѣнь общностьта на Хабсбургската династия. Но Германия отъ 1813—15 не бѣше вече Германия на владѣтели и династически домове, а Германия отъ единъ нѣмский народъ, който дълбоко чувствуваше националното си сѫществувание, свободата и назначението си. Въ войната противъ Наполеона Австрия не воювá никакъ като нѣмска държава, а като Хабсбургска държава. Възванията къмъ нѣмския народъ ужъ за нѣмска свобода, по случай войната отъ Наполеона въ 1809, намѣрихѫ слабъ отзивъ между нѣмския народъ, когато възванието прѣзъ 1813 на Прусския краль тоже за нѣмска свобода повдигнѫ ентусиазма въ Германия и на нѣмския народъ въ борбата за свобода. Самитѣ Австрийски нѣмски народи никакъ не се въодушевлявахѫ отъ оня въсторгъ за свобода, който бѣ испълнилъ Прусия и другитѣ сѣверни нѣмски земи. Като центъръ и ядка на националнитѣ идея, свобода и обединение въ тия борби бѣше се отличила Прусия. Прусский краль, а не Австрийский императоръ, бѣше призовалъ нѣмския народъ въ борбата за свобода. Прусия съставляваше славното настояще и желателното бѫдѫще на Германия, срѣщу Австрия олицетворяюща безславното минѫло, „светата Римска държава на нѣмския народъ“. Самото Австрийско правителство, като да се отказваше нравствено отъ Германия, бѣше се погрижило и въ войнитѣ противъ Наполеона и въ договоритѣ по тия войни да стане държава чисто династическа, която да гледа да разширочи своитѣ владѣния (особенно не нѣмскитѣ) и да жертвува Белгия и своитѣ *нѣмски* владѣния около Рейнъ, за да си присъедини италиянски земи. И като че въ знакъ на чисто династическия характеръ на държавата промѣни дори и слабо напомнювающата нѣмщината титла на императора отъ св. Рим държава на *Нѣмската нация* съ *Австрийский* императоръ. Сега тя не можеше нито искаше да замѣни Австрийската империя съ Нѣмска, напротивъ искаше, като Австрийска държава да владѣе дѣйствително въ Германия, да подчини нѣмската нация на своята многорасклонена династическа държава. При това, една нѣмска империя, за да отговаря на сегашнитѣ изисквания на нѣмския народъ, трѣбаше да бѫде свободолюбива и съ свободолюбиви учреждения и на такъва свободолюбива

(либерална) държава да се подчиняватъ Хабсбургскитѣ земи, тогава когато отмъстителната австрийска политика, прѣслѣдвайки всѫду либералнитѣ идеи, особенно въ Германия, искаше да приспособи въ послѣднята австрийската политическа система. Какъ и по какъвъ начинъ вървѣше австрийската политика за постигание тая двойна цѣль на политическия деспотизмъ въ Германия, за това ще говоримъ на друго мѣсто.

Срѣщу тая династическа държава, Прусия, която напуснѫ повечето отъ Полскитѣ си владѣния и бѣ се уголѣмила чрѣзъ присъединяване на нѣмски земи, и отъ просто дори етнологическо гледище съставляваше ядката на бѫдящето обединение на Германия въ една нѣмска държава. Обаче по врѣмето на Виенския конгресъ, при всичкитѣ си национални стремления, националната политика и нравственното прѣвъсходство, не бѣше още достатъчно силна материално, за да поиска званично за себе си хегемония въ Германия.

Това положение на Австрия и Прусия помежду имъ и спрѣмо Германия съставляваше най-мѫчната страна на нѣмския въпросъ за образувание една Германия политически обединена. Силно вѫтрѣшно единство бѣше невъзможно, додѣто сѫществувахѫ заедно двѣ държави, отъ които всѣка една притезаваше хегемонията за себе си или поне не разбираше да се подчини подъ хегемонията на другата, и, за да употрѣбимъ остроумното мисленно прѣдставление на единъ политический мѫжъ, Германия спрѣмо Австрия и Прусия приличаше на кола карана отъ два коня, които вървѫтъ по сѫщата посока, но отъ които единий билъ впрѣгнатъ прѣдъ колата, а другий задъ нея. Най-горѣщитѣ поклонници на обединението, чрѣзъ прѣдлаганитѣ отъ тѣхъ неприспособими планове, признавахѫ дѣйствително невъзможностьта му. Каква практическа стойность напр. можеше да има прѣдлаганото отъ горѣщия отечестволюбецъ журналистъ Герп (Goerres) обединение, споредъ което Австрийский императоръ трѣбаше да се нарича Германский императоръ, а Прусский *краль—Германский краль?*

Съвършенно по-практическо, не наистина отъ национално, но поне отъ просто политическо гледище, щѣше да бѫде, ако можеше да се сполучи едно рѣшение, споредъ което Германия да се раздѣли на два пояса, на сѣверенъ подъ хегемонията на Прусия и на юженъ подъ хегемонията на Австрия. Но едно такъво рѣшение, което да раздѣля Германия

на двѣ части, на едната отъ които щѣше да владѣе една държава по прѣимущество не нѣмска, щѣше и нравственно и материално да осуети истинското и национално обединение на нѣмския народъ. При всичко това, обаче, единъ добъръ поясъ на енергия и политическо прѣвъсходство за една държава, съставляюща нравственно и национално ядката на нѣмското обединение, можеше до нѣкадѣ да послужи като точка на бѫдѫще развитие въ тоя смисълъ. Такъво врѣменно рѣшение прѣслѣдва дълго врѣме и Прусия. Прусия, която още при сключването на договора въ Базилия (1795) водѣше съ Франция прѣговори въ името на цѣлата отсамъ Реинъ сѣверна Германия, виждаше се че работѣше за укчаване на политическото ѝ положение въ сѣверна Германия, та затова въ всичкитѣ свои съюзи отъ 1813 съ Руссия и послѣ съ другитѣ държави (сирѣчъ въ Калицкия договоръ, който се сключи съ Руссия, въ Теплицкия, Шомонския и Парижския договори) искаше да въспрѣ възстановяването на империята, която, подъ единъ австрийский владѣтель, можеше да повреди на положението на Прусия въ сѣверна Германия, и нищо не споменуваше за Прусска хегемония или империя, за която не бѣше приготвена. Така положението на Прусия спрѣмо въпроса за нѣмското обединение бѣше въобще отрицателно и отчасти противодѣйствующе. При такъво състояние на работитѣ, каквото и да било обединение на Германия по необходимость щѣше да бѫде вѫтрѣшно слабо и безсилно, сѫществующе повече по име и по форма и направено за външно формално удовлетворение на националното общественно мнѣние въ Германия. Единственната форма, която бѣхѫ измислили политическитѣ мѫжье на нѣмскитѣ държави въ Виенския конгресъ, бѣше *Германската Федерация*, чрѣзъ която независимитѣ владѣтели и свободнитѣ нѣмски градове се съединявахѫ въ единъ постояненъ политический съюзъ (*Bund*), който имаше за цѣль запазванието външната и вѫтрѣшната сигурность на Германия, независимостьта и цѣлостьта на отдѣлнитѣ нѣмски държави.

За външната политическа форма и за организацията на тая федерация станѫхѫ много прѣдложения и разисквания. За основание на прѣговоритѣ послужилъ единъ проектъ на Щайна, спорѣдъ който върховната власть на федерацията трѣбаше да състави единъ *Директоратъ*, състоящъ отъ прѣдставители на Австрия, Прусия, Бавария и Хановеръ. Тоя проектъ биде

прѣдложенъ званично на усмотрѣнието на Австрийското и Прусското правителства и на другитѣ четири кралье, слѣдъ като Меттернихъ направилъ много измѣнения въ него въ либералнитѣ му распоредби. Споредъ така измѣнения проектъ Германия се раздѣляше на седъмь федерални окрѫжия, отъ които четири, по двѣ за всѣка една, остаяхѫ подъ властьта на Австрия и Прусия, а другитѣ три подъ тримата кралье, Баварския, Вюртембергския и Хановергския. Всѣко окрѫжие трѣбаше да има особенъ окрѫженъ съвѣтъ управляванъ отъ управляющъ държава, на управлението на когото щѣхѫ да принадлѣжѫтъ войската на окрѫжието и върховнитѣ сѫдилища. А единъ върховенъ съвѣтъ, състоящъ отъ управителитѣ на окрѫжията, имаше върховната испълнителна власть и водението външната политика на федерацията, още и правото да рѣшава за война и миръ. При върховния съвѣтъ щѣше да има и единъ законодателенъ съвѣтъ за цѣлата федерация, състоящъ отъ пратенници на *другитѣ* държави и нѣкои прѣдставители отъ аристократическитѣ класси или княжески домове, които бѣхѫ лишени отъ своята независимость Тоя проектъ не се харесалъ особенно на малкитѣ нѣмски държави, които виждали въ него не усилванпе на централната нѣмска власть и на централното правителство, а просто давление на по-малкитѣ държави отъ по-голѣмитѣ. Но и двѣтѣ южни държави, Бавария, която чрѣзъ тоя проектъ се туряше на второ планъ слѣдъ двѣтѣ голѣми, и Вюртембергъ, който въ началото останѫ вънъ отъ Директората, силно противодѣйствувахѫ противъ осѫществлението на проекта и сполучихѫ да прѣкъснѫтъ прѣговоритѣ (прѣзъ Ноемврия 1814). Наистина Прусия и Австрия не се виждахѫ расположени да отстѫпнѫтъ на съпротивлението на тия държави, отъ които Бавария, чрѣзъ своя прѣдставитель Вреде (*Wrede*), дори бѣше дала да се разбере, че ще поиска французска войска, тогава когато Меттернихъ заявяваше, че не зависѣло отъ волята на която и да е държава да се съедини или не съ федерацията, но че всѣка нѣмска държава била длъжна да направи жертви за доброто на цѣла Германия; обаче стълкновението, което подиръ малко станѫ между Руссия и Прусия съ другитѣ съюзни сили, измѣни хода на работитѣ. Защото, както казахме, къмъ съюза, който се сключи противъ Руссия и Прусия на 21/3 Януария, присъединихѫ се Бавария и Хановеръ. Но и слѣдъ изравнението на това стълкновение пакъ се подновихѫ прѣговоритѣ

между нѣмскитѣ държави за нѣмско обединение. Поводъ за това бѣхѫ дали двадесеть и осъмьтѣ по-малки владѣтели, съ които се съединихѫ и четиритѣ свободни градове. Тѣ всички, чрѣзъ единъ меморандумъ до конгреса, искахѫ да се свика общъ нѣмский съборъ за рѣшение на нѣмския въпросъ, като сѫщеврѣменно исказвахѫ и желанието си за възстановление на нѣмската държава и за ограничение числото на съвсѣмъ малкитѣ нѣмски държави.

Това прѣдизвика ходатайството на Александра, който сѫщо желаеше както вѫтрѣшната свобода на нѣмския народъ, така и неговото политическо обединение по начинъ, който да не заплашва европейския миръ, а повече да го уздравява и гарантира. Тогава се подаде на конгреса извѣстний мемоаръ на Иоанна Каподистрия (29/9 Февруария 1815), въ който се излагахѫ възгледитѣ върху тоя въпросъ на императора и на руската политика. Тия възгледи се водѣхѫ отъ принципа, че новото национално движение въ Германия имаше политическа цѣль; а тая цѣль възможно било да се постигне ако се дадело на Германия една здрава и трайна конституция, а не конституция безсилна и подлежаща на измѣнения споредъ нови обстоятелства. Прѣдлаганитѣ до тогава проекти се осѫждахѫ отъ мемоара едно, защото чрѣзъ тѣхъ не се отстраняваше френското влияние отъ Германия и друго, защото не прѣдставлявахѫ никаква гаранция противъ недоволството на нѣмския народъ, което можеше да заплаши европейския миръ. По мнѣнието на императора Александра трѣбаше да се даде на Германия конституция, която да опрѣдѣлява границитѣ на нравственната дѣятелность на нѣмския народъ и да дава Германия гаранция за свободата на тоя народъ, а спрѣмо Европа — здрава основа на новата политическа система. За постигание на тая цѣль императорътъ считаше нужно възстановяванието на нѣмската империя, като държава чисто нѣмска, чрѣзъ Австрия, на която трѣбаше да се даде нужната сила за запазвание на тая власть. Чрѣзъ такъво устройство на нѣмската държава, мислѣше императорътъ, Европейский миръ нѣма да бѫде изложенъ на опасность поради нови постоянни войни между Франция и Австрия, а отъ друга страна Прусия, като пази съюзнитѣ си отношения къмъ сѣвернитѣ сили (особенно Русия и Англия) би способствувала за усилвание на равновѣсието. Въ мемоара прѣпорѫчваше се на Австрия да даде

политическа независимость на италиянския народъ подъ владѣнието на нѣкой принцъ отъ тоя домъ, за да би могло по тоя начинъ тая часть отъ Австрийскитѣ владѣния да остане отдѣлена политически отъ Германия. Съединението на нѣмската корона съ австрийската, споредъ тия възгледи, нѣмало да стане опасно за Германия или за Европа, защото така прѣобразованата австронѣмска империя не щѣла да бжде нападателна, а мирна и консервативна.

Русский мемоаръ, плодъ и той на либералнитѣ начала и мисли и на благородната грижа на тоя владѣтелъ за свободата, обединението, благоденствието и мира на народитѣ, колкото здрави начала и да съдържаше въ общата си часть, толкова се основаваше на невѣрни прѣдположения въ съображенията за осжществление на проекта, особенно ония, що се отнасяхж до Австрия. Свободна и обединена Германия съ и чрѣзъ Австрия бѣше, по изложенитѣ ни по-горѣ причини, и по вънпши и по вжтрѣшни съображения, нѣщо чудовищно и неосжществимо. Но и положението на Прусия мемоарътъ не опрѣдѣляше никакъ точно. Инакъ бѣше и невъзможно да се опрѣдѣли ясно положението на Прусия въ една Австрийска Германия. По тая причина и дадений на мемоара на Каподистрия отговоръ отъ Прусия, чрѣзъ Пруссния пълномощникъ въ конгреса, прочутия политический мжжъ Вилхелмъ Хумболдъ, казваше изрично и ясно, че Прусия не може да се подчини на императорската власть въ Германия. Въ прусския мемоаръ се казваше, при това, че ако Австрия владѣе на Германия, ще жертвува интереситѣ на Германия заради ония на Австрия, че Германия подъ владѣнието на Австрия, ще бжде орждие въ ржцѣтѣ на тая сила въ полза на Австрия, а въ вреда на Германия и на Прусия, на която положението спрѣмо нѣмскитѣ държави по тоя начинъ щѣше да стане такъво, каквото бѣше положението на Франция спрѣмо Ренската конфедерация. Мемоарътъ, слѣдъ това, полагаше тая дилема: или Австрия, ако владѣе Германия, ще има началството на войската ѝ, и тогава ще бжде господарка на Германия; или не ще има началството на войската, обаче тогава безъ военно владѣние не може да сжществува нѣмска империя. Чрѣзъ австрийска хегемония, казваше прусский мемоаръ, Германия ще бжде принудена да слѣди всичкитѣ своеобразности и перипетии на Австрия и духътъ на австрий-
литика ще владѣе въ Германия по начинъ не съобра-

зенъ съ нѣмския духъ. Като единственно практическо срѣдство за нѣмското обединение Хумболдъ прѣдлагаше конфедерация безъ глава. Въ такъва конфедерация, казваше той, общественното мнѣние на нѣмския народъ ще упражнява по-голѣмо влияние, влияние съобразно съ нѣмския духъ, който не е нито бунтовнически нито немиренъ, а прогресивенъ, който иска да се възползува отъ вѣка на свѣтлината и да не остане въ застоя, въ който толкова вѣкове изминжхж безполезно за Германия.

Прусский мемоаръ, както отъ прусско така до нѣкадѣ и отъ нѣмско гледище, изразяваше истината. Александръ, който имаше толкова добри и благородни чувства и мисли за нѣмския народъ, не разбираше тогава, както не разбра и по-късно, когато се сключи священний съюзъ, а много по-късно и въ гърцкия въпросъ, истинския духъ на австрийската политика, както и характера въобще и стремлението на тая политика спрѣмо Германия и Европа. Освѣнь това, Александръ поради чистата идеалность на политическитѣ си мисли и чувства не виждаше ясно и дѣйствителнитѣ мжчнотии за обединение на Германия подъ хегемонията на Австрия. Тѣхъ ги виждаше и разбираше много по-ясно самата австрийска политика, която за това отначало не бѣше прѣдвидѣла въ своята политическа программа такъво обединение и хегемония. Австрия искаше да владѣе дѣйствително въ Германия. Но за това се изисквахж двѣ нѣща: първо обединението на Германия да бжде просто формално а вънпно, и вжтрѣшно —много слабо, достатъчно само да дава на Австрия качеството на нѣмска държава; и второ Австрия да има най-главната си сила вънъ и независима отъ Германия, за да може да се ползува отъ нея наздраво; да занимава положение здраво вънъ отъ Германия, споредъ Архимедовото начало, както остроумно забѣлѣзва Гервинусъ, за да може така по-лесно да кара както иска работитѣ на Германия. Затова тя не искаше да замѣни австрийската империя съ нѣмската. И на меморандума на по-малкитѣ нѣмски владѣтели за възобновяване на тая империя, както и на другитѣ искания на нѣкои нѣмски страни, Метернихъ не обърнж никакво внимание, както не намѣри никаква поддържка и мемоарътъ на Каподистрия. Австрия, както Прусия, прѣдпочиташе федерация безглава, за да може да владѣе на нея по-лесно.

Така, като се напустналъ окончателно проектътъ за възстановлението на нѣмската държава, и слѣдъ като Папата напраздно протестира за унищожението на „тоя осветенъ отъ религията центъръ на политическото единство“, сирѣчь на светата Римска държава на нѣмския народъ, конгресътъ т е. коммисията отъ конгреса за нѣмскитѣ работи пристѫпи до основаванието и устройств то на нѣмската федерация. Прѣложени били много проекти за организиране федерацията и подъ Прусия, и подъ Австрия, и подъ малкитѣ нѣмски държави, и най-послѣ, слѣдъ много разисквания биде приетъ по начало изработений отъ споменѫтия прусский политический мѫжъ Вилхелмъ Хулболдъ проектъ. Тоя проектъ прѣдлагаше не само съставлението на испълнителна власть съ единъ *законодателенъ съвѣтъ* за цѣлата федерация, но и съсрѣдоточавание около управлението военнитѣ сили на Германия, още и основаванието на едно върховно федеративно сѫдилище и въвеждането конституционни наредби въ отдѣлнитѣ нѣмски държави. Проектътъ на Хумболда, освѣнь другитѣ либерални наредби, прѣдлагаше и основаванието особенна нѣмска Католическа Църква, по примѣра на галликанската, подъ нѣмска иерархия. Но и тоя проектъ, като се счете отъ Меттерниха за много либераленъ, прѣтърпѣ толкова много измѣнения, щото повече като частенъ Австрийский проектъ се внесе въ нѣмската конференция; и слѣдъ като се отхвърлихѫ направенитѣ въ полибераленъ духъ прѣдложения и прибавки отъ страна на помалкитѣ държави, биде приетъ видоизмѣнений отъ Меттерниха въ австрийский духъ Прусский проектъ и на 27/8 Юния 1815, въ врѣмето когато още страхътъ отъ Наполеона държеше на щрекъ правителствата, подписа се *рѣшението* или актътъ за *федерацията* (Bundesact). И така се рѣши въпросътъ за нѣмско обединение подъ тяжестьта на насилственни външни обстоятелства, безъ това рѣшение да отговаряше на изискванията на всичкитѣ нѣмски правителства. а още по-малко на желанието на нѣмския народъ за обединение.

Въпросътъ за обединение на Германия получи такъво рѣшение, защото въпреки общото желание на най-просвѣтената часть отъ нѣмския народъ, повечето отъ правителствата, особенно по-силнитѣ, не желаехѫ каквото и да е съсрѣдоточавание на нѣмскитѣ сили чрѣзъ една силно организирана федерация. Австрия, или по-добрѣ тоя който водѣше политиката

на тая държава, Меттернихъ. можеше да приеме да има едно федеративно правителство и силно, но ако то се управляваше отъ Австрия. А това като не станж, въ интереса на австрийската политика бѣше, федеративний съюзъ да бжде колкото е възможно слабъ, та работитѣ на всичкитѣ държави да се намиратъ постоянно подъ влиянието на най-силния. Обаче Австрия, която не се надѣваше за себе си да има едно федеративно правителство която бѣше отблъснжла проекта за австрийска империя въ Германия, отблъснж и сега всѣкакво прѣдложение за по-силно политическо обединение въ Германия. Меттернихъ всѣкога е билъ противъ всѣко обединено управление на

Баронъ Щаинъ.

Германия и противъ всѣка федеративна конституция, която би прѣминавала границитѣ на съюзни между нѣмскитѣ владѣтели договори, осигуряющи цѣлостьта на Германия противъ външни нападения. Когато стремлението на австрийското правителство бѣше такъво, срѣднитѣ наречени държави (Бавария. Саксония. Вюртембергъ, Хановеръ) въ всѣко силно федеративно устройство съглеждахж опасность за собственната своя независимость отъ страна на великитѣ сили. Само по-малкитѣ владѣтели въ основаванието на едно силно централно нѣмско прав-

считахѫ своето сѫществувание по-осигурено. Прусия, дѣто имаше по-силно течение за обединение, не можеше, по развититѣ ни по-горѣ причини, да приеме една силно организована австрийска федерация, когато още не бѣше възможно да земе тя управлението на тая федерация. Затова и Прусия не се противи, когато отъ проекта на Хумболда, измѣненъ отъ Метерниха, се исхвърлихѫ ония негови части, които прѣдвиждахѫ създаванието на една федеративна нѣмска държава, както за частно прѣдставителство на цѣла Германия чрѣзъ камара или нѣмский законодателенъ съвѣтъ, така и за основавание върховно федеративно сѫдилище и за учждавание Нѣмска Църква. Тия нѣща всички се заличихѫ и изоставихѫ съвършенно, а цѣлото правителство на федерацията се ограничи въ единъ федеративенъ (съюзенъ) съвѣтъ (Bundesrath), и той, вънъ отъ Германия, нареченъ нѣмска *диета* (в Вув. 118) и съставлявань отъ прѣдставителитѣ на нѣмскитѣ държави, събирани въ свободния градъ Франкфуртъ за да разискватъ тамъ за общитѣ дѣла на Германия, споредъ упжтванията, които имъ се даватъ отъ правителствата имъ.

Въ тоя съвѣтъ, който бѣше нѣкакъ като нѣкое ново издание на стария *императорский свѣтъ* или *държавенъ свѣтъ* (Reichstag), когато се касаеше за обикновеннитѣ и редовни дѣла на федерацията гласуванието ставаше въ единъ по-малъкъ съвѣтъ съ 18 гласа по слѣдующия редъ на държавитѣ: 1) Австрия. 2) Прусия. 3) Бавария. 4) Саксония. 5) Хановеръ. 6) Вюртембергъ. 7) Баденъ. 8) Избирателната колегия Хесенъ. 9) Великото херцогство Хесенъ. 10) Дания. 11) Нидерландия (за Люксембургъ), всички тия държави имахѫ по 1 гласъ. 12) Саксонскитѣ велики херцогства и херцогства (Sachsen-Altenburg, S. Koburg, S. Gotha, S. Hildburghausen, S. Meiningen, S. Weimar-Eisenach), всички наедно единъ гласъ. 13) Бруншвикъ и Насау (1 гласъ). 14) Мекленбургъ-Шверинъ и Мекленбургъ Стрелицъ (1 гласъ). 15) Олденбургъ, княжествата Анхалтъ и Шварцбургъ (1 гласъ). 16) Хохенцолернъ, Лихтенщайнъ, Ройсъ, Липпе, Шаумбургъ-Липпе и Валдекъ (1 гласъ). 17) Четиритѣ бивши имперски свободни градове Любекъ, Франкфуртъ, Бремъ и Хамбургъ (1 гласъ). Тия градове единственни останжли отъ многобройнитѣ нѣкога *имперски градове*, отъ които повечето въ 1803, а Нюрембергъ и Ав- въ 1806, се присъединихѫ на съсѣднитѣ държави, при-

знахѫ се като свободни господарства, съставляющи части отъ нѣмската федерация. А когато се касаеше за извънредни важни дѣла или за изработвание на нѣкой органическій законъ, гласуванието ставаше отъ всички държави отдѣлно съ 69 гласа, въ които малкитѣ държави имахѫ по единъ гласъ, а по-голѣмитѣ повече съразмѣрно съ населението имъ и споредъ политическата сила [1]). И когато рѣшенията отъ първия редъ се постоновявахѫ чрѣзъ просто вишегласие, ония отъ втория редъ — чрѣзъ двѣтѣ трети отъ всичкитѣ гласове; а когато се касаеше за измѣнение конституцията на федерацията—чрѣзъ пълногласие.

Тая распоредба, която правѣше почти невъзможно всѣко каквото и да е измѣнение отъ органическия законъ на федерацията, бѣше изобщо съгласна съ духа на Метерниховата политика. Такъвъ смисъль и цѣль имаше и единъ отъ основнитѣ закони на федеративната конституция, който постановяваше, че *устройството на федерацията не може да се измѣнява.* При всичко това обаче Метернихъ, като оправдаваше исканото съ спѣшность гласувание отъ конгреса акта за федерацията, характеризираше цѣлото устройство на федерацията като едно просто приготовление, отлагайки окончателната организация за по-сгодно врѣме.

Така устроената нѣмска *федерация* обемаше 34 независими нѣмски монархически държави и 4 имперски, сега вече, слѣдъ унищожението на империята, наречени свободни господарства. Това число на 38 нѣмски господарства се уголѣми съ приетия като особенна независима държава Хесенъ Хомбургъ. Обаче двѣтѣ голѣми държави не влѣзохѫ въ феде-

[1]) Засѣданията, които ставахѫ когато се касаеше за органически закони или и други много важни въпроси, кои о интересувахѫ цѣла Германия, бѣхѫ нѣкакъ като главни събори (конгреси). 69-тѣ гласа, съ които се рѣшавахѫ въпроситѣ, се дѣлѣхѫ както слѣдва:

Австрия, Прусия, Бавария, Саксония, Хановеръ и Вюртембергъ по четири гласа.

Баденъ, избарателната колегия Хесенъ, великото херцогство Хесенъ Олсатия и Люксембургъ по три гласа.

Брунщвикъ, Мекленбургъ-Стрелицъ, Мекленбургъ-Шверинъ и Насау по два гласа.

Саксонското Готта-Кобургъ, Саксонскій Алтенбургъ, Саксонскій Веймаръ, Саксонскій Майнингенъ, Саксонскій Хилдбургхаузенъ (Hildburghausen], Шварцбургъ—Рудолщадтъ, Шварбургъ—Сондерхаузенъ, Хохенцолернъ—Ехингенъ, Валдекъ, Роисъ (по-старата линия), Роисъ (по-младата линия), Липпе, Шаумбургъ—Липпе, Олденбургъ, княжествата Аншалтъ (А. Бернбургъ, А. Дешау. А. Кетенъ), Лихтенщаинъ по единъ гласъ.

Австрия, като прѣдсѣдателка, въ случай на равногласие имаше рѣшающъ гласъ.

рацията съ всичкитѣ свои владѣния. Австрия влѣзе само съ ония австрийски земи, които се намирахѫ отсамъ Лейта и Алпитѣ, т. е. съ ония, които и сега още съставляватъ собственно Австрийската държава, а Прусия безъ Полскитѣ провинции отъ Позnaнь и *западна Прусия*, когато отъ друга страна владѣтели отъ чужди държави поради владѣнията си въ Германия станахѫ членове на федерацията, имѣющи, както се каза, гласъ въ федеративния съвѣтъ (Данский краль за Олсатия и Лауембургъ, Нидерландский за Люксембургъ). Прѣдсѣдателството на федеративния съвѣтъ бѣ възложено на Австрия, а за сѣдалище, както се каза по-горѣ, свободний градъ Франкфуртъ на Маинъ

Така гласуваната въ нѣмския съборъ федерална конституция на Германия, слѣдъ като се внесе въ единъ общъ съборъ отъ прѣдставителитѣ на всичкитѣ нѣмски държави, подписа се на 27/8 Юния, единъ день прѣди званичното свършвание работитѣ на конгреса въ Виена, слѣдъ като сѫщевременно се свършихѫ съвѣщанията и рѣшенията за свободното плавание по нѣмскитѣ рѣки и особенно по Реинъ, а така сѫщо и спораумѣнията за федеративната войска между нѣмскитѣ правителства.

По-главнитѣ человѣколюбиви и цивилизаторски дѣла на конгреса. — Освѣнъ уреждането на европейскитѣ работи и политическото прѣустройство на Европа, актъ отъ по-общъ християнский характеръ на конгреса е направеното въ него прѣдложение за унищожение търговията съ роби. Начало на борбитѣ за унищожение търговията съ роби сѫ направили Американскитѣ квакери отъ Пенсилвания още въ началото на XVIII вѣкъ, като сами дали примѣръ отъ своитѣ християнски начала чрѣзъ освобождението на находящитѣ се у тѣхъ роби и чрѣзъ нравственни срѣдства, чрѣзъ читалища, основани за това, и чрѣзъ распространявание на книги съ съдържание за унищожение на робството, и по тоя начинъ прѣдприели человѣколюбивата борба. Чрѣзъ тия старания борбата за робитѣ привлече много послѣдователи не само въ Америка, но и въ самата Европа. Особенно въ Англия малко по малко се създаде политический въпросъ отъ 1783, който се разисква въ двѣтѣ камари, горня и долня, а въ 1806 той се поддържа отъ Английското правителство прѣдъ Европейскитѣ държави. Виенский конгресъ послужи на английското правителство за добъръ и сгоденъ случай да въздигне въпроса до ви-

согата на званиченъ европейский въпросъ и чрѣзъ присждата на Ареопага отъ Европейския концертъ да го облече съ общеевропейска тяжесть. Великитѣ континентални сили (Австрия, Прусия и Руссия) приехж съ готовность английското прѣдложение за унищожение търговията съ роби. Франция обаче не искаше да се обвърже съ опрѣдѣлени обѣщания, а Испания и Португалия протестирахж противъ прѣдложението, считайки го вредително за благоденствието на тѣхнитѣ колонии въ Америка. Най-послѣ, слѣдъ много разисквания, силитѣ едногласно направихж на 8/20 Февруария слѣдующата декларация: „Унищожението робството само по себе е дѣло най-желателно, но опрѣдѣлянието удобното врѣме трѣба да се остави на усмотрѣнието на заинтересованитѣ правителства". А казахме вече попрѣди, че Наполеонъ, слѣдъ възвръщанието си отъ Елба, за да направи по-благосклонна къмъ себе си Англия, бѣше заявилъ, че приема унищожението на робството въ французскитѣ колонии, и че това задължение принуди се даземе и „Лудвикъ XVIII. Връху по-нататашното развитие и цѣлата история на въпроса за унищожение търговията съ роби ние ще се повръщаме много пжти въ тая история. Подобенъ на исхода за робството и търговията съ роби получихж и прѣдложенията, направени за дѣйствително испждание морскитѣ разбойници (пиратитѣ) отъ Берберия, които нападатъ на европейскитѣ морета, т. е. и тия прѣдложения нѣмахж нѣкакъвъ практический резултатъ

Такива бѣхж актоветѣ на конгреса, които носжтъ изобщъ филантропический характеръ.

Закриванието на конгреса. — Работитѣ на Виенския конгресъ се свършихж званично на 9/21 Юния, слѣдъ като силитѣ, които участвувахж въ него, освѣнъ Испания (която отказа да подпише договора по причинитѣ, които изложихме по-горѣ), подписахж въ тоя день договора, който съдържаше всичкитѣ осветени права и взетитѣ задължения. Всички европейски сили (разумѣва се безъ Турция), съ исключение на Испания и на Папата, признахж и приехж договора. Турция, призована да стане членъ на Европейския концертъ, отблъснж прѣдложението, считайки още себе си силна въ уединението си и съставляюща сама цѣлъ политический свѣтъ, чуждъ на Христианска Европа. А Папата дори протестира званично противъ договора, защото той не повръщаше на папската дър-

жава и на католическата църква всичкитѣ имъ отнети владѣния. Папата протесдирà и противъ тоя общеевропейский договоръ. Той бѣше протестиралъ и противъ първия общеевропейский договоръ, нареченъ Вестфалский.

Закриванието на конгреса станѫ на 29/10 Юния 1815 г.

Общото историческо значение и стойностьта на дѣлото отъ Виенския конгресъ. — Виенский конгресъ, при всичкия редъ, който тури на разбърканото слѣдъ падането на Наполеона състояние въ Европа, при всичкото уздравяване чрѣзъ тоя редъ на Европейския миръ и уреждането на толкова многосложни въпроси отъ общо и частно естество, разгледанъ въобще отъ гледна точка на дѣлата му, бѣше отъ много по-малка стойность въ сравнение съ голѣмата важность, нравствената и политическата му сила като голѣмъ европейский конгресъ. Освѣнъ ефимерното рѣшение, което даде на повечето произлѣзли отъ самитѣ събития и създадени непосрѣдственно отъ обстоятелствата въпроси, не се залови съ никакво дѣло или мѣрка, достойни за голѣмия исторический периодъ, който той прѣдприе за да основе или въсправи външното политическо здание. Отъ толкова голѣми и важни въпроси, относящи се до вѫтрѣшния политический, социаленъ и изобщо духовенъ животъ на народитѣ, които въпроси отъ 1789 прѣзъ четвъртъ вѣкъ тол ова много занимавахѫ Европейския свѣтъ, ни единъ нито рѣши нито поне счете достоенъ за разискване. И когато великитѣ и славни дѣла на управляющитѣ сега въ конгреса сѫдбата на Европа владѣтели и държави бѣхѫ главно послѣдствия отъ дълбоко пробуждание на националното съзнание, което се стреми къмъ постиганието национална и политическа свобода, и отъ трогателното геройско сѫдѣйствие на народитѣ, нищо не се извърши равноцѣнно на това скѫпо сѫдѣйствие, нищо достойно за нравственното повдигание на народитѣ не се направи и не се положи никаква сериозна грижа за положението имъ въ политическия животъ. Повдигнѫтий отъ Англия въпросъ за даване либерални държавни управления на народитѣ въ Европа срѣщнѫ силно съпротивление отъ страна на повечето правителства. И когато политическитѣ бѣжанци (емигранти) отъ Испания и Португалия поискахѫ отъ конгреса покровителство противъ прѣслѣдванията на правителствата имъ, бидохѫ отблъснѫти, защото *исканията имъ се отнасяли до частни работи.* Само за нѣмския народъ, на когото бѣхѫ се дали толкова обѣщания отъ владѣтелитѣ, додѣто

траеше освободителната война, се постановяваше неопрѣдѣлено въ 13-й членъ отъ протокола за федерация, че отдѣлнитѣ нѣмски държави се задължавахѫ да установятъ прѣставителни управления; но и това безъ да се опрѣдѣля врѣмето и безъ да се обяснява характерътъ на прѣдставителството, да ли сирѣчь прѣдлежеше за прѣдставително управление съгласно съ духа на вѣка или, напротивъ, за просто възобновление на остарѣлитѣ феодални прѣдставителства (в. Във. стр. 190—111). А видѣхме какви възражения и противодѣйствия посрѣщнѫ исканието да Александра да се даде на поляцитѣ либерално държавно управление. Най-характеристиченъ признакъ на владѣющитѣ въ конгреса полититески мисли и начала е, че найсвободолюбивъ отъ присѫтствующитѣ тамъ владѣтели бѣше всеросийский императоръ, единственний който тогава роботѣше искренно за законна и разумна свобода.

Но и отъ по-общо и по-високо на всеобщитѣ човѣчески интереси гледище малко бѣхѫ разисканитѣ, а още по-малко рѣшенитѣ отъ конгреса работи. Най-важната отъ това гледище работа е, безъ съмнѣние, забѣлѣзаното за първъ пѫть тогава отъ единъ европейский конгресъ като политическо и нравственно начало унищожението търговията съ роби. Обаче прогласяванието на това начало станѫ, както видѣхме, чрѣзъ едно *просто изразяване на желание*, безъ практическо послѣдствие и съставляваше голѣма противоположность на теория и желание съ дѣйствителното политическо изображение и състояние на Европа, въ която владѣтели и правителства си раздѣляхѫ нации и народи като безстопански имоти, и Метерниxъ считаше името *Италия* за простъ географический терминъ, както по-прѣди Наполеонъ считаше Холландия принадлежаща на Франция затова, защото се била образувала отъ исхвърляната земя (илъ) на рѣкитѣ, които текли прѣзъ неговата Франция. Въ распоредбитѣ за вѣроисповѣдна свобода на *акта* за нѣмска федерация прогласяваше се пълното равенство между послѣдователитѣ на която и да е християнска църква. Наистина вѣрно е че отъ врѣмето на прѣобразованията за първъ пѫть чрѣзъ Виенский конгресъ званично се призна вѣротърпимостьта въ Германия; но тя още отъ врѣмето на Вестфалския миръ, дѣто слѣдъ много ограничения бѣше осветена, отъ самото течение на работитѣ и отъ сѫществующето въ Германия политическо състояние въ малкото истекло врѣме

малко по малко толкова бѣше напрѣднала и на дѣло владѣеше, щото актътъ на конгреса, който признаваше званично работи извършени и сѫществующи на дѣло, не трѣбва да се счита за голѣма нравственна работа и като актъ благороденъ отъ вѣротърпимость. Отъ това гледище по-голѣма важность имахѫ направенитѣ въ изявлението распоредби за евреитѣ.

Други благодѣтелни распоредби отъ по-малка важность, но заслужвающи да се споменѫтъ, бѣхѫ осветеното въ Германия право да притежава человѣкъ имотъ вънъ отъ собственната държава и правото за свободно прѣселявание отъ една нѣмска страна въ друга, а така сѫщо и правото за приемание гражданска или военна служба въ която и да е нѣмска държава. Много важно и много плодотворно отъ духовно гледище приспособление на това право станѫ въ нѣмскитѣ университети, въ които, чрѣзъ свободното прѣминавание или прѣмѣстване на професори, се освети една свързка на духовно единство, което приготовляваше политическото. Други нѣкои распоредби за свободно търгувание по цѣла Германия и вдигането на митническитѣ прѣгради, чрѣзъ които (распоредби) както земледѣлието така и промишленностьта тежко се мѫчехѫ, отложени за бѫдѫщи рѣшения на федеративния съвѣтъ, имаше да се рѣшаватъ подиръ цѣли десетилѣтия съобразно съ интереситѣ на нѣмския народъ и да приготовляватъ и въ тая почва обединението му. Сѫщо и признатата по начало свобода на плуванието по рѣкитѣ Реинъ и Шалдъ нѣмá сравнително съ успѣха на свободата на търговията голѣми практически послѣдствия, по причина че Холландитѣ бѣхѫ си запазили правото да зиматъ даждие отъ корабитѣ при прѣминуванието имъ по устията на рѣкитѣ. И общеполезнитѣ наставления за уздравявание на всемірната търговия по море противъ пиратитѣ нѣмахѫ, както по-горѣ казахме, никакво практическо послѣдствие.

Но не само отъ гледището на общитѣ интереси на Европа и на человѣчеството исказанитѣ и извършенитѣ отъ конгреса работи сѫ толкова бѣдни и нищожни, а и въ всичкитѣ почти политически актове, чрѣзъ които конгресътъ създаваше новото европейско положение и искаше да уздрави мира на държавитѣ и на народитѣ, владѣе духъ на тираническо и користолюбиво малодушие и отсѫтствие на всѣкакво политическо благородство и на по-високъ и по-дълбокъ политический умъ, чрѣзъ който само, припознавани и поощравани правата на народитѣ, мо-

жеше да се затвърди мирътъ. Че уреждането на нѣмскитѣ работи, което се извърши, както се извърши, отъ конгреса, нито достатъчно осигуряваше отбранителното положение на Германия срѣщу външнитѣ нападения, нито чрѣзъ вѫтрѣшното обединение даваше на нѣмския народъ приличното му мѣсто въ лика на европейскитѣ народи съразмѣрно съ материялната и моралната сила и просвѣщението му, това и отъ казаното до сега достатъчно се установи, а още по-явно ще стане отъ това, което още има да се раскаже за Германия. При всичко че человѣкъ тука може да възрази, че и естеството на нѣмската история и състоянието на нѣмскитѣ работи способствувахѫ не малко за това уреждание, отколкото съревнованието и користолюбието на силитѣ. Запазванието независимостьта на Швейцарската федерация не бѣше толкова отъ уважение придобититѣ права на малкитѣ народи, колкото отъ нуждата за европейското равновѣсие. Сѫщото можемъ да кажемъ и за *Холландия*, която не се присъедини на Германия, отъ която бѣше се отдѣлила прѣди вѣкове, а образува особно кралство, съединено съ Белгия. Обаче това съединение, като не се основаваше на националното сродство на народитѣ отъ двѣтѣ страни, противно и на вѣроисповѣдното имъ раздѣление, бѣше прибързано политическо дѣло, осѫдено прѣдварително на унищожение, което не закъснѣ и да стане. Сѫщо и отдѣлянието на Норвегия отъ Дания и съединението ѝ съ Швеция, ако и повече оправдано отъ филетическо и вѣроисповѣдно гледище, не произлизаше отъ уважение правата на малкитѣ народи, а бѣше просто актъ отъ политическа спогодба и распоредба. А съединението на Полша въ особенно кралство, происхождайки отъ великодушието на единъ владѣтель, а не отъ владѣющата тогава политика, която жертвуваше националното единство и раздробяваше политически народитѣ поради династически интереси, отначало посрѣщнѫ такива мѫчнотии, щото и на половина се извърши и посѣя нови семена за съвършенното политическо унищожение на Полша. Най-отличителенъ признакъ отъ политическата нравственность на правителствата дава полското господарство Краковъ, на което запазванието като свободно господарство не станѫ отъ уважение къмъ полската нация, а поради срѣщанитѣ мѫчнотии за раздѣлението му. А най-лошийт и най-несправедливий отъ всичкитѣ актове на конгеса спрѣмо

националнитѣ права на народитѣ е начинътъ, по който се уредихѫ отъ него работитѣ въ Италиянския полуостровъ.

Когато Италиянский народъ имаше права, колкото и други народи въ Европа, за национално единство и национална свобода, тукъ не само не се създаде нито една съблазнителна сѣнка за единство, каквато поне въ Германия, но хубатата и голѣма страна, населена отъ Алпитѣ до Лиливия отъ една нация съ дълбоко съзнание и силно чувство за своего национално сѫществувание и единство, се раздроби на множество малки и голѣми държави, управлявани отъ множество малки и голѣми тирани, мѣстни и чужденци. Че Италиянската нация и по-прѣди не бѣше политически обединена, това никакъ не говори въ полза на акта на конгреса. Въ врѣмето на Наполеона състоянието тамъ отъ национално гледище бѣше много по-добро отъ създаденото отъ конгреса. Италия не се раздробяваше само политически, а, по-лошото, най хубавитѣ и най-краситѣ земи отъ сѣверна Италия — Ломбардия и Венеция, — минѫхѫ подъ непосрѣдствената власть на една чужда държава, чисто династическа и завоевателна, която не питаеше никакво чувство на уважение къмъ националнитѣ права на народитѣ, а повече исказваше послѣднето къмъ тѣхъ прѣзрѣние чрѣзъ споменѫтото и прочуто Метерниxово характеризиране „Италия“ като простъ *географический терминъ*. Разбира се, че за политическа свобода и либерални политически учреждения и за въвеждание прѣдставително управление въ особеннитѣ държави въ така раздробяваната и находящата се подъ завидното полицейско наблюдение на най-отмъстителното отъ Европейскитѣ правителства, на Австрийското, земя не бѣше възможно да стане никаква дума въ конгреса, както поне станѫ, макаръ и неопрѣдѣлено и съ задня цѣль, за Германия.

Отъ само себе се разбира, че единъ конгресъ, който така се отнесе къмъ нѣмския, полския и италиянския народи, отъ единъ конгресъ, който не прие молбата на политическитѣ бѣжанци отъ Испания и Португалия противъ вѣроломнитѣ правителства въ тия страни, отъ единъ конгресъ, събранъ въ столицата на Австрийската държава, прѣдсѣдателствуванъ и рѫководенъ повече отъ Метерниxа, никой нѣмаше право да очаква нѣщо добро за християнскитѣ народи на Истокъ, за гръцкия и сърбския, и особенно за гръцкия народъ, олицетворяющъ въ Истокъ християнския свѣтъ и християнската

цивилизация [1]; и който особенно въ послѣднитѣ русскотурски войни даде голѣми доказателства отъ своя националенъ животъ и че притежава всички елементи нужни за такъвъ животъ, както и сърбский въ послѣдната война 2). Вѣрно е, че Виенский конгресъ нѣмаше за изучвание никакъвъ политический въпросъ свързанъ съ Истокъ. Букурещский миръ прѣди нѣколко години (1812) бѣше турилъ край на послѣдната война между Турция и Руссия, сърбскитѣ възстанници бѣхѫ почти се подчинили, а гърцкитѣ още не бѣхѫ се повдигнали. И. отъ това частно политическо гледище человѣкъ не може да порицае единъ конгресъ, който бѣше се събралъ за да уреди настанѫлото въ Европа отъ голѣмитѣ войни противъ Наполеона състояние, защото той не прострѣ своитѣ дѣйствия по-нататакъ отъ границитѣ на собственна Европа, за да се занимае съ въпроси, които наистина интересувахѫ нравственно християнския свѣтъ, но въ конгреса не можехѫ да бѫдѫтъ прѣдметъ на положителна политика и да занимаватъ мѣсто въ положителного публично право на Европа. Като чисто политическо събрание, Виенский конгресъ не можеше, разбира се, да се занимава съ въпроси не свързани съ дневната политика. Обаче единъ великъ и европейский конгресъ, първовиденъ въ историята на Европа и на християнския свѣтъ по величието на звзничностьта си, конгресъ, който събира най-великитѣ и най-силнитѣ владѣтели и прѣдставителитѣ на всичкитѣ държави отъ християнска Европа, особенно владѣтели, които подиръ малко се свързахѫ чрѣзъ единъ *свещенъ съюзъ* и се заклѣхѫ въ Бога, че признаватъ за върховенъ началникъ въ свѣта само едного, Инсуса Христа, и ще управляватъ своитѣ народи споредъ неговото учение; конгресъ, който прогласи принципа на свободата за мавритѣ отъ Африка и който защищаваше чрѣзъ абсолютна вѣроисповѣдна свобода евреитѣ, тоя конгресъ имаше потрѣбната нравственна сила да направи нѣщо на дѣло или на дума, да каже нѣщо просто по принципъ или по теория, да изрази поне желание въ полза на толковато християни отъ Истокъ подъ Мохамеданската власть

[1]) Това никакъ не трѣбва да се вижда чудно на нашитѣ (българскитѣ) читатели. Това мнѣние за гърцитѣ не е само на гърка авторъ на тая история, а и на всички учени европейски историци. Въ Приложението къмъ Историята на XIX вѣкъ причинитѣ за сѫществуванието на това мнѣние ще бѫдѫтъ напространно развити. Прѣвод.

[2]) На друго мѣсто ние ще имаме случай да развиемъ и докажемъ, че българский народъ е далъ по-вече и по-голѣми доказателства въ русско-турскитѣ войни за националенъ животъ. Прѣвод.

Но за това нищо не направи Виенский конгресъ. Вѣрно е, че императоръ Александръ се въодушевляваше оттогава отъ благосклонни чувства къмъ сѫдбинитѣ на гърцкия народъ и съ благосклонность споменуваше всѣкога името на *„своитѣ гърци“* (Mes Grecs). Знаейки това, съвѣтникътъ му Александръ Стурдза, по внушение на самия императоръ, подаде на послѣдния въ 1814 въ Виенския конгресъ единъ мемоаръ, който третираше въпроса за освобождението на Гърцитѣ, почти въ сѫщото врѣме, когато и Сулиотитѣ испращахѫ прошение до Александра „като великъ покровитель и баща на гърцкия народъ“. Обаче случившитѣ се разногласия между Руссия и съюзницитѣ никакъ не позволихѫ тогава на императора да повдига такива въпроси. Австрийската политика завидливо оттогава наблюдаваше сношенията на гърцитѣ съ Руссия. Сулиотскитѣ пратенници се изгонихѫ отъ австрийската полиция изъ сѫщия оня градъ, въ който прѣди години австрийската полиция бѣ уловила Рига и бѣше го прѣдала на турцитѣ за да го заколѭтъ. Напраздно впослѣдствие се бори Каподистрия, когато бѣше въпросъ за сѫдбата на Ионийскитѣ острови и искаше да убѣди конгреса да образува отъ тия острови едно независимо гърцко господарство, ядка на бѫдѫща християнска държава въ Истокъ Английското користолюбие и австрийската зломишленность, съюзвайки се съ небрежностьта на другитѣ сили, осуетихѫ плана. Самъ Александръ съвѣтваше на гърцитѣ *„търпѣние“*, а Меттернихъ, който не можеше да търпи да слуша за християнски народи на Истокъ, а само за турски подданници, работѣше оттогава да подкопава положението на омразния гъркъ при императора Александра. Каподистрия, който оттогава се борѣше да запази, чрѣзъ покровителството на императрицата, положението си, съ отчаянна вѫдишна споменуваше за бѫдѫщия *Тразибулъ* на гръцката свобода. Но Виенский конгресъ не само нищо не направи за християнитѣ на Истокъ, но чрѣзъ създаденото отъ него и затвърдено европейско положение, безъ да иска, подкрѣпи Османската държава противъ християнството въ Истокъ, като ѭ тури мълчеливо подъ покровителството на европейското право, при всичко че тая държава, призована, не пожела да стане членъ отъ Европейската фамилия.

Това се извърши най-вече чрѣзъ прислѣдваната отъ свещенния съюзъ политическа система. Виенский конгресъ исключи

Християнския Истокъ отъ Християнския свѣтъ въ Европа. Обаче тоя Истокъ имаше елементи и сили на Християнско възраждание и ново заживяване, които, както всички сили на прогреса и развитието, имаше да се повдигнжтъ отъ само себе и да възродятъ и прѣобразуватъ тоя Истокъ. А вѣчна слава на елинизма е, че малко слѣдъ Виенския конгресъ и въпрѣки осветената отъ него система самъ отъ себе и само съ собственитѣ си сили се повдигнж, живѣ и съживи Християнството, а още и цивилизацията въ Истокъ и създаде съвсѣмъ новъ периодъ и фазисъ на Источния въпросъ. Тоя актъ на Виенския конгресъ къмъ Християнския Истокъ и Источния въпросъ високо свидѣтелствува за исказаното по-прѣди мнѣние, че тоя конгресъ не създаде нищо ново и трайно отъ по-високо политическо и историческо гледище. Неговото дѣло не съдържа никакво историческо и нравственно величие, равносилно на външното великолѣпие на величието на прѣдставляванитѣ въ него политичелски сили и на голѣмитѣ очаквания отъ нравственната сила и трайность на дѣлото на конгреса.

Виенский договоръ и Европейското равновѣсие.— При всичко това тоя конгресъ самъ по себе бѣше голѣмо историческо събитие. Неговата голѣма важность не се състои въ осветената отъ него недостатъчна политическа система, а въ станжлото чрѣзъ него осветявание и затвърдявание системата на Европейския концертъ. Тая система, бидѣйки плодъ и произведение на най-новата история, система произведена постепенно отъ разни исторически причини и сили, най-напредъ биде осветена чрѣзъ Вестфалския миръ отъ 1648 (в. Въвед. стр. 85). Истеклото оттогава врѣме я затвърди и малко по малко освети я и на дѣло приспособи като великъ принципъ отъ публичното право на народитѣ. Обаче настанжлото отъ французската революция и Наполеоновата Европейска хегемония въ Европа прѣходно състояние се видѣ за минута като да заплашва новата система и да повърща подъ друга форма и другъ видъ системата на всеобщата Европейска хегемония. Затова войнитѣ, които съсипахж Наполеона и унищожихж системата му, възобновихж върху нови по здрави основи тая система. Не сжществува вече въ Европа никой диктаторъ, налаганъ чрѣзъ материалната сила, никой императоръ на светата Римска империя, който да олицетворява политическото единство на Европа! а конгресъ отъ владѣтели и прѣдставители на всичкитѣ

Европейски държави (съ исключение на не Християнската и затова не Европейска Турция). Цѣла Европа чрѣзъ тоя конгресъ получи ново и силно съзнание на своето единство въ една система на концертъ, и всѣка Европейска страна, съ исключение на Християнския Истокъ, станѫ прѣдметъ за грижение на *Европа*.

Такъвъ конгресъ основателно имаше поне външенъ изгледъ на голѣмо Европейско събрание, размишляюще за общитѣ дѣла на Европа и освещающе законитѣ и правата на Европейския конгресъ. Чрѣзъ такъво събрание, като върховно сѫдилище, което тълкува правата на народитѣ и сѫди недоразумѣнията между нациитѣ, осветява се периодъ на траенъ миръ между европейскитѣ народи и държави като членове на едно управлявано отъ всеобщо признатото Европейско право, съставлявано и покровителствувано отъ най-силнитѣ съюзни владѣтели голѣмо съюзно Европейско господарство. И ако Вестфалский миръ състави въ историята на Християнска Европа книгата на положителното публично международно право, което се основава на трактати за взаимно признавание правата на държавитѣ една на друга, Виенский договоръ въ съзнанието на народитѣ и на владѣтелитѣ имаше качеството и характера на законна распоредба и сѫдебна присѫда, която има сила за всичкитѣ християнски държави отъ сѫществующия по законъ и право Европейский концертъ, за сигурностьта на който, както и за благоденствието на съставляющитѣ го държави и народи се виждахѫ, че постоянно бдѭтъ ония, които занимаватъ първитѣ мѣста въ тоя концертъ. Че така разбирахѫ смисъла на своята мисия, както владѣтелитѣ, така и правителствата имъ, показахѫ тѣ сами чрѣзъ сключения подиръ закриванието на Виенския конгресъ въ Парижъ между великитѣ сили договоръ, чрѣзъ който тѣ се задължавахѫ помежду си, чрѣзъ чести събрания и свиждания на владѣтелитѣ и на съвѣтницитѣ имъ да бдѭтъ за сигурностьта и благоденствието на Европа. Но по-дълбоко нравственно религиозно политическо чувство, отъ което бѣхѫ обладани особенно владѣтелитѣ къмъ идеята на нравственно съединеното Европейско господарство, се исказа въ сключванието на първовидния и единственъ въ историята на Европа, както по съдържанието, така и по формата си, *Священъ Съюзъ*.

---

4. Свещенний Съюзъ.

Сключването на съюза. Неговитѣ условия. — На 14/26 Септемврия 1815 год., почти два мѣсеца прѣди сключения въ Парижъ на 8/20 Ноемврия четворенъ съюзъ, сжщо около толкова врѣме слѣдъ сключването на втория Парижский договоръ, въ единъ воененъ прѣгледъ, станжлъ близо до Парижъ (на малката площадъ Vertus), императоритѣ русский и австрийский и Прусский краль сключихж помежду си, безъ участието и приподписването на тѣхнитѣ министри, единъ договоръ за съюзъ, въ който тримата монарси прогласявахж, че „вслѣдствие голѣмитѣ събития, съ които се ознаменува историята на послѣднитѣ три години, добили най-дълбокото убѣждение, че е нужно да основаватъ дѣйствията си на високитѣ истини, които ни учи вѣчната религия на Спасителя Бога, като заявжтъ на всеуслишание, че настоящий актъ нѣма друга цѣль освѣнъ да заяви на свѣта непоколебимото рѣшение, което тѣ иматъ да не зиматъ като правило на своето поведение друго освѣнъ заповѣдитѣ на светата тая религия. Вслѣдствие Тѣхни Величества се съгласихж върху слѣдующитѣ точки. „Съгласно съ Св. Писание, което заповѣдва на всички человѣци да се гледатъ единъ другиго като братя, тримата монарси ще останжтъ съединени чрѣзъ връзкитѣ на истинското и неразривното братство и. считайки единъ другиго като членове на едно и сжщо господарство, при всѣкий сгоденъ случай и на всѣкадѣ ще си подаватъ помощь единъ другиму, като ще ржководжтъ подданницитѣ и войскитѣ си, на които се считатъ за бащи, въ сжщия духъ на братска любовь. Тримата монарси считатъ себе си като прости поставени отъ Божието Провидение испълнители на неговата воля, за да управляватъ разнитѣ клонове на едно и сжщо семейство, като дълбоко признаватъ, че Християнската религия, на която принадлежжтъ тѣ и подданницитѣ имъ, непризнава никакъвъ другъ върховенъ владѣтель освѣнъ оногова, на когото принадлежи държавата, тоесть Бога и Божествения нашъ Избавитель, Иисуса Христа, Словото на Всевишния, Словото на живота“.

Къмъ тоя така сключенъ съюзъ призовавахж се да се присъединжтъ всички Европейски държави освѣнъ, разбира се, Турция, и наистина присъединихж се всички голѣми и малки държави съ исключение на Англия, на която регентътъ

Георгий заяви, че лично той приема началата на священния съюзъ, но че не могълъ да подпише документа на договора, защото прѣпятствувала му на това английската конституция, която не позволявала сключването на какъвто и да е съюзъ съ чужди сили, безъ да бжде приподписанъ той отъ отговорни министри; а договора за священния съюзъ подписвахж сами владѣтелитѣ. А Папата, който званично бѣ протестиралъ противъ рѣшенията на Виенския конгресъ, нито се покани да участвува въ священния съюзъ, защото той притезаваше само за себе си правото да сжди като върховенъ сждия въ името на Иисуса Христа; това негово притезание не бѣше възможно да се съгласи съ домогванията на свѣтскитѣ началници отъ великитѣ държави. Така началникътъ на католическата църква съвършенно отъ противоположно начало и причина се причисляваше външно къмъ сжщата категория спрѣмо священния съюзъ, къмъ която принадлежеше и единственний находящий се вънъ отъ Християнството семейство на владѣтелитѣ началникъ, Мохамеданецътъ повелитель. И това е единъ отличителенъ бѣлѣгъ на станжлото въ всеобщия политический животъ на Европа промѣнение и на едно срѣдневѣковно католическо папско или императорско Римско самодържавие въ държавата на Европейския концертъ.

Политическото и нравственното значение на священния съюзъ. Разни сжждения за него. — Както всѣкий може да разбере отъ самия текстъ на договора, чрѣзъ священния съюзъ не се освещаваше никаква по сжщество нова положителна политика отъ политический актъ, или задължение, или право и протезание, а просто се установяваше и освещаваше подъ една по-духовна, по-нравственна и по-християнска форма достигнжтото чрѣзъ Виенския конгресъ и послѣ чрѣзъ четворния съюзъ съгласие между европейскитѣ сили и тѣхнитѣ владѣтели, съгласие, което произлѣзе отъ самата логика на нѣщата и влияюще на нея. Тоя договоръ бѣше повече чувствителенъ актъ на владѣтелитѣ отколкото актъ на политически мжжье, диктуванъ отъ политически мисли и прѣсмѣтвания. При всичко това, обаче, за никой другъ договоръ не се е говорило и писало толкова, както отъ почитателитѣ, така и отъ обвинителитѣ, колкото за священния съюзъ, за характера и за спасителнитѣ или гибелни негови влияния и послѣдствия. Почитателитѣ на священния съюзъ въ него виждахж голѣмо нрав-

отвенно и духовно пробуждание на политическия свѣтъ и признакъ на врѣмето, който повдигаше чувството и разума до идеалната нравственна висота на управлението и особенно на монархическата власть. Тѣмъ се виждаше наистина че е станжло голѣмо нравственно пробуждение въ управлението на владѣтелитѣ и на правителствата, което възвишава и води и двѣтѣ на височината на мисията имъ, установява държавата на християнската правда, на мира и на любовьта, и осжжда абсолютно всички неправди отъ минжлитѣ, всѣко нарушение на правото, произвола

(Графъ Каподистрия)

и политическо насилие, и всички гибелни распри, войни и завоевания, основавани на правото на силния и на грубата материална сила. Тритѣ държави, които още прѣди двѣ столѣтия бѣхж се съюзили и споразумѣли помежду си за раздѣление на Полша и които бѣхж извършили най-гнусното политическо светотатство, сега сключвахж помежду си съюзъ отъ християнска любовь, правда и миръ между всичкитѣ владѣтели и държави на християнския свѣтъ. Тия три най-голѣми военни сили въ Европа, слѣдъ като освободихж Европа отъ французската хегемония и отъ Наполеоновата тирания, споразумѣвахж се помежду

си за пазение общия свѣтовенъ миръ безъ задня политическа цѣль, безъ политически прѣсмѣтвания, безъ договорни условия, които да имъ осигуряватъ завоевания и присъединения, а само за бащинското управление, за благоденствието, щастието и за братско живѣяние на повѣренитѣ отъ Божия Промисълъ на тѣхното бащинско правителство народи! Тия най-силни владѣтели публично признаватъ своята голѣма отговорность прѣдъ Бога на мира, на любовьта и на правдата и заклеватъ се въ Бога, че ще испълнятъ своята голѣма владатѣлска мисия, признавайки се за смирени служители на върховния началникъ и владѣтель на християнския свѣтъ, на Богочеловѣка Иисуса Христа! Кьво по-добро, какво по-хубаво, какво по-нравственно можеше да търси человѣчеството и Европа! За какво сѫ вече революции и прогласяванпя на нови принципи за свобода, политическо равенство, философско управление, когато най-великитѣ и най-силнитѣ владѣтели на свѣта се натоварватъ съ осѫществлението на най-високото идеално управление!

Но срѣщу тия безбройни хваления и удивления на священия съюзъ и на възлаганитѣ на него надѣжди и ожидания, които всички се основаватъ на буквата на договора за тоя съюзъ, възставатъ обвинителитѣ, които основаватъ критиката си на дѣлата на самитѣ автори на съюза, на правителствата и на министритѣ имъ. Като тълкуватъ цѣлия нравственъ характеръ на свързаното съ священния съюзъ политическо дѣйствие и състояние, което послѣдва непосрѣдственно подиръ сключването на съюза отъ самия актъ на тоя съюзъ, тѣ съглеждатъ и въ духа и въ дѣйствителната ужъ цѣль на тоя съюзъ всички гнусни и отвратителни произведения на подземната австрийска политика и задъ подписавшитѣ договора владѣтели виждатъ само прѣстовутия Меттерниха. Каква наистина цѣль сѫ си прѣдполагали, казватъ тѣ, владѣтелитѣ, които сѫ сключили помежду си съюза, и тѣхнитѣ съвѣтници — политически мѫжье, които нѣколко мѣсеца само прѣди сключването на тоя съюзъ въ единъ голѣмъ европейски конгресъ бѣхѫ уредили и управили европейскитѣ работи по начинъ противенъ не само на желанията, но и на най-священнитѣ права на народитѣ; които отново раздѣлихѫ Полша, а Италия повече подчинихѫ на една чужда държава и ѭ лишихѫ не само отъ всѣка политическа свобода, но нарушихѫ и националната ѝ свобода въ много отношения и унищожихѫ всѣка сѣнка отъ

политическо единство въ нея; които нито дума продумахѫ въ конгреса за националнитѣ права на народитѣ отъ Истокъ, а прѣзъ цѣли петнадесеть години на всѣкадѣ немилостиво прѣслѣдвахѫ въстанията за национална политическа свобода, както въ Италиянския, така и Иберийския полуостровъ? Дали приспособлението началата на Християнството, на християнската правда и на християнското человѣколюбие е позволило на Меттерниховата политика да вземе подъ покровителството на Християнска Европа Турция въ войната ѝ противъ възстанѫлата Гърция, и въ името на интереситѣ ужъ на монархическа Европа и на священия съюзъ да прѣслѣдва настойчиво и немилостиво цѣли години дѣйствително народното и сѫщественно християнско възстание на Гърцитѣ, и въ тая противохристиянска и нечеловѣколюбива политика да привлече чрѣзъ връзкитѣ на священия съюзъ не само останѫлата Европа, а и самата православна Руссия на императора Александра? А ако земе человѣкъ прѣдъ видъ цѣлото течение на тая политика, основана на священия съюзъ, нѣма ли право да го нарече съюзъ сключенъ за утвърдяване на какъвто и да е деспотизъмъ и подъ священното име на Християнско управление да прислѣдва най противохристиянскитѣ дѣла, които не само опровергаватъ, но и посрамяватъ, и подигравать, и злословьѫтъ названието *«священъ съюзъ»* и проповѣдваното отъ него християнско поведение на владѣтелитѣ? Инакъ защо се е сключилъ тоя съюзъ, когато единственний въ Европа врагъ на християнството се тури подъ неговата защита и неговото покровителство, ако не да се експлоатира една политика чужда на духа на написанитѣ въ трактата условия, както това станѫ явно отъ политическото поведение на съюзнитѣ правителства спрѣмо разни политически въпроси и случки?

Такива и други подобни сѫждения има исказани и писани въ полза и противъ священия съюзъ. Но отъ всичко казано и писано вѣрното е, че както похвалитѣ така и порицанията бѣхѫ прѣувеличени, а по сѫщество тѣ не отговаряхѫ на истинското значение и на стойността на самата работа, която трѣба да се счита каквато въ сѫщностьта е била, сирѣчъ като политическо дѣло каквото го разбирахѫ и какъвто нравственъ характеръ му бѣхѫ дали сами ония, които го сключихѫ. Священний съюзъ, както и въ начало загатнѫхме, имаше характеръ повече нравственъ и идеаленъ отколкото практический и поли-

тическии, той бѣше актъ, който можеше да даде поводъ повече за психологически теории и размишления отколкото за политически сѫждения и критикувания. Нравственнитѣ сирѣчъ побудителни причини, които накарахѫ владѣтелитѣ да сключѫтъ договора, трѣба да се търсѭтъ въ нравственнитѣ чувства и расположения и въ психологическото въобще състояние на съюзенитѣ владѣтели, а не въ политическитѣ прѣсмѣтвания на тѣхнитѣ правителства. Въ полза на тоя характеръ на договора говори най-краснорѣчиво прѣди всичко даденото отъ самия Меттерníхъ за иронія и отъ прѣзрѣние име на договора *„громко Нищо“* и увѣрението на сѫщия, че въ станѫлитѣ между държавитѣ, подиръ сключванието на тоя договоръ, много и разни политически договори за европейскитѣ работи никога никакъ не се е споменувалъ договорътъ на священия съюзъ.

Вѣрно е, че по-късно либералното въ Европа обществено мнѣние приписа на священия съюзъ най-голѣмата часть на подземнитѣ дѣйствия и безсъвѣснитѣ ковни, които се вършехѫ отъ монархическитѣ правителства, а особено отъ Меттерниховата Австрийска политика за оборвание и удушвание на всѣко либерално политическо движение. Вънъ отъ всѣко съмнѣние е, че по едно роково стечение на работитѣ и чрѣзъ чудесна помощь на отдѣлни обстоятелства, лица, работи и лични характери, въсползована, тая коварна политика се мѫчеше всѣкога да искарва своитѣ дѣйствия въ свързка съ нравственно и религиозно осветеното отъ Виенския, а послѣ и отъ Парижския, договоръ дѣйствително затвърдено съгласие на владѣтелитѣ, безсъвѣстно експлоатираше това съгласие и приготовляваше така единъ отъ най-лошитѣ и най-плачевнитѣ периоди отъ политическия животъ и политическата история на Европа, на плачевнитѣ страници на която на всѣкадѣ мълчеливо се чете името на священия съюзъ. Но историческата правда изисква да правимъ разлика между священия съюзъ какъвто го разбирахѫ владѣтелитѣ, които го сключихѫ, и священия съюзъ, съ името на който по-послѣ се свърза и почти станѫ синонимъ периодътъ на историята отъ XIX вѣкъ (1815—1830), който периодъ Гервинусъ много характеристично нарече *врѣме на измамата* и на лѫжата, на дързостьта и на произвола, които съставяхѫ властьта, и на разврата на самитѣ чиновници, врѣме на конгреси и протоколи, на политически прѣслѣдвания и съзаклятия, на надѣжди и на разочарвания“.

Но за да направимъ точно тая разлика, нужно е да прослѣдимъ работитѣ при съставлението на свещения съюзъ и оиня за начина, съ който го експлоатира политиката на казания периодъ отъ врѣме.

Като анализираме *свещения съюзъ* въ историческитѣ му съставни части (елементи), имаме да испитаме най-напрѣдъ общия исторический характеръ и духа на врѣмето, прѣзъ което той се сключи, а послѣ нравственния характеръ на авторитѣ на тоя съюзъ.

Характерътъ и духътъ на врѣмето. — Врѣмето, прѣзъ което свещенний съюзъ се сключи, бѣше врѣме на голѣми исторически събития, които прѣдизвикваха дълбоки политически размишления свързани съ дълбоко религиозно огорчение, а също и съ силно възбуждение на чувствата. Никой исторический периодъ въ дългия редъ на вѣковетѣ не е толкова голѣмъ въ сравнение съ краткостьта на врѣмето и богатъ съ голѣми и чудновати промѣнения, които въ много отношения даватъ единъ великолѣпенъ трагический изгледъ на человѣческитѣ работи, колкото периодътъ между наченванието на французската революция и сключванието на свещения съюзъ. Посрѣдъ тия голѣми промѣнения прѣдставлява се че се развива и развързва съ истинска драматическа живость прѣдъ християнския свѣтъ голѣмата драма отъ историята на человѣческитѣ дѣяния. Когато се свърши послѣдната сцена отъ тая драма съ Виенския конгресъ и съ второто падание на Наполеона, тогава, както казва Rotteck, падна на европейския свѣтъ мълчание отъ очудвание и дълбоко сътресение на чувствата, отъ благоговѣйно униние и смирение прѣдъ по-високитѣ сили, които управляватъ сѫдбинитѣ на народитѣ. Религиозното чувство силно се възбуди отъ нечутитѣ смятения и удари на сѫдбата. Станалото се видѣ на хората като нѣкое Божие наказание. Толкова отъ философско гледище, колкото и отъ благочестивото религиозно, хиляди души нарекоха страданията, които бѣха настанали за народитѣ и за самитѣ владѣтели, както и естественното на работитѣ рѣшение, Божие наказание за сторенитѣ отъ народитѣ и владѣтелитѣ политически грѣхове; и сега, подиръ наказанието, помислиха, че е станало покаяние и поправление и слѣдъ тѣхъ умилостивяване, което дава надѣжди за по-щасливо бѫдѫще.

До колко това религиозно чувство бѣше дълбоко у множина отъ най-сериознитѣ политически мѫжье, ще се види отъ многото още, което имаме да говоримъ понататакъ по тоя случай. Въ врѣмето когато се сключваше свещений съюзъ, Европейский и Християнский политический свѣтъ се обладаваше отъ такива чувства, отъ каквито обикновенно се обладаватъ нации и народи, господарства и управници, началници и царье въ врѣме на голѣми и достозабѣлѣжителни периоди на историята, въ които голѣми и кървави войни, смутове и политически промѣнения, като нѣкои нравственни сътресения, които, като расклащатъ основитѣ на политическия и нравственния строй, свършватъ, чрѣзъ голѣми перипетии, съ миръ и спокойствие, сполуката и уздравяването на които се цѣни много повече, отколкото человѣкътъ, и повдигатъ нравственното чувство на человѣчеството къмъ божественната държава на Промисъла съ подчиняванне на Неговата воля (в. Въвед. за това стр. 94—96). И отъ тая вѣра и отъ това подчинение на волята на Промисъла, когато отъ една страна славятъ Бога, който наказва и исцѣрява, отъ друга страна бълнуватъ периодъ на миръ и благоденствие и постигание идеалната цѣль на человѣческото управление и общество. Говорихме вече на дълго въ **Въведението** (в. стр. 97), когато говорихме за Вестфалския миръ, за нравственното и религиозното пробуждание, което послѣдва подиръ тоя миръ, и надѣждитѣ, които тогава свѣтътъ почваше да храни за политическото бѫдѫще на Европа и за вѣчния миръ между народитѣ и държавитѣ. Но и идеалнитѣ за бѫдѫщето надѣжди, произлѣзли отъ Виенския договоръ, казва Гервинусъ, сподѣляхѫ ги коронованитѣ глави и бѣхѫ имъ дали форма и печатъ на политически мисли и дѣяния. Като си припомни человѣкъ, че никоя друга епоха въ историята не прѣдставлява такъво нещастие на владѣтели, каквото врѣмето когато владѣтелитѣ на Франция, Италия, Швеция, Холландия, Сардиния и на толкова малки нѣмски и италиянски държави, испѫдени отъ своитѣ земи и, като бѣжанци, гладни сѫ се скитали, разбира, че страданията отъ злощастието и отъ промѣнението на сѫдбата, които обикновенно посѣщаватъ по-бѣднитѣ класове, съ по-жива чувствителность виникнѫхѫ веднъжъ по исключение въ ония висши класове, дѣто обикновенно владѣе монотонията на сладострастния животъ . . . Силнитѣ побѣдители на Наполеона живо помнѣхѫ единий (Прусский краль) какъ,

лишенъ отъ всичкитѣ си имоти, бѣше се ограничилъ въ острова Мемель, а другий (Австрийский) както подиръ сражението при Аустерлицъ бѣ се явилъ въ военния станъ при пълния съ блѣсъкъ отъ геройство Корсиканецъ въ състояние достойно за съжаление. А третий (Александръ) бѣше прѣтърпѣлъ единъ вътрѣшенъ бунтъ, който бѣ му докаралъ сърдеченъ ударъ и нравственно унижение.

При сключения при такива вътрѣшни чувства, идеи и размишления священъ съюзъ, не бѣше възможно оnия, които го сключихѫ, да сѫ имали прѣдъ видъ още отъ самото начало нравственното поробощение на народитѣ и да създадѫтъ една държава на политическа и нравственна тирания. Напротивъ даже той се вижда като нѣкое истинско изявление на най-добритѣ политически принципи и на дълбокото съзнавание и признавание висшето нравственно прѣдназначение на монархията и на владѣтелскитѣ обязанности. И отъ това гледище владѣтелитѣ се прѣдставляватъ не като да правѫтъ съзаклятия за да угнетяватъ народитѣ, да потѫпкватъ всѣка свобода и да се стремѫтъ да установѫтъ система на деспотическо правителство, но да се натоварватъ тѣ сами съ испълнението на всичкитѣ законни желания на народитѣ. Человѣкъ може да каже, че владѣтелитѣ, чрѣзъ осѫществлението идеала на монархията, мислили сѫ да приспособѫтъ на дѣло най-здравитѣ принципи на революцията, като възнаграждаватъ по тоя начинъ народитѣ, които имъ сѫ помогнали за освобождението на отечеството си и на Европа отъ чуждата династия. И сега, ако отъ духа на врѣмето обърнемъ вниманието си върху изучванието характера и разума на основателитѣ на съюза, отъ една страна ще разберемъ по-ясно принципиялния характеръ и смисъла на съюза, а отъ друга страна ражданието и вървежа на развитието на политическата система, развита подъ това име.

Характерътъ на основателитѣ на священия съюзъ. — Основателитѣ на священия съюзъ бѣхѫ, както видѣхме, трима монарси на тритѣ съюзни държави Руссия, Прусия и Австрия. Но ако изучимъ и изслѣдваме отбливо историята на съюза и на осветената подъ неговото име политическа система, прѣдставляватъ ни се въ тая история два елемента съвършенно различни, поведението на императора Александра, олицетворяющъ всичко велико и което и нравственно, и религиозно, и политически въ съюза се прѣдставлява възвишено и

чисто, и австрийската политика, която бѣ направила съюза оръдие и името му символъ на всичко каквото тая политика произведе гнусно и отвратително въ политическата система на свещения съюзъ, сѫщо и пагубното влияние на тая политика върху политическия и въобще духовния животъ на европейскитѣ народи. Така, въ свѣщения съюзъ не срѣщу русската политика, а срѣщу политиката на Александра, срѣщу европейския и християнски свѣтъ, противопоставя се австрийската политика, която не се прѣдставлява само посрѣдствомъ единъ владѣтель или политический мѫжъ, а дѣйствува и влияе върху Европа посрѣдствомъ една цѣла политическа система и чрѣзъ послѣдователитѣ отъ всѣкадѣ на австрийската политика. Посрѣдъ тия два елемента на свещения съюзъ, въ историческото имъ обращение, съвършенно второстепенно и незначително мѣсто занимава Прусский краль, обвързанъ само посрѣдствомъ лични свръзки съ свещенния съюзъ и не имѣющъ въ сѫщность въ него поважно мѣсто отколкото всичкитѣ други владѣтели, които бихѫ признали съюза. Положението и на прусската политика въ системата на свещенния съюзъ е съвършенно слабо и слѣдва подиръ австрийската, която облада най-послѣ и духа на Александра.

Императоръ Александръ. Характерътъ и поведението му спрѣмо Европа. — Първий и най-главний, а въ началото единственний, работникъ на свещенния съюзъ е русский императоръ Александръ I. Тоя владѣтель, който царуваше въ Руссия отъ 1801 слѣдъ трагическата смърть на баща си Павла I, не бѣше само най-добрий и най-человѣколюбивий отъ всички императори, които сѫ владѣли въ поевропейчваната Руссия отъ врѣмето на Петра I, но и единъ отъ най-благороднитѣ по душа владѣтели, колкото познава историята отъ врѣмето на Антонина Пия и Марка Аврелия до нашия вѣкъ. По силата на духа, по гениалность и по смѣлость Александръ бѣше по-доленъ само отъ Наполеона между съврѣменнитѣ владѣтели въ Европа, но той надминаваше и послѣдния и всичкитѣ други по нравственното величие, по благородството на душата, по чистотата и идеалностьта на владѣтелското съзнание и чувство и по тия качества бѣше единственний въ лика на съврѣменнитѣ европейски владѣтели. Въ лицето на най-красивия и най-симпатичния отъ европейскитѣ монарси вѣрно се изображаваше голѣмото вѫтрѣшно благородство на душата, и

владѣтельтъ който управлява единъ народъ останалъ по-назадъ въ цивилизацията отъ всички християнски народи въ Европа бѣше най-цивилизований владѣтель въ Европа. Относително това нѣма по-характеристично отъ изречението на Талейрана, който наричаше Александра владѣтель цивилизованъ владѣющъ на народъ нецивилизованъ и Наполеона, владѣтель варваринъ владѣющъ на народъ цивилизованъ (в. стр. 45).

И външнитѣ обращения на Александра и общото външно изражение на лицето бѣхж вѣрно изображение на душата му. Простота и любезность въ говорението и сдружаванието, искренность и доброта, лека усмивка на устнитѣ, сладкодумность въ говорението, особенно когато говорѣлъ французски, упражняваха магическа сила върху ония които се сношавахж съ Александра. Наполеонъ, който се отнасяше къмъ побѣденитѣ отъ него толкова надмѣнно и прѣзрително, отъ горделивия Австрийский императоръ дори до треперящитѣ прѣдъ него малки нѣмски управници, обладалъ се отъ чувство на любовь и симпатия къмъ Александра, когато за първъ пжть лично се запозналъ съ симпатичния побѣденъ при Фридландия, и въ сжщия день отъ свижданието пишеше на императрицата Жозефина: „Видѣхъ прѣди малко императора Алексадра; останяхъ много доволенъ отъ него. Той е много красивъ императоръ, благъ и младъ; той е много по-духовитъ отколкото мнозина го мислятъ." Александръ, бидѣйки природно остроуменъ и даровитъ, тия прѣимущества бѣ развилъ плодотворно подъ ржководството на единъ най-добъръ наставникъ, подготвенъ изрядно за важното си дѣло, Швейцареца Цезаръ Лахарпъ (Laharpe). Тоя Швейцарецъ е ималъ върху духа на Александра такъво плодотворно влияние, каквото е ималъ върху духа на Петра Великий Лефоръ (Lefort), сжщо Швейцарецъ. Но Лефоръ е билъ повече съвѣтникъ, когато Лахарпъ, като наставникъ, повече е способствувалъ за нравственното образувание на императорския ученикъ. Лахарпъ, бидѣйки републиканецъ по политическитѣ си убѣждения и посвѣтенъ въ всичкитѣ философски теории отъ XVIII вѣкъ за държавно управление, вдхналъ на Александра благородни идеи за свобода, добродѣтель, правда, за благоденствието на народитѣ и за обязанноститѣ на владѣтелитѣ, и така е способствувалъ за онова прѣкрасно духовно образование на Александра, чрѣзъ което такъвъ владѣтель не на Русския прѣстолъ, а на владѣтелския

тронъ на най-напрѣднжлия народъ въ Европа могълъ е прѣзъ цѣли поколения да прѣдварва, въ плановетѣ и дѣлата си за прѣобразования и прѣустройства, нуждитѣ и изискванията на духа отъ вѣка.

Какво е направилъ въ собственното си отечество, какви либерални и благодѣтелни прѣобразования въведе въ него тоя владѣтель, който чрѣзъ хубавитѣ естественни дарби и чрѣзъ грижливо отхранвание и въспитание бѣ най-добрѣ се образовалъ и приготвилъ за великото си призвание, за това ще говоримъ когато ще говоримъ отдѣлно за Руссия. Но силната енергия на Александра и неговото влияние не се ограничихж само въ прѣдѣлитѣ на неговата държава. Както личнитѣ му дарби, така и голѣмото му, като владѣтель, влияние въ собственната му държава, голѣмото му политическо значение и военната сила на голѣмата русска държава, а най-вече голѣмитѣ и извънредни събития, които пълнжтъ историческия периодъ, посрѣдъ който той се въскачи на прѣстола, привовавахж Александра на много по-широко и по-високо поприще отъ общеевропейското правление и влияние, и го направихж отъ една страна освободитель на Европа, а отъ друга водитель и управникъ на Европейскитѣ работи. Че Александръ дълбоко е съзнавалъ тая си мисия и се показа достоенъ за нея, като създаде даже самъ до нѣкадѣ попрището за нея, това доказва цѣлата история отъ тоя периодъ.

Никой отъ владѣтелитѣ на Европа, които царувахж прѣзъ достопаметния и въ много отношения единственъ въ историята периодъ отъ годинитѣ 1789—1815, нито дори Австрийский императоръ Иосифъ II, нито Наполеонъ, който се появи въ срѣдата на тоя периодъ и чрѣзъ него се възвиси, а отчасти и той него възвиси, не се е въздигалъ толкова до чистата и идеална висота на духа и на идеитѣ отъ периода, колкото Александръ. Още младъ, на 24-та година отъ възрастьта си, той се въскачи на прѣстола подиръ кървавата и трагическа катастрофа прѣзъ нощьта на 23/4—24/5 Априлия 1801, която тури край на царуванието на баща му Павла I, и пое управлението на пространната русска държава всрѣдъ най-критически за Европа обстоятелства. Въ момента на неговото въцаряване почти цѣла монархическа Европа, освѣнь Руссия, бѣше подпаднжла вече подъ силата на Наполеона, Англия противостоеше силно, а само отъ външната политика на мла-

дия всероссийский императоръ спрѣмо Европа виждаше се че зависѣше исходътъ на голѣмата борба. Отъ избухванието на французската революция, както голѣмитѣ европейски държави, така и много отъ малкитѣ бѣхѫ оставили на страна всѣкий другъ външенъ въпросъ и всѣкий другъ споръ и поводъ за война помежду имъ, бѣхѫ обърнѫли вниманието и дѣйствията си къмъ Франция, съединени въ общата свързка на монархическитѣ начала и интереси спрѣмо прѣсната република и революцията. Но Руссия въ врѣмето на Екатерина II, при всичко че теоретически сподѣляше мислитѣ на другата монархическа Европа и симпатизираше на нейната борба, обаче дѣйствувайки най-разумно и най-практически, не бѣше зела никакво дѣятелно участие въ французскитѣ работи и постоянно обръщаше погледитѣ си и вниманието на голѣмитѣ политически въпроси и великата идея на Руссия, на Полскитѣ и на Источнитѣ работи. Синътъ и наслѣдникътъ ѝ Павелъ I (1796—1801) отначало взе участие въ съпротивлението на Европа противъ Франция, но движущъ се повече отъ особенна политика и отъ рицарство отколкото отъ принципи. Затова, водѣйки се отъ обстоятелствата, отчасти съ сѫщата рицарска политика, първъ той отъ Европейскитѣ владѣтели се съюзи съ Наполеона, и при всичко че званично още нито миръ съ него бѣше сключилъ, въображаваше си вече походъ заедно съ французския консулъ противъ Персия и Индия, когато внезапно паднѫ трагическа жертва отчасти на своебразнитѣ си намѣрения противъ окрѫжающитѣ го, а отчасти на франколюбивата си политика и на английски интриги[1]).

Възкачвайки се на прѣстола посрѣдъ такива обстоятелства, Александръ тутакси отначало се показа че стои по-горѣ отъ окрѫжающитѣ прѣстола и правителството му мѫчнотии и разни съмнѣния въ положението. Оставяйки на страна частната национална политика на Руссия, той обърнѫ вниманието си на общото състояние въ Европа, и първъ той отъ русскитѣ монарси се обърнѫ въ името на Руссия къмъ Европа, въ полза на мира, на свободата на Европа и на нейнитѣ народи. Съ Наполеона той сключи миръ безъ да свърже съюзъ, който се виждаше че съблазняваше Павла. Той сключи мира безъ оная

[1]) Има доста исторически данни и доказателства, които уличаватъ направо Англия и нейното тогавашно правителство въ убийството на Павла I. Една прѣкрасна статия върху това има обнародвана въ русското врѣменно списание „Отечественныя Записки“ отъ 1878 год. Прѣвод.

прѣдвзетость, отъ която бѣше обладана монархическа Европа противъ произлѣзлата отъ революцията французска република или консулство, като заяви, „че не желае да се мѣси въ вътрѣшнитѣ работи на никого, че всѣка държава има право да даде на себе си такъвъ видъ управление какъвто ѝ е угоденъ“. На тоя толкова либераленъ принципъ той остаяше, както видѣхме, вѣренъ до станжлитѣ въ Франция отъ паданието на Наполеона политически промѣнения. А че Александръ, като остаяше вѣренъ на принципитѣ, вдъхнжти отъ наставника и учителя му, чувствувалъ е и една вътрѣшна симпатия къмъ републиканска Франция и къмъ управника ѝ Наполеона, това виждали съ съжаление окржжающитѣ го съвѣтници, които за това наричахж Лахарпа „злодѣецъ“ и се стараехж да го отстранжтъ отъ императора. Обаче Александръ, чрѣзъ приятелскитѣ сношения съ Франция и Наполеона, гонѣше по-висока цѣль, именно той искаше да се сполучи и затвърди расклатений отъ толкова врѣме общеевропейский миръ, и за тая цѣль той работи горѣщо за да се сключи между Англия и Наполеона Амвиански миръ (1802).

Когато обаче подиръ малко видѣлъ, че най-голѣмий врагъ на Европейския миръ бѣ Наполеонъ и че поради користолюбието му едва що сключений Амвианский миръ се распокъсваше, не само зе участие въ новата коалиция противъ Наполеона, но той най-много іж прѣдизвика и се яви като наказвачъ и отмъститель за мира и свободата на Европа. Наполеонъ не му се виждалъ вече като народенъ герой и буденъ стражъ за свободитѣ на французския народъ, а славолюбивъ и користолюбивъ тиранинъ. Лахарпъ бѣше му писалъ отъ Парижъ своето мнѣние върху истинското значение на пожизненното консулство на Наполеона, и въ отговоръ на това писмо Александръ пишеше: „Измѣнихъ, любезний мой, и азъ заедно съ васъ мнѣнието си за първия консулъ. Съ прогласяванието си консулътъ за пожизненъ паднж завѣсата. Оттогава той върви отъ лошото къмъ по-лошо. Почнж да лишава себе си отъ най-добрата слава, която человѣкъ може да добие като такъвъ, и която единственна му оставаше за да іж събере: славата да покаже че е работилъ не исключително отъ лично користолюбие, а за щастието и славата на отечеството си и че остая вѣренъ на клетвата, която бѣше далъ въ конституцията, да сложи слѣдъ десеть години паднжлата въ ржцѣтѣ му власть.

Вмѣсто това той прѣдпочете маймунски да подражава двороветѣ, нарушавайки конституцията на отечеството си. Сега той е единъ отъ най-прочутитѣ тирани, които историята познава". Това достатъчно характеризира идеята на императора за френцузската република и свидѣтелствува колко тоя владѣтель, като приятель на истинската свобода, оцѣняваше повече сѫщностьта отколкото формата и прѣдпочиташе единъ Наполенъ прѣдсѣдатель подклетвенъ на републиката отъ такъвъ, който се стреми да основе монархия.

Прѣзъ годината 1803 Александръ направи съюзъ съ Англия противъ Наполеона, отхвърляйки съблазнителнитѣ на послѣдния прѣдложения за Цариградъ (1) и жертвувайки или по-добрѣ подчинявайки отначало на царуването си националната русска политика на обязанноститѣ на великата мисия на единъ миротворецъ монархъ, маклеръ (посрѣдникъ) на Европа; като цѣль на съюза той положи още въ началото да се отнеме отъ Франция голѣмото ѝ нравственно орѫжие, сѫществующето общо мнѣние, че войната противъ Франция е война противъ свободата, като се обърне това орѫжие противъ самия Наполеона. При това императорътъ прѣдлагаше, съюзнитѣ сили да се прѣдставятъ не, както до сега, защитници на монархическитѣ принципи, а на свободата на народитѣ, и тая свобода да защитятъ едно съ освобождението отъ хумота на Наполеона покоренитѣ отъ него вънъ отъ прѣдѣлитѣ на Франция народи и съ убѣждаванпе самия французский народъ, че не се въорѫжаватъ противъ свободата на французския народъ, но за тая свобода. Русский за това циркуляръ, като осѫждаше направенитѣ въ името на монархическитѣ принципи насѫсквания на французския народъ противъ сѫществующия редъ, прибавяше: „Отправяйки се съюзницитѣ къмъ французския народъ не трѣба нито на бунтъ да го учатъ нито на неподчинение на законитѣ, а да съвѣтватъ *всичкитѣ* политически партии, раздѣлени до сега, да се съединятъ, имайки довѣрие на съюзнитѣ сили, които друго нищо не желаятъ освѣнь освобождението на Фран-

---

(1) Наполеонъ се трудѣше по всѣкакъвъ начинъ да отдалечава Александра отъ европейскитѣ работи, като обръщаше вниманието му върху проливитѣ, които съединяватъ Срѣдиземно съ Черно море и върху Султановата столица. Единъ день той извикалъ на пратенника на императора, Моркова: „Нѣма прочее въ държавата на императора Александра никой славенъ наслѣдникъ на Цариградския прѣстолъ"! Подиръ нѣколко години Наполеонъ сполучи да примами Александра чрѣзъ такива съблазни. Но за това ще говоримъ въ друга глава на тая История.

ция отъ деспотизма, подъ който пѫшка, и да ѭ оставѭтъ свободно да си избере правителството, като дадѫтъ на французския народъ да разбере, че силитѣ не сѫ се съединили, за да му наложѫтъ нови окови, а за да строшѫтъ тия, които сега го стѣгатъ". Александръ не криеше симпатиитѣ си къмъ монархията, но той искаше монархия конституционна, и възстановяванието на Бурбонитѣ туряше въ зависимость исключително отъ една страна отъ свободната воля на французския народъ, а отъ друга отъ пѣрдварителното подчинение на Бурбонитѣ на конституцията, която би се гласувала отъ французския народъ. А видѣхме колко вѣрно Александръ испълни въ 1814 даденитѣ отъ него обѣщания въ 1803.

Но тоя императоръ се грижеше за свободата не само на французския народъ, но и на всичкитѣ народи въ Европа. Либерални учрѣждения трѣбаше да се въведѫтъ на всѣкѫдѣ въ Европа, революционний духъ трѣбаше да се прѣслѣдва чрѣзъ свободата и чрѣзъ революция *отгоръ*. Владѣтелитѣ и управницитѣ трѣбаше да се постараѭтъ да прѣобладаватъ въ управленията „священнитѣ права на человѣчеството, да въвеждатъ редъ и порядъкъ, който е необходимото послѣдствие отъ тѣхъ, и да прилагатъ законитѣ въ духъ разуменъ и отъ благосклонность къмъ народитѣ, да съединяватъ силно народитѣ къмъ правителствата имъ, като правѭтъ послѣднитѣ способни да работѭтъ исключително за най-голѣмото благо на подчиненитѣ имъ народи." Ето семената на священния съюзъ отъ 1815 въ душата на Александра отъ 1803! Но нито въ това не се ограничаваше грижата на императора за Европа. Трѣбаше „отношенията на държавитѣ помежду имъ да се уредѭтъ чрѣзъ закони и правила, които да надминаватъ границитѣ на частния за всѣкиго интересъ. Единъ всеобщъ договоръ трѣбаше да съедини християнска Европа въ една федеративна Европа, който договоръ да урежда правата и обязанноститѣ на членоветѣ отъ тая федерация." „Никакъ не прѣдлежи, казваше русский кабинетъ, да осѫществи императорътъ съна за вѣчния миръ; при всичко това отъ много гледища Европа може да приближи до възвѣстяванитѣ блага, ако въ договора, който има да тури край на общата война, би се сполучило да се опрѣдѣлѭтъ върху ясни и точни принципи постановленията на международното право." Въ циркуляра се изброявахѫ всичкитѣ распоредби, които се прѣдлагахѫ отъ императора и

се отнесяхѫ до правата на неутралнитѣ, до задъженията никой никога да не прогласява война прѣди исчерпванието на всички срѣдства чрѣзъ международенъ арбитражъ. Когато си помисли человѣкъ, че всички тия теории, идеи и мисли бѣхѫ чисто дѣло на Александровия умъ и че министритѣ на тоя владѣтель бѣхѫ хора принадлежащи къмъ крайнитѣ *реакционери* въ Европа ([1]), не може да не се почуди за нравственното величие на младия императоръ. Прѣдложенията на Александра бѣхѫ отъ такъво естество, щото управляющий тогава английската политика Питъ по-младий много отъ тѣхъ наричаше *идеологии* (идеали). Обачс императорътъ отъ първитѣ години на царуванието си до края на живота останѫ вѣренъ на тия прогласени отъ него начала (принципи).

Отъ 1803 прочее Александръ съ влизанието си въ коалицията противъ Наполеона искаше да даде на тая война нравственния характеръ, качеството и распространението, които послѣ зе управляваната отъ него прѣзъ годинитѣ 1813—15 голѣма Европейска война, сѫщо мира и договора, който имаше да тури край на тая война и да направи принципъ, исходна точна и здрава основа за траенъ Европейский миръ и за мирно развитие на всемірната цивилизация и на всемірнитѣ интереси на народитѣ съгласието, свободата и братското споразумѣние на народитѣ; единството на народитѣ съ владѣтелитѣ и християнския съюзъ на владѣтелитѣ помежду имъ. За осѫществление на тая идея той воювá противъ Франция въ разстояние на четири години (1803—1807) безъ никакъвъ особенъ русский интересъ. Англия, Австрия и Прусия воювахѫ за частни свои интереси, а само Руссия за Европа, и за своя голѣма материялна загуба. Австрия, слѣдъ поражението при Аустерлицъ (1805) се оттегли отъ борбата, но Алесмандръ останѫ вѣренъ на нея. Напраздно додѣто траеше борбата Наполеонъ раздравни и повдигнѫ Турция противъ Руссия (Слѣдъ като не бѣ сполучилъ да съблазни Александра съ поднасянието на Цариградъ), за да може така не само да распокъса нейнитѣ военни сили, но да отвлече пакъ вниманието на русския народъ къмъ Истокъ. Напраздно! Александръ

([1]) Александръ освѣнь министритѣ имаше и частни неофициални съвѣтници, неофицияланя „*четиричлененъ съвѣтъ на общественното спасение*“, въ който се отличаваше либералътъ Полякъ Чарторижский, съставляющъ нравственната връзка между императора и Полския народъ, както по-късно Каподистрия бѣше връзката, която съединяваше Александра съ Гръцкия народъ,

воюваше противъ Турция около Дунава и противъ Наполеона около Вистула и Нѣманъ. Сражението при Фридландия и Тилзитский договоръ (1807) скоро турихж край на това поведение на Александра. Свижданието при рѣката Нѣманъ съ Наполеона (25/6 Юлия 1807) и послѣдовавшия подиръ това Тилзитский договоръ (6/18 Юлия) отворихж нови хоризонти прѣдъ очитѣ на тоя многочувствителенъ монархъ.

Отъ една страна удивлението къмъ даровития военачалникъ и императоръ, който привързваше къмъ себе си чрѣзъ извънреднитѣ си дарби толкова много чувствителния и способенъ да приема нравственни чувства монархъ, а отъ друга страна съблазнителнитѣ прѣдложения на французския императоръ за раздѣление владичеството на свѣта, турихж Александра [за кратко врѣме подъ нравственната сила на Наполеона. Слѣдъ една несполучлива четиригодишна война противъ Наполеоновата Европейска тирания, въ която война отъ страна на Прусия не биде подкрѣпенъ, а отъ Австрия биде изоставенъ подиръ поражението при Аустерлицъ (1805), бѣ помислилъ, че само чрѣзъ споразумѣние съ Наполеона можеше да разрѣши голѣмия въпросъ за всеобщия Европейский миръ. Но Наполеонъ сполучи да повдигне въ душата на Александра едно ново голѣмо славолюбие чрѣзъ напомнюванието му голѣмитѣ и много привлекателни прѣдания отъ националната политика на Руссия. Прочутий „Гърцкий проектъ" на Екатерина II пакъ билъ спомнжтъ, но прѣправенъ и фалсифициранъ отъ лъжливата политика на русско французското споразумѣние. Не прѣдлежеше вече за възобновление на Византийската държава, а за раздѣление Европейскитѣ провинции отъ Турската държава, за присъединение на Цариградъ къмъ пространната русска държава и за завзимание гърцкитѣ земи въ Иллирийския полуостровъ отъ Франция. Обаче тия споразумѣния нѣмахж никакъвъ положителенъ резултатъ. Александръ скоро се съвзе отъ опиянението и отъ сънищата на прѣправената велика идея на русската нация и като станж по-трезвенъ въ политическитѣ прѣсмѣтвания и съ освобождението си малко по-малко отъ Наполеоновото влияние, почнж постепенно да завзима първото си положение спрѣмо Европа и Наполеона. А когато се опита да ограничи голѣмитѣ нарушения на Наполеона съ злоупотрѣбление на името му и съ тжпчение правата на разни народи и владѣтели, прѣдизвика про-

тивъ Руссия ужасната война отъ 1812, която тиранинътъ на Европа води съ силитѣ почти отъ цѣлата останала континентална Европа. Въ тия крайню критически за Руссия и за неговата династия врѣмена Александръ се обърнѫ отъ прѣобразователь на Европа въ народенъ Русский герой, и съ геройска дързость и вѣра и съ християнско постоянство се бори, побѣди и пакъ възлѣзе на висотата на своята Европейска мисия, като започнѫ слѣдъ освобождението на Руссия дѣлото за освобождението на цѣла Европа, имайки за съвѣтникъ прочутия *Щаинъ*

Тоя знаменитъ прусский политический мѫжъ, слѣдъ като бѣ си привлекълъ враждата на Наполеона, бѣ принуденъ да побѣгне (1808) отъ отечеството си и слѣдъ нѣколко врѣме скитание отиде въ Руссия и въ 1812 станѫ съвѣтникъ на Александра; той имаше толкова влияние на тоя владѣтель и чрѣзъ него върху Европейскытѣ работи, колкото и каквото може би никога никой частенъ политический мѫжъ, безъ званично положение и чинъ, не е ималъ върху Русския императоръ. Тогава Александръ можеше, слѣдъ като истика вънъ отъ границитѣ на държавата си нападателитѣ, да се ограничи съ защитата и уздравяванние границата на собственната своя държава, като напусне воюющата заедно съ Наполеона противъ него Европа и ѭ остави на расположението на Наполеона. Той можеще да направи нѣщо още по-износно за своята държава, да продаде скѫпо мира и съюза си на Напелеона и заедно съ послѣдния да си раздѣли Европа. Обаче той не направи нито едното нито другото. А прѣминувайки границитѣ на своята държава, покани Германия и останѫлата Европа на борба противъ Наполеона. Отъ това врѣме захваща най-хубавий и най-славний периодъ отъ царуванието на Александра, който трая до сключванието на свещенния съюзъ. Прѣзъ тоя периодъ въ своитѣ дѣла Александръ слушаше вдѫхновенията само на собственнитѣ си чувства и съвѣтитѣ на Щаина. Въ така наченѫтата нова борба противъ тиранина на Европа Алексанрдъ, присѫтствующъ всѣкога въ съюзната войска, останѫ винѫги вѣренъ и непрѣклоненъ въ вѣрата къмъ съюзницитѣ, като се въспротиви на всичкитѣ съблазнителни прѣдложения на Наполеона, направени за да го отдѣли отъ съюзницитѣ. И не само никакво политическо съблазнение, но нито нѣкоя военна несполука не можи да отклони Александра отъ тоя правъ пѫть. И когато нѣкои стратеги-

чески движения на Наполеона, които се виждахѫ опасни на съюзницитѣ, карахѫ послѣднитѣ да отстѫпьтъ назадъ къмъ границитѣ, Александръ, безъ да се смути, настояваше да се испълни нашествието противъ Парижъ. Благополучний край на първото навлизание въ Франция бѣше повече слѣдствие отъ това поведение на императора. Но вѣрата на Александра къмъ съюзницитѣ не му прѣпятствуваше да се покаже великодушенъ и къмъ побѣдения врагъ. Исключително дѣло на императора Александра бѣхѫ направенитѣ на Наполеона по съюза отъ Фонтенебло прилични отстѫпки, а видѣхме колко това великодушие на Александра, което бѣ показано и къмъ францускийя народъ, улесняваше дѣлото на първия Парижский миръ.

Но и относително почитанието къмъ нравственнитѣ и политически права на народитѣ Александръ, владѣтельтъ на *par excellence* монархический, но имѣющъ дълбоко съзнание за националното си сѫществувание русский народъ, се показа най-благороденъ и най-либераленъ отъ сичкитѣ монарси, смѣемъ да кажемъ, отъ всичкитѣ политически мѫжье въ Европа. А видѣхме съ каква ревность и постоянство той работи за да се снабди Франция при възстановяванието на Бурбонитѣ съ либерална конституция. Видѣхме така сѫщо съ какво постоянство той се противѣше дори на собственнитѣ си съвѣтници за възстановяванние на Полша като свободенъ народъ съ либерални политически учреждения, като прости великодушно на Поляцитѣ за поведението имъ по Наполеоновия походъ и като останѫ вѣренъ на даденото отначало обѣщанние на Поляцитѣ. Ако благороднитѣ чувства на Александра не се осѫществихѫ напълно причината на това бѣхѫ Австрия и английската политика, но не и Александръ. Но както националнитѣ така и политичискитѣ права на нѣмския народъ благороденъ защитникъ намѣрихѫ въ русския императоръ, а не въ повелителя управникъ на Хабсбургскитѣ земи, нито въ пруския краль или другиго нѣкого колко-годѣ съ значение нѣмский владѣтель. Когато подиръ голѣмата битка при Лайпцигъ и отстѫпванието на Наполеона оттатакъ Реинъ служащитѣ му дотогава като копиеносци малки нѣмски владѣтели сега най-много се молѣхѫ да ги приемѫтъ да влѣзѫтъ въ голѣмия съюзъ противъ Наполеона, не австрийскитѣ или прусскитѣ владѣтели, а русский императоръ бѣше, който тури въ договоритѣ като условие да се приемѫтъ, ако се обѣщаѭтъ, че подиръ свършванието на войната ще дадѫтъ

либерални наредби на народитѣ си. Но и за по-силно вѫтрѣшно обединение на Германия Александръ работи повече отъ всѣкий нѣмский владѣтель. Въ възванието отъ Калишъ къмъ нѣмския народъ на 13/25 Марта 1813, нѣколко дни слѣдъ сключванието съ Прусия въ тоя градъ на съюза противъ Франция, императоръ Александръ, наедно съ съюзника си прусский царь, обѣщаваше на нѣмския народъ конституция, която сама Германия имаше да даде на себе си споредъ „чистия и всѣкога свойственъ на народа ѝ духъ, чрѣзъ която Германия имаше да се появи прѣдъ народитѣ въ Европа по-млада, по-жива и повече обединена“. А видѣхме колко Александръ, подбужданъ отъ Щайна, и въ самия Виенский Конгресъ бѣше за по-силно и по-трайно политическо обединение на Германия, като поддържà въ него чрѣзъ извѣстния мемоаръ на Канодистрия исканието за това на по-малкитѣ владѣтели. И именно въ това врѣме когато австрийский министръМеттернихъ, за голѣмо удивление и съжаление на най-отечестволюбивитѣ нѣмци наричаше името „Германия“ простъ географический терминъ, както и името *Италия*, императоръ Александръ пиеше въ Виена на балкона наздравица „за Германия“, и това събитие нѣмскитѣ вѣстници съ въспѣвания и похвали характеризирахѫ като *сцена*, каквато нѣмската история нѣма още да покаже, и каквато може би никога нѣма да се прѣдстави въ тая история

Но и въ прѣговоритѣ за Италия, когато тоя хубавъ полуостровъ Австрия, подкрѣпена отъ Англия, раздробваше на малки и голѣми, посрѣдствени и непосрѣдственни австрийски феоди, само русский императоръ говорѣше, ако и безъ резултатъ, да се създаде една обединена италиянска държава. Сѫщий работи, но пакъ безъ резултатъ, за да се почита неутралностьта на Швейцария, а послѣ въ Виена той бѣше главната причина за да се внесе въ договора неутралностьта на Швейцарската република. Каквото и да говорѭтъ западнитѣ историци, които систематически съмнително гледатъ на всѣкий даръ отъ Руссия, за политическия характеръ и цѣльта на тия дѣйствия на Александра, не могѫтъ нито тѣ да откажѫтъ, че не бѣше тоя владѣтель, който благосклонно защищаваше най-либералнитѣ принципи и прѣзиранитѣ отъ надлежнитѣ владѣтели права на народитѣ и свободата, както въ собственната си държава, така и въ останѫлата Европа, както никой другъ. Александра подразбираше Талейранъ, когато извикв[illegible]на:

„Монарситѣ не мислятъ легитимно“, защото Александръ срѣщу *публичното право* и легитимността на Талейрана противопоставяше началото (принципа) на народноститѣ и *свѣтлината на вѣка* (в. стр. 133). Лудвикъ XVIII казвалъ, че „Александръ съ своята *свѣтлина на вѣка* билъ чистъ Бонапартъ“. Въ разговора си съ Щаина Александръ съ удоволствие исказвалъ мислитѣ и чувствата си за свобода и казвалъ, че „единственното нѣщо, което дава нѣкаква стойность на живота е да може человѣкъ да живѣе въ миръ, за да распространява и поддържа либералнитѣ идеи“. Не вижда ли человѣкъ и не си ли въображава въ тия думи не всероссийский императоръ, а идеалния типъ на философъ и защитника на свободата, Марка Бруттъ, който пишеше на Цицерона: „Мигаръ висшето въ живота благо не се сполучва, когато человѣкъ, пъленъ съ вжтрѣшно убѣждение, че е извършилъ правото и обикнжлъ свободата заради самата свобода, прѣзира всѣко друго земно благо?“

Но любовьта къмъ свободата у Александра се съединяваше съ рицарство отъ великодушие, каквото не ни прѣдставлява нравственний образъ (портретъ), на никого отъ тогавашнитѣ монарси. Видѣхме отъ какви чувства въодушевляванъ Александръ, противъ мнѣнието на съюзницитѣ си, се показа великодушенъ къмъ Наполеона въ договора отъ Фонтенебло, къмъ сжщия оня человѣкъ, когото при второто навлизание въ Франция на съюзницитѣ Прусский военачалникъ искаше да го улови и застрѣли на сжщото мѣсто, дѣто бѣ убитъ дукъ *Enghien*, а Англия, къмъ която прибѣгнж, испрати го като воененъ плѣнникъ въ острова Св. Елена. И когато слѣдъ завзимането на Парижъ (1815) сжщий прусский военачалникъ мислѣше да развали моста на Иена, за да се отмъсти за поражението на пруситѣ при Иена, императоръ Александаръ велевласно въспрѣ вандалския планъ съ думитѣ, че той счита достатъчно заради себе си отмъщение за поражението при Аустерлицъ, че войската му, отивайки за Парижъ, е минжла *по моста на Аустерлицъ*.

Че такъвъ человѣкъ, такъвъ владѣтель би могълъ нѣкога да прѣдложи на Европейскитѣ владѣтели да сключатъ съюзъ противъ всѣка свобода и за осветяванис на най-ужаснататирания подъ името на свещенния съюзъ, която се упражнява въ Европа въ растояние на петнадесеть години, и такъвъ съюзъ да го тури подъ

защитата и покровителството на Богочеловѣка Христа, странно е и да помисли человѣкъ, а не да повѣрва. И единствената задна мисъль, която по-безпристрасвитѣ отъ критицитѣ, като Гервинусъ, поискахѫ да съгледатъ въ мисъльта на Александра при прѣдлаганието на тоя съюзъ, цѣльтъ сирѣчь, която се криела задъ тоя договоръ — голѣмъ кръстоносенъ походъ на Руссия противъ Турция и окончателното расчленение на турската държава, тая цѣль. ако дори да се прѣдположи за вѣрна, показва просто че Александръ, сключвайки тоя договоръ, който не е ималъ никакво значение и стойность споредъ Меттерниха, всичко друго е мислилъ, но не и да обвърже Европа чрѣзъ желѣзата на отвратителната политическа тирания на Австрия.

Но какъ тоя Александръ, който справедливо се наричаше освободитель и управитель и на Европа, подиръ малко не само патетический зритель станѫ, не само станѫ орѫдие противъ волята си, но и съзнателно съдѣйствува и съдѣйствува силно на тая политика? Причината на това чудно историческо явление трѣба да потърсимъ отъ една страна въ общия характеръ на тогавашното политическо състояние, развито подиръ 1815, а отъ друга страна въ особеното душевно расположение на Александра и въ общото му психологическо състояние. За това ние ще говоримъ по-нататакъ.

А сега, като говоримъ за отношението на Алаксандра къмъ священния съюзъ и за частьта, която му се падаше въ него, слѣдъ като обяснихме вече идеята на тоя съюзъ както бѣ ѭ разбралъ Александръ, прибавяме и това, което обяснява генезиса (причината) на тоя съюзъ и облечения съ религиозно вдѫхновение нравственъ неговъ характеръ. Заедно съ голѣмата чувствителность и ентусиастическа любовь на Алетсандра къмъ всѣка благородна и висока идея свързваше се нѣкакво дълбоко нравственно религиозно чувство, което малко по малко въ голѣмитѣ перипетии, които прѣминѫ тоя владѣтель, доби характеръ на нравственъ мистицизмъ. Наравстванието на това чувство у тоя владѣтель нѣкои отдадохѫ на нѣкаква вѫтрѣшна нравственна борба на постоянно борение за примирение и нравственно очищение, което борение ималъ Александръ съ себе си отначало на царуванието си. Царуванието на Александра, казватъ, още отъ начало било придружено отъ нѣкаква завистлива сѫдба. Въ сѫщия ден

турилъ на главата си императорската корона, гѫста тъмнина покрила нравствения му кргозоръ. Едва на двадесеть и четвъртата година отъ възрастьта си вървѣше къмъ прѣстола прѣминувайки нравственно върху трупа на баща си. Александръ никакъ нито е участвувалъ въ приготовляванието на гнусното убийство на баща му, нито е зналъ за него прѣди извършванието му; при всичко това обаче той се намѣрилъ въ трудното и нравственно най-печално положение да прѣмълчи станѫлото, а слѣдъ откриванието му не само да остави ненаказани убийцитѣ, но и да почете и възнагради иницнаторитѣ. Отъ това, казватъ, една дълбока печаль и голѣмо отчайвание обзело дълбочината на душата му и го направила замисленъ, меланхоличенъ и нравственно много чувствителенъ. Той счелъ себе си като отговоренъ прѣдъ Бога и божия сѫдъ за пролѣтата невинна кръвь на баща му императоръ, чувствувайки, безъ чисто и ясно съзнание за отговорностьта, въ дѣлата си едно вжтрѣшно гризение и силна нужда на божие умилостивение, отъ помирение и миръ съ себе си. Оттукъ въ природно благата тая душа владѣеше силно чувството на кротость, правда и любовь, и постоянно благородно желание да управлява като истинский християнский владѣтель и да направи своето царувание чисто безъ никакво пятно, и да го оправдае прѣдъ Бога, свѣта и собственната си съвѣсть. Голѣмитѣ събития, които пълнятъ историята отъ врѣмето му, голѣмитѣ и неочакванитѣ промѣнения, а най-вече пораженията при Аустерлицъ и Фридландия, разорението на Москва и побѣдата при Лайпцигъ сѫ давали постоянна храна на обладаната му отъ нравственъ и религиозенъ мистицизмъ душа. Защото въ тия събития той едно подиръ друго е съглеждалъ кога пърста на Божия сѫдъ, кога пърста на божието милосърдие, което се придобива слѣдъ молитва и расканяние за извършено дѣло.

Каквото прѣувеличение и да има въ това прѣдставление на нравствендия характеръ на Александра, противоречуще отчасти съ добрѣ извѣстната сила на духа, съ твърдостьта на характера и съ политичестата разсѫдителность на тоя владѣтель, вѣрно е, че дълбокото нравственно и религиозно чувство на Александра съдържаше до извѣстна степень вжтрѣшенъ мистицизмъ, който способствува не малко за ражданието на священния съюзъ. Тоя мистицизмъ, като происхождение отъ дълбочайше религиозно чувство и отъ религиозно възбуждение,

показва се и въ другия му религиозенъ животъ, а особенно въ сношенията му съ благочестивитѣ *квакери*, които често е приемалъ на аудиенция и съ които, както се говори, молилъ се е и плакалъ съ дълбочайше религиозно упиние. Но и въ политическитѣ си размишления и дѣйствия рано се виждатъ симптоми отъ такъвъ мистицизмъ. Единъ отъ благороднитѣ отличителни признаци отъ характера на Александра бѣше вѣрната и постоянна прѣданность къмъ приятелитѣ му. Относително това обаче въ нравственното уединение, въ което се намираше като императоръ, особенно като русский императоръ, можеше да има твърдѣ малко приятели. За такъвъ приятель той бѣше си избралъ още отъ първитѣ години на царуванието си прусския краль Фридриха Вилхелма II. Това приятелство поради политическото състояние на врѣмената рано получи политическа краска и се обърнѫ въ траенъ съюзъ (съ малко прекъсвание) и се свърши съ свещенния съюзъ. Единъ достозабѣлѣзителенъ епизодъ отъ приятелскитѣ отношения и отъ съюза на двамата владѣтели, който показва мистицизма на Александра и въ приятелството и въ тоя съюзъ, освѣтлява достатъчно и отъ това гледище първото начало на свещенния съюзъ. Въ 1805 когато като се намираше въ война съ Неполеона минавалъ прѣзъ Прусия, отивайки за Австрия, за да се съедини тукъ съ съюзника си австрийский императоръ Францъ I, като пристигнѫ въ Берлинъ (25/7 Ноюмврия) не само тайни съюзнически договори сключилъ съ неутралния въ това врѣме прусский краль, но въ деня, въ който щѣлъ да напусне Потсдамъ, като изразилъ желание да посѣти тамъ гроба на Фридриха великий, влѣзълъ (3/16 Ноемврия) слѣдъ полунощь въ църквата отъ крѣпостьта и на освѣтлената гробница, придруженъ само отъ краля и кралицата Луиза; тукъ слѣдъ като цѣлувалъ саркофага, прострѣлъ рѫката си къмъ стоящия насрѣща краль и се заклѣлъ на послѣдния вѣченъ миръ, а послѣ като излѣзълъ изъ гробницата и отъ църквата качилъ се незабавно въ пѫтната кола, която го чакала вънъ и тръгнѫлъ къмъ австрийския станъ. Въ това характеристично събитие се обяснява не само душевното расположение на Алѣксандра, но и се открива първото начало на свещения съюзъ, за сключванието на който не малко способствува сѫщестующето отдавна между двоицата владѣтели приятелство, което чрѣзъ една нравстренна и религиозна зръска въ войни и нещастия, въ поражения и побѣди силно

бѣше се затвърдило. Това приятелство бѣше убѣдило Александра да побърза да отиде въ 1806 на помошь на Прусия, която подиръ катастрофата въ Иена ужасно се мжчеше отъ Наполеона, да земе участие въ кървавитѣ сражения при Аилау и Фридландия (5/18 Февруария и 4/16 Юния 1807) и да сключи съюзъсъ Прускиа краль отъ Вартенщаинъ (14/26 Априлия 1807), при всичко че Руссия бѣше заета тогава съ турскорусската война и никакво изрично и прѣдварително опрѣдѣлено задължение не й наложи, ако и да не се намираше въ миръ съ Наполеона, да отиде на помощь на Прусия, за която Александръ горѣщо посрѣдничествува прѣдъ Наполеона при сключванието на Тилзитския миръ. Когато слѣдъ малко станж и съюзникъ на Наполеона пакъ останж постоянно приятель, покровитель и посрѣдникъ на малката и отъ Наполеона унижена Прусия. Само прѣзъ краткото врѣме на русския походъ отъ 1812 прусский краль Вилхелмъ неволно зе участие въ тоя походъ, оставайки пакъ приятель на Александра.

Освѣнъ споменжтия Потсдамский епизодъ, таинственното посѣщение гроба на Фридриха великий, и другъ единъ епизодъ отъ походитѣ прѣзъ годинитѣ 1814 — 15, малко прѣди изричното сключвание на свѣщенния съюзъ, укрѣпи Александра въ идеята за свещенъ съюзъ и, както се говори, станжлъ непосрѣдственна причина за званичното сключвание на тоя съюзъ. Тоя епизодъ бѣше срѣщанието на Александра съ прочутата Юлия Крюденеръ (J. von Krüdener)

Госпожица Юлия Крюденеръ бѣше дъщеря на барона Фитингхофа (Vietinghof) отъ Курландия. Слѣдъ единъ много развълнуванъ животъ въ младостьта й тя бѣше се прѣдала на единъ трогателенъ религиозенъ животъ и бѣ обхванжта отъ мисьльта, че била пророчица, испратена отъ Бога да съвѣтва владѣтелитѣ да крѣпжтъ държавитѣ си върху принципа на християнството. Когато въ 1814 Александръ минавалъ прѣзъ Вюртембергъ, разговорила се съ него Крюденеръ въ Хаилбронъ (Heilbronne) и го съвѣтвала, слѣдъ побѣдата противъ Наполеона, за която тя се молѣла на Господа, той трѣба да стане Наполеонъ на мира, като стане поправитель и управникъ на разбърканиия свѣтъ, дори казала почти оние условия на мира и съюза, които послѣ били фурмулирани въ свещения съюзъ. Споредъ Юлия Крюденеръ прѣдназначението на Алѣксандра било да сключи съ

Европейскитѣ владѣтели единъ *свещенъ съюзъ*, чрѣзъ който всички съ клетва да се обѣщаѭтъ още веднъжъ, никога да не прѣдприемѫтъ война, а недоразумѣнията помежду имъ да подлагатъ на едно върховно сѫдилище. Ако нѣкой отъ тия владѣтели наруши клетвата си и заплаши съ война, да го принудѭтъ съ съединени сили да се подчини. Владѣтелитѣ трѣбало,

Юлия Крюденеръ

споредъ наставленията на Юлия Крюденеръ, да се считатъ помежду си като братя, а подданницитѣ си като чада повѣрени тѣмъ отъ Бога, за въспитанието и управлението на които щѣли да бѫдѫтъ отговорни прѣдъ Бога. Прѣзъ м. Юлия 1815, когато слѣдъ паданието на Наполеона Юлия отишла въ Парижъ и посѣтила императора Александра, напомнила му, че, слѣдъ като Богъ е послушалъ молитвитѣ ѝ и е подарилъ побѣдата на императора, послѣдний билъ дълженъ сега да испълни обѣщанието, което е далъ въ Аилбронъ, като коленичи заедно съ нея и се помоли и да склучи званично свещенния съюзъ. Откровенията на Юлия Крюденеръ бѣхѫ сѫщитѣ отдавани на всѣкадѣ намѣрения на Александра, които сѫщеврѣменно изражавахѫ и желанието на общественното мнѣние. Обаче Александъръ не е казвалъ че тѣ сѫ собственни негови мисли, а ги наричалъ пророчески вдѫхновения, исказвани отъ една пророчица. Подъ такива нравственни вдѫхновения и душевни расположения и влияния той склучи свещенния съюзъ.

Такъва бѣше историята на священния съюзъ по отношение къмъ първия основатель и работникъ на това дѣло. Като свършваме прѣгледа си за Александра, колкото се отнася до основаванието на священния съюзъ въ съкращение казваме, че замисли и съзаклятия противъ свободата на народитѣ отъ страна на Александра не само противорѣчатъ на държаното отъ него поведение спрѣмо Европа и съврѣменната история до сключванието на священния съюзъ, но тѣ сж били и чужди на нравственния характеръ и на душевнитѣ расположения на Александра, толкова повече, колкото тоя владѣтель винаги е билъ испълненъ съ вѣра въ висшата въ свѣта сила, която управлява и владѣтелитѣ и народитѣ; той е ималъ дълбока вѣра и въ нравственния редъ на свѣта и въ величието на възложената му, като на владѣтель, мисия отъ Бога. Именно поради тая дълбока вѣра колкото отъ една страна е ставалъ жарѫкъ защитникъ на законната свобода, толкова по-голѣмо отвращение е чувствувалъ къмъ революцията, къмъ насилственни прѣврати, къмъ политически съзаклятия и въобще къмъ революционни принципи. *Революцията* му се е прѣдставлявала като страшно чудовище, което заплашва да нанесе катастрофа на всѣкий нравственъ и политический редъ и на законната свобода. Това отвращение къмъ революцията е началото на станжлото малко по малко промѣнение у Александра подъ силата на разбъркания историческиий периодъ отъ 1815 — 1821, подиръ сключванието на священния съюзъ. Тоя владѣтель имаше умственна сила, нравственно чувство и чиста воля да се въздиси до чистата висота на духа и идеитѣ отъ неговата епоха, да се трогва отъ тѣхъ и съ ревность и ентусиазмъ да иска осжществлението имъ. Но той нѣмаше нравственната сила на характера, за да отблъсва спокойно повдигнатитѣ отъ тия идеи революционни урагани и посрѣдъ бурята да върви къмъ цѣльта на великия подвигъ. Каква разлика между Александра, който се борѣше въ врѣмето на Виенския конгресъ, при сключванието на Виенския договоръ, за „*свѣтлината на вѣка*," за началотото на народноститѣ и за свободата на народитѣ противъ тогавашното „публично право" и „законностьта," и Александра отъ конгреса въ Верона (1822), оставения напълно на расположението на Метерниха, който позволяваше на Метерниха да испжди отъ

хлия испратенитѣ отъ въстанжлата Гърция пълномощници

(делегати) да молжтъ Александра; между Александра, който въ Виенския конгресъ отъ 1822 казваше: *„Политиката* не е сега каквато бѣше по-прѣди; егоизмътъ не е вече нейната основа.... И азъ самъ нѣколко врѣме се опитахъ да спобствувамъ на благоденствието на человѣчеството, при всичко че виждахъ опасностьта на революционнитѣ принципи, като съчувствувахъ на мятежницитѣ, които можехж да се вдъхновяватъ отъ достопохвални мисли и намѣрения. И кой человѣкъ, като размисли зрѣло, нѣма да пожелае да основе благоденствието на народа на по-здрава основа? Но днесь, когато булото паднж отъ революционеритѣ, само владѣтелитѣ могжтъ да спржтъ потока, който заплашва да ги повлече*!*" Кои обстоятелства е подразбиралъ Александръ и коя е политиката, която отъ егоистическа нѣкога сега е станжла добра и вплете въ мрѣжитѣ си Александра, ще видимъ въ продължението на расказа. Да се върнемъ сега на другитѣ основатели на съюза.

Фридрихъ Вилхелмъ III-й Прусский и Францъ I-й Австрийский — Приятели и съюзници на императора Александра и съставляющи съ него троицата, която управляваше работитѣ на континенталната Европа прѣзъ първото десетилѣтие слѣдъ паданието на Наполеона, бѣхж Прусский краль Фридрихъ Вилхелмъ III (синъ и наслѣдникъ на Фридриха Вилхелма II, внукъ и наслѣдникъ на Фридриха великий, който се възцари въ 1797) и Австрийский императоръ Францъ I (който отъ 1792 станж господарь на Хабсбургскитѣ земи и императоръ на светата Римска империя подъ името Францъ II, а отъ 1806, слѣдъ растурванието на светата Римска империя, и първъ Австрийский императоръ). И двамата тия нѣмски владѣтели останжхж прѣзъ всичкото това врѣме на царуванието си постоянни приятели на Руссия и особенно на императора Александра още отъ врѣмето на възлизанието му на Русския прѣстолъ (освѣнь кратъкъ единъ периодъ прѣзъ 1809, когато Александръ направи съюзъ съ Наполеона противъ Австрия, и прѣзъ 1812, когато и двамата владѣтели неволно се съюзихж съ Наполеона въ похода му противъ Руссия). Но както имахме вече случай да расправимъ по-горѣ, императоръ Александръ бѣше по-тѣсно и по-близко свързанъ съ Прусския краль, и съюзътъ съ него, който отначало имаше по-сърдеченъ характеръ, стѣгнж тѣсно владѣтелитѣ отъ 1805, още по-тѣсно отъ 1813, а въ 1817 и двата владѣтелски дома

чрѣзъ оженванието на великияк нязь Николая, брата да Александра, за Прусската княгиня Шарлотта (дъщеря на краля Фридриха Вилхелма и на кралицата Луиза, която се прѣименува въ Руссия Александра. И Фридрихъ Вилхелмъ III бѣше владѣтель като Александра, и той се отличаваше като него съ сърдечна кротость и доброта, особенно по благочестие; той имаше толѣма наклонность и къмъ богословски науки. При все че нѣмаше великъ духъ, той сполучи да се яви спаситель на Пруссия подиръ ужаснитѣ нещастия, които бѣхж сполѣтѣли държавата му слѣдъ поражението при Иена, като бѣ привлѣкълъ особенно симпатията и любовьта на народа си по врѣмето на нещастния периодъ отъ годинитѣ 1806—12. Тая любовь между народа и владѣтеля и редкитѣ добродѣтели на добрата и ангелообразна кралица Луиза останахж постоянно и слѣдъ борбитѣ за свободата отъ годинитѣ 1813—15, при всичкото разочарование. което бѣше обвзело една голѣма часть отъ народа поради многото излъгани надѣжди и неизпълнението на публично даденитѣ обѣщания. Фридрихъ Вилхелмъ III бѣше оня краль, който чрѣзъ въззванието отъ Брѣслау отъ 5/17 Мартъ 1813 бѣше повдигналъ прусския народъ въ трогателната германска война за свобода, основательтъ на системата за народна милиция (Landwehr), покровительтъ и распространительтъ на народното просвѣщение, който бѣ унищожилъ митническитѣ ограничения, които прѣпятствувахж на прогресса и развитието на търговията и промишленостьта; най-послѣ человѣкъ, който си знаеше обязанноститѣ и бѣше съвѣстенъ работникъ, каквито сж били най-сериознитѣ пруски владѣтели. Той бѣше владѣтель, който твърдо вѣрваше въ божественното происхождение на сана си и по тая причина бѣше неограниченъ господарь, но именно за това въодушевляванъ всѣкога отъ бащинска благосклонность и любовь къмъ народа, като се туряше на чело на своето правителство и на подданическитѣ отношения даваше характеръ повече личенъ отколкото политический и по това ставаше владѣтель par excellence бащинъ, справедливъ и по тая причина лично уважаванъ и обичанъ.

Императоръ Францъ I. — Единственний отъ троицата на священния съюзъ владѣтели, който наистина може да се нарече и бѣше тиранинъ и деспотъ, бѣ Францъ I. Ако тическитѣ му дѣла, по външния имъ видъ, не го прѣд-

ставляватъ като истинский азиятский деспотъ, акó природнитѣ качества и личний природенъ характеръ не прѣдставляватъ отъ първъ погледъ като жестокъ тиранинъ наричаний отъ подданницитѣ му обикновенно *добрия* императоръ (der gute Kaiser), обаче голѣмий му природенъ егоизмъ, голѣмата му вѣра и прѣданность къмъ абсолютизма, дълбокото му отвращение къмъ всѣко либерално движение, желанието за абсолютенъ миръ подиръ толкова бѣди и нещастия, които бѣхж сполѣтѣли държавата му отъ французската хегемония, а найвече титлата му владѣтель на Австрийскитѣ земи съ сѣдалище въ Виена; още характерътъ на държавата му, която не бѣше държава, споредъ истинското значение на тая дума, а правителство служаще на интереситѣ на една династия, и послѣднето нищожество на съвѣтницитѣ около него бѣхж направили Франца II не само най-строгъ гонитель на всѣка свобода, на всѣко народно или национално право, но и най-жестокъ и най-безчеловѣченъ мжчитель на всички, които на дѣло или съ слово работѣхж за национална или политическа свобода, хапсанджия, истезвачъ и палачъ на мжченицитѣ за свобода въ собственния си домъ и полицаинъ на тиранията въ цѣлата Християнска и Мохамеданска Европа. Голѣмий му егоизмъ, така ясенъ и изразителенъ, се появи въ него още отъ дѣтинство, така щото чичо му, прочутий императоръ Иосифъ II наричалъ го е, когато билъ още десетгодишно дѣте, „невъспитано и мамино дѣте, което се грижи само за себе си.“ Като владѣтель, Францъ нѣмаше никакъвъ идеалъ, никакво благородно славолюбие и никакво по-възвишено отечестволюбие (патриотизмъ); той много малко почиталъ тия добродѣтели и у другитѣ хора. Единственни побудители въ дѣлата му сж били страхътъ, сънмѣнието и общественното разсжждение. Когато императоръ Александръ въ Виенския конгресъ говорѣлъ за любовьта си къмъ мира, императоръ Францъ отговарялъ, че по-сигурно отъ любовьта ржчателство за мира били *добритѣ граници*; а на Баварския краль казвалъ: „Азъ съмь роденъ въ Австрия, но имамъ чехска глава, не отстжпвамъ въ тоя въпросъ.“ Подданницитѣ му трѣбаше да мислятъ, да вършятъ и да вѣрватъ каквото той искаше и желаеше, а който исповѣдвалъ или проповѣдвалъ нови идеи, считалъ го за непримиримъ неприятель. Консерватизмътъ му въ политическитѣ принципи и въ учрежденията диктуваше му като върховна

обязанность да постоянствува на старото. Тая застоялость и това постоянство въ старото надминавахѫ въ него, отъ страхъ на нововедения, границитѣ дори и на пословичната Китайска застоялость и на благочестивото, сѫщо Китайско, придържвание въ старото. Най-характеристична относително това е рѣчьта, която е държалъ въ 1821 прѣдъ професоритѣ отъ училището въ Лайбахъ. Въ тая рѣчь той казваше: „Сега развиватъ нови идеи, които азъ никога не могѫ да похвалѭ. Държте се твърдо о старото, защото това е добро и нашитѣ прадѣди, прѣдадени на такива идеи, живѣхѫ добъръ животъ. Защо да не вършимъ и ние сѫщото? Азъ нѣмамъ нужда отъ учени хора, а отъ храбри граждани. Вамъ прѣдлежи да направите такъва младежьта. Който служи на мене, трѣба да учи това що заповѣдвамъ. А който не може да върши това или се прѣдставлява прѣдъ мене съ нови идеи, може да се отстрани или азъ ще го отстранѭ.“ Най-малката сила отъ характеръ или развитость на духъ, всѣко въобще неабсолютно патетическо държание спрѣмо императорската воля силно го смущаваше, дори и за прочутия австрийский дипломатъ Генцъ (Gentz), по-прѣди приятель, а послѣ непримиримъ врагъ на либералнитѣ идеи, казвалъ че благодарѣлъ на Бога за дѣто и той и подобнитѣ нему не били Австрийци по происхождение. Говори се още, че като видѣлъ веднъжъ едно ново съчинение по военнитѣ науки и като подозрѣлъ за неговъ авторъ едно военно лице, толкова намразилъ това лице, щото, когато се убѣдилъ, че свѣдѣнията му се основавали на криви доношения и прѣдположения, поискалъ извинение отъ него, за дѣто прѣдполагалъ че той е авторътъ на споменѫтото съчинение. Тоя страхъ отъ нововеденията вдѫхвалъ му силна омраза противъ конституционнитѣ наредби и ония, които искали такива, наричалъ ги *безумни*. Въ Унгарската диета въ 1820 той казваше на латинский языкъ, който тогава бѣше употрѣбителний въ тая диета: „Totus mundus stultizat et constitutiones imaginarias quaerit“ (цѣлий свѣтъ полудѣва, като иска фантастически конституционни управления).

Това негово прѣзирание на по-новитѣ идеи за управление, голѣмото му отвращение къмъ всѣко каквото и да било политическо мнѣние, различно отъ неговото и исказано отъ каквото и да е лице или политическа партия, бѣхѫ го направили недовѣрчивъ къмъ всички и бѣхѫ уголѣмили любовьта

му къмъ *тайната полиция*, това класическо произведение на Австрийската политика и управление отъ по-новитѣ врѣмена. Дѣйствията на тая тайна полиция, която въ врѣмето на Франца бѣше станжла едно нищожно и недостолѣпно занятие за шпионство, се простирахж на всѣкадѣ, нишкитѣ на ковнетворствата и интригитѣ, на клеветата и доноситѣ се простирахж подземно, и тѣхното направление бѣше любимото забавление на монарха. Той издаваше неокачествимитѣ правилници отъ най-безчеловѣчната система за тъмницитѣ противъ политическитѣ прѣстжпници и нареждаше най-безчеловѣчнитѣ и нравственно най-гнуснитѣ наказания, които се налагахж, както ще видимъ доста примѣри по-нататакъ. И въ такъвото вжтрѣшно управление на държавата недовѣрието на монарха никакъ не позволяваше да сжществува министръ или служитель на държавата, достоенъ колко годѣ да носи това име. Всички бѣхж слѣпи и нравственно безсъвѣстни орждия на своя деспотъ. А дѣто князь Меттернихъ бѣ сполучилъ да си запази постоянно благоволението и довѣрието на тоя монархъ, това е станжло именно защото хитрий министръ нейтрализираше себе си и не зимаше никакво участие въ вжтрѣшното управление на държавата, като не се мѣшаше никакъ въ любимото на императора полицейско управление.

При всичко това въ една такъва държава, каквато и още въ една голѣма часть е Австрийската, дѣто по онова врѣме, освѣнь подчиненитѣ и държанитѣ чрѣзъ сила народи, нѣмаше нито единъ народъ съ силно съзнание на своята национальность и нравственна свобода, а имаше много малки народчета или племена, лишени съвършенно отъ национално съзнание и свързани съ династическата хегемония на Хабсбургитѣ чрѣзъ патриархални връзки и които, поради постояннитѣ помежду имъ филетически распри, намирахж повече опора въ благоволението на императора, императоръ Францъ, като патриархаленъ началникъ, се радваше на почитъ и бѣше нѣкакъ обиченъ въ земитѣ, които отъ прѣди години се управлявахж патриархално отъ Хабсбургитѣ. На тая популярность на императора центъръ бѣше особенно старата Хабсбургска столица на държавата, Виена. Обаче тоя градъ по онова врѣме не притежаваше нищо нравственно или духовно прочуто и благородно. Сърдце на истинската Германия и центъръ на нѣмската цивилизация, на нѣмската наука, на нѣмското отечество-

любие и на духовната сила въобще бѣше, на първо мѣсто, Берлинъ, а послѣ другитѣ нѣмски градове, лежащи вънъ отъ прѣдѣлитѣ на Австрия. А Виена не бѣше, както столицитѣ на други Европейски държави, които олицетворяватъ нация и националенъ животъ, центъръ и сърдце на националенъ животъ и национално движенпе, а градъ за развратъ и наслаждение, просто мѣсто за прѣбивание на Хабсбургскитѣ принцове и на другата назадничава и реакционна многоплеменна и разноименна феодалска и клерикална аристокрация, още и на едно еврейско богаташко благородство, което, по причина на тогавашното економическо състояние на империята, малко по малко бѣше добило голѣма сила и бѣше станяло най-силний, но и най-лоший отъ общественнитѣ и политическитѣ елементи отъ австрийската столица и отъ австрийската държава. И за такъвъ градъ, дѣто можеше да се говори само за материално благоденствие, за добъръ животъ на жителитѣ и за политическото имъ нищожество, бѣше наистина характеристична поговорката, че тукъ человѣкъ лесно би могълъ да прѣкрати каквато и да е революция чрѣзъ хилядо печени петли.

Но на популярностьта на Франца способствуваше неговата бащина обноска и удоволствие, което той чувствуваше при личното си срѣщание съ разноплеменнитѣ си подданици, съ които тоя полиглотъ монархъ се разговаряше съ всѣкиго на язика му съ голѣма леснина. Тая негова обноска къмъ подданницитѣ се намираше въ голѣма противоположность съ подозрителностьта и недовѣрчивостьта на характера му спрѣмо съвѣтницитѣ. Францъ чувстваше много голѣма благодарность да дава колкото е възможно много и на множина аудиенции. Говори се, че само по врѣмето на една обиколка въ Италия той приелъ на аудиенция хилядо души. Тия непосрѣдственни сношения съ подданицитѣ даваха му качеството на владѣтель баща и го правѣха обиченъ на голѣмо множество граждани, които нѣмаха никакво отношение съ политиката. Сърдечни сношения и голѣма интимность, като оная между Александра и Фридриха Вилхелма, не свързваха, както казахме, Франца съ първитѣ двама. По тая причина и прѣговоритѣ за свещенния съюзъ и проектиранитѣ и сключени съглашения между тия двама владѣтели се съобщиха на Австрийския императоръ по-късно; и слѣдъ като послѣдний прочете документа, въ който се излагаха мислитѣ за съюза и съглашенията на два-

ята монарси, пакъ слѣдъ много прѣговори между Царя и Метерниха, при воденнето на които е присѫтствувалъ и Пруский краль, се извърши подписванието на договора на 26/7 Септемврия.

Положението на Австрия въ свещенния съюзъ.— Ако въ осветения чрѣзъ тоя договоръ или по-добрѣ тая декларация съюзъ е сѫществувала нѣкаква задня цѣль, ако е сѫществувала нѣкоя иезуитска мисъль за монархическо сзвакиятие противъ всѣка политическа свобода, тая задня цѣль се вижда, както и характерътъ на всѣкиго едного отъ трията подписавши владѣтели, и непосрѣдственно прѣдшествующитѣ на сключванието на съюза къмъ Австрия прѣговори ѫ правятъ най вѣроятна, трѣбва да се отдаде не на расположенията на първитѣ основатели на тоя съюзъ, на Руския и Прусския владѣтели, а на третия владѣтель, на Австрийския, и на Австрийската политика. Както вече казахме по-горѣ, князь Метернихъ не даваше никакво значение на смисъла на *декларацията* за съюза. И наистина въ тая диктувана отъ възбудено нравственно религиозно чувство и отъ тайни вѫтрѣшни вдъхновения декларация не сѫществуваше никакво положително политическо прѣсмѣтвание или политический принципъ отъ възможно прилагание споредъ мислитѣ, възглѣдитѣ и тенденциитѣ на австрийската политика. Но сѫществуваше нѣщо положително, происходяще посрѣдственно отъ тая декларация и постоянно осветявано: лична интимность и приятелство между трима най-силни и самовластни монарси, заздравено и затвърдено и толкова повече трайно, колкото политическитѣ интереси, които ги раздѣляхѫ, бѣхѫ изравнени чрѣзъ едно окончетелно рѣшение на многото висящи въпроси и чрѣзъ осветяванието на една трайна система за равновѣсие. А това лично и нравственно съгласие между владѣтелитѣ, което се осветяваше отъ свещенния съюзъ, земаше подиръ малко и по-положителенъ политический характеръ и значение чрѣзъ договора отъ 20/2 Декемврия, чрѣзъ който владѣтелитѣ или монарситѣ на четиритѣ Европейски държави (сега бѣше се присъединила и Англия, (в. стр. 130) споразумѣвани помежду си постоянно чрѣзъ чести събрания трѣбаше да бѫдѫтъ за сигорното пазение на сѫществующето Европейско положение (статуквото), съставляющи нѣкакъ върховното международно политическо сѫдилище. Тукъ именно се отваряше шир

прище за политическа дѣятелность и експлоатиране на Австрийската политика и дипломация. Мисията на послѣдната и нейната работа бѣше главно да иска да се приложи системата за вътрѣшната политика на Австрийската държава, тоесть да се приложи системата на тайната полиция въ политическитѣ сношения между владѣтели и народи. Характерътъ на владѣтелитѣ, които бѣхж сключили священния съюзъ, особенно голѣмата чувствителность на Александра, който желаеше абсолютенъ миръ и който, за потушавание на терора отъ плашилото на революцията, приемаше всѣка жертва, която би му диктувалъ искусний политикъ, който владѣеше на духа му, а също и любовьта на другитѣ владѣтели на мира давахж най-удобна почва на Европа за дѣйствията на Австрийската политика. Обаче тая политика най-главния си материялъ и храна за дѣйствие черпѣше отъ вжтрѣшното политическо състояние на Европа прѣзъ първитѣ години слѣдъ 1815. Затова трѣбва да говоримъ за него прѣди да говоримъ за *Австрийската* политика.

---

5. Вжтрѣшно политическо и нравственно състояние на Европа слѣдъ 1815 г.

Народитѣ и държавитѣ въ Европа слѣдъ 1815 г. — Цѣлото политическо, социално и религиозно здание отъ общественния животъ на Европа, като прѣтърпѣ силни и дълбоки потрѣсения, причини чрѣзъ голѣмия исторический периодъ, който се простира отъ 1789 до 1815, голѣми, както на много мѣста казахме, раздѣления и дълбоки пропасти въ социялния, политическия и изобщо духовния животъ на народитѣ въ Европа. Политическото здание на французската революция, което се свърши съ Наполеоновата империя и съ подчинението чрѣзъ нея на една голѣма часть отъ Европа и много Европейски народи подъ французската хегемония, събори се чрѣзъ съюза на владѣтелитѣ и чрѣзъ повдиганието на народитѣ на борба за свобода. Както неприятелитѣ на Революцията и на революционнитѣ идеи, прѣданитѣ на старото историческо положение, така и жаркитѣ привърженици на новитѣ ...и отъ французската революция, привърженицитѣ на полити...ото равенство и свобода, които бѣхж се подчинили на

Наполеона и които бѣхѫ видѣли подъ неговата власть и подъ властьта на Франция и подъ самата сѣнка на тия идеи и принципи, че имъ се отнимаше националната свобода и че се намираше въ опасность самото имъ национално сѫществувание, съдѣйствувахѫ чрѣзъ общи борби за събаряние властьта на общия врагъ. Но веднъжъ тая цѣль постигнѫта, почнѫ се една тайна борба между самитѣ побѣдители.

Привърженицитѣ на старото законно положение искахѫ, слѣдъ паданието на французската хегемония, да се повърнѫтъ просто въ положението прѣди Революцията, както въ Франция, така и въ останѫлата Европа, и искахѫ да исчезнѫтъ и послѣднитѣ останки и слѣди отъ тоя голѣмъ исторический периодъ. Не само политически убѣждения и принципи, но и положителни и частни интереси, свързани съ придобиванието отново на изгубенитѣ чрѣзъ Революцията привилегии, отличия и дори частнитѣ интереси, така сѫщо диктувахѫ имъ такива политически принципи и мисли. Дори ония между тѣхъ, които чувствувахѫ и разбирахѫ нуждата да се запази нѣщо отъ принципитѣ на Революцията, и тѣ било че сѫ считали практически неприспособими тия принципи, било че сѫ мислили за злинитѣ, които възможно бѣше да произлѣзѫтъ отъ осветяванието на тия принципи, можехѫ да дадѫтъ по-голѣми отъ очакванитѣ добрини като единственъ якоръ за спасение считахѫ простото възвръщание въ старото положение. Тѣ всички, принадлѣжащи повечето на нѣкогашнитѣ привилегировани класове отъ феодалнитѣ владѣтели и на другата мирска и клерикална аристокрация, съставлявахѫ политическата партия, наречена партия на *легитимиститѣ* (Legitimistes), защото се борѣхѫ за историческото право противъ *Революционното* право, или по-общо и по-опрѣдѣлено казано, *консервативната* партия или партията на *консерваторитѣ* (Conservateurs), които искахѫ да запазѭтъ законното сѫществующе положение отъ революционни разрушения.

Романтичнитѣ и легитимиститѣ.—Освѣнь тия *консерватори* по убѣждение или интересъ, имаше и други консерватори, които искахѫ възвръщанието въ старото положение повече отъ чувство отколкото отъ прѣсмѣтвание (расчети) или отъ политически убѣждения и за интересъ. Видѣхме, че голѣмитѣ исторически събития и насилственнитѣ едно подир другo промѣнения, които ставахѫ въ историческия жи

на Европа отъ 1789, отъ една страна дълбоко бѣхѫ възбудили нравственното и религиозно чувство, а отъ друга страна не у малцина бѣхѫ произвели едно врожденно вѫтрѣшно убѣждение, свързано съ религиозно чувство за зависимостьта на човѣческитѣ работи отъ една по-висока сила, дѣйствующа въ свѣта. Обзети отъ това дълбоко чувство, много духовити хора, като Щаинъ, Нибуръ (Niebuhr), Айхорнъ (Eichorn), Arndt, Шенкендорфъ (Shenkendorf), Герри, искахѫ, отбѣгвайки съмнѣнията и нравственнитѣ колебания на философскитѣ теории, да намѣрятъ прибѣжище и отдѫхвание въ религията. Даже нѣкои отъ тия людье, като прочутий поетъ и писатель Фридрихъ Шлегелъ (Schlegel), прочутий публицистъ Адолфъ Хенри Мюлеръ (Müller), прочутий драматургъ поетъ Захарий Вернеръ (*Werner*), не намирайки духовно отдѫхвание нито въ бащината имъ протестанска вѣра и църква, която оставя на човѣка голѣмъ просторъ за испитвания, размишления, разисквания и съмнѣния, чувствувайки нуждата за отдѫхвание на духа подъ силния престижъ на вѣрата, влѣзохѫ въ лоното на католическата църква.

Но и мнозина, които по-трезво гледахѫ и испитвахѫ духа, обладавахѫ се отъ двойно разочарование понастоящемъ. Французската революция бѣше поискала да разори съвършенно духовното историческо здание отъ миналото чрѣзъ философскитѣ теории на настоящето. Обаче голѣмитѣ перипетии, които бѣ прѣкарала тая революция чрѣзъ конституционната монархия, републиката, терора и чрѣзъ Наполеоновия воененъ деспотизмъ; страшнитѣ опустошения, които тя причини, както въ Франция, така и вънъ отъ нея, противъ законната свобода; замислитѣ, които ставахѫ противъ националната свобода на народитѣ и оттукъ произлѣзлото общо и страшно разочарование у народитѣ, отнехѫ всичко идеялно отъ нравственния видъ на тая Революция и мнозина отъ най-горѣщитѣ нейни привърженици и почитатели се виждахѫ като да се събуждатъ нѣкакъ отъ приятнитѣ сънища на въображението и като да стоятъ прѣдъ страшната дѣйствителность, която нѣмаше нищо сѫщественно общо съ сладчайшитѣ и най-добри обѣщания на философскитѣ бълнувания. Срѣщу това разочарование отъ настоящето, осѫденото чрѣзъ Революцията минало се повдигаше съ новъ блѣсъкъ и нравственно очарование въ въображението и чувството на разочарованитѣ. Такивато, припомневайки си сега сладкото минало,

радостно прѣлиствахѫ страницитѣ на срѣдневѣковата история и прѣкарвахѫ прѣзъ ума си живота отъ миналото. Поезия, искуство, религиозенъ животъ, политически животъ, рицарский животъ, дори языкътъ отъ срѣднитѣ вѣкове дишахѫ благовоние отъ наслаждение и олекване на умаренитѣ отъ философскитѣ, политическитѣ и социалнитѣ борби и теории на настоящето, и около теорията и изслѣдването на романтическото минало се въртѣхѫ вече повечето духовни борби.

Легитимизмътъ (légitimisme) и романизмътъ различавахѫ помежду си само по вѫтрѣшната си психологическа дълбочина, по характера и по силата на външнитѣ политически дѣйствия. Легитимиститѣ бѣхѫ по-положителни, по практични и по-политични, когато романтиститѣ, като по-поетични и по-чувствителни, бѣхѫ повече идеалисти въ общитѣ си политически тенденции. Легитимиститѣ дѣйствувахѫ главно въ реалния публиченъ политический животъ, когато романтиститѣ въздѣйствувахѫ на тоя животъ чрѣзъ поезията и литературата. Въ положителната политика романтиститѣ бѣхѫ всички, както отъ само себе се разбира, консерватори и врагове на новитѣ идеи. Но като занимающи се съ националния животъ отъ миналото и се вдъхвахѫ повече отъ него, съставлявахѫ въ сѫщность национална народна партия, и това имъ качество ги свързваше съ новитѣ идеи, сирѣчь съ либералитѣ, додѣто борбата имъ бѣше борба за национална свобода. Споредъ това романтиститѣ съставлявахѫ нѣкакъ съединителенъ знакъ (trait d' union) между легитимиститѣ и либералитѣ.

Либералитѣ и реакционеритѣ. — Освѣнъ тия консервативни партии, имаше и мнозина вѣрни привърженици на либералнитѣ идеи отъ французската Революция. Тая революция, при многото си разрушителни дѣйствия, бѣше осветила и много здрави социални и политически принципи, които, както вече въ **Въведението** казахме, бѣхѫ се распространили и расплодили вънъ отъ границитѣ на Франция. Тия привърженици на свободата и равенството, които въ много Европейски страни бѣхѫ се борили противъ Франция за национална свобода, не разбирахѫ никакъ сега, слѣдъ побѣдата, и именно чрѣзъ тая побѣда, която бѣ спечелена въ името на свободата на народитѣ, да се лишѫтъ тия народи, които бѣхѫ се борили, отъ ония либерални установления, които произтичахѫ отъ здравитѣ принципи на Революцията и бѣхѫ осветени у тѣхъ.

французското прѣодолѣвание и хегемония. Тия свободолюбци, които особенно въ Испания се наричахж *Либерали* (Lideral, име, което станж общо почти въ цѣла Европа) притезавахж, слѣдъ установяванието чрѣзъ Виенския конгресъ на новото Европейско положение, управлението на европейскитѣ правителства да се води отъ либерални начала, като отъ една страна освещава нови основи принципи, а отъ друга страна като съгласява колкото е възможно новитѣ идеи съ здравитѣ принципи на историческото право отъ миналото; тѣ искахж сирѣчъ, новитѣ демократически принципи за управление хармонически да се свързватъ съ консервативнитѣ принципи на монархията чрѣзъ осветявание конституционни установления, които да даватъ на народитѣ правото да участвуватъ, чрѣзъ прѣдставителни камари, въ законодателството на държавата и да иматъ правото да гласуватъ чрѣзъ тия камари даждията и да контролиратъ цѣлото управление на правителството. Тая школа на либералнитѣ идеи въ нѣкои страни имаше по-общъ характеръ, като свързваше помежду имъ на всѣкадѣ въ Европа и въ Америка привърженицитѣ на либералнитѣ политически принципи, а другитѣ, както въ Италия, а отчасти и въ Германия, привърженицитѣ на борбитѣ за националната свобода и националното обединение. Защото борбата за политическата свобода се свързваше на всѣкадѣ съ борбата за национална свобода, дѣто послѣдната не сжществуваше, тъй като националната свобода е необходима основа и сила на всѣка политическа свобода, развитие и прогресъ.

Отъ тия раздѣления и политически партии образувахж се въ Европейскитѣ управления два лагера, единъ отъ ония, които се борѣхж за създавание национална държава, която да се основава на национално обединение и надарена съ конституционни учреждения, а другъ отъ ония, на които политическото учение бѣше да продължаватъ да стоятъ въ старото положение отъ историческото право, въ което държавата съ монархията, която прѣдставлява или олицетворява самата идея на държавата и свързвана съ една свѣтска и клерикална аристокрация, съставляюща социалната и нравствення нейна (на държавата) основа, считаше се като единственна идея, сжщество и цѣль на всѣко управление и политический животъ. И двата лагера имахж разнитѣ вмжкнжти, дѣ повече и дѣ по-малко, въ борбата за идеитѣ и въ полето на борбата подраздѣления,

или както днесь ги наричаме, *свои фракции*. Тия подраздѣления се простирахѫ въ лагера на либералитѣ отъ крилото на умѣренитѣ и консервативни либерали, които чрѣзъ мирни борби, чрѣзъ слово и постепенъ прогресъ искахѫ въстържествуванието имъ, до крилото на революционеритѣ (Revolutionnaires), които прислѣдвахѫ сполуката на борбата си чрѣзъ революция, чрѣзъ насилствени разрушителни планове и чрѣзъ съваклятия. А консервативната партия, като се почне отъ умѣренитѣ привърженици на историческото право, които се трудѣхѫ да съгласяватъ по възможность просвѣтеното и либерално монархическо управление съ законитѣ исторически права на монархията, които отговаряхѫ на духа на вѣка, отиваше дори до най-голѣмитѣ реакционери легитимисти, които, по-монархисти отъ самитѣ монархисти, като се испречвахѫ помежду владѣтелитѣ и народитѣ, въ прѣданностьта си къмъ старото и историческо право, отивахѫ до отказвание на всѣко промѣнение или прогресъ въ управлението, а най-малкото политическо движение въ това направление или каквато и да била либерална мисъль харатеризирахѫ като бунтувание противъ сѫществующия редъ та правѣхѫ хиляди прѣпятствия и на прогресивнитѣ дѣйствия на самитѣ монарси и на правителствата.

Борбата, която се водѣше между тия противоположни политически принцйпи, учения, тенденции, дѣйствия и политически партии, кога скрита въ нѣдрата на самото управление безъ вънщенъ шумъ, кога пъкъ съ явна външна война, съставлява най-важната часть отъ първото петнадесетилѣтие подиръ договора отъ 1815, което се нарича обикновенно периодъ на *реставрацията* (в. стр. 7 заб.). Тая борба се водѣше наистна частно въ всѣка почти колко-годѣ цивилизована Европейска страна по начинъ особенъ съобразно съ общото политическо и нравственно състояние на всѣкий народъ или нация, но поради уздравеното чрѣзъ Виенския договоръ и свещения съюзъ, а още повече чрѣзъ договора отъ 8/20 Ноемврия между държавитѣ и владетѣлитѣ нравственно единство, има общъ нѣкакъвъ Европейский характеръ, който влияе и се влияе отъ работитѣ, които ставатъ въ всѣка страна и въ всѣка държава и частно отъ политиката на нѣкои държави. А политиката, която даде на тая борба най-лошото направление въ Европа и експлоатирà и двѣтѣ страни за собственнитѣ свои цѣли, бѣше най-вече Австрийската. Тя, като бѣ докарала въ собственния

си домъ системата на реакцията до висша степень и бѣ осветила режима на тайната полиция надъ всѣка друга политическа и нравственна власть, борѣше се да наложи учението на тая политика и на отстанялата Европа, имайки за оръдия Австрийската дипломация и прѣсловутия неинъ прѣдставитель.

Австрийска Политика и Дипломация. — Австрийската държава прѣзъ новото, а особенно прѣзъ най-новото врѣме, прѣдставлява образъ на единственна въ Европа държава, която се крѣпи на основи съвсѣмъ срѣдневѣкови, лишени отъ всѣко качество, сила и отъ такъва вѫтрѣшна жизненность, каквато иматъ другитѣ Европейски държави. Австрия е единственната въ Европа династическа държава, сирѣчъ държава, на която ядката, центърътъ и органическата сила не е нацията, а династията; слѣдователно Австрия е държава, която сѫществува по образъ и по подобие на старитѣ Азиятски и на срѣдневѣковитѣ Европейски държави. Въ *Въведението* на тая книга се говори вече за историческото появление (генезисъ) и историческата организация на тая държава, която се е образувала отъ династическото съединение на много и разни земи, държави и нации и се е развила и уголѣмила подъ защитата на светата Римска държава на Германия. Дори и днесь, подиръ такъвъ прогресъ въ националния, политическия и духовния животъ на народитѣ, именуемата Австрийска монархия, особенно Австрийската държава извънъ Унгарското кралство, е една династическа монархия на Хабсбургитѣ, въ която само династията олицетворява властьта на държавата. А народитѣ, които съставляватъ тая държава, едва днесь се пробуждатъ и дохождатъ въ по-чисто и по-силно национално съзнание и притезаватъ за себе си особенно национално политическо сѫществувание. Едни отъ тѣхъ, съединени отъ вѣкове съ Хабсбургската държава, едва приематъ промѣнението на династическата държава въ група независими федеративни държави чрѣзъ личното съединение на всички съ Хабсбургската династия, система, която, ако се приспособи, рано или късно ще причини съвършенното расчленение на Хабсбургската династическа държава; а други не малко търсятъ центра на своето национално обединение извънъ границитѣ на Хабсбургската държава, както това обикновенно се случва у народитѣ, които сѫ подчинени подъ каквато и да е династия чрѣзъ завоевания и насилствени присъединения и се владѣятъ отъ

тая династическа държава само чрѣзъ силата. И сѫществуването на Австрийската държава днесь, както вѫтрѣшно, така и външно, има само отрицателно основание (причина): вѫтрѣшно поради съставляющитѣ ѭ народи, които въ постояннитѣ помежду имъ распри и съревнувания търсѭтъ да намѣрѭтъ въ вѫтрѣшнитѣ спорове опора за защита или сила за нападение на династията и на династическата държава, която може да владѣе чрѣзъ *раздѣлението;* и външно отъ общото състояние на Европа, отъ нуждата за Европейското равновѣсие и отъ съюзнитѣ комбинации. Наречений *дуализмъ*, сирѣчъ раздѣлението държавата на двѣ голѣми части, въ нищо сѫщественно не измѣни вѫтрѣшното устройство, а просто създаде сега двѣ Австрийски държави, въ които се възобнови системата на австрийския деспотизмъ чрѣзъ хегемонията на двѣ племена, нѣмското и маджарското, въ всѣка часть, и угнетяванието отъ тѣхъ всичкитѣ други.

По врѣмето на реставрацията и на свещенния съюзъ, когато повечето нации, особенно народитѣ отъ славянската раса, нѣмахѫ дълбоко съзнание за своята национална личность, династическата власть имаше по-голѣма положителна сила, която съставляваше централната сила на държавата. Династията и политическото задружно живѣяние подъ нея на разнитѣ народи съставлявахѫ нѣкакъ връзки на вѫтрѣшното единство между народитѣ на държавата. При това прѣди раcтурванието на светата Римска държава на нѣмския народъ, династията на Хабсбургитѣ, при всичко че Германия ѭ имаше съвършенно като просто срѣдство, а за цѣль всѣкога Хабсбургската държава отъ наслѣдственнитѣ тия земи на династията, при все това имаше нѣкаква нѣмска краска и нѣкакъвъ външенъ блѣсъкъ отъ първия нѣмский владѣлческий домъ, и Австрийската държава имаше нѣкакво външно име на нѣмска държава съ присъединени нѣкои наслѣдственни земи отъ Австрийския домъ. Обаче събитията отъ 1789 до реставрацията отъ 1815 показахѫ на всички тая Австрия, каквато тя бѣше въ дѣйствителность, сирѣчъ държава неимѣюща никаква национална основа и че бѣше всичко друго но не и чисто нѣмска държава. Борбитѣ на нѣмцитѣ за свобода никакъ не бѣхѫ поклатили Австрия като *нѣмска държава*, и честитѣ войни противъ французската република и противъ Наполеона, както и движенията въ Тиролъ отъ 1809, нѣмахѫ никакъ

националенъ нѣмский характеръ, а чисто австрийский. Освѣнъ това, голѣмий исторический периодъ отъ годинитѣ 1789—1815 показа Австрия като единственна може бй Европейска държава, лишена отъ политическа живненность и никакъ неспособна да се влияе отъ по-новитѣ идеи. Почнжтитѣ съврѣменно съ първия периодъ отъ французската революция и малко прѣди послѣдната отъ Иосифа II прѣобразования, при всичко че и тѣ нѣмахж характеръ на плодотворно и дълбоко политическо и социялно прѣобразование, но и такива бидѣйки се унищожихж или не се осжществихж, когато, както свободолюбивата Англия, така и най-деспотическата Испания и самата деспотическа, но пълна съ сила и живненность за национално развитие, Руссия, много повече се подчинихж на новитѣ идеи. И когато борбата на Европа противъ Наполеона въ всички други държави имаше характеръ не само националенъ, но и политически по-високъ и по-нравственъ, за Австрия тя имаше характеръ и цѣль просто династически, сирѣчъ характеръ завоевателенъ за отново придобивание на изгубенитѣ наслѣдственни владѣния или за каквото и да е териториялно обезщетение и присъединения на нови владѣния.

И не само спрѣмо Германия и останжлата Европа положението на Австрия бѣше лишено отъ всѣкий по-високъ, по-сериозенъ и по-нравстенъ характеръ, но и спрѣмо Истокъ, както обяснихме въ *Въведението*, въ главата за Источния въпросъ, ставаше противохристиянско, варварско, користолюбиво и коварно противъ правата на християнскитѣ народи и всѣко нравственно и политическо повдигание на Истокъ. Така Австрия събличаше отъ себе си и единственното нравственно качество на голѣма християнска сила, защитница на Християнството, което качество тя носѣше въ минжлитѣ вѣкове, когато водѣше дългогодишнитѣ войни противъ Османската държава, повече, обаче, за собственното си сжществувание и съхранение, а послѣ и за отново придобивание и завоевания на земи. Тя отъ една страна като се защищаваше спрѣмо стремителното нашествие въ Европа на турцитѣ, прѣдъ стѣнитѣ на Австрийската столица, а отъ друга страна, съ нападенията си нанесе не малко смъртоносни удари на турската сила и държава въ Европа. Ние изложихме вече въ *Въведението* обрата, който взе противъ Османската държава положението и поведението на Австрия отъ края на миналия вѣкъ, и

видѣхме, че тая политика, бидѣйки съвсѣмъ егоистическа завоевателна и жадна за присвояване чуждо нѣщо, по нужда бѣше станала до нѣкадѣ консервативна и защитница на турския деспотизмъ, оттукъ съвършенно враждебна и коварна къмъ християнскитѣ народи на Истокъ, додѣто тѣ не се покоряваха подъ непосрѣдственната или посрѣдственната власть на Австрия. Освещаванието, а най-вече затвърдяванието на тая Австрийска политика спрѣмо Източния въпросъ съвпада именно съ тоя исторический периодъ, който и въ самата Европа бѣше захваналъ да произвожда и да распърсва злокобнитѣ плодове на злия духъ и на отвратителната система отъ вжтрѣшната и външната политика на Австрия, която пакъ бѣше естественно и логическо послѣдствие отъ историята на Австрийската държава и на нейния династический характеръ.

Династическитѣ държави, които иматъ само отрицателна причина за сѫществувание, не сж способни за истинский исторический прогресъ, ако не се разложжтъ политически на частитѣ, отъ които сж се образували и които съставляватъ особенни нации, способни за отдѣлно национално развитие и частно политическо развитие, както това почнж да се прилага въ Австрийската държава въ наше врѣме, прѣдназначено рано или късно да докара расчленението на тая държава. Инакъ и народитѣ, които се управляватъ, и самата история не могжтъ никакво друго добро да очакватъ отъ тая държава освѣнь по нѣкога бащинъ, а по нѣкога тиранический върху поданницитѣ деспотизмъ. Затова особенно подиръ реставрацията отъ 1815, когато, както казахме, всичкитѣ други Европейски държави се виждахж че се намирахж въ вжтрѣшния си животъ подъ голѣмото или малко влияние на голѣмитѣ исторически промѣнения и отъ новитѣ идеи, които бѣхж ги докарали, Австрия бѣше единственната Европейска страна, която въ цѣлостьта си, като държава, нищо такъво не чувствуваше нито води нѣкоя сериозна борба въ собственния си домъ тоесть въ собственнитѣ Хабсбургски земи, противъ либерални или революционни принципи. Но тя имаше да води други борби. Чрѣзъ Виенския договоръ тя бѣше си присъединила земи въ Италия, населени отъ народи, които имахж национално съзнание, стремѣхж се за народна свобода и никакъ не склоняваха да се подчинжтъ на една просто династическа държава и да се отдѣлжтъ отъ националния си центъръ. Обаче

династическата и завоевателната Австрия искаше да присъедини земи и народи безъ да зима никакъ прѣдъ видъ национално съзнание и национални мисли, чувства и желания на народи. За нея сѫществувахѫ само земи населени и имена на земи като географически термини. Казахме по-прѣди, че чрѣзъ станѫлитѣ въ Германия промѣнения отъ 1806—1815, като се отдѣли само отъ Германия, като Австрия и подъ австрийский духъ, тя искаше да владѣе на нѣмската федерация или подобрѣ на слабо свързанитѣ помежду имъ нѣмски държави, като правѣше по тоя начинъ въ общата международна европейска политика Германия, отъ политическо гледище, прибавка на Австрия, и нѣмскитѣ правителства копиеносци или знаменосци на нейната политика. Обаче за тая цѣль бѣше необходимо да не сѫществува въ Германия народъ, нация и народно мнѣние, а само владѣтели и правителства. По необходимо, слѣдователно, естественно и логическо послѣдствие на работитѣ Австрия, която прѣслѣдваше и въ Италия всѣкий принципъ на националность и всѣка национална свобода, за да наложи на италиянцитѣ ненавистното имъ и уиразно австрийско иго, имаше интересъ да се прѣслѣдва и въ Германия отъ нѣмскитѣ владѣтели всѣка национална идея, да се прѣкрати всѣко желание за национално обединение и да се освети абсолютизмътъ на владѣтелитѣ. А за да стане тая борба по-систематическа, по-обща и по-успѣшна и прѣдъ консервативната и вдѫхновяваната отъ принципитѣ на свещенния съюзъ монархическа Европа по-оправдана и по-благоприлична, трѣбаше борбата въ Италия и въ Германия противъ националната свобода и обединение да се прѣдстави като че се води подъ видъ война на консервативнитѣ принципи противъ разрушителни политически начала. Оттукъ война дива и непримирима на Австрийската политика противъ всѣко либерално движение въ Европа, противъ всѣка либерална партия. Това като казваме, ние не разбираме, че австрийската политика само за косвенни цѣли на политический деспотизмъ и надмощие, не за тия политически принципи осѫждаше на всѣкадѣ по Европа либералнитѣ принципи. Дѣйствително, като династическа и деспотическа държава, тя имаше повече отъ всѣка друга държава интересъ да защищава консервативнитѣ монархически принципи; и не само това, но подъ видъ на защищавание консервативнитѣ принципи да осветява въ своята държава една система за

тиранический деспотизмъ, на която истинский прѣдставитель бѣше самъ императоръ Францъ I. При все това вѣрно е, че Австрия много пѫти, особенно тамъ дѣто имаше непострѣдственни политически интереси, както въ италиянската борба и въ нѣмскитѣ работи, а най-вече въ гърцката борба, подъ защищаванието консервативнитѣ принципи и прѣслѣдвание въстанието прислѣдваше интереси и политически цѣли, които нѣмахѫ никакво отношение съ тия принципи нито въ самитѣ работи нито въ съзнанието на Австрийското правителство.

Борбата за прѣодолѣвание на консервативнитѣ начала нѣмаше въ Австрийската държава такъвъ характеръ, какъвто тя имаше въ другитѣ държави. Борба между либерали и консерватори или за конституционни и абсолютически начала и идеи, както въ останѫлата Еевропа, нѣмаше въ наслѣдственнитѣ владѣния на Австрийската държава. Въ това Австрия бѣше останѫла по назадъ, ако не по външнитѣ форми, то съвършенно по вѫтрѣшнитѣ и по политически тенденции, дори отъ Руссия. У Австрийскитѣ славянски народи (съ исключение на Поляцитѣ въ Галиция) нѣмаше още никакво движение отъ либераленъ духъ; а либералний до нѣкадѣ духъ у Маджаритѣ имаше повече националенъ отколкото политический характеръ. А Австрийскитѣ нѣмци, които тогава съставляваха политически видия елементъ на държавата, отъ всичкитѣ нѣмски народи най-малко имахѫ национално чувство и се стремѣхѫ за политическа свобода; тѣ просто се задоволявахѫ да доставляватъ на Австрийското правителство легионитѣ политически чиновници, чрѣзъ които се водѣше упражняваната посрѣдствомъ канцелариитѣ тиранческа Австрийсска власть, и да се радватъ на бащинското наричано абсолютическо правителство. И когато на всѣкадѣ въ Германия имаше голѣмо множество хора, които охотно приемахѫ идеята за нѣмското обединение, даже чрѣзъ една нова Хабсбургска нѣмска империя, въ Австрия ,дори най-образованитѣ класове нѣмци нѣмахѫ никаква ясна идея дори за установената въ Германия федерация и не се грижехѫ никакъ за Германия оттатакъ границитѣ на Австрийската държава, като бѣхѫ оставили тая грижа на министерството за външнитѣ работи. Казахме по-горѣ (стр. 199—200) какво бѣше положението и духовната сила на Виена като прѣстоленъ градъ въ цѣлата Австрийска държава, колко и до каква степень тя изобра-

жаваше отсѫтствието на всѣкакъвъ духовенъ животъ и духовна сила въ държавата на Хабсбургитѣ. Но именно това отсѫтствие на всѣкакъвъ елементъ и на всѣкаква сила и енергия либерална, въ свързка съ тираническитѣ тенденции на началника и съ нравственното нищожество на държавнитѣ служители и на нуждитѣ, както на вѫтрѣшната Австрийска политика спрѣмо подчиненитѣ народи, така и на външната спрѣмо Европа, улесняваха въ Австрия осветяването и усилването на най-лошата система отъ абсолютическитѣ, прилагана по единъ срамотенъ и нравственно най-отвратителенъ начинъ. „И въ врѣмето на най-мрачната *реакция* въ Прусия. казва единъ нѣмский историкъ, въ тая държава владѣеше хубава дневна свѣтлина, ако сравнимъ тукашното състояние съ онова въ Австрия, и Прусский *„Държавенъ Вѣстникъ,“* който толкова много се прѣзираше въ Берлинъ (като реакционенъ листъ) въ Австрия се считаше като *чудо на волнодумство.“*

И дѣйствително, какви по-други можеха да бѫдѫтъ работитѣ въ една държава, дѣто тайната полиция бѣше най-любимото занятие на върховния началникъ, и това недостолѣпно и унизително за императорския санъ занятие, което се упражняваше подъ непосрѣдственния неговъ надзоръ и достигаше до нарушавание тайната на писмата, до степень, която правѣше невъзможно всѣко духовно сношение между хората? Щаинъ, като пишеше до единъ свой приятель, между другото въ писмото си казваше: „Писмото ти получихъ по Австрийската поща; слѣдователно безъ съмнѣние отворено.“ И прочутий Прусский списатель и дипломатъ Варнхагенъ казваше: „Достатъчно е да си помисли человѣкъ, че се намира въ Австрия, за да се откаже отъ всѣка охота да пише и да получава писма.“ И единъ министръ отъ Тоскана отказваше да сключи пощенско съглашение съ Австрия, защото, казваше, не могѫ да повѣрѭ на тая държава нито една пощенска чанта.“ Чрѣзъ тая система на шпионство полицията бѣше станѫла най-голѣма въ държавата сила и стоеше по-горѣ отъ самия императоръ. Нейното вѣдомство и нейний надзоръ се простираха и до малкитѣ чиновници и до виспитѣ държавни служители съ сѫщата строгость и съ сѫщия тероръ. Отъ нея зависѣше назначението на професоритѣ въ университетитѣ“ и въ другитѣ учебни заведения; отъ сѫщата зависѣи мѣстото за живѣние на ерцхерцогитѣ. Дори науката и

литературата се намирахѫ подъ полицейский надзоръ. За строгото упражнение на тоя надзоръ бѣше въздигнѫта Китайска стѣна между Австрия и другитѣ страни и господарства за всичкитѣ житейски сношения и за съприкосновението на народитѣ и хората. Отиванието въ странство бѣше подчинено на строгъ надзоръ. Посѣщаванието чуждитѣ бани бѣше сѫщо строго забранено на австрийскитѣ подданници, както и чуждитѣ университети. Никой чужденецъ не можеше да отвори частно училище въ тая държава; дѣцата на врѣменно живущитѣ тамъ чужденци, щомъ навършехѫ дванадесетата година отъ възрастьта си, испѫждахѫ се отъ училищата въ държавата. Публичнитѣ библиотеки бѣхѫ длъжни да съставлявать всѣка година списъци за даванитѣ на прѣподавателитѣ книги за четение, за да се контролирать политическитѣ убѣждения на тия, които вимахѫ книгитѣ. Забраняваше се разнасянието на най-невиннитѣ научни и общелитературни съчинения. Въ испититѣ на учителитѣ документитѣ за испитванието трѣбваше да се обсѫждать споредъ църковнитѣ и политически мнѣния, които въ тѣхъ се съдържахѫ. Всички чужденци, които минавахѫ прѣзъ Австрийскитѣ земи, на всѣка стѫпка се подлагахѫ на полицейско прѣглеждание, били тѣ художници, като Хораций Вернеть, били политически мѫжье, като Каподистрия, били князье, като князь наслѣдникътъ на Дания, Лудвикъ.

Каквото Австрийската политика вършеше въ Австрийскитѣ земи като дѣло чисто административно, но въ сѫщность тираническо и свойственно на едно деспотическо завоевателно правителство, Австрийската дипломацна го прѣдставляваше въ Европа подъ видъ и характеръ на европейски идеи, размишления, чувствувания, интереси, страхове и страсти. Борѭтъ се Италиянцитѣ отъ лежащитѣ вънъ отъ границитѣ на Австрийскитѣ владѣния земи за народность и свобода, — ето Австрийската дипломация че надава страхъ и шумъ въ Европа и вдъхва ужасъ на многочувствителния императоръ Александра съ плашилото на политическата и социялната революция, което му се прѣдставлявало! нужно е да поиска Австрийското правителство съгласието на Европа и единодушието между съюзнитѣ владѣтели и правителства, за да се възложи на Австрия въ името на Европа да се намѣси съ орѫжие въ италиянскитѣ работи; това става ужъ за да се потуши възстанието и да се унищожѫть разрушителнитѣ революционни идеи на

политическия и социаленъ редъ, а въ действителность за да се распространи политеческата сила и държавата на Австрия въ цѣлата Италия, лежаща вънъ отъ границитѣ на Австрийскитѣ владѣния. Станяла нѣкаква демонстрация въ нѣкой нѣмский университетъ въ полза на нѣмското обединение, което заплашвало държавата на Австрия въ Германия: това се счита за революция на университетската младежь! Нужно е да се повдигнжтъ и владѣтели и правителства и цѣла консервативната Европа противъ всѣко либерално или национално движение въ Германия, било то изразено и съвършенно невинно и Платонически. Станжло нѣкакво движение въ Испания противъ произволитѣ на едно деспотическо правителство и за възвръщание въ осветеното прѣди малко врѣме либерално управление; ето единъ европейский конгресъ, който рѣшава, въ името на Европа, въоржжена чужда войска да се намѣси за да възстанови реда въ тая страна! Най-послѣ подига се Гърция на борба чисто религиозна и народна; ето ти Австрийската дипломация, която вижда въ нея възможна опасностъ за своитѣ политически интереси отъ възможно нѣкакво Русско намѣсвание, и това действително и главно отъ страхъ да не би да се привлече вниманието на монархическата Европа върху скверностьта на *революцията и на революционнитѣ идеи*, които сж се распространили до Истокъ. Бори се въ името на находящитѣ се въ опасность Европейски консервативни и монархически интереси да отклони Европа, а най-първо Руссия, отъ всѣкаква намѣса въ полза на тия които се бижтъ; отъ една страна тя зима Турция подъ защитата на свещенния съюзъ, прѣслѣдва всѣко изявление на симпатия за Гърцитѣ, като революционенъ симптомъ, оставяйки подвизающитѣ се за Християнската вѣра на расположението на покровителствувания отъ Християнска Европа Моаметанский деспотизмъ. На тая отъ всѣко гледище гнусна, безчеловѣчна, противохристиянска и по нѣкога срамотна до смѣшность Австрийска дипломация най-главенъ прѣдставитель и управникъ въ разстояние на дълго врѣме бѣше извѣстний министръ на вънпшнитѣ работи и отъ 1821 канцлеръ на държавата, князь Меттернихъ.

Меттернихъ. — Климентъ Лотарий Вѣнцеславъ, князь Меттернихъ, се е родилъ въ 1773 въ Кобленцъ отъ единъ аристократический домъ изъ прирейнскитѣ земи. Той рано постжпилъ въ дипломатическа служба и въ конгреса, който се

държалъ въ Ращадтъ въ 1797 — 98 билъ е прѣдставитель отъ страна на дружеството на графоветѣ отъ нѣмската държава, а отъ 1801 бѣше Австрийский пособникъ въ Дрезденъ, Берлинъ (1803) и въ Парижъ (1806—9). Въ 1809 той пое управлението на Австрийското министерство на външнитѣ работи, което управлява около четиредесеть години и нѣколко врѣме, особенно прѣзъ годинитѣ 1815—28, бѣше направилъ управляваната отъ него политика на Австрия полюсъ на цѣлата Европейска политика. Такъвъ человѣкъ дѣйствително не трѣба да не се взема въ внимание въ историческото му появяване и дѣятелность. Обаче ако се занимаваме тукъ особенно нѣкакъ подробно съ тоя человѣкъ, като описваме въобще характера му, това правимъ не поради неговото извънредно политическо или каквото и да е друго негово достоинство или значение. Природнитѣ дарби на Меттерниха бѣхж срѣдни а дългий му политический животъ никакъ не го показа политический мжжъ или извънреденъ человѣкъ, било и облеченъ съ малко величие. И мѣстото, въ което той живѣ, и държавата, на която служи, недоставяхж поприще за образование велики политически мжжье. За вършение голѣми политически дѣла изискватъ се не само извънредни природни дарби, но и широко политическо и нравственно поприще за работа. Такъво политическо и нравственно качество може да сжществува само тамъ, дѣто сжществуватъ нации, национална идея, голѣми политически идеи, произтекающи отъ велики и славни прѣдания на минжлото, които да черпжтъ материя отъ дѣйствителната сила на настоящето и да се ржководжтъ отъ голѣмитѣ вдъхновения на бждащето, още и прогресивно правителство и владѣтель образованъ, който да прѣдприема велики дѣла и да прѣдоставя на служащитѣ подъ него поприще за работа. А Австрийската държава бѣше пуста отъ всичко необходимо за голѣми исторически работи. Положението на Меттерниха, като министръ на външнитѣ работи, бѣше просто полицейско служение въ Европейскитѣ работи, както ги разбираше Австрийската политика и собственнитѣ интереси на тая политика.

Меттерниxъ, като управникъ на външната политика, нѣмаше да изобрѣтява нѣкоя нова система нито да начертава новъ пжть. Неговата голѣма работа бѣше да върви по начертания пжть и да прилага съ всичката точность и строгость осветената

вече отъ политиката на държавата система на застоялость. Че такъвъ человѣкъ прѣзъ цѣли десетилѣтия не само външната политика на Астрия е управлявалъ, но за нѣколко врѣме е билъ и на цѣлата Европейска политика управляющий началникъ на духа на владѣтелитѣ, като е привързвалъ къмъ себе си политическитѣ мѫжье, съвѣтваше и предизвикваше да ставать свиждания на владѣтели и свикваше конгреси отъ държави за да служѫтъ на политиката му, това бѣше послѣдствие отъ общото състояние на Европейскитѣ работи, особенно прѣзъ първото деситилѣтие послѣ събитията отъ 1815. Въ революционнитѣ периоди, както казва Mignet, създаватъ се ония, които смѣсватъ въ тѣхъ сѫдбата си не чрѣзъ политическия си умъ, а чрѣзъ *поведението*, и голѣмата умѣренность е по-силна отъ прѣкъсваната гениалность, защото революцията непозволява да се вижда и распознава отъ народа истинската стойность. Робеспиеръ станѫ великъ въ революцията чрѣзъ това свое качество. Политический периодъ и обстоятелства съвсѣмъ подобни и еднакви съ революция направихѫ Меттерниха великъ. Силната борба между политическитѣ партии, която правѣше труденъ вѫтрѣшния миръ на Европейскитѣ държави, а много пѫти скритата, и по нѣкога явна, борба на новитѣ идеи противъ сѫществующия редъ и постоянний страхъ на владѣтели и правителства прѣдъ плашилото на революцията бѣхѫ създали въ Европа положение съвсѣмъ особенно и опасно отъ гледището на вѫтрѣшния миръ. Казаното отъ прочутия английский политический мѫжъ Фоксъ, че „реставрацията е най-лошата отъ всичкитѣ революции", се прилагаше най-точно върху вѫтрѣшното състояние на Европейскитѣ държави, което бѣ се създало чрѣзъ реставрацията отъ 1815 почти на всѣкадѣ въ Европа.

Въ такъво ненормално състояние на работитѣ, което по вѫтрѣшния си нравственъ характеръ много приличаше на революция, единъ малъкъ человѣкъ на мира може да упражнява врѣменно най-голѣмо влияние върху течението на работитѣ, като държи въ рѫката си знамето, което може да събере около себе си привърженницитѣ на революцията или на контрареволюцията и реакцията. И Меттернихъ имаше единъ видъ такъво значение, знамето отъ политиката на *застоялость и на бездѣйственность*, която се обърща въ реакция противъ всѣкакъвъ прогресъ и въ дѣятелность за прѣслѣдвание на всѣкакъвъ положителенъ политический прогресъ и въ непримирима

война противъ всѣко движение за национална и политическа свобода, само призракътъ на която подъ видъ на революция повече отъ всичко друго можеше да вдъхва трепетъ на монархическата Европа. Чрѣзъ това плашило той сполучи да подчини съвършенно на себе си Русския императоръ Александра и чрѣзъ него да прислѣдва сполуката на политиката си. Нравственната сила на Меттерниха върху Александра и на колкогодѣ подобнитѣ нему по характеръ владѣтели и политически мѫжье се състоеше не въ нѣкое нравственно прѣвъсходство или духовна сила, а въ узнаванието слабата страна отъ характера на хората, въ което той бѣше доста способенъ и опитенъ. Меттернихъ не схващаше духа на епохата сериозно въ високия политический и нравственъ смисълъ и дълбокото значение на думата и нѣкакъ таинственно и съ право разбирание, но повърхностно, по чачинъ, щото да се виждатъ интереситѣ, страститѣ, намѣренията и други по-ниски нравственни побуждения на владѣтели, правителства и народи. Той дѣйствуваше и се движеше въ тоя духъ не като великъ политический мѫжъ, който вижда отпредъ и отзадъ, а като нѣкой ловъкъ придворенъ хитрецъ служитель на Азиятский деспотъ, като нѣкой евнухъ политический мѫжъ отъ други вѣкове, който се бори да пази положението си чрѣзъ постоянната благосклонность на господаря си и който привлича тая благосклонность чрѣзъ политическо поведение угодно на тиранина деспотъ. По това тоя человѣкъ не само бѣше лишенъ съвършенно отъ каквото и да е нравственно величие, но не се отличаваше никакъ и съ обикновенна политическа разсѫдителность, нито се прѣдставляваше за такъвъ на ония, които отблизо го познавахѫ. Външнитѣ бѣлѣзи и изражението на лицето, особенно забѣлѣжителний му смѣхъ, не вдъхвахѫ сѫщото впечатление на всички наблюдатели. Отъ тия наблюдатели едни съглеждахѫ у него унизително и рабско любоугодничество, други коварство и невъздържанность, а никой не забѣлѣзваше въ неговото лице изражение на разсѫдливость. на извънреденъ духъ или на дълбокъ умъ. Още когато билъ малъкъ и се училъ въ Страсбургъ и Мажента, между съученицитѣ си не сѐ е славѣлъ никакъ по прилежание, нито е билъ богатъ съ познания, или съ систематическо учение. При всичката си природна и отъ навикъ спечелена дарба лесно да говори и да пише, дори и като станѫ министръ, правѣше, особенно

въ пишението, много логически и граматически погрѣшки. Съучеництѣ му наричахѫ го съ три имена: fourbe, faux, fanfaron, сирѣчь лукавъ, лъжецъ, самохвалецъ. Че той е ималъ природна ловкость, леснина за схващание на въпроситѣ, че е билъ хитъръ и изобрѣтателенъ, това сѫ признавали и тия, които най-много сѫ го мразѣли. Самъ прочутий Фуше е хвалѣлъ шпионския дукъ на Меттерниха и способностьта му да разумнава слабоститѣ и недостатъцитѣ на характеритѣ.

Но тия природни дарби се помрачавахѫ отъ недостатъцитѣ на голѣмото самолюбие и високомѣрие. Отъ външни дарби той не бѣше лишенъ, дори биваше любезенъ въ обращенията чрѣзъ манииеритѣ си. При всичко че отъ малъкъ отбѣгвалъ умствени работи и занятия, бѣше се навикналъ на една словоохотливость и едно повърхно сладкодумство, способно да съблазни легкомисленнитѣ Виенчани, не обаче и сериознитѣ критици на неговитѣ сладкодумни сѫждения и изражения ([1]).

Обичний развратникъ (l'aimable roué), както наричахѫ Меттерниха въ аристократическитѣ класове отъ обществото, защото младостьта си бѣ прѣминалъ въ сладострастия, въ които распилѣлъ имота си и поради парични мѫчнотии рано станалъ злоупотрѣбитель и най-достѫпенъ за подкупничества; той още отъ врѣмето на посланничеството си въ Дрезденъ злоупотрѣбилъ съ сана си съ това срамотно занятие за обогатяване. По-късно, като станалъ министръ, располагалъ безконтролно прѣзъ цѣлото царувание на Франца I и съ голѣми злоупотрѣбления за своя полза съ отпусканата годишно за дипломацията и тайната полиция сума отъ тринадесеть (13) милиона фиорина. За подкупуванията на Меттерниха отъ владѣтели и правителства говорятъ се много нѣща, отъ които само нѣкои, най-малкитѣ, ако бѫдѫтъ вѣрни, стигать за доказвание, че Меттернихъ е билъ единъ отъ най-развѣленитѣ политически мѫже и продажнитѣ характери. Така, говори се, че въ врѣме на Виенския конгресъ той билъ подкупуванъ отъ мнозина малки владѣтели и правителства, за да защищава интереситѣ имъ въ конгреса. Сѫщо приписватъ му

([1]) Относително това много умѣстна се счита характеристиката направена отъ Меттерниха на изречението на Рахилъ Левинъ за състоянието на обществото като „неизмѣрима праздна дълбочина“. Това изречение Меттернихъ нарече „*истинско гениално одѫхновение*“ (eine wahrheit genialiche Jnspiration).

се голѣми злоупотрѣбления при изплащанието отъ страна на Франция военното обезщетение и по испразднуванието даже на французската територия отъ окупационнитѣ войски. Говори се при това, че той не само е получавалъ дарове отъ Руссия чрѣзъ дукинята Саганъ, но че билъ съставлявалъ частни изложения, мемоари и други дипломатически книжа за русскитѣ императори, и съ знанието на своя господарь получавалъ голѣми парични възнаграждения за тая услуга, и че Каподистрия два пати билъ се опитвалъ (1812 и 1819) да вкара продажния Австрийский политический мажъ въ политическитѣ планове на Руссия чрѣзъ обѣщавание голѣмъ паричен подаръкъ. А вѣрно е, че Наполеонъ е нарекълъ Меттерниха въ лицето му рушветчия, сирѣчъ человѣкъ който се продава и купува за пари (отъ английското правителство). Навикътъ на Меттерниха за рушветъ бѣше повече послѣдствие отъ сладострастния и распуснатъ животъ, който, както казахме, той живѣеше отъ младость още. Тоя сладострастенъ животъ, който той продължаваше да живѣе и слѣдъ като въ 1809 бѣ назначенъ за министръ на външнитѣ работи, бѣше далъ поводъ за много неприятни слухове върху частния, семейния и общественния животъ на Меттерниха, които, ако и да не бадатъ въ всичко вѣрни, при все това показватъ ни каква нравственна репутация е ималъ тоя человѣкъ между съврѣменницитѣ му, и че человѣкъ съ такъва честь могълъ е да бъде напълно дворцовъ, но никога сериозенъ, а още по-малко, великъ политический мажъ, а само политический интригантинъ. Защото нито способностьта на единъ сериозенъ политический мажъ не може да бъде независима отъ общото му нравственно достоинство и отъ това що се говори между обществото за това негово нравственно достоинство и за честьта му.

Но Меттернихъ не се е обвинявалъ само като рушветчия, не го наричали само развраленъ, а въобще като человѣкъ съврѣменницитѣ му го прѣзирали и безчестили. Владѣтелитѣ и политическитѣ мажье, дори и подобнитѣ му по характеръ, не почитали никакъ Меттерниха. Самъ Александръ, който послѣ, въ моментитѣ на стѣсненията си, се намираше подъ властьта на Меттерниха като политический мажъ, или по-добрѣ като ръководитель на Австрийската политика, по врѣмето на Виенския конгресъ прѣзрително го наричаше *писарь* (може би поради подкупничеството му) и, колкото пати го е искарвалъ

като прость лъжецъ, разгнѣвявалъ се защото не се е позволявало да се отмъсти лично противъ безчестния человѣкъ, и забранявалъ на всички около него да посѣщаватъ Меттерниха у дома му. Наполеонъ казвалъ, че Меттернихъ е считалъ коварството и интригантството искуство да се води политика. Швейцарецътъ по происхождение русский политический мѫжъ Мерианъ наричалъ го е *глиджосана калъ;* и най-опитний въ политическитѣ ловкости Талейранъ наричалъ Меттерниха *седмичний поличикъ*, който скоро измѣнява цѣли и срѣдства, безъ да говори за *честь и вѣра.* И английскитѣ политически мѫжье, Уелингтонъ и оня сѫщо жалъкъ и развъленъ и въ много отношения подобенъ на Меттерниха Английский първъ министръ Кастелриго, съ прѣзрѣние говорѣха за Австрийския министръ, за съмнителния му характеръ и за коварството му. А за оногова, който се чуди, какъ человѣкъ, който толкова много бѣ се прочулъ и се е радвалъ на нравственна репутация между владѣтели и политически мѫжье, считалъ се е общо политический мѫжъ и се е почиталъ като такъвъ, както въ държавата, въ която служеше, така и въ странство, готовъ е отговорътъ, който Гервинусъ дава: „Щѣше да бѫде наистина необяснимо за всѣкиго, какъ е било възможно на името на такъвъ единъ человѣкъ да се прибави повече нѣщо, ако той да не знаеше колко *властьта заслѣпява* разсѫдъка на мѣстнитѣ, колко естественно е да се похвалява отъ чужденцитѣ человѣкъ, който имъ принася полза".

Като политический мѫжъ, Меттернихъ, освѣнь споменатитѣ природни качества, хитрость, коварство и опитность за разузнавание слабата страна отъ характера на человѣка, нѣмаше никакво прѣимущество достойно за това име, нито достоинството на независима воля и дѣйствие. Той бѣше не съвѣтникъ, а слуга и служитель на своя деспотъ, както раболѣпнитѣ министри на азиятскитѣ деспоти, на които първата грижа е да угаждатъ на господаритѣ си, съ тая само разлика, че бѣше краенъ егоистъ и се грижеше само за себе си. Самъ той не се е срамувалъ да казва, че се радвалъ на довѣрието на императора, защото „вървѣлъ всѣкога по прѣдначертания отъ него пѫть". И като добъръ и угодничавъ раболѣпенъ слуга трудѣлъ се е да угажда на господаря си, борѣйки се по всѣкакъвъ начинъ и съ всѣкаква хитрость да осѫществи всичко каквото нему е угодно. Меттернихъ искренно и въ сѫщность

не е исповѣдвалъ никакво политическо начало, затова въ обноската си нѣмаше никакво нравствено начало. Той не бѣше реакционеръ, както реакционеритѣ политически мѫжье въ останѫлата Европа, съ политически убѣждения и реакционни принципи, каквито исповѣдваше голѣмата по цѣла Европа реакционна политическа партия; слѣдователно той не се обладаваше отъ никакво чувство или страсть или отъ политический фанатизмъ. Малката и егоистическата му душа, която никога не се възвишаваше въ идеи и принципи нито отъ миналото нито отъ настоящето, бѣше неспособна за такива силни чувствувания отъ трогателность или фанатизмъ за принципи и идеи, които нѣмахѫ никаква сила на неговото студено и нечувствително сърдце. Единственната му страсть бѣше малодушний егоизмъ и егоистическото постоянство за постигание на цѣльта. Меттернихъ се е прѣструвалъ, че е привърженникъ на старитѣ Австрийски монархически политически начала, и тая ипокритическа прѣданность към начала исказваше съ множество благозвучни думи и ораторски приеми и съ особенна вѣщина. А тая вѣщина показваше съ видимата послѣдователность въ думитѣ и дѣлата и съ смѣлостьта, съ която осѫществяваше намѣренията си. Но за честность въ службата той нито най-малко не се грижеше, при всичко, че всѣка третя дума въ книжата му се отнасяше до „*честностьта*“. Достозабѣлѣжително относително това е и мнѣнието, което той е исказвалъ, че „ония, които занимаватъ най-високитѣ мѣста въ управлението, трѣба да се трудятъ повече да управляватъ отколкото да водятъ администрацията“, като съ думата *да управляватъ* разбиралъ да властуватъ.

Отечестволюбие, каквото трѣба да чувствува всѣкий политический мѫжъ, Меттернихъ не чувствуваше; защото Австрийско отечестволюбие не можеше да чувствува друго освѣнь рабската прѣданность къмъ желанията на своя господарь, а нѣмско нито имаше, нито показа, нито е искалъ дори въ онова врѣме, когато цѣла Германия съ възторгъ се повдигаше на борба за свобода. Напротивъ съ ниската и вѣроломната политика, която води прѣзъ 1813, той отдалечи нравственно австрийската държава отъ останѫлата Германия. Меттернихъ отъ гледището на отечестволюбието бѣше безотечественъ политический мѫжъ, а самъ императоръ Францъ, както на друго мѣсто казахме, благодарѣше на Бога, че таквизи негови слуг

като Меттернихъ и приятельтъ на послѣдния, Генцъ, не бѣхѫ Австрийци по отечество. „Имало е, казва Гервинусъ, голѣми управници на държави, които сѫ управлявали, по-лошо отъ Меттерниха, но тѣ съ заслугитѣ си къмъ отечеството сѫ обезщетили страната отъ произлѣзалата отъ тѣхното лошо управление неправда, и които, и когато дори, както Меттернихъ, частнитѣ свои интереси сѫ туряли по-горѣ отъ интереситѣ на обществото, тамъ дѣто тия интереси не се излагахѫ на опасность, отъ разумность поне, ако не отъ естественна наклонность, сѫ работили за доброто. Не така е работилъ Меттернихъ! Неговий интересъ бѣше безгрижностьта. За това може да се приспособи казаното отъ Кардинала Рецъ (Retz) за Ришелие, че „мисли за държавата само споредъ мѣрката отъ врѣмето на живота си“; не може обаче да се приспособи за Меттерниха прибавката къмъ това на Рецъ: „Никой министръ не е работилъ съ по-голѣма ревность за да вдѫхне на другитѣ вѣра, че се грижи за бѫдащето на държавата“. Твърдѣ малко се грижеше Меттернихъ и *да показва дори видъ* за такъво нѣщо.

Дѣйствително Меттернихъ се грижеше само за своето лично положение, безъ да мисли никакъ за бѫдащето; относително това той почти цинически повтаряше казаното отъ графинята Помпадуръ: „Подиръ насъ потопътъ“! (Aprés nous le déluge!), сѫщо както и прочутий неговъ събратъ и довѣренъ приятель Генцъ казваше: „Азъ и Меттернихъ се държимъ още“. И това е много характеристично за общитѣ политически чувства на Австрийскитѣ политически мѫжье и голѣмо доказателство за отсѫтствието на всѣко здраво политическо чувство и всѣкакъвъ нравственъ характеръ у Меттерниха и събратията му, че Меттернихъ се считаше отъ довѣренатѣ си приятели, че клонѣлъ повече къмъ прогресивни идеи и само поради императора исповѣдвалъ или се прѣструвалъ че исповѣдва противни начала. Сѫщо достозабѣлѣжителенъ симптомъ отъ нравственното качество на политическитѣ мѫжье въ Австрия е и това, че хора несравненно по-горни отъ Меттерниха, както по духъ, така и по образование, както споменѫтий Генцъ, списатель найдуховитъ, поетъ и дипломатъ, нареченй „вторий Меттернихъ“ (unter — Metternich), отъ духа на когото и отъ познанията на когото, като отъ кърчагъ, Меттернихъ пълнѣше *празднага си мастилница*, както сполучливо се говори, своитѣ полити-

чески познания и умъ, Фридрихъ Шлегелъ (Schlegel), и публицистътъ и дипломатътъ Adam Muller, прѣдадени на житейскитѣ сладострастия и като искахѫ да се наслаждаватъ на тѣхъ безъ мѫка, работѣхѫ при Меттерниха, покоряваxѫ му се въ всичко и за всичко му бѣхѫ готови и послушни орѫдия, каквито само и търпѣше Меттернихъ около себе си, тоя, който въ надуѣнното си себелюбие отъ непобѣдимото си надмощие не е позволявалъ никому възражения, на които той не можеше да отговори.

Всички тия мѫжье работѣхѫ не отъ убѣждения, но не и противъ своитѣ убѣждения, защото нѣмахѫ такива; тѣ гледахѫ вѫтрѣ да удушѫтъ всѣкакъвъ политический и духовенъ животъ, а вънъ да прѣодолѣе тѣхната система въ съсѣднитѣ страни. Всичкитѣ тѣхни дѣйствия се стремѣхѫ да осуетѭтъ въвеждането на конституционнитѣ наредби въ нѣмската федерация и въ нѣмскитѣ държави, въ Италия и въ Русска Полша, особенно въ Прусия, като исказвахѫ и усилвахѫ мнѣнието, че либералнитѣ наредби, които се въвеждатъ въ Прусия, въ останѫлата Германия и въ Италия съ цѣль да се испълни желанието на жителитѣ отъ тия страни за обединение, можели да докаратъ расчленението както на Прусската и на другитѣ нѣмски, така и на Италианскитѣ държави. Меттернихъ съ искуственно прѣструвание, че е най-горѣщий и най-готовий защитникъ на консервативнитѣ интереси на държавитѣ и на владѣтелитѣ, бѣше успѣлъ да добие такъво влияние, особенно при правителствата на по-малкитѣ Европейски, а най-вече на нѣмскитѣ държави, и да се въздигне прѣдъ тѣхъ нравственно и политически толкова високо, щото лѣтната му вила при Висбаденъ (Johannisberg) бѣ станѫла мѣсто за поклонение на политическитѣ мѫжье отъ тия държави, сѫщо както въ наше врѣме почивалнята на Бисмарка въ Фридрихсруе. Тоя фамфаронъ и нахаленъ человѣсъ, когато се явявалъ посрѣдъ тия политически мѫжье съ своята надутость, до толкова ставалъ смѣлъ, щото всѣко ново негово появявание на политическата сцена считалъ като начало и исходна точка на новъ нравственъ и политичдский обратъ въ работитѣ на Европа и иронически е сравнявалъ себе си съ Месия, който е дошълъ за избавление на грѣшницитѣ. По злощастие, обаче, тая власть и силата на великия Австрийский политикъ не се ограничаваше само съ управницитѣ на малкитѣ държави. Самъ императоръ

Александръ прѣдъ плашилото на революцията, което много искусно е прѣдставлявалъ Меттернихъ прѣдъ очитѣ му, подпадвалъ е не редко подъ нравственната власть на Меттерниха. Пагубното влияние на тая нравственна власть на Метерниха върху владѣтелитѣ и правителствата на Европа и върху управляваната отъ него Австрийска политика почувствувахѫ въобще всички народи, които се борѣхѫ за национална и политическа свобода въ Европа прѣзъ врѣмето отъ 1815 — 1830 година, а най-вече Гърцитѣ, както за това достатъчно ще говоримъ въ историята за гърцкото въстание. А това бѣше послѣдствие главно отъ влиянието на Меттерниха върху Александра.

Меттернихъ и императоръ Александръ. — Най-слабата и тъмна страна отъ хубавия инакъ нравственъ характеръ на Александра се вижда въ вредоносното влияние, което е ималъ върху духа на тоя владѣтель Меттернихъ. Чрѣзъ това влияние и нравственна власть Александръ, като се подчинилъ на духа на Австрийската политика и бѣ се вплѣлъ въ тънкитѣ мрѣжи на тая политика, бѣше станѫлъ за нѣколко врѣме, отъ владѣтель избавитель и прѣобразователь на Европа, помощникъ на Австрийската и реакционна тирания въ Европа. Александръ, както казахме, бѣше природно твърдѣ много чувствителенъ. И тая голѣма чувствителность, въ свързка съ производителностьта на разума, отъ една страна правѣше тоя владѣтель най-способенъ за благородни мисли и намѣрения и за най-дълбоки чувства на очудвание къмъ всѣко дѣйствително нравственно величие, отъ друга страна правѣше го достѫпенъ и лесно овладѣванъ отъ каквото и да е въобще духовно величие, отъ истинско надмощие или видимо само такъво, но което има силата и качеството да влияе силно на неговата многочувствителна душа. Тоя душевенъ темпераментъ, като смущаваше хармонията и съразмѣрностьта на чувството съ душевната мощь и съ студенината и апатията въ размишленията и докарваше единъ видъ нравственно неравенство въ общия душевенъ организмъ на най добрия отъ Европейскитѣ владѣтели, даваше му до нѣкадѣ слабъ характеръ. Както казахме и по-прѣди, Александръ можеше да схваща въ ума си и да върши голѣми работи, да се въздига до чистата идеална висота отъ миссията на великъ владѣтель, който осѫществлява или е готовъ да осѫществлява всичкитѣ високи идеи и вдѫхновения на духа отъ неговия

вѣкъ: той не можеше, обаче, и да се бори побѣдоносно противъ разнообразнитѣ страсти и нравственнитѣ аномалии отъ нравственно поклатения исторический периодъ посрѣдъ една постоянна борба и злѣ сблъсквани политически страсти. Относително това въ политическия животъ на Александра трѣба да различаваме два различни периода, периода прѣди 1815 и периода подиръ тая година,

Въ първия периодъ и особенно прѣзъ годинитѣ 1813—15 Александръ се появява, влияе и първенствува между ония, които иматъ влияние, съ всичкото си нравственно величие, съ силата на духа и съ горѣщината на чувството мирно, тихо и съ душевно спокойствие, Защото тоя периодъ е периодъ отъ благородни борби на съединяющи се владѣтели и народи за свободата на Европа и за националната свобода на народитѣ и свободата, която подиръ нея слѣдва, както той мислѣше, т. е. на политическата свобода. Отъ тоя хубавъ и пъленъ съ надѣжди периодъ минаваме въ тъмния периодъ подиръ 1815, въ който Европа рѣзко се раздѣля на два отдѣлни лагера, на либераленъ, знамето на послѣдователитѣ на който подъ тяжестьта на обстоятелствата става знаме на *революция*, и на консервативенъ, знамето на послѣдователитѣ на който е *Реакцията*. Срѣденъ елементъ, който да съединява въ себе си доброто на двѣтѣ партии и който да исключва лошото на всѣка една не сѫществува. И въ тоя периодъ Александръ, който силно мразѣше реакцията и тиранията и бѣше горѣщъ привърженникъ на либералнитѣ наредби, но и прѣдъ плашилото на Революцията трепeрѣше, хвърля се въ лагера на Реакцията и тукъ, подъ влиянието на терора, съмнѣнието и постоянното разбъркване на положението, работи противъ плашилото на Революцията.

Характерътъ на отношенията на Александра къмъ Метерниха прѣди и послѣ 1815 е мѣрката, съ която се мѣри станалата подиръ 1815 въ духа на тоя владѣтель голѣма разлика и противоположность на Александра отъ периода прѣди 1815. Прѣзъ тоя периодъ Александръ се намираше въ постоянно сношение съ хора либерали, а прѣзъ годинитѣ 1812—14 съвѣтникъ неговъ, сериозенъ, но не званиченъ, бѣше прочутий Щаинъ. Метернихъ нѣмаше никакво влияние върху духа на императора, напротивъ той се откриваше прѣдъ него и отъ него въ всичката си нравственна голота. Нито Алек-

сандръ бѣше толкова простъ и неопитенъ въ человѣческитѣ работи, щото да не вижда явно истинския характеръ на тоя Австрийский дипломатъ, нито безстидството на Меттерниха, което достигаше по-нѣкога до цинизмъ, отстжпваше всѣкога на измамата и коварството, което се свързваше съ политическа разумность, така щото да остане постоянно скрито и невидимо отъ русския императоръ. Видѣхме поведението на послѣдния къмъ Меттерниха, когато още около началото на Виенския конгресъ бѣше разбралъ невѣрното поведение на Меттерниха и ковнитѣ му съ Талейрана противъ Руссия и Пруссия и въ лицето му бѣше го нарекълъ безсраменъ лъжецъ. Когато по-късно Меттернихъ поднасяше на Александра цѣла Полша, ако той възпрѣ съединението съ Прусия на Саксония, а сжщеврѣменно обѣщаваше на Прусия осжществлението на плановетѣ за Саксонското кралство, ако тя не помага на Руссия въ Полския въпросъ, Александръ, като бѣ открилъ коварнитѣ прѣдложения на Меттерниха къмъ Пруския първъ министръ Князя Ардемберга и бѣ прѣдизвикалъ безстидното отричание на Меттерниха, заявяваше на Австрийския императоръ, че въ бждяще нѣма никога да води прѣговори съ неговия министръ. А видѣхме съ какво великодушие изгори прѣдъ безстиднитѣ очи на Меттерниха испроводенитѣ му отъ Наполеона документи по съзаклятието на Меттерниха противъ Руссия.

Но какъ е търпѣлъ оттогава Александръ Метерниха? Не е ли могълъ да го отстрани тогава отъ управлението на Австрийската политика и да му се отмъсти съ сжщото наказание, съ което се отмъсти на съвиновника му Талейрана? Или Талейрана е считалъ человѣкъ на минжлото а Меттерниха на бждящето? Вѣрното е, че Александръ когато хвърлилъ въ огъня документитѣ отъ съзаклятието на Меттерниха и Талейрана прѣдъ Меттерниха, даваше по тоя начинъ на послѣдния единъ видъ амнистия и му заржча да не съобщи на Талейрана нищо за станжлото, като считалъ, вѣроятно, тогова по-виновенъ и по-достоенъ за наказание, защото, както ще кажемъ по-нататакъ, Меттернихъ бѣше наистина коваренъ и безстиденъ, но не и смѣлъ, когато Талейранъ и чрѣзъ смѣлостьта си повдигаше до висша степень гнѣва и яростьта на Александра. Както и да е, нѣкой зълъ духъ, за да повреди на голѣмитѣ интереси на человѣчеството и на свободата на народитѣ, бѣ направилъ слѣдъ малко благосклоненъ Александра къмъ

Меттерниха. И императорътъ, който по-прѣди толкова прѣзираше Австрийския министръ, именно отъ врѣмето когато се сключи священний съюзъ малко по малко подпадна подъ гибелното нравствено влияние на тоя човѣкъ. Това Нравственно влияни постепенно се обърнѫ, чрѣзъ помощьта на много неблагоприятни обстоятелства, почти въ власть и нравственно попечителство, особенно додѣто траеше борбата на Гърцитѣ за освобождение. И бивший умразенъ „писарь“ чрѣзъ Алессандра не само имаше власть въ Европейската политика, но и когато искаше свикваше конгреси и конференции отъ владѣтели и ставаще още съвѣтникъ и рѫководитель на Александра и пишеше съ необикновенна нахална ирония: „Александръ пакъ иде при мене за да исцѣрѭ смущението и безредицата въ главата му“. Най-лошитѣ послѣдствия и гибелното влияние на така измѣненото положение на Меттерниха къмъ Александра върху борбитѣ на либералитѣ по цѣлия свѣтъ или на народитѣ, които се борѣхѫ за свобода, особенно върху хода на гърцката борба, ще видимъ когато ще говоримъ за историята на тия народи. Ние ще почнемъ да расказваме частната история на всѣкий народъ, слѣдъ като кажемъ още нѣколко думи за характера на борбата на либералитѣ отъ всѣкадѣ срѣщу Австрийската политика.

Борбата на либералитѣ. — Австрийската политика, на която служеше Меттернихъ и подобнитѣ нему политически мѫжье, намираше силна подпора въ цѣла Европа въ лагера на *реакцията*. Противъ реакцията и противъ Меттерниховата политика постоянно се борѣхѫ либералитѣ отъ всѣкадѣ въ Европа. Тая борба на либералитѣ, казва Rotteck, е за самия духъ на всѣка и за желанията на народитѣ. Съ поражението на Наполеона и освобождението на Европа отъ неговия яремъ малко по малко се видѣ, че само ония принципи отъ минѫлото можехѫ да се възобновѭтъ, които се отнасяхѫ до външния животъ на народитѣ и до външното положение на държавитѣ, но станѫлото въ духовния животъ движение не можеше да удари назадъ съ всичкитѣ си здрави и даже погрѣшни принципи. *Реставрацията* не можеше да вникне дори въ чувствата на народитѣ, нито въ Франция нито въ Европа вънъ отъ нея. Тия народи отъ Европа извънъ Франция бѣхѫ излѣзли изъ подъ Наполеоновия яремъ и отъ свързанитѣ съ него страшни испитни повече образовани и нравственно по-

вече мощни и политически по-зрѣли. Годинитѣ на истезанията бѣхѫ и години на испитание и нравствено поправление. Ония, които чрѣзъ народни борби бѣхѫ отхвърлили чуждия яремъ, не можехѫ да се повърнѫтъ подъ ярема на абсолютическата монархия, ако ще би да е тя и национална, и на феодалната аристокрация. Идеитѣ бѣхѫ зели по-дѣйствително становище и по-практическа форма. Проповѣдитѣ на ученитѣ хора постепенно никвахѫ въ практическия животъ; и колкото и да бѣше голѣмо съпротивлението, напрѣдъкътъ всѣкога се чувствуваше и се виждаше че излизаше вѣрно казаното отъ Фихте „Ако не мами всичко, появихѫ се признацитѣ на зората и деньтъ ще ѭ послѣдва на врѣмето си". Но и въ самата Франция борбата на либералитѣ, която ставаше явно или тайно противъ привърженницитѣ на старата система и реакционеритѣ по чѣла Европа, се водѣше по начинъ много по-смѣлъ и по-плодотворенъ въ послѣдствия отколкото въ останѫлата Европа. За това ние почваме сега да раскажемъ по-подробно историята на разнитѣ Европейски държави, като захващаме отъ Франция.

---

6. Франция прѣзъ годинитѣ 1815—21.

Създаденото въ Франция отъ 1815 положение и обноската на Лудвика XVIII. — Съвършенно извънредно и анормално бѣше създаденото на Франция положение въ лика на Европейскитѣ държави подиръ втория Парижский миръ отъ 1815. Силата, която отъ врѣмето на Лудвика XIV притезаваше и занимаваше първото мѣсто въ Европейския концертъ, а прѣзъ първитѣ години отъ XIX вѣкъ това първенство бѣше обърнѫла въ единъ видъ Европейска хегемония, отпадвайки сега отъ това величие, се намираше като подъ Европейско попечителство и търпѣше, щото часть отъ французската територия да се държи окупирана отъ Европейска войска, която да защищава наложеното ѝ отъ Европа политическо положение, сирѣчь самия краль срѣщу подданницитѣ му. Но станѫлото отъ непрѣкъсванитѣ войни и другитѣ перипетии въ всѣкий клонъ отъ обществения животъ исчерпване бѣше такъво, щото състоянието, което отъ първъ погледъ отъ гледището на национално

честолюбие се виждаше несносно, не прѣдизвикваше никакво силно възбуждение на националното съзнание и на националното чувство, никакъвъ протестъ или ропотъ. Народъ и правителство еднакво чувствувахѫ жестоката нужда, която се налагаше отъ логиката на нѣщата и лѣгахѫ подъ нейната тяжесть. Наистина и цѣла Европа, слѣдъ свършванието на дългитѣ борби, имаше нужда отъ миръ, но нуждата отъ миръ никадѣ не бѣше толкова чувствителна и голѣма както въ Франция, която вѫтрѣ въ двадесеть само години бѣше изгубила 2½ милиона отъ чадата си, и цѣли петь милиярди франка бѣше похарчила по войни, които бѣхѫ се свършили съ втория Парижский миръ и съ създаденото отъ него положение. Посрѣдъ такъвъ народъ, който бѣше прѣтърпѣлъ толкова злощастия и който толкова силно чувствуваше нуждата за миръ, дѣлото на едно бащино и честно правителство, каквото желаеше да прѣдставлява Лудвикъ XVIII, отъ първъ погледъ не се виждаше съвсѣмъ трудно. Че кральтъ относително това найдобрѣ разбираше положението и отговорностьта си и се въодушевляваше отъ най-искренни чувства и цѣли, това е безспорно. Единъ владѣтель, който бѣ прѣминѫлъ прѣзъ толкова перипетии, който бѣ прѣтърпѣлъ толкова прѣслѣдвания отъ сѫдбата и два пѫти бѣ наложенъ подъ защитата на щиковетѣ отъ чужди войски на своя народъ и още се намираше подъ защитата на чужди войски, какъ инакъ можеше да уздрави прѣстола си освѣнь чрѣзъ искренно спогаждание съ тоя народъ и чрѣзъ това спогаждание да се освободи отъ чуждата защита, която унизяваше сана му?

Истина е, че Лудвикъ бѣше горѣщъ защитникъ на произтекающитѣ отъ божественното право, както той притезаваше, свои царски права, и за тия свои права страшно и настойчиво бѣше дѣйствувалъ при първото му възстановявание; но при това той бѣше и владѣтель благочестивъ, умѣренъ и остороженъ: патилата и опитътъ отъ живота бѣхѫ го направили по-уменъ. Като такъвъ, той стоеше далечъ отъ мислитѣ и страститѣ за отмъщение, нито сподѣляше романтическитѣ чувства на възвърнѫлитѣ се въ Французското отечество емигранти, които, като не бѣхѫ се нищо научили отъ настоящето и нищо не бѣхѫ забравили отъ минѫлото, прѣдавахѫ се на старата, изминѫла и несѫществующа вече Франция и съ нея се въодушевлявахѫ. Лудвикъ искаше да стане краль на всички фран-

цузи а не само на една политическа или социялна партия. каквато прѣданность и вѣра и да е показвала тя къмъ прѣстола. При това той знаеше колко непопулярни и необични между народа бѣхѫ емигрантитѣ; за това искаше да се съобрази по възможность съ желанията и притезанията на новото поколение и да спечели нови симпатии, като оставяше на врѣмето консолидирането на прѣстола и на царуването си. Отъ насилственни прѣврати и революции противъ прѣстола той не се боеше вече. Послѣдователитѣ на Наполеона бѣхѫ унищожени, а републиканцитѣ не смѣехѫ да се повдигнѫтъ. Бѣше всеизвѣстно, че въоржжената Европа, на която войскитѣ държехѫ окупирана источна Франция, нѣмаше да позволи нови движения. Отъ периода прочее макаръ и на врѣменния миръ и спокойствие, което необходимо се налагаше на Франция по причини и нужди външни и вѫтрѣшни, Лудвикъ искаше да се въсползува, та съ едно вѣрно и честно прилагание на конституцията да привлече къмъ себе си всички умѣрени и отечестволюбиви хора, а особенно срѣдния класъ и да образува около себе си една силна политическа партия. Такъва политика съвѣтвахѫ на Лудвика и четиритѣ велики сили, които сега упражнявахѫ върху Франция единъ видъ попечителство. Тѣ чрѣзъ една нота, която отправихѫ до Французското правителство въ сѫщия день, въ който се подписа вторий Парижский договоръ (20/2 Декем. 1815), горѣщо прѣпорѫчвахѫ на краля, по прѣдложение на императора Александра, „да отбѣгва отъ неразумни и диктувани отъ политическа страсть съвѣти,“ и исказвахѫ „неизмѣннитѣ възгледи на съюзнитѣ правителства, че кральтъ противъ всички неприятели на реда и спокойствието въ държавата му трѣбва да противопостави своята прѣданность къмъ конституционнитѣ наредби и твърдата си воля да бѫде баща на всичкитѣ си подданници, безъ разлика на съсловие и вѣроисповѣдание“. А че и французский народъ при всичкитѣ си вѫтрѣшни раздѣления, при всичкитѣ си огорчения и разочарования, които му правѣше новото положение, е искалъ да подкрѣпи правителството на Лудвика и чрѣзъ него вѫтрѣшния и външния миръ, за това той даде голѣмо доказателство, малко слѣдъ възвръщанието на краля, въ изборитѣ, които станахѫ прѣзъ Августа 1815, прѣди сключванието на мира съ съюзницитѣ. Тия избори толкова бѣхѫ очудили и самия краль, щото камарата, която се състоеше повече отъ хора

привързани на новия редъ на работитѣ, бѣ наречена отъ краля съ извѣстнотото въ историята почетно име *„ненамѣрена Камара“* („Une chambre introuvée“).

Но при всичката добра воля, умѣренностьта и разумностьта на краля, при всичкото довѣрие, което народътъ показа къмъ новия редъ на работитѣ, бѣше невъзможно да има трайна вѫтрѣшна тишина и миръ въ французската държава. Задъ съгласието, което се исказваше званично и прѣдъ находящитѣ си въ Парижъ чужди владѣтели и войски между народа и правителството, Франция се клатѣше вѫтрѣшно и се обладаваше отъ ужасно безпокойствие, неизвѣстность и отсѫтствие на довѣрие къмъ новото положение. Самъ Шатобриянъ, най-вѣрний на легитимното царувание и на Бурбонския домъ, не се стѣснява да исповѣда, че „заедно съ радостьта отъ възвръщанието на Бурбонитѣ смѣсваше се голѣмо безпокойствие; довѣрието отсѫтствуваше; страховетѣ бѣхѫ постоянни; провинцинтѣ се намирахѫ въ движение и остаяхѫ нерѣшителни и раздѣлени. Войската не знаеше да ли страданията или побѣдитѣ имаше да ѝ се броѭтъ; едни трѣперѣхѫ отъ желѣза (окови), други отъ отмъщение“. Всичко горѣизброено като причина за вѫтрѣшния миръ на Франция: добрата воля на краля, исчерпванието на Франция, политическото покровителство и попечителство върху царствующия домъ и окупацията на французската територия отъ чужда войска бѣхѫ сили и резултати отрицателни, а не положителни за запазвание на мира За да произлѣзѫтъ вмѣсто отрицателни други положителни резултати за трайность и твърдость на положението, трѣбаше не само дълго врѣме отъ вѫтрѣшенъ миръ, но и правителство, което да може чрѣзъ своето благотворно влияние да прѣдаде на забравяние всички жалостни епизоди, които бѣхѫ послѣдвали реставрацията. Такъво правителство наистина бѣ намѣрилъ Лудвикъ въ министерството Ришелие. което се образува скоро слѣдъ възвръщанието на краля въ Парижъ.

Паданието на Талейрана. Министерството Ришелие.— Замѣстванието на министерството Талейранъ и окончателното отстранение отъ работитѣ на человѣка, който бѣ зелъ толкова дѣятелно участие въ дѣлото на реставрацията, бѣше нужда, която се налагаше на краля Лудвика XVIII отъ причини на вѫтрѣшна и външна политика. Отъ първото гледище, Талейранъ, при всичкитѣ голѣми заслуги, които бѣ принесълъ на

царствующия домъ, бѣше человѣкъ, който не вдъхваше голѣмо довѣрие на властвующата въ това врѣме партия. И за самия царствующий домъ Талейранъ бѣше повече человѣкъ на момента и на нуждата отколкото служитель на държавата и привърженникъ на царствующия домъ и който да вдъхва довѣрие и да налага почитание. Человѣкътъ, който бѣ прѣплувалъ морето отъ най-безпокойния периодъ на революцията и му принадлежеше голѣма часть отъ историята на консулството и на империята; человѣкътъ който отъ Августодунский епископъ бѣ станалъ най-голѣмъ либераленъ конституционенъ депутатъ и послѣ републиканецъ, а по-сѣтнѣ министръ и дворцовъ служитель на Консула и императора Наполеона и отъ първъ съвѣтникъ на Наполеона, като такъвъ който добрѣ умѣеше да начаква врѣмето за всѣка работа, въ критическия моментъ бѣше се прѣхвърлилъ въ лагера на побѣждающата партия и бѣше измислилъ термина „законность“ (legitimité), за да характеризира съ него сваляшето на Наполеона и възцаряванието на Лудвика. тоя человѣкъ даваше наистина доказателства отъ редка политическа далновидность и разумность, но не и отъ постоянна вѣрность. Освѣнь това, и министерството на Талейрана бѣше много по-тежъкъ товаръ и отъ него за царуванието на Лудлика XVIII и се налагаше само отъ най-голѣмата нужда на обстоятелствата. Министерство въ което при Талейрана засѣдаваше Наполеоновий министръ, прѣдательтъ Фуше, министръ цареубиецъ, който бѣше гласувалъ за убиванието на Лудвика XVI, Фуше, на когото името само като се споменѣше караше Ангулемната дукиня, най-обичната внука на Лудвика, да рони сълзи отъ ядъ; такъво министерство не можеше да живѣе слѣдъ възстановяванието на царствующия домъ. А отъ гледището на външнатата политика, Талейранъ бѣше осъденъ неумолимо и безвъзвратно отъ императора Александра отъ момента, когато послѣдний бѣше се научилъ за съзаклятието на Талейрана и Метерниха и за тайния договоръ отъ 22/3 Януария (в. стр. 83)

Казахме по-прѣди, че Александръ се показа великодушенъ къмъ Метерниха и му прости, но не и къмъ Талейрана, може би защото паданието на послѣдния е считалъ по-полезно за бъдящето на Европа и практически много по-лесно за да се сполучи. Освѣнь това, Талейранъ, чрѣзъ смѣлостьта и дързостьта си, бѣше станалъ по-омразенъ и по ненавистенъ

на Александра отколкото Метернихъ. Отъ друга страна краль Лудвикъ, когото бѣше уплѣлъ Талейранъ въ коварната и непризнателна антируска своя политика, чувствуваше силно нуждата за умилостивяване русския императоръ. Неговъ интересъ бѣше да благоразположи единъ владѣтель, който бѣше направилъ толкова добрини и нему и на Франция и който можеше още много такива да направи въ бѫдѫще, а бѣше така непризнателно отплатенъ и съ право толкова много бѣ разсърденъ противъ Бурбонитѣ. При това бѣше необходимо нуждно да бѫде благорасположенъ единъ владѣтель, който бѣше станѫлъ *распоредитель* (Moderateur), както се казваше, на Европейскитѣ работи, чрѣзъ уволняванието на едного отъ инициаторитѣ на договора отъ 22/3 Януария, който лично бѣше толкова много изложенъ прѣдъ Русския императоръ ([1]). Освѣнь това, Лудвикъ трѣбаше не само да благорасположи Царя чрѣзъ уволняване на омразния Талейрана, но и да си осигури довѣрието на тоя владѣтель. За това той повѣри рѫководството на държавнитѣ работи на единъ человѣкъ французинъ наистина по народность и отечество, но станѫлъ вече отчасти руссинъ чрѣзъ емигрирането, като бѣ зелъ служба при Русския императоръ и бѣ станѫлъ житель и управитель на Одесса и се радваше на голѣмото довѣрие у императора и бившия му господарь. Тоя человѣкъ происхождаше отъ прочутата фамилия Ришелие и името му бѣше Армандъ Дюплеси (Duplessis) дукъ Ришелие, синъ на правнука на великия Ришелие:

Не е извѣстно да ли Александръ бѣ положилъ изрично като условие за приятелството съ Лудвика XVIII уволняванието на Талейрана. Вѣрно е обаче, че Лудвикъ, като испиталъ расположението на Александра и го намѣрилъ благоприятно за Ришелие, пристѫпи безшумно и неочаквано къмъ рѣшението за уволнение. Талейранъ биде отстраненъ отъ властьта малко слѣдъ врѣмето, когато, като бѣ станѫлъ първъ министръ на Бурбонската Франция, мислѣше, че се намираше въ нача-

---

[1]) Въ Виенския конгресъ, като настоявалъ, щото въ протокола за Саксония да се вмѣсти прѣдложението му, че „силитѣ дѣйствуватъ спорѣдъ основнитѣ начала на *публичното* Европейско *право*", за да защити съ успѣхъ Саксонския краль (в стр 135). Талейранъ страшно разсърдилъ императора Александра. Когато той терминъ и толковъ неугодната на Александра фраза, при всичкитѣ протестирания на Хумболда, по прѣдложение на Метерниха и на Генцъ, коварно били вмѣстени на друго мѣсто въ протокола, тогава вече добрий и обичайний императоръ, разгнѣвенъ, уловилъ го съ двѣтѣ си рѫцѣ и силно го тършкалъ прѣдъ конгреса.

лото на ново голѣмо и славно поприще за политическа работа и влияние при царуванието на Бурбонитѣ. Человѣкътъ, който отъ клирикъ и епископъ чрѣзъ голѣмата французска революция бѣше станалъ мирянинъ и политикъ, който слѣдъ Елба бѣше заличенъ отъ списъцитѣ отъ Наполеона и чрѣзъ Виенския конгресъ бѣше сполучилъ да се рѣши сваляпието отъ прѣстола на послѣдиия (Наполеона); който два пѫти бѣше повикалъ на прѣстола Лудвика XVIII, Карлъ Мавриций Талейранъ Перигордъ, Князь Беневетский, оттегли се окончателно отъ властьта прѣзъ мѣсецъ Септемврий 1815 малко врѣме, слѣдъ като бѣше се завърналъ отъ Виена и мислѣше, че бѣ направилъ първата стѫпка за първата си велика идея да направи пакъ Франция векика при Бурбонитѣ, слѣдъ като бѣ прѣстанала тя да е исполинска. Оттеглювайки се отъ властьта, Талейранъ получи благодаренията на Лудвика XVIII и биде назначенъ за членъ въ сената; той биде богато възнаграденъ и отъ Неаполския краль за Беневенто и произведенъ въ графъ Дино (стр. 39 заб.). Юлската революция отъ 1830 повърна още веднъжъ тоя человѣкъ въ дѣйствителенъ политически животъ, като бѣ назначенъ за посланникъ въ Лондонъ и по тоя начинъ зимаше дѣятелно участие и въ вѫтрѣшната и въ външната политика на държавата.

Казахме на друго мѣсто (стр. 129) какъ възнагради Александръ Лудвика XVIII и Франция за възвръщанието на Ришелие въ управлението на държавата. Ришелие най-напрѣдъ обърна вниманието си на външнитѣ въпроси и чрѣзъ благосклонностьта на Александра сполучи да се подпише на 8/20 Ноемврия между Франция и съюзнитѣ сили окончателний договоръ,, чрѣзъ който положението на Франция спрѣмо силитѣ станѫ нормално и правилно. Но сега голѣма борба прѣдстоеше на Ришелие и правителството му въ вѫтрѣшната политика.

Министерството Ришелие. Ненамѣрената камара. Вѫтрѣшни смущения въ Франция — Ришелие справедливо се считаше най-подходящий человѣкъ, който можеше чрѣзъ разумното си бащинско управление и външната политика да избави държавата отъ много вѫтрѣшни и външни мѫчнотии. По злощастие, обаче, тия мѫчнотии бѣхѫ толкова голѣми, щото всичкото политическо благоразумие и доброто управление на тоя человѣкъ, подпомогнѫто и отъ доброто расположение на краля и отъ хармонията, която сѫществуваше между камарата и пра-

вителството, не можеше да прѣдупрѣди многото вжтрѣшни аномалии. Тия аномалии не произхождахж просто отъ събитията, които бѣхж послѣдвали реставрацията, за които вече говорихме, но повечето бѣхж послѣдствия отъ голѣмитѣ вжтрѣшни сътрѣсения и разорения, които отъ 1789 многовидно и по много начини бѣхж расклатили въ Франция всѣкий строй и всѣка хармония въ взаимнитѣ отношения на разнитѣ класове отъ народа и отъ политическитѣ и социялнитѣ партии. Не раздѣляхж французския народъ просто разлика на политически чувства и убѣждения или партийни интереси, а разногласия, които бѣхж отворили много дълбоки ями между разнитѣ классове и партии. Голѣмитѣ политически обрати отъ 1792 — 93, които бѣхж съборили династията и въскачили краль и кралско семейство и

Графъ Ришелие

всѣка аристокрация, терорътъ отъ 1892 — 95, който искаше чрѣзъ страхъ и ужасни прѣслѣдвания да унищожи въ Франция всичкитѣ привърженници на стария режимъ и чрѣзъ емигрантитѣ бѣше създалъ една Франция, вънъ отъ Франция, бѣхж раздѣлили французския народъ на два противоположни лагера, отъ които единий само чрѣзъ унищожението на другия можеше да сжществува и да живѣе.

Периодътъ на Директората, на Консулството и на империята, при всичкия относителенъ вжтрѣшенъ миръ, който той бѣ възвърнжлъ и запазилъ, не можи да исцѣри дълбокитѣ рани причинени отъ Революцията на цѣлото тѣло на Франция, като народъ състоящъ отъ разни класове и партии. Една

цѣла стара система съ своитѣ социални класове, наредби, привилегии, интереси, убѣждения и прѣдания политически и религиозни бѣше паднжла, и една нова система съ нови политически уредби, нови социални класове, нови интереси и правдини и нови убѣждения и прѣдания, произтекающи всички отъ революцията, бѣше замѣстила паднжлата. Още отъ врѣмето на реставрацията отъ 1814 и 1815 се намирахж едни срѣщу други раздѣленитѣ помежду си части отъ французския народъ чрѣзъ толкова политически, социялнии и нравственни противоположности, а още и отъ силна страсть и вражда. Отъ една страна стоеше едно фанатическо духовенство пострадало толкова много отъ Революцията и най-малко удовлетворено отъ направеннтѣ му отъ империята отстжпки, а около това духевенство една свѣтска аристокрация, която бѣ напуснжла неволно отечеството и слѣдъ толкова годишно скитание и изгнание се върщаше въ отечественната територия, за да си отнеме конфискувания имотъ, и да направи да се почитатъ нейнитѣ стари идеи за държавата и управлението и нейнитѣ легитимни принципи за абсолютизма и за божественното право. Отъ друга страна противъ тая духовна и мирска аристокрация стоеше една религиозна свобода, осветена чрѣзъ революцията, политически и социялни наредби противни на привилегиитѣ, и една аристокрация, която имаше своето начало не въ благородството на происхождението, а въ великитѣ военни и политически дѣла отъ революцията и империята.

Революцията, републиката и империята бѣхж създали една съвсѣмъ нова Франция, която и слѣдъ паданието на империята и възстановлението на кралството бѣше оставила на царствующата Франция славни военачалници, които сега се прѣнебрѣгвахж и пждѣхж отъ мѣстата си и службитѣ, множество офицери оставени безъ хлѣбъ, една интелигенция въ градоветѣ и въ страната не аристократическа, а гражданска и мирска, състояща отъ чадата на ентусиазмиранитѣ ратници отъ революцията и отъ славнитѣ борци на империята, политически оратори прославени въ революционнитѣ събори и които сега търсѣжж ново поприще за такъва слава на словото и отъ голѣмитѣ борби и славни побѣди отъ трибуната, и най-послѣ единъ *Парижъ* сирѣчъ Парижский народъ всѣкога чувствителенъ и рѣшителенъ, навикнжлъ чрѣзъ републиката и империята на голѣми мироисторически зрѣлища, навикнжлъ още да

счита своя градъ като центъръ на Европа и столица на цивилизацията и на голѣми народни възбуждения и славни дѣла. Въобще принципи и идеи противоположни и убѣждения, интереси, чувства и страсти така дълбоко бѣхж вникнжли въ цѣлия политический и социаленъ организмъ на народа, щото чрѣзъ изборни борби или чрѣзъ парламентарна борба не бѣше възможно да влѣзжтъ тѣ въ единъ правиленъ пжть и да слѣдватъ нормалното течение на обществения животъ, а бѣхж увлѣкли народа въ лоши борби и постоянни заплитания почти на всѣкадѣ въ публичния животъ. Укротенитѣ приврѣменно отъ силата и блѣкъка на Консулството и на империята а послѣ и отъ натиска на Европейското нашествие страсти се съживихж тутакси подиръ мира и реставрацията.

Видѣхме какъ въдвореното подиръ първата реставрация влияние на легитимиститѣ улесняваше смѣлото дѣло на Наполеона. Но и прѣзъ стодневното властвуване на Наполеона побѣдителитѣ империялисти или Бонапартисти всѣкакъ бѣхж раздразнили побѣденитѣ легипимисти. Виковетѣ: „Долу Господь!“ силно ечехж и тогава. Духовенството и легитимистическата аристокрация се гонѣхж отъ всѣкадѣ; дори самитѣ доброволци отъ царствующия домъ, които се връщахж въ отечествата си, се малтретирахж отъ императорскитѣ войници. За да се разбере до каква степень бѣше гонението противъ духовенството достатъчно е да се забѣлѣжи случката, че знамето на единъ полкъ отъ войскитѣ въ Гренобль носѣше надписъ: „Долу Богъ! Да живѣе Пъкълътъ!“ (A bas Dieu, vive l'enfer!). Тия гонения, които ставахж прѣзъ онѣзи дни, способствувахж много за съживяване фанатизма на роялиститѣ и за несполуката на Наполеона въ грижата му да повдигне всичкитѣ нравственни сили на народа и да се въсползува отъ тѣхъ противъ новото нашествие. Разбира се, че така възбуденитѣ страсти оставяхж семена отъ нови вжтрѣшни заплитания и междуособни тѣрзания, които почнжхж щомъ заминжхж чуждитѣ съюзни войски отъ Парижъ.

При такъво състояние на работитѣ какво би могълъ да направи и най-добрий царь и най-силний министръ, когато привърженницитѣ на царствующата династия бѣхж по-голѣми царье отъ царя и се наричахж съ характеристичното прозвище „отгатъшнитѣ, стоящи отстатакъ краля“ (ultra regem, и обикновенно ultra, крайни *роялисти* или *крайнитѣ*, както ще

ги наричаме). И министритѣ въ управлението срѣщахж непрѣодолими партийни влияния. Краль Лудвикъ имаше наистина добро сърдце, но той не бѣше господарь на идеитѣ си нито въ управлението нито въ собствення си домъ. Бидѣйки слабъ по тѣло и по духъ, а не проницателенъ и енергиченъ, не можеше да управлява държавата съ собствения си престижъ и исказваше благодарность на оня министръ, който го избавяваше отъ толкова голѣми мжчнотии и неприятности. Той се радваше и веселѣше като дѣте, че бѣ сполучилъ съ назначаванието на Ришелие да се избави отъ министерството на Талейрана и Фуше, защото така се избавляваше отъ тежкитѣ за него оплаквания на обичната му Ангулемна дукиня и намираше миръ и съгласие въ собствення си домъ. Стоящий най-близо до него братъ му Карлъ, Артоаский графъ, бѣше по-енергиченъ, по смѣлъ, нъ бѣше прѣдаденъ повече на собственнитѣ си убѣждения и политически идеи отколкото на разумни вдъхновения отъ политическата нужда. Отъ чувство или страсть за отмъщение не се движеше и Карлъ; напротивъ даже подиръ единъ много труденъ и скитнический животъ, по причина на изгнанието и на страданията, той бѣ станжлъ наистина благочестивъ и умѣренъ, а политическитѣ му дѣйствия бѣхж повече диктувани отъ политическо благоразумие, както той мислѣше. Конституционното прѣдприятие на брата си той считаше опасно, и на това отдаваше срамотното падание на Бурбонитѣ прѣзъ 1815. А случившето се прѣзъ тая година бързо изоставяние и прѣдателство му вдъхвахж убѣждението, че когато чрѣзъ конституцията династията нищо не печелѣше въ враждебнитѣ партии, лишаваше се отъ симпатитѣ на единственнитѣ истински и дѣйствителни опори, отъ *духовенството* и отъ *благородството*. Той прѣдпочиташе прочее да властвува чрѣзъ тия два елемента като абсолютенъ монархъ и да управлява силно нежели да падне славно.

Карлъ, като по-младъ и по-рицаръ отъ брата си, чувствуваше по-силно текущата въ жинитѣ му царска кръвь, а нахождайки се вънъ отъ властьта и не чувствувайки непосрѣдственно тяжестьта на произтекающата отъ властьта отговорность, бѣше по-свободенъ да исказва мнѣнията си и дѣйствията си за тѣхъ. Кйоскътъ му въ Лувръ, който се наричаше павильонъ Марсанъ (Pavillon Marsan) бѣше станжлъ центъръ и сборище на всичкитѣ реакционери. Марсанъ съста-

вліяваше. така да се каже, държава въ държава, защото негови прѣдставители засѣдавахѫ въ всичкитѣ голѣми съвѣти на държавата и се вдѫхновявахѫ и упѫтвахѫ отъ тамошното незванично правителство на Карла. Такива прѣдставители бѣхѫ въ министерството противникътъ на Ришелие, извѣстний Бобланкъ (Baublanc), по прѣди Якобинецъ и Бонапартистъ, а сега най-голѣмъ и краенъ роялистъ, и другитѣ въ министерството негови привърженници, а въ сената и въ прѣдставителната камара хора, каквито бѣхѫ Полинякъ, Лабурдоне (Labourdonaie), Бонналдъ и прочутий Шатобриянъ. Голѣмо нещастие за Бурбонската династия и за роялиститѣ бѣше, че въ тѣхнитѣ редове нѣмаше никакъвъ характеръ великъ и извънреденъ, който да може да вдѫхва почитъ на противницитѣ и да причинява възторгъ на Франция. Относително характера на разнитѣ членове отъ кралското семейство, за него ние говорихме по-напрѣдъ. А въ аристокрацията имаше нѣкои характери силни и достойни за уважение, между които най-забѣлѣжителний бѣше горѣспоменѫтий гениялень поетъ и списатель Шатобриянъ. Но тия малцина или се отвличахѫ или се губѣхѫ въ голѣмото множество фанатици умѣрени, когато противъ тѣхъ се повдигахѫ хората отъ републиката и империята, които по-прѣди бѣхѫ злощастни и изложени на много нещастия и бѣди, а сега се въздигахѫ съ новъ блѣсъкъ и геройска слава.

Но крайната роялистическа партия, при всичко че имаше да се бори съ такъвъ лагеръ и съ толкова други враждебни наистина помежду си елементи, но, като оппозиция, правѣхѫ съюзъ противъ нея, като се захване отъ либералитѣ Орлеанисти и консервативнитѣ конституционисти и се свърши съ якобинцитѣ и революционеритѣ, обаче въ държанието на властьта, въ дързостьта, въ смѣлостьта и фанатизма тя намираше нуждната сила за осѫществление на своитѣ намѣрения. Подъ духа на реакцията, който вѣеше отъ Марсанъ, се извършихѫ отъ едно министерство, управлявано отъ разумния и умѣрения Ришелие, работи, които силно раздразнихѫ побѣденитѣ партии и дори войската, въ която имаше приятни въспоминания за героитѣ отъ империята.

Прѣди да дойде на власть Ришелие, още въ врѣмето на министерството Талейранъ-Фуше кральтъ бѣше подписалъ една ордонанса (указъ) за амнистия, която бѣше лѣточислена отъ

24/5 Августа, за ония, които бѣхж се присъединили къмъ Наполеона, отъ които се исключавахж по-сериознитѣ водители отъ „страшното съзаклятие“. Бройтъ на исключенитѣ възлизаше на 57. Отъ тѣхъ 19 бѣхж генерали и офицери, между които Ней, Лабедоайеръ (Labédoyère), Бертранъ, Трушо се прѣдавахж на военния сждъ за да ги сжди, а другитѣ, помежду които и Карно, се задължавахж да напуснжтъ Парижъ вжтрѣ въ три дни и да отидятъ въ мѣстата, които имъ се опрѣдѣляхж отъ полицията, додѣто камаритѣ рѣшжтъ кои отъ тѣхъ трѣба да се изгонятъ и кои да се дадятъ подъ сждъ. На ония, които се изгонвахж, позволяваше се да продадятъ имотитѣ си и да получятъ стойностьта имъ. Тая мѣрка бѣше не само жестока, но и политически неразумна. Самъ кральтъ неволно ж прие, принуденъ и за да испълни настоятелното искание на емигрантитѣ и на чуждитѣ правителства. А най-чудното бѣше, че ордонанситѣ за изгонвание се подписвахж отъ краля и приподписвахж отъ цареубиеца министръ Фуше. А малко прѣди паданието на министерството Талейранъ генералъ Лабедоайеръ, осжденъ отъ военния сждъ, биде умъртвенъ чрѣзъ растрѣлвание (17/29 Августъ), а подиръ нѣколко мѣсеца, когато бѣше първъ министръ Ришелие, биде осжденъ отъ сената на смърть (6/18 Декем) и умъртвенъ чрѣзъ растрѣлвание и най-славний Марешалъ Ней (7/19 Декем.). Така сжщо се издадохж противъ бѣжанци много смъртни присжди, които останжхж неиспълнени, и мнозина отъ войската бидохж осждени на изгнание.

Това жестоко наказание на героитѣ отъ империята колко малко утоли жаждата за отмъщение у крайнитѣ роялисти и и колко голѣма жажда за отмъщение произведе, това доказа най-ясно сждбата на законопроекта за всеобща амнистия, който Ришелие внесе въ камарата въ сжщия день, въ който биде умъртвенъ Ней. Тоя законопроектъ не само направи неприятно впечатление на камарата, но възбуди и една силна нова реакция. Крайний роялистъ Лабурдоне бѣше изброилъ цѣли шесть *категории* исключения отъ амнистията (оттукъ и другото прозвище на ненамѣрената камара, просвището „*камарата на категориитѣ*“ (chambre des categories). Сжщата камара биде наречена и „*ревностната камара*“ (chambre ardente). И гласуваний отъ двѣтѣ камари законъ не само подтвърди ордонансата отъ 26/7 Августа, но и надминж ревностьта на

Талейрана и на Фуше, като прострѣ наказанието изгнание върху цѣлото семейство на Наполеона, а още и върху всичкитѣ наречени цареубийци (régicides или votants) тоесть ония, които въ събора отъ 1793 бѣхѫ дали гласъ за осѫждание на смърть Лудвика XVI, а ония, които бѣхѫ подписали Наполеоновата конституция отъ 1815 (в. стр. 99), лиши отъ всичкитѣ имъ граждански права и отъ почетнитѣ титли, подаръци и пенсии и ги осѫди на вѣчно заточение. Напраздно Ришелие се борѣше да убѣди камарата за несправедливостьта на тоя законъ, като призоваваше на помощь и извинението, което се давало на неприятелитѣ и което, както казваше споредъ завѣщанието на Лудвика XVI, „винѫги се мержеее прѣдъ очитѣ на краля". „Ревностната камара" не искаше нито да знае за това.

Но дивото прѣслѣдвание противъ паднѫлата система не се ограничи съ законодателни и административни дѣйствия и дѣла. Ненавистьта противъ Наполеона и послѣдователитѣ му отъ легитимиститѣ на всѣкадѣ въ Франция бѣше толкова распространена, щото, когато камарата не бѣше лишена отъ хора, които имахѫ смѣлостьта да прѣдлагатъ, щото цѣлото наложено на Франция военно обезщетение да се исплати само отъ послѣдователитѣ на паднѫлата система, защото тѣ били станѫли причина за войната, въ провинциитѣ нѣкои префекти, подражавайки на най-лошитѣ врѣмена отъ Инквизицията, пристѫпихѫ къмъ въображаемо убийство на Наполеона чрѣзъ огънь и хвърляхѫ образа (портрета) му въ огъня. Единъ отъ тѣхъ хвърлилъ въ такъвъ единъ огънь, който напомнюваше „дѣянието на вѣрата" (Autodafé), *живъ* орелъ, а другъ хвърлилъ праха на тоя *человѣкоядецъ*" въ рѣката Сена. Бившитѣ чиновници се уволнявахѫ на купове (групи) по 700 въ департаментъ (окрѫгъ). А въ два департамента (Isère и Aude) бидохѫ уволнени по 300 души кметове въ всѣкий единъ. Въ силата на закона за запазвание на спокойствието, който бѣ гласуванъ прѣзъ Октомврия 1815 и даваше на правителството право да има прѣзъ цѣла година диктаторска власть върху съмнителнитѣ лица, тъмницитѣ се напълнихѫ и личната безопасность се намираше въ такъва опасность, щото говорѣло се, че половината отъ Франция имала право да затваря (арестува) другата половина. Около края на Августа (1815) бройтъ на затворенитѣ възлизалъ на 70 хиляди, а бройтъ на находящитѣ се подъ по-

лицейский надзоръ билъ много по-голѣмъ. Военний комендантъ на Парижъ, извѣстний генералъ Мезонъ, се е халѣлъ, че въ разстояние на три мѣсеца билъ прѣдалъ на полицията двадесесеть хиляди граждани. За прѣслѣдвание на бунтовнически възвания и дѣла билъ съставенъ единъ особенъ извънреденъ

Марешалъ Ней

смѣсенъ сѫдъ състоящъ отъ военни и граждански лица (tribunal prevotal. в. стр. 74), който издаваше окончателни присѫди. При това Дамокловий мечъ постоянно висѣше надъ главитѣ на притежателитѣ на имоти, които, конфискувани въ врѣме на революцията, бѣхѫ станѫли законна собственность на други.

Това ставаше само противъ побѣдената партия. Побѣдителката, особенно клерикалната, партия се радваше на всѣкакъвъ видъ благоволение. Самъ старий и благочестивий краль Лудвикъ заедно съ цѣлия си дворъ придружаваше религиознитѣ процесии по Парижскитѣ улици на дружеството на строгитѣ католически начала (Congregation) подъ Артоаския графъ, което простираше дѣйствията си по цѣлата държава за поддържание и произвеждание въ чинове и особенно за политическо прѣодолѣвание на искрено или лицимѣрно прѣданитѣ (послѣдователитѣ) на клерикализма. Едно отъ най-гибелнитѣ послѣдствия на насилственитѣ партийни борби отъ революцията бѣше промѣнението станжло въ положението на църквата и на религията спрѣмо държавата. Това промѣнение повлия и още влияе най-гибелно върху цѣлия религиозенъ и нравственъ животъ на французитѣ. Това като казваме, ние не разбираме станжлото мимоходомъ въ врѣме на терора отъ годинитѣ 1792—95 унищожение на християнската религия и многото нечестиви оскърбления, на които тя е била прѣдметъ. Това бѣше съвършенно мимоходно станжло въ врѣме на буря и не можеше да влияе постоянно въ политическия и социялния животъ. Но революцията, която унищожи привилегиитѣ на духовенството и отне имотитѣ на църквата, която въведе въ църквата административно устройство съобразно съ административното устройство на държавата и прѣслѣдваше священницитѣ, които не искахж да полагатъ клетва за вѣрность въ новата конституция, тая революция бѣше свързала интереситѣ на духовенството съ ония на паднжлата система. По тоя начинъ прѣслѣдваното или просто засѣгваното въ интереситѣ му духовенство прѣдстави революцията като воююща противъ самата религия. И проститѣ селяни отъ Вандея, които бѣхж се повдигнжли противъ революцията, не викахж просто „да живѣе кральтъ!“, но и „да живѣе Иисусъ Христосъ“! Нито възстановяванието на църквата въ врѣмето на консулството, нито даденото ѝ отъ империята покровителството не можи да помири духовенството съ политическитѣ теории на революцията. Възбунтуванието въ Испания, подклаждано отъ духовенството, и извършеното отъ Наполеона насилие надъ Папата още повече отрицателно свързахж църквата съ старата политическа система, и възстановлението на тая система се считаше възстановление на самата църква. Така всички, които се борѣхж

противъ системата на възстановлението, въвличани отъ политически прѣсмѣтвания, борѣхж се противъ духовенството и поради духовенството противъ църквата и противъ самата Християнска вѣра. Оттукъ въ Франция по начинъ, който различаваше държавата и тоя народъ отъ всичкитѣ почти други Европейски народи и държави, религията и църквата бѣхж слѣзли отъ високия нравственъ върхъ и мѣсто, лежаще повисоко отъ всѣко политическо и социялно раздѣление и на произходящитѣ отъ него борби и спорове, и съ въздиганието человѣка въ свѣтъ наистина идеяленъ и духовенъ, тѣ станжхж причина и органъ на най-фанатически спорове. И не само името на църквата, но и името на самия Богъ, което служеше за символъ на духовенството и на царуванието по Божия милость, станж прѣдмѣтъ на партийни страсти и злословия.

До каква степень нечестие достигнж малко прѣди реставрацията отъ 1815 това религиозно състояние, което толкова много способствува за публичната и частна безнравственность въ Франция до днесь, говорихме по-прѣди. Подиръ реставрацията отъ 1815 църковнитѣ проповѣдници почнжхж да воюватъ противъ тия врагове на църквата и проповѣдвахж на народа на отворено мѣсто издигвайки кърста тамъ, дѣто въ врѣмето на революцията се издигаше дървото на свободата. Стичанието на много народъ на такива проповѣди отъ служителитѣ на църквата вдъхнж на противницитѣ идеята за отмъщение чрѣзъ раздавание безбройно множество отъ списанията на Руссо и на Волтера. Благочестивата и безъ политически цѣли прѣданность на Лудвика XVIII къмъ вѣрата на бащитѣ му способствува не малко за възбуждание на религиозната ревность и фанатизмъ, при всичко че тоя краль, който не бѣ приелъ една депутация отъ прѣдани Вандейци, които били отишли при него въ старо национално облекло, само и само да не би чрѣзъ това напомнювание да даде поводъ за междуособици, никога не е употрѣбилъ религията като политическо оржжие. Но религиозний фанатизмъ и происходящата отъ него омраза, распространявани отъ другитѣ партийни страсти, бѣхж причинили такъво заслѣпление въ нѣкои провинции, щото самитѣ протестанти се прѣслѣдвахж немилостиво, като послѣдователи на революционни идеи, и отваратителний призракъ отъ св. Вартоломеевата нощь и отъ драгунитѣ на Лудвика XIV виждаше се че се връща съ всичкия си отвратителенъ и гну-

генъ видъ отъ ония врѣмена. И сега, както тогава, протестантитѣ се нападахѫ дори въ църквитѣ имъ отъ убийственни чети въ врѣме на богослужението. Въ южнитѣ провинции и особенно въ града Нимъ (Nisme, Nemausus) една чета убийци наречени Вердети Verdets (1) подъ водителството на терориста Трестайллонъ разсѣваше терора и кланьето между протестантитѣ, които наричахѫ Бонапартисти или републиканци, безъ да щадѭтъ нито възрасть ните полъ и изгаряхѫ кѫщитѣ на прѣслѣдванитѣ, като ги принуждавахѫ да търсѭтъ спасение съ бѣгство въ горитѣ. Испратений отъ първия министръ Ришелие въ Нимъ, за да възстанови реда, генералъ графъ Гардъ (Garde) биде убитъ отъ другаритѣ на Трестайллона. И въ Тулонъ генералъ Рамелъ, като се мѫчелъ да възстанови реда, билъ убитъ. Сѫщо въ Авиньонъ биде убитъ Марешалътъ Брюнъ (Brune) и трупътъ му билъ хвърленъ въ Рона. И въ Марсилия е имало двудневна война между гражданитѣ и Вердетитѣ.

На всѣкадѣ въ южнитѣ и западнитѣ провинции обикаляхѫ чети отъ роялисти, които причинявахѫ терор. И Вандейцитѣ, по заповѣдь на тайното правителство отъ Марсанъ, стоехѫ въоржжени за да бѫдѫтъ на негово расположение за всѣкий благоприятенъ случай. Въ Нимъ убийственнитѣ прѣслѣдвания на протестантитѣ бѣхѫ зели такива размѣри, щото бѣше станѫло нужда да се намѣси Австрийската окупационна войска, за да тури край на гнуснитѣ и ужасни дѣла на роялиститѣ. Тия злодѣяния бѣхѫ прѣдизвикали въ нѣкои мѣста движения за отмъстяване отъ страна на Бонапартиститѣ. Когато една отъ четитѣ на Трестайллона, която носѣла като знаме червенъ кръстъ, заминѫла за Лионъ и заплашвала живота и имота на тамошнитѣ Бонапартисти, послѣднитѣ, въсползувани отъ владѣющето въ града негодувание, въоржжили се и обикаляли улицитѣ носѣйки и бюста на Наполеона II. Но понеже войскитѣ не се присъединихѫ къмъ тѣхъ, както тѣ се надѣвахѫ, то скоро бидохѫ побѣдени и, разоржжени, се прѣдадохѫ на сѫдилищата. Сѫщо и други революции, които станѫхѫ въ 1816 въ Тарасконъ, Реннъ (Renns). Нантъ и Гренобль, бидохѫ потушени и прѣдизвикахѫ кървави истезания. Вси-

(1) Така се наричахѫ отъ 1793 роялиститѣ доброволци отъ цвѣта на облѣклото имъ, който бѣше зеленъ (vert) за въспоминание на закланитѣ швейцарци, които бѣхѫ на царска служба и носъхѫ зелено облѣкло.

чки тия нѣща се считахѫ отъ дворцовитѣ госпожи, както нѣкога подобни събития отъ съпровождающитѣ Екатерина отъ Медичитѣ, като станѫли отъ Бога за наказание на ония, които бѣхѫ се отцѣпили отъ Бога и отъ краля.

Най-послѣ краль Лудвикъ и първий министръ Ришелие, на които престижътъ почти бѣше изгубенъ, особенно въ южнитѣ провинции, рѣшихѫ да турѭтъ нѣкаква прѣграда на тия необуздани дѣйствия на крайнитѣ роялисти. И когато водительтъ на тая реакционна партия Бобланкъ, който бѣше членъ отъ правителството, се опита въ 1816 да тури рѫка и върху самата конституция и заедно съ своитѣ съмисленници да иска измѣнението на избирателния за камарата законъ, така както искаше партията на крайнитѣ роялисти и както тѣмъ понасяше, той биде уволненъ отъ министерството. Избирателний законъ, както бѣше гласуванъ и приетъ отъ първата камара, опрѣдѣляше петгодишенъ периода на камарата, но така щото въ тия петь години всѣка година трѣбаше да се възобновява петата нейна часть, като излизахѫ чрѣзъ жребий съотвѣтствующий брой депутати и се замѣствахѫ чрѣзъ нови избори всѣка година. Роялиститѣ прочее искахѫ да се измѣни законътъ въ това отношение, т. е. да не се подновява Камарата чрѣзъ нови избори всѣка година за петата часть отъ броя на депутатитѣ и по тоя начинъ периодътъ на „ненамѣрената„ и „ревностната Камара,“ на „Камарата на категориитѣ“ и на „цѣлокупната Камара“ да се продължава цѣли петь години; това тѣ искахѫ защото се боехѫ да не би чрѣзъ всѣкогодишното подновявание да изгубѭтъ въ нея голѣмата си сила. Обаче Кральтъ не само не прие прѣдлаганата мѣрка, но по съвѣтитѣ на умѣрения министръ на полицията *Деказъ* (Dècazes) распуснѫ „ненамѣрената“ камара и назначи нови избори прѣзъ Септемврия 1816 и прѣустрои министерството, като даде на Ришелие за сътрудници (*другари*) хора, които повече се съгласявахѫ съ политиката му.

Камарата отъ 1816. Испраздванието на французската територия отъ съюзната окупационна войска. — На това дѣйствие на краля много способствувахѫ съвѣтитѣ и прѣдставленията на императора Александра и на главнокомандующия на окупационната войска на Англичанина военачалникъ Уелинктона. Александръ чрѣз едно саморѫчно свое писмо до Лудвика бѣше го насърдчилъ за казаната постѫпка и послѣ,

като възнаграждение, подѣйствува, щото съюзнитѣ сили чрѣзъ една обща своя нота отъ 10/22 Февруария 18/17 да обѣщаѫтъ отдавна поисканото отъ Англия, но настойчиво уборвано отъ Уелинктона намаление съ 30 хил. души броя на окупационната войска. Нотата на силитѣ похваляваше именно заслугитѣ къмъ държавата на Ришелие и на министерството му, като се казваше въ нея изрично, колко е спомогнѫло за рѣшението на силитѣ разумното поведение на министерството, особенно на Ришелие. Но и между народа либералний обратъ на правителството бѣше повлиялъ примирително и новитѣ избори испратихѫ една умѣрена камара, която поддържаше правителството съ едно болшинство отъ около 60 гласа. Въ тая камара се появихѫ за първъ пѫть на парламентарното поле станѫлитѣ по-късно прочути имена на Лафитъ (Lafitte), Казимиръ Перие и Dupont l'Eure. Сега единъ новъ по-свободолюбивъ избирателенъ законъ, като свързваше избирателното право съ възрастьта 30 години и съ годишно даждие 100 франка, увеличи популярностьта на министерството и особенно на министра Деказъ, който бѣше най-видний подиръ Ришелие членъ отъ министерството. Дори самитѣ крайни либерали, които обикновенно се наричахѫ *независими* (independants), които броехѫ само дванадесеть гласа въ камарата, и тѣ поддържахѫ правителството на краля. По тоя начинъ съюзътъ на прѣстола съ умѣрения и просвѣтенъ класъ отъ гражданитѣ, което бѣше горѣщото желание на краля и на всички умѣрени роялисти, се виждаше че се осѫществлява въ по голѣмата си часть за голѣма скърбь на „крайнитѣ", които сега бѣхѫ единственнитѣ, които расклащахѫ спокойствието на държавата, съгласието и хармонията между прѣстола, правителството и народа.

Така Франция отъ 1817, слѣдъ единъ двѣгодишенъ периодъ отъ вѫтрѣшни раздори, виждаше се да влиза въ пѫтя на мирното развитие, водена къмъ него отъ едно вѫтрѣшно правителство храбро и разумно, и отъ една умѣрена и отечестволюбива самоотверженность на либералитѣ, а отгорѣ надъ всичко и отъ добротата и умѣренностьта на краля. Плодоветѣ на тая разумна и умѣрена вѫтрѣшна политика не закъснѣ да пожене правителството въ външната си политика, като сполучи пакъ въ 1817 въ конгреса въ Акуисгранъ отъ великитѣ сили, както намалението на военното обезщетение, така и бързото испразднување на французската територия отъ останѫ-

лата окупационна войска. Присжтствието на чужди войски на французската територия и на Уелинктона, като главнокомандующъ на тая войска, бѣше наистина по отношение на многочувствителното французско честолюбие и отечестволюбие голѣмъ народенъ позоръ. Освѣнь това, поддържанието на тая войска тежеше годишно на държавния бюджетъ съ единъ расходъ отъ 13 милиона франка. Обаче испразднуванието не бѣше лесна работа. Защото зарадъ него Франция бѣше длъжна да исплати военното обезщетение отъ 700 милиона, и друго едно обезщетение отъ 1590 милиона франка отъ разни категории, дължимо на правителства и на частни лица, поданници на съюзницитѣ, което обезщетение датираше отъ 1806 и бѣ признато отъ Франция званично въ 1814. За щастие, публичний кредитъ на Франция бѣше се подигнжлъ значително поради общото подобрение на вжтрѣшното състояние, и когато въ 1819 правителството не бѣше въ положение да сключи какъвто и да е заемъ, въ 1818 единъ голѣмъ заемъ се покри много пжти и цѣната на стария дългъ отъ 55 се подигнж до 80. Обаче при всичкото економическо подобрение, дългътъ, който тежеше на Франция, особенно оня отъ втората категория, бѣше голѣмъ и исплащанието му трудно. Ришелие се бори съ сполука и убѣди Царя да улесни твърдѣ много положението на Франция и въ тоя въпросъ, слѣдъ като чрѣзъ съдѣйствието на Руссия бѣхж се убѣдили Прусия и другитѣ заинтересовани държави, щото лѣтящий дългъ отъ 1590 милиона да се обърне въ постояненъ съ годишна лихва 16 милиона, плащани отъ Франция.

Но и въ тоя случай едно твърдѣ характеристично събитие показва до каква степень обладавахж чувствата на „крайнитѣ“ политический фанатизмъ и партизанската страсть и колко ги заслѣпявахж тѣ дори спрѣмо най-скжпитѣ интереси на отечеството. Когато Ришелие, за да сполучи великото дѣло отъ отечестволюбието си, се борѣше да спечели по всѣкакъвъ начинъ довѣрието на силитѣ къмъ Франция чрѣзъ испращание въ Петербургъ, Лондонъ, Берлинъ и Виена мемоари и ноти, съ които даваше увѣрения за успѣхитѣ, които правѣше въ Франция всѣкидневно духътъ на мира, примирението и успокоението на политическитѣ страсти, именно въ това състояние на работитѣ, тогава, когато единъ най-малъкъ признакъ или заявление на противното, или дори едно просто распростране-

ние на такъво нѣщо можеше да тури въ сериозна опасность интереситѣ на Франция, единъ таенъ мемоаръ, испратенъ отъ „крайнитѣ“ до монарситѣ на всичкитѣ Европейски държави, изрично увѣряваше, че „революцията царувала въ цѣла Франция и имала огнището си въ самия съвѣтъ на краля и оттукъ се распостранявала до най-долнитѣ класове на народа. Министритѣ на краля, казваше мемоарътъ, проповѣдватъ ѭ отъ трибуната на камарата.“ Въ мемоара силно се настояваше за промѣнението на министерството като послѣдень цѣръ за спасение и се показваше нуждата за продължение на чуждата окупация още за нѣколко врѣме. Съставителитѣ на мемоара не бѣхѫ се задоволили само съ такива обвинения противъ правителството на отечеството имъ, но бѣхѫ измислили и *съзаклятие* наречено „бѣло съзаклятие“, което имало за цѣль събарянието на правителството чрѣзъ насилственни мѣрки, откарванието на краля въ Фонтенебло и насилственното уволнение отъ тамъ министерството, а още и повикванието на „ненамѣрената камара“ и измѣнението на избирателния законъ. Обаче съзаклятницитѣ, лишени отъ смѣлость и отъ нужднитѣ за испълнение срѣдства, не само не сполучихѫ, но и водителитѣ имъ бидохѫ изловени. И когато крайната консервативна партия искаше чрѣзъ такива дѣйствия да привлече вниманието на Европа върху Франция, Ришелие, за щастие, нахождайки се въ тѣсни сношения и като кореспондираше направо съ императора Александра сполучи да осуети интригитѣ на *крайнитѣ* и на 13/25 Априлия можи да съобщи съ радость на камаритѣ, които съ признателность приехѫ извѣстието, че Александръ сполучи да убѣди великитѣ сили да склонѭтъ да се намали значително военното обезщетение, и че приеманието отъ Франция прѣдложението за исплащание имаше скоро да послѣдва и испразднуванието на французската територия. И наистина монарситѣ и министритѣ на силитѣ, като се събрахѫ прѣзъ есеньта на 1818 въ Акуисгранъ, дѣто отиде и Ришелие като прѣдставитель на Франция, одобрихѫ и подвърдихѫ уговореното между Александра и Ришелие. Конгресътъ въ Акуисгранъ прие на 19/1 Октом. прѣдложението за испразднувание французската територия и въ сѫщия день опрѣдѣли на 265 милиона франка, които трѣбваше да се заплатѭтъ като дългъ отъ военното обезщетение. Отъ тая сумма 100 милиона се обърнххѫ въ постояненъ дългъ и се прибавихѫ на *голѣмия*

публиченъ дългъ на Франция, а остатъкътъ опрѣдѣли се да се исплати въ деветь мѣсеца, на всѣкий мѣсецъ съотвѣтствен-ната часть, начинайки отъ Януария 1819 год. Договорътъ се подписа на 9/21 Октомврия.

Съ тая славна дипломатическа сполука на Ришелие не само положението на правителството се повдигнѫ прѣдъ французския народъ, но и положението на самата Франция прѣдъ Европа. Защото чрѣзъ сключването на договора отъ Акуигранъ Франция, като се освободи отъ Европейското попечителство, което се упражняваше чрѣзъ позорната окупация, не само станѫ господарка на собственния си домъ, но си повърнѫ и положението въ лика на Европейскитѣ държави и се приемаше въ съвѣтитѣ и конгреситѣ на великитѣ сили, които съ приеманието на Франция съставлявахѫ вече Европейския квинквевиратъ (quinqueviratus). Испразднуванието на французската територия бѣше не само голѣма сполука на правителството спрѣмо Европа въ външната политика, но и миренъ триумфъ на правителството противъ непримиримитѣ крайни роялисти, които търсѣха опора и сила за своята партия въ присѫтствието на чужди войски въ Франция. Но Ришелие, като се избави отъ тия врагове, имаше да искара сега нова борба срѣщу противната партия, противъ партията на либералитѣ. Тая партия отъ растурванието на „ненамѣрената камара“ бѣше направила значителни успѣхи въ първия годишенъ частиченъ изборъ, който станѫ въ 1817 за замѣстванне петата часть депутати, които излизахѫ. Отъ 55-тѣхъ избрани депутати 23-тѣ бѣхѫ независими. Съ тѣхъ либералната партия въ камарата образува такъво силно болшинство и разви толкова сила, щото осуети утвърдяванието отъ камарата на сключеното прѣзъ 1817 ново *съглашение* (Concordat) съ Ватиканъ. Въ тая партия бѣше се образувала една особенна партия подъ водителството на Royer-Collard, партията на наречениtѣ *доктринери* (doctrinaires), която искаше пълното измѣнение на конституцията въ по-либераленъ духъ Тия притезания и успѣхътъ въобще на либералитѣ бѣхѫ вдѫхнѫли страхъ и безпокойствие на консервативнитѣ правителства въ Европа, особенно на императора Александра. Ришелие, борѣйки се да прѣвари всѣка ненависть и раскайвание на тоя силенъ монархъ за онова що бѣше направилъ той за Франция, ненависть, която възможно бѣше да произлѣзе отъ тоя страхъ, обѣща му въ времето на конгреса

въ Акуисгранъ да противодѣйствува противъ всѣкий по-нататашенъ успѣхъ на либералитѣ. Заради това, слѣдъ завърщанието си въ Франция, оставайки вѣренъ на даденото на Царя обѣщание, мислѣше чрѣзъ единъ новъ избирателенъ законъ да тури нѣкаква прѣграда на крайнитѣ реформаторски и радикални наклонности на либералитѣ. Обаче постжпката на първия министръ прѣдизвика голѣмо възражение отъ страна на либералното болшинстло на министерството, на което болшинство водитель бѣше Деказъ, който имаше голѣма популярность отъ врѣмето на растурванието на „ненамѣрената камара", на което растурване най-гвавната причина бѣше той. Ришелие и Деказъ, не можейки да работжтъ заедно, подадохж оставка и двамата. Кральтъ, като одобряваше повече мнѣнието на Деказа и на неговитѣ привърженници, прие оставката на Ришелие (15/27 Декемврий 1818) и възложи на Деказа да състави ново министерство. Но понеже Деказъ прѣдпочете да остане простъ министръ на вжтрѣшнитѣ работи (министерството на полицията се унищожи), то прѣдсѣдатель на новото министерство станж генералъ Десолъ (Dessoles), безъ особенно министерство. Замѣстихж се и всички други министри, освѣнъ военний Gouvion St. Cyr, съ либерали роялисти.

Министерството Десолъ. — Беспрѣкословно министрътъ Деказъ заедно съ популярностьта си между народа радваше се и на особенно благоволение и любовь отъ краля. Но това не бѣше достатъчно за да се избави кральтъ толкова лесно отъ единъ първъ министръ, като Ришелие, който бѣ принесълъ толкова славни заслуги на краля и на Франция въ врѣмена критически. Вѣрно е, че положението на Ришелие бѣше се расклатило до нѣкадѣ и отъ резултата на частичнитѣ избори въ 1818, въ които либералитѣ добихж нови сили, тъй като въ камарата влѣзохж сериозни либерали мжжье и особенно славната троица: Бенжаменъ Констанъ, Мануилъ и Лафайетъ, когато отъ излѣзлитѣ изъ камарата пета часть депутати сравнително малцина принадлѣжехж на либералната партия, отколкото на разнитѣ консервативни фракции. Но всички тия нѣща никакъ не надтегвахж въ кжпонитѣ противъ Ришелие, особенно срѣщу благоволението, на което той се радваше у императора Александра и нѣмаше никога краль Лудвикъ да се рѣши да замѣсти съ другиго Ришелие, ако прѣдварително нѣмаше тайно съгласието на Александра. И наистина, когато

слѣдъ конгреса въ Акуисгранъ работитѣ въ Франция се виждахѫ че зимахѫ обратъ, който беспокоеше Руссия и съюзнитѣ сили, самъ русский министръ на външнитѣ работи графъ Неселроде отиде въ Парижъ, за да испита отблизо работитѣ въ Франция, слѣдъ като русский въ Парижъ посланникъ князь Орловъ бѣше исказалъ страхъ отъ намѣренията на роялиститѣ. Обаче Неселроде се убѣди, че работитѣ не бѣхѫ толкова застрашителни, колкото ги прѣдставляваше Орловъ, и може би отъ чисто русско гледище не считаше необузданитѣ и надмѣннитѣ абсолютисти по-полезни въ правителството за Руссия отколкото лесноукротимитѣ умѣрени и по-свободолюбиви монархисти. И Деказъ пристѫпи или по-добрѣ съдѣйствува за съставлението на министерството Десолъ, което въ дѣйствителность бѣше министерство Деказъ, по тайно съгласие на Руссия.

Новото министерство води примирителна политика спрѣмо либиралитѣ и не само призова да се завърнѫтъ повечето отъ изгнанитѣ прѣзъ 1815 военни, но и възстанови въ длъжноститѣ имъ въ войската мнозина офицери и генерали отъ врѣмето на империята, между които и генерала Фоа (Foy). Но срѣщу довѣрието и поддържката, които поради това си поведение намираше въ камарата на прѣдставителитѣ, то прѣдизвика противъ себе си силна опозиция отъ страна на сената, дѣто Ришелие (бидѣйки сенаторъ отъ 1815) бѣше усилилъ съ приятелитѣ си партията на консерваторитѣ. Наченѫтата тукъ между двѣтѣ камари борба, която най-напредъ се изяви въ противоположностьта на духа, който различаваше въ отговора на всѣка камара на тронната рѣчь при отварянието на законодателната сесия на 10 Декем. 1818 г, станѫ много жестока. Сенатътъ бѣше приелъ едно прѣдложение за измѣнение на избирателния законъ. Противъ това прѣдложение силно възстанѫ камарата на прѣдставителитѣ и го отхвърли за славно възтържествувание на либералната партия. Министерството, за да ограничи тоя антагонизмъ и да накара горнята камара да бѫде по-отстѫпчива, назначи шестдесеть нови сенатори. Краль Лудвикъ одобри безропотно всичкитѣ либерални мѣрки на министерството. Новитѣ сенатори почти всички бѣхѫ отъ по-сериознитѣ отъ империялиститѣ и отъ конституциониститѣ монархисти. Даже когато се прѣдложилъ на краля списъкътъ на сенаторитѣ, които имаше да се назначѫтъ за такива, като не намѣрилъ въ него отъ собственно нареченитѣ *роялисти*

(royalistes), заличилъ само едно име и го замѣнилъ съ друго, „за да видя, казвалъ на подигравка на министра Десолъ, едного отъ моитѣ въ вашитѣ“. Въ сѫщото врѣме министерството взе и други мѣрки, особенно за внасяние на единъ по-либераленъ законъ за печата, който законъ се гласува и значително подобри положението на пресата.

Но всички тия либерални мѣрки на министерството, особенно довѣрието, което кральтъ имаше къмъ него, ожесточихѫ твърдѣ много крайнитѣ. Тия послѣднитѣ станѫхѫ толкова дързки, щото бѣхѫ почнѫли да считатъ краля за лудъ, за дѣто прѣдалъ себе си на обявенитѣ неприятели на кралския домъ и на Бурбонскатата династия. Тоя свой безуменъ гнѣвъ и негодувание тѣ исказвахѫ чрѣзъ вѣстника „Консерваторъ“ (Conservateur), който се редактираше отъ извѣстнитѣ Шатобрианъ, Боналдъ и Ламмене (Lammenais) и бѣше станѫлъ отъ най-прочутитѣ по остротата на тона вѣстници. Самъ Шатобриянъ, забравяйки почти най-християнския поетъ на „Мѫченницитѣ“ и списателя на „Духа на Християнството“, бѣше станѫлъ най-пристрастенъ публицистъ. „По-добрѣ Якобинцитѣ, крѣщѣхѫ вѣстницитѣ на крайнитѣ, отколкото привърженницитѣ на министерството, защото Якобинцитѣ могѫтъ да докаратъ министерска криза“. Така срѣщатъ се всички по остротата на страстьта противъ общия неприятель и си простиратъ рѫка за помощь помежду си проповѣдницитѣ и привърженницитѣ на крайноститѣ, колкото и да исповѣдватъ диаметрално противоположни начала и прѣдания! За нещастие на министерството и на либералитѣ, въ камарата на прѣдставителитѣ негови приятели съ прѣзмѣрнитѣ си претезания подкопавахѫ нравственно въ общественното мнѣние положението му. Заявлението, което направи въ камарата министрътъ на правосѫдието Деферъ (Deférre) относително многобройнитѣ прошения, които се подавахѫ на камарата, за да се повикатъ да се завърнѫтъ всички политически изгнаници, че приложеното противъ семейството на Бонапарта и *цареубийцитѣ* наказание изгнание е безвъзвратно, и прочутото му „никога цареубийцитѣ“ (jamis les régicides), вдѫхнѫ твърдѣ голѣмо негодуване на либералитѣ и прѣдизвика възражения отъ крайно опозиционно чувство. Станѫлий прѣзъ 1819 подъ впечатлението отъ такъво възбуждение на политическитѣ страсти изборъ на петата часть прѣдставители за камарата даде повече опозиционери, и отъ

петдесеть и четиритѣхъ избрани тридесеть и петь принадлежехѫ на крайната либерална партия, а само четирма се избрахѫ за дѣсницата и петнадесеть за центра. А това, което особенно смути и много компрометира не само легитимиститѣ въ Франция, но и правителствата на силитѣ отъ свещенния съюзъ въ Европа, бѣше избиранието въ Греноблъ на бившия Турский (Tours) епископъ Григория, сѫщия цареубиецъ членъ отъ събора въ 1792 — 1795, който въ врѣме на разискванието, станѫло въ тоя съборъ за прогласяване не републиката, бѣше исказалъ прочутото мнѣние, че „въ нравственния строй на свѣта царьетѣ сѫ сѫщото, каквото чудовищата въ естественния“, и че „историята на царьетѣ е списъкъ на мѫченницитѣ отъ народитѣ. Това скандалиозно“ злословнои насочено лично противъ краля прѣдизвикателство на французскитѣ избиратели повдигнѫ, разумѣва се, голѣмо недовѣрие къмъ Франция въ монархическата Европа.

Въ врѣмето на оставката на Ришелие Меттернихъ бѣше казалъ, че него нищо не очудва вече въ Франция, дѣто всичко било прѣдадено, споредъ него, или на най-голѣмо безсилие или на лудость. Сега и ония, които гледахѫ на работитѣ по-беспристрастно, разбирахѫ, че въ Франция растѣше силата на крайнитѣ либерали и че тѣхното възбуждение заплашваше съ вѫтрѣшна криза. Дадената на печата свобода и възвръщанието на многото изгнаници способствувахѫ за распространение и изявление на крайни либерали теории. Пера на славни публицисти, каквито бѣхѫ Констанъ, Куррие (Courrier) и Comte работѣхѫ въ полза на опозицията, а за распространението между народа на противукралски и противобурбонски чувства свидѣтелствуваше голѣмото распространение на народнитѣ пѣсни (chnasons) отъ Беранже, въ които той разливаше яда отъ омразата противъ Бурбонската династия и които ечехѫ по цѣла Франция и хранѣхѫ въ гѫрдитѣ на хиляди души найпротивокралски чувства. А най-чудното бѣше, че сега почваше противобурбонската партия, за отмъщение на легитимиститѣ, да търси опора вънъ отъ Франция· Императоръ Александръ бѣше опората, която се търсѣше вънъ отъ Франция отъ противнитѣ помежду си по убѣждения партии. И додѣто въртящитѣ се около Артоаския графъ искахѫ чрѣзъ мемоари и повѣрителни съобщения да расположѫтъ Царя въ полза на партията имъ, либералитѣ бѣжанци, които се намирахѫ и жи-

вѣяхж въ Белгия, искахж да спечелжтъ за себе си силния владѣтель чрѣзъ Карно и чрѣзъ сродника на императора, Оранжския принцъ. Колко малко довѣрие хранѣше къмъ способностьта и твърдостьта на Бурбонитѣ самъ Александръ, който отъ самото начало още имаше прѣдубѣждение противъ тѣхъ, вижда се отъ отговора, който даде на принца, въ който отговоръ на послѣдния отъ една страна положително казваше, че нѣма никога да позволи сваляниeто на Лудвика, когото той е възстановилъ въ Франция, а отъ друга сжщеврѣменно, прибавилъ, че подиръ смъртьта на Лудвика може да се помисли какво трѣбва да се прави. Въ истото врѣме Александръ испращаше въ Парижъ графа Иоанна Каподистрия, за да изслѣдва внимателно и изучи положението и да прѣпоржчи на французското правителство каквото трѣба да стане. Каподистрия далъ съвѣтъ прѣди всичко да се ограничи чрѣзъ законъ свободата на печата. Тоя съвѣтъ на Русския императоръ, усилваний все повече и повече и отъ день на день успѣхъ на либералитѣ, откриванитѣ въ Парижъ тайни дружества, още бунтовническитѣ демонстрации на студентитѣ въ много Академии, сирѣчъ държавни Академически Училища, и мѣркитѣ които сжщеврѣменно се взимахж въ Германия отъ правителствата противъ такива демонстрации, убѣдихж Лудвика да поиска отъ министерството измѣнението на закона за печата. Първий министръ Десолъ, като не искаше да развали съ собственната си ржка дѣлото, което се считаше за най-доброто на правителството му, подаде си оставката отъ властьта, и кральтъ, като ж прие. повика за първъ министръ Деказъ, който тоя пжть прие прѣдсѣдателството на правителството и състави свое министерство, въ което останжхж и не малцина отъ членоветѣ на министерството Десолъ

Министерството Деказъ. — Обаче прѣди да пристжпи новото министерство къмъ испълнение на назначението си, то есть къмъ ограничението или измѣнението на закона за печата, настанжхж събития, които пакъ засвидѣтелствувахж до каква степень сгорѣщавание бѣхж достигнжли тогава политическитѣ страсти и колко мжчно бѣше испълнението мисията на новото министерство. Когато комисията за провѣрка на изборитѣ въ камарата прѣдлагаше кассирането избора на Григория и на други нѣкои депутати, като привождала за причина нѣманието на изискванитѣ отъ закона права, отбѣгвайки, както казватъ, докладчикътъ въпроса, който се отнасяше до личностьта на

Григория, крайнитѣ роялисти, като не се задоволявахѫ съ исключванието по тоя начинъ изъ камарата на омразния прѣдставитель отъ Гренобль, поискали съ тропание и шумъ да бѫде исключенъ той просто чрѣзъ гласувание по *неспособность*. Прѣдложението за исключвание отъ камарата по неспособность биде прието отъ болшинството противъ протеститѣ за тая мѣрка на Бенжаменъ Констана, Мануила и тѣхнитѣ съмисленници. Тая побѣда обори реакционеритѣ и силно наскърби партията на либералитѣ, но сѫщеврѣменно вдъхнѫ ѝ по-разумни мисли, най-вече защото либералитѣ съ страхъ гледахѫ на близкото бѫдѫще, когато слѣдъ смъртьта на стария и болния краль прѣстолътъ щѣше да прѣмине на обявения водитель на реакцията, на Карла, брата на краля. Вѣроятностьта само за приближаванието на тая опасность бѣше достатъчна да направи либералитѣ по-разумни и по-умѣрени и да докара съгласие между тѣхъ и Деказа. Вѣрно е, че въпросътъ за измѣнение на избирателния законъ бѣше силно смутилъ тая партия както въ камарата, така и въ страната, и пасажътъ отъ рѣчьта на краля при отварянието на законодателната сесия на камаритѣ отъ годината 1819 (29/11 Декем.), въ който пасажъ се казваше :„настанѫ врѣмето, за да се усили камарата на прѣдставителитѣ и да се избави отъ влиянието всѣка година на партиитѣ“, тоя пасажъ екнѫ като обявявание на война и причини голѣмъ кипѣжъ въ страната. Отъ всѣкадѣ се испращахѫ до камарата съ купове прошения, за да не става никакво измѣнение въ сѫществующата система за изборитѣ. Но при всичкото смущение, което обладаваше духоветѣ, съгласието между министерството Деказъ и камарата за съвмѣстно работение бѣше сигурно около началото на 1820, а здраво се виждаше и положението на министерството. Но именно около това врѣме подземна рѫка събори цѣлото това здание и не само го прѣдаде въ разположението на противницитѣ, но тури пакъ въ сериозна опасность както вѫтрѣшния миръ, така и положението на Франция спрѣмо монархическата Европа.

Убийството на дукъ де Берри. Паданието на министерството Деказъ. Ново министерство Ришелие. — Отъ двамата синове на наслѣдника на френцузския прѣстолъ Артоаския графъ Карла, по-стария, Ангулемний дукъ, който бѣше се родилъ отъ брака съ братовчедката му, не бѣше родилъ никакво дѣте, а по-младий, дукъ де Берри, ако и да нѣмаше ни

какъвъ синъ, но тъй като едва прѣди четири години бѣше се оженилъ за дъщерята на Краля на двѣтѣ Сицилии, принцеса Шарлотта, отъ която бѣше добилъ мома, даваше надѣжди, че чрѣзъ добивание синъ въ бѫдѫще можеше да осигури бѫдѫщето на Бурбонската династия, отъ която той бѣше послѣдний мѫжский потомъкъ. А именно това вдѫхнѫ на единъ манякъ фанатикъ, нѣкой си Иванъ Лубелъ, колесничаръ по занятие, идеята,че може да освободи отечеството си отъ игото на Бурбонитѣ чрѣзъ убивание дука де Берри. И на 13/25 Февруария, точно въ навечерието на деня, въ който имаше да се внесе въ камарата законопроектътъ за избирание депутати, вечерьта, когато дукъ де Берри се връщаше отъ Операта (театра) заедно съ жена си, паднѫ жертва отъ убийственния ножъ на Лубела. Случката, както бѣ естественно, произведе голѣмо впечатление както въ Франция, така и въ Европа, нанесе смъртоносенъ ударъ на либералната партия и много усили реакцията. Министерството Деказъ паднѫ, слѣдъ като тоя министръ прѣтърпѣ отъ страна на реакционеритѣ най-жестоки скърбления, когато самъ Шатобриянъ му е викалъ въ лице, че „кракътъ му е сгазнѫлъ въ кървь и трѣбва да падне“. На слѣдующия день, когато сенатътъ се обърнѫ въ извънреденъ сѫдъ, за да сѫди убийцата, въ камарата на прѣдставителитѣ, въ която се гласуваше съболѣзнователно прошение до краля, единъ отъ крайнитѣ легитимисти депутати, Clauzel de Coussergue до толкова станѫлъ дързкъ, щото едва прѣдсѣдательтъ съобщилъ скърбното извѣстие на камарата, прѣдлагаше даванието подъ сѫдъ на Деказа като съучастникъ въ убийството. Това несправедливо и дързко прѣдложение имà съвършенно противоположенъ резултатъ, именно повдигнѫ симпатия за несправедливо ругаяния министръ дори у самитѣ по-умѣрени противници и негови врагове. Самъ кральтъ съ негодувание гледаше на това що се вършеше и прие наистина оставката на обичния си министръ, но го обсипа съ голѣми доказателства за благоволението си къмъ него, като казалъ, че оскърблението противъ Деказа се отправя главно противъ самия краль и му даде наслѣдственно титлата *дукъ*, като го назначи и посланникъ при Лондонския дворъ.

Сега се повърнѫ въ управлението на работитѣ Ришелие, който отъ всички се считаше и признаваше за недостоенъ да управлява страната при тогавашнитѣ обстоятелства. Ришелие,

прѣди да поеме управлението, поиска и получи изричното съгласие на самия Артоаский графъ, че не ще му бѫдѫтъ противници той и партията му. Ришелие пое управлението, като допълни само министерството Деказъ и съ голѣмо искуство и умѣренность се постара да удовлетвори станѫлитѣ вече необходими притезания на реакцията, именно ограничението личната и печатната свобода и дори правото на избирателния гласъ, като ограничи това право и го прѣдостави само на ония, които плащахѫ на държавата голѣми даждия. Всичко това той прие и извърши само да не позволи, щото скърбната случка за убийството да не ѭ експлоатиратъ реакционеритѣ за прѣслѣдвание на либералитѣ. Но положението му бѣше твърдѣ трудно, защото и двата закона, които бѣхѫ внесени въ камарата, както оня за ограничение на личната свобода, така и тоя за печата, бѣхѫ твърдѣ строги. Защото съ закона за личната свобода даваше се на правителството право да прѣслѣдва и арестува всѣкиго, който се считаше просто съмнителенъ поради политическитѣ си убѣждения, безъ никаква законна формалность; а съ закона за печата се туряше строга цензура, която прѣпятствуваше на всѣко свободно разискване на общественнитѣ работи. Либералната партия, отъ която всичкитѣ фракции, съединени прѣдъ належащата опасность съставлявахѫ страшно голѣма сила силно протестира противъ внесенитѣ отъ правителството законопроекти. Тая партия, и прѣди да падне Деказъ и слѣдъ неговото падание и възвръщание на Ришелие, бѣше расположена да направи важни отстѫпки и жертви на министерството за да не се остави то на расположението на крайнитѣ. Но не мислѣшѫ никакъ за това да се изгубѭтъ всички плодове отъ многогодишнитѣ борби за либералнитѣ наредби по простата причина на едно злощастно злодѣяние, въ което нѣмаше никаква отговорность либералната партия. Затова по въпроса за законопроектитѣ цѣлата либерална партия се постави въ опозиция противъ правителството и имаше задъ себе си въ Франция голѣмото болшинство на народа, който дълбоко негодуваше противъ силно възгордѣлата се реакция. Внесенитѣ отъ правителството законопроекти за ограничение на личната и печатната свобода бидохѫ гласувани въпрѣки протеститѣ на либералитѣ. Сѫщо законопроектътъ за изборитѣ, който ограничаваше особенно правата на срѣдния класъ, биде приетъ при една много силна парламентарна борба. Либералитѣ можихѫ да сполучѫтъ само

се запази основното начало на закона въ сила до тогава — избирането на депутатитѣ направо и непосрѣдствено отъ народа, вмѣсто чрѣзъ гласни, както изискваше правителственний законопроектъ. За да разбере человѣкъ, колко новий избераттлний законъ бѣше неприятенъ на една голѣма часть отъ французския народъ, достатъчно е да приведемъ само това, че споредъ закона въ сила до тогава, отъ цѣлото народонаселение на Франция отъ 28 милиона, право да зиматъ участие и да гласуватъ въ изборитѣ за депутати имахѫ само 93 хиляди души, които плащахѫ на правителството тежки даждия, а и това число, споредъ новия законъ, се намаляваше съ 75 хил. и се ограничаваше на 18 хил. само граждани, които по тоя начинъ съставлявахѫ единъ правителственъ олигархический класъ. Никакъ прочее не е чудно, че негодуванието, което бѣше обзело най-голѣмата часть отъ французския народъ, намѣри силенъ отзивъ на всѣкадѣ, дѣто можеше да има достѫпъ свободното слово, и че либерализмътъ се усили и повдигнѫ твърѣ силно отъ общото незадоволство, и рѣчи възтържени и горѣщи, които напомнювахѫ ентусиазмиранитѣ оратори отъ народнитѣ събори прѣзъ революционния периодъ, екнѫхѫ въ парламента. Въ камарата на прѣдставителитѣ споменѫтий генералъ Фоа, единъ отъ най-краснорѣчивитѣ оратори въ камарата и най-горѣщитѣ защитници на свободата въ Франция, устрѣлваше съ краснорѣчието си и съ силата на аргументнитѣ системата на *крайнитѣ роялисти* и наричаше цѣлата тая партия „*шепа нещастници*“, която има противъ себе си цѣлия народъ. „Съ какво право, викаше той, мѫчите цѣлия народъ за безумното дѣло на единъ само человѣкъ? и каква игра играете съ конституцията, която се счита отъ народа за основенъ законъ и като Палладиумъ, който се пази, като позволавате да сѫществува я днесь а утрѣ не“? Бенжаменъ Констанъ тогава пророчески прѣдсказа паданието на Бурбонитѣ съ извикване: „Републиката паднѫ чрѣзъ червенитѣ Якобинци, кралството ще падне прѣзъ бѣлитѣ Якобинци“.

Вѣрно е, че Ришелие и министерството до колкото бѣ възможно малко прилагахѫ гласуванитѣ ограничителни за личната свобода закони. При все това сѫществуванието само на тоя законъ се считаше толкова угнетително за свободата, която бѣ гарантирана отъ основнитѣ начала на конституцията, щото хора, които се броехѫ като първи въ редоветѣ на опозиционната ли-

берална партия, не се стѣсних да употрѣбѧтъ и по-силни практически срѣства за да въспрѧтъ силата на тоя законъ, като основах „дружество на приятелитѣ на истината“, иерархически организирано, на което инициаторитѣ и по-главнитѣ членове, между които се отличавах Лафайетъ, Казимиръ Перие, Лафитъ, Одилонъ Барро (Odillon Barrot) съставлявах комисия, която имаше качеството на *привремѣнно правителство*. Цѣльта на дружеството бѣше, чрѣзъ съединението и съединеното дѣйствие на либералитѣ изъ цѣла Франция и чрѣзъ взаимната помощь на всичкитѣ членове отъ дружеството, а особенно на жертвитѣ отъ исключителнитѣ закони за личната свобода, усилванце борбата на либералитѣ противъ Двора и аристокрацията, „за да се противопоставѧтъ по тоя начинъ на упражняванитѣ чрѣзъ законния пѫть насилия и произволи вѣчнитѣ закони на правдата и на човѣколюбието, конто не сѫ писани, но сѫ начертани въ сърдцата на хората“. При всичкия си съмнителенъ и нѣкакъ заплашителенъ характеръ дружеството на приятелитѣ на истината не се изложи на прѣслѣдвания отъ страна на властьта; само когато се събираше явно „народна помощь“ за жертвитѣ на исключителнитѣ закони ставах нѣкои арестувания и сѫдебни прѣслѣдвания, не не съ голѣма строгость. Бурнитѣ разисквания за новия избирателенъ законъ и процесътъ на убийцата Лубелъ, който се свърши нѣколко деня прѣди почванието на тия разисквания, бѣх възбудили духоветѣ въ Парижъ и въ провинциитѣ противъ правителството. Въ тоя процесъ, при всичкитѣ агитации на петдесетьтѣхъ съставени за това комисии, изслѣдванието хилядо двѣстѣ и повече свидѣтели и арестуванието на голѣмо множество съмнителни лица, не се намѣри абсолютно никаква улика нито простъ признакъ за участие на нѣкоя политическа партия, и извършительтъ на прѣстѫплението се осѫди и биде наказанъ съ смъртно наказание, което отговаряше на прѣстѫплението. Поради така настанѫлий кипѣжъ станѫх много смущения и безпѫтни движения, както въ Парижъ, така и въ много провинции, въ които движения взе участие непосрѣдственно или посрѣдственно и „дружеството на приятелитѣ на истината“. Неговитѣ членове се вербувах особенно отъ най-образованитѣ и развити класове на обществото, отъ студентитѣ до ораторитѣ въ камарата. Обаче тия движения бидох потушени чрѣзъ най-строги, взети отъ правителстото, мѣрки; и самото

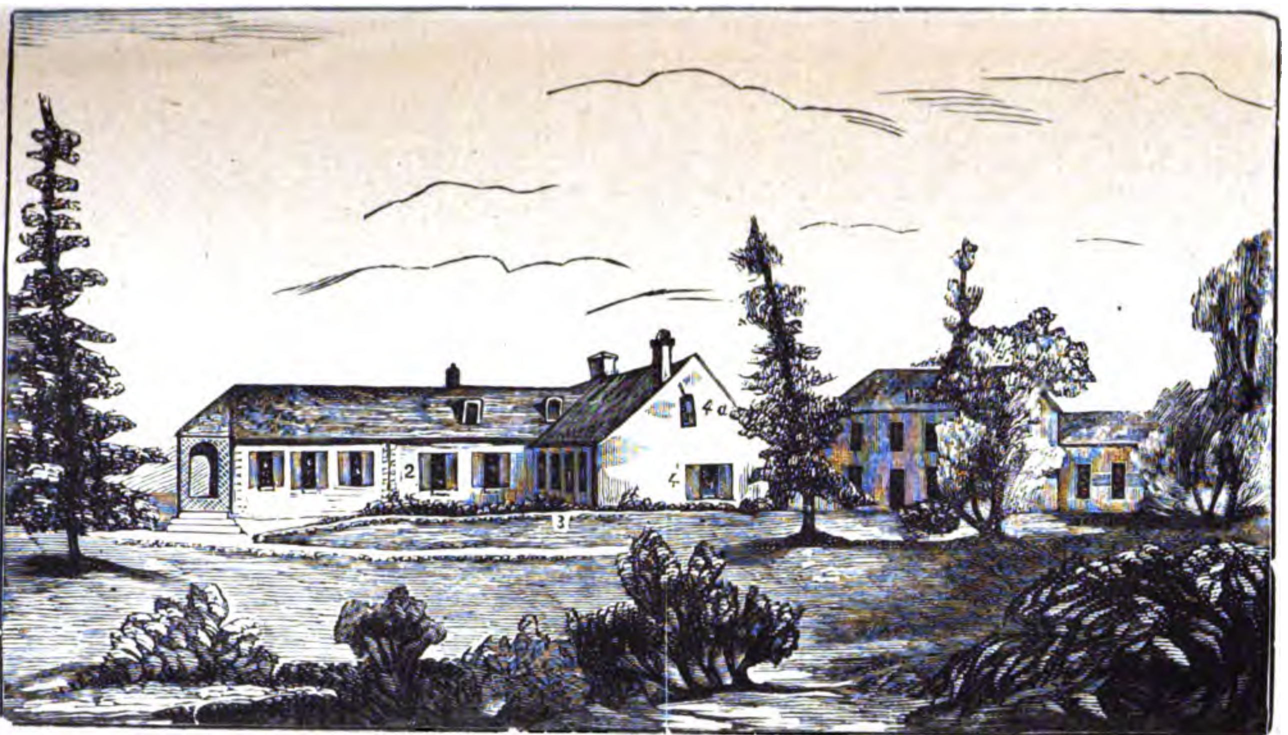

Жилището на Наполеона въ Св. Елена

военно съзаклятие, което бѣше много по-сериозно и по-опасно и имаше за цѣль сваляннето на Бурбонитѣ и прогласяванието на краль Наполеона II или Оранжския принцъ, или провъзгласяванието на републиката, биде открито своеврѣменно (прѣзъ Августа 1820) и се осуетихѫ нѣговитѣ планове. Инициаторитѣ на съзаклятието, колкото не се избавихѫ чрѣзъ бѣгство, бидохѫ уловени. Отъ изслѣдванията се узна, че между водителитѣ, освѣнь офицеритѣ отъ войската, имаше и много видни членове отъ либералната парламентарна партия. Обаче правителството, въ съзнанието на своята сила или безсилие, не ги прѣслѣдва, като се задоволи съ наказвание на второстепеннитѣ и съвършенно незначителни участници въ съзаклятието.

Посрѣдъ това анормално вѫтрѣшно състояние на Франция и на опасноститѣ, които постоянно заплашвахѫ положението и династията, случи се най-радостното за царското семейство и за цѣлата легитимистическа Франция и Европа, рожденнето Бурбонский наслѣдникъ на Французския прѣстолъ. Дукинята де Берри седъмь мѣсеца подиръ смъртьта на съпруга ѝ (на 17/29 Септем.) роди синъ, който биде нареченъ Хенри (Карлъ, Фердинандъ, Marie, Dieudonné) и получи отъ краля титлата дукъ отъ Бордо, а по-послѣ биде наименованъ и графъ Шамборъ (Chambord) отъ името на полската кула Chambord, която роялиститѣ въ радостьта си подарихѫ на отрочето. Рождението на принца биде поздравено съ радость и въсторгъ отъ легитимиститѣ въ Франция, толкова повече, колкото, като се случи то именно подиръ злодѣянието на Лубела, осуетяваше замисленото чрѣзъ злодѣянието истребление на кралското семейство и бѣше се отдало отъ благочестивитѣ привърженници на царския домъ на Божието провидение; затова отъ тѣхъ и се нарече „дѣтето на чудото“. „Дѣте ни се роди“. извикалъ въстърженно, както Ликургъ за Харилая, Краль Лудвикъ отъ балкона на палата на събрания прѣдъ него народъ. Тогавашнитѣ голѣми легитимисти, младитѣ още поети Ламартинъ и Викторъ Хюго въспѣхѫ съ пѣсни и химни новото „дѣте на Франция“, когато Европейската дипломация изрази чувството на монархическата Европа за царския младенецъ чрѣзъ даденото отъ нея на отрочето характеристично просвище „дѣте на Европа“.

Заедно съ нравственното ободрение отъ рождението на дукъ де Бордо партията на легитимиститѣ се усили и парламентарно чрѣзъ побѣдата, която спечели въ частичния изборъ за петата часть отъ депутатитѣ за камарата, който станж прѣзъ 1820; защото отъ 48 збрани депутати 38 принадлежехж на тѣхната партия. Тая сполука бѣше послѣдствие отъ измѣнението на избирателния законъ, както по-горѣ за това говорихме. Така като се усили и нравственно и парламентарно партията на легитимиститѣ, тя считаше себе си дѣйствителна господарка на положението и, като не се задоволяваше съ консервативното, но умѣрено министерство на Ришелие, искаше, щото властьта да се прѣдаде на хора принадлежащи на чисто реакционната партия; затова още отъ врѣмето на изборитѣ отъ 1820 почнж се силна борба между министерството и реакционната партия. Тая борба се свърши на слѣдующата година съ поражение и падание на правителството при съдѣйствието и на либералната партия. Когато изборитѣ отъ годината 1821, понеже бѣхж станжли въ полза на реакцията, правѣхж твърдѣ трудно положението на правителството, либералитѣ, при всичко че инакъ осѣщахж нуждата за поддържание министерството Ришелие, бидохж принудени да се съединжтъ съ враговетѣ на министерството при гласуванието законопроекта на правителството за продължение на цензурата (която мразѣхж и роялиститѣ, защото ограничаваше пристрастната имъ полемика чрѣзъ печата) и ограничението кржга на компетентностьта на заклетитѣ сждилища (на журитѣ). По тоя начинъ тѣ способствувахж, за голѣма загуба на по-главнитѣ интереси на либералната партия, за паданието на Ришелие (1/13 Декем. 1821) и за съставлението на реакционното министерство Виллелъ (Villéle), отъ което почва новъ периодъ отъ реакция въ историята на реставрацията въ Франция.

Смъртьта на Наполеона. — Почти шесть мѣсеца прѣди дохожданието на власть на Виллела и на реакционната партия и прѣди да се испълни година отъ рождението на графа Шамборъ, пристигнж въ Франция и въ Европа едно извѣстие, което, по противоположно значение и начинъ отъ рождението на Бурбонския принцъ, се виждаше да осигурява трайностьта на кралството и на Бурбонската династия и да способствува за възгордяванието на роялиститѣ въ Франция и на всички легитимисти въ Европа. Това извѣстие бѣше извѣстието за

смъртьта на Наполеона, който умрѣ въ мѣстото на заточението си на 5/17 Мания 1821. Голѣмото нравственно притѣснение, което осѣщаше, далечъ отъ свѣта, отъ Европа, отъ Франция и отъ семейството си, лишенъ отъ всѣко духовно съобщение съ самитѣ свои домашни и ограниченъ въ единъ много малъкъ кѫтъ земя, всрѣдъ Океана, человѣкътъ, когото прѣди малко не побираше Европа, още нравственното негодувание, което дълбоко чувствуваше за никакъ не благородното поведение къмъ него на неприятелитѣ му, а особенно на Английското правителство, подъ властьта на което живѣеше животъ робский и търпѣше всѣкакви лишения и нравственни испитания въ самото малко мѣсто на заточението поради лошата и груба обноска къмъ него на *тъмничара* управитель на острова Св. Елена и надзорникъ на Наполеона Hudson Lowe, — всичко това ускори роковата кончина на Наполеона. На възрасть петдесеть и три годишна, вслѣдствие на една неисцѣрима болесть въ стомаха, биде грабнѫтъ прѣждеврѣменно отъ живота человѣкътъ, който чрѣзъ своята военна гениялность и велики военни дѣла бѣше станѫлъ заповѣдникъ на Франция и на Европа, гениялний военачалникъ отъ двата вѣка, който бѣ испълнилъ съ името и прочуванието на дѣлата му съврѣменния исторический свѣтъ и въ разстояние на четвъртъ вѣкъ бѣше станѫлъ найглавний центъръ на историята на Европа.

Несъмнѣнно въ тая историческа студия, въ която повърхностно само се докоснѫхме до послѣднитѣ случки и перипетии отъ живота на Наполеона липсува потрѣбното мѣсто, за да се опише колко-годѣ точно и аналитически общий исторический характеръ на най-историческия человѣкъ отъ XVIII и XIX вѣкъ. Но било че Наполеонъ умрѣ, както сѫдятъ строгитѣ критици на Историята, слѣдъ като бѣ станѫлъ тиранинъ на Европа и притѣснитель на свободата на хора и народи. Като неблагодаренъ синъ и наслѣдникъ на Революцията, слѣдъ първото насилственно падание и чудесното въсправянието й падна вторий пѫть посилне, като се сгромоли и прикова върху скалитѣ на Св. Елена и биде прѣдаденъ въ рѫцѣтѣ на немилостивата и нелицеприятата Немезида ([1]), която ужасно въртѣше надъ главата му меча на историческата правда всрѣдъ тежки въспоминания отъ миналото. Отъ позорното прѣзиране и проклятие на

1) Богиня на отмъщението. Прѣв.

настоящето и отъ жалкото отчаяние за бѫдѫщето, слѣдъ като видѣ зданието отъ великото си дѣло насилнически съборено, и като человѣкъ, който бѣ извършилъ голѣми дѣла, лишенъ отъ нравственно величие, той биде осѫденъ да поживѣе, за да види унищожението на дѣлото си. Било напротивъ, както мислятъ почитателитѣ му, излѣзе отъ тоя свѣтъ като истинский герой на една велика міроисторическа трагедия, герой великъ, но нещастенъ, прѣклонилъ глава подъ самата тяжесть на величието отъ прѣдприятието и системата му, намразенъ, както великитѣ благодѣтели на человѣчеството, отъ съврѣменното человѣческо поколение и отъ неблагодарното человѣчество, мѫчеше се, като другъ Прометей, на скалитѣ на Океана, защото, както той за себе си мислѣше, открадналъ божественния огънь отъ небето, за да надари съ него Франция(не Европа, не человѣчеството!).Което отъ двѣтѣ да се приеме и както и да сѫди человѣкъ, вѣрното е, че Наполеонъ при все че падна и се унищожи дѣлото му не напусна свѣта безъ да остави задъ себе си въ историята паметници и други дълбоки слѣди отъ прѣминаванието си, по нравственна възвишенность може би малки, а по зло голѣми, но съвършенно вѣчни.

Говорихме на друго мѣсто отъ тая книга, какви положителни и отрицателни ползи принесе на Европа Наполеонъ, когато бѣше неинъ управникъ и властелинъ. Но падналъ Наполеонъ и умрѣлъ остави за наслѣдство една нравственна политическа сила, политическо знаме и прѣдания, които и вънъ отъ простора на историята, и вънъ отъ крѫга на великитѣ исторически въспоминания и политически вдѫхновения, можеха да упражняватъ плодотворно влияние върху историческото образование поне на народа, който го роди и даде. Дѣйствително Наполеонъ, като лишенъ отъ всѣко чисто нравственно величие, не бѣше *человѣкъ великъ* въ истинския високъ нравственъ и исторический смисълъ на това име. Человѣкъ, който не се движеше отъ чувство на любовь къмъ человѣчеството и отъ уважение къмъ правата на народитѣ, нито чувствуваше нѣкаква вѫтрѣшна благородна наклонность къмъ идеалното, нито въ общечеловѣческия, нито въ частния националенъ политический животъ; който у дома си, въ отечеството си, великитѣ принципи на свободата и на владичеството на народа кога ги прѣзираше като идеали, кога пъкъ споредъ нуждитѣ лъжливо и лицемѣрно лицекритически ги прѣгръщаше и се обявяваше за тѣхенъ зна-

неносецъ, и въ нечестивия си надменъ егоизмъ извикваше, че Франция имала по-голѣма нужда отъ него отколкото той отъ нея, а вънъ въ Европа и другия свѣтъ изнасилваше и тѫпчеше права и независимость и свобода на народи национално и политически свободни; който никакъ искренно и великодушно не се грижеше за нѣкои поробени народи, достойни за по-добра участь (както се показа спрѣмо Поляцитѣ и Гърцитѣ); человѣкъ, който не основа нищо върху великитѣ начала за почитание общечеловѣческитѣ права и за свободата на народитѣ, а всичко бѣ създалъ върху своята сполука, като че той бѣше вѣченъ и сполуката му съставляваше всѣкога исторически дѣла: такъвъ человѣкъ може наистина да бѫде генияленъ военачалникъ, какъвто дѣйствително бѣше Наполеонъ, прѣдприемчивъ и голѣмъ владѣтель, но не владѣтель великъ, а още по-малко великъ мѫжъ. „Въ Наполеона, казва Гервинусъ, се испълни казаното отъ самия него, че „който изнасилва идеитѣ, работи за своето опропастявание . . .“ Политическото падание бѣше ужасно, но още по-ужасно человѣческото. Душевната гордость на Наполеона бѣ му вдѫхнѫла дълбоко прѣзрѣние къмъ хората; това прѣзрѣние трѣбаше да се оправдае послѣ по начинъ жалостенъ въ самия Наполеона; душевната гордость бѣше му вдѫхнѫла въображението, че притежава способностьта да познава человѣческитѣ работи, но и въ това той трѣбаше горчиво да разбере измамата си. Войската му съ самоотверженность и чудесна вѣра му остана прѣдана до послѣдното испитание, но само въ подолнитѣ чинове; а колкото чинътъ бѣше по-високъ, толкова и мятежътъ бѣше по-голѣмъ. Най-храбритѣ се отказахѫ въ послѣдния моментъ; тия, къмъ които той повече благоволѣше, исчезнахѫ и го прѣдадохѫ, а онеправданитѣ и прѣзрѣнитѣ останахѫ като най-храбри. Роднинитѣ въ Италия го изоставихѫ или се обявихѫ противъ него; напуснѫтата съпруга (Иозефина) поживѣ нѣколко недѣли още подиръ паданието на почитания отъ нея мѫжъ, но царствующата императрица напротивъ напуснѫ столицата, мѫжа си и самото си владѣтелско достолѣпие, дори и своето женско достолѣпие. А сина постигнѫ трагическата сѫдба на Астианакса, която бащата (Наполеонъ) считаше като най- лошата отъ всичкитѣ сѫдби.

Величието на Наполеона паднѫ, когато паднѫ и силата му. Само тогава той разбра, че можеше да стане дѣйствително великъ человѣкъ. Не голѣмитѣ военни дѣла и голѣмитѣ

политически сполуки, не употрѣбяваната отъ него голѣма сила на Франция и хегемонията надъ Европа, а нещастията, паданието, скалитѣ на Св. Елена и английското робство вджхнжхж му великитѣ идеи, великитѣ и благородни чувства и мисли и голѣмитѣ политически планове, отъ които никакъ не се въодушевляваше, когато можеше да ги осжществи. Тамъ въ Св. Елена подъ постояннитѣ удари на Немезида, отстраненъ и освободенъ отъ страститѣ на тиранията, бѣше се сѣтилъ какво можеше да направи въ полза на Европа и на человѣчеството съ силитѣ и срѣдствата, съ които располагаше, и какво не е извършилъ прѣди да види унищожено дѣлото си. Тамъ той исказваше мисли и чувства, които се опровергавахж отъ дѣлата му, и като голѣма цѣль на дѣлата и дѣйствията му виждаше се да счита осжществлението на намѣрения и планове, които когато силата му се намираше въ цвѣтуще състояние, при всичко че е могълъ, но никога не бѣ прѣдприелъ нито поискалъ да осжществи. Само въ Св. Елена той казваше, че великата цѣль на борбитѣ му е била да прибере народитѣ въ едно политическо единство, което да съставлява голѣмото общество на цивилизованото человѣчество, да примири народитѣ съ владѣтелитѣ, свободнитѣ учреждения да съгласи хармонически съ монархическитѣ форми, да отстрани за всѣкога отъ това голѣмо политическо общество страховетѣ отъ прѣврати и революции, чрѣзъ унищожавание всичкитѣ лоши и гнили елементи, останжли отъ минжлото, и чрѣзъ образувание държави на здрави политически начала отъ настоящето и чрѣзъ освещавание въ така възраждающата с Европа „държавата на Словото“. А най-чудното, несполука на всички велики и хубави намѣрения отдаваше не на свое заслѣпление, не на недостатъчностьта на цѣлата негова поли тическа система, не на нечестията на политическия ходъ, вой му вджхнж дори походъ противъ Русския, но на несполуката в тоя походъ, която била произлѣзла, споредъ него, отъ съвършени случайни причини. Въ това мѣсто на заточението си той испо вѣдваше политически начала и убѣждения съвършенно пр тивни на неговитѣ политически дѣла, извършени въ врѣме на голѣмата му сила и власть. „Простата атмосфера, казваш отъ по-новитѣ врѣмена е достатъчна да удуши всѣка феода на аристокрация. Чиститѣ принципи на революцията, които ж жтъ въ Америка и въ Англия, ще господствуватъ на свѣта

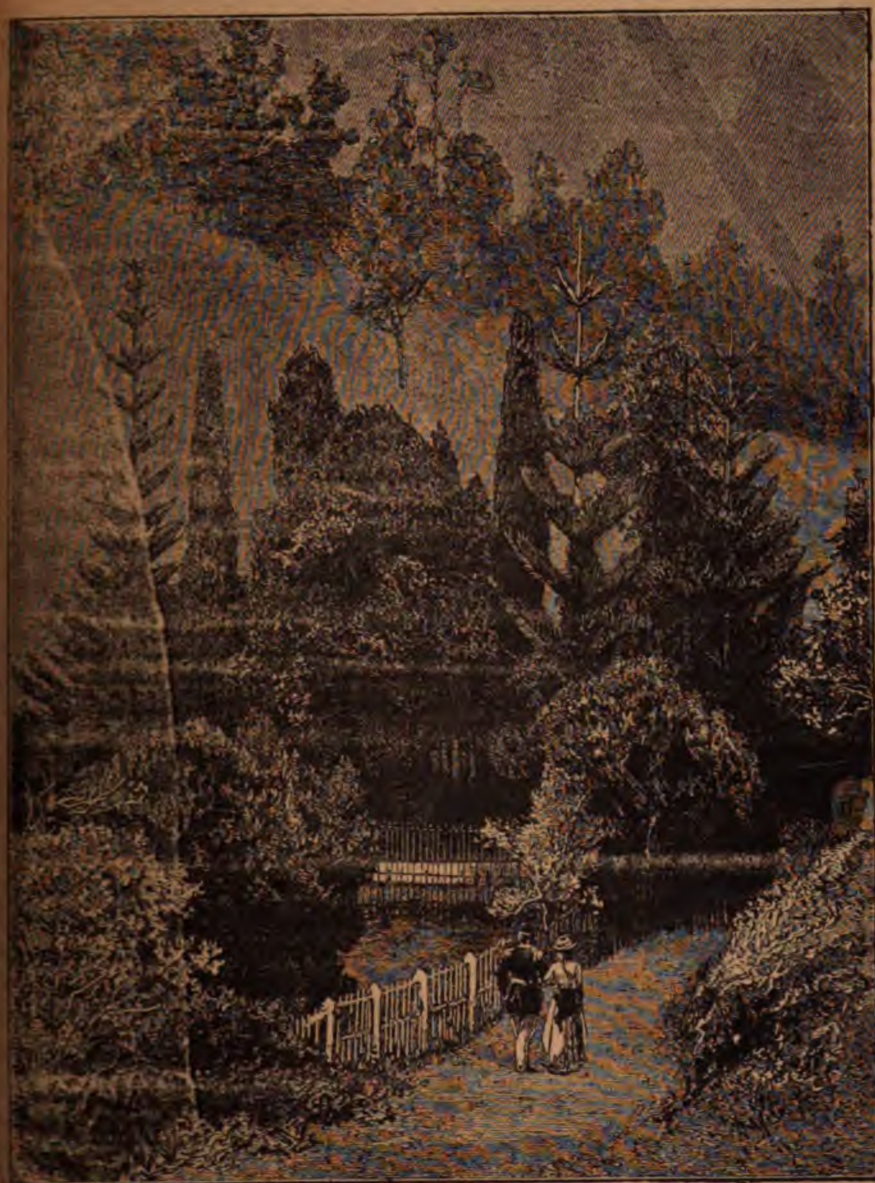

Гробътъ на Наполеона въ Св. Елена

ще съставятъ вѣрата, религията и етиката на народитѣ". Въ Св. Елена, при това, Наполеонъ си припомнилъ, че Гърция, на която нито името споменуваше когато бѣше господарь на сѫдбинитѣ на Европа, а говорѣше само на присмѣхъ за гръцката тиара, „владѣюща отъ Балтийско до Срѣдиземно море," и за „тълпа фанатици варвари," тамъ въ робството си той си припомнилъ, че Гърция очаквала още освободителя си, и че насилко самъ Наполеонъ щѣлъ да стане тоя освободитель. Едно отъ двѣтѣ: или Наполеонъ въ врѣме на цвѣтущото състояние на силата му не е разбиралъ тия истини, което прави малка честь на политическата прѣдвидливость и на дълбокото му разбиране и сѫдение човѣческитѣ работи, или разбиралъ ги е, но не ги е прилагалъ въ управлението си, вършейки даже противното. Това противорѣчие на начала и убѣждения съ дѣлата никакъ не говори въ полза ва каквото и да е политическо или нравствено величие на тоя човѣкъ.

Но при всичко че отсѫтствува всѣкакво нравствено величие, което да може да му създаде вѣченъ паметникъ отъ уважение и признателность въ историческото съзнание на цивилизования свѣтъ, Наполеонъ бѣше достатъчно великъ за да създаде паметникъ отъ славни прѣдания, любовь и почитание посрѣдъ многочувствителния и готовъ да се трогва отъ извънредни и велики хора французский народъ.

Може би за него щѣше да бѫде по-славно и по-геройчески въ нещастието, както нѣкои мислятъ, ако послѣдния отъ живота си актъ свършеше съ самия животъ, като паднѣше посрѣдъ множината, които съ готовность и храбро падахѫ за него. Може би така по-гордѣливо и по-достолѣпно щѣше да се отдѣли отъ живота нежели слѣдъ като прѣдстави трагическата драма отъ далечния Океянский островъ, която не е по-горня отъ сѫдбата на Бурбонитѣ въ Митавия, която (сѫдба) у множина възбуждаше милость и състрадание (в. стр. 12). Вѣрно е обаче, при това, че въпреки съ романтическитѣ наклонности и влияния на врѣмето, което послѣдва подиръ неговото падание, самий край на заточението въ Св. Елена и трудноститѣ на тамошния животъ,— които се съобщихѫ на цивилизования свѣтъ, може би прѣувеличено отчасти и пристрастно, чрѣзъ изложенията, които се обнародвахѫ отъ приятелитѣ, които доброволно сподѣлихѫ съ него заточението му, — способствувахѫ не малко, за да раздуха се въ Франция ентусиазма къмъ името на Наполеона, да

се възбуди симпатия нѣкаква дори у неприятелитѣ на тоя че-
ловѣкъ, най-послѣ за да се облече и самото лице на Наполеона
съ единъ видъ романтически блѣсъкъ. Даже на това способ-
ствува и разочарованието, което именно тогава бѣше обзели
цѣлата либерална Европа, която се борѣше за свобода или
симпатизираше на тия, които се борѣхѫ за свобода, поради по-
литическата система, която бѣше замѣстила Наполеоновата си-
стема и се виждаше подъ умразния и зло прѣдвѣщающия видъ
и убийственното дѣйствие на Австрийската реакционна политика.
При такъво състояние смъртьта на Наполеона примири не на
истина съ дѣлата, но съ името му, ония почитатели на сво-
бодата, които бѣхѫ се борили противъ него за народна сво-
бода. Въ самата Англия, както тия съ по-чувствителни сърдца
така и ония които сѫдѣхѫ по-безпристрастно, обвинихѫ Ан-
глийското правителство за безмилостното прѣслѣдване на слав-
ния плѣнникъ, а послѣдния считахѫ жертва на подло от-
щение, недостойно за единъ великъ и прѣдприемчивъ народъ.

Именно въ това врѣме, когато философската политическа
школа на хората около нѣмския философъ Халлеръ (Haller)
считаше владѣющитѣ въ Европа отъ 1815 г. принципи
държавно управление и основающата се на тѣхъ политическа
система на Европа за най-съвършенний идеалъ на политиче-
ското развитие на человѣчеството (както се прѣдстави той
въ прѣсловутото съчинение на Халлера: „Поправка на нау-
ката за държавно управление“), младий и ревностний Английски
поетъ лордъ Байронъ обявяваше война противъ—споредъ него
студенъ — всѣкий поетический животъ и всѣкакъвъ идеалъ
който е лишенъ отъ политическа и социялна тенденция и дѣй-
ствие, и не се стѣсни да исповѣда, че цѣлата поезия въ ис-
торията на свѣта се погреба заедно съ Наполеона и съ рево-
люцията. Настоящето, споредъ Байрона, нищо не прѣдставлява
освѣнъ най-обикновенна проза, умѣренность въ дворове
студенъ разсѫдъкъ и проста опитность въ дипломацията и не-
сносенъ схоластицизмъ въ писателството; всичко това не
схождаше никакъ съ желанията и изискванията на благородството
на духа и съ голѣмата чувствителность на народитѣ, които
като млади моми, хубави и образовани. стенѣхѫ въ веригитѣ
които имъ се налагахѫ отъ варвари и нищожни деспоти
сладкозвучната плачевна пѣсень, която чрѣзъ Байроновата муза
екнѭ по свѣта, се смѣсваше на всѣкадѣ съ оплакванието а

великия мъртвецъ отъ Св. Елена. И чрѣзъ тоя поетический гласъ и тонъ, който се вдъхновяваше отъ гроба на Наполеона, натъртено се исказваше вѣко негодувание противъ тежкого настояще и протестътъ, който мълчеливо или велегласно се отправяше противъ политическото положение, което владѣеше въ Европа отъ 1815. Така ужасната омраза, която прѣди нѣколко години бѣ въоръжила цѣла Европа противъ тиранина на Европа, отстъпи постепенно на едно живо чувство отъ симпатия къмъ послѣднитѣ перипетии и трагическата кончина на славния побѣденъ и отличенъ плѣнникъ. Разбраното и чувствующего человѣчество захванж да си спомнюва само великитѣ дѣла на гениялния военачалникъ, и перото на историка сладкиво описа неговитѣ дѣла; а тия, които четѣхж тия дѣла и се въсхищавахж отъ тѣхъ, бидохж обладани отново отъ тройното почитание, съ което нѣкога бѣхж слѣдвали дѣлата на военачалника отъ републиката и на първия консулъ. Гадаѣше се, че най-добрата почва за възобновявание на славнитѣ възпоминания и симпатична прѣданность къмъ паметьта и прѣсмъртьта на умрѣлия человѣкъ даваше само Франция. Въ завѣщанието си той бѣше зелъ сбогомъ отъ Франция съ симпатичното исказвание на горѣщого си желание: „прахътъ му да почива на брѣговетѣ на Сена посрѣдъ французския народъ, който толкова много бѣ възлюбилъ". Нищо друго отъ това не можеше по-дълбоко да трогне сърдцата на десетки хиляди французи и да направи името на Наполеона центъръ и знаеме на всѣко политическо движение. Империялиститѣ или Бонапартиститѣ виждахж въ него всичкото величие и всичката слава на новата Франция, която се борѣше противъ старата, а републиканцитѣ — побѣдата на французската революция противъ Европа. И споредъ това смъртьта на Наполеона малко подиръ рождението на новия Бурбонский наслѣдникъ, при всичката радость, която отъ първъ погледъ можеше да вдъхне на властвующата партия, много повече увеличаваше, а не намаляваше опасностьта отъ името на Наполеона. Наполеонъ, когато живѣеше и се мразѣше и прѣслѣдваше отъ всички, бѣше по-малко опасенъ нежели като умрѣ и симпатически се оплакваше отъ всички. Защото така отъ человѣкъ заличенъ отъ списъцитѣ и който нѣмаше никаква надѣжда и не даваше никаква възможность да се спечели отново отъ него властьта въ Франция се обръщаше въ лице отъ политическа идея, която

лесно би могла да се въплоти въ оногова, който има достоин-ството и силата да ѭ въплоти въ себе си. И додѣто, про-тивъ изразеното отъ него благочестиво желание, коститѣ м лежехѫ далечъ отъ брѣговетѣ на Сена, гробътъ въ уединени Океанский островъ бѣше източникъ на голѣми вдъхновени: които съдържахѫ въ себе си за новата Франция най-дързки надѣжди, въ противоположность на неопрѣдѣленитѣ страхов и безспокойствия на мълчеливо колебающитѣ се около люлкат на отхранваното въ двореца за радость на Франция „дѣт отъ чудо", на роялистическата Франци и на монархическат Европа. Такъво бѣше общото състояние на работитѣ въ 182 тоесть въ годината, въ която избухнѫ гръцкото възстание.] минемъ сега на другитѣ държави въ Европа.

---

7. Германия прѣзъ годинитѣ 1815—1821.

Състоянието на духоветѣ въ Германия слѣдъ 1815. — Видѣхме вече какво бѣше създаденото въ Европа положен за Германия, тоесть за цѣлата нѣмска нация въ Виенския дог воръ и въ втория Парижский. Отъ териториялно и етнограф ческо гледище даденото чрѣзъ тия договори на Германия пр странство бѣше по-голѣмо отколкото се надѣвахѫ и най-горѣщи отечестволюбци нѣмци въ врѣмето на трогателнитѣ борби независимость и освобождение на Германия, които отечестволюб се задоволявахѫ да иматъ за граници Реинъ и оставяхѫ Франция земитѣ отттатакъ тая рѣка. Събитията отъ годин 1814 и 1815 и голѣмата и важна часть, която се присъедини нѣмскитѣ земи, особенно на Пруссия, новитѣ жертви, които несохѫ нѣмскитѣ народи въ борбата противъ Франция, и витѣ сполуки на нѣмскитѣ войски увеличихѫ, разбира се, слѣ притезаниятия на нѣмцитѣ върху земи населени отъ нѣ ци. Затова, както Виенский, така и двата Парижски догово като отговаряхѫ на тия притезанья, распространявахѫ гран цитѣ на Германия отттатакъ Реинъ, и тая рѣка станѫ, ка искахѫ нѣкои горѣщи патриоти, особенно прочутий историкъ Е. Arndt (въ студията „Реинъ *рѣка* на Германия, не *граница* Германия. Der Rhein Deutschlands Strom, nicht Deut-lands Grenze), ако не исцѣло, поне голѣма часть отъ н-

[illegible] рѣка, която тече повече прѣзъ нѣмски земи. А говори-
[illegible] по-прѣди, кои обстоятелства способствувахѫ за да не се приеме
[illegible]рѣдложението за присъединение къмъ Германия считанитѣ отъ
[illegible]щитѣ за нѣмски земи Елзасъ и Лотарингия. Относително
[illegible]аницитѣ прочее отъ къмъ Франция законнитѣ домогвания
[illegible] нѣмския народъ се осѫществихѫ въ по-голѣмата си часть.
Но не бѣше така работата относително вѫтрѣшната сво-
[illegible]да, сирѣчъ за либералнитѣ конституционни наредби, които
[illegible]освѣтената часть искаше въ всичкитѣ нѣмски държави, освѣнъ
[illegible]стрия, а още по-малко относително вѫтрѣшното политическо
[illegible]единение на Германия, което всички отечестволюбци и просвѣ-
[illegible] нѣмци искахѫ като замѣна на голѣмитѣ борби и жертви за
[illegible]да на нѣмския народъ. Когато говорихме за Виенския
[illegible]нгресъ и Виенския договоръ споменѫхме и за новия видъ
[illegible]равление, което се създаде за цѣла Германия и което тол-
[illegible]ва малко удовлетвори желанията на нѣмския народъ. Това
[illegible]равление не съдържаше нито най-необходимитѣ сѫществени
[illegible]вия за политическо обединение, защото то не създаваше
[illegible]ржава, но просто осветяваше подъ името нѣмска федера-
[illegible] една система на отбранителенъ съюзъ между независимитѣ
[illegible]жду имъ немски държави. Въ така създадената федерация
[illegible]бѣше възможно да се говори нито за нѣмска държава,
[illegible] за отговоренъ или неотговоренъ върховенъ началникъ
[illegible] прѣдсѣдатель на федерацията, нито за отговорно министерство
[illegible] държавата, а още по-малко за нѣмский парламентъ, тоестъ
[illegible]бщо прѣдставителство на цѣлия нѣмский народъ спрѣмо
[illegible]нъ върховенъ началникъ или прѣдсѣдатель на федерацията
[illegible]а федералното правителство на цѣла Германия. Обаче при
[illegible]чко че отъ това гледище послѣдствията отъ борбитѣ и
[illegible]твитѣ на нѣмския народъ не отговаряхѫ на тия борби и
[illegible]ова не бѣхѫ твърдѣ благоприятни въ Германия, другитѣ
[illegible]ти послѣдствия, дори самото освобождение на Германия
[illegible] френското иго и възстановлението на законнитѣ нѣмски
[illegible]тели въ държавитѣ имъ, както и унищожението на Реинската
[illegible]рация и покровителството върху нея на французския импе-
[illegible]ръ. бѣхѫ доста радостни нѣща за нѣмското отечестволюбие. За-
[illegible] не съвсѣмъ неохотно въ началото приехѫ разнитѣ нѣм-
[illegible] народи осветения новъ редъ на работитѣ, като се надѣ-
[illegible] и търсѣхѫ по-добъръ въ бѫдѫще отъ мирното и пра-
[illegible] развитие на създаденото положение. Въ полза на такъво

развитие на работитѣ бѣхѫ и обѣщанията на нѣмскитѣ владѣтели за даване по-голѣма свобода на народитѣ си, още и надѣждитѣ, които се свързвахѫ съ основаването на федерацията като проста основа и точка за по голѣмо и по-силно вѫтрѣшно обединение, което имаше съ врѣме да се извърши. Вѣрно е, че тия надѣжди не закъснѣхѫ да се осуетѭтъ, когато федералний съвѣтъ, подъ властьта на Австрийската политика, се обърнѫ въ просто орѫдие за противодѣйствувание на всѣка наклонность и тендинция за свобода и за национално политическо обединение на нѣмския народъ. Но и тогава по-голѣмата часть отъ народа, като помнѣше добрѣ още лошитѣ врѣмена отъ чуждото владичество, което прѣди малко бѣ прѣкаралъ, и като се намираше подъ властьта на естественото и нравственно изнурение, която е неизбѣжна подиръ толкова ужасни бури и силни борби, и като чувствуваше дълбоко нуждата за спокойствие и отдѫхвание, прѣклони безропотно глава подъ силата на обстоятелствата и очакваше отъ врѣмето всѣко подобрение на положенього съгласно съ вѫтрѣшнитѣ горѣщи желания, които обладавахѫ мислитѣ и чувствата на по-здравата и по просвѣтена часть отъ народа.

Нѣмската младежь. Гимнастическитѣ дружества и университетитѣ. Студентчески съюзи. — Само нѣмската младежь, особенно Академическата, дълбоко чувствуваше срама отъ тоя немарливъ и непроизводителенъ животъ; само тя пазѣше още силнитѣ чувства, които распалвахѫ гърдитѣ на борцитѣ прѣзъ благонадѣжнитѣ дни на борбата за независимость. Ентусиазмътъ, който се прѣкратяваше отгорѣ, още повече владѣеше на чувствата въ тая възрасть, която и отъ опитность се лишава и на повелѣнията на студения и трезвенъ разсѫдъкъ и на безпристрастното сѫдение на работитѣ по-малко се подчинява. Оттукъ тоя ентусиазмъ, въ свързка съ заблужденията отъ младенческата възрасть и съ нещастията отъ младенческата распаленость които слѣдватъ подиръ нея, зимаше по нѣкога революционенъ видъ, отъ който се ползувахѫ всѣкога за своята политика Австрийскитѣ дипломати около Меттерниха, които имахѫ интересъ да противодѣйствуватъ на всѣко начало за нѣмското обединение, което начало ставаше чрѣзъ нѣмската идея и наука и чрѣзъ нравственното въздигание на Прусия посрѣдстомъ тия нравственни побудители, които напомнювахѫ годината 1813. Главно два елемента се употрѣбихѫ тогава

като центъръ и силенъ побудитель за дѣятелностьта на нѣмската младежь: *гимнастическитѣ* дружества и *университетитѣ*.

Въ лошитѣ врѣмена на французското владичество въ Германия бѣше се основало отъ горѣщия отечестволюбецъ професоръ Янъ (Jahn), който се нарича „баща на гимнастиката“ (Turnvater) една *Гимназия* споредъ първоначалното значение на

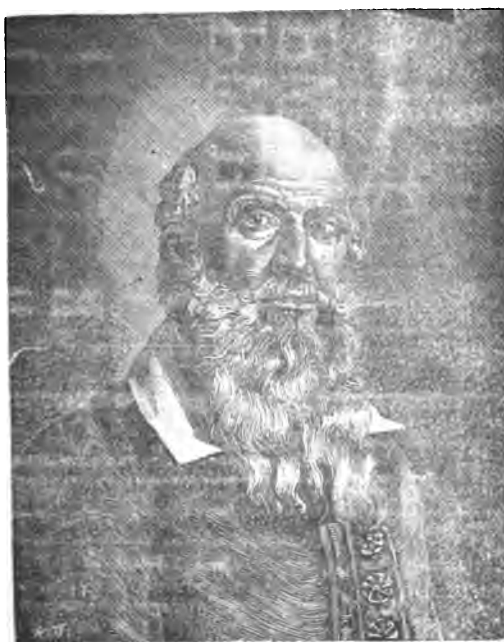

Фридрихъ Янъ

тая дума (мѣсто за тѣлесни упражнения), прѣдназначена за тѣлесно упражнение и атлетско образование на младежьта, за да стане тя така способна юнашки да защищава свободата на отечеството. Дадений отъ Берлинъ примѣръ намѣри много подражатели по цѣла Германия и тъка образовахѫ се въ много нѣмски земи (съ исключение разумѣва се, на Австрийскитѣ земи) много гимнастически дружества, които имахѫ за по-главна цѣль да създадѫтъ, по примѣра на старитѣ Еллини, едно поколение

хора, упражнени тѣлесно и духовно и образувани за великата борба за национално освобождение и независимость и за политическо обединение на цѣла Германия. Тая цѣль още повече се подкрѣпи отъ борбитѣ въ 1813 и 1814 и живителната сила, която управляваше организацията на всичкитѣ борби, както и дѣлата на гимнастическитѣ дружества, остана и слѣдъ 1815 г.

Но живитѣ и духовно цвѣтущи младежи не се благодарѣхж само съ тѣлеснитѣ упражнения, а малко по малко съставихж въ разни градове братства или дружества, които зажванжхж и съ пѣсни и съ рѣчи да обърщатъ мислитѣ си и къмъ политическото състояние на отечеството имъ. Въодушевявани отъ чисти чувства, добра воля, ревностно желание и горѣщъ ентусиазмъ, тѣ мислѣхж че иматъ право да разсжждаватъ и за политическото положение на отечеството имъ и въ младенческото си кипѣние и распаленость, както и въ национапния си егоизмъ, да извършжтъ прѣврати и възраждания. При това по-здравъ, по-важенъ и отъ всѣко гледище по-сериозенъ бѣше политический елементъ — Университетската и Академическата младежь. Тя отъ основаванието на Берлинския университетъ (1810) бѣше прѣтърпѣла малко по малко голѣми измѣнения въ отдавна сжществующата ѝ организация, т. е. въ организацията ѝ като дружество на Академически граждани. Професорътъ тогава въ университета, знаменитий философъ Фихте бѣше издѣйствувалъ, щото вмѣсто старитѣ раздѣления на студентитѣ по мѣста и мѣстни отечества и възъ основа на тия раздѣления отъ основанитѣ *дружества на еднородци* (Landsmanschaften) да се образува единъ главенъ *студентческий съюзъ*, на който членоветѣ се наричахж Burschen т. е. дѣца (отъ Латинското Bursarii, стипендианти отъ първитѣ нѣмски университети), които отъ една страна да не се раздѣлятъ по частнитѣ си отечества, а отъ друга страна всички да бждатъ тѣсно свързани помежду си чрѣзъ духовнитѣ и нравственни свързки за идеята на общото нѣмско отечество.

Това прѣустройство повлия сжщественно както върху живота, така и върху нравственното повдигание на Академическата младежь, която, вмѣсто да си губи врѣмето за отдъхвание отъ Академическитѣ занятии въ безцѣлни развлечения, както това ставаше въ *дружествата на еднородцитѣ*, употрѣбяваше го въ развлечения отъ по-нравственъ характеръ,

въ рѣчи и разисквания върху въпроси, които имахѫ по-национаденъ и по-високъ характеръ. Примѣра на Берлинския университетъ подражахѫ слѣдъ малко много други нѣмски университети и малко по малко бившитѣ на всѣкадѣ *дружества на еднородцитѣ* се замѣстихѫ съ нѣмски съюзи. Голѣмий ентусиазмъ, който бѣше обзелъ нѣмската и особенно Прусската младежь въ врѣмето на борбата за независимость, способствува още повече за развивание на новия дружественъ животъ на Академическата младежь, който се основаваше на по-нравствении и по-духовни основи и клонѣше къмь по-висока нравственна цѣль. Студентитѣ, които се връщахѫ отъ бойнитѣ полета, отъ борбата за отечество, въ залитѣ на университетскитѣ аудитории и които малко по-прѣди смѣло вървѣхѫ къмъ смъртьта, сега се въодушевявахѫ отъ други идеи, мисли и чувства за цѣльта на тѣхното учение и за общото си назначение като граждани на върховнитѣ училища на отечеството; тѣ считахѫ за своя обязанность, за свое висше и благороднѣйше прѣдназначение да работятъ за честьта и славата на отечеството и на народа.

Посрѣдъ тая нравственна възвишенность, прѣобразуванието на дружествата на мѣстнитѣ еднородци въ студентчески съюзи влияеше твърдѣ много върху духовния животъ на студентитѣ. Въ дружествата единственната свързка, която свързваше членоветѣ помежду имъ, бѣше любовьта къмъ частното имъ отечество, общитѣ пирувания, развлеченията и провинциялнитѣ облекла. Въ *съюзитѣ* любовьта къмъ частното отечество отстѫпваше на по-високото и по-нравственно чувство за общото нѣмско отечество. Връзкитѣ, които свързвахѫ помежду имъ членоветѣ на тия дружества, не бѣхѫ вече пирове, развлечения и филетически мисли, но разсѫждения, чувства и дѣла, които се отнасяхѫ на идеята за отечество. А тия Академически съюзи и гимнастическитѣ дружества, съединени въ общото име и духъ на отечеството и въ чувството на любовьта къмъ него, ревностно работѣхѫ за общата и на двѣтѣ висока цѣль. Участницитѣ въ тѣхъ, въодушевявани отъ гордата идея, че тѣ съставляватъ бѫдящето поколение, прѣдназначено да довърши и допълни почнѫтого вече дѣло, мислѣхѫ, и много право, че за да си приготви бѫдящето трѣба да захванѫтъ отъ себе си като нагласѭтъ живота се съгласно съ идеитѣ. Така срѣщанията на учащата се младежь бѣхѫ станѫли вече, вмѣ-

сто първитѣ трапези, угощения и игри, гимнастическитѣ упражнения. И тукъ романтизмътъ упражни своето благодѣтелно дѣйствие. Младитѣ академически граждани, прѣзирайки изнеженния и развалення животъ на настоящето, сега искахѫ да повърнѫтъ стария животъ и обичаитѣ на Спартанцитѣ и на старото нѣмско рицарство отъ срѣднитѣ вѣкове съ по-голѣма нравственна сила и подъ по-благороденъ видъ. Вмѣсто прочее съперничеството за пиение на членоветѣ отъ дружествата, захванѫ да се развива по-благородното съперничество за Спартанска строгость въ въздържанието. Старитѣ нѣмци, по простотата и чистотата на живота, служехѫ като образецъ, споредъ който трѣбаше да се уредѭтъ и въздържанието (диетата), и облеклото, па дори начинътъ за ядение и пиение и за тѣлесното украшение. Съ той животъ трѣбаше тѣсно да се свързва и християнското благочестие, и вѣрата, и нравствената чистота на християнския животъ.

Но онова, което бѣше главний прѣдметъ и прѣдназначението на живота бѣше нѣмското отечество. Въ мисъльта и чувството за това нѣмско отечество бѣше вече се извършило нравственно и идеално обединението на Германия, а въ прѣобразованието на мѣстнитѣ дружества въ общи нѣмски дружества, както и въ съюза на гимнастическитѣ дружества, се направи първата стѫпка за осѫществление политическото обединение на Германия. Като вървѣше така ревностно, бърже и съ стремителность нѣмската младежь прѣдъ народа, рано и още въ началото разбра, че въ Германия и въ Европа владѣе една сила на духовна тъмнина и власть отъ политическа и духовна тирания, упражнявана постоянно и безстидно отъ подземната Австрийска политика и дипломация и отъ опасния неинъ знаменосецъ Меттернихъ, както това най-добрѣ се доказа въ историята на Германия прѣзъ първитѣ години слѣдъ 1815. Тая история захваща отъ отварянието на нѣмския Федераленъ съвѣтъ.

Отварянието на федералния съвѣтъ и конституционнитѣ наредби на нѣмскитѣ държави — Първий федераленъ съвѣтъ, който споредъ Виенския договоръ имаше да се събере на 1/13 Септемврия 1815, събра се едва на 5/17 Ноемврия въ 1816. Това закъснѣвание произлѣзе отъ ненавременното разрѣшение на висящитѣ между разнитѣ държавни въпроси за териториялни отстѫпвания и размѣнения, които малко бѣ оста-

вяло да докаратъ и сблъскавия и войни между нѣкои отъ тѣхъ и особенно между Бавария и Австрия. Слѣдъ мирното изравнение на тия недоразумѣния, събра се най-послѣ федералний съвѣтъ въ Франкфуртъ и съ първитѣ си дѣла опроверга сѫществующитѣ още за него у мнозина благи надѣжди. Сега се появи въ всичката си голота истината. Франкфуртский съвѣтъ, както отначало още знаехѫ тия, които по-дълбоко разсѫждавахѫ за работитѣ що ставахѫ, показа се че бѣше едно просто събрание на прѣдставители отъ разни нѣмски държави, които прѣдставители работѣхѫ, мислѣхѫ и рѣшавахѫ по всѣкий малъкъ или голѣмъ въпросъ споредъ изричнитѣ наставления отъ своитѣ правителства. И додѣто тия правителства не искахѫ още да се занимаватъ съ важни, общи, въпроси, относящи се до цѣла Германия, или и ако да искахѫ нищо не можехѫ да направѭтъ за тѣхъ поради сблъскването на интереситѣ имъ, Франкфуртский федераленъ съвѣтъ прѣдставляваше дѣйствително простъ външенъ образъ и сѣнка на нѣмский съвѣтъ, олицетворяющъ обединението на Германия. И когато важни въпроси произтекающи отъ самия Виенский договоръ и сериозно интересующи всичката Германия очаквахѫ рѣшенията си отъ съвѣта (какъвто бѣше въпросътъ за даване конституционни учрѣждения на разнитѣ нѣмски държави, както 13 членъ отъ договора изрично и ясно изискваше, и въпроситѣ за войската на федерацията, за свобода на търговията и на корабоплаването, за свобода на печата за цѣла Германия, още въпросътъ за съграждание крѣпости около границитѣ на Германия съ разноски отъ опрѣдѣлената за Германия часть отъ французското военно обезщетение), прѣдставителитѣ въ Франкфуртъ на нѣмскитѣ държави се занимавахѫ съ разискване или на чисто частни работи или съ искания на нѣкои владѣтели или частни лица или най-много съ работи касающи се до интереситѣ на мирски и клерикални аристократически съсловия.

Но за нѣкой общъ въпросъ, който да се касае до цѣлата Германия, нищо поне прѣзъ първитѣ години нито се разисква нито се рѣши. Прѣзъ годината 1818, когато страшенъ гладъ върлуваше въ Германия, разискванията на съвѣта за мѣркитѣ на прѣкратяването му, като се протакахѫ бесполезно цѣла година, свършихѫ се съ простото рѣшение: „прѣдставителитѣ да се отнесѫтъ съ своитѣ изложения до високитѣ императорски, кралски и княжески дворове, за да

искатъ наставления какво трѣба да се прави“. Също, когато въ 1817 биде прѣдложенъ важний както и да е въпросъ за въздигание една федерална крѣпость около горний Реинъ за защитата на нѣмскитѣ граници, и даже бѣше готова прѣдназначената за това парична сумма, взета отъ французското военно обезщетение и вложена у Ротшилда, нито тогава нито послѣ не се взе нѣкое окончателно рѣшение за работата, защото прѣдставителитѣ въ съвѣта не можехж да се съгласжтъ помежду си за избирание на мѣстото. Сжщата година, когато около Нѣмско море, не далечъ отъ брѣговетѣ на Германия, били грабнжти четири нѣмски кораби (отъ Хамбургъ, Лайбахъ и Олдембургъ) отъ морски разбойничи (пирати) изъ Гунисъ, федералний съвѣтъ не се погрижи никакъ нито за избавление на откаранитѣ кораби, нито за безбѣдностьта на нѣмскитѣ морета и брѣгове; а само великодушието на англичанитѣ избави тия откарани отъ разбойницитѣ нѣмски кораби. Разумѣва се, такъвъ съвѣтъ не можеше да се занимава съ важни политически въпроси, касающи се до всичката Германия или до отношенията на владѣтелитѣ или държавитѣ помежду имъ. Само прѣдставителитѣ на по-малкитѣ владѣтели и държави, които считахж федерацията като здрава гаранция за своята независимость, бѣхж по-искали да подигнжтъ политическото значение и нравственния блѣсъкъ на съвѣта. Но срѣщу небрежностьта на голѣмитѣ и срѣднитѣ държави тѣхнитѣ старания нѣмахж никакъвъ резултатъ.

Въпроситѣ за прѣдставителство на нѣмския народъ и за конституционнитѣ учрѣждения на частнитѣ държави. — За прѣдставителство на нѣмския народъ, като политически съединена нация, спрѣмо такъвъ съвѣтъ, като правителство или испълнителна власть на цѣла Германия, не ставаше вече никаква дума въ Франкфуртския съвѣтъ. Инакъ нѣмаше и въ Виенския договоръ нѣкое изрично и ясно постановление за това. Но и изричното постановление отъ 13 членъ на тоя договоръ за въвеждание конституционно управление въ частнитѣ държави се приложи само въ малкитѣ отъ тѣхъ. По-голѣмитѣ държави, първа Австрия, прѣвратно истълкувахж смисъла на това постановление, при прилаганието му, и, противъ духа и буквата на договора, твърдѣхж, че въ договора се говорѣло за конституция, каквато е сжществувала въ нѣмскитѣ държави [illegible] французската революция споредъ старата феодалска си[illegible] както за това ние говорихме въ **Въведението** (в. стр.

118); и това, слѣдъ като владѣтелитѣ (разбира се не и австрийский императоръ!) въ възванията къмъ народитѣ си, додѣто траеше борбата за свобода, обѣщавахѫ имъ конституции и свободи. Най-вѣренъ на своитѣ обѣщания между тия владѣтели излѣзе великий Веймарский херцогъ, въ двореца на когото живѣеше Гете и заедно съ него тамъ влизахѫ либерални идеи. Тоя владѣтель прѣвари всички въ даванието конститу-

Князь Хардембергъ

ция и то доста либерална, изработена отъ правителството въ споразумѣние съ учредителното събрание (свикано прѣзъ Януария 1816) и внесена отъ самия владѣтель подъ изричната гаранция на федералния съвѣтъ. И дукътъ отъ Насау отначало даде конституция ако и по-ограничена: но нейното прилагание останѫ неиспълнено до 1818. Въ южна Германия, слѣдъ много размишления и прѣдварителни работи и отлагания, Бавария и великото херцогство Баденъ получихѫ конституции, които от-

говаряхѫ до нѣкадѣ на либералнитѣ изисквания. Въ кралството Вюртембергъ абсолютический краль Фридрихъ, който въ 1806 произволно бѣше уничтожилъ старата коституция на държавата си, раскайвайки се за тоя актъ, още прѣди Виенския договоръ, сирѣчъ въ 1814, доброволно бѣше далъ нова конституция по-либерална и по-съобразна съ новото състояние на работитѣ. Но прѣдставителитѣ на народа, особенно ония отъ стария Вюртембергъ, настойчиво отказахѫ да приемѫть конституция, която имъ се дава по милость и като даръ отъ владѣтеля и настоявахѫ да искать, щото конституцията да се облече въ форма на договоръ между владѣтеля и народа чрѣзъ едно учредително събрание, което да се сговори съ владѣтеля. Произлѣзлитѣ отъ това разногласия се продължихѫ до смъртьта на краля (18/30 Октом. 1815) но тѣ се подновихѫ и въ врѣмето на по-свободолюбивия му синъ и наслѣдникъ Вилхемъ I. Тоя владѣтель прѣработи наистина въ по-либераленъ духъ дадената отъ баща му конституция, но не искаше де ѭ облече въ форма на договоръ. Обаче настояванието на Вюртембергскитѣ прѣдставители най-послѣ се увѣнча съ окончателна побѣда и въ 1819 се прие конституция подписана отъ прѣдставителитѣ и утвърдена отъ краля. Всички тия конституции бѣхѫ съставени по образеца на прѣдставителнитѣ управления, въведени въ врѣмето на Наполеона въ нѣмскитѣ държави, които нравственно зависѣхѫ отъ Франция.

Въ сѣверна Германия, освѣнь споменѫтото велико херцогство Саксъ-Веймаръ, никоя държава не въведе колко-годѣ либерално управление. Въ това отношение сѣверна Германия бѣше останѫла по-назадъ отъ южната. Дори най-нѣмецътъ, сѣверонѣмецътъ Иосифъ Герри, който не чувствуваше никаква любовь къмъ конституциитѣ на южна Германия, които миришехѫ на французщина, исказвалъ своето негодувание за това лишение на сѣверна Германия съ думитѣ, че едната половина отъ Германия се е вѫртѣла въ хорото на Уита, а другата половина била нѣкакъ парализирана отъ апоплексия. Нѣкои отъ нареченитѣ конституции на сѣвернитѣ нѣмски държави бѣхѫ много любопитни, а любопитни бѣхѫ и владѣющитѣ за конституция мнѣния, както между правителствата, така и между владѣющитѣ съсловия. Така въ Саксонското кралство прѣдставителствата се раздѣляхѫ споредъ разнитѣ съсловия на седъмь секции, които никога не се събирахѫ на

общо събрание; даже двѣ отъ тия секции, секцията на всадницитѣ и оная на градоветѣ се дѣлѣхѫ пакъ на други подраздѣления. И това любопитно прѣдставителство бѣ дало поводъ за много смѣшни за него народни поговорки. Въ Хановеръ, когато 43 отъ 85 прѣдставители принадлежехѫ на благородното съсловие, само трима прѣдставлявахѫ селското съсловие. Въ Мекленбургъ правителството не можеше да въведе конституция, защото въ половината часть отъ страната всадницитѣ и богатитѣ земледѣлци не искахѫ да слушѫтъ нищо за опрѣдѣление годишно даждие, като казвали, че даждията отъ прѣди 60 години били опрѣдѣлени за цѣлъ вѣкъ! Въ Олдембургъ владѣтельтъ отложилъ издаванието на конституция, за да видѣлъ по-напрѣдъ какъвъ видъ конституция ще въведѫтъ въ другитѣ нѣмски земи. Общий характъ на всичкитѣ тия наречени конституции на сѣверна Германия бѣше старий отъ срѣднитѣ вѣкове на прѣдставителството, главно на аристокрацията и на духовенството, прибавено само за форма едно малко число земледѣлци и граждани, когато здравий разумъ не само отъ гледището на идеитѣ за свободата и на равенството, но и отъ онова на политическата правда, изискваше, щото обложенитѣ съ по-голѣми даждия да иматъ, ако не повече, поне равни права съ казанитѣ привилегировани съсловия.

Конституционний възпросъ въ Австрия. — Но при всичкото това отсѫтствие (липса), което се отнасяше до духа на либералнитѣ учреждения, малкитѣ държави испълнявахѫ поне буквално 13 членъ отъ федералния договоръ, когато голѣмитѣ федерални държави, Австрия и Прусия нито това направихѫ. За Австрия, отъ това що се каза вече по-прѣди за австрийската политика, за императора Франца и за нареченитѣ Австрийски политически мѫже, излишно е да кажемъ, че нито буквално нито по духа не се извърши нито най-малкото нѣщо въ тая държава за измѣнение или прѣработвание на старитѣ феодални конституции, които бѣхѫ въ сила въ разнитѣ части на тая държава и особенно въ Бохемия и въ Унгария. И какъ можеше человѣкъ да очаква каквато и да е либерална конституция отъ едно правителство, което бѣше станѫло полицейский стражъ за шпиониране и прѣслѣдвание на всѣко либерално движение сѫществующе не просто на дѣло, а мисленно, и отъ единъ императоръ, който наричаше *глупость* исканието либерално управление, и това по духа на вѣка управление

наричаше фантастическо? Обаче при всичко това Австрийското правителство, съ хитрувание политически въ Германия и съ чакание на врѣмето, не отбълснж съвършенно и направо подиръ 1815 задълженията отъ 13 членъ на федералния договоръ за давание конституция. Конституционнитѣ учреждения, дадени отъ владѣтелитѣ на малкитѣ нѣмски държави на държавитѣ имъ и вижданото слѣдъ първитѣ подиръ 1815 години въ Прусия расположение на правителството за по-либерални отстжпки ужасно бѣхж ж изолирали. Най-вече смущаваше Австрийското правителство свободолюбивата политика на императора Александра въ Полша и симпатиитѣ му къмъ Италиянския, народъ както и благосклонното му расположение къмъ жеанието на тоя народъ за политическо обединение. Опасностьта да съдѣйствува Руссия на Италиянскитѣ „Якобинци“ не се вижда се на Австрийскитѣ политици невѣроятна. За всичко това до годината 1818, когато разни събития, за които ще говоримъ по-долу, съдѣйствувахж за да снеме Авристйската политика съвършенно булото, правителството на императора Франца, като правѣше нуждата честолюбие, играеше чрѣзъ външни конституционни форми играта наречена отъ Щаина „игра на Смѣшлю“ (Possenspiele). Въ Ломбардия то пристжпи къмъ административни прѣобразования, а въ Славянскитѣ земи на империята свикваше просто отдавна сжществующитѣ мѣстни *диети* (в. Във. стр. 118 заб.), на които засѣданията се закривахж въ сжщия день, въ който се откривахж. А въ Унгария, дѣто, споредъ отдавна сжществующата и въ сила тогава конституция прѣзъ всѣка третя година се свикваше голѣмий съвѣтъ на съсловията въ държавата, въ разстояние на 13 години (а въ Седмиградско прѣзъ 26) не бѣше той свикванъ по разни извинения, както на друго мѣсто ще говоримъ повече за това. Прѣзъ тая 1818 година Австрийското правителство обяви въ федералния съвѣтъ относително чл. 13 отъ федеративния договоръ, че неопрѣдѣленитѣ точно отъ тоя членъ обѣщания трѣбало да се истълкуватъ по възможность споредъ смисъла на уважаемото нѣмско основно начало отъ правото: „Въ честь на оногова, който е далъ, въ полза на оногова, който е зелъ“. Но именно станжлото тогава промѣнение въ политическото състояние тури край на срамотната игра на Австрийската политика и ж показа такъва, каквато тя бѣше въ дѣйствителность и каквато искаше да бжде. Такъвае историята

на конституционнитѣ прѣобразования и на прилаганието на 13 членъ отъ акта за федерация въ Австрия. А относително Прусия, при всичката владѣюща сила на реакцията, съвършенно различенъ характеръ имаше както царската власть, така и управлението. Вжтрѣшната история на тая държава съставлява и въ тая глава (капитулъ) най-важна часть отъ самата Нѣмска история; затова нуждно е да поговоримъ по-на широко за нея.

Прусия отъ 1807—1821. Въпросътъ за Конституцията. Въ Прусия отъ 1797 царуваше Фридрихъ Вилхелмъ III, характера на когото описахме по-прѣди. Царуванието на тоя владѣтель, независимо отъ характера и общото му достоинство като владѣтель, бѣше единъ отъ най-важнитѣ периоди на Прусската и даже на нѣмската история. Когато биткитѣ при Иена и Фридландъ сочехж да прѣдставжгъ, че Прусия, като държава, се разорява и това чудно създание на Фридриха великий, което гениялностьта на тоя краль въздигнж отъ малко и нищожно въ голѣма Европейска държава, неочаквано въ врѣмето на сжщия краль, при когото това се извърши, върху развалинитѣ на паднжлата Прусска монархия на Фридриха II не само въскръснж новата Прусия, но тя въскресе и самата Германия и ж въсправи. Идеята за свободата, чувството на отечестволюбието, което силно бѣ повдигнжто отъ 1813 и бѣ съединило владѣтель и народъ въ борбата противъ чуждото владичество, бѣше най силний елементъ и сжщевременно основата на това възраждание. Но най-главенъ работникъ на вжтрѣшното прѣобразование и въскръсвание бѣше министрътъ Щаинъ. Тоя надаренъ и съ голѣмъ умъ политический мжжь, като станж министръ въ 1807, положи въ по-малко отъ двѣ години врѣме основитѣ на едно здраво политическо и национално развитие и укчавание и станж, както заслужено биде нареченъ, „политический Блихеръ". Още когато една голѣма часть отъ Прусската държава се държеше окупирана отъ французитѣ, Щаинъ, при всичко че строго се наблюдаваше отъ великия побѣдитель, обаче твърдо е работѣль за онова, което съставлява великото дѣло отъ политическия животъ на тоя человѣкъ. Чрѣзъ своитѣ мждри и либерални закони той унищожи прѣчкитѣ между разнитѣ съсловия, като унищожи крѣпостното състояние и ослаби аристокрацията чрѣзъ една разумна общинска полиция, която даде на градоветѣ, и чрѣзъ така дадената на жителитѣ отъ гра-

доветѣ свобода приближи повече разнитѣ съсловия помежду имъ и създаде Прусската национална идея.

Щаинъ само малко врѣме ржководи дѣлата на правителството, защото около края на 1808 биде проскрибиранъ (осжденъ публично) отъ Наполеона и отъ Реинската конфедерации и избѣга въ Австрия, а послѣ въ 1812 въ Русия, дѣто остана до 1812 и бѣ станжлъ първъ съвѣтникъ на императора Александра по външната политика, особенно по врѣмето на французското нашествие прѣзъ 1812 и при продължаванието на войната слѣдующата година, като станж той най-голѣмата причина за сключванието на Русско-прусския съюзъ отъ 1813. Но духътъ на Щаиновото управление се запази и разви въ Прусия и слѣдъ неговото избѣгване отъ Прусската държава. И дѣйствително въ новата военна организация на Прусия, която се извърши въ 1810 отъ знаменития генералъ Шарнхорстъ (Scharnhorst), даде се съвършенно демократический характеръ, и извършеното прѣзъ 1813 общо въоржжаване на народа станж законъ и правило и за мирно врѣме. При това въ финанситѣ на държавата се тури по-добъръ редъ и се пазѣше голѣма спестеливость въ разноскитѣ за двора и за публичнитѣ учреждения, също и голѣмъ редъ и точность въ службитѣ и строгость въ раздаванието на правосждието. А като вѣнецъ на своето дѣло Щаинъ считаше парламентарното прѣдставителство на народа, и именно това той прѣпоржчваше най-много, когато напускаше управлението (12/24 Ноем. 1808), въ знаменитото си окржжно до висшитѣ служители на държавата, „за да се съедини, казваше, органически правителството съ народа". Самъ кральтъ обѣща това прѣдставителство чрѣзъ указа отъ 15/27 Октом. 1810 като възнаграждение и обезщетение срѣщу голѣмитѣ жертви които се искатъ отъ народа. И князь Хардембергъ, който наслѣди Щаина, обѣща сжщото отъ името на краля въ рѣчьта, която произнесе на 11/23 Февруария 1811 прѣдъ едно приврѣменно народно прѣдставителство. Но и всичкитѣ органически закони отъ годинитѣ 1810 — 1813 се издавахж въ свързка и съгласие съ прѣдставителството, което въ бждяще имаше да се въведе. И въ прочутото възвание на краля „къмъ народа му" сжщото обѣщание се даваше. Въ 1815 много пжти се подновявá това обѣщание и въ распоредбитѣ за завзимание на новоисъединенитѣ провинции отъ Реинска Прусия, на Познанъ и

Саксонскитѣ земи, които имаше да се присъединжтъ на кралство Прусия, давахж се сжщитѣ увѣрения за народно прѣдставителсво. Най-послѣ обѣщанието се виждаше да се испълнява чрѣзъ указа отъ 10/22 Маия 1815, въ който изрично и ясно се опрѣдѣляше, щото на 1/13 Септемврия отъ тая година да се съберятъ пратеници отъ всичкитѣ провинции и да размислжтъ заедно съ пълномощницитѣ на краля за изработвание единъ проектъ за конституция, който за основа да има прѣд-

(Вилхелмъ Хумболдъ)

ставителството на народа. Въ дѣйствителность обаче тоя указъ никога не се приложи на дѣло и едва подиръ осъмь години (1823) се образувахж наречениітѣ *провинциялни прѣдставителства,* тоесть събори отъ прѣдставители на *провинциялнитѣ* (окржжнитѣ) *съвѣти,* които се образувахж споредъ старата система за прѣдставителство на разнитѣ съсловия.

слѣдъ изминуванието на седъмнадесеть години отъ свикванието на тоя съборъ, на който никой прѣзъ това врѣменно разстояние не бѣ далъ характеръ на народно прѣдставителство, синътъ и наслѣдникътъ на Фридриха Вилхелма (1840) считаше свикванието на тия събори като испълнение на указа отъ 10/22Маия 1815 год.

Това забравяние на обѣщаното отъ страна на краля прѣдизвика прѣзъ първитѣ години слѣдъ 1815 още единъ миренъ протестъ на всѣкадѣ изъ държавата и отъ много мѣста се испращахж до краля прошения, въ които му се припомнюваше за обѣщаното отъ него и се искаше испълнението му. Това бѣ направено дори отъ страна на новоприсъединенитѣ провинции Келнъ, Требиръ и други прирейнски земи, които въ врѣмето на французската хегемония бѣхж надарени съ колко-годѣ либерални учреждения. Акуисгранъ даже се отнесе до федералния съвѣтъ да иска испълнението на 13 членъ отъ договора за федерацния. А една обиколка на краля въ прирейнскитѣ провинции, станжла въ 1817, послужи на жителитѣ отъ тия провинции за удобенъ случай да изразжтъ своето съжаление и неудоволствие, което чувствувахж за неиспълнението на кралскитѣ обѣщания за констититуция. Закъсняванието, съмнѣнията и отлаганията на краля, когото болшинството и отъ либералната партия хвалѣше като монархъ съ високи и благородни чувства и който за единственна цѣль на царуванието си ималъ благоденствието на своя народъ не произлизахж отъ абсолютически тиранически наклонности, но отъ общото състояние около него, на което той не бѣше господарь и което създавахж отъ една страна работитѣ въ самата Прусия и въ Германия, а отъ друга страна общата Европейска политика по онова врѣме. Първъ министръ въ Прусия още бѣше князь Хардембергъ, наслѣдникътъ на Щаина. Тоя человѣкъ слѣдваше наистина въ управлението духа и системата отъ управлението на знаменития свой прѣдшественникъ, но той не бѣше человѣкъ съ силна инициатива и смѣла рѣшитеаность: а като не принадлѣжеше опрѣдѣлено на политическитѣ въ Прусия и управлението й партии, които се борѣхж помежду си, немарливо се колебаеше между тѣхъ. Въ либералнитѣ съвѣти на краля отличаваше се тогава знаменитий Вилхелмъ Хумболдъ, който се считаше въ върховния (държавния) съвѣтъ за водитель на опозицията противъ Хардемберга и бждящъ неговъ на-

слѣдникъ. Обаче именно въ врѣмето когато се считаше налѣжаще замѣстванието отъ Хумболда на Хардемберга, тоя последний съ голѣмо искуство сполучи да отстрани тоя человѣкъ отъ Берлинъ като го испрати за посланникъ въ Лондонъ (1818), сжщеврѣменно се приближи къмъ партията на либералитѣ и даже обяви на федералния съвѣтъ въ Франкфуртъ, че даванието на конституция е налѣжаще и оправдалъ (мотивиралъ) отлаганието до сега. Но либералитѣ, отъ които най-знаменититѣ се намирахж между ония, които непосрѣдственно окржжавахж краля и влияехж на неговитѣ рѣшения, постоянно срѣщахж съпротивления отъ послѣдователитѣ на реакцията, които се трудѣхж да отклонжтъ краля отъ всѣка либерална политика и ставахж причина да нарушава той кралското си обѣщание. Всичкитѣ дѣйствия на либералитѣ се характеризирахж отъ тая партия като революционни по сжщество и разрушителни, свързани съ дѣйствията и цѣлитѣ на тайнитѣ дружества, на които имената на всѣкадѣ по Европа се прѣдставлявахж като страшилище на монарситѣ и съставлявахж най-силното оржжие на Метерниховата политика, която враждебно дѣйствуваше задъ реакционеритѣ на всѣкадѣ.

Добродѣтелний съюзъ и политиката на реакцията. — Въ Германия и Прусия нѣмаше тайни дружества, каквито бѣхж дружествата на Карбонаритѣ въ Италия (и въ Франция отъ 1823), но въ Прусия имаше едно дружество или съюзъ, който имаше голѣми заслуги по възражданието на тая държава, нареченъ *добродѣтеленъ съюзъ* (Tugendbund). Тоя съюзъ, основанъ въ 1807, сирѣчь прѣзъ врѣмето на послѣдното унижение и прѣзрѣние на Прусия, имаше наистина характеръ нравственъ и наученъ, но обстоятелствата бѣхж му дали политическо качество и така той сериозно бѣше повлиялъ на политиката, а още и на самата военна реорганизация на Прусия, която реорганизация бѣ начен͏жта въ 1808 — 1810. По тая причина бѣ породилъ съмнѣние у Наполеона и расту͏ренъ въ 1806 явнично чрѣзъ кралский указъ, но въ дѣйствителность той сжществуваше въ видъ на тайно дружество и имаше за свои членове най-знаменититѣ хора отъ Прусия, не само учени и списатели, но и военни и граждански лица и бѣ способствувало за проявяване на ентусиазма за народна свобода въ годината 1813. Противъ това дружество прочее и съставляющитѣ го хора бѣхж обърнжти нападенията

отъ страна на реакционеритѣ. Единъ отъ реакционеритѣ придворни съвѣтници, Шмалцъ (Schmalz), обнародва въ 1815 една брошура, въ която приписваше на това дружество революционни начала, особенно пъкъ оспоряваше заслугитѣ му въ борбата отъ 1813 и поддържаше, че голѣмото възбуждение прѣзъ оная година на Прусския народъ не е било отъ национално съзнание и ентусиазмъ произтекающъ отъ чувство на национална свобода, а е било плодъ отъ съзнавание на гражданина обязанностьта, повиновението и прѣданностьта къмъ гласа на краля. Противъ тия възгледи на Шмалца, които повече распространяваше въ държавата реакционний печатъ, появи се цѣла буря отъ протести и опровержения отъ всѣкадѣ и хора най знаменити, като прочутий историкъ Нибуръ (Nibur) и богословътъ Шлайермахеръ (Schleiermacher) силно възстанжхж противъ тия изопачавания духа на истината. Обаче кральтъ не само запрѣти по нататашното пубично разискване на тоя въпросъ, но исказа и своето одобрение за брушурата на Шмалца чрѣзъ даване на послѣдния орденъ. Това поведение на краля не само не охлади ревностьта на либералитѣ, но още повече іж увеличи и уякчи въ борбата противъ реакцията. Въ тая борба зимаше участие съ голѣма живость отъ чувства и съ младенческа сила особенно Академическата младежь. Говорихме по-прѣди колко силно тая младежь, организирана нравственно чрѣзъ гимнастическитѣ дружества и студентческитѣ съюзи, влияеше върху развитието на националния животъ въ Германия и какво нравственно измѣнение прѣтърпѣ особенно студентческий животъ на Академическитѣ граждани. Политический характеръ въ това измѣнение на живота отъ начало съвършенно нѣмаше; но страстьта, която обладаваше всички въ борбата имъ за повдигание на напионалния животъ въ нѣмската младежь, въ свързка съ силата, чувствителностьта и смѣлостьта на младенческата възрасть, упжти на всѣкадѣ университетската младежь да направи демонстрации безопасни наистина, но поради несвоеврѣменностьта имъ давахж нови оржжия на враговетѣ на либералнитѣ идеи.

Празникътъ въ Вартбургъ. — Тридесетгодишнината, която се испълняваше на 6/18 Октом. 1817 отъ деня, въ който Лютеръ бѣше хвърлилъ въ огъня папската анатема и каноническото право на папската църква, послужи за поводъ и удобно врѣме на новооснованитѣ съюзи отъ

разнитѣ нѣмски университети да се съберѫтъ чрѣзъ прѣдставители въ Вартбургъ, въ прочутата крѣпость, дѣто Лютеръ, бѣгайки отъ издаденото противъ него проскрибиране (рѣшение), се крилъ прѣзъ цѣли години и работѣлъ върху дѣлото за вѣроисповѣдната реформация, и да празднуватъ тройния праздникъ на *реформацията* и на свързаната съ нея свобода на нѣмската нация, на побѣдата при Лайпцигъ отъ 1813 и на първия пангермански съборъ отъ студентческитѣ дружества. Общинскитѣ власти отъ града Айзенахъ и нѣкои професори (естествоиспитательтъ Oken, философътъ Fries и лѣкарьтъ Kieser) отъ университета въ Иена, градъ принадлежащъ, както и Айзенахъ, на великото херцогство Саксъ-Веймаръ, зехѫ участие въ праздника. Празднуванието се почнѫ съ единъ умилителенъ обрядъ, който имаше характеръ сѫществено религиозенъ, произнесохѫ се рѣчи, съставени съ голѣма сериозность и нравственна възвишенность, но безъ политический характеръ, а само отдѣлни гласове отъ студенти се чули за осуететенитѣ хубави надѣжди на нѣмския народъ и за нарушение на владѣтелската дума *отъ единъ само нѣмский владѣтель* (Прусский краль) и за довѣрието и надѣждитѣ, които се възлагахѫ въ бѫдѫще на нѣмския народъ. Но всички тия политически подсказвания не се одобрили отъ присѫтствующитѣ професори. Бѣше се свършило вече праздненството, което за единственно практическо послѣдствие имà рѣшението за образувание едно пангерманско дружество или студентческий съюзъ, когато при мръкване съгледалъ се на единъ ридъ (хълмъ) срѣщу Вартбургъ че горѣлъ единъ голѣмъ огънь. „Октомврийский огънь“ за въспоминание битката при Лайпцигъ. Тогава, за удивление на всички, пристѫпилъ Массманъ, студентъ отъ Берлинъ, и по подражание нѣкакъ на Лютера хвърлилъ въ огъня нѣколко книги отъ реакционери списатели, като историята на Коцебу (вижъ по-долу), споменѫтата по-горѣ брошура на Шмалца, сѫщо споменѫтото по-прѣди съчинение на Халлера (в. стр. 274) и други нѣкои книги, още и устава на Прусската жандармерия, всичко двадесеть и осъмь книги, и други нѣкои нѣща, които символически прѣдставлявали реакцията, като тояга отъ Австрийский подофицеръ и поясъ отъ Прусский гвардейский войникъ. Студентътъ, който хвърлилъ тия нѣща въ огъня бѣше характеризиралъ това като исказвание силна омраза противъ всички „жалки и лукави човѣчета“

въ отечеството. Тая случка въ друга епоха би заминжла съвсѣмъ незабѣлѣжена, поне въ висшата политика. Но именно лошото състояние на кое и да е управление, ако ще би и на цѣлия Европейский концертъ, се показва, когато такива малки демонстрации се квалифициратъ като голѣмъ политический скандалъ. И тая студентческа демонстрация отъ Вартбургъ възбуди и смути всичкитѣ политически кржгове въ Европа. Най-напредъ значението на тая случка биде прѣдставено въ прѣувеличенъ видъ като демонстрация станжла отъ всички участници въ праздненството. между които имаше и професори; послѣ бѣ се казало, че въ огъня били хвърлени прѣписитѣ отъ протоколитѣ на Виенския конгресъ и отъ договора на свещенния съюзъ. Тия разгласявания бѣхж раздразнили и изострили не само реакционеритѣ, но и хора умѣрени, либерали и просвѣтени, като Нибуръ и Щаинъ. Много по-голѣмъ, разумѣва се, бѣше дѣствителний или прѣструваний гнѣвъ въ политическитѣ кржгове на реакционеритѣ.

Австрийскитѣ и Меттерниховитѣ кржгове не очуди толкова станжлата противъ реакцията демонстрация чрѣзъ изгарянието на книгитѣ, колкото самий Вартбурский праздникъ, който носѣше характеръ сѣверонѣмский, протестанский и Прусский, и който въ сѣверна Германия и въ протестантска Прусия прѣдставляваше желанията и идеитѣ на цѣла Германия Но нуждно бѣше тѣ да се прѣсторжтъ че се смущаватъ и сърджтъ повече за либералния характеръ на праздненството и за обидата противъ реакционеритѣ, за да могжтъ така по добрѣ да експлоатиратъ случката, като иматъ за съюзници всичкитѣ реакционери, даже и ония въ Прусия, между които произведений шумъ бѣше голѣмъ. Прусский Държавенъ съвѣтникъ и управляющъ Прусското министерство на полицията von Kamptz, дѣлото на когото, сирѣчъ законътъ за полицейската стража (жандармерията) бѣше хвърленъ въ огъня, поискалъ чрѣзъ едно нахално писмо удовлетворение отъ великия Саксъ — Веймарский херцогъ противъ „сбирщината отъ подивѣли професори и заблудени студенти“ и противъ критикуванието чрѣзъ плюение и огънь отъ „полудѣли и изумѣли хора“. Първий Прусский министръ Хардембергъ и Австрийский въ Берлинъ посланникъ графъ Зичи (Zichy) отишли сами въ Веймаръ и Иена, ужъ за да изслѣдватъ на мѣстото „извършеното прѣстжплѣние“, а въ сжщность съ цѣль да увеличжтъ значението на случката

прѣдъ Европа. А отъ Петербургъ и Парижъ били испратени циркулярни ноти, съ които се искало да се земжтъ строги мѣрки. Така четири велики сили прѣдприехж походъ противъ една шепа студенти и противъ невинния, но свободолюбивъ Веймарский херцогъ, който не можейки да стори друго за удовлетворение на *обидената Европа*, унищожи свободата на печата чрѣзъ една строга цензура, забрани всѣко събиране въ бждуще въ Иена отъ студентчески дружества, или както тогава почнахж на подигравка да ги наричатъ студентчески *хора* (танцувания), издаде строги заповѣди противъ вѣстниците и заповѣда да се почне слѣдствие противъ професорите които участвувахж въ празденството, като вършеше всичко, разумѣва се противъ волята и убѣжденията си. Прусский краль и той силно негодуваше за това що ставаше въ Вартбургъ; и това бѣше достатъчно да заличи въ него всѣка идея за даване конституция. Но слѣдъ малко станж и друга случка, която го направи още по-силно да възнегодува. Слѣдъ обиколката на краля въ 1817 въ по прирейнскитѣ провинции, за която говорихме, такъва обиколка прѣдприе и първий министръ Харденбергъ, който позволилъ на жителитѣ да му съобщаватъ всичко каквото тѣ считатъ за недобро въ управлението на провинцитѣ Възползуванъ отъ тоя сгоденъ случай, единъ отъ водителитѣ на либералитѣ въ Прусия, споменжтий много пжти отъ насъ знаменитъ редакторъ на „*Реинския Меркуръ*“ (Reinischer Mercur) Герри, като прѣдводитель на една нарочна депутация, състояща отъ осъмнадесеть члена, подалъ на Харденберга едно прошение подписано отъ хиляди граждани. Министрътъ приелъ благосклонно прошението, както и книжката, въ която Герри бѣ обнародвалъ прошението и се излагаше ласкавий приемъ на депутацията отъ него (министра). Обаче въ Берлинъ тая книжка произведе голѣмо незадоволство. Тогавашний наслѣдникъ принцъ Фридрихъ Вилхемъ повърнжлъ испратения му екземпляръ, като го придружилъ и съ едно писмо съ неприятно съдържание. И Хардембергъ, който именно въ това врѣме, слѣдъ испращанието на Хумболда въ Англия, бѣше се приближилъ нѣкакъ къмъ либералитѣ и бѣ направилъ на федералния съвѣтъ на 26/7 Февруария 1818 знаменитото съобщение за конституцията, чрѣзъ което отъ една страна се оправдаваше дотогавашното отлагание, а отъ друга се възвѣстяваше осветяването на тая конституция въ

бѫдѫще, биде смъренъ за това отъ краля. На 9/21 Марта се обнародва единъ кралский указъ, който опровергаваше направеното отъ министра съобщение и казваше, че кральтъ си запазва правото самъ да опрѣдѣли врѣмето за даване на конституцията.

Конгресътъ въ Акуисгранъ отъ 1818. — Подиръ нѣколко мѣсеца събра се въ Акуисгранъ и конгресътъ (9/21 Ноем. 1818) отъ владѣтелитѣ и министритѣ имъ, който имаше да се занимае главно съ въпроса за испразднувание на французската територия отъ окупационната войска, както вече расказахме въ историята на Франция. И не само, както казахме, това испразднувание се рѣши, но и французский краль биде поканенъ да зима участие за напрѣдъ въ свижданията, които ще ставатъ, и въ конгреситѣ на съюзнитѣ владѣтели. Въ прокламацията отъ 3/15 Ноемврия силитѣ обявявахѫ на Европа, че влизанието на Франция въ тѣхния съюзъ билъ вѣнецътъ на дѣлото на мира и испълнение на политическата имъ система. Въ сѫщото врѣме обаче се възобнови и четворний съюзъ и се зема рѣшение, щото участвующитѣ въ него сили въ случай на избухвание каквато и да е революция въ Франция да се намѣсѭтъ военно въ тая държава. Сѫщеврѣменно зема се рѣшение и за бѫдѫщитѣ конгреси да се свикватъ колкото пѫти интересътъ на една отъ петьтѣхъ сили би изискалъ това или когато друга нѣкоя държава поиска общата помощь на всичкитѣ сили. Отъ срѣщанието въ Акуисгранъ на владѣтелитѣ Меттернихъ се въсползува да направи прѣдметъ за разискване отъ Европа случкитѣ въ Вартбургъ и въ прирейнска Прусия, за да стане той по тоя начинъ господарь на положението и съвѣтникъ на владѣтелитѣ. Това жалостно събитие показа още веднъжъ каква сила и влияние би могълъ да има върху общата Европейска политика человѣкъ, като Меттернихъ, поради опасното и лошото състояние, въ което се намирахѫ Европейскитѣ работи, не отъ гледището на международната политика, а отъ гледището на вѫтрѣшнитѣ борби за управление и политически системи на правителствата и на народитѣ. Императоръ Александръ, като че бѣ забравилъ поведението къмъ него на Меттерниха прѣзъ годинитѣ 1814—15 и прѣзрѣнието, съ което удостояваше тогава тоя политический мѫжъ, виждаше се че имаше пълно довѣрие въ политиката на Меттерниха. Послѣдний вдѫхваше по-голѣмо довѣрие на Прусския краль, и именно

отъ това довѣрие се възползува тогава за да убѣди тоя владѣтель, че даванието на каквато и да е конституция, свързана съ народно прѣдставителство, било равнозначуще съ распаданието на държавата, и че само провинциялнитѣ съвѣти, то-есть съсловнитѣ прѣдставителства (не народнитѣ) били достатъчни за нуждитѣ на държавата, и че най-много кральтъ би могълъ да свика нѣкое централно прѣдставителство, избирано отъ членоветѣ на провинциялнитѣ съвѣти, отъ всѣкий съвѣтъ по трима души и то просто за да работятъ заедно съ правителството за изработвание на бюджета и законопроекти. Въ други особенни изложения Австрийскитѣ министри горѣщо прѣпоръчвахѫ силни мѣрки противъ университетитѣ, гимнастическитѣ дружества и публицистиката. „Проповѣдницитѣ на нови идеи и разрушителнитѣ елементи, казвахѫ тия изложения, нѣмали вече никаква надѣжда отъ сегашното поколение, но именно затова тѣ съ по-голѣма ревность работѣли, за да въспитатъ учащата се младежь спорeдъ нравственностьта на своитѣ революционни начала и теории, като употрѣбявали за това като сгодни практически срѣдства университетитѣ, студентческитѣ съюзи и гимнастическитѣ дружества“; затова горѣщо прѣпоръчвахѫ отъ една страна надзоръ върху университетитѣ и върху живота на студентитѣ, а отъ друга страна съвършенното унищожение на гимнастическитѣ дружества. Изобщо Австрийската политика въ нѣмскитѣ университети, въ студентческитѣ съюзи и въ гимнастическитѣ дружества не съглеждаше нищо друго освѣнь прогресивната сила на новата протестантска и сѣверна Германия и скритата въ нея опасность за Австрийското въ Германия владичество; а именно отъ това тя се боеше. По обикновенната си метода, тя криеше тия подбудители на собственната ѝ политика и лъжливо прѣдставляваше, че се грижела ужъ само за общеевропейскитѣ интереси и за тѣхъ се била страхувала най-много. Но по злощастие за поддържание на лъжливитѣ и въобще измамливи теории на тая политика настанахѫ събития, които въздигнахѫ политиката и нравственния престижъ на Метерниха у монарситѣ на великитѣ Европейски сили.

Епизодътъ Стурдза. Пангерманский съборъ на студентитѣ отъ нѣмскитѣ университети въ Иена. — Императоръ Александръ, комуто Метернихъ въ всѣко национално или народно движение въ Европа показваше тайния, опасния и

подземния пърстъ на револоцията, за да може така да владѣе напълно на духа на многочувствителния монархъ и да го упжтва по стжпкитѣ на Австрийската политика. силно възмутенъ отъ приключенията въ Вартбургъ, бѣше възложилъ на нахождающия се на руска служба при Каподистрия Александръ Сгурдза да състави едно изложение върху академическата младежь въ Германия и върху общото състояние на духовния животъ въ тая държава. Когато Александръ Стурдза, който бѣ съчинилъ мемоара за освобождението на Гърцитѣ по врѣмето на Виенския конгресъ (в. стр. 164), състави знаметия свой „Мемоаръ върху настоящего състояние на Германия“ (Memoire sur l'état actuel de l'Allemagne) съюзътъ на нѣмскитѣ студенти бѣ зелъ ясенъ политический характеръ. Прѣзъ годината 1817 въ малкия университетский градъ отъ великото херцогство Хесенъ Дармщатъ Гисенъ (Giessen) бѣше се съставилъ особенъ клонъ отъ съюза, който клонъ имаше за цѣль да работи за прокарване изработеня отъ Фоллена (Follen) проектъ за *нѣмска конституция*, споредъ който нѣмскитѣ владѣтели се считахж просто като първи изборни служители на държавата и се опрѣдѣляше че надъ прѣдставителнитѣ камари (Landtag) на особеннитѣ нѣмски държави ще има единъ общъ нѣмский парламентъ (Reichstag; за тия названия в. ст. 118—120) отъ Въведението) и тоя парламентъ трѣбаше да избира краля на цѣла Германия. Прѣзъ 1817—18 съединението и взаимностьта (солидарностьта) на студентческитѣ съюзи отъ разнитѣ нѣмски университети бѣхж станжли по-голѣми и по-яки. И въ сжщото врѣме, когато владѣтелитѣ на великитѣ Европейски сили се събирахѫ въ Акуисгранъ, за да размислжтъ за Европейскитѣ работи, въ Иена се събирахж прѣдставители отъ осъмнадесеть нѣмски университети, за да размислжть върху проекта за съединение на студентческитѣ дружества отъ разнитѣ университети и върху вжтрѣшната организация на тия дружества, както и за изработвание на една обща программа. Въ това събрание за основни начала на всичкитѣ дружества се приехж *единството, свободата и равенството* на всичкитѣ тѣхни членове помежду имъ, още *християнството и нѣмското въспитание*, развитие и упражнение на всѣка духовна и тѣлесна сила за точно испълнение на обязаноститѣ къмъ общото нѣмско отечество. Биде прието още рѣшение, щото редовни събрания на

пратеницитѣ отъ страна на студентитѣ отъ всичкитѣ университети да ставатъ всѣка година въ нѣкой опрѣдѣленъ университетский градъ и да траѭтъ три дни, за да може така даваното отъ страна на членоветѣ на дружествата взаимно гостоприемство едни на други да свързва нравственнитѣ свръзки, които свързвахѫ въ братско единство и съгласие всичкитѣ млади академически граждани като чада на общата майка и отечество, великата Германия. Като се опрѣдѣляше така висшата и най-главната цѣль на съединението на всичкитѣ студентчески дружества и се установи общата программа, на мѣстнитѣ дружества се оставаше пълна свобода и автономия относително вътрѣшната имъ организация, стигаше да не бѫде тя противна на назначението, духа и характера на цѣлия съюзъ, на основнитѣ начала и на уставитѣ за организацията имъ. Мѣстнитѣ дружества се дѣлѣхѫ на *десетини*, тоесть на групи отъ десеть члена, които си имахѫ особенъ прѣдсѣдатель, който се избираше всѣкий мѣсецъ, а общий прѣдсѣдатель на всичкитѣ десетини се избираше за шесть мѣсеца. Лозунгътъ на всичкитѣ дружества и на всичкитѣ членове бѣше *честь*, *свобода*, отечество, а Лайпцигското дружество най напрѣдъ туряше думата *Богъ*.

А за да се искаже въ всички и дълбокий благочестивъ религиозенъ характеръ на съюзитѣ, членоветѣ на дружествата се задължавахѫ всѣка година всички заедно да приематъ светото причастие (да се причащаватъ). Така благородната и просвѣтена младежь свързваше дълбокото религиозно чувство съ божественното уважение къмъ истинското отечестволюбие и чувството което го распалва въ политическото величие на отечеството. И когато откриванието на събранията ставаше съ пѣсеньта: „когато бѫдемъ съединени въ удобното врѣме“ (Sind wir vereint zur guten Stunde), всички наредби, тържества и актове имахѫ дълбокъ нравственъ характеръ, който на младенческата веселость и сила прибавяше едно сериозно и мѫжественно чувство. А при всичкитѣ политически агитации на казания клонъ отъ Гисенъ общий характеръ на дружествата не бѣше политический, слѣдъ като Иенский съборъ бѣ отхвърлилъ направеното въ него прѣдложение да се обнародва нѣкое политическо вѣрую на дружеството. А като нѣмаше политический характеръ нѣмаше и революционенъ. Но каква законна критика, каква правда или каква милость можеше да

намѣри у реакционеритѣ едно дружество отъ студенти, отъ което единъ единственъ клонъ само бѣше изявилъ политически тенденции? Разумѣва се че и Стурдза, който гледаше и испитваше прѣзъ очилата на реакционнитѣ критики, мисли и страсти работитѣ по състоянието на Германия, бѣше характеризиралъ движението на нѣмската младежь като политическо и даже като революционно. Мемоарътъ на Стурдза биде прѣдставенъ на императора и на неговитѣ съюзници, а на Меттерниха той станжлъ извѣстенъ въ врѣмето на конгреса въ Акуисгранъ, когато отъ една страна отъ Полша пристигахж извѣстия не твърдѣ успокоителни, отъ Франция се съобщаваше побѣдата на либералитѣ и влизанието въ камарата на Бенжаменъ Констана, Лафита и Мануила (в. стр. 249), а отъ друга страна въ Белгия се откриваше съзаклятие, което имаше за цѣль призаминаванието отъ тамъ на императора Александра да го принуди да признае Наполеона II за французский императоръ. При такива обстоятелства мемоарътъ на Стурдза, който се обнародва на разни Европейски язици и за най-лоша страна отъ състоянието на Германия прѣдставляваше народното образование и особенно съ мрачни краски описваше организацията на университетитѣ, демагогическитѣ тенденции на професоритѣ и бунтовническитѣ наклонности на студентческитѣ дружества, направи наистина дълбоко впечатление въ крѫговетѣ на реакционеритѣ, но възбуди и голѣмо негодувание у академическата младежь. Двама студенти отъ Иенския университетъ, графоветѣ Бохходцъ (Bochholz) и Келеръ (Keller) обявихж на Стурдза дуелъ, но той, като избѣгалъ тогава отъ Веймаръ въ Дрезденъ, оттукъ обявилъ, че мемоара си билъ написалъ по заповѣдь на императора Александра и затова не билъ длъженъ да дава удовлетворение на когото и да било, който се считалъ за обиденъ. Това извинение обявителитѣ на дуела счели за достатъчно удовлетворение, и обявили съ една остроумна насмѣшка, че Стурдза мислѣлъ, пишелъ и работѣлъ като проста машина, която се върти отъ другиго, та не можелъ да даде друго удовлетворение. Такъво комическо рѣшение, колкото се отнасяше до отговорностьта и наказанието на писателя, получи епизодътъ Стурдза. Обаче сѫщеврѣменно друго едно приключение което до нѣкадѣ имаше трагический характеръ, спомогнж за възтържествуванието на Меттерниха.

Епизодътъ Коцебу. — Поетътъ и списательтъ Августъ Коцебу родомъ отъ Веймаръ, дѣто се е родилъ на 1767, и който още отъ млади години бѣше влѣзълъ на русска служба и бѣ занимавалъ сериозни длъжности, но слѣдъ нѣкои перипетии (1800) бѣше осжденъ на заточение въ Сибиръ, подиръ четиримѣсечно тамъ живѣяние е билъ помилванъ отъ императора. Подиръ нѣколко години слѣдъ завърщанието му той бѣ назначенъ имперский съвѣтникъ (1813). Оттогава въ това си качество той обикаляше разни нѣмски страни за да праща за тѣхъ на императора изложения върху състоянието на рабститѣ въ Германия. За сѣдалище или мѣсто за прѣбиване Коцебу бѣше си избралъ своята родина Веймаръ. Тукъ той издаваше и „Седмиченъ политический вѣстникъ“, чрѣзъ който силно нападаше либералнитѣ идеи и прѣдставляваше на правителствата за съмнителенъ всѣкий либералъ и отечестволюбецъ человѣкъ и подиграваше мнозина отъ най-сериознитѣ хора; по тая причина той бѣ станжлъ прѣдметъ на враждебность и омраза между всичкитѣ либерални кржгове, като се считалъ за нихъ прѣдатель на отечеството си зарадъ русското злато. Случайно едно отъ неговитѣ изложения (рапорти), които испращалъ въ Петербургъ, попаднжло въ ржцѣтѣ на Иенския професоръ Луденъ (Luden) и се обнародва въ издавания отъ тоя професоръ журналъ „Немезида“. който бѣше единъ отъ най-сериознитѣ публицистически органи на либералитѣ. Обнародваното изложение поради многото въ него порицания, обвинения и горчиви насмѣшки противъ нѣмската младежь бѣ повдигнжло силно негодувание между либералитѣ, а най-вече между студентитѣ, между които чувството отъ гнѣвъ и негодуванпе бѣше най-живо за обнародванитѣ отъ Стурдза нѣща. И когато Стурдза повдигнж тжжба противъ Лудена, Русского правителство испрати въ Веймаръ една остра нота, чрѣзъ която се порицаваше низостьта на печата. Тогава Прусецътъ студентъ Карлъ Сандъ (Sand), младъ, както се говори, съ буенъ характеръ и ограниченъ духъ, но благъ, благороденъ и отъ участницитѣ въ Вартбургския университетъ, въ своя буенъ религиозенъ и политический ентусиазмъ или фанатизмъ билъ обзетъ отъ идеята, че той билъ дълженъ да избави отечеството си отъ прѣдателя. Като принадлежелъ къмъ клона отъ съюза, който клонъ се наричалъ „на абсолютиститѣ“, заклелъ се че ще си отмъсти противъ съставителя на изложението и отишълъ въ

Баденския градъ Манхаимъ, дѣто въ това врѣме Коцебу бѣше се прѣмѣстилъ да живѣе. Тамъ той отишълъ да направи посѣщение на послѣдния (на 10/23 Марта 1819) и слѣдъ обичното поздравление заболъ два пжти ножа си въ гждитѣ му, като извикалъ: На! прѣдателю на отечеството!“ и го убилъ. Той се опиталъ тутакси слѣдъ убийството да се самоубие съ сжщия ножъ, но, като не сполучилъ, излѣзълъ на улицата и викалъ: „Да живѣе моето нѣмско отечество“, слѣдъ което колѣничилъ и пакъ се уболъ и казалъ: „благодарж ти, Боже, за тая побѣда“. Тогава билъ уловенъ отъ жандармитѣ и отведенъ раненъ въ болницата, а послѣ въ тъмницата. Като се исцѣрилъ отъ ранитѣ билъ подложенъ на строго изслѣдване съ надѣжда да се открие нѣкое по-широко тайно съзаклятие. Но като не се открилъ никой съучастникъ, защото и не е имало такъвъ, Сандъ биде осжденъ на смърть и обезглавенъ на 8/20 Майя 1820.

Прѣслѣдванията противъ либералитѣ. Карлсбадската конференция и нейнитѣ рѣшения. — Три мѣсеца подиръ убийството на Коцебу (на 19/1 Юлия 1819) послѣдва въ Швалбахъ едно опитване за убийство противъ прѣдсѣдателя на правителството отъ графството Насау, Иббелъ (Ibbel), голѣмъ привърженникъ на реакцията въ това графство. Обаче Иббелъ нищо не пострада отъ покушението, а убийцата по име Карлъ Ленингъ (Löhning) се самоуби тутакси. Тия двѣ приключения силно повдигнжхж гнѣва и негодуванието на реакционеритѣ по всѣкадѣ и дадохж поводъ и причина за немилостиви прѣслѣдвания, толкова по-силни, колкото мнозина отъ либералитѣ осждахж наистина убийството, но похваляваха побудителнитѣ причини за дѣянието и исказвахж голѣма симпатия къмъ убийцитѣ. Произвели се бѣхж много слѣдствия съ голѣми мжчения. Знаменитий професоръ на богословието въ Берлинъ De Wette биде уволненъ, защото билъ испратилъ утѣшително писмо на майката на Сандъ. Ржкописитѣ на отечеството любеца историкъ Arndt, който прѣди малко бѣ назначенъ за професоръ въ Бонския университетъ, както и на други двама знаменити професори, на братята Велкеръ (Welcker), били конфискувани, силний отечестволюбецъ Фридрихъ Янъ, извѣстний ни „баща на гимнастиката“, билъ арестуванъ просто, защото сравнилъ Санда съ убийцитѣ на Цезара; сжщо и споменжтий по-горѣ Фолленъ, който бѣ изработилъ проекта за политическа

за конституция за Германия споредъ идеитѣ на студентитѣ отъ дружеството въ Гисенъ. Дори знаменитий Герри е билъ прѣслѣдванъ, просто защото казалъ, че цѣла Германия не одобрявала дѣянието на Санда, но хвалѣла побудителнитѣ причини за него; той едва се избавилъ съ избѣгване въ Страсбургъ. Църковнитѣ проповѣди (рѣчи) на знаменития богословъ Шлайер махеръ се подлагали на строго полицейско наблюдение, забранило се напечатването на отправенитѣ къмъ нѣмския народъ „слова“ на Фихте, и хора като Хардембергъ били счетени за съмнителни поради политическитѣ имъ убѣждения и въ самия Берлинъ била учредена слѣдственна коммисия за изслѣдване на съмнителнитѣ лица.

И не само въ Прусия и въ Саксъ-Веймаръ, но и на всѣкадѣ въ нѣмскитѣ държави ставахѫ такива прѣслѣдвания противъ либералитѣ. Всички тия нѣща никого не радвахѫ толкова, колкото Меттерниха и хората около него Самия Меттернихъ малко го бѣше грижа за профессори и студенти, на които думитѣ и дѣлата му служехѫ просто като прѣдлогъ за политическата му дѣятелность. Главната негова грижа бѣше да напада правителствата на малкитѣ държави, които чрѣзъ даване конституция ставахѫ популярни между своитѣ подданници и тая популярность тѣ употрѣбявахѫ като отбранителна сила противъ Австрия и Прусия, като ставахѫ въ федералния съвѣтъ опозиция противъ Меттерниховата политика съ повдигание отъ врѣме на врѣме въпроса за 13 членъ отъ договора за федерация. Сега произведеното въ Германия състояние на работитѣ вслѣдствие убийството на Коцебу и покушението противъ Иббелъ даваше му удобенъ случай да стѫпчи безъ милость всички, които се противѣхѫ на мощната му политика. Като се намиралъ въ Виена въ врѣмето, когато се извърши прѣстѫплението противъ Коцебу и като чулъ тука радостното въ всѣко отношение за него извѣстие, съ голѣма бързина и съ прѣструвано смущение издѣйствува отъ тамъ да се свика въ Карлсбадъ единъ извънреденъ съвѣтъ на министри отъ поглавнитѣ нѣмски правителства подъ негово прѣдсѣдателство. Прѣди да се събере тоя съвѣтъ, въсползуванъ отъ направеното отъ Прусския краль (който тогава се намираше въ Теплицъ) прѣдложение за свиждание, отиде при него, за да може чрѣзъ присѫтствието си при краля да направи Прусското правителство да слуша и приеме всич-

китѣ прѣдложения, които щѣше да направи въ Карлсбадъ. Той успѣлъ да получи отъ краля званично обѣщание, че Прусия никога не ще даде конституция съ прѣдставителна камара и която да прѣминува границитѣ на провинциялнитѣ прѣдставителства и една централна комисия, и двѣтѣ само съ съвѣщателенъ гласъ, както по-прѣди самъ Меттернихъ бѣше съвѣтвалъ на краля въ конгреса въ Акуисгранъ. Всичко това Меттернихъ сполучи съ съдѣйствието на нахождающия се при краля Прусский министръ на вънишнитѣ работи графъ Бернсторфъ (Bernstorf), привърженникъ на Меттерниховата политика. Въ Карлсбадскитѣ съвѣщания повдигнжтий отъ Вюртембергскитѣ прѣдставители въпросъ за 13 членъ отъ договора за федерация се рѣши споредъ исканието на Меттерниха, като се призна отъ всичкитѣ прѣдставители за основно начало, че никоя конституция на никоя нѣмска държава не трѣба да прѣминува границитѣ на *монархическия принципъ* и на договора за федерация. Еластичнитѣ опрѣдѣления на *монархическия принципъ* и на федералния договоръ бидохж истълкувани отъ Меттерниха споредъ духа на Австрийската политика. Слѣдъ това бидохж гласувани отъ съвѣта диктуванитѣ отъ Меттерниха мѣрки противъ нѣмскитѣ университети и противъ студентческитѣ и гимнастическитѣ дружества. Чрѣзъ тия рѣшения, както студентческитѣ, така и гимнастическитѣ дружества се растурихж съвършенно, а университетитѣ се турихж подъ надзора на особенни държавни чиновиици, наречени *надзиратели* или *попечители* (Curatoren), които упражнявахж строгъ надзоръ върху поведението и на професоритѣ и на студентитѣ. При това биде гласувана една строга цензура за всичкитѣ периодически списания (журнали), вѣстници и книги отъ величина по-малка отъ двадесеть печатни коли, така сжщо биде гласувано и рѣшение за съставяние една политическа слѣдственна комисия за цѣла Германия За сѣдалище на тая комисия биде опрѣдѣленъ градътъ Манхаимъ, а главната ѝ работа бѣше да изслѣдва дѣйствията на тайнитѣ дружества. Тия рѣшения на Карлсбадската конференция, за да иматъ сила за цѣла Германия, трѣбаше да се внесжтъ на одобрение на федералния съвѣтъ. Това одобрение Меттернихъ успѣ лесно да получи чрѣзъ описвание въ изложенията си съ черни краски дѣлата на Карбонарскитѣ дружества въ Италия и чрѣзъ твърдѣние, че тия дружества имали тѣсна свързка съ съзаклятни-

цитѣ въ Германия и че въ Пруссия чиновническото съсловие съдържало много революционни съзаклятници. Изложенията на Меттерниха постигнахж цѣльта си и Австрийский въ съвѣта прѣдставитель Вуолъ, прочутий послѣ министръ на вънпшнитѣ работи, лесно получи одобрението и утвърждението на всичкитѣ рѣшения, взети въ Карлсбадъ, защото бѣше станжло невъзможно всѣко възражение отъ страна на по-малкитѣ държави.

Виенската конференция отъ 1819 — 20. Прѣслѣдването на демагозитѣ. — Така Карлсбадскитѣ рѣшения, които получихж сила на законъ за цѣла Германия и бѣхж диктувани отъ Меттерниха, показахж, че нѣмската федерация и федеративний съвѣтъ, не сжществующъ почти когато се е касаело за общи положителни интереси на Германия, сжществувахж и дѣйствувахж като политически власти когато прѣдлежеше за туряние въ дѣйствие Меттерниховитѣ планове въ Германия. Това състояние на работитѣ, което осветяваше властьта на Австрия въ Германия, както отъ нравственно, така и отъ политическо гледище, накърняваше независимостьта особенно на срѣднитѣ и на по-малкитѣ нѣмски държави които се принуждавахж сега да търсятъ вънъ отъ Германия подпора противъ Австрийского владичество. Вюртембергский краль Вилхелмъ заминжлъ за Варшава, за да търси помощьта на роднината си императоръ Александра за Вюртембургското кралство. Самъ либералний колко-годѣ първъ Пурский министръ князь Хардембергъ, на когото положението и влиянието при краля Меттерниxъ постоянно подкопаваше посрѣдствомъ реакционера министръ Бернсторфъ, порицаваше русската политика, защото основавала Австрийско владичество въ Гермария. Тия противодѣйствувания противъ Меттерниха не закъснѣхж да докаратъ значителни колко-годѣ послѣдствия за Германия. Самъ императоръ Александръ, като се боелъ сега да не би въ ревностьта си за поддържание Меттерниха и съ свързания съ тая ревность тероръ прѣди революцията да прѣмине границитѣ, които се налагахж отъ политическитѣ интереси на Руссия, захванж малко помалко да наклонява капжнитѣ на русското влияние въ полза на по-малкитѣ държави. И въ Виенската конференция, която се събра на 13/25 Ноемврия 1819, малко слѣдъ свършванието на Карлсбадската и като за допълняване нѣкакъ дѣлото на тая послѣднята, прѣдставителитѣ на по-малкитѣ държави смѣмо излѣзли въ опозиция срѣщу Австрия. Но

Меттернихъ, като разбиралъ положението на работитѣ, показалъ голѣма умѣренность, за да си осигури сполуката, поне повърхно, въ въпроситѣ, които тая конференция имаше да рѣшава само теоретически. Чрѣзъ окончателния протоколъ отъ 15/27 Мая 1820 на тая конференция, утвърденъ на 8/20 Юлия въ сжщата година отъ федералния съвѣтъ, признаваше се равенството въ федерацията на правата на всичкитѣ държави и се изискваше общото съгласие на тия държави при гласуванието на органическитѣ закони за федерацията. Сжщо така признаваше се и пълната власть и независимость на всичкитѣ владѣтели отъ малкитѣ държави и, противъ изразеното отъ Меттерниха желание, да се признажтъ конституциитѣ на особеннитѣ държави несъгласни съ обязанноститѣ имъ като членове на федерацията и да се направжтъ въ тѣхъ измѣнения и допълнения указани отъ самата федерация, прие се рѣшение просто, че конституциитѣ не трѣба да накърняватъ суверениитѣ права на владѣтелитѣ и да прѣпятствуватъ за испълнението на федералнитѣ обязанности. При всичко че тия рѣшения, по теория поне, бѣхж противъ Австрия, но Меттернихъ, по исказанитѣ вече отъ насъ причини, не направилъ никакво възражение противъ тѣхъ, за да може да обяви, че чрѣзъ неговитѣ старания всички рѣшения били гласувани единогласно и като съобщи на своя господаръ края на конференцията на министритѣ, да може да каже, че тия министри отъ него поискали наставления за бждащата политика на тѣхнитѣ правителства и че всѣка дума, исказвана отъ Австрия, трѣба да става законъ за цѣла Германия.

Такъвъ край взе Виенската министерска конференция, която теоретически осигуряваше наистина правата на по-малкитѣ нѣмски държави, но отъ практическо гледище никакъ не прѣпятствуваше на прилаганието осветената отъ рѣшенията на Карлсбадската конференция Меттерниxова политика въ цѣла Германия. Самъ Меттернихъ съ една лукава прѣдвидливость бѣше увѣрилъ, че рѣшенията на Карлсбадската конференция щѣли да се турjжтъ въ дѣйствие именно послѣ Виенската конференция. И дѣйствително, по-малкитѣ държави, за да покажжтъ на дѣло суверенната си независимость, надпрѣварвахж се въ усърдието по дѣлата на прѣсловутата Манхаимска слѣдственна комисия и каквото не можеше да направи тя, вършехж го съ излишна ревность правителствата на нѣмскитѣ

държави. Така почнж се на всѣкадѣ въ Германия ужасно прѣслѣдване противъ всички, които се считахж за съмнителни поради политическитѣ си убѣждения. Това се наричаше „прѣслѣдване на демагозитѣ“. Сега безбройни множества млади сжщества пълнѣхж тъмницитѣ, просто защото сж пѣли народни пѣсни или защото носѣли черни или червени знакове отъ нѣкое дружество. А чрѣзъ нарушаванието неприкосновенностьта и тайната на писмата по чиста австрийска система мнозина, само и само защото въ своитѣ запечатани писма исказвали нѣкое чувство отъ симпатия къмъ Санда, се хвърляхж въ тъмницитѣ обвинявани като демагози и прѣслѣдвани като виновни въ политическо прѣстжпление, осждахж се на многогодишенъ тъмниченъ затворъ, а много пжти на окови за десеть години. При всичко това обаче голѣмата нѣмска слѣдственна комисия не бѣше открила нищо, което да заслужва прѣслѣдвание или даже просто внимание. При такива прѣслѣдвания и такъвъ терорь отъ страна на реакционеритѣ разбира се, че всѣка мисъль въ Прусия за конституция бѣше се забравила почти съвършенно. „Сега вече конституцията е невъзможна“ извикалъ Хардембергъ, когато чулъ за убийството на Коцебу. Всички либерални министри, единъ подиръ другъ, напуснжхж правителството прѣди или послѣ Виенската конференция, като оставихж полето свободно на реакционната партия. Първъ паднж либералний министръ на военнитѣ работи Боаянъ (v. Boyen), който толкова успѣшно бѣ работилъ за по-добра организация и стабилность на народната стража (Landwehr). Него послѣдвахж Бейме (Beyme) и министрътъ прѣди малко на правосждието Г. Хумболдъ, който бѣ паднжлъ въ немилость, защото рѣшенията на Карлсбадската конференция бѣше нарекълъ „антинационални и позорни“. Но умѣрений и либералний до нѣкадѣ първъ министръ Хардембергъ именно сега подиръ отдалечаванието на либералнитѣ му другари, отъ които нѣкои, както Г. Хумболдъ, бѣхж нетърпими за него, работѣше неуморно за даване конституция доста либерална. Обаче старанията на Хардемберга сега срѣщахж съпротивление отъ единъ новъ силенъ врагъ, прѣстолонаслѣдника Фридрихъ Вилхелмъ, който бѣше противъ всѣка либерална реформа въ управлението.

Философскитѣ теории за управление на Халлера. Рѣшението на конституционния въпросъ въ Прусия. — Принцъ Фердинандъ Вилхелмъ бѣше привърженникъ на философскитѣ по-

литически теории на Халлера, който противъ теорията на либералитѣ по цѣла Европа, че царуванието (владѣнието) е произведение просто на договоръ между народи и династията, който опрѣдѣля управлението, което е станжло чрѣзъ свободно съединение на гражданитѣ помежду имъ и слѣдователно зависи отъ волята на народа, учеше, че цѣлата държава е проста собственность на владѣтеля подарена му отъ Бога, и че държавата по политическия и нравственния смисълъ на тая дума е редътъ, който владѣтельтъ туря въ собственния свой имотъ. Споредъ теориитѣ на Халлера аристокрацията, която се е създала чрѣзъ заслугитѣ къмъ владѣтеля и чрѣзъ възнаграждението, което се дава отъ страна на владѣтеля срѣщу тия заслуги, трѣбва всѣкога да държи своята привилегия. А народътъ или по-добрѣ съсловието на проститѣ граждани може донѣкадѣ да участвува съвѣщателно въ размишленията и разискванията за даждията, но окончателното рѣшение зависи отъ абсолютната воля на владѣтеля. Дѣлението подданницитѣ на привилегировани и непривилегировани, споредъ теорията за това на Халлера, която не е почти никакъ далечъ отъ теорията на Брахманизма за человѣческо общество и управление, се основава на единъ по-високъ нравственъ строй на свѣта и на человѣческото общество; защото, както Богъ е създалъ человѣцитѣ споредъ разнитѣ степени на душевнитѣ добродѣтели и е прѣдопрѣдѣлилъ на всѣкиго различно назначение, така и въ многообразно раздѣления общественъ строй всѣкий членъ на обществото съразмѣрно съ своето обществено рождение трѣба да занимава особенно положение въ обществото. Споредъ това най доброто политическо и социялно дѣление и строй било дѣлението отъ срѣднитѣ вѣкове, което и въ настояще врѣме трѣбало да прѣтърпѣва колкото е възможно по-малки измѣнения и прѣустройства. Това политическо учение на Халлера, което, както видѣхме, тържественно осжди въ Вартбургъ нѣмската академическа младежь, имаше не само въ Германия, но и въ цѣла Европа много привърженници, и всички монархически партии, отъ умѣренитѣ консерватори до фанатицитѣ реакционери, кой по-малко и кой повече, изповѣдвахж такива начала. А Прусский прѣстолонаслѣдникъ Фридрихъ Вилхелмъ, прѣдаденъ съ ентусиазмъ на тия начала, силно се противѣше на всѣко по-либерално управление, и за това дяйствуваше за отхвърляние проекта за конституция, изра-

ботенъ отъ назначената за това комисия и сполучи (1821) да се състави една особенна комисия, на която дѣлата ржководѣше самъ принцътъ и по тоя начинъ спечели нова побѣда на реакционерната партия, на която силата сега бѣше голѣма въ Прусското правителство. Самъ Хардембергъ прѣдставляваше тукъ умѣрени и до нѣкадѣ либерални начала. Но и неговото влияние, особенно слѣдъ отхвърлянието на проекта за конституция, изработенъ отъ комисия назначена отъ него, бѣше много малко и положението му силно се бѣ расклатило отъ когато за допълнителенъ и неговъ намѣстникъ въ министерството бѣше назначенъ най-голѣмий реакционеръ Босъ (Boss). Неговата смърть подиръ малко (14/26 Ноем. 1822) запечати побѣдата на реакционерната партия и така се рѣши окончателно и въпросътъ за конституция въ духъ съвършенно реакционенъ и срѣдневѣковъ.

Чрѣзъ единъ кралский указъ отъ 23/5 Юлия 1823 възстнови се системата на провинциялнитѣ прѣдставителства, основана на дѣлението по съсловия (на благороднитѣ земревладѣлци, на всадницитѣ, на гражданитѣ и на земледѣлцитѣ). Тия прѣдставителства бѣхж чисто провинциялни и имахж право да разискватъ само за провинциялнитѣ работи и да гласуватъ съвѣщателно законитѣ относящи се до провинцията, като се събирахж всѣка третя година и това само когато би счело за нуждно правителството. Въ тия провинциялни прѣдставителства, които не се въведохж изведнъжъ и тутакси въ всичкитѣ провинции, а постепенно и по редъ, почти цѣлата сила се съсрѣдоточаваше въ аристокрацията, тъй като отъ 504 прѣдставители отъ една провинция 278 бѣхж отъ съсловието на благороднитѣ земревладѣлци, 182 отъ гражданитѣ и 124 отъ земледѣлцитѣ. Такъво бѣше подиръ много трудове и борби рѣшението на конституционния въпросъ и прилаганието на 13 членъ отъ федералната конституция въ кралство Прусия, и това рѣшение правителството счете, както по прѣди казахме, за испълнение даванитѣ толкова пжти отъ 1813 на нарѣда публични и тържественни обѣщания за отстжпване конституция. Единственната печалба отъ направената конституционна реформа въ управлението бѣше, и то безъ съмнѣние теоретическа, че както и да е повърхно поне станж едно начало, едно малка стжпка за ограничение на абсолютизма и за въвеждание прѣдставително управление. За камара, която дѣйствително да прѣдставлява цѣлата държава, да има законодална

власть и да контролира дѣлата на правителството не можеше нито дума да става. Но и дадената конституция, колкото и да бѣше лишена отъ всѣкакво сериозно значение, ако бѣше за което и да е друго господарство, имаше всѣкога значение въ Прусия, дѣто, въпреки всички политически противодѣйствия, имаше сериозни елементи за прогресъ и развитие въ други духовни елементи. Затова въпрѣки политическото противодѣйствие и лошото положение, организацията на цѣлата Пруска държава се развиваше здраво и оживленно, и съставляваше истинский центъръ на жива дѣятелность и духовно развитие за цѣла Германия. Тая живителна и прогресивна сила на нѣмската държава имаше съвсѣмъ особенно значение и важность за историята на Германия и на Европа въ това врѣме, когато отъ другитѣ държави и народи Франция, едва излѣзла изъ съвършенно неуреденото вънշно положение, имаше постоянно вжтрѣшни кризи, а Италиянскитѣ земи и Испания се намирахж въ пълно революционно състояние, както ще видимъ въ слѣдующитѣ глави.

Италия прѣзъ годинитѣ 1815—1830

Създаденото отъ Виенския конгресъ положение въ Италия. — Както казахме когато говорихме за дѣлата на Виенския конгресъ и за Виенския договоръ, не само Италия споредъ ония членове отъ тоя договоръ, които уреждахж работитѣ въ тоя полуостровъ, не доби никаква политическо обединение съ подчинението ѝ пакъ на много мѣстни династии, които прѣди французската хегемония владѣехж въ разни Италиянски земи, но Италиянский народъ видѣ най-хубавитѣ и най-богатитѣ земи отъ полуострова, бившата Австрийска Ломбардия и Италиянската до 1797 морска владичица Венеция, подчинени подъ тежкото иго на чуждата династия и на чуждата държава Австрия. Колкото за отсжтствието на политическо единство сждбата на Италия бѣше още по-лоша отъ сждбата на Германия. Защото въ Германия сжществуваше поне сѣнка и *диета*, когато въ Италия никаква политическа връзка, ще би и най-слаба, не свързваше разнитѣ господар-

ства въ политическо съединение, което да отговаря, поне външно, на националното единство и да му дава характеръ на нѣкакво званично признавание съществуването на Италиянский народъ. Вѣрно е, че отъ това гледище на обединението тая разлика между Германия и Италия съществуваше и прѣди Виенския конгресъ и прѣди французската революция. Германия отъ конвенцията въ Веродунъ (843) до р спадването на светата Римска държава въ 1806, както на дълго говорихме въ Въведението, никога не бѣ прѣстанжла отъ да съставлява едно слабо политическо единство на нѣмския народъ; само прѣзъ малкия периодъ отъ годинитѣ 1806 — 1814 отъ французската хегемония това единство бѣше съвършенно унищожено, когато въ Италия, отъ когато сѣвернитѣ части отъ тоя полуостровъ бѣхж прѣвзети отъ Ломбардитѣ, тоесть отъ края на VI вѣкъ слѣдъ Христа, и отъ когато още (отъ XI вѣкъ) малко по малко се създаде политическото единство на Италиянския народъ, никога, нито въ врѣмето на французската хегемония, не се извърши политическо обединение. Колкото за това наистина не трѣба може би до нѣкадѣ да се считатъ отговорни за политическото раздробление на Италия събравшитѣ се въ Виена владѣтели и политически мжжье, ако, като счели за своя мисия да възвърнжтъ Европа въ съществовавшето прѣди французската хегемония политическо положение, съ нѣкои измѣнения, налагани като необходими отъ обстоятелствата зарадъ самото същество на положението, по-малко се погрижихж за обединението на Италия и повече за нѣмското. Даже императоръ Александръ, както казахме много пжти, било поради политически прѣсмѣтвания и мисли, било движущъ се отъ по-благородни побуждения, бѣше прѣдложилъ въ конгреса, безъ щастливо послѣдствие, образуванието на една съединена италиянска държава. Но онова, което правѣше положението на Италия и на италиянския народъ отъ политическо гледище много по-лошо отъ положението на Германия и на който и да е другъ народъ въ Европа, не бѣше просто раздѣлението на много и разни държави, които не ги свързваше помежду имъ никаква политическа свързка, а установяванието въ Италия на една чужда династия, и то Австрийска, висшата политическа цѣль на която е да прѣслѣдва и се противи на всѣка мисъль и тенденция за единство или обединение, или за въвеждание и държание каквато и да е либерална политическа система въ [illegible]

италиянски държави, прилична на оная, която бѣ въ сила въ врѣмето на французската хегемония.

Тоя чужденецъ и омразенъ завоеватель, който чрѣзъ устата на Меттерниха съ послѣдень политический и нравствень цинизмъ обявяваше името *Италия* за простъ географический терминъ, като прибавяше така руганието къмъ обидата, и заедно съ политическия гнетъ ругаеше дори името на италиянската нация. считаше за свой висший интересъ, не само да се противи на всѣко стремение за свобода на италиянскитѣ правителства, но и съ будно око отъ политический полицаинъ и шпионинъ и съ правосѫдие и възнаграждение на безсъвѣстенъ сѫдия и на немилостивъ палачъ отъ безмилостната политика и нравственна тирания да надзирава и наглеждa цѣлия духовенъ и общественъ животъ на италиянския народъ. Каквото австрийската политика не можеше до нѣкадѣ да върши въ Германия, споредъ желанието си, по причини происходящи отъ самото състояние въ Германия. това вършеше съ пълна свобода и безъ ограничение въ Италия не само безпрѣпятственно, но повече подпомагана отъ състоянието на работитѣ въ Италия. Въ Италия нѣмаше, съ исключение на Пиемонтъ, тоесть малкото кралство Сардиния, — което не можеше да държи въ Италия положение спрѣмо Австрия. каквото държеше Прусия въ Германия спрѣмо сѫщата държава —, династии чисто национални и съ национални чувства. Въ Тоскана и други малки господарства отъ горня и срѣдня Италия владѣехѫ династии родственни на Австрийския домъ и находящи се подъ неговото покровителство. А папската държава, възстановена споредъ първото си пространство въ политическитѣ и националнитѣ въпроси, относящи се до италиянския народъ, имаше въ много точки спрѣмо Австрия сѫщитѣ интереси. и политиката на Папата, както спрѣмо Европа, така испрѣмо Италия и собственнитѣ му подданници, се намираше въ тѣсна взаимность съ политиката на Австрия. Сѫщото бѣше и съ Неаполското кралство, дѣто слѣдъ паданието на Мюрата владѣеше основаната още отъ минѫлото столѣтие Испанобурбонска кралска династия, която никакъ не бѣше станѫла национална. Ако сѫществувахѫ нѣкои малки центрове съ свободенъ политический животъ, като републикитѣ Генуа и Луччия, и тѣ. съ исключение на малката република Св. Маринъ, бидохѫ унищожени и земитѣ имъ присъединени на кралството Сардиния, и Ита-

лия цѣла отъ Алпитѣ до Лиливия прѣдставляваше широко и свободно поле на Меттерниховата политика за експлоатирание. Спрѣмо тая държава и сила на Австрия италиянскиий народъ не намираше никаква съотвѣтствующа сила освѣнь тайнитѣ дружества и съюзи, които чрѣзъ съзаклятия и други прагтъвенни агитации приготовлявахѫ както националната свобода, така и политическото обединение на Италия. Но прѣди да говоримъ по-надълго за тия тайни дружества и тѣхнитѣ дѣйствия, нека хвърлимъ единъ погледъ върху състоянието на разнитѣ земи и държави въ Италия.

Кралството на двѣтѣ Сицилии. — Въ сѫщото врѣме, когато Францъ I обявяваше (26/7 Априлия 1815) основаванието на особенната ужь Австрийска или Хабсбургска държава отъ Ломбардия и Венеция (Ломбардовенециянското кралство) и подиръ нѣколко дни даваше органически закони на тая държава които никакъ не задоволихѫ Италиянския народъ, който сега съ скърбь си припомнюваше хегемонията на Наполеона върху Италия. Възстановенниий въ Неаполъ чрѣзъ Австрийскитѣ орѫжия Фердинандъ IV*, който до 1815 бѣше запазилъ своята държава въ Сицилия подъ английското покровителство и чрѣзъ силата на английската политика и, като примамваше жителитѣ отъ Неаполското кралство, бѣ въвелъ единъ видъ либерално конституционно управление, сега сключи съ Австрия договоръ, чрѣзъ който се задължаваше да не позволява въ държавата си никакво либерално нововъведение, което да надминува границитѣ на свободата, която Австрия даваше на Ломбардовенециянското кралство. Сега, съобразявайки се съ тоя договоръ, той унищожаваше, подъ покровителството на Австрия, всичко което бѣ се създало въ Сицилия: испѫди едва свиканата камара, унищожи съвършенно Сицилийската конституция, а даваше свобода на разбойничеството, което въ държавата му бѣше зело политический характеръ и обявяваше война за искореняване всѣко либерално движение. Въ врѣме на лошото управление на тоя владѣтель числото на разбойничеството достигнѫло въ 1817 до невѣроятното число 30 хиляди. И като доказателство за послѣднята степень лошевини, до която бѣ достигнѫло правителството на тая държава, достатъчно е да приведемъ, че когато отъ една страна разбойничеството чрѣзъ покровителството на правителството малко по малко бѣ се увеличило и съставляваше вече страшна сила на държава

въ държава, а отъ друга страна правителството чувствуваше нуждата да го истреби заради собствения си интересъ, като единственно срѣдство за унищожение бѣше избралъ най-азиятската и най-варварската система да наема шайкитѣ на правителственна служба и да повдига така война отъ разбойници

Папа Пий VII

противъ разбойници, и още по-гнусната система на отравяние и наемание отровачи. Генералъ Амато не се свѣнилъ да прѣдстави на правителството смѣтка за израсходвани двѣ хиляди скуди (италиянска монета отъ стойность около петь лева) за отравяние на разбойницитѣ.

Папската държава (1814 — 1823). — Въ папската държава папата Пий VII, щомъ се завърнѫ въ столицата си (12/24 Мaия 1814) строго запрѣти сѫществуванието на „злодѣйскитѣ“ тайни дружества, особенно на свободнитѣ дюлгери, възстановяваше всичкитѣ унищожени отъ Наполеона религиозни ордени, а именно Иезуитския. възвърнѫ инквизицията и феодалскитѣ права на Римската аристокрация и дори феодалската аристокрация, които давахѫ на тимариотитѣ земевладѣлци сѫдническо право по дѣлата на работницитѣ въ тѣхнитѣ имѣния. Възвръщанието на тая система биде послѣдвано и отъ старото безначалие (анархия) и разбойничество. Това послѣднето бѣше толкова добрѣ организирано, понеже се състоеше отъ хора храбри и военно упражнени. щото нищо не можехѫ да сторѭтъ противъ него папскитѣ войски, които по военна организация бѣхѫ по-долни Разбойничества . грабежи и чести убийства по пѫтищата на Римъ бѣхѫ симптомитѣ на папското възстановявание въ външното мирско управление на държавата. Около годината 1817 числото на попрочутитѣ разбойници т. е. на войводитѣ, за главитѣ на които бѣше обѣщано възнаграждение, достигнѫло до 75, а въ 1820 тъмницитѣ на папската държава имахѫ за гости единадесеть хиляди злодѣйци. А за исцѣрявание и освобождавание отъ това състояние какво вършеше папското правителство подъ кардинала Консалви (Consalvi) и замѣстника му Пакка (Расса)? То съ невѣроятна бързина въздигаше 2500 мънастири, които въ врѣмето на французската хегемония бѣхѫ затворени, налагаше тѣлесни наказания на осѫденитѣ като членове на тайни дружества и особенно отъ дружеството на свободнитѣ дюлгери, унищожаваше всичкитѣ благодѣтелни распоредби, които бѣхѫ въведени отъ французскитѣ власти въ управлението и запрѣтяваше не само освѣтлението на улицитѣ, но до нѣкое врѣме дори и най-благодѣтелната за здравието на гражданитѣ распоредба — присажданието (ваксинирането) отъ шарка, като остатки отъ французското управление, и осѫждаше на смърть евреинъ станѫлъ християнинъ и послѣ повърнѫлъ се пакъ въ първата си вѣра. Папа Пий VII, който обѣщаваше въ врѣмето на изгнанието си въ Франция толкова много нѣща на своитѣ поданници, особенно че ще подобри системата за раздавание на правосѫдието, слѣдъ възвръщанието си нищо друго не направи освѣнь че прѣдаде всичкитѣ административни длъжности на

фанатици клирици При всичко това обаче първий министръ кардиналъ Консалви и неговий замѣстникъ при отсѫтствието му въ врѣмето на Виенския конгресъ, Пакка, подъ управлението на когото се вършехѫ всички горѣизброени нѣща, бѣхѫ наистина абсолютисти, но се считахѫ за хора просвѣтени и человѣколюбиви. Въ врѣме на управлението на тия хора бѣше се счело въ папската държава за много голѣмъ прогресъ и прѣобразование унищожението на смъртното наказание противъ еретицитѣ, което бѣ прѣдизвикано отъ общото негодувание и отвращение, което било подигнѫто отъ осѫждането на смърть единъ отцѣпникъ християнинъ евреинъ.

Реакцията въ Пиемонтъ. — Въ самия Пиемонтъ, дѣто и аристократическитѣ съсловия и политическитѣ мѫже се въодушевлявахѫ отъ по-благородни чувства, реакцията подиръ 1815 отиде до смѣшни и чудни до смѣхъ крайности Добрий, но слабий по тѣло и воля краль Викторъ Еммануилъ I ознаменува възвръщанието си въ Пиемонтъ въ 1814 съ унищожение на цѣлото французско законодателство, което бѣше въ сила въ врѣме на французската хегемония, и така внесе истинский хаосъ въ управлението и въ правосѫдието, възстанови правата на аристокрацията, повърнѫ евреитѣ въ старото робско състояние и испѫди останѫлитѣ още въ Пиемонтъ послѣдователи на религиозната реформа на Валдия; и всичко това той вършеше въ това врѣме, когато отново повикваше и възстановяваше въ правата му ордена на Иезуититѣ. За да се разбере до дѣ бѣше достигнѫлъ слѣдъ 1814 духътъ на реакцията и свързаната съ него омраза противъ републиканската и Наполеонова Франция въ врѣмето на царуванието на Виктора Еммануила въ Пиемонтъ, въ оная първѣчъ италианска държава, която слѣдъ четирдесеть години подъ Виктора Еммануила II имаше да основе обединението на Италия чрѣзъ съдѣйствието на една нова Наполеонова Франция, достатъчно е да приведемъ слѣдующитѣ събития. Чрѣзъ единъ простъ указъ на краля Виктора Еммануила петь хиляди души французи бѣхѫ принудени да напуснѫтъ Пиемонтъ въ разстояние на двадесеть дни отъ обнародванието на указа, а сѫщеврѣменно държавни чиновници разорявахѫ ботаническата градина въ Туринъ, защото французи били ония що ѭ посадили; други събаряли моста надъ рѣката Падъ, защото билъ направенъ отъ Наполеона, други пъкъ забранявали всѣко минувание по хубавия

пжть, направенъ отъ Наполеона на планината Ценисъ (Mont Cenis). Това се вършело за да се разруши и да не може да служи за употрѣбляване дори френцузската изобрѣтателность, художество и издѣлие.

Италиянскитѣ земи подъ Австрия. — Трѣба да се признае, че отъ материялно административно гледище състоянието на ония италиянски земи, които се намирахж подъ непосрѣдствената власть и управление на Австрия, т. е. на Ломбардовенецния, както и на землитѣ, управлявани отъ династии родственни на Австрийския домъ т. е. на Хабсбургската династия: Тоскана, Парма и други малки княжества, бѣше съвсѣмъ задоволително. Но срѣщу това по-добро отъ материялно гледище управление владѣеше въ тия земи по-голѣмо нравственно отпадвание и политическо прѣслѣдвание противъ всѣка национална италиянска идея и чувство. Скромнитѣ и умѣренитѣ италиянци отечестволюбци, които мислѣхж, че чрѣзъ истикването на французитѣ ще се тури начало на свободата на Италиянския народъ, когато Австрийското правителство даде на своитѣ италиянски провинции името Ломбардовенецниянско кралство и назначи за кралский намѣстникъ (регентъ) ерцхерцога Антония, бѣхж се обнадѣждили малко, че тия двѣ земи ще съставжтъ нѣкоя независима италиянска държава подъ покровителството на Австрия. Обаче скоро се освободихж отъ тая сладка измама, когато видѣхж двѣтѣ части на нареченого кралство да се управляватъ като отдѣлни провинции, дори раздѣлени една отъ друга чрѣзъ една митарствена прѣграда, а ерцхерцога че му е тежко да занимава само по име (номинално) длъжностьта на регентъ и съ пълно разочарование да си дава оставката. Въ врѣмето на наслѣдника на Антония, ерцхерцога Райнеръ (Reiner), който се грижелъ само за да се обогати и съ голѣмо небрежение занимавалъ длъжностьта, която не му даваше никаква власть, напълно се въведе системата на Австрийската администрация и никадѣ на Италиянския полостровъ полицейската организация и управление не бѣ достигнжла до такъво съвършенство, както въ Ломбардия и Венеция. Поради такъвото австрийско управление името нѣмецъ или *Германецъ* (Tedesco), както се наричахж Австрийцитѣ въ Италия, бѣ станжло отъ прокълтитѣ имена у италиянцитѣ и се распространи въ языка на

говорката, че три сж най-голѣмитѣ зла въ Италия: Германецъ, Тифосъ и Монаси (калугери).

Тайнитѣ дружества. Революцията въ Неаполъ и въ Сицилия. — Но колкото по-голѣмо и по-безмилостно ставаше прѣслѣдването и нравственний гнетъ, който се упражняваше чрѣзъ такъва полиция и администрация противъ националната идея, както въ австрийскитѣ италиянски провинции, така и по цѣлата останжла Италия, подъ защитата всѣкога на австрийското правителство, толкова по силно се възбуждаше въ гжрдитѣ на отечестволюбцитѣ желанието за националното възстановявание и се увеличаваше смѣлостьта за такива дѣйствия. Въ никоя отъ освоболенитѣ изподъ французската хегемония слѣдъ падането на Наполеона земи не е било толкова голѣмо разочарованието колкото въ Италия. Италиянцитѣ, които въ врѣмето на французската хегемония се радвахж поне на здрава администрация и законенъ редъ и на една сѣнка отъ националнa независимость, както въ *кралството Италия*, което се управляваще отъ Наполеона чрѣзъ намѣстничество, така и въ независимата подъ Мюрата Неаполска държава, сега отъ една страна гледахж името на отечеството и на народа имъ да се обяснява като простъ географический терминъ, отъ друга страна разнитѣ държави въ Италия, като провинции управлявани непосрѣдственно или посрѣдственно отъ Австрийски сатрапи, а на всѣкадѣ че владѣе най-ненавистната и най-омразната система на австрийския абсолютизмъ и тирания, система тѣсно свързана съ клерикалния деспотизмъ. Противъ тая политическа сила и насилия развиваше се и се увеличаваше постепенно една национална италиянска сила не явно противъ Австрия и противъ политическата въ Италия система, която се намираше подъ защитата на Абстрия, а дѣйствуваше скришно и чрѣзъ тайни на всѣкадѣ дружества и чрѣзъ други нравственни дѣйствия приготовляваше националната свобода и политическото обединение на италиянския народъ. Така малко по малко образуаахж се или се усилихж сега сжществующитѣ по-прѣди тайни дружества на Карбонаритѣ (Carbonari), на *обрязованитѣ* (illuminati) и на Мюратиститѣ, на послѣдователитѣ сирѣчъ на Мюрата слѣдъ распадванието на държавата му. А силната народна омраза противъ Австрия способствува, щото и дружествата, които отъ *политическо* гледище прѣслѣдвахж противоположна цѣль и които отъ нѣкои гледища имахж общи

съ Австрия интереси, и тѣ дори да прѣслѣдватъ истикването на Австрия изъ Италия. Такъво бѣше напр. дружеството на Санфетиститѣ (Sanfetisti), което за водитель имаше Иезуитина Пакка и главната му цѣль бѣше укрѣпването на църковната държава и на духовенството; то търсѣше помощьта на Руссия за унищожение на Австрийската въ Италия сила и за раздѣлението на Италия възъ други основи.

Най-сериозното отъ тия дружества бѣше Карбонарското, така наречено по причини неизвѣстни и на самитѣ негови членове. Това дружество, основано още въ врѣмето на французското владѣние, въ началото имаше за цѣль освобождението на Италия отъ чуждото иго, както наричахѫ тогава италиянцитѣ отечестволюбци французското господство въ Италия. Но сега прѣдлежеше на това дружество да работи за освобождение на италиянското отечество отъ чуждото Австрийско иго, отъ домашното иго на тиранитѣ владѣтели и отъ властьта на духовенствътото и на разбойницитѣ, слѣдователно прѣдлежеше за национална независимость и за политическо обединение на Италия. Карбонаритѣ, като имахѫ за центъръ собенно Неаполското кралство, распространявахѫ оттукъ своитѣ дѣйствия на всѣкадѣ по Италия и бѣхѫ се умножили въ Италия до шестдесеть хиляди, и така увеличената тая своя сила тѣ употрѣбявахѫ въ революции въ разнитѣ италиянски земи. Но главната сила и огнището на Карбонаритѣ бѣше въ Неаполското кралство и тукъ най напредъ тѣ сполучихѫ да повдигнѫтъ едно сериозно до нѣкадѣ революционно движение. Кральтъ Фердинандъ I, додѣто живѣеше въ Сицилия, се отнасялъ съчувственно къмъ дружеството на Карбонаритѣ, защото то имало за цѣль отърсването на чуждото иго, а слѣдъ възвръщанието си въ Неаполъ, когато слѣдъ исчезванието на външното чуждо иго, дѣйствията на дружеството се насочвахѫ противъ вѫтрѣшния произволъ, поиска неговото унищожение, като одобрилъ даже прѣдложения за това планъ отъ министра на полицията князь Канопа, който прѣдлагалъ образуванието на ново дружество, законно признато, и чрѣзъ него да се гони и постигне истрѣблението на Карбонаритѣ. Това ново дружество дѣйствително се състави и нарече дружество на *Мѣдникаритѣ* (Calderari del Contrapesa), което означаваше съ това име дѣлото и мисията му, състояща въ залавяние *карбонаритѣ*, тоесть *вѫглеиаритѣ*, както дупката отъ огнището на мѣдникарницата

притегля вжглищата. Обачъ *Карбонаритѣ* се приготвили тогава силно да се защищаватъ и търсѣли подпора на всѣкадѣ и особенно въ войската, отъ която мнозина отъ офицеритѣ бѣхж членове на дружеството. А когато подиръ малко се узнало въ Неаполското кралство, че войската се е повдигнжла противъ краля Фердинанда VII, изведнъжъ се появи мятежъ и въ Неаполската войска, най-напредъ въ селото Ноль, което се намира не далечъ отъ столицата на държавата, подъ началството на майора Михаилъ Морелли (20/2 Юния 1820). Мятежницитѣ прогласихж Испанската конституция отъ 1812. Много селяни незабавно одобрихж революцията и ж пригърнжхж, а слѣдъ малко сжщото направи и часть отъ новосформированата милиция подъ генерала Пепе (Pepe). Даже по-голѣмата часть отъ войската, която бѣше испратена отъ краля подъ началството на Карaскоза, се съедини съ мятежницитѣ. Тия събития причинили голѣмо смущение въ Неаполъ, дѣто кральтъ уволнилъ на часа министритѣ си и ги замѣстилъ съ хора либерали и прогласилъ Испанската конституция отъ 1812; той се прѣсторилъ на боленъ и прѣдалъ управлението на сина си и наслѣдникъ Францъ, графъ отъ Калабрия (24/6 Юлия). Въ сжщия день, както Караскоза така и Пепе се завърнжли въ Неаполъ и намѣстникътъ взелъ отъ ржцѣтѣ на първия трицвѣтното знаме на революцията и се заклѣлъ че ще пази Испанската конституция отъ 1812 съ единственното прѣдпазвание (резерва), че въ нея ще се направжтъ нѣкои нужди измѣнения отъ камарата, която ще бжде избрана. Сега Карбонаритѣ станжхж господари на положението. Шесть хиляди отъ тѣхъ, благородни и прости граждани отъ народа наедно минувахж по Неаполскитѣ улици и носѣхж трицвѣтни знамена и трицвѣтни знакове, а заедно съ тѣхъ вървѣхж и много монаси подъ водителството на Аббата Менеккини (Menechini). Цѣлата картина отначало прѣдставляваше повече демагогическа охлокрация отколкото легално и разумно конституционно управление.

Работитѣ въ Сицилия. — Примѣра на Неаполъ послѣдва и Сицилия, дѣто, щомъ се расчулъ извѣстието, че въ Неаполъ се прогласила Испанската конституция, незабавно възстанж градътъ Парма (4/16 Юлия) и искалъ, на острова да се даде особенна конституция и особенна администрация, съ-...нъ само въ *лицето* на общия краль съ Неаполското

кралство. съ което да се свърже и чрѣзъ постояненъ съюзъ. Щомъ се чуло за революцията въ Парма, много въоржжени селяни дотичали отъ всѣкадѣ, съединили се съ революционеритѣ и нападнжли на кралскитѣ войски и слѣдъ едно ужасно клане на хора по улицитѣ на града, въстанницитѣ излѣзли побѣдители. Сега тѣ, опиянени отъ побѣдата, не само разграбихж и изгорихж много обществени и частни здания, но и главитѣ на мнозина убити, помежду които бѣхж и принцоветѣ Cattolica и D' Aci, носѣхж тържествено на върлини изъ градскитѣ улици. Посрѣдъ дивитѣ гласове управительтъ на града, Напели, който бѣше се подчинилъ на исканията на бунтовницитѣ и бѣ назначилъ приврѣменно правителство (Junta, както се наричаше и тукъ споредъ извѣстното въ Испания име), напусналъ града и избѣгалъ. Тукъ сега било растурено назначеното отъ Напели приврѣменно правителство и се съставило ново, въ което прѣдсѣдателството приелъ князь Виллафранга, а управлението на бунтовническата войска монахътъ Baglica di Monreale.

Слѣдъ тия събития цѣлий островъ, съ исключение на четири градове, призна революцията, дѣ мирно, дѣ чрѣзъ кървави борби. Обаче Неаполитанецътъ Пепе не желайки да признае извършения фактъ, испратилъ брата си Флориста Пепе съ деветь хиляди души войска и далъ поводъ да се почнжтъ нови кървави борби, чрѣзъ които въ три мѣсеца островътъ се подчини. Парма капитулира и се прѣдаде, слѣдъ което се назначихж избори по цѣлия островъ за камарата на двѣтѣ Сицилии.

Намѣсата на великитѣ съюзни сили. — Помежду това събра се въ Неаполъ първата камара на кралството. избрана споредъ новата конституция (28/10 Октомврия), и биде отворена нейната сесия лично отъ краля, и така работитѣ се виждахж, че зиматъ единъ миренъ ходъ отъ либерално политическо развитие въ кралството на двѣтѣ Сицилии. Обаче Меттернихъ, който не можеше да помисли за намѣсвание въ Италия и бѣше принуденъ и поради политически причини, за които ще говоримъ когато ще говоримъ за испанскитѣ работи, да държи спрѣмо Испания въздържателно положение, не можеше да държи сжщата въздържаность и въ италиянскитѣ работи, сега когато революцията се виждаше че тържествува прѣдъ вратата на Австрийската държава и даваше на Австрийската политика благовиденъ прѣдлогъ за намѣсвание съ цѣль да за-

добрѣ и повече прѣобладаването на Австрия въ Италия. Прѣструвалъ се прочее сега, че стои като стражъ на консервативнитѣ интереси на Европа и на легитимностьта, съ което привлече сериозно вниманието на владѣтелитѣ и на правителствата отъ голѣмия съюзъ върху работитѣ, що ставахѫ въ Испания и Италия. И додѣто отъ една страна Австрия правѣше военни приготовления за въорѫжено намѣсвание, за да отдалечи отъ италианскитѣ земи на империята „отровата на свободата“, както казваше, една войска отъ 66 хиляди души тръгваше на походъ подъ началството на генералъ Фримонъ (Frimont), а отъ друга страна се усилвахѫ гарнизонитѣ въ градоветѣ на Австрийска Италия и Австрийското правителство обявяваше на Виенския посланникъ на краля отъ двѣтѣ Сицилии, че то не ще признае новото правителство въ Неаполъ. Сѫщеврѣменно, за да не би плановетѣ на Австрийското правителство да срѣщнѫтъ нѣкое прѣпятствие, Меттернихъ развиваше всичката си дѣятелность, за да прѣдстави на другитѣ велики сили общата опасность отъ революцията въ Италия, която опасность заплашвала легалното положение въ Европа, и призоваваше ги да прѣкъснѫтъ всѣко сношение съ правителството на Неаполското кралство споредъ условията на сѫществующия отъ 1815 между силитѣ съюзенъ договоръ.

Конгреситѣ въ Тропау и въ Лайбахъ. — Конгресътъ отъ владѣтелитѣ и министритѣ имъ се събра най-напрѣдъ въ Тропау отъ Австрийска Силезия, дѣто на 8/20 Октом. бѣхѫ се събрали, освѣнь Австрийский императоръ и Меттернихъ, русский императоръ Александръ, заедно съ брата си великия князь Николая, министрътъ Неселроде и Иоанъ Каподистрия. Прусский краль съ принца наслѣдника, първий министръ Харденбергъ и министрътъ на външнитѣ работи Бернсторфъ. Англия и Франция се прѣдставлявахѫ чрѣзъ своитѣ посланници. Въ врѣмето на тоя конгресъ Меттернихъ лесно сполучи да докара бързо съгласие между всичкитѣ сили. Александра, който, било за избѣгвание на войната, било че се боялъ че подъ прѣдлогъ за потушвание на революцията Австрия се готви да се намѣси военно, за да усили своето военно и политическо прѣобладающе влияние въ Италия, и, слѣдвайки съвѣтитѣ на Каподистрия, прѣпорѫчваше умѣренность спрѣмо Неаполския краль, — лесно го убѣди да се съгласи съ неговитѣ планове. Меттернихъ се въсползува отъ пристигнѫлото въ Тропау из-

вѣстие изъ Петербургъ за единъ незначителенъ военевъ мятежъ, станжлъ въ русския полкъ Семеновъ въ врѣме на отсятсвието на императора, който мятежъ не е ималъ никакво отношение съ революции и съзаклятия европейски, и като прѣдставилъ на многочувствителния владѣтель належаща бурята на революцията въ самата Руссия. И Франция, която прѣпоржчваше наистина умѣренность, но не искаше да отдѣли своята политика отъ политиката на съюзнитѣ владѣтели, лесно се присъедини къмъ императора Александра и къмъ Австрийската политика, като пазѣше повидимому въздържателна политика. Само Англия се въспротиви противъ всѣко въоржжено намѣсвание, не толкова отъ уважение къмъ свободата и независимостьта на Неаполското кралство, защото управляющий тогава външната политика на Англия, познатий ни Кастелриго бѣше напълно привърженникъ на Меттерниховата политика, колкото защото не искалъ щото въ Неаполъ и Сицилия, дѣто прѣди малко прѣодолѣваше английското влияние, да прѣодолѣе Австрия. Но при всичкитѣ възражения на Англия и въздържанностьта на Франция, тритѣ сили подписахж на 7/19 Номврия, тоесть два дни слѣдъ като императоръ Александръ бѣше получилъ извѣстието за незначителния военевъ мятежъ, единъ протоколъ чрѣзъ който обявявахж, че всѣка държава, въ която владѣжтъ политически власти произтекающи отъ революция, исключва се отъ голѣмия ликъ и съюзъ на Европейскитѣ сили. и считахж за свое право да възвърнжтъ легалното положение въ такъва държава било чрѣзъ убѣждение било чрѣзъ сила. Прилаганието на тоя принципъ за Неаполската държава рѣшило се незабавно въпреки направенитѣ отъ Английското правителство протести противъ тая постжпка, което правителство обаче освѣнь тоя формаленъ протестъ не прѣдприе никаква друга мѣрка нито направи нѣкаква постжпка противъ испълнението рѣшението на силитѣ. А монарситѣ, които направихж казаното заявление и бѣхж се съгласили за военно намѣсвание „противъ тираническата власть отъ бунта и отъ беззаконието“, за да нѣмжтъ никакво сношение съ непризнаваното отъ тѣхъ конституционно правителство отъ Неаполъ, поканихж краля Фердинанда да отиде да се срѣщне съ тѣхъ, но не въ Тропау, а въ Лайбахъ (Laybach), дѣто бѣ се прѣмѣстилъ конгресътъ за първитѣ дни отъ слѣдующата година и дѣто отидохж освѣнь политическитѣ мжжье,

бѣхѫ отишли въ Тропау, още и прѣдставители отъ всичкитѣ малки Италиянски господарства (освѣнь, разумѣва се, Неаполското правителство, чийто прѣдставитель графъ Галлъ, който бѣше испратенъ въ Лайбахъ, не биде приетъ). Французский краль, при всичко че неговий прѣдставитель не подписа протокола отъ 7/19 Ноемврия, чрѣзъ едно частно свое писмо до Фердинанда съвѣтваше послѣдния да послуша и се подчини на рѣшението на съюзнитѣ монарси. Тая постѫпка направилъ французский краль, защото направената на Фердинанда покана отъ съюзницитѣ бѣше съвършенно лична, отправена направо до владѣтеля, и въ случай че той не се подчини на рѣшението на съюзницитѣ, послѣднитѣ щѣхѫ да считѫтъ това като происходяще отъ отсѫтствие на свобода у краля и щѣхѫ да побързатъ да го освободѭтъ,

Обаче краль Фердинандъ, като получилъ (28/10 Декемврия) поканата на владѣтелитѣ, съобщи за това на парламента, като прибавилъ, че при всичката си старость и зимнитѣ неприятности билъ дълженъ да отиде въ Лайбахъ, защото владѣтелитѣ обявявали, че нѣмало другиго да приемѫтъ, освѣнь него, нито даже нѣкой принцъ отъ семейството му, за да се разговорѭтъ и влѣзѫтъ въ прѣговори. А за да добие съгласието на парламента, обѣщалъ се изрично, че ще се труди по всѣкакъвъ начинъ да умилостиви силитѣ и да съгласи тѣхнитѣ възгледи и мисли съ либералната конституция на държавата; за да увѣри че искренно дава това обѣщание, той прѣдложилъ да се изберѫтъ отъ парламента четирма депутати, които да го придружѫтъ до Лайбахъ. Парламентътъ отхвърлилъ наистина това прѣдложение, като исказалъ благодарность на краля, само му припомнивъ съ голѣмо почитание клетвата, която бѣ далъ въ конституцията, и като исказвалъ своето убѣждение, че сърдцето на сина на Карла III (сирѣчъ на Фердинанда) се считало отъ парламента като „храмъ на вѣрата". Кральтъ, слѣдъ като обявилъ званично, че единствената цѣль на пѫтуванието му била задържванието и укрѣпяванието на осветената вече конституция, тръгнѫлъ на пѫть (1/13 Декемврия), като назначилъ Калабрийския графъ за регентъ или намѣстникъ за прѣзъ врѣмето на отсѫтствието му. Като отишълъ въ Лайбахъ, той скоро се съгласилъ съ Метерниха за мѣркитѣ, които трѣбаше да се земѫтъ за унищожавание на конституцията и за възстановявание на старото положение въ

държавата му. И въ сжщото врѣме, когато Неаполский парламентъ допълняваше и изработваше конституцията и слѣдъ свършването на това принцътъ наслѣдникъ и регентъ полагаше званично клетва въ нея като намѣстникъ на краля, кралъ Фердинандъ обявяваше отъ Лайбахъ на сина си, че дадената отъ него клетва въ конституцията била насилственно наложена, и заповѣдваше на властитѣ, „които бѣхж похитили управлението чрѣзъ революцията“, да се распуснжтъ. Сжщеврѣменно една нота отъ тритѣ сили Руссия, Австрия и Прусия съобщаваше на останжлата Европа, че съ съгласието на краля Фердинанда и на другитѣ владѣтели отъ Италия, на папата и на Сардиния, на Тоскана и Модена, Австрийска войска отъ 60 хил. души и съ една резерва, въ случай на нужда, отъ 100 хиляди руссии ще навлѣзе въ Неаполъ, за да поправи унищоженото чрѣзъ революцията въ тая страна легално положение. Наслѣдникътъ Францъ свика на извънредна сесия (7/19 Януария) парламента и му съобщи на 8/20 Февруария документа отъ баща си, а на слѣдующия день съобщи му направенитѣ нему устни съобщения отъ посланницитѣ на тритѣ сили. Обаче парламентътъ отговори на тия съобщения чрѣзъ взетото отъ него рѣшение, че не позволява никакво измѣнение на конституцията и обявилъ, че „тъй като народътъ отъ двѣтѣ Сицилии не се мѣси въ вжтрѣшнитѣ работи на другитѣ държави, не приема намѣсата на тия държави въ собственнитѣ негови дѣла“.

Австрийското навлизание и унищожението на новата конституция. — Прѣди парламентътъ да пристжпи към ново рѣшение и заявление, принцъ Францъ, въ споразумѣние съ министерството, бѣше отговорилъ на баща си, че въ всѣкий случай ще сподѣля сждбата на народа, като ще жертвува, въ случай на нужда, дори и живота си. Поради това поведение на наслѣдника и на смѣлото рѣшение на камарата голѣмо въодушевление владѣеше въ цѣлия народъ и на всѣкадѣ младежитѣ тичахж на оржжие, множество землевладѣлци отъ Кампания обѣщавахж да образуватъ единъ голѣмъ отрядъ конница отъ доброволци на „Фабиевцитѣ“. Горскитѣ жители отъ Апенинскитѣ планини надминувахж, по военната ревность и военнитѣ приготовления, полскитѣ отъ Кампания. Но това голѣмо въодушевление бѣше съвършенно мимоходно, и когато настанж часътъ на опасностьта, истинската сила се показа мно-

А когато Австрийский главнокомандующъ Фримонъ прѣминалъ около началото на Февруария съ 43 хил. души границитѣ на Ломбардия и вървѣлъ къмъ границитѣ на Неаполското кралство, двѣ войски отъ правителството на тая държава подъ генералитѣ Пепе и Караскоза, испратени пртивъ нападателитѣ, едва наедно броехж 25 хиляди души. Само въ една единственна. битка станжла близо до Реация на 23/7 Марта, рѣши се сждбата на войската подъ Пепе. Поражението на послѣдния докара распърсванието безъ кървопролитие на войската подъ Караскоза и прѣвзиманието безъ бой на Капуа, а подиръ нѣколко деня прѣдаванието чрѣзъ капитулиранне на столицата Неаполъ. Когато ставаше всичко това, още прѣди прѣвзиманието на Неаполъ, парламентътъ бѣше се растурилъ отъ само себе, понеже членоветѣ му бѣхж се распърснжли посрѣдъ много протестации и водителятѣ бѣхж се избавили чрѣзъ бѣгство. Така възвѣстената съ високопарность (помпъ) отъ Карбонаритѣ трагедия се свърши, както казвахж австрийскитѣ вѣстници, съ мимическа драма (фарсъ). Но тая драма на италиянцитѣ прѣобърнжхж въ жалостна трагическа драма побѣдоноснитѣ Австрийци чрѣзъ безчеловѣчното си поведение къмъ побѣденитѣ, като осждахж стотини граждани на смърть, а мнозина отъ най-виднитѣ откарвахж вързани, за да ги затворжтъ въ страшнитѣ австрийски крѣпости, които сега служехж за тъмници на политически прѣстжпници, като издавахж присжди противъ цѣлото дружество на Карбонаритѣ и залавянитѣ негови членове качвахж ги на магарета и ги развождахж по улицитѣ на града, за подигравка, и като обезоржжавахж найпослѣ гражданитѣ, а по-състоятелнитѣ наказвахж и съ конфискувание на имота имъ.

Слѣдъ малко окупира се и Сицилия отъ Австрийцитѣ и на всѣкадѣ въ кралството на двѣтѣ Сицилии възстановенний подъ защитата на австрийскитѣ щикове краль Фердинандъ растури лебералнитѣ учреждения. Като че не стигаше всичко това, затворихж се и университетитѣ и възпитанието цѣло се прѣдаде на иезуититѣ, а съчиненията на Русо, Волтера и всѣкакви други книги, които говорѣхж за нови политически теории, се горѣхж публично. Едно ужасно и безчеловѣчно полицейско управлеление подъ покровителството на австрийскитѣ оржжия като удушвачъ мжчеше народа и страната, а заедно съ това управ-

ление и появеното отново разбойничество туряше вѣнеца на дѣлото за *възстановление на легалното положение*. Но лошотата на така осветената система бѣше толкова голѣма и вършенитѣ нѣща толкова гнусни и отвратителни, щото малко по малко и самитѣ австрийци захванахѫ не съ голѣмо удоволствие да гледатъ оргиитѣ на Фердинандовото правителство. Пръвъ Австрийский императоръ чувствуваше нуждата да прѣпорѫча и даже съ заплашвание да поиска да се даде една ограничена амнистия. Австрийскитѣ гарнизони и защитницитѣ на така възстановения абсолютизмъ и на клерикалния деспотизмъ останахѫ въ страната три години, но въведената чрѣзъ тѣхъ система остана прѣзъ цѣлото царуване на Фердинанда и на наслѣдника му. Такъвъ бѣше крайтъ на борбота между либералнитѣ начала и абсолютизма въ южна Италия.

Работитѣ въ Пиемонтъ. — Но именно въ врѣмето, когато революцията въ Неаполъ се потушваше отъ меча на Австрийцитѣ, избухваше едно ново италиянско въстание задъ тила на Австрийцитѣ въ горня Италия, въ Пиемонтъ. Въ тая часть отъ Италия, дѣто, както видѣхме, правителството на Виктора Еммануила I въ ревностьта си да развали и унищожи всичко либерално, въведено отъ французитѣ, не остана никакъ по-назадъ отъ другитѣ италиянски правителства. Както благороднитѣ классове, така и народътъ, а най-вече младежьта се въодушевлявахѫ, както казахме по-прѣди, отъ по-либерални и по-национални чувства, а съсѣдството на Австрия правѣше по-силна омразата къмъ тая сила и къмъ нейната политическа система на италиянцитѣ отъ Пиемонтъ. Карбонарското дружество бѣше простряло и тукъ своитѣ дѣйствия, още и съсѣдството съ Франция способствуваше, щото хора знаменити и либерали отъ редоветѣ на самата аристокрация, каквито бѣхѫ графъ Баббо (Babbo) и Сантароза (Santa Rosa), да се сношаватъ съ либералитѣ въ Франция. Либералитѣ, които дѣйствувахѫ подъ такива хора, нѣмахѫ за цѣль само въвеждането на по либерални реформи въ управлението, но и освобождението на Италиянскитѣ земи отъ игото на Австрийцитѣ. Затова бѣхѫ влѣзли въ тайни споразумѣния съ недоволнитѣ въ Ломбардия и бѣхѫ се съгласили върху плана, споредъ който отъ една страна Австрия трѣбаше да се испжди отъ Италия, а отъ друга страна чрѣзъ съединяване окупиранитѣ отъ нея земи на Пиемонтъ, да се образува една силна сѣверна Италиянска

държава, която да бжде здрава основа за създавание на една обединена Италиянска държава. Революциитѣ въ Испания и въ южна Италия насърдчавахж привърженницитѣ на тоя планъ и, по-важното, тѣхенъ водитель станж принцътъ отъ кралския домъ Албертъ Карлъ Савойский Каринянъ (Karignan) не далеченъ роднина на царствующия Савойский домъ. Намѣсванието на тоя принцъ въ *революцията* не произливаше толкова отъ политически причини, убѣждения и чувства, колкото отъ династически причини, за които нуждно е да поговоримъ малко тука, понеже Албертъ е началникъ и основатель на сега царствующия въ Италия Савойский домъ, и това що се относи до Савойския домъ има твърдѣ голѣма важность въ най-новата история на Италия.

Савойский домъ Каринянъ. — Принцъ Карлъ Албертъ, баща на знаменития Викторъ Еммнуилъ II Сардинский (I Италиянский), принадлежеше на по-новата линия отъ Савойския домъ, наречена Савойска линия Каринянъ. Началникътъ или подобрѣ родоначалникътъ на тая по-нова Савойска линия бѣше принцъ Тома, вторий синъ на Савойския графъ Карлъ Еммануила I, който владѣлъ въ Савоя отъ 1580 — 1630, когато по-старата линия, отъ която водѣше рода си кральтъ Викторъ Еммануилъ I Сардинский, происхождаше отъ първия синъ на споменжтия графъ Карлъ Еммануила I, сирѣчъ отъ Викторъ Амадей I, който бѣ наслѣдилъ прѣстола на баща си (1630 — 1638). Понеже прочее происходящий отъ тоя Амадей краль Викторъ Еммнуилъ I (Савойскитѣ графове отъ 1713 бѣхж зели титлата *кралье*, а отъ 1720, като размѣнихж Сицилия за Сардиния, наричахж се Сардински кралье), който бѣше се въскачилъ на прѣстола отъ 1802 и слѣдъ перипетиитѣ, които прѣтърпѣ въ врѣмето на Наполеона, като се завърнжлъ въ Пиемонтъ въ 1814, нѣмаше мжжско чадо, наслѣдството на прѣстола споредъ Салическия законъ, който бѣше въ сила въ Савоя и исключваше отъ властьта женитѣ, прѣминаваше на единствения неговъ братъ Карлъ Филикъ, и той старъ и бездѣткинъ, а слѣдъ него на Алберта Каринянъ. Меттерняхъ, за да намѣсти и въ Сардиния, както въ Тоскана, Модена и Парма, Хабсбургска династия, да подчини и това кралство, а заедно съ него и цѣла почти горня и срѣдня Италия подъ непосрѣдственната или посрѣдственна власть на Хамбсбургската Австрийска държава, дѣйствуваше да исключи отъ наслѣдството

на прѣстола Алберта Карла Каринянъ и за наслѣдникъ на прѣстола слѣдъ смъртьта на краля Карла Алберта I и на брата му Карла Филикъ да постави Австрийския ерцхерцогъ Фердинанда, графъ отъ Модена, братовчедъ на Австрийския императоръ Францъ и зеть на Карла Еммануила отъ единствената му дъщеря Беатриче, който бѣше наслѣдилъ правото да владѣе въ Модена отъ майка си Беатриче, дъщеря на послѣдния Моденский графъ Ираклея отъ Естския домъ. Албертъ Каринянъ, който споредъ Салическия законъ бѣше единственний законенъ наслѣдникъ на прѣстола слѣдъ Карла Фикикъ, за да осуети интригитѣ на Меттерниха, хвърлилъ се въ лагера на либералитѣ, които бѣхѫ враждебни на Австрия, и станѫ водитель на тая партия. Освѣнь това той бѣ отхраненъ въ либерални идеи, мисли и чувства национални италиянски, затова се считалъ и членъ отъ дружеството на Карбонаритѣ.

Подъ такъвъ началникъ либералитѣ ускорявахѫ своето движение, толкова повече, че имъ се виждаше по-благоприятно за работа врѣмето отъ Австрийския походъ противъ Неаполъ, защото така можехѫ да очакватъ по-лесна сполука като нападнѫтъ Австрийцитѣ въ Ломбардия, когато единъ важенъ отрядъ отъ Австрийската войска се е занимавалъ съ Неаполъ и воювалъ на фронтъ срѣщу Неаполската войска, та лесно би могълъ да бѫде нападнѫтъ отзадъ (отъ къмъ тила) отъ Сардинската войска. Но както отъ само себе се разбира, за да може да сполучи тоя планъ изискваше се отъ една страна съпротивление колко-годѣ сериозно отъ страна на Неаполската войска противъ Австрийцитѣ, а отъ друга страна бързо дѣйствувание отъ страна на Алберта. Обаче Неаполската войска скоро, както видѣхме, биде разбита и распръснѫта отъ Австрийцитѣ, а Албертъ съ колебание бѣше зелъ участие въ дѣлото, като бѣше се съгласилъ за минута да се почне то, а послѣ бѣше го прѣкратилъ и нищо не рѣшавалъ. Но додѣто Албертъ се колебаеше така, въ Александрия се появи (10/22 Марта) воененъ бунтъ три дни слѣдъ поражението на Неаполската войска, за което поражение бунтовницитѣ нищо не знаехѫ. Тоя бунтъ се послѣдва слѣдъ малко отъ прогласяванието на Испанската конституция въ кралството Сардиния и отъ съставлението приврѣменно правителство подъ графа Сантароза, което въ прокламацията си къмъ народа уклонението на войската отъ военната дисциплината отдаваше на извънредната ну-

жда, въ която се е намирало отечеството, и призоваваше съдѣйствието на всички. Тая прокламация не произведе голѣмъ ентусиазмъ въ народа, при всичко това обаче революцията малко по малко се распространи до Туринъ и докара желаното послѣдствие.

На 11/23 Марта поручикътъ Феррара влѣзълъ съ ротата си въ Туринъ и извикалъ: „Да живѣе кральтъ и Испанската конституция!“ Но само малцина студенти отъ университета пригърнжхж движението и Феррара билъ принуденъ да се върне нощѣ въ Александрия. Помежду това върнжлъ се въ Туринъ отъ Лайбахъ тамошния прѣдставитель въ конгреса на Сардинския краль и съобщилъ, че въ тоя конгресъ подписалъ въ името на краля взетото отъ силитѣ рѣшение, споредъ което никадѣ въ Италия не трѣбало да се търпи конституционното управление. Вслѣдствие това извѣстие кральтъ, свързанъ вече чрѣзъ подписа на своя посланникъ и като се страхувалъ да не би каквото и да е нарушение или унищожение на тоя подписъ да упжти побѣдителката вече въ Неаполъ Австрийска войска къмъ Пиемонтъ, издаде на 12/24 Марта два указа, чрѣзъ които отъ една страна отказваше да признае прогласената конституция, а отъ друга страна заповѣдваше да се образува лагеръ въ Астъ. Обаче прѣзъ тая нощь (12/24 — 13/25 Марта) работитѣ се измѣнихж въ Туринъ. Войска и народъ искахж тукъ конституцията и трицвѣтното италиянско знаме се развѣваше вече въ прѣдградието на града. Тогава кральтъ Викторъ Еммануилъ се отказа отъ прѣстола въ полза на брата си и законенъ наслѣдникъ Карла Филикъ и отиде въ Ница, като възложи регентвото на принца Алберта до пристиганието на новия краль, който тогава се намираше въ Модена при приятеля си Моденския графъ. Но Албертъ Карлъ въ дългото врѣме отъ своето регенство, като се намиралъ въ голѣмо недоумѣние, защото не можелъ и не смѣялъ да се обяви за конституцията и да отиде противъ Австрия, отъ друга страна, като не искалъ да отчужди себе си отъ симпатията на либералитѣ, свикалъ събрание отъ тридесетъ души първенци и по тѣхно искание ирие прогласената отъ народа и войската Испанска конституция и сжщоврѣменно състави привремѣнно правителство и министерство. Въ сжщото врѣме обаче той обяви, че безъ съгласието на краля не счита конституцията [illegible]а и испратилъ пратеникъ до краля Карла, за да го пита

за расположението му и да земе заповѣдь отъ него. Отговорътъ на краля не само не одобряваше и строго осѫждаше станѫлото, но наричаше прѣдатели и бунтовници главатаритѣ, които бѣхѫ се обявили за конституцията, и заповѣдваше на Алберта да отиде съ останѫлитѣ вѣрни войски въ Навара при генерала Делаторре. Албертъ, когато получилъ тоя отговоръ отъ новия краль, прѣсторилъ се прѣдъ привърженницитѣ на новия редъ на работитѣ, че се приготовлява да се противи, но като избѣгалъ нощѣ и пристигнѫлъ въ Новара, протестиралъ оттамъ противъ всѣко направено нововъведение, обявявалъ, че до сега се подчинявалъ на насилието и като си давалъ оставкста отъ регентството, призовавалъ кралскитѣ войски да се върнѫтъ подъ кралевскитѣ знамена.

Извѣстието за това поведение на Алберта заедно съ пристигнѫлото сѫщеврѣменно извѣстие за навлизанието на австрийската войска въ столицата на Неаполското кралство парализира всѣко дѣйствие на либералитѣ въ Пиемонтъ. Сантароза поискалъ наистина да основе единъ видъ военна диктатура и съсрѣдоточавалъ войскитѣ си въ Александрия, но бунтуванието, особенно на по-горнитѣ по чинъ офицери, бѣше почнѫло вече да праздни редоветѣ на войската му. Слѣдъ нѣколко деня, единствената останѫла вѣрна войска отъ четири хилѣди души биде разбита около Навара отъ Сардинския генералъ Делаторре, съ когото бѣше се съединила и Австрийската войска подъ генерала Бубна, и главатаритѣ на революцията се избавили съ бѣгство повечето въ Франция, Испания и Гърция, а само двама души били наказани съ смърть. Въ Гърция отишълъ, слѣдъ като се скиталъ дълго врѣме въ разни европейски земи, и Сантароза, който намѣрилъ славна смърть на островъ Сфактирия. Такъвъ бѣше крайтъ на борбата за свободно управление и въ Пиемонтъ. Албертъ Карлъ поради позорното си поведение бѣше заслужилъ кроеното му отъ Метерниха лишавание отъ правото за наслѣдвание прѣстола. Но кроений отъ Метерниха планъ се намѣрилъ противенъ на консервативнитѣ и легитимни начала на владѣтелитѣ отъ священния съюзъ, и не само императоръ Александръ не го одобрилъ, но и самъ Францъ се виждаше че никакъ не одобрява намѣрението на своя министръ. Метернихъ обаче при всичко че явно се прѣструралъ, че се отказалъ отъ плана, но тайно одобряваше дѣйствията на Моденския графъ, за да

привлече къмъ себе си народа отъ Пиемонтъ, поддържанъ въ тия дѣйствия и отъ самия кралъ Карла. Но и Албертъ се е борилъ съ всичкитѣ сили да умилостиви владѣтелитѣ отъ свещенния съюзъ и, за да покаже легитимностьта си, зе дори участие и въ мисията на тримата монараси Австрийския, Русския и Прусския противъ Испания въ прѣдприетия отъ Франция походъ за потушвание на тамошната революция и се отличилъ съ храбростьта си при прѣвзиманието на Кадиксъ (Cadix) (1823). Но при всичко това едва въ 1825 му се прости и тогава биде признатъ за прѣстолонаслѣдникъ и така се утвърди въ правата си.

Австрийскитѣ владѣния въ Италия. — Додѣто ставаше това въ Неаполъ и въ Пиемонтъ, въ Австрийскитѣ въ Италия провинции и особенно въ Ломбардия, при всичкото съсѣдство съ Пиемонтъ, не станжхж смущения, при всичко че управляющий ерцхерцоргъ толкова се бѣше уплашилъ, щото напуснжлъ службата и избѣгалъ съ домочадието си изъ Италия. Само тайнитѣ дружества тукъ работѣхж, за да приготвжтъ почвата за революция, ако и да се наблюдавахж и прѣслѣдвахж отъ страшната австрийска полиция. Около годината 1821 се открилъ въ Милано отъ полицията тайний съюзъ, който дѣйствуваше въ тоя градъ. Мнозина отъ членоветѣ му сполучихж наистина да избѣгнжтъ ноктитѣ на Австрийското правосждие, а малцина само, между които най-знаменититѣ бѣхж Конфалониери (Confalonieri) и драматургътъ поетъ Силвио Пиллико (Silvio Pellico) бидохж уловени отъ тая полиция. Конфалониеръ билъ истезаванъ по всѣкакъвъ начинъ, за да се истъргнжтъ отъ него показания, възъ основа на които Меттернихъ, който лично правѣше изслѣдванието. се надѣваше че ще може да се обвини графъ Кариниянъ, ще му се удаде и прѣдстави сгодний случай да лиши и графа, като съзаклятникъ и Карбонаръ, отъ наслѣдството върху Сардинския прѣстолъ; но Конфалониери не далъ такива показания и не направилъ никакво признание. А Силвио Пилико, и той Пиемонтинецъ, както Конфалониери, человѣкъ любезенъ, благочестивъ, кротъкъ и вдхновенъ и отечестволюбивъ поетъ, обладаваше се просто отъ поетическо въсхищение и отъ идеални чувства за италиянското отечестволюбие и билъ съвършенно неспособенъ за съзаклятия и революции. Но това никакъ не попречило да бжде той заедно съ други знаменити

италиянци осжденъ на смърть, отъ която, като биде помилванъ, хвърлили го заедно съ други, тоже помилвани политически прѣстжпници, въ страшнитѣ тъмници въ крѣпостьта Шпилбергъ въ Чехско, отъ дѣто едни никога не излѣзохж, а излѣзлитѣ подиръ много години бѣхж повредени и умственно и тѣлесно. Толкова ужасна, безчеловѣчна и отвратително злодѣйска бѣше системата на диетата и истезанията, която се прилагаше въ тия тъмници. Силвио Пилико, като се освободи подиръ десеть годишенъ затворъ отъ тъмницитѣ въ Шпилбергъ, въ своята книга, написана съ голѣма троготелна простота и прѣлесть: „Тъмницитѣ ми“ (Le mie prigione) съобщи нѣкои нѣща за диетата и истезанията, които се налагахж на политическитѣ затворници, които истезания показвать, че тая безчеловѣчна и чудовищна система, която до най-малкитѣ подробности нареждаше ненавистнй императоръ Францъ, имаше исключително за цѣль парализиранисто умственнитѣ и тѣлеснитѣ сили на истезаванитѣ, и чрѣзъ тия открития благородний затворникъ спомогнж на цивилизования християнский свѣтъ да се обладае отъ ужасъ и отвращение къмъ всичко, което напомнюва Австрийската политика и Австрийското управление.

Така не сполучихж и пропаднжхж всичкитѣ движения и възстания въ Италия прѣзъ годинитѣ 1820 —1821 за национално възстановявание и политическо обединение. Метерниховата политика побѣди напълно и реакцията подъ най-грозния си видъ тури прѣстола си въ полуострова. Двѣ причини спомогнжхж, прѣди всичко, за такъвъ исходъ на работитѣ: отъ една страна отсжтствието на добро управление и едно цѣлесъобразно съединено отъ всички дѣйствувание, а отъ друга страна малкото участие въ борбата на массата отъ по-долнитѣ класове на народа, отъ която по-голѣмата часть бѣше неразвита и неприготвена за истинска свобода. Това състояние, което бѣше прѣдало всѣка власть и сила на монархическия абсолютизмъ, на клерикалния деспотизмъ, още и на прочутата австрийска полицейска система, се продължи прѣзъ цѣли десеть години на всѣкадѣ въ Италия. Нека хвърлимъ прочее, прѣди да оставимъ историята на Италия, единъ малъкъ погледъ върху положението, което бѣ се създало въ разнитѣ Италиянски държави слѣдъ побѣдата на реакцията.

Наслѣдникътъ на Фердинанда I (умрѣлъ на 23/4 Януария 1825), Францъ I — характерътъ на когото достатъчно

вече ни е извѣстенъ — въ *Неаполъ* бѣ въвелъ една система на управление, за която абсолютистътъ Шагобриянъ казвалъ, че бѣ достигнжла до послѣдната степень за прѣзирание. Всѣкий животъ и всѣка сила отъ царуванието на тоя владѣтель се истощаваше въ раскошество и пишность, въ раскошни пиршества и непристойни балове, въ търгувание съ обществените длъжности и въ прѣслѣдвание на тайнитѣ дружества. Не любовьта на народа, не довѣрието на подданницитѣ, не отеческо, било то и на абсолютический баща и владѣтель, испълнение на владѣтелскитѣ обязанности, не най-послѣ народна войска, но единъ гарнизонъ отъ шесть хиляди души Швейцарци съставлявахж силата на царството и на прѣстола. Въ името на принципа на легитимностьта (законностьта) и чрѣзъ едно гнусно злоупотрѣбление съ абсолютическата система се вършехж и тукъ, както въ Испания, оргиитѣ на най-отвратителната Азиятска тирания.

Папската държава (1823 — 1829). — Въ Папската държава и въ врѣмето на наслѣдника на Пия VII Леонъ XII (1823 — 1829) се продължаваше жалката управителна система отъ прѣдшественника му, която се състоеше въ исключвание отъ почетнитѣ длъжности и чинове всѣкий мирянинъ и въ занимаванието всичкитѣ длъжности отъ духовенството и особенно отъ Иезуититѣ. Чрѣзъ тая система всѣкий день толкова отпадваше нравственно и политически Папската държава, щото отъ тогава вече человѣкъ, като Кардиналъ Вернетти, казвалъ че, ако има да поживѣе още нѣколко години, възможно било да доживѣе до съвършенното распадвание на свѣтската власть на папата.

Въ Тоскана, дѣто въ 1824 Фердинанда III го наслѣди Леополдъ II, и въ други малки държави отъ Сѣверна Италия а особенно въ Модена, въпреки материялно по-добрата] администрация, духътъ на управлението се вдъхваше съвършенно отъ принципитѣ на Австрийската политика и клонѣше къмъ парализирание всѣка духовна сила, въ убивание на всѣко национално чувство и въ потжпкание на всѣка политическа и либерална мисъль. Въ тая мрачна картина отъ цѣлия полуостровъ кралството Сардиния всѣкога даваше единъ, ако и слабъ свѣтълъ видъ.

Общото Европейско състояние прѣзъ годинитѣ 1820 – 1821. — Сега, ако отъ тая мрачна картина на Италия обърнемъ погледа си отъ тоя полуостровъ върху общото състояние на Европа прѣзъ годинитѣ 1820 — 1821, ще разберемъ цѣлото историческо значение на това състояние, което отчасти бѣше причина, а отчасти слѣдствие на станжлитѣ въ Италия работи. Прѣзъ годината 1821, когато избухванието на Гърцкото възстание осветяваше начало на новъ периодъ отъ Европейската история, Меттернихъ, като бѣ сполучилъ вече да подчини както Германия така и Италия подъ нравственната власть на Австрия, бѣше неограниченъ господарь на политическото състояние на Европа. Александръ му бѣше повече отъ всѣкога подъ ржка, английската политика управляваше Кастелриго, който въ много работи бѣше привърженникъ и помощникъ на Меттерниховата политика. Свижданието, което Меттернихъ имá въ Хановеръ прѣзъ Октом. 1821 съ английския краль Георгъ IV и съ Кастелриго, осигуряваше го напълно отъ страна на Английската политика. А въ Франция по това врѣме реакцията, която бѣше възтържествувала слѣдъ смъртьта на дукъ де Берри и слѣдъ рождението на графа Шамборъ и смъртьта на Наполеона, държеше въ ржцѣтѣ си властьта здраво. Обаче и въ това врѣме, когато силата му бѣше най-голѣма, нови грижи и нови работи смущавахж непрѣкъснжто Меттерниха, който отъ министръ на вънишнитѣ работи (1821) бѣше достигнжлъ до канцлеръ на Австрийската империя. Избухнжлото по врѣмето на конгреса въ Лайбахъ Гърцко възстание създаваше на Европейската политика нова и съвсѣмъ отъ особенно естество задача. А при това и въ Испания продължаваше да е въ сила новото създание на революцията, въскръснжлата конституция отъ 1812, която прѣдизвикваше голѣми вжтрѣшни междуособни сблъсквания. Срѣщу тия нови мжчнотии Меттернихъ чувствуваше нуждата отъ единъ новъ конгресъ отъ владѣтели и министри и такъвъ конгресъ той сполучи най-послѣ да свика въ Верона прѣзъ Октомврия 1822. Но работитѣ на Веронския конгресъ, който се занимаваше главно съ Испанския и Гърцкия въпроси, нуждно е да се изложжтъ когато ще говоримъ за работитѣ въ Испания и за Гърцкото възстание.

Испания прѣзъ годинитѣ 1814—1830

Политическото състояние въ Испания слѣдъ реставрацията отъ 1814. — Между народитѣ, които най-много помогнахѫ за растурванието на голѣмата Наполеонова империя и за освобождението на Европа отъ Французската хегемония, най-важно мѣсто държи Испанский народъ. Отъ Испания почнахѫ най-напредъ несполукитѣ на Наполеоновата политическа система. Силното възстание и ожесточената борба на Испанския народъ противъ Наполеоновата династия сериозно измѣнихѫ, както въ политическо, така и въ военно отношение, положението и на Наполеона и на Европейскитѣ държави, които воювахѫ противъ него отъ врѣмето на Австрийската война въ 1809 до влизанието въ Парижъ прѣзъ 1814 на войскитѣ на съюзнитѣ владѣтели, които бѣхѫ излѣзли въ походъ противъ Наполеона. Вѣрно е, че тая борба на Испанцитѣ противъ Наполеона и либералната политическа система, която бѣше въведена въ Испания въ врѣмето на царуванието тамъ на Наполеоновия братъ Иосифа, не бѣше чисто национална борба, а повече религиозна. Тая борба фанатический народъ бѣше прѣдприелъ противъ новитѣ политически идеи и прѣобразования и въ полза на паднѫлата стара абсолютическа аристократическа система и на свързания съ нея деспотизмъ на духовенството по побуждение отъ фанатическото духовенство. При все това обаче и едно голѣмо множество просвѣтени и въодушевлени за национална свобода граждани бѣхѫ зели съ успѣхъ участие въ тая борба и силно повлияхѫ за нейния характеръ, ходъ и духъ, както това се показа не само отъ примѣритѣ на геройската защита, които даде Испанский народъ, който се борѣше противъ чуждата династия, но и отъ дѣлата на *народния съборъ* или камара (Kortés—Кортеси — в Въвед. стр. 128—129) въ Кадиксъ (Cadix), който съборъ е гласувалъ знаменитата конституция отъ 1812, която унищожаваше както абсолютическата монархия, така и деспотизма на духовенството и вмѣсто тѣхъ въвеждаше конституционни либерални учреждения като ония, които прѣдвиждаше въведената отъ краля Иосифа конституция. Борбата на Испанцитѣ за свобода се увѣнча съ пъленъ успѣхъ съ паданието на Наполеона и съ възвръщанието въ Испания на старата Бурбонска дина-

стия, която толкова повече бѣ обична сега на Испанския народъ, колкото въ Испания, противоположно на това що ставаше въ Франция, любовьта и вѣрата къмъ паднжлата чрѣзъ Наполеона кралска династия бѣхж по-сериознитѣ нравственни побудителни причини на борбата за национална свобода на Испанския народъ. Кралъ Фердинандъ VII, синътъ и наслѣдникътъ на Карла IV, който слѣдъ оставката на баща му прѣзъ 1808, бѣ царувалъ твърдѣ малко врѣме, и той сжщо бѣше абдикиралъ отъ Испанския прѣстолъ въ полза на Наполеона и по негово внушение. Слѣдъ абдикирането си Карлъ живѣеше въ Франция и се завърнж въ държавата и при народа си слѣдъ сключванието на Парижския миръ въ 1814, като законенъ краль на страната. Народътъ го посрѣщнжлъ съ радость и веселие като „отъ Бога повърнжтий на народа му владѣтель". Сега справедливо се надѣвахж, че за напредъ се приготовлява щастливъ политический животъ и усмихнжто бжджще и че новий краль ще ознаменува царуванието си съ управление разумно и отеческо, като ще приеме конституцията отъ 1812, която бѣ създадена посрѣдъ народнитѣ борби отъ тая година, и така ще възнагради геройската борба за свобода на Испанския народъ. По злощастие обаче най-първитѣ и сжщественни елементи, които се изискватъ и сж необходими за такъвъ щастливъ политический животъ, нѣмаше ги въ тогавашното политическо състояние на Испания. Испанский народъ, отъ станжлитѣ отъ 1808 въ политическия и общественния му организмъ промѣнения, бѣше съвсѣмъ раздѣленъ, както французский народъ чрѣзъ своята голѣма революция, на двѣ съвършенно различни една отъ друга части, които, додѣто траеше чуждий суверенитетъ и народното повдигание противъ него, се свързвахж помежду си чрѣзъ общата и на двѣтѣ и силна омраза противъ чужденцитѣ, която бѣше просто нравственна свързка отрицателна между двѣтѣ части. Отъ една страна стоеше всесилното духовенство, което страстно бѣше привързано къмъ онищоженитѣ чрѣзъ французската династия и нейнитѣ политически нововъведения учреждения отъ старата система и искаше сега възвръщанието на инквизицията и на иезуититѣ, на цензурата и освобождението на духовенството отъ държавнитѣ даждия; а противъ него излизаше либералната наречена партия съ разнитѣ свои подраздѣления или фракции, всички — коя повече и коя по-малко — прѣдадени на принципитѣ отъ

французската революция, особенно на основаната на тия принципи конституция на Кадиксъ отъ 1812, която считахѫ като евангелие на политическото имъ вѣрую. По злощастие найличнитѣ прѣдставители на тая партия се отличавахѫ повече съ хубавитѣ и краснорѣчиво отъ тѣхъ развивани теории на Руссо и съ краснорѣчието на своитѣ хубави произведения, но не и съ практическитѣ и практически плодотворни и цѣлесъобразни политически разисквания и дѣйствия. При това голѣмо злощастие за Испания бѣше, че войската, която поради народнитѣ си борби, като бѣ зела сега повече народенъ, но заедно съ това и повече политический характеръ, мѣшаше се впослѣдствие непрѣстанно въ всичкитѣ борби за политическитѣ прин-

Фердинандъ VII Испанский краль

ципи на либералитѣ и като не се водѣхѫ въ своитѣ дѣйствия отъ принципиялни въпроси, а повече отъ практически нужди и отъ властолюбиви и славолюбиви чувства, съ намѣсванието си въ политиката и още като се борѣхѫ за либералитѣ, сериозно поврѣждахѫ общитѣ отечественни интереси и основавахѫ единъ видъ аристокрация, която събаряше и въспраяяше политическитѣ системи и управления чрѣзъ своитѣ станѫли пословични въ Испания и въ Европа военни авантюри и *манифестации* (prononciamentos). Когато войската се намираше въ такъво състояние, селский народъ, който съставля-

ваше массата, бѣше неученъ, фанатикъ, суевѣренъ и прѣданъ повече на духовенството и на старата аристокрация, а градский, особенно Мадритский, бѣше непостоянъ, лакомѣше за нововъведения и обожаваше само силния на деня отъ която и да е партия и немилостиво прѣслѣдваше паднялия. При това духътъ на мѣстнитѣ и провинциялнитѣ дѣления и на частнитѣ провинциялни интереси, споредъ системата на провинциялнитѣ привилегии, още цъвтѣше и прѣпятствуваше на правилното развитие и фонкциониране на единъ националенъ и либераленъ политический животъ.

Краль Фердинандъ VII и неговата обноска. — Посрѣдъ такива противоположни и така раздѣлени и слѣдъ благополучния исходъ на борбата противъ чужденцитѣ така распърснати политически партии, оставаше само една съединителна политическа и нравственна свързка, която бѣше кральтъ. Но за да можеше кральтъ да испълни голѣмата си мисия, нужно бѣше той да бжде человѣкъ, който да притежава твърдѣ голѣми и хубави владѣтелски качества, да се отличава съ доброта, да съзнава и чувствува владѣтелскитѣ обязанности и да храни искренна любовь къмъ поданницитѣ. Фердинандъ VII бѣше всичко друго, но не и владѣтель съ такива качества. Въ 1808 той абдикира, както казахме, въ полза на Наполеона и отъ тогава живѣеше съ негови пари въ Франция и оттамъ апатично гледаше на борбата въ отечеството му. Освѣнь това той бѣше тѣлесно и душевно боленъ и лишенъ отъ умственно и нравственно въспитание и образование. Повелението му въ врѣме на смущенията въ 1808 и въ прѣговоритѣ му съ Наполеона бѣше показало голѣмата духовна и нравствена нищета на тоя владѣтель. Бидѣйки страхливъ и суровъ, тжпоуменъ и своенравенъ, лѣнивъ и подозрителенъ, Фердинандъ не притежаваше никакъ качествата, що се изисквахж за испълнение на трудната му мисия. Отеческо и царско държание надъ партиитѣ и примирението на тия партии помежду имъ бѣхж съвършенно чужди на неговия умъ и характеръ. Фердинандъ нито най малко не бѣше человѣкътъ прѣдназначенъ да въведе нова и здрава управителна система.

Но и една голѣма часть отъ Испанския народъ, аристократическата и клерикалната, която упражняваше твърдѣ голѣма сила върху народа, нищо друго, както казахме, не виждаше или не търсѣше въ възстановлението на старата дина-

стия освѣнь повръщанието на старата система съ всичката ѝ грозота и отвратителнность; затова тя изискваше чрѣзъ своя печатъ да се даде на властьта право да наказва съ смъртъ, безъ сѫдъ и защита, либералитѣ, да се възстновѭтъ инквизицята и иезуититѣ, да се въведе отново цензурата и да се освободи духовенството отъ плащание на държавни даждия. Именно на тая партия прѣдаде себе си Фердинандъ VII щомъ се завърнѫ въ своята държава. Едва той бѣ пристигнѫлъ въ Валенция (4/16 Априлия 1814) събрали се около него всички, които бѣхѫ противъ народния съборъ (камарата) и гласуваната отъ него конституция. Мнозинството изискваше, кральтъ, прѣди да поеме управлението, да положи клетва че ще пази конституцията, като ипрати (то) и едно заплашително прошение за това въ Валенция, а малцинството чрѣзъ една депутация, проводена до краля, настояваше, той да не жертвува нищо отъ старитѣ права на прѣстола. При това състояние на работитѣ, Фердинандъ, когото, между това, началницитѣ на войската бѣхѫ прогласили абсолютенъ господарь, заповѣда да се завземе Мадритъ отъ войска, а щомъ се извършило това, почнѫла да се прилага страшната система на реакцията, упражнявана въ видъ на деспотический терорь. Въ деня (28/10 Маия), въ който генералъ Егвия (Eguia) влѣзълъ въ Мадритъ, двама отъ членоветѣ на регенството, всички министри и най-виднитѣ отъ депутатитѣ, на брой шестдесеть и три души, се хвърляхѫ въ тъмницитѣ, затваряхѫ се въ крѣпости или мънастири за 6 — 8 години, безъ никакъвъ сѫдъ и осѫждание или поне да имъ съобщѫтъ прѣстѫплението, въ което ги обвиняваха, или ги испращахѫ въ Испанскитѣ крѣпости (Presidios) въ западнитѣ крайбрѣжия на Марокко, които служехѫ за заточение на осѫжданитѣ; въ сѫщото врѣме почти на десеть хиляди души, които бѣхѫ емигрирали отъ Испания по врѣмето на распадванието на французската династия, се забраняваше да се завърнѫтъ въ отечеството имъ и имъ се конфискуваха имотитѣ. Нѣколко деня слѣдъ влизанието на краля въ Мадритъ (1/13 Маия) т. е. на 9/21 Маия обнародва се указътъ за възстановлението на унищоженитѣ мънастири и за растурванието на тайнитѣ дружества, а по име дружеството на свободнитѣ дърводѣлци. Два мѣсеца подиръ тоя указъ послѣдвахѫ страшнитѣ укази, съ които се възстановяваше инквизицията, за срамъ както на человѣчеството така и на християнството отъ XIX вѣкъ, а слѣдъ мал-

ко и указътъ за повикването отново на иезуититѣ, слѣдъ като прѣдварително онищоженийъ прѣзъ 1773 отъ папа Климент XIV орденъ се състави пакъ и възстанови отъ папа Пий VII (чрѣзъ Буллата „Sollicitudo Omnium„ отъ 26/7 Августа 1814). На иезуититѣ се повърнахѫ не само отнетитѣ имъ прѣзъ 1775 недвижими имоти и всичкитѣ имъ по-напрѣжни права, но за да се възбуди и увеличи повече у народа нравственната сила на ордена, неговий основатель и покровитель Игнатий Лойола билъ прогласенъ за главнокомандующъ, живущъ на небето и отъ тамъ управляющъ на Испанската войска.

Сега тълпи отъ монаси, особенно Францисканци, се испращахѫ въ провинциитѣ, за да проповѣдватъ между народа благочестивитѣ дѣла на краля и онищожението на всичко създадено отъ нечестивия народенъ съборъ. Заедно съ духовния деспотизмъ усилваше се и укрѣпваше се и дворцовий. Фердинандъ възобнови пакъ онищожения, както отъ конституцията на краля Иосифа, така и отъ народната конституция отъ 1812, дворцовъ съвѣтъ, който се наричаше *високъ съвѣтъ на Кастилия*", учреди се дори и една особенна секция или комисия отъ тоя съвѣтъ наречена „*Камара* (Camara) като единъ видъ таенъ съвѣтъ, който водѣше скришно и незванично върховното направление на правителството. Но освѣнь съвѣтътъ *Камара*, който се съставляваше повече отъ нищожни хора, които имахѫ благоволението на двора, и отъ фанатици реакционери, миряни и духовни лица, създаде се и прочутата и пословична *Камарилла*, тоесть малката *Камара*, състояща отъ хора, които се радвахѫ на особенното довѣрие на краля, отъ дворцови служители и *духовници*, които чрѣзъ *исповѣдването* вършехѫ политическо шпионство, и отъ жени, които имахѫ голѣма власть върху духа, мислитѣ и рѣшенията на Фердинанда. Камариллата, както и камарата, нѣмаше наистина званиченъ характеръ нито се състоеше отъ лица, които занимавахѫ званични служби, при всичко това обаче тя повече отъ всѣкий другъ съвѣтъ държеше и управляваше сѫдбинитѣ на държавата и на народа. Колкото пѫти министритѣ не се подчинявахѫ съ покорность на даванитѣ имъ отъ Камариллата заповѣди, излагахѫ се на ужасни прѣслѣдвания отъ страна на нейнитѣ членове, дори и на подигравки отъ дворцовия смѣхотворецъ, който тоже бѣше членъ отъ Камариллата

и обвиняваше министритѣ прѣдъ владѣтеля. Послѣдний слушаше обвиненията съ душевно удоволствие и непрѣкъсванъ смѣхъ. Любопитенъ бѣше и начинътъ за уволняване на министритѣ, които падахѫ въ немилость прѣдъ краля или Камариллата. Кральтъ ги поканвалъ въ двореца, исказвалъ имъ голѣмото си задоволство, отдавалъ имъ почести и изразявалъ имъ благоволението си, а като се връщали у домоветѣ си. тамъ намирали указа за уволнението си, много пѫти и постановление за залавяние и затваряние. Колкото пѫти сполучваше тая примка, смѣшний герой на това дѣло, краль Фердинандъ, расказвалъ за тая си сполука въ Камариллата посрѣдъ неисказвана радость и смѣхъ отъ него и отъ дворцовитѣ служители въ Камариллата.

Безъ съмнѣние лесно се разбира какви сѫ били всички други останѫли дѣла на нищожното и въ всѣко отношение най-тираническо управление на Фердинанда VII. Ужасна и непримирима война за прѣслѣдвание е била обявена противъ всичкитѣ послѣдователи на французския царствующий домъ и династия, които се наричахѫ Иозефини (Iosephinos) и Французствующи (Afrancesados). Наказанието, наложено на 10-тѣхъ хиляди емигранти — запрѣтявание да се завърнѫтъ въ Испания и конфискувание имотитѣ имъ, — както споменѫхме по-горѣ, биде приспособено и противъ всички Испанци, които по-прѣди, като сѫ занимавали длъжности, не били си дали оставкитѣ отъ тѣхъ въ врѣмето на узурпаторското правителство (така се е наричало правителството на Иосифа, при всичко че Фердинандъ доброволно бѣше се отказалъ отъ прѣстола въ полза на Наполеона) или че сѫ били назначени на тия длъжности отъ онова правителство, на което дѣлата и рѣшенията бѣхѫ онищожени напълно. Разбира се, че къмъ тая категория се отнасяхѫ всички генерали и другитѣ офицери, които бѣхѫ воювали подъ Наполеона и Иосифа въ Европейскитѣ войни на Наполеона, даже и женитѣ, които бѣхѫ придружили мѫжьетѣ си вънъ отъ Испания. Дори на войницитѣ, които се върщахѫ отъ французското робство въ отечеството си, които бѣхѫ уловени като плѣнници отъ французитѣ въ националната борба противъ тѣхъ, влизанието въ Испания изобщо не бѣше свободно. А на ония отъ емигрантитѣ. които като не влизахѫ въ числото на 10-тѣхъ хиляди, нито бѣхѫ добили нѣкой чинъ въ врѣме на французското владѣние и не сѫ били до-

казани негови привърженици, позволяваше имъ се наистина да се завърнѫтъ въ отечеството, но подъ строго условие да живѣѭтъ далечъ отъ столицата на 20 часа. Много по-ужасно отъ тѣхъ страдахѫ привърженницитѣ на конституцията отъ 1812 либерали, които бѣхѫ воювали противъ французската династия и за Испанската свобода. Тѣ пълнѣхѫ сѫдилищата, затворитѣ на Инквизицията, скамейкитѣ на подсѫдимитѣ, мѣстата за истезавание и площадитѣ на сѫдилищата. Обвиняванитѣ като свободни дърводѣлци се прѣдавахѫ на Инквизицията и имотътъ имъ се конфискуваше. Числото на затворенитѣ за либералнитѣ имъ мисли възлизаше въ 1815, т. е. едва една година подиръ реставрацията, на 50 хиляди. И понеже тъмницитѣ не можели да поберѫтъ всичкитѣ прѣслѣдвани или осѫждани, то употрѣбявали за тъмници нѣкои стари кули направени отъ Арабитѣ.

Когато най- добрата и дори просвѣтената часть отъ народа така безмилостно и безчеловѣчно се прѣслѣдваше, управлението на държавата се намираше въ най-плачевно състояние. Войската, както сухопѫтната, така и оная отъ марината, по причина на постоянното закъсняване да ѝ се плаща мѣсечината се е намирала въ крайна сиромашия; само Камариллата въ затрудненията си е намирала прибѣжище въ принудителнитѣ заеми и въ насилственно събиране чрѣзъ войската на даждията отъ привилегированитѣ провинции съ нарушение на правата имъ, а на държавнитѣ кредитори исплащанията закъснявахѫ и банкрутството на държавата се виждаше належаще. При това на напрѣдъка на земледѣлието прѣпятствуваше освѣнь другата нищожность на правителството още отдавна проклетата система на Фердинанда, която се наричаше Mesta и споредъ която голѣми пространства работна земя въ разни мѣста на държавата остаяхѫ необработени, за да служѫтъ за пасбища, и тия земи принадлежехѫ на мънастири и на голѣми благородни землевладѣлци. Търговията и промишленностьта бѣхѫ съвършенно съсипани. Които искахѫ да живѣѭтъ охоленъ животъ прѣплувахѫ океана, за да намѣрѭтъ работа и богатство въ плодороднитѣ Испански колонии въ Америка. Разумѣва се за правилно фонкциониранне на правосѫдието не може да става никаква дума въ държавата, въ която чиноветѣ се продавахѫ отъ Камариллата и богато възнаградяванитѣ и подкупвани дворцови служители продавахѫ пра-

восждието, и въ която каквото имаше добро въ управлението се онищожаваше, само и само защото е било извършено или основано отъ народния съборъ. Моглъ би человѣкъ да каже, че станжлото чрѣзъ Фердинанда VII възстановление не бѣше нищо друго освѣнь възстановление на всѣкакво злоупотрѣбление, на всѣка нищожность, на всѣкакво зло, което е сжществувало въ Испания отъ 1808 и онищожение на всѣко добро останжло отъ тогава. И отношенията къмъ чуждитѣ сили на Фердинандовото правителство не бѣхж добри. Само Руссия чрѣзъ искусния си посланникъ Татищевъ е упражнявала извѣстно вияние върху краля. Но това русско влияние исчезнж по начинъ, който показва низостьта и долния харатеръ на Фердинанда. Правителството му имало нужда да испрати флота и войска въ възбунтуванитѣ негови колонии въ Америка и, като нѣмало много кораби, купило (1818) отъ Руссия осъмь кораба съ умѣренна цѣна. Тия кораби не се видѣли на Испанцитѣ толкова здрави, за да ги употрѣбжтъ. По тая причина краль Фердинандъ исказалъ своето незадоволство къмъ русския посланикъ по такъвъ начинъ, щото императоръ Александръ, за да се отмъсти на това низко поведение, великодушно му подарилъ три яхти. Но нито тоя великодушенъ подаръкъ не възстанови прѣжната сила и влияние на русския посланникъ.

Мѣстнитѣ революции до 1820. — Посрѣдъ такъво вжтрѣшно и външно състояние на работитѣ и при такъва управителна система трудно бѣше да се запази спокойствието и въ самата Испания, и отъ 1814 до голѣмата революция отъ 1820 бѣхж станжли деветь мѣстни ревовюции, а малки революционни движения и малки войни (които въ Испания обикновенно се наричатъ querillas) никога не бѣхж прѣстанжли прѣзъ това врѣме да опостушаватъ страната. Отъ тия малки войни малко по малко се распали ревовюционний пламъкъ, който докара промѣненията отъ 1820. Жалкото правитевство на Фердинанда, който, лишенъ отъ всѣка инициатива и смѣлость, бѣше оставилъ сждбата на държавата на Камарилата, въ която владѣеше смѣхотворецътъ Шанкръ (Chancre), безобразний притворенъ Алагонъ (Alagon) и духовникътъ Бенъ Комо (Ben Como), до толкова бѣше унизило честьта на държавата и на краля, щото бѣше раздразнило и мнозина отъ аристократитѣ и силно повдигнжло горделивото чувство на благородния Испа-

нецъ. Либералитѣ, насърдчавани отъ това незадоволство противъ правителството, съединихж се помежду си на всѣкадѣ чрѣзъ тайни споразумѣния за общо и енергическо възстание. Центъръ на всичкитѣ тия споразумѣния бѣше Гренада, отъ дѣто идентѣ на либералитѣ се разнасяхж малко по малко и намирахж много послѣдователи въ войската. Вече около Септемврия отъ 1815 геройтъ Донъ Жуанъ Диазъ Портиеро чрѣзъ една военна революция влѣзе въ Ксруна и оттамъ прогласи конституцията гласувана отъ народния съборъ въ 1812. Тия първи движения обаче бидохж кърваво распърсхжти, а военни сждилища, бѣсилки и упушвания на множество офицери допълвахж дѣлото на потушванието, когато нови революции избухнжхж въ 1817 въ Барцелона, Севилла, Валенция, Бискай и Арагония, които революции хвърляхж страната въ междуособни терзания, защото войската, която се испращаше противъ революционеритѣ, подкрѣпвани отъ фанатическото духовенство, чрѣзъ кърваво и безчеловѣчно потушвание възстанията, приготовляваше нови. Огорченитѣ се споразумѣвахж помежду си, на всѣкадѣ се образувахж революционни центрове, както и въ врѣме на войната противъ Франция, и врѣменни правителства (junta), и страната цѣла бѣше като вулканъ, който постоянно заплашва съ нови изригвания. Най-опасна за Франция, но спасителна за борбата на либералитѣ, изглеждаше въ началото революцията въ Католония, на която генералитѣ Ласи (Lacy) и Милансъ (Milans) бѣхж напрѣднжли побѣдоносно до Мадритъ; но като бидохж побѣдени тукъ, прѣтърпѣхж кърваво наказание за дързостьта си. Сжщо много кърваво биде потушена и революцията въ Валенция. Сега на всѣкадѣ се почнжли безмилостни прѣслѣдвания не просто противъ революционеритѣ, но противъ всички, които се считали за съмнителни, които въ тъмницитѣ се истезавахж за да ги накаратъ на сила да се признаватъ, или за откриване на съзаклятието.

Революцията и конституцията отъ 1820. — Посрѣдъ тия непрѣкъсвани революции правителството на Фердинанда испращаше непрѣстанно войски въ Америка за потушвание на избухнжлитѣ тамъ отъ 1808 и непотушени революции въ Испанскитѣ колонии. Въ 1815 бѣ испратенъ тамъ страшний и безчеловѣчний генералъ Мориллъ, тоя новъ Алба, за да унищожи революцията чрѣзъ войницитѣ, които заедно съ

испращахѫ въ Америка; повечето отъ тия войници се зимахѫ отъ злодѣйцитѣ по затворитѣ, та като се бижѫтъ въ Америка, да прѣтърпѭтъ и наказанието си! Морилъ, като изгубилъ много отъ войницитѣ си, поискалъ да му испратѭтъ други, за да потуши революцията. Най-послѣ въ 1819 правителството бѣ събрало многобройна войска въ Кадиксъ, за да ѭ испрати въ Америка подъ началството на Одоннелъ (графъ Абисбалъ, D'Onnel Abisbal). Но нито офицеритѣ отъ тая войска, нито войницитѣ нѣмахѫ желание да се бижѫтъ оттатъкъ Океана противъ своитѣ еднородци, особенно като гледахѫ, че жалкитѣ останки, които се върщаха въ Испания, отъ испращанитѣ порѣди войски не носѣхѫ нищо друго освѣнь заразителни болести и всѣкакви злини, гладни и голи. Подъ силата на такива чувства приготвеното отъ нѣкои въ войската съзаклятие скоро взе голѣми размѣри, като зель участие въ него и самъ Одоннелъ. Послѣдний обаче слѣдъ малко се раскаялъ, защото не се надѣялъ на щастливъ исходъ, и прибѣгнѫлъ до нечестивото и коварно срѣдство: съ останѫлата вѣрна часть отъ войската коварно да загради и обезоржжи готовитѣ за революция, при това войницитѣ принудилъ да влѣзѫтъ въ корабитѣ, а отъ офицеритѣ уловилъ и затворилъ 103 души. Обаче отплуването за негово нещастие закъснѣвало, защото кральтъ, като се научилъ за станѫлото и изгубилъ всѣкакво довѣрие къмъ Одоннелъ, замѣстилъ го съ генерала Калея (Calleya). Между това пристигнѫлъ отъ Америка единъ корабъ, който носѣлъ пари; тоя корабъ като дошълъ въ съприкосновение съ войската, заразилъ ѭ съ болестьта жълта трѣска, а това докарало ново отлагание на пѫтуването по море. Въсползувани отъ тоя случай, арестуванитѣ отъ Одоннелъ и послѣ освободени офицери Куирага (Quiraga) и Риего (Riego) издигнѫли въ войската знамето на революцията и прогласили конституцията отъ 1812. Примѣра на тая войска слѣдъ малко подражавахѫ всички военни гарнизони по разни градове и гражданитѣ отъ по-голѣмитѣ градове. Дори въ Мадригъ станѫхѫ революционни смутове и тамъ тържеетвенно посрѣщнѫли революционера генералъ Баллестеро (Ballestero), който посрѣдъ радость и веселие на народа обявилъ на треперящия краль, че нужно е да се подчини или да абдикира. Страхливий Фердинандъ склониль на часа и прогласилъ самъ конституцията

отъ 1812 (25/8 Марта 1820) и на слѣдующия день заклелъ се въ нея.

Сега гласъ отъ неисказана радость екнжлъ по цѣлата страна и на всѣкадѣ новий редъ на работитѣ се установи мирно и тихо; изборитѣ за народния съборъ станжхж сжщо мирно и редовно и едно либерално министерство състояще по вече отъ бивши жертви на кралското самоуправство и тирания, каквито бѣхж Презъ де Кастио, Аргуелла, Ерреро, пое управлението на държавата, а Куйрага и Риего бидохж произведени въ марешали. Подиръ тия събития послѣдва онищожението на иезуитския орденъ и на сроднитѣ нему ордени, обръщанието мънастиритѣ въ мирски, онищожението привилегиитѣ на първородството (майоритета) въ аристокрацията и на данъка, десетъкъ, който се даваше на духовенството; така сжщо ползуванието на двореца отъ държавнитѣ имоти (Fideicomis) ([1]); онищожихж се при това Mesta и данъкътъ, що се даваше за поддържание на бѣлото духовенство (сирѣчь освѣнь на мънастиритѣ), системата на монопола и на октроато, станжхж важни прѣбразувания въ администрацията и особенно въ военното вѣдомство и по народното просвѣщение и се даде амнистия на Йозефинитѣ.

Правителството на конституциониститѣ. Фердинандъ като конституционенъ краль. — Всички тия нѣща и други подобни тѣмъ истински реформаторски дѣла за минута изглеждахж като да създаватъ нова епоха отъ либераленъ прогресъ въ Испанската държава и за храбрия, но злощастенъ Испанский народъ. Обаче тия свѣтли надѣжди не слѣдъ много врѣме се показахж праздни и суетни. Въ разстояние почти на три години държехж либералитѣ Испанското правителство, безъ да могжтъ да образуватъ едно силно и трайно министерство, защото не само имахж насрѣща си единъ краль, който нѣмаше въ тѣхъ довѣрие и ги мразѣше отъ душата си, но и се намирахж въ една страна, която постоянно се вълнуваше отъ революции. Прогласяванието на конституцията и побѣдата на либералитѣ не можехж да дадатъ на страната постояненъ миръ по казанитѣ причини, че въ Испания постоянно се ка-

1) Fideicomis (отъ латинското Fidei commissum прѣдадено на вѣрата) когато се касае за имотитѣ на държавата казватъ се ония имоти, отъ които може да се ползува владѣтельтъ и двореціьтъ, но собственностьта на кои надлежи исключително само на държавата.

рахж помежду си за властьта и за прѣодолѣвание двѣ съвсѣмъ враждебни помежду си партии. Захващанието на властьта отъ либералната партия измѣни само положението на враждующитѣ. Паднжлата партия на абсолютиститѣ и клерикалнитѣ, ако и да не търпѣше отъ либералитѣ толкова злини, колкото тя правѣше тѣмъ, търсѣше обаче да свали правителството чрѣзъ мятежи. Голѣмо прѣпятствие за да се състави едно правителство, което да може отъ всички да се гледа съ добро око и да запази спокойствието и реда, бѣше самъ Фердинандъ, който сега бѣше принуденъ да има за министри сжщитѣ ония людье, които и въ тъмницитѣ, дѣто бѣше ги затворилъ, бѣше ги прѣслѣдвалъ чрѣзъ ужасни истезания. А невѣроятно чудното бѣ, че и тия либерални министри се борѣхж да направжтъ владѣтеля искренъ защитникъ на тѣхнитѣ политически идеи и мисли и вѣрвахж на такива увѣрения отъ страна на неокачествимия владѣтель. Самъ министрътъ на правосждието Гарчия Делаторре, който малко по-прѣди бѣше излѣзълъ изъ тъмницитѣ, като поднасяше въ треперящата си ржка, която отъ трепетъ не можеше да подписва, документи на краля, вѣрвалъ е въ искренната прѣданность на Фердинанда къмъ конституцията. Даже единъ отъ либералитѣ отишълъ до тамъ, да прѣдложи на камарата да гласува на Фердинанда титлата „*великъ*“! Така се даде на краля най-нужното му удобно врѣме, чрѣзъ прѣструваната си прѣданность къмъ партията, която бѣше на власть, да се споразумѣва по-сигурно и да работи тайно заедно съ партията на реакционеритѣ. Дѣйствията на тая партия толкова бѣхж напрѣднали, щото една извънредна слѣдственна комисия, назначена отъ правитекството въ 1821, още въ началото на отварянието на камарата на 19/1 Маия, казваше въ своето изложение, че „сжществувало голѣмо съзаклятие противъ конституцията и свободитѣ на народа и че въ него участвували многобройни съвѣтници на краля и даже духовни, и че съзаклятието имало много клонове въ провинциитѣ и агенти въ странство“.

По злощастие, срѣщу такива врагове либералитѣ не съставлявахж силна, вжтрѣшно съединена, политическа партия, бѣхж раздѣлени на разни части, произлѣзли отъ распръснжтитѣ въ врѣмето на абсолютизма по цѣла Испания революционнни дружества. Такива по-малки партии бѣхж особенно партията на демократитѣ или терориститѣ, които се наричахж

Decampisados (безъ ризи-голтаци —, както Санкюлотитѣ — Sans-culottes отъ Френцузската революция), на конституционноститѣ леберали (Communesos) и на примирителнитѣ либерали (които се наричахѫ *пръстеноносци*, Annileros защото като отличителенъ знакъ на партията имъ носѣхѫ пърстенъ). Пърстеноносцитѣ принадлежехѫ повечето на дружеството на свободнитѣ дърводѣлци, затова носѣхѫ и вънншнитѣ знакове на дружеството въ политическитѣ си съюзи. Това бѣше дало поводъ за да се прѣслѣдватъ въ Испания и въ Португалия свободнитѣ дърводѣлци като принадлежащи на тайни политически дружества. Срѣщу така раздѣлената властвующа партия стоехѫ съединени вънъ отъ властьта всички реакционери, миряни и духовни, наречени отъ либералитѣ прѣзрително *работлѣнни* (Serviles, мекерета) или „*Перси*“ (защото единъ отъ водителитѣ на тая партия, маркизътъ Матафлорида, бѣше съчинилъ единъ мемоаръ, който наченваше отъ думата „Перситѣ“). Както по-прѣди либералитѣ, така сега и *раполѣпнитѣ*, като искахѫ да заловѭтъ властьта на сила, бѣхѫ приготвили на всѣкадѣ въ провинциитѣ революционни движения, и слѣдъ малко Италия цѣла бѣше се хвърлила отново въ междуособна война. Въ Кастиллия отецъ Маринъ, който въ войната противъ французското владичество, като началникъ на една чета, бѣше се отличилъ, събираше около себе си четитѣ отъ „войската за вѣра“ въ борбата за църквата и за абсолютическата монархия. Възбунтували се бѣхѫ въ горскитѣ страни около Пиренеитѣ и други подобни чети, прѣдводителствувани отъ разбойнически главатари. Матафлорида и Егуия и други видни отъ тая партия поддържахѫ съ пари и съ оржжие тия чети. А още по-лошото бѣше, че либералното правителство въ Мадритъ нѣмаше да се бори само противъ недоволнитѣ отъ партията на либералитѣ и на *крайнитѣ* (Exaltados), които бѣхѫ разсърдени противъ правителството, защото Риего прѣзъ Септемврия 1821 бѣше уволненъ отъ длъжностьта си управитель въ Арагония, по причина че го подозрѣвахѫ въ републикански и бунтовнически дѣйствия въ Испания и въ Франция. Политическитѣ страсти до толкова бѣхѫ се распалили въ *крайнитѣ*, щото въ самия Мадритъ, дѣто умѣренитѣ либерали (moderados) имахѫ още болшинство, демагогствующата тълпа, като завзе съ пристѫпъ градскитѣ тъмници, уби затворения въ тѣхъ царский ефимерий Бинуеса и чрѣзъ органи-

зиранитѣ отъ крайнитѣ митинги имаше власть и надъ самия народенъ съборъ.

Станжлитѣ при тия обстоятелства избори отъ годината 1822 дадохж камара, въ която болшинството принадлежеше на партията на крайнитѣ, която враждата си противъ правителството исказа тутакси като избра за свой прѣдсѣдатель Риего. Краль Фердинандъ, при всичко че тайно поддържаше въоржженитѣ бунтове на реакционеритѣ, като че се съобразяваше съ конституционнитѣ си обязанности, замѣсти умѣреното либерално министерство, което до тогава управляваше страната, съ министерство отъ крайнитѣ либерали подъ прѣдсѣдателството на най-отличния отъ тая политическа партия человѣкъ Мартинезъ Деларова. Но съ главатаритѣ на бунтовническитѣ чети въ сѣвернитѣ части водѣхж се всѣкога тайни прѣговори. Войводата Матафлорида, връщайки се отъ Франция, прѣминалъ Пиринеитѣ и въ планинската крѣпость Сеодургелъ (Seo d'Urgel) състави даже врѣменно правителство подъ свое прѣдсѣдателство. Но безумний краль, като не можелъ да търпи медленностьта на сполуката на тия дѣйствия, бѣ поискалъ да прибѣгне къмъ една необмислена и глупава авантюра и се опита (прѣзъ Юлия 1822) да онищожи конституцията съ собственнитѣ си гарнизони. Тѣ, опоени съ вино и като получили парични подаръци отъ Камариллата, която сега дѣйствуваше тайно, излѣзли по улицитѣ на столицата, обявили война противъ правителството и почнжли да правжтъ пакости на народа. Но тая авантюра не сполучи и гарнизонитѣ бидохж разбити отъ народа въ Мадритъ и отъ испратенитѣ на бързо отъ правителството нѣколко полка, които бѣхж останжли вѣрни на правителството. Тогава, за да прѣдвари лошитѣ послѣдствия отъ тая жалка несполука, той взе една диаметрално противоположна мѣрка като състави министерство отъ крайнитѣ либерали подъ прѣдсѣдателството на Санъ Мигелъ (San Miguel); освѣнь това, още додѣто побѣденитѣ гарнизони лежехж и се търкаляхж въ кървьта, той исказалъ званично къмъ войската, която потуши бунта, „пълното свое задоволство за достопохвалната вѣрность и толкова храбро испитаната имъ прѣданность къмъ конституцията. Въ сжщото врѣме, съ обикновенната си страхливость, недовѣрчивость и слабодушие обърнж се къмъ Французския краль Лудвика XVIII съ собственоржчно писано писмо и го помолилъ въ името на *легитимностьта*, на

монархизма и на династическитѣ интереси на Бурбонитѣ да му испрати помощь и помогне противъ побѣдителката революционна партия. Сѫщеврѣменно чрѣзъ тайни агенти той дѣйствувалъ прѣдъ дворооветѣ на великитѣ сили да подкрѣпѭтъ молбата му до Французския краль. Обаче нито Лудвикъ нито тогавашний прѣдсѣдатель на французското правителство Биллелъ, при всичко че послѣдний бѣше голѣмъ реакционеръ, не счетохѫ за разумно да се намѣсѭтъ въ Испанскитѣ работи и чрѣзъ военна конвенция, каквато искаше Фердинандъ, да паднѫтъ пакъ въ гибелнитѣ погрѣшки отъ Наполеоновата политика спрѣмо Испания.

Намѣсата на Европейския квинквинатъ. — Но и надъ краля Лудвика и надъ французското правителство имаше една власть, която засѣдаваше тогава въ Верона; тая власть бѣше конгресътъ отъ владѣтелитѣ и министритѣ имъ. Императоръ Александръ бѣше много расположенъ за една намѣса отъ страна на Франция въ Испанскитѣ работи. Съ това мнѣние на русския императоръ никакъ не бѣше съгласенъ Метернихъ. Тоя человѣкъ, който никакъ не се грижеше за революция и законность, а само за интереситѣ на своя господарь, бѣше противенъ на французско намѣсвание просто отъ Австрийско гледище, не искаше сирѣчъ да се распространи силата и влиянието на прѣди малко разбитата Франция оттатъкъ Пиринеитѣ. Но хитрий австрийский министръ знаеше много добрѣ какъ да потулва тая политика подъ булото на Европейската политика и на Европейскитѣ интереси, та казвалъ, че консервативната и монархическа Европа не трѣбало да повѣри на Франция полицейското наблюдение на консервативнитѣ и монархически интереси въ Испания. Обаче Александръ не се измами отъ тия възгледи, като правѣше разлика между Франция и французска монархия, на която престижътъ щѣше повече да се увеличи и въздигне чрѣзъ тая намѣса и като считаше инакъ всѣка друга намѣса възможна да докара сблъскване съ Франция споредъ прочутитѣ негови думи: „Война, която се води противъ Испания чрѣзъ Франция, се води заедно съ Франция (въ съюзъ сирѣчъ съ Франция); а безъ Франция тя се води противъ Франция (La guerre contre l'Espague par la France, avec la France sans la France, contre la France).“ При това и двамата французски прѣдставители въ Верона, министрътъ на външнитѣ работи Монморанси (Montmorency)

който бѣше съперникъ на Биллела въ министерството, и прочутий Шатобрианъ, който по всѣкакъвъ начинъ искаше да угоди на императора Александра, бѣхѫ въ полза на намѣсата. И когато Биллелъ не желаеше Франция да земе каквото и да е задължение въ Верона, французскитѣ тамъ прѣдставители подписахѫ протокола отъ 7/19 Ноемврия, чрѣзъ който тритѣ сили, Руссия, Австрия и Прусия се обявявахѫ готови да подкрѣпѭтъ Франция въ случай на намѣса, и всѣка възможна случайность за сваляние или каквото и да е оскърбление или убийство на краля Фердинанда считахѫ причина за война (casus belli). При това четиритѣ сили щѣхѫ чрѣзъ заплашителни ноти да задължѫтъ Испанското правителство да приеме исканията на съюзницитѣ. Това правителство обаче не само не се уплаши отъ това поведение на силитѣ, но именно тогава чрѣзъ генерала Мина сполучи да изгони вънъ отъ границитѣ врѣменното правителство на Сеодургелъ. Станѫлото тогава вслѣдствие смъртьта на Кастелриго промѣнение въ Англия и съ дохажданието на власть на Георгъ Кяннингъ, който даде на външната английска политика повече либераленъ характеръ и ѭ направи да бѫде по-малко съгласна отъ колкото тя бѣше въ врѣмето на прѣдшественника му съ Меттерниховата, още и колебанията на французския краль и на Биллела насърдчавахѫ испанското правителство въ насочванието на неговата политика. Наистина изглеждаше за минута, че французското правителство не приема да се намѣси, слѣдъ като защитникътъ на намѣсванието Монморанси биде принуденъ да се оттегли отъ министерството. Но наслѣдникътъ на послѣдния, Шатобрианъ, бидѣйки прѣданъ на императора и на неговата политика, сполучи слѣдъ малко да убѣди Лудвика да се съгласи на желанието на силитѣ, при всичко че самъ Шатобрианъ по-късно съжаляваше „глупостьта и фанатизма на краля, който билъ готовъ да запали и изгори държавата си за една цигаретка“. Тогава склони и Биллелъ, и вече тронната въ камарата кралска рѣчь на 15/27 Януария 1823 извѣстяваше, че сто хиляди французски войници били готови да навлѣзѫтъ въ Испания за да подкрѣпѭтъ трона на Хонри IY и единъ отъ внуцитѣ на Хенри IY въ Франция, Ангулемний дукъ, ставаше главнокомандующъ на тая войска. Напрасно либералното меншинство въ камарата протестираше противъ това що се вършеше, като отдаваше на намѣсата династический характеръ. Когато единъ

отъ най-личнитѣ депутати отъ тая (либералната) партия, Мануилъ, прѣдлагалъ на камарата да се принизесе противъ това рѣшение на правителството и сравнявалъ проектираното нахлуване въ Испания съ нахлуванието въ Франция въ 1792 на Австрийцитѣ и Прусцитѣ, което бѣ докарало убийството на Лудвика XVI, биде исключенъ отъ камарата като привърженникъ на цареубийството, и като не се подчинилъ на това рѣшение, билъ испжденъ на сила отъ стражаритѣ.

Французското навлизание и окупация. — Нѣколко дни прѣди да се обяви въ камарата проектираний противъ Испания походъ, Испанското правителство окончателно бѣше отхвърлило прѣдложенията на силитѣ, при всичкитѣ съвѣти, които му давахж посланницитѣ французский и английский въ Мадритъ, които му прѣпоржчвахж умѣренность спрѣмо съюзницитѣ. На заплашителната нота на тритѣ сили Испанското правителство отговори неустрашимо чрѣзъ министра на външнитѣ работи Санъ Мигелъ, „че Испанската конституция била сжщата оная, призната въ 1812 отъ императора Александра; че краль Фердинандъ упражнявалъ свободно властьта, която му се давала отъ конституцията, и Испанский народъ, като не се мѣси въ вжтрѣшнитѣ работи на никоя държава, има право да отблъсне всѣка чужда намѣса въ собственнитѣ негови работи; че злото, което разяжда Испания, не происхождало отъ конституцията, но отъ поведението на нейнитѣ врагове; и че най-послѣ Испанското правителство ще се съобрази съ достолѣпието на народа и диктуванията на конституцията“. Подиръ тоя отговоръ прѣдставителитѣ на тритѣ сили поискали паспортитѣ си и заминали на бързо отъ Мадритъ (11/23 Януария 1823).

За една минута изглеждало че се бѣ събудило горделивото национално чувство на Испанцитѣ, когато отъ една страна кортеситѣ (камаритѣ) одобрявахж поведението на министерството, а „божественний“ Аргуелла, който въ 1814 бѣше осжденъ на десеть години тъмниченъ затворъ, а сега бѣше министръ на вжтрѣшнитѣ работи, чрѣзъ своята прѣкрасна и дишаща чувство отъ горделиво отечестволюбие рѣчь така плѣнилъ сърдцата на слушателитѣ, щото бившийй политический противникъ Галлияно прѣгърнялъ го вжтрѣ въ камарата на прѣдставителитѣ, а и двамата пъкъ били вдигнжти отъ народа и тържественно носени на ржцѣ низъ

улицитѣ на Мадритъ. По прѣдложение на сящия Галлияно камарата издаде възвание къмъ народа, въ което се обаждаше на цѣла Европа рѣшението на горделивия Испанский народъ. Но това възбуждение на националното чувство не трая дълго врѣме. Отъ една страна Франция, вслѣдствие на станжлитѣ работи, извика назадъ своя посланникъ, а отъ друга страна единственний отъ прѣдставителитѣ на великитѣ сили останжлъ въ Мадритъ, английский посланникъ, правителството на когото бѣше се обявило противъ рѣшенията на Веронския конгресъ, вмѣсто да насърдчава испанското правителство, чрѣзъ ненаврѣменнитѣ си съвѣти за умѣренность тогава, когато за осуетяванне на външната намѣса имаше се нужда отъ силно избухвание на народното негодувание, повече парализира силата на съпротивлението.

Французската войска навлѣзе въ Испания раздѣлена на петнадесетъ военни отдѣления. Прѣди тя да прѣмине границитѣ, главнокомандующий принцъ отправи отъ Байонна възвание къмъ Испанския народъ, въ което обясняваше причинитѣ и цѣльта на навлизанието и изрично увѣряваше, че французитѣ идѣли не като врагове, но като приятели, за да избавжтъ заробения краль и да подкрѣпжтъ всѣкий приятель на реда и на законностьта въ борбата за прѣстола и алтаря. Испратенитѣ противъ французската войска генерали Мина и Баллестеро малко се противихж противъ нея, защото не распологали съ сериозни военни сили, когато на помощь на французитѣ отивали нередовнитѣ чети отъ „войската на вѣрностьта“. Отъ друга страна и французитѣ държали строга дисциплина и съ доброто си поведение къмъ жителитѣ били поздравени отъ по-голѣмата часть на народа като добрѣ дошли освободители, защото, когато абсолютиститѣ и клерикалитѣ зарадъ собственнитѣ си интереси считахж французската войска за освободитель отъ игото на либералитѣ, тия послѣднитѣ и всичкитѣ приятели на реда, прѣслѣдвани и мжчени ужасно отъ разбойническитѣ чети на „войската на вѣрностьта,“ които разсѣвахж на всѣкадѣ страхъ и трепетъ между мирнитѣ жители, отъ нужда търсѣхж и намирахж спасението си подъ покровителството на Французитѣ. Така прѣдъ омразата на пар...ия, религиозния и политическия фанатизмъ, който раздѣ... Испанцитѣ помежду имъ, почти съвършенно заспа възбу... толкова силно прѣди нѣколко години противъ напада-

телитѣ французи пламенна национална омраза. Славний градъ Сарагоса, който въ 1808 — 1809 бѣ направилъ страшното геройско съпротивление противъ Французитѣ, сега се прѣдаде безъ бой. Освѣнь това, нѣкои отъ испанскитѣ генерали, като Абисбалъ и Мориллъ, държеха съмнително а отчасти и прѣдателско поведение, което докарало бързото отстжпване и на останялата вѣрна на правителството войска; и на 11/23 Мaия Французската войска влизаше въ Мадритъ, който се прѣдаде чрѣзъ капитулиране отъ генерала Зая (Zayas), слѣдъ като при приближаването на неприятелската войска народний съборъ прѣмѣстилъ сѣдалището си отъ Мадритъ, въ Севилла. Той принудилъ да върви съ него и кральтъ, който не можилъ да отбѣгне това прѣмѣстване при всичкитѣ си прѣдлози за болѣдуване, и отъ 11/23 Априлия подкачилъ отново дѣлата си въ тоя градъ.

Окупирането на Испанската столица бѣше начало на нови междуобици между самитѣ Испанци. Слѣдъ влизането на французската войска състави се регенство подъ Инфантския графъ, което имаше да владѣе толкова врѣме, колкото кральтъ би се намиралъ подъ властьта и натиска на либералитѣ, защото французитѣ, като се грижехж само за военното завзимание на страната и не се мѣсѣхж въ вжтрѣшното ѝ управление, търпѣхж сега всичкитѣ безпжтности на тържествующата чрѣзъ тѣхъ въ сѣверна Испания реакция. Главната цѣль и мисия на французската войска бѣше освобождението на краля, а това сега се постигаше чрѣзъ завзиманието на цѣла Испания. Затова Ангулемний дукъ, слѣдъ завзиманието на Мадритъ, като нѣмало въ сѣверна Испания да воюва противъ други генерали освѣнь Мина, испратилъ единъ отрядъ отъ войската си противъ тоя храбъръ генералъ, а самъ той съ главната войска вървѣлъ противъ Севилла. Но народний съборъ бѣше напусналъ вече тоя градъ и бѣше се прѣмѣстилъ по-на югъ въ историческия вече станалъ за него градъ Кадиксъ. Кральтъ, като не искалъ сега да придружи събора въ Кадиксъ, биде прогласенъ отъ него за умоповреденъ и сваленъ приврѣменно отъ прѣстола, слѣдъ което билъ откаранъ на сила. Французитѣ, като отивали за Кадиксъ, срѣщнжли не малко съпротивление отъ страна на останжлитѣ вѣрни на к[illegible] генерали, особенно отъ командантина прѣди малко на Зая, но численното имъ прѣвъсходство осуети [illegible]

съпротивление отъ близо. И слѣдъ като Мина въ Каталония билъ заобиколенъ отъ всѣкадѣ и обсаденъ, а Баллестеро, прѣслѣдванъ до Гренада и разбитъ въ нѣкои горски сражения, капитулиралъ и признаlъ регентството въ Мадритъ. Едни отъ защищаюицитѣ се още генерали се прѣдали, а други избѣгали въ Англия по море. Така около срѣдата на Августа войската на Ангулемния дукъ пристигнѫла прѣдъ Кадиксъ. Градътъ се противилъ наистина подъ храбрия Балдезо почти два мѣсеца, но като не бѣ дошла никаква помощъ отвънъ и не бѣ станѫло никакво опитвание за прѣмахвание на обсадата, а биде

Генералъ Мина

уловенъ и генералъ Риего, Кадиксъ се прѣдаде чрѣзъ капитулация.

Но още прѣди да се прѣдаде тоя градъ, когато не б останѫла вече никаква надѣжда за спасение, съборътъ гласувалъ и прогласилъ закриванието си, а до тогавашнитѣ депутати, отъ които мнозина търсѣли спасението си чрѣзъ бѣгств по море, рѣшили да прѣдадѫтъ на французския главнокомандующъ краля Фердинанда, слѣдъ като по-напрѣдъ го задължили да подпише една прокламация, диктувана отъ тѣхъ, в която кральтъ даваше амнистия на всички за извършенитѣ д тогава дѣла. Отъ само себе, безъ съмнѣние, се разбира, к

кво значение можеше да има тая амнистия въ такива обстоятелства, особенно обявена отъ Фердинанда. Но съборътъ, който изгаря до край своята нищожна и слаба борба и като бѣше лишилъ себе си отъ всѣко срѣдство за досголѣпно съглашение съ французския главнокомандующъ, въ тая смѣшно измислена мѣрка търсѣше котвата на спасението си. Фердинандъ, слѣдъ подписванието на наложената му прокламация, билъ отведенъ на една варка отъ генерала Балдезо до французския воененъ станъ, дѣто билъ радушно посрѣщнѫтъ отъ Ангулемния дукъ. Като станѫло слѣдъ малко извѣстно по цѣла Испания прѣдаванието на Кадиксъ, Мина и другитѣ генерали прѣдали държанитѣ отъ тѣхъ крѣпости на кралскитѣ хора и така цѣла Испания пакъ се подчини подъ властьта на Фердинанда като абсолютенъ монархъ. Конституцията се погреба въ сѫщия градъ Кадиксъ, дѣто прѣди три години бѣше се възродила отново. Настанѫлото сега въ Испания състояние бѣше почти сѫщото като онова слѣдъ завърщанието на краля прѣзъ 1814.

Новий абсолютизмъ на Фердинанда VII. — Прѣслѣдванията отъ *раболѣпнитѣ* противъ либералитѣ, които прѣслѣдвания бѣхѫ почнѫли отъ навлизанието на французитѣ въ Испания, бѣхѫ зели много широки размѣри отъ врѣмето на прѣвзиманието на Мадригъ и бройтъ на залавянитѣ отъ срѣдата на Априлия до 19/1 Юлия на всѣкадѣ и стѣнящи въ тъмницитѣ възлизаше на 40 хиляди. При такъвото състояние на работитѣ кральтъ незабавно слѣдъ освобождението си издаде възвание, чрѣзъ което обявяваше, че счита не имѣюще никаква сила всичко извършено отъ 1820 въ държавата и възобновяваше въ цѣлость старото положение, съ исключение на Инквизицията. Относително това исключение и постигнѫтото по тоя начинъ онищожение за всѣкога на това отвратително и гнусно учреждение отъ минѫлитѣ вѣкове на варварщината и на духовната тирания и робство вижда се кральтъ да е послушалъ повече съвѣтитѣ на Франция отколкото собственнитѣ си вдѫхновения и най-простата политическа мѫдрость. Но това, което не е ставало чрѣзъ духовнитѣ (инквизиционнитѣ) сѫдилища, вършело се вече чрѣзъ другитѣ сѫдилища. Безмилостни прѣслѣдвания, затваряния и истезавания почнѫхѫ пакъ да се упражняватъ и давлението на *раболѣпнитѣ* противъ либералитѣ ставаше съ голѣмо излишество на дивъ фанатизмъ и омраза. Самитѣ французи, които гледали какво се вършело

и особенно Ангулемний дукъ се гнусѣли отъ всичко, но не можели да го въспрѫтъ, защото фринцузското правителство строго бѣше забранило всѣка намѣса въ вѫтрѣшнитѣ работи и въ администрацията на Испания. И когато Ангулемний дукъ издалъ заповѣдь, никой въ страната да се не арестува безъ съгласието на французския военень комендантъ, французското правителство званично не одобрило това поведение на французския комендантъ. Послѣдний слѣдъ малко заминѫлъ разочарованъ съвсѣмъ отъ полето на своята военна слава, като оставилъ една голѣма часть отъ французската войска за свидѣтелка на най-отвратителното зрѣлище, на вършенитѣ въ името на Фердинанда и подъ закрилата на Французската войска работи. За да прѣдставимъ една слаба картина отъ степеньта на манията за прѣслѣдвание и жестокость, до каквато бѣхѫ достигнѫли хората около Фердинанда, достатъчно е да споменемъ нѣщо за смъртьта на генерала Риего. Той билъ откаранъ въ Мадритъ и посрѣдъ хиляди осмивания и псувни въ сѫщия оня градъ и отъ страна на сѫщия тоя народъ, отъ които прѣди нѣколко години му бѣхѫ отдадени божески почести, биде осѫденъ на смърть (26/7 Ноемврия 1824), послѣ свързанъ стѣгнѫто, облеченъ въ бѣлъ кителъ (туника) и съ подигравателенъ шлемъ на главата, билъ турнѫтъ въ единъ голѣмъ кошъ напълненъ съ каль и други нечистотии и влачанъ отъ тълпата. Като го закарали така на мѣстото, дѣто щѣхѫ да го казнѭтъ, тамъ билъ покаченъ на едно издигнѫто дърво и обѣсенъ при бѣснитѣ викове на побѣснѣлото множество.

Шесть дни подиръ това събитие кральтъ заедно съ кралицата влѣзълъ тържественно въ Мадритъ, сѣднѫлъ на тържественна колесница двадесеть крака висока и влачена отъ 101 человѣка облечени съ сини и розови облекла и обиколенъ отъ множество пѣвачи и пѣвачки, които пѣели разни таинственни пѣсни. Едно отъ първитѣ дѣла на краля слѣдъ реставрацията бѣше распущанието на цѣлата испанска войска и замѣстванието ѝ съ четитѣ отъ „войската на вѣрностьта", които малко по малко съставихѫ войската на „кралскитѣ доброволци, сирѣчъ войска нередовна, *еничерска*, дѣло на бѣсно прѣслѣдвание, залавяние и убивание конституциониститѣ за ограбвание имотитѣ имъ. Тия кралски доброволци слѣдъ малко станѫхѫ орѫдия на голѣмото дружество на реакционеритѣ наречено *Апостолическо*, което чрѣзъ други срѣдства и подъ

различно име продължаваше дѣлото на Инквизицията. Подиръ малко привърженницитѣ на това дружество и водителитѣ на „кралскитѣ доброволци“, като считали и самия Фердинанда не въ всичко способенъ да осѫществи плановетѣ имъ, бѣхѫ обърнѫли погледитѣ си къмъ обичния имъ и едномисленика *Инфантъ* т. е. кралский принцъ Донъ Карло, по-младъ братъ на краля, и кроехѫ него да въскачѫтъ на прѣстола. Страхливецътъ Фердинандъ, ако и да се е научилъ за тоя планъ, но той нито дружеството растури нито водителитѣ наказа; напротивъ прѣслѣдванието противъ либералитѣ се продължавало още по-силно. Дѣйствително Фердинандъ биде принуденъ най-послѣ отъ прѣдставленията на императора Александра да даде единъ видъ амнистия на 19/1 Маия 1825, но отъ нея се исключвахѫ цѣли петнадесеть категории либерали, така щото не амнистия, а повече подигравка и комедия отъ амниинистия бѣше Фердинандовото дѣло. Но Фердинандъ и съ другитѣ си дѣла бѣше докаралъ смущение и шумъ на всички. Като не признаълъ сключенитѣ отъ камарата въ името на краля заеми, побъркалъ твърдѣ много финансиитѣ на държавата, а съ прѣдаванието управлението на държавата въ рѫцѣтѣ пакъ на Камарилата, бѣше онищожилъ санъ на министритѣ и унищожаваше нравственната тяжесть на правителството. Това особенно се почувствувало затова, защото главенъ и дѣйствителенъ управникъ и първъ министръ на държавата бѣ станѫлъ засѣдающий въ Камарилата *клирикъ* Викторъ Саезъ. А когато първий министръ Офалия поискалъ да изгони и да затвори неподчиняванитѣ разбойнически главатари на нѣкои чети отъ „войската на вѣрностьта“, незабавно паднѫлъ заедно съ всето министерство, а прѣдставленията на французския и на английския посланници станѫли прѣдметъ повече на прѣзрителна усмивка отъ Камарилата нежели на сериозно размишление отъ краля. Революции противъ тая несносна система на правителството скоро избухнѫхѫ въ много провинции; но французитѣ, които горѣхѫ всѣкий день прѣдъ оргиитѣ на Камарилата, имахѫ печалната обязанность да потушаватъ бунтуванията на народа противъ нея. Половината отъ французската войска се завърнѫла въ Франция около края на 1824, а останѫлата бѣше още задължена да покровителствува гнусния и нискания деспотизмъ на Фердинанда, отъ който деспотизмъ, при ва. когато Испания търпѣше най-лошитѣ и най-долнитѣ псу-

вни, Испанскитѣ оттатакъ Океана колонии бѣхѫ се освободили съвършенно.

---

10. Борбитѣ за свобода на Испанскитѣ колонии въ Америка.

Политическото състояние на Испанскитѣ колонии въ Америка прѣди 1810. — Слѣдъ като храбро въстаналитѣ противъ метрополията Англия сѣверни Американски колонии подиръ дълга и стойка борба за свобода спечелихѫ пълната си независимость и основахѫ свободната конфедерация отъ сѣвернитѣ Американски щати, името на свободата и желанието за административна поне независимость отъ метрополията вникнахѫ постепенно въ Испанскитѣ колонии въ Мексико, централна и южна Америка. Добродѣтелнитѣ колко-годѣ реформи, които въведе кральтъ Карлъ IV (1759 — 88) и даденатa по голѣма свобода на търговията и търговскитѣ отношения на метрополията съ колониитѣ, като се видѣ, че отъ материялно гледище бѣхѫ до нѣкадѣ полезни за колониитѣ въ Америка и чрѣзъ материялното благоденствие бѣхѫ подобрили колко-годѣ и нравственното състояние на жителитѣ, още по-вече възбуждахѫ духа на свободата. Разни други събития въ Европа, като сѫществующий прѣзъ първитѣ години отъ XIX вѣкъ съюзъ на Испания съ Франция и породената отъ това вражда между Англия и Испания, още и отношенията на министерството Питтъ съ званични людье въ Испанскитѣ колонии, които людье имахѫ сила и влияние въ отечеството си, способствувахѫ за да станѫтъ въ 1806 революционни движения въ разни страни отъ централна и южна Америка. Така званичното лице отъ Венезуела Миранда, като udaлъ отдавна сношения съ първия министръ на Англия Питтъ, опитало се да освободи Венезуела. Но тоя опитъ съвършенно несполучи; сѫщеврѣменно не сполучи и друго едно такъво движение прѣдприето отъ нѣкои смѣли людье въ Буеносъ-Айресъ. Несполучихѫ тия движения защото били единични и не получвали никаква помощь отвънъ а такъва могла да имъ даде само Англия. Но тя поради не-

прѣкъснжтата война, която водѣше съ Наполеона, бѣше принудена да съсрѣдоточава всичкитѣ си сили само по тая посока.

При това по-широки и по-сериозни размѣри бѣше зела борбата за свобода въ Испанскитѣ владѣния въ Америка отъ 1810, когато силната борба противъ Наполеоновата династия и противъ Иосифа въ Испания повдигнж и колониитѣ противъ Мадритското правителство. Никоя отъ тия колонии не бѣше признала новия краль и новята династия, а всичкитѣ бѣхж се повдигнжли въ името на находящия се въ робство въ Франция Фердинандъ VII и на народното революционно правителство въ Кадиксъ и въ тѣхно име образувахж врѣменни правителства (junta), защото правителството отъ народния съборъ въ Кадиксъ, като се намираше въ много трудно положение, не можеше да мисли и се грижи за управление на колонии; то се задоволяваше просто съ богатитѣ парични вноски, които испращахж колониитѣ. Така незабѣлѣзано и безъ бунтъ противъ метрополията, но въ името на владѣтеля, който се считаше за законенъ отъ народната партия на испанцитѣ, всички колонии станжхж напълно автономни и съставихж шесть отдѣлни държави: Мексико, Перу, Нова Гренада, Венезуела, Буеносъ-Айресъ и Чили. Духътъ на автономията въ тия държави до толкова се разви и напрѣднж въ разстояние на малко врѣме (1810 — 1814), щото и слѣдъ възстановлението въ 1814 въ Испания на Бурбонската династия и завръщанието на Фердинанда VII, политическитѣ партии въ колониитѣ не мислѣли да урѣджтъ инакъ своитѣ отношения съ метрополията освѣнъ възъ основа на установената вече система и пълна вжтрѣшна автономия и съ лично съединение съ Испанската монархия въ лицето на краля. За искание такъво съединение тласкахж тия партии не просто духъ на мѣстна автономия, а още по-малко революционни начала и либерални идеи, каквито Французската революция прогласи на свѣта. Такива идеи, които нито въ революциитѣ на английскитѣ колонии отъ Английскитѣ колонии въ северна Америка не бѣхж главнитѣ причини и побудители, не бѣхж такива, които да накаратъ народитѣ отъ Испанската монархия да се повдигнжтъ, защото върху тоя народъ влиянието на Църквата и духовенството и почитанието къмъ монархическия принципъ бѣхж твърдѣ голѣми. Това което съставляваше дѣйствителната и главната причина, а

заедно съ туй и оправданието на домогванията за нововъведения на Американцитѣ, бѣхж толкова вредителнитѣ отъ найстаро врѣме и установенитѣ противъ закона условия, които уреждахж отношенията на колониитѣ къмъ метрополията. Въ колониитѣ властьта имахж главно испанцитѣ родени въ Испания. Срѣщу тия малцина привилегировани голѣмото мѣстно множество отъ Креолитѣ, отъ потомцитѣ сирѣчъ на героитѣ, които бѣхж завоевали Америка, съставляваше поданический народъ лишенъ отъ всѣко политическо равенство. Подъ страхъ на смъртно наказание бѣше забранено на тия Креоли да иматъ сношения съ чужденци; цѣлата търговия съ Испания бѣше привилегия въ видъ на монополъ, който се даваше на малцината Испанци, които се радвахж на благоволението на Короната. Дори и търговията, която ставаше между разнитѣ колониялни провинции, бѣше сжщо монополъ въ ржцѣтѣ на малцина испанци отъ мѣстнитѣ въ Испания, които прѣплувахж въ задокеанската тѣхна държава, за да прибиратъ богатствата отъ тая страна, които послѣ харчехж въ Испания. Внасянието отвънъ въ колониитѣ търговски стоки се ограничаваше само въ испански такива стоки, облагани и тѣ съ тежки налози и продавани въ колониитѣ съ много високи цѣни. Дори и обработванието отъ Креолитѣ на земята бѣше ограничено въ врѣда на обработвачитѣ, а въ полза на испанцитѣ. Колониитѣ сирѣчъ не можехж да изнасятъ вънъ стоки, които се произвеждахж въ Испания, за да би могло по тоя начинъ да се ограничи Испанската търговия чрѣзъ конкуренцията на богатитѣ Американски източници. Така въ Мексико се направилъ опитъ за посаждание на лозья. Испанското колониялно правителство заповѣдало да се искоренжтъ всичкитѣ посадени лозови пръчки. А садението на тютюнъ, понеже било позволено само въ имѣнията на Короната, то бѣше монополъ на колониялното правителство, т. е. на Испанската метрополия. Въ противенъ случай садението на каквото и да било противъ заповѣдитѣ на правителството се онищожавало безмилостно.

Колкото се отнася до политическитѣ права, Испанскитѣ Креоли отъ колонниитѣ не различавахж никакъ отъ другитѣ жители т. е. отъ *Мигадитѣ*. Послѣднитѣ се исключвахж отъ обществениитѣ длъжности, за тѣхъ имаше мѣсто и чинове само въ общинскитѣ управления и въ войската и политическитѣ чинове. Всичкитѣ други власти и учреждения и свързанитѣ съ

тѣхъ богати доходи се занимавахж отъ Испанци изъ Испания. Много пжти бѣдни и незначителни людье се испращахж отъ Испания на тълпи за чиновници на прочутата Инквизиция, или за писари и службапи по митницитѣ, или за бирници, които да събиратъ даждията и послѣ се връщахж много богати въ метрополията. Дори въ църковното управление бѣхж привилегировани жителитѣ отъ Испания, и всичкитѣ висши църковни длъжности се давахж на духовнитѣ лица, които отивахж отъ Испания. И въ самитѣ богати Американски мънастири, въ които живѣехж монаси отъ разни ордени, по-голѣми привилегии имахж монаситѣ, които отивахж изъ Испания. Разумѣва се, че при такива условия не можеше да става никаква дума за раздаване на справедливо правосждие и за равенство въ сждилищата. Тукъ Креолътъ биваше всѣкога осжденнй отъ испанцитѣ сждии, ако противникътъ му бѣше Испанецъ.

Почнжтитѣ отъ 1810 революционни движения. — При такива обстоятелства най-естественно и най-логично бѣше, че почнжтото около 1810 движение, ако отначало и да бѣше насочено противъ установената въ Испания чужда Наполеонова династия, имаше за цѣль и подобрението на политическото състояние въ колониитѣ, прѣди всичко отъ гледището на политическитѣ отношения къмъ метрополията. Така революцията противъ краля Иосифа лесно можеше да се прѣобърне въ революция противъ самата Испания. И дѣйствително, въ въстанжлитѣ страни, дѣто бѣхж се образували вече врѣменни правителства, изгонихж се отъ управлението дотогавашнитѣ Испанци управители или кралски намѣтници; само въ Перувия бѣше запазено старото положение. При всичко това сжществующата още покорность и прѣданность къмъ Бурбонската династия и голѣмата сила на духовенството, което бѣше испанско, при неученния и суевѣренъ народъ, възпрѣпятствувахж на бързото напрѣдване на революцията, а сваленитѣ Испанци управители, ослонени на духовенството и на другитѣ привърженници на метрополията, борѣхж се да придобижтъ отново положенията си. Постепенно войната между тия управители и врѣменнитѣ правителства доби характеръ на революция противъ самата Испания. Привърженницитѣ на старата система отъ долня Перувия покрихж горня Перувия (Боливия), а се заплашвахж отъ войска по суша и по море Венезуела, нова Гренада и

Чили. Но тогава въ Венезуела, която поради укрѣпеното си положение бѣше осигурена противъ всѣко нападание, споменжтий Миранда провъзгласилъ независимостьта на страната (5/17 Юлия 1811) като ѝ даде и нова конституция. Обаче едно много характеристично събитие, като подтвърдяваше всичко по-горѣ казано за голѣмата сила на духовенството въ Американскитѣ земи, събори въздигнжтото толкова на бързо политическо здание. На 14/26 Марта 1812 едно силно землетресение, което причинило голѣмо опустошение въ сѣвернитѣ части на Венезуела, разорило сумма градове и въ Каракасъ само погребало де-

Симонъ Боливаръ

сеть хиляди души подъ развалинитѣ, дало поводъ и случай на духовенството да прѣдстави на суевѣрния народъ тая случка като отмъщение на божия гнѣвъ зарадъ бунта противъ законно установената власть и да докара голѣмо промѣнение въ общественното мнѣние. Въсползовани отъ това, послѣдователитѣ на старият порядъкъ отъ двѣтѣ невъзстанжли Венезуелски провинции сполучили да покорятъ останжлата часть отъ страната и да свалятъ републиканското правителство въ Венезуела. Миранда се прѣдалъ съ условие да му се позволи да замине за странство, но въпреки това условие той билъ хвърленъ въ

тъмница, дѣто и умрѣлъ (1816). Малцина отъ бунтовницитѣ се отстранили въ горитѣ и въ безкрайнитѣ пусти равнини (Llaos както се наричахѫ въ Америка), и между тѣхъ се намиралъ и прочутий Симонъ Боливаръ отъ Каракасъ. Той билъ събралъ около себе си много бѣжанци отъ Венезуела и чрѣзъ славни боеви сполуки, които подиръ малко направихѫ да се прочуе и прослави името му, и подкрѣпенъ отъ Картагенъ (Нова Гренада), скоро се върнѫ побѣдитель въ отечеството си, като побѣдилъ всички испанци, които по пѫтя му се противили, и на 7/19 Августа 1813 тържественно влѣзълъ въ Каракасъ, поздравляванъ отъ всички като „освободитель“ (el libertador). Той сега диктаторски управлявалъ възобновената република. Слѣдъ малко обаче отъ една страна сполукитѣ на испанския генералъ Des Boves, а отъ друга настанѫлий отново голѣмъ въ полза на метрополията обратъ, вслѣдствие извѣстието за завърщанието на Фердинанда VII, докарали голѣмо промѣнение въ работитѣ, и Боливаръ пакъ билъ изгоненъ изъ Каракасъ отъ генерала Des Boves и избѣгалъ въ Картагенъ. Но Фердинандъ, жалкото царувание и поведение на когото описахме по-прѣди, не бѣше владѣтель, който да може да се въсползува отъ такъвъ благоприятенъ за него ходъ на работитѣ. Вмѣсто тѣсно да привърже къмъ себе си чрѣзъ благородни отстѫпки останѫлитѣ още вѣрни на името му колонийци, Фердинандъ, както всички тирани, на които Господь зима ума за даги погуби, та да се избавѭтъ отъ тѣхъ подданницитѣ, чрѣзъ новото си тираническо поведение работѣше, и слѣдъ споменѫтитѣ сполуки, да изгуби най-послѣ окончателно владѣнията на държавата си въ Америка. Той испроводилъ отъ Испания генерала Мориллъ (1814), който нападнѫлъ на Картагенъ и принудилъ Боливара да избѣга въ Ямайка, а града слѣдъ шесть мѣсечна обсада, прѣзъ врѣмето на която шесть хиляди души умрѣли отъ гладъ, накара да се прѣдаде. Подиръ малко покорила се цѣла Нова Гренада, сѫщата сѫдба постигнѫ и Мексико и Чили.

Работитѣ въ Мексико. — Въ Мексико революцията бѣше почнѫла въ 1810 чрѣзъ свещенника Хидалго въ провинцията Кверетаро (Queretaro). Въ началото изглеждаше че голѣма сполука увѣнчава начинанието и Хидалго вървѣше противъ столицата съ сто хиляди души въоржжени, но извършенитѣ отъ тая нередовна войска, особенно отъ Индиянитѣ, отврати-

телни звѣрства повдигнѫли такъво негодувание у покорнитѣ на закона, щото революцията скоро биде потушена въ сѣверно Мексико отъ генерала Калпия. Хидалго биде уловенъ и убитъ (1811) и революцията, която прдължаваше още въ южнитѣ страни, биде потушена отъ нови войски испроводени отъ Испаиия, слѣдъ като и новитѣ революционни чети на другъ единъ священникъ Морело (Morelos) бидохѫ разбити отъ генерала *Итурбиде* (Iturbide), като билъ убитъ и Морело (1815).

Работитѣ въ Чили и Лаплата. — Чилийската революция бѣше потушена вече въ 1814. Само въ Лаплатскитѣ щати тоестъ въ Аржантина, Ургвай и Парагвай, които бѣхѫ възстанѫли въ 1810 и съставлявахѫ вече три отдѣлни републики, революцията, подпомагана отчасти и отъ английския адмиралъ Вrounе, бѣше се удържала. Обаче междуособни крамоли между главатаритѣ за една държава или за федеративенъ щатъ парализирахѫ и тукъ силата на революцията и изглеждаше, че и Лаплата, първото и послѣднето прибѣжище на революцията, имаше окончателно да се покори на испанцитѣ, когато избухнѫлата неочаквано и съ нови сили революция въ Венезуела отъ Боливара, а въ Чили отъ генерала Санъ Мартина, докара постепенно освобождението на всичкитѣ испански колонии.

Боливаръ, като се спуснѫлъ отъ Ета, дѣто бѣ отишълъ отъ Ямайка, съ една малка флота, която направилъ съ разноскитѣ на богаташа въ Ета Холландецъ Брионъ (Brion), заминѫлъ заедно съ други главатари противъ нова Гренада и слѣдъ нѣколко несполуки, съ редъ смѣли военни дѣйствия и успѣхи освободилъ и Венезуела и Нова Гренада и прогласилъ съединението на тия двѣ страни въ една само република, *Коломбия* (1819). Подиръ малко и Испанский генералъ Морилль, който имаше още доста военни сили и можеше да тури въ опасность дѣлото на Боливаръ, вслѣдствие извѣстието за успѣха на военния бунтъ отъ 1820 въ Испания, сключи примирие и се върнѫ въ Испания. Малко слѣдъ това Боливаръ, като прѣвзелъ или по-добрѣ освободилъ и Квитъ и цѣлата провинция Екваторъ, съединилъ ѭ съ републиката Коломбия, на която биде избранъ прѣдсѣдатель (1822) за четири годири. Такива и толкова работи е извършилъ Боливаръ.

Работитѣ въ Перувия. — Санъ Мартинъ, испроводенъ отъ столицата на Аржентинската република Буеносъ-Айресъ въ Чили, повдигнѫ отново на революция тая страна и прогласи

нейната независимость и републиканското управление. Но най-дългитѣ борби за свобода прѣтърпѣ Перувия, дѣто при всичката помощь, дадена отъ Чилийската република чрѣзъ генерала Санъ-Маринъ и тогавашния адмиралъ на тая република, английский лордъ Тома Кохранъ, борбата за дълго врѣме се виждала неравна. Но най-послѣ и тукъ чрѣзъ голѣмата дѣятелность на Боливара, който като отишълъ на помощь на Перувиянцитѣ билъ назначенъ отъ послѣднитѣ за началникъ съ диктаторска власть, и чрѣзъ побѣдата която спечели находящий се подъ неговитѣ заповѣди генералъ Sucre въ 1824 близо до града Аякухо (Ayacucho) противъ испанскитѣ генерали страната се освободи и републиката се прогласи. Така се допълни загубата за Испания отъ южна Америка.

Сполуката на революцията въ Мексико и въ Гватемала. — Около сжщото врѣме борбата на революцията сполучи и въ Мексико и въ Гватемала. Въ Мексико сжщий креолский генералъ Итурбиде, който прѣди нѣколко години, като началникъ на Испанскитѣ кралски войски, бѣше воювалъ противъ бунтовницитѣ и бѣ потушилъ съвършенно революцията, гледайки сега успѣха на революцията въ южна Америка, повдигнж нова революция въ Мексико (1821) и прогласи съвършенното отдѣляване на тая страна отъ Испанската държава. По негово внушение прочее Мексико се провъзгласи за независима империя, на която върховното управление биде възложено на единъ принцъ отъ царския домъ. И понеже краль Фердинандъ не призналъ станжлото, Итурбиде издѣйствувалъ да се признае самъ той отъ войската за императоръ подъ името Августинъ I (1822), призналъ се за такъвъ и отъ изобрания отъ народа главенъ съборъ. Но слѣдъ малко поради политическата му авантюра — насилственното растурване на събора, прѣдизвика противъ себе си революция и като го свалихж отъ прѣстола (прѣзъ Марта 1823) избѣга въ Европа, отдѣдо подиръ нѣколко врѣме се завърнж и като се опита да земе отново властьта, биде уловенъ и умъртвенъ чрѣзъ упушване (1824). Слѣдъ сваляннето на Итурбиде въ Мексико се прогласи републиката.

Прѣзъ сжщата година (1821) спечели свободата си и Гватемала и като се съедини съ щатитѣ Ондура, Санъ Салвадоръ, Никарагуа и Костарико състави федеративната република отъ централна Америка. Това съединение обаче малко

трая и въ 1824 републиката се раздѣли на петь отдѣлни една отъ друга републики.

Работитѣ въ Ета. — И въ острова Сан Доминго, който инакъ се наричаше Ета, дѣто отъ 1811 имаше два штата, единъ републиканский подъ Петионъ и послѣ подъ генерала Boyer като прѣдсѣдатель, и единъ монархический подъ краля Хенри I, въ 1823, слѣдъ революцията, която бѣ станжла противъ краля и послѣдвалото вслѣдствие поражението самоубийство на краля, двата штата се съединихж въ една република. И испанската часть отъ острова, която отъ 1821 бѣше останжла свободна, съедини се сега (1823) съ свободния штатъ. Сжщото направи по-късно и французската часть отъ острова, на която независимостьта призна Франция въ 1825 чрѣзъ договоръ, чрѣзъ който свободний штатъ даваше обезщетение за бившитѣ работници 150 милиона франка.

Така тогава когато въ Испания Фердинандъ VII оничтожаваше чрѣзъ французскитѣ щикове либералното управление и основаваше своя абсолютизмъ, всички Испански владѣния въ Америка, освѣнь нѣколко острови, се отцѣпихж отъ нея и станжхж независими републики.

Силитѣ отъ свещенния съюзъ спрѣмо Испанскитѣ колонии. — Отъ само себе се разбира, че владѣтелитѣ отъ тритѣ монархически държави, които бѣхж се събрали въ Верона, за да онищожжтъ Испанската конституция и да възстановжтъ Фердинанда въ абсолютическата му власть, не гледахж съ удоволствие революцията въ Испанскитѣ владѣния въ Америка, а сполуката отъ намѣсванието имъ въ Испания ги насърдчаваше да прѣдприемжтъ задружно дѣйствувание по въпроса за Испанскитѣ колонии и бѣхж почнжли даже прѣговори между тѣхъ за тая цѣль. Но Англия, която и въ врѣмето на Кастелриго отбѣгваше всѣко споразумѣние съ континенталнитѣ държави, което би могло да изложи въ опасность английскитѣ интереси или да повреди на прѣстижа на Англия, или просто да причини бесполезни заплитания на Английското правителство за английскитѣ интереси, сега никакъ не можеше при либералния министръ на външнитѣ работи Георгъ Кяннингъ (1822) да одобри или приеме Европейското намѣсвание по море въ Американскитѣ земи, на които независимостьта, както отъ материялно, така и отъ нравственно гледище, принасяше голѣма полза на Англия. Слѣдователно тя не се подвоуми да обяви

на силитѣ, които мислѣхѫ да се намѣсѭтъ въ Америка, че съ всичкитѣ си сили ще се въспротиви противъ всѣко намѣсвание въ Америка. Кяннингъ заплашително подсказваше на континенталнитѣ държави „мѣха на Еола, който мѣхъ, ако Велика Британия го отвори, можелъ да растрепери всѣка суша и всѣко море“. Обясненията и оправданията на силитѣ, че намѣсата щѣла да стате въ името и въ интереса на *Монархическия принципъ*, и сериознитѣ отстѫпки, които се правѣхѫ на Англия по отношение на търговскитѣ ѝ интереси, никакъ не расколебахѫ взетото отъ Англия твърдо положение въ въпроса, а Георгъ Кяннингъ на мислитѣ и дѣйствията на силитѣ и на направенитѣ прѣдложения за конференция отъ министри на разнитѣ държави, която да се събере въ Парижъ, и за подлагание Американскитѣ работи на Еврапейско рѣшение, отговори съ признаванието отъ страна на Англия независимостьта на всичкитѣ Американски щати.

Учението на Монрое. Американский конгресъ въ Панама. — Тая постѫпка на Англия бѣше прѣдшествувана отъ едно много сериозно дѣйствие отъ страна на федерацията на Съединенитѣ Щати отъ Сѣверна Америка. Тая федерация не само призна новитѣ щати, но и освети прочутото политическо учение на Монрое. Тоя прѣдсѣдатель на Съединенитѣ Щати, въ съгласие съ събора въ Вашингтонъ, обяви прѣзъ Декемврия 1822, че всѣка Европейска намѣса въ която и да е Американска земя се счита като неприятелско дѣйствие противъ самата сѣверна Американска федерация.

Но и освободительтъ Боливаръ, имайки всѣкога прѣдъ видъ възможностьта на Европейска намѣса, още и нападателнитѣ планове на Испанското правителство, бѣше поканилъ съ окрѫжно, издадено отъ Лима въ Перувия, всичкитѣ правителства на свободнитѣ Американски щати да испратѭтъ прѣдставители въ главния конгресъ, който щѣше да се събере въ Панама. И дѣйствително въ 1825 много отъ поканенитѣ правителства испроводихѫ прѣдставители на опрѣдѣленото мѣсто. Навикнѫлата се на монархически свиждания и конгреси Европа съ очудвание и страхъ гледаше на новия конгресъ отъ републиканскитѣ щати. Но тоя конгресъ поради своеобразностьта си и взаимното единъ къмъ другиго недовѣрие на щатитѣ, които бѣхѫ зели участие въ него, и поради страха на Английското правителство, да не би чрѣзъ

24

нѣкое по-тѣсно свързвание на Американскитѣ държави да се намѣрятъ въ опасность търговскитѣ му интереси, не отговори никакъ на надѣждитѣ, що се възлагахѫ на него. Американскитѣ щати остаѭтъ и до днесь раздѣлени единъ отъ другъ; тѣ се защищаватъ противъ Европа само отъ голѣмата федеративна сѣверна Америка чрѣзъ споменѫтата доктрина на Монрое.

---

11. Работитѣ въ Португалия и въ Бразилия.

Португалия прѣзъ годинитѣ 1815 — 1820. По начинъ съвсѣмъ особенъ нечувствително и незабѣлѣжено станѫ отдѣлванието отъ метрополията Португалия и независимостьта на голѣмата Португалска колония въ Америка, сирѣчь на Бразилия. Кралското семейство отъ Португалия, дѣто отъ 1777 царуваше кралицата Мария, най-стара дъщеря на Иосифа I, оженена (1760) за чича си (по-малъкъ братъ на Иосифа) Петра, въ врѣмето на войната съ Франция отъ 1807, прѣди появяванието на французитѣ прѣдъ Лисабонъ, бѣше избѣгало на английски кораби въ Бразилия, като бѣ оставило държавата на расположението на французитѣ, и оттогава живѣеше въ Бразилия. То бѣше назначило наистина намѣстничество (регенство) въ Португалия, но то нѣмаше никаква сила и значение спрѣмо французскитѣ военачалници, които бѣхѫ завзели страната въ името на Наполеона и бѣхѫ обявили, че Брагантский домъ прѣстанѫлъ да царува въ Португалия. А отъ 1809 Английский генералъ Бересфордъ (Berecford), който бѣше се отличилъ въ Испанската война противъ Франция, като станѫлъ главнокомандующъ на Португалската войска, съсрѣдоточилъ бѣ въ рѫцѣтѣ си всичката власть и съ надменното си поведение оскърбявалъ по много начини националната гордость на Португалцитѣ. Затова отъ 1814, слѣдъ изгонванието на французитѣ изъ Иберийския полуостровъ, общо било желанието и въ Португалския народъ и въ Португалската войска да гледатъ царското семейство помежду тѣхъ. Това желание бѣ станѫло по-силно отъ когато въ 1816, като умрѣ умопобре-

дената кралица Мария, възлѣзе на прѣстола нейний синъ подъ името Иоаннъ VI. Но новий краль, вмѣсто да отговори на това най-законно искание на подданницитѣ, напротивъ покани най-виднитѣ отъ благороднитѣ и множество богати търговци да се изселятъ въ Бразилия. Неблагодарностьта, причинена отъ това поведение на краля, като се увеличаваше постепенно, докара въ 1817 военно съзаклятие, което се потуши отъ Бересфорда съ проливание на кървъ и голѣма жестокость. Оттукъ бунтовническото течение противъ сѫществующия редъ станѫ толкова силно, щото революцията прѣзъ 1820 въ Испания скоро прѣскочи границитѣ на Португалия и прѣвратътъ, който заплашваше сѫществующия редъ, принуди Бересфорда да отиде въ Бразилия, за да се споразумѣе устно съ краля за мѣрскитѣ, които трѣбаше да се земятъ. Но именно отъ това отсѫтствие се въсползувахѫ послѣдователитѣ на революцията. Така на 12/24 Августа 1820 възсганѫ градътъ Опорто и образува врѣменнно правителство (junta), а слѣдъ малко и другитѣ градове. Лисабонъ и цѣлата нова страна одобрихѫ революцията и се присъединихѫ къмъ нея. Тогава намѣстничеството въ Лисабонъ биде свалено и се съединихѫ въ едно правителство врѣменнитѣ правителства отъ Опорто и Лисабонъ и се свика народний съборъ (Kortés), за да изработи новата конституция на държавата, възъ основа на Испанската конституция и като вземе прѣдъ видъ особеннитѣ нужди на Португалия. На възвърнѫлия се помежду това около началото на Октомврия отъ Бразилия Бересдофдъ не се позволи да слѣзе на Португалска земя, и той биде принуденъ да замине за Англия заедно съ всичкитѣ английски офицери и нѣкои Португалски, останѫли нему вѣрни Английското правителство, за да си осигури едно нравственно влияние въ Португалия, отбѣгнѫ отъ всѣкаква поддържка на Бересфорда и отъ всѣко намѣсвание въ Португалскитѣ работи и остави свободенъ краля Иоанна да дѣйствува както самъ знае.

Работитѣ въ Бразилия. — Португалскитѣ работи силно повлияхѫ върху духоветѣ и въ Бразилия. Тамъ, щомъ се расчуло какво е станѫло въ метрополията, образува се военно съзаклятие, въ което участвуваше и Донъ Педро, по-голѣмий синъ на краля, и поради което кральтъ Иоаннъ билъ принуденъ да замине за Португалия заедно съ семейството

(прѣзъ Юлия 1822), като остави въ Бразилия сина си Донъ Педро. А като се завърнѫлъ въ Лисабонъ билъ принуденъ да признае новото конституционно положение на държавата, а Донъ Педро слѣдъ малко биде провъзгласенъ за Бразилскій императоръ (13/25 Септемврия 1822). Така се прѣкъснѫ наистина политическата свързка, която съединяваше Бразилия съ Португалия, а Брагантскій домъ станѫ просто династическа свързка, раздѣлена сега на двѣ сродни династии, на Португалската кралска подъ Иоанна VI и на Бразилската императорска подъ Донъ Педро I. За по-нататашното царуванне на Иоанна VI въ Португалия ще се говори послѣ. А въ Бразилия Донъ Педро I затвърди властьта и прѣстола си, като прогласи тая държава за съвсѣмъ независима отъ Португалия и направи въ новата конституция на империята голѣми отстѫпки на републиканскитѣ идеи, които владѣехѫ въ съсѣднитѣ републики отъ южна Америка. Въ сѫщото врѣме узакони се чрѣзъ новата конституция и се прѣдвидѣ въ нея, щото Бразилия да не може никога да се съедини лично чрѣзъ лицето на владѣтеля съ Португалия и да се съединѭтъ тия двѣ държави подъ единъ и сѫщий скиптръ. Затова, когато слѣдь смъртьта (1828) на Ионна VI Португалский прѣстолъ прѣминаваше на императора Педро като законенъ наслѣдникъ споредъ Португалската конституция, той се отказа отъ правата си на Португалския прѣстолъ въ полза на седъмгодишната си дъщеря Мария (M. de Gloria), а слѣдъ нѣколко години, като дошълъ въ стълкновение съ либералната партия въ Бразилия, отказа се отъ Бразилската корона (4/16 Ноем. 1830) въ полза на шестгодишния си синъ Донъ Педро II, който царува въ Бразилия} до по-ланската година (1890) и се поминѫ въ 1894. Въ 1833 отказавший се отъ прѣстола императоръ заминѫ за Европа като Брагантскій дукъ и се намѣси въ работитѣ на Португалия. Но за това ще говоримъ повече когато ще говоримъ за Португалия. А сега, прѣди да напуснемъ Америка, нужно е да поговоримъ малко и за голѣмата федерация на Съединенитѣ Штати отъ сѣверна Америка.

12. Съединенитѣ
Штати отъ сѣверна Америка.

Съединенитѣ Штати отъ Сѣверна Америка. (1783 — 1821). — Отъ когато чрѣзъ Версаилския договоръ отъ годината 1783, чрѣзъ който Англия призна независимостьта на сѣверна Америка, се състави тая голѣма републиканска федерация, тя вървѣ здраво въ пѫтя на външната сила и на вѫтрѣшното затвърдяванне, благоденствие, прогресъ и свободно развитие, съгласно съ голѣмото прѣдназначение, което види се Божий промисълъ е прѣдоопрѣдѣлилъ на тоя голѣмъ штатъ въ лика на държавитѣ и въ историята на свѣта. Населението на федерацията, което въ 1783 бѣше 3 милиона, слѣдъ изминуванието само на четвъртъ вѣкъ се увеличи на 10 милиона, а бройтъ на провинциитѣ, отъ които всѣка една съставляваше особена автономна държава, почти се удвои, защото отъ 13 въ 1783 въ 1815 бѣше 32. Това гигантско нарастване на населението въ толкова късо врѣме, при всичко че климатътъ не е здравъ, бѣше най-вече слѣдствие отъ нравственнитѣ прѣимущества и привлекателности, съ които тая отличавана по свобода и добри закони страна послужи, съгласно съ историята и прѣдназначението ѝ, като прибѣжище на всички изъ Европа прѣслѣдвани по политически причини. Както прѣди голѣмата борба сѣверна Америка служеше, особенно въ врѣмето на религиознитѣ прѣслѣдвания въ Европа, като подслонъ на религиозната свобода, сега, когато Европа се вълнуваше отъ политически прѣслѣдвания, бѣше *обѣтованата* земя за послѣдователитѣ и привърженницитѣ на политическата свобода. Само отъ Франция слѣдъ паданието на Наполеона и възстановяванието на Бурбонитѣ 18 хил. колонийци се прѣселихѫ въ територията на свободната република. Съразмѣрно отивахѫ и отъ други Европейски страни хора, които бивахѫ принудени или за политическа свобода и добри закони или за материялно благоденствие да замѣнѭтъ старото си родно отечество съ новото международно отечество въ всемирната държава на гражданска равноправность, свобода и цивилизация. Чрѣзъ това увеличение на населението много напрѣдваше и землѣдѣлието, промишленостьта и търговията,

които увеличавахѫ и частната собственность и общественното богатство. А заедно съ общественното богатство обработвахѫ се и се развивахѫ чудесно занаятитѣ и искуствата, които заедно съ законната политическа свобода принасятъ и произвеждатъ и съзнанието на човѣческото достоинство и въобще нравственното политическо възвишавание, съ които повече отъ всичкитѣ други държави се отличава Америка около края на XIX вѣкъ.

Първий слѣдъ борбата за независимость и съставлението на Федерацията отъ Съединенитѣ Штати прѣдсѣдатель на тая голѣма република, избранъ въ 1789, бѣше великий гражданинъ Вашингтонъ, прѣдсѣдательтъ на учредителното събрание отъ 1787. Вашингтонгското правителство прѣзъ четиригодишното си траяние е било толкова добродѣтелно за страната, щото слѣдъ изминуванието на четиритѣ години се прѣизбра въ 1783 и слѣдъ като управлява страната още четири години,. то се оттегли въ 1793 въ частенъ животъ (умрѣ въ 1797). Негови наслѣдници, които така сѫщо сѫ управлявали успѣшно и съ голѣма разумность и сила, бѣхѫ Адамсъ (1797—1801), Иефферсонъ (1801—1809) два пѫти по четири години и наслѣдникътъ на Иефферсона, Мадиссонъ. Прѣзъ врѣмето когато управлявахѫ тия хора, Европа, намирайки се при голѣмитѣ послѣдствия отъ французската революция и при произлѣзлитѣ отъ нея голѣми политически промѣнения, бѣше вплетена въ голѣми войни и вѫтрѣшни бъркотии. Америка бѣше единственната цивилизована страна, която никакъ не бѣше развълнувана вѫтрѣшно, а вънгшно най-малко отъ такъво състояние. Нито разрушителнитѣ революционни принципи на Якобинцитѣ, нито консервативнитѣ начала на Инквизицията не можехѫ никакъ да повлияѭтъ на политическото развитие на една страна, дѣто свободата и свободнитѣ закони, както се говори въ Въведението, бѣхѫ толкова съгласни съ цѣлия организмъ на обществото и на държавата. Държавата на *правото*, на свободата и на пълно равенство прѣдъ закона и на гражданската равноправность, и отсѫтствието на всѣкакъвъ правителственъ произволъ, тайна полиция, цензура и ограничение на личната свобода правѣхѫ съвършенно излишно прогласяванието на революционни начала и революцията невъзможна, сѫщо излишно заедно съ това и невъзможно всѣко

консервативно противодѣйствие за запазвание на спокойствието, реда, вѫтрѣшния миръ и престижа на властьта.

Нѣкои външни спорове не липсвахѫ съвършенно прѣзъ споменѫтото врѣме; но тѣ скоро исчезнѫхѫ било поради разумна умѣренность било отъ смѣло съпротивление. Отстѫпванието прѣзъ 1800 на Лузиана отъ Испания на Франция, което причини голѣмо очудвание и незадоволство въ Съединенитѣ Щати, даде поводъ на прѣдсѣдателя Иефферсонъ, чрѣзъ настоятелни разумни прѣговори съ Франция и съ тогавашния първъ консулъ Наполеона да сполучи да се продаде тая земя на Америка за 15 милиона долара. Но това отстѫпвание отъ страна на Франция, което направи най-живо впечатление въ Америка, станѫ причина на нови спорове съ Испания, които станѫхѫ още по-трудни поради неопрѣдѣлението границитѣ съ Американскитѣ штати на Флорида, която още се държеше отъ Испания. Но и тия мѫчнотии се вдигнѫхѫ слѣдъ малки прѣговори чрѣзъ отстѫпванието Флорида на Американската конфедерация срѣщу петь милиона долара (1819).

Войната съ Англия. — Прѣди да се постигне това окончателно съглашение съ Испания, голѣмата република влѣзе въ сериозна война съ Англия, обявена отъ Американския конгресъ въ врѣмето на споменѫтия прѣдсѣдатель Мадиссонъ (18/30 Юния 1813). Причина и поводъ за тая война подадохѫ отъ една страна наложенитѣ отъ федаративното правителство ограничения на английската търговия чрѣзъ рѣшението, което запретяваше да нѣматъ сношение (рѣшението за несношавание, Non intercurse acte, издадено въ годината 1809) на Английскитѣ и Француззкитѣ кораби поради непрѣкъснѫтата между тия двѣ държави война и на голѣмитѣ загуби, които отъ това произлизахѫ за търговията на неутралнитѣ, а отъ друга страна завзиманието отъ Америка прѣзъ 1812 на источна Флорида. Въ врѣмето на така почнѫтата война Американската република прѣтърпѣ нѣколко поражения отъ Англичанитѣ, които много пѫти излизахѫ около крайбрѣжията. Въ едно излизание на суша Англичанитѣ бѣхѫ напрѣднѫли до Вашинктонъ, който отъ 1810 бѣше станѫлъ столица на Федерацията, и бѣхѫ разорили една голѣма часть отъ него. Но и Американцитѣ причинихѫ голѣма повреда на търговската флота на Англия, като бѣхѫ уловили чрѣзъ своитѣ нападателни кораби повече отъ 200 Английски кораби и по-

бѣдосно бѣхѫ отблъснѫли едно нападение на Англичанитѣ противъ новий Орлеанъ. Но между това като паднѫ Наполеонъ въ Европа, Англия считала, че е въ интереса ѝ да се помири съ Америка и почнѫтитѣ за сключвание на миръ прѣговори се свършихѫ съ сключванието между прѣдставителитѣ на двѣтѣ държави въ Белгийския градъ Гандъ миръ (12/24 Ноем. 1814), който повърщаше положениението прѣди войната. Тоя миръ се сключи въ врѣмето на втория периодъ отъ прѣдсѣдателство на Мадиссона (избранъ вторий пѫть слѣдъ истичанието на четири годишния периодъ за прѣдсѣдатель въ 1813).

Бързий прогресъ и бързо нарастваното величие на Съединенитѣ Штати. — Мадиссона наслѣди въ прѣдсѣдателството избраний въ 1817 прѣдсѣдатель знаменитий Монрое. Въ неголо врѣме се освети, както видѣхме, знаменитата политическа доктрина наречена Монроева, която отъ една страна не позволява на Европейскитѣ държави да се мѣсѭтъ както и да е въ работитѣ на всичкитѣ Американски държаки, а отъ друга страна запретява на Европейцитѣ да умножаватъ сѫществующитѣ тѣхни въ Америка владѣния чрѣзъ присъединяване или завоевание на нови земи въ континента. Въ врѣмето на второто прѣдсѣдателствувание на Монрое на федерацията се присъединявахѫ (освѣнь присъединенитѣ въ врѣмето на Мадиссона земи, Rodes-Island, Vermont, Kentuky, Tennesee, Ohio, чрѣзъ които населението бѣше се увеличило на 5 ½ милиона), земитѣ Месисипи, Иллиноа (Ilinois), Алабама. Менъ, Мисури и Флорида; така населението достигнѫ на 10 почти милиона. Колко голѣмъ е билъ прогресътъ въ врѣмето на Монрое, благоденствието и материялното развитие на държавата, вижда се отъ това, че когато войната противъ Англия налагаше не малки тяжести на федерацията и държавний дългъ додѣто траеше войната отъ 45 милиона долари бѣше се увеличилъ на 180 милиона, въ 1817, тоесть три години слѣдъ свършванието на войната и когато държавний дългъ постоянно се увеличаваше, унищожихѫ се всичкитѣ прѣки вѫтрѣшни даждия, защото само доходитѣ отъ митницитѣ съ нѣкои косвени данъци покривахѫ всичкитѣ разноски на държавата, които възлизахѫ годишно на 26 милиона долари. И когато постоянната войска възлизаше на 10 хиляди, бройтъ на милицията, тоесть на държавнитѣ ратници въ врѣме на опасность, възлизаше на

800 хиляди. Така федеративното господарство (щатъ) отъ сѣверна Америка само между всичкитѣ земи и държави отъ цивилизования свѣтъ осѫществляваше по възможность идеалностьта на благоденствующе въ свобода человѣческо господарство.

Чрѣзъ освобождението на Американскитѣ земи и чрѣзъ осветяванието доктрината на Монроe цѣлий Американский континентъ съставляваше новъ свѣтъ за свобода, напрѣдъкъ и добри закони. Вѣрно е, че горделивий напрѣдничавъ духъ, истинската свобода и демократизмътъ се осѫществяватъ до днесь само въ Съединенитѣ Щати, въ страната населена най-много отъ англосаксонското племе, а послѣ на второ мѣсто и отъ другото нѣмско и скандинавско племе, когато латинскитѣ племена отъ останѫлитѣ Американски земи не се отличаватъ нито по историческа жизненность, нито по политический и цивилизаторский духъ, а и по политическа и демократическа скромность тѣ не могѫтъ нито най-малко да се сравнѭтъ съ голѣмия демократизмъ отъ сѣверъ. Но както и да е заслужва да се забѣлѣжи и за историята и за историческото развитие на свѣта, че като равновѣсие нѣкакъ въ нравственния исторический строй, именно тогава когато Латинскитѣ Европейски народи Французи, Испанци и Италиянци се истощавахѫ повече въ безплодни борби, а Германия лежеше и пѫшкаше подъ нравственното душение на Австрийската политика, Американский континентъ създаваше и допълняваше системата на свободни държави. Това сравнение добива още по-голѣмо нравственно значение въ общото историческо наблюдение на человѣческитѣ работи, когато вземемъ прѣдъ видъ, че именно въ врѣмето на толковато и таквато противоположности между стария и новия свѣтъ, съ избухванието на Гръцкото възстание появи се новъ исторический крѫгозоръ за животъ и дѣятелность въ най-далечния край на Европа, въ първата люлка на Европейската цивилизация, въ оная страна, която, като бѣ подпаднѫла подъ властьта на варварщината, бѣше се забравила и станѫла чужда за Европейската история, а сега имаше чрѣзъ борбата за свобода и чрѣзъ добитий отъ нея духовенъ животъ и развитие да създаде новъ свѣтъ отъ духовенъ животъ и цивилизация въ югоисточна Европа и въ крайбрѣжията на Срѣдиземно и на Бѣло море. Гръцкото възстание е съврѣменно съ борбитѣ за свобода въ Италия, Испания и въ Испанскитѣ колонии въ Америка. Но, прѣди да минемъ на тая глава от-

историята, нужно е да продължимъ историята на Европейскитѣ народи и държави, като почнемъ отъ тамъ, дѣто ѭ оставихме, до врѣмето, когато се свърши Гърцката борба, за да може така непрѣкъснято и съ пълно знание на Европейскитѣ работи да раскажемъ историята на Гърцката борба; затова върщаме се на Европейската история, като почваме пакъ отъ Франция.

---

13. Франция
прѣзъ годинитѣ 1821 — 1827.

Министерството Биллелъ. — Расказахле по-прѣди историята на Франция отъ възстановлението на Бурбонитѣ до врѣмето, когато дойде на власть крайната монархическа партия чрѣзъ образуванието на министерството Биллелъ. Видѣхме вече какви благоприятни обстоятелсгва за партията на роялиститѣ прѣдшествувахѫ дохождането на власть на крайнитѣ роялисти. Видѣхве, че възбуденото отъ убийството на дукъ де Берри противъ партията на либералитѣ негодувание помогнѫ отрицателно наистина, но силно за побѣдата на реакцията, а тая побѣда се послѣдва отъ радостното събитие, рождението на графа Шамборъ, което събитие още повече усили партията на роялиститѣ и ѝ спечели нравственна сила. Но около сѫщото това врѣме, по една достойна да се спомене помощь отъ обстоятелствата, прибави се къмъ горнето и третото събитие, смъртьта на Наполеона, по противоположна посока радостна за роялиститѣ, което се виждаше мимоходно поне да усилва и укрѣпява не само партията на роялиститѣ, но и самата система на царствующия краль споредъ принципитѣ на законностьта (легитимностьта), и да обезсърдчава послѣдователитѣ на най-опасната отъ антибурбонскитѣ партии. Обаче сѫщеврѣменно казахме какви неопрѣдѣлени страхове вълнувахѫ радостьта на роялиститѣ, която происхождаше отъ тия събития, и правѣхѫ постоянно безпокойствие на роялистическата Франция. Источникъ на тия неопрѣдѣлени страхове и беспокойствие за бѫдѫщето бѣше самото състояние на Франция или по-добрѣ на полити-

ческото положение отъ реставрацията, което посрѣдъ непрѣстанни борби и опасности се борѣше за своето сѫществувание и удържвание. Самата побѣда на крайнитѣ роялисти и усилването на положението имъ отъ благоприятни обстоятелства поради голѣмото злоупотрѣбление, което правѣхѫ съ тая побѣда и съ силата, способствувахѫ късно наистина и незабѣлѣзано, но здраво и сигурно, за паданието на системата имъ, падание което влечеше подиръ себе си най-голѣмитѣ опасности за династията, която бѣше отождествила сѫдбата си съ тая система.

Намѣсата (интервенцията) по порѫчение на Веронския монархический конгресъ, за която говорихме, когато расправяхме за Испанскитѣ работа, и щастливий отъ военно гледище исходъ на прѣдприятието, което бѣше най-главното и най-важното дѣло на министерството Биллелъ, повдигнѫ до нѣкадѣ прѣстижа на министерството и на политическата партия, която го поддържаше. Злокобнитѣ прѣдричания на противницитѣ на намѣсата либерали за страшното повдигание на Испанския народъ противъ французитѣ се опровергахѫ отъ работитѣ, и народътъ, който другъ пѫть бѣ въспрѣлъ вървежа на имперската войска и съ героическото си съпротивление бѣше причинилъ голѣми мѫчнотии и неприятности на Наполеона, толкова лесно се побѣди и покори на французскитѣ орѫжия. Това събитие повдигаше наистина политически и военно престижа на французския прѣстолъ и на сѣдящия на него потомъкъ на Лудвика XIV, и считаний отъ легитимиститѣ за испанский прѣдставитель на Бурбонскитѣ прѣдания Карлъ Артоаский графъ станѫ повече отъ всѣкога господарь на положението на работитѣ, а силата и влиянието му върху брата му станѫ толкова по-голѣма, колкото Лудвикъ, изнуряванъ постоянно отъ една унищожителна (decrescens) болесть и като неможелъ вече по тая причина да направлява той правителството, бѣше оставилъ всичко на брата си и на хората около него. При такъво състояние на работитѣ едно политическо благоразумие и една малка умѣренность на хората около Карла, въ свързка съ възбуденото политически и военно положение на правителството можехѫ да закрѣпѭтъ до нѣкадѣ властьта на реакцията. Но за голѣма вреда на интереситѣ на легитимистическата партия самата тая партия, като дойде на власть, се распокъса и раздѣли на партия на крайнитѣ роялисти, които не позна-

вахѫ никаква граница въ противодѣйствието, и на партия на но умѣренитѣ, които бѣхѫ прѣданни на министерството Биллелъ. Това раздѣление и распокъсвание на правителственната партия бѣше повече слѣдствие и справедливо наказание на безумната и егоистическа политика на министерството спрѣмо камарата на прѣдставителитѣ. Правителството на Билелъ располагаше въ тая камара съ едно болшинство доста компактно за да го поддържа постоянно срѣщу малкото на брой и поради исхода на похода въ Испания още повече ослабнѫло нравственно меншинство на либералитѣ. Казахме, когато говорихме за Испанскитѣ работи, съ какво усърдие тая камара поддържа проекта за походъ противъ Испания, като бѣ изгонила отъ оградата си либерала депутатъ Мануила, който бѣше протестиралъ противъ тоя проектъ, и гласувала съ много голѣмо болшинство разноскитѣ за войната. При все това обаче Биллелъ бѣ помислилъ, че трѣба да распусне тая камара, която бѣше му дала властьта, за да се въсползува отъ твърдѣ благоприятното за министерството положение на работитѣ и да направи нови избори, чрѣзъ които се надѣваше да докара камара съвсѣмъ прѣдадена на правителството, прѣчистена отъ всѣкакъвъ опозиционенъ елементъ.

Изборитѣ се произведохѫ съ явна намѣса отъ страна на правителството, защото на всичкитѣ власти въ държавата бѣхѫ дадени заповѣди да употрѣбѭтъ всѣкакво сила и своето влияние за да побѣдѭтъ правителственнитѣ кандидати. Чрѣзъ това поведение на правителството и чрѣзъ нравственното поражение, което бѣ прѣтърпѣла по въпроса за Испанския походъ либералната партия, легитимистическата партия спечели пълна побѣда въ изборитѣ и въ новата камара, която се събра на 2/14 Марта, тя броеше 410 послѣдоватали срѣщу 17 отъ либералната опозиция. Отъ тоя исходъ на изборитѣ като се усили още повече, правителството на Биллела захванѫ сега да внася въ новата камара законопроекти, които се съмнѣваше да внесе въ распуснѫтата. Първий отъ тия законопроекти бѣше за срока на мандата на прѣдставителитѣ за камарата, чрѣзъ който проектъ се унищожаваше частичното подновявание на камарата всѣка година и се опрѣдѣляше дългогодишенъ срокъ на нейнитѣ периоди, така щото оставахѫ сѫщитѣ депути за прѣзъ това дълго врѣме. Въ сѫщия проектъ се прѣдвиждаше и правото на краля да растурва камарата и прѣди истичанието на садмолѣтието. Слѣдъ

гласуванието отъ двѣтѣ камари на тоя законъ, чрѣзъ който правителството се избавляваше отъ опасностьта, която го заплашваше чрѣзъ частичното всѣка година подновявание камарата на прѣдставителитѣ и оттукъ происходящето понѣкога прѣмѣтание на болшинството къмъ опозицията. Биллелъ внесе изучвания отдавна законопроектъ за възнаграждение на емигрантитѣ. Конфискуванието и разграбванието по врѣмето на ре-

Графъ Биллелъ

волюцията имотитѣ на аристократитѣ емигранти се считаше всѣкога отъ краля Лудвика неправда, която трѣбва да се исправи, и Артоаский графъ Карлъ, като чувствуваше особенна симпатия за сждбата на тия благородни, на които е билъ водитель въ врѣме на изгнанието му, много бѣ работилъ за това исправяние. Това исправяние се считаше инакъ отъ една страна дѣло отъ справедливость и нравственно задължение и

признателность отъ страна на царствующия домъ къмъ ония вѣрни негови послѣдователи, които бѣхж се лишили отъ имотитѣ си заради прѣстола, а отъ друга страна и дѣло отъ политическо благоразумие, защото само богата и благоденствующа аристокрация и станжла така нравствено независима можеше да съставлява истинска подпора на прѣстола. Но извършеното отъ врѣмето когато се конфискувахж имотитѣ на емигрантитѣ (1791 — 92) въ располаганието на тия имоти бѣше толкова голѣмо и повърщанието имъ на стопанитѣ безъ опасность за по-главнитѣ интереси на държавата, на цѣлия народъ и на монархията така трудно, щото Лудвикъ грижливо отбѣгваше до сега повдиганието на тоя въпросъ. Само подиръ благополучния исходъ на Испанския походъ и слѣдъ голѣмата изборна борба, когато Карлъ бѣше дѣйствителний господарь на положението, Биллелъ пристжпи да уреди въпроса чрѣзъ законопроектъ който даваше на бившитѣ емигранти парично обезщетение отъ кржглата сумма единъ *билионъ* (прѣсловутий milliard!) Но като прѣдвиждаше какъвъ голѣмъ шумъ и повикъ можеше да повдигне такъвъ законопроектъ и между гражданитѣ и между селянитѣ, които щѣхж да се прѣтоварятъ отъ него, ако исканата сумма би се прибавила направо на публичния дългъ, той измисли друга метода за събиранието й, състояща въ намаление лихвата отъ 5 % на 3 %, за да може отъ икономисваната чрѣзъ тая икономическа реформа на цѣлия публиченъ дългъ сумма да се плаща лихвата на суммата за обезщетението. Затова прѣди законопроекта за обезщетение, внесе се въ камарата законопроектътъ за намаление лихвата на публичния дългъ. Тоя законопроектъ биде гласуванъ наистина отъ камарата на прѣдставителитѣ, но се отхвърли отъ сената, повечето отъ членоветѣ на който, бидѣйки сами богати, съглеждали че чрѣзъ това намаление повреждали се интеритѣ имъ. Едни отъ тѣхъ, както Парижский архиепископъ De Quelen, заявявали, че законътъ, като стѣснява богатитѣ, стѣснява сиромаситѣ, а други мислѣли, че чрѣзъ тоя законъ правителството ще зима съ лѣвата ржка това, което ще го дава съ дѣсната на основание законопроекта за обезщетението. Инакъ и независимо отъ загубата, която произлизаше отъ намалението на публичния дългъ, повечето отъ интересующитѣ се не считахж достатъчно даваното

имъ чрѣзъ приготовлявания законопроектъ парично обезщетение. Такива бѣхѫ мнозина особенно отъ благороднитѣ, землевладѣлци които, живѣйки патриархално въ своитѣ имѣния безъ да се мѣсѭтъ въ политиката, бѣхѫ изгонени отъ имѣнията си като роялисти. Даже нѣкои отъ тѣхъ, ако и да били отъ най-старитѣ семейства въ мѣстото имъ, сега се считали като чужденци и пришелци въ собствената си родина и въ прадѣднитѣ си владѣния, та затова за единственно достатъчно обезщетение считали повръщанието имъ на имотитѣ. Така за-

Карлъ X Французский краль

конопроектитѣ на Биллела за обезщетение се осуетихѫ врѣменно поради съпротивлението на самитѣ привърженници на министерството, които работѣхѫ за собственитѣ си интереси, а се осѫществихѫ само слѣдъ възлизанието на прѣстола на Карла.

Тая несполука станѫ причина за разногласие г… стерството Биллелъ и за расцѣпление на самото

ство или по-добрѣ на съставляющитѣ го партии. Първий министръ и министръ на финанситѣ, при всичкото пропадвание на законопроекта му, защото имаше довѣрието на прѣдставителната камара, на двора и на краля, не подаде оставка. Напротивъ, Шатобрианъ, който отъ миналия Декемврия (1823) бѣше замѣстилъ Монморанси въ министерството на външнитѣ работи и толкова много се почиташе отъ партията на легитимиститѣ; който бѣше най-голѣмата причина за похода противъ Испания, който походъ повдигнѫ толкова много престижа на правителството; който се радваше и на особнното благоволение на императора Александра, позорно биде истиканъ изъ министерството (прѣзъ Юния 1824), защото, бидейки отначало противенъ на икономическата реформа, не поддържа силно законопроекта въ сената. Шатобрианъ биде истиканъ изъ министерството по сѫщия начинъ, както прѣди двѣ години (1890) князь Бисмаркъ, чрѣзъ принудителна оставка. Така набърже и съ повторителни напомнювания се е искала оставката на славния человѣкъ (както и оставката на Бисмарка), щото въ гнѣва си най-горѣщий инакъ защитникъ на царствующия домъ извикалъ: „Но азъ не съмь откраднѫлъ часовника на Негово Величество отъ масата Му!“ Поради такъвото уволнение Шатобриянъ сега станѫ най-силний опозиционеръ и употрѣби многоострото си перо въ редактирание на вѣстника „Journal des Débats“ („Вѣстникъ за разисквания“), който тогава имаше много голѣмо значение. Поради тая опозиция на Шатобриана мнозина негови приятели депутати, до тогава правителственни, се прѣхвърлихѫ въ лагера на опозицията, който се усили така отъ самитѣ министерски и консервативни редове и състави сериозна опозиционна сила въ камарата противъ правителството. Тая случка показа колко малко бѣше права и точна въ всичко смѣтката на Биллела, когато растурваше минѫлата година камарата, въ която той имаше компактно болшинство, и искаше да докара друга камара, за да владѣе въ нея абсолютно. Дѣйствително въ камарата отъ 1824 той имаше за себе си, както видѣхме, много голѣмо болшинство, което се състоеше почти отъ всички депутати. Но слѣдствие отъ тоя егоистический актъ на министра, а отчасти справедливо за него наказание бѣше сега раздѣлението и расцѣплението на самото болшинство, на което расцѣпление поводъ и прѣдлогъ даде просто случката съ Шатобриана. Защото главна причина

на това расцѣпллние на консервативното и легитимистическо болшинство бѣше безсилието до нищожпость, на което бѣше осъдена въ новата камара либералната опозиция. Именно това доказа на Биллела че въ интереса на властвующата партия въ камарата всѣкога е да не се онищожава нито да се докарва до крайното си безсилие дѣйствителната опозиция, която се основава на разлика въ политически принципи и тенденции. Защото именно тогава послѣдователитѣ на правителството, като нѣмать вече никаква противна сила, съ която да се борѭтъ за началата и политическитѣ интереси на партията, на която принадлежѫтъ, каратъ се помежду си лично и достигатъ до тамъ, щото да създаватъ лични партии, на които даватъ прибързано характеръ на политически партии и така се раздѣлятъ и различаватъ по политически начала. Съ това става голѣмо смѣшение на начала и партиитѣ, които се крѣпѭтъ на забъркани начала крайно се обесилватъ, когато дѣйствителната опозиция, основавана на опрѣдѣлени и ясни начала, ако се исключи отъ парламента. противоположно на безсилието въ камарата на противнитѣ една на друга партии, добива сила и значение въ страната и въ общественното мнѣние. Такъва опозиция сега силно правѣше на правителството политический печатъ. Биллелъ искаше наистина да нейтрализира опасностьта, която оттукъ заплашваше, като подкупваше много сериозни вѣстници за да пишѫтъ въ полза на правителството, но тия вѣстници изгубвахѫ малко по малко всѣко влияние върху общественното мнѣние, именно защото се считахѫ подкупени органи на правителството. Напротивъ пъкъ, вѣстницитѣ, които пишехѫ противъ правителството и повече се распространявахѫ и по-сериозно влияехѫ върху общественното мнѣние. Биллелъ възстанови цензурата споредъ закона отъ 1822, който позволяваше нейното възстановление чрѣзъ простъ кралский декретъ! Но и това орѫжие, както и замѣстванието на колко-годѣ либералнитѣ членове отъ държавния съвѣтъ съ хора отъ задалпийската партия, никакъ не усили положението на правителството, на което главата зависѣше вече въ сѫщность не отъ краля Лудвика, а отъ наслѣдника на прѣстола Артоаския графъ, който подиръ малко при такъво състояние на работитѣ възлѣзе на прѣстола подъ името Карлъ X.

Смъртьта на Лудвика XVIII. Карлъ X. Първитѣ актове отъ неговото царувание. — Болѣдующий отъ дълго врѣ-

Лудвикъ умрѣ на 4/16 Септемврия 1824. „Кральтъ умрѣ, да живѣе кральтъ“ бѣше гласътъ, който екнѫ тоя день въ Луврскитѣ дворци според единъ старъ обичай, за послѣденъ вече пѫть въ историята на Франция до днесь. На 11/23 отъ сѫщия мѣсецъ станѫ изнасянието на умрѣлия краль и погребението му въ храма на Светаго Дионисия, слѣдъ като нѣколко дни попрѣди Карлъ влѣзе въ Парижъ посрѣщнѫтъ съ радость отъ жителитѣ. Както видѣхме отъ до сега казаното, правителството се водѣше и по-прѣди отъ Карла, затова и промѣнението на прѣстола не докара, въ началото поне, никакво промѣнение въ вѫтрѣшната и външната политика. Вѣрно е, че Карлъ всѣкога е билъ врагъ на всѣкакво конституционно управление, което той считаше несъгласно съ правата и обязанноститѣ на легитименъ владѣтель. Но било водѣйки се отъ опита за управление отъ послѣднитѣ години, било изобщо водимъ отъ политическо благоразумие, той не направи никакъвъ опитъ за онищожение на конституцията, а се стараеше да управлява абсолютически наистина въ сѫщность, но конституционно по форма. Несъмнѣнно тая система, която ни обяснява много противорѣчия въ обноската на Карла и която и спрѣмо една камара продължително послушна не бѣше лишена отъ много и опасни мѫчнотии, имаше нѣщо твърдѣ анормално, особено въ тогавашното политическо състояние на Франция, и станѫ причина на спорове и крамоли, които най-послѣ, подиръ шесть години, се свършихѫ съ паданието на тоя владѣтель и на династията му.

Първий актъ на Карла — вдиганието на цензурата за печата — който, защото не се очакваше поради дотогавашното поведение на Карла бѣше очудилъ всички, бѣше актъ на правителство либерално, но послѣдовалото непосрѣдствено слѣдъ това уволнение отъ дѣйствителната служба на 167 генерали и марешали отъ императорското врѣме, отъ които повечето бѣхѫ още способни за службата, дълбоко покърти чувството на войската като обида нанесена чрѣзъ войската на една политическа партия, съ военната слава на която Бурбонитѣ, и слѣдъ похода въ Испания, не можехѫ да съперничѫтъ, даде основателното съмнѣние, че направената чрѣзъ свободата на печата отстѫпка на либералната партия има за цѣль просто раздѣлението на опозиционнитѣ партии помежду имъ.

Третий актъ, сериозенъ и отъ политическо и отъ династическо гледище и който можеше да се счете като голѣма отстъпка на послѣдователитѣ на конституционния царствующий домъ, бѣше повръщанието на любимия отъ народа Орлеанский дукъ имотитѣ принадлѣжащи на дома му. Казахме по-прѣди, че Орлеанский дукъ Лудвикъ Филипъ (прѣди революцията де Шартръ) слѣдъ завръщанието му въ Франция въ 1814 се надзираваше отъ двора и че поведението прѣзъ стотѣхъ дни на сѫщия дукъ и особенно на конституциониститѣ около Лафаета, които бѣхѫ негови (на Орлеанския дукъ) послѣдователи оправда подозрѣнията на Бурбонския дворъ. Недовѣрието и студенината на Бурбонитѣ къмъ него се продължава прѣзъ цѣлото царувание на Лудвика XVIII, който настоятелно отказваше да му повърне имотитѣ отъ дома му и дори не му отдаваше нито титлата *Царско Височество.* Карлъ заедно съ повръщанието на имотитѣ отдаде му и тая титла. Тая обноска на Карла къмъ Орлеанския принцъ, която бѣше съвсѣмъ противоположна на обноската на по-умѣренния и по кроткия неговъ братъ Лудвика, нито трудно може да се обясни нито противорѣчи на първата обноска на Карла, ако си припомнимъ онова, което и по-прѣди се каза, че сирѣчъ Карлъ, именно защото бѣше абсолютистъ, затова бѣше и природно роялистъ, или по-добрѣ, като природно роялисть бѣше и абсолютистъ. При всичко това за благосклонностьта къмъ Орлеанския принцъ на тоя владѣтель човѣкъ не може сигурно да се произнесе да ли повече е надвило царското великодушие или политическото благоразумие и политическитѣ смѣтки. Вѣрното при това е, че показаната къмъ Лудвика Филипа благосклонность, чрѣзъ която тоя послѣдний, като се възстанови въ всичкитѣ принадлежащи прѣди революцията на Орлеанския домъ имоти, станѫ най-богатий землевладѣлецъ въ Франция, нито ускори нито забави прѣминаванието на Французската корона отъ по-старата Бурбонска линия на Авренийския или Орлеанския домъ. Лудвикъ Филипъ, който всичко зимаше и нищо не връщаше, запази спрѣмо царствующата династия своята прѣдпазлива политика като се държеше далечъ отъ дѣйствителната политика и не даваше никаква помощь на кралското правителство и като пазѣше всѣкога къмъ либералитѣ и особенно къмъ послѣдователитѣ на конституционното царувание своитѣ симпатически отношения.

Освѣнь тия политически дѣла. които ставахѫ по собствено негово прѣдначинание и желание, Карлъ отъ начало на царуванието си се погрижи и съ помощьта на камаритѣ да испълни взетитѣ отъ него по-прѣди задължения спрѣмо аристокрацията и църквата. Така на 11/23 Декем. 1824 въ тронната си рѣчъ прѣдъ камаритѣ, слѣдъ като даде изричното увѣрение. че ще почита конституцията, заяви, че за една отъ най-сериознитѣ си обязанности счита обезщетението на благороннитѣ които сѫ изгубили въ врѣмето на революцията принаележащитѣ имъ отъ вѣкове имоти и слѣдъ като припомни, че приготвителнитѣ за това работи сѫ станѫли вече въ врѣмето на царуванието на брата му, обяви че„ настанѫ вече врѣмето да се исцѣрѭтъ послѣднитѣ отъ революцията рани и да се осѫществи великото дѣло на справедливостьта, безъ да се увеличѫтъ даждията, безъ да се изложи на опасность държавний кредитъ или да се прѣкъснѫтъ опрѣдѣленитѣ за редовното исплащание на обществения дългъ сумми“. Споредъ новия проектъ на Биллела, това имаше да се осѫществи чрѣзъ прибавяние къмъ суммитѣ за исплащание на обществения дългъ 30 милиона редовна годишна лихва върху единъ прѣдполагаемъ капиталъ отъ единъ милиардъ, дължимъ на кредитори. Законопроектътъ биде гласуванъ въпреки силнитѣ протести както на либералитѣ, които прѣувеличавахѫ жертвитѣ що се правѣхѫ отъ сиромашкия народъ на аристокрацията, така и отъ самитѣ благородни, заради които се гласуваше законопроектътъ и които считахѫ суммата, която се даваше, много по-малка отъ оная, която имали право да получѫтъ отъ държавта. Така гласуваний законъ бѣше прѣдметъ на критика и негодувание не само отъ отрана на ония, които споредъ него трѣбаше да даватъ, но и отъ ония, на които той даваше право да искатъ. При все това обаче съ прибавлението на 30 милиона къмъ обществения дългъ нито държавата се прѣтоварваше съ нови разноски, нито подданницитѣ се облагахѫ съ нови даждия, защото, както казахме, количеството 30 милиона излизаше отъ намалението лихвитѣ на обществения дългъ отъ $5_0/^0$ на $3_0/_0$, което се осѫществи сега съ закона за обезщетението Достойно за забѣлѣжвание е, като характеристика на тогавашното добро икономическо състояние на французската държава, че, при всичкитѣ обезщетения които тя плати на Европа, извънреднитѣ разноски за Испанския походъ и значителность-

та на обществения дългъ, съ които много се увеличаваше и нарастваше тоя дългъ на Франция, пакъ бюджетътъ отъ 1826 година, който възлизаше на 900 милиона франка, не само нѣмаше недостатъкъ, но остави и излишъкъ 9 милиона.

Коронацията на Карла. — Слѣдъ тия първи актове отъ своето управление, Карлъ отиде въ Ремъ, за да се помаже тамъ споредъ установения отъ 1179 (отъ врѣмето на царуването на Лудвика VII) обичай у французскитѣ кралье да се помазватъ и вѣнчаватъ като царье въ тоя градъ, въ който въ 496 сл. Хр. бѣше се покръстилъ и помазалъ съ светото миро, като християнинъ, първий отъ старитѣ Франкски кралье Хлодвикъ, който бѣ приелъ заедно съ народа си християнството. Французскитѣ кралье се помазвахѫ съ маслото отъ *„свещенната чаша“* (Ambulla), която билъ донесълъ отъ небето ангелътъ при покръстванието на Хлодвика и която съ голѣмо благочестие се пазѣше въ храма въ Ремъ. Въ врѣмето на французската революция тая чаша е била онищожена заедно съ други свети мощи по заповѣдь на народния съборъ и съ маслото въ нея бѣхѫ си намазали ботушитѣ авторитѣ на нечестивия актъ; но сега се доказало съ официялни документи, че нѣкой си свещенникъ билъ запазилъ частитѣ отъ чашата съ нѣколко капки отъ светото миро и званичний „Монитьоръ“ извѣстяваше на французския народъ, че мирото, съ което се оросяваше (помазваше) челото на краля Карла, е сѫщото, съ което е билъ помазанъ Хлодвикъ. Праздникътъ на миропомазанието и на коронацията се извършилъ бѣлскаво на 17/29 Маия 1825, понеже билъ първъ такъвъ царский праздникъ слѣдъ събитията отъ революцията. Прѣдшественникътъ на Карла, Лудвикъ XVIII, които лѣточисляваше своето царувание отъ 1795 (в. стр. 74—5), когато, изгоненъ, се скиташе по Европа, и годината, въ който се завърнѫ въ Фрацция, наричаше *деветнадесета* отъ царуванието му не можеше, разбира се, слѣдъ деветнадесетгодишно прѣдполагаемо царувание да испълни тоя установенъ отъ благочестиви врѣмена обичай. Споредъ това помазванието на Карла бѣше съвършенно редовенъ и обикновенъ споредъ владѣющия обичай религиозенъ актъ, не происходящъ никакъ отъ суемудрие и съвсѣмъ нѣмаше за цѣль нравственното чрѣзъ него повдигание на легитимния царствующъ домъ, за да прѣдстави ужъ французското кралство, запазванието на което прѣзъ 14 вѣка припомню-

ваше тоя обрядъ, прѣдъ очитѣ на народа като нѣщо непобѣдимо, несъкрушимо отъ каквито и да сѫ революции и прѣврати създание на вѣковетѣ.

Смъртьта и погребението на генерала фоа. — Колко инакъ тия тържественни религиозни обряди слабо сѫ дѣйствували върху духа поне на Парижския народъ и колко малко повдигахѫ нравственно неговото чувство и правѣхѫ да се почитатъ историческитѣ права на законната династия, доказа станѫлото въ Парижъ около шесть мѣсеца слѣдъ праздника въ Ремъ антидинастическо тържество въ врѣме погребението на генерала Фоа, единъ отъ най-виднитѣ членове на антиправителственната и антидинастическа опозиция и голѣмъ защитникъ на борбата на либералитѣ въ Франция и въ французската камара (в стр. 260). На това погребение се стекло въ Парижъ всичко антиправителственно и антидинастическо отъ тоя градъ, който мнозина отъ французитѣ наричахѫ сърдце на Франция, за да даде блѣсъкъ на погребението на человѣка, който повече отъ всѣкиго другиго силно и безстрашно е нападалъ и династията и правителството въ французската камара на прѣдставителитѣ. Цѣлъ градътъ Парижъ се намиралъ въ движение, ако и да е било много студено и да е валяло силенъ дъждъ, и подиръ носилото (катафалката) вървѣли 100 хиляди души въ жалѣйни облекла и гологлави. Юношеството сѫщо се е надпрѣварвало да се трупа около носилото и да иска да му се направи честьта то да го носи. Единъ отъ политическитѣ приятели на генерала, станѫлий послѣ прочутъ Казимиръ Перие, произнесълъ надгробното слово, чрѣзъ което прѣпорѫчи вдовицата на умрѣлия въ сиромашия Милтиадъ и Аристидъ на покровителството на народа, и незабавно списъкътъ за помощь билъ покритъ съ единъ милионъ франка. Само Орлеанский дукъ далъ 10 хиляди франка, които били израсходвани за въздигание паметникъ на умрѣлия и за пригледвание на семейството му. Това събитие показа най-ясно колко онищожената въ камарата опозиция се бѣ усилила въ народа и въ общественното мнѣние, и това усилвание станѫ още по-голѣмо въ слѣдующата година поради умножаваната въ камарата опозиция противъ правителството отъ самитѣ монархически партии.

Намножаваната противъ правителството и противъ династията опозиция. — Прѣзъ тая година (1825) при противоположнитѣ наклонности къмъ правителството на мислитѣ и чув-

ствата отъ французския народъ, правителството на Карла извърши и дѣло отъ политическо благоразумие и умѣренность, като призна независимостьта на Етиопската държава въ острова Ета срѣщу едно парично обезщетение, както казахме, когато говорѣхме за работитѣ въ Америка, и даде съ това урокъ и на Испанското правителство, което, при всичкитѣ си военни и политически несполуки, борѣше се за да си възвърне изгубенитѣ вече пространни владѣния чрѣзъ срѣдства много недостатъчни за постиганието на тая цѣль. Годината 1826 почнѫ съ по-благоприятни парламентарни прѣдвѣщания за либералитѣ, а съ по-злокобни за правителството, тъй като щомъ се почнѫла сесията (19/31 Януария), една часть отъ правителннитѣ депутати, като считала дѣлата на правителството несъобразни съ интереситѣ на монархията, присъединила се къмъ лѣвицата, либералната партия, къмъ която принадлежехѫ и опозиционеритѣ около Шатобриана. Така отдѣлената монархическа часть отъ правителственнитѣ депутати биде наречена отъ послѣднята „партия на отцѣпницитѣ". При това противоправителственна бѣше въ камарата и партията на крайнитѣ роялисти, които имахѫ за свой водитель Лабурдоне и броехѫ 30 — 40 гласа. Дори центрътъ, който се съставляваше отъ умѣренни легитимисти и имаше за водитель знаменития Мартинякъ, обикновенно се присъединяваше къмъ партията, която бѣше противъ правителството. Тия промѣнения и прѣминавания отъ една партия къмъ друга не расклатвахѫ наистина правителственното болшинство, но отъ парламентарно гледище тѣ ослабвахѫ чувствително положението на правителството. Достойно за забѣлѣжвание и доста характеристично за общото парламентарно състояние прѣзъ първитѣ години отъ царуванието на Карла, въ врѣмето на министерството Биллелъ, е и това: когато камарата на прѣдставителитѣ, при всичкитѣ дѣления на монархическата партия и на умножающата се противъ министерството монархическа опозиция, поддържаше, както и да е, правителството съ значително болшинство, срѣщаше сериозна опозиция въ самия сенатъ, който малко по малко отъ камара, която прѣдставляваше класа на консервативнитѣ легитимисти, се обърнѫ въ камара прѣдставляюща една политическа система, която намаляваше и ограничаваше твърдѣ много абсолютическитѣ и аристократически наклонности на краля и на правителството. Така законопроектътъ за първородство, който бѣше произлѣзълъ отъ

инициативата на самия краль Карла и имаше за цѣль реформирането на французската аристокрация въ по-аристократически духъ, биде силно оборенъ и отхвърленъ отъ горнята камара. Кралъ Карлъ, който въ врѣме на дългото си живѣяние въ Англия бѣше изучилъ отъ близо организацията и силата на английската аристокрация, съ споменжтия законопроектъ имаше за цѣль да даде на расклатената отъ революцията, социално и политически, французска аристокрация английската система на привилегиитѣ за първородството въ наслѣдването. Но французскитѣ сенатори, навикнжли сами на доброго отъ неограниченото наслѣдвание, туряхж своитѣ лични интереси по-горѣ отъ интереситѣ на съсловието, когато либералитѣ депутати отъ камарата на прѣдставителитѣ, която бѣ приела прѣдложението, бѣхж противъ началото, което се прокарваше чрѣзъ законопроекта за първородството, като противно и противорѣчуще на началото за равенството прѣдъ закона на всички.. Дѣйствително възставанието на сената противъ такъвъ законъ, като происходяще отъ по-общи политически причини и начала, не може да се характеризира като строга и чиста опозиция противъ правителството, а още по-малко противъ краля или противъ династията, при всичко това обаче такъвото поведение на горнята камара спрѣмо едно прѣдложение, происходяще отъ инциативата на самия краль и нейното съгласие въ тоя въпросъ съ либералната опозиция въ камарата на прѣдставителитѣ не бѣше твърдѣ отъ естество да помогне за борбата на легитимния краль, както това показа и голѣмата радость, която произведе въ цѣлата либерална Франция извѣстието за пропадванието на законопроекта, и твърдѣ много нарастнжлата популярность на сената, който по-късно и въ други въпроси излѣзе противъ правителството въ духъ по-либераленъ.

Обноската на Карла и на правителството му къмъ църквата. — Плановетѣ на Карла и за Църквата и за клира срѣщнжхж голѣмо и ожесточено съпротивление както въ камаритѣ, така и въ общественното мнѣние. Въ послѣднята година отъ царуванието на Лудвика министерството Биллелъ, съ съгласието на Карла, бѣше прѣдложило два законопроекта, отъ които единий прѣдвиждаше най-строго наказание за крадение вещи отъ църквата, а другий даваше на женскитѣ религиозни дружества правото да иматъ частни имоти. Тия прѣдложения, оборвани отъ всичкитѣ легитимни фракции като недостатъчни,

не бѣхѫ се гласували тогава и правителството бѣше оттеглило внесенитѣ отъ него законопроекти. Но въ врѣмето на Карла, малко прѣди праздника на миропомазанието, министерството прѣдлагаше въ 1825 нови църковни закони по-пълни и по-строги за защита на църквата въ обществото и въ държавата. Такъвъ бѣше особенно „законътъ за светотатството“, споредъ който кражбата на църковни вещи се наказваше съ доживотъ каторженъ затворъ, кражбата съ взломъ се наказваше съ смърть, осквернението на светитѣ тайни съ наказанието за отцеубиство по тая причина, че както казвали защитницитѣ на тоя законъ, чрѣзъ това осѫжданитѣ виновни по-скоро заминаватъ при естественния си сѫдия. Чрѣзъ другъ единъ законъ на правителството се даваше право да позволява чрѣзъ простъ министерский приказъ въздиганието на женски мънастири. Безъ съмнѣние тоя законъ показва, колкото нищо друго, каква ужасна забърканность е сѫществувала въ Франция за понятието и назначението на законитѣ и на правата на Църквата спрѣмо държавата. Че и либералитѣ въ Франция не сѫ били всѣкога прави въ мислитѣ и разсѫжденията си за начина, по който кральтъ и правителството му се борѣхѫ да съживѭтъ религиозното чувство въ народа и войската, показва слѣдующата случка. Прѣзъ 1825 година, когато Папата обявилъ за голѣмия праздникъ *Юбилей*, който се празднува отъ западната цървсѣки петдесеть години (по подражание на еврейския праздникъ Юбилей, който сѫщо се празднува всѣки петдесеть години), извънредни проповѣдници обикаляли по цѣла Франция, поучавали народа и извършвали разни благочестиви обряди на отворено поле и на мѣстото, дѣто проповѣдвали, издигали много голѣми кърстове. Многобройни такива проповѣдници отишли и помежду войската да проповѣдватъ словото Божие; тѣ проповѣдвали покаяние и прощение на грѣхове, за да вдъхнѫтъ въ душитѣ на тия хора съ подивѣли сърдца, особенно на ония отъ Наполеоновото врѣме, благочестие, умиление и человѣколюбиви чувства. Но и това чисто религиозно дѣло, което по-послушнитѣ и по-просвѣтени считахѫ че принася повече нравственна полза на войската а не духовна нищета, либералитѣ и най-виднитѣ отъ ораторитѣ на тая опозиционна партия, Казимиръ Перие и Роае Колларъ, се чудѣхѫ като гледахѫ че възставатъ силно противъ него въ камарата на прѣдставителитѣ и да се отдаватъ на добритѣ и человѣко-

любивя проповѣдници намѣрения, вдъхновенияи планове иезуитски и да се исказва подозрѣние за особенното благоволение, което кральтъ показвалъ къмъ иезуититѣ, и се борѣхѫ противъ тѣхната проповѣдь съ орѫжнето на „вѣка на философията", когато правителството отбълсваше всѣко подозрѣние а солидарность съ иезуитството и много справедливо прѣдставляваше нуждата за религиозното повдигание на народа и войската като необходимо за тѣхното образование, за да съзнаватъ и чувствуватъ тѣ обязанностьта си къмъ отечеството и народа. Вѣрно е, че Карлъ и правителството му покровителствувахѫ или поне не прѣслѣдвахѫ духовенството за нѣкои дѣла, каквито бѣхѫ прозелитическитѣ му агитации, както и борбата, що водѣше противъ смѣсенитѣ бракове и други нѣкои принципи отъ публичното право, осветени отъ Революцията. Сѫщо вѣрно е че находящето се подъ непосрѣдственното покровителство на краля дружество за покровителствувание религиозни интереси имаше голѣма сила въ двора и дори дворцовитѣ слуги и слугини се зимахѫ по прѣпорѫка на това дружество. Но че въ това що се говори за отношениата на Карла къмъ църквата и къмъ духовенството имало и лъжливи нечестиви злословия и клевета показва това що се говори за неговитѣ отношения къмъ иезуититѣ. Иезуититѣ, изгонени изъ Франция много врѣме прѣди ревовюцията, върщахѫ се, особенно слѣдъ 1815, тайно само подъ името „отци на вѣрата" и намирахѫ голѣма поддържка у крайнитѣ роялисти, а правителството търпѣше това или се прѣструваше че нищо не знае отъ това що ставаше. Но Карлъ, при всичкото си религиозно почитание и ревностьта, отъ която се въодушевяваше за повдигание външния блѣсъкъ на църквата, никакъ не бѣше расположенъ къмъ учелицитѣ на Лойола било поради голѣмата непопулярность на ордена било защото прислѣдваната отъ тѣхъ цѣль считаше несъобразна съ интереситѣ на династията, било и защото, както самъ Карлъ е казвалъ на тогавашния роялистъ поетъ Ламартинъ, считаше че орденътъ повече повреждаше отколкото ползоваше Католическата църква. При все това обаче Карлъ се е считалъ за прѣоблеченъ иезуитинъ (jésuite à courte robe, както се наричахѫ всички скришни послѣдователи на ордена), не е вършелъ нищо безъ позволението на своя Иезуитинъ началникъ, а на присмѣхъ и подигравка сѫ го наричали L'abbé Tise (La bêtise), и това въ-

преки увѣряванията на правителството въ камарата, че малцината останжли тогава въ Франция иезуити никакъ не се мѣшали въ политиката, а се ограничавали само съ да прѣподаватъ въ твърдѣ малко учебни заведения и съ религиозното повдигание на народа. Но крайнитѣ либерали отъ французската камара, както прѣди нѣколко години осждихж въ наше врѣме всичкитѣ монаси отъ разнитѣ ордени, хора повечето учени, които се занимавахж съ въспитанието и науката, именно

Генералъ Фоа

тогава, когато чрѣзъ обща амнистия поканвахж да се завърнжтъ отъ изгнанието страшни злодѣйци, подпалвачитѣ и убийцитѣ на Парижкия народъ, бѣхж и тогава противъ всѣко публично религиозно дѣйствие и всѣко добро намѣрение отъ страна на двореца за религиозно образование, характеризирахж като убийственно за свободата и за свѣтлинат[illegible] на философията.

Всички тия нѣща и взаимнитѣ обвинения на двѣтѣ страни показватъ несъмнѣнно, че „както въ божественнитѣ така и въ человѣческитѣ работи тогава е имало голѣмо смущение" въ обществення животъ на французския народъ, както говорихме и по прѣди. За по-добро разбирание на това състояние на религиозния духовенъ животъ на французския народъ и тогава и сега нужно е да испитаме религиозния и църковния въпросъ въ най-новата история на французския народъ отъ съвършенно различно и друго гледище отъ това въ Гърция и въ България [1]). Намъ на Гърцитѣ и Българитѣ не само отъ религиозно гледище, споредъ което Църквата и духовенството съставляватъ голѣма часть отъ народната сила и самото сѫщество на народностьта, но и отъ общо историческо и философско гледище съвсѣмъ чудна и нравственно отчаянна ни се вижда борбата на ония, които прѣдприематъ чрѣзъ теоретически или практически философски начала да оборватъ религията, както отъ теоретическо, така и отъ просто най-практическо гледище. Народътъ, който никога не може да се възвиси въ философски теории, а още по-малко да намѣри вѫтрѣшенъ и духовенъ покой тамъ, дѣто най-силнитѣ духове не могѫтъ да го намѣрѭтъ, и при това, влачанъ и възвишаванъ отъ стремлението на самото духовно естество къмъ Бога и божественнитѣ работи, а съвършенно нуждающъ се отъ практически религиозни начала отъ нравственъ животъ, за да се подчини съзнателно на законитѣ на държавата и да стане гражданинъ, има абсолютна нужда отъ Църква. Много голѣмо нещастие за французския народъ, а отчасти и за другитѣ латински народи е, че, и поради есте-

[1]) Авторътъ не споменува името на България, а само на своето отечество Гърция. Отъ сѫжденията обаче, които той прави, ще се види, че ние съ пълно право можемъ да туримъ при името на Гърция и името на България.

При това азъ прибавихъ къмъ думата „църква" и думата „духовенство", защото, ако гърцитѣ иматъ право да се гордѣѭтъ съ това, че на църквата си дължѫтъ твърдѣ много за своето духовно и политическо освобождение, то българитѣ по сѫщитѣ причини, по които и тѣ, гърцитѣ, иматъ право да споменуватъ съ уважение името на своето духовенство, което никога не е прѣстанѫло да носи характеръ чисто народенъ и въ всичкитѣ борби на народа не само живо участие е зимало, но се е туряло и на чело на тѣхъ. Ако не можемъ да говоримъ за помощь отъ Църквата въ борбитѣ на Българския народъ, то е само за това, че той народъ има нещастието, че съ изгубването на политическата си самостоятелность бѣше изгубилъ и духовната си, та не е ималъ до 1871 своя Църква, която да му помага въ нуждитѣ и да го утѣшава въ скърбитѣ му.

На друго мѣсто въ историята на настоящия XIX вѣкъ ние ще опишемъ по подробно историята на Българското духовенство и неговото участие въ борбитѣ на народа. — Прѣв.

ството и поради нравственната лекость на тия народи Революцията (тоесть чрѣзъ причинитѣ които докарахѫ Революцията, а заедно и чрѣзъ послѣдствията, които тя остави въ духовния животъ) Църквата, а заедно съ нея и религията, станѫ *партийна*, като отблъснѫ по-общата си нравственна сила и положение въ държавата и обществото и въ общия общественъ животъ. На това способствува у французитѣ и другитѣ латински народи и събитието, че Църквата у самитѣ народи повлия наистина съвършенно върху националния животъ, но не състави сѫщественна часть и неговъ елементъ и неполучи националенъ характеръ, защото запази своята сила само въ общата си сила като религия, прѣдставлявана отъ едно духовенство съставляюще елементъ силенъ за политическия и социялния организмъ на французската държава. Напротивъ сѣвернитѣ Европейски народи, Нѣмци (особенно протестантитѣ), Англосаксонци, Скандинавци, както отъ общия по-сериозенъ и по-важенъ характеръ на самитѣ тия народи, така и отъ благотвроното влияние на религията върху историческия животъ на тия народи и особенно отъ националния характеръ, който е получивъ отъ него религиозната реформа, която тоже е подѣйствувала върху историческото образование на тоя характеръ, — останѫ далечъ отъ тая опасность. Голѣмо прѣимущество на народитѣ, които исповѣдватъ православието, е, че у тѣхъ Църквата не само не влиза въ никакво опасно съприкосновение съ държавата (разумѣва се съ държава която се крѣпи върху логически философски начала отъ естественното право) и съ политическитѣ и общественнитѣ учреждения въ какъвто и да е видъ отъ развитието имъ, като държи всѣкога своето нравственно и духовно по-горно и по-добродѣтелно спрѣмо държавата и общественното положение; но съставлява, особенно у народитѣ гърцкия и българския, най-важний елементъ и най-главната сила на историческия организмъ и на националната особенность, самата народность на православнитѣ народи. У гърцитѣ църквата съдѣйствува най-много на въскърсванието и възставанието на народа и за политическото му възстановявание. А българский народъ не малко дължи на духовенството си за своето духовно възраждание и развитие. Никаква политическа или социялна революция не може да онищожи православната Църква, безъ да онищожи самата народность и народната особенность и произходящия отъ тая национална особенность националенъ

исторический животъ, съ други думи безъ да онищожи самитѣ народи, които исповѣдватъ православието.

Но въ Франция по причина на споменжтия исторический и нравственъ характеръ на положението на Църквата, революцията, която срути цѣлото историческо здание отъ миналото и събори Църквата, заедно съ църквата и самата религия, а заедно съ религията изгони отъ духовния животъ самия Богъ. А реставрацията, която въспрaви Франция прѣзъ революцията, безъ да онищожи Франция отъ революцията, и като раздѣли така Франция на два противоположни исторически лагера, направи Църквата, а заедно съ нея самата религия, партийни елементи, и Богъ и божественно слѣзохж отъ висотата на духовния животъ, за да станжтъ сили, имена и знамена на църква принадлѣжаща исключително на политическа и социялна партия, оборвана отъ революцията чрѣзъ новитѣ ѝ прицили и теории за държава и общество. Само началникътъ въ наше врѣме на Западната църква, даровитий и прѣдприемчивий Папа Леснъ XIII смѣло прѣдприе да освободи църквата и въ Франция и на всѣкадѣ отъ такъвото унизително къмъ политическото партизанство отношение и да ѭ възвиси въ духовното ѝ положение, което се въздишава въ человѣческия животъ и общество надъ политиката и политическитѣ партии. Но и въ ония врѣмена, въ самата Франция на краля Карла X, имаше и въ правителството хора, които считахѫ опасна за държавата и династията толкова тѣсната солидарность между държавата и прѣдставляванята само отъ духовенството Църква. Пъкъ и въ Църквата имаше хора, които считахж за нужно да се избѣгва, зарадъ по-високитѣ интереси на Църквата, всѣка солидарность съ интереситѣ на която и да е партия или династия. Самъ краль Карлъ, както казахме, който толкова много се обвиняваше въ иезуитство, при всичката си почтителна прѣданность къмъ Църквата, никакъ не е мислѣлъ да отождестви интереситѣ на държавата или на династията съ иезуитството, отъ вредителното за интереситѣ на държавата влияние, отъ което се страхувалъ. Но и между искреннитѣ и распаленнитѣ защитници на Църквата имаше хора, като епископътъ отъ Суронъ и знаменитий публицистъ Eckstein, които считахж опасно за Църквата всѣко смѣсвание на църковнитѣ и династически или политически партийни интереси, и като знаяхѫ скритата слабость на прѣстола и на политическата система, на която

той се основаваше, не искахѫ като падне да повлече и алтаря. А други множина просвѣтени епископи, архиепископи и кардинали възставахѫ дори противъ покровителството, което се даваше на иезуититѣ отъ крайнитѣ роялисти, като протестирахѫ прѣдъ краля противъ самия прѣсловутъ задалпиецъ списатель аббатъ Ламене, тогвашний фанатикъ защитникъ на католицизма и на реставрацията.

Трѣба да признаемъ, че въ борбата, която се води отъ просвѣтенитѣ политически и църковни людье за защита на съюза на трона и на алтаря, който съюзъ отъ день на день ставаше по-опасенъ, и на закрѣпяваната между църквата и политическитѣ партии солидарность църквата, чрѣзъ просвѣтенитѣ си служители и защитници, се е трудила и днесь още повече се труди да държи своето знаме по-високо отъ политическитѣ и свѣтскитѣ интереси, интриги и спорове на политическитѣ партии. Напротивъ отъ тия политически партии либералнатата, като не можеше да разбере, че може да сѫществува църква въ Франция безъ абсолютна солидарность съ абсолютизма, въ борбата си съ противната партия нападаше на църквата и на всичко каквото тя има високо и велико, като смѣсваше всичко това съ покровителствуваното отъ крайнитѣ роялисти иезуитство, а партията на абсолютиститѣ и легитимисти роялисти воюваше противъ либералната въ името на църквата, като се съюзяваше за това съ иезуититѣ и съ най-фанатицитѣ клирици и миряни и така съставляваше партията на „Задалпийцитѣ“ (Ultramontaines). Оттукъ постояннитѣ крамоли и спорове между политическитѣ партии получавахѫ религиозенъ характеръ, и всичкитѣ почти пристрастни разисквания на деня се въртѣхѫ около религиозни прѣдмети, не дѣйствително за догми на вѣрата, както у Византийцитѣ, а за споретѣ, които се водѣхѫ между приятелитѣ и враговетѣ на иезуититѣ въ всичкитѣ крѫгове. Кральтъ се обвиняваше отъ либералитѣ защото повикваше клирици въ тайния си съвѣтъ, че държеше въспитатели и учители на дукъ де Бордо (графъ Шамборъ) сѫщо клирици, при всичко че нѣкои отъ тия клирици, като тайний съвѣтникъ кардиналъ Латилъ, главний виновникъ на протеста противъ Ламене, не бѣхѫ нито иезуити, нито задалпийци. Инакъ никакъ не бѣше несъобразно съ правата и обязаноститѣ на единъ благочестивъ монархъ да има въспитатели на дѣцата си клирици, които нѣмахѫ нищо общо съ иезуититѣ.

Не бѣ се понравилъ на либералния тогава Парижский народъ и праздникътъ на Юбилея, който бѣ опрѣдѣленъ чрѣзъ кралский указъ отъ 14/26 Февруария 1826 и се извършилъ съ тържественни шествия по Парижскитѣ улици на чело съ краля, кралското семейство, придворнитѣ и висшитѣ служители на държавата. Либералитѣ въ всичко не виждахѫ друго освѣнь усилвание на Иезуититѣ. Колко голѣма е била враждата противъ тия иезуити въ всичкитѣ не фанатици клирици или задалпийци доказва обстоятелството, че оня, който най-силно се е борилъ тогава противъ иезуитѣ, бѣше человѣкъ най-роялистъ, най-благочестивъ и най-аристократъ, графътъ Молозие (Montlosier). Тоя человѣкъ, който бѣше прочутъ и се почиташе зарадъ ученнето си и просвѣтенитѣ си политически мисли не само въ Франция, но и въ цѣла Европа, издаде прѣзъ това врѣме (1826) книга, или както бѣше озаглавена тя, „Мемоаръ за изучвание на една религиозна и политическа система за събаряние на религията, обществото и прѣстола (Mémoire a consulter un système religieux et politique tendant à renverser la religion, la société et le trône). Въ тая книга учений и благочестивий списатель бѣше събралъ всичко казано и писано до тогава противъ ордена на Иезуититѣ. Като не се задоволилъ съ това, насърдченъ и отъ всеобщото одобрение, съ което се посрѣщнѫла книгата му, той подалъ жалба въ сѫдилищата противъ ордена на Иезуититѣ, които считалъ че живѣѭтъ въ Франция въпреки закона, и поканилъ да дадѫтъ мнѣнието си върху тоя въпросъ всички юристи при сѫдилищата. Тогава осъмдесетъ души адвокати се събрали на съвѣтъ и се произнесли, че понеже прѣбиванието на Иезуититѣ въ Франция било нарушение на станѫлото прѣзъ 1682 разглашение противъ Французския клиръ, което имало сила на законъ, затова съставлявало прѣстѫпление противъ държавата. Но сѫдилищата се произнесли, че тѣ не били компетентни да гледатъ такъво дѣло, а камарата на велможитѣ (сенатътъ), до която се отнесълъ обвинительтъ, като се страхувала, да не би съ осѫжданието на Иезуититѣ да даде сила и голѣмъ куражъ на либералната партия, се произнесла, че дѣйствително влизанието на Иезуититѣ въ Франция било противно на буквата на закона, но като сѫдия по тая работа тя е намѣрила само правителството. Така относително иезуититѣ работитѣ си останѫхѫ както си бѣхѫ.

Ограничението свободата на печата и демонстрациитѣ противъ краля. — Правителството, като считало опасно чрѣзмѣрното възбуждение вслѣдствие появяванието книгата на Монлозие и станалитѣ подъ прѣдлогъ на иезуитството отклонения отъ закона за пазение на обществената тишина противъ религията и Църквата, пристѫпи въ ревностьта си към неразумната мѣрка — ограничението свободата на печата. Още по-прѣди министрътъ на просвѣщението Фрайсинъ бѣше зелъ други мѣрки, които подигнали противъ него гнѣва на либералитѣ. Той бѣше забранилъ на знаменититѣ професори по историята и философията Гизо, Кузинъ и други прѣподаванието на историята, философията и естественнитѣ науки. Сега въ тронната рѣчь на краля при отваренето на камаритѣ на 12/24 Декем. 1826 се казваше, че е настанѫло врѣмето да се прѣдпази страната отъ опасноститѣ на собственнитѣ нейни отклонения отъ реда, а на 17/29 отъ сѫщия мѣсецъ билъ внесенъ прочутий законъ „за справедливость и любовь“, както го наричаше министрътъ на просвѣщението и на вѣроисповѣданията Пейроне, който е възстановявалъ направо и косвенно чрѣзъ много ограничителни за свободата на печата распоредби онищожената отъ Карла при въскачванието му на прѣстола цензура. Щомъ се расчуло за внасянието на тоя законопроектъ, повдигнѫло се голѣмо негодувание не само между либералитѣ, но и между всичкитѣ учени и просвѣтени крѫгове на гражданитѣ, отъ академицитѣ и Шатобриана до прочутия тогава публицистъ Тиера и поета Беранже. Дори *Французската Академия* направила силни прѣдставления прѣдъ правителството противъ проектираната мѣрка.

Вѣрно е, че печатътъ много злоупотрѣбяваше съ дадената му свобода и съ своитѣ отклонения отъ благоприличието повреждаше и на правото, и на обществениитѣ интереси, и всичко каквото се пишеше противъ краля и двора, както и противъ Църквата, намираше одобрение отъ мнозина, независимо отъ вѫтрѣшната истина и отъ стойностьта на писаното, и Виллелъ е билъ отчасти правъ, когато казвалъ, че „упражняваната само въ Франция сега тирания е тиранията наречена на общественното мнѣние и на печата, който е създалъ онова въображение, което прѣслѣдватъ като Иезуитство“. При всичко това обаче мѣрката, чрѣзъ която правителството бѣ помислило че трѣба да прѣдвари тая необузданность на г

чата, именно по причина на ненормалното, нравственно и политически, състояние заплашваше да има за послѣдствие вмѣсто успокояванието на духоветѣ съвършенно противното. Това разбрало на врѣме правителството и се страхувало даже да не би законопроектътъ да се отхвърли отъ камарата, което щѣше да направи, нравственно и политически, много трудно неговото положение, та самъ краль Карлъ исказалъ на държавния съвѣтъ своята воля за оттеглюванието на законопроекта. Рѣшението на краля бѣше послѣдствие отъ мирната демонстрация на народа въ Парижъ, която станѫ на 4/16 Априлия, годишнината на влизанието на краля въ Парижъ въ 1814. Въ тоя день кральтъ бѣ отишълъ на конъ на Марсовото поле за да направи прѣгледъ на милицията, придруженъ отъ Ангулемия, Орлеанския и Шартрския дукове. Безбройното множество народъ посрѣщнѫло тукъ краля съ най-студено мълчание, на което значението оцѣнявайки кральтъ направилъ казаната постѫпка за оттеглювание на споменѫтия законопроектъ. Щомъ се расчула тая заповѣдь на краля, сѫщий день вечерьта, както и на слѣдующия день, градътъ Парижъ билъ освѣтленъ (5/17 и 6/18), и събитието за оттеглюванието на законопроекта било отпразднувано като нѣкой голѣмъ народенъ праздникъ. Това радостно събитие мислѣше се и вѣрваше се, че ще бѫде послѣдвано съ падание на министерството. Като нестанѫло това, послѣдвала по-сериозната демонстрация отъ 17/29 Априлия.

Въ тоя день, слѣдъ оттеглюванието отъ правителството на законопроекта за печата, началникътъ на милицията марешалъ Удино, като искалъ да прѣстави случай на народа да изяви своята прѣданность къмъ прѣстола и благодарноститѣ си за оттеглюванието на законопроекта за печата, устроилъ голѣмъ прѣгледъ на войската отъ милицията. Обаче марешалътъ се е намиралъ въ голѣмо заблуждение относително чувствата, отъ които се е обладавала милицията, която състояла повече отъ граждани, като не знаялъ особенно станѫлото възбуждение на духоветѣ вслѣдствие пристрастнитѣ разисквания на депутатитѣ. Когато прочее кральтъ, придруженъ отъ една хубава свита, прѣгледалъ дванадесетьтѣхъ легиона, чуло се отъ всѣкадѣ вмѣсто въсклицания, обикновенний условений знакъ: Да живѣе Хартата!" Едва се отдалечилъ кральтъ, екнѫли още по-бунтовнически гласове отъ народа: „Долу министритѣ, долу Иезуити-

тѣ!“ А отъ страна на милицията станѫли враждебни демонстрации прѣдъ кѫщата на Биллела, при заминаването ѝ отъ тамъ И Ангулемната дукиня, която толкова мразѣше либералитѣ и толкова тѣ ѭ мразѣхѫ, като се връщала на кола и се намѣрила посрѣдъ гѫстото множество отъ милициоререитѣ, станѫла прѣдметъ на такива враждебни демонстрации, щото отъ страхъ и силно негодувание съ трепетъ пристигнѫла въ двореца. Сега, разгнѣвенъ кральтъ, който, както казвалъ, билъ отишълъ на Марсовото поле, „за да получи доказателства за вѣрность и почитание, а не за да земе съвѣти“, испратилъ сѫщата вечерь на „Монитьора“ ордонансата за распущание на Парижската милиция Тая постѫпка, въпреки всѣкий страхъ и очакване, не произвела бъркотии въ града Парижъ. Дори когато кральтъ тутакси подиръ тоя актъ отишълъ на военния лагеръ при St. Omer, тамошната войска го посрѣщнѫла съ въсклицания и радостни викове. При всичко това послѣдствията отъ събитията на 17/29 Априлия не сѫ били приятни както въ Парижъ, дѣто имаше голѣмъ кипежъ, така и въ провинциялнитѣ градове, дѣто войницитѣ отъ милицията отказвали да служѫтъ вече, а особенно въ камарата на прѣдставителитѣ, дѣто либералната партия смѣло повдигнѫла глава и Бенжаменъ Констанъ заявявалъ, че камарата не трѣбало да гласува кредити „на такива злодѣйци министри“. При такива обстоятелства нещастний краль Карлъ, като не можелъ да царува както искалъ, като не желаелъ да управлява както му е било възможно споредъ тогавашнитѣ обстоятелства и като се нападалъ и оговорвалъ и въ отстѫпването и въ дързостьта, вървѣлъ вече съ двоумѣния и колебания къмъ роковия си край, „като кола влачана неудържимо къмъ пропастьта, както въсклицавалъ Шатобрианъ. Най-послѣ той се рѣшилъ да приспособи една смѣла мѣрка. Така отъ една страна распуснѫлъ камарата, а отъ друга, прѣди да се даде врѣме на народа чрѣзъ новитѣ избори да изрази мислитѣ си, кральтъ, чрѣзъ назначаванието на 76 сенатори искалъ да осигури за правителството болшинство въ горнята камара, въ която отъ нѣколко врѣме, както казахме, се съглеждахѫ не малко признаци отъ опозиция противъ правителството и за приближавание къмъ либералитѣ. Въ сѫщото врѣме произволно се въвела чрѣзъ кралский указъ(12/24 Юлия) и цензура.

Новитѣ избори. Побѣда на опозицията. Паданието на Биллела. — Но всички тия мѣрки и намѣсванието въ изборитѣ чрѣзъ административнитѣ власти не принесохѫ на правителството никаква полза. Противъ него се съединили сега въ „конституционна опозиция“ всички враждебно настроени противъ министерството Биллелъ. Напраздно Биллелъ се опиталъ да се спогоди съ крайнитѣ роялисти. Послѣднитѣ не искали нито да слушѫтъ за споразумѣние съ „отцѣпника“, както наричали Биллела. При това двѣ дружества „на приятелитѣ на свободата на печата“ и нареченото „Помогни си и Богъ ще ти помогне“ (Aide — toi, le ciel t' aidera) силно зели участие въ борбата противъ правителството. И тая борба се увѣнчала съ славна побѣда. Новитѣ избори, които станѫхѫ прѣзъ Ноемврия (6/18) отъ 1817 се свършили съ пълно поражение на правителството, тъй като отъ 428 избрани правителственни били само 125, а останѫлитѣ принадлежели на разни опозиционни партии, отъ които либералната броела 132 срѣщу 17 отъ распуснѫтата камара. Въ тая тържественна противъ правителството демонстрация, която бѣше демонстрация и противъ краля и противъ династията, първенството принадлежеше на града Парижъ, който избралъ за депутати корифеитѣ на либералната партия въ распуснѫтата камара, още и други видни либерали. Dupont de l'Eure, Якобъ Лафитъ, Казимиръ Перие, Бенжаменъ-Констанъ и Роае Колларъ бѣхѫ водителитѣ на избранитѣ либерали. Тая побѣда Парижъ празднувалъ тържественно и трогателно и въ опиянието на народа отъ радость станѫли и кървави демонстрации вечерьта на 7/19 Ноемврия, които се повторили и на слѣдующия день (8/20 Ноемврия). Въ тия демонстрации сега за първъ пѫть подиръ 30 години отъ прочутия день отъ мѣсеца *Плодоносецъ* (18 Fructidor, 22/3 — 23/4 Ноемврия) се употрѣбили и барикади (пѫтезаградвания). Смутоветѣ били потушени не трудно отъ правителството. Но срѣщу публично и тържественно произнесената присѫда на народътъ кральтъ не можеше, безъ явна опасность, да слѣдва реакционната си система. Намразений отъ всички Биллелъ трѣбаше да падне искупителна жертва на раздразненото обществено мнѣние.

Министерство Мартинякъ. — Това и стана на 22/3 Януария 1828, прѣди да се съберѫтъ камаритѣ. Състави се ново министерство отъ хора принадлѣжащи на умѣренната ро-

ялистическа партия, въ което никой нѣмаше прѣдсѣдателството; но умний министрь на вжтрѣшнитѣ работи виконтъ Мартинякъ държеше въ него такъво видно мѣсто, щото малко по малко той станж душата на министерството, което затова се нарече въ историята министерство Мартинякъ. Голѣма и много трудна бѣше задачата на министерството Мартинякъ: испълняванието по възможность на ископаната между краля и народа яма, за което на първо мѣсто бѣше нужно да се удовлетвори чрѣзъ разумни отстжпки побѣдителката опозиция, а послѣ повдиганието престижа на короната чрѣзъ външната обща политика. Удовлетворението на опозицията станж чрѣзъ отстжпки, за които ще се говори послѣ. А повдиганието престижа на французския краль чрѣзъ благородна и разумна външна политика бѣше дѣло приготовлявано отъ благоприятни за такъво политическо насочвание външни обстоятелства. Въ сжщия день, въ който новата камара почваше своитѣ редовни работи, Мартинякъ внасяше разни законопроекти, отъ които третий и най-важний се отнасяше до освобождението на Гърция чрѣзъ дѣятелната поддържка отъ Франция на гърцката борба. Това станж въ навечерието отъ прогласяванието на Русско-Турската война въ 1828 — 1829, която се свърши съ освобождението на Гърция и е най-славното дѣло отъ царуванието на Карла X, което сключи послѣднитѣ дни на тоя краль и на Бурбонската династия. Но понеже за това ще говоримъ когато опишемъ гърцката борба, нека слѣдваме тукъ историята на Германия особенно отъ гледището на нейнитѣ вжтрѣшни работи.

---

11. Германия

прѣзъ годинитѣ 1821 — 1830.

Политиката на реакцията и Нѣмский духъ. Новитѣ дружества. — Историята на Германия прѣзъ годинитѣ 1821—1830 относително вжтрѣшнитѣ работи се върти около състоянието създадено отъ рѣшенията на Карлсбадската и на Виенската конференции и заякнжлата чрѣзъ тѣхъ въ Германия система

на Меттерниховата политика. Външний признакъ на това състояние е единъ дълбокъ миръ въ противоположность на забъркания до нѣкадѣ периодъ отъ годинитѣ 1814—1820. Германия нѣмаше свобода на печата, както Англия и Франция, даже и съ прѣкъсвание отъ врѣме на врѣме и ограничавана (както свободата на французския печатъ), нито народна камара, нито публичность на разискванията, тъй като разискванията и на самия федераленъ съвѣтъ ставахѫ при затворени врата. Студентческитѣ съюзи и гимнастическитѣ дружества, въ които другъ пѫть се чуваше гласътъ на прѣдставителитѣ на бѫдѫщето на нѣмския народъ и на публичното мнѣние на нѣмската младежь, бѣхѫ растурени. Личната свобода не бѣше гарантирана достатъчно, понеже нѣмаше заклети сѫдилища, както въ Франция и Англия, нито публичность въ разглеждванието на дѣлата (сѫдбитѣ). Вмѣсто това, Германия имаше многоокатa австрийска полиция, която притискаше нѣмския народъ и забраняваше всѣкакво заявление противъ тенденциитѣ на Австрийската политика на застоялость и регресъ; имаше Манхаимската слѣдственна комисия, която, при всичко че не бѣ сполучила да открие нищо сериозно насочено противъ сѫществующия редъ, никакво съзаклятие, освѣнь нѣкои съвсѣмъ малки и незначителни нѣща, обаче продължаваше да сѫществува по рѣшение на федералния свѣтъ до 1828; имаше още системата на обсолютизма въ правителството и управлението на двѣтѣ най-голѣми нѣмски държави; имаше върху всичко това и федералния съвѣтъ, който съ своитѣ тайни засѣдания бѣше станѫлъ таенъ съвѣтъ на прѣдставителитѣ на нѣмскитѣ правителства и до толкова прѣдставляваше единството на Германия, до колкото това единство можеше да служи за подчиняване Германия и нейнитѣ сѫдби на системата на Австрийската политика.

Но народитѣ, които иматъ духовна жизненность и силно съзнание на националното си сѫществувание, а характеръ миренъ, сериозенъ и постоянъ, както Нѣмский народъ, не се убиватъ нравственно, а още по-малко се осѫждатъ на нравственно и политическо умиране отъ каквато и да е политическа система или отъ нравственна тирания и гнетъ. Даже външний гнетъ още повече усилва вѫтрѣшното духътъ, който вѫтрѣшно дава животъ, показва ясно своитѣ дѣйствия и отвънъ. Подъ системата на

угнетяваннето и на ограничението, която Меттерниховата политика въ своето безумие бѣ помислила че може да наложи на нѣмския духъ и да направи Германия голѣма Австрия чрѣзъ своитѣ прѣкратителни мѣрки противъ дѣйствията на университетитѣ и академиитѣ; посрѣдъ развитата и политически узрѣла класа отъ ученитѣ и въ изучванието на класическата древность, която никакъ не се наблюдаваше отъ Меттерниховата полиция; въ невинното изучвание на Санскритския язикъ, дори въ Халлеровата философия (в. стр. 309—312), най-послѣ дори и въ романтическата школа, здраво се развиваше нѣмский духъ и приготовляваше бѫдѫщето. Това външно безшумно и вѫтрѣшно плодотворно духовно образование на нѣмския народъ бѣше най-сигурната и най-силна война, която се води противъ системата на застоялостьта и на реакцията. Академическата младежь и цѣлото съсловие на свободолюбивитѣ учени, както обикновенно става, въ първото си распалвание, слѣдъ прилаганието рѣшенията на Карлсбадската и на Виенската конференции, се опита да нейтрализира противодѣйствието противъ нея чрѣзъ другъ видъ противодѣйствие, сирѣчъ чрѣзъ тайни дружества, *Германия* (Germania) и *Арминия* (Arminia, отъ името на славния нѣмский герой Арминъ), отъ които едното прислѣдваше съединението на Германия чрѣзъ република и распространение републикански начала между народа, а другото добиванието на свободата и обединението на нѣмския народъ чрѣзъ по-умѣренни срѣдства. И двѣтѣ тия дружества бѣхѫ главно тайни дружества състоящи отъ студенти. На тѣхъ се прибави и друго едно дружество, независимо наистина отъ студентческитѣ дружества, но състояще и то повече отъ студенти, тайно революционно дружество, наречено *дружество на младежитѣ* (Jünglingsbund) съ клонове по цѣла Германия. То бѣше основано отъ нѣкой си нѣмецъ изъ Мекленбургъ и, допълнено чрѣзъ *дружеството на мѫжьетѣ* (Männerbund), имаше за цѣль да онищожи сѫществующата нѣмска конституция чрѣзъ насилственни движения, на които началото трѣбаше да стане сь прѣвзиманието ненадейно и съ пристѫпъ крѣпостьта Ерфуртъ. Обаче и тия дружества не извършихѫ никакво важно дѣло; даже дружеството на мѫжьетѣ имаше своята сила само въ въображението за чле[illegible] тѣ отъ *дружеството на младежитѣ*, т. е. надѣждитѣ [illegible] на това дружество, защото имаше [illegible] малко [illegible] гато то

се открило чрѣзъ прѣдателството на нѣкойси свещеникъ Баварецъ, били уловени само единъ офицеринъ въ Ерфуртъ и единъ учитель на гимнастика. Но и дружеството на младежитѣ, което имаше членове распърсняти въ петнадесеть нѣмски държави, биде прѣслѣдвано слѣдъ осуетяванието на проектираното нападение на Ерфуртъ. Членоветѣ на дружеството били наказани по различенъ начинъ въ разнитѣ нѣмски държави, отъ осъждааие на смърть, съ което наказание били наказани въ Хесенъ, и на петнадесетгодишенъ крѣпостенъ затворъ, съ който се наказвали въ Прусия. до тримѣсечно домашно запиране, което се налагало въ Шварбургския градъ Рудолщатъ, и на просто заплащание съдебнитѣ разноски, на което осъждали членоветѣ на дружеството въ Бавария. Но отъ тия случки и отъ тия открития чудесно се въсползува Меттерниховата политика, и вниманието на Меттерниха се обърщаше повече отъ всѣкога въ прѣслѣдванието на всѣка либерална наредба и на всѣко либерално конституционно управление въ срѣднитѣ и малки нѣмски държави, защото подъ прѣдлогъ на открититѣ работи той искаше главно да онищожи всѣка политическа сила на тия държави, която прѣпятствуваше на Австрийското всесилие въ Германия.

Малкитѣ нѣмски държави спрѣмо Австрия и Прусия. — Външната политика на Прусия слѣдъ конгреситѣ въ Лайбахъ и Верона и слѣдъ смъртьта на Хардемберга, въ врѣмето на наслѣдницитѣ на послѣдния бѣше станжла толкова подчинена на Австрийската и Прускиий прѣдставитель въ федералния съвѣтъ въ Франкфуртъ графъ Бернсторфъ толкова покорно служеше на Австриеца прѣдсѣдатель на съвѣта, щото съ лукава подигравка се е говорѣло въ Германия, че Прусецътъ нѣмалъ нищо друго да стори освѣнъ да носи прусско облекло, и ча било по-лесно както Прусското така и Австрийското прѣдставителство да се съединжтъ въ едно и сжщо лице. Но слѣдъ малко, при всичкото това тѣсно сближение мажду двѣтѣ велики сили, срѣднитѣ и по-малкитѣ държави се съединихж помежду си за общо дѣйствувание и защищавание противъ Австрийската тирания. Центъръ на тая враждебна противъ Австрия политика бѣше кралството Вюртембергъ, дѣто царуваше рицарский краль Вилхелмъ I, който вѣрно е испълнявалъ своитѣ обязанности като конституционенъ краль и никакъ не ···ѣлъ да жертвува на теоритѣ на Австрийската политика

либералитѣ наредби на страната, които той и другитѣ владѣтели отъ срѣднитѣ и малкитѣ държави считали за гаранция на външната политика на тия държави, при всичко че заради тая си политика Меттернихъ презрително го наричалъ началникъ (префектъ) на французский департаментъ (защото либералната конституция и либералнитѣ наредби на държавата напомнювахѫ въведенитѣ въ врѣмето на Наполеона конституции въ нѣмскитѣ държави подъ неговото покровителство). Така прочее прѣдставителитѣ въ Франфуртъ на конституционнитѣ държави, подъ водителството на Вюртембергския прѣдставитель Вагенхаимъ (Wagenheim), опонирахѫ въ много въпроси на мнѣнията и рѣшенията на двѣтѣ велики сили, а особенно по закона за федералната войска, който се гласува на 27/8 Априлия 1821 и се тури въ дѣйствие подиръ много години, и сполучили да избавѭтъ независимостьта на своитѣ държави противъ Австрийското диктаторство. Споредъ споменѫтия законъ федералната войска се съставляваше отъ десеть военни отряди: три Австрийски, три Прусски, единъ Баварский и три смѣсени други съставлявани отъ другитѣ държави, въ всѣка отъ които началството зимахѫ Саксония, Вюртембергъ и Ханноверъ. Сѫщата независимость удържахѫ и въ въпроса за построявание федерални крѣпости съ вложенитѣ за тая цѣль пари отъ французкото обезщетение 15 милиона фиорини; грижата и работата по постройката на крѣпоститѣ на разни, прѣдварително опрѣдѣлени мѣста, се остави на държавата, около границитѣ на която имаше да се построѭтъ крѣпоститѣ. Вѣрно е, че съ тая мѣрка и укрѣпяванието на границитѣ и цѣлата работа по защитата на Германия ставаше бавно и небрежно; но за по-малкитѣ държави по-важно бѣше да се защищаватъ тѣ най-напрѣдъ противъ нападателнитѣ намѣрения на великитѣ нѣмски сили и особенно на Австрия.

Заслужва да се спомене, че когато Австрия и Прусия оправдавахѫ своята нападателна политика спрѣмо малкитѣ държави съ това, че тия послѣднитѣ били центрове на противонѣмски замисли и течения, съгласието и задружното дѣйствувание на малкитѣ държави помежду имъ отъ сѫщитѣ тѣхъ се оправдаваше, че ставаше за защита на *чистата Германия* противъ двѣтѣ смѣсь отъ варвари (както наричахѫ Пруссия и Австрия) държави. По това врѣме въ Германия най-много бѣхѫ се уплашили отъ една брошура издадена прѣзъ 1820 подъ

надсловъ: „Ржкописъ отъ южна Германия", написана, както се вѣрва, по вдѫхновение на Вагенхаима и по заповѣдь на краля Вилхелма. Въ тая брошура южна Германия и въобще малкитѣ държави се прѣдставлявахѫ като съставляющи истинската ядка на нѣмската нация, която, раздѣлена, както Полша, отъ 20 милиона нѣмско население изгубила 19-тѣхъ милиона зарадъ Австрия, Прусия, Англия (поради Хонноверъ), Холландия (поради Люксембургъ), Дания (поради Холщаинъ и Шлесвикъ), когато грѫдоветѣ Хамбургъ, Любекъ и Бременъ бѣхѫ станѫли наемници на Англия. Всичката надѣжда на нѣмския народъ, казваше се въ брошурата, се крѣпи върху *чистата Германия*, състояща отъ Бавария и отъ Шведскитѣ земи (Вюртембергъ и Баденъ) и се подстрекавахѫ тия земи да работѭтъ и да развиватъ републикански принципи и да се сближаватъ съ Франция. Съгласно съ тия принципи и теории Вюртембергский краль, когото въ Берлинъ на присмѣхъ наричали „манякъ Якобинский краль владѣющъ на своя бѣденъ народъ." който (кральтъ) при това и съ живата си симпатия къмъ борбата на Гърцитѣ отъ една страна показваше благородството на чувствата си, а отъ друга страна показваше опозиция противъ австрийската политика, въставаше силно и настойчиво противъ Австро-прусското надмощие. И когато Русский посланникъ съобщилъ на диетата въ Фракфуртъ рѣшенията на Веронския конгресъ (1825), а Австрийский и Прусский прѣдставители въ диетата искали да утвърдѭтъ отново тия рѣшения чрѣзъ гласувание на диетата за цѣла Германия, Вюртембергското правителство и въ тоя случай, като поддържаше правата на срѣднитѣ и по-малкитѣ държави, които не участвувахѫ въ тоя конгресъ, прѣдлагаше чрѣзъ прѣдставителя си Вагенхаимъ да се отхвърлѭтъ отъ диетата тия рѣшения. Още по-прѣди Вагенхаимъ бѣше поискалъ, слѣдственната комисиѣ въ Манхаимъ да съчини и прѣдстави рапорта си, а слѣдъ малко прѣдлагалъ растурванието на тая комисия, за което били съгласни и други прѣдставители (1823). Смѣлостьта и рѣшението на Вилхелма I не можи да поколебае нито замиnаванието отъ Щутгардъ на посланницитѣ Австрийский и Прусский. Напротивъ даже Вагенхаимъ смѣло продължи опозицията въ Франкфуртъ противъ Австрия, додѣто Австрийското правителство, като считаше прѣдставителя си Вуолъ неспособенъ да се противи противъ такъвъ врагъ, замѣнилъ го съ Münch-Bellingha-

usen. Но по злощастие Австрийското правителство, като имало въ нѣмскитѣ работи всѣкога за вѣренъ съюзникъ и помагачь въ всичко Прусия, рѣшило съ нейното съдѣйствие да онищожи всичко либерално, което още бѣше останжло въ Германия слѣдъ конференцинтѣ въ Карлсбадъ и Виена и способствуваше за нѣмското единство. То искало да онищожи съвършенно конституционнитѣ управления на по-малкитѣ държави чрѣзъ забраняване да се обнародватъ протоколитѣ на парламентитѣ. Тоя планъ наМеттерниха, както и другий, чрѣзъ който искаше да скрати периода за засѣданията на диетата и да го направи отъ постояненъ само четиримѣсеченъ, за да може така малко по малко да онищожи и сѣнката отъ политическо единство, не се осжществи; но най-върлий врагъ на свѣтлината и на истината, Австрийската политика, сполучи, при все това, да направи тайни засѣданията на федералния съвѣтъ, за да стане по тоя начинъ тоя съвѣтъ, вмѣсто върховно нѣмско политическо учреждение, тайна полиция на Австрийската политическа система. Австрийската политика обяви отново война противъ всѣко духовно движение въ Германия, а федералний съвѣтъ приелъ едно чудновато прѣдложение, направено отъ Австрийския прѣдставитель и прѣдсѣдатель на съвѣта, споредъ което „на новитѣ учения и теории за федерация отъ списателитѣ не трѣбало да се дава такъво значение и важность, щото да влияжтъ тѣ върху рѣшенията на съвѣта, нито по дѣлата на съвѣта да се навеждатъ и цитиратъ такива теории и списатели“. Така Австрийското правителство не е искало да сжществува *федерално нѣмско право* освѣнь рѣшенията на правителствата, и нѣмската федерация не трѣбаше да бжде прѣдметъ на научно изслѣдвание, за да не получава или просто да се вижда че получава дѣйствително политическо качество друго отъ проста конференция на министри отъ разнитѣ нѣмски държави. При това федералний съвѣтъ чрѣзъ, единъ званиченъ свой актъ, прѣпоржчваше на нѣмскитѣ правителства „да внимаватъ да не се вмъкватъ въ университетитѣ лъжливи и заблудени учения за значението на нѣмската федерация“. По такъвъ начинъ хората около Меттерниха мислѣхж, че могжтъ да онищожжтъ идеята за нѣмско единство, когато въ сжщность нищо друго освѣнь тия жалки реакционни мѣрки не можеше повече да усили у нѣмския народъ отвращението къмъ сжществующето положение и желанието за единство. ко-

ето би могло да се сполучи подъ по-добри условия при организирането на федерацията. Но реакцията не се ограничи само съ теории; обяви се безмилостна война противъ всички които инакъ мислѣхѫ, прѣслѣдва се печатътъ и науката чрѣзъ прѣслѣдването издателитѣ на сериознитѣ вѣстници „Наблюдатель" (Beobachter) и „Вѣстникъ на Неккаръ" (Neckar Zeitung) и хора, като знаменитий професоръ и списатель на политическото право Клюберъ (Klüber) и братовчедитѣ Мурхардовци (Murhard)).

Но онова, което прѣди всичко друго се борѣше да постигне Меттерниxъ, бѣше *очистването*, както той казвалъ, *на федералния съвѣтъ*, за да стане той послушно орѫдие на приказанията на Австрийската политика и простъ органъ на политическата въ Германия сила на Австрия. При това трѣбаше да се замѣстѭтъ всички, които явно или тайно работѣхѫ въ тоя съвѣтъ противъ Австрия, и първъ Вюртемберскиi прѣдставитель Вагенхаимъ. Обвиненията, които се отправяхѫ отъ рицаритѣ и религиознитѣ началници въ Холщаинъ къмъ федералния съвѣтъ противъ извършенитѣ отъ Данското правителство въ тѣхната земя нарушения на конституцията, и начинътъ, съ който Вагенхаимъ подкрѣпи тия обвинения и исканията на Холщаинцитѣ, послужихѫ на Меттерниха за сгоденъ случай да осѫществи плана си. Вагенхаимъ билъ прогласенъ отъ него за человѣкъ, който не почиталъ принципа на монархизма и неприятель на свещенния съюзъ, и се поискало отъ краля Вилхема отстранението му отъ диетата. Понеже краль Вилхелмъ не обърнѫлъ внимание на тия притезания на Меттерниха, напуснѫли Щутгардъ, въ знакъ на протестъ, посланницитѣ не само на Австрия и Прусия, но и посланникътъ на Руссия, която прѣди нѣколко години бѣше зела подъ свое покровителство краля Вилхелма противъ прѣзмѣрнитѣ притезания на Австрийската политика. Сѫщеврѣменно единъ мемоаръ отъ Меттерниха прѣпорѫчваше на нѣмскитѣ правителства „*очистването*" на диетата и неiтрализирането на всѣко вредително дѣйствие на конституционнитѣ управления въ разнитѣ нѣмски държави. Срѣднитѣ и по-малкитѣ нѣмски държави се подчинихѫ на новото смѣло появяване на Меттерниха, Вюртембергъ останѫ ..пиранъ, Вагенхаимъ се извика назадъ, извикахѫ се сѫще..онно всички считани съмнителни отъ Меттерниха прѣд-

ставители на другитѣ държави, особенно политическитѣ приятели на Вагенхаима, които поддържахѫ неговата политика. Даже Прусский прѣдставитель Голцъ (Von der Goltz) биде замѣненъ съ лице, което вдѫхвало по-голѣмо довѣрие на Меттерниха. Така Австрийската политика малко по-малко придоби отново силата си въ цѣла Германия, и сега Меттернихъ, като великъ *цензоръ* (Censor) на нѣмския народъ и управникъ на единствената здрава нѣмска политика, свика (въ 1824) въ лѣтната си вила, въ Johannisberg, прѣдставителитѣ на нѣмскитѣ държави и имъ съобщи мисли, които около Августа отъ сѫщата година станахѫ рѣшения на диетата. Въ тия рѣшения съглеждатъ се всички хитрости на Австрийската политика, съ която се лъжехѫ съ праздни велерѣчиви имена и фрази владѣтели и правителства, за да се прислѣдватъ така сигурно частнитѣ цѣли на Австрийската политика. Въ тия рѣшения прочее се посочваше нуждата да се защищава наречений Меттерниховъ принципъ, споредъ който „никадѣ въ Европа не трѣбало *да се измѣни сѫществующето положение* (статуквото) и происходящето отъ Бога и покровителствувано отъ *историческото* право монархическо величество трѣбало да се подържа противъ всѣко нападение отъ страна на нововводителитѣ“. Споредъ рѣшенията на Франкфуўртската диета, въ нѣмскитѣ конституционни държави упражнението на гражданскитѣ права отъ разнитѣ съсловия трѣбаше да подлежи на строгъ контролъ, за да не би монархический принципъ да се повреждалъ нито най-малко и за да не би обнародванието на разисквания та (протоколитѣ) да водѣло къмъ злоупотрѣбления. Една частна комисия трѣбало да се натовари съ нагледванието на училищата и да испита цѣлата въспитателна система. Рѣшенията отъ 1819, които се отнасяхѫ до *печата* и университетитѣ, остаяхѫ въ сила, и мандатътъ на слѣдственната комисия въ Манхаимъ се продължаваше до 1828.

Така прѣзъ годинитѣ 1823 — 1824 Германия се подчини съвършенно на властьта на Меттерниховата система, която станѫ толкова по-силна, колкото постояннитѣ борби и споровета бѣхѫ станѫли причина на единъ периодъ за бездѣйственность въ общественния животъ на нѣмската нация и въ общественното мнѣние, и нѣмскитѣ народи, като изгубихѫ всѣка надѣжда отъ политически несѫществующия почти федераленъ свѣтъ, бѣхѫ обърнѫли погледитѣ ...бствен-

нитѣ си владѣтели. Никакъ не бѣше чудно че Австрийската политика, която тържествуваше вече въ Италия, въ Испания и въ политиката на Руссия спрѣмо Турция и подвизающата се Гърция, господствуваше вече и въ Германия, и Меттернихъ, който, като се разболѣлъ отъ една лека болесть прѣзъ есеньта отъ 1823, при оздравяванието си казвалъ съ забѣлѣжителна голѣма гордость и сатанинска надменность, че заедно съ него „оздравявала и Европа“, приготовлявалъ се вече за новъ дипломатический походъ за Испанскитѣ колонии въ Америка, който, както видѣхме, срѣщнѫ неопрѣдѣлими прѣпятствия и се свърши съ ужасна несполука. Такъво е било общото политическо състояние на нѣмската нация прѣзъ годинитѣ 1820 — 1830. Нека хвърлимъ сега единъ бързъ погледъ върху историята на частнитѣ нѣмски държави прѣзъ сѫщото врѣме.

Австрия прѣзъ годинитѣ 1820 — 1830 — Историята на Австрия прѣзъ всичкото това врѣме се върти, съгласно съ описания вече отъ насъ изобщо характеръ на вѫтрѣшната и външна политика на тая държава, вѫтрѣшно около дѣлата на Австрийската полиция, която работѣше съ искуство и твърдѣ голѣма способность за заякванне системата на вѫтрѣшната администрация по духъ чисто Австрийский, а външно около дѣлата на Австрийската дипломация, която се борѣше да въведе сѫщата система на всѣкадѣ по Европа и особенно въ Германия, като осѫществляваше Австрийската войска, дѣто можеше, това въвеждание. При тия главни нѣща достойни за много малко и съвсѣмъ мимоходно забѣлѣжвание сѫ революцията на селянитѣ въ Бохемия въ 1821 противъ угнетителитѣ имъ голѣми землевладѣлци, която биде потушена съ най-насилственни мѣрки отъ правителството, и споровете на Унгарската диета съ Австрийската, т. е. на прѣдставителния съвѣтъ на Унгарскитѣ благородни (магнати) поради потѫкванитѣ отъ Австрийското правителство права и привилегии на особенната Унгарска държава и на Унгарската конституция, които спорове се свършихѫ съ извѣстното заявленне на императора Франца, че цѣлий свѣтъ полудѣвалъ като искалъ фантастически конституции. Трѣба да се забѣлѣжи, че Унгарската диета, въ която се направи това заявление, биде свикана и се събра въ 1825 слѣдъ тринадесетгодишно отсѫтствие, когато споредъ конституцията тя имаше право да се събира прѣзъ всѣки три години. Прѣзъ всичкото това врѣме отъ отсѫтствието на диетата

ставахѫ военни набори и се събирахѫ даждия произволно отъ правителството. Но Унгритѣ (маджаритѣ), при всичко че търпѣхѫ мълчаливо нарушението на правата имъ, страстно се противѣхѫ на събиранието на даждията. Именно въ 1825, когато заплашваше Турско русска война поради гърцката борба, суммата на недоборитѣ отъ даждията толкова бѣше нарастнала и недоволството толкова бѣше се распространило (именно въ това врѣме крайдунавскитѣ земи имаше, както изглеждаше, да станѫтъ театръ на голѣма война), щото Австрийското правителство счете за разумно да удовлетвори поне до извѣстна степень законнитѣ домогвания на Унгритѣ. Единственната практическа полза отъ свикването на диетата бѣше просто, че се тя събрала и че императорътъ, въпрѣки споменѫтото по-горѣ заявление, призна изрично правата на диетата, която обаче нищо забѣлѣжително не извърши прѣзъ двѣгодишния си периодъ. Прѣзъ това врѣме, когато се свиква диетата, Австрийската императрица Мария Терезия се вѣнча за кралица на Унгария (30/11 Септемврия), което и то бѣше едно врѣменно удовлетворение на унгарското самолюбие. Освѣнь тия маловажни събития, трѣба да споменемъ тукъ накратко и направеното отъ Австрийското правителство прѣзъ това врѣме за материялното развитие на държавата, особенно взетитѣ мѣрки за развитие на търговията и за подобрение на финанситѣ чрѣзъ основаванието на Виенската банка и чрѣзъ други финансови операции, чрѣзъ които суммата на банкнотитѣ, която прѣзъ 1816 възлизаше на 658 милиона фиорини, постепенно се намали и въ 1840 съвършенно се погаси. Сѫщо за намаление и погашение на лихвения държавенъ дългъ, който въ 1816 имаше номинална стойность 630 милиона фиорина, а послѣ се увеличи още повече чрѣзъ наречения новъ дългъ, основа се въ 1817 капиталъ или касса за погашение, на която правителството плащаше въ годината около 48 милиона фиорина прѣдназначени за погашение на дълга и за попълнение кассата на погашенията.

Прусия прѣзъ годинитѣ 1821 — 1830. — Въ *Прусия* прѣзъ сѫщото врѣме (1821 — 1830, освѣнь извършеното до годината 1823 за въвеждание на конституционно управление, за което се говори по-прѣди (в. стр. 311), за забѣлѣжвание събития сѫ сключеното съ папата просто съглашение (не Concordat) отъ 1821, което се извърши съ отива-

нието въ Римъ на първия министръ Хардембергъ и станалото слѣдующата година съединение на двѣтѣ протестантски църкви (Лютеранската и Калвинската) въ една Евенгалска църква, което съединение се извърши званично въ Берлинъ чрѣзъ двоицата знаменити теолози Шлайемахеръ (в. стр. 305.) и Мархайнеке въ църквата Св. Троица. Това съединение подражахѫ послѣ и въ други земи отъ Германия.

Прусия прѣзъ всичкото това врѣме, нахождайки се подъ управлението на краля Фридриха Вилхелма III, двадесетпетилѣтието на когото се празднува прѣзъ годината 1822, при една реакционна политика и всѣкакви прѣслѣдвания и угнетения противъ университети, професори и студентчески съюзи направи голѣми успѣхи въ материялното благоденствие на държавата и въ общата си административна и военна организация. Общата воинска повинность и общото служение сега се въведе и приспособи напълно, и на всѣкий Прусский гражданинъ се наложи сега военна служба отъ 19 години (3 години подъ знамето, 2 въ запаса и по 7 години въ първата и втората категория отъ опълчението (Landwehr); къмъ това се прибавяше и службата въ милицията (Ladsturm), въ която се числѣхѫ всички Прусци отъ 18 до 50 годишната си възрасть. Чрѣзъ тая величественна и великолѣпна военна организация, единственна въ цѣла Европа, не само тихо напрѣдваше военното прѣвъсходство и мълчаливо приготовляваната чрѣзъ него нѣмска хегемония, както и политическото въобще величиена Прусската държава, но и нравственно се въспитаваше народътъ чрѣзъ военного образование и чрѣзъ така постигваната политическа и нравственна дисциплина на цѣлия Прусский народъ.

Общата воена повинность. — Общата военна повинность и служение е безпрѣкословно много голѣмъ и много сериозенъ елементъ за въспитание и образование на народа и многоцѣнна гаранция не само за националната свобода, но и много сериозенъ елементъ и признакъ за политическата му свобода, защото така не само народътъ се обърща въ народъ военень, но и войската въ войска народна, съдържаща въ себе си всичкитѣ нравственни и духовни глави (капитули) отъ националния животъ. Старитѣ гърцки господарства и Римъ бѣхѫ голѣми и силни додѣто войникътъ бѣше и гражданинъ и гражданинътъ войникъ; тѣ паднахѫ постепенно когато войникътъ се отдѣли малко по малко отъ гражданина и стана

наемникъ на държавата и много пжти откупенъ чужденецъ, каквито сж били най-много войницитѣ на голѣмитѣ Азиятски държави. Въ срѣднитѣ вѣкове рицарството, въ което, както въ героическия животъ отъ древностьта, всичко зависѣше отъ личната храбрость, даде по-добра рицарска аристокрация отъ феодалската. Въ новитѣ врѣмена паданието на рицарството, което произлѣзе както отъ по-главнитѣ причини на общия исторический животъ, така и отъ особеннитѣ причини на станжлото голѣмо промѣнение въ органитѣ на войната, докара малко по малко системата на постояннитѣ войски, които толкова много спомогнахж за укчаване на монархията и за распространение на царската власть. Тая система на кралскитѣ или владѣтелски войски, които се образуватъ повече отъ хора, които доброволно се записватъ за войници и се плащатъ отъ владѣтеля или държавата, осъвършенствува се прѣзъ XVIII вѣкъ, особенно въ Прусия отъ Фридриха великий. Французската революция, която противопостави противъ кралскитѣ войски както на самата Франция, така и на останжлата Европа въоржжени чети отъ граждани и цѣлъ народъ въоржженъ военно и призованъ подъ знамената (levée en masse), положи първитѣ неосъвършенствувани наистина, но здрави основи на всеобщата военна служба и на войска чисто народна и гражданска състояща отъ народа и отъ гражданитѣ и организирана чисто национално и политически. Наполеоновата власть, която замѣсти републиката, организира по-здраво и по искусно тая народна войска чрѣзъ наборната система и принудителната военна служба (Conscription). Но чрѣзъ тая система и непрѣкъсванитѣ походи въ далечни страни и нападателни войни, повечето водени не за защита на отечеството и на народа, той отне отъ войската отъ една страна чисто лаическия и политическия, отъ друга чисто народния и обществения, а отъ третя въобще по-високия националенъ характеръ. Слѣдъ реставрацията въ Франция, въ врѣмето на Лудвика XVIII бѣше останжла Наполеоновата наборна система съ много ограничения, защото отъ 240 хиляди, които съставлявахж дѣйствующата армия, задължителното военно служение се ограничаваше само въ пѣхотата и това само съ 40 хилиди души, когато въ кралската гвардия, въ артилерията, въ кавалерията и въ пионеритѣ се позволяваше доброволното записвание.

Само въ Прусия отъ врѣмето на голѣмитѣ военни опустошения отъ 1806—1807 се прие и постепенно чрѣзъ славнитѣ борби отъ 1813 и чрѣзъ непрѣкъсванитѣ подобрения и реформи се осъвършенствува *системата на въоржжающия се* и солдатствующия народъ, която, като се исключжтъ голѣмитѣ външни материялни и технически разлики въ оржжията и военния успѣхъ, отъ нравствено, политическо и военно гледище ни повърща на военната система отъ старитѣ гръцки господарства и републиканския Римъ, на системата сирѣчь въоржжавание на самитѣ граждани, въоржжавание и въспитавание военно цѣлия народъ, и на хармоническата комсвързвание военната служба съ обязаноститѣ и общото качество на гражданинъ. Така и сега, както и въ древностьта, общото военно служение става, както вече казахме, голѣмъ елементъ за нравственно въспитание на народитѣ, което отъ една страна прави войската народна, лаическа и демократическа (въ истинското и най-добро значение на думата) и я облагородява нравственно и политически чрѣзъ въвежданието въ нея добритѣ качества отъ всичкитѣ съсловия на обществото и на държавата, а отъ друга страна въспитава народа по възможность Спартански, като въвежда въ мирния политический, частенъ и семеенъ животъ военно образование, точность и дисциплина и като прѣдварва многото безпжтности, происходящи отъ голѣмото распространение на материялното благоденствие и на удобноститѣ за всѣкидневния животъ. И ако днесь просвѣтения свѣтъ го управляватъ въ сжщность, вмѣсто кралье и владѣтели, които прислѣдватъ абсолютизма, народи управлявани отъ себе си, и ако народитѣ сж господари на своитѣ сждби, а националната идея, националното чувство и националнитѣ интереси сж владѣющата побудителна причина въ международнитѣ отношения на правителствата дори на най-абсолютическитѣ държави, на това способствува твърдѣ много и ще способствува силно въ бждяще военната служба. Начало и систематическо развитие на тая военна организация, подобрение и по възможность осъвършенствувание въ висша степень станж въ Прусската и чрѣзъ Прусската войска, която така станж високъ прототипъ (оригиналъ) за всѣко военно образование и въспитание за другитѣ Европейски народи и правителства, които постепенно въведохж въ

своитѣ държави системата на общата военна повинность и на най-добрата военна организация.

Гражданската организация и политическата икономия. Митническото съединение. — Освѣнь военната организация, и гражданската организация на Прусия направи голѣми успѣхи и подобрения чрѣзъ образувание сериозно чиновничество. Въ вжтрѣшната администрация на държавата се въведе голѣмъ редъ и станжхж много прѣобразования. Прѣди всичко въ финанситѣ на държавата се пазѣше голѣма спестовность, за да може да се поправи икономическото състояние на пострадалитѣ отъ толкова дългитѣ войни провинции. При всичкитѣ ограничителни распореждания отъ Карлсбадската и Виенската конференции за висшето образование, народното образование достигнж до висша степень при достойния министръ Алтенщаинъ (Altenstein) (1817 — 1840). Единъ университетъ се основа въ Боннъ (1818) като образователенъ центъръ за прирейнскитѣ провинции, дѣто прѣодолѣваше Католическата църква, значително се увеличи и числото на гимназиитѣ, на народнитѣ училища и на другитѣ учебни заведения за срѣдне и първоначално образование.

Но и въ областьта на политическата икономия се постигнж голѣмъ успѣхъ чрѣзъ постепенното основавание и осветяванме на *митническото съединение* (Zollferein) между Прусия и другитѣ нѣмски държави (освѣнь Австрия). Тая система, която въ началото имаше за цѣль да вдигне само прѣпятствията за развитие на търговията и на свободното съобщение между нѣмскитѣ държави, слѣдъ като се приспособи, станж първата положителна наредба и въ сжщото врѣме признакъ на нѣмското обединение. Още при образуванието на нѣмската федерация нуждата за митническо съединение бѣше се признала отъ всичкитѣ държави, обаче органическитѣ закони на федерацията не съдържахж никакво распореждание, което да има за цѣль да попълни тая нужда. Инакъ за осжществление на това въ началото се появихж много прѣпятствия, особенно отъ страха, който чувствували всѣкога по-малкитѣ държави, да не би чрѣзъ такива съединителни наредби да пострада тѣхната независимость.

Но за щастие на Германия инциятивата произлѣзе отъ една отъ по-малкитѣ нѣмски държави, отъ свободолюбивия Вюртембергъ. Тукъ знаменитий професоръ на народната ик-

мия Фридрихъ Листъ, който и послѣ прѣзъ цѣлия си животъ и съ слово и съ перото си и особенно чрѣзъ издавания отъ него въ Августъ „Вѣстникъ на митническото съединение“ (Zollfereinsblatt) сериозно и успѣшно работи въ полза на системата и станѫ най-порѣщъ защитникъ на тая наредба. Но и Прусското правителство направи сериозна постѫпка, като онищожи бариернитѣ даждия и ограничи митницитѣ въ границитѣ на държавата. А отъ 1819 до 1830 то се бори чрѣзъ различни съглашения съ разни нѣмски държави да освети постепенно и да уздрави системата за пълно митническо съединение на всичкитѣ почти не Австрийски нѣмски страни, а Австрия биде осѫдена, за щастие на нѣмския народъ, на дѣйствително истикванио за първъ пѫть, отъ нѣмското семейство. Въ 1828 чрѣзъ сключеното между Прусия и Хесенъ Дармщатъ съглашение за митническо съединение допълни се митническото съединение на сѣверна Германия, въ това именно врѣме, когато другъ договоръ между Вюртембергъ и великото херцогство Баденъ осветяваше подобно съединение между тия двѣ държави. Така сѣверна Германия въ 1828 стоеше спрѣмо южна въ такъво положение, както забѣлѣзва Траицке, въ каквото сѣверната нѣмска федерация отъ 1866 до 1871 спрѣмо южна Германия. А Австрия, за да осуети митническото съединение, тури въ 1818 мужду сѣверна и южна Германия нареченото *търговско съединение*, въ което участвувахѫ Саксония, Брунщвикъ и Ханноверъ. Но тая наредба, която бѣ наложена отъ политически прѣсмѣтвания, а не отъ икономически интереси на тия, които участвувахѫ въ нея, скоро се растури въ 1831 и много отъ държавитѣ, които бѣхѫ се отдѣлили отъ това съединение, се съединихѫ съ Прусия. На това спомогнѫ искусната и смѣла политика на прочутия Прусский министръ Моцъ, който свърхъ раздѣляющата Прусия отъ другитѣ южни държави линия сключи (1829) съ Баваро-Вюртембергското митническо съединение съглашение, което не различаваше много отъ митническото съединение съ ония държави. Това съглашение въ 1826 се послѣдва подиръ нѣколко години отъ пълното митническо съединение въ 1833, което бѣше и първата положителна основа за политическото обединение на Германия, както прѣдсказваше Моцъ въ своя мемоаръ въ 1829. „Въ тоя съюзъ (казваше се въ мемоара), който се крѣпи на естественна основа и на еднаквость на интереси и по необхедимость

има да се разшироча въ срѣдата на Германия, има да излѣзе една Германия наистина съединена, отвѫтрѣ и отвънъ сигурна и свободна, подъ покровителството на Пруссия". Така Прусия чрѣзъ добрата администрация на държавата, добритѣ управници, доброто въспитание на народа и по-положителна национална политика напрѣдваше въ пѫтя на здравата политика и нравственъ напрѣдъкъ и развитие. Тая способность на правителството и положителната национална политика богато възнаграждавахѫ Прусския народъ за разочарованията му до тогава отъ осуетяванието на надѣждитѣ му за въвеждание либерални наредби въ държавата. Така постепенно се постигнѫ едно помирение на възгледи между управляющи и управляеми и мълчаливо споразумѣние по голѣмитѣ въпроси за нѣмското обединение и политическа свобода. Общественнитѣ служители съ по-голѣмо спокойствие гледахѫ на бѫдѫщето и работѣхѫ на по-положителна почва въ полза на нѣмското обединение. Това способствува, щото идеята за нѣмско обединение малко по малко да прѣодолѣе между народа надъ идеята за политическа свобода; не защото тия двѣ идеи бѣхѫ или се считахѫ несъгласни помежду имъ, а защото борбитѣ за свобода и либерални наредби не се считахѫ всѣкога спасителни за нѣмското обединение, което трѣбаше да държи първо мѣсто отъ всѣка друга идея и да се счита като краенъ прѣдѣлъ и висша цѣль на другитѣ борби. Тия работи ставахѫ въ Прусия.

Баварскитѣ работи. — Въ Бавария конституционното управление продължаваше своята правилна служба и развитие прѣзъ цѣлото царувание на добрия краль Иосифъ I. При всичко че въ общата нѣмска политика Бавария отъ 1821 поддържаше Австрия, въ вѫтрѣшната политика на Баварската държава никакъ не сә влияеше отъ Австрийската система. Важно събитие въ Бавария прѣзъ врѣмето отъ 1821—1830 е смъртьта въ 1825 на краля Иосифа и възшествието на прѣстола на сина и наслѣдника му, на добрия и благородния краль Лудвикъ I, управникъ уменъ и народолюбивъ, приятель и покровитель на художествата и наукитѣ и человѣкъ стоящъ по-високо отъ всичкитѣ прѣдразсѫдъци на съврѣменното му поколение. Краль Лудвикъ I бѣше монархъ абсолютистъ, но не неприятель на свободата, благочестивъ и человѣколюбивъ, но не послѣдователь на клерикализма. Като просвѣтенъ монархъ, той не само въ собственната си държава управляваше, при всичкитѣ си абсо-

лютически начала и убѣждения, безъ да се влияе никакъ отъ отвратителната и ненавистната Австрийска система, но и въ външната политика той слѣдваше пжть съвършенно противенъ на Меттерниховия и бѣше горѣщъ защитникъ на борбата на гърцитѣ за свобода и ентусиазмиранъ гъркофилъ.

Влиянието на гъркофилството върху политическия животъ на Германия. — Това гъркофилство на Лудвика, както и онова на Вюртембергския краль Вилхелма I, бѣше толкова повече сериозенъ ударъ противъ силата на Австрийската политика въ Германия, колкото чрѣзъ силно распространеното тогава въ Германия, особенно въ просвѣтенитѣ и учени класове, гърколюбство самитѣ идеи за нѣмско обединение и политическа свобода бѣхж намѣрили нова храна и сила, и това въ онуй именно врѣме, когато (1823 — 1824) новитѣ извънредни сполуки на Меттерниховата политика, за които по-горѣ казахме, като укрѣпявахж силата на реакцията, бѣхж намалили мимоходно чувството на либералитѣ. И дѣйствително не можеше нищо друго да причини по-дълбока рана на Меттерниховата политика, която подъ булото че защищава началата на монархията и на свещения съюзъ воюваше чрѣзъ единъ много гнусенъ политический егоизмъ противъ борбата на единъ народъ, който се подвизаваше за своята религиозна и национална свобода, — колкото живата симпатия, която исказвахж къмъ тая борба, и нравственната поддържка, която ѝ давахж самитѣ искренни защитници на монархическитѣ принципи. „Въ това десетилѣтие, казва единъ нѣмский историографъ, отъ най-новата нѣмска история, излаганието и расказванието на която вдъхва най-голѣмо отчаяние, сжществуваше една верига отъ събития исторически, които усилвахж мисъльта на привърженницитѣ на идеята за нѣмско обединение и свобода и отстранявахж онова разочарование, което караше мнозина да напуснжтъ всѣкакъвъ идеалъ въ обществения животъ. Тия събития бѣхж борбитѣ за свобода на гърцитѣ. Тия събития запазихж прѣзъ цѣли години чистъ и ясенъ пламъка на ентусиазма и дадохж утѣха и надѣжда тогава, когато всичко караше къмъ униние и отчаяние, усилвахж вѣрата отъ една страна съ неотемлемостьта на народнитѣ права, а отъ друга съ изминжлостьта на всѣка тирания. Неумолимата история отне по лека-лека съвършенно часть отъ блѣсъка на името на новитѣ гърци. Но една благосклонна сждба распо-

ложи всичко така, щото колкото повече идеалний блѣсъкъ на подвизающитѣ се за свобода изчезнѫ прѣдъ трезво съглежданата дѣйствителность, толкова повече тая дѣйствителность станѫ полезна на либералнитѣ идеи; и колкото по-малко работитѣ въ Гърция отговаряхѫ на мечтитѣ на ония, които бѣхѫ обладани отъ смѣли надѣжди. толкова повече влиянието на тия работи върху голѣмата Европейска политика по лека лека събори зданието на Меттерниха. Затова Гърцкото възстание отъ 1821, както по своето духовно влияние върху Европейския животъ, така и по дѣйствителната материя на движението и брожението, което хвърли въ системата на застоялостьта, станѫ отъ най плодотворнитѣ въ послѣдствия събития отъ най-новата история". Но за това по-напространно ще говоримъ ние въ историята на Гърцкото възстание, слѣдъ като говоримъ и за другата съврѣменна Европейска история.

---

15. Англия
прѣзъ годинитѣ 1815 — 1830

Всемирната държава на Англия около началото на XIX вѣкъ. — Още въ врѣмето на Виенския конгресъ въ Англия царуваше старий и умоповредений Георгъ III (възлѣзълъ на прѣстола въ 1760), а управлението водѣше, като регентъ, прѣстолонаслѣдникътъ принцъ Георгъ, человѣкъ приятенъ на видъ и въ обращенията, но съ лоши нрави и съвсѣмъ прѣданъ на партията на *торитѣ*. Но при всичката нищожность на управницитѣ владѣтели, въ врѣмето на тѣхното властвуване силата и могѫществото на Англия бѣхѫ достигнѫли до висшата точка на развитието си, и никоя отъ Европейскитѣ държави, които бѣхѫ воювали противъ Франция и Наполеона, не бѣ излѣзла отъ дългорѣменнитѣ ония войни така велика и силна както Английската. Силата на Англия по море станѫ голѣма и непобѣдима слѣдъ като прѣзъ врѣмето на тия войни Английската флота отчасти онищожи, а отчасти унизи силитѣ по море на Франция, на Испания, на Холландия и на Дания, и

никоя държава не можеше да съперничи съ Англия по сила и надмощие по море. Тая сила съставлявахѫ, освѣнь голѣмата и силна Английска флота, пространнитѣ колониялни владѣния, които тя придоби около края на минѫлия и началото на настоящия вѣкъ въ Индия и чрѣзъ които много богато се възнагради за загубата отъ колониитѣ въ Америка, на които независимостьта бѣ принудена да признае въ 1783. Въ Индия цѣлата прочута нѣкога държава на велика Монголия се подчини на Английското дружество на Източнитѣ Индии, което около началото на тоя вѣкъ бѣше разширило държавата си отъ Хималай до Цейлонъ и отъ Индъ до Ирабадъ, и впослѣдствие владѣеше Индийски земи съ пространство 140 хиляди четвъртити географически мили, съ 120 милиона подданници и съ 50 подчинени владѣтели и държави. Управлението на тая пространна държава се водѣше отъ Дружеството и отъ назначаванитѣ отъ него 12 директори; но това правителство отъ 1774, споредъ внесения отъ Питтъ и гласувания отъ парламента законъ, по военнитѣ, политическитѣ и финансовитѣ въпроси бѣше подчинено на единъ контролъ отъ страна на Английското правителство, а главний управитель, както и главнокомандующий на войската, се назначавахѫ направо отъ Английското правителство.

Но Индия съставляваше най-важното, но не и единственното прѣзморско владѣние на Англия, която владѣеше още голѣми пространства земя и въ Америка, и на всѣкадѣ въ голѣмитѣ морета имаше важни станции и центрове за съединение и съобщение на великата ѝ всемирна държава. И ако не по пространството на територията, но по бройностьта на подданницитѣ Английската държава всѣкога е надминавала старата Римска държава, отъ Китай, който има по-голѣмо население, е била по широка по пространство, а отъ по-широката Русска държава е била по-горня по множеството на населението и силата на златото. Тая държава чрѣзъ голѣмата военна и търговска флота, съставляюща единъ видъ безбройно множество мостове, се простираше по всичкитѣ морета и граничеше съ всичкитѣ държави и можеше да простира нападенията си на всички; но тя се отдѣляше отъ останѫлия свѣтъ чрѣзъ най-голѣмата отбранителна крѣпость, Британския проливъ, като остава така неуязвима въ леглото на силата и величието си. Всички Европейски държави бидохѫ побѣдени и

подчинени или унизени прѣдъ Наполеона. Само Англия останѫ неуязвима и неустрашима прѣдъ хегемонията на Франция въ Европа; и не само чрѣзъ своята въздържанность и отбрана, а по нѣкога и съ силно нападение спомогнѫ най-много за съкрушението на тая хегемония. Върху нейнитѣ развалини тя закрѣпи собственната си сила и прибави нови драгоцѣнни владѣния на пространната си държава.

Съврѣменно съ това голѣмо распространение и развитие на външнитѣ владѣния и съ създаванието голѣма и силна колониялна държава, като слѣдствие отъ това военно по море усилвание и величие, разви се до висша степень и търговията, и промишленностьта, и корабоплаванието, общественното богатство и происходящето отъ всичко това голѣмо нараствание на Английската сила и политическо влияние върху цѣлия свѣтъ.

Вѫтрѣшното състояние на Английската държава и общество. — Обаче задъ това външно величие, при всичкия голѣмъ блѣсъкъ и нетлѣнната слава на всемирната държава на горделивата морска владичица, въ собственния неинъ домъ, въ политическия и социалния организмъ на Английския народъ и въ националната сила и енергия на Англия сѫществувахѫ, както сѫществуватъ и днесь още, много елементи, както политически, така и социялни, застарѣли, слаби, лоши и гнили, които отъ една страна прѣпятствуватъ за развитието на вѫтрѣшното управление върху по-здрави и нравственно по-благородни начала, а отъ друга страна имѣющи влияние въ външната политика по посока много пѫти противна, понѣкога вредителна, а не веднъжъ и твърдѣ пагубна за висшитѣ интереси на цивилизацията и на человѣчеството и които затъмняватъ въ историята нравственния блѣсъкъ на Английското име. Това се вижда може би отъ първъ погледъ чудно, като си помисли человѣкъ, че Англия е била първата Европейска страна, дѣто громко екнѫ името на политическата свобода, дѣто се е родило парламентарното управление и дѣто се е развило общественното мнѣние, което съставлява истинска голѣма политическа сила, и че политическото величие, което постепенно се разви и чудесно порасни прѣзъ послѣднитѣ вѣкове, е било отчасти причина а отчасти слѣдствие отъ това вѫтрѣшно политическо развитие на Английския народъ. Но относително това трѣба да земемъ прѣдъ видъ онуй, което въ Въведението на тая книга казвахме, че сирѣчь политическото развитие въ

Англия исторически е вървѣло по единъ съвсѣмъ особенъ пѫть. Срѣдневѣковната социялна и политическа организация не прѣтърпѣ общи и коренни измѣнения; политическитѣ реформи бѣхѫ не происхождение на идеи и флософски начала, които да въздѣйствуватъ върху организма на обществото и на произвежданото оттукъ нравственно възвишение, но повечето происхождахѫ отъ мѣстни и врѣменни нужди, които имахѫ началото си въ опрѣдѣлени обстоятелства и събития отъ историческия животъ. Историческото право не се противопостави въ Англия отдѣлно противъ Философското, както това станѫ чрѣзъ Французската революция въ Франция и постепенно въ останѫлата цивилизована Европа. Англия бѣше и е до днесь конституционна държава, която не е създала своята конституция чрѣзъ учредително народно събрание; управлението на тая държава е сѫщото срѣдневѣковно, реформирано всѣкакъ върху първоначалнитѣ му основи споредъ нуждитѣ и изискванията на държавата и на духовното развитие на народа. Историческо начало на борбитѣ на Английския народъ за начинъ на управление е борба между краль, тоесть кралский абсолютизмъ, и аристокрация върху положителна практическа почва; не борба за доктрини и принципи между монархията по божия милость и народния суверенитетъ. Постепенно тая борба докара и освети народния суверенитетъ на дѣло и по начинъ може би по-сигуренъ и по-логиченъ; но нито народний суверенитетъ се е прогласявалъ нѣкога за основна доктрина на държавата, нито царуванието по божия милость е прѣстанѫло по теория да бѫде основна доктрина на Английската монархия.

Всичкитѣ революции въ Англия, дори и самата голѣма революция отъ XVII вѣкъ, въ началото имахѫ споменатия характеръ на борби между краль и аристокрация, а послѣ се смѣсихѫ съ крамоли и дѣления династически и религиозни. Аристокрацията останѫ основа на Английското управление до настояще врѣме, и парламентътъ и той бѣше главно прѣдставителство на аристокрацията не само въ горнята камара, но и въ камарата на общинитѣ, както ще видимъ това по-нататакъ. А тая аристокрация бѣше толкова повече заякнѫла и здрава, колкото не се основаваше само върху рождение, но и върху богатство, като съединяваше въ себе си силата на *благородството* и *на богатството*. Религиознитѣ борби и

прогласената и осветена чрѣзъ протестантството духовна свобода, която постепенно и посрѣдственно приготви останѫлата протестантска Европа за политическа свобода, въ Англия имахѫ съвсѣмъ противоположенъ резултатъ, защото каквото имаше благородно, свободно и идеално отъ свобода въ Английския протестантизмъ, което да влияе върху политическия животъ. оцѣни се въ Америка и тамъ то създаде идеалността на свободно господарство, а каквото имаше въ него фанатическо, реакционно и назадничаво, именно това закрѣпи Английската аристокрация. Невѣроятно, но най-вѣрно е, че Англия около началото на тоя вѣкъ, ако и да бѣше единственната добрѣ уредена страна и ако по-малко отъ всѣка друга да се е подчинявала на сътресенията отъ французската революция, при многото либерални наредби имаше реакционни елементи ограничителни за свободата, както за политическата така и за религиозната. които се крѣпѫтъ върху нѣкоя исключителна религия или върху насилственно дѣление, и политически наредби по образитѣ, които се приближаватъ повече къмъ Китайскитѣ религиозни политически уредби и сѫ въ сила въ *небесната държава.*

Аристокрацията бѣше единственний елементъ, който съсрѣдоточаваше въ себе си всѣка сила и власть на държавата. Кралската власть при всичко че си пазѣше почти всичкитѣ исторически права проистекающи отъ божественното право, на дѣло обаче не можеше да има друго мнѣние или воля друга отъ ония на министерството, а господарь на работитѣ бѣше всѣкога прѣдсѣдательтъ на правителството, защото министритѣ происхождахѫ отъ болшинството на парламента, а парламентътъ исключително почти происхождаше отъ аристокрацията. Защото, при всичко че Английский народъ въ своята цѣлость имаше спрѣмо владѣтеля всичкитѣ права, които въспирахѫ абсолютическия произволъ, обаче упражнението на тия права бѣше привилегия на една малка часть отъ Английския народъ. Отъ цѣли столѣтия не бѣше станѫло никакво промѣнение въ начина за съставлението на парламента относително общинскитѣ елементи, отъ които той се съставляваше и начина на избирането му. Въ горнята камара засѣдавахѫ богатитѣ дукове, лордове и *протестанти* епископи, всички наричани *велможи* (perove), а въ долнята камара имахѫ наистина право да влизатъ граждани приснат

гражданското съсловие, но изборитѣ зависѣхѫ повече отъ старитѣ отчасти малки и застарѣли избирателни мѣстни колегия, които бѣхѫ притежания на велможитѣ, и сѫщитѣ градове, които прѣди вѣкове испращахѫ опрѣдѣленъ брой депутати въ парламента, испращахѫ и тогава още, подиръ твърдѣ голѣми промѣнения въ населението, сѫщия брой. Така малки селца (rotten foroughs), на които избирателитѣ жители не бивахѫ понѣкога повече отъ двадесеть души и зависѣхѫ отъ нѣкой силенъ велможа, можехѫ да испращатъ множина прѣдставители, когато новитѣ и голѣми, цвѣтущи и всѣкий день уголѣмявани градове, които броехѫ повече отъ 100 хиляди души жители, никакъ не се прѣдставлявахѫ въ парламента, защото тѣхното основавание или нарастванието имъ не било отъ врѣмето когото се учредилъ парламента, тоестъ отъ срѣднитѣ вѣкове. Споредъ резултатитѣ отъ тая система отъ 513 депутати, които избираше Ангия и Валисъ (Уалия) 70 само се считахѫ прѣдставители на свободни английски граждани.

Положението на католицитѣ и особенно на Ирландцитѣ въ Английската държава. — Тая несъразмѣрность, която дѣйствително онищожаваше равенството, ставаше още по-лоша и несносна и страшно противорѣчеше на свободата и на идеята за свободно управление съ рбспоредбитѣ за запрещение противъ Католицитѣ и особенно Ирландцитѣ. Гласуванитѣ слѣдъ Английската революция въ врѣмето на Карла II и на Вилхема III закони, които отнимахѫ на всѣкий Католикъ правото да бѫде избиратель за парламента, около началото на тоя вѣкъ и слѣдъ 1825 още бѣхѫ напълно въ сила. Чрѣзъ тия закони не само всички Католици въ Англия се исключвахѫ отъ парламента, но и цѣлата почти Ирландия, отъ жителитѣ на която седъмь осми исповѣдватъ католическото вѣроисповѣдание. Но лишаванието на милионитѣ Ирландци отъ гражданскитѣ права не бѣше единственно чудовищно нѣщо въ свободдното Английско господарство. Ирландия се намираше спрѣмо Англия въ сѫщото положение, въ което бѣше когато се присъедини на Англия въ врѣмето на Хенри II прѣзъ XII вѣкъ. Тогава Ирландия бѣше станѫла тимаръ на малцина благородни Англичани колонийци, които си раздѣляхѫ цѣлия островъ като безстопанский имотъ. Тая система за притежавание цѣлъ голѣмъ островъ, а до нѣкадѣ и населяющия го народъ, осъвършенствувана искусно прѣзъ XVI и XVII вѣкъ въ врѣмето на

кральетѣ Хенри VIII, Елисавета и Яковъ I,още на *Покровителя* Кромвелля и на краля Вилхелма III, бѣше създала въ Ирландия едно положение, въ врѣмето на което цѣлата земя и територията на страната прѣминахѫ върху нѣколко Английски семейства, на които жителитѣ отъ острова Ирландия станахѫ прости арендатори и надничари работници. А отъ всичко най-несправедливо и най-беспѫтно бѣше, че и отъ врѣмето на протестанската реформация въ Англия Английската църква, която бѣше чужда почти въ Католическа Ирландия, завладѣ като църква на *господствующъ народъ* пространнитѣ църковни владѣния въ острова и Католицитѣ Ирландци се задължавахѫ да плащатъ десетъкъ и други даждия на една чужда за тѣхъ Църква. Освѣнь това тѣ бѣхѫ длъжни да поддържѫтъ чрѣзъ своитѣ частни сиромашки приношения, както Християнитѣ въ Турско, и собственното си многобройно католическо духовенство, което не получаваше нищо отъ ония доховни владѣния, когато едно неизвѣстно въ страната духовенство, священници и епископи Англичани, се хранѣхѫ богато отъ пота на бѣдния *туземенъ* народъ отъ Ирландия. Ирландцитѣ, като нѣмахѫ никакъвъ свой имотъ и живѣехѫ само отъ зиманието подъ аренда нивя и като плащахѫ отъ малкитѣ си печалби тежки даждия на правителството, испаднахѫ въ голѣма сиромашия; тѣ постоянно се истезавахѫ отъ Англичанитѣ и безмилостно се прѣслѣдвахѫ поради нещастнитѣ революции, които много пѫти подигах жпрѣзъ минѫлия вѣкъ и въ врѣмето на Наполеона насърдчавани отъ Франция а като се лишавахѫ и отъ правото да влизатъ въ парламента бѣхѫ лишени отъ всѣко законно срѣдство за да се защищаватъ. Влизанието въ Английския парламентъ бѣше забранено, както казахме, не само на Ирландцитѣ, но и на Англичанитѣ Католици чрѣзъ прочутия законъ за *испитзание вѣрата*, чрѣзъ който всѣкий който искаше да се избира депутатъ или да се назначи на каквато и да е гражданска длъжность, длъженъ бѣше званично да се закълне, „че не вѣрва въ учението на Католическата Църква за прѣобразявание" също, но съвсѣмъ по-логично, както държавнитѣ служители въ Китай, които, когато се назначаватъ на длъжность, задължаватъ се додѣто сѫ на служба званично да исповѣдватъ религията на императора, която е и религия на държавата. Тоя законъ, който исключваше отъ политическитѣ служби Католицитѣ

Англичани се приспособяваше, разумѣва се, много по-строго върху Католицитѣ Ирландци.

Английската Аристокрация и Английското духовенство. — Сѫщата Английска аристокрация, която държеше въ Англия въ ржцѣтѣ си всѣка власть и сила, като бѣше и господарка на по-глѣмата часть отъ Английската земя, владѣеше и въ Англия, по сносно наистина нежели въ Ирландия, но съвършенно вредително за политическото развитие и материялното благоденствие на Английския народъ. Дори и привилегията на първородството, която се считаше като Палладиумъ на Английската аристокрация, се упражняваше посрѣдственно. и това въ вреда на народа, защото велможитѣ, които чрѣзъ първородството се назначавахж въ горнята камара, бидѣйки благородни, стараехж се, щото както депутатскитѣ мѣста въ долнята камара, така и общественнитѣ длъжности да не се занимаватъ отъ хора непринадлежащи къмъ класа на аристократическитѣ семейства. Така непосрѣдственно и посрѣдственно всичката власть, както и силата, принадлежеше само на единъ класъ, на аристократическия. Вѣрно е, че тогава и въ останжлата Европа, съ искючение на Франция, и особенно въ нѣмскитѣ земи, феодалската аристокрация имаше още голѣма сила, тя не прѣдставляваше обаче, както въ Англия, цѣлия народъ, нито се намираше спрѣмо монархия зависяща съвършенно отъ нея, за да владѣе неограничено на народа. Това състояние съставляваше именно болната и слабата страна на Английското управление. „Колкото цѣла Европа, казва знаменитий историкъ Шлоссеръ, да се е заслѣпила и да се заслѣпява още отъ блистателностьта на Англия и отъ външния блѣсъкъ на нейното добро състояние и на свободата ѝ, обаче Английската държава отъ края на XVIII вѣкъ страда отъ три болести, които рушжтъ основитѣ на конституцията и на самия животъ и има да докаратъ, рано или късно, паданието на цѣлото искуственно здание. Най-напредъ чрѣзъ бѣдностьта на земледѣлческото съсловие, чрѣзъ голѣмото исчезвание на по-малкия промишленъ трудъ поради гибелното нарастване на голѣмитѣ капитали, чрѣзъ употрѣблението на машинитѣ и акционернитѣ прѣдприятия онищожава се сжщностьта на старата конституция и послѣднята сжществува само по форма като нѣкоя проста машина. Затова властвующето въ Англия съсловие страда отъ сжщата болесть, отъ която бѣ се разбо-

лела и старата Римска аристокрация, когато стана господарка на свѣта. Отъ височата на своята сила тя гледа съ нахално прѣзрѣние, което е станжло наслѣдствено, на всички други хора, и не вижда друго освѣнь роби родени за да работжтъ, като оръдия, които нѣматъ собственна воля, а тя зима както всѣкий, който прѣкмѣрно разбогатява, само външната часть отъ благополучието (печалбата). Съ тая първа болесть, която въ видимото добро здравье не се забѣлѣжва, свързва се друга една като необходимо слѣдствие отъ нея. Отъ когато сирѣчь въ Англия собстевенностьта на земята прѣминж въ малко семейства и отъ когато фабрикитѣ привличатъ множество работници въ градоветѣ и пакъ ги отпускатъ, бройтъ на живущитѣ отъ день за день хора се увеличи съвсѣмъ много, а сжщеврѣменно въ раздѣлението на паричния имотъ се появи твърдѣ голѣма несъразмѣрность. Едно голѣмо множество отъ народа достигнж до крайна бѣдность и безисходно положение и въ самия Лондонъ търпи неисказани лишения. Напротивъ пъкъ нѣколко хиляди души сж събрали среброто въ ржцѣтѣ си и тѣ получаватъ скичкитѣ печалби отъ войнитѣ и отъ голѣмия народенъ дългъ, който се е направилъ по причина на войнитѣ, когато увеличенитѣ за плащание на лихвитѣ даждия сж наложени на най-необходимитѣ за живѣяние прѣдмети и именно затова тѣ най-много мжчжтъ сиромашкия народъ. Третята, най-послѣ, болесть на Английското господарство е сжществующата противоестественно и безъ смисълъ несъразмѣрность въ Ирландия между милионитѣ *Католици* и малцината протестанти землевладѣлци“. Това казва Шлосеръ.

Къмъ броя на тия болести трѣба да прибавимъ и голѣмия нравственъ разврата на Английската аристокрация и на английския дворъ, който развратъ се усили около началото на тоя вѣкъ и отъ тогава зима по-голѣмъ размѣръ въ аристокрацията. Английската аристокрация повече отъ всѣка Европейска аристокрация е наклонна на нравственъ развратъ, едно поради голѣмата нахалность, гордость, суетность и прѣзирание человѣческитѣ права и правдини, и друго поради богатството, раскошностьта, пишностьта и необузданностьта, въ които живѣе и се наслаждава. Англичанинътъ благороденъ, като располага съ богатство царско, навикнжлъ да прѣзира простия гражданинъ и гражданскитѣ доблести, отбѣгва рабо-

тата и като прѣкарва живота си въ изнѣженность, не търси нищо друго освѣнь да властвува и въ властьта да получава безъ трудъ земнитѣ материялни блага, прѣдаденъ на прѣдметитѣ отъ своитѣ аристократически желания и страсти, надменъ и горделивъ, егоистъ, мизантропъ и лошавъ, защитникъ на тиранитѣ и мѫчигелитѣ, антипатиченъ и прѣзрителенъ къмъ мѫченитѣ и прѣслѣдванитѣ и гонитель на подвизающитѣ се за свобода. Английската аристокрации редко се движи отъ благородни чувства на человѣколюбие, нѣма благородни пориви за идеално и високо, живѣе животъ новече сарданапалский въ сладострастие и развратъ, много пѫти не обърща внимание на никакъвъ нравственъ законъ, нѣма никакъвъ стидъ и срамъ, понѣкога привлича къмъ развратния и безнравственъ своя животъ и дворъ и владѣтели, какъвто е билъ и Кларентийский дукъ Георгъ, който отъ 1811 бѣ станѫлъ принцъ наслѣдникъ.

Важна часть отъ Английската аристокрация съставлява и Английското Духовенство, сирѣчь духовенството отъ *Англиканската* епископална църква, висшитѣ прѣдставители на което засѣдаватъ въ горнята камара. Това духовенство, при всичко че отъ неговата срѣда не малцина сѫ се показали въ разни врѣмена достойни на своето високо нравственно призвание, бѣше изобщо повече общественно съсловие и обществень свѣтский елементъ, занимающъ се съ свѣтскитѣ работи, от колкото християнско духовенство, каквото разбираме ние православното и дори духовенството отъ зипадната църква. Англиканското духовенство не притежава качеството и свойствата на духовенството отъ источната църква, което се отличава съ това, че хармоническя съединява въ себе си служителя на църквата и гражданина християнинъ; което, чрѣзъ своята чисто демократическа организация и чрѣзъ лаическото си происхождение свързва въ евангелско равенство и братство църквата съ обществото; което живѣе и се храни отъ любовьта и отъ милостинята на благочестивото испълнение отъ своята Църква. То стои сѫщо далечь отъ оная строга военна система и отъ живота на западното духовенство, което съ военна строгость, дисциплина и самоотверженность служи на всемiрната държава на своята Църква. Напротивъ Англиканското духовенство е едно общественно съсловие, което упражнява чрѣзъ църквата въ обществото собственна своя власть, която е повече власть отъ сила, богат-

ство и материяленъ охоленъ животъ. Оттукъ Англиканското духовенство, при всичкото благочестие на Английския народъ, живѣе повече чрѣзъ злоупотрѣбления, чрѣзъ богатство, непозволени срѣдства и грабежъ, които върши въ името на църквата. Подъ булото на върховенъ служитель на църквата то често скрива раскошния животъ отъ свѣтский велможа. Казахме, че тая църква, ако и да имаше много малко послѣдователи въ Ирландия, упражняваше при все това истинска властъ върху тоя островъ, като *църква на държавата,* основана (църквата) въ него. Цѣлъ тоя голѣмъ островъ бѣше раздѣленъ на протестантски епископии и пресвитерства и бѣше задълженъ да поддържа раскошно живущето протестантско духовенство, ако даже въ нареченото епископално окрѫжие и да не е имало нито единъ протестантинъ, за да състави протестантска община. А нареченитѣ епископии и пастири нито сѫ отивали даже въ Ирландия, а приходитѣ отъ епископиитѣ си израсходвахѫ въ Англия или по пѫтешествия, които сѫ правѣли за развлечение.

Но не само въ Ирландия, а и въ самата Англия църквата на държавата имаше права и привилегии и располагаше съ срѣдства съвсѣмъ несъразмѣрни съ дѣйствителнитѣ, но малки и законни изисквания на положението, а на народа налагахѫ непоносими тяжести. Даждието *десетъкъ* за Англиканското духовенство само въ Англия и въ Валисъ (безъ да се зима прѣдъ видъ Шотландия и Ирландия) възлизаше около началото на тоя вѣкъ на шесть милиона лири стерлинги, а недвижимитѣ имоти въ сѫщитѣ земи принасяхѫ доходъ четири милиона, така щото годишний доходъ на Англиканското духовенство само въ споменѫтитѣ земи възлизаше на една сумма близо три пѫти колкото годишний приходъ на България (повече отъ 250,000,000 златни лева). И съ тия доходи се хранѣхѫ епископитѣ и пастиритѣ отъ Англиканската църква. Мнозина отъ тѣхъ разбогатявахѫ безъ да служѫтъ въ нѣкоя църква или църковна община, а други управлявахѫ енорийскитѣ си църкви чрѣзъ намѣстници, а тѣ сами живѣехѫ като благородни и свѣтски велможи. Подобни злоупотрѣбления сѫ ставали и въ управлението на благочестивитѣ домове. Такъвъ раскошенъ животъ е живѣла и лаическата аристокрация, която чрѣзъ високи длъжности и голѣми служби, остарѣли и съвсѣмъ непотрѣбни тогава за управлението, товарваше въ 1825

бюджета на държавата съ единъ расходъ отъ $2^1/_2$ милиона стерлинги, както се доказваше отъ издадената тогава въ Лондонъ *черна книга* за заплатитѣ на лордоветѣ.

Здравитѣ елементи на Английското общество и господарство. Вигитѣ и Торитѣ. — Но при всичкитѣ тия лоши и гнили елементи на Английското общество и господарство, Английский народъ и Английската държава имахѫ и не малко елементи отъ здраво политическо развитие и отъ политическо и нравственно величие. Най-напредъ либералнитѣ учреждения на държавата, при всичката си ограниченность и недостатъчность, сами по себе си съставлявахѫ сила прогресивна. Поради естеството на парламентарното управление, самата аристокрация, която управляваше всичко, постепенно се раздѣли на противи партии, въ раздѣлението на които и въ различието помежду имъ бѣше невъзможно здрави и либерални политически, социялни и нравственни идеи отъ орѫжия и органи за партизанско нападение и защита да не се обърнѫтъ най-послѣ въ сили, начала и убѣждения, които да различаватъ едно отъ друго политическитѣ партии по името и знамето имъ. Така постепенно отъ самото естество на работитѣ въ парламента се образува една политическа партия, която водѣше политика либерална, повече человѣколюбива и по-малко егоистична отъ оная, която обикновенно прислѣдваше Английската аристокрация, и въ борбата между политическитѣ партии на Торитѣ и Вигитѣ се появихѫ малко по малко партията на аристократитѣ, послѣдователи на застоялостьта, и партията на прогресиститѣ и родолюбцитѣ, приятели на свободата и на либералнитѣ наредби. Истина е, че различието между двѣтѣ партии, появлението на които датира отъ послѣднитѣ години на династията на Стуартитѣ, а по-опрѣдѣленно отъ врѣмето на революцията въ 688, отначало не е имало такъвъ характеръ. Прѣди паданието на Стуартитѣ повече Торитѣ сѫ се грижели за тоя кралский домъ, а Вигитѣ сѫ водѣли политика противна на Стуартитѣ. Но слѣдъ революцията отъ 1688 въ врѣмето на кральетѣ Вилхемъ III и Анна I на Вигитѣ сѫ се радвали на благоволението на краля и на двора. Така щото различието на партиитѣ е имало повече династический нежели чисто политический принципъ и характеръ. Стуартитѣ бѣхѫ станѫли много непопулярни, а най-популяренъ на Англичанитѣ станѫлъ Вилхелмъ IV, въ врѣмето на когото Английското правителство управлявахѫ Вигитѣ, които въведохѫ реформи

въ управлението чрѣзъ парламента и направихѫ прочутото заявление за „правата на Английския народъ“; които лишихѫ отъ Английския прѣстолъ всѣкий Католикъ принцъ: поради всичко това тѣ станѫхѫ по-популярни въ парламента и въ страната. Когато постепенно въ парламента по-благородни и по-високи идеи за свобода намирахѫ покровителство и послѣдователи най-вече въ лагера на Вигитѣ, всички, които по собствено побуждение защищавахѫ тия идеи, считахѫ се че принадлежѫтъ на партията на Вигитѣ. Така партийното различие, съ помощьта на външни обстоятелства, малко по малко се обърнѫ въ различие на политически начала (принципи) и създаде партията на либералитѣ, както сега обикновенно се наричатъ Вигитѣ.

Но при това не трѣба да забравимъ двѣ нѣща: Първо че Английскитѣ Виги не бѣхѫ, както и днесь не сѫ въ всичко, като либералитѣ отъ другадѣ въ Европа, партия съединена чрѣзъ нѣкоя нравственна и политическа свързка съ опрѣдѣлени идеи и политически начала, която да прислѣдва сѫщата цѣль, сирѣчь борба за прокарвание и прѣодолѣвание демократически принципи за право, свобода и равенство. Вигитѣ дѣйствително се виждатъ по-свободолюбиви и по-прогресисти, особенно когато иматъ за вдѫхновители велики водители, но въ много нѣща и особенно въ външната политика водѭтъ сѫщата политика, която и Торитѣ, освѣнь съ редки исключения, и тѣ происходящи отъ личната инициятива на великитѣ водители; когато сѫ въ опозиция тѣ въ много въпроси не се съгласяватъ съ Торитѣ и спорѭтъ съ тѣхъ, но щомъ дойдѫтъ на власть, въ много работи слѣдватъ сѫщитѣ (Торитѣ). Знаменитий Брухамъ, за когото ще говоримъ слѣдъ малко, за отношенията на Вигитѣ и Торитѣ твърдѣ характеристично казва това: „Вигътъ въ опозиция е билъ за икономия и миръ; но щомъ е дохождалъ на власть, не е искалъ нищо да знае нито за едното нито за другото. Стѣснителни закони и суспендирание на конституцията го правѣхѫ да се ужасава, когато сѫ се прѣдлагали отъ Торитѣ; но щомъ е залавялъ властьта прѣдлагалъ ги е самъ той“. Второто, което трѣба да знаемъ, е че Торитѣ и Вигитѣ, които наедно днесь съставляватъ цѣлостьта на Английския народъ, колкото за мнѣнията, волята и политическитѣ си убѣждения, въ врѣмената, на които излагаме историята, не бѣхѫ тъй распърснѫти между

цѣлия Английский народъ, а прѣдставлявахѫ само аристократическитѣ семейства, които се осланяхѫ на властьта. Само развитието на общественното мнѣние, демагогството и прѣданностьта на малцина съ благородни сърдца и чувства къмъ по-високи и по-благородни идеи малко по малко образувохѫ и създадохѫ политически партии, прѣдставляющи по противоположна посока мислитѣ и желанията на самия народъ. Вигитѣ се прѣдставихѫ като защитници на конституцията и на свободитѣ, които тя даваше, сѫщо и на поощрението за вѫтрѣшна свобода; а *Торитѣ* като защитници на съсрѣдоточаванието на властьта и на увеличаванието и закрѣпяванието външната сила на държавата.

Но това, което повече отъ всичко друго насърдчи въ Англия борбата за свобада и прѣдстави редко наистина, но съобразно съ цѣльта, Английското управление, вѫтрѣшно и външно, добродѣтелно за човѣчеството, е появяванието въ управлението, особенно въ парламента, велики хора, благородни характерни, хора философи, свободлюбиви и человѣколюбиви, които отъ една страна разбирахѫ необходимостьта отъ важни реформи въ вѫтрѣшнитѣ работи, а отъ друга страна простирахѫ своето благотворно влияние върху Английското управление и върху останѫлото человѣчество. Такива хора се появихѫ около края на минѫлото и въ началото на настоящето столѣтие Фоксъ, Бѫрке, Каннингъ и Байронъ. Голѣмината на Английската държава и голѣмото множество Анлийски интереси отваряхѫ не редко широко поприще за велики политически и нравственни дѣла на хора призвани за това. Народъ векикъ и който върши велики дѣла; народъ, който чрѣзъ неуморими борби, чрѣзъ постоянство и геройство си създава всемiрна държава, въ която, заедно съ дѣлата по материялното благоденствие и благосъстояние се обработвахѫ и развивахѫ толкова дѣла на духа и мисъльта; народъ, който е поощрявалъ науката, художеството, поезията, литературата, както класическата, така и новата, дори и Азиятската, и е давалъ най-видни прѣдставители по всѣкий клонъ отъ духовното дѣло; народъ, който съ голѣмата си смѣлость и рѣшителность „прави проходими всѣка суша и всѣко море“, — естественно и логично е, че при многото вѣчни паметници за зло, тирания и мѫчителство, той е направилъ нѣщо отъ благородно, человѣколюбиво и нравственно величие. Самото по-···ческо величие на Английската държава, противополож-

нитѣ ѝ интереси съ интереситѣ на континентална Европа и съперничеството ѝ съ които и да сѫ други морски народи задължавало е много пѫти Английската политика да прави добро на човѣчеството и отъ проста студена смѣтка, чрѣзъ запрещаване търговията съ роби на Испанцитѣ и Португалцитѣ, чрѣзъ признаванието независимостьта на испанскитѣ колонии въ Америка, които сѫ се борѣли за свобода, и чрѣзъ обявяванието си противъ Меттерниховата политическа система, която бѣше зела върхъ въ Европа. Вѣрно е, че великитѣ политически мѫжье, които сѫ извършили въ Англия нѣщо велико и благородно за човѣчеството, бѣхѫ се отдѣлили отъ егоистическата и малодушна Английска аристокрация, и тия хора и дѣлата имъ сѫ хубави исключения и затова редки въ историята особенно на външната Английска политика, въ която и до днесь владѣе духъ отъ нѣкаква и надменна аристокрация, наслѣдственна или происходяща отъ богатство. Тя постоянно има прѣдъ видъ егоистически интереси и гнили прѣдания, а прѣди всичко—насилване и прѣзирание послабитѣ,най-вече дѣто нейнитѣ егоистически интереси не налагатъ противно политическо поведение. Но при всичко това духътъ на великитѣ политически хора, влияйки нередко и на прѣданията на политиката и на общественното мнѣние, способствува малко по малко за събарянието на старата система.

Борбата между Вигитѣ и Торитѣ получи важно значение и историческа стойность главно въ XIX вѣкъ и особенно отъ 1815 подиръ свършванието на голѣмитѣ Европейски войни, а още повече подъ нравственного влияние на началата отъ Французската революция, които, ако и въ по-малъкъ размѣръ, отколкото въ други Европейски страни и повече посрѣдственно, но все пакъ имахѫ положително влияние върху вѫтрѣшната политика на Англия.

Войнитѣ противъ Франция и Наполеона бѣхѫ усилили много положението на *Торитѣ*. По врѣмето на доста забѣлѣжителния периодъ отъ Английската история, когато Англия, като се обяви противъ Европейската хегемония на Наполеона, понѣкога чрѣзъ политиката и паритѣ си повдигаше цѣлата континентална Европа противъ общия неприятель, а понѣкога, ако и цѣла Европа да е била побѣдена иподчинена на Наполеона тя сама продължаваше неуморно войната, само Торитѣ бѣхѫ способни да управляватъ държавата. Тѣ имахѫ дисциплина

своитѣ редове и водители смѣли, като Питтъ, когато либералитѣ, слѣдъ смъртьта на Бжрке (1797) и на Фоксъ (1806) се лишавахж отъ сериозни водители. Послѣ само Торитѣ можехж да прѣдприематъ голѣми войни, распалвайки за това народното честолюбие и Английския егоизмъ, когато Вигитѣ, най-вече Фоксъ, бидѣйки обявени противници на войната и като държехж поведение всѣкога противъ войната, не бѣхж удобнитѣ хора за да управляватъ въ моменти отъ силно възбуждание на националното честолюбие. За това и окончателното падание на Наполеона, бидѣйки най-вече слѣдствие отъ политиката и отъ войнитѣ на Англия, виждаше се да усилва положението на Торитѣ.

Нови политически школи за либерални начала и идеи. — Слѣдъ свършванието на тая дълга и тежка война, външната дѣятелность на Английския народъ се послѣдва отъ едно вжтрѣшно движение и сериозно възбуждение. Англия, единствената държава, която до тогава безъ вжтрѣшни сътресения бѣше се въспротивила на насилственнитѣ и разорителни обрати на французската революция за да не обхванжтъ тѣ духа на народа, почнж да чувствува по-силно обхващанието и заплашванието на тия голѣми обрати. Тогава само, слѣдъ свършванието на войната, тя разбра положението си спрѣмо началата отъ французската революция и почувствува силно рѣзкото различие и дисхармонията, сжществующа между властьта, богатството и материялното доброденствие на лаическата и духовна аристокрация, на бѣдностьта и спромашията и на отчаянието на мжченитѣ съсловия. Най-важното е, че на това различие велегласенъ тълкуватель и въспѣватель станж гениялний поетъ, славний Байронъ. (в. стр. 274).

Дѣлото на Байрона се подпомагаше и отъ противната нему муза на приятеля му Селлей, която чрѣзъ идеалностьта и философията на поезията дишеше надѣжда и чувство отъ человѣколюбие и нравственно облекчение. — Прочутий Ирландский поетъ и списатель Moore чрѣзъ своитѣ поеми и списания вдъхнж на Ирландския народъ мисли и чувства отъ отечестволюбие, които не бѣхж съвсѣмъ лишени и отъ революционни идеи. Сжщеврѣменно пъкъ романтическата поезия на Валтеръ Скотъ и поезията на поета отъ училището за поезия наречено *езерско училище* (Lake — school) отъ Кумберландското езеро, около брѣговетѣ на което живѣехж корифеитѣ

Георгъ IV Английский краль

отъ това училище (Wordsworth, Coledrige, Suthey) по-малко наистина тжжно и повече нѣжно, но и така здраво подпомагахж на дѣлото за духовна революция, която се вършеше въ обществения животъ на Английския народъ. Подъ нравственното обхващание на всичко това Английский народъ почнж да испитва съ извѣстно *разсжждение* наречената Английска конституция и не закъснѣ да разбере, ча тая прочута конституция освѣтяваше просто началото на силна аристокрация отстранена отъ народа, колкото никое аристократическо съсловие въ континентална Европа, и че това съсловие се ползоваше отъ законодателната си власть въ парламента за своя собственъ интересъ. Тия публично исказвани мисли и думи не закъснѣхж да намѣрятъ отзивъ и въ парламента чрѣзъ образуванието на една партия, която клонѣше къмъ републикански начала и искаше прѣди всичко интереса на народа (оттукъ и името Utilitaries, които искатъ полза за народа). Безъ съмнѣние тая партия не е работила въ парлаламента съ опрѣдѣлена политическа программа и която при другитѣ двѣ политически партии отъ Вигитѣ и Торитѣ не съставлявала третя политическа партия лаическа, либерална и демократическа, която да гледа да дойде на власть. При все това идеитѣ, които се исказвахж и принципитѣ, които се формулирахж подъ казания лаический духъ, съставихж школа отъ политици философи, които идеи и принципи, както въ парламента, така и вънъ отъ него, много повлияхж върху политическото развитие на Английския народъ. Водители и учители на тая политическа школа станжхж хора философи, които чрѣзъ своитѣ человѣколюбиви начала и теории станжхж прочути, каквито бѣхж Иеремия Бензамъ, Самуилъ Ромиллъ и Миллъ по-старий.

Принципътъ на Бентама, „че главната цѣль на държавата е ползата на всички участвующи въ нея, а не само на едно опрѣдѣлено съсловие“, съ простотата, оригиналностьта и популярностьта си толкова много се распространи, щото всѣкий, който не се задоволяваше отъ настоящето и сжществующето, мислѣлъ че съ осжществяванието на това начало могжтъ да се прѣмахнжтъ всичкитѣ му нужди. Името и школата на Бентама бѣхж се прочули не само въ Англия, но и въ цѣла Европа и въ Америка, и на всѣкадѣ неговото учение намѣри въсхитени привърженници. Португалский народенъ съборъ възложилъ на Бентама съставлението на конституция за Португалската

държава и всички либерали отъ цѣлия свѣтъ, особенно подвизающитѣ се за свобода въ южнитѣ Американски штати, свързахѫ съ него сношения и въ нѣколко само години 40 хиляди екзепляра отъ съчиненията му се продали въ Америка. Въ това врѣме, когато Бентамъ чрѣзъ своето учение за материялното благосъстояние на народа възбуди интересъ въ общественното мнѣние, Самуилъ Ромиллъ, чрѣзъ своитѣ непрѣкъсвани борби и трудове за подобрѣние и измѣнение въ по-човѣколюбива смисъль на наказанията (както по-прѣди Бекарий), възбуди по друга посока интереса за народа. Тии бѣхѫ духовнитѣ водители на новото движение, а тѣхни прѣдставители въ попрището на политическитѣ борби, въ дружествата и особенно въ парламента бѣхѫ Коббетъ (Cobbett), Хунтъ (Hunt) и Бѫрдетъ (Burdett). Но тая борба, която се почнѫ противъ Английската аристокрация чрѣзъ идеи и слово, не бѣше лесна, по-мѫчна даже бѣше тя въ Англия, въ отечеството на Бентама, отколкото другадѣ. Защото въ Англия организацията на аристокрацията бѣше почти сѫщата както организацията на държавата и на конституцията, а тогавашната политическа система, имайки дълбоки корени въ общественния и националния животъ, като създадена чрѣзъ едно историческо развитие отъ вѣкове, можеше да противостои и противъ по-силни нападения; та не само хиляди интереси олицетворяваше но и мнозина ѭ почитахѫ отъ прѣданность къмъ отечественнитѣ узаконения. Но найголѣмъ съюзникъ на защитницитѣ на либералнитѣ и нови идеи бѣше нищожностьта и развалениостьта на управляющитѣ Тори и на Георга, който имаше върховната власть на кралский намѣстникъ (регентъ).

Торийското министерство Ливерпуль и Кастелриго. Борбитѣ на либерилитѣ за равенство. — Отъ 1812 главатарь на Торитѣ и прѣдсѣдатель на министерството бѣше лордъ Ливерпулъ, човѣкъ съ умѣренни способности, върлъ противникъ на всѣкакво прѣобразование и чисто орѫдие на принца регентъ. Душа на правителството сега бѣше главно познатий ни отъ много работи лордъ Кастелриго. Това министерство прѣдставляваше крайната реакционна фракция на Торийската партия, защото и въ тая партия, поради дългото държание отъ нея властьта, бѣхѫ се образували фракции и отцепления, поради които хора въодушевлявани колко-годѣ отъ по-нови идеи и които искахѫ партията на Торитѣ да управлява въ по-либера-

ленъ духъ бѣхъ напуснали министерството. Тѣ бѣхѫ Георгъ Кяннингъ и Рихардъ Уеллслей (Wollesley). Лордъ Кастелригъ (който слѣдъ смъртьта на баща си се нарече Лондондерн), бѣше привърженникъ и почитатель на Меттерниха, при когото можеше да сѣдне на стола като подуправникъ на Европейската политика. Той бѣше и легкоуменъ и горделивъ аристократъ, прѣзритель, Като Меттернихъ, на всичко, което се отнасяше до името на народитѣ и тѣхнитѣ права, и раболѣпенъ, като него, къмъ господаритѣ си и неприятель на свободата не толкова поради политически принципи или прѣдания, а поради аристократическата гордость и дворцово раболѣпие. За това възбуждаше дълбока омраза и благородния гнѣвъ и негодувание на пламенния Байронъ.

Управляваната отъ Кастелриго Английска политика се подчиняваше повече на Меттерниховитѣ вдъхновения и на управляваната отъ Австрийския дипломатъ съюзна коалиция. Тамъ, дѣто както политическитѣ прѣдания, така и частнитѣ интереси на Англия позволявахѫ да се работи заедно съ континенталнитѣ сили (както въ Лайбахския и въ Веронския конгреси, когато бѣше въпросъ за намѣсвание въ Италианскитѣ и Испанскитѣ работи), и тукъ още съпротивлението и протестирането на Кастелриго бѣше направено само за форма, то бѣше слабо и въ духъ враждебенъ на свободата. Но политиката на министерството Ливерпулъ бѣше много по-егоистическа, по-непопулярна и по-лоша въ вжтрѣшнитѣ работи на държавата. Тия министри, като членове на аристокрацията, се грижехѫ повече за интереситѣ на своето съсловие и не зимахѫ никакъ прѣдъ видъ нуждитѣ на народа. Слѣдъ свършването на голѣмата война, чрѣзъ която държавний дългъ на Англия бѣше се увеличилъ четири пѫти и въскачилъ до 460 милиона лири стерлинги, министерството поиска да покачи тежкия данъкъ върху занаятитѣ (патентъ), за да може така да поддържа войска отъ 175 хиляди души, които бѣхѫ нужни за поддържание на Европейското статукво споредъ съглашението на силитѣ при сключванието на втория Парижский миръ. Тая принудителна мѣрка обаче не се понрави на послѣдователитѣ на министерството и биде отхвърлена отъ камарата на общинитѣ безъ да има като послѣдствие, както изобщо се очаказало, оттеглюванието отъ министерството на Кастелриго. Торийский повече парламентъ не исказа за това ник...

дувание и недовѣрие, но вънъ отъ парламента министерството се изложи на силна критика отъ общественното мнѣние, която още повече изострихѫ другитѣ събития отъ годинитѣ 1814—1816. Додѣто траеше дългата война житото бѣше всѣкога много скѫпо. Но въ 1814, именно около края на войната, съ внасянието изобилно жито отъ затворенитѣ до сега поради войната Русски и Полски тържища цѣната му спаднѫла на половина. Но безчеловѣчний и безсъвѣстний Торъ, за да не би чрѣзъ евтинията на внасяното отвънъ жито и паданието по тая причина цѣната на мѣстното произведение, което се изнасяше отъ имѣнията на Английската аристокрация, да се повреждатъ интереситѣ на това съсловие, тури отново въ сила единъ старъ законъ отъ 1687, който запретяваше да се внася на Английско тържище чуждо жито, додѣто покупната цѣна не се подигне до една опрѣдѣлена сумма Возбуденото отъ тая мѣрка у народа силно негодувание се распространи още повече отъ неплодородната 1816 година и отъ настанѫлия по тая причина гладъ, а още и отъ влошванието на търговията, както и отъ нѣманието работа, по която причина множество граждани осиромашехѫ. Недоволството на народа противъ правителството достигнѫло до опасность. Въ събранията на народа се говорѣли вече гръмливи рѣчи противъ Торийското правителство, гнѣвътъ и негодуванието на множеството кипнѫли до толкова, щото народътъ въ Лондонъ прибѣгнѫлъ къмъ насилия, почнѫлъ да събаря воденици и машини и да заплашва всички намразени отъ него министри и дворцови хора дори и самия кралский намѣстникъ. Така при отварянието сесията на камарата въ 1817 хвърляли камънье и нечистотии по колата на министритѣ и отъ всѣкадѣ екнѫли гласове и ругания противъ кралския намѣстникъ и министритѣ. Връщайки се отъ парламента, кралский намѣстникъ отъ всѣкадѣ билъ поздравенъ съ викове „долу той!» и камънье, пѣсъкъ и нечистотии падали като дъждъ и покрили каляската му; даже два коршума ударили на вратцата отъ каляската безъ да се нарани принцътъ. Слѣдъ малко движението зело по-правилна и по-легална форма и характеръ, като се обърнѫло отъ шумни и безтактни заявления въ формулиране положителни искания за защита интереситѣ на народа. Станѫло въпросъ на деня домогванието на главатаритѣ отъ лаическата партия за прѣустройството на парламента. Коббетъ, който чрѣзъ безбройна

митинги за прѣустройството и чрѣзъ вѣстника си, който се продавалъ много ефтино, събралъ около себе си голѣмо множество привърженници. Той се въспротивилъ противъ безредицитѣ и отклоненията отъ легалнитѣ срѣдства, но събралъ милиони подписи за прѣустройството на парламента и съ това докаралъ правителството на тѣсно много повече отколкото бѣхѫ го докарали безредицитѣ и отклоненията отъ законитѣ за тишината. Пралителството даже не се боело отъ безредицитѣ и демонстрацинтѣ; напротивъ то само ги прѣдизвиквало чрѣзъ нарочни агенти, испращани отъ него да раздразняватъ тълпитѣ и да вдъхватъ страхъ и ужасъ на мирнитѣ и миролюбиви граждани, та така да се отказватъ отъ движението за прѣустройство на парламента. За нѣкое врѣме даже правителството до толкова било успѣло чрѣзъ своитѣ безнравственни и неочаквани мѣрки, щото самъ Коббетъ билъ принуденъ да напусне Англия и да отиде въ Америка, слѣдъ като торийското правителство, за да успѣе въ намисленото си чрѣзъ безнравственнитѣ срѣдства, суспендира закона за личната свобода (Habeascorpus), за което далъ съгласието си и парламентътъ само за една година, който срокъ се продължи послѣ чрѣзъ новъ законъ още около за една година (1817 — 1818). При това забранени били публичнитѣ събрания и произнасяние рѣчи. Като се свършилъ срокътъ за суспендиранието и законътъ добилъ отново силата си и като се узнало гнусното и срамотно поведение на правителството въ прѣдизвиканитѣ отъ него смущения, опозиционното движение още повече се распространило и зело по-широки размѣри. Само правителството било принуддно тогава да поиска отъ парламента прѣди свършванието на опрѣдѣления срокъ да отмѣни закона за насилственнитѣ мѣрки противъ личната свобода (прѣзъ Януария 1818). Обаче прѣдложението на опозицията, да се запрети за винѫги чрѣзъ законъ суспендиранието на закона за личната свобода, не било прието. Напротивъ даже, правителстлото сполучило да гласува отново законътъ, който ограничаваше правото за неприкосновенность въ Английската територия на политическитѣ бѣжанци (Alienbill), при всичкото силно протестиране отъ страна на десеть души отъ горнята камара, които характеризирали тоя законъ като безчеловѣченъ, носправедливъ, противоконституционенъ и отъ политическо гледище безуменъ. Но опозицията противъ правителството бѣше голѣма

по цѣла Англия; поради това слѣдъ ръстурванието камарата на общинитѣ около срѣдата отъ годината 1818. въ новата камара се избрали, както въ Лондонъ, така и въ провинцитѣ, и не мтлцина силни опозиционери, между които и споменатий либералъ Францисъ Бжрдетъ. Сега на всѣкадѣ отъ единия до другия край на съединеното кралство се чуваше отъ хиляди гърла гласътъ „прѣустройство на правителството". На митинги сж се произнасяли много силни рѣчи противъ министритѣ и противъ парламента. Хиляди прошения се подавали на парламента, чрѣзъ които сж се искали годишни парламенти всеобщо гласоподавание и намаление на данъцитѣ. Въ камарата на общинитѣ Францисъ Бжрдетъ направилъ една благородна постжпка, като прѣдложилъ тогава за първъ пжть прѣустройството на парламента, което имало за цѣль да се прѣдставлява въ него и гражданската промишленность. Това станж начало на голѣма борба за равенство на гражданитѣ, която се е водѣла не само отъ голѣмитѣ градове противъ землевладѣлческата аристокрация, не само отъ промишленностьта противъ земледѣлческата собственность, но и отъ сиромаситѣ противъ богатитѣ, защото само чрѣзъ достатъчно прѣдставляване на гражданскитѣ съсловия въ парламента бѣше възможно да се дава покровителство на съсловието отъ сиромаситѣ. Обаче прѣдложението на Бжрдетъ се отхвърли и това раздразнило още повече народа. Осуетяванието на надѣждитѣ възбудило гнѣвъ и негодувание въ по-долнитѣ класове и малко по-малко движението се распространило и въ редоветѣ на работницитѣ. Въ голѣмитѣ промишленни градове, които съвършенно бѣхж лишени отъ всѣкакво прѣдставителство въ парламента, станжхж събрания отъ граждани, въ които събрания се избрахж произволно отъ народа прѣдставители, които избирателитѣ се рѣшихж да испроводжтъ въ Лондонъ, придружени отъ въоржжени хора. Но когато това станжло въ Манчестеръ (6/18 Августа 1818), при всичкото забраняванне отъ правителството за свикване на това събранпе, 80 хиляди души вървѣли съ знамена съ надписъ: „Долу законитѣ за житата! Свобода и Братство! Прѣдставителство равно и еднакво или Смърть!", войската получила заповѣдь да нападне множеството. Щомъ почнжлъ *радикалътъ* подбудитель на народа Хунтъ да държи рѣчь къмъ множеството, незабавно се спуснжли легкитѣ конници (*хуссаритѣ* съ сабитѣ си и

убили и наранили много стотини граждани. Това кланье произвело общо негодувание по цѣла Англия и дори у самитѣ аристократи. Но правителството Ливерпулъ — Кастелригъ искаше съ явенъ цинизмъ да експлоатира станжлия *бунтъ*, както наричаше демонстрацията, за да свика парламента на извънредна сесия и да внесе въ него нареченитѣ *шесть законопроекти*, чрѣзъ които се ограничавахж правата за събрания, свободата на печата и покровителството на закона противъ произволнитѣ затваряния. Вигитѣ, въ които имаше хора велики и съ високи нравственни качества и дарби, като либералитѣ лордове Брухамъ и Джонъ Росселъ и други, силно възстанахж противъ прѣдложенията на министерството. При все това законопроектитѣ се гласувахж и то почти въ сжщото врѣме, когато, по внушение на Меттерниха, въ Карлсбадъ се зимахж рѣшения, които въ нѣкои отношения бѣхж еднакви съ тия и се гласувахж съ подобна цѣль. Тия закони, които произведохж голѣмо негодувание по цѣла Англия (Six Acts), бѣхж: *а*) законъ противъ ония които носжтъ оржжие или други призоваватъ на оржжие, безъ позволение или заповѣдь за това отъ правителството; *б*) законъ противъ опаснитѣ събрания: *в*) законъ за съкратено сждопроизводство по дѣлата за политически прѣстжпления; *г*) законъ за обискъ по домоветѣ и за конфискувание оржжие; *д* — *е*) два закона за ограничение на печата относително подбужданието на бунтъ и за обнародвание членове съ нечестиво съдържание противъ религията. Спордъ тия закони, всички брошури, както и вѣстницитѣ, се облагахж съ данъкъ *тимбросвание*, а писателитѣ се задължавахж да даватъ гаранция и, въ случай на нарушение тия узаконения, наказвахж се съ заточение. Една случка тогава въ Англия, подобна на убийството на Коцебу въ Германия и на дукъ де Берри въ Франция, експлоатира Торийското правителство за да въспрѣ всѣкакъвъ протестъ противъ тия закони и да заякчи реакционната система, тогава когато случкитѣ въ Германия и Франция бѣхж послужили на послѣдователитѣ на реакцията само като причина за въспиранне всѣка либерална демонстрация Произведеното сирѣчь негодувание въ Англия поради споменжтитѣ закони станж причина за съзаклятието на Thistelwood, което, казвали, приличало въ нѣкое отношение на съзаклятието на Кателина и ако и да се е състояло отъ хора съвсѣмъ незначителни, но имало за [illegible] ме

властьта и, слѣдъ убийството на министритѣ, което щѣло да се извърши въ врѣме на нѣкоя вечеря, да запали и изгори казармитѣ, а слѣдъ това да основе врѣменно правителство. Това Съзаклятие обаче било открито и главатарьтъ му Thistelwood и четирма отъ другаритѣ му бидохѫ обѣсени, а другитѣ съзаклятници бидохѫ осѫдени на заточение (прѣзъ Февруария 1820, малко подиръ убийството на дукъ де Берри.)

Голѣмий скандалъ въ кралското семейство. Кралица Каролина. — Почти по това врѣме (17/29 Януария 1820) умрѣ краль Георгъ III и на прѣстола се въскачи дотогавашний кралский намѣстникъ принцъ Георгъ IV. Първата година отъ царуванието на новия владѣтель останѫ забѣлѣжителна по една скандалиозна сѫдба (процесъ) на самия владѣтель. Понеже това събитие е свързано съ цѣлата история на кралското семейство и не малко е имало влияние на нейнитѣ сѫдбини, то нужно е да поговоримъ тукъ на кратко за работитѣ на кралското семейство по това врѣме. Умрѣлий краль Георгъ III, който царува отъ 1760 до 1821, отъ годината 1821 бѣше се побъркалъ въ ума и затова билъ отстраненъ отъ управлението, а по-късно той изгуби и зрѣнието си (ослѣпѣлъ). Той бѣше внукъ и наслѣдникъ на Георгъ II (1740—1760), а правнукъ на Георгъ I (1715—1740), родоначалникъ на Ханноверската въ Англия династия. Георгъ III, като умрѣ, остави шесть синове [1]: *а)* възлѣзлия вече на прѣстола Георгъ IV; *б)* Кларентийския дукъ Вилхелмъ, който царува слѣдъ брата си; *в)* Кентския дукъ Едуардъ, бащата на днешната кралица Виктория; *г)* Кумберландския дукъ Ернестъ Августъ, който по послѣ станѫ Ханновергский краль; *д)* Ессекския дукъ Августъ Фридрихъ и Кембриджския дукъ Адолфъ Фридрихъ. Най-старий, додѣто бѣше още Уелский принцъ, бѣше се оженилъ въ 1795 за принцеса Каролина, дъщеря на знаменития принцъ Фердинандъ отъ Бруншвикъ, който се уби въ битката при Иена. Отъ тоя бракъ му се роди само едно чадо, принцеса Шарлотта, която бѣше и наслѣдница на Английския прѣстолъ, споредъ Английскитѣ закони. Баща ѝ, като станѫ кралский намѣстникъ, искаше да ожени дъщеря си за Оранжския принцъ, тоесть за наслѣдника на съединеното кралство Нидерландия, та така наслѣдницитѣ на Шарлотта да могѫтъ да вла-

(1) Вторий отъ *седъмтѣхъ* синове на краль Георгъ III, Иорский дукъ Фридрихъ умрѣлъ прѣди бащата безъ да остави никакво дѣте. Краль Георгъ [illegible]е и шесть дъщери.

дѣжтъ заедно въ Англия и въ Холландия. Но тоя планъ не се осжществи, било защото Уелската принцеса Каролина, майката на Шарлотта, не живѣеше добрѣ съ мжжа си, не е искала да позволи женидбатѫ, както се каза, било защото, и това е по-вѣроятно, причини отъ външна политика не позволявали такъво тѣсно съединение на Английския и Холландския династически домове, отъ което най-вѣроятното послѣдствие щѣше да бжде тѣсно съединение на морскитѣ сили на двѣтѣ морски държави противъ интереситѣ на континенталнитѣ сили. Избралъ се за съпругъ на нещастната поради съпружеския животъ на родителитѣ, Шарлотта хубавецътъ Саксъ-Кобургский принцъ Леополдъ. Но Шарлотта, слѣдъ оженванието си, живѣ само шесть мѣсеца и умрѣ (прѣзъ Септемврия 1816). Понеже принцъ Георгъ не живѣеше въ хармония съ принцесата, двамата подиръ него по-млади принцове (1) Кларентийский дукъ Вилхелмъ и Кентский дукъ Едуардъ, бидѣйки до тогава неженени, за да не остане прѣстолътъ безъ законенъ наслѣдникъ, се оженили, акон двамата да били на възрасть повече отъ петдесеть години, и станалата на бърже тѣхна свадба прѣдизвикала не малко насмѣшки отъ страна на Английския печатъ. Наслѣдникътъ Вилхелмъ не доби отъ оженванието си никакво чадо, а по-младий отъ него Едуардъ, който се ожени за принцеса Виктория, сестра на споменжтия Леополдъ Саксъ-Кобургский, а вдовица на принца наслѣдникъ на Нѣмското Княжество Лайнингенъ (Leiningen), доби отъ тоя бракъ дъщеря (1819 наречена Александрина (въ честь на Русския императоръ Александръ, съ когото баща ѝ се намиралъ въ най-интимни сношения). Така се осигури бждащето на династията.

Но грѣховетѣ и страданията на кралския домъ не се свършихж тутакси. Споменжтата нещастна Шарлотта, принцесата наслѣдница, почти отъ първия день на рождението ѝ бѣше попаднжла отъ всѣка страна на ужасното проклятие, което е прѣдсказалъ великий гърцкий поетъ противъ ония, които нѣкога „узнаjжтъ лошотии отъ баща или майка“ (2). Отъ тогава

(1) Четвъртий отъ братятѣ бѣше, както казахме, прѣдназначенъ за Хановерския прѣстолъ, петий, Есекский дукъ, бѣше оженен *морганатически*, а Кембриджский дукъ тогава имаше само единъ синъ роденъ въ 1819.

(2) Δουλοῖ γὰρ ἄνδρα, κἂν θρασύσπλαγχνός τις ᾖ

Ὅταν συνειδῇ πατρὸς ἢ μητρὸς κακά.

Εὐριπίδης.

„Човѣкъ, колкото и да бжде неустрашимъ (смѣлъ, сърдцатъ, храбръ), се смирява (става робъ), когато си спомни бащини или [illegible]“

още родителитѣ ѝ живѣяли раздѣлени, като прѣкарвали живота си въ беззакония и грѣхове; но по-грѣшенъ билъ бащата, както сама Шарлотта съ горѣсть и плачъ свидѣтелствувала и признавала. „Майка ми бѣше лоша, казвала, нò тя не щѣше да стане толкова лоша, ако баща ми да не бѣше много по-лошъ". Нещастната Шарлотта далечь отъ майка си се оженила, далечь отъ нея и умрѣ отъ ужасна смърть при раждание заедно съ нещастно дѣте. Майката, понеже пѫтешествувала тогава по Истокъ, само отъ вѣстницитѣ се научила за оженването и смъртьта на едничката ѝ дъщеря. Защото отъ деня на нѣзваничното на истина, но дѣйствително раздѣление отъ мѫжа си, слѣдъ като поживѣла нѣколко врѣме въ Англия, изложена на всѣкакви прѣслѣдвания отъ страна на мѫжа, заминѫла въ континентална Европа, минѫла прѣзъ Италия и продължила пѫтешествието си до Иерусалимъ. Въ врѣме на пѫтуванието си въ Истокъ тя посѣти Гърция и слѣзла въ Коринтъ въ конака на прочутия Кямилъ бей. Тоя конакъ по хубостьта си и по великолѣпнитѣ градини, отъ които билъ заобиколенъ, съперничелъ съ султанскитѣ дворци и въ него приемали Европейскитѣ пѫтешественници. По врѣмето на пѫтешествията си, както и по врѣмето на дълговрѣменното ѝ прѣбивание въ Италия около езерото Комско, Каролина за другари и спѫтници имала нѣкой си Италиянецъ Вартоломео Бергамо, бившъ шамбеланъ, и нѣкой си хубавецъ юноша, отъ когото никога не се отдѣляла. Разгласяванитѣ и разнасянитѣ слухове за скандалиознитѣ ѝ сношения съ тия двѣ лица дали добъръ поводъ на Георга IV, щомъ се въскачи на прѣстола, да се разведе званично съ кралицата, като ѝ отнелъ и кралската титла Но и Каролина, щомъ чула за смъртьта на свекъра си, побързала да се върне въ Англия като кралица. Георгъ по никакъвъ начинъ не искалъ да ѝ отдаде кралски почести; затова още прѣди пристиганието на Каролина завелъ процесъ противъ нея за изневѣряване. При това Английский народъ, който дълбоко осѫждаше и краля и кралицата, но като знаелъ, че най-голѣмата причина за отклоненията на кралицата бѣше самъ кральтъ, който по недобрия си животъ билъ по-лошъ и по омразенъ, чувствувалъ симпатия къмъ по-слабото и по-оноправдаваното лице, толкова повече, че прѣди 14 години (въ 1806) Каролина, обвинена отъ Георга въ изневѣряванне, била оправдана отъ сѫдилището. Затова когато Каро-

лина излѣзла на Английската територия (23/4 Юния 1820), въпрѣки строгитѣ заповѣди на краля, да не ѝ се направи никакво посрѣщание, народътъ посрѣщнжлъ кралицата съ истинский ентусиазмъ, съ звънение на камбанитѣ, почетни стражи, депутации и общо освѣтление. Пжтуването ѝ отъ Доверъ до Лондонъ било тържественно шествие посрѣдъ безбройно множество народъ, който се стичалъ отъ вcѣкадѣ изъ цѣлия пжть, за да поздрави кралицата съ „добрѣ дошла". Въ Лондонъ, дѣто слѣзла въ кжщата на благородния Алдерманъ Гудъ и била принудена да се покаже много пжти отъ балкона прѣдъ безбройното множество, народътъ, въ ентусиазма си, излизалъ вънъ отъ себе си, задължавалъ всички, които минували отъ тамъ, да си свалятъ шапкитѣ и хвърлялъ камъни по вратата отъ кжщитѣ на министритѣ. Явно е било, безъ съмнѣние, какъвъ исходъ би ималъ единъ процесъ захванжтъ при такива прѣдзнаменования въ полза на кралицата и противъ краля. Но такъво бѣше заслѣпението на краля, който не далъ никакво значение на тия изявления и абсолютно се довѣрявалъ на парламента, който олицетворяваше въ Англия аристокрацията и поддържаше Торийското министерство, щото съ смѣлость и дързость стоялъ на начертания си пжть и на 15/27 Априлия кралицата се прѣдставила прѣдъ сжда на сената.

Дворецътъ похарчилъ много пари за да повика сумма свидѣтели отъ Италия и Германия, разни келнери и келнерици отъ хотелитѣ, въ които бѣ живѣла кралицата, за да свидѣтелствуватъ противъ нея. Но отличний ораторъ, адвокатъ и защитникъ на кралицата, лордъ *Брухамъ*, виденъ либераленъ членъ отъ камарата на общинитѣ и прочутъ законовѣдецъ, за когото споменжхме и по-прѣди, съ краснорѣчивата си защита толкова трогнжлъ и расположилъ въ полза на кралицата слушателитѣ, толкова омаялъ самитѣ свидѣтели, щото тѣ заявили, че нищо не знаели по работата. Сенатътъ се произнесълъ наистина, съ едно много малко болшинство отъ деветъ гласа, за прѣдложението на краля, но нравственното поражение на краля било толкова явно и сждбата на процеса въ камарата на общинитѣ бѣше толкова извѣстна, щото правителството прѣдпочело да оттегли съвършенно прѣдложението и да отложи процеса нежели да го прѣнесе въ камарата на общинитѣ. Деньтъ, въ който правителството оттеглило прѣдложението за процесъ (29/10

Ноемв.), билъ отпразднуванъ най-тържественно и най-радостно отъ народа. Градътъ цѣлъ билъ хубаво освѣтленъ и самитѣ министри били принудени отъ народа да освѣтлѭтъ кѫщитѣ си. Но положението на работитѣ така се заплѣло още повече. За да се даде окончателенъ край на скандалиозното дѣло, трѣбаше или кральтъ да падне и да възлѣзе на прѣсола кралицата, което бѣше

Каролина Английска кралица

противно на покорностьта на Англичанитѣ и несъобразно съ законитѣ, или, като не бѣше възможна никаква спогодба съ краля, да се раздѣли пакъ незванично кралицата и да се оттегли въ частенъ животъ, като си задържи титлата и сана и се задоволи съ симпатиитѣ на народа и съ даденото ѝ голѣмо нравствено удовлетворение. Обаче тя, като помислила, че въ всѣкий случай ще има постоянно поддържката на народа, слѣд-

ваше да преслѣдва невъзможното, т. е. да царува заедно съ мжжа си при такива ненормални отношения съ него. Но народътъ, който симпатизира на жертвата спрѣмо една явна неправда, не може да слѣдва и всичкитѣ своеобразни послѣдствия отъ побѣдата на жертвата и всичкитѣ нейни притезания, които правѣхж положението продължително анормално. Това се манифестирало на 7/19 Юлия, тоесть осъмь мѣсеца подиръ тържествуванието на кралицата, въ врѣмето на коронацията на краля. Въ тоя день кральтъ отишълъ съ голѣма тържественность въ Вестминстерския храмъ за да се короняса. Щомъ се почнжлъ въ църквата обрядътъ, пристигнжла и кралицата въ пълна официалность на колесница съ шесть конье, не просто за да присжтствува на обряда, а за да се вѣнчае и тя заедно съ краля като негова законна съпруга и кралица. Хората отъ кралската свита обаче забранили й входа. Тя обиколила около половина часъ отъ всѣкадѣ църквата, за да се вмъкне прѣзъ нѣкой прозорецъ или вратичка, но била отблъснжта отъ всѣкадѣ. Тя разбрала безполезностьта на дѣлото и като чувствувала дълбоко срама отъ несполуката, подиръ голѣмитѣ манифестации отъ минжлата година, и наранена смъртелно отъ това, подиръ нѣколко деня умрѣ (26/7 Августъ). Така съ смъртьта естественно се рѣши и трудний въпросъ. Но смъртьта и трагическата кончина най-послѣ пакъ възбудихж заспалата за малко врѣме симпатия къмъ кралицата. Тая симпатия тържественно била манифестирана въ врѣме на погребението на умрѣлата. Правителството искало да испрати мъртвеца безшумно въ Харвичъ, безъ да мине погребалното шествие по Лондонскитѣ улици, но народътъ насилственно устроилъ тържественно шествие по улицитѣ на столицата, като заградилъ съ барикади опрѣдѣлената отъ правителството улица съ викове: „Ето иде кралицата! *убитата* (защото и това се говорѣло) кралица!“ и искалъ да мине съ носилото прѣдъ кралскитѣ дворци Тогава войската се намѣсила и недопуснжла това, но станжло голѣмо кръвопролитие. Отъ Харвичъ останкитѣ на кралицата били прѣнесени въ Брунсвикъ, за да се погребе въ бащината си земя и въ гробницата на семейството й.

Състоянието на Ирландия въ врѣмето на Георгъ IV. — Въ врѣмето на погребението на кралицата кральтъ не билъ въ Лондонъ, защото той бѣше тръгнжлъ да пжтува, щомъ като кралицата се разболѣла опасно. Злощастнитѣ Ирландци позпра-

вили съ дѣтинска радость това неочаквано и съвсѣмъ рѣдко кралско посѣщение на отечеството имъ, като наивно вѣрвали, че то ставало заради тѣхъ и че кральтъ, като види отблизо страданията имъ, ще се погрижи за прѣмахванието имъ (на страданията), или поне за тѣхното намаление. Но надѣждитѣ, очакванията и страданията на Ирландцитѣ малко безпокоехѫ Георга IV. Той бѣше отишълъ въ Ирландия само за да отбѣгне погребението на кралицата и прѣдвижданитѣ по него демонстрации, и останѫлъ тамъ именно додѣто занесли мъртвеца въ Германия. Ирландия останѫ и слѣдъ това неволно кралско посѣщение, което нѣмаше никакво отношение съ Ирландския народъ и неговото състояние, въ първото си положение и съ страданията си.

Прѣзъ сѫщата даже година отъ кралското посѣщение мнозина Ирландци арендатори, като не могли да исплатятъ арендната стойность, били изгонени отъ имѣнията си съ нечувана жестокость посрѣдъ най-люта зима. Но така увеличаваното мѫчение и влошаваното все повече отъ день на день състояние принудили най-послѣ Ирландцитѣ да размислятъ съ какви срѣдства да се защищаватъ и да се избавятъ. Сиромаситѣ съставили дружества или тайни съюзи, членоветѣ на които носѣхѫ орѫжие и се отмъщавахѫ съ нощни нападения противъ мѫчителитѣ имъ землевладѣлци и правителственнитѣ чиновници; но нѣкога мѫжски се противѣли дори и на испращаната противъ тѣхъ войска. Главатарьтъ на дружеството се подписвалъ „Capitain Rock“, а членоветѣ се познавали помежду си по бѣлитѣ ленти и се наричали *бѣли дѣца* (White boys) или *лентоносци* (Ribbon — men). Тия дружественници намислили да постигнѫтъ цѣльта си чрѣзъ террор, като подпалватъ кѫщи, убиватъ хора и като отъ день на день ставатъ по-страшни за английскитѣ богаташи и Английското правителство, което суспендирало за Ирландия силата на закона за личната свобода (Habeas corpus) и захванѫло да потушва съ необикновенна строгость всѣка безредица. Английската войска обикаляла цѣла Ирландия и на всѣкадѣ вдъхвала террор, а чиновницитѣ на Английското правителство, малцината въ Ирландия протестанти, самото протестантско духовенство, което имаше, както се каза, пространни владѣния въ Ирландия, и чифликчиитѣ Англичани, които още отъ старо врѣме съставлявахѫ особенъ съюзъ, нареченъ отъ врѣмето на Вил-

хелма III, който бѣше и Оранжский дукъ, *Оранжский съюзъ* (Orange — men), почнѫли сега да правѭтъ голѣми насилия. Като прибавка на страданията на така мѫчения, истезавания и немилостиво прѣслѣдвания Ирландский народъ, страшенъ гладъ насганѫлъ въ страната (1822 — 1813), който довършилъ сиромашията и мизерията. При новото нещастие, Английский парламентъ се свѣстилъ малко и гласувалъ 250000 лири стерлинги за помощь на страждущитѣ отъ глада, събрали се и волни помощи доста значителни, но за коренно исцѣрение на злото и дума не станѫло. „Англичанинътъ, казва единъ историкъ, най-свободолюбивий отъ народитѣ на свѣта, правдолюбивий по прѣимущество народъ, който повече отъ всѣкий другъ съзнава политическото си и нравственно образование и съ това се хвали, не виждалъ нищо лошо въ систематическото угнетяване прѣзъ цѣли вѣкове Ирландцитѣ, къмъ които той не чувствуваше по-голѣма симпатия отколкото господарьтъ къмъ кучето си“. Но Немезида не закъснѣ много да забоде меча си въ знаменосеца на тая система.

Жалката кончина на лорда Кастелригъ. — Както вий дѣхме, съ смъртьта на нещастната кралица Каролина мѫчний и заплетенъ споръ намѣри своето естественно рѣшение. Но това не намали омразата противъ министерството, особенно противъ Кастелрига когото считахѫ нравственно отговоренъ за всичкитѣ нахалности на краля и на правителството му. Обаче тоя человѣкъ, който бѣше обладанъ отъ нравственно заслѣпление, мразенъ отъ народа и проклинанъ, при това прѣзиранъ и отъ подобнитѣ му и като не намиралъ въ съвѣстьта си никаква нравственна сила за въздържанность, нѣколко мѣсеца слѣдъ смъртьта на кралицата билъ прихванѫтъ отъ ужасна лудость. И человѣкътъ, който до тогава прѣслѣдваше безмилостно свободата въ собственното си отечество и вънъ отъ отечеството си съ поддържание на всѣкадѣ Метгерниховата политика противъ ония, които се борѣхѫ за свобода, паднѫ, най-послѣ, подъ тяжестьта на съзнанието и чувственностьта на извършенитѣ отъ него неправди. Съвѣстьта му силно го борѣла, въобразявалъ си че го прѣслѣдватъ неприятелитѣ му и на всѣкадѣ виждалъ, както Шекспировий Рихардъ, духове отмъстители, *Еринидѝ* [1]) и *богини на смъртьта отбивани отъ пѫтя си*, и въ разгара на лудостьта си положилъ край на безславния си и употрѣбенъ въ вре...

[1]) Богини на проклятието. — Прѣв.

вѣчеството животъ, като разрѣзалъ гърклана си съ ножче. Тѣлото му било положено, както тѣлата на всички Английски велможи, въ Вестминстеръ; но народътъ въ врѣме на погребението му исказалъ по много начини радостьта си за жалката въ висша степень кончина на злокобния человѣкъ съ проклетии и злословия противъ тогова, който достойно за себе си, но недо-

Лордъ Кастелригъ

стойно за политический мѫжъ турилъ край на живота си — противъ *„народния неприятель"*. И не само въ столицата на държавата, но по цѣла Англия извѣстието за смъртьта на Кастелрига,

произведе голѣма радость и тая радость, сподѣли заедно съ Английския народъ цѣла либерална Европа, а най-вече угнетяванитѣ отъ тирания народи.

Георгъ Кяннингъ и обноската му. — Кастелригъ бѫде замѣстенъ въ министерството на външнитѣ работи отъ неговия политический и личний неприятель Георгъ Кяннингъ, който и по-прѣди отъ 1806 бѣше министръ на външнитѣ работи въ министерството на Торитѣ, но бѣше се оттеглилъ отъ управлението въ 1809 вслѣдствие единоборство (дуелъ) съ Кастелрига, и оттогава бѣше посланникъ въ Лисабонъ и въ Швейцария, а помежду врѣмето отъ двѣтѣ посланничества — и прѣдсѣдатель на контролната палата. Георгъ Кяннингъ отдавна билъ подозрѣнъ въ либерализмъ, затова не бѣше лице приятно на краля; но първий министръ Ливерпулъ настойчиво искалъ да се възвърне той въ министерството. Кяннингъ отначало на влизанието му въ министерството не показа рѣзко промѣнение въ външната политика, нито се противи званично и противъ навлизанието на Франция въ Испания, което бѣше вече рѣшено прѣди неговото дохождание на власть. Защото около сѫщото врѣме, когато Кяннингъ пое управлението на външната политика на Англия, Уеллингтонъ бѣше заминѫлъ за Верона съ инструкциитѣ, които бѣше получилъ отъ Кастелрига. Затова и Кяннингъ се ограничи само съ едно теоретическо неодобрявание, и Уеллингтонъ, щомъ пристигнѫлъ въ Парижъ, получилъ тукъ отъ новия министръ наставления, споредъ които намѣсванието въ Испанскитѣ работи се характеризирало като „дѣло достоосѫдително“ по начало и практически безполезно. Само когато Кяннингъ се осигурилъ колко-годѣ на властьта, политический свѣтъ почувствувалъ малко по-малко станѫлото промѣнение въ духа на Английската политика. На всѣкадѣ привърженицитѣ и защитницитѣ на свободата съ радость и съ сладки надѣжди и очаквания гледали на почнѫтото въ Англия промѣнение въ системата, която тогава владѣе въ Европа. Сега на всѣкадѣ надѣждитѣ на угнетяванитѣ отъ чужди деспоти или отъ свои деспотически правителства се обърщахѫ къмъ Кяннинга като къмъ свѣтла звѣзда, която се бѣ появила на тъмното небе отъ системата на свещенния съюзъ, споредъ смисъльт и начина, по който бѣ извратено както името така и значението на тоя съюзъ отъ реакционната политика. И дѣйствително Кяннингъ, чистий Торий по семейни прѣдания и по минѫлото на своята политика, прегърнѫ

сега съ пълно убѣждение и искренность либералнитѣ начала и така придаде на Англия оная сила и онова очарование, които тя бѣше изгубила додѣто бѣше рабский послѣдователь на Меттерниховата политика. На Кяннинга, като чистъ Британецъ, мѫчно му бѣше да гледа Англия отъ врѣмето когато се основа Священний съюзъ да занимава съвсѣмъ второстепенно мѣсто въ насочването на Европейската политика спрѣмо съюза на тритѣ континентални държави; затова той се стремѣше за свободна политика, независима и въ много работи противна на насочваната отъ Меттерниха, за да може по тоя начинъ Англия сама да съставлява силенъ противовѣсъ срѣщу останѫлата съединена Европа и да се възвиси пакъ до оная висота отъ честь и достоинство, отъ която бѣше слѣзла поради политиката на Кастелрига. Тая политическа тенденция на Кяннинга, въ свързка съ неговото благородство и съ симпатията му къмъ народитѣ, които се подвизавахѫ за свобода, караше го още отъ начало да бѫде противенъ на политиката на държавитѣ отъ Священния съюзъ. Инакѣ и течението на общественното мнѣние въ Англия и сѫдбата на Кастелрига вдѫхвахѫ и му диктувахѫ да води друга, отъ оная на прѣдшественника му, както вѫтрѣшна, така и външна политика. Още при отварянието сесията на камарата въ 1823, въ тронната рѣчь на краля, за голѣмо очудвание на монархическа Европа, се направи важното и званично съобщѣние, че Англия не е зела участие въ жестокитѣ мѣрки противъ Испания. Въ сѫщото врѣме давала се заповѣдь на Английскитѣ кораби въ гръцкитѣ води да почитатъ еднакво прогласеното отъ гръцкото правителство затварянние на пристанищата, както и онова отъ Турция. При това отъ Англия се признаваше новата либерална Португалска конституция, която се осѫждаше отъ силитѣ на Священния съюзъ, признаваше се и независимостьта на Испанскитѣ въ Америка владѣния и противъ монархическата Европа, която се приготовляваше да се бие за суверенитета на Испания въ Америка, Кяннингъ смѣло посочваше „Еоловия мѣхъ“ на Английската сила, както сполучливо наричаше тоя отличенъ политикъ силата на Англия по море. Кяннингъ скоро почнѫ да приготовлява потрѣбното за съвършенното освобождение на мавритѣ въ Английскитѣ владѣния. Прѣдложението за това въ камарата на общинитѣ направихѫ депутатитѣ Букстонъ (Buxton) и Уилберфорсъ (Wilberforce), които искали „постепенното унищожение на робството въ за-

паднитѣ Индии" и считали това като логическо послѣдствие на унищожената отъ Англия търговия съ роби. Кяннингъ силно поддържалъ прѣдложението и камарата го приела едногласно (1823). Въ слѣдующата година самъ Кяннингъ прѣдложи единъ законъ, който туряше търговията съ роби въ категорията на разбойничеството по море (пиратство) и прѣдвиждаше много строги наказания за ония, които бихѫ ѭ упражнявали. По прѣдложение на Кяннинга, камарата гласува и нѣкои нужни мѣрки за подобрение сѫдбата на робитѣ въ западнитѣ Индии, за да може да се постигне по тоя начинъ постепенно съвършенното исчезвание на робството.

Такъва бѣше изобщо външната политика на Англия въ врѣмето на Кяннинга, политика, която носи по-благороденъ, по-либераленъ и по-человѣколюбивъ характеръ. Тая политика искала свобода на всѣкадѣ и нейний знаменитъ прѣдставитель никакъ не се е стѣснилъ на една званична вечеря да пие една твърдѣ характеристична наздравица за „политическата и религиозна свобода на цѣлата вселенна". Добродѣтелното дѣйствие на тая външна политика почувствувахѫ *до нѣкадѣ* и Гърцитѣ, които се подвизавахѫ за свобода, както ще се говори за това на приличното мѣсто. Но и въ вѫтрѣшната политика, на която той бѣше душата — ако и да бѣше просто министръ на външнитѣ работи — Кяннингъ показа разумна и умѣренна прогресивна наклонность въ дѣйствията си за повдигание както материялнитѣ, така и нравственнитѣ интереси на народа и за постигвание равноправность за всички. По въпроса върху тежкия законъ за житото, който бѣше главно въпросъ или подобрѣ борба между промишленния народъ отъ срѣдния классъ и земледѣлческата аристокрация, или, както казватъ Англичанитѣ, между *памука* и *житото*, той намали строгостьта на закона за внасяние жито отвънь съ новъ законъ, който измѣняваше нѣкои членове отъ закона въ сила тогава и даваше по голѣми улеснения за внасяние жито (храни) отъ странство.

Кяннингъ и Ирландцитѣ. — Добродѣтелното дѣйствие на тая политика най-напредъ почувствували злощастнитѣ Ирландци. Повече отъ 200 души по-горни чиновници били уволнени отъ длъжноститѣ-си, защото сѫ мѫчели Ирландския народъ и не испълнявали обязанноститѣ си съгласно съ закона. Но по-голѣмо и по-силно облекчение въ страданията на нещастния Ирландский народъ можеше да се постигне само чрѣзъ една

благородна парламентарна борба, а такъва борба не бѣше възможно да се прѣдприеме сериозно и съ надѣжди за успѣхъ, безъ влизанието на Ирландцитѣ въ парламента, а това пъкъ можеше да се постигне чрѣзъ отмѣнението на закона, който запрещаваше на католицитѣ влизанието въ Парламента. Когато прочее за Англия въпросътъ за парламентъ, тоесть въпросътъ за прѣобразование камарата на общинитѣ и избирателнитѣ закони имаше главно за цѣль прѣдставляванието въ по-широкъ кржгъ на Английския народъ чрѣзъ влизанието въ парламента прѣдставители и отъ голѣмитѣ градове, за Ирландия тоя въпросъ бѣше, прѣди всичко, политический и религиозенъ, тоесть въпросъ за равноправность на католицитѣ. Отъ 1821 либералитѣ отъ камарата на общинитѣ бѣхж подновили борбата за прѣобразование на парламента, но не можехж нищо да направжтъ противъ настойчивото съпротивление на консервативното болшинство въ камаритѣ. Вѣрно е, че Кяннингъ и въ тоя въпросъ се показа благосклоненъ, като искаше да угоди както на либералитѣ, така и на католицитѣ; той се трудѣше да убѣди и другаритѣ си, че е прѣдпочтително человѣкъ да си навлече гнѣва на 30 избранници нежели на 300 хиляди избиратели, но Торитѣ негови другари и самий Ливерпулъ и вѣрний инакъ единомисленникъ на Кяннинга, Робертъ Пилъ силно се противихж на дѣйствията на Кяннинга. Но слѣдъ малко прѣдставилъ се новъ съюзникъ на Кяннинга, външенъ наистина, но силенъ и могжщественъ Тоя съюзникъ бѣше знаменитий Ирландецъ, адвокатътъ Даниилъ Оконнелъ (O'konnel).

Тоя человѣкъ происхождаше отъ една стара Ирландска фамилия и бѣше природно даровитъ ораторъ и съ чудесното си краснорѣчие твърдѣ много влияеше на слушателитѣ си. Слѣдъ като чрѣзъ извънредната си дѣятелность въ адвокатското поприще (единственното достжпно за Ирландеца) добилъ голѣма почить между съгражданитѣ си Ирландци, той се явилъ сега на политическата сцена като водитель на Ирландския народъ и прислѣдвалъ гениялната идея да защищава Ирландския народъ не чрѣзъ съзаклятия и тайни дружества, а по начинъ чисто английский, чрѣзъ закона и правото — чрѣзъ легални срѣдства. „Оконнелъ, съ въсхищение казва дълбокоумний и сладкодумний нѣмский историкъ Rotteck, при всичката дѣятелность на пламенния му характеръ, бидѣйки несребролюбецъ, постоянъ, непрѣклонимъ и неуморимъ, защищаваше борбата за

угнетяванитѣ свои съграждани католици. Сладкодумството му дѣйствуваше много силно на чувствителнитѣ Ирландци; той ги испълваше съ горѣща любовь къмъ отечеството и ги въодушевляваше въ борбата за правото. Влиянието му върху всичкитѣ слоеве въ обществото бѣше извънредно; цѣла Ирландия стоеше задъ него. Това бѣше наистина слѣдствие отъ гениялностьта на Оконнела, но още повече отъ неправдата на Англия. Редко е имало человѣкъ намразяванъ толкова, колкото Оконнелъ, а редко и обикнжтъ и почитанъ както той. Слѣдъ Перикла той е билъ най-народенъ человѣкъ. Всичкитѣ му душевни чувства принадлежехж на отечеството. Както силата на древния басненословенъ великанъ, така и силата на Оконнела растѣше върху майчината територия. Ако и старъ (родилъ се е въ 1774) той притежаваше още както младенческа распаленость, така и цвѣтуща мжжска сила въ своята благородна борба. Той всѣкога билъ неспокоенъ, неуморимъ, непобѣдимъ; всѣкога устата на „великия демагогъ“ сж говорили сжщитѣ истини, които чрѣзъ него хиляди пжти бѣхж винкнали въ душата на Ирландския народъ и блѣщѣхж въ нея; смѣлото му въображение създаваше все нови картини; гласътъ му въспѣваше всѣкога старитѣ мждреци и се отзоваваше въ гжрдитѣ на злощастния Ирландский народъ, който чувствуваше себе си богатъ и горделивъ, защото Ирландия е родила „краля Данъ“; рѣзкитѣ му думи ухапвахж всѣкога противницитѣ, както ги нараняваше тяжестьта на порицанията му: и къмъ двореца на св. Якова всѣкога звънтѣше гласътъ: „Справедливость за Ирландия“, и „справедливость за Ирландия“ гърмѣше къмъ аристократитѣ отъ *архаическа* Англия (Old England). Че справедливость ще се отдаде на Ирландския народъ, това той всѣкога вѣрваше“.

Оконнелъ основа „*Католический Клубъ*“ и прѣпоржча на всички Ирландци миръ и тишина, като забраняваше всѣко незаконно съпротивление и убѣждаваше всички, че само съгласното задружно работение, свързано съ почитание сжществующитѣ закони, може да имъ даде нравственната сила, отъ която той имаше нужда, за да сполучи едно постоянно подобрение на състоянието. Както вжтрѣшната нравственна истина на думитѣ, така и външната нравственна сила на популярното му краснорѣчие очаровавахж Ирландския народъ и правѣхж Оконнела нѣкакъ нравственъ неговъ диктаторъ. Сега

Кяннингъ, прѣдъ видъ това поведение на Оконнела и на Ир-
ландцитѣ, не само прѣкрати манията на *Орангитѣ*, но и се
залови съ *еманципирането* (освобождението) на Католицитѣ
по законния пжть. Чрѣзъ тая еманципация имаше да се тур
начало на равноправностьта между Англичани и Ирландц
На 11/23 Априлия 1823 той вече внесълъ въ парламента
прѣдложението за отмѣняванне закона за *испитвание вѣрата*
отъ 1678, съ който, както казахме, всички Католици лордове
отъ горнята камара и ония изъ Ирландия бѣхж се лишили
отъ правото да засѣдаватъ въ нея. Камарата на общинитѣ
прие прѣдложението, но горнята камара настойчиво се възпро-
тиви подъ прѣдлогъ, че Англия била държава сжществено
протестантска и че съ даваната на Ирландцитѣ равноправность
тя изгубвала това си сжщественно и главно качество. Що се
отнася особенно за Ирландия, Английскитѣ перове цинически
признавахж, че ѭ считали като страна завоевана, слѣдователно
по право напълно подчинена на Англия и че консервативната
Англия била длъжна да не позволи никога да се усили чрѣзъ
свобода вѣчний неинъ неприятель, нито да иматъ еднакви
права Англичани протестанти съ жители, които въ всички
важни обстоятелства щѣли да зависжтъ отъ една чужда власть,
Папската, която се домогвала да ги освободи отъ клетвата,
която гѣ давали за вѣрность къмъ държавата. Вѣрното е, че
когато безчеловѣчната и жалката Английска аристокрация
зарадъ частни свои ползи и отъ скотско користолюбие, още
и отъ тирания се противѣше на всѣко подобрение сждбата
на Ирландцитѣ, — по-голѣмата часть отъ Английския народъ
и отъ либералитѣ, въ еманципацията на Ирландския народъ
и днесь още отъ една страна прѣдвиждатъ въ тоя народъ
възможенъ врагъ и най-вѣроятенъ съюзникъ на Франция и
на сѣверна Америка, отъ когото и се бojжтъ; а отъ друга
страна завиждатъ до нѣкадѣ на бждящето свободно процъ-
тание и благоденствие на тоя островъ. Относително това ду-
митѣ на Оконнела, който наричаше Ирландия „островъ на
смарагди, който когато ще се радва на свобода, безопасность
и справедливо управление и благоденствие, ще има въ свои
пристанища повече кораби отъ колкото Англия“, тия думи
безъ сжмнѣние, не сж звучили приятно въ ушитѣ на Англичанитѣ

Прѣдложението на Кяннинга не се прие. При всичко това обаче голѣмъ успѣхъ и сполука бѣше и това, че такъво прѣдложение се е внесло веднъжъ въ Английския парламентъ отъ Англичанинъ министръ. Сѐга и католицитѣ Англичани, и Ирландци, и приятелитѣ имъ либерали Англичани съ постоянство и надѣжди можехѫ да гледатъ на бѫдѫщето. Помежду това „Католический Клубъ" работѣше безшумно и принасяше голѣми заслуги на Ирландия, като иждивяваше десеть хиляди лири за народното образование въ острова, което съвсѣмъ бѣше прѣнебрегнато отъ Англия, и чрѣзъ своитѣ нравственни дѣйствия способствуваше за спокойствието на страната повече отколкото най-строгитѣ Английски закони. Обаче малодушната Английска аристокрация поиска на 29/10 Февруария 1825, чрѣзъ едно прѣдложение, направено въ долнята камара отъ Гулбурнъ (Goulbourn), растурванието на клуба, защото не се позволявалъ ужъ отъ закона, и самъ Кяннингъ, може би че се страхувалъ отъ голѣмата сила на Клуба, съгласилъ се съ мнѣнието за растурвание. Тогава разумний и отечестволюбивъ Оконнелъ, дѣйствувайки съобразно съ духа на политическото си поведение, распоредилъ да се затвори клубътъ покорно и безшумно. Така и станѫло, понеже Оконнелъ заявилъ, че „чрѣзъ растурванието на Клуба не може да се скъса станѫлото чрѣзъ духа и чувството съединение на Католическия народъ прѣди да исчезне злото, което станѫ причина за основаванието на Клуба".

Но като за възстановявание равновѣсието отъ растурванието на Католическия клубъ чрѣзъ прѣдложението на Гулбурна, около три мѣсеци по-късно (19/1 Май) Фрацисъ Бѫрдетъ внесе въ сѫщата камара на общинитѣ прочутото свое прѣдложение за „еманципация на Католицитѣ". „Католицитѣ, -викалъ сладкодумний ораторъ, като поддържалъ направеното си прѣдложение, не искатъ вече нищо друго освѣнъ това, което по-прѣди искахѫ и *протестантитѣ*, сирѣчь свобода на вѣра. Французскитѣ вѣстници ни порицаватъ за противорѣчието въ нашето поведенае, защото ние унищожаваме робството на мавритѣ, а къмъ Ирландцитѣ се отнасяме по-жестоко отколкото къмъ всичкитѣ роби. Исканията на Ирландския народъ се основаватъ на непоколебима основа отъ единъ договоръ, на всичко, което въ взаимнитѣ отношения на хора и страни се счита свещенно и неприкосновенно". Исказаното отъ Бѫрдетъ про-

творѣчие сѫществува, по злощастие, всѣкога въ Английската политика, както въ вѫтрѣшната, така и въ външната. Тая политика по общо правило, отъ което исключение редко съставлява поведението на малцина велики хора, и тѣ въ ограниченъ размѣръ, великитѣ начала на справедливостьта и великодушието спрѣмо страждущето человѣчество уважава и защищава, само когато това изискватъ собственнитѣ ѝ интереси. Съ това се обяснява защо политиката на единъ Английский министръ, така отвратителенъ и свободомразецъ, какъвто бѣше Кастелригъ, защищаваше Американскитѣ колонии, когато тѣ се отцѣпвахѫ отъ метропола, когато сѫщата политика безчеловѣчно се противѣше на борбата за свобода на гърцитѣ, която въ Мексико носѣше, споредъ остроумната характеристика на Шатобрияна, републиканска шапка, а въ Цариградъ азиятска чалма. Тая егоистическа политика така дълбоко е вкоренена въ характера на Английското правителство, щото и хора велики, правдолюбиви и человѣколюбиви, като Кяннингъ и Гладстонъ, ако и да сѫ прѣдприели да отворѭтъ новъ пѫтъ въ политиката на Английската държава, но не само не могѫтъ до край да дѣйствуватъ силно противъ тая хванѫла дълбоки корени егоистическа политика, но и много пѫти се увличатъ отъ нея. Разумѣва се, че въ ушитѣ на възпитаванитѣ и старѣющи въ тая политика Англичани политици и Английско правителство и парламентарно болшинство слабо звучехѫ чуденитѣ думи на Бѫрдетъ. При всичко това прѣдложението на Бѫрдетъ биде прието въ долнята камара съ едно слабо болшинство, слѣдъ като биде оборвано отъ Роберта Пилъ (Peel), а поддържано отъ Кяннинга, който, ако и боленъ, отишълъ въ парламента, за да говори въ полза на прѣдложението. При всичко че подиръ първото четение и гласуване, по агитация на протестантското духовенство, отъ всѣкадѣ въ Англия се испратихѫ до парламента много прошения, чрѣзъ които се искаше отхвърлянието на прѣдложението, долнята камара прие това прѣдложение, пакъ съ слабо болшинство, и на второ и на третьо четение. Обаче горнята камара съ значително болшинство отхвърли прѣдложението и осуети още за нѣколко врѣме борбитѣ на хората около Бѫрдетъ. Прѣзъ годината 1827 за минута изглеждаше, че най-послѣ ще се увѣнчаѭтъ трудоветѣ и надѣждитѣ на ония, които се борѣхѫ за прѣобразование на парламента и за Ирландската равноправность. Една ужасна

болесть, която отдалечи окончателно Ливерпула отъ работитѣ и на слѣдующата година го свали въ гроба, доведе на президенството Кяннинга; вслѣдствие това промѣнение излѣзохѫ изъ министерството както Робертъ Пилъ, така и другитѣ министри, които не одобрявахѫ плановетѣ на новия първъ министръ. Кяннингъ допълни сега своето министерство съ хора либерали отъ партията на Вигитѣ, дори и дотогавашний Торий лордъ Палмерстонъ, министрътъ на войната, сега се прѣхвърли къмъ партията на Вигитѣ, като останѫ въ министерството. Кяннингъ имаше по-обширната цѣль — да съедини въ една партия всичкитѣ умѣренни хора и отъ двѣтѣ партии. Но надѣждитѣ, свързани съ дохождането на власть на Кяннинга, като първъ министръ, както въ Англия, така и въ всичкитѣ либерали на свѣта и въ народитѣ отъ всѣкадѣ, които се борѣхѫ за свобода, скоро изгаснѫхѫ. Георгъ Кяннингъ умрѣ на 26/7 Августа 1827, прѣди да се изминѫтъ шесть мѣсеца отъ какъ бѣ станѫлъ първъ министръ и тъкмо единъ мѣсецъ слѣдъ подписванието договора за освобождението на Гърция (24/2 Юлия), което бѣше и послѣдното славно събитие отъ политическия животъ на тоя достопаметенъ человѣкъ. Извѣстието за смъртьта на Георгъ Кяннинга наскърби либералитѣ отъ всѣкадѣ и покърти цѣла Англия. На 4/16 Августа, при дълбока и искренна народна скърбь, мъртвецътъ на отличния политический мѫжъ се занесе въ Вестминстеръ и се погреба при гробоветѣ на славнитѣ политически мѫжье Питъ и Фоксъ.

Министерства Годерихъ и Уеллингтонъ. Побѣдата на Оконнела и на Католицитѣ. — Краль Георгъ, оставайки вѣренъ на обѣщанието, що бѣше далъ прѣди послѣднето искание на умрѣлия отличенъ политический мѫжъ: „да не позволи никакво промѣнение въ вѫтрѣшната или външната негова политика“, като наслѣдникъ на Кяннинга, поканилъ за първъ министръ приятеля на умрѣлия, виконта Годерихъ (Goderich). Обаче той, като не можелъ да води тежкото дѣло на управлението, което бѣ наслѣдилъ отъ Кяннинга, даде си оставката подиръ четири мѣсеца и около началото на слѣдующата година (1828) биде повиканъ за първъ министръ марешалъ Уеллингтонъ, въ врѣме на управлението на когото министерството на външнитѣ работи се управляваше отъ лордъ Абердинъ. Уеллингтонъ бѣше наистина чистъ Торий, както въ вѫтрѣшната, така и въ външната политика, и не подѣляше политическитѣ

начала и мисли на Кяннинга, обаче при всичко това той не можи да се отдалечи рѣзко отъ начертания отъ него пжть за политиката, особенно като останжхж въ министерството либералитѣ другари на Кяннинга, Дудлей (Dudly), Хускисонъ (Huskisson) и Палмерстонъ. Но слѣдъ излизанието на послѣднитѣ изъ министерството и съставлението на еднородното Торийско министерство, като не искалъ да прѣдизвика находящата се сега вънъ отъ властьта, но затова по-компактна и повече дисциплинирана партия на Вигитѣ, особенно като общественното мнѣние на всѣкадѣ бѣше благосклонно расположено въ полза на борбата за католицитѣ, направи една великодушна постжпка по религиозния въпросъ, като внесе чрѣзъ министра на вжтрѣшнитѣ работи Роберта Пилъ въ горнята камара единъ законъ, който отмѣняваше распорежданията за испитвание на вѣрата въ закона отъ 1661, споредъ който протестантитѣ Англичани, които не принадлежехж на Англиканската църква, когато получавахж нѣкоя длъжность, задължавахж се, единъ мѣсецъ слѣдъ назначението да се причащаватъ съ светитѣ тайни по обрядитѣ на Англиканската църква, и се лишавахж отъ всѣкий чинъ, ако не се откажехж съ клетва отъ вѣрата си, слѣдъ като сжщий тоя законъ биде гласуванъ въ долнята камара по прѣдложение на лорда Россела. Но съ гласуванието на тоя законъ не се рѣшаваше въпросътъ на парламента за католицитѣ, защото отмѣнението не се простираше и върху закона отъ 1673, който налагаше на католицитѣ задължението, прѣди да получжтъ какъвто и да е чинъ, да удостовѣрятъ чрѣзъ клетва, че не вѣрватъ въ учението на католическатата църква за прѣсжществлението. При все това сполуката на споменжтия първъ законъ се считаше като прѣдварително посрѣдственно приготовление за еманципацията и на католицитѣ. Не сполучи наистина въ тая годишната парламентарна сесия направеното отъ Бжрдетъ прѣддожение въ полза на католицитѣ, тъй като камарата на общинитѣ го прие, но горнята камара го отхвърли; но прѣди да се събере парламентътъ на нова сесия, умний и смѣлий Оконнелъ допълваше дѣлото на Уеллингтона, като направи една смѣла постжпка да положи кандидатурата си за депутатъ прѣзъ тая година (1828). Постжпката бѣше смѣла, но и добрѣ обмислена, защото не бѣше буквално противозаконна, тъй като законътъ не запрещаваше избиранието на католикъ, а вливанието въ парламента

безъ *испитвание на вѣрата.* Оконнелъ право мислѣше, че като се избере тържественно и се испроводи въ парламента щѣше да тури въ трудно положение и парламента и правителството, ако парламентътъ въ силата на намразения и осж-

Лордъ Брухамъ

дения отъ общественното мнѣние законъ, особенно слѣдъ унищожението на подобнитѣ нему религиозни закони, го изгони изъ камарата. Инакъ и въ такъвъ случай възможно бѣше да се повтори опитътъ много пжти и съ повече избирани депутати. Но сполуката на Оконнела въ тия избори прѣдизвика

много силно и отчаяно противодѣйствие; това се виждаше много трудно дѣло, защото неговъ противникъ въ провинцията Клара (дѣто Оконнелъ бѣше положилъ кандидатурата си) бѣше лордъ Фицгералдъ (Fitzgerald), членъ отъ министерството и обявенъ защитникъ на еманципацията на католицитѣ, та затова и за другата му доброта билъ обичанъ и отъ самитѣ Ирландци. Обаче Оконнелъ излѣзе побѣдитель отъ страшната шестодневна избирателна борба (3/15 Юлия 1827). Значението на това събитие оцѣнихѫ както трѣбва и Ирландцитѣ и Англичанитѣ. Сегѫ голѣма радость и ликувание пълнѣхѫ душитѣ на Ирландцитѣ и радостний викъ за побѣдата се отзова по цѣлия островъ и въ всички католически църкви се отслужихѫ молебствия и други благодарственни служби и всички Ирландски планини свѣтѣхѫ отъ безбройни тържественни огньове за радостния праздникъ. Но и въ Англия Вигитѣ съ явна радость чухѫ извѣстието, а правителството, като се боело да не би исключването на Оконнела да даде поводъ за междуособни распри и смущения, заявило наистина, че не одобрява станѫлото, но растурило и Ирландския Клубъ, който толкова успѣшно бѣше работилъ за избирането на Оконнела, извикало, при това, за да покаже и званично неодобрението си, и кралския намѣстникъ отъ острова, маркиза Аркуръ Англесинъ (Anglesea), който, като бѣ испратенъ прѣзъ тая година отъ министерството Уеллингтонъ за кралский намѣстникъ въ Ирландия, бѣше далъ редки доказателства отъ великодушие и способность. Той бѣ станѫлъ и краснорѣчивъ защитникъ прѣдъ правителството за правата на угнетяваания Ирландский народъ и бѣше сполучилъ да укроти страститѣ и умразитѣ и да направи да се почита законътъ. Въ сѫщото врѣме, обаче, то приготви и нужнитѣ законодателни мѣрки за отмѣнение на закона, който прѣпятствуваше на Католицитѣ да влизатъ въ парламента, и ги прѣпорѫчи на парламента чрѣзъ тронната рѣчь при слѣдующата сесия на камарата (24/5 Февруария 1829). За това поведение на правителството способствува твърдѣ много и крайно легалното, разумно и умѣренно държание на самия Оконнелъ, който прѣзъ всичкото врѣме между изборитѣ и отварянието сесията на камарата, отъ една страна съвѣтваше и ободряваше Ирландцитѣ да пазѭтъ редъ, приличие и покорность къмъ законитѣ, а съгласие и единство помежду си. По тоя начинъ той осуетяваше агитациитѣ на оранжиститѣ,

които искахѫ да дразнѭтъ католицитѣ и да ги подстрекаватъ на революция, та послѣ подъ булото на справедлива защита ужасно да угнетяватъ Ирландския народъ; а отъ друга страна той дѣйствуваше да се испрати една Ирландска депутация въ Лондонъ, която, подъ негово водителство, да подаде на правителството прошение, чрѣзъ което да иска да се даде равноправность на всичкитѣ католици отъ Ирландия и Шотландия. Подобно прошение подали и католицитѣ отъ Лондонъ подъ водителството на дукъ Норфолкъ. Чрѣзъ тия агитации на Оконнела и на католицитѣ отъ всѣкадѣ въ Англия правителството на Уеллингтона прегърнѫ окончателно идеята за еманципацията на Католицитѣ. Отъ консервативния протестанский лагеръ се повдигнахѫ голѣми протестации и много прошения въ противна смисълъ се испратихѫ до парламента. Въ самия парламентъ враговетѣ на проектираното нововведение повдигнахѫ много силна опозиционна борба; но при всичко това, слѣдъ бурни разисквания, камарата на общинитѣ гласува закона (18/30 Мартъ). Сѫщото стори слѣдъ нѣколко деня и горнята камара, и на 1/13 Априлия законътъ се утвърди отъ краля. Въ тоя законъ, който унищожаваше закона за *испитвание на вѣрата* отъ 1673 (Test act), като единственно ограничително условие налагаше се на католицитѣ депутати, когато се избиратъ, да полагатъ клетва, че никога нищо нѣма да прѣдприемѫтъ противъ Протестантската Църква. Въ сѫщото врѣме въ закона изрично се опрѣдѣляше, че отношенията на Англия съ Папата си оставѫтъ сѫщитѣ, че никога Англия нѣма да сключи църковно съглашение (Конвенция, Concordat) съ Папата и че Иезуититѣ не трѣба да стѫпватъ на Английска територия. При това, право за гласувание се даваше въ Ирландия само на тия, които иматъ годишенъ доходъ 10 лири стерлинги. Оконнелъ, слѣдъ гласуванието на закона, се подложи на новъ изборъ, защото, бидѣйки избранъ прѣди унищожението на закона за испитвание на вѣрата, бѣше дълженъ да се подчини на неговитѣ распореждания, за да влѣзе въ парламента. Той биде пакъ избранъ и влѣзе въ долнята камара, когато влизахѫ и осъмь души лордове католици въ камарата на пероветѣ (горнята).

Борбитѣ за парламентарно прѣобразование. — Така се рѣши единъ безпрѣкословно най-важенъ въпросъ. Но това рѣшение бѣше само начало и исходна точка за рѣшавание на други въпроси, свързани съ първия, въ Англия за по-обшир-

ното парламентарно прѣобразование и особенно за прѣдставителството на градоветѣ, а въ Ирландия за подобрение общото състояние на Ирландцитѣ и еманципацията имъ отъ Английската аристокрация на земледѣлцитѣ. Неправдата, която се правѣше на Английския народъ чрѣзъ сѫществующата избирателна система, бѣше толкова голѣма и явна, колкото и правената на Ирландцитѣ чрѣзъ исключванието на католицитѣ депутати. Защото, както по-прѣди казахме, само петата часть отъ членоветѣ на Английския парламентъ можеше да се счита, че прѣдставлява чисто Английския народъ, а четиритѣ пети части отъ камарата на прѣдставителитѣ (общинитѣ) бѣхѫ създания на горнята камара: двѣстѣ деветдесеть и три мѣста се занимавахѫ, направо или посрѣдственно, отъ аристокрацията, двѣстѣ четирдесеть и четири принадлежехѫ на *срутенитѣ села*, отъ тия пакъ села 45 имахѫ по 50 избиратели, а между тѣхъ имаше и села само съ двѣ кѫщи, които испращахѫ по двама прѣдставители. Обаче градове като Манчестеръ, Бирмингамъ и Сефилдъ не испращахѫ нито единъ или само единъ депутатъ, а части отъ Лондонъ съ население почти отъ милионъ сѫщо не се прѣдставляваххѫ въ парламента. Воденитѣ отъ либералитѣ депутати и отъ народа въ градоветѣ борби за извоюване избирателно право за малко врѣме бѣхѫ прѣстанѫли поради въпроса за еманципацията на католицитѣ. Но сега отъ 1829 очакваното благополучно рѣшение на тоя въпросъ насърдчаваше още повече привърженницитѣ на парламентарното прѣобразование. Прѣзъ тая година станѫхѫ много смутове въ промишленнитѣ градове и на 13/25 Януария 1829 единъ голѣмъ народенъ съборъ, държанъ въ Бирмингамъ, направи първата нова сериозна постѫпка за рѣшавание на въпроса чрѣзъ основаванието „Клуба на прѣобразованието“, който имаше за цѣль добивание на желаното чрѣзъ мирни, нравственни и законни дѣйствия (агитации). Но срѣщу тия дѣйствия Торитѣ силно въставахѫ противъ всѣко измѣнение на сѫществующето положение по причина, че парламентътъ най-добрѣ испълнявалъ обязанноститѣ си и че вмѣсто толкова благополучно сѫществующата до сега и отлично дѣйствующа система не трѣбало да се търсѭтъ неизвѣстни и неиспитани системи. Но и министерството Уелингтонъ мислѣше, че чрѣзъ отстѫпванието по въпроса за католицитѣ се сключилъ параграфътъ на отстѫпкитѣ, а на едно мнѣние съ пра-

вителството бѣше и страстно поддържаше послѣднето и краль Георгъ. Това поведение на Торийската аристокрация и на краля явно показваше, че въ тая аристокрация и въ краля дори протестантскій фанатизмъ отстжпваше прѣдъ по-силния егоизмъ и фанатизмъ отъ общественното дѣление. За щастие, въ лагера на самитѣ Тори не сжществуваше голѣмо съгласие и единство; въ него бѣше се образувала даже и една опозиция противъ Торийско министерство. Самъ братътъ и наслѣдникътъ на краля Вилхелма, Кларентийскій дукъ, който чрѣзъ отношенията си съ Кродингтона, комендантина на флотата, бѣше най-голѣмата причина за толкова много критикуваната отъ Торийското министерство морска битка при Наваринъ, бѣше дошълъ въ сблъкновение съ туркофила Уеллингтона и бѣше си далъ оставката като главнокомандующъ на Английската флота. Но като се разболѣ подиръ малко опасно Георгъ IV, мнозина отъ Торитѣ, гледайки сега къмъ новата звѣзда, се приближихж до Вилхелма, дори ония Тори, които бѣхж огорчени за отстжпването на министерството по Ирландския въпросъ. Оттукъ малко по малко се почнж една сериозна опозиция противъ министерството Уеллингтонъ, което се нападаше наистина отъ казаната партия на Торитѣ, но по-силно се нападаше отъ Вигитѣ и отъ тѣхния главатарь Джонъ Росселъ, както за вжтрѣшната абсолютическа, така и за външната си политика, която не бѣше либерална спрѣмо Гърция и Португалия. Но прѣди министерството да намѣри прѣдлогъ и да помисли за давание оставка, умрѣ Георгъ IV (14/26 Януарий 1830) и възлѣзе на прѣстола Кларентийскій дукъ Вилхелмъ IV.

Обаче радостьта на либералитѣ, които сега съ увѣренность очаквахж паданието на Уеллингтона, малко трая. Новий краль, въпрѣки всѣко очаквание, обяви, че като прѣдава на забравяние всичко станжло въ миналото, исказва пълно довѣрие на министерството. Но, ако и да се опровергнахж надѣждитѣ имъ, либералитѣ не се отчаяхж, а искахж сега, чрѣзъ една голѣма демонстрация на Английския народъ въ полза на реформата, да принудятъ парламента да отстжпи на проекта за реформата. Общественното мнѣние бѣше, както казахме по-прѣди, отдавна приготвено за тая реформа, защото тя имаше за цѣль вдиганието на една явна неправда, която се правѣше на Английския народъ. Но Юлската въ Франция революция отъ 1820, която освети конституционна монархия на краль граж-

данинъ, възбуди още повече общественното чувство въ Англия; затова и станжлитѣ прѣзъ тая година избори за депутати излѣзохж въ полза на послѣдователитѣ на реформата. Вѣрно е, че слѣдъ изборитѣ Торийското министерство не подаде оставка и въ тронната рѣчь на новата камара нищо не се говорѣше за реформата; напротивъ даже както Уелингтонъ така и Робертъ Пилъ званично се обявихж противъ всѣко прѣобразование. Но въпрѣки всичко това реформаторското движение напрѣдваше и се усилваше сериозно, както въ парламента, така и вънъ отъ него въ общественното мнѣние. Въ камарата на общинитѣ многий Брухамъ съ силното си краснорѣчие твърдо и побѣдоносно се борѣше противъ Пила, като защищаваше краснорѣчиво Кяннировата система и искаше да се продължава тая система, както въ вжтрѣшната, така и въ външната политика, за да може Англия, съ съдѣйствието на станжлата вече либерална Франция и на всичкитѣ либерални Европейски правителства, да стане хегемонъ (владѣтель, управникъ) на либералната западна Европа. Вънъ отъ парламента, народътъ исказваше чувствата си въ публични събрания и въ прошения, а по нѣкога и чрѣзъ шумни демонстрации. Въ Лондонъ и въ нѣкои провинции демонстрациитѣ сж били и опасни, защото се съпровождали съ подпалвания и другй безпжтни движения. При такъво състояние на работитѣ, Уелингтонъ счелъ за разумно да не закъснѣва съ оттеглюванието си и се въсползувалъ отъ обстоятелството за отхвърлянието на едно прѣдложение на министерство по цивилната листа, когато и 29 *Тори* гласували противъ министерството, за да си подаде оставката (31/12 Ноемврия 1830).

Либералното министерство Грей. — Расчуванието за оставката на министерството зарадвало толкова много парламента, щото кральтъ счелъ за добро да покани въ новото правителство корифеитѣ отъ либералната опозиция. Графъ Грей, горѣщий защитникъ на парламентарната реформа, който въ горнята камара бѣ станжлъ защитникъ на кралицата, сега станж прѣдсѣдатель на министерството, въ което участвуваше и Брухамъ, като министръ на правосждието (произведенъ въ чинъ баронъ), и лордъ Палмерстонъ, като министрѣ на вънишнитѣ работи, и Джонъ Росселъ. Новото министерство, по лицата отъ които то се съставляваше, съ осигуряванието си постоянното съдѣйствие на всичкитѣ либерали, сжщеврѣменно

чрѣзъ здравитѣ и консервативни начала прѣдставляваше сигурна гаранция противъ тълкуванието въ радикална смисъль на реформитѣ, които имаше да прѣложи, и така си осигуряваше и поддържката на умѣреннитѣ Тори. Затова и първата декларация на Грей въ парламента (10/22 Ноемврия 1830) за вжтрѣшната и външната политика на новото министерство се изслушала съ голѣма радость и вѣ парламента и вънъ отъ него. Относително вжтрѣшната политика първий министръ заявилъ, че е нужно да стане прѣобразование на парламента, за да може народътъ да упражнява справедливо влияние върху събора на своитѣ прѣдставители; а въ външната политика, като программа на правителството, посочваше началото (принципа) на *невмѣшателството въ Европейскитѣ работи.* Много по-голѣма бѣше радостьта на народа, когато подиръ три мѣсеца (17/1 Мартъ 1831) членътъ отъ министерството Джонъ Росселъ внесълъ въ долнята камара единъ законопроектъ, чрѣзъ който право на избиратель се даваше въ градоветѣ на ония, които плащатъ данъкъ десеть лири, а въ провинциитѣ на всичкитѣ наслѣдственни арендатори или такива приврѣменни арендатори, на които арендата възлизаше на 50 лири; още отъ селата, които имахж население по-малко отъ двѣ хиляди жители, отнимаше се правото да избиратъ депутатъ, а на ония, които имахж население по-малко отъ четири хиляди жители, позволяваше се да иматъ само единъ прѣдставитель. Така отъ 168 депутатски сѣдалища, които имахж селата въ камарата на общинитѣ, 62 съвсѣмъ се унищожавахж, а останжлитѣ 106 се раздѣляхж между провинциитѣ, тоесть между голѣмитѣ земледѣлчески владѣния и голѣмитѣ градове, отъ които Лондонъ испращаше 8 депутати, други седъмь градове по 2 и двадесеть градове и окржжия, които до тогава никакъ не се прѣдставлявахж, избирахж по 1 депутатъ. Така намаляваше се наистина цѣлото число на членоветѣ отъ камарата на общинитѣ съ 62 (отъ 658 на 596), но се уголѣмяваше числото на избирателитѣ съ ½ милионъ. Тоя законопроектъ, при всичкото съпротивление на Торитѣ, биде приетъ отъ камарата на общинитѣ при първо четение съ значително болшинство. При всичко, че направенитѣ отъ закона отстжпки не бѣхж голѣми, и милиони още английски граждани се исключвахж отъ правото да гласоподаватъ, тъй като това право се даваше само на граждани, които плащахж годишенъ данъкъ на държавата поне 10 лири

стерлинги, обаче гласуването на законопроекта отъ камарата испълни съ радость Английския народъ. Благодарителни адреси били подадени до краля отъ Лондонъ и отъ другитѣ градове. Самитѣ радикали похвалявали извършеното и самъ Коббетъ, най-върлий радикалъ, испратилъ благодарителни писма на министритѣ. Но ненавистната Торийска аристокрация силно се съблазнила отъ това заявление на общественното чувство и отъ съгласието на ридикалитѣ съ по-умѣренната партия на Вигитѣ и съ правителството, и Торитѣ, които бѣхѫ гласували заедно съ либералитѣ при първото четение, при второто четение се отдѣлили отъ тѣхъ, и тогава законопроектътъ се отхвърлилъ съ болшинство само отъ *единъ гласъ* (302 противъ 301), това, което прѣдвѣщаваше несъмнѣнното отхвърляние на законопроекта въ горнята камара. Обаче правителството заявило чрѣзъ графа Грей въ горнята камара, че то ще защити законопроекта до край, защото рѣшило да остане или да падне заедно съ него. При всичко това Торитѣ и нѣколцина само Виги, разсърдени отъ намалението на избирателнитѣ коллегии (окрѫжия), слѣдвахѫ ожесточено да опониратъ и своето опониранне простирали и на другитѣ правителственни прѣдложения и дѣйствия. Така, при всичкитѣ измѣнения, които направихѫ въ правителственния законопроектъ, неговото гласувание при трето четение се сполучи съ едно болшинство само отъ 8 гласа. Това накарало правителството да прибѣгне къмъ мѣрката — распущанието камарата на общинитѣ. Кральтъ не се виждалъ благосклонно расположенъ къмъ прѣдложението за распущанието на камарата; но Торитѣ съ своята пристрастна нахалность, безъ да искатъ, дали сами помощь на либералитѣ и на правителството, чрѣзъ едно прошение до краля, което приготовлявали въ горнята камара и чрѣзъ което съвѣтвали краля да не употрѣби правото на распущание. Като се научилъ за това, кральтъ до толкова се разсърдилъ, щото отишълъ самъ въ горнята камара (10/12 Априлия), прѣкъснѫлъ, чрѣзъ присѫтствието си, разискванията по прошението и съобщилъ рѣшението си да распусне неотложно долнята камара, за да се освѣтли върху мнѣнието на народа си. Извѣстието за распущанието произвело голѣма радость по цѣлата Англия и ентусиазмъ за Вилхелма IV и за министерството Грей. Лондонското население съ непрѣстанни ентусиастичеки въсклицания съпроводило краля при излизанието му отъ парламента и връщани-

ето му въ двореца. Градътъ Лондонъ билъ освѣтленъ въ честь на Грей, станжли голѣми манифестации въ полза на закона за реформата; а прѣдъ дома на Уеллингтона враждебнитѣ манифестации били толкова и такива, щото слугитѣ само съ гърмежи отбълснжли множеството.

Новитѣ избори дадохж голѣмо болшиинство на партията за реформата. Понеже и правителството бѣше приело прѣдложенитѣ въ прѣдшествувавшата камара измѣнения и не унищожи избирателнитѣ окржжия и бѣше задържало първоначалното число на депутатитѣ, законопроектътъ билъ приетъ отъ долнята

Даниилъ Оконнелъ

камара съ значително болшинство (9/21 Септемврия 1830). Но горнята камара го отхвърли съ голѣмо болшинство, безъ да държи никакъ смѣтка за възбуждението на общественното мнѣние и безъ да дава внимание на хилядитѣ прошения, които и се подавахж. Тогава на правителството не оставаше вече никакво друго срѣдство, за да наддѣлѣе на това отчаянно съпротивление, освѣнь най-практическото срѣдство — прѣхвърлянието на болшинството, чрѣзъ назначавание нови членове въ горнята камара отъ хора прѣданни на правителството, толкова души, колкото се изисквахж за да се състави болшинство. Но къмъ тая мѣрка прибѣгнжхж правителството и кральтъ

малко закъснѣвание и двоумѣние. Тая бавность направи още по-лошо положението на работитѣ, защото народътъ на много мѣста направилъ шумни демонстрации, а въ Лондонъ Торитѣ злѣ били нападнѫти отъ него. Даже маркизъ Лондондерри (синътъ на министра) билъ погнѫтъ съ камъни, които падали върху него като градушка, дворцитѣ на Уеллингтона и на другата аристокрация били тоже нападнѫти, мнозина епископи, слѣдъ като били порицавани по всѣкакъвъ начинъ, били умъртвени *символически*, сѫщо билъ изгоренъ и образътъ на Уеллингтона. Но и въ останѫлата Англия вънъ отъ Лондонъ станѫли голѣми смутове и кървави демонстрации. Въ Бристолъ, въ едно сблъскване между народъ и войска, били убити и наранени седъмстотинъ души. Исключение правѣше относително скромностьта на демонстрацинтѣ Манчестеръ, дѣто на единъ митингъ отъ 100 хиляди души сѫ рѣшили да побѣдѭтъ на лордотетѣ само по *легалень* (законенъ) пѫть, когато, напротивъ, прѣдсѣдательтъ на реформаторския клубъ въ Бирмингамъ заплашилъ, че ще нападне съ 50 хиляди души на камарата на лордоветѣ, колкото сирѣчь членове броелъ клубътъ. Гнѣва и негодуванието на народа ги увеличавахѫ още повече и другитѣ злини, които пакостѣхѫ тогава на Английската държава. Страшний гладъ, който мѫчеше прѣзъ тая година Ирландия, така бѣше раздразнилъ бѣдния народъ отъ острова, щото той явно бѣше обявилъ война противъ собственницитѣ и земледѣлцитѣ, и едва съ старанията на Оконнела било прѣдварено избухванието на голѣмо възстание, а въ сѫщото врѣме въ Валисъ работническитѣ съюзи вдигнахѫ бунтъ, който станѫ причина на голѣмо кървопролитие.

Но додѣто отъ една страна Торийската аристокрация съ поведението си се излагаше на омразата и на гнѣва на народа, отъ друга страна растѣше популярностьта на краля, и една голѣма манифестация въ негова полза, станѫла отъ едно голѣмо множество носяще знаме съ надписъ: „Англичане, поддържайте родолюбивия вашъ краль“, още повече утвърди краля въ рѣшението му. Слѣдъ като чрѣзъ отлаганието засѣданията на парламента за два мѣсеца съ обѣщанието за скорошно испълнение желанията на народа успокои множеството, когато се събрахѫ отново камаритѣ (прѣзъ Декемврия 1831), правителството внесе въ долнята камара законопроекта съ нѣкои малки измѣнения въ подробноститѣ. Но нито новитѣ измѣнения се харесахѫ на

лордоветѣ. Тѣ, най-вече Уеллингтонъ и други водители на лордоветѣ, като считахѫ или се прѣструвахѫ, че считатъ оскърбленията противъ тѣхъ въпросъ на честь изобщо за аристократичиеското съсловие, отхвърлихѫ (22Мартъ 1832) въ горнята камара гласувания сега окончателно отъ камарата на общинитѣ законъ. Въ сѫщото врѣме Торийската аристокрация, като съперничеше съ либералната камара, работѣше за своята политика чрѣзъ реформаторски клубове, демонстрации и прошения, но безъ важенъ резултатъ. Срѣщу това поведение на лордоветѣ не оставаше сега нищо друго на правителството освѣнь назначаванието на нови перове. Но и сега пакъ краль Вилхелмъ отъ една страна боейки се отъ голѣмия успѣхъ на народното-движение, а отъ друга страна слушайки интригитѣ на Прусската (разумѣва се и на Австрийската) политика посрѣдствомъ собственната си жена Аделаида, принцеса отъ Саксъ-Майнингенския княжеский домъ, още се двоумѣше да прибѣгне къмъ тая мѣрка и, за голѣмо чудо, като приелъ оставката на министерството Грей, дадена поради неназначаванието на перовете, призовалъ пакъ Уеллингтона и го натоварилъ да състави ново министерство.

Но тая кратковрѣменна и мимоходна побѣда на Торитѣ откри още повече слабостьта на тѣхната партия. Живо движение вълнуваше духоветѣ по цѣла Англия. Още отъ заминялата година бѣхѫ се съставили въ Лондонъ народни политически съюзи (National political union), които имахѫ за цѣль да поддържатъ въ парламента реформаторската партия чрѣзъ народни изявления. Въ Лондонъ прѣдсѣдатель на такъвия клубъ бѣше бащата на реформаторския въпросъ Францисъ Бѫрдетъ, а другий силний привърженникъ на реформата, депутатътъ Хунтъ, обикаляше провинцитѣ, за да повдигне народа въ полза на реформаторското движение. Отъ всѣкадѣ се испращали до краля прошения, въ нѣкои отъ които, както въ онова отъ Лондонъ, се говорѣло положително за отказвание данъкъ, а Лондонский Общинский Съвѣтъ званично е испратилъ до камарата на общинитѣ заявление, за да откаже тя и да не гласува бюджета на правителството. Въ Бирмингамъ лѣпѣли по улицитѣ възвания, въ които се казвало: „Никакъвъ данъкъ додѣто не се гласуватъ реформитѣ." „На бѣсилката Уеллингтонъ" бѣше знакътъ на всѣкадѣ въ публичнитѣ събрания. Противъ самия краль тълпата хвърляла съ камъни,

а името на кралицата, която се считала като причина за поведението на краля, служело за подигравка и присмѣхъ въ знамената и другитѣ символи на демонстраторитѣ. Кральтъ силно се разсърдилъ за личнитѣ противъ него и кралицата ругания. Насърдченъ отъ това, Уеллингстонъ, като *неустрашимъ войникъ*, не искалъ никакъ да слуша заплашвания, „ако би дошло въ Лондонъ даже цѣлото население отъ Манчестеръ, Лидъ и другитѣ градове;“ и това тогава, когато 90 хиляди Шотландци заявявахѫ, че били готови да се намѣсятъ съ оржжие за закона на реформата. Сега долнята камара, като станжла господарка на положението, направила една смѣла постжпка и искала отъ краля да повика около себе си за съвѣтници само отъ привърженницитѣ на реформата. Въ тоя критический моментъ кральтъ, като видѣлъ че било необходимо нужно да се отстжпи, повикалъ Грей и го натоварилъ да състави ново министерство, прѣди да може да състави министерство Уеллингтонъ. Така управлението на правителството поелъ пакъ Грей заедно съ Брухамъ и други либерали и на Грей се дала пълна

Георгъ Кяннингъ

власть по въпроса за назначавание перове. Той обаче не искалъ да се ползува отъ тая власть, прѣди да се яви прѣдъ камарата на лордоветѣ и се научи какво мисли тя. И дѣйствително станжлитѣ въ послѣдне врѣме работи толкова били [illegible]яли върху мислитѣ и чувствата на лордоветѣ отъ горнята [illegible]а и слабостьта на Торийската партия била толкова явна, [illegible] непокорностьта си къмъ правителството толкова се [illegible]

дѣла опасностьта отъ назначаванието на новитѣ перове, щото едно просто заплашване отъ първия министръ било достатъчно да накара камарата да приеме правителствення законопроектъ. Непристжпнитѣ до тогава лордове заявили на краля, че били готови да гласуватъ закона за реформата, ако се изостави проекта за назначавание нови перове. На това искание кральтъ се съгласилъ. Но всички перове не били съгласни за това отстжпвание. Когато това се рѣшило отъ болшинството, графъ Карнарбонъ станжлъ и извикалъ: „благороднитѣ лордове нека сами да свършжтъ своето гнусно дѣло“ и излѣзълъ изъ камарата послѣдванъ отъ Уеллингтона и много други Тори. Останжлитѣ поискали нѣкои нови отстжпки отъ камарата на общинитѣ и, като се удовлетворило това тѣхно искание, гласували закона за реформата на 23/4 Юния 1832. Слѣдъ два дни и камарата на общинитѣ гласувала закона съ поправкитѣ, направени отъ горнята камара, а на слѣдующия день (26/7 Юния) той се утвърди и отъ краля. Подиръ единъ мѣсецъ гласуваната за Англия реформа получила сила и за Шотландия и за Ирландия, съ съгласието на горнята камара.

Новий избирателенъ законъ, слѣдъ разни измѣнения, които прѣтърпѣ, съдържаше слѣдующето: числото на депутатитѣ възлизаше, както по-прѣди, на 658 (на 24 милиона жители, или по единъ депутатъ на 36474 жители почти), отъ които 500 бѣхж прѣдставители отъ Англия, 53 отъ Шотландия и 105 отъ Ирландия. Право за избираемъ добивахж ония, които имахж опрѣдѣленъ доходъ отъ недвижими имоти и то въ провинциитѣ 600 лири щерлинги, а въ градоветѣ и селата 300; а право за избиратель добивахж тия, които имахж чистъ доходъ отъ недвижими имоти 10 лири щерлинги. Особенно въ градоветѣ като мѣрка се е зимало обикновенно или годишний доходъ отъ кжщитѣ, ако той е възлизалъ до 10 лири, или данъкътъ, който се давалъ за доходъ отъ наемъ, 10 лири.

Тоя избирателенъ законъ въ сравнение съ днешнитѣ избирателни и основни закони на много Европейски държави не се вижда много либераленъ, но той бѣше единъ отъ найлибералнитѣ въ тогавашна Европа, много по-либераленъ отъ французския прѣди Юлската революция; защото въ Франция не само едно население отъ 32 милиона се е прѣдставлявало отъ 450 депутати, но, по-важното, числото на избирателитѣ споредъ съществующия отъ годината 1820 законъ (в. стр.

шесть пжти по-малко отъ числото въ Англия. Трѣба да се признае, че начинътъ, по който се води борбата за парламентарната реформа въ Англия, съ такъва настойчивость и ожесточение и съ нѣкои неизбѣжни, особенно въ голѣмитѣ градове, безредици, но безъ революционно и разрушително стремление, което е отличителенъ признакъ на подобнитѣ борби въ Латинскитѣ народи,—доказа, че Английский народъ, при всичкитѣ лоши елементи, които се намиратъ въ социялната и политическата му организация, е нравственно и политически много силенъ. Тоя начинъ за водение борба придаде нова слава на Английското благоустройство, увеличи мнѣнието за Английския народъ, че той въ своето управление, въ конституцията и въ законитѣ търси и намира срѣдството да се бори и да добива свободата си законно и безъ разрушителни революции.

Материялното благоденствие и търговското и промишленно развитие на Английската държава. — Прѣзъ това врѣме отъ сериознитѣ борби за равноправность и парламентарна реформа и вжтрѣшното материялно благоденствие, особенно търговското развитие на Англия направи важни успѣхи. Реформата въ митническитѣ закони отъ 1818 въ Прусия и изобщо прѣвъсходната митарственна политика на Прусия, бѣше направила сериозно впѣчатление на търговския свѣтъ въ Англия, и въ 1830 градътъ Лондонъ бѣше подалъ прошение въ парламента и искаше такива митарствени закони да се гласуватъ и въ Англия. А слѣдъ нѣколко години, другарьтъ на Кяннинга, министрътъ на търговията Хускисонъ е работилъ въ тая смисъль, подкрѣпенъ и отъ съмисленницитѣ си Кяннингъ, Пилъ и Годерихъ; той искалъ и се старaялъ да се вдигнжтъ постепенно много отъ ограниченията, които се налагахж на търговията по суша и по море поради старитѣ распореждания за покровителствувание и отбълснувание. Така постепенно се унищожили тежкитѣ пристанищни даждия, на които се подлагали чуждитѣ кораби, и се дало позволение за свободно съобщавание съ Английскитѣ колонии. При това много отъ митарственнитѣ налози били намалени и се отмѣнили нѣкои распоредби, като се издала и нова тарифа въ 1825. Паралелно съ търговскитѣ и митарственнитѣ подобрения станжли и финансовитѣ. Министрътъ на финанситѣ Р. Пилъ, прѣзъ новитѣ свои мѣрки за английскитѣ кредитни банки, задължилъ *Английската банка* да поднови отъ 19/1 Марта 1823

прѣкъснжтитѣ отъ 1797, по причина на непрѣкъсванитѣ голѣми войни, исплащания въ злато. И така първа Англия слѣдъ 1815 се радваше на това икономическо прѣимущество, отъ което се лишавахж другитѣ държави. Разумѣва се, че това спомогнж наистина на търговското развитие, но даде поводъ и на не малко твърдѣ смѣли и опасни агитации. Така прѣзъ 1825 год. парламентътъ далъ съгласието си да се основжтъ 286 нови кредитни дружества, когато до тогава сжществувахж не по-малко отъ 271 такива. Не редко тия измѣнения, къмъ които прибѣгваше прѣдприемчивий и гешефтарский духъ на Англичанина, докарвахж вредителни послѣдствия и сериозни икономически кризиси. Но и при тия излишества и нелѣпоститѣ, които подирѣ тѣхъ слѣдвахж, практический прѣдприемчивъ духъ на Англичанина, слѣдъ нѣкои врѣменни опасности и разрушения, въздигаше върху по-положителни основи и заягчаваше голѣмото могжщество на търговията и на материялното свое благоденствие. Именно около това врѣме прибавляваше-се единъ новъ могжщественъ елементъ за развитието на обращението чрѣзъ пароплуването, което отъ годината 1812, а особенно отъ 1818, бѣше добило извѣстно значение за вжтрѣшното съобщение, а отъ 1825, когато отплува първий параходъ въ Индия, той съперничеше съ корабитѣ на платна въ голѣмитѣ морета. Сжщо и употрѣблението на парната машина въ пжтуванието съ желѣзници първитѣ значителни успѣхи е направило въ Англия, дѣто най-напрѣдъ прѣзъ 1825 се отвори тунелното съобщение между Стоктонъ и Дарлингтонъ. Но главно отъ 1829 почнж да се употрѣблява влакъ съ парна машина отъ Георгъ Стивенсонъ (Stivenson) между Манчестеръ и Ливерпулъ.

Външната политика на Англия отъ когато влѣзе въ министерството Кяннингъ (1822—1832) прѣтърпѣ измѣнения споредъ политическитѣ убѣждения на хората, които прѣзъ това врѣменно разстояние, подиръ смъртьта на Кяннинга, сж дохождали единъ слѣдъ другиго на власть. Въобще обаче поглавний характеръ, който бѣ ѝ далъ Кяннингъ и чрѣзъ който Английската политика ставаше свободна и независима отъ Меттерниховата, запази се отъ общо гледище неизмѣнена, съ исключение на едно врѣменно отклонение въ врѣмето на Уелингтоновото управление. А отъ врѣмето на министерствуванието на графа Грей почнж да се прилага политиката на неучаствувание и немѣшание въ ония Европейски въпроси, които

нѣмахѫ свърэка съ частнитѣ интереси на Англия. Така малко по малко освети се една егоистическа политика, която не се занимаваше съ въпроси отъ вѫтрѣшното политическо състояние на Европейскитѣ държави и ограничаваше своитѣ дѣйствия въ всемірнитѣ Английски интереси. Тая политика голѣмъ центъръ за дѣйствуване имаше Истокъ, но именно за това бѣше най-вредителната за интереситѣ на малкитѣ народи и особенно на Источнитѣ християнски народи. Въ тая политика се отвори голѣмо и широко поприще за користолюбивитѣ, високомѣрни, властолюбиви, подземни и грабителски стремления на Английската аристокрация. Гърцката борба, Русско-Турскитѣ недоразумѣния, вѫтрѣшното състояние на Турция и всички Источни въпроси, свързани съ Английскитѣ интереси, бѣхѫ отъ тогава обикновеннитѣ поводи и силнитѣ побудители на политическата дѣятелность на Англия въ Истокъ, а посрѣдственно и въ общия политический свѣтъ. Така всемірната морска Английска държава, отъ която нищо трайно по-великовѣчно не прѣдставлява историята на най-новото врѣме отъ политическо гледище, станѫ голѣма и всемірна търговска и кредитна държава, малка нравственно въ материялното си величие, която не притежава или не осѫществлява никаква идеалность и нравственно величие освѣнь пародически и въ редки исключения, и това чрѣзъ наклонности и влияния на лица и вещи съвсѣмъ чужди на признатитѣ принципи и на обикновеннитѣ побудители на Английската политика въ Истокъ. Историята на Английската държава, както въ источнитѣ, така и въ другитѣ всемірни нейни владѣния и особенно историята на Английската политика въ Истокъ и спрѣмо Гърцката борба дава ни силно доказателство за тоя характеръ на Английската държава и на Английската политика спрѣмо останѫлото человѣчество. Историята на Английската държава въ нейнитѣ прѣзморски и прѣзокеански владѣния ще изложимъ другадѣ и на приличното мѣсто; а сега, като дохождаме до историята на Истокъ и на тукашната Английска политика, нужно е да поговоримъ малко и за голѣмата държава, която се намира между Европа и Азия и съперничи съ Англия по голѣмината на силата и по величието на вниманието въ политическото разширение, за Русската сирѣчь държава.

---

16. РУССИЯ

въ врѣмето на Александра III (1801—1825).

Политиката на Руссия прѣди Александра I. — Съвсѣмъ особенно значение има историята на Руссия въ врѣмето на Александра I (1801—1825) както отъ по-общо Европейско, така и отъ частно национално Русско историческо гледище. Голѣмата Русска държава, която въ врѣмето на Алексѣя I (1645—1676) за първъ пѫть званично влѣзе въ реда на Европейскитѣ държави и станѫ, както казватъ на обикновенния политический и дипломатический язикъ, членъ отъ Европейското семейство (концертъ), чрѣзъ признаванието първия всеевропейский договоръ, Вестфалския, отъ тогава до Александра I бѣше направила голѣми успѣхи въ по-тѣсното политическо сближавание къмъ Европа. Петъръ великий и неговитѣ наслѣдници, особенно Екатерина II, стѣгнѫхѫ още повече политическитѣ и нравственнитѣ свързки, които свързвахѫ Руссия съ Европа, отъ една страна чрѣзъ по-чести политически сношения и съюзни свързки, а отъ друга и чрѣзъ династически сродявания, както и чрѣзъ въвеждание Европейската цивилизация въ Руссия. Но отношенията, които свързватъ Руссия съ Европа, получихѫ съвсѣмъ особенъ характеръ въ врѣмето на императоритѣ Павла I и Александра I и особенно въ врѣмето на Александра I. Прѣди врѣмето отъ царуванието на тия императори, политическитѣ сношения на Руссия съ Европа се основавахѫ, прѣди всичко, на частнитѣ национални и политически прѣдания на Руссия, и съюзнитѣ отношения на Руссия съ Европейскитѣ държави, съ малки исключения, както тѣ бѣхѫ уредени споредъ особеннитѣ лични расположения, чувства и страсти на владѣтелитѣ, както въ *Седъмгодишната* война, имахѫ за цѣль исключително частнитѣ

интереси на Руссия и осѫществлението на проистекающитѣ отъ националната политика положителни политически домогвания на Русската държава. Войнитѣ на Руссия по всичкитѣ посоки имахѫ за цѣль уголѣмяванието и заякчаванието на Русската държава, покровителството на Православната Църква и освобождението на християнитѣ, подвластни на Османската държава. По тая причина и всички тия войни, особенно почнѫтитѣ отъ врѣмето на Петра великий, съ исключение на споменѫтитѣ малко обстоятелства, станѫхѫ противъ Турция, Полша, Персия и други нѣкои Азиятски страни. Политиката на Руссия до Александра I бѣше чисто национална, която се развиваше и дѣйствуваше подъ по общия характеръ на тѣсно свързаната съ православната Русска Църква и съ цѣлия православенъ християнский свѣтъ Русска националность и съ националнитѣ прѣдания на Руссия. Впослѣдствие тая политика бѣше исключително Русска, не Европейска. Тоя общъ характеръ на Русската политика продължаваше да сѫществува и Руссия посрѣдъ Европейския свѣтъ съставляваше особенъ свѣтъ съ съвсѣмъ особенни исторически прѣдания, съ особенъ националенъ животъ и особенна цивилизация, ако и украсена съ Европейска краска, к собственната своя национална православна Църква, която се раздѣляше отъ останѫлата Европа и се свързваше съ православния свѣтъ отъ Истокъ. Това уединение на Руссия въ Европа съставлява истинската и голѣма историческа стойность и политическо значение, нравственната сила и голѣмото историческо прѣдназначение и послание на пространната Русска държава. Както нѣкога Византийската държава въ врѣмето на голѣмата ѝ сила, и послѣ Османската държава, която ѭ наслѣди, въ врѣме на цвѣтущето състояние на силата ѝ, така и Руссия съставлява особенъ свѣтъ, който бѣше, а отчасти и днесь е още опора и подпора на Европа и голѣма отбранителна стѣна противъ Азия отъ по-високо гледище на Европейската християнска цивилизация, обработвачъ и сѫщеврѣменно производитель на тая цивилизация въ Азия; но въ истото врѣме тя е и постоянно плашило спрѣмо особенното Европейско политическо общество, Франкското.

Особенно прѣимущество и прѣвъсходство за Руссия спрѣмо православната Византийска гръцка държава и Отоманската мохамеданска държава съставлява географическото положение на Русската държава и особенната нейна национална, поли-

тическа и обща историческа организация. Както Византийската държава, така и Отоманската ослабнѫхѫ, щомъ влѣзохѫ въ по-тѣсно съприкосновение съ Франкската Европа или, по-право, по-тѣсното съприкосновение и сношение на тия държави съ Европа бѣше отчасти причина, а отчасти и слѣдствие на тѣхното ослабвание, происходяще най-вече отъ географическото положение на тия държави и отъ по-слабото вѫтрѣшно имъ устройство (особенно на Отоманската). Но въ отбранително отношение неуязвимото географическо положение на Руссия и по-здравото вѫтрѣшно устройство позволяватъ ѝ да се общава съ Европа безъ никаква опасность и да се мѣша въ Европейската политика, не отъ слабость, а поради излишека на силата, която се намира главно въ уединението на Русската държава. Държава неуязвима въ собственния ѝ домъ и непобѣдима въ отбранително положение, находяща се още въ периода на своето развитие, пълна съ сила и жизненность, и нравственно движима отъ голѣми национални и религиозни прѣдания отъ миналото и отъ голѣми политически мечти и славолюбие на настоящето, най-естественно е, че има политика отъ външно пространство съразмѣрна съ вѫтрѣшната сила и вѫтрѣшната здравина и заякнѫлость. Русската държава отъ незапомнени врѣмена е имала такъва политика, която, ако се сѫди по общо, не може да се нарече току така завоевателна. До Петра великий Русскитѣ войни и извършенитѣ чрѣзъ тѣхъ завоевания имахѫ за цѣль просто светото дѣло и високата цѣль — националното обединение на Руссия. Веднъжь тая велика цѣль постигнѫта чрѣзъ великитѣ Русски владѣтели отъ Ивана I до Алексѣя I и Петра I, начевѫ новъ периодъ на распространение, който е ималъ двойно направление, едното естественно и политическо, а другото историческо и въ по-високъ смисълъ нравственно. Една държава голѣма, като русската, която съдържа въ себе си жизнени сили за историческо развитие и цивилизация, а при това съ здраво вѫтрѣшно устройство и пълна съ живителна сила, не можеше, по естественни и политически причини, да се ограничи въ пространнитѣ *степпи* на Сарматия, далечь отъ всѣкакъвъ морский исходъ и отъ всѣко общение чрѣзъ такъвъ исходъ съ външния исторический свѣтъ. Отворений чрѣзъ голѣми и кървопролитни войни пѫть къмъ Балтийско море и къмъ Черно море, както и оня, по който съ голѣми мѫки, трудове и постоянство се отива къмъ централна Азия и Бе-

рингово море, бѣше пѫть не отъ завоевания, а отъ естественно историческо раскриване и политическо развитие и отъ напрѣдъкъ на велика и прѣдприемчива държава, която природно притежава силата за да бѫде велика. Относително това дѣлото на великия Петъръ е изявление и въплотяване въ лична гениялность на естествената и нравственна наклоность отъ цѣла нация и държава, призвана за голѣмо прѣдназначение отъ самото естество и отъ историята. Че Полша съставлява едно пятно въ историята на Руссия по туй направление, това трѣба да се признае; но раздѣлението на Полша, което извършихж заедно Руссия, Австрия и Пруссия, тежи повече на званичната, Европейската Руссия, а не на националната политика на православната Руссия.

По второго, нравственното направление, Русското распространение, което проистича отъ националното и общото историческо устройство на русската държава, имаше за привлекателенъ центъръ Истокъ. Най-сжщественъ елементъ отъ историческия животъ на Русския народъ сж отношенията, които свързватъ тоя народъ съ православното християнство отъ Истокъ. Руссия, по казанитѣ ни въ Въведението (стр. 172—178 исторически причини, тегли къмъ православния Истокъ, и съединението подъ каквато и да е, политическа или историческа, форма съ Истокъ, както и прокровителството и нравственната хегемония е идеалътъ отъ историческия животъ и отъ националното и историческо развитие на Русската държава. И въ тая привлекателность и распространение на Руссия сжществувало е отъ незапомнени врѣмена едно стремление, една наклонность и тенденция по-силна, по-висока и по-благородна отъ политиката на завоеванието, а още повече отъ завоевателното подчиняване на Источнитѣ народи. Освобождението на православния Истокъ отъ мжчителката му друговѣрна държава, освобождението и политическото възстановяване на православнитѣ Источни народи, възстановяванието на Византия въ голѣмъ цѣнтъръ на православие, външното въсправяние и блѣскуване на всичкитѣ православни центрове въ Истокъ, най-послѣ законното нравственно влияние на великата православна държава върху сждбинитѣ на православния Истокъ и възможното отъ него отстраняване влиянията на Франкската Европейска политика; всичко това съставляваше отначало обявената, кога мълчаливо, кога явно, идея на Источната Русска политика. За

постепенното развитие и за примѣняванието на тая политика ние говорихме малко въ Въведението, въ отдѣлитѣ за Руссия и за Источния въпросъ.

Царуванието на Александра I. Ограничавайки се сега да говоримъ за царуванието на Александра I, като достойно за забѣлѣзвание въ историята отъ това царувание привеждаме тукъ относително источната политика на Руссия, че тя въ врѣмето на Александра I бѣше се измѣнила, може би пародически, но при все това тя бѣ осветила едно начало и единъ прецедентъ, който може да се повтори и въ бѫдѫще съ опасность да даде съвсѣмъ ново направление на отношенията на Руссия къмъ Истокъ и къмъ Гърцкия народъ [1]). Источната политика на Руссия въ врѣмето на Александра бѣше получила завоевателенъ характеръ не по причина на самата Руссия, а на Франкската Европа, която имаше лоши замисли противъ православния Истокъ, която бѣше направила тоя Истокъ арена за експлоатация, за борба и сплетни, поради материялнитѣ интереси на Европа, и на скотско завоевание и грабение. Тая источна политика на Европа направи дѣлото на Руссия въ Истокъ отбранително и отъ отбранително нападателно и завоевателно. Завоевателна Русска политика на Истокъ бѣше откликъ на Европейскитѣ завоевателни планове. Русскитѣ войни отъ врѣмето на Петра великий и Екатерина II противъ Турция имахѫ обявена цѣль съвсѣмъ различна отъ завоевания и присъединявания на земи. Единъ отъ великитѣ планове на Екатерина II, както е извѣстно, бѣше и въздиганието на една Гърцка империя съ столица Цариградъ. Австрия тогава бѣше държавата, която се ползуваше отъ Русския съюзъ за завоевания и присъединявание земи въ Балканския полуостровъ. Напротивъ, за-

[1]) Както ще се види по-нататъкъ, авторътъ разбира поведението на Александра I спрѣмо Гърцитѣ въ врѣмето на въстанието имъ за политическа свобода. Ако г. Королиди се бои отъ повторението въ бѫдѫще на источната русска политика отъ 1821—1825 и съвѣтва своитѣ еднородци Гърци да бѫдатъ внимателни въ постѫпкитѣ и поведението си, за да не раздразняватъ и прѣдизвикватъ Руссия, то ние, Българитѣ, трѣбва да бѫдемъ още по-внимателни и по-разумни въ това отношение. Когато ще говоримъ за събитията отъ десетина години въ нашето отечество, въ свръзка съ политиката на Франкскитѣ Европейски държави, ние ще имаме случай да развиемъ напространно историческитѣ и нравственнитѣ причини на тия събития и поведението, съ нужнитѣ обяснения, прѣзъ това врѣме на Руссия спрѣмо България и Българския народъ. За сега припомнюваме само това, че дразнението и прѣдизвикването на една велика държава отъ друга малка не може да има за послѣдната (малката) никога добри послѣдствия.

Пр

воевание и присъединяване земи отъ православни народи бѣше чуждо на Русската политика. Завоевателенъ характеръ получихѫ Русскитѣ войни около началото на тоя вѣкъ поради голѣмитѣ тогава завоевателни планове на Наполеона I, великия началникъ на политиката на завоеванията. Руссия, която се съюзяваше въ врѣмето на Александра I ту съ Наполеона противъ Англия, ту съ Англия противъ Наполеона, сега бѣше силно се отвлекла отъ стремителностьта на тая политика. Това съставлява една не отъ свѣтлитѣ страници отъ царуванието на Александра I. Тоя владѣтель, както на дълго расправихме за него на друго мѣсто, който бѣше отъ добритѣ и отъ найблагороднитѣ владѣтели, колкото нѣкога сѫ управлявали сѫдбинитѣ на голѣми народи и отъ положението и силата на държавата си сѫ влияли върху сѫдбинитѣ и на други народи и изобщо на человѣчеството. При голѣмитѣ си нравственни прѣимущества Александръ имаше и единъ голѣмъ недостатъкъ, слабостьта на характера, на което причината лежеше отчасти въ голѣмата му душевна чувствителность, отчасти въ естественния около него по-тѣсенъ или по-широкъ исторический крѫгъ, който е ималъ влияние върху нравственното образувание на характера му.

Царуванието и управлението на Александра I, който се въскачи на прѣстола при обстоятелства, които обърнахѫ вниманието му много повече на Европейскитѣ отколкото на Русскитѣ работи, е по прѣимущество Европейско отъ гледището на външната политика. Тая политика имаше началото си наистина и се вдѫхновяваше отъ политическитѣ прѣдания и националнитѣ наклонности на Русския народъ, но се диктуваше повече и отъ политическото състояние и политическитѣ комбинации на често измѣняваното тогава Европейско положение. Голѣмата нападателна военна енергия на Александра прислѣдваше повече по-общитѣ интереси на Европа нежели частнитѣ завоевателни интереси на Руссия, на които сполучливото прислѣдване се свързваше съ положението, коетоземаше Руссия спрѣмо Европа и съюзътъ съ Франция или Англия и съ възнаграждение отъ териториялно распространение въ Истокъ. Неговитѣ войни противъ Турция не прислѣдвахѫ вече освобождението на християнитѣ, а присъединение на земи отъ Балканския полуостровъ, дори ако бѫде възможно, присъединението на самия Цариградъ, за който въ прѣговоритѣ съ Наполеона ставаше дума като за бѫдѫщъ Русский градъ, лежащъ

въ далечния край на Русската държава. Вѣрно е, че Александръ води война и чиста национална, най-национална; но това той направи защищавайки се противъ единъ нападатель, който бѣ навлѣзълъ въ сърдцето на държавата му. Обаче отбранителната Руска война, слѣдъ испъжданието на неприятеля, се обърнѫ въ нападателна Европейска война, за Европейски интереси, а не за чисто Русски интересъ. Вѣрно е, че Александръ се покри така съ слава и блѣсъкъ на великъ Европейский владѣтель, който повърнѫ на Европа свободата ѝ и станѫ покровитель и силна подпора на Европейското равновѣсие и управникъ (регуляторъ) на Европейската политика, и дотогавашната Европейска история достатъчно доказа завидното положение, което занимаваше Русский императоръ въ Европейския концертъ, имайки всѣкога рѣшающия гласъ въ голѣмитѣ съвѣти на Европейскитѣ държави и владѣтели. Но всичко това не бѣше нищо друго освѣнь измамливъ блѣсъкъ, чуждъ на истинското нравственно величие на единъ Русский монархъ и на Русска политика. Великий Русский императоръ, който нѣмаше нищо общо, тогава поне, съ политическитѣ теории и начала, които по онова врѣме раздѣляхѫ Европа, станѫ, противъ волята и съвѣстьта си, органъ, и силна подпора на една най-лоша реакционна система, на системата на застоялостьта и на политическото и духовно робство, на скотската завоевателность, на прѣзиранието и подигравванието съ правата и съ самото име на народитѣ. И най-главний защитникъ и знаменосецъ на тая реакционна система, Меттерпихъ, станѫ политический тиранинъ, попечитель и дори духовенъ врачъ, както начално самъ казвалъ, на императора на великата Русска държава, на която священна, най-национална и най-висока политическа мисия и обязанность бѣше да се притича на помощь и да дава съдѣйствие на православнитѣ народи, които се борѭтъ за вѣра и народна свобода. Печалнитѣ послѣдствия отъ тая източна особенно политика на Александра, на която подробноститѣ ще изложимъ въ историята на Гърцкото възстание, повече отъ всичко друго помрачихѫ блѣсъка на царуванието на тоя владѣтель и силно расклатихѫ нравственната сила и могѫществото на Руссия въ съвѣстьта на православния християнский Истокъ. И когато Александръ, слѣдъ ужасни и много горчиви разочарования, видѣ бездната, въ която тикаше Руссия това негово поведение, той видѣ още и собственното

си нравственно падание като Русский владѣтель и поиска да излѣзе отъ политическия и нравственния около него хаосъ, една зла за него, а добра може би за борящитѣ се Гърци сѫдба, не му позволи да поправи извършената неправда и да исправи недостатъка въ поведението си. Перипетиитѣ на Гърцкото възстание сѫ били за него единъ периодъ отъ ужасно испитание, което смъртно нараняваше многочувствителната му душа. Но това испитание е било и нужний цѣръ противъ болѣдующата и отклонившата се отъ правия пѫть Русска политика.

Тая политика, която отъ начало и до край въ царуванието на Александра бѣше станяла толкова изобилна за интереситѣ на християнскитѣ народи, има два периода, периода на завбеванието и периода на напусканието; и въ двата периода тя ужасно бѣше се повлияла отъ общата политика на Европа. Въ врѣмето отъ първия периодъ Руссия своята Европейска политика бѣше свързала съ завоевателни планове на Истокъ На тия планове тури край Французский походъ отъ 1812 и оттукъ произлѣзлата Европейска противъ Наполеона коалиция, на чело на която стоеше самъ Александръ. Виенский договоръ званично тури край на Русското завоевание, като утвърди на Руссия присъединението на Бесарабия (което бѣ станяло чрѣзъ Букурещкия договоръ отъ 1812) и присъединението на Финляндия (което бѣ станяло чрѣзъ Фридриксхамския договоръ отъ 1809), като освети общия миръ, призна безмолвно цѣлостьта на Турция и тури послѣднята мълчаливо подъ покровителството на християнската монархическа Европа и на сключения подиръ малко священъ съюзъ. Страховетѣ и въображенията, че чрѣзъ тоя съюзъ Александръ се приготовлявалъ за голѣмъ кръстоносенъ походъ противъ Турция, се опровергахѫ не само отъ политиката, която Александръ води въ Европа отъ 1815, но прѣди всичко отъ поведението му спрѣмо Гръцката борба.

Тая политика се стремѣше да остави народитѣ въ Истокъ съвършенно на турския деспотизмъ, който на дума се поддържаше отъ священния съюзъ, а на дѣло отъ Австрийската политика. Александръ, като покровитель на Священния Съюзъ и на монархическото съединение, се задължилъ да води нравственна война противъ Гърцкото възстание по диктуванията на Метгерниховата политика. Съ това той осѫждаше себе си и националното и религиозното съзнание на

Русския народъ. Но у императора националното му съзнание, като всероссийский императоръ, отстѫпваше на искуственното политическо съзнание, което му се налагаше отъ Свещенния Съюзъ, лъжливото съзнание на стражъ и покровитель на монархическитѣ, дори и турски, интереси противъ разрушителнитѣ принципи на революцията, била тя и гърцка. Александръ най-напредъ съ поведението си расположи неблагоприятно и недовѣрчиво Гърцкия народъ къмъ могѫществення едновѣренъ народъ и първъ той станѫ причина на нравственната пропасть, която постепенно се ископа между Истокъ и Руссия за голѣма щета на православния свѣтъ, на Гърцкия народъ и на самата Руссия([1]).

Такъва бѣше отъ общо гледище външната политика на Александра, отъ която най-важната часть, оная, която се отнася до историята на източния въпросъ, ще изложимъ въ особенна глава.

Вѫтрѣшното поведение на Александра I въ управлението на Русската държава бѣше едно отъ най-добритѣ отъ врѣмето на Петра великий. Александръ, като владѣтель человѣколюбивъ, благъ и благороденъ по душа, освети въ Руссия едно управление най-человѣколюбиво, напрѣдничаво, свободолюбиво и цивилизаторско и за всичко това най-добродѣтелно на Русския народъ. Затова и за голѣмата популярность, която имаше особенно по врѣмето на голѣмата народна отбрана въ 1812, биде почетенъ съ прозвището (титлата) *Благословенний*, което се гласува и му се даде отъ светия синодъ на Русската Църква. Отъ общо цивилизаторско гледище, управлението на Александра бѣше блѣскаво продължение отъ управлението на Петра великий и Екатерина II. Освѣнь силнитѣ и цѣлесъобразни мѣрки и много добродѣтелни распоредби, чрезъ които се мѫчи да исцѣри и исцѣри голѣма часть отъ голѣмитѣ рани, които бѣхѫ нанесли на благоденствието на Русската държава голѣмитѣ войни въ врѣмето на неговото царувание, прилѣжно се погрижи да отвори нови пѫтища за благоденствие както за подданницитѣ, така и за държавата. Земледѣлие и търговия, художества и

[1]) Както ще се види по-нататъкъ и особенно въ **Приложението** къмъ историята на XIX вѣкъ, тая външна политикѫ на Александра и неговото поведение спрѣмо Гърцкото възстание бѣхѫ една отъ причинитѣ, дѣто и нѣкои Българи още прѣди 30—40 години и по врѣмето на църковния Българский въпросъ да гледатъ съ недовѣрие къмъ Руссия.

Прѣвод.

промишленность и прѣди всичко народното образование бѣхѫ прѣдмети за особенна грижа и покровителство на императора. Но Алесандръ бѣ се заловилъ и съ по-общото дѣло, за едно коренно и по-общо прѣобразование на социалната и политическа организация на народа и на държавата. Първъ той отъ Русскитѣ владѣтели намисли да унищожи робството въ държавата, готовъ бидейки зарадъ това добродѣтелно прѣобразование да изложи, ако стане нужда, на опасность дори живота си и трона, както казвалъ, исказвайки съ това голѣмата си самоотверженность за благоденствието на поданниците. „Искамъ да извадѫ народа, казвалъ Александръ на Наполеоновия пратенникъ генерала Шавари, отъ това варварско състояние. Ако цивилизацията бѣше повече распространена, щѣхъ да унищожѫ *робството*, ако това дѣло би ми костувало дори главата". Тоя голѣмъ планъ не се осѫществи въ врѣмето на Александра, при все това направи се сериозно начало и голѣма стѫпка за неговото осѫществление. Въ прибалтийскитѣ губернии (Естляндия, Лифляндия и Курляндия), дѣто не срѣщнѫ голѣми мѫчнотии добродѣтелного социално прѣобразование, робството се унищожи съвършенно, а въ останѫлата часть отъ държавата състоянието на робитѣ значително се подобри. Особенната грижа на императора за духовното и нравственно образование на народа се показа не само въ распространението на първоначалного образование чрѣзъ отваряние на хиляди първоначални училища на всѣкадѣ въ държавата, но и въ особенното покровителство, което императорътъ показа към срѣднето и висшето образование чрѣзъ отваряние множество гимназии въ по-главнитѣ градове и чрѣзъ реорганизиранието сѫществующитѣ университети и въздигание нови такива висши учебни заведения въ голѣмитѣ центрове на империята. Въ всичкитѣ тия реформаторски негови дѣла и начинания нравственната побудителна причина бѣше чистъ либераленъ духъ. Но проклетата външна политика, която постепенно бѣ пригърнѫлъ отъ 1815 Александръ, много гибелно повлия и върху вѫтрѣшната политика и духътъ на непостоянството, съмнѣнието и недовѣрието, който толкова много потъмни външната политика на Александра, не закъснѣ да обхване гибелно и вѫтрѣшната ...ка на чувствителния императоръ.

...нтригитѣ на Австрийската политика, мемоарътъ на ... (в. стр. 300), убийството на Коцебу и на дукъ ...

Берри и революционнитѣ движения въ Италия и Испания нравствено силно поколебахѫ чувствителния владѣтель и направихѫ у него името на свободата синонимъ съ революцията и съзаклятието, и всѣка мисъль за свобода на народитѣ се прѣдставлявала въ неговия духъ и въображение свързана съ убийство и кървь. Не можейки да разбере и да оцѣни както трѣба духа на националната и политическа свобода, който слѣдъ 1815 движеше и възбуждаше Европа, той се поддавалъ на всичкитѣ лукави и коварни внушения на Австрийската и на оная *реакционна* по цѣла Европа политика, която бѣше противъ свободата на народитѣ и почти считаше тоя духъ като духъ лукавъ и враждебенъ на нравствения строй въ господарството и обществото. И нахождайки се подъ влиянието на такъво прѣдубѣждение и такива чувства, той се трудѣлъ да спрѣ въ Руссия всѣко духовно движение, което самъ толкова много бѣ го распространилъ. Науката, литературата и учението бѣхѫ подложени на строго наблюдение и бѣхѫ взети много строги мѣрки, които свързвахѫ свободата на духовния напрѣдъкъ и развитие. На всякѫдѣ по цѣлата държава бѣ прострѣна една гѫста мрѣжа отъ полицейски агенти, които потѫпквахѫ всѣка свобода и всѣкакво духовно движение и дѣйствие. Но и въ такъвато вѫтрѣшна политика, както и въ външната, Александръ все се борѣше съ себе си и тая вѫтрѣшна борба помогнѫ не малко за ускоряванието на роковата му кончина.

Периодътъ на либералнитѣ прѣобразования. — Историята на вѫтрѣшното Александрово управление се дѣли на два различни единъ отъ другъ периода: *а*) на периодъ отъ въцаряванието му (1801) до 1812, който е периодъ на либералнитѣ прѣобразования, и *б*) на периодъ отъ 1812 или по-добрѣ отъ 1816 до смъртьта му, периодътъ на реакцията. Въ първия периодъ най главенъ съвѣтникъ на императора бѣше либералътъ реформаторъ министръ Сперанский, а на втория периодъ най-главенъ прѣдставитель бѣше Аракчеевъ, отъ името на когото тоя периодъ или по-добрѣ управителната система прѣзъ тоя периодъ се нарече *Аракчеевщина*. Сперанский происхождаше отъ едно сиромашко и незнатно семейство, но чрѣзъ образованието и способноститѣ си той бѣ достигнѫлъ до високи чинове и занимавалъ важни служби, а най-послѣ станѫ министръ и съвѣтникъ на императора (1806) и за нѣ-

колко врѣме възродитель на Русската държава. Но освѣнь Сперанский, императоръ Александръ отъ началото на царуването си, въодушевляванъ отъ любовь за либерални прѣобразования, се окржжаваше отъ съвѣтници либерали и напрѣдничави, между които бѣхж полякътъ Чарторижский и Руситѣ Новолшицовъ Кочубей и Строгановъ, които съставляхж славната *четворка*, т. е. незваничния императорский съвѣтъ, нареченъ *„настоятелство на общественното спасение."* Подъ влиянието на такива съвѣтници, реформаторскитѣ дѣйствия на императора Александра най напрѣдъ бѣхж обърнжти върху социялното устройство на Руския народъ. Въпросътъ за унищожението на робството (крѣпостното състояние) станжлъ най-първата му грижа. Съвършенно по цѣлата държава непосрѣдственно освобождение на робитѣ бѣше невъзможно да се постигне, безъ голѣми вжтрѣшни сътресения и голѣми опасности за държавата и прѣстола. Самъ Александръ, както казахме, бѣ разбралъ голѣмитѣ мжчнотии на дѣлото и рѣшилъ да го захване постепенно и осторожно. За робитѣ на Короната, на които състоянието всѣкога и отъ всѣко гледище е било по-добро отъ състоянието на робитѣ въ имѣнията (чифтлицитѣ) на дворянитѣ, била приета мѣрката, въ бждяще да не се подарявать роби. А за да може тая добродѣтелна мѣрка и другитѣ благоприятни условия за положението на короннитѣ роби да се распространжтъ постепенно върху по-голѣмата часть отъ крѣпостното съсловие, било опрѣдѣлено, Короната да откупува всѣка година земи населени отъ роби за суммата единъ милионъ рубли, които да се отпускатъ годишно за тая цѣль. Единъ императорский указъ, издаденъ въ 1803. признаваше за законни съглашенията, които ставахж между собственницитѣ на земитѣ и робитѣ. Отъ така освобождаванитѣ роби ония, които слѣдъ освобождението си задържвахж земята, която по-прѣди сж работили, образува се съсловието на *свободнитѣ землѣдѣлци*, които заедно съ старитѣ свободни землѣдѣлци (однотворци) съставихж съсловието на по-долния свободенъ землѣдѣлческий народъ, ядката сирѣчь на свободния Руский народъ. Александръ възобнови, при това, издаденитѣ отъ баща му Павла распоредби противъ продаванието роби на публиченъ търгъ и особенно ония (распоредби) противъ продажбата, чрѣзъ която се отдѣляхж единъ отъ другъ членоветѣ отъ едно и сжщо семейство. А въ споменжтитѣ прибалтийски губернии,

дѣто голѣмитѣ землевладѣлци бѣхѫ нѣмци дворяни, робството или по-добрѣ живѣянието на роби се унищожи съвършенно и бившитѣ роби или считани за такива ставахѫ съвсѣмъ свободни 14 години слѣдъ издаванието на указа за унищожението. Тия прѣобразования, които станѫхѫ въ началото на царуванието на Александра и въ толкова късо врѣме въ системата на робството, бѣхѫ доста голѣми и съставлявахѫ нѣкакъ една приготвителна работа много полезна за съвършенното унищожение на робството. Ако това унищожение бѣше станѫло незабавно, при другитѣ безпѫтности и опасности за цѣлата държава, можеше да повреди интереситѣ и на робитѣ, защото послѣднитѣ, освобождавани, ставахѫ граждани безимотни и се принуждавахѫ да търсѭтъ работа въ имѣнията на дворянитѣ, когато като роби или считани такива държехѫ земи, които обработвахѫ и така се поминувахѫ. Така щото въпросътъ не бѣше толкова простъ, колкото отъ първо нравственно гледище се прѣдставляваше. Затова и Сперанский, който считаше освобождението на робитѣ като основа на цѣлото реформаторско здание, считаше необходимо приготвително дѣло за освобождението измѣнението отношенията между собственницитѣ и земледѣлцитѣ.

Въ направенитѣ отъ Александра прѣобразования въ *конституционната* организация на Русската държава най-забѣлѣжителни сѫ двѣ, станѫли въ първитѣ години отъ царуванието му (1802). Първото отъ тѣхъ е измѣнението въ върховното управление на държавата, чрѣзъ което измѣнение установенитѣ отъ Петра великий *коллегии* (collèges) се замѣнихѫ съ *министерства* спорѣдъ владѣющата въ Европа система. Така се учредихѫ министерства на вѫтрѣшнитѣ дѣла, на външнитѣ, на войната, на марината, на правосѫдието, на финанситѣ, на народното просвѣщение и на търговията, а по-късно се учредихѫ и министерствата на господарственнитѣ имущества, на главния контролъ, на пѫтищата и съобщенията и на императорския домъ [1]). Второ голѣмо прѣобразование бѣше учреждаванието на государственния съвѣтъ, на който прѣдсѣдатель бѣше самъ императорътъ или нѣкой отъ министритѣ като намѣстникъ на императора, отъ когото и се назначаваше. Тоя съвѣтъ, който съставляваше върховния законодателенъ и адми-

[1]) Коллегиитѣ прѣди реформата бѣхѫ десеть: на външнитѣ работи, на войната, на флотата, на *съкровището*, на приходитѣ, на правосѫдието, на имѣнията на дворянитѣ, на промишленчостьта, на рудницитѣ и на търговията.

нистративенъ съвѣтъ на държавата, замѣняваше до нѣкадѣ *Сената*, който бѣше учреждение на Петра великий. Но сенатътъ се задържа и слѣдъ учреждението на государственния съвѣтъ съ ограничено вѣдомство и компетентность. Споредъ голѣмитѣ планове на Сперанский, Сенатътъ имаше да се обърне въ върховно сѫдилище на империята, когато государственний съвѣтъ, който освѣнь приготовляванието на законитѣ, изслѣдваше рапортитѣ по разнитѣ служебни клонове на министритѣ, имаше да се обърне малко по малко въ единъ видъ Русский парламентъ [1]). Но тия проекти повече не сполучихѫ и много отъ прѣобразованията на Сперанский се унищожихѫ слѣдъ паданието му (1812). Русската държава, която и днесь още не може и не е полезно да се управлява по парламентарната управителна система, споредъ Европейското значение и приспособление на тая система, много по-малко тогава можеше да се управлява чрѣзъ конституционно парламентарно управление. Александръ, който толкова много се въсхищаваше отъ всичко идеално, което схващаше и разбираше, повече отъ чувството на въсхищение отколкото отъ дълбоко разбиране нуждитѣ на държавата, се занимаваше съ своитѣ голѣми реформаторски кроежи за конституцията на държавата; а Сперанский, бидѣйки по происхождение отъ простъ родъ и дѣйствувайки по собственнитѣ си вдѫхновения и планове за общо социално и политическо прѣобразование на държавата (за съвършенна еманципачия на робитѣ, за ограничение на аристокрацията, за еднообразна сѫдебна система, за въвеждание на Наполеоновия кодексъ въ Руссия, за отговорность на министри и пр.), срѣщнѫлъ голѣма опозиция, която най-послѣ осуети нѣкои отъ неговитѣ практически полезни проекти

Народното образование. — Голѣмата дѣятелность на Сперанский и реформаторский и напрѣдничавий духъ на Александра най-напредъ обърнѫхѫ внимание върху образованието на Русския народъ. Държавата се раздѣли на шесть голѣми учебни окрѫга (Петербургский, Московский, Дерптский, Харковско—Кавкаско—Бесарабский, Казанский и Сибирский), на всѣкий единъ отъ които се назначи по единъ главенъ инспек-

[1]) Государственний съвѣтъ, на който членоветѣ се назначавахѫ измежду висшитѣ чиновници на държавата, се състоеше отъ четири отдѣления: на военнитѣ дѣла, на законодателството, на политическата икономия и на граждансктѣ и църковнитѣ дѣла.

торъ и попечитель отъ висшитѣ държавни чиновници. Сѫществующитѣ три университета се прѣустроихѫ, основахѫ се други два въ Казанъ и Харковъ, а по-късно (1819) се основа и Петербургский. Въ Петербургъ още отъ врѣмето на Петра великий сѫществуваше Академията на наукитѣ. Тогава още станѫла дума за основавание университетъ и въ Сибиръ (въ Тоболскъ), но това се осѫществи въ наше врѣме съ отваряние университетъ въ Томскъ. Много гимназии се основахѫ въ разни провинции отъ държавата и хиляди първоначални училища, двѣ голѣми препарандии въ Москва и Петербургъ, петнадесеть военни училища за дѣцата на дворянитѣ, на които послѣ се прибавихѫ „Александровский лицей“ въ Каменой Островъ и другъ единъ въ Царское-Село; въ Одесса се основа търговский лицей *Ришелие*, нареченъ така съ името на първия управитель на града, Ришелие, който послѣ станѫ първъ министръ на Лудвика XVIII (в. стр 235) и училището за Азиятскитѣ язици, наречено училище на Лазаревъ. Отворихѫ се и много църковни училища и голѣмитѣ духовни Акадамии въ Москва, Петербургъ, Казанъ и Киевъ. Изобщо въ врѣмето на Александра голѣмъ потикъ се даде въ Руссия на учението и на науката и велики Русски списатели се появихѫ въ царуванието на тоя владѣтель. Науката и въобще духовното движение въ врѣмето на Александра, въ противоположность на онова отъ врѣмето на Екатерина, което бѣше искуственно и се виждаше хубаво и блѣскаво само външно, имаше толкова дълбоки корени и ставаше по-народно и по-лаическо, щото мнозина отъ великитѣ учени, поети и списатели отъ тая епоха участвувахѫ (както въ Германия, особенно въ Прусия, въ врѣмето на освободителната война отъ 1813) въ голѣмитѣ национални войни отъ 1812—1813 и като прости войници въ армията умрѣхѫ славно за отечеството [1]).

Въ врѣмето на Александра и подъ покровителството на неговото правителство станѫхѫ и сериозни научни походи, които спомогнѫхѫ прѣди всичко за обогатяване на географическитѣ познания. Въ 1803 капетанитѣ Кроченстернъ и Лишанский на корабитѣ *Надежда* и *Нева*, придружени отъ ученитѣ нѣмци Тилза и Орнеръ, направихѫ първата русска обиколка около земята. Въ 1815 капетанъ Кочебу

[1]) Въ врѣмето на Александра живѣ и знаменитий Русский поетъ и историкъ Карамзинъ, който получи званичното прозвище „държавний историкъ“.

изслѣдва южното, а послѣ и сѣверното ледовито море и прѣзъ Беринговия заливъ потърсилъ на сѣвероистокъ пѫть за съобщение съ Атлантическия океанъ. Чрѣзъ други изслѣдвания, направени отъ други пѫтешественници, испитахѫ се точно Сибирскитѣ крайбрѣжия и се узна, че Азия не е прилѣпена съ Америка откъмъ Сибиръ. Въ врѣмето на Александра се съставихѫ и много литературни и научни общества и дружества (въ Петербургъ, Москва, Харковъ и въ Казанъ), въ които знаменити учени, художници и поети се събирахѫ и прочитахѫ помежду си своитѣ научни изслѣдвания или поетически произведения. Отъ тия дружества по прочути бѣхѫ Петербургското „Дружество на приятелитѣ на наукитѣ, литературата и художествата“, Казанското „Дружество на приятелитѣ на наукитѣ“. А вѣстници като „Сѣверная Почта“, „Сѣверный Вѣстникъ“, „Петербугскій Вѣстникъ“, „Сіонскій Вѣстникъ“, „Русскій“, „Демокритъ“, „Русскій Инвалидъ“, и повръменни списания, като издаваното отъ Карамзина „Вѣстникъ Европы“, „Московскій Вѣстникъ“ и „Русскій Вѣстникъ“, всички се основахѫ въ врѣмето на Александра I.

И художествата, особенно зодчеството, направихѫ голѣмъ успѣхъ въ врѣмето на Александровото царувание. Великолѣпни храмове, дворци и други величественни обществении здания украсявахѫ Петербургъ и други голѣми градове въ държавата. Тогава захванѫ да се прави и великолѣпний Исакиевский съборъ, построи се въ сѫщия градъ храмътъ на Казанската Богородица по подражание храма на Св. Петра въ Римъ. Въ Полтава се въздигнѫ паметникътъ за побѣдата на Петра великии, въ Киевъ паметникътъ на *Владимира*, първий русский владѣтель, който се покръсти. Въ Москва, въ Петербургъ и на други мѣста статуи и други паметници отъ една страна украсявахѫ градоветѣ, а отъ друга овѣковѣчавахѫ славата на великитѣ исторически мѫжье и дѣлата имъ.

Едно отъ отличията на либералното Александрово управление е и дадената въ началото доста голѣма свобода на печата. Нѣкогашната строга цензура въ Русия е била много ограничена. Не само мѣстний печатъ е намиралъ широко поприще за работа, но и на чужди библейски дружества се даваше тъкъва свобода, която малко различаваше отъ покровителство. „Русското Библейско Дружество“ съ своя клонъ „Казашко Библейско Дружество“ въ Черкаскъ, обнародваше въ

стотини хиляди екземпляра Священното Писание; въ истото врѣме едно чуждо Английско Библейско Дружество, установено въ Петербургъ, получаваше субсидия 300 хиляди рубли и издаваше 500 хиляди екземляра на разни язици. Вѣрно е, че това голѣмо движение се ограничаваше съ распространение само на религиозни книги. Но и това доказва вѣротърпимостьта и напрѣдничавия духъ на Александра. Въ врѣмето на тоя владѣтель се отвори на публиката и императорската библиотека въ Петербургъ.

Реакцията и Аракчеевщината. — Но всичко това голѣмо напрѣдничаво движение отъ царуванието на Александра е дѣло главно на първия периодъ прѣди 1815. Голѣмата народна защита отъ годината 1812 и войнитѣ, които послѣдвахѫ подиръ нея, имахѫ наистина влияние върху голѣмото реформаторско движенне на Александровото управление, но тѣ не докарахѫ сериозна реакция. Последнята почнѫ, както казахме, отъ годината 1816 и особенно отъ годинитѣ 1819—1820. Сперанский, тоя вѣренъ привърженникъ на либералнитѣ прѣобразования, биде отстраненъ отъ управлението на държавата отъ 1812, когато Александръ бѣше още голѣмъ либералъ и реформаторъ. Старата Московска аристокрация и всички привърженници на стария порядъкъ бѣхѫ въстанѫли противъ смѣлия нововъводитель Проектътъ за неговитѣ социялни прѣобразования, който се основаваше повече на демократически социялни основи, бѣше насоченъ противъ правата и привилегиитѣ на аристокрацията. Сперанский при това бѣше докачилъ интереситѣ на чиновническото съсловие чрѣзъ распоредбитѣ за качествата на чиновницитѣ. Споредъ тия распоредби, младежитѣ, които свършвахѫ университетъ, се прѣдпочитахѫ при назначаванието на длъжности и при производството въ чинове. При това производство най-напрѣдъ се прѣдпочитахѫ докторитѣ, подиръ тѣхъ по редъ идѣхѫ лисансиатитѣ, дѣйствителнитѣ студенти и студентитѣ, които сѫ издържали удовлетворителенъ колкото-годѣ екзаменъ.

Тая мѣрка бѣ повдигнѫла противъ реформатора цѣлото чиновническо съсловие или ония чиновници, които търсѣхѫ служба просто по благоволение или протекция и съ други срѣдства. Но и хора сериозни и защитници на отечественнитѣ интереси, както Карамзинъ, злѣ бѣхѫ расположени къмъ нововъведенията на либералния министръ. Карамзинъ даже г

частенъ мемоаръ до императора „за древня и нова Руссия“ нападаше всичкитѣ прѣобразования и всичкитѣ реформаторски проекти на Сперанский и на другитѣ либерали. Всичко това докара отстраненнето отъ управлението на тоя свободолюбивъ человѣкъ. Неговото отстранение докарало въ управлението хора реакционери, между които първото мѣсто занимаваше Аракчеевъ. Психологическитѣ промѣнения, които станахѫ въ Александра слѣдъ събитията отъ годинитѣ 1816—1820, направихѫ реакцията господарка на положението. Либералний министръ на народното просвѣщение князь Галицинъ биде отстраненъ, образованието и учението се прѣдадохѫ въ расположението на реакцията, а духътъ на вѣротърпимостьта отстѫпи малко по малко на духа за прѣслѣдване на чуждото. Иезуититѣ бидохѫ изгонени изъ Руссия, протестанското библейско дружество се прѣслѣдва и прозелитизмътъ се наказваше съ строги наказания. Това може до нѣкадѣ да се оправдае, ако се вземѫтъ прѣдъ видъ общитѣ тогавашни национални интереси на Русския народъ, когато отечественната религия тѣсно е свързана съ националната особенность и православната вѣра съставлява най-драгоцѣнното историческо наслѣдство на народа. Инакъ Иезуитский и Протестанский прозелитизмъ въ единъ православенъ християнский народъ, който прозелитизмъ нѣма никаква причина да сѫществува и се распространява и съставлява заговоръ противъ националното и религиозно единство, прави необходима всѣка законна и позволена защита отъ страна на държавата и на правителството. Но малко по малко реакцията се обяви противъ самата свобода на университетското учение въ законнитѣ и позволени нейни граници. Въ нѣкои университети, както въ Казанския, множество професори бидохѫ уволнени, защото не се съобразявали въ лекциитѣ си съ принципитѣ на Священния Съюзъ. Отъ библиотекитѣ се исключавахѫ и изваждахѫ научни книги, които се считали за съмнителни, безъ исключение дори на щудията по международното право отъ Гроций. Забранено бѣше да се прѣподава геологическата теория на Бюфона и даже системата на Коперника и Нютона, като противна на Священното Писание, забраняваше се и вскритието (отопсията) на мъртвеци въ медицинското училище, като противно на почитьта, която се дължи къмъ умрѣлитѣ. Сѫщо и изучванието философията отъ Шелинга се осѫждало като нечестиво. Най-послѣ било забра.

нено назначаванието на професорска длъжность лица, които сѫ свършили наукитѣ си въ университетитѣ отъ западна Европа и не се позволяваше на Русси да се учѫтъ въ тия университети. По тоя начинъ възобновяваше се до нѣкадѣ системата за гонение чужденцитѣ и за мразението имъ, която сѫществуваше прѣди Александра въ Руссия и унищожена още при вцаряванието на тоя владѣтель, споредъ която система както влизанието на чужденци Европейци въ Руссия, така и отиванието на Русси въ Европа се подлагаше на много и голѣми ограничения. И дѣйствително прѣзъ послѣднитѣ годинй отъ Александровото царувание отиванието на Русситѣ, особенно на Русската младежь, въ западна Европа бѣше изложено на много по-голѣми опасности отколкото при царуванието на бащата и на прѣдцитѣ му. Много офицери отъ висшето дворянство, които бѣхѫ живѣли въ Германия и въ Франция, тежко могли да носѭтъ произвола на русското самодържавие. Либералнитѣ идеи отъ Французската революция, на които бѣше основанъ осветений чрѣзъ възстановяванието на Бурбонитѣ редъ на работитѣ отъ Русския императоръ, бѣхѫ се распространили въ Руссия именно чрѣзъ Русскитѣ офицери, които бѣхѫ се завърнѫли отъ Франция, съ такъва бързина и распаленность, която е признакъ на свързаното съ неопитность усърдие за нововъведения. Тия хора се върщахѫ въ отечеството си отъ единъ славенъ походъ, въ който първото мѣсто принадлежеше на Руссия. Възможно ли бѣше, прочее, тия мислящи и учени офицери, които се биехѫ далечь отъ отечеството си за свободата на Европа и съ националната гордость съзнавахѫ и чувствувахѫ военното величие на Руссия да се не разочаровѫтъ, гледайки владѣющето въ отечеството имъ политическо и социялно състояние? Дѣйствително това състояние бѣше плодъ отъ цѣла история и нито тогававашний узаконенъ редъ на работитѣ въ държавата, нито правителството, нито императорътъ не бѣхѫ отговорни за него, нито бѣше възможно това състояние, което бѣ създадено чрѣзъ вѣкове, да се унищожи отведнъжъ безъ постепенна прѣдварителна подготовка и като се унищожи да се замѣни съ ново, което да произтича отъ идеи и чувства. Най-добрий пѫтъ за това промѣнение бѣше и е подобрението на сѫществующия редъ на работитѣ, което се постига постепенно отъ самия тоя редъ, реформирано отъ него малко по малко. Но стремителностьта на новои

нитѣ не се подчинява на хладнокръвни разсѫждения и на мѫдритѣ наставления отъ историческия опитъ. Самъ императорътъ, великий знаменосецъ на свободата въ Европа, който бѣ наложилъ либерална конституция на Франция, избавительтъ на Швеция, на Германия и Холландия, който възстанови Полското кралство и награди Полския народъ съ конституционни свободи, славний *управникъ* (регуляторъ) и посрѣдникъ (арбитръ) на Европа, — той бѣше, който повдигнѫ въ Руссия стремлението за свобода. Той бѣше който призова Русския народъ въ 1812—1813 на великата борба за свобода и бѣ възбудилъ дълбочайшитѣ чувства отъ отечестволюбие. Тогава, безъ съмнѣние, прѣдлежало не за политическа свобода, а просто за национална. Но ние говорихме и на друго мѣсто (в. Във. стр. 133), че духътъ на свободата у нациитѣ и народитѣ, веднъжъ събуденъ въ който и да е просторъ отъ духовния животъ, скоро се простира по цѣлия просторъ отъ тоя животъ. И народъ, който се повдига за своята вѣра и своето отечество, чрѣзъ сѫщото това повдиганѝе на чувството за вѣра и отечество, като съзнава по-дълбоко и чувствува по-силно своето достоинство и сила, се домогва да добие заедно съ националната и политическа свобода. Русский народъ повечето бѣше неученъ, но неговата истинска нравственна сила, както въ обществото, така и въ управлението и въ войската, съставляваха малцината. И тия малцина можехѫ да приготвѭтъ обрати толкова по-опасни, колкото тѣ ставахѫ за единъ народъ, който не разбираше и не чувствуваше нищо отъ онова, що ставаше за него. Въ Руссия, слѣдъ славната народна отбрана отъ годинитѣ 1814—1815, се случи това, което станѫ и слѣдъ войната за освобождението на Българитѣ въ 1877—1878. Въ 1813 императорътъ призоваваше Русския народъ на борба за свободата на Европа, а въ 1877 водената и тиканата отъ Панславизма Руссия призоваваше сѫщия народъ на война за освобождение на едновѣрнитѣ братия Славяни. Но опасно е да си играе человѣкъ съ огъня и особенно съ огъня на Прометея, лошо пъкъ е да се прогласява прѣждеврѣменно името на свободата. И бѣше ли възможно Руссинътъ, който щедро пролѣ кървьта си и напои и ороси съ нея полетата на България, за да освободи Българския народъ и да го надари не само съ национална, но и съ политическа свобода, да се върне въ отечеството си, за да намѣри въ него, като единственно възна-

граждение отъ борбата за националното и политическо освобождение на Българитѣ, политическото робство на русския народъ? Опасно е да се събужда безъ врѣме спящия левъ! Какво сж мислили и казвали Панславиститѣ около Игнатиева? Че чрѣзъ тая война ще очистжтъ Руссия отъ гнилитѣ обществени елементи, като избиjжтъ и унищожжтъ на полетата въ България не само Турскитѣ войници, но и Русскитѣ нихилисти, като отвлекжтъ вниманието на народа къмъ национални идеи и чрѣзъ военното и политическо очарование и слава заякчжтъ могжществото на правителството? Обаче отъ кървавитѣ полета на България повдигнж съ нова по-страшна и по-рѣшителна сила главата си Революцията и нихилизмътъ, който съставлява истинска гангрена въ организма на Русската държава, организмъ, който инакъ политически и социално е толкова здравъ. Нихилизмътъ бърка твърдѣ много на правилното и редовно развитие и на напрѣдъка на народа и на държавата; той създава едно състояние, опасността отъ което би ни отчаяла за бждащето на Руссия, ако отъ самитѣ работи, като сждимъ за тѣхъ отъ по-високо гледище, и, научени и убѣдени отъ по-широката историческа опитность, не вѣрвахме въ голѣмата историческа мисия въ свѣта и въ голѣмото влияние върху сждбинитѣ на бждащия свѣтъ на великата и могжщественна православна сѣверна държава [1]). Но да се върнемъ на Алек-

[1]) При всичкото видимо безпристрастие на г. Каролиди въ излаганието и оцѣняванието отъ него на историческитѣ събития, тукъ не може да не се забѣлѣжи, че той се е твърдѣ много отклонилъ отъ прѣдмета и е станжлъ, може би неволно и отъ увлечение, проводникъ на гърцкия шовинизмъ. Азъ можехъ да изоставьж и да не прѣведж почти половината отъ тая страница, но не направихъ това по двѣ причини: *а*) за да не бждж обвиненъ въ неточно прѣвеждание и прѣдавание на чужди мисли; *б*) за да направьж нѣкои необходими бѣлѣжки върху исказанитѣ отъ автора мисли и сждения.

Погрѣшно и исторически несъстоятелно е мнѣнието, че причината за трагическата смърть на Царя-Освободителя Александра II отъ нихилиститѣ въ Руссия е била прѣдприетата отъ него война за освобождението на България. Заговорътъ противъ живота на тоя добъръ и незабравимъ Всеросийский императоръ отъ нихилиститѣ въ Руссия, *а не отъ революция*, сжществуваше много по-рано отъ войната за освобождението на България, даже нѣма да сбъркаме, ако кажемъ още отъ врѣмето на възцаряванието му. Ако тоя заговоръ се осжществи подиръ освобождението на България, едва на първий Мартъ 1881, причината на това е била, че заговорщицитѣ, които много пжти по-прѣди се опитвахж да убиjжтъ благородния Царь, тогава можихж да испълнjжтъ адския си планъ, защото подиръ войната отъ 1877—1878 популярностьта на Александръ II въ Руссия бѣше порасижла твърдѣ много вслѣдствие на което той не зимаше никакви прѣдпазителни мѣрки когато пжтуваше или отиваше нѣкадѣ. Че не войната за освобождението на България е причината за убийството на тоя Царь и не дадената отъ него на Българския народъ национална и политическа свобода, за най-голѣмо доказателство служи неопровержимата историческа и

сандра. Въ абсолютическитѣ управления борбата противъ сѫществующия редъ единственъ свой органъ има съзаклятието, което, именно защото става въ тъмно и тайно, се залавя о найстрашни орѫжия. Русскотъ правителство отдавна бѣ осѫдило тайнитѣ дружества. Дружеството на свободнитѣ дърводѣлци бѣше унищожено още въ врѣмето на Екатерина. Обаче и то и скриванитѣ задъ неговото име други тайни дружества продължавахѫ, при всичкото имъ унищожение, своето дѣло. Малко по малко слѣдъ 1815 се съставили разни такива дружества (*Добродѣтелното дружество* по подражание на едноименното нѣмско дружество Tugendbund. в. стр. 293. *Сѣверното дружество* въ Петербургъ, което искаше конституционна монархия, *Южното дружество*, което искаше чрѣзъ истрѣблението на императорското семейство да основе република въ Руссия). Тия дружества се състоели повече отъ офицери, между

тива, че тая война се искаше и се наложи на Русското правителство отъ самия Русский народъ. Никоя нападателна война на Руссия не е била така популярна и не се е посрѣщала отъ Русския народъ съ такъвъ ентусиазмъ, както войната за освобождението на България и на Българския народъ. Цѣлий Русский народъ бѣше готовъ да се самопожертвува за това освобождение.

Панславизмътъ е едно плашило, което прави да треперѭтъ всички неприятели на Славянитѣ и на Славянството, но той сѫществува само въ въображението на тия неприятели, а не и въ дѣйствителността. Идеята за взаимность между всичкитѣ Славяни, ако и да сѫществува твърдѣ отдавна, но, благодарение на неимовѣрнитѣ интриги на славянофобитѣ, тя още не е пуснала дълбоки корении не е узрѣла достатъчно. Въ бѫдѫще може би ще узрѣе и ще се осѫществи. Въ това ние сме убѣдени.

Билъ ли е приготвенъ Българский народъ за извоюваната му отъ Руссия прѣзъ 1877—1878 свобода? Върху тоя въпросъ ние ще говоримъ по-обширно на приличното мѣсто. За сега привождаме слѣдующето само. Ако сравнимъ интелектуалното състояние и националното съзнание прѣди 20 години на Българския народъ съ онова на Гърцитѣ и сърбитѣ въ първитѣ двѣ десетилѣтия отъ настоящето столѣтие, когато тѣ получихѫ своята национална и политическа свобода, ще намѣримъ че то се е намирало въ много по-голѣма степень у Българитѣ, отколкото у Гърцитѣ и Сърбитѣ, а народъ въ такъва степень на интелектуално състояние напълно заслужва да бѫде свободенъ и национално и политически. Нѣщо повече. Българитѣ, както ще видимъ на приличното мѣсто, подиръ подпаданието си подъ турцитѣ, постоянно сѫ търсили сгоденъ случай да се отървѫтъ отъ тѣхъ и да възобновѭтъ своето царство, като сѫ взимали живо участие въ всичкитѣ противъ Турция движения, прѣдприемани отъ Италиянци, Австрийци и Русси още въ XVI и XVII столѣтие. А въ въстанието на Гърцитѣ и въ движението на Сърбитѣ може ли г. Королиди да откаже живото участие на Българитѣ? Ами разнитѣ изселявания на народа изъ България подиръ всѣка Русско-Турска война защо сѫ ставали и непоказватъ ли тѣ узрѣлостьта на Българитѣ за политическа свобода? Българский народъ никадѣ и въ никоя часть отъ Турската държава не се е потурчвалъ така и въ такъво количество, както Гръцкий, което признава и самъ авторътъ на тая книга въ втория неинъ томъ. Слѣдователно левътъ, отъ който г. Королиди се бои, не е спѣлъ въ 1877—1878, а е билъ буденъ и се е таилъ въ пещерата си, готовъ да нареве и да се впусне да распокъса на части всѣкиго, който би го закачилъ.

Прѣвод.

които най-прочутъ и главатаръ билъ майорътъ Пестелъ, който принадлежелъ на *южното дружество*. Самитѣ Поляци, които Александръ, за голѣмо неудоволствие на Русския народъ, бѣ надарилъ съ либерални политически учреждения, така даденитѣ имъ свободи искали да употрѣбжтъ сега неблагодарно и безсмисленно, за постигание пълна независимость на отечеството имъ и затова съставлявахж тайни дружества, които се распостранили по цѣла Полша и особенно между редоветѣ на войската и аристокрацията (шляхтата). Най-главното отъ тия дружества, „Дружеството за отечество“, влѣзло въ сношение съ Рускитѣ тайни дружества, които, благодарение на помощьта отъ страна на Поляцитѣ за осжществление на неговитѣ планове, обѣщавали да помогнжтъ даже за съвършенното отдѣляване на Полша отъ Руссия, толкова повече, че около това врѣме било се съставило и едно дружество наречено „Дружество на съединенитѣ Славяни“, което имаше за цѣль съединението въ една федерация на всичкитѣ Славянски народи, подобно на днешнитѣ панславистически дружества, които толкова гибелно влияжтъ на общата политика на Русската държава [1])

Правителството на императора Александра знаеше и внимателно слѣдѣше всичко що ставаше. Но при всичкитѣ строги мѣрки противъ тия дружества то не можеше да унищожи напълно дѣйствията имъ. Всичко това живо безпокоеше и мжчеше духа на Александра. Силно униние и печаль притѣсняваше послѣднитѣ дни на добрия монархъ. Гърцкото възстание бѣше отворило голѣма рана въ гърдитѣ му. Политическото борение съ себе си, въ което често подпадаше поради заблуждението му въ въпроса, малко насърдчителната и честна политика на съюзницитѣ му, извършенитѣ отъ Турцитѣ варварства, несполуката на всичкитѣ срѣдства, чрѣзъ които искаше мирно или поне въ съгласие съ съюзницитѣ да рѣши Гърцкия въпросъ,

---

[1]) Трѣба да се забѣлѣжи, че въ Руссия никакви панславистически дружества, особенно такива, които гибелно да влияжтъ на общата политика на Русската държава нито сж сжществували нѣкога, нито въ сегашно врѣме сжществуватъ. Сжществующитѣ Славянски благотворителни общества не сж революционни дружества и не прислѣдватъ никакви тайни политически цѣли. Благотворителната цѣль на Славянскитѣ въ Руссия общества е извѣстна както отъ уставитѣ имъ, така и отъ тѣхната дѣятелность. Ако тѣ иматъ нѣкакво влияние и върху политическитѣ въпроси на държавата, това показва, че въ Руссия общественното мнѣние отъ день на день добива по-голѣмо значение и Русското правителство трѣба да държи смѣтка за него.

Прѣвод.

студенината и недовѣрието на Гърцитѣ, поради политиката на императора, към Русската политика и горделивий имъ протестъ противъ прѣдлаганитѣ отъ императора проекти за рѣшението, му, вдъхвахѫ много тѫжно чувство на чувствителната душа на Александра. Общественното мнѣние на Русския народъ, като осѫждаше въ началото поведението на Александра, възставаше още повече отъ тая политика особенно прѣзъ послѣднитѣ години (1824—1825). И когато политиката му спрѣмо Гърцката борба причиняваше голѣмо незадоволство на русския народъ и особенно на духовенството и на войската и намаляваше всѣкий день популярностьта му, дързостьта на съзаклятницитѣ, въсползована отъ общото незадовоство, ставаше по-голѣма. Отъ революционното Южно дружество, което прислѣдваше Русска република, основа се единъ особенъ клонъ, който имаше за цѣль непосрѣдственното осѫществление голѣмия планъ на дружеството чрѣзъ убийството на императора и истрѣблението на императорското семейство при първъ удобенъ случай. Това военно съзаклятие, на което главатари сѫ били висши офицери отъ Русската войска (Пестелъ, Муравиевъ, Трубецкой, Оболенский), било открито тъкмо въ това врѣме, когато императорътъ силно билъ се разболѣлъ и искалъ да се избави отъ свързкитѣ на Свещенния Съюзъ, та самъ да се залови съ разрѣшението на Гърцкия въпросъ, готвѣйки се за това за война съ Турция. Откриванието на това съзаклятие, смъртьта по онова врѣме на единственната, ако и незаконна (отъ княгиня Наришкинъ; вижь по-долу) любезна дъщеря на императора [1]), която, осъмнадесетогодишна и когато щѣше да се ожени съ князя Цереметиева, умрѣ въ навечерието на сватбата, увеличи унинието на душата му. При тия скърби болѣдующъ и отъ една хроническа тѣлесна болесть, за да разсѣе дълбоката печаль и да се успокои малко тѣлесно и душевно и да види отъ близо приготовлението на належащата война, прѣдприе едно пѫтешествие въ сѣвернитѣ области отъ държавата, придруженъ отъ болната тоже императрица Елисавета, слѣдъ като обяви на Европа, че ще се залови съ разрѣшението на Гърцкия въпросъ самъ и безъ съюзницитѣ. Александръ тръгналъ

---

[1]) Законно чадо отъ императрицата Елисавета (принцеса отъ Баденъ), съ която бѣше се оженилъ когато бѣше едва на 18 години, бѣше добилъ Александръ само една дъщеря, великата дукиня Елисавета, която умрѣ на третата година отъ възрастьта си (1808).

отъ Петербургъ на 1/13 Септемврия 1825 съ злокобни прѣдчувствия, гледайки прѣдъ себе си призрака на възстанието. Когато пристигнялъ въ Таганрокъ, научилъ се по-подробно за приготовлявания отъ съзаклятницитѣ заговоръ за избивание на царското семейство. Това го наранило смъртелно и гибѣлно повлияло върху душевното му състояние. Той се разболѣлъ отъ огненица, която върлувала тогава въ Кримъ, прѣди да пристигне въ Таганрокъ, а нѣколко деня слѣдъ пристигванието му въ тоя градъ (6/18 Ноемврия) болѣстьта му се усилила повече (15/27 Ноемврия) и подиръ четири деня (19/1 Декември) прѣдаде духа на Господа, слѣдъ като два дни по прѣди се причастилъ съ Светитѣ тайни. Додѣто политический свѣтъ, повече съ надѣжди и очаквания нежели съ страхъ, очакваше обявяванието на войната противъ Турция, очуди цѣла Европа извѣстието за съвсѣмъ неочакваната смърть на Александра.

Така прѣждеврѣменно и неочаквано и до нѣкадѣ трагически умрѣ Александръ I *Благословенний* въ единъ отдалеченъ кѫтъ отъ държавата, въ прѣгрѫдкитѣ на императрицата Елисавета (която тоже слѣдъ малко го послѣдва въ гроба), въ най-цвѣтущата си мѫжска възрасть, четиридесеть и осъмгодишенъ. Заедно съ Александра исчезнѫ отъ свѣта единъ отъ най-достопаметнитѣ Русски владѣтели, който увеличи както вънншата сила, така и външното могѫщество на Руссия и, прѣди всичко, политическото въ Европа и спрѣмо Европа положение, сила, влияние и достоинство на Русската държава, както никой другъ отъ владѣтелитѣ прѣди него, владѣтельтъ, който увеличи Русското господарство съ 10 милиона подданници, като го направи центъръ на Европейската политика и станѫ той не за малко врѣме управникъ, регуляторъ и арбитръ на Европа. Голѣми и отъ много голѣмо историческо значение събития, както за Европа, така и за Руссия напълнихѫ царуванието на Александра; велики идеи, благородни мисли, голѣми реформаторски планове и задачи спрѣмо Европа и собственната му държава напълнихѫ ума на Александра, който се въздигнѫ до най-високата идеалность на Русский и Европейский владѣтель. Но положението на работитѣ, общата сила на историята въ нейния ходъ бѣше по-силна, по-стремителна и по-бърза отъ чиститѣ мисли, благороднитѣ чувства и отъ моществото на императорския умъ. Той се роди, живѣ и ца-

рува въ една епоха велика, много богата съ велики дѣла отъ възраждание и напрѣдъкъ, но и сь велики дѣла отъ разорения и обрати; при най-разнообразни комбинации и смѣшение на противоположни идеи, наклонности, надѣжди и страхове той не можи да завладѣе общото течение на работитѣ, много пѫти бѣ се оставилъ на по-силното течение, което по-силно и повече въздѣйствува на чувството отколкото на ума и волята му. Сѫществующата силна противоположность между качествата, прѣдназначението и обязанноститѣ на Русския монархъ и водителя и покровителя на прѣди и послѣ 1815 разбъркания Европейский концертъ, които качества, прѣдназначение и обязанности той искаше и се борѣше да съединява хармонически, бѣше най-главната причина и най-главний елементъ на противоположноститѣ въ обноската на Александра. Голѣмитѣ и лоши противоположности на духа отъ съврѣменната история измѣнихѫ у Александра и политически мисли, чувства и дѣла, но не измѣнихѫ отъ душата идеята и идеалностьта на владѣтелската власть и мисия. Малко прѣди смъртьта, когато още се намиралъ въ Кримъ, като оправдавалъ стaпѫлитѣ промѣнения въ политическитѣ му мисли, казвалъ: „При все това всѣкий може да говори каквото иска за мене. Но азъ живѣхъ и ще умрѫ *демократъ*“. Такъво било послѣдното му заявление, политиката на императорския ученикъ на Лахарпа, на оня владѣтель, на когото реформаторскитѣ прѣдложения отъ 1801 за Европа и самъ Питъ наричаше идеали. Той обичаше идеята и идеалностьта и тамъ, дѣто бѣше заставенъ да се бори противъ нея и подъ нейния щитъ и сѣнка виждалъ да се повдига не вече призракътъ, а ножътъ на революцията висящъ надъ главата му. Именно въ това се изразява цѣлото благородство и добротата на душата, която доброта, съ по-голѣма положителность въ мнѣнията и по-голѣма опитность въ человѣческитѣ работи, ако и външнитѣ обстоятелства бѣхѫ по-благоприятни и по-правилни, поне колкото се отнася до Руссия, можеше да направи Алессандра не само великъ владѣтель, но и великъ человѣкъ въ цѣлото истинско значение на нравственното величие, при всичко, че и инакъ колкото се отнася до нравственното величие Александръ надминаваше всичкитѣ съврѣменници негови владѣтели. Достатъчно говорихме за Александра въ разни мѣста на тая книга. Обща картина за неговия характеръ ни дава и Вандалъ въ слѣдующитѣ редове: „Алек

сандръ бѣше едно естество, което силно желаеше да обича... и твърдѣ чувствителенъ, твърдѣ наклоненъ да цѣлува и да го цѣлуватъ. Той имаще фантазия жива и раздразнителна, бѣше пъленъ, за да се въодушевлява отъ идеи, стигаше да бѫдѫтъ тѣ хубави и привлекателни, но малко се трудѣше да ги схваща ясно и точно и да ги обяснява споредъ дѣйствителностьта имъ; той се чудѣше и се опиваше повече отъ блѣсъка на идеитѣ. Той бѣше духъ свѣтълъ, но несъвършенъ, затова бѣше по-способенъ да приема впечатлѣнията, да пригрѫща чужди мисли, да ги украшава съ поетический блѣсъкъ, да имъ придава теоретическо значение като роденъ повече за да бълнува нежели да работи... Ентусиазмътъ му бѣше бързъ и промѣнчивъ. Благородното сърдце и безпокойний духъ обърщахѫ вниманието му на разни прѣдмети, всѣкога благородни и високи; слѣдвайки единъ подиръ другъ различни пѫтища, отначало влизаше въ тѣхъ ревностно, но послѣ, уморенъ, се спираше, като бѣлѣжеше всѣкога минуванието си съ ясни слѣди, защото прислѣдвайки на всѣкадѣ идеалностьта, срѣщаше доброто. Той послѣдователно бѣше се посветилъ да служи на напрѣдъка и на могѫществото отъ миналото, обладанъ отъ еднаква любовь и къмъ либералнитѣ идеи и къмъ могѫществото на властьта, което се появява въ таенъ образъ..." Така характеризира обноската на Александра и Руссинътъ неговъ биографъ Богдановичъ: „Извѣстна е наклонностьта на Александра, - казва, къмъ прѣдставителнитѣ учреждения и конституционното управление, които всички трѣбаше да привличатъ стария ученикъ на Лахарпа; но тая наклонность приличаше на оная отъ оня любитель на художественностьта, който отъ далечь гледа хубавия образъ (картина). Александръ скоро бѣше убѣдилъ себе си, че нито голѣмото пространство на Руссия, нито реорганизацията на гражданското общество не позволявахѫ осѫществлението на тоя сънъ. Той отлагаше прочее отъ день на день испълнението на своя въображаемъ планъ, но при това обичаше да се разговаря съ приближенитѣ му за конституцията, която проектираше, и за лошитѣ страни на абсолютизма. Сперанский, за да угажда на императора, виждаше се горѣщъ защитникъ на принципитѣ на свободата и по тая причина се излагаше на укори за анархически идеи и за заплашителни планове за осветенитѣ отъ врѣмето и отъ обичаитѣ учреждения". Така описаний характеръ на

Александра прѣдставлява подобенъ и аналогиченъ образъ и въ външната му политика, отъ която ни остава да опишемъ най-важната часть, оная, която се отнася до Гърцката борба за освобождение. Но за това ще говоримъ въ историята за Гърцката борба. А сега нужно е по-напрѣдъ да се позанимаемъ съ източната политика на Александра прѣди избухването на Гърцкото въстание и съ свързаната съ нея история на Източния въпросъ прѣзъ първото и второто десетилѣтие отъ XIX вѣкъ.

---

17. ИСТОРИЯ

на источния въпросъ.
(1800—1821)

Руссия и Источний въпросъ въ врѣмето на Александра I. Сѫщественъ характеръ на цѣлата външна политика на Александра I е, както забѣлѣжихме по-прѣди, постоянната, по нѣкога явна, по нѣкога скрита, противоположность и сблъскване между националната политика на Руссия, която политика сѧ е създала и начертала отъ нейната история и окончателно се формулира отъ Петра и Екатерина II, и оная Русска Европейска политика която, бидѣйки слаба прѣди Александра, се въздигнѫ отъ него до най-високата ѝ сила. Политическо и историческо поприще на това сблъскване и на тая противоположность е Источний въпросъ, който съставляваше до Александра I висшия, ако не най-важния, прѣдметъ на външната политика на Руссия. Цѣлата история на Александра спрѣмо Источния въпросъ, и особенно спрѣмо Гърцката борба, е история на постоянни колебания и противоположни наклонности, думи и дѣла, диктувани отъ една страна отъ националната политика и отъ националнитѣ прѣдания, а отъ друга страна отъ положението, което създаде за себе си и за Руссия Александръ въ общеевропейското гражданство, и отъ налаганитѣ му отъ това задължения. Тая история има, както казахме, два периода, отъ които единий, тоя прѣди Гърцкото възстание или по-добрѣ прѣди 1815, за исходна точка и центъръ за обращение има политическитѣ отношения къмъ Наполеона на Александра, а вторий—отношенията му къмъ Гърцкия народъ и Истокъ.

Александръ I и Наполеонъ I. — Когато Александръ възлѣзе на прѣстола на Царьетѣ и императори на пространната Русска държава (1801), сѫдбата на Европа се виждаше че зависѣше отъ хода на отношенията между Франция и Руссия,

между Александра I и Наполеона (тогава още консулъ). Тия послѣднитѣ съставлявахѫ двата полюса на осьта, която движеше политически континенталната Европа, срѣщу които Англия, която занимаваше паднѫлото ѝ се вънъ отъ континенталната Европа Архимедово положение, се борѣше да върти сама цѣла Европа и да управлява сѫдбинитѣ ѝ. Наполеонъ е разбиралъ, че спрѣмо голѣмитѣ планове, които той замишляваше спрѣмо Европа и съ които се свързвахѫ славолюбивитѣ му планове за вѫтрѣшната политика, като се стремѣше вече за императорско достоинство и се приготовляваше за него, имаше нужда отъ нѣкой могѫщъ и уважаемъ съюзникъ. Чрѣзъ съюза съ Руссия той ставаше силенъ не само външно спрѣмо неговитѣ и на Франция неприятели въ континетална Европа, не само нейтрализираше лошата Английска реакция и распокъсваше окончателно Англорусския съюзъ, но и вънъ отъ границитѣ на Франция правѣше да се признава и почита за законно положението и властьта му въ Франция подъ какъвто видъ и форма да се развивахѫ тѣ. Наполеонъ, като консулъ, и особенно като императоръ, признаванъ и титуляранъ приятель и братъ отъ Царя и всеруссийския императоръ, покриваше съ външенъ блѣсъкъ отъ законность спрѣмо Франция и Европа властьта и своето достоинство. А попрището на външната политика на Руссия прѣдставляваше благоприятна почва за политическитѣ комбинации на Наполеона. Руссия нѣмаше никакъвъ сѫщественъ интересъ въ политическитѣ въпроси, които се отнасяхѫ до положението на Европа къмъ Франция. Нейний интересъ бѣше въ Истокъ и въ Источния въпросъ. Да ли не прѣди малко великата Екатерина II не бѣше проста зрителка на прѣдприетитѣ борби отъ монархическата Европа спрѣмо анархическата или и террорестическа Франция, като бѣ обърнѫла вниманието си къмъ Истокъ и Полша? Какъвъ по-голѣмъ интересъ имаше сега Руссия да се съедини съ монархическа Европа противъ както и да е монаршествующата сега отъ Наполеона Франция, ако ѝ се оставѣше свободно попрището и се дадѣше обѣщание за съвмѣстно дѣйствуване по обичнитѣ ѝ планове въ Истокъ? Вѣрно е, че синътъ и наслѣдникътъ на Екатерина II, Павелъ I, бѣше зелъ участие въ войната противъ Франция въ съюзъ съ Англия и Турция тогава, когато Наполеонъ, военачалникътъ на Французската република, чрѣзъ походи противъ Египетъ и Сирия заплашваше

самото съществувание на Османската държала. Но това бѣше слѣдствие отъ своеобразния рицарский характеръ на Павла, когото, като бѣ изучилъ добрѣ Напалеонъ, бѣше сполучилъ да измѣни скоро политиката на тоя владѣтель въ своя полза и противъ своитѣ врагове, и, за да се възползува съ успѣхъ отъ това измѣнение, бѣше влѣзълъ въ прѣговори за съюзъ за испълнение голѣми плановe за единъ походъ къмъ Индия противъ Англия. Трагическата смърть на Павла положи неочакванъ край на тия прѣговори. Но не можехж ли тѣ да се подновжтъ съ сина и наслѣдника, владѣтель младъ и славолюбивъ, като му се подхвърли примамката на Истокъ съ всичкия блѣсъкъ и привлекателноститѣ на Босфора и на Цариградъ? Вѣрно е, че за трагическото погинвание на Павла бѣ отчасти причина и новата франкофилска политика на тоя императоръ, и убийцитѣ бѣхж органи на Английската политика. Така понѣ е мислѣлъ и вървалъ консулътъ Наполеонъ, когато сжщеврѣменно съ обявяванието чрѣзъ „Мониторa“ смъртьта на Павла и навлизанието на Английската флота въ Балтийско море запазваше за историята „обяснението на вжтрѣшното отношение на тия двѣ събития“. Но именно затова Наполеонъ бѣше задълженъ да се отнася още по-добрѣ съ новия императоръ, не вече съ прѣдлагание походъ въ Индия, а съ поднасяние самитѣ ключове на Босфора.

Източната политика на Наполеона. — Тукъ безъ съмнѣние поражда се въпросътъ или по-добрѣ недоумѣнието: Тоя приносъ или по-доблѣ това жертвувание на Истокъ, което се правѣше отъ Наполеона въ полза на Руссия, отговаряше ли на интереситѣ на Франция или по-добрѣ бѣше ли равноцѣнно съ очакваната отъ него полза? И жертвуваше ли дѣйствително Наполеонъ Истокъ и интереситѣ на Франция въ Истокъ на Руссия? Решението на това недоумѣние лежи въ общото заключение отъ расказванието тукъ отношенията на Наполеона къмъ Александра и всичкитѣ негови прѣговори за Истокъ. Но и безъ да прибѣгваме до расказванитѣ нѣща можемъ още отъ напрѣдъ да посочимъ тукъ истинския характеръ на тия отношения и прѣговори. Наполеонъ въ всичкитѣ тия отношения въпроса за Истокъ подхвърляше като проста политическа примамка и нищо повече. Сериозно за рѣшението на Източния въпросъ или за раздѣлението на Истокъ той никога не е мислилъ. И относително това

неговата политика спрѣмо Александра отъ начало и до край бѣше лъжлива и измамлива и имаше само една цѣль, да мами Руссия съ праздни надѣжди и обѣщания, та чрѣзъ съюза, който бързаше да сключи съ нея, да испълни спокойно своитѣ планове за Европа и да принуди неебузданата Англия да сключи мира и да признае както властьта му така и извършенитѣ отъ него работи въ Европа, та така да заздрави политически и нравственно своята държава и система въ Франция и въ Европа. Оттукъ всѣко политическо сближавание и всѣкий съюзъ съ Руссия бѣше напълно искупувание и икономисвание на обстоятелства, като обѣщава всѣкога много и не дава никога нищо. Всичко, което и въ наше врѣме излѣзе на видѣло, и особенно неотдавнашнитѣ открития отъ Вандала и Татищева за отношенията на Наполеона къмъ Александра, освѣтляватъ съвсѣмъ тая глава отъ историята и не оставятъ никакво съмнѣние за споменатия характеръ на тия отношения. Колкото и да се мжчи Вандалъ да избави Наполеона, поне до нѣкадѣ, отъ обвинението въ измамлива политика, приписвайки му планове за Истокъ неосжществени поради испречени прѣпятствия, самитѣ отъ него обнародвани данни убѣждаватъ, че Наполеонъ никога искренно или сериозно не е мислилъ за Истокъ. Не само защото е разбиралъ напълно, че рѣшението отъ Русско глѣдище на Източния въпросъ не бѣше възможно да бжде износно на Франция, но и защото добрѣ разбираше — това той неведнъжъ самъ е исповѣдвалъ, — че едностранчиво Русскофранцузско рѣшение, безъ Англия, бѣше невъзможно да се постигне. Затова и защото и другъ пжть се е боялъ отъ продължителната вражда къмъ него на морската владѣтелка, той е искалъ чрѣзъ съюза съ Руссия да улесни прѣди всичко помирението съ Англия. Колкото пжти виждалъ осуетени всичкитѣ свои хитрувания спрѣмо високомѣрното постоянство на горделивата островска държава, въ гнѣва си и распаленостьта си скройваше за минута най-дързкитѣ и най-опаснитѣ планове—заплашването Англия съ появяване на Франко-русска войска около Ефратъ, която да заплашва Индия. Обаче и въ тия планове главната цѣль на движението, което не отиваше по-нататакъ отъ проста демонстрация, бѣше постигането мира чрѣзъ заплашвание. Тоя характеръ на Наполеоновата политика ще ни го прѣдстави нагледно расказванието на късо отъ начало до край на сжщественнитѣ нѣща по прѣговоритѣ на Александра и на Напо-

леона относително Истокъ. И тукъ, както и въ расказаното до сега за Наполеона, се вижда и изобразява истинский нравственъ характеръ на тоя лишенъ отъ всѣко нравствено величие человѣкъ. Отъ това гледище тая история нѣма никакво важно значение. Но отъ общо историческо гледище особенно колкото се отнася до историята на Источния въпросъ и до мислитѣ и възгледитѣ на Александра, настоящата глава е важна и необходимо допълнение на цѣлата изложена въ Въведението на тая книга история на Источния въпросъ, а при това и прѣдисловие на по-нататашната му история прѣзъ тоя вѣкъ.

Русскофранцузкитѣ отношения и Источний въпросъ прѣзъ годинитѣ 1801—1806 — Когато Александръ почнж да царува, окончателенъ миръ не бѣше още се сключилъ между Франция и Руссия Отношенията между Наполеона и Павла бѣхж най-приятелски, но сключването на окончателния миръ бѣше свързано и съ проекти за съюзъ. На Александра, който бѣ приелъ скитра на Русската държава при такъво висяще състояние, първий консулъ прибърза не само да му повтори своитѣ миролюбиви и приятелски увѣрения, но и да възобнови направенитѣ на умрѣлия му баща прѣдложения за съюзъ. Като испращалъ Дюрокъ (Duroc) за прѣдставитель въ Петербугръ и му давалъ инструкции, между другото, казалъ: „Говорѣте на императора за Екатерина II като за владѣтелка, която е прѣдвидѣла паданието на Османската държава и е разбрала, че търговията на Руссия може да напрѣдне и да достигне до цвѣтуще състояние само ако става по южния пжть (сирѣчь по Босфора)“. Въ истото врѣме на Русския пратеникъ въ Парижъ Трачевский прѣдставлявалъ Османската държава като гнило здание, „отъ което не оставало нищо друго да очаква человѣкъ освѣнь събиранието на останкитѣ“. А раздѣлението останкитѣ на Турската държава споредъ Наполеона трѣбало да съставлява нишката на съединението между Руссия и Франция. Така Французский Консулъ прѣдставляваше на Руссия като мѣсто за съюзническо съединение и поприще за съюзно общо дѣйствувание именно тая страна, която главно искаше да направи поле за раздѣление и борба между Англия и Руссия. Защото противоположностьта между тия двѣ държави въ Истокъ съставляваше вече, както най-добрѣ разбираше това Наполеонъ, най-главната нишка на Источния въпросъ.

Обаче императоръ Александръ, както вече казахме по-прѣди, отъ началото на царуванието си бѣше обърнялъ всичкото си внимание къмъ общото състояние на Европа и тамъ искаше да отвори поприще на своитѣ честни и идеални политически мисли; той се показа наистина готовъ да приеме прѣдложенията за миръ, но оставаше съвсѣмъ глухъ на хлопочените и подсказванията за съюзъ и за Истокъ. Мира съ Франция и съ Наполеона Александръ е желаелъ, както изрично самъ казвалъ, не зарадъ завоевания, а защото го е считалъ като основа за Общеевропейския миръ между всичкитѣ Европейски държави, като ставаше съ готовность самъ посрѣдникъ между тѣхъ и Франция, а особенно между Англия и Франция. Тоя миръ той приемаше, както казахмо, отъ уважавание независимостьта на всичкитѣ народи и правото, което всѣкий народъ има да се управлява по каквато иска система на управление, и никакъ не е искалъ да разисква върху въпроси за принципи, за монархически интереси, за революция и за революционни принципи или за подобни политически теории; той никакъ не е искалъ да се мѣси и въ вжтрѣшнитѣ въпроси на каквото и да било управление или държава. Движимъ отъ такива чувства, Александръ въ начало не само оздрави мира съ Франция, но и усърдно посрѣдничествува между Франция и Англия за сключвание на Амиенския миръ (1802), работайки сжщеврѣменно за изравнение на всѣко появявано между Австрия и Франция разногласие, което би могло да попречи на сигурното запазвание на тоя миръ.

Но мирътъ между Англия и Франция не се продължи дълго врѣме и на слѣдующата година войната пакъ избухнж. Александръ, комуто Наполеонъ искаше да възложи посрѣдничеството за спора между него и Британското правителство, не прие да стане арбитръ. Въ началото той се ограничи въ пазение строга неутралность, но не закъснѣ да се съюзи съ Англия и да стане главатарь на една нова Европейска коалиция противъ Франция. Ние обяснихме на друго мѣсто причинитѣ, по които Александръ се намѣси въ войната, и великата цѣль, която тонѣше чрѣзъ войната — чрѣзъ побѣждаванието Наполеона и Франция да осжществи онова, което видѣлъ, че мирно не можеше да постигне: въздиганието отново и прѣобразованието на Европейския концертъ върху нови ос-
-, които да гарантиратъ свободата на Европа, трайния

миръ и братството между всичкитѣ народи и държавитѣ прѣобразувани чрѣзъ либерални наредби (в. стр. 182). На тоя високъ идеалъ Александръ жертвуваше всѣкога частнитѣ интереси на Руссия. Напротивъ, Наполеонъ не щадѣше никакво примамливо срѣдство, за да отстрани Руссия отъ Англия като прѣдня стѣна на Европейската свобода. „Императоръ Алексаедръ, казваше Наполеонъ на папата Пий VII, е справедливѣ, благъ и миренъ, но съвѣтницитѣ му сж безправственни, раздѣлени и надменни.“ На Французския пратенникъ въ Петербургъ, генерала Хедювилъ (Heduville), той даваше наставления да се приближи колкото е възможно повече до императора и до императрицата съ възможната деликатность и грация, да говори на Александра за извънредното качество на оржжията, които се правжтъ въ Франция, като му даде да разбере, че „на първия консулъ най-приятно ще му бжде да испрати на владѣтеля, когото той почита и къмъ когото храни особенна симпатия, всичко каквото най-хубаво би излѣзло отъ Версаилскитѣ работилници.“ Даже чрѣзъ министра на външнитѣ работи Деказа се казваше на Хедювилъ: „Ако можете да възбудите любопитството на императрицата за французскитѣ *моди*, ще съберемъ незабавно тукъ всичко, каквото има гиздаво (красиво), за да ѝ го испратимъ като подаръкъ“.

Но най-голѣмата примамка на Наполеона бѣше Истокъ и Цариградъ. Много пжти той е говорѣлъ за тѣхъ на императорския въ Парижъ прѣдставитель Моркова, като му привличалъ вниманието върху належащето распадвание на Османската държава, „това историческо наслѣдсво на държавата на Царьетѣ“ (русскитѣ императори), когато му говорѣлъ за проливитѣ съдиняющи Срѣдиземно съ Черно море и за самия Цариградъ Веднъжъ даже разгнѣвенъ извикалъ: „Нѣма ли прочее въ държавитѣ на императора Александра достоенъ наслѣдникъ за Цариградския прѣстолъ? Но Акександръ оставаше недостжпенъ на всички тия примамки и никакъ не искалъ да смути владѣющия отъ врѣмето на Яшския договоръ (1792) дълбокъ миръ съ Османската държава, съ която Руссия даже се бѣ съюзила въ врѣмето на Павла I противъ Египетския походъ на Наполеона, като заповѣдалъ на Моркова да каже ясно на Бонапарта, че „императорътъ нѣма никакъ намѣрение да вземе участие въ неприятелски планове противъ Турция и че, напротивъ, той е рѣшилъ да се намира въ добри съсѣдни от-

ношения съ тая държава." Това ставаше около началото на годината 1803, въ навечерието на избухването на войната между Англия и Франция. Прѣзъ цѣлата тая година и прѣзъ слѣдующата Наполеонъ се трудѣше да въздържи Александра и да го въспрѣ да не влѣзе въ коалацията противъ него. Слѣдъ прѣкъсванието на званичнитѣ сношения, съ извикванне назадъ пратенницитѣ и отъ двѣтѣ страни, при всичко че знаеше дълбокото нерасположение на Александра поради вжтрѣшната негова (на Наполеона) политика и че Александръ около Февруария 1803 го наричаше нарушитель на отечествената конституция и единъ отъ най-прочутитѣ тирани, които познава историята, — при всичко това Наполеонъ се мжчеше да има сношения съ Царя чрѣзъ писма и чрѣзъ извънредни пратенници, какъвто е билъ Колбертъ, на когото Наполеонъ прѣзъ Марта 1803 даваше инструкции за „да увѣри императора въ доброто почитание, което хранѣли въ Парижъ къмъ Русситѣ, и да се разговаря съ него, повече отъ всичко друго, *за либерални и философски идеи.*" Извършеното прѣзъ Марта 1804 отъ Наполеона убийство на дука Enghien, което бѣ повдигнжло ужаса на Европа, влоши още повече работитѣ чрѣзъ протестиранието на Александра противъ това дѣяние. Протестътъ на Царя се основаваше на това, че дукъ Enghien билъ уловенъ въ Баденска територия (въ Ettenheim) и оттамъ билъ отвлеченъ и убитъ въ Франция. Александръ въ своя протестъ наричаше това събитие „явно нарушение правото на народитѣ." На тоя протестъ Наполеонъ отговори, чрѣзъ една нота отъ Талейрана, много оскърбително за Англия и за самия императоръ. Въ тоя отговоръ, между другото, се казваше: „Упрекътъ, който днесь Руссия прави, кара ни да попитаме, да ли, ако когато *Англия скрои убийството на Павла I*, бѣше извѣстно, че авторитѣ на съзаклятието се намирахж на едно малко разстояние отъ границитѣ, не щѣхж да побързатъ (хората около императора) да ги изловжтъ." Но при свичкия тоя оскърбителенъ отговоръ Наполеонъ прѣзъ цѣлата година 1804 и около началото отъ 1805, и слѣдъ като Александръ фигурираше вече като главатаръ на коалицията противъ него, слѣдваше да пише на Царя и да го нарича братъ, при всичко че Александръ не бѣше призналь осветеното между това (2 Декем. 1804) императорско достоинство на Наполеона.

Най-послѣ, когато Александръ, като съедини войскитѣ си съ Австрийскитѣ, воюваше противъ Наполеона въ Аустерлицъ (2 Декем. 1805) и слѣдъ блѣскавата тукъ побѣда на Наполеона Австрийский императоръ Францискъ I сключваше мира въ Пресбургъ, готовъ да се подчини и на най-тежкитѣ жертви, колко повече на прѣдложения за съюзъ; когато Александръ продължаваше да бѫде врагъ неуморимъ, Наполеонъ гледаше като на бѫдящъ свой съюзникъ повече на послѣдния (Александра) нежели на първия (Франца). Напраздно се мѫчи Талейранъ да измѣни относително това политическитѣ убѣждения на Наполеона

Талейранъ, като практический политический мѫжъ, много врѣме прѣди битката при Аустерлицъ, когато Наполеонъ слѣдъ сполуката при Улмъ вървѣше противъ Виена, отъ Страсбургъ, дѣто бѣше се установилъ заедно съ министерството си, подвъргнѫ на Напалеона мисли и съвѣти за източната му политика спрѣмо Австрия иРуссия. Споредъ тия разсѫждения, които бѣ изложилъ въ единъ мемоаръ, който щѣлъ да послужи като проектъ за мира, що щѣлъ да се сключи съ Австрия, тая послѣдната държава трѣбаше да се сприятели продължително съ Франция. За това нужно бѣше да исчезне за винаги всѣкий споръ происходящъ отъ съсѣдството на двѣтѣ държави. Австрия трѣбаше да напусне Италия и да получи богато обезщетение въ Истокъ, като земе подунавскитѣ княжества и Бесарабия (която тогава бѣше турско владѣние) и часть отъ източна България, за да владѣе на Дунавскитѣ проходи. Поставена така между Руссия и Турция, Хабсбургската монархия щѣше да принуди Руссия, като се отдалечи и ограничи отъ распространението къмъ югъ, да се обърне къмъ Истокъ и, като се простира по тая посока, отъ една страна да стане безопасна за Франция, а отъ друга страна да се сблъска съ Англия за Индия.

Чрѣзъ тая комбинация и Турция, споредъ теориитѣ на Талейрана, щѣла, като пожертвува нѣкои земи, които инакъ не бѣхѫ непосрѣдственни провинции на държавата, да се радва на трайно спокойствие и миръ. Но Наполеонъ се ограничи да одобри само духа на Талейрановитѣ прѣдложения, считайки това развитие на Источния въпросъ като дѣло на бѫдящето и теориитѣ на Талейрана, които и отъ него сѫщия се наричахѫ „политический романъ“, оставилъ като правило за по-

ведение на Франция спрѣмо Австрия въ далечно бѫдѫще. За сега Русското приятелство и Русский съюзъ, който не му се виждалъ още невъзможенъ, билъ най-първата му цѣль на дѣйствията и на войнитѣ му, когато диктуваната отъ Талейрана политика можеше да направи невъзможно помирението. Обаче Наполеонъ, който слѣдъ поражението на Австрия не е искалъ да привлече къмъ себе си тая сила чрѣзъ жертви, за да отстрани отъ себе си Руссия, когато послѣднята, останѫла сама, можеше, както мислѣше Наполеонъ, да се приближи по-лесно къмъ него,—какво е прѣдлагалъ на Австрийския императоръ още при навечерието на войната? — Писалъ му просто, че „логическа война за напредъ може да има само една цѣль —*Цариградъ*“ и подсказвалъ, че точката за съединението интереситѣ на двѣтѣ държави била въ Истокъ. Най-забѣлѣжителното е, че когато Талейранъ говорѣлъ само за отстѫпвание на Австрия подунавскитѣ княжества, Наполеонъ, както по-напредъ на Руссия, така сега говорѣше на Австрия за Цариградъ и за раздѣление на цѣлата Турска държава. А това защото и тукъ неговата политика бѣше лъжлива и измамлива и цѣльта му е била да раздѣли съюзницитѣ; и затова общелстителнитѣ му прѣдложения гонѣхѫ голѣми и неосѫществими, а не малки и практически полезни и леснопостижими нѣща.

Но ните тукъ се свършватъ коварнитѣ обращения на наречената Източна, а въ сѫщность напълно Европейска политика на Наполеона, при развитието ѝ. Не можейки да привлече къмъ себе си Руссия чрѣзъ примамливия подаръкъ — наслѣдството на Турската държава, отъ най-върлъ врагъ на тая държава, както се прѣструвалъ, станѫлъ най-горѣщъ приятель, прѣструвалъ се е сирѣчь на такъвъ. Почти въ сѫщото врѣме, когато ѭ поднасялъ като нова примамка на Австрия, той пишеше и на добрия Турский Султанъ Селимъ III: „Прочее прѣстанѫлъ ли си да царувашь? Събуди се, храбрий Селиме! Повикай въ своето управление *приятелитѣ си* (сирѣчь не Англоманитѣ или Руссомани Турски политически мѫжье), испѫди прѣдателитѣ, повѣри себе си на истинскитѣ си приятели... Инакъ ще изгубишь и държава, й религия, и семейството си“. Така пишеше на Селима III прѣдаденний прѣди малко по врѣмето на Египетския походъ отъ сѫщия Селимъ, като безбожникъ, на прѣзрѣние и на отмъщение на вѣрнитѣ Муслюмани Наполеонъ. Противъ когото Селимъ воюваше имайки съюзници Англия и

Руссия; тоя, който прѣди малко прѣдаваше Турция цѣла на Руссия, като законно наслѣдство на Царьетѣ, а слѣдъ малко призоваваше Австрия за раздѣлението на Турската държава.

Но Наполеонъ, който това пишеше на Селима около началото на 1805, още при сключването на Пресбургския договоръ, който сключи около края на сѫщата година (14/26 Декем.) съ Австрия, или по добрѣ въ врѣме на прѣговоритѣ за договоръ подсказваше на Австрийцитѣ за бѫдащитѣ въ Истокъ завоевания, които щѣли да направѭтъ тамъ заедно Франция и Австрия. Но сега, като станѫлъ по-внимателенъ, прибавялъ: „Когато Османската държава би се распаднѫла отъ само себе“. Наполеонъ, който никога не е мислилъ сериозно за растурвание на Турската държава, а употрѣбляваше името на Турция, за да си спечели съюзници или за да развали съюзитѣ противъ него, сега е разбиралъ, че може спрѣмо неумолимата Руссия и Англо-Русския съюзъ да употрѣблява не вече името на Турция, като примамка, но силата на Турция, като съюзница, за да принуди чрѣзъ нея Руссия да сключи миръ и съюзъ съ него или поне чрѣзъ война между Турция и Руссия да растури Англо-Рисския съюзъ.

Въ всичко това най-главната и най-любимата цѣль на Наполеона бѣше споразумѣние, приятелство и съюзъ съ Александра. Това той прислѣдваше додѣто траеше мирътъ дори и въ навечерието на войната. Това се трудѣше да сполучи чрѣзъ войната и въ самата война, най-вече слѣдъ като въ тая война, както забѣлѣзва Татищевъ, като воювалъ за първъ пѫть на бойнитѣ полета противъ русската войска, ималъ случай да оцѣни отъ опитъ голѣмитѣ нейни достоинства. Додѣто траеше войната, Наповеонъ всѣкога се намираше въ лични отношения съ Александра, както и съ императора Франца. Около единъ мѣсецъ прѣди Аустерлицката битка, въ едно писмо до Австрийския императоръ, като исказвалъ скърбьта си, защото добритѣ и добродѣтелни намѣрения на Александра поради лоши съвѣтници произвели послѣдствие съвършенно противоположно и че тоя монархъ, додѣто е желаялъ да стане миротворецъ и благодѣтель на Европа, поради тия съвѣтници билъ станѫлъ *подпалвачъ* на континента, казвалъ и слѣдующето за Александра: „Отношенията му къмъ мене сѫ оставили въ сърдцето ми слѣди отъ добротата и отъ най-добритѣ негови качества. Той сега е младъ, но впослѣдствие ще придобие по-голѣма опитность и

ще осѫществи всичко добро, което желае за Европа и за человѣческия родъ. Падѣѭ се, че тогава ще отдаде по-голѣма справедливость на моитѣ чувства и на искренностьта, която му показахъ въ всичкитѣ ми съобщения". Малко по-послѣ, на 8/15 Октомврия, щомъ се научилъ Наполеонъ, че Александръ пристигнѫлъ въ главния щабъ на съюзната войска, испроводилъ до него адютанта си генерала Шавари, за да го привѣтствува и да му прѣдаде едно писмо, въ което, като изразявалъ къмъ Александра желанието да му докаже колко му е драго неговото приятелство, молѣше го да приеме това увѣрение „съ отличаюцата го доброта и да го (Наполеона) счита като едного отъ ония, които най-горѣщо желаѭтъ да му бѫдѫтъ угодни". Но Александръ приелъ благородно наистина, но студено, пратенника и въ много краткия и студенъ отговоръ (15/27 Ноемврия) казваше: „Нѣмамъ друго желание освѣнь да видѭ установенъ законно и върху справедливи основи мира въ Европа. Сѫщеврѣменно желаѭ да ми се прѣдстави случай да ви бѫдѫ лично угоденъ". Писмото е било отправено не *до французския императоръ*, а *до началника на Французското правителство*. Но това не попрѣчило на Наполеона да испроводи вторий пѫть (17/29 Ноемврия), слѣдъ като въ промежутъка бѣше станѫло едно сериозно сблъскванне между авангардитѣ и въ него Александръ се кърсти въ огьня, сѫщия генералъ Шавари за да прѣдложи на Александра свиждание. Александръ не прие поканата, при все това отъ вѣжливость испроводи сега до Наполеона князя Долгорукий, за да го привѣтствува и да му принесе благодарноститѣ на императора. „Какво искатъ отъ мене? казалъ Наполеонъ на Долгорукий. Защо императоръ Александръ воюва противъ мене? Какво иска той? Единственний неговъ интересъ е да распространява границитѣ на своята държава въ тяжесть на съсѣдитѣ, най-вече на Турцитѣ. Спорътъ му съ Франция ще падне тогава отъ само себе". Долгорукий въ отговоръ похвалилъ наистина безкористието на императора къмъ съсѣдитѣ му, но увѣрилъ, че императорътъ се е вѫоржѫжилъ за да защити свободата на Европа и не могълъ да стои безгриженъ и въ бездѣйствие за свободата на Холландия и на Сардинския краль. „Руссия, повгорно казалъ Наполеонъ, е длъжна да слѣдва съвършенно различна политика, да не се грижи за друго освѣнь за собственнитѣ си интереси". А когато слѣдъ това Долго-

руккй прѣдлагалъ съединението на Холландия и Белгия въ една държава подъ скиптра на нѣкой Прусский или Английский принцъ и прогласяванието на Сардинския краль за краль на Италия (на сѣверна разбира се), тогава вече Наполеонъ се отчаялъ за всѣко споразумѣние. «Ще се ударимъ!» била послѣдната му дума. До колко Наполеонъ е билъ огорченъ отъ поведението на Александра, когото, казва Татищевъ, въ запискитѣ си наричалъ „Английский трубачъ“, става явно отъ писмото, което слѣдъ малко испратилъ до Вюртембергския Курфюрстъ, въ което той прѣдставляваше Александра, че му (на Наполеона) говори, „както би говорилъ на нѣкой бояринъ, когото ще испровожда въ Сибиръ“. Това Наполеонъ пишеше шесть дни слѣдъ мисията на Долгорукий до него, въ деня на Аустерлицката побѣда.

Но какво пишеше той на Талейрана въ сѫщия день, въ който приемаше Долгорукий и незабавно слѣдъ тоя приемъ? „Имахъ корреспонденция съ Русский императоръ; единственното ми убѣждение е, че той е благороденъ и достоенъ человѣкъ, но се влияе злѣ отъ окрѫжающитѣ го“. Спечелената слѣдъ шесть деня блѣскава побѣда не направи Наполеона по-горделивъ и по-взискателенъ. Не само никакъ не прѣслѣдва отстѫпающата Русска войска, но и слѣдъ битката освободилъ находящия си между плѣнницитѣ князь Репнинъ и, като го испровождалъ да си върви, казалъ му: „Слушай ме хубаво. Можете да се срѣщнете съ императора слѣдъ нѣколко деня. Кажете му, че ако би се убѣдилъ въ прѣдложението ми и би склонилъ да се видимъ на мѣстото между авангардитѣ, азъ бихъ се подчинилъ на благородната му душа. Той би ми обявилъ своитѣ намѣрения относително спокойствието на Европа, и азъ бихъ ги подписалъ тутакси. Но вмѣсто това той ми испроводилъ единъ нахалъ, който показа дързко поведение къмъ началника на Французската войска врѣдъ неговитѣ полкове. Какво излѣзе отъ това? Ударихме се, и сега азъ имамъ право да диктувамъ условията. Но ние още можемъ да се сближимъ единъ къмъ другиго. Нека испроводи до мене пълномощенъ въ Виена, не отъ ония ласкатели, които съставляватъ щаба му. Александръ се е родилъ за прѣстола. Азъ *възлѣзохъ на него издалечь* (J'y suis parvenu) [1]; при все това обаче и

---

[1]) Тукъ съвпада значението на parvenu (като причастие) съ обикновенното значение на думата като прилагателно.

старитѣ ми приятели, и бившитѣ ми прѣди малко началници, не смѣѭтъ да ми кажѫтъ истината". Но Репнинъ не намѣрилъ заминѫлия вече за Петербургъ императоръ. А министрътъ на външнитѣ работи Чарторижский, когото намѣрилъ въ щаба, не далъ никакво внимание на прѣдложението на Наполеона, и така и Пресбургский миръ се сключи, както казахме, само между Франция и Австрия.

Така годината 1806 намѣри Александра и Наполеона въ война помежду имъ, но единия горѣщо желающъ мира и споразумѣнието, а другия упорито още противенъ на това. Обаче въ врѣме на това разбъркано състояние на работитѣ станѫхѫ събития, които спрѣхѫ за малко врѣме порива на войната. Александръ, като пристигнѫлъ въ Петербургъ, се научилъ, че Прусия, съ краля на която (Фридрихъ Вилхелмъ III) прѣдидущата година, при заминаването си при съюзната войска, като минѫлъ прѣзъ Берлинъ, бѣше сключилъ вѣчно приятелство върху гроба на Фридриха великий (в. стр. 191), слѣдъ като прѣзъ всичкото до тогава врѣме отъ войната водѣше съмнителна политика, сега, възнаградена за неутралността си отъ Наполеона, чрѣзъ отстѫпванието на Хановерското кралство (което съставляваше владѣние на Английското кралско семейство и бѣше завладено отъ Наполеона отъ 1803) сключила съ Наполеона нападателенъ и отбранителенъ съюзъ, като се надѣвала оттогава да основе княжество въ сѣверна Германия. Отъ друга страна Наполеонъ, като простиралъ дѣсната си ржка всѣкога къмъ Александра, чрѣзъ лѣвата приготовлявалъ навсѣкадѣ неприятели противъ него, за да му наложи своето приятелство и съюзъ. Селимъ не бѣше се прѣлстилъ отъ направената му покана; но Французската дипломация интригуваше всѣкога въ Цариградъ. Австрия, като отстѫпила чрѣзъ Пресбургския договоръ устията на Которския заливъ [1] на Франция, заплашвала (по искание на Франция) че ще испѫди на сила окупационнитѣ тамъ Русски войски. Въ Англия смъртьта на Питта (11/23 Януария 1806), който бѣше душата на коалицията противъ Наполеона, докара на власть̀та Фокса, който се виждаше да клони за мира и прѣговори за това бѣхѫ вече се почнѫли между Парижъ и Лондонъ. Всичко това, като

[1]) Слѣдъ сключванието на Пресбургския договоръ, Русскитѣ кораби бѣха свалили войска, която, съ помощьта на Черна Гора, бѣше окупирала укрѣпенитѣ мѣста при входа въ залива, за да осуети тѣхното отстѫпване на Франция.

заплашваше Руссия съ съвършенно изолиране въ Европа, убѣди Александра да послуша за малко врѣме поканата на Наполеона за миръ и да испроводи въ Парижъ Убрила като пълномощенъ за сключване на миръ. Въ сегашнитѣ прѣговори за миръ Наполеонъ се виждалъ, че не желаелъ друго освѣнъ невмѣшателството на Руссия въ Нѣмскитѣ и Италиянскитѣ работи, съ които, намирайки се сега на върха на силата и на щастието, искаше той да се распорежда, както му е угодно. Инакъ той бѣше много щедъръ на отстжпки. Той признавалъ на Руссия правото да държи гарнизонъ въ Керкира и обѣщавалъ ѝ да признае за независима Рагузската република и да почита цѣлостьта на Черна Гора[1]). Повече, обѣщавалъ да постави за князь на Балеарскитѣ острови най-стария синъ на сваления отъ прѣстола краль на двѣтѣ Сицилии, за когото и за всичкитѣ свалени отъ Франция и отъ Наполеона владѣтели много се е грижелъ Александръ. Върху всичко Наполеонъ съ готовность приемаше посрѣдничеството на Александра за възстановяванието на общия миръ.

Договорътъ, който установяваше мира, се подписа наистина отъ графа Убрилъ, но не се утвърди (легализира) отъ Александра. Послѣдний бѣше излѣзълъ изъ станжлото за малко врѣме заплашително изолирание. Прусия, гледайки, че не се осжществявахж всички нейни славолюбиви планове, на които испълнението очакваше отъ съюза съ Наполеона, обърнж се къмъ Руссия и между Прускиий Краль и Русский императоръ станж споразумѣние за таенъ съюзъ (12/24 Юлия 1806). Чрѣзъ тоя съюзъ Руссия се задължаваше да държи постоянно по-голѣмата часть отъ военитѣ си сили за защита на Европа, а всичкитѣ си военни сили за запазване независимостьта и цѣлостьта на Прусскитѣ държави, съ обѣщание да си остане „въ системата на безкористието, която бѣше удържала до тогава спрѣмо всичкитѣ Европейски държави.“ Поведението спрѣмо Европа на Александра нѣмаше вече граници въ пжтя на самоотверженностьта. Не само всѣка мисъль и всѣка дума за Истокъ и за частнитѣ интереси на Руссия заличаваше отъ програмата на Русската политика, но и всички военни Русски сили се оставахж въ полза на Европа и на Прусия, на която борбата императорътъ считаше за най-справедлива отъ всичкитѣ

[1]) Това, защото чрѣзъ Пресбургския договоръ Далмация се присъедини на голѣмата Наполеонова държава.

борби.“ Въ истото врѣме полякътъ министръ на външнитѣ работи и врагъ на съюза съ Прусия Чарторижский се замѣняваше съ нѣмеца по родъ Бутбергъ. Чрѣзъ тоя Русскопрусский съюзъ възобнови се коалицията противъ Наполеона, тъй като и въ Англия бѣше зела върхъ военнолюбивата политика.

При тоя новъ обратъ на работитѣ Наполеонъ обърнѫ вниманието си къмъ Турция, не вече за да ѭ поднесе на Руссия, а, както казахме по-прѣди, за да ѭ повдигне противъ Руссия и като отвлече вниманието на Англия върху Източния въпросъ, да подложи на тежко испитание Англорусския съюзъ. При това той почнѫ да води прѣговори съ Австрия, като ѝ обѣщаваше да почита нейната неутралность въ Германия и да направи съ нея съюзъ подъ условие „гарантирането цѣлостьта на Османската държава“. Австрийский министръ на външнитѣ работи графъ Стадионъ отговорилъ на тия прѣдложения съ забикалки. Въ сѫщото врѣме Австрия съсрѣдоточаваше въ Бохемия войска, прѣдназначена противъ Наполеона. Но бързитѣ на послѣдния побѣди и разоренията на Иена и Аустерлицъ отстранихѫ опасностьта отъ Австрия. Тогава Наполеонъ пакъ се обърнѫ къмъ Австрия и ѭ покани да распусне наблюдателната войнa съгласно съ направенитѣ вече прѣдложения. Въ сѫщото врѣме Наполеонъ се обърнѫ и къмъ побѣдената Пруссия, съ обѣщание да ѝ повърне прѣвзетитѣ отъ побѣдоносната Французска войска земи, ако тя гарантира заедно съ Франция „независимостьта и цѣлостьта на Османската държава“. Но нито неутралната Австрия нито побѣдената Пруссия не приехѫ прѣдложенията на Наполеона. Цѣльта на послѣдния съ прѣдлаганието послѣдователно на тия двѣ сили договора за Турция бѣше, прѣди всичко, чрѣзъ повдиганието на Източния въпросъ да развали коалицията противъ него, въ която нравственно участвуваше и Австрия. Безъ съмнѣние Александръ, който заради Европа оставаше вѣренъ съюзникъ на оня Питъ, който първъ отъ политическитѣ Английски мѫже искара учението за независимостьта на Турция и изоставянието на Босфора отъ страна на Англия нарече *политическо безумие* [1]), не можеше много да се смути отъ шума на На-

[1]) Че Александръ въ врѣме на съюза си съ Англия е искалъ да сондира Питта за прѣвзимание на Цариградъ отъ Руссия, както казва Гервинусъ, неизвѣстно на какво основающъ се, това не се вижда съгласно съ духа на поведението на Александра, поне до врѣмето, въ което набухнѫ Турскорусската война (1806), когато Питтъ не бѣше вече живъ.

полеона за гарантирание цѣлостьта нѫ Турция. Обаче Наполеонъ сполучи между това да създаде една дѣйствителна опасность на Руссия чрѣзъ Турската война, която най послѣ той сполучи да докара, додѣто ее продължаваше войната му противъ Пруссия и Руссия.

Работитѣ въ Цариградъ. 1800—1805. — Казахме, че Наполеонъ още отъ началото на годината 1805, въ която бѣ се уплѣлъ въ войната, бѣше писалъ на Султанъ Селима III и го съвѣтваше да се сближи съ Франция, като махне отъ съвѣта си Англоманитѣ и Руссомани или по-добрѣ ония турски политически мѫжье, които не бѣхѫ приятели на Франция. Походътъ на Наполеона въ Египетъ, който походъ бѣше огорчилъ и разгнѣвилъ твърдѣ много Турцитѣ въ Цариградъ, бѣше направилъ много души отъ Султановия съвѣтъ неприятели на Франция, когато задружното дѣйствуванне противъ Франция по онова врѣме бѣше уголѣмило броя на приятелитѣ на Руссия и на Англия въ Турция. Ненавистьта на Портата къмъ Франция не бѣше намалилъ нито договорътъ за миръ отъ 13/25 Юния 1802, сключенъ между Франция и Турция, чрѣзъ който договоръ Египетъ се повърщаше на Турция (слѣдъ като Англичанитѣ бѣхѫ принудили Наполеона да испразднп тая земя) и се признаваше отъ Франция покровителството на Портата върху републиката на Ионическитѣ острови. Французский посланникъ Руффинъ вслѣдствие мира бѣше се освободилъ отъ Едикулския затворъ (въ който по единъ старъ обичай се затваряхѫ посланницитѣ на воюющитѣ съ Турция сили), а въ 1803 бѣше дошелъ като посланникъ на Наполеона при Султана генералъ Бринъ, за да уздрави мира и да възвърне старото приятелство между Портата и Франция. Отъ годината 1803, когато се развали Амиенский миръ и се поднови войната между Англия и Франция, прѣдлежеше да се приготви нова коалиция противъ Франция, генералъ Бринъ силно работѣше въ Цариградъ, да убѣди Портата, споредъ старата система на съюза съ Франция, да обяви незабавно войната противъ врговетѣ на Франция. Но Портата сега не послуша съвѣтитѣ на Франция, даже съ голѣма студенина ги изслушала и отхвърлила прѣдложенията на Французския посланникъ. А когато по-нататакъ Портата не се съгласи да признае поне новото достоинство (императорското) на Наполеона, Бринъ напраздно заплашилъ съ належащето си заминавание, и като не

сполучилъ нищо, напусналъ Цариградъ за удоволствие на Турското правителство, което сега се обѣщало на Руссия да влѣзе въ коалицията противъ Франция и да испрати войска въ Италия.

Това не направи наистина Портата. Но и Наполеонъ, като бързалъ да нападне Русситѣ и Австрийцитѣ, не прѣдприе нищо противъ Портата, която бѣше отговорила на направената отъ него покана на Селима съ такъво враждебно настроение. Обаче расположенията на Портата се измѣнихѫ, щомъ се получило извѣстие за побѣдата на Французскитѣ орѫжия въ Аустерлицъ. Султанътъ сега побърза да признае Наполеона за императоръ съ испращание до него единъ извънреденъ пратенникъ, „за да изрази, както казвалъ Султанътъ, явно чувствата на довѣрие, симпатия и почитание, отъ които се въодушевлява за владѣтеля, когото счита за най-старъ, най-вѣренъ и най-полезенъ приятель на държавата си". Наполеонъ на това отговорилъ: „Една отъ най-голѣмитѣ и най-многоцѣнни ползи, която желаѭ да извлекѫ отъ успѣха на моитѣ орѫжия е помощьта и ползата, които могѫ да дамъ на най-полезния и най-стария отъ съюзницитѣ ми. Съ голѣмо удоволствие ви увѣрявамъ за това публично и тържественно. Всичко добро или лошо, що би се случило на Османлиитѣ, ще бѫде добро или зло за Франция. Господине посланниче, прѣдайте тия думи на Султана. Нека той да си припомни, че моитѣ врагове, които сѫ и негови врагове, ще поискатъ всѣкога да стигнѫтъ до него. Отъ мене не трѣба за нищо да се бои, а съединенъ съ мене, не ще се уплаши никога отъ силата на който и да е отъ неприятелитѣ му". Това се вършеше малко прѣди врѣмето, когато императоръ Александръ, сключвайки съюзъ съ Пруссия, отказваше да утвърди подписания въ Парижъ отъ Русския пратенникъ договоръ за миръ (прѣзъ лѣтото отъ 1806). Наполеонъ, възгорденъ сега за новото къмъ него поведение на Селима, испроводи въ Цариградъ новъ посланникъ, марешала Себастияна, който имаше за мисия да убѣди Портата да отвлече съ нѣщо Руссия въ полза на Франция. Себастиянъ водѣше съ себе си и Французски офицери, прѣдназначени да организиратъ Турската войка.

Работитѣ въ подунавскитѣ княжества. — Себастиянъ, за да постигне по-сигурно цѣльта на своята мисия, бѣ избралъ пѫтя прѣзъ Влашко и останѫлъ за нѣколко врѣме въ Буку-

рещъ, за да може, нахождайки тукъ поприще за интригувание да приготви стълкновение между Турция и Руссия, защото Княжествата, нахождайки се по силата на трактати подъ покровителството на Руссия, лесно можехѫ да дадѫтъ поводъ на Русски вмѣшателства и протести, които бѣхѫ по-сигурний пѫть за постигание цѣлитѣ на Наполеона. Когато Себастиянъ заминуваше прѣзъ Влашко князъ тамъ бѣше прочутий Константинъ Ипсиланти, синъ на Александра Ипсиланти. Константинъ Ипсиланти, произведенъ прѣди много врѣме въ найголѣмия чинъ, който се даваше въ Османското управление на християнинъ, именно великъ драгоманинъ (тълмачъ) на Дивана, ималъ сериозно влияние върху обноската на Портата прѣзъ послѣднитѣ години, защото въ всичко бѣше се показалъ непримиримъ врагъ на Французската политика и горѣщъ привърженникъ на сближаванието съ Руссия. Но поведението му по въпроса за Ионическитѣ острови въ 1801—1802, за което, както и за самия Ипсиланти, ще се говори въ историята на Гърцкото възстание, бѣше далъ поводъ на Русската дипломация да поиска неговото отстраняване отъ Цариградъ чрѣзъ нѣкое честно изгнание (заточение), като се назначи сирѣчь за господарь на Молдова. Мълвата за неговото добро и благотворно управление тукъ бѣше убѣдила слѣдъ малко Власитѣ, които бѣхѫ изложени тогава на непрѣстаннитѣ нападения на измѣнника сатрапъ въ България Пазвантоглу, да изберѫтъ тѣ за свой Господарь Ипсиланти. Портата, отказа да го признае, но най-послѣ се убѣдила да утрърди избора, ако Молдованитѣ си изберѫтъ за князь Александра Мурузи. Съ това Портата, призна правото на Молдованитѣ, да си избиратъ тѣ сами Господаря. Себастиянъ, като разбралъ сега отблизо поведението на Ипсиланти, което било всѣкога франкофобско, при пристиганието си въ Цариградъ интригувалъ много противъ него, че ужъ ималъ лоши намѣрения противъ Султана, и сполучи сваляпието му. Ипсиланти билъ повиканъ въ Цариградъ, слѣдъ като билъ проскрибиранъ; но той избѣга въ Австрия и така се избави, а вмѣсто него биде обезглавенъ безчеловѣчно въ Цариградъ старий му баща, многоуважаемий Александръ Ипсиланти. Това станѫ прѣзъ есеньта на 1806.

Турскорусската война. — Сваляпието на Ипсиланти и онова на Мурузи, което станѫ въ сѫщото врѣме, бѣше противъ постановленията на Яшския договоръ отъ 1792, споредъ

който владѣтелитѣ на Влашко и Молдова се назначавахѫ за седъмь години и не можехѫ да се уволняватъ, прѣди истичанието на тоя срокъ, безъ съгласието за това на Русския императоръ. А това можеше да докара сблъкновение между Русия и Турция, което бѣше главната цѣль на мисията на Себатияна, който съвѣтваше сѣга Портата, между друго, да унищожи седмогодишната власть на князьетѣ отъ подунавскитѣ княжества. Себастинянъ успѣ съ интригитѣ си въ Цариградъ, защото бѣше убѣдилъ Турскитѣ министри, че Царьтъ билъ отблъснѫлъ сключения прѣди малко въ Парижъ отъ посланника му договоръ за миръ съ Франция, защото не приемалъ ужъ условията въ тоя актъ, прѣдложени отъ Наполеона относително Турция за нейното суверенство върху Ионическитѣ острови и върху Рагузската република (в. стр. 527). Сѫщеврѣменно, като напомнювалъ на Турчитѣ за опасноститѣ, на които биле изложени отъ страна на Руссия, която въ разстояние на едно малко врѣме имъ отнела Кримъ и Грузия и нарушила свободното прѣминавание прѣзъ Хеллиспонта, той искалъ отъ тѣхъ, въ името на Наполеона, затварянието на Босфора за Русскитѣ кораби били тѣ военни или пѫтнически. Себастиянъ заявилъ на Дивана, че ако Портата остави тия проливи отворени за Руситѣ, ще наруши неутралностьта и ще даде на Франция право да прѣкара прѣзъ Турската земя войска на Дунавскитѣ брѣгове, за да се бие съ Русситѣ, При това заявявалъ, че всѣко продължение за напрѣдъ съюза съ Руссия и Англия ще счита като прѣдизвикване на война противъ Франция. Ако Портата, казваше се въ нотата, приеме исканията на Франция, Французската войска въ Далмация щѣла да държи отбранително положение за цѣлостьта на Турция; въ противенъ случай Наполеонъ щѣлъ да бѫде принуденъ да опрѣдѣли съвсѣмъ друга мисия на тая войска. Портата, като се намирала прѣдъ дилемата да избере между Французския и Англорусския съюзъ, помислила, че може да отстрани опасностьта отъ тая дилема, като не се сдружи званично съ никоя отъ воюющитѣ сили, а приеме исканията на Французския посланникъ само за проливитѣ. За това подиръ малко тя забранила входа въ Босфора на единъ русский корабъ.

Но Турското правителство, съ прѣнебрегванието едно изрично условие отъ единъ званиченъ договоръ и съ прибавянието на едно ново нарушение на станѫлото съ сваляниeто

управителитѣ отъ подунавскитѣ княжества, явно и безцеремонно прѣдизвикваше Русия и нейнитѣ съюзници. Английский и Русский посланници, очудени справедливо за станалото, поискали обяснения отъ Портата, като порицавали поведението ѝ и изисквали възстановяванието въ княжествата на сваленитѣ управители, отмѣнението на мѣркитѣ зети противъ свободното прѣминавание на Босфора, още и възобновяванието договора на съюзницитѣ. Турцитѣ, уплашени сега отъ Англорусското съгласие, се виждали расположени да отстжпжтъ, защото нѣмали надѣжда за помощь отъ Франция по море противъ Англия. Но поради непрѣстаннитѣ интриги на Себастияна Портата не зимаше окончателно рѣшение и продължаваше прѣговоритѣ, съ което принуди посланницитѣ на съюзнитѣ сили да земжтъ окончателни мѣрки. Русский посланникъ Италинский се качилъ на единъ Русский корабъ и искалъ паспорта си, а Английский (Arbuthnot), бидѣйки боленъ на Буюкдере отъ огненица, испроводилъ до Портата вторня си секретарь Уеллеслей, за да поиска ясенъ и положителенъ отговоръ отъ Портата. Уеллеслей стигнжлъ на Високата Порта тичешкомъ и по причина на дъжда, що валѣлъ, влѣзълъ въ Дивана окалянъ и, държащъ въ ржката си малка плетенка (камшиче), повторилъ надменно исканията на своя посланникъ, съ добавление, че флота, идуща отъ Гибралтаръ, щѣла да мине слѣдъ малко Хеллиспонта и да се яви прѣдъ Цариградъ. Уплашванието на Дивана при това поведение на секретаря било такъво, щото незабавно далъ заповѣдь за повърщание на мѣстата имъ бившитѣ управители на подунавскитѣ княжества. Тогава и Италинский излѣзълъ изъ кораба и поелъ отново длъжностьта си.

Селимъ, при това, като не искалъ съ това поведение да раздразни Наполеона, въ една тайна аудиенция на Себастияна заявилъ, че се подчинявалъ на настанжлата буря врѣменно и че остаялъ напълно вѣренъ на Напокеона и „щѣлъ да се свърже съ него съ по тѣсни съюзнически свързки, които съединявали Франция и Турция отъ вѣкове“. Наполеонъ, който бѣ побѣдилъ вече Прусия, но не бѣше още сериозно се ударилъ съ Руситѣ и не можеше да стори нищо противъ Англичанитѣ, като се страхувалъ, че всѣкий натискъ отъ негова страна върху Султана можеше да го хвърли и безъ да иска въ лагера на враговетѣ му, пазѣлъ умѣренность спрѣмо Султана. И Сабастиянъ казалъ

на Селима, че Наполеонъ признавалъ трудноститѣ на положението му и загова прѣдавалъ на забравяние станжлото повърщание на мѣстата имъ на бившитѣ управители въ подунавскитѣ княжества. Самъ Наполеонъ, влизайки като побѣдитель въ Берлинъ на 16/28 Октом., казвалъ на тамошния Турский пратеникъ: „Пишете на Вашето правителство, че Русситѣ не ще прѣдприемжтъ нищо противъ Османската държава". Това мнѣние Наполеонъ бѣше си съставилъ може би защото, като бѣше побѣдилъ Прусската войска и вървѣше съ побѣдителната си войска противъ Александра, надѣвалъ се, че послѣдний, като бжде нападнжтъ отъ къмъ фронта отъ Французската войска, не ще може да испрати часть отъ войската си противъ Турция. Обаче тая смѣтка на Наполеона излѣзе погрѣшна. Александръ срѣщу Турската политика, която бѣше станжла мрѣдизвикателна по внушение на Наполеона, бѣше зелъ прѣдварително мѣрки за нужнитѣ приготовления. Затова, като не се задоволи отъ даденото отъ страна на Портата удовлетворедие съ възстановяванието на бившитѣ управители въ Влашко и Молдова, раздѣлилъ войската си и една часть отъ нея испратилъ въ помощь на побѣдената Прусия, а друга часть заповѣдалъ да навлѣзе въ подунавскитѣ княжества, прѣди да замине отъ Цариградъ Русский посланникъ.

Навлизанието на Русситѣ въ Княжествата разсърдило твърдѣ много Султана и турското население въ Цариградъ. Италинский, призованъ да даде отговоръ и, като не можилъ да оправдае станжлото по нѣмание достатъчно инструкции, намѣрилъ се въ трудно положение и щѣлъ да бжде затворенъ, както прѣди нѣколко години французский посланникъ въ Еди куле. Но Себастиянъ, знаейки напълно намѣрението на Наполеона, че главната цѣль, която прѣзъ цѣлата война прѣслѣдваше бѣше да накара Александра да сключи съ него приятелство и съюзъ, а Турция употрѣбляваше просто като орждие за постигание на тая цѣль, и като се страхувалъ, да не би съ намислената отъ Турция мѣрка да станжтъ работитѣ по-лоши, силно настоялъ прѣдъ Портата да не се вземе заплашителната мѣрка противъ Русския посланникъ. Подиръ малко единъ Английский корабъ взелъ Италинский и го отвелъ въ Тенедосъ, а Английский посланникъ остана въ Цариградъ и продължавалъ да се намира въ приятелски отношения съ [illegible]ата и да се бори противъ Французското влияние. Слѣдъ

малко Султанътъ обяви войната противъ Руссия (18/30 Декемврия 1806).

Окончателното стълкновение между Руссия и Турция, което отъ толкова врѣме прислѣдваше Наполеонъ, уясняваше положението на послѣдния спрѣмо Турция, която той сега бѣше задълженъ да подкрѣпи въ прѣдизвиканата отъ него война противъ Руссия. Но Наполеонъ искаше да извлече полза за себе си отъ нравственното и политическото значение на Русското нападение противъ Турция, като прѣдстави прѣдъ очитѣ на Франция голѣмината на опасностьта, която занимавала сега Европейската цивилизация чрѣзъ разоряванието на Турция и чрѣзъ прѣодолѣванието на Руссия въ Истокъ, както се прѣструваше сега и заявляваше тоя, който толкова пѫти е поднасялъ Турция на Руссия въ замѣна на русското приятелство. Голѣмината на жертвитѣ, които изискваше една голѣма война противъ Руссия, трѣбаше да се оправдае прѣдъ общественното мнѣние въ Франция, като че става заради висшитѣ интересси на самото бѫдѫще на Франция. Така се обяснява декретътъ на Наполеона до Сената отъ 17/29 Януария 1807, въ който декретъ се казваше: „Кой ли може да прѣсмѣтне колко врѣме ще се продължаватъ войнитѣ и броя на войницитѣ, които войни би станѫло нужно да се водѭтъ единъ день, *за да се исправѭтъ нещастията, които има да произлѣзѭтъ отъ изгубванието на държаватъ Цариградъ*, ако любовьта за спокойствие и тишина и наслажденията на голѣмия градъ прѣодолѣеше надъ наставленията на мѫдрата прѣдвидливость? Бихме оставили на потомцитѣ дълго наслѣдство отъ войни и нещастия. *Щомъ ее въздигне и въстържествува Гърцкото знаме* (тиара) отъ Балтийско до Срѣдиземно море, би видѣли въ наше врѣме нашитѣ провинции нападнѫти отъ тълпи фанатици и варвари; и ако въ тая твърдѣ закъснѣла борба цивилизована Европа би се изгубила; нашата небрежность справедливо би повдигнѫла гнѣва на потомцитѣ и би било позоръ за насъ въ историята".

Но по какъвъ начинъ искалъ сега Наполеонъ да се защищава противъ тия нещастия за цивилизацията и бѫдѫщитѣ опасности за Европа, които щѣли да настанѫтъ отъ въстържествуванието на *Гърцката тиара?* Чрѣзъ голѣми войски испращани на помощь Султану? или чрѣзъ паритѣ на много богатата Франция? или чрѣзъ нейнитѣ приготовления по море?

Вѣрно е, че Наполеонъ именно въ деня, въ който испращаше на Сената горния декретъ, въ сѫщия день испращаше заповѣдь на Далматинския управителъ генерала Мармона, за да отиде съ всичкитѣ подъ разположението му срѣдства, съвѣтници, орѫжия и припаси на помощь на турскитѣ управители въ Босна и Шкодра, да имъ испроводи офицери отъ щаба, едни за да останѫтъ постоянно при тия управители, а други за да обикалятъ изъ провинциитѣ и да възбуждатъ духоветѣ, като отъ една страна обѣщаватъ помощь отъ страна на Франция, а отъ друга страна и въ сѫщото врѣме да събиратъ полезни свѣдѣния за странитѣ и за жителитѣ, които ги населяватъ. Началникътъ на щаба Марешалъ Бертие (Berthier) пишеше тогава на Мармона: „Императорътъ ви испраща въ скоро време 25 хиляди души къмъ Видинъ. Като пристигнѫтъ тѣ, вие ще можете да влѣзете въ голѣмия оградъ и да съставите послѣднето негово дѣсно крило (фиангъ) . . . . Но това се прѣдполага. . “. Въ сѫщото врѣме Себастиянъ натискаше въ Цариградъ Дивана да укрѣпи Босфора и Хеллиспонта. Единъ отъ французскитѣ офицери, които бѣше завелъ съ себе си, началникътъ на инженерното отдѣление, Juchereau de Saint Denis, съчинилъ изложение за състоянието на сѫществующитѣ укрѣпления, а единъ Султанский указъ заповѣдваше да се извършѫтъ скоро посоченитѣ отъ французския офицеринъ работи. Себастиянъ още прѣди обявяванието на войната бѣше получилъ заповѣдь отъ Наполеона да изиска отъ Портата да не позволява на гърцки кораби подъ Русско знаме да прѣминаватъ прѣзъ проливитѣ, за да не би тѣ да се съобщаватъ съ Русската флота въ Егейско море, която се намирала въ постоянни сношения съ гърцкитѣ войводи и поддържала възстаническитѣ имъ движения.

Но тия не бѣхѫ всички срѣдства за защита на Наполеона противъ гърцката тиара. Гнѣвътъ му се простираше и възбуждаше до непрѣодолима степень, додѣто виждаше Александра че не се плаши отъ неговитѣ побѣди противъ Прусия, нито се стѣснява отъ турската войска, а съюзницитѣ на Руситѣ и на Турцитѣ, Англичанитѣ, че се намиратъ още въ миръ съ Султана и противодѣйствуватъ всѣкога на влиянието и съюза на Французитѣ въ Цариградъ. Александръ, както видѣхме, не само не се уплаши отъ поведението на Турция, но чрѣзъ навлизанието въ княжествата ускори обявяванието на войната отъ страна на Султана

Нравствената и религиозната война въ Истокъ между Наполеона и Руссия. — Едно най-характеристично събитие отъ ония врѣмена и години, а. най-вече отъ политическата нравственность на Наполеона, е начинътъ, по който той искаше не само да повдигне Султана на война противъ Руссия, но и прѣминувайки отъ смѣлитѣ къмъ най-дързкитѣ и най-чудноватитѣ намѣрения да даде на тая война характеръ, просторъ и сила на голѣма религиозна война. Наполеонъ, слѣдъ като повдигнѫ Полския народъ на възстание противъ Руссия, въ сѫщото врѣме се опита да подѣйствува направо на самия Турский народъ и, като възбуди моаметанския фанатизмъ и религиозния бѣсъ противъ *Гърцката тиара*, да предизвика война за истрѣбление между Руссия и моаметанския свѣтъ. Тогава историята станѫ свидѣтелка на една война, водена между двама християнски владѣтели, отъ които единий бѣше истинский християнинъ, а другий се наричаше наистина християнинъ, но употрѣбляваше религията, било християнската, било моаметанската, като нравствено орѫжие за постигание на намѣренията си по начинъ нравственно най-чудовищенъ, който показва невѣроятно нравственно ничтожество и низость. Человѣкътъ, който прѣди нѣколко години, като воюваше противъ Египетъ като марешалъ на нехристиянската тогава Францужка република, въ възванието си къмъ моаметанския народъ прѣдставляваше себе си като най-чистъ моаметанинъ и като свидѣтелство за истинностьта на думитѣ си привождаше Францужкитѣ нападения противъ Католическата Църква и Папата, обаче при всичко това, като неприятель и безбожникъ, Султанътъ го прѣдаваше на проклятието на моаметанитѣ; сѫщий тоя человѣкъ сега, вѣнчанъ прѣди малко за короната, която прие отъ олтаря на християнската вѣра и отъ рѫцѣтѣ на началника на Католическата Църква, като не се задоволяваше да говори на началника на Исляма въ името на политическитѣ му интереси, отправяше се къмъ народитѣ и подданницитѣ на Селима въ името на находящия се въ опасность Ислямъ. Като съставилъ една комисия отъ учени ориенталисти Французи подъ рѫководството на имперския канцеръ Камбасере, възложи ѝ да състави една възбудителна прокламация на турски и арабски и да ѭ распръснѫтъ въ десеть хиляди екземпляра на всѣкадѣ въ Истокъ. „Това възвание къмъ моаметанитѣ, казва Французинътъ Вандалъ, който всѣкога сѫди снисходително за Напо-

леона, се прѣдстави подъ форма на *олицетворение!* Въ възванието се прѣдставлява, че говори самъ *мюеззининътъ*, провъзгласительтъ, на когото гласътъ отъ часъ на часъ пада отъ височината на *минаретата* и припомнюва на людьето Бога и заповѣдва да му се молятъ. Чрѣзъ неговитѣ уста се исказвахѫ патетически упрекания; чрѣзъ него живо се припомнювахѫ на вѣрнитѣ правенитѣ отъ Руссия отъ единъ вѣкъ успѣхи, прѣдставлявание се тя като най-голѣма гонителка на Исляма и се призовавахѫ всички вѣрни на върховната противъ нея борба. Чрѣзъ такива срѣдства Наполеонъ се е надѣвалъ да тури въ движение голѣмо множество хора и, тикайки ги къмъ Дунава и Тиръ, да привлече къмъ тая страна часть отъ Русската войска и да омаломощи войскитѣ, които Александръ противопоставяше противъ насъ при Вистула".

Отъ Вистула именно Наполеонъ не прѣставаше да хвърля погледъ къмъ Цариградъ и на това що ставаше при и около него. Въ едно писмо отправено до Султана отъ брѣговетѣ на тая рѣка той казваше: „Храбрий Селиме! Покажи себе си достоенъ потомъкъ на Моамета. Ето настанѫ часътъ за да се освободишъ отъ трактатитѣ, които те мѫчатъ. Азъ съмь близо до тебе и се занимавамъ да възстановѭ приятелката и съюзницата ти Полша. Една отъ войскитѣ ми е готова да слѣзе къмъ Дунава и да нападне Русситѣ отъ страна, които ти нападашъ отъ къмъ фронта. Една отъ флотитѣ ми ще замине отъ Тулонъ, за да пази твоята столица и Черно море. Дързость прочее, защото не ще намѣришъ такъво удобно врѣме да възвисишъ държавата си и да прославишъ паметьта си". Но Наполеонъ, който въ това писмо говорѣше за повдигнатата тогава отъ него Полша като за свободна държава, толкова малко се е грижилъ за Полша, колкото и за Турция въ сѫщность. Като не се задоволяваше той и съ съюза на Турция, испратилъ посолство подъ генерала Гарданъ до Персийския Шахъ съ мисия да дѣйствува при Персийския монархъ, за да издѣйствува да земе участие и Персия въ войната противъ Руссия отъ къмъ Кавказъ и Каспийско море. И самъ приемаше посланници въ двореца Финкенщайнъ отъ Султана и отъ Шаха, и имъ говорѣлъ натъртено за нуждата отъ тѣсно приятелство между Турция и Персия, за да противостоятъ задружно противъ похищенията и грабежитѣ на Московската сила, но до колко и това като говорѣше Наполеонъ е ималъ

неприятелски намѣрения противъ Руссия, вижда се отъ писмата, които испращаше отъ сѫщия дворецъ Финкенщаинъ до Талейрана и въ които казваше: „Спокойствието на Европа никога нѣма да бѫде уздравено, додѣто Франция и Австрия или Франция и Руссия не вървѭтъ наедно“. Даже въ едно писмо написано около единъ мѣсецъ (2/14 Марта) слѣдъ разорението на Ейлау казваше: „На мнѣние съмь, че единъ съюзъ съ Руссия би билъ най-полезенъ, ако не бѣше трудна работа и ако би имало нѣкоя възможность да въздѣйсвува нѣкой на тоя дворъ“.

И дѣйствително, Александръ бѣше неуморимъ. Когато Наполеонъ съ всичката си войска отиваше противъ него, който въ сѫщото врѣме бѣше занятъ и съ войната противъ Турция, военнитѣ сили на Прусия бѣхѫ съвършенно истощени и почти цѣлата държава завзета отъ Французитѣ. Англия, при всичко че въ Цариградъ поддържаше Руссия, не симпатизираше на борбата на Прусия, имайки прѣдъ видъ прѣвзиманието отъ послѣднята прѣди малко на Ханноверъ. Георгъ Кяннингъ, който тогава за първъ пѫть бѣ станѫлъ министръ на външнитѣ работи, мислѣлъ, че въ Берлинъ не сѫ по-малко славолюбиви отколкото въ Парижъ и че планътъ на Прусия за въздигание на сѣверна Нѣмска федерация туря въ опасность независимостьта на другитѣ Нѣмски държави, когато Стокхолмското правителство, имайки прѣдъ видъ погледитѣ на Прусия върху Померания, пазѣше студенина къмъ Прусия, а Австрийский министръ на външнитѣ работи графъ Стадионъ заявяваше откровенно на Русския посланникъ, че Австрия не сключва съюзъ съ Руссия, защото „тя водѣла войната заради Прусия“. Но Александръ силно постоянствуваше въ борбата, като правѣше голѣми приготовления, уголѣмяваше дѣйствующата армия до голѣмия за онова врѣме брой 612 хиляди души и възбуждаше националното чувство на Русския народъ. А като отговоръ на турското къмъ моаметанитѣ възвванне на Наполеона, съ едно възвание къмъ православния християнский народъ направи войната противъ Наполеона не само национална, но и религиозна. По рѣшение на Св. Синодъ отъ Русската Църква, всѣка недѣля и всѣкий праздникъ въ священнитѣ храмове на пространната Русска държава се четѣше едно окрѫжно послание, въ което Наполеонъ се изобразяваше като най-върлий неприятель не само на Русската нация, но и на

православната Църква, и се обвиняваше, че се е отказалъ отъ християнството прѣзъ врѣмето на Французската република (когато бѣше унищожена въ Франция християнската религия отъ народния съборъ); че извършилъ язически обряди (това се отнаяше до обрядитѣ на Робеспиера, архиерея на „*Върховното сѫщество*“ (Наполеонъ тогава имаше благоволението на Робеспиера); че е пригърнялъ Исляма въ Египетъ, а най-послѣ че е възстановилъ въ Парижъ Еврейския *Синедрионъ* (Санхедринъ), „сѫщия оня Синедрионъ, който бѣше осѫдилъ на кръстна смърть Господа нашего Исуса Христа, избавителя на свѣта“. Наполеонъ се обвиняваше още въ окрѫжното послание, че ималъ намѣрение да съедини распръснѫтитѣ по божия воля Евреи и да ги испрати на война противъ християнската Църква и — „о каква нечувана дързость, която надминава всички негови злодѣяния! — прогласява себе си за Месия!“ Като бѣ явна цѣльта на Наполеона — да разори Русската държава и Русската Църква, вѣрнитѣ се призовавахѫ да му се въспротивятъ съ всичкитѣ си сили, безъ да даватъ никакво внимание на невѣрнитѣ негови обѣщания, нито да съдѣйствуватъ за усилвание на распръсванитѣ отъ него лъжливи слухове, а храбро и изобилно да проливатъ кръвьта си за защита на прѣстола, на олтаря и на отечеството. Това насилствено обвинение, казва Татищевъ, като се повтаряло всѣка недѣля въ разстояние на около цѣла година (1807) до най-отдалеченитѣ краища на държавата, не малко съдѣйствувало за да се възбуди националната омраза противъ Наполеона и да го прѣдстави въ очитѣ на Русския народъ като прѣдметъ на страхъ, отвращение и проклинание.

Англичанитѣ заплашватъ Цариградъ. — Додѣто Александръ така настойчиво и силно водѣше войната противъ Наполеона, неговитѣ съюзници, Англичанитѣ, пристѫпвахѫ въ Истокъ къмъ най-смѣлата отъ смѣлитѣ постѫпки. Много пѫти казахме, че Наполеонъ съ повдиганието Турция противъ Руссия и съ прѣдизвиканието на Русскотурска война имаше за цѣль, освѣнь отвличанията на Руссия къмъ други страни, да докара и растурванието на Англорусския съюзъ чрѣзъ сблъскванието на интереситѣ имъ въ Истокъ. Двѣ нѣща, както много пѫти казахме, горѣщо желаеше Наполеонъ и настойчиво се борѣше да сполучи: споразумѣние съ Руссия, чрѣзъ което можеше мирно да уздрави държавата си въ континенталната

Европа извънъ Руссия, и траенъ миръ съ Англия, чрѣзъ който, като задържи безопасно новопридобититѣ пристанища за държание флота въ Срѣдиземно море, да обезпечи Франция и по море и така да може той мирно да жъне плодоветѣ отъ много тежкитѣ свои борби. Мирътъ съ Англия бѣше даже по-цѣненъ за него, защото тая сила, поради островското си положение, по-мжчно можеше да се завладѣе отъ силната по суша Руссия. Отъ много нѣща даже се вижда, че и приятелството и съюза на Руссия той е искалъ повече за да сполучи да склюҷи миръ съ Англия. Когато прѣзъ лѣтото въ 1806 се склюҷи въ Парижъ неутвърдений отъ Александра миръ, споредъ който Наполеонъ правѣше на Руссия доста отстжпки относително Йоническитѣ острови, Черна Гора и Рагузската република, тия отстжпки оправдаваше къмъ Прусския въ Парижъ посланникъ Лучезини (Luchesini) съ думитѣ: „Не обичамъ Русситѣ; не искамъ тѣ да се мѣсятъ въ работи, които никакъ не се отнасятъ до тѣхъ: Но поискахъ да ги отдѣлж отъ Англия, за да могж по тоя начинъ да спомогнжтъ и тѣ за ускорение на мира по *море*, както и за заздравяване на оня по суша“.

Но Англия нито се побѣждаваше, нито се уморяваше, нито се вдаваше. Причина за сблъскване съ своитѣ съюзници Русси отъ страхъ за прѣвзимание Цариградъ нѣмаше никаква, понеже тя знаеше и виждаше явното до самоотверженность безкористие, съ което императоръ Александръ се борѣше за общитѣ интереси на Европа, безъ да се грижи никакъ за Истокъ, на който, безъ да иска той, обърнжхж сега дѣйствията му францускитѣ интриги. Отъ друга страна Наполеонъ, за да укроти неукротимото съпротивление на Англия, прибѣгваше къмъ заплашвания, които инакъ, като не можехж никакъ да се осжществжтъ, протакахж още повече гнѣва на Англия. Тия заплашвания се отнасяхж до похода въ Индия. Марешалъ Бертие, за когото споменжхме и по-горѣ, пишеше тогава на Мармона: „Въ тоя голѣмъ и критический случай Англичанитѣ се безумжтъ и вижда се че искатъ да се намиратъ въ миръ съ Турция. Тая сила (Турция) употрѣби за това заплашванието, че ще испрати 40 хиляди души до вратата на Испаханъ и нашитѣ отношения съ Персия сж такива, щото можемъ да отидемъ до Индъ. Това, което другъ пжть бѣше химера, въ тоя моментъ става доста просто. Императорътъ получава често

писма отъ Султана, писма писани не съ надменость и заплашителни, а съчинени съ слогъ, който действително показва страхъ спрѣмо силата на Руссия, а голѣмо довѣрие въ покровителството на императора".

Когато Наполеонъ чрѣзъ такива срѣдства и така третирайки Султана мислѣше, че можеше да сплаши Англия, послѣдната пристжпваше къмъ мѣрки за сплашвание Султана много по-практически и по-цѣлесъобразни. Английский въ Цариградъ посланникъ Арбутнотъ не можи, ако и да работи много за това, да въспрѣ Султана да не обявява война на Руссия, която война, както видѣхме, Портата обяви поради Русското навлизание въ княжествата (дѣйствие, което не можеше да се счита като нарушение на мира отъ страна на Руссия, а като простъ протестъ на дѣло противъ станжлото отъ Турция нарушение на договора относително тия страни). Като се разсърдилъ за тая несполука и като гледалъ, че Портата се подчинява въ всичко на мановенията на Французския посланникъ Себастияна, пристжпи къмъ смѣлага постжпка, да изиска отъ Портата екстернирането на тся посланникъ, отстжпването Влашко и Молдова на Русситѣ, привременното прѣдавание на Турската флота и Дарданелскитѣ крѣпости на Англия. Понеже Диванътъ съ негодувание отхвърли тия искания, Арбутнотъ, като не се считалъ безопасенъ въ Цариградъ отишълъ тайно въ Английский корабъ „Ендимионъ" дѣто, като поканилъ като на обѣдъ живущитѣ въ Цариградъ търговци Англичани, казалъ имъ, че нѣма вече да излѣзе на суша и че Англия ще имъ даде обезщетение за загубитѣ, които би прѣтърпѣли поради лошитѣ обстоятелства и че семействата имъ били прѣпоржчени отъ него на сжщия Себастиянъ. Слѣдъ малко „Ендимионъ" отплувалъ и миналъ безбѣдно Хеллиспонта. Той избѣгалъ вниманието на находящия се тамъ за укрѣпление на Хеллиспонта Турский министръ на марината (Капитанъ паша) и стигнжлъ въ островъ Тенедосъ, прѣдъ който бѣше хвърлила котва часть отъ Русската съюзна флота, която обикаляше въ Егейско и Срѣдиземно море. Отъ Тенедосъ Арбутнотъ пишеше на Дивана, че счита както се намира още на Османкка територия и че сношенията не сж прѣкъснжти. Портата даде заповѣдь тогава на Капитанъ паша въ Хеллиспонтъ да влѣзе въ прѣговори съ Английския посланникъ. Послѣдний испроводилъ тогава въ Хеллиспонтъ

ужъ за прѣговоритѣ първия сп. драгоманинъ, на когото главната цѣль била да отклони вниманието отъ работитѣ по укрѣпленията, като дава надѣжди за миролюбиво разрѣшение на съществующия споръ. Напраздно находящий се тогава въ Дарданелитѣ Себастияновъ адютантинъ Ласкуръ се мжчилъ да убѣди Турския министръ, че имало непосрѣдствена опасность отъ страна на Англичанитѣ. Капитанъ паша не давалъ никакво внимание на това и продължавалъ ужъ прѣговоритѣ. Помежду това Английската флота подъ адмирала Друкбортъ пристигнж прѣдъ Тенедосъ-и се съедини съ находящитѣ се тукъ три русски кораби. Слѣдъ малко, на 7/19 Февруария 1807 много рано Английската флота, подпомогнжта отъ благоприятенъ вѣтъръ и въсползувана отъ Байрамския праздникъ, който празднували въ тоя день Турцитѣ, прѣминж проливитѣ. Капитанъ паша своеврѣменно се научилъ за прѣминаванието на флотата, но когато мислѣлъ да въспрѣ по-нататашното плувание, билъ обзетъ отъ страхъ отъ нѣколко шрапнели (бомби, гюлета), исхвърлени противъ укрѣплението, въ което той се намиралъ, заминжлъ подъ прѣдлогъ, че ще дава заповѣдь на флотата. Тогава заминжли и Турскитѣ стрѣлци и оставили Французитѣ сами. Помежду това Английската флота изгори Турската освѣнь една варка, която се избавила и побързала да отплува въ Цариградъ, за да извѣсти за нападението на неприятелската флота. Слѣдъ малко (часътъ на 4 сл. пл.) Английската флота пристигнж прѣдъ острова Принкипо, отдѣто Друкбортъ испроводилъ единъ прагенникъ, който носѣлъ ултиматумъ на Портата. Ненадѣйното появявание на флотата уплашило твърдѣ много както Султана и Портата, така и жителитѣ на столицата и всички се чудѣли най-вече за бързото прѣминавание на Хелеспонта. Само пристигнжлитѣ слѣдъ малко французи съобщили за небрежностьта на Капитанъ паша и на помощника му Фейзи ефенди. Тогава Капитанъ паша биде уволненъ и затворенъ и имотитѣ му се конфискувахж, а Фейзи ефенди биде осжденъ на смърть. Султанътъ, като треперѣлъ вече отъ страха, че слѣдъ 24 часа ще бжде бомбардиранъ градътъ, ако не приеме условията на улиматума, които бѣхж сжщитѣ, формулирани отъ Арбутнота, извѣстилъ на Себастияна, че нужно е да напусне незабавно Цариградъ, като го увѣрилъ пакъ за приятелството си къмъ Франция, но сжщеврѣменно му прѣдставилъ и непобѣдимата нужда, въ която се намѣрилъ. Се-

бастиянъ, като приелъ пратенника на Сустана, въ присжтствието на всичкитѣ офицери и чиновници отъ посолството казалъ му, че понеже е дошълъ въ Цариградъ по заповѣдь на своя императоръ, то само по негова пакъ заповѣдь могълъ да напусне тоя градъ. Прѣдлежи сега, казалъ, за самата честь и за независимостьта на Османската държава. Флотата на Дукворть може да запали часть отъ града и да убие нѣколко души хора; но додѣто тя не располага съ войска, която да свали на суша, не може да прѣвземе града, ако даже вие сами отворите вратитѣ и ги прѣдайте безъ бой. Вие всѣка година, търпите толкова пакости отъ подпалванията и отъ епидемитѣ, ще покажете ли сега по-малко постоянство и твърдость, когато прѣдлежи да защищавате религията и отечеството си? Султанъ Селимъ не ще поиска да покаже такъва слабость, която е недостойна за него, и да слѣзе отъ висотата, на която сж го поставили прѣдцитѣ му. Вашитѣ укрѣпления не сж въоржжени, но вие имате оржжия и военни припаси, храни и мишци; прибавете къмъ това дързость и ще побѣдите вашитѣ неприятели. Молж да кажете на високия вашъ господарь, че съ довѣрие очаквамъ отъ негова страна рѣшение достойно за него и за държавата, която управлява". Като отговорилъ това, Французский посланникъ на Султановия пратеникъ испратилъ незабавно писма до Дивана, до всичкитѣ висши сановници и до самитѣ законоучители (Улемитѣ), като заклиналъ всички да не слушжтъ заплашванията на Английския адмиралъ.

Това споредъ званичнитѣ рапорти на Французското посолство. Споредъ други свѣдѣния, Себастиянъ, като се отчаялъ за минута и той за спасението, приготвилъ се въ начало за да замине. Но прѣди това отишълъ тайно при Реизъ ефенди (министра на вънншнитѣ работи) и чрѣзъ негово и на великия везирь посрѣдничество издѣйствувалъ аудиенция у Султана. Въ врѣме на тая аудиенция той сполучилъ да убѣди Султана да не настоява за неговото прибързано заминаванпе, като употрѣбилъ сжщитѣ аргументи, които бѣше употрѣбилъ и при Реизъ ефенди и при великия везирь. „Не можете, казалъ, да отстжпите прѣдъ нахалното Английско заплашвание, безъ да се заличите отъ списъка на народитѣ. Казвате, че Английската флота ще запали града ви. Но вие ще го направите отново послѣ и честьта ви поне ще остане неопятнена. Но неприятельтъ не може да се приближи до васъ, безъ да се наложи

на огъня отъ вашитѣ батареи, и тогава опасноститѣ за него сѫ сто пѫти по-голѣми отколкото за васъ. Нека прѣдположимъ че чрѣзъ огъня той разори славната ваша столица; но послѣ какъ ще ѭ прѣвземе съ една шепа хора? Противъ неприятеля сѫ сѫдбитѣ на борбата, на морето и дори на вѣтроветѣ. Ако не му помагатъ вѣтроветѣ, той не само нищо не може да стори, но и се намира на вашето расположение. Отнасяйте се прочее медленно, прѣговаряйте бавно, защото врѣмето е вашъ съюзникъ; както вашето спасение, така и посрамяванието на неприятеля зависѭтъ абсолютно отъ вашето поведение". Въ истото врѣме прѣдало се на Султана и споменѫтото по-прѣди писмо отъ Наполеона до Селима, испратеното отъ брѣговетѣ на Висла. Но Себастиянъ прибѣгнѫлъ и къмъ хитрость. Споредъ едногласнитѣ свидѣтелства на компетентнитѣ хора, безъ исключение и на Французитѣ, ако Друкбортъ бѣше нападнѫлъ на града, безъ да даде на Турцитѣ врѣме да се съвземѫтъ отъ страха и да пристѫпѭтъ къмъ приготовления, можеше да го прѣвземе. Но Себастиянъ, за да даде на Турцитѣ врѣме да се окуражѫтъ и по възможность да укрѣпѭтъ града, почнѫлъ той прѣговори съ находящия се въ Английската флота Арбутнотъ като посрѣдникъ ужъ за спасението на града и като давалъ надѣжди за приемание условията отъ ултиматума. Между това трѣскаво работѣлъ самъ той съ находящитѣ се около него многобройни Французски офицери и други въ Цариградъ Французи за правение укрѣпления. И Цариградскитѣ жители, дори и немуслюманитѣ, тичали и съ надпрѣварвание работѣли на градскитѣ стѣни подъ надзора и поощрението на духовнитѣ имъ началници. Така вѫтрѣ въ единъ день (на слѣдующия слѣдъ пристигванието на флотата) градътъ чудесно билъ укрѣпенъ съ много укрѣпления и триста топа; а входътъ въ Златний рогъ билъ затворенъ съ седъмь военни кораби и съ много канонирки, а на петия день хилядо и двѣстѣ топа правѣхѫ града непристѫпенъ за неприятелската флота. Помежду това Арбутнотъ се разболѣлъ и възложилъ водението на прѣговоритѣ на Адмирала. Послѣдний съ прѣдлагание условия върху условия и давайки срокъ върху срокъ срѣщу отлагателнитѣ всѣкога отговори и забикалкитѣ на Турскитѣ министри, гледайки послѣднитѣ че ставатъ по-нахални и надменни, че нападението става твърдѣ трудно и че новий Капетанъ паша билъ распаленъ отъ усърдието да нападне

Английската флота, а бързоплувни турски лодки смѣло влизали между Английскитѣ кораби и имъ прѣпятствували да се съобщаватъ помежду си, като слушалъ и за приготовленията, що ставали задъ него въ Хеллиспонта, — намислилъ да отстѫпи, отплувалъ и минѫлъ Хеллиспонта, като изгубилъ двѣ малки яхти и 600 души войници. Като исчезнѫ по тоя начинъ опасностьта окончателно отъ Цариградъ чрѣзъ голѣмата помощь на Себастияна, популярностьта на послѣдния станѫ твърдѣ голѣма между турския народъ въ Цариградъ, порастнѫ и силата му при Дивана. Самъ Султанътъ, пъленъ съ ентусиазмъ, изразилъ своята признателность и благосклонность къмъ Французския посланникъ, като го наградилъ по най-изразителенъ начинъ съ ордена Полумѣсецъ. Сѫщото отличие отъ страна на Султана се направило и на Испанския посланникъ, който работилъ заедно съ Себастияна. Турската столица съ радость посрѣщнѫла пристигнѫлитѣ слѣдъ малко Французски офицери, които бѣхѫ се отдѣлили отъ Далмантинската войска, между които билъ и тогавашний полковникъ Фоа, който послѣ толкова се прочу въ Французската история слѣдъ реставрацията (в. стр. 392).

Лесно се разбира, че тоя обратъ на работитѣ въ Цариградъ направи много трудно продължаванието на прѣговоритѣ съ Английския посланникъ. Друкбортъ, а съ него и Арбутнотъ, като се върнѫли въ Тенедосъ, намѣрили тамъ Русския адмиралъ Синиявинъ, който прѣдлагалъ, да се нападне повторно на Цариградъ съ съединената Русска и Английска флота. На това Английский адмиралъ не се съгласилъ, но и прѣговоритѣ, които се опитали да подновѭтъ въ Цариградъ, скоро се прѣкратили, понеже адмиралитѣ и Арбутнотъ разбрали, че отговоритѣ отъ страна на Турция ги давалъ самъ Себастиянъ. Тогава Друкбортъ заминѫлъ за Египетъ, за да помогне на прѣдприеманиятогава Английский походъ противъ тая страна, а Русситѣ нападнѫли турската флота въ Хеллиспонтъ подъ тогавашния Капетанъ паша, побѣдихѫ послѣдния и принудихѫ останкитѣ отъ флотата да се върнѫтъ въ Хеллиспонтъ, слѣдъ което Русската флота отиде въ Йоническия заливъ. Но прѣди да земе нѣкой важенъ окончателенъ исходъ Английский походъ противъ Египетъ, на който походъ щѣше да помага флотата на Друкбортъ, и по причина на който възмѫжалата сега Порта обяви войната противъ Англия и сключи съюзъ съ Фран-

ция, станахѫ събития, които измѣнихѫ коренно положението на работитѣ.

Крайтъ на войната между Наполеона и Александра.— Между това въ главния стадиумъ на голѣмата война, въ земитѣ около Висла работитѣ земѫ нова и критическа фаза. Русската войска, която бѣше отишла на театра отъ тая война на помощь на побѣденитѣ Прусци не побѣди наистина Французитѣ, не ги изгони отъ земитѣ около Висла, но бѣше имъ нанесла такива лоши и голѣми загуби, щото по нужда настаналъ периодъ на застоялость въ вървежа на войната и на нови прѣговори и споразумѣния. Страшната битка при Ейлау (25/6 Февруария), която станѫ нѣколко деня прѣди появяванието на Английската флота прѣдъ Цариградъ, е била наистина съмнителна и за двѣтѣ страни, но и крайно унищожителна за противницитѣ, защото бѣше причинила такива загуби, щото необходимото отъ нея послѣдствие бѣ прѣкъсванието на неприятелскитѣ дѣйствия за много мѣсеца и станалото мълчаливо и безъ съглашение примирие (армистия), отъ което Наполеонъ се възползува наистина за да поправи загубитѣ и да попълни войската, но заедно съ това искалъ да се възползува отъ него и за почвание прѣговори за миръ. Обаче трудоветѣ му отидохѫ напраздно. Направо съ Александра не бѣше възможно да прѣговаря; а русский главнокомандующъ, до когото по заповѣдь на Наполеона се направили прѣдложения за прѣговори, отговорилъ, че мисията му била да се бие, а не да води прѣговори. Тогава Наполеонъ прибѣгналъ къмъ употрѣбление косвенни срѣдства и обявявалъ чрѣзъ вѣстницитѣ по всичкитѣ краища на свѣта за голѣмитѣ загуби, които били прѣтърпѣли Русситѣ, за варварството да се протака войната безъ практическа цѣль и за желанието за миръ, което се било исказвало въ войската на Царя. Чрѣзъ такива срѣдства той искаше да повлияе на общественното мнѣние въ цѣла Евроа и въ самата Руссия, а посрѣдственно върху намѣренията и расположенията на Александра. Такива нѣща той говорѣлъ и извѣстявалъ често и чрѣзъ военнитѣ си бюлетини, въ които описвалъ съ най-тъмни краски отвратителното зрѣлище на бойното поле отъ една миля пространство и пълно съ трупове. Единъ отъ тия бюлетини свършвалъ: „Зрѣлището е такъво, щото на владѣтелитѣ вдъхва любовь къмъ мира и отвращение къмъ войната“.

Когато съ такива описания правѣше единъ видъ възвание къмъ человѣчеството, като се отправяше главно къмъ великия свой съперникъ, той не оставаше и другитѣ — дипломатическитѣ. Затова се отнесълъ до Австрия и ѝ прѣдлагалъ съюзъ. Но тая сила, понеже приемала подобни прѣдложения и отъ другитѣ воюющи и чувствуваше себе си като господарка на положението на работитѣ, защото държала въ ржцѣтѣ си вѣситѣ (везнитѣ) на окончателната сждба на войната, всѣкога се въздържала и отговаряла съ забикалки, като се приготовляваше военно за всѣка случайность. Руссия и Прусия по начало бѣхж приели прѣдложението; но Руссия, тоесть Александръ, искаше прѣди окончателното споразумѣние да се научи прѣдварително за основитѣ, върху които Наполеонъ искаше да сключи мира, а Прусия своето съгласие туряше въ зависимость отъ съгласието на Англия. Наполеонъ съобщилъ основното условие, прѣдлагано отъ него, на конгреса, който имаше да се събере за сключванието на мира. Това условие имаше за основа принципа на *равновѣсието* отъ отстжпкитѣ, които имаше да се направжтъ, споредъ който принципъ, щомъ Руссия испразди окупиранитѣ отъ нея чрѣзъ войната Турски земи, тоесть подунавскитѣ княжества, Наполеонъ да испразди съразмѣрно пространство отъ окупиранитѣ отъ него Прусски земи. Руссия и Прусия се виждали за минута расположени да приемжтъ това условие, и бѣше станжла вече дума за Копенхагенъ като мѣсто за голѣмия конгресъ, на който щѣше да се покани и Турция.

Но всички тия прѣговори отначало бѣхж осждени да не сполучжтъ, додѣто отъ една страна силитѣ на бойното поле се виждахж равномѣрни, а отъ друга страна Англия не зимаше участие въ прѣговоритѣ за миръ. Инакъ най-голѣмо прѣпятствие за мира бѣше самъ Александръ, който желаеше миръ траенъ, основанъ на справедливостьта за всичкитѣ държави и народи и искаше възвръщанието на Европа въ системата на равновѣсието, прѣди голѣмитѣ завоевания на Наполеона. За да се уговори прочее мирътъ трѣбаше или да побѣди Александръ или да се побѣди окончателно, за да напусне системата, която до тогава толкова усърдно и настойчиво защищаваше, и волно или неволно да влѣзе въ системата отъ нови политически идеи. Че той не е искалъ завоевания, че не е искалъ да се въсползува и отъ обявената противъ него отъ Тур-

ция, по французски интриги, война и отъ побѣдитѣ, що бѣше спечелила войската му, това явствува отъ условията на новия договоръ, който прѣди прѣговоритѣ той бѣше сключилъ съ Прусския краль, когато подновяваше чрѣзъ договора отъ Бартенщаинъ (14/26 Априлия 1807) съюза съ Пруссия. И въ тоя актъ най-ясно се вижда безкористието до самоотверженость на Александра. Споредъ едно отъ условията на сключения договоръ Александръ се отказваше отъ всѣкакво завоевание или распространение, като посочилъ самъ да повърне на Турция Влашко и Молдова, на които земи отстжпванието прѣди малко Англичанитѣ искахж да издѣйствуватъ на сила отъ Турция чрѣзъ флотата си, която заплашваше Цариградъ. Безъ да става никаква дума за Руссия, той се задължаваше чрѣзъ договора да воюва за повърщанието на Прусия всичкитѣ ѝ принадлѣжащи прѣди войната земи, за растурванието на Реинската федерацяя и за изравнение на Италиянскитѣ работи въ споразумѣние съ Англия и Австрия и за възстановявание Австрия въ границитѣ ѝ прѣди войната. Но и при сключванието на такъвъ съюзенъ договоръ, въ който се трудѣхж да привлекжтъ съгласившитѣ се монарси и Австрийския императоръ, и който мислѣхж да подложжтъ на одобрението на Английския и Шведския дворове, приехж, както казахме, за минута и Наполеоновитѣ приготвителни прѣдложения за бждящия миръ. Но додѣто тѣ се водѣхж съ голѣма бавность, студенина и безъ никакво усърдие, демонътъ на войната тури окончателенъ край на всичкитѣ тия неискренни опити за сключвание на траенъ миръ чрѣзъ окончателното разрѣшение на бойното поле голѣмия въпросъ на войната. Прѣговоритѣ за миръ не бѣхж сигурни, защото не бѣше сключено никакво примирие и войната, при всичкото сжществувание отъ мѣсеци за двѣтѣ страни на принудителното примирие, сжществуваше съ всичкитѣ свои права. Най-малкото прочее военно движение или неприятелско дѣйствие можеше да прѣдизвика голѣма и рѣшителна битка. Като направили едно малко такъво движение, Русситѣ докарахж най-съсипателната за тѣхъ Фридландска битка (2/14 Юлия), която, като положи край на войната, освети новъ периодъ въ историята на отношенията на Александра към Наполеона и въ цѣлата Европейска и Източна политика на тоя владѣтель.

Отъ фридландската битка до свиждането при Неманъ. Чрѣзъ голѣмата битка при Фридландъ Наполеонъ приближаваше сега колкото никога до края на своитѣ голѣми борби и желания, като вкарваше вече Александра въ системата на своята политика. Третя вече година отъ какъ бѣ се почнжла тая война и Русский императоръ водѣше голѣма и тежка борба не зарадъ Русскитѣ интереси, а за идеалностьта на своята Европейска политика, за Прусия, Германия, Италия и Австрия. Отхвърляйки поднасянитѣ му толкова благородно отъ Наполеона подаръци, които бѣхж толкова прѣлстителни за националната политика на Руссия, той водѣше зарадъ тая Европейска идеалность и война противъ Турция, наложена му отъ чужди интриги, съ първовидно безкористие въ историята на Европейскитѣ войни противъ Турция, готовъ заради своята Европейска политика да подпише договоръ, който признава цѣлостьта на Турция, слѣдъ единъ походъ както и да е побѣдоносенъ, стигаше да се осжществи идеята на Европейската му политика. Но бѣше ли вече възможно, бѣше ли прилично и справедливо сега, когато слѣдъ ужаснитѣ разорения и загуби при Фридландъ побѣдительтъ неприятель стоеше прѣдъ вратитѣ на Руссия, да продължи войната на Русската територия, като повдигне Русския народъ на борба за прѣстола, олтаря и отечеството зарадъ оная идеалность, на която сполуката се виждаше, че стои толкова далечь отъ дѣйствителностьта, колкото никога? Свещенний престижъ на всероссийския императоръ между подданницитѣ му, самата любовь, която подданницитѣ хранѣхж къмъ добрия владѣтель, прѣдубѣждението и враждата на Русския народъ, особенно на виснитѣ класове, противъ Наполеона не правѣхж трудна тая борба, ако тя се налагаше отъ нуждата, сирѣчь отъ честьта и интереситѣ на държавата, въ случай че побѣдительтъ би поискалъ да наложи условия за миръ унизителни за Руссия. Имаше даже въ Русската войска генерали, като Барклай де Толли, които се обявявахж за продължавание на войната до край. Но ако тоя неприятель отъ своитѣ голѣми сполуки искаше да се въсползува просто за да стане приятель и съюзникъ, безъ да иска никакво военно обезщетение, и се виждаше готовъ да работи за величието на Руссия, то бѣше ли възможно добрата и человѣколюбива, отеческата къмъ подданницитѣ Александрова душа да допусне противъ Руссия всичкитѣ злини на

една истрѣбителна война и да жертвува не вече интереситѣ на Руссия, но висшата идея на владѣтелската обязанность на идеалнитѣ интереси на Европа? Така положенъ въпросътъ въ ума и чувството на Александра рѣшаваше се отъ само себе. И това рѣшение бѣше: миръ безъ унизителни условия, безъ отстжпвание територия.

За сполучванието на такъвъ миръ нѣмаше нужда да се труди Александръ, защото самъ побѣдительтъ неприятель прѣдварваше желанието му. Какво е мислилъ за мира и за войната Царьтъ исказа въ писмото си до княза Багратиона, началника на авангвардата, въ което пишеше; „Слѣдъ потоцитѣ кръвь, пролѣта прѣзъ послѣднитѣ дни, слѣдъ толкова кървави и толкова чести борби, азъ прѣдлагамъ примирие прѣди да наченемъ борба и война по-ужасна може би отъ прѣдшествовавшата“. Испроводений отъ Багратиона князь Лобановъ отишълъ при началника на Французския щабъ генерала Бертие, който го приелъ най-радушно, и му съобщилъ съвършенно незванично желанието на императора да сключи миръ безъ унизителни условия и особенно безъ ни най-малко отстжпвание русска територия. Французский генералъ, който знаеше най-добрѣ расположенията и намѣренията на своя господарь, отговорилъ на Лобанова по начинъ най-изразителенъ, че да се отдаватъ на Наполеона расположения и мисли за унижавание Руссия е докачение за него. Това заявление Бертие още повече усилилъ съ повторителни увѣрения за симпатиитѣ на Наполеона и на всичкитѣ Французи къмъ „благородния Русский народъ“. А когато възвърнжлий се въ Французския генераленъ щабъ Лобановъ, незабавно слѣдъ сключванието на примирието, имадъ частна аудиенция у Наполеона и билъ поканенъ отъ него на обѣдъ. Французский императоръ, слѣдъ наздравицата за Царя и други радушни и симпатически за него изявления, искаралъ нуждата за *съюзъ* между двѣтѣ държави, като опрѣдѣлилъ като дѣйствителна и естественна граница на Русската държава откъмъ западъ рѣката Висла. Така Наполеонъ къмъ побѣдения въ Фридландъ като цѣна на мира, вмѣсто претенции, поднасяше голѣми присъединявания на земи! Слѣдъ тия изявления мирътъ бѣше въпросъ на най-кратко врѣме. Александръ, като се чудѣлъ сега за великодушието на съперника, изразилъ желание за свиждание съ него. Наполеонъ приелъ съ най-голѣма готвность прѣдложението. И на 13/25

Юния 1807 рѣката Неманъ биде свидѣтелка на голѣмото мiро историческо събитие—свиждането на най-голѣмитѣ тогава монарси на свѣта.

Свиждането при Неманъ и послѣдствията отъ него. — На единъ приврѣмененъ мостъ, направенъ на рѣката чрѣзъ свързвание и съединение на много лодки направи се една хубава кѫщица съ двѣ отдѣления, отъ които едното бѣше опрѣдѣлено за владѣтелитѣ, а другото за свититѣ имъ. Посрѣдъ войска, наредена отъ двѣтѣ страни на рѣката, която раздѣляше двата до тогава неприятелски помежду имъ лагера, отъ всѣкий брѣгъ на рѣката и въ едно и сѫщо врѣме, около пладня, двѣ лодки, посрѣдъ топовни гърмежи и живи възклицания отъ двата брѣга, закарахѫ двоицата владѣтели на територията отъ неутралната рѣка, въ кѫщата надъ приврѣменния мостъ. Наполеонъ първъ излѣзълъ и посрѣщнѫлъ Александра, и двамата монарси, слѣдъ като сърдечно се прегърнѫли и цѣлували, влѣзли въ украсения съ вѣйки (клончета отъ дървья) и цвѣтя и гиздаво постланий императорский салонъ. Какво сѫ си казали двамата императори помежду си въ свижденето имъ, което е траяло часъ и петдесеть минути, никой не знае, защото никой не е присѫтствувалъ тамъ. Распърснѫтий твърдѣ много отъ Тиера слухъ, че ужь между двамата императори въ първото имъ свиждание се е говорило за раздѣление на свѣта помежду имъ и че срѣщу притезанията на Александра—и Цариградъ да влѣзе въ неговата часть, Наполеонъ, посочвайки живо на хартата мѣстоположението на Цариградъ, извикалъ; *„Цариградъ! Цариградъ!* никога не могѫ да го оставѭ. Тукъ е държавата на свѣта" [1]); тоя слухъ, казваме, не се основава на никакво автентично съобщение за говоренето въ врѣме на свиждането, напротивъ той противорѣчи на истината по това, че отдава на Наполеона изявления съвсѣмъ противни на духа на поведението му къмъ Руссия и къмъ Александра. Какъ е било възможно Наполеонъ, който отъ 1801 когато се е намиралъ и въ миръ и въ война, е обръщалъ вниманието на Александра къмъ Цариградъ; който напомнюваше поведението на Екатерина II; който търсѣше въ Руссия достойни наслѣдници за Цариградския прѣстолъ, само

---

[1]) Тиеръ това билъ научилъ отъ Меневала, частния Наполеоновъ секретарь, който билъ ужь очевидецъ на сцената. Но при свиждането на императоритѣ не е присѫтствувало никое трето лице.

за икономисване на обстоятелствата, и то сега, когато слѣдъ толкова борби постигнѫ щото желаеше, отъ първия още часъ да изговори, безъ нужда, думи отъ разочарование и студенина? Вѣрното е, че Александръ прѣзъ слѣдующитѣ години всѣкога съ въсхищение си спомнюваше и помнѣше свиждането на Неманъ и говореното тамъ отъ Наполена, а историята на Русско-Французския съюзъ въ врѣмето на Наполеона, който съюзъ послѣдва подиръ свиждането на Неманъ, свидѣтелствува, че Наполеонъ никога (на думи сирѣчь и въ прѣговори) не е щадилъ Цариградъ срѣщу исканията на Руссия. Вижда се, че на отдаванитѣ на Наполеона думи, исказани ужь отъ него при свиждането, поводъ трѣба да е дало това, що е говорилъ той за Цариградъ въ Св. Елена въ 1816, именно че „положението му било удобно за да стане центъръ на всемiрна монархия“. Казватъ, че първата дума, която Александръ отправилъ къмъ Наполеона, била отказването отъ Английския съюзъ, когато ужъ му казалъ: „Ваше Величество [1]), азъ мразѭ Англичанитѣ толкова, колкото и вие,“ на което Наполеонъ му отговорилъ тутакси: „Тогава мирътъ е свършено събитие“. Казватъ още, че впослѣдсвие станѫла дума за тѣсенъ, исключителенъ, завистливъ съюзъ на двѣтѣ държави, като се исключи Австрия и която и да е друга държава отъ тоя съюзъ, и даже на Наполеона се отдава изречението: „J'ai souvent couché à deux, jamais à trois“. Но всички тия нѣща само се говорѭтъ и мълвѭтъ, сѫ прѣдположения и налучквания. Голѣмото значение на свиждането не състоеше въ това, що се е говорило, а въ самото събитие на свиждането.

Това събитие, като послѣдствие, имаше значение не по-малко отколкото като причина и начало. Защото то бѣше послѣдствие на една политическа система, унищожена вече въ дѣйствителностьта, а оттукъ и въ съвѣстьта на водителя на системата. Александръ разбираше вече, че системата, на която бѣше посветилъ толкова дѣятелность, сила и самоотверженность, не можеше вече да се поддържа. Поривътъ на работитѣ и силата бѣхѫ ѭ унищожили. Наполеонъ се показа непо-

[1]) Това привѣтствие бѣше и признаване императорското достоинство на Наполеона, което Александръ не бѣше признавалъ и Наполеона наричаше, както видѣхме, въ кореспонденцията до него, додѣто траеше войната, „Началникъ на Французското правителство“. Но казали ли се или не сѫ се казали горнитѣ думи, отъ сега Александръ нарича Наполеона „императоръ, императорско величество и братъ“.

бѣдимъ, Русската войска прѣтърпѣ голѣми загуби, Прусия се съсипа, Австрия се показа коварна и низка, всемірната по моретата Английска държава станѫ не по-малко досадителна и опасна отъ Наполеоновата на сушата. Но Наполеонъ бѣше неприятель силенъ и приятель полезенъ, когато Англия подъдржаше войната противъ Наполеона по сухо съ голѣма скържавость (скѫперничество), като бѣше отпуснѫла годишно суммата само отъ 2,200,000 лири щерлинги на расположението на Руссия заедно съ Прусия и Австрия, и 12 хиляди души. „При такива условия, казваше Александръ на Прусския първъ министръ Хардемберга, който прѣдлагалъ продължаванието на войната, не ми е възможно да продължавамъ войната самъ, не подкрѣпенъ отъ моитѣ съюзници“. Мирътъ прочее бѣше нужда, която се налагаше, и на тая непрѣодолима нужда трѣбаше да отстѫпи идеалностьта на дотогавашната политическа система. Но не само причини отрицателни (нуждата) изисквахѫ замѣняванието на системата. Александръ се намираше вече срѣщу дѣйствителностьта, отъ която можеше да черпи и положителни ползи за своята държава и за самата Европа, както той мислѣше. Духъ плодовитъ, душа чувствителна и умъ гениялень можехѫ да възвисѭтъ и новата дѣйствителность до нейната идеалность. Тая нова идеалность се изобразяваше въ Наполеона и въ неговата система. Магическата сила, която упражняваше върху духа на Александра Наполеонъ, който сега можеше да се въсползува както отъ прѣимуществата, така и отъ слабоститѣ на младия идеалистъ, ентусиазмиранъ и чувствителенъ къмъ всичко великъ императоръ, бѣше голѣма. Наполеонъ бѣше разбралъ, казва Вандалъ, отъ всичкитѣ свойства на Александровия характеръ, че тоя младъ императоръ давалъ му причина и той го счелъ достѫпенъ отъ всѣкадѣ за да го завладѣе повелителний му духъ“. Какъ е билъ расположенъ Александръ отъ свиждането съ Наполеона вижда се отъ това що е казвалъ той послѣ на Наполеоновия пратенникъ въ Петербургъ генерала Шавари: „Ще ви се признаѭ, че никога никой не е ималъ такъво прѣдубѣждение противъ нѣкого, както азъ противъ него (Наполеонъ), но слѣдъ три четвърти отъ часъ говорение прѣдубѣжденията изчезнѫхѫ като сънь и никога не си ги спомнихъ . . . толкова дълбоко разбрахъ и почувствувахъ всичко каквото той каза“. Прѣдубѣжденията на Александра противъ Наполеона не произхождахѫ, както на

другитѣ Европейски владѣтели, отъ революционното му произхождение, но отъ дѣлата му. Но срѣщу ония дѣла отъ миналото сега се въззвишаваше великолѣпний герой отъ настоящето, съ когото съединенъ Александръ можеше да управлява сѫдбинитѣ на свѣта и да се бори противъ всемірната Английска държава. Въ духа на Александра идеалностьта на Европейския концертъ съ всемірната Евродейска държава отстѫпваше постепенно на идеалностьта за една всемірна държава на двамата велики императори и на двѣтѣ голѣми държави. Мирътъ на свѣта и благоденствието, ако не свободата, на народитѣ можехѫ да се уздравѭтъ и напрѣднѫтъ не по-малко чрѣзъ втората система отколкото чрѣзъ първата. Но необходимо условие за съюза съ Наполеона бѣше да се остави нему Италия и цѣлата централна западна Европа. Трѣбаше прочее впослѣдствие равновѣсието на новата система да се закрѣпи върху нови голѣми промѣнения, и тия промѣнения трѣбаше да послѣдватъ голѣмия пѫтъ къмъ Истокъ отъ историческитѣ прѣдания. Именно въ тоя пѫтъ, дѣто споразумѣнието съ Наполеона отваряше широки хоризонти на Руссия, както отъ историческо, така и отъ географическо гледище, вмѣсто да се рѫководи отъ нови идеи и новъ идеалъ, искаше да привлече наклонностьта на Александра, какъвто бѣше великий планъ на великата му баба за възобновявание на Византийската Гърцка държава, великий императоръ се прѣлсти отъ планове и внушения несъобразни съ истинския духъ на Източната Русска политика. Какъ и отъ дѣ прѣлстенъ тръгнѫлъ Александръ по тоя кривъ пѫть и постоянствуваше, макаръ и за малко врѣме, въ него това ще покаже расказътъ на работитѣ. Тукъ прѣдварително казваме, че духътъ на завоевателната въ Истокъ политика, на която Александръ до послѣдне врѣме оставаше чуждъ, продиктува му се отвънъ, отъ Наполеона или отъ Прусия.

Но Александръ не можеше да се прѣхвърли резко отъ досегашната си идеална политика, отъ идеалното спрѣчъ разбиране на своитѣ обязанности спрѣмо Европа и отъ интереситѣ на голѣмитѣ Еврпейский концертъ или, въ по-тѣсенъ смисълъ, отъ международнитѣ си обязанности, както той ги разбираше, къмъ системата на една егоистическа политика, била тя и национална Русска до нѣкадѣ. Затова първото внимание на Александра слѣдъ сключванието на примирието бѣше обър-

нято къмъ сключаванието на договора за окончателенъ миръ, и тукъ той най-много се стараеше и грижеше да избави Прусия отъ страшната участь, която се приготовляваше противъ това кралство и династията му отъ Наполеона. Разгнѣвенъ послѣдний противъ краля Фридриха Вилхелма III, когото считалъ виновенъ спрѣмо него, мислѣлъ да унищожи за винаги държавата Прусия и нейнитѣ владѣния до Висла да остави на Руссия, а съ другитѣ да располага както иска при новото уреждание на Нѣмскитѣ работи. Александръ, гледайки тая участь на своя съюзникъ, слѣдъ опустошението на Фридландъ, на слѣдующия день отъ това опустошение пишеше на Фридриха Вилхелма: „Много ми е мячно дѣто изгубихъ дори надѣждата да ти бѫдѫ полезенъ; сърдечно желаехъ да ти помогнѫ до колкото срѣдствата ми позволявахѫ“ и го поканилъ да се видѭтъ на Русска територия не далечь отъ границитѣ. Слѣдъ това свиждание (което станѫ въ Taurrogen) Вилхелмъ придружилъ Александра въ пѫтуванието му при свижданието съ Наполеона, но той не зе участие въ него (свижданието). Когато Александръ и Наполеонъ се разговаряли на привременния мостъ на Неманъ, Вилхелмъ обикалялъ на конь около брѣга на рѣката и съ безпокойствие гледалъ на сѫдбата, що го очаквала. Наполеонъ се виждалъ неумолимъ къмъ тоя владѣтель и не само не го допусналъ да участвува въ сключванието на примирието, но склонявалъ да сключи съ него отдѣлно примирие само съ условие да завземѭтъ Французитѣ всичкитѣ укрѣпени позиции, които му оставахѫ въ държавата. Но чрѣзъ горѣщото посрѣдничество на Александра той биде приетъ на второто свиждание на императоритѣ (14/26 Юния), и то само за да чуе отъ Наполеона горчиви порицания за поведението му и да получи заповѣди за да произгони първия си министръ Хардемберга, и при най-студеното сбогомъ на Наполеона да чуе послѣдния, че кани Александра въ Тилзитъ за вечерьта безъ него. При това Александръ сполучилъ, щото Наполеонъ да не настоява и на исканието си за отстраняване на Хардемберга, поне за сега, и да даде примирие безъ споменѫтитѣ тежки условия. И когато толкова нелѣпо и прѣзрително се отнасялъ къмъ Прусския краль, очудваше всѣкий день Александра съ нови доказателства за приятелство и съ нови великодушни отстѫпки. Двамата императори се установихѫ окончателно въ Тилзитъ прѣзъ цѣлото врѣме додѣто

траехѫ прѣговоритѣ за миръ. Въ града тѣ живѣяли въ отдѣлни квартали, но по всѣкакъвъ начинъ си услужвали единъ на другиго. Въ сѫщия градъ се установилъ и Фридрихъ Вилхелмъ въ една нищожна кѫща. Тукъ се почнѫхѫ и прѣговоритѣ за сключвание на окончателенъ миръ.

Тилзитский договоръ и Источний въпросъ. — Много чудно е отъ първъ погледъ, но е най-характеристично за историята на Прусската источна политика обстоятелството, че още въ това врѣме, когато самото сѫществувание на Прусия като държава бѣше въпросъ и почти цѣла тя се намираше подъ острията на копията отъ Французската войска; когато нейното кралско семейство намираше подслонъ въ единъ далеченъ кѫтъ отъ държавата близо до Русскитѣ граници; когато Наполеонъ едва премаше горѣщого Александрово посрѣдничество, за да се съгласи за по-нататашното сѫществувание на една малка хрома Прусска държава, и за това се водѣхѫ мѫчни прѣговори: Прусскитѣ политически мѫже съставлявахѫ проектъ, за окончателно изравнение на висящитѣ въпроси, споредъ който Прусия запазваше своята цѣлость, а Франция и Руссия се обезщетявахѫ чрѣзъ раздѣлението на Османската държава. Споредъ проекта на Хардемберга, Руссия трѣбаше да получи подунавскитѣ княжества и Тракия съ Босфорскитѣ и Хеллиспонтскитѣ проливи, Франция Македония, Албания и другитѣ Гърцки земи и острови, а Сърбия и Босна се присъединявахх на Австрия, на която споредъ тоя проектъ се повърщаше отъ Франция и Далмация. Но имаше и едно по-великодушно прѣдложение въ Прусския проектъ. То бѣше възстановяванието на Полската държава, като ѝ се повърнѫтъ всичкитѣ отнети отъ тритѣ сили земи. За нещастие Наполеонъ не е искалъ да земе подъ внимание нито това прѣдложение, което инакъ бѣше съобразно съ обѣщанията, които той бѣше далъ на повдигнѫтитѣ отъ него Поляци. Тоя, който прѣди малко пишеше на Селима за Полша като за сѫществующа приятелска и съюзна на Турция държава, нищо не направи за злощастнитѣ Поляци освѣнь каквото бѣше достатъчно за да се вижда, че е направилъ нѣщо. Полша за Наполена бѣше просто срѣдстло и орѫдие додѣто той се намираше въ война съ Руссия, а щомъ се възстанови мирътъ и се освети съюзътъ, тя бѣше тяжесть, която трѣбаше да исчезне или да се намали до унищожавание, за да не стане прѣпятствие за споразумѣние на двѣтѣ голѣми им-

перии. Но ако Наполеонъ зарадъ славолюбйви политически планове жертвуваше Полша, какво да каже человѣкъ за источната политика на Прусия, дѣто единъ министръ осжденъ и единъ краль безъ държава раздѣлявахж Османската държава между най-силнитѣ държави и владѣтели, за да въсправжтъ политически собственната своя паднжла Прусска държава? Сжщото егоистическо и безсъвѣстно политическо начало за Османската държава, което въ наше врѣме всесилний канцлеръ на прѣобразуваната въ Германска империя Прусия формулира спрѣмо съюзници и врагове, съвѣтвайки ги да мислжтъ и говорятъ за Турция всѣкога като за *обйектъ*, а никога като за *субйектъ*, и да спогаждатъ спороветь помежду си чрѣзъ раздѣлението на Османската държава, сжщата, казваме, егоистическа политика спрѣмо Истокъ управляваше мислитѣ на побѣдената прѣди 85 (до 1892) и унижена Прусия. Единственната разлика се намира въ това, че днесь голѣмата и силна по своята военна и политическа сила Германия именно въ съзнанието на това величие, прибавляйки къмъ злословието ругателството и къмъ егоизма безрамието и цинизма, не само като за *обйектъ* говори за Турция, когато прѣдлежи за помирение распритѣ на полезнитѣ приятели или на страшнитѣ свои врагове, но и додѣто отъ това глѣдище узрѣе въпросътъ, сжщата тя упражнява, като жрецъ който обвива жертвата си, и покровителство върху Турция и отъ това покровителство извлича полза за своитѣ низки егоистически интереси. А отъ по-високо нравствено глѣдище, источната политика на Фридриха Вилхелма III и на Хардемберга по това е по-малко безнравствена отъ тая на Вилхелма II, на Бисмарка и на Каприви (сега и на Хохенлое. Прѣв.), че проектътъ на първитѣ имаше прѣдъ видъ една Турция моаметанска и азиатска, чужда на Европейския концертъ и на Европойската цивилизация, Турция, която мжчеше християнски народи, когато Германската политика въ врѣмето на императора Вилхелма II приспособява подъ сжщия духъ и още по-безчеловѣчно своята источна политика спрѣмо събудснитѣ отъ тогава въ историческийи животъ и развиващи се въ него християнски народи.

Проектътъ на Хардемберга, съставенъ въ видъ на мемоаръ, се съобщи на Александра и се поддържаше отъ негови министръ Бутбергъ. Но Александръ не даде никакво сериозно внимание на проекти произходящи отъ една държава, на която

сжществуванието той се трудѣше да искупи отъ Наполеона жертвувайки до нѣкадѣ собственнитѣ свои интереси. Дѣйствително когато Наполеонъ настоявалъ на своя законопроектъ да изъбрши името на Прусия отъ списъка на Европейскитѣ държави (оставяйки земитѣ до Висла на Руссия, а отъ ония между Висла и Елба съ столица Берлинъ образуваше нова държава подъ Французска династия, а ония оттатъкъ Елба съединяваше на кралството Вестфалия), единственното ходатайство на Александра при Наполеона бѣше, че „за всичко каквото Франция прави за Прусия Руссия ще бжде признателна на Франция". Въ едно писмо до Наполеона, писано въ самия Тилзитъ около навечерието за сключването на договора, Царьтъ, като исказваше своята признателность за прѣдложенитѣ отъ Наполеона условия, изразяваше желанието да се прибави въ договора още единъ параграфъ за Прусия. „Моитѣ искания, пишеше той, сж умѣрени и безкористни, тъй като не ходатайствувамъ за другиго нѣкого освѣнь за сждбата на единъ злощастенъ съюзникъ. Силата на Ваше Величество нѣма никакъ да се намали отъ това. Напротивъ, ще придобиете нова слава . . . Най-послѣ Наполеонъ склони да испълни желанието на Александра и остави на Прусия почти всичкитѣ по-прѣжни Прусски владѣния между Висла и Елба (почти третята часть отъ дотогавашнитѣ Прусски владѣния) като поднасяше на Александра земитѣ около Висла и Неманъ. Обаче Александръ съ първовидно тогава и напълно рицарско безкористие не само тоя даръ не прие, но нито малкитѣ Прусски владѣния оттатъкъ Неманъ, чрѣзъ присъединението на които къмъ Руссия границитѣ на тая държава отъ къмъ западъ се исправяхж по-правилно и по-безопасно. Като не склонявалъ по никакъвъ начинъ да приеме земи отнимани отъ единъ злощастенъ съюзникъ, той прѣдпочете по-добрѣ да се съгласи, щото ония отъ тия земи, които по-прѣди принадлежехж на Полската държава, като се съединжтъ съ другитѣ Полски владѣния отъ Прусия, да съставжтъ отдѣлна свободна Полска държава, наречената велико Варшавско графство, подъ личния сузеренитетъ на Саксонския владѣтель, а само една малка часть отъ ония Полски земи, които щѣхж да се отнемжтъ отъ Прусия, която часть инакъ щѣше да се прибави на великото Варшавско графство, Александръ се съгласи да се прибави на неговата държава, именно Биалистокъ. Така, слѣдъ като и Дан-

цигъ станѫ свободенъ градъ, другитѣ части отъ казанитѣ земи между двѣтѣ рѣки се оставихѫ на Прусия.

Създаванието на великото графство Варшава оправдаваше Наполеонъ прѣдъ Александра съ довода, че двѣтѣ голѣми Французски държави (защото Германия подъ покровителството, тоесть подъ посрѣдственния суверенитетъ на Наполеона се простираше до границитѣ на новата държава) и Руссия трѣбаше да се отдѣлѭтъ съ нѣкоя държава, за да нѣматъ спорове поради непосрѣдственно съсѣдство, най-вече митнически и търговски. За гаранция на Руссия Наполеонъ се отказваше изрично отъ всѣко намѣрение да постави за владѣтель на Варшава брата си Иеронима и заявилъ, че сферата на неговото влияние се свършва при Елба.

Мирний договоръ между Наполеона и Александра се подписа на 23/5 Юлия. Най-главнитѣ условия отъ него относително Истокъ бѣхѫ: *а*) че Руссия повръщаше на Франция устията на Которския заливъ и оставяше ѝ Йоническитѣ острови; е) Франция приемаше посрѣдничеството на Руссия за прѣговори по мира съ Англия, сѫщо и Руссия приемаше посрѣдничеството на Франция за мира съ Турция. Неприятелскитѣ дѣйствия между Руссия и Турция прѣбаше да прѣстанѫтъ слѣдъ едно примирие сключено между пълномощници Русси и Турци и въ присѫтствието на единъ Французский пълномощникъ, а тридесеть и петь дни слѣдъ сключванието на примирието трѣбаше да се испразднѭтъ подунавскитѣ княжества отъ Русситѣ безъ да могѫтъ Турцитѣ да ги завземѫтъ прѣди сключванието на окончателния миръ между двѣтѣ сили. Всички недоразумѣния, които бихѫ възникнѫли между двѣтѣ правителства, трѣбаше да се рѣшѫтъ чрѣзъ посрѣдничеството на Франция.

Всички други членове отъ договора се отнасяхѫ до работитѣ на останѫлата Европа и особенно до Германия и Италия, дѣто Алекслндръ признаваше създадения до тогава отъ Наполеода редъ на работитѣ. За Прусия изрично се казваше въ договора, че Наполеонъ *„за да угоди на Негово Величество Всероссийския императоръ“* (за хатъра на Александра) позволява да сѫществува по-нататакъ тая държаава, като повърща на Прусския краль Брандембургъ, Померания, стара Прусия, земята между Висла и Неманъ и горня и долня Силезия. Тая отстѫпка ставаше и въ договора за миръ между Франция

и Пруссия, който се сключи два дни слѣдъ сключванието на договора между Франция и Руссия. За Истокъ не се говорѣше нищо друго въ договора. Но освѣнь тоя явенъ договоръ, въ сѫщото врѣме се сключваше и другъ таенъ между Наполеона и Александра договоръ, съставляющъ прибавление къмъ първия. Като причина за сключванието на тоя договоръ, въ встѫпителната му часть се привождаше желанието на двамата императори „да възстановятъ общеевропейския миръ върху здрави и, ако е възможно, непоколебими основи“. За това двамата монарси се задължавахѫ взаимно да си помагатъ по суша и по море, противъ която и да била Европейска сила и никоя отъ тѣхъ да не може сама да сключва миръ безъ съгласието на другата. Ако до 19/1 Декемврия 1807 Англия не би се съгласила да сключи миръ съ Франция съ признавание началото за свободата на моретата и повръщанието на Франция и на нейнитѣ съюзници владѣнията имъ, Руссия, като съюзница на Франция, се задължаваше да обяви война противъ Англия. Най-важний параграфъ отъ тоя таенъ договоръ, който се касаеше до Истокъ, бѣше осмий, въ който се казваше, че, ако Портата не би приела прѣдложението за примирие или съ сключванието на примирие не сключи и миръ съ Руссия, Франция ще се съюзи съ Руссия противъ Турция и двамата императори ще се споразумѣятъ помежду си „за да отнемѫтъ всичкитѣ Европейски провинции на Османската държава отъ игото и отъ истезанията на Турцитѣ, съ исключение на Цариградъ и на Тракия (la provence de Roumélie споредъ текста на договора).

Като допълнение на распоредбитѣ за Истокъ въ тоя договоръ, въ обнародваната прѣди малко отъ Татищева кореспонденция на Наполеона и Александра се споменува и едно писмо на императора Александра до Наполеона, писано въ Тилзитъ въ сѫщия день, въ който се подписалъ договорътъ, въ което Александръ пише слѣдующето много достойно за забѣлѣжвание: „Бидѣйки готовъ да сключѫ договора за съюзъ, който договоръ Ваше Величество ми испрати, припомнювамъ Ви параграфа, който Ваше Величество бѣше расположено да прибави въ договора относително признаванието на краля Иосифа (Неаполския) за Сицилийский краль, щомъ би се осѫществило завоеванието на тоя островъ. Като замѣна на това признавание Ваше Величество щѣше да даде на краля Фердинанда (Сици-

лийския) Балеарскитѣ острови или *Родосъ и Критъ*". Отъ това писмо, прочее, се научаваме, че тия два острова още въ врѣмето на Тилзитския договоръ сж били прѣдметъ и орждие за уреждание Европейски работи прѣзъ тоя вѣкъ; а за това съгласие по сждбата на тия острови се говорѣше и въ тайнитѣ параграфи на Тилзитския договоръ. Трѣба да се забѣлѣжи при това, че приеманието на направеното отъ Наполеона прѣдложение за сждбата на Гърцкитѣ острови се отнася повече до Европейската отколкото до Източната Александрова политика. Собственно говорѣйки не прѣдлежеше нито за завоевание нито за подчиняване Гърцки острови, а за да се намѣри земя на злочестия краль Фердинанда, въ случай че той заедно съ Неаполското кралство би изгубилъ и Сицилийското. Но нито Фердинандъ изгуби Сицилия, нито спомѣнжтитѣ Гърцки острови се дадохж на тоя Бурбонский принцъ. А че двамата императори въ своитѣ прѣговори сж говорѣли за Гърцки провинции и Турски земи като за безступански имоти, това бѣше слѣдствие отъ ония разисквания и споразумѣния, които се свършихж съ сключванието на тайния Тилзитский договоръ.

Тилзитский договоръ, както въ цѣлостьта си, така и въ постановленията си за Истокъ, изображаваше двойната, съмнителна и невѣрна политика на Наполеона спрѣмо Турция, а послѣ и спрѣмо Александра. Въ явния договоръ Наполеонъ се прѣдставляваше като приятель и съюзникъ на Турция, а въ тайния сжщий съзаклятничеше за разорението на Турция. Вѣрно е, че това разорение само тогава щѣше да стане, когато Турция не приемеше примирието или не сключеше миръ. Но какъвъ миръ? За това нищо не се говорѣше въ договора. Но отъ това, което послѣ Александръ е признавалъ прѣдъ Коленкура, като замѣна на мира съ Турция самъ Наполеонъ опрѣдѣлилъ отстжпванието на Руссия княжествата Влашко и Молдова. Така щото споредъ тайнитѣ споразумѣния между Александра и Наполеона, Турция съ приемание мира трѣбаше да пожертвува подунавскитѣ княжества, а съ неприеманието му — да изгуби държавата си въ Европа. Но за добра честь на Турция, Наполеонъ повече мамѣше Руссия отколкото прѣдаваше Турция. Той лъстѣше Александра съ прѣкрасната панорама на новия хоризонтъ, а Русский императоръ хранѣше великата си душа съ праздни надѣжди и ожидания, като оставяше останжлата Европа на разположението на съюзника и се рѣшаваше да се бие заради него про-

тивъ Англия. Но дотогавашний приятель и съюзникъ на Султана, Наполеонъ, който и въ това врѣме още и званично и явно остаяше такъвъ, какъ е оправдавалъ, било тайно, било само прѣдъ Александра, новата си источна политика? Казахме, че първий проектъ за раздѣление на Турция въ Тилзитъ бѣше Прусский и на него Александръ не бѣше обърнжлъ внимание; тоя проектъ не бѣше съобщенъ нито званично поне на Наполеона. Но послѣдний нѣмаше нужда отъ Прусско подсѣщание за да насочи своята источна политика.

Благовидна оправдателна причина за новото по видимому насочвание на тая политика дало е пристигнжлото отъ Цариградъ извѣстие за сваляннето отъ прѣстола Султанъ Селима. Това събитие, произлѣзло отъ единъ воененъ бунтъ, нѣмаше важно значение за международната политика и паданието на Селима, отъ когото Наполеонъ „толкова малко можеше да се раздѣли, колкото дѣсната ржка на человѣка отъ лѣвата“ [1], не измѣняваше външната политика на Турция. Но както и да е, обстоятелството, че Селимъ е паднжлъ бѣше достатъчно за да промѣни Наполеонъ своето политическо вѣрую за Турция, но все въ таенъ договоръ. Въ врѣме на единъ отъ обикновеннитѣ военни прѣгледи, които ставахж въ Тилзитъ въ честь и за удоволствие на Александра, додѣто се продължавахж още прѣговоритѣ за миръ, занесли на Наполеона нѣкои документи отъ Цариградъ, испратени отъ Себастияна. Като взѣлъ тия документи и ги прочелъ на бърже, той се обърнжлъ къмъ Александра и извикалъ: „Едно провидѣние на Промисъла ми казва, че Турската държава не може да сжществува!“ Това като казалъ, прочелъ на приятеля императоръ съдържанието на документитѣ, въ които се съобщаваше за бунта въ Цариградъ, който бунтъ бѣше се свършилъ съ паданието на Селима; послѣ заявилъ, че паданието на Селима избавило го отъ вѣчка свързка съ Османската държава. Отъ тоя день Наполеонъ вече бѣше свободенъ да обръща погледитѣ на Александра къмъ оня политический хоризонтъ, дѣто величественно се откриваше магическата панорама на Истокъ, да украсява великолѣпно и чудесно тая картина съ красноречието си и съ красноречивитѣ си и живи прѣдставления и расказп за всичко,

[1]) Това говорѣлъ Наполеонъ прѣди малко на Султановия посланникъ Емиръ ефенди, когато послѣдний се връщалъ отъ брѣговетѣ на Висла въ Цариградъ.

що бѣ видѣлъ и разбралъ велико и чудно въ походитѣ си противъ Египетъ и Сирия. А като прѣдставлявалъ въ найживи краски на прѣдставляющия си много лесно прѣдметитѣ, многочувствителния и идеалиста императоръ, противоположностьта на народното и историческото величие съ политическата и административна мизерия, смѣло казвалъ, че завоеванието на тия земи било дѣло отъ человѣколюбие и отъ питомность. Присѫтствието на Турцитѣ, казвалъ, прави безчестие и срамъ на възродената Европа и хвърля пятно върху просвѣтения съ нова свѣтлина континентъ. Глѣдайки пъкъ, че Александръ ималъ въ духа си достатъчно равновѣсие отъ практичность и идеалность, не се ограничилъ само съ надѣжди и оболщения за бѫдѫщето, но за да привърже къмъ себе си драгоцѣнния съюзникъ още въ самото начало на новото развитие на общеевропейската политика, поднесълъ още отнапрѣдъ на Александра подунавскитѣ княжества. Така даде той и на занимающия ги Источенъ въпросъ два вида рѣшение, единия частенъ и ограниченъ, а втория общъ и касающъ се до раздѣлението на цѣлата Османска държава. Той съ голѣмо искуство сполучи отъ една страна за окончателното присъединение къмъ Руссия на окупиранитѣ отъ Русскитѣ войски княжества да се не спомене нищо нито въ тайния договоръ, а отъ друга страна успѣ въ съдържащия се въ договора проектъ за общото раздѣление онова, що се отнасяше до сѫдбата на Цариградъ и Европейската около него страна да остане неопрѣдѣлено, просто за да употрѣби впослѣдствие това като точка за нови нескончаеми прѣговори, които съставляватъ главния прѣдметъ на Русско-францускитѣ отношения прѣзъ всичкото врѣме отъ сключванието на Тилзитския договоръ до свижданието въ Ерфуртъ, което станѫ на слѣдующата година (прѣзъ Септемврия).

Първитѣ послѣдствия отъ голѣмия съюзъ. — Императоритѣ напуснѫхѫ Тилзитъ, слѣдъ като прѣстояхѫ въ тоя градъ три недѣли, въ сѫщия день, въ който се сключи мирний договоръ между Франция и Прусия, тоесть на 27|9 Юлия. Единъ день прѣди заминаванието оттамъ Наполеонъ пишеше на канцлера Камбасере: „Тѣсно приятелство се установи между Русския императоръ и мене и азъ се надѣѭ, че нашата система ще върви отъ сега нататакъ въ добро спораѕумѣние“. Това приятелство бѣше най-голѣмото, което трая

между двамата монарси прѣзъ всичкото врѣме на прѣбиванието имъ въ Тилзитъ, изяви се по единъ най-изразителенъ начинъ и при раздѣлата имъ единъ отъ другиго, която станѫ по най-официяленъ начинъ и съ голѣма сърдечность посрѣдъ ентусиазмирани възклицания отъ войскитѣ на съюзницитѣ владѣтели. Не такъвъ характеръ, разбира се, носѣхѫ отношенията, които свързвахѫ сега Французския императоръ съ Прусския краль. Наполеонъ въ сѫщия день, въ който пишеше горнето до Камбасере за Александра, пишеше и до императрицата Иозефина за Прусската кралица Луиза: „Прусската кралица е наистина привлекателна; тя показва къмъ мене голѣма благосклонность; но ти не дѣй бива никакъ ревнива за това. Азъ съмь мазенъ платъ, на който всичко това може само да се хлъзва“. Тая ангеловидна и благородна, но нещастна Прусска кралица, бѣше дошла прѣдидущия день нарочно отъ Мемель въ Тилзитъ, за да убѣди съ краснорѣчието си Наполеона да се покаже по-снисходителенъ къмъ Прусия и да ѝ остави поне Магдебургъ. Наполеонъ, ако и да се виждалъ въ началото наклоненъ да стори това, но послѣ въ сѫщия день далъ заповѣдь да се склюши тутакси договорътъ безъ никаква нова отстѫпка [1]). Александръ обаче останѫлъ всѣкога вѣренъ на злочеститѣ приятели и бивши негови съюзници и тая негова вѣрность къмъ интереситѣ на Прусия бѣше всѣкога точката, която затъмняваше блѣсъка на Французкоруския съюзъ и която спомогнѫ не малко за бързото растурвание на тоя съюзъ. Наполеонъ, като се върнѫлъ въ Парижъ, заявилъ на законодателната камара тържественно прѣдъ цѣла Европа: „Ако Бранденбургский домъ, който напредъ направи заговоръ противъ нашата независимость, царува още, това той дължи на искренното приятелство, което ми вдъхнѫ силний Сѣверенъ императоръ“. Обаче Наполеонъ, който подъ прѣдлогъ че не му било исплатено военното обезщетение държеше окупиранъ Берлинъ и много други земи отъ осакатената отъ него Прусска държава, искалъ или се прѣструвалъ че иска присъ-

---

[1]) Тая случка и изобщо прѣзрителното и нѣкакъ варварско поведение на Наполеона къмъ кралицата Луиза справедливо се считатъ отъ най-жестокитѣ и най-тъмнитѣ дѣла на Французския императоръ. Нещастната Луиза, умирайки слѣдъ нѣколко години, прѣди да има щастието да види Пруссия да се повдигне отъ паданието си, казвала за Магдебургъ, както нѣкога Английската Мария Стюартъ за Кале: „Ако бихъ растворила сърдцето си, бихъ прочела въ него името на Магдебургъ“.

единението и на Силезия къмъ държавата му за равновѣсие на присъединението, което щѣло да стане на Руссия съ подунавскитѣ княжества. Като свързалъ така и въпроса на княжествата съ неприемливи и неоправдани условия, сполучилъ да заплете още по-вече и да продължава за неопрѣдѣлено врѣме нескончаемитѣ прѣговори за Источния въпросъ.

Помежду това Турция прие посрѣдничеството на Наполеона и сключи примирие съ Руссия на 12/24 Августъ чрѣзъ съдѣйствието на Французския офицеринъ Гилleминотъ, който билъ испроводенъ за тая цѣль отъ Наполеона слѣдъ сключванието на Тилзитския договоръ. Обаче съглашението (конвенцията) съдържаше условия, които Русситѣ подписахѫ, но които Александръ не можеше да подтвърди като необикновенни въ съглашенията за примирия и унизителни за Руссия. Такива напр. бѣхѫ условията за повръщание добититѣ прѣзъ врѣмето на войната вещи — орѫжия и кораби; а самъ Наполеонъ, който не е мислѣлъ да влѣзе въ стълкновение съ Турция или поне да покаже просто студенина къмъ нея зарадъ Руссия, нито искаше така лесно да испълни даденото на Александра обѣщание за княжествата,—не се показа притивенъ на поведението на своя съюзникъ Русския императоръ. Той заповѣдалъ наистина да исхвърлѭтъ отъ съглашението оскърбителнитѣ за Руссия условия, но понеже помежду това Турцитѣ отъ България бѣхѫ прѣдприели нѣкои нападения оттатъкъ Дунава, а Русската войска по тая причина бѣше спрѣла почнѫтото испразднувание, съдѣйствието на Гилleминота нѣма никакво слѣдствие и княжествата остаяхѫ окупирани отъ Русситѣ. Но послѣднитѣ не подновихѫ неприятелскитѣ дѣйствия противъ Турцитѣ прѣди да измине опрѣдѣленото отъ съглашението врѣме за примирието, и така въпросътъ за княжествата станѫ хронический и отъ много гледища труденъ и анормаленъ. Александръ, държейки окупирани княжествата, осигуряваше си отъ напрѣдъ окончателното имъ въ бѫдѫще законно завоевание, което бѣше му обѣщалъ и Наполеонъ, макаръ и безъ изрично задължение чрѣзъ договоръ. Инакъ Царьтъ, испълнявайки спрѣмо Наполеона вѣрно задълженията си за Англия, които му се налагахѫ отъ договоритѣ, имаше право да иска и отъ съюзника да испълни и тѝй своето задължение.

…чийското правителство, като се научило отъ своитѣ шпиони …реното и условено въ Тилзитъ, бѣше пристѫпило къмъ

една голѣма демонстрация противъ съюза на императоритѣ чрѣзъ нечуваната и невидена въ историята на международнитѣ отношения дързка постжпка отъ 19/31 Августа 1807 противъ Копенхагенъ и противъ Данската флота.

Александръ, като се завърнжлъ отъ Тилзитъ въ столицата си, отправилъ една покана до Английския дворъ, за да влѣзе въ прѣговори съ Франция за миръ „върху начала справедливи и умѣренни“. Като отговаряше на тая покана (17/29 Августъ 1807), Англия искаще да се научи кои сж прѣдлаганитѣ „справедливи и умѣренни условия“ и поискала свѣдѣния за тайнитѣ условия отъ Тилзитския договоръ [1]). Но прѣди да й се даде какъвто и да е отговоръ на тия питания, Английската флота, която прѣди мѣсецъ бѣше прѣминжла Зундския заливъ, пристжпи къмъ споменжтата дързка постжпка отъ 19/31 Августа. Наполеонъ, щомъ чулъ за бомбардирането на Копенхагенъ и за разбойническото прѣвзимание на Данската флота, разгнѣвилъ се толкова много, колкото никога не бѣше се разгнѣвявалъ отъ врѣмето когато бѣше се научилъ за убийството на императора Павла. Въ едно писмо до Александра (16/28 Септемврия) той прѣдлагаше истласкванието на Английскитѣ кораби и на Английскитѣ стоки отъ цѣлата континентална Европа чрѣзъ приспособявание въ най-широкъ размѣръ континенталното затваряние (блокусъ) и поканваше своя съюзникъ да направжтъ общо заявление за това къмъ цѣла Европа. Австрия, прѣди да получи каквато и да е покана за това отъ съюзницитѣ императори, като искала да бжде инициаторка въ своитѣ дѣйствия, при едно просто съобщение неи мислитѣ на Французското правителство, още въ края на Октомврия извикала назадъ своя посланникъ отъ Лондонъ и приспособи противъ Англия системата на блокуса по суша. Това даде поводъ на Наполеона да пише на посланника въ Петербургъ да подбуди Руссия да приспособи по-скоро мѣркитѣ противъ Англия, като добавилъ, че „ще бжде непристойно за Руссия подиръ едно такъво събитие, което отъ близо се докосва до нейнитѣ интереси, да остая назадъ, но надѣя се, казвалъ Наполеонъ, че лордъ Гоуеръ (Gower, Английский въ Петербургъ посланникъ) ще да е испжденъ вече“.

---

[1]) Отговорътъ на Руссия, който се даде по-късно на Англия, бѣше, че тайнитѣ условия не съдържали нищо противъ интереситѣ на Англия.

Именно въ сжщия день, въ който Наполеонъ пишеше това отъ Парижъ до Французския пратенникъ въ Петербургъ, императоръ Александръ прѣкъсваше въ Петербургъ сношенията съ Англия и се туряше въ военно положение съ тая сила. Императорътъ прѣодолѣ не малки мжчнотии додѣто да направи тая постжпка. Въ Руссия, особенно въ Петербургъ, общественното мнѣние, най-вече въ по-горнитѣ класове, злѣ бѣше расположено за какъвто и да билъ съюзъ или споразумѣние съ Франция, когато съюзътъ съ Англия бѣше популяренъ между влиятелнитѣ военни и политически кржгове. Министрътъ на вънншнитѣ работи Будбергъ, къмъ когото (той бѣше отъ Балтийскитѣ провинции) Наполеонъ нѣмаше довѣрие поради нѣмското му име, и това си недовѣрие бѣше изявилъ на императора въ Тилзитъ, бѣше Англофилъ. Затова още около началото на Септемврия, слѣдъ дързката постжпка на Англия противъ Дания, биде замѣстенъ отъ императора съ Румянцева. Тоя старъ политический и воененъ мжжъ, единъ отъ най-виднитѣ мжжье отъ царуванието на Екатерина II и привърженникъ на гениялнитѣ нейни планове, считаше се най-удобенъ за споразумѣнието съ Франция, особенно по Източнитѣ работи, по които въ врѣмето на Екатерина той бѣше пожъналъ не малко военни лаври. Румянцевъ бѣше человѣкъ смѣлъ и рѣшителенъ и новата, освѣтена въ Тилзитъ, източна политика на Руссия разбралъ въ смисълъ много по-практический и желаеше да съдѣйствува за окончателното рѣшение на тоя въпросъ, ако ще би и по прѣдлагания отъ Наполеона начинъ за раздѣление на Турската държава. Обаче политическитѣ мжжье, които съставлявахж частния съвѣтъ на императора, Новосилцевъ, Строгановъ, Кочубей и по-голѣмата часть отъ аристокрацията се въодушевлявахж отъ най-неприятелски чувства противъ Франция. Испроводений отъ Наполеона въ Петербургъ като приврѣмененъ прѣдставитель, адютантинътъ му генералъ Шавари, извѣстний ни отъ историята на отношенията между Наполеона и Александра прѣди Аустерлицката битка (в. стр. 524), бѣше намѣрилъ най-студенъ приемъ между Петербургското общество и като пратенникъ на Наполеона и като довѣренъ негсвъ приятель, а още като съучастникъ, както се е вѣрвало, въ убийството на дука Enghien, на когото смъртьта (в. стр. 520) крайно тежко бѣше почувствувала аристокрацията Петербургский дворъ. По-високото русско общество съ по-

литическитѣ кржгове и повечето отъ самитѣ съвѣтници на императора не можехж да разберктъ какъ е било възможно да става дума за искренно приятелство и съюзъ съ едно Французско правителство, на което, слѣдъ убийството на Дука Enghien, Русский кабинетъ въ името на императора заявяваше званично, че „е недостолѣпно да има вече съ него сношения и го характеризираше като правителство, което не разбира нито отъ обязаность нито отъ мѣрка, като осквернено съ дива кървь и което не може да се счита инакъ освѣнь като *гнѣздо на разбойници*, които, при всичката си сила, сж достойни за това наименование". Освѣнь благосклонния у императора, а званично и въ императорския дворъ, приемъ Шаварн и свитата му никадѣ не срѣщахж нито най-малъкъ знакъ отъ симпатия. Всички врати на по-високото Петербургско общество имъ бѣхж затворени, когато Английский посланникъ Гоуеръ бѣше най-популярний человѣкъ въ Петербургъ. Разбира се, че общественното мнѣние въ Петербургъ, което бѣше толкова злѣ расположено къмъ Французския съюзъ, още по-злѣ бѣше расположено къмъ идеята за каквато и да е враждебна политика противъ Англия, а още повече къмъ идеята на обявена война противъ тая сила зарадъ Наполеона и Франция. Нечуваний и противенъ на всички международнии обичаи актъ на Англия противъ Дания, при всичко че Русското правителство енергически бѣше протестирало противъ постжпката, не бѣше измѣнило никакъ чувствата на Русското общество. И страхътъ прѣдъ една необявена и внезапна война противъ Кронщатъ и Петербургъ, или и противъ който и да билъ прибалтийский градъ, отъ Английската флота способствуваше повече за усилвание политиката на въздържанность. Самъ императорътъ, ако и да желаеше да испълни вѣрно взетитѣ спрѣмо Наполеона задължения, искаше да спечели врѣме, за да тури градоветѣ, които бѣхж изложени на опасностьта да бждкть нападнжти отъ Английската флота, въ състояние на сигурна отбрана, а прѣди всичко да осигури флотата, която се намираше въ Срѣдиземно море подъ командата на адмирала Синиявинъ, най-хубавата отъ флотитѣ, които до тогава Руссия бѣше испращала въ далечни морета.

Но и Английското правителство не прѣставаше да употрѣбява всички срѣдства за да отклони голѣмия и драгоцѣненъ дотогавашенъ съюзникъ по суша отъ съюза съ Франция,

като се задоволявало, въ случай на нужда, то да пази строга неутралность и неподвижность. И додѣто званичната Английска политика чрѣзъ министра на външнитѣ работи Георгъ Каннинга заявяваше (11/23 Септемврия), че Англия нѣма да приеме никое уреждание на работитѣ въ Истокъ, въ което би се жертвувала Турция, Английското правителство испровождаше въ Петербургъ единъ незваниченъ апостолъ, за да възбуди Русското общество противъ Франция и да привлече Русия да се споразумѣе съ Англия. Тоя апостолъ бѣше младий офицеринъ Уилсонъ, който придружаваше Прусската войска и бѣше сполучилъ да стане извѣстенъ на императора Александра и да спечели дори неговото почитание и благосклонность. Уилсонъ билъ человѣкъ любезенъ въ обращенията, много способенъ да се отличава въ сношенията съ висшето Петербургско общество, и най-искусенъ да разбира владѣющитѣ чувства и да се ползува отъ тѣхъ за цѣльта на мисията си. Уилсонъ пристигнжлъ въ Петербургъ малко слѣдъ събитието около Копенхагенъ и носѣлъ повѣрителни прѣдложения отъ Английското правителство, споредъ които то се виждало готово да уважи неутралностьта на слабата и обезоржжената вече Дания и цѣлото Балтийско море и да тури тая неутралность подъ гаранцията на Руссия. Колкото за Источния въпросъ, Уилсонъ ималъ мисия да съобщи на Русското правителство, че Англия била готова на всѣка жертва зарадъ приятелството на Царя и че била най готова да удовлетвори всичкитѣ притезания на Руссия, които не сж противни на основния принципъ на Английската политика. Споредъ това, Англия бѣше противна само на общото расчленение и на съвършенното унищожение на Османската държава въ Европа, но съ исключение на тоя случай приемаше съ готовность присъединението на Руссия Влашко и Молдова, сжщо да се даджтъ на Руссия и Йоническитѣ острови, които Тилзитский миръ отстжпваше на Фрмнция и които Англия, споредъ съобщенията на Уилсона, щѣше да отнеме отъ тая сила. Съ придобиванието на Йоническитѣ острови Руссия щѣла, споредъ възгледитѣ на Английскитѣ политически мжже, да запази сношенията си съ Грьцкитѣ земи и да упражнява въ тѣхъ своето законно влияние. Уилсонъ посрѣщаше най-радушенъ приемъ въ Петербургъ, както въ двора, така и въ обществото, и оставаше клинъ въ очитѣ на Шавари, защото противодѣйствуваше на всѣкадѣ и се стараеше да си спечели най-

голѣма честь въ всичкитѣ званични приемания. Самъ дворътъ и императорътъ му отдавали най-голѣмитѣ почести въ званичнитѣ дворцови балове и въ другитѣ дворцови праздници и Уилсонъ се радваше за сполуката на своята мисия или, както самъ пишеше, „за възтържествуванието си“, което въ дневника си наричаше възтържествуванието на Англия (my English triumph). Обаче Александръ по никакъвъ начинъ не склонявалъ да се отдѣли отъ Наполеона, при всичко че приноситѣ на Англия практически бѣхж по-лесни за осжществление и ставахж въ духъ искренъ. Окончателното рѣшение на императора за какво трѣба да се прави ускорявалъ отчасти самъ Уилсонъ съ своята нелѣпа и неразумна политика. Злоупотрѣбявайки съ показваното му толѣмо довѣрие въ политическитѣ и военни кржгове, както казватъ свѣдѣнията отъ Французски източници, влѣзълъ, ако и незванично, въ съприкосновение и въ много по-свободни сношения съ тѣхъ, отколкото приличаше на пратеникъ отъ едно чуждо правителство, и ималъ повѣрителни сношения съ ония Англофилски и Франкофобски Русски кржгове, които искали да избѣгнжтъ съюза съ Англия ако ще би и съ опасность да се промѣни прѣстолътъ. На Уилсона отдаватъ, така сжщо свѣдѣнията отъ Французски източници, и занасянието въ Петербургъ на една брошура, издадена въ Лондонъ и озаглавена: „Размишления върху Тилзитския миръ“, съдържанието на която било много силно насочено противъ Франция, така сжщо въ нея се нападала и политиката на самия Александръ. Шавари, като видѣлъ какъ благосклонно се е приемала внесената, споредъ него, отъ Уилсона брошура и се распространявала въ висшитѣ политически кржгове, всползувалъ се отъ една аудиенция при императора и му показалъ единъ екземпляръ отъ нея. Но императорътъ, който билъ получилъ вече единъ такъвъ екземпляръ отъ Румянцева, казалъ му: „Кажете на императора, че не само никакво значение не отдавамъ на писаното въ нея, но и тжпчж подъ нозѣтѣ си всичко писано въ нея противъ императора и мене. Надѣвж се, че той ще сжди добрѣ за мене и ще да бжде убѣденъ, че азъ не могж да се поколебаѭ“.

Помежду това, обаче, Шавари бѣше намѣрилъ и другъ начинъ да въздѣйствува на императора и да прозелитира малцина нѣкои, но влиятелни, отъ висшето политическо Петербургско общество въ системата на Русско-Французския съюзъ.

Наполеоновий пратенникъ бѣше се научилъ, че Александръ ималъ твърдѣ голѣма симпатия къмъ една извънредна хубавица отъ високата Русска аристокрация, къмъ Мария Антоновна, княгиня Наришкинъ, съпругътъ на която бѣше отъ висшитѣ офицери въ императорския дворъ. Александръ, както самъ е признавалъ по-късно прѣдъ Наполеоновия посланникъ Коленкура, билъ прѣдаденъ до обожавание на хубавата и много грациозна Мария Антоновна, а и тя го била обичала искренно, и както се ласкаелъ да вѣрва Александръ, споредъ собственното му признание, тя го обичала не като императоръ, а като человѣкъ (в. стр. 508). Шавари, щомъ се научилъ за това, побързалъ да се въсползува отъ него за политиката, която прѣдставляваше. Той сполучилъ да бѫде приетъ отъ князя Наришкина и да го прѣдстави послѣдний на съпругата си княгиня. Като знаялъ колко Петербургската женска аристокрация, при всичкото си отвращение къмъ Франция и Французското общество, оцѣняваше произведенията на Парижското искуство относително прѣдметитѣ отъ женската раскошность и че княгиня Наришкинъ въ това отношение имала не малка слабость, побързалъ да съобщи на хората въ Парижъ мнѣнието си за начина, по който тѣ можехѫ да задължѫтъ княгинята и ѭ направѭтъ благосклонна къмъ Французския съюзъ. Когато работата се съобщила на Наполеона, послѣдний одобрилъ плана на посланника, но забѣлѣжилъ званично на Шавари, че е разгласилъ повече отколкото трѣба една работа, която по естеството си е толкова довѣрителна. „Всичко що се отнася до частния животъ на владѣтелитѣ, пишеше на Коленкура министрътъ на вънишнитѣ работи Шампани (Champagny), по заповѣдь на Наполеона, трѣба да се счита като нѣщо свещенно". Наполеонъ е зелъ на себе си на собственни свои разноски да испрати скѫпоцѣнни облекла отъ най-прѣкрасното Парижско искуство за княгинята; въ едно частно писмо до Шавари той пишелъ: „Не знаехъ че сте толкова ловъкъ (galant), колкото се показахте. Вещитѣ отъ Парижското искуство за вашата хубавица Русскиня ще ви се испратѭтъ. Азъ искамъ тѣ да се купѭтъ за моя смѣтка. Ще ги прѣдадете и ще кажете, че *„като съмь отворилъ случайно писмото, чрѣзъ което ги искахте вие, поискалъ съмь азъ самичъкъ да ги изберѫ. Знаете че разбирамъ найдобрѣ отъ тоалети* (toilettes)". „Не знаемъ да ли такива благосклонности сѫ били нужни, каз-

ва Вандалъ, за да се привлече окончателно Мария Антоновна; тя се е движила отъ по-сериозни причини. Дѣйствително тя не е обичала много Франция, а *политиката* никакъ, но вѣжно е обичала Александра и е мислѣла, че испълнява неговитѣ желания, интереситѣ, дори сигурностьта му, ако стане наша (на Французитѣ) съюзница. Нейната помощь не бѣше безполезна; Шавари много пѫти е съобщилъ на Царя полезни мнѣния за нея, която той съ истинский чувствителенъ ратнически тонъ наричаше „прѣдмета на неговото отдъхванiе (l'objet de ses délassements)“. Въ добавъкъ, г-жа Наришкинъ благосклонно помагаше на генерала (Шавари) въ неговитѣ сношения съ обществото и е способсвувала за увеличение броя на *салонитѣ*, въ които той е бивалъ прieманъ“.

Когато Шавари съобщилъ на Мария Наришкинъ за интригитѣ противъ политиката на императора и за опасноститѣ, на които се излагалъ самий животъ на Царя, „трѣба да направимъ Александра малко *злобенъ* (mechant)“, казвала Мария. Нѣма никакво съмнѣние, че це малко способствувала тя за да се тури край на Английскитѣ интриги и козни на Уилсона, като е расположила Царя да бѫде недовѣрчивъ къмъ Англофилитѣ и е продължила огорчението и гнѣва му противъ Англия. А онова, което силно е разгнѣвило императора противъ Уилсона, бѣше съобщението, което Уилсонъ бѣ направилъ на графа Алопей (Alopeus), Прусский посланникъ въ Стокхолмъ, че Русский императоръ одобрявалъ окупирането отъ Англия Данската флота и Копенхагенъ. Въ гнѣва си Александръ уволнилъ тогава всичкитѣ си Англофили министри. Князь Орловъ колѣнопрѣклонно се е оправдавалъ прѣдъ императора и казвалъ, че самъ Английский посланникъ Гоуеръ му е далъ брошурата. Едно писмо на Уилсона до императора било повърнѫто нераспечатано и на 25/6 Ноемврия императорътъ подалъ една остра нота противъ Англия, чрѣзъ която нота извѣстилъ прѣкъсването на сношенията и натъртено провъзгласи принципитѣ на правото за свободното плавание по море, които Англия нарушаваше. Така Руссия се поставяше въ положение на война срѣщу Англия.

Чрѣзъ избухването на войната между Руссия и Англия политический Европейский свѣтъ се намираше прѣдъ едно невидено до тогава зрѣлище отъ анормално само по себе си състояние, а още повече анормално и чудновато, ако се испитатъ

работитѣ отъ гледището на днешната Европейска международна политика и на постоянната взаимность на интереситѣ между силитѣ и съюзнитѣ системи. Руссия се съгласяваше съ Франция и воюваше противъ Турция, която бѣше съюзница на Франция. Англия воюваше противъ Франция и съюзницата ѝ Турция, а въ сѫщото врѣме и противъ Руссия, която сѫщо воюваше противъ Турция. И всѣка една отъ тритѣ сили Англия, Руссия и Турция воюваше противъ двѣтѣ други, а само Франция воюваше противъ една сила, Англия.

Тая анормалность въ общата тогава политическа и съюзна система на Европа бѣше послѣдствие отъ общото политическо положение на Европа, въ което главно двѣ сили се борѣхѫ помежду си, сирѣчь Франция и Англия. Изобщо прѣзъ това врѣме двѣ велики политически идеи и голѣми политически интереси движехѫ цѣлия политический Европейский свѣтъ: Европейский въпросъ и Источний въпросъ. Първий въпросъ бѣше по-общъ и по-важенъ, и той интересуваше всичкитѣ Европейски народи, защото се касаеше до самото тѣхно сѫществувание и запазвание на Европейския концертъ. Европейский интересуваше сериозно Руссия, но съвършенно жизненъ въпросъ за нея бѣше Источний. Англия имаше голѣмъ интересъ въ Источния въпросъ, но най-голѣмий и най-жизненний неинъ интересъ, самото нейно сѫществувание бѣше Европейский. Така бѣше и за Наполеоновата Франция, на която интересътъ въ Истокъ бѣше по-малъкъ отъ оня на Англия. За двѣтѣ държави най-голѣмъ бѣше Европейский въпросъ. Зарадъ него и срѣщу него Источний въпросъ за Англия трѣбаше врѣменно да се пожертвува на по-широкия въпросъ — положението на Англия въ Европа, а за Франция да стане орѫдие на Европейската политика на тая сила. Сѫщото бѣше и за Австрия и за Прусия, но въ много по-малъкъ размѣръ. Наполеоновата Франция не можеше да сѫществува додѣто не се запази създадената ѝ отъ щастието на орѫжието голѣма Европейска хегемония съ съразмѣрната по море свобода и сигурность. Но тая държава на континенталната Европа, особенно распространението или желанието за распространение въ континенталната Европа на тая държава се виждахѫ, че расклащахѫ въ основитѣ както голѣмата по море Английска държава, така и произтекающето отъ нея и съ нея свързано политическо влияние на Англия върху континенталната Европа и разнитѣ свързани

съ нея (Европа) нравственни и вещественни интереси на тая сила. Оттукъ когато войнитѣ, които континенталната Европа прѣдприемаше прѣзъ послѣднитѣ години отъ миналото столѣтие противъ републиканствующата Франция, ставахѫ въ името на монархическитѣ начала и зарадъ тѣхъ, войнитѣ на Англия противъ Франция и въ врѣмето на републиката за главна причина имахѫ политическия интересъ. Още въ началото на XIX вѣкъ, когато Франция чрѣзъ Наполеона се намираше подъ една помонархическа система, войнитѣ противъ Франция на останѫлата Европа имахѫ за цѣль повече интереситѣ на Европейското равновѣсие и на тия държави, на които силата дори и сѫществуванието се заплашваше отъ Французското распространение, и въ това вървѣхѫ заедно политическитѣ възгледи и политическитѣ интереси на континенталната Европа и на голѣмата островска държава. Но до Фридландската битка и Тилзитския договоръ, заедно съ войнитѣ противъ Франция, които ставахѫ зарадъ равновѣсие на интереси и политическа справедливость и за траенъ миръ, Русский императоръ, поради тия негови начала и чувства и поради голѣмата своя сила и могѫщество, се виждаше водитель и регуляторъ на цѣлия опълченъ противъ Напелеоновата Франция Европейский концертъ. Но Александръ бѣше политикъ идеалистъ, а истинската водителка и душа на цѣлата дѣятелность противъ Франция бѣше Англия. Чрѣзъ Тилзитския миръ Царьтъ и заедно съ него цѣлата почти континентална Европа излѣзохѫ изъ попрището на борбата, дори и Европа се подчини на Наполеоновата стистема и голѣмата борба се ограничи между Англия и Наполеона. Въ тая борба висшъ интересъ на Англия бѣше да постоянствува, за да побѣди окончателно и да събори съвършенно противника. Всѣкий другъ Европейский и Английский интересъ трѣбаше да отстѫпи. прѣдъ тоя върховенъ интересъ. Дори Источний въпросъ ставаше съвсѣмъ второстепененъ и отъ подолно значение спрѣмо въпроса на войната противъ Наполеоновата Франция, или по добрѣ *сѫдържаше се въ тоя въпросъ и зависѣше отъ него.*

Като обяснявахме въ Въведението на тая история (в. стр. 215) за естеството и хода на Источния въпросъ въ най-ново врѣме, казвахме, че той отъ края на миналото столѣтие, а особенно въ настоящето, станѫ по най-главния си и най-сѫщественъ характеръ, въпросъ на противоположни интереси и

на борба за прѣодолѣвание между двѣтѣ голѣми Азиятски, тоесть *источни* Европейски държави, сирѣчь Руссия и Англия, и че най-естественно и най-главно поприще на тая борба и на оттукъ происходящия антагонизмъ на противоположности и сблъсквания бѣше Османската държава. Тая нова фаза на Источния въпросъ, както тогава обяснихме, почнѫ отъ когато около края на миналото столѣтие Англия станѫ голѣма Азиятска държава. Додѣто Англия бѣше държава чисто Европейска заедно съ колониялната си държава извънъ Азия, никоя Европейска държава нѣмаше по-голѣмъ интересъ да живѣе въ миръ, приятелство и съюзъ съ Руссия, колкото Английската. Пространната Русска държава бѣше най-широко тържище и търговище за харчение на стокитѣ и на промишленнитѣ произведения на Англия, и отъ това гледище Руссия бѣше за Англия онова, което бѣше Истокъ и Османската държава за Франция. Срѣщу тия интереси, които свързвахѫ помежду имъ двѣтѣ държави, нѣмаше отъ Европейско гледище никакъвъ елементъ, който да раздѣля и сблъсква двѣтѣ сили. Затова въ повечето съюзни комбинации отъ XVIII вѣкъ ние виждаме Руссия и Англия да сѣдѭтъ една до друга. И додѣто приятелката по прѣдания и за интересъ съюзница на Турция Франция се смущаваще и безпокоеше отъ войнитѣ и побѣдитѣ на Руссия противъ Турция, Англия дори и въ врѣмето на Екатерина II, поне въ врѣмето на първата ѝ и голѣма война противѣ Турция, въспѣваше побѣдитѣ на великата императрица и доставяше на флотитѣ ѝ моряци, адмирали и капетани, за да унищожѫтъ силата по море на Османцитѣ. Новата фаза на источния въпросъ отъ гледището на Англо-русскитѣ отношения почнѫ отъ края на XVIII вѣкъ на дѣло и въ съвѣстьта на далновиднитѣ политически мѫжье, а не тутакси въ съвѣстьта на Английския народъ. Вилхелмъ Питтъ по-младий бѣше политический мѫжъ, който първъ най-проницателно вникнѫ въ новото положение на работитѣ и се опита да възвиси въ политическо учение (догма) за Англия запазванието на Османската държава. Но Английский народъ още бѣше толкова чуждъ на такъво разбирание отношенията на Англия къмъ Руссия, щото идеята за война противъ Руссия, която идея подбуди тоя политический мѫжъ, додѣто продължаваше втората война на Екатерина II противъ Турция (1787—1792), повдигаше буря отъ протести отъ страна на

Английския народъ, особенно на Лондонскитѣ търговци. Француската революция и коренно измѣненото положение на Европейскитѣ работи дойде много наврѣме за да прѣкъсне хода на развитието на Източния въпросъ въ тая нова негова фаза.

Мирната политика на Павла I къмъ Турция и идеалната и най-напредъ исключително Европейска политика на Александра I способствувахѫ още повече на това прѣкъсвание. Въ голѣмата борба между Англия и Наполеоновата Франция, въ която борба Англия се борѣше за сѫществуванието си като Европейска и търговска държава, Источний въпросъ се остави съвсѣмъ на заденъ планъ, или по-добрѣ, както казахме, той се включи въ въпроса на Английскитѣ сношения. Не Руссия, която съ Английски пари воюваше за Английски интереси противъ Наполнона, а Франция, която прѣвзе Белгия, Холландия и Ханноверъ, за да може чрѣзъ тѣхъ да затвори на Англия съобщението съ Европа, Франция, която повдигаше Ирландия, прѣвзимаше острова С. Доминго, испѫждаше Англия отъ всѣкий брѣгъ на континента въ Европа, тая Франция бѣше, която искаше да владѣе на Египетъ, на Йоническитѣ острови, на Малта и на Италия, да повдигне Турция противъ Руссия и чрѣзъ всичко това да заплашва съ най-голѣма опасность Азиятската Английска държава. Още прѣди похода противъ Египетъ Наполеонъ пишеше на Французското правителство (Директората): „Не е далечь врѣмето, когато ще разберемъ, че за да съкрушимъ дѣйствително Англия нужно е да станемъ господари на Египетъ“. Сѫщий въ Св. Елена казваше: „Първоначалната цѣль на Французския походъ въ Истокъ бѣше унижението на Английската сила. Отъ брѣговетѣ на Нилъ трѣбаше да тръгне войската, която имаше да приготви нова сѫдба на Индия. Египетъ трѣбаше да замѣсти С. Доминго и Антилскитѣ острови и да съгласи свободата на мавритѣ съ интереситѣ на нашитѣ промишленници. Завоеванието на тая провинция влечеше подирѣ си изгубванието на всичкитѣ Английски владѣния въ Америка и при Гангъ. Щомъ Французитѣ станѫтъ господари на Италия, на Керкира, на Малта и на Александрия, Срѣдиземно море става Французско езеро“. Вѣрно е, че Наполеонъ слѣдъ изгубванието на Египетъ желаеше миръ съ Англия и за това, както казахме, работѣше чрѣзъ другата своя политика, но отъ другитѣ силни

позиции въ Срѣдиземно море той не се отказваше зарадъ мира съ Англия; това, въ свързка съ цѣлата Европейска Наполеонова политика, правѣше войната противъ Наполеона за Англия борба за съществувание. А Источний въпросъ, отдѣленъ отъ въпроса за тая голѣма борба, за да може да се развие отъ гледището на Англорусската противоположность, трѣбаше най-напрѣдъ да се унищожи Наполеоновата Французска държава. Додѣто не станѣше това, сблъскванието между Англия и Руссия измѣняваше съвсѣмъ острия характеръ и отстжпваше на спогодби и отстжпки по-голѣми или по-малки съобразно съ по-голѣмата или по малка критичность на обстоятелствата. Англия не искаше растурванието на Османската държава, приемаше обаче да се отстжпжтъ нѣкои провинции на Руссия. Тя не можеше да се съгласи да прѣвземжтъ Руситѣ Босфора, но имъ позволявше да иматъ пристанище за флотата си въ Срѣдиземно море, като съюзници на Англия, противъ Французското надмощие въ това море.

Казаното ни обяснява достатъчно защо Англия, която до Тилзитския миръ бѣше съюзница на Руссия, желаеше и слѣдъ тоя миръ да избѣгне войната съ тая сила и защо въ Руссия тая сила се радваше на симпатии въпреки новата политика на императора. Това ни обяснява и естеството и истинската сила и значение както на Англотурската война, почнжта прѣди Тилзитския миръ, така и на разрива слѣдъ тоя миръ между Англия и Руссия. И двѣтѣ тия войни бѣхж нѣкакъ като притурки на голѣмата Англофранцузска война. Англотурската война станж защото Турция бѣ нападнжла Руссия, съюзницата на Англия, а Англорусската война, защото така искаше Наполеонъ, който бѣ надвилъ на Английската съюзница Руссия. Обаче отъ тая врѣменна свръзка работитѣ вжтрѣшно и въ сжщность стоехж съвсѣмъ инакъ. Турция бѣше съюзница на Англия и за това Англотурската война се свърши въ 1809 безъ никакво важно послѣдствие. И Руссия въ сжщность бѣше съюзница на Англия, додѣто продължаваше Наполеоновата Европейска хегемония, затова и войната между тия двѣ сили се свърши сжщо безъ никакво голѣмо послѣдствие, което да измѣни сжществующето до тогава положение между тѣхъ на политическитѣ отношения. Подобенъ характеръ имаше и прѣдизвиканата отъ Французски интриги война между Руссия и Турция. Тая война се раз[illegible]ваше отъ голѣмитѣ войни,

които сж се водили, споредъ историческитѣ прѣдания на Руссия, по това, че се свърши най-послѣ чрѣзъ посрѣдството на Англия безъ важни послѣдствия.

Въпросътъ за подунавскитѣ княжества. — Но както и да се намирахж отъ това общо гледище работитѣ, Александръ, който испълни вѣрно своитѣ задължения къмъ Наполеона и прѣдизвика война съ Англия противъ търговскитѣ интереси на държавата си и симпатиитѣ на Русския народъ къмъ Англия, искаше и Наполеонъ да испълни своитѣ задължения къмъ него чрѣзъ присъединението на Княжествата, които прѣди малко му бѣхж поднесени отъ Англия и той бѣше ги отблъсналъ горделиво и демонстративно. Но Наполеонъ много искусно, както видѣхме, бѣше сполучилъ да не земе никакво изрично и положително задължение въ Тилзитския договоръ. Чрѣзъ извѣстнитѣ явни условия отъ тоя договоръ той гонѣше цѣльта, отъ една страна Александръ да признае извършеното до тогава и каквото още имаше да се извърши отъ него въ Германия и въ Италия, а отъ друга страна, като бѣ повдигналъ самъ прѣди много врѣме срѣдня, западна и южна Европа противъ Руссия, искаше да повдигне сега чрѣзъ Александра и сѣверна Европа противъ сжщата сила съ обявяването отъ него война противъ Англия, като задължи за това и Дания и Швеция. А въ тайнитѣ условия той бѣше зелъ задължения, за осжществлението на които никога не е мислилъ сериозно и които бѣхж турени въ договора просто за да примамжтъ Александра. Другитѣ негови задължения за по-положителни и по-практически отстжпки, както за окончателното присъединение къмъ Руссия на подунавскитѣ княжества, не бѣхж изложени въ договора, въ който се говорѣше само за испразднувание на тия земи отъ Русската войска.

Именно сега императоръ Александръ и Русската политика искахж испълнението на това обѣщание. Наполеонъ отбѣгвалъ испълнението на това обѣщание, не че се е боялъ отъ Руссия или й завиждалъ за присъединението на тия земи, но защото въ своитѣ рѣшения се водѣше отъ сжщитѣ мисли, за които бѣше отбѣгналъ да вмѣсти това обѣщание въ договора. Наполеонъ, който прѣди малко бѣше повдигналъ Турция противъ Руссия и противъ Англия и бѣше се прѣдставилъ като искренъ приятель, съюзникъ и покровитель неинъ, не искаше сега да напусне Турция и да ж хвърли въ обятията на Ан-

глия. Казанитѣ на Александра думи за напусканието на Турция заради сваляннето ужъ на Селима бѣхж измамливи съ цѣль просто да убѣдижтъ тоя владѣтель да повѣрва на неговитѣ планове и намѣрения за раздѣление на Турция. Цѣлата му политика къмъ Александра бѣше политика на лъжа и измама, додѣто да направи Англия да се съгласи да приеме прѣдложенията му за миръ. Той бѣ помислилъ, че може да икономиса обстоятелствата, като обръща вниманието на Александра кога къмъ Прусия и Швеция, кога къмъ Индия. А за да излѣзе сега отъ трудното спрѣмо Руссия и Турция положение, най-напредъ прибѣгнж къмъ една не доблестна хитрость за отлагание. Съгласявалъ се по начало съ Русскитѣ притезания за подунавскитѣ княжества, но като не считалъ, че тия притезания проистичатъ отъ договора, своето съгласие за отстжпвание княжествата на Русската държава турялъ въ зависимость отъ присъединяванието къмъ Франция на нѣкое ново съразмѣрно завоевание, а като такъво равновѣсие намиралъ окупиранието на Прусска Силезия. Наполеонъ разбиралъ много добрѣ и прѣдвиждалъ точно, че Александръ, който не бѣше приелъ въ Тилзитскитѣ прѣговори Прусска земя, поднасяна на Руссия, много по-малко ще приеме ново накърнение на Прусия като замѣна за присъединението къмъ държавата му на подунавскитѣ княжества. Отъ само себе се разбира съ каква неприятность чулъ Александръ за проектитѣ на Наполеона за комбинацията на Силезия и на Княжествата. Като се адрессиралъ къмъ Шавари, който се връщалъ въ Парижъ, Александръ казалъ: „Не могж да скрия отъ васъ скърбьта, която чувствувамъ при прочитание доклада на Толстоя (русский посланникъ въ Парижъ). Споредъ казаното отъ него вижда се, че императорътъ свързва окупацията на Прусия съ въпроса за Влашко и Молдова. Азъ никога не съмь помислилъ, че тия двѣ нѣща иматъ най-малко отношение едно къмъ друго, и понеже всѣкога съмь говорилъ искренно къмъ васъ, трѣба да научите, относително това, политическото ми вѣрую. Императорътъ е дълженъ да си припомни, че въ Тилзитъ не можа да ме убѣди да приемж военната плячка на единъ владѣтель, който бѣше още мой съюзникъ. . . Императорътъ има добрината да ме послуша и съ чувство отъ почитание всѣкога си ...ъ, че чрѣзъ моето ходатайство той остави тоя вла...жществува и сега. Не отказвамъ, че той това на-

прави отъ снисхождение, тъй като успѣхътъ на оржжието му позволяваше всичко; но никога тогава не станж дума за комбиниране въпроса за Турскитѣ провинции съ въпроса за Прусскитѣ. Ако азъ, когато сполучихъ при императора да се повърнжтъ на тия злощастни земитѣ имъ, бѣхъ се съгласилъ отдѣлно съ императора за раздѣлението на тия земи въ замѣна на Влашко и Молдова, не щѣхъ ли да съдѣйствувамъ за разорението имъ? . . . Императорътъ ще ми отдаде право, като си припомни, че никога не съмь му говорилъ азъ за Влашко и Молдова, че той първъ ми е говорилъ и казалъ, че слѣдъ една дълговрѣменна война человѣкъ трѣба, като се върне при народа си да му донесе нѣкоя добра печалба (un beau coté), която да може да прѣдаде на забравяние станжлитѣ жертви. Азъ не съмь проектиралъ да присъединж тия земи. Слѣдъ пристиганието ви тукъ, азъ съмь ви изложилъ причинитѣ за тѣхното запазвание. Но ако трѣба да ги запазж въ вреда на Прусия чрѣзъ съглашение, направено при това състояние, въ което сега се намира страната, на която съмь билъ съюзникъ, прѣдпочитамъ да ги оставж. При такъво условие не бихъ приелъ нито цѣлата Османска държава. Това за мене е въпросъ на честь".

Но Александръ, като не се задоволилъ съ отхвърлянието прѣдложението на Наполеона за каквото и да било осакатявание на Прусската държава, дѣйствувалъ чрѣзъ Русския въ Парижъ посланникъ прѣдъ Наполеона, за да се освободи скоро Прусия отъ окупационнитѣ Французски войски, като прѣдставлявалъ това като гаранция въ закрѣпванието на мира между Руссия и Франция, когато Наполеонъ не е искалъ да му се говори за тая държава. Дори въ едно свиждание съ Толстоя натъртенно му говорилъ слѣдующето, много забѣлѣжително за днешнитѣ обстоятелства: „Злѣ правите дѣто толкова се интересувате за Прусия; ще видите, че тя ще исплете противъ васъ лоши мрежи". На това Толстой отговорилъ: „Никой не ще се осмѣли да исплете мрежи противъ Руссия додѣто тя бжде съединена съ Франция". Додѣто Руссия, постоянно показваше такъвъ интересъ за Прусия, Наполеонъ постоянствуваше или се прѣструваше че постоянствува на проекта за Силезия, който бѣ отблъснжтъ отъ Александра съ такъва изразителность. Новий Наполеоновъ посланникъ, който дошълъ отъ Парижъ около

края на годината 1807 въ Петербургъ, генералъ Коленкуръ [1], человѣкъ, който и по происхождение и по минжлото си се е считалъ най-удобенъ, за да привлича симпатиитѣ на Петербургското общество, имаше упжтвания (инструкции), които показватъ измамливостьта на Наполеоновата политика къмъ Александра по всичкия ѝ просторъ и значение. Споредъ даденитѣ на Коленкура отъ министра на външнитѣ работи Шампани наставления, Наполеонъ по начало бѣше противенъ на проекта за присъединение подунавскитѣ княжества на Руссия; но ако Александръ би настоявалъ на своето искание, Наполеонъ склонявалъ на това съ условие да се даде съразмѣрно обезщетение на Франция. Но това обезщетение той не искалъ нито въ Босна, нито въ Албания, защото това, като ослабвало Турция, щѣло да ускори растурването на тая държава, което не желаялъ императорътъ. *Единственно обезщетение той приемалъ въ Прусия.* Що се отнася до проекта за по-общото раздробление и раздѣление на Турция, *тоя проектъ трѣбало да се отложи до момента, когато Англия стане* неспособна да земе най-богатия дѣлъ отъ това раздѣление, сирѣчь Египетъ и островитѣ въ Егейското море, и страхътъ отъ такъва случайность билъ най-силний аргументъ на императора противъ раздѣлението на Турция. Императорътъ считалъ, казвалъ Шампани, расчленението на Османската държава като нѣщо гибелно, но за да угодѣлъ на императора Александра не отхвърлялъ проекта, а оглагалъ момента за осжществлението. „*Тоя старъ планъ на Русското славолюбие*, казвалъ Французский министръ, е свързка, която може да съедини Руссия съ Франция и отъ това гледище трѣба да внимавате да не обезсърдчавате съвършенно нейнитѣ надѣжди“. Тая мисия за измамвание Александра и Русскитѣ политически мжжье Коленкуръ се мжчи да испълни съ голѣмо искуство, при всичко че пълна несполука биде плодътъ на трудоветѣ му. Но Французската политика, когато плановетѣ за Истокъ оставяше за далечно бждуще, грижеше се при това да поднесе на Руссия нѣкаква печалба, нѣкакво обезщетение за загубата отъ подунавскитѣ княжества тамъ, дѣто нейнитѣ интереси съвпадахж именно съ ползата на Руссия.

Между постановленията на Тилзитския договоръ имаше и едно, споредъ което двамата съюзници се задължавахж, въ

---

[1]) Вижъ за Коленкура стр. 26, 27, 30, 59.

случай че Англия не би приела посрѣдничеството на Руссия за сключвание миръ съ Наполеона и по тоя начинъ би принудила Руссия да обяви война противъ нея, да издѣйствуватъ Франция при Португалия, а Руссия въ Дания и Швеция, и тритѣ тия държави да приспособятъ противъ Англия блокуса по суша. Обаче Дания, прѣди Руссия да дойде въ стълкновение съ Англия, бѣше станжла, както видѣхме, съвсѣмъ безопасна поради дързката постжпка на Англия противъ Данската столица и Данската флота. Относително Швеция Наполеонъ, като прѣдвиждалъ въ Тилзитъ отказванието, което тая сила ще направи за да подкрѣпи притезанията на съюзницитѣ, искалъ да прѣдрасположи Александра на война противъ Швеция. Пунктътъ бѣше добрѣ избранъ, защото тукъ интереситѣ на Руссия съвпадахж съ домогванията на Наполеона. Послѣдний още въ Тилзитъ казвалъ на Александра, че Руссия трѣбало да се распространи къмъ сѣверъ, че Петербургъ не трѣбало да се намира на края на държавата, а въ нейния центъръ, далечь отъ прѣдѣлитѣ на Швеция, че „красивитѣ“ Петербургски дами не трѣба да се смущаватъ отъ Шведскитѣ топовни гърмежи (които се хвърляли отъ ближнитѣ до Петербургъ Шведски планини). Той сполучи наистина най-послѣ да повдигне Руссия на война противъ Швеция поради отказванието на тая сила да приеме *блокуса по суша* противъ Англия, и Руссия, слѣдъ една доста тежка и трудна борба противъ Шведитѣ, станж господарка на Финландия; но какъ можеше Александръ додѣто траеше войната да счита възможното уголѣмявание на Русското господарство отъ къмъ тая страна като възнаграждение или като равновѣсие на Наполеоновото обѣщание за Княжествата, той като тая война тя прѣдприе зарадъ Наполеона, като не е ималъ поне помощь отъ него чрѣзъ испращание Французска войска отъ Дания, както бѣ се обѣщалъ Наполеонъ? И додѣто продължаваше прочее войната и слѣдъ нейното свършвание Александръ имаше право да настоява да се испълнятъ обѣщанията, дадени нему. Обаче Наполеонъ не само не е искалъ да накара Турция да отстжпи княжествата, но нито искренно е посрѣдничествувалъ за миръ между Руссия и Турция, при всичко че Турция, съобразявайки се съ постановленията на Тилзитския договоръ, бѣше дала власть на своя посланникъ въ Парижъ да пристжпи къмъ сключванието на мира чрѣзъ посрѣдничеството на Наполеона. Примирието се продъл-

жаваше, а Наполеонъ не посрѣдничествуваше сериозно и искренно за мира, отъ страхъ да не би, ако не сполучи това посрѣдничество, Руссия да го покани да изпълни задълженията си отъ тайнитѣ членове на договора, което той никакъ нѣмаше за цѣль, а чрѣзъ несполуката на прѣговоритѣ за миръ или подкрѣпванието на Русскитѣ домогвания за княжествата да прѣдизвика, както казахме, съюзъ между Турция и Англия, когато главната негова цѣль бѣше насилванието Англия посрѣдствомъ всичкитѣ Европейски сили и посрѣдствомъ Турция да сключи миръ.

Планътъ за похода противъ Индия. — Прѣди да се свърши войната противъ Швеция, Наполеонъ поиска да обърне вниманието на Александра къмъ крайния Истокъ чрѣзъ прѣдложение за походъ въ Индия. Това прѣдложение нѣмаше за цѣль просто да отвлече вниманието на Алексндра отъ Дунава и отъ Османската държава, а да накара Англия да сключи миръ. Гледайки, че взетитѣ до сега мѣрки противъ Англия посрѣдствомъ Русския съюзъ бѣхѫ далечь отъ да докаратъ нѣкое послѣдствие, искалъ сега да заплаши тая сила съ походъ противъ Индия. Александръ като най-добро срѣдство за да се насили Англия да сключи миръ казвалъ на Коленкура да се дѣйствува пакъ споредъ неосѫществения прѣзъ 1805 планъ, тоесть да се навлѣзе въ Англия прѣзъ Британскитѣ заливи, но Коленкуръ, като увѣрявалъ императора, че Англичанитѣ отъ часъ на часъ могѫтъ да очакватъ Наполеона да навлѣзе въ земята имъ съ силна войска, привличалъ вниманието на Царя върху единъ походъ противъ Индия и казвалъ, че отъ императора зависѣло да приготви единъ походъ, който сигурно ще испълни най-хубавата страница на Историята“. Тоя походъ щѣше, споредъ стари планове на Наполеона (в. стр. 515), да почне отъ Цариградъ и отъ Кавказъ. Четирдесеть хиляди Французи щѣли да прѣминѫтъ прѣзъ Турция, като приятелска и съюзница на Франция страна, за да се съединѭтъ около Ефратъ съ съюзната Русска армия отъ Кавказъ. Появяванието на цѣлата съюзна армия щѣла, както се надѣялъ Наполеонъ, да вдѫхне страхъ на Англия. Александръ считалъ съвършенно трудно испълнението на походъ противъ Индия и прѣдставлявалъ на Французския посланникъ твърдѣ голѣмитѣ мѫчнотии, които ще срѣщне такъво едно прѣдприятие въ варварски земи и повечето пусти, каквито бѣхѫ Персия

и другитѣ земи до Индия; той напомнювалъ още на посланника, че невъзможностьта на това нѣщо билъ прѣдставилъ и въ Тилзитъ на Наполеона и че послѣдний билъ призналъ справедливостьта на неговитѣ сѫждения. На тия възражения Коленкуръ отговаряше много искусно: „Именно поради сѫществующитѣ мѫчнотии ще бѫде още по-славно. Ваше Величество се намира въ една възрасть, прѣдъ която се простира още неизмѣримо бѫдѫще. Азъ мислѭ, человѣкъ трѣба да се рѣши на всичко, когато располага съ толкова срѣдства и врѣме за испълнение“. Но и Наполеонъ знаеше много добрѣ непрѣодолимитѣ мѫчнотии за похода противъ Индия и прѣдложението му имаше за цѣль, най-много, да се направи една демонстрация при Ефратъ. Освѣнь това, както казахме, посрѣдствомъ такива прѣдложения той искаше да протака прѣговоритѣ и да отвлича вниманието на Александра отъ собственно Източния въпросъ и особенно отъ въпроса за княжествата. Но именно въ тоя въпросъ Александръ ставаше по-настойчивъ въ притезанията си. Той не прѣставалъ да напомнюва на Коленкура, както по-прѣди на Шаварп, че Наполеонъ му е прѣдложилъ присъединението на княжествата и той е, който самъ въ Тилзитскитѣ прѣговори повдигнѫлъ въпроса за Истокъ и за расчленението на Турция и е заявявалъ, че се счита освободенъ отъ всѣко задължение къмъ Турция слѣдъ сваляниетó на Селима. „Азъ не съмъ мислилъ за Турция“, искренно и чистосърдечно казвалъ Александръ на Коленкура, „императорътъ първъ ми говори за това и ми каза: „Нищо ли нѣмате противъ Турцитѣ? азъ имамъ отвращение къмъ тѣхъ отъ врѣмето на Египетския ми походъ“, а когато се научи за сваляниeто на Селима каза: „Провидѣнието ме освобождава. Нищо не ме свързва съ Турция“. Прѣмълчаванието въ договора условието за княжествата, казвалъ Александръ, Наполеонъ въ Тилзитъ оправдаваше, че станѫло нарочно, за да не се даде на Англия причина да отблъсне поканата за помирение. Това раскритие на Александра доказва, безъ съмнѣние, съ каква задня мисъль и колко искусно е работилъ Наполеонъ при сключванието условията на тоя договоръ. Но защо добрий императоръ Александръ е настоявалъ за присъединението къмъ държавата му християнски земи по право на завоевание или по условие съ Наполеона? Положението на Александра ставаше много трудно въ държавата и спрѣмо народа му по причина на съюза съ

Франция. Общественното мнѣние въ Руссия отъ врѣме на прочутото окрѫжно на Св. Синодъ отъ 1806 бѣше всѣкога неприятелски настроено противъ Франция и особенно противъ Наполеона. Александръ бѣше почти единственний приятель на Франция въ своята столица и Коленкуръ не се радваше на по-голѣми симпатии въ Петербургъ отколкото Шавари. Симпатиитѣ къмъ Англия бѣхѫ живи, при всичко че се намираше въ стълкновение съ Руссия. Съюза съ Франция и войната съ Англия общественното мнѣние считаше, както самъ Коленкуръ пишеше на Наполеона, като „вѣропромѣнение". По тая причина положението на Александра бѣше станѫло твърдѣ трудно. Народътъ му не искаше война съ Англия, защото отъ нея много страдахѫ търговскитѣ интереси на Руссия. Освѣнь това и най-добрата Русска флота, изложена на постоянна опасность да бѫде нападнѫта отъ Английската флота, търсѣла прибѣжище въ Италиянскитѣ и Испанскитѣ пристанища. Руссия, която отъ 1805 воюваше противъ Франция, сега по причина на Франция се намираше подъ тяжестьта още на три войни (противъ Турция, Англия и Швеция), въ добавъкъ, тя воюваше и противъ Персия, която сѫщо бѣше приятелка и съюзница на Франция. При такъво прочее състояние на работитѣ, Александръ искаше да покаже нѣкоя малка печалба отъ съюза съ Франция, като прѣдстави присъединението на подунавскитѣ земи за плодъ отъ тоя съюзъ и да направи колко-годѣ *националенъ* съюза съ Франция. „Направете го угоденъ на Русския народъ, казвалъ той на Коленкура, национализирайте го (nationalisez le) за Руссия". Самъ Коленкуръ, като описвалъ на Наполеона трудното положение на императора, казвалъ, че Александръ се страхувалъ да не би да кажѫтъ, че е станѫлъ жертва на измама и че тая дума (Dupe) била употрѣбена вече за императора. Наполеонъ разбиралъ отъ докладитѣ на Коленкура тая сериозность въ положението на Александра, но по казанитѣ вече причини, по никакъвъ начинъ не можелъ или не искалъ да влѣзе въ искренни обяснения съ Александра. Отъ една страна той настояваше на идеята за обезщетяване Франция чрѣзъ Силезия, ако се присъединѭтъ княжествата къмъ Руссия, твърдѣйки, че Александръ не добрѣ билъ чулъ и злѣ билъ разбралъ говореното отъ него въ Тилзитъ за тия земи. Но отъ друга страна той разбираше, че бѣше нужно да се покаже, че върши нѣщо въ полза на Руссия, толкова повече, че прин-

ната рѣчь, казана въ Английския парламентъ прѣзъ Януария 1808, като извѣстяваше рѣшението на Английското правителство, че ще продължава войната, правѣше за Наполеона повече отъ всѣкога най-нуженъ съюза съ Руссия. За това прочее той отъ една страна прѣдлагаше съдѣйствието си въ Шведската война, а отъ друга страна повторилъ отбълснжтото отъ Царя прѣдложение за Силезия, като го комбиниралъ съ нѣкои подсказвания за раздѣление Османската държава по начинъ да мами пакъ Царя за нѣколко врѣме и безъ никакъ да обвързва Франция съ каквото и да е изрично и положително обѣщание. Тия прѣдложения той направи направо до императора чрѣзъ едно писмо отъ Парижъ, писано на 21/2 Февруария. Това писмо показва, между другото, съ какво искуство Наполеонъ, който най-добрѣ бѣше изучилъ характера на Александра, знаеше начина да го впримчва въ своитѣ намѣрения и идеи.

Въ началото на това писмо Наполеонъ, като говорѣше за исказанитѣ въ Английския парламентъ много воинственни рѣчи, казваше: За напредъ само чрѣзъ голѣми и широки мѣрки ще можемъ да стигнемъ до мирà и да затвърдимъ нашата система. Нека благоволи Ваше Величество да увеличи и да усили своята армия. Всѣка помощь и всѣко съдѣйствие, които ще могж да Му дамъ, То ще ги получи отъ мене съ всѣка искренность; не се движж отъ никакво чувство на завистъ спрѣмо Руссия, а само отъ желанието слава, благоденствие и увеличение за нея. Иска ли Ваше Величество да позволи да искаже мнѣние на единъ человѣкъ, който обявява, че дѣйствително и страстно Му е прѣданъ? Ваше Величество има нужда да отдалечи Шведитѣ отъ Своята столица; нека Ваше Величество простира своитѣ граници къмъ тая страна колкото Му е угодно; готовъ съмъ да Му помогнж съ всичкитѣ си срѣдства. Една армия отъ 50 хил. души Руско-французска, а може отчасти и Австрийска, ако се отправи прѣзъ Цариградъ за Азия, прѣди да пристигне на Ефратъ, ще вдъхне трепетъ на Англия и ще ж принуди да падне на колѣнѣ на сушата. Отъ своя страна зимамъ за това нужнитѣ мѣрки въ Далмация, както Ваше Величество около Дунавъ. Единъ мѣсецъ слѣдъ скючването съглашение за това, войската ще може да се появи на Босфора. Тоя шумъ ще се отзове въ Индия и Англия ще се подчини. Но взаимнитѣ интереси

Франция. Обществен... ...ратъ и да се уравно-
чутото окржжно на ... при едно свиждание съ
приятелски настро... ...ния размѣнявания на мисли
Наполеона. Алек... ...или съ испращание тука чело-
Франция въ ... ...нашата система. Толстой е на-
по-голѣми с... ...испълненъ съ прѣдубѣждения и не-
патиитѣ к... ...и затова стои много далечь отъ ви-
въ стъл... ...тѣ събития и отъ новото положение, въ
съ Ан... ...ство, което царува между Ваше Вели-
куръ ... три свѣта. На 19/1 Мания нашитѣ войски
при... ...стигнжтъ въ Азия и около това врѣме войскитѣ
тр... ...величество ще бждатъ въ Стокхолмъ. Тогава Англи-
и... ...заплашвани съ Индия и изгонвани изъ Истокъ, ще
...ижтъ подъ тяжестьта на събитията, отъ които ще
...испълнена атмосферата. Навѣрно и Ваше Величество и
...охме прѣдпочели да се наслаждаваме на мира, за да
сръкуваме живота си посрѣдъ широкитѣ ни държави и да се занимаваме да ги оживляваме и да ги направимъ благоденствени чрѣзъ художествата и чрѣзъ благодѣянията на управлението. Но *неприятелитѣ на свѣта* не искатъ това. А мждростьта и политическото искуство изискватъ да върши человѣкъ опрѣдѣленото му отъ сждбата и да върви тамъ, дѣто ни води неудържимий вървежъ на работитѣ. Тогава тоя рай пигмеи, които не искатъ на разберлтъ, че сегашнитѣ работи сж такива, щото *тѣхното сравнение трѣба да се търси въ историята*, а не въ *вѣстницитѣ отъ послѣдния вѣкъ*, ще прѣклонжтъ глава и ще слѣдватъ пжтя, който Ваше Величество и азъ ще опрѣдѣлимъ, а народитѣ въ Руссия ще бждатъ благодарни отъ славата, богатството и имота, които ще бждатъ послѣдствия отъ тия велики събития. Въ тия малко редове изразявамъ на Ваше Величество всичката си душа. Тилзитското дѣло ще уреди сждбинитѣ на свѣта. Може би едно малко малодушие отъ страна на Ваше Величество и отъ моя страна ни караше да прѣдпочтемъ несъмнѣнното и сегашното добро вмѣсто едно състояние по-добро и по-съвършенно; но тъй като Англия не иска това, то нека признаемъ, че е настанжло врѣмето за голѣмитѣ обрати и голѣмитѣ събития". Въ сжщото врѣме Наполеонъ испращаше упжтвания на Коленкура, за да изрази желанието му да се види съ Царя въ Па...жъ (това желание той бѣше изразилъ и прѣди нѣколко

., ако това прѣдпочита Царьтъ, въ нѣкой другъ градъ, между Парижъ и Петербургъ, или, ако и това не се а отъ Царя, Румянцевъ и Коленкуръ да изложжтъ своитѣ ...ли за великия въпросъ. Въ това писмо Наполеонъ обяснява на Коленкура по-ясно своитѣ планове за Индийския походъ, за раздѣлението на Османската държава и за комбинацията на тия двѣ прѣдприятия. „Кажете, пишелъ той, на Румянцева и на императора, че азъ не съмь далечъ отъ да мисля за единъ походъ противъ Индия, за раздѣление на Османската държава и да туря въ движение съ тая цѣль за Азия и до Индия една армия отъ 20—25 хиляди души Русси, 8—10 хил. Австрийци и 35—40 хил. Французи; че нѣма нищо по-лесно отъ това прѣдприятие; че несъмнѣнно е, че прѣди тая войска да се появи при рѣката Ефратъ, Англия ще се уплаши; знаж добрѣ, че за да стигнемъ до това послѣдствие, трѣба да раздѣлимъ Турската държава, но затова се изисква прѣдварително да се видж съ императора. Тукашний посланникъ Толстой нѣма сила въ двора и не се вижда да мисли сжщото. Обяснете се прочее за това съ Румянцева, изучете съ него хартата и съобщете ми общитѣ Ваши мнѣния и мисли. *Относително Швеция, азъ бихъ желалъ да видж императора Александра безъ мжчнотии да стане господарь на тая земя и дори на самия Стокхолмъ.* Никога Руссия не ще намѣри по-удобно врѣме да тури Петербургъ въ центра и да се освободи отъ тоя географический неприятель. Ще дадете на Румянцева да разбере, че, като говорж това, не се водж отъ нѣкоя подла политика, а отъ единственното желание да дамъ мира на свѣта и да въздигнж могжществото на двѣтѣ държави; че Русский народъ има най-много нужда отъ движение; че въ нищо нѣма да се покажж неусърденъ, но и че е нужно да се споразумѣемъ за всичко . . . че съ радость бихъ видѣлъ увеличаванието на Руссия; че не ѝ завиждамъ и ще ѝ помогнж съ всичкитѣ зависящи отъ мене срѣдства, като искамъ, разумѣва се, и за себе си възнаграждение. Ако императоръ Александръ дойде въ Парижъ, ще ми направи голѣмо удоволствие, тоя день ще бжде най-добрий отъ живота ми. Ако иска да дойде до половинния пжть, отбѣлѣжете съ пергеля на хартата и земете срѣдата на пжтя между Петербургъ и Парижъ . . . Ако това не е възможно да стане, изложете заедно съ Румянцева вашитѣ мисли, слѣдъ

като размислите добрѣ за това; нека ми испроводятъ человѣкъ, който да се въодушевлява отъ сѫщитѣ чувства на Румянцева и всичко ще се свърши въ полза на голѣмия нашъ планъ . . . Посочете на Румянцева какъ работи Англия. . . Само съ енергия и рѣшителность ще възвисимъ до висшата степенъ величието на двѣтѣ наши държави и Руссия ще удовлетвори желанията на поданницитѣ и ще уздрави благоденствието на своя народъ. Това е главното. Другото каква стойность има!“

Безъ съмнѣние мѫчно е да сърѣ человѣкъ въ тия писма истинската цѣль на Наполеона и да направи вѣрно заключение, да ли тая цѣль е била и тоя пѫть да мами Александра и така да го обвързва къмъ Французския съюзъ въ това врѣме, когато Английската война зимаше заплашителни размѣри и Наполеонъ си отваряше ново поприще за работа и за трудни борби оттатакъ Пиринеитѣ въ Иберийския полуостровъ, или бѣше просто за да отвлече Англия къмъ тая часть отъ Истокъ чрѣзъ една демонстрация около Ефратъ? Вѣрно е, че Наполеонъ е искалъ отъ Далматинския управитель марешала Мармона свѣдѣния, които се виждатъ че сѫ били съ цѣль да се приготви походъ въ Балканския полуостровъ [1]). Не е невѣроятно, че въ случай на нужда Наполеонъ щѣше да распространи тоя походъ и въ Азия до Ефратъ. Но какъ се комбинираше раздѣлението на Османската държава съ Индийския походъ? Въ упѫтванията до Коленкура Наполеонъ просто казва,

---

[1]) Свѣдѣнията, които Наполеонъ е искалъ, бѣхѫ: 1) географически и административни свѣдѣния за Босна, Македония, Тракия, Албания и Гърция. 2) Кои отъ тия народи сѫ Турци, кои Гърци *) 3) Какви срѣдства могѫтъ тѣ да дадѫтъ за облекло, храна, пари на една Европейска сила, която би ги окупирала, и какъвъ приходъ могѫтъ да дадатъ прѣзъ врѣмето на окупацията **). Достойни за забѣлѣжвание сѫ слѣдующитѣ въпроси. «Ако двѣ армии би навлѣзли сѫщеврѣменно, едната отъ Которъ и прѣзъ Далмация въ Босна, а другата прѣзъ Керкира въ Гърция, каква трѣба да бѫде силата на всѣка една, за да има надѣжда за успѣхъ? Какъвъ видъ орѫжие повече се употрѣблява? Какъ може да се прѣнесе артилерия? Какъвъ трѣба да бѫде военний наборъ въ тия земи? Кое врѣме е най-удобно за дѣйствувание?

*) Подъ думата Гърци разбирало се всички християни отъ казанитѣ земи. — *Прѣв.*

**) И покойний Царь — Миротворецъ Александръ III, както ще се види по-нататъкъ, когато бѣше още Русский прѣстолонаслѣдникъ, почти сѫщитѣ свѣдѣния е искалъ и той отъ Д. Цанкова и М. Балабанова относително България, които тѣ въ 1876 обикаляхѫ по Европа и ходатайствувахѫ за освобождението на българский народъ отъ турското робство. — *Прѣв.*

че, за да стигнѫтъ съюзницитѣ до Ефратъ, било нужно да се раздѣли Османската държава; но това раздѣление и нужното прѣди него прѣдварително расчленение на тая държава се счита като просто срѣдство и пѫть за сполука на демонстрацията противъ Индия, а отъ по-нататашната история на прѣговоритѣ за тоя въпросъ доказва се, че Наполеонъ съ прѣдприемание походъ къмъ Ефратъ и прѣминавание прѣзъ Турция двѣ нѣща е прѣдполагалъ: или че Турция ще позволи приятелски прѣминаванието прѣзъ нейнитѣ земи, или ще се противи на това и ще влѣзе въ стълкновение съ Наполеона. Именно тоя случай се е ималъ прѣдъ видъ съ плановетѣ за раздѣление, които така съставлявахѫ не главната, а допълнителната часть на въпроса и само за такъва една случайность се отнасяхѫ направенитѣ въ Петербургъ прѣдложения за раздѣление. Съюзната армия, която споредъ Наполеоновото прѣсмѣтвание едва възлизаше на 80 хиляди души, вижда се като прѣдназначена да мине прѣзъ Турция и да се яви на Ефратъ повече като прѣзъ приятелска земя нежели съ цѣль за раздѣление Османската държава. Но Руссия Наполеонъ не можеше да направи съюзница или по-добрѣ орѫдие за демонстрация противъ Англия на рѣката Ефратъ, ако не свързваше съ тоя планъ по единъ абсолютенъ начинъ плана, споредъ истинскитѣ негови погледи за възможно само раздѣление на Османската държава. Тия намѣрения на Наполеона за Истокъ, които се основавахѫ на прѣдположения и съмнителна политика, бѣхѫ съгласни и съ политиката му къмъ Турция отъ врѣмето на Тилзитския миръ. Отъ тогава Наполеонъ, който бѣ направилъ съзаклятие противъ Турция въ тайнитѣ условия отъ Тилзитския договоръ, никога не бѣ прѣстанѫлъ да бѫде приятель и съюзникъ на Турцитѣ. Добритѣ Турски политически мѫжье, които, като се повдигахѫ отъ Наполеона на война противъ Руссия се надѣехѫ че, споредъ даванитѣ имъ отъ Французитѣ надѣжди и обѣщания, ще си възвърнѫтъ Кримъ, справедливо останѫхѫ зачудени, когато неочаквано се научили за Тилзитския миръ и се считахѫ напуснѫти и прѣдадени отъ Французската политика. Обаче тѣ нищо не знаехѫ тогава за тайнитѣ условия на договора, нито за съглашението между двамата императори да се отстѫпѭтъ при извѣстни обстоятелства Критъ и Родосъ на Сицилийския краль Фердинанда IV. Но и безъ да знаѭтъ това, тѣ справедливо порицавахѫ Французската политика, която бѣше

калъ 8—10 хиляди души спомагателна войска. Румянцевъ приемалъ Австрия въ дѣлбата, но искалъ нейната часть да бжде по възможность незначителна.

Още въ първитѣ конферирания, които станжхж прѣзъ Февруария и Марта между Румянцева и Коленкура, двамата политици срѣщнжли такива мжчнотии относително главня планъ и основата за раздѣлението, щото се съгласили да раздѣлжтъ въпроса на два случая, на частно расчленение Османската държава и на общо. Коленкуръ даже прѣдлагалъ едно трето раздѣление на въпроса: частно растурвание на Османската държава въ Европа, пълно въ Европа и пълно растурвание на тая държава, както въ Европа, така и въ Азия и въ Африка Въ случай на частно расчленение, на което като начало земахж Тилзитския миръ, Русский министръ нищо друго не е искалъ освѣнь простото и чисто присъединение къмъ Руссия на Влашко и Молдова, както и на България, съ едно обезщетение на Франция вънъ отъ Прусскитѣ земи, споредъ както бѣхж се съгласили въ Тилзитъ, и съ това само се задоволявала Руссия, ако се освободѣше отъ задължението да земе участие въ Индийския походъ; а въ случай че земе участие въ тоя походъ, трѣбаше, като възнаграждение за тая услуга, да се прибави нѣще *повече* на Руссия, безъ да се именува това „повече“, като се остави Индия цѣла на Франция. Русский министръ, както и императорътъ, разбирахж колко бѣ мжчно и трудно да се испълни Индийский походъ и цѣльта, която чрѣзъ него се гонѣше, и искахж да се въсползуватъ отъ помощьта си за него съ положителни ползи въ Истокъ, като го обърнжтъ въ собсгвенна своя полза, както Наполеонъ цѣлия въпросъ за Истокъ бѣше повдигнжлъ само зарадъ своята Европейска политика. „Индийский походъ е цѣлъ за насъ, казвалъ Румянцевъ; направете нѣщо повече за насъ, за да направимъ и ние за васъ повече отъ условеното въ Тилзитъ.“ При това Русский министръ, като равновѣсие на присъединяванитѣ къмъ Руссия земи Влашко, Молдова и България, съгласявалъ се Франция да завземе, споредъ Тилзитския договоръ, Пелопонезъ, евентуално и Албания и Критъ; освѣнь това той турялъ исключително на расположението на Наполеона и Русската флота въ Срѣдиземно море. Относително Австрия Русский министръ прѣдлагалъ да се отстжпи на нея, като единственно възнаграждение за бждящата помощь отъ тая сила,

Турска Кроация, а ако това бжде малко, и нѣкои малки части отъ Босна. — Но Босна е истинский пжть на Албания, отговорилъ Коленкуръ, която е естественно наше наслѣдство. Но забравяте Сърбия. — Нея можемъ да направимъ независима подъ вашето и наше влияние. — Двѣ толѣми влияния въ една страна не сж ли като двѣ домакинки въ една кжща? — Имате право. Ще има несгодности. Можемъ тая земя да дадемъ на нѣкой Австрийский ерцхерцогъ. Императоръ Наполеонъ може да го избере отъ нѣкоя втора родственна линия на Австрийския домъ, за да не би нѣкога тая страна да мине подъ властьта на царствующия домъ.

Прѣговоритѣ за Цариградъ. — Подсказванието на Коленкура за испжжданието на Турцитѣ отъ земитѣ, които ще завземжтъ съюзницитѣ, даде поводъ на Русския министръ да вдигне булото на въздържанностьта и да положи ясно въпроса, до който бѣше се коснжлъ само съ едно неопрѣдѣлено подсказвание. Той турилъ като условие за помощьта въ Индийския походъ, заедно съ присъединяванието на посоченитѣ въ Тилзитския договоръ земи (Влашко, Молдова и България), да се отстжпи на Руссия, като възнаграждение за помощьта ѝ, *нѣщо повече* отъ опрѣдѣленото въ договора, безъ да опрѣдѣли изрично това [1]. И сега за първъ пжть се тури подъ разисквание въпросътъ за Цариградъ. Това казваме, като припомнюваме пакъ говореното ужъ при рѣката Неманъ, между

---

[1]) Спорѣдъ тайнитѣ членове на Тилзитския договоръ, Цариградъ и областьта *Румелия* оставахж вънъ отъ подѣляванитѣ Турски владѣния. Но какво сж разбирали тогава съ думата Румелия, това се вижда отъ кореспонденцията на Наполеона съ неговия посланникъ въ Цариградъ Себастиянъ. Спорѣдъ тая кореспонденция, Франция получаваше Босна, Албания, Епиръ, Суха Гърция, Пелопонезъ, Тесалия, Македония; Руссия получаваше Влашко, Молдова, България и *Тракия до Марица*, а Цариградъ и страната между Еносъ и Бургасъ оставаше на Турция. Това раздѣление не бѣше съгласно въ всичко съ горѣспоменжтитѣ прѣговори между Румянцова и Коленкура, вижда се, че Наполеонъ по тоя начинъ е обяснявалъ онова условие (параграфъ) отъ тайния договоръ, спорѣдъ което трѣбаше да се отнемжтъ отъ Османската държава всички Европейски провинции, съ исключение на Цариградъ и на *областьта Румелия*. Трѣба да се забѣлѣжи, при това, че въ прѣговоритѣ е ставало дума и за присъединявание Критъ къмъ Франция, когато, както вече казахме, въ Тилзитъ Критъ и Родосъ се прѣдназначавахж за нѣкой евентуаленъ случай като владѣние на Сицилийския краль Фердинандъ IV.

Александра и Наполеона и отдаванитѣ по тоя случай думи на Наполеона. За Цариградъ нито тогава нито послѣ прѣди Петербургскитѣ прѣговори не се е говорило сериозно. Това много ясно се вижда и отъ думитѣ, що е говорилъ Александръ на Шавари, че Наполеонъ първъ му е говорилъ за Турция и това, когато получилъ извѣстието за свалянието отъ прѣстола на Селима (доста много дни слѣдъ свижданието на Неманъ) и че тогава той осжди цѣла Европейска Турция на расчленение, *а само послѣ* (въ Тилзитския договоръ) исключи отъ расчлененението Цариградъ и земята около него. Въпросътъ прочее за Цариградъ сериозно се повдигнж въ Петербургскитѣ прѣговори и отъ самата Руссия, а Наполеонъ никога не е отказвалъ тая мѣстность на Руссия. Прѣдубѣждението на Европа противъ Руссия и особенно значението, което тогава се отдаваше на важностьта на тая мѣстность отъ всѣко гледище, е дало поводъ, мълвата да тури въ устата на Наполеона споменжтото противорѣчие за завзиманието отъ Руссия на тая мѣстность. „Народното въображение, казва Вандалъ, отдаваше тогава на завоеванието на Цариградъ смисълъ на владичество надъ всичкитѣ околни земи. Прѣдъ очитѣ на съврѣменницитѣ, когато останжлата часть отъ полуострова бѣше покрита отъ мракъ, Цариградъ, прѣдставенъ въ лжчеварната свѣтлина отъ старата слава и отъ неизмѣнената хубость, носѣше въ себе си и заключаваше цѣлия Европейский Истокъ като нѣкой позлатенъ куполъ, който блѣщи на върха на нѣкой паметникъ, който, като се види първъ отъ далечь, привлича очитѣ, очарова ги и отъ далечь се вижда като самъ отъ себе си да съставлява цѣлото здание, на което той само е едно просто украшение, що блѣщука". Но нека прослѣдимъ сега конферированията за Цариградъ.

Прочее, въ прѣговоритѣ между Румянцева и Коленкура за първъ пжть се е разисквала и сждбата на Цариградъ. „Ако Турцитѣ се испждятъ изъ Европа, което ми се вижда необходимо, казвалъ Румянцевъ, ако нѣкой желае походъ въ Азия, защото азъ се съмнѣвамъ, че великий Господарь, комуто ще бждемъ отрѣзали вече ржцѣтѣ и нозѣтѣ [1]), ще позволи прѣ-

[1]) Отъ това излиза, че Румянцевъ частното расчленение на Османската държава е прѣдлагалъ да прѣдшествува похода въ Индия, когато Наполеонъ по единъ неопрѣдѣленъ начинъ свързваше частното или общото расчленение съ тоя походъ.

минаванието; ако прочее Турцитѣ се испждятъ изъ Цариградъ, което азъ считамъ противно на нашитѣ интереси, додѣто той не се даде на едно правителство сжщо така слабо, като Турското, градътъ поради своето положение, поради нашето положение и поради интереситѣ на нашата търговия, на която ключътъ лежи въ Босфора и въ Хеллеспонтъ, принадлежи на насъ, както и широкото пространство земя, което обема тия точки. — Ключътъ на Черно Море, отговорилъ Коленкуръ, и на Мраморно море, е много за една врата; много би било окупиранието и на единия отъ проходитѣ, и прѣдложението би било приемливо само съ условие всѣкий единъ отъ насъ да има своята врата. — Едната безъ другата е нищо, отвърнжлъ Румянцевъ. И географията и „нашето Черно море", а още повече наший политический интересъ изискватъ да имаме Цариградъ. Вие сте далечь отъ него и ще получите като дѣлъ достата хубави владѣния, така щото да не ни завиждате никакъ. Ваший дѣлъ е прѣкрасенъ и, както ви казахъ, ние съ благодарность ще погледнемъ на всичкитѣ прибавени вамъ владѣния, които стѫнжтъ безъ да закачжтъ нашитѣ.

Въ друга една конференция (22/4 Мартъ) Руский министръ въ случая, въ който Цариградъ съ Румелия се оставаше на Турцитѣ, колкото за Руссия се задоволяваше съ завладѣванието на Влашко, Молдова и България, а евентуално и на Сърбия, а на Франция даваше Пелопонезъ и другитѣ гръцки земи, освѣнь Румелия (Тракия. в. стр. 595), Егейскитѣ острови, още Албания и часть отъ Босна, а другата часть отъ Босна заедно съ Турска Далмация се даваше на Австрия; а при случая на общото расчленение, въ който случай *Цариградъ* нѣмаше да се даде на правителство слабо като Турското, освѣнь казанитѣ земи, искалъ за Руссия и Цариградъ и часть отъ Румелия и Хеллеспонтъ. Тогава Австрия щѣше да получи Сърбия и часть отъ Румелия и отъ Македония до Егейского море, за да отдѣли по тоя начинъ Русскитѣ отъ Французскитѣ владѣния, които така щѣхж да бждятъ Босна цѣла, Албания, независиманата отъ Австрия часть отъ Македония, всичкитѣ Гръцки земи на югъ и островитѣ по Егейското море. Повече на Франция се даваха, ако тя би пожелала, Египетъ и Сирия. Въ една аудиенция, която е ималъ у императора слѣдъ три деня, Французский посланникъ, слѣдъ като съобщилъ на Александра своитѣ разногласия за Босфора и Хеллеспонтъ, напом-

нилъ му исказаното по-прѣди отъ самия императоръ мнѣние, за да се направи Цариградъ независимъ градъ или държава. Императорътъ отговорилъ, че тоя проектъ той е ималъ тогава, когато нѣмаше въпросъ за Индийския походъ, и че съюзътъ на Руссия въ това прѣдприятие налагалъ ѝ жертви, срѣщу които тя трѣба да бъде възнаградена съобразно съ голѣмината на жертвитѣ. Но най-главната мъчнотия не лежеше въ отстъпванието на Цариградъ, който Коленкуръ бѣше готовъ да отстъпи, а въ това, че Русский императоръ и министрътъ му завзиманието на Хеллеспонтъ считахѫ като нераздѣлно отъ владѣнието на Босфора, когато отъ Французско гледище, ако Хеллеспонтъ се завземѣше отъ Франция, щѣлъ да състави нѣкакъ противовѣсъ на завоеванието отъ Русситѣ Цариградъ.

Най-послѣ Румянцевъ продиктувалъ на Коленкура слѣдующия проектъ за спогодба:

При прѣдположение на простъ договоръ за съюзъ:

Руссия има да получи Молдова, Бесарабия, Влашко и България.

Франция има да получи Албания, часть отъ Босна, Пелопонезъ и Критъ.

Австрия Кроация и часть отъ Босна.

Сърбия има да стане независима и да се даде на нѣкой принцъ отъ Австрийския домъ или на другъ чуждъ принцъ, свързанъ чрѣзъ женидба съ нѣкоя велика Русска княгиня.

Въ случай на голѣмо раздѣление:

Руссия има да получи Молдова, Бесарабия, Влашко, България и часть отъ Цариградъ, като ще начеватъ Русскитѣ граници отъ България и вървѭтъ по сегашнитѣ граници на Сърбия до цѣпьта на планинитѣ, която върви по посока къмъ Трояновитѣ врата, отдѣто рѣката Марица има да послужи като граница на Русската държава дори до морето.

Франция има да получи Босна, Албания, Пелопонезъ, Критъ, Кипръ, Родосъ и всичкитѣ острови въ Егейското море, Смирна и пристанищата на Истокъ, Сирия и Египетъ.

Австрия има да получи Сърбия подъ непосрѣдственната своя власть като Австрийска провинция, Македония дори до морето, съ исключение на ония мѣста, които би намѣрила за нужно да завземе Франция, за да укрѣпи границитѣ си въ ...ия, и по начинъ, който да ѝ (на Франция) позволява

да държи Солунъ дори до Орфано, отдѣто Австрийската граница има да стигне до морето.

Кроация може да принадлежи на Франция или на Австрия, както би счелъ за добрѣ императоръ Наполеонъ.

Било че се приеме първий или вторий случай, тритѣ сили, които правжтъ дѣлбата, ще помогнжтъ за единъ походъ противъ Индия; Руссия не иска нищо да получи въ Индия за помощьта си.

Тоя проектъ, като се съобщилъ на императора, билъ повърнжтъ на Коленкура. Послѣдний прибавилъ слѣдующитѣ измѣнения въ проекта:

1) Завзиманието на Цариградъ отъ Руссия.

2) Нуждата да се прѣдаде Хеллеспонтъ на Франция, ако послѣдната би се съгласила на завзиманието Цариградъ отъ Руссия. Австрия може да бжде обезщетена въ Кроация или Босна за загубата, която ще прѣтърпи въ Македония [1]).

3) Ако не се постигне споразумѣние относително първитѣ двѣ измѣнения, нужно е да се повърнжтъ двѣтѣ договаряющи се страни на първото мнѣние отъ императора Александра и да размислжтъ върху срѣдствата за въздиганието Цариградъ въ независимо управление (държава).

4) Да се попита званично Русский императоръ, да ли не ще помогне никакъ за завоеванието на Сирия и Египетъ, които поднася на Франция [2]).

Забѣлѣжка. Ако Франция получи Хеллеспонтъ или се съгласи да се постави въ Цариградъ едно независимо управление съ една окржжность отъ земя въ Европа, Руссия може да бжде обезщетена въ Мала Азия чрѣзъ завзимание земи около Трапезунтъ.

Слѣдъ това, за тия прѣдложения и контра-прѣдложения ставахж много разисквания между Русския министръ и Французския посланникъ, споредъ които Румянцевъ напомнюваше на Коленкура, че въ врѣмето на Екатерина II Франция на драго сърдце оставяла на Руссия Цариградъ подъ условие само да ѝ се отстжпи Египетъ, а сега Руссия се съгласява да се отстжпи и Сирия и позволява на Франция да завладѣе не

[1]) Чрѣзъ завзиманието разбира се на Хеллеспонта отъ Французитѣ, които ще простиратъ така своитѣ завоевания дори до Македония.

[2]) Това защото императорътъ не е искалъ да вземе никакво задължение и обѣщавалъ само помощьта отъ своята флота.

само Критъ и другитѣ острови въ Егейско море, но и Сипра и Източнитѣ пристанища. Най-послѣ на 18/30 Марта между императора и Коленкура станѫ върху сѫщий прѣдметъ слѣдующий достопаметенъ разговоръ:

Императоръ . . . Но нека да поговоримъ за голѣмия въпросъ. Румянцевъ ми прочете изложението на своитѣ размишления. Азъ направихъ въ тѣхъ нѣкои измѣнения, всички въ вашъ интересъ. Наистина вие имате хубавъ и добъръ дѣлъ.

Посланникъ. Това, което Ваше Величество иска за Себе си, е повече хубаво и добро; всичко въ него се свързва помежду си, всичко хармонира, има прѣимущество поради географическото положение и населението.

Импер. Но вие! Колко много приобрѣтения, за да не кажемъ нѣщо за Албания и Пелопонезъ!

Послан. . . На всѣкадѣ части, и всичко далечь отъ насъ.

Импер. Какъ! Вашитѣ приобрѣтения се свързватъ съ Далмация, съ Которъ, и се съединяватъ съ Италия и съ всичкитѣ ваши владѣния.

Послан. Да, Ваше Величество, ако Ваше Величество имаше държавитѣ на Австрийския императоръ и ги даваше на насъ. Така ние щѣхме да имаме едно до друго нашитѣ владѣния. Инакъ тѣ се раздѣлятъ едно отъ друго чрѣзъ морето, когато въ дѣла на Ваше Величество всичко се съединява съ сегашнитѣ ваши владѣния.

Импер. Трѣба да създадемъ нѣщо трайно и което да вдѫхва довѣрие и да доказва, че нашата система е най-добрата. Увѣрявамъ ви, азъ съмь снисходителенъ въ исканията си, не искамъ друго освѣнь онова, което интересътъ на страната ме принуждава да изискамъ, и отъ това не могѫ да отстѫпѭ.

Послан. При това молѭ Ваше Величество да ми позволи да Му припомнѭ първата Негова идея за независимо правление въ Цариградъ.

Импер. Тогава не бѣхъ съзрѣлъ важностьта на всичко, което императорътъ отъ мене искаше . . . Не трѣба да оставимъ никакво съмнѣние за приобрѣтението на Цариградъ. Бѫдѣте увѣрени, императоръ Наполеонъ ще бѫде на сѫщото ...чие.

Послан. Но Хеллеспонтъ, Ваше Величество? Ако Ваше Величество го държи заедно съ Цариградъ, прѣминаванието прѣзъ прохода ще бѫде много по-трудно отколкото прѣзъ Зундъ, на който при това всѣкий брѣгъ принадлѣжи на двѣ различни държави.

Импер. Да не бѫдемъ съсѣди! Помнѭ добритѣ съвѣти на императора Наполеона. Не могѫ да отстѫпѭ въ тая точка. Нито азъ нито никой не ще може да излиза изъ дома ми, нито да влиза въ него безъ ваше позволение, ако бѫдете вие тамъ... Най-послѣ трѣба да видите прѣимуществата, които мълчаливо ви обѣщахме . . . Источнитѣ пристанища! знаете ли да сѫществува нѣкое по-богато и по-гѫсто населено мѣсто? Смирна! Какво богатство! Въобще вашето положение е прѣкрасно отъ всѣко гледище, вие сте господари на всѣкадѣ . . ."

И въ тоя разговоръ и послѣ пакъ въ другитѣ разисквания съ министра, Коленкуръ е настоявалъ на нуждата Франция да завземе Хеллеспонтъ, за да има сигуренъ пѫть за съобщение съ владѣнията, които ѝ се даватъ въ Азия, съ Источнитѣ пристанища и съ Сирия още, когато съобщението по море още не би било свободно.

Но императорътъ и министрътъ му настоявахѫ на своята идея, че безъ Хеллеспонтъ Босфорътъ нищо не струвалъ. При това императорътъ се показалъ готовъ не само цѣла Азиятска Турция да остави на расположението на Франция, освѣнь Азиятския брѣгъ на Хеллеспонтъ, но и да ѝ даде военна помощь за завоевание на Азиятска Турция, съ исключение на Сирия, а разбира се и на Египетъ. Французский посланникъ за разрѣшение въпроса за Хеллеспонтъ се задоволяваше, найпослѣ Франция да завземе само Азиятския брѣгъ на Хеллеспонтъ. Но Русската политика бѣше и противъ това раздѣление на Хеллеспонтъ, а впослѣдствие и на Босфора. Като най-послѣдня отстѫпка къмъ Франция, Руссия въ тоя въпросъ правѣше отстѫпванието ѝ единъ воененъ пѫть за Азия, който да захваща отъ Французскитѣ владѣния въ Македония и като минува прѣзъ Русскитѣ и Австрийскитѣ владѣния около Хеллеспонтъ да достига до морето. Колкото за раздѣлението на проходитѣ по тѣхнитѣ Европейски и Азиятски брѣгове, Руссия прѣдпочиташе, вмѣсто всѣка Европейска сила, да държи Азиятскитѣ брѣгове Турция, като запази своята държава въ Азия, освѣнь земитѣ, що се отстѫпвахѫ на Франция. Най-послѣ Ру-

мянцевъ въ единъ дълъгъ документъ, написанъ съ собствената му ржка, слѣдъ едно съкращение на разнитѣ гледища, по които бѣ испитанъ и разискванъ въпросътъ, опрѣдѣляше бждящитѣ въ Истокъ граници на тритѣ сили, които си подѣляхах Турция, споредъ линиитѣ положени въ послѣднитѣ прѣговори. Въ тоя документъ той присждаше Цариградъ и Босфора на Русия съ едно пространство земя около Европейския и Английския брѣгъ, сжщо и двата брѣга на Хеллеспонтъ, и свършваше съ слѣдующитѣ заявления, направени въ името на императора за задълженията къмъ Франция:

1) Отстжпване единъ воененъ пжть на Франция къмъ Азия, който да минува прѣзъ Австрийскитѣ и Русскитѣ владѣния.

2) Военно съдѣйствие на Русия за прѣвземание отъ Франция Смирна и цѣлото Азиятско крайбрѣжие, което наченва на срѣща отъ Лесбосъ и се простира дори до Сирия (пристанищата на Истокъ).

3) Обѣщание отъ императора военна помощь, ако нѣкога Турция или друга нѣкоя сила, като Англия, бихж нападнжли Французитѣ въ новитѣ завоевания.

4) Обѣщание отъ Руския императоръ да помогне на Франция за прѣвземание Солунъ, въ което императорътъ мисли че и Австрия ще съдѣйствува на Франция.

5) Русский императоръ не желае да приобрѣте поднасянитѣ му отъ Франция земи на южния брѣгъ на Черно море (ония около Трапезунтъ).

6) Русский императоръ се отказва отъ всѣкаква претенция за завоевание (приобрѣтение) въ Индия, която цѣла той оставя на расположението на Франция.

Ако двамата съюзници се споразумѣжтъ за единия (частния) или другия (общия) начинъ на раздѣлението, Негово Величество Русский императоръ ще бжде много благодаренъ да се види съ своя съюзникъ въ Ерфуртъ. Русский императоръ прѣдпблага, че основитѣ на задълженията, които ще се земжтъ отъ двѣтѣ страни, ще бждатъ опрѣдѣлени прѣдварително съ такъва точность, щото двамата императори при свиждането, което ще стане, на удоволствието да се видятъ единъ съ другъ не ще прибавятъ нищо друго освѣнь опрѣдѣлението сждбата на онова мѣсто отъ свѣта, и ще принудятъ така Англия да пожелае мира, отъ който сега страни съ цѣль и съ демонстративна надменность.

Коленкуръ, при всичко че направилъ нѣкои забѣлѣжки и възражения за нѣкои неточности въ историка на документа, колкото се отнасяше до направенитѣ отъ двѣтѣ страни прѣдложения и контрапрѣдложения, пакъ го приелъ и испратилъ на Наполеона. Сега, прѣди да говоримъ по отговора и по-нататашното поведение на Наполеона спрѣмо говореното и извършеното въ Петербургъ, излагаме тукъ на късо послѣдния разговоръ между императора Александра и Коленкура за Цариградъ като Русский градъ въ Русска държава. Тоя разговоръ е станялъ около края на Маия 1808, слѣдъ като Коленкуръ бѣше получилъ отговоръ отъ Наполеона, който не одобрявалъ *въ всичко* съдържанието на Румянцевия документъ.

Коленкуръ. Императорътъ желае, както всѣкога, свижданието. И го желае съ довѣрие и *безъ условия*, защото проектътъ на Румянцева прѣдставлява нѣкои мжчнотии, които могжтъ да се изгладжтъ само въ едно свиждание.

Императоръ . . . Но кои сж тия мжчнотии?

Послан. . . . Основитѣ на Румянцева добрѣ опрѣдѣлявать мѣстото на Руссия, но нищо не спогаждатъ. Цариградъ е толкова важенъ пунктъ, щото неговото приобрѣтение, както и устието на Хеллеспонтъ, бихж направили васъ двойно господари на цѣлата търговия съ Истокъ и дори съ Индия.

Импер. Цариградъ чрѣзъ отстраняванието на Турцитѣ ще стане за напредъ единъ простъ провинцияленъ градъ въ края на държавата. Географията иска азъ да то имамъ, защото, ако би минялъ у другиго, не бихъ билъ господарь въ кжщата си, и нѣма никаква вреда за другитѣ ако държж азъ ключа отъ вратата на кжщата ми.

Послан. Но тоя ключъ сжщеврѣменно е и ключъ на Тулонъ, на Керкира, на търговията на свѣта.

Импер. Не можемъ ли да направимъ спогодба, която да гарантира за винжги свободата на търговията на всички прѣзъ тоя пжть?

Послан. Ако Ваше Величество царуваше всѣкога, тая гаранция можеше да струва много, но прѣдвидливостьта изисква, щото въ единъ въпросъ, който има да уреди сждбитѣ на свѣта. императорътъ (Наполеонъ) да зима всичкитѣ възможни гаранции за своята държава. Да ли наслѣдникътъ на Ваше Величество ще бжде приятель, ще бжде съюзникъ на Франция? Ваше Величестло може ли да гарантира за това? Г-нъ Румян-

цевъ работи ли, дѣлътъ на Руссия да бѫде сигуренъ въ всѣкий случай? Императорътъ, при всичко, че приема всичко щото е въ полза на Ваше Величество и желае да Му бѫде полезенъ, не може, при това, въ едно такъво сериозно уреждание на работитѣ да пожертвува интереситѣ и безопасностьта на Франция. Да направишъ всичко свое не е сѫщо съ да спогаждашъ сериозно.

Импер. . . . Но когато вие имате най-голѣмата часть отъ дѣлбата й всички послѣдствия отъ това голѣмо дѣло ще бѫдѫтъ въ ваша полза, трѣба безъ съмнѣние и азъ да имамъ това що ми се дава отъ географията. Инакъ то е много по-малко отъ колкото вие мислите че е. Императорътъ не може да иска Хеллеспонтъ. Да, не би да иска да го даде на другиго нѣкого за нѣкоя моя вреда.

Послан. Ако Ваше Величество държи Хеллеспонтъ, то би се намирало прѣдъ вратата на Керкира и на Тулонъ.

Импер. Много по-малко отколкото вие се намирате прѣдъ вратата на Портсмутъ и Англия прѣдъ вратата на Брестъ и на Хербургъ.

Послан. . . . Всичко това доказва на Ваше Величество, че само едно свиждание може да докара съгласие когато се касае за такива интереси. Въпросътъ е отъ голѣмитѣ ония, за които само владѣтелитѣ могѫтъ да се споразумѣѭтъ помежду си.

Импер. Така вѣрвамъ и азъ, но не искамъ *да турѭ страната си въ по-лошо положение отъ онова, въ което тя се намира поради съсѣдството съ Турцитѣ. Ако Франция бѫде на Хеллеспонтъ, повече ще изгубимъ отколкото ще спечелимъ*.

Тия сѫ били послѣднитѣ думи на императора Александра относително голѣмия въпросъ за Цариградъ и Хеллеспонтъ въ прѣговоритѣ съ Наполеона за раздѣление на Истокъ. Александръ, който считаше Босфора ключъ отъ вратата на дома му и устията на Хеллеспонтъ насмѣшливо наричаше „мечкинъ язикъ“ (употрѣблявайки направеното най-напрѣдъ отъ Румянцева уприличавание), за който не заслужва да стане голѣмо разискване между съюзницитѣ“, не отдаваше никакво значение на приобрѣтението единия брѣгъ безъ другия. Че и двата тия брѣга сѫщеврѣменно трѣба да се владѣѭтъ отъ Руссия, а това ако не стане, тѣ да останѫтъ на Турция, дордѣто нѣма нужда да прѣминѫтъ въ владѣнието на *държава сѫщо слаба*

като Турция, туй бѣше и тогава и сега още е основното учение на Русската политика. Относително това великитѣ планове на Екатерина за възстановление на Византийската държава не различавахѫ по сѫщество отъ споменатото осново учение на Русската политика. Руссия иска, и това свое искание основава на съзнанието на най-елементарното, спорѣдъ нея, право на самосъхранението, за да не би владѣющитѣ Босфора и Хеллестонтъ да владѣѭтъ истинскитѣ тия ключове отъ входа въ Русската държава въ вреда на Руссия и въ неприятелский смисълъ за интереситѣ на тая държаа. Именно тукъ лежи единъ отъ най-важнитѣ, но и най-проститѣ елементи и точки за рѣшението на Источния въпросъ. Държава, която се прѣвъзнася съ самохвалства противъ Руссия и съ непримирима ужъ война противъ Славянството и така става по сѫщество орѫдие на враговетѣ на Руссия, не трѣба и не може отъ Русско гледище да владѣе входоветѣ на Русския домъ. Никой отъ гледна точка на правото не може да обвини тая политика на Руссия, която политика съставлява необходимото условие за сѫществувание и най-жизненния елементъ за развитието и величието на тая държава. Тая истина на работитѣ и на нелицеприятата дѣйствителность трѣба да прегърнемъ при всичкото отвращение, което чувствуваме къмъ източната политика на Александра I, следайки на работитѣ отъ идеално гледище. И само отъ това (не идеалното) гледище изложеното тукъ за тоя въпросъ има стойность за историята на бѫдѫщето, а не за миналото. По тая причина ние изложихме това тукъ по-подробно. Да продължимъ сега историческия ходъ на работитѣ въ миналото.

Окончателно заключение на голѣмитѣ прѣговори. — Заключението до което дошълъ Александръ произнесвайки послѣдната дума по въпроса за подѣлянието на Хеллеспонтъ, бѣше като отзивъ на разочарованието, което му произведе резултатътъ отъ дългитѣ разисквания за Цариградъ и за Хеллеспонтъ и въобще за раздѣлението на Турция. Въ това врѣме, когато Александръ правѣше на Коленкура споменатото заявление за Хеллеспонтъ, доста работи бѣхѫ го убѣдили, че прѣдложенията на Наполеона за Истокъ не бѣхѫ нито съвсѣмъ искренни и сериозни, нито, ако бѣхѫ такива, можехѫ лесно да се осѫществѭтъ. Наполеоновитѣ прѣдложения никога не сѫ били формулирани ясно и опрѣдѣлено. Свижданието, на

което осжществлението въ скоро врѣме се виждаше че толкова желаеше прѣзъ Февруария, постоянно се отлагаше за неопрѣдѣлено врѣме, и почнжтитѣ въ Петербургъ по инициятивата на самия Наполеонъ прѣговори не получавахж никакъвъ характеръ отъ практическа политическа важность, понеже Коленкуръ не получавалъ никакво упжтвание и разисквалъ само академически съ Александра и съ Румянцева, като при всѣкий сгоденъ случай заявявалъ, че исказвалъ само лични мисли и че нѣмалъ власть или просто упжтвание да приеме или отбълсне прѣдложенията на Русското правителство. Самъ Коленкуръ се виждалъ че нищо не знаелъ за плановетѣ на Наполеона, тъй като въ прѣговоритѣ ту исключваше всѣко разискване за Азиятска Турция, като лежаща вънъ отъ плана за раздѣлението, ту пакъ отстжпваше земи около Трапезунтъ на Руссия, ако се даде, като обезщетение, на Франция Хеллеспонтъ. Индийский походъ, общо или частно раздѣление на Турция, участие на Австрия въ похода и раздѣлението, всичко това съставляваше единъ разбърканъ купъ отъ съгласия или възражения на ясно формулиранитѣ и явно прѣдлагани Русски искания. Нѣкои признаци показвахж извѣстно движение отъ страна на Франция къмъ Истокъ, но това движение се виждаше слабо. Наполеонъ правѣлъ наистина приготовления по суша и по море, но тѣ не се виждали никакъ да съотвѣтствуватъ съ голѣмата имъ цѣль, а имали характеръ повече на демонстрация и заплашвание. По суша войската въ Италия и въ Далмация се увеличаваше *за годината 1809* съ 80 хиляди души. Флотитѣ отъ Lorient и отъ Брестъ се приготовлявали за походъ, Lorient — ската щѣла да отпжтува, както се говорѣло, за Индия, тогава, когато Русскофранцузската съюзна войска се появи при Ефратъ. Тая морска авангардия щѣла да бжде послѣдвана отъ главната морска сила състояща отъ флотата въ Брестъ, съ която щѣли да се съединятъ Русската, Италиянската, Испанската и Португалската флоти. Но въ тия приготовления по море цѣльта на Наполеона се виждаше че бѣше повече Египетъ отколкото Индия, както се вижда отъ упжтванията и съобщенията до министритѣ и посланницитѣ му. Всичко е имало прѣдъ видъ не дѣйствителния походъ, но да се приготви едно силно заплашвание на Англия. Чрѣзъ флотитѣ въ Сѣверно и Срѣдиземно море на всѣкадѣ по крайбрѣжията на Франция, на Холландия и на

Италия искалъ, или по-добрѣ виждало се че искалъ, да прѣдстави единъ генераленъ планъ за нападение по всѣка посока противъ тая сила. „Тия приготовления, пишеше гой на министра на марината Clarke, ще вдъхнжтъ страхъ на Англия“. Напраздно съвѣтницитѣ му искали да обърнжтъ вниманието му върху опасностьта, невъзможностьта да се испълнжтъ всичкитѣ тия планове заедно. «За да сполучж, отговарялъ той, не е нужно да бждж Богъ, а да прѣодолѣьж прѣпятствията и да раздѣлж волята си, която е силна». Посрѣдъ тия приготовления той е искалъ свиждание съ Александра, не за да се съгласи съ него за условията на раздѣлението му въ демонстрацитѣ противъ Англия, а за да осигури съдѣйствието му въ демонстрациитѣ противъ Англия и за да може чрѣзъ това свиждание да обяви прѣдъ Англия и прѣдъ Европа тържественно здравъ съюза съ Руссия, а Австрия да принуди да земе участие въ демонстрацията. Настояванието на Руссия, да се опрѣдѣлжтъ прѣди свижданието точно условията за задружно дѣйствувание и подробноститѣ на раздѣлението побъркало отчасти на неговитѣ планове. При все това въ сжщото врѣме, когато въ Петербургъ се водѣхж нескончаемитѣ прѣговори за Цариградъ и за Хелеспонтъ, безъ упжтвание отъ Наполеона, за да остане така той необвързанъ, приготовленията на Наполеона ставахж още по-пламенно и около края на Юния отъ годината 1808 той гласѣлъ да отиде въ Италия, за да управлява отъ тамъ, като отъ центъръ, всичко. Но когато той така се приготовляваше противъ Англия, сжщеврѣменно съ безумното си намѣсвание въ работитѣ на Испания приготовляваше самъ противъ себе си най-ужасната война и опасность. Избухнялата точно въ това врѣме революция въ Испания привлече цѣлото му внимание и дѣятелность къмъ тая страна и не само приготовленията противъ Англия прѣкъснж, но и плановетѣ за похода отложи за неопрѣдѣлено врѣме, а най-послѣ ги напуснж за винаги.

Александръ, при всичко че билъ вече разочарованъ отъ дългитѣ и безплодни Петербургски прѣговори и разбиралъ, че тѣ нѣма да иматъ никакъвъ практический резултатъ, слѣдвалъ обаче съ внимание вървежа на Наполеона и се е съобразявалъ съ поведението на тоя человѣкъ. Извикванието назадъ на Французскитѣ войски поради Испанскитѣ работи, които войски щѣхж да се испровождатъ въ Скания въ Швеция, за да помагатъ на Руситѣ, които воювахж противъ Швеция, от-

начало го смути. Но именно това събитие и войната на Наполеона въ Испания и съобщеното му притезание на Наполеона, свижданието да стане безъ условия, освѣтлихх го за истинското състояние на работитѣ. Вѣрно е, че сега заплетений въ Испанскитѣ работи съюзникъ, чувсвувайки повече отъ всѣкога нуждата отъ съюза на Александра, давалъ му, отъ татъкъ Пиринейскитѣ земи. изобилни доказателства отъ приятелство, симпатия и прѣданность, като го мамѣлъ още съ плановетѣ за Истокъ и прѣдставлявалъ належащия голѣмъ походъ като просто отложенъ. Александръ, заплетенъ и той тогава още въ Шведската война, но рѣшенъ бидѣйки въ всѣкий случай да продължава войната противъ Турция, за да си присвои окончателно Влашко и Молдова, отнасялъ се къмъ Наполеона както го е изисквала нуждата, отдавайки учтивость за учтивость, но безъ да зима никакво задължение къмъ съюзника, което да прѣминава границитѣ на нравственъ съюзъ. Александръ признавалъ съ готовность за Испанский краль Иосифа, брата на Наполеона. Но когато билъ поканенъ отъ Наполеона да земе заплашително положение срѣщу Австрия, която бѣше наченжла да заплашва Австрия, щомъ видѣла Наполеона заплетенъ съ Испанскитѣ работи, — той осждилъ изисгина Австрийската политика, но никакъ не пристжпилъ къмъ заплашвания, както желаелъ Наполеонъ. А когато подиръ малко (11/23 Юлия) въ Испания послѣдвало страшното за Французитѣ съсипвание на Вайлляпъ, съсипвание, на което голѣмото значение Наполеонъ живо изобразилъ, като посочилъ на облеклото си и съ гнѣвъ и горесть казалъ: „Тука имамъ пятно,“ и Австрия, насърдчена отъ тоя обратъ на работитѣ, се приготовлявала за война, Наполеонъ чувствувалъ нуждата да умножи доказателствата на благосклонность къмъ сѣверния съюзникъ. Принуденъ сега отъ безисходното си положение да извика назадъ Французскитѣ войски въ Прусия, искалъ да даде на това си рѣшение,—което пакъ можеше да се измѣни споредъ благоприятния или неблагоприятния ходъ на работитѣ въ Испания,—характеръ на благосклонность къмъ Руссия. Като се научилъ за нещастието на Вайлляпъ, испроводилъ отъ Рошфоръ въ Петербургъ единъ куриеръ, който стигнжлъ въ послѣдния градъ съ невѣроятна бързина отъ крайщата на Франция само за седъмнадесеть дни. Чрѣзъ тоя куриеръ Коленкуръ получавалъ заповѣдь да увѣдоми императора, че Наполеонъ щѣлъ

да испраздни Прусия и че бързалъ да съобщи това си рѣшение на своя приятель и съюзникъ, за да прѣдаде послѣдний радостната вѣсть на кралското семейство въ Кенигсбергъ, а найнапрѣдъ да съобщи на императора най-симпатическата грижа, която Наполеонъ ималъ за сждбата на Синиявиновата флота, която, прѣслѣдвана отъ Английската, намѣрила прибѣжище въ едно Португалско пристанище. Александръ благодарѣлъ най-горѣщо на Напалеона, особенно за рѣшението му относително Пруссия. „Това е безцѣненъ за мене подаръкъ", казвалъ на Французския посланникъ, и като намеквалъ за посѣщението, което щѣше да направи на Прусското кралско семейство въ Кенигсбергъ, когато щѣлъ да отиде да срѣщне Наполеона: „Поне, казвалъ, не ще да намѣрж тия хора въ отчаяние". Като казвалъ това обаче, той никакъ не се отклонявалъ отъ пжтя на своята разумна политика относително положението срѣщу Австрия. Той съвѣтваше дѣйствително Австрия да отбѣгва прѣдизвикванието на война, но това правѣлъ приятелски и като человѣкъ, който се трижи за сждбата на една приятелска сила; за която Руссия особенно се грижеше. „Не трѣба да се даде на Наполеона поводъ", пишеше той на Русския въ Виена посланникъ, „да отложи Испанската война и да нападне съ всичкитѣ си сили на Австрия и да унищожи *еднажъ отъ двѣтѣ сили*, които още могжтъ да помрачжтъ силата му въ Европа". Това показваше какво голѣмо промѣнение бѣ станжло въ мислитѣ му за Французския съюзъ. И дѣйствително тоя съюзъ по-нататъкъ ставаше съвършенно безцѣленъ за Руссия. Тя заради съюза бѣше обявила война противъ Англия и Швеция и бѣше принудена още да пази примирие срѣщу Турция, да излага хубавата си флота на опасностьта да бжде разорена отъ Английската флота. А каква награда получаваше отъ Наполеона освѣнь празднитѣ прѣговори за раздѣление на Турция? Никаква. Войскитѣ, които щѣхж да отиватъ отъ Дания въ Швеция, бидохж извикани назадъ. А въ добавъкъ, Французский съюзъ ставаше причина и за положителна загуба поради наложеното отъ Французското посрѣдничество бездѣйствие около Дунава на Русската войска. Ако и да държеше чрѣзъ тая войска фактически отъ толкова врѣме тия земи, Руссия не можеше да си ги присъедини, защото поради Франция не можеше да продължава войната противъ Турция и да й наложи мира. Отъ друга страна пъкъ Ав-

казваше много усърдна да подѣйствува въ Цариградъ, за да се сполучи тоя миръ съ отстжпването на Руссия окупиранитѣ отъ нея земи. А Англия, която прѣди нѣколко години бѣ се опитала да насили съ оржжие Турция да отстжпи на Руссия тия земи, съ готовность би се съгласила и сега, ако Руссия сключеше съ нея миръ съ това условие. Всичко това убѣди Александра, че не заслужваше заради присъединението на подунавскитѣ княжества да прави още жертви на Франция. Руссия отблъснж дѣйствително и приноса на Австрия, не защото е мислѣла че ще спечели нѣщо повече чрѣзъ Французския съюзъ, но защото искаше да принуди самата Франция да съдѣйствува, било и чрѣзъ просто съгласие, за всичко, щото Руссия считаше като най малка, но необходима и единствена практически възможно да се сполучи, награда за жертвитѣ ѝ въ полза на Французския съюзъ. Обстоятелствата за това бѣхж най-сгодни. Наполеонъ, срѣщу Испанската война и заплашителното поведение на Австрия, както и забѣлѣжванитѣ въ Германия опасни симптоми отъ общото незадоволство, имаше нужда отъ Русския съюзъ и затова желаеше сега осжществлението на отложеното толкова врѣме свиждание. Александръ се въсползувалъ отъ сгодния случай, за да даде чрѣзъ това свиждание край на въпроса за Влашко и Молдова. Сега се водѣла голѣма борба отъ политическо искуство и способность отъ двѣтѣ страни. Наполеонъ искалъ чрѣзъ това свиждание и чрѣзъ неопрѣдѣленитѣ въ него прѣговори за раздѣление на Турция да получи отъ Александра обѣщание, че ще въспрѣ той Австрия, чрѣзъ военни демонстрации, да не се приготовлява за война противъ Франция. Обаче Александръ, наученъ вече отъ опита, станж въ политическото искуство по-горенъ отъ съюзника. Той приелъ съ готовность и безусловно свижданието въ Ерфуртъ и побързалъ да испълни обѣщанието и заминжлъ отъ Петербургъ на 2/14 Септемврия. Вѣрно е, че прѣди да тръгне отъ Петербургъ, Александръ повдигнжлъ още веднъжъ съ Коленкура въпроса за голѣмото раздѣление. Обаче той това направилъ отъ едно разумно прѣсмѣтване: като напомни голѣмитѣ обѣщания, да се покаже великодушенъ въ исканията си.

Свижданието въ Ерфуртъ. Міроисторическото му значение. — На свижданието, което станж прѣзъ мѣсецъ Септемврия 1808 година между двамата императори, които пристигнжли въ Ерфуртъ въ едно и сжщо врѣме и сърдечно сж

се поздравили единъ другиго, цѣлъ съврѣменний политический свѣтъ гледалъ като на едно най-голѣмо събитие отъ съврѣменната история, като на събитие, чрѣзъ което имаше да се рѣши сѫдбата на свѣта. Надѣжди, страхове и очаквания, прѣдположения и догадки всѣкакви, всички въобще побудителни причини, които тогава движехѫ политическия свѣтъ, обърщахѫ вниманието на свѣта къмъ тоя малъкъ Нѣмский градъ, който бѣше станѫлъ сега най-главний театръ отъ всемірната история. Безбройний свѣтъ прѣдполагаше, и основателно, че сега най-напредъ ще се запечати съюзътъ между двоицата най-силни владѣтели на свѣта и отъ това запечатвание ще произлѣзѫтъ голѣмитѣ окончателни рѣшения за бѫдѫщето на политическия свѣтъ Не влиза въ главната цѣль на тая глава да опишемъ подробно голѣмитѣ и великолѣпни приготовления, хубавитѣ праздници и тържества, величественнитѣ посѣщения на коронювани глави и на голѣмо множество военни и политически мѫжье, още на велики философи и поети, отъ които повечето като такива, които разбирахѫ работитѣ отъ всичко що виждахѫ и си въображавахѫ, се чудѣли на величието на събитието отъ Ерфуртското свиждание. Дѣйствително Ерфуртското свиждание не само по външния си изгледъ, но и вѫтрѣшно за общото състояние на тогавашна Европа, не е лишено отъ извѣстно величие, дори и отъ величие до нѣкѫдѣ идеално. Колко нѣща не сѫ се говорили до днесь, особенно отъ нѣмцитѣ, противъ Ерфуртското свиждание! Колко клетви и проклетии не сѫ се изговорили дори прѣди малко отъ императорскитѣ устни на Прусския Вилхелмъ II противъ говореното и извършеното въ Ерфуртъ, противъ „грабителя“ и „скорообогатения (parvenu в. стр. 526) Корсиканецъ“. Но ако всички сегашни викове сѫ прави, какъ трѣба да се нарекѫтъ великитѣ умове на тогавашната Германия, които нравственно зехѫ участие въ Ерфуртското свиждание? Да ли Гете и Викландъ не украсихѫ това свиждание при екскурзията на императоритѣ въ Веймаръ, която станѫ на 24/6 Октомврия? Ако тия видни прѣдставители на нѣмския духъ сѫ унизили Германия, много по-голѣмъ грѣхъ отъ тоя сѫ сторили ректорътъ отъ Ерфуртския университетъ, който (ректоръ) въ привѣтственната си рѣчь нарече Наполеона „*най великия монархъ*, какъвто историята не е познавала, нито щѣла да познае нѣкога“, и депутацията отъ Ерфуртскитѣ граждани, която въ своето при-

вѣтствие молитствуваше „името, *което съединява въ себе си цѣлото человѣчество*, отъ всичко най-великото и най-високото име на Наполеона да покровителствува Ерфуртцитѣ. Не искаме да говоримъ за низкитѣ ласкателства на много Нѣмски владѣтели, защото тѣ бѣхѫ прѣдставителитѣ на политически унижената Германия. Отъ политическо, а оттукъ и отъ нравственно и духовно гледище, Германия явно се показа въ Ерфуртъ въ своето унижение. Но това унижение имаше за общата человѣческа история едно равновѣсие отъ величие и отъ политическа и историческа идеалность. Прѣдставители на това величие бѣхѫ двамата велики владѣтели отъ Западъ и отъ Сѣверъ. Това, което придаваше поетичность и романтичность на историческото величие бѣше великолѣпната наружность на „Карсиканеца parvenu“, който отъ малъкъ и смиренъ се въздигнѫ до висшето политическо величие. Дѣйствително такъво величие прѣдставляваше той, когато, сѣднѫлъ между Всероссийския императоръ и кралетѣ Вестфалский и Вюртембергский, отъ дѣсно, и великата Веймарска дукиня и кральетѣ Баварский и Саксонский — отъ лѣво, расказвалъ за своя войнишкий животъ, когато билъ „подпоручикъ отъ артилерията“. Такъва великолѣпна сцена се прѣдставила около великия „parvenu“ прѣди два деня, когато при прѣдставлението въ Ерфуртския театръ на Волтеровия „Едипъ“, на който присѫтствували всички споменѫти владѣтели и цѣлата Европейска аристокрация, която пълнѣла по това врѣме Ерфуртъ, чулъ се произнесенъ стихътъ:

„Приятелството на великъ человѣкъ е даръ Божий“.

Александръ станѫлъ тогава, уловилъ рѫцѣтѣ на сѣдящия до него Наполеонъ и живостно ги стиснѫлъ, а множеството, като разбрало смисъла на това, направило ентусиастически изявления.

Заедно съ това романтическо историческо величие великолѣпно се развиваше и политическото величие на деня, което се въплотяваше въ двоицата владѣтели. Многобройний свѣтъ, при всичкото уважение къмъ историята, при всичката любовь къмъ отечеството и къмъ свободата, при всичкитѣ размишления и разсѫждения на малцината за свободни управления и за Европейский концертъ, очарова се отъ поезията, отъ поетическия свѣтъ, отъ свѣта на героитѣ и всемiрнитѣ владѣтели. Историческо всемiрно владичество и всемiренъ владѣтель, като изображения и прѣдставители нѣкакъ на ис-

тинский всеміренъ владѣтель на всичко, изобразяватъ поетическото величие на историята. Великий Александръ чрѣзъ всемірно владичество станѫ голѣмъ царь и безсмъртенъ герой на Азия. Властьта на Римъ се възвиси и блѣснѫ въ идеята за всемірно владичество. Християнскитѣ *срѣдни вѣкове* исцѣрихѫ духовната и политическата всемірна владѣтелска власть като символъ на Християнското единство. Въ Ерфуртъ всемірното владичество, което се раздѣляше и съединяваше, което се изобразяваше въ двоицата съюзници, имаше и то своята поетическа идеялность и политическо външно величие, което се докосваше непосрѣдственно до чувството и въображението и го въздигаше и сваляше. Когато въ Веймаръ прѣдставлявали при присѫтствието на двамата императори „смъртьта на Цезаря“ и непобѣдимий актьоръ Палма произнасялъ стиха, който се отнасялъ до Римската държава:

„Надъ подчинения свѣтъ царуваме безъ насилие“

театрътъ цѣлъ билъ обладанъ отъ едно дълбоко чувство отъ трогателность при направения намекъ за всемірното владичество на дуализма.

Свиждането въ Ерфуртъ и Источний въпросъ. — Малцината, които, стоейки задъ сцената, управлявахѫ до сега работитѣ и разбирахѫ добрѣ истинския имъ ходъ. сами авторитѣ, напълно разбирахѫ, че Ерфуртъ имаше да положи не печата, а край на голѣмия съюзъ. Въ разстояние на една година и повече тоя съюзъ се противилъ на силното течение на противнитѣ и противдѣйствующи сили и обстоятелства. Но съюзъ при тогавашнитѣ обстоятелства между Руссия и Франция, или по-добрѣ между Александра и Наполеона можеше да има само два резона или побудителни причини: нуждата, както на слѣдующия день подиръ Фридландската катастрофа, или раздѣлението на властьта въ Европа и въ свѣта. Инакъ съюзъ и задружно дѣйствуване на Руссия и Франция възъ основа на Европейското равновѣсие и на Европейската свобода не можеше да сѫществува, додѣто между тѣхъ сѫществуваше една слаба и раздѣлена Германия съ една слаба и раздѣлена Италия, който съюзъ да прѣдставлява здрава основа за Европейско равновѣсие. На такъва Германия и Италия Франция искаше да владѣе, а Руссия да защищава цѣлостьта и независимостьта, като служи за прѣдня стѣна противъ единственната силна и застрашителна континентална сила — Фран-

ция. Франция бѣше и прѣди и послѣ голѣмата революция единственната сила, която заплашваше Европейското равновѣсие, а Руссия единственната, която можеше да го защищава. Тия условия, измѣнени днесь коренно чрѣзъ създаванието на обединена Германия, уреждатъ върху други основи отношенията на Франция и на Руссия и даватъ политически здрава основа на Французскорусския съюзъ. Тогава само нуждата или всемірното владичество можеше да даде единственното отрицателно или политическо положение на задружното дѣйствувание. Но отрицателний резонъ — нуждата, който диктува на Александра политиката му къмъ Наполеона отъ деня при Фридландъ, не сѫществуваше въ врѣмето на Ерфуртското свиждание поради състоянието на общеевропейскитѣ работи, а положителний резонъ — съюзътъ, развитъ и испитанъ въ разстояние на една и повече година, оказа се суетенъ и празенъ. Сега нищо друго не оставаше за вчерашнитѣ съюзници освѣнь какь да се погрижи всѣкий единъ отъ тѣхъ да надхитри другия въ положителнитѣ прѣсмѣтвания на непосрѣдственнитѣ дневни интереси и нужди, сирѣчь Наполеонъ, подъ булото на голѣмия съюзъ, да се осигури отъ Руссия за Испания противъ военнитѣ приготовления на Австрия, а Александръ, подъ прикритието на сѫщия съюзъ, да принуди Наполеона да се съгласи званично за присъединението на Влашко и Молдова, безъ обезщетение въ Силезия или другадѣ отъ Прусия. При тая фаза, която зехѫ работитѣ на съюза, положението на Руссия бѣше по-добро отъ положението на Наполеона. Руссия не искаше нищо друго освѣнь званичното признавание отъ страна на Наполеона присъединението, което бѣше извършено на дѣло и съ изричното съгласие на Австрия, а се подразбираше отъ Франция, когато Наполеонъ, като се очакваше вече Австрийската война, бѣше заплетенъ въ много опасни работи въ Испания. По-голѣма нужда имаше Наполеонъ отъ Александра нежели Александръ отъ Наполеона.

Французската политика спрѣмо Австрия. — Най-голѣмата сила на Александра се намираще въ умѣренностьта, справедливостьта (относително притеванияти му отъ Франция) и основателностьта на притезанията му. Основанъ на тая справедливость, още отъ начало той отхвърли всѣка основа за договоръ и споразумѣние върху неопрѣдѣлени работи. Въ прѣговоритѣ, които станѫхѫ въ Ерфуртъ между Румянцева и

Наполеоновия министръ на вънншнитѣ работи, не е станжло никакъ дума за раздѣляванне на Турция. До толкова добрѣ бѣхж се разбрали съюзницитѣ помежду си. Французинътъ считалъ за нужно по-скоро да се принуди Англия да сключи миръ, чрѣзъ съединението на двамата съюзници, които трѣбало за това да установжтъ едно общо съгласие между Европейскитѣ държави включително и Австрия. При такъво съгласие между силитѣ, Наполеоновий министръ наздраво билъ увѣренъ, чо най-послѣ Англия ще се съгласи да сключи миръ. Освѣнь кова, той искалъ съдѣйствието на Руссия, за да се убѣди Австрия да признае новото положение въ Испания и Иосифа за законенъ краль на тая държава. Румянцевъ пъкъ искалъ прѣди всичко да се рѣши окончателно висящий въпросъ за присъединението къмъ Руссия на подунавскитѣ княжества. Много забѣлѣжително за цѣлата источна политика на Наполеона спрѣмо Руссия, което подтвърдява казаното много пжти отъ насъ за общия характеръ на тая политика, е и поведението, което той, Наполеонъ, или неговий министръ държа въ Ерфуртъ по въпроса за подунавскитѣ княжества. Наполеонъ се съгласявалъ тия земи, както и Финландия, да се присъединжтъ окончателно къмъ Руссия, но зваиичното изявяванне на това съгласие за присъединението, относително княжествата, туряше нѣкакъ въ зависимость отъ мира съ Англия. Той позволявалъ на Руссия да държи окупирани княжествата, но не искалъ Турция да се научи за това негово съгласие, защото, казвалъ, тогава Франция щѣла да изгуби всѣко влияние върху Портата, която щѣла да се хвърли въ обятията на Англия и послѣдната щѣла по тоя начинъ да влѣзе въ Черно море и да направи отъ една страна труденъ мира, а отъ друга страна войната много пагубна за Руссия. Той искалъ прочее, прѣди званичното присъединение на княжествата къмъ Руссия, да станжтъ прѣдложенията за миръ съ Англия и, ако тия прѣдложения не се приемжтъ, силитѣ да се погрижели какво трѣба да се прави по-нататъкъ. И въ поднесения на Русския императоръ проектъ за договоръ се казваше, че Франция и Руссия ще дѣйствуватъ наедно до окончателното присъединение къмъ Руссия на Финландия и подунавскитѣ княжества и додѣто сѐ уздрави въ Испания създаденото отъ Наполеона положение. Испания така съставляваше равновѣсието, което Наполеонъ по-прѣди искаше въ Прусия. Но всичко това се отнасяше до случая, въ който

Англия не би приела прѣдложението за миръ възъ основа на придобитото (Uti possidetis). За Русскитѣ политически мѫжье нѣмаше нужда отъ голѣма политическа прѣдвидливость, за да разберѫтъ, че Наполеонъ искаше по тоя начинъ да заплете въпроса за княжествата съ други нескончаеми Французски въпроси и интереси и особенно съ една нескончаема война между Руссия и Англия заради Французски интереси. Настоявали прочее здраво на своитѣ притезания. Румянцевъ заявилъ много ясно, че Турция не значи нищо въ голѣмия споръ на двѣтѣ велики империи съ Англия, че Англия нѣма да противодѣйствува никакъ за отстѫпванието княжествата на Руссия и че веднъжъ *сключенъ мирътъ* между *Турция и Руссия*, споразумѣнието съ Англия ще стане по-лесно. Това бѣше вѣрно, но само отъ Русско гледище, и това именно е разбиралъ Русский министръ. Трѣбаше прочее да се тури край на безцѣлната война между Руссия и Англия. „Не можемъ, извикалъ Румянцевъ на Шампани, да протакаме едно състояние на работитѣ, което сѫществува отъ една година врѣме. Това стана много вредително за нашитѣ интереси. Ние сме дошли тука нарочно, за да ви заявимъ, че ще туримъ край на това състояние. Не можемъ да протакаме повече рѣшението на тоя въпросъ. Неопрѣдѣленността на условията въ Тилзитския договоръ ни нанесе голѣма вреда; цѣла година се изгуби, и сега още се намираме срѣщу това състояние". Върху това Шампани пишеше на Наполеона: „Приготвений да удари една плячка, за която се е стремилъ отъ дълго врѣме, е глухъ на всѣкакви резони (доводи) за закъсняване да ѭ придобие. . . Мирътъ съ Англия му се вижда труденъ, затова не иска да тури мира съ Турция въ зависимость отъ мира съ Англия". Навѣрно Румянцевъ е считалъ труденъ мира между Англия и Франция, та затова не е искалъ да тури въ зависимость отъ него мира между Турция и Руссия, когато сѫщий, говорѣйки на Шампани, че мирътъ между Руссия и Турция ще улесни мира съ Англия, и като разбиралъ напълно мира само между Англия и Руссия, казвалъ е цѣлата истина и въ тия думи человѣкъ трѣба да прочита напълно и въ сѫщность надгробното слово въ Ерфуртъ на Русскофранцузския съюзъ.

Наполеонъ и Шампани прибѣгнахѫ къмъ много хитрости за да отклонѭтъ Руссия отъ нейното непоколебимо рѣшение. На смѣшнитѣ прѣдложения на Шампани, че званичното при-

знавание отъ страна на Франция присъединението ще тури въ опасность положението на Французитѣ въ Турция, Румянцевъ иронически отговарялъ: „Прочее искате да се върнжтъ тѣ въ Франция? Кога ще могжтъ да пристигнжтъ?“ „Румянцевъ ми говори, пишеше Шампани на Наполеона, за нуждата да очуди общественното мнѣние въ Руссия съ вѣроятностьта на това важно приобрѣтение и видѣ ми се обладанъ до нѣкадѣ отъ страхъ, ако вървежътъ на императора Александра не би ималъ такъво послѣдствие. . . . Но чувството, което прониква въ всѣка негова дума, бѣше чувство на недовѣрие, *недовѣрие* къмъ работитѣ, *недовѣрие* къмъ нашитѣ цѣли. . . Отчаянъ съмъ за побѣдата.“ Но това недовѣрие Французската политика го заслужваше и постоянството на Русситѣ увѣнча тѣхната политика съ сполука. На прѣдложението на Наполеона, Руссия сама да влѣзе съ Турция въ прѣговори за отстжпвание на княжествата при посрѣдничеството на Франция, Русский министръ отговори, Франция да признае безъ такива прѣговори и безъ своето посрѣдничество присъединението на княжествата къмъ Руссия и да даде на признаванието такъва форма на званичность, каквато Руссия бѣ дала на признаванието направенитѣ отъ Наполеона промѣнения въ Италия, Германия и Испания. Най-послѣ Наполеонъ прие Русскитѣ искания съ условие само договорътъ, който ще се сключи, да остане таенъ „поне за десеть години“.

Ерфуртский договоръ. — Ерфуртский договоръ, който се сключи на 30/12 Октомврия, подтвърждаваше сключения въ Тилзитъ съюзъ между двѣтѣ държави. Споредъ условията на подновения съюзъ, съглашающитѣ се сили се задължавахж да влѣзжтъ съ Англия въ прѣговори за миръ възъ основа на *придобитото* отъ силитѣ находящи се помежду си въ война и се задължавахж една къмъ друга да не сключжтъ миръ съ Англия освѣнь подъ условие тая сила да признае присъединението къмъ Руссия на Финландия, Молдова и Влашко, както и новосъзданеното положение въ Испания. Императоръ Наполеонъ съ признавание присъединението на подунавскитѣ княжества къмъ Руссия се отказваше отъ всѣко притезание за посрѣдничество между Русската и Османската държава. Въ случай че Турция отхвърли Русскитѣ искания и това стане причина да се подновжтъ неприятелскитѣ дѣйствия, Франция само тогава се задължаваше да земе участие въ тая война въ

полза на Руссия, *когато* и *ако* Австрия се намѣси въ полза на Турция. Взаимнообразно и Руссия се задължаваше да воюва противъ Австрия, ако тая сила би обявила война противъ Наполеона зарадъ Испания. Контрактующитѣ страни се задължавахѫ, при това, да запазятъ цѣлостьта на останѫлата часть отъ Османската държава, „като не искатъ нито тѣ нито на други ще позволятъ да земятъ каквато и да е мѣрка противъ която и да е часть отъ тая държава, прѣди съюзнитѣ сили да се извѣстятъ за това". Ако Англия би отхвърлила прѣдложението за миръ, двамата съюзници императори щѣхѫ да се срѣщнятъ въ едно врѣменно разстояние отъ една година, за да се споразумѣятъ за работитѣ на общата война и за срѣдствата да ѭ продължаватъ съ всичкитѣ сили и съ всичкитѣ срѣдства на двѣтѣ държави." Въ сѫщия день, въ който се подписваше договорътъ, испроваждаше се единъ куриеръ съ писмо до Английския краль, подписано отъ двамата императори и съ което той се поканваше да влѣзе въ прѣговори за миръ.

Такъво бѣше сѫщественното послѣдствие отъ Ерфуртското свиждание, което трая осъмнадесеть дни (15/27—2/14 Октоврия). Това послѣдствие може да се счита като пълно политическо поражение на Наполеона по това, че той не можи тоя пѫть да измами Руссия и особенно да ѭ направи орѫдие на Французската политика срѣщу Австрия. Дѣйствително Руссия се задължаваше да земе участие въ Французската война противъ Австрия, но не и да възпрѣ тая война чрѣзъ заплашвания или военни демонстрации, както искаше Наполеонъ. Относително това Александръ останѫ непрѣклонимъ на постояннитѣ притезания на Наполеона. Настояванието на Французския императоръ малко оставаше да докара окончателенъ разривъ между двамата съюзници. Но Александръ бѣше вече изучилъ толкова добрѣ характера на Наполеона и истинското състояние на работитѣ, щото се показа невѣроятно по-горенъ отъ Александра, прѣлъстения въ Тилзитъ отъ омайванието на побѣдителя и послѣ неговъ съюзникъ. Твърдостьта на Александра толкова повече безпокоеше Наполеона, колкото повече се изявяваше всѣкога съ голѣма учтивость и безъ никакво възбуждание. Наполеонъ силно се сърдѣлъ противъ това поведение на съюзника; той единъ день казалъ на Коленкура: „*Ваший* императоръ Алексaндръ е нахалъ и устатата му говорятъ като нѣкоя

воденица; той се прѣструва на глухъ, когато се касае за работа, която не иска да слуша". Като разбиралъ много дрбрѣ, колко въ тия работи неговата гибелна политика въ Испания го правѣше слабъ спрѣмо съюзника и станжлъ вече таенъ съперникъ Русский императоръ, извикалъ: „Тия дияволски Испански работи ги купуваме много скжпо". Другъ пжть пъкъ казвалъ на Александра, като го порицавалъ за поведението му: „Съюзътъ бѣдствува да изгуби всичката полза; за напредъ не може той да се наложи на Англичанитѣ и да докара мира". Обаче Александръ оставалъ апатиченъ. Единъ день, когато се расхождали въ канцелярията двамата императори и се разговаряли помежду си, разискванието станжло по оживлено и пристрастно. Наполеонъ, въ гнѣва си, хвърлилъ шапката си на земята и ж стжпчилъ съ петата си. Александръ съ най-голѣмо спокойствие погледнжлъ къмъ него и, слѣдъ едно малко мълчание, съвършенно спокойно рекълъ му: „Вие сте бързъ, а азъ съмь упрямъ (инатчия); разгнѣвяванието съ мене нищо не ползува. Да говоримъ, ако разискваме, инакъ си отивамъ!" и, като казалъ това, тръгнжлъ къмъ вратата. Наполеонъ се укротилъ тутакси и едва сполучилъ да го задържи.

Но онова, което за напредъ правѣше Александра студенъ, въздържанъ и недовѣрчивъ къмъ Наполеона, не бѣше само изучванието отъ собственъ опитъ характера на человѣка, когото отъ „великъ человѣкъ", както го наричаше отъ свижданието въ Тилзитъ, сега понижаваше на „суетенъ человѣкъ", а и исказванитѣ мнѣния за Наполеона отъ окржжающитѣ послѣдния хора. Сжщитѣ хора, които, като считали голѣмитѣ планове противъ Англия практически безполезни, опитвахж се да упжтжтъ своя Господарь къмъ по-логически мисли, но и така тѣ му давахж поводъ да сравнява своята воля съ Божията; сжщитѣ хора не се стѣснявахж да искатъ помощьта и на съюзника, за да обуздаежтъ неразбраната мания на своя императоръ за войни и голѣми прѣдприятия. Това направи особенно Талейранъ въ Ерфуртъ.

Талейранъ отначало гледаше съ голѣмо недовѣрие на проектираното свиждание въ Ерфуртъ. Прѣди много врѣме той бѣше разбралъ, че политическата система на Наполеона, при условията, при които тя сжществуваше и имаше въ бждкще да сжществува, не можеше да прѣживѣе. Отъ свижданието той не очаквалъ никакво благоприятно послѣдствие, защото разб-

раше, че чрѣзъ него Наполеонъ искаше главно да се осигури противъ Австрия, като мами Руссия съ Истокъ. Въ всичкитѣ тия планове на Наполеона, като не виждалъ нищо разумно политически и здраво, той искалъ да прѣдвари възможни споредъ него да произлѣзжтъ нови голѣми обрати отъ свиждането. Затова, поканенъ отъ Наполеона да го придружи въ Ерфуртъ, той се подчинилъ на императорската воля, но отъ прѣбиванието си въ Ерфуртъ искалъ да се въсползува не за плановетѣ на Наполеона, а повече противъ неговата политическа система, която считалъ гибелна. Затова, за да осуети до нѣкэдѣ плановетѣ на Наполеона, дѣйствувалъ да земе участие въ Ерфуртскитѣ споразумѣния и Австрия и за тая цѣль подбуждалъ Австрийския императоръ да земе участие въ свиждането, като казвалъ на посланника му слѣдующето много забѣлѣжително: „Нищо не може да стане въ Европа, безъ да направи Австрийский императоръ нѣкое прѣпятствие или улеснение за него". А за да осигури за всѣкий случай помощьта на Англия противъ евентуални разрушителни планове отъ Ерфуртското свиждание, извѣстилъ на Австрийския министръ на външнитѣ работи графа Стадиона, че въ случай на раздѣление Османската държава трѣба да бжде приготвена Австрия да земе като свой дѣлъ, освѣнь Босна и Сърбия, и *България*. Тая стратегема (военна хитрость) на Талейрана не сполучи, понеже Австрийский императоръ не прие да отиде на свиждането, безъ да бжде званично поканенъ за това отъ другитѣ двама монарси. Талейранъ обаче каквото не сполучи чрѣзъ Австрия, искаше да сполучи въ Ерфуртъ чрѣзъ непосрѣдственно дѣйствувание върху политическитѣ намѣрения на Александра. Казахме какъ Талейранъ се въсползува отъ благоприятния случай отъ възложената му отъ Наполеона много деликатна мисия, да сондира Александра по единъ проектъ за женидба на Наполеона съ сестрата на императора и привлекълъ вниманието на Александра върху нуждата да се обуздае Наполеонъ въ необузданото си и невъздържимо стремление и дѣятелность. Талейранъ искалъ помощьта на Александра да се обуздае Наполеонъ заради свободата на Европа и, както той разбиралъ, заради самата Франция. Самъ пъкъ Талейранъ и Коленкуръ се произнасяхж въ Ерфуртъ прѣдъ императора Александра въ полза на проектираното развеждание на Наполеона съ жена му и ново оженвание съ нѣкоя велика Русска княгиня като ис-

кусно срѣдство, което щѣло да може да ограничи политическата мания на тоя человѣкъ (в. стр. 45) [1]. Талейранъ толкова въздѣйствувалъ на рѣшението на Александра, да не послуша исканията на Наполеона противъ Австрия, щото слѣдъ завърщанието си въ Парижъ, като съобщавалъ послѣдствията отъ свижданието на Меттерниха, казвалъ на послѣдния: „Александръ не се убѣждава вече да се повдигне противъ васъ. Отъ врѣмето на Аустерлицката битка отношенията между Александра и Австрия никога не сж били така добри, както днесь. Отъ васъ само зависи и отъ вашия въ Петербургъ посланникъ да свържете съ Руссия сношения толкова сърдечни, каквито бѣхж прѣди онова врѣме. Само това съединение може да избави останкитѣ отъ независимостьта на Европа“. Това говорѣлъ Талейранъ на Австрийския посланникъ въ навечерието на войната противъ Австрия, като отдѣлялъ съвършенно своята политика, като Французский патриотъ, отъ политиката на Наполеона, която считалъ гибелна, както за Европа, така и за Франция.

Работитѣ слѣдъ Ерфуртското свиждание. — Отъ всичко това лесно се разбира, че Ерфуртский конгресъ бѣше повече начало на края на Французско-Русския съюзъ нежели негово запечатвание и узравявание. Александръ и Талейранъ бѣхж побѣдителитѣ въ него, а Наполеонъ побѣдений. Александръ бѣше побѣдитель не защото изтръгнж признаванието присъединението на княжествата, а защото добй отново всичката свобода на мисъльта и дѣйствуванието и се избави отъ лъжливитѣ обѣщания и [illegible] планове за раздѣление на Истокъ и владичество на свѣта. Празднения, тържества, балове, театра и всѣко друго [illegible] се надпреварваха въ края на свижданието, както и въ началото му, за да [illegible] станалото [illegible]. Но това бѣше въ самата [illegible] логика на работитѣ. Това чувствуваха, ако не разбираха, [illegible] Наполеона [illegible] своя императоръ [illegible] дѣто бѣ отишълъ да [illegible] съюзникъ, се [illegible] осуетяванието на надеждитѣ и [illegible], съ които бѣше угл-

[1]) По тоя случай Талейранъ [illegible] Александра, [illegible] (в. стр. 39).

шълъ въ Ерфуртъ. Послѣдствията отъ това промѣнение на работитѣ не закъснѣхѫ да се почувствуватъ въ Източния въпросъ тутакси прѣзъ слѣдующата година. Прѣзъ годината 1809 въ политическия хоризонтъ на Европа и Истокъ станѫхѫ промѣнения, отъ които най-голѣмитѣ бѣхѫ послѣдствия отъ Ерфуртското свиждание. Избухнѫ война между Австрия и Наполеона и Русския зе-участие въ нея въ полза на Наполеона слабо и за форма само, както се виждаше, като испроводи една малка спомагателна войска съгласно съ уговореното въ Ерфуртъ, за което биде възнаградена съ една малка часть отъ Австрийска Полша (въ Галиция). Но най-важното за Истокъ събитие бѣше свършванието войната между Англия и Турция и сключванието миръ между двѣтѣ сили. Но сега е врѣме да обърнемъ погледитѣ си върху работитѣ въ Цариградъ.

Работитѣ въ Цариградъ (1807—1812). — Англия, противъ която Турция, волно или неволно, обяви война въ 1807 зарадъ Франция, щомъ се научила отъ своитѣ шпиони, че се е сключилъ въ Тилзитъ таенъ договоръ за Турция, извѣстила това на Портата. При всичко че съдържанието на тайния договоръ, като неизвѣстно на самата Англия, не можеше да стане извѣстно на Портата, послѣднята се смутила, при все това, както отъ обстоятелстлото за мира между Русия и Франция, така и отъ сключванието на тайния договоръ и отначало охотно слушала правенитѣ ѝ прѣдложения отъ прѣбивающия около Тенедосъ на Английский - корабъ Английский пълномощникъ Сиръ Артуръ Пажетъ. Въ сѫщото врѣме билъ повиканъ да даде отговоръ и Себастиянъ (28/9 Августа). Турскитѣ министри, държейки въ рѫцѣтѣ си писмото на Наполеона до Селима и нотитѣ на самия Себастиянъ до Портата, напомнювали на Французския посланникъ сбѣщанията, които бѣше дала Франция за независимостьта и цѣлостьта на Турция. Себастиянъ, нахождайки се на тѣсно, помислилъ, че може да оправдае новата политика на Наполеона, като прочете членоветѣ 21—24 отъ Тилзитския договоръ, които говорѣхѫ за посрѣдничеството на Франция за свършване на войната между Русия и Турция. „Тия членове показватъ, казалъ той, че императоръ Наполеонъ не е искалъ да пожертвува васъ. Вашата сѫдба лежи въ самитѣ наши рѫцѣ. Приемете посрѣдничеството на моя Господарь и Руситѣ въ едно прѣдѣлено врѣме ще испразднѭтъ Влашко и Молдова. *Нѣми*

да изгубите нито едно даже село, и единъ честенъ договоръ тутакси ще възстанови мира между Портата и Руссия." Това казвалъ Себастиянъ на Портата, когато Господарьтъ му отстжпваше на Александра цѣло Влашко и Молдова, за да ги занесе като подаръкъ на Руссия вършайки се въ Петербургъ! Обаче Турскитѣ министри но се убѣдили тутакси, напротивъ протестирали викайки: „Напуснжхж ни, прѣдадени сме и прѣдадени сме много нечестно на Руссия! Сиръ Артуръ Пажетъ се намира още около Тенедосъ! Франция ни освободи отъ задълженията ни и ни повърнж напълно свободата. Да почнемъ прѣговори съ Сиръ Артуръ Пажетъ!"

Единъ мѣсецъ слѣдъ това Французский министръ на вънншнитѣ работи Шампани, за да оправдае Наполеоновата политика пишеше на Себастиана: „Портата не е благодарна, защото Тилзитский миръ не оправда очакванията ѝ. Тя не искаше по-малко отъ повърщанието на Кримъ и старитѣ граници на държавата [1]). Обаче какъ бѣше възможно да бжде тя толкова заслѣпена, щото да повѣрва, че въ сегашното състояние и нейно безсилие, когато едва прѣди малко нейното правителство паднж чрѣзъ една революция, която е прѣдвѣстница на други, можеше да добие толкова голѣми послѣдствия? . . Да ли Тилзитский миръ не избави армията ѝ отъ явна погибель? *Не ѝ ли повърнж Влашко и Молдова,* които не можеше *вече нито единъ день да защищава! Едно драсвание на перото направи* каквото великий Везирь и цѣлата въоржжена сила на Османцитѣ нѣмаше да направи въ една десетгодишна война. И какви задължения е зела Франция и чрѣзъ какъвъ договоръ се е обвързала къмъ Портата?" Наполеоновий министръ намиралъ прибѣжище и въ оня естритъ доводъ на своя Господарь за паданието на Селима и за „просто личния характеръ на приятелскитѣ отношения на Наполеона къмъ Селима!" Като съвѣтвалъ Портата да приеме примирието споредъ условията въ Тилзитския договоръ, въ такъвъ случай обѣщавалъ ѝ повърщанието на Влашко и Молдова, за да поживѣе така Турция нѣколко врѣме растителенъ (вегетаренъ) животъ, както казваше нотата (Elle aura encore quelques moments de végétation). „Ако обаче Турция, казваше нотата, се отдѣли отъ Руссия и сключи миръ съ Ан-

[1]) Но това обѣщание бѣше дала именно Франция!

лия, тогава считайте ѭ като съвършенно изгубена." Всичко съмнително и двоелично на Наполеоновата политика се съдържа въ слѣдующитѣ фрази отъ нотата: „Императорътъ не ще противостои, прочее, въ такъвъ случай на скроения въ Тилзитъ планъ за раздѣлението и политическото сѫществувание на Турцитѣ вѫтрѣ въ една година ще стигне до края си; но императорътъ ще поддържа Турция, додѣто Портата му остане вѣрна".

Когато тая заплашителна нота пристигнѫла въ Цариградъ, тамъ нѣмало вече нужда да се употрѣбѭтъ сѫдържащитѣ се въ нея заплашвания, защото Портата, убѣдена отъ Себастияна, че дѣйствително чрѣзъ Тилзитския договоръ и чрѣзъ посрѣдничеството на Наполеона ще си повърне княжествата и ще бѫде гарантирана за независимостьта си, бѣше заявила готовностьта си да приеме посрѣдничеството и бѣше испроводила, както й по-прѣди казахме, на Турския въ Парижъ посланникъ Мухинъ ефенди нужнитѣ за това упѫтвания и пълномощие. Но видѣхме вече, че сключеното съ Русия примирие биде нарушено отъ двѣтѣ страни прѣди истичането на срока, безъ обаче да се подновѭтъ незабавно неприятелскитѣ дѣйствия. Помежду това Портата бѣше влѣзла въ тайни прѣговори за миръ и съ Сиръ Артуръ Пажетъ и тия прѣговори бѣхѫ напрѣднѫли доволно, когато за това Себастиянъ се научилъ отъ Портиния драгоманинъ Александра Суцо. Себастиянъ се почудилъ когато чулъ за тия прѣговори и побързалъ да отиде при Дивана и тамъ нарекълъ тая работа прѣдателство противъ Франция въ това врѣме, „когато Наполеонъ работѣлъ да се повърне на Турция старата й сила и слава", и поискалъ незабавното прѣкъсвание на прѣговоритѣ съ Пажетъ съ заплашвание, че въ противенъ случай той ще напусне Цариградъ незабавно. Портата се уплашила и прѣкъснѫла прѣговоритѣ съ Пажетъ. Послѣдний заминѫ отъ Тенедосъ, а Александръ Суцо заплати съобщението съ главата си.

Но Англия не прѣставала да работи въ полза на мира съ Турция, като възложила тая работа на Английския въ Виена посланникъ Робертъ Адаиръ. Тоя человѣкъ, слѣдъ като напраздно се труди въ Виена да задържи Австрия въ съюза на Англия и, като не сполучилъ, се завърнѫлъ въ Лондонъ, отдѣто билъ испроводенъ въ Тенедосъ, за да продължава почнѫтитѣ отъ Пажетъ прѣговори. Прѣди обаче Пажетъ

да пристигне въ Турскитѣ води, съ дѣлото за мира между Англия и Турция бѣше се натоварилъ Епирский Али паша, до тогава съюзникъ на Франция; а сега, по внушнниата на управителя на Английската флота, която блокираше Ионическитѣ острови и Керкира, лорда Коллингудъ (Collingwood), се отмѣтнялъ отъ съюза. Причина за отмѣтванието било, че когато той се надѣялъ да стане Господарь и на Ионическитѣ острови, научилъ се, че Французитѣ имали намѣрение да прѣвземжтъ и Епирскитѣ крайбрѣжия. Особенно като се научилъ, че военний комендантъ на Керкира Цезаръ Бертие мислѣлъ да нападне Бутратъ, побързалъ да усили гарнизона на това мѣсто до толкова, щото Французский генералъ не посмѣялъ да го нападне. А слѣдъ едно свиждание между Али паша и прочутия капитанинъ Ликъ, пратеника на Коллингудъ, което станяло на развалинитѣ на стария Никополъ, Али почнялъ дѣятелно да работи въ полза на Англичанитѣ, слѣдъ като получилъ обѣщание че ще бжде силно поддържанъ въ всичкитѣ си дѣйствия противъ Французитѣ. Помежду това Себастиянъ, като се научилъ, че Али не позволявалъ прѣминаванието прѣзъ Албания на петь хиляди души Французи, които отивали отъ Далмация въ Керкира, направилъ нови заплашвания на Портата. Послѣднята званично заповѣдала на Али да позволи свободно да прѣминжтъ Французитѣ, но въ сжщото врѣме проводила му тайни упжтвания, споредъ които той трѣбаше да се противи съ всичката си сила противъ Французитѣ. Додѣто Портата така се отнасяше къмъ Себастияна и Франция, употрѣблявайки точно приспособяваната противъ нея отъ Наполеона система на измама и двусмисленность, Себастиянъ се помѣрилъ въ трудното положение да извѣсти на Дивана, по заповѣдь отъ Наполеона, че дѣйствията на Франция за сключвание миръ между Турция и Руссия не сполучихж окончателно и че Портата могла да откупи тоя миръ само съ отстжпванието на двѣтѣ провинции. Това заявление се направило на Портата тогава, когато Наполеонъ пишеше прочутото писмо отъ 21/2 Февруария. Очудванието и разсърдванието на Портата било голѣмо при това извѣстие и само съзнаванието на безсилието ѝ въспрѣло да прѣдизвика тогава окончателенъ разривъ съ Франция. При все това Портата писала на Себастияна и Султанътъ (Мустафа IV) на Наполеона и обявили, че отхвърлятъ Французскитѣ прѣдложения. Въ сж-

щото врѣме Реизъ ефенди поканилъ, чрѣзъ началника на Английската флота около Смирна, Стевартъ, адмирала Коллингуда да испроводи въ Дарданелитѣ пълномощникъ за почвание прѣговори. Напраздно Себастиянъ заявилъ сега, че Наполеонъ още веднъжъ се опиталъ да убѣди Александра да се откаже отъ притезанията си за княжествата. Портата не слушала вече никакви Французски обѣщания, а Турското обществено мнѣние бѣше толкова силно възбудено противъ Франция, щото и опитвание за убийство станжло отъ единъ яничаринъ противъ Себастияна, слѣдъ което послѣдний сполучилъ найпослѣ да бжде извиканъ и прѣди заминаванието си на 15/27 Априлия издѣйствувалъ да се помилва Яничаринътъ, за да прѣмахне гнѣва противъ Франция.

На мѣстото на Себастияна не се назначи тутакси другъ посланникъ и съ управлението на посолството се натоварилъ секретарьтъ Латуръ Мобургъ. Подиръ малко заминалъ и Адаиръ отъ Лондонъ и прѣзъ Септемврия пристигналъ въ Тенедосското пристанище. По пжтя и отъ Испания (отъ Бискай, дѣто бѣше се срѣщнжлъ съ агентина на Али паша, Мехмедъ Саидъ, испроводенъ да дѣйствува за мира), а така сжщо и отъ Палермо постоянно работѣлъ противъ Русско-Французския съюзъ, пишейки до Русския въ Виена посланникъ Разумовский (в. стр. 26) и до Прусския посланникъ въ сжщия градъ, Харденбергъ, а още и до водителитѣ на Английската партия въ Петербургъ. Трудоветѣ на Харденберга се отнасяхж прѣди всичко до сключванието на миръ между Руссия и Турция, защото тоя миръ той считалъ като най-силно срѣдство за растурвание на Французско-Русския съюзъ. За това той пишелъ и на Кяннинга, когато се намиралъ още въ Лондонъ, „че е нужно да се убѣди Диванътъ да сключи миръ съ Руссия, незабавно и *почти съ всѣка жертва*". Обаче Харденбергъ, като чистъ Прусский политикъ (в. стр. 557), въ своя отговоръ до Адаира съвѣтвалъ го да подѣйствува въ Цариградъ да се образува единъ троенъ съюзъ отъ Англия, Турция и Австрия противъ Французско-Русския съюзъ. Това съвѣтваше Харденбергъ на Адаира тогава, когато императоръ Александръ извикваше, че „рѣшението на Наполеона да оттегли Французскитѣ войски отъ Прусскитѣ земи бѣше за него безцѣненъ даръ". ... дѣлото на Адаира въ Хеллеспонтъ много помогнж станж... прѣзъ Юлия (1808) въ Цариградъ нова революция, която

въскачи на прѣстола младия Махмудъ II, на мѣстото на паднялия Мустафа IV, както ще расправимъ за това подробно въ Турската история. Новий Султанъ отъ начало се показа приятелски расположенъ къмъ Англия, и прѣговоритѣ съ Адаира толкова бѣхѫ напрѣднѫли, щото на 20/2 Ноемврия му се позволило да отплува на единъ Английский корабъ вѫтрѣ въ Хелеспонтъ, за да почне оттукъ званични прѣговори за миръ. Французский управляющъ дѣлата на посолството повдигнѫлъ голѣмъ шумъ противъ това и подалъ на Портата нѣкои много заплашителни ноти. Портата обаче никакъ не се смутила; Цариградский Мюфтия издаде сентенция (фетва), спорѣдъ която не се позволяваше на Портата да отхвърли просбата на която и да е държава, която иска миръ отъ началника на правовѣрнитѣ, и званичнитѣ прѣговори се свършихѫ слѣдъ малко съ сключването Дарданелския миръ (24/5 Януария 1809), чрѣзъ който се положи край на първата въ историята и послѣдня до днесь война между Турция и Англия. Чрѣзъ тоя миръ, за условията на който ще се говори на друго мѣсто въ тая история, повърщаше се почти положението прѣди войната. Слѣдъ сключването на мира, Портата или по-добрѣ самъ Султанътъ демонстративно изрази приятелството си къмъ Англия и съ това прѣдизвика нови безполезни протести на Латуръ Мобургъ. Адаиръ, щомъ дошълъ въ Цариградъ, билъ приетъ отъ Султана незабавно, прѣди да прѣдстави акредитивнитѣ си писма и прѣди да се утвърди сключений миръ, и получилъ отъ Султана благосклонни увѣрения за приятелскитѣ му къмъ Англия чувства. Това събитие бѣше невидено въ историята на Портинитѣ отношения съ чуждитѣ прѣдставители, затова прѣдизвикалю протести отъ управляющия дѣлата на Французското посолство, защото показвало приятелство къмъ Англия и вражда къмъ Франция. Обаче Портата, като знаеше, че Наполеонъ бѣше заплетенъ въ войната противъ Испания и Австрия и насърдчавана отъ Адаира, не дала значение на заплашванията на Латуръ Мобургъ, че ще напусне Цариградъ незабавно, които и не се осѫществихѫ.

Адаиръ сега работѣше въ Цариградъ най-много за да се сключи миръ между Турция и Руссия. Той работи и за сключване на единъ троенъ съюзъ между Турция, Англия и Австрия, но дѣятелността му за това нѣмà нѣкое важно послѣдствие, защото окончателната побѣда на Наполеона въ Австрий-

ската война въ 1809 вдъхнж пакъ страхъ на Турцитѣ, които отново почнжхж да галжтъ Франция. Напротивъ дѣйствията и прѣдложенията му за миръ добрѣ се посрѣщали, дори били назначени отъ Султана и пълномощници, които да отидлтъ въ Русския станъ, за да почнжтъ прѣговори съ Русския главнокомандующъ Просоровский. Адаиръ дѣйствувалъ и въ Русския щабъ при главнокомандующия Просоровский, като пишелъ на послѣдния незванично, и въ Петербургъ „при оная силна партия, която оставаше още вѣрна — както самъ той казвалъ — на ония начала, които прѣзъ толкова врѣме съединявахж Англия и Руссия". Може би тия незванични негови дѣйствия, както по-прѣди дѣйствията на Уилсона (в. стр. 570), сж изострили още повече положението на работитѣ. Додѣто Адаиръ пламенно работѣлъ въ полза на Русскотурския миръ и турскитѣ пълномощници не били далечь отъ Русския станъ, главнокомандующий Просоровский, два дни прѣди пристигването на Турскитѣ пълномощници (24/8 Мартъ), испровождаше едного отъ своитѣ адютанти въ Цариградъ и искаше отъ Портата, „въ името и по заповѣдь на императора Александра", прѣди всѣкакви прѣговоры да испжди тя отъ Цариградъ Английския посланникъ и заплашвалъ въ случай на неиспълнение това искание съ непосрѣдственно захващание на неприятелскитѣ дѣйствия. Разумѣва се че Портата и да е искала не можеше да приеме това искание и единъ съвѣтъ, съставенъ подъ прѣдсѣдателството на Мюфтията, отхвърлилъ изискванието на Руссия. Така се почнж отново войната, на която подробноститѣ ще раскажемъ въ историята на Турция.

Постжпката на Русския императоръ бѣше може би отчасти и единъ прѣзрителенъ отговоръ къмъ Наполеона, който на 22/4 Декемврия 1809, още прѣди сключванието на Англотурския миръ, въ своята тронна рѣчь, при отварянието на законодателната камара, казваше това: „Като се намирамъ въ съприкосновение съ Цариградското правителство ще се намѣрж въ естественното положение да увеличж интереситѣ на търговията ми въ Срѣдиземно море, Адриатическо и въ Истокъ. Ще покровителствувамъ Портата, ако тя напусне гибелното Английско влияние, а ще могж да я накажж, ако тя се владѣе отъ съвѣтници лукави и невѣрни . . . Приятельтъ и съ-[illegible]икътъ ми Русский императоръ присъедини къмъ простран-[illegible] си империя Финландия, Влашко, Молдова и една часть

отъ Галиция. Никакъ не завиждамъ на каквото и да е добро, което става на тая държава". Това прогласено отъ Наполеона окончателно присъединение на княжествата къмъ Русската държава слѣдъ малко се подтвърди и отъ Царя, който обяви чрѣзъ единъ указъ окончателното съединение съ Руссия на Влашко, Молдова и Бесарабия. Обаче непосрѣдственната причина за указа на Александра не бѣше толкова обявяванието на Наполеона, колкото едно дѣло на Адаира или на тогавашния много искусенъ секретарь на посолството, послѣ прочутий Сиръ Стратфордъ Кяннингъ де Редклифъ. На Адаира и Стратфордъ Кяннинга дошло на ума имъ чудноватата идея да прѣдложжтъ на Руссия като обезщетение, вмѣсто княжествата, приобрѣтение колонии въ *Западна Индия* или въ южна Америка (която бѣше възстанжла противъ Французската династия въ Испания. в. стр. 362—363) и това чудновато прѣдложение той бѣше направилъ чрѣзъ Турскитѣ пълномощници. На тия прѣдложения Царьтъ отговорилъ чрѣзъ казания указъ. Но и дѣйствията на Адаира не се ограничавахж съ Рускотурската война.

Английскитѣ планове за Критъ и Кипъръ. — Английското правителство, особенно Адаиръ, слѣдъ подновяванието на войната между Турция и Руссия, като се боеше да не би голѣмитѣ поражения и нещастия да принудятъ Турция да обяви сега, по внушение на Руссия, война противъ Англия, както бѣше направила по-прѣди по искание на Наполеона, мислѣше да завземе въ такъвъ случай нѣкои опрѣдѣлени позиции и пристанища въ Гръцкитѣ води. Адаиръ отъ 1809 прѣдлагаше на своето правителство да завземе то не само Йоническитѣ острови (които още бѣхж окупирани отъ Французитѣ), но и Критъ и Кипъръ. Завземанието на тия острови и постоянната окупация на Малта се считахж отъ Английския посланникъ като необходими за прѣдварвание всѣко Французско нападение противъ Пелопонезъ. А завземанието на Критъ и на Кипъръ особенно се прѣпоржчвало на Английското правителство въ единъ мемоаръ отъ Вилхелма Мейеръ, человѣкъ който познавалъ много добрѣ Истокъ. На слѣдующата година (1810) Английский посланникъ испроводилъ въ тия острови едного отъ искуснитѣ свои агенти, Джиовани Мосхо, за да ги обиколи, особенно Критъ, и да испрати изложения (рапорти) за тѣхъ до посолството. Тогава за първъ пжть Адаиръ съ много и голѣми мжки сполучилъ да прѣодолѣе труднороститѣ

никога, подъ политическото влияние на Наполеона. Така се създаде едно такъво състояние, което прѣдвиждайки Александръ въ Ерфуртъ, бѣше се въспротивилъ на направенитѣ му отъ Наполеона прѣдложения противъ Австрия. Скоро подиръ това свиждание Александръ пишеше на Румянцева: „Ще си припомните, че въ разговоритѣ ни въ Ерфуртъ всѣкога вѣрвахъ, че най-голѣма полза ще бѫде да се създаде въ Европа една система, която да има за цѣль да не позволява на никоя отъ останѫлитѣ три велики сили да смущава общия миръ на континента. Тая система е възможна, само когато сѫществува нѣкакво равновѣсие въ силитѣ на тритѣ държави, и Руссия, като не се бои за себе си никакъ отъ Австрия, може впослѣдствие да гледа съ извѣстно спокойствие на увеличението силата на тая държава като срѣдство за създаване на казаната система". Обаче Австрийската война, въ която взе участие неволно и слабо и самъ Александръ, имà послѣдствие съвършенно противно отъ желаната отъ Александра система, и Австрия, както и Прусия, станѫ, безъ да ще, послушна и подвластна на Франция и нейния императоръ станѫ неволно тъстъ на Наполеона. Така Европа се намѣри въ положение по-лошо отъ онова, въ което се намираше прѣдъ биткитѣ въ Иена и въ Фридландъ. Континентална Европа цѣла сега бѣше подчинена подъ Наполеона. Руссия обаче нито нуждата нито интересътъ не ѭ принуждаваше да се подчини на тая Наполеонова система като нѣкоя голѣма Прусия или Австрия. Александръ осѣщаше въ себе си сила и чувствуваше обязанность и мисия по-висока спрѣмо Европа. Войната се намираше въ естеството и въ логиката на нѣщата. Това и Наполеонъ разбираше не, безъ съмнѣние, отъ политическа прѣдвидливость, но чувствовайки силата на сѫдбата и интригитѣ на Англичанитѣ. „Войната ще настане, казвалъ Наполеонъ; тя ще настане противъ моята воля, противъ волята на императора Александра, противъ интереситѣ на Франция и на Руссия. Много пѫти азъ видѣхъ това, и опитътъ отъ миналото ми открива това бѫдѫще. Всичко това е комедия и Англичанитѣ държѫтъ машинитѣ". И дѣйствително комедия бѣше всичко говорено отъ двѣтѣ страни при навечерието на войната, и то свидѣтелствува до колко личнитѣ чувства дори на най-силнитѣ и абсолютствующи монарси нѣматъ никаква сила спрѣмо най-главнитѣ причини, които каратъ държавитѣ да се сблъскватъ помежду

си и да воюватъ. И въ такъвъ случай малкитѣ спорове, които инакъ сѫ и незначителни, ставатъ просто причина за война, както станѫ за Франция и Руссия когато Наполеонъ присъедини на държавата си (1811) Олдембургъ и прѣдизвика протеста на Александра и облаганието съ тежки митарственни налози внасянитѣ въ Руссия французски стоки.

Наполеонъ не само не желаеше войната, но и искаше да ѭ избѣгне. „Руссия се въоржжава и вижда се че се приближава къмъ Англия, казваше Наполеонъ въ едно писмо (отъ 16/28 Февруария) до Александра. Това може да докара до война. . . Молѭ Ваше Величество да прочете това писмо съ духъ благъ и да не съгледа въ него нищо непримиримо и не способно да унищожи всѣко недовѣрие отъ двѣтѣ страни и да направи двата народа да иматъ сърдеченъ съюзъ, който сѫществува толкова благополучно отъ четири години насамъ". Въ сѫщото врѣме министрътъ Шампани пишеше на Коленкура: „Когато ще се разговорите съ императора Александра, говорете на сърдцето му, трогнете честьта и чувствителностьта му. Кажете му, че монархътъ, когото туря въ опасно положение, е оня, който споредъ собственното негово (Александрово) признание, направилъ му е добри услуги; той е оня, на когото е казалъ (Александръ) въ Тилзитъ и въ деня, който е считалъ за годишнина на Полтава: „Избавихте Русската държава"! И награда за голѣмата услуга ли ще бѫде за императора да воюва противъ Руссия, за да спаси собственната си честь, за да избѣгне порицанието, че при такъва голѣма слава, която си е спечелилъ самъ, прѣтърпѣ това, което не би прѣтърпѣлъ Лудвикъ XV като заспа въ обятията на госпожа Дю Балли (Du Bally)?". „Азъ, пишеше Наполеонъ въ едно писмо отъ 23/4 Априлия, ще останѫ приятель на Ваше Величество, никога не ще Го нападнѫ, и войскитѣ ми не ще тръгнѫтъ освѣнъ когато Ваше Величество скъса Тилзитския договоръ. Ще се обезоржжѫ първъ . . . ако Ваше Величество ми покаже сѫщото довѣрие, за което ми е дало доказателства". Напраздно Наполеонъ е оправдавалъ присъединението на Олдембургъ съ това, че той билъ се намиралъ между Англия и Франция и не струвалъ нищо; напраздно и въ разговора си съ Русския офицеринъ Черничевъ, който бѣше адютантинъ на Александра и бѣше останѫлъ въ Парижъ, когато станѫло дума за Полша се е клелъ въ всичко каквото ималъ свето въ свѣта, че иде-

Руссия да се раскае за постжпката си, и тогава тя щѣла да изгуби не само Полскитѣ провинции, но и Кримъ. И Александръ явно говорѣлъ, че „ще продаде много скжпо своята независимость на Наполеона“. Но това бѣхж врѣменни изявления на врѣмененъ гнѣвъ. Войната почнж неусѣтно, безъ да се обяви. Една нота на Русското правителство, която запазванието на мира туряше въ зависимость отъ пълното испразднувание на Прусскитѣ земи, като се счела отъ Наполеона за ултиматумъ и за обявявание война, даде поводъ да навлѣзе великата армия вжтрѣ въ Русскитѣ граници. При всичко, че войната всѣкога се е считала за много вѣроятна и належаща Александръ биде изненаданъ съ навлизанието въ държавата му и направилъ единъ послѣденъ опитъ за избѣгвание на войната, като писалъ отъ Вилна на 3/15 Юния 1812 на Наполеона едно писмо, въ което исказваше недоумѣнието си за неочакваното избухвание на войната и се виждаше готовъ да влѣзе въ прѣговори за миръ подъ условие, навлѣзлата войска да напусне тутакси Русската територия, като заявяваще въ сжщото врѣме, че въ противенъ случай *никога не ще влѣзе въ прѣговори за миръ* прѣди да бжде очистеea Русската територия отъ найпослѣдната неприятелска войска. Но испратений за тая цѣль генералъ Валаховъ, който носѣлъ и императорското писмо, не сполучилъ, защото Наполеонъ бѣше расположенъ да почне прѣговори слѣдъ първата голѣма побѣда, като мислѣлъ и се надѣвалъ съвсѣмъ противното отъ онова що мислѣлъ Александръ. Така се почнж една отъ най-достопаметнитѣ и най-важнитѣ по послѣдствията си война въ всемірната история. Наполеонъ въпреки заявлението къмъ Черничева че, ако бжде принуденъ да обяви война противъ Руссия, ще води тая война безъ съюзници и особенно безъ Австрия, вдигнж заедно съ себе си, противъ Руссия, и Австрия, и Прусия, и цѣлата останжла континелтална Европа освѣнъ Турция и Швеция. Съ такъва сила и вѣрвайки въ непобѣдимостьта на своето величие, той като да съжаляваше нѣкакъ Руссиѭ, та въ възванието си къмъ армията казваше: Руссия се вижда да се влече отъ прѣдопрѣдѣлението на сждбата; прѣдназначеното ѝ отъ сждбата трѣба да се испълни“. На това нечестиво изявление на оногова, който се опитваше да се въздигне до височината на Бога, управляющия человѣческитѣ работи, на тоя императоръ, който сравняваше себе си съ Бога, бла-

гочестивий православенъ императоръ отговори въ възванието си къмъ народа и армията му: „Богъ е противъ нападателя.“ И тоя Богъ оправда православния императоръ и благочестивото му изречение. Наполеонъ се излъга въ последния моментъ въ пресметванията си за своята собственна сила и за слабостьта на противника. Казваме че се е излъгалъ, защото до последния моментъ той не се виждаше да оценява *Руссия* и ѭ считаше, както мнозина повърхностни наблюдатели, варварска недоделана масса, която не се въодушевлява отъ никаква нравственна висока сила, а се движеда безцелно и слабо отъ механизма на едно деспотическо правителство. Наполеонъ, както и по-преди казахме, не оценяваше силите на Руссия, и дори въ навечерието на войната казваше, че нямалъ намерение да се погребе въ ледовете на Полша, нито да се опита да влезе въ Украинските равнини; че това би било предметъ за единъ Алескандръ Македонский, но че той нямалъ такъво славолюбие. Обаче отъ друга страна вижда се за верно, че Наполеонъ силите и отбранителните средства на Руссия беше оценилъ само отъ материялно гледище, а не беше взелъ предъ видъ дълбокото национално и религиозно чувство, силното отечестволюбие и другата голема нравственна сила на тоя народъ, която просто обемаше, както душата тялото, всичката друга материялна сила, происходяща отъ множеството на жителите и отъ географическото положение. И не наученъ поне отъ опита и отъ патилата говореше дори и после за тоя народъ като за „Татари отъ пустинята недостойни да се наричатъ хора (в. стр. 27). И това бе найголемата погрешка на тоя человекъ. Походътъ на Наполеона противъ Руссия съставлява начало на новъ големъ периодъ въ историята на Руссия и на Европа. Когато преди единъ почти векъ такъво нападение беше предприелъ Шведский Карлъ XII, това нападение, като бе заплашило за минута да унищожи делото на Петра великий въ зародиша му, способствува чрезъ последствието си за искарвание до край това дело и оттогава Руссия станѫ велика Европейска сила. Чрезъ навлизанието на Наполеона делото на Петра, следъ едно развитие и укрепвание, за минута изглеждаше че се намира въ опасность. Роковий край на Наполеоновия походъ не опасностьта отстрани, но и Руссия ѭ направи първа сила въ тогавашната Европа и водителка и регуляторка на нейните сѫд-

бини. Тоя обратъ на работитѣ съвършенно повлия, явно и тайно, непосрѣдственно и посрѣдственно, и върху сѫдбинитѣ на Истокъ и на Източния въпросъ. Врѣме е сега, когато се намираме въ началото на тоя новъ периодъ, да хвърлимъ единъ бѣгълъ погледъ върху историята на миналото, като прибавимъ на своеврѣменно писаното въ Въведението по тоя въпросъ още малко нѣщо, което още повече служи за историческото пояснение положението на Руссия въ Източния въпросъ и въ общата История.

Положението на Руссия въ Историята. — Заблуждаватъ се които мислѭтъ, че Руссия отъ старо врѣме е била варварска земя и отъ варвари населена, а едва чрѣзъ великитѣ дѣла на Петра и магически нѣкакъ е станѫла Европейска сила и се е удостоила да получи и да занимава извѣстно положение въ историята и че така чрѣзъ една прѣправена външна цивилизация покривала вѫтрѣшната варварщина. Това голѣмо заблуждение се распърсва всѣкий день по-силно отъ свѣтлината на историята. Руссия отъ старо врѣме, до колкото се простиратъ нашитѣ познания за Европейската история, е била мощна сила и е занимавала голѣмо мѣсто въ свѣтовната история. Въ старата история никоя Европейска страна, освѣнь Италия, не е имала по-непосрѣдственно, по-често и по-живо съприкосновение съ Гръцката цивилизация, колкото Скитската Руссия. Черно море и голѣмитѣ Скитски рѣки, които въ него се втичатъ, съставлявахѫ голѣмитѣ пѫтища за съобщения и общения съ Гърци. Гръцкитѣ прѣселенци, които бѣхѫ населили цѣлия брѣгъ на Черно море, бѣхѫ влѣзли по рѣкитѣ въ по-вѫтрѣшнитѣ мѣста и бѣхѫ основали поселения около рѣкитѣ и всѣкакъ бѣхѫ се смѣсили съ Скититѣ и отъ това произлѣзе единъ смѣсенъ народъ Скитогръцкий [1]. Надписи, намѣрени сега на-скоро близо до древния градъ Олвия [2], но-

---

[1] Тоя въпросъ не е още съвършенно изслѣдванъ и окончателно рѣшенъ отъ историята; археологическитѣ издирвания и открития отъ послѣднитѣ години може би ще оправдаѭтъ мнѣнието на гръцкия професоръ и историкъ.

Прѣвод.

[2] Олвия, Олвиополъ или Орликъ е градъ въ Европейска Руссия, въ Херсонската губерния, и има около 5000 жители; той се наричалъ още и Адалия и въ старо врѣме се намиралъ въ Русска Сарматия. Олвиополъ въ древността е билъ населенъ отъ гръцки колонисти Милисийци (отъ Милетъ, Ионийский градъ въ Мала Азия, прочутъ по търговията и по многото си колонии — около 80 — и основанъ отъ Милетъ, синъ на Аполлона и на Арея).

Прѣвод.

сящи букви гърцки размѣсени съ букви отъ съвсѣмъ неизвѣстно происхождение и писани на неизвѣстенъ языкъ, считатъ се за дѣла Скитогърцки, които показватъ писмото и языка имъ. По тия рѣки и чрѣзъ другата Скития голѣмитѣ търговски дружества на Милисийцитѣ простирахѫ своята търговия до Волга и Уралскитѣ планини и, както доказватъ понови изслѣдвания, до Срѣдня Азия и Китай. По тоя пѫть Аристея, поетътъ на Аримаспийскитѣ епоси, е направилъ своето баснословно, но напълно историческо пѫтувание и пѫтешествие въ земята на Аримаспейцитѣ. Основанието на голѣмата Персийска държава, като отвори нови пѫтища за съобщение между горня и долня Азия и разорението слѣдъ малко на Милетъ [3]) ограничихѫ живото онова съобщение между Еллинизма и Скития. Но самата голѣма Персийска държава въ врѣмето на цвѣтущето си състояние бѣше почувствувала тежката рѫка на голѣмия Скитский народъ. Много врѣме прѣди Перситѣ Скитската сила бѣше съкрушила много народи отъ древностьта. Споредъ едно старо прѣдание, първи отъ всичкитѣ народи основали голѣма държава и чрѣзъ завоеванията Скититѣ си подчинили цѣла Азия и владѣли въ нея въ разстояние на петнадесеть вѣка; и тоя периодъ, най-старий въ историята, се нарекълъ послѣ отъ християнскитѣ хронографи съ много характеристичното име *Скитизмъ* (скитство, скитщина). Споредъ друго прѣдание, Египетский завоеватель Сезострисъ, който бѣ нахлулъ въ Европа, само Скититѣ нѣмалъ смѣлостьта да подчини. Много рано подпаднѫли подъ влиянието на Скититѣ отъ Сѣверъ сѣвернитѣ части отъ Мала Азия и Армения, а може би и Месопотамската долина. Тая Скития бѣше страната на желѣзото и стоманата, отдѣто Халибитѣ, изобрѣтателитѣ на желѣзото и на „убийственнитѣ *орѫжия*", се прѣселили въ Понтосъ. Името на Скититѣ Киммерийци, които живѣяли въ Кримъ и около Кримъ и Донъ, е извѣстно на Омера. Походитѣ и нападенията на Скититѣ Киммерийци и на *Росъ* не веднъжъ сѫ вдъхвали страхъ на жителитѣ въ Азия отъ Бактрия до Лидия и отъ Кавказъ до Египетскитѣ планини, до Мидия, Асирия, Вавилонъ, Палестина, Египетъ, Мала Азия и тукъ живущитѣ Гърци въ истото врѣме почувствували теж-

---

[3]) В. прѣдидущата бѣлѣжка.

Прѣвод.

ката ржка на нападателя отъ сѣверъ. Пророкъ Иезекеилъ страшната сила на сѣвернитѣ завоеватели на народа *Росъ* понѣкога считалъ като испратена отъ Иехова за наказание на Израилевитѣ неприятели, а понѣкога пъкъ заплашвалъ съ нея гнѣва на Иехова; а Ефесский поетъ възвѣстяваше на невоинственнитѣ Иосийци належащето бѣдствие отъ „дързкитѣ Киммерийци". Не слѣдъ много врѣме Скититѣ сломихж силата на великия царь Дария, който дързналъ да навлѣзе въ земята имъ и дадохж на Иродота поводъ да ни изброи многото и разни Скитски народи и държави. Единствената слабость на тоя голѣмъ въ древностьта народъ бѣше политическото му раздѣление, както въ най-старо-врѣме, така и до по-новитѣ врѣмена. Тукидидъ, като говори за държавата на Тракийцитѣ, които владѣехж отъ Егейско море до Дунавъ, прибавя: „Царството на Тракийцитѣ бѣше станжло много силно. Живущитѣ отъ тѣхъ въ Европа, между Ионический заливъ и Черно море, бѣхж много богати съ пари и се радвахж на благоденствие, а по военна сила и войска бѣхж много по-слаби отъ Скититѣ. По сила съ тия послѣднитѣ не могжтъ да се сравнжтъ народитѣ не само въ Европа, но и въ Азия, защото Скититѣ, съединени, могжтъ да противостожтъ противъ *всѣкий единъ* отъ тѣхъ. *Не само това, но и въ другата мждрость и разумность въ настоящия животъ другъ не може да се сравни съ тѣхъ*". Каква ли щѣше да бжде сждбата на Римския свѣтъ, ако Митридатъ великий бѣше сполучилъ да навлѣзе, както е мислилъ, въ държавата на Римланитѣ прѣзъ Скития и съ Скити? Скититѣ и Нѣмцитѣ бѣхж единственнитѣ народи въ Европа, които не се подчинихж на Римлянитѣ. И първитѣ голѣми Нѣмски държави, които се простирахж отъ Балтийско море, а може би отъ Скандинавия, до Черно море, Донъ и Дунавъ, бѣхж въ сжщность Русски, Нѣмцитѣ бѣхж тѣхнитѣ основатели, така щото основатели на собственно Русската държава сж били Нормандитѣ; но тия държави бѣхж Русски, и Скити се наричатъ отъ Църковнитѣ отци народитѣ, които около III вѣкъ сл. Хр., отъ истокъ и отъ западъ, отъ Черно море и отъ Дунава, въ цѣла Мала Азия, въ островитѣ по Егейското море и въ Гърцкитѣ земи до Атина вдъхнжли страхъ и трепетъ и не веднъжъ сж обърщали Римскитѣ легиони и флоти въ бѣгство.

Въ Руссия се основа около IV вѣкъ страшната оная Хунска държава (отдѣто и да сѫ дошли Хунитѣ) на Роа и Атила, която владѣ за малко врѣме въ Европа и смири и Източната и Западната Римска държава. А че и посрѣдъ тия голѣми прѣврати и движения на нации и народи цивилизацията не изчезнѫ съвършенно въ Руссия, става явно отъ това, че около VI вѣкъ сл. Хр. двата славянски града Киевъ и Новгородъ бѣхѫ единственнитѣ тогава въ срѣдня и въ сѣверна Европа центрове на цивилизация, търговия и демократическо управление. Тия центрове, както расказахме вече въ Въведението, съставихѫ ядката на новата голѣма държава, която се основа около IX вѣкъ сл. Хр. отъ Нормандитѣ. Тия Норманди продължихѫ просто прѣкъснотото прѣди нѣколко вѣка дѣло на прадѣдитѣ имъ Скандинавски Готти отъ III и IV вѣкъ, и владѣтелитѣ и войводитѣ отъ новата Скандинавска Русска държава, при самото ѝ появление, се появили прѣдъ вратитѣ на Цариградъ и, като станѫхѫ едва чрѣзъ Християнството приятели на Гърцитѣ и ослабнѫхѫ чрѣзъ раздѣлението, се отказахѫ отъ по-нататашни нашествия. Отъ XIII вѣкъ тѣ подпаднѫхѫ подъ Монголитѣ и слѣдъ дълги борби придобихѫ отново свободата си. Турци, Монголи и Татари отъ югъ и отъ истокъ, Поляци и Шведи отъ западъ и отъ сѣверъ, всички тия, които бѣхѫ поискали да се въсползуватъ отъ врѣменната слабость на тая държава и народъ, испитахѫ въ едно и сѫщо врѣме или едни подиръ други силата му и или се изгонихѫ изъ Русскитѣ земи или бидохѫ покорени. Това станѫ тогава, когато раздѣлената Руссия се подчини подъ единъ *Царь*, послѣ Всероссийский императоръ. Отъ врѣмето на новия периодъ на прѣобразованието (отъ врѣмето на Петра великий), Русската държава се въсправя съ нова сила и могѫщество спрѣмо Европа и погреба за винаги въ Полтавскитѣ полета политическото величие на Швеция. И въ почнѫтото ново развитие на новия периодъ въ врѣмето на Александръ I сѫдено било да се докаже непобѣдимото могѫщество на държавата срѣщу цѣлата континентална Европа, събрана и повдигнѫта на война подъ водителството на най-великия пълководецъ. Русската територия станѫ неизмѣримата гробница на стотини хиляди Европейци и изгорений Кремлинъ гробницата на Наполеоновата империя. Защото оттогава Русский императоръ се рѣшилъ да не търпи вече на Французския прѣстолъ Крем-

линския светотатецъ (ограбвачъ). Тогава пакъ се обнаружи възвѣстената отъ Тукидиди вѣчна историческа истина: „Не е възможно никой да противостои на Скититѣ, ако тѣ бѫдѫтъ съгласни помежду си“. Но Руссия не само побѣди, а станѫ и владѣтелка и регуляторка на Европейскитѣ работи и тая висока мисия ние видѣхме какъ изпълни до сега нейний императоръ, освободительтъ и управникътъ на Европа.

Нещастний Русский походъ станѫ начало на края на Наполеоновата държава. Слѣдъ изгарянието на Москва и на Кремлинъ, Наполеонъ, като се безпокоелъ много за участьта на великата армия, писалъ отъ Москва послѣднето си писмо до императора Александра, въ което като че се е изповѣдвалъ и искалъ прошка и помирение. „Воювахъ, казваше се въ това писмо, противъ Ваше Величество безъ страсть. Една негова записка прѣди или послѣ послѣднето сражение можеше да въспрѣ вървежа ми и щѣхъ даже тогава да пожертвувамъ влизанието въ Москва. Ако Ваше Величество храни още къмъ мене нѣкои останки отъ старитѣ Си чувства, ще отдаде *добро значение* на това писмо. Въ всѣкий случай То не може да не ми благодари за дѣто му изложихъ какво се е случило въ Москва“. Александръ не далъ никакъвъ отговоръ на това писмо. Той бѣше зелъ вече спрѣмо Наполеона окончателното свое рѣшение, когато се научилъ за прѣвзиманието на Москва и ограбванието на Кремлинъ. „Никакъвъ миръ вече съ Наполеона! бѣше извикалъ. Той или азъ, азъ или той: неможемъ вече да царуруваме заедно“. Ние видѣхме какъ се изпълни всичко това и че Александръ и къмъ побѣдения и паднѫлия противникъ се показа благороденъ и великодушенъ като къмъ приятель, който станѫлъ злощастенъ отъ собственнитѣ си безразсѫдности.

При излаганието Наполеоновия русский походъ ние говорихме малко на дълго за Русската история, когато главний прѣдметъ на тая глава е историята на Източния въпросъ. Но и това що казахме и разказахме има косвено наистина, но много тѣсно отношение съ историята на Източния въпросъ, която допълваме сега до годината 1815.

Крайтъ на Източната Александрова политика прѣди 1815 година. — Французскорусската война отъ 1812 докара мира и съюза между Англия и Русия, а тоя миръ, както и Французската война, ускоряваше края на Турскорусската война.

Когато се очакваше разривътъ между Руссия и Франция, Наполеонъ, според извѣстната негова система, се прѣдставляваше пакъ като приятель и покровитель на Турция. Въ разговоритѣ си съ Черничева отъ 1811 година за Русскофранцузскитѣ спорове той изрично бѣше обявилъ, че додѣто завоеванията на Руссия се ограничаватъ въ Дунавската долина, не го било грижа за това, що ставало. „Но ако, казвалъ той, прѣминете тая долина, ще обявѭ война противъ васъ. Сѫществуванието на Турция е толкова важенъ прѣдметъ за *добрата политика* на Европа, щото не могѫ да гледамъ равнодушно на по-нататашното нейно расчленение“. Опровергавайки говореното, че е насърдчавалъ Австрия да се противи на русскитѣ завоевания, признавалъ, че въ Ерфуртъ билъ приелъ присъединението към Руссия на подунавскитѣ княжества просто отъ омраза къмъ Австрия, като се надѣвалъ, че чрѣзъ това присъединение тая сила щѣла да стане непримирима противница на Руссия. А казахме, че Наполеонъ въ тия изявления бѣше отишълъ до тамъ, щого да заплаши, че, ако бѫде принуденъ да воюва противъ Руссия и надвие, послѣднята тая сила щѣла да изгуби и Кримъ. Бѣше прочее най-естественно, че Наполеонъ като воюва противъ Руссия искаше да има за съюзникъ Султана. Тоя съюзъ сѫществуваше на дѣло, достатъчно бѣше само да се не сключи мирътъ между Руссия и Турция, а при това да се насърдчи Турция за да постоянствува на войната. Обаче турцитѣ бѣхѫ прѣтърпѣли голѣми поражения и нещастия и една голѣма часть отъ България бѣше окупирана вече отъ Русситѣ. Наполеонъ, излизайки противъ Руссия, въ сключения съ Австрия договоръ за съюзъ (2/14 Мартъ 1812) бѣше вмѣстилъ и условието за цѣлостьта на Турция, а това бѣше съобщено и на Султана. Обаче Турцитѣ, знаейки отъ опитъ измамливостьта на Наполеоновата политика, не искахѫ да слѣдватъ по нейнитѣ вдъхновения, додѣто не виждахѫ дѣйствителна помощь чрѣзъ испращание спомагателна войска. Отъ друга страна Англичанитѣ силно работѣхѫ въ полза на мира съ Руссия. Тоя миръ найпослѣ го приехѫ и сключихѫ Турцитѣ, тъй като Руссия, мѫчена отъ голѣмата война, се показа готова да се откаже отъ всичкитѣ си завоевания и отъ притезанията върху княжествата, като се задоволи само съ Бесарабия и съ расширочение границитѣ ѝ до рѣката Прутъ, и съ други нѣкои отстапки, за които ще се говори въ Историята на Турция.

Мирътъ се подписа въ Букурещъ на 16/28 Май. Така се свърши почнатата чрѣзъ Французскитѣ интриги и продължившата се цѣли шестъ години война, а заедно съ нея свърши се и прочутий въпросъ за присъединението към Руссия на подунавскитѣ княжества и се осуетихѫ всички многошумни проекти за рѣшавание на Источния въпросъ чрѣзъ Русско-французско споразумѣние.

Сериозенъ епизодъ отъ свърщената война е смѣлий проектъ на знаменития русскиѝ адмиралъ и военачалникъ Чичагова, който прѣдлагаше на императора да устрои противъ Наполеона една диверсия чрѣзъ прѣвзиманието на Цариградъ. Александръ писалъ на адмирала, че дѣлото за Цариградъ той може да почне по-късно, и че неговитѣ планове противъ турцитѣ могѫтъ да се повторѭтъ по-послѣ, щомъ Руссия се намѣри въ по-добро положение спрѣмо Наполеона. Но тъй като войната противъ Наполеона бѣше зела много голѣми размѣри, тя отначало обърнѫ вниманието на Александра съвършенно върху защитата на Руссия, а послѣ върху великата мисия за освождение на Европа. Оттогава до 1815 Александръ нищо не е говорилъ за Турция, и въ Виенския конгресъ той се задоволи съ завзиманието по-голѣмата частъ отъ Полша и съ признаванието отъ страна на Европа присъединението на Финландия. Неговата политика, както въ началото на царуванието, станѫ политика Европейска, политика на миръ, равновѣсие и справедливостъ между държави и народи.

Но да ли тая политика е накарала императора Александра да изостави всѣкакъвъ планъ за Истокъ? Да ли въ прѣсмѣтванията си за миръ, равновѣсие и справедливостъ между народи и държави е зималъ прѣдъ видъ цѣлостьта и независимостьта на Османската държава? До сега ние видѣхме Александровата политика, че се колебаеше тя между двѣтѣ крайности: абсолютното безкористие и систематическото завоевание и раздѣление. Неговото безкористие имаше за начало и причина Европейската политика и мисията, която самъ си даваше и прѣдназначаваше въ тая политика, и тая мисия той испълни славно въ 1815. Завоевателната политика бѣше послѣдствие на една прилѣпчива болестъ отъ Наполеоновия съюзъ. Сега, когато Европейската му мисия се испълни и въ сѫщото врѣме Александръ се освободи и отъ Наполеоновата завоевателна

болесть, митворецътъ на Европа владѣтель, най-славний и най-могѫществений отъ монарситѣ на свѣта, да ли не е ималъ намѣрение да направи въ Истокъ нѣщо съобразно съ мисията на Русский монархъ споредъ голѣмитѣ прѣдания отъ Екатерина, вървѣйки по единъ само и правъ пѫть между равнодушието или и абсолютно безкористие и завоеванието и користолюбието? Тоя въпросъ по-добрѣ е да се испита въ историята на Гръцкото възстание, къмъ което пристѫпваме, слѣдъ като поговоримъ на кратко върху Турската История отъ началото на XIX вѣкъ до 1821 год.

---

18. ТУРЦИЯ

отъ началото на XIX вѣкъ до 1821 година.

—■—

Царуванието на Селима Ш. — Въ Турция, отъ началото на XIX вѣкъ, царуваше още Султанъ Селимъ III, който бѣше се въскачилъ на Османския прѣстолъ въ 1789; той бѣше единъ отъ най-умнитѣ, най-кроткитѣ и даже просвѣтенитѣ Султани. Селимъ Ш, като поелъ управлението на държавата още въ най-голѣмия разгаръ на Турскорусската война, почнѫга въ 1787, въ врѣмето на прѣдшественника му Абдулъ Хамидъ I, слѣдъ като продължава въ разстояние на три години да се бие противъ Руссия и съюзницата ѝ Австрия, сключи съ Австрия Свищовския миръ, почти възъ основа на положението прѣди войната, а съ Руссия Яшския миръ (1792) съ важно отстѫпвание на територия около сѣвернитѣ брѣгове на Черно море. Слѣдъ сключванието на мира той обърнѫ всичкото си внимание върху вѫтрѣшното състояние на държавата, защото разбираше, че тя имаше нужда отъ коренни прѣобразования, за да се прѣдвари по-нататашното ослабвание и падание на Османската държава. До колко въ дѣйствителностъ сѫ били коренни и практически приспособими прѣобразованията, които той мислѣше да въведе, не можемъ да сѫдимъ, тъй като много неблагоприятни обстоятелства не позволихѫ на тоя достопаметенъ, но злощастенъ владѣтель, да направи нѣкоя сериозна постѫпка за това. Вѣрно е, при това, че Селимъ Ш, още прѣди да се въскачи на прѣстола, сериозно се е занимавалъ съ проекти за общо прѣобразование на държавата. Като испроводилъ въ 1787 въ Франция своя прислужникъ Исакъ бей, къмъ когото ималъ довѣрие и билъ благосклонно расположенъ, за да изучи Французската административна система, и самъ (Селимъ) кореспондиралъ съ Лудвика XVI, когато станѫлъ Султанъ натоварилъ

Влашкия князь Константина Ипсиланти да състави единъ проектъ за равноправность въ управлението между Християни и Моаметани въ Османската държава. Султанътъ, прѣдвиждайки ясно, че не можеше да се прѣдприеме никакво сериозно прѣобразование въ Османската държава, додѣто прѣстолътъ не се крѣпи върху армия прѣдана и дисциплинирана и додѣто най-сериозната военна сила на държавата съставляваше нередовната (башибозушка) и диза ордия на Яничаритѣ, тия усърдни съюзници на фанатицитѣ Улеми противъ всѣка прѣобразователна мѣрка за старата система, бѣше почнѫлъ постепенно и безъ да се забѣлѣжи дѣлото на прѣобразованието отъ войската, като основа подъ името *новъ редъ или нова ордия* (Низами джедитъ) нова войска обучавана по Европейский начинъ и изучвана на дисциплина, за да може чрѣзъ тая войска най-напрѣдъ да събори и унищожи Яничарската ордия и послѣ, като се основе на тая войска, да пристѫпи къмъ испълнението на всичкитѣ изучвани прѣобразования. Обаче тоя планъ на Султана, като се узналъ незабавно, прѣдизвикалъ коалицията на Яничаритѣ съ другитѣ нередовни военни ордии на зареченитѣ *Ямаци*, които държехѫ крѣпоститѣ по Босфора. Съ недоволнитѣ се съединихѫ и улемитѣ, тоесть по-първитѣ законоучители или прѣподаватели на вѣрозакона (Шерията). Бунтовницитѣ, на които прѣдводитель бѣше избраний отъ *Ямацитѣ* Кабачиоглу, се събрали на Хиподрома (Атмейданъ), не далечъ отъ Султанскитѣ дворци. Тогава Селимъ се уплашилъ отъ дързостьта на бунтовницитѣ и издаде указъ (ираде), чрѣзъ който унищожи новата ордия. Обаче бунтовникътъ диктаторъ Кабакчиоглу, като че рѣшението на цѣлия въпросъ подлагалъ на народа или по-добрѣ на народния гласъ, попиталъ събраната около него тълпа бунтовници, „да ли е въ интереса вече, безъ опасность да се повторятъ въ бѫдѫще отъ Султана вършенитѣ сега нѣща, да се задържи той (Султанътъ) на прѣстола. Понеже тълпата отговорила отрицателно, Цариградский Мюфтия, който обикновенно се нарича Шеихъ-ул-islямъ, попитанъ, издаде сентенция (фетва), която осѫждаше Султана[1]). Щомъ се издала сентенцията, народътъ провъзгласилъ за Султанъ внука на Селима III и по-стария синъ на Хамида I,

[1]) Фетвата на Мюфтията имаше слѣдующето съдържание: „Въпросъ: който чрѣзъ поведението и распоредбитѣ си е противъ установенитѣ отъ вѣрозакона власти, трѣба ли да остане на прѣстола? Отговоръ: Не!“

Мустафа подъ името Султанъ Мустафа IV, и се отправилъ къмъ двореца. Мюфтията, като прѣдставителъ на народа и на закона, отишълъ при Султана, за да му съобщи станалото и рѣшението на народа. Селимъ се покорилъ на *сждбата*, напуснжлъ и стишълъ въ оная часть отъ Сарая, дѣто ограничени живѣжтъ Османскитѣ принцове и паднжлитѣ (детрониранитѣ) Султани, която се нарича *Кафесъ*. И мустафа излѣзълъ отъ Кафеса и завзелъ прѣстола (17/29 Май 1807).

Царуването на Мустафа IV. — Отъ двамата внуци на Селима III и синове на Хамида I, и двамата още млади по възрасть, по-голѣмий и по умъ бѣше ограниченъ и животъ живѣеше разсипнический и сладострастенъ. Освѣнь това той бѣше пъленъ съ прѣдразсждъци и затова неприятелъ на всѣкакъвъ прогресъ и на всѣко нововъведение. Напротивъ по-младий Махмудъ имаше и характеръ по-силенъ, и бѣше горѣщъ привърженникъ на реформаторскитѣ идеи на чича си. Мустафа се въскачи на прѣстола тогава, когато почнжтата въ врѣмето на Селима чрѣзъ Французски интриги Русскотурска война се намираше въ най-голѣмия си разгаръ, а станжлото промѣнение на прѣстола, което докара на властьта человѣкъ, който бѣше лишенъ и отъ дързость и отъ убѣждение за силата на Османската държава, а още повече военната анархия, която царуваше тогава и въ столицата и въ провинциитѣ, приготовляваха ужасни нещастия на държавата. Властьта и службитѣ въ Цариградъ си раздѣляхж водителитѣ на станжлия бунтъ, а всички способни хора, които бѣхж служили на държавата въ врѣмето на Селима, били уволнени и заточени или испратени изъ провинциитѣ. Началникътъ на башибозушкитѣ чети Кабакчиоглу билъ въ Цариградъ дѣйствителний господарь. И додѣто тия башибозуци ямаци заедно съ яничаритѣ затваряхж и освобождавахж въ Цариградъ и околностьта му, началницитѣ на войската, която воюваше противъ Русситѣ, не хранѣхж никакво почитание къмъ силнитѣ въ Цариградъ и дѣйствувахж по собственно свое усмотрѣние. Щастие за Турцитѣ бѣше, че при това лошо състояние страшний тѣхенъ неприятелъ се побѣждаваше съвършенно въ Фридландъ и не само не можеше да се въсползува отъ разлаганието въ Турската войска, но и слѣдъ малко отъ нужда и съ надѣжда за по-голѣма полза въ бждаще залъжаваше се да сключи примирие, диктувано отъ наречения ...икъ на Турцитѣ Наполеонъ. Това примирие, както ка-

захме вече, сключено само за 14 дни и незабавно нарушено, продължава се, при все това, повече отъ една година. Прѣди да се почнжтъ отново неприятелскитѣ дѣйствия, въ Цариградъ станахж нови голѣми промѣнения, послѣдвани отъ голѣми трагически катастрофи.

Диктаторството на Кабакчиоглу не закъснѣ да прѣдизвика голѣми незадоволства въ държавата. Началницитѣ и въ провинцитѣ и особенно въ военния станъ, отъ които нѣкои бѣхж вѣрно прѣдани на паднжлия Султанъ, почнжли да се споразумѣватъ помежду си, за да туржтъ край на необяснимия милитаризмъ на *ямацитѣ* и на началника имъ въ Цариградъ. Тия повече разбойнически нежели военни чети, държейки всѣкога Босфорскитѣ крѣпости и укрѣпения въ тѣхъ, като имахж всѣкога на своя страна и Мюфтията, който помагаше на Кабакчиоглу, въскачвахж и сваляхж често министри и други висши държавни сановници. Въ Одринъ тогава се намиралъ на лагеръ великий Везирь Челеби Мустафа паша. Знаменитий Руссенский паша Мустафа Байрактаръ, като се споразумѣлъ съ Везиря, намислилъ да тръгне къмъ Цариградъ съ една часть отъ войската, която се биеше противъ Русситѣ, слѣдъ като бѣхж се прѣкратили неприятелскитѣ дѣйствия поради примирието. Неговата непосрѣдственна и явна цѣль бѣше, както казахме, да се съедини войската му съ войската на великия Везирь и за дружното дѣйствувание съ послѣдния за унищожение на милитаризма въ столицата. Но тайнитѣ намѣрения и тайната цѣль на Байрактара се простирахж много по-нататъкъ. Бидѣйки всѣкога прѣданъ на Селима, той мислѣлъ, прѣди всичко, да възстанови на прѣстола Селима. Войската му бѣше твърдѣ малка и броеше само четири хиляди души. Но тая малка войска съвсѣмъ бѣше прѣдадена на своя началникъ и щѣше да има за помощникъ и съдѣецъ за влизание въ Цариградъ войската на великия Везирь. Освѣнь това, Байрактаровата войска имаше съ себе си и другъ драгоцѣненъ съюзникъ и другарь, прѣдъ появяванието на когото всѣко прѣпятствие въ вървежа исчезваше, всѣка прѣграда се събаряше, вратата на крѣпоститѣ и на градоветѣ се отваряхж, а приятели и неприятели съ еднакво усърдие и почитание снишавахж вратъ за да му се подчинжтъ и поклонжтъ. Тоя другарь бѣше свещенното знаме на пророка, което било донесено отъ столицата на войската, която бѣ испроводена на войната

съ Русситѣ и се намирало въ лагера на Байрактара. Тоя последний, за да оправдае върщанието въ Цариградъ на свещенната вещь, проповѣдвалъ, че мирътъ съ Руссия билъ вече сключенъ и че се върщалъ, за да остави въ столицата свещенното знаме. По тоя начинъ той оправдавалъ и своето прѣдприятие и подъ това оправдание криелъ тайнитѣ свои намѣрения и планове. Когато Байрактаръ, слѣдъ като присъединилъ къмъ своята войска войската на великия Везирь, пристигнѫлъ прѣдъ вратата на Цадиградъ, ималъ 16 хиляди души. Прѣди да влѣзе въ града тая войска, нѣкои храбри и рѣшителни Албанци влѣзли въ града и нападнѫли нощѣ внезапно и неочаквано на конака на *Кабакчиоглу* и заклали послѣдния въ *харема* му. Тая дързка постѫпка много улесняваше дѣлото на Байрактара, защото Султанътъ, уплашенъ, като се научилъ въ едно и сѫщо врѣме и за убийството на Кабакчиоглу и за пристигванието въ града на Байрактаровата войска, издалъ указъ, чрѣзъ който Байрактаръ се назначаваше за управитель на Босфорскитѣ крѣпости. Ямацитѣ, като се научили за убийството на *Кабакчиоглу* и за назначаванието на Байрактара, грабнѫли орѫжията си, но нищо не сполучили. Защото въ това врѣме пристигнѫлъ великий Везирь до едно малко разстояние отъ градскитѣ стѣни и испроводилъ *Реизъ ефенди*, тоесть министра на вънншнитѣ работи до Султана, за да му извѣсти, че цѣльта на похода е избавлението Султана отъ властьта на Ямацитѣ и на Мюфтията. Султанътъ, щомъ се научилъ за това, издалъ указъ, чрѣзъ който се растурваше Яничарската войска, а сѫщеврѣменно билъ свалeнъ и замѣстенъ съ другиго и Мюфтията. Слѣдъ малко въ недоумѣнието си излѣзълъ изъ града и отишълъ въ лагера на Байрактара. Послѣдний приелъ Мустафа IV съ засвидѣтелствувание на голѣма почить и подчинение и вдъхнѫлъ на Султана такъво довѣрие, щото той (Султанътъ) се върнѫлъ въ града, дѣто неговото влизание и прѣбивание бѣше безопасно, понеже ямацитѣ отъ страхъ бѣхѫ се растурили и распърснѫли. Байрактаръ, като считалъ сега, че главний планъ на прѣдприятието му е узрѣлъ достатъчно, пристѫпилъ смѣло къмъ неговото испълнение. Нѣколко деня слѣдъ влизанието на Султана въ града той отнелъ главния държавенъ печатъ отъ великия Везирь, се намиралъ при него, като заповѣдалъ да го (Везиря) ...тъ и арестуватъ, влѣзълъ безъ страхъ въ града съ около

хиляда храбри войници, носящи знамето, и незабавно се отправилъ къмъ двореца като че ще остави ужъ тамъ знамето, понеже войната се била свършила благополучно. Гражданитѣ го посрѣщнжли съ радость и въсхищение, като се научили за мира, и яничаритѣ никакъ не се опитали да му попречатъ. Дори яничарьтѣ, които пазѣли двореца, позволили му свободно да влѣзе въ първия дворъ. Но когато пристигнжлъ прѣдъ втората врата, намѣрилъ іж заключена по заповѣдь на Бостанджи-баши, който заявилъ, че не можелъ да іж отвори безъ заповѣдь отъ Султана. Мустафа, като подразбралъ междуто ва тайнитѣ намѣрения на Байрактара, бѣше зелъ прѣдварително мѣрки за своята безопасность, по какъвто начинъ мислѣлъ, че може да се осигури на прѣстола. По злощастие, Байрактаръ изгубилъ драгоцѣнно врѣме въ прѣговори за входа и не го изнасили тутакси чрѣзъ строшвание вратитѣ. А когато найпослѣ пашата, принуждаванъ и отъ постоянно приходящитѣ, изнасилилъ входа на священното Султанско жилище, провъзгласилъ Селима за Султанъ и владѣтель и влѣзълъ въ голѣмия салонъ за званичнитѣ приемания, намѣрилъ се прѣдъ страшно и ужасно зрѣлище, намѣрилъ се прѣдъ своя владѣтель и господарь Селима, но Селимъ удушенъ прѣди малко и лежащъ мъртавъ на земята. Прѣдъ това ужасно зрѣлище Байрактаръ почнжлъ да плаче и ридае. Нахождающий се при него бившъ при Селима Капитанъ паша Сеидъ Али, единъ отъ началницитѣ на съзаклятието противъ Мустафа, напомнилъ Байрактару, че на Руссенския валия не прилича да плаче и вайка като дѣте, и че Султанъ Селимъ не иска ридания и плачове отъ прѣданитѣ, а *отмъщение*.

Работитѣ били много критически за сждбата на династията на Османцитѣ, а оттукъ и за оная на цѣлата държава. Селимъ не бѣше оставилъ чада, а само двама, както казахме, негови внуци, Султанъ Мустафа IV и държаний въ Кафеса още Махмудъ, бѣхж подпората на прѣстола и на династията. А сжществувало основателно съмнѣние, че Мустафа искалъ да убие Махмуда, та така да остане единственъ потомъкъ отъ Османа и да стане необходимъ за избавление и запазвание Османовия домъ, на който сжществуванието бѣше свързано съ сжществуванието на самата държава. За щастие, Мустафа, като не прѣдвиждалъ че скоро ще бжде наказанъ и ще му се отмъстжтъ за Селима, не бѣше още прѣдприелъ втора кървава

мѣрка за безопасность. Затова щомъ Сеидъ произнесълъ думата отмъщение, незабавно, по заповѣдь на Байрактара, войницитѣ му обиколили всичкитѣ отдѣления (апартаменти) и всичкитѣ жгли на двореца, намѣрили най-послѣ младия Махмудъ, че се снишавалъ и се криелъ подъ една рогозка, като очаквалъ въ агония належащата опасность, както се случваше на принцоветѣ въ Кафеса, колкото пжти виждали хора да отиватъ къмъ тѣхъ. Но тия, които го открихж, паднжли незабавно прѣдъ нозѣтѣ му и му се покланяли като на Султанъ. Хората около Байрактаръ, безъ да губжтъ врѣме, прогласили за Султанъ Махмуда II, като свалили Мустафа IV и го затворили въ Кафеса, отдѣто излѣзълъ новий Султанъ (8/20 Юлия 1808), а Байрактаръ биде назначенъ великъ Везиръ.

Махмудъ II. Младий двадесеть и тригодишний тогава на възрасть Султанъ бѣше горѣщъ привърженникъ на реформаторскитѣ начала на чича си, съ когото се е намиралъ въ най-интимни отношения и по-прѣди и въ врѣме една годишното прѣбивание на Селима въ Кафеса, слѣдъ сваляннието му отъ прѣстола. Той много нѣщо бѣ научилъ отъ чича си за състоянието на държавата и за необходимитѣ реформи за нейното възраждание и прѣустройвание. Обаче прѣди още да се закрѣпи на властьта Махмудъ II и да покаже характера на управлението и на своя реформаторский духъ, станжхж събития, които поклатихж въ началото прѣстола му и въспрѣпятствуваха на всѣко нововведение; но при все това чрѣзъ своя окончателенъ резултатъ тѣ способствувахж още повече за закрѣпвание властьта на новия Султанъ. Прѣзъ първитѣ мѣсеци отъ царуванието на Махмуда II истинский господарь на държавата бѣше Байрактаръ. А първитѣ му дѣла бѣхж немилостивото наказвание убийцитѣ на Селима и всичкитѣ благосклонни къмъ Мустафа. Въ своята мания за отмъщение той истрѣбяваше повечето отъ началницитѣ на Ямацитѣ не само чрѣзъ удушвание, но и 174 жени и наложници на паднжлия Султанъ заповѣдалъ да ги хвърлжтъ въ морето натикани въ съшитѣ врещи. Като станж по тоя начинъ господарь на всички, той намисли да осжществи реформаторскитѣ проекти на Селима, като свика за това единъ видъ народно събрание състояще отъ висшитѣ сановници на държавата и отъ първенцитѣ изъ провинциитѣ (Аянъ). Въ това събрание великий Везиръ на новия Султанъ внесълъ за одобрение слѣдующитѣ распоредби: 1) Унищоже-

ние на купуванието службитѣ въ Яничарскитѣ редове. 2) Задължително прѣбивание (сѣдение) въ казармитѣ на всичкитѣ неженени яничари. 3) Лишаванието отъ заплата всички яничари, които не стоятъ въ казармитѣ и не участвуватъ въ дѣйствителната служба. 4) Задължението яничаритѣ да се обучаватъ въ военната служба по примѣра на войскитѣ на невѣрнитѣ (гяуритѣ). 5) Съставлението особенни табури отъ млади Османци, които да се въоржжатъ по Европейски и да се обучаватъ въ стария строгъ яничарский войнишкий животъ. Тия табури (дружини) имаше да съставляватъ *ловджийския* отрядъ (Сегванъ). Всички тия мѣрки бидохж одобрени отъ народното събрание и бившиий началникъ на растурената въ врѣмето на Мустафа редовна войска, Кади паша, стоеше въ Цариградъ съ три хиляди души, за да подкрѣпи реформаторскитѣ дѣйствия на Байрактара.

Обаче великий Везирь Байрактаръ чрѣзъ кървавото наказание, което бѣ наложилъ на Селимовитѣ убийци и на ония, които имахж благоволението на Мустафа, и поради крутитѣ мѣрки, чрѣзъ които искаше да ограничи злоупотрѣбленията на яничаритѣ, нѣколко мѣсеца слѣдъ назначението му прѣдизвикалъ ужасенъ бунтъ противъ себе си отъ яничаритѣ и улемитѣ. Прѣзъ една нощь кжщата, въ която Байрактаръ живѣеше, и цѣлия кварталъ около нея бидохж подпалени и Везирьтъ билъ удушенъ отъ дима въ кжщата му, а фанатическата сганъ искала сваляннето на Махмуда и възстановяванието на прѣстола Мустафа. Обаче дѣятелностьта на Махмуда, който приспособи (3/15 Ноем. 1808) противъ Мустафа сжщата мѣрка за защита, която той бѣше приспособилъ противъ Селима, и тържественно утвърдяване отъ страна на Султана всичкитѣ права и привилегии на Яничаритѣ докара малко по малко потушванието на бунта. Но положението на работитѣ колко бѣше лошо и пълно съ опасности и колко голѣма силата на бунта, вижда се отъ това, че Султанътъ билъ принуденъ да прѣдаде на бунтовницитѣ главата на Кади паша, на сжщия оня вѣренъ и прѣданъ служитель, който, щомъ настанжла опасностьта, побързалъ съ четири хиляди души да отиде въ двореца и отблъснжлъ, съ излагание себе си на опасность зарадъ Султана, началницитѣ на Яничаритѣ. Дѣйствително Султанътъ далъ тежки жертви, но щомъ се потуши бунтътъ той бѣше сигуренъ на прѣстола колкото никой отъ Султанитѣ, които отъ дълго

врѣме сж занимавали Османския прѣстолъ. Наистина Яничаритѣ всѣкога бѣхж неприятелски расположени къмъ него, но тѣ, при всичката безтактность и необузданность и бунтовническия духъ на тая ордия, считахж се като мощь на държавата и свещенна народна сила. Но голѣмата и несъкрушимата сила на Султана бѣше нравственната сила и светостьта на Османския домъ, съ който въ съзнанието на подданницитѣ бѣше свързана неразривно сждбата на Османската държава и славата, блѣсъкътъ, мощьта и трайностьта му. Султанъ Махмутъ сега, слѣдъ смъртьта на брата му Мустафа, като останжлъ единственний Османовъ потомъкъ, спасяваше въ себе си самия Османовъ домъ (родъ) и въплощаваше така въ себе си светостьта, неприкосновенностьта не просто на царската власть, както владѣтелитѣ прѣди него, а Османския родъ и впослѣдствие самата Османска държава. За всичко това до раждането и пораствањето на царски дѣца (принцове), родени отъ него, бѣше обезпеченъ противъ всѣка революция, сваляние, затворъ и убийство, които всички много пжти сж били обикновенната сждба на мнозина отъ прѣдшественницитѣ му. Османовий домъ по начинъ невиденъ въ историята на Османцитѣ имаше за подпора само единъ Османовъ потомъкъ и той бѣше Махмутъ II.

Русската война въ врѣмето на Махмуда II (1806—12). Но Махмудъ II слѣдъ като се утвърди на прѣстола не можи да обърне вниманието си върху вжтрѣшното състояние на държавата по причина на външни войни и опасности Споменжтитѣ събития, отъ паданието на Селима до въцаряванието на Махмуда II, станжхж додѣто се продължаваше още избухнжлата въ 1808 война между Турция и Руссия. За причинитѣ и за вървежа на почнжтата въ врѣмето на Селима Турско-Русска война доволно говорихме въ прѣдидущата глава. Тукъ описваме само подробноститѣ, касающи се до историята на самата Турция.

Видѣхме, че чрѣзъ сключения въ Тилзитъ между Руссия и Франция миръ бѣше настанжло едно врѣменно прѣкъсвание на неприятелскитѣ дѣйствия около Дунавъ и че слѣдъ свършванието на примирието тия дѣйствия не се повторихж прѣзъ цѣлото царувание на Мустафа IV. Байрактаръ, въсползуванъ отъ това състояние, извърши оня походъ противъ Цариградъ, който (походъ) докара толкова голѣми послѣдствия. Тогаваш-

нитѣ събития въ Цариградъ повлияхѫ и върху духа на Османската войска около Дунавъ и произведохѫ въ Турския лагеръ смущение, безпокойство и анархия. Затова, при всичко че Байрактаръ се виждалъ готовъ да сключи миръ, за да може да се залови спокойно съ великото дѣло за вѫтрѣшнитѣ прѣобразования, работитѣ що ставахѫ около Дунавъ, нарушението сирѣчь на сключеното примирие, осуетихѫ желанието му. Това примирие не докара наистина непосрѣдственното подновявание на неприятелскитѣ дѣйствия, както видѣхме, но сключений слѣдъ това въ Ерфуртъ таенъ договоръ между Александра и Наполеона, който договоръ окончателно бѣше прѣдалъ, както видѣхме, княжествата на Руссия, поднови званично войната. Защото Руссия сега бѣше съвършенно свободна откъмъ Франция да води войната, която се ограничаваше въ завоеванието на Дунавската долина, а Турция, извѣстена пакъ отъ Англия за сключеното въ Ерфуртъ, съ послѣдната сключи миръ и сега силно се приготви за войната противъ Руссия. А видѣхме, че Англия и слѣдъ подновяванието на неприятелскитѣ дѣйствия около Дунавъ не бѣ прѣстанѫла да работи въ полза на мира. И при всичко че въ почнѫтитѣ въ Яшъ прѣговори исканията на Руссия бѣхѫ твърдѣ голѣми и се отнасяхѫ не само до присъединението на Влашко, Молдова и Бесарабия, но и до пълната независимость на Сърбия, Турция се виждала благорасположена да сключи миръ. Но както видѣхме, тия прѣговори се прѣкъснахѫ съвършенно поради искането, което Руссия искара, между това, за испѫжданието отъ Цариградъ Английския посланникъ. Като се отхвърли Русското прѣдложение отъ Портата (в. стр. 637) неприятелскитѣ дѣйствия се подкачихѫ отново въ България. Тогава главнокомандующий на Русскитѣ войски бѣше генералъ Каменский и при подновяванието на неприятелскитѣ дѣйствия Турцитѣ прѣтърпѣхѫ ужасни поражения, особенно около Руссе, дѣто великий Везирь изгуби 200 знамена и 80 топа, Турската флотилия по Дунавъ и всичкитѣ товарни кораби пълни съ необходими провизии за обсадената крѣпость. Тая голѣма военна сполука се допълни съ прѣдаванието на Руссе (14/26 Септемврия 1810). Когато на Руситѣ още малко оставаше да допълнятъ своитѣ сполуки, въ сѫщото врѣме тѣ се намѣрихѫ въ началото и на нови политически заплитания. Отношенията съ Наполеона бѣхѫ зели въ тоя промѣжутъкъ такъвъ лошъ обратъ, щото на слѣ-

дующата година (1811) Русситѣ се принудихѫ да намалѭтъ значително своитѣ военни сили на театра на Русско-Турската война, понеже се намирахѫ въ навечерието на една голѣма Французско-Русска война. Турцитѣ прѣтърпѣхѫ наистина пакъ не малки несполуки поради погрѣшкитѣ на своитѣ военачалници и, обиколени отъ Русситѣ, бидохѫ принудени да подпишѭтъ (16/28 Ноемврия 1811) една конвенция, чрѣзъ която цѣлата войска, обезорѫжена, се прѣдаваше робъ, ако Портата не приемѣше незабавно горѣспоменѫтитѣ Русски прѣдложения, а самъ Султанътъ, въ гнѣва и отчаянието си, заповѣда да стане ново свикване на войска и се приготовлявалъ самъ да замине за театра на войната, за да земе началството на войската и развие священното знаме на пророка. Но вече почнѫтитѣ неприятелски дѣйствия между Руссия и Наполеона измѣнихѫ съвсѣмъ положението на работитѣ и около Марта отъ слѣдующата година (1812) сключваше се миръ между Руссия и Турция при приятелското посрѣдничество на Англия. Русскитѣ войски не можехѫ да останѭтъ за по-дълго врѣме въ Турскитѣ земи, не само защото сѫществуваше страхъ да не бѫдѭтъ нападнѫти отъ Французскитѣ войски, които отивахѫ отъ Далмация, но и защото Руссия, бидѣйки принудена сега да се защищава за олтаря и огнището противъ съединената отъ Наполеона почти цѣла континентална Европа, имаше нужда и отъ послѣдния войникъ за защита на територията си. Французски интриги въ Цариградъ бѣхѫ съдѣйствували въ 1806 за избухването на войната, Французский походъ сега противъ Руссия докара слѣдъ шесть години нейния край. Така настанѫ врѣмето на Английската дѣятелность. Както видѣхме, чрѣзъ силното посрѣдничество на Англия почнѫхѫ незабавно прѣговори въ Букурещъ за миръ между Руссия и Турция, който и се сключи въ тоя градъ (16|28 Маия 1812). Чрѣзъ тоя миръ Руссия повърщаше на Турция подунавскитѣ княжества, като задържаше Бесарабия и позициитѣ между Ибраила и Черно море, още и едно отъ Дунавскитѣ устия. А Сърбия, която бѣше възстанѫла противъ Турция додѣто продължаваше войната, оставаше пакъ подъ Турската държава подъ видъ че ще ѝ се даде нѣкаква пълна автономия. Французската политика сега напраздно се борѣше да осуети дѣлото на мира, ъ обѣщание повече и по-голѣма поддържка на Турция, а въ ѣйствителность тя искаше да има Турция за помощница, както

прѣзъ 1806. Самъ Султанътъ, обладанъ отново отъ надѣжди, не искалъ да подпише договора, ако не бѣше заставенъ отъ Яничаритѣ. Но не само Яничаритѣ, а и Диванътъ и общественното мнѣние по-трѣзво глѣдахѫ и мислѣхѫ за работитѣ нежели младий и буйний Султанъ; а това защото Турцитѣ бѣхѫ добили достатъченъ опитъ за стойностьта на обѣщанията и увѣренията на Наполеона, който отъ 1806, когато бѣ уплѣлъ Турция въ войната противъ Руссия, обѣщаваше ѝ въ началото не само испѫжданието на Русситѣ отъ подунавскитѣ княжества, но и освобождение на Турцитѣ отъ мѫчителнитѣ договори, които бѣше имъ наложила Руссия въ по-първитѣ войни, при все това обаче, щомъ *побѣдилъ,* поднасяше на русситѣ половината отъ Европейска Турция. Сѫщата разумность Диванътъ показа и къмъ прѣлстителнитѣ прѣдложения на Руссия. Адмиралътъ - главнокомандующъ Чичаговъ, който, прѣди сключванието на споменѫтия миръ съ Руссия, бѣше прѣдложилъ като сериозна диверсия противъ навлѣзлия въ Руссия Наполеонъ, както видѣхме, прѣвзиманието на Цариградъ (в. стр. 644), слѣдъ сключванието на мира убѣждаваше Турция да сключи съ Руссия нападателенъ и отбранителенъ съюзъ противъ Франция, като имъ прѣдлагаше да навлѣзѫтъ въ Далмация, която се държеше отъ Французитѣ. Обаче Турция бѣше рѣшила да се не намѣси въ войната и да остави Русси и Французи да си разрѣшѫтъ сами споровѣтѣ помежду имъ. Като се освободи така Турция отъ войната, въ която бѣхѫ ѭ вълекли Европейски интриги, и намирайки се сега въ миръ съ цѣла Европа, можеше да обърне вниманието си върху вѫтрѣшното състояние на държавата.

Вѫтрѣшното състояние на провинциитѣ на Османската държава около началото на XIX вѣкъ. — Около началото на XIX вѣкъ, както въ врѣмето на царуванието на Селима III, така и при неговитѣ прѣемници Султанитѣ Мустафа IV и Махмудъ II, и въ Европейскитѣ и въ Азиятскитѣ провинции на Османската държава владѣеше политическа и военна анархия и мнозина смѣли управители или сатрапи, присвоевайки си властьта въ много Азиятски провинции въ държавата, както въ Орфа, Енгиро, *Мердинъ,* Диярбекиръ, Мосулъ и Багдатъ, и въ нѣкои Европейски провинции, още и въ Египетъ, бѣхѫ станѫли наслѣдственни владѣтели, които само номинално почти признавахѫ сюзеренитета на Султана. По-силнитѣ отъ тѣхъ

въ Азия бѣхѫ: въ Смирна и Магнезия Караосманоглу, въ Енгиро Чапаноглу; въ Европа: Пазвантоглу въ България и прочутий Али паша Тепеленли въ Албания и много гръцки земи[1]) А въ Египетъ основа могѫща държава и династия прочутий Мехмедъ Али. Когато така стоехѫ работитѣ въ провинциитѣ, самата столица, Цариградъ, бѣше театръ на постоянни крамоли и военни бунтувания, които ставахѫ, както видѣхме, главно поради военнитѣ прѣобразования, които се въвеждахѫ, и проектиранитѣ коренни прѣобразования въ гражданското управление. При това състояние на работитѣ народътъ въ Сърбия, угнѣтяванъ ужасно отъ квартирующитѣ тамъ башибозушки чети и изоставенъ отъ Дивана на своята сѫдба, въстанѫ въ 1804 подъ водителството на смѣли прѣдводители, между които най-знаменититѣ бѣхѫ Църни Георги или, както се наричаше по Турски, Карагеорги и Милошъ Обреновичъ.

Сърбското въстание. — Сърбия, която слѣдъ смъртьта на краля Лазара на Косово поле (1389) бѣше станѫла подвластна на Османската държава, а отъ врѣмето на Мехмедъ II *завоевателя* завоевана отъ знаменития Везиръ Мехмедъ Руми (Гъркъ), първия вѣропрѣстѫпникъ християнинъ великъ Везиръ (1459), бѣше единъ простъ пашалъкъ, тоесть Турска провинция. Въ врѣмето на дългитѣ войни между Турция и Австрия, около края на XVII и началото на XVIII вѣкъ, тя бѣше станѫла най-главний театъръ на неприятелскитѣ дѣйствия, а отъ това споредъ прочутия Пожаревачкий договоръ (1818) който се сключи слѣдъ славнитѣ Австрийски побѣди противъ Турцитѣ, по-голѣмата часть отъ Сърбия, съ Бѣлградъ, заедно съ Босна, Ерцеговина, Кроация и малко Влашко бѣхѫ присъединени къмъ Австрия. Но тия хубави награди за прѣкраснитѣ подвиги и побѣди на Савойския принцъ Евгения се изгубихѫ за Австрия подиръ една грозна война, и чрѣзъ Бѣлградския договоръ (1739) всички тия земи, освѣнь Кроация, се възвърнѫхѫ подъ Турското иго. Тогава множество Сърби не само отъ Сърбия, но и отъ Сърбскитѣ земи Босна и Ерцеговина, за да се подчинѭтъ пакъ на Турцитѣ, емигрирахѫ въ погранични тѣ Австрийски земи и усилихѫ тамошното, сѫществующе и по-прѣди, Сърбско население. Останѫлитѣ въ собствена

[1]) Али паша Тепеленли е владѣлъ и на много български земи въ Македония.

Прѣвод.

Сърбия Сърби били изложени оттогава на много угнѣтявания отъ страна на Турскитѣ паши и Яничаритѣ, които станѫли още повече несносни около началото на XIX вѣкъ. Когато страшний сатрапъ въ България Пазвантоглу бѣше възстанѫлъ противъ Султанъ Селима III по причина на въвежданитѣ отъ послѣдния нововведения и побѣждаваше войскитѣ, които се испроваждахѫ противъ него и така ставаше истинский владѣтель на страната и се признаваше за такъвъ отъ Султана (1798), единъ смѣлъ Яничарский началникъ по име Ахмедъ, въсползуванъ отъ тогавашнитѣ смутове, бѣше основалъ въ Бѣлградъ едно независимо управление и бѣше зелъ титлата *даи* или *деи*, която се даваше обикновенно на полунезависимитѣ владѣтели отъ Берберийскитѣ земи. Ахмедъ слѣдъ малко се съединилъ съ яничарскитѣ началници, които, слѣдъ като били испѫдени отъ Бѣлградъ и служили при Пазвантоглу, бѣхѫ се завърнѫли пакъ въ Сърбия, испѫдилъ почитания и обичания отъ всички Бѣлградский управитель Хаджи Мустафа и приелъ за другари въ управлението четворица Яничарски началници. Петимната бунтовници, като станѫхѫ така господари на Сърбия, раздѣлили ѭ помежду си и всички си присвоили титлата даи. Сега цѣла Сърбия станѫ тимаръ (войскарский чифликъ) на тия началници, всички села се обърнѫхѫ въ чифлици, и Сърбскитѣ земледѣлци, които до тогава плащахѫ данъкъ на конницитѣ тимариоти (спахии) въ страната, бѣхѫ длъжни да плащатъ и вторъ данъкъ на новитѣ тимариоти и имъ се налагахѫ и други незаконни даждия и ангарии. Султанътъ, до когото се отнесохѫ угнѣтяванитѣ Сърби, поиска да сплаши яничаритѣ чрѣзъ угрозата, че ще употрѣби противъ тѣхъ *чужда войска*, подъ което име Турцитѣ отъ Сърбия разбрали християнското население въ страната, защото и въ България по-прѣди Портата бѣше се опитала, но безъ успѣхъ, да въоржжи християнското население противъ разбойническитѣ шайки на Пазвантоглу. Но именно за това гнѣвътъ на даитѣ отъ Сърбия се обърнѫ противъ Сърбскитѣ богаташи и първенци, които като бѣхѫ изложени сега на несносни мѫчения, повдигнѫхѫ народно възстание. Материялъ и сила за възстанническа война имаше достатъчно и изобилно въ Сърбия. Както въ Гърция, така и въ Сърбия воинственний животъ и воинственний духъ бѣше се запазилъ въ горския народъ, особенно чрѣзъ *Хайдуцитѣ* (въ

Гърция *Клефтитѣ* *). Поради тия хайдуци и гжстотата на населението възстанието скоро се распространи низъ Сърбия и водителитѣ на движението поискахж направо помощьта и намѣсата на Руссия. Послѣднята обаче, нахождайки се тогава въ миръ съ Турция, посъвѣтва на Сърбитѣ да се отнесжтъ до Султана, като имъ обѣща въ такъвъ случай поддържката на нейния посланникъ въ Цариградъ. Тогава една депутация отъ Сърбски водители първенци (Кнезове) отиде въ Цариградъ и поиска, крѣпоститѣ въ Сърбия да се оставжтъ на християнитѣ и да се даде на послѣднитѣ едно обезщетение отъ два милиона гроша за прѣтърпѣнитѣ отъ Сърбитѣ загуби отъ страна на Яничаритѣ и отъ войната противъ тѣхъ. Портата, като счете тия искания за оскърбителни, арестува пратеницитѣ и даде заповѣдь на Хафжзъ паша да навлѣзе въ Сърбия. Тогава и Сърбитѣ, които до сега воювахж не противъ Султана, а противъ Яничаритѣ, възстанжхж противъ Турското управление и искахж вече ясно своята независимость. Хафжзъ биде побѣденъ и единъ народенъ съборъ въ Семендрия призоваваше всички Сърби на борба за свовода. Тогава навлѣзохж въ Сърбия пашитѣ Босненский и Албанский, които опустошавахж и плѣнявахж редомъ прѣзъ дѣто минавахж, и се борѣхж съ огънь и желѣзо да подчинжтъ възстанжлата страна. Срѣщу тая належаща погибель силно се възбуди отечестволюбието, националната гордость и народното чувство и храбрий войвода Карагеорги събралъ около себе си 15 хил. души и побѣдилъ съвършенно сбироветѣ на пашитѣ въ Шабацъ (прѣзъ Августъ 1806). Слѣдъ тая побѣда Шкодранский паша прѣдложи на Сърбитѣ миръ подъ условие да се признае Сърбската автономия, като се задължи автономната държава да заплати на Турция 600 хил. флорини за обезщетение на Турцитѣ спахии въ Сърбия и да признае на Турция правото да държи прѣдградието (крѣпостьта) на Бѣлградъ. Сърбитѣ приехж прѣдложенията, но Султанътъ отказа да подтвърди направенитѣ отъ пашата отстжпки.

*) Воинственний животъ и воинственний духъ не само въ Сърбия и Гърция, но и въ България, слѣдъ подчинението ѝ подъ Турцитѣ, бѣше се запазилъ въ горския (планинския) народъ и силно се поддържаше отъ Хайдуцитѣ или хайдутитѣ. Въ Македония тоя животъ и тоя духъ се поддържать между народа отъ *Харамиитѣ*, на които специялното занятие не е разбойничеството тѣ и друмищата, както криво мислжтъ мнозина у насъ, особенно нѣкои ти. Историята на Харамиитѣ и Харамийството намъ е доста добрѣ позповече нѣщо за това ще кажемъ на приличното мѣсто.

Прѣвод.

Помежду това, като избухнѫ Русско-Турската война, породихѫ се нови надѣжди за народната борба на Сърбитѣ и слѣдъ малко, като се подновихѫ неприятелскитѣ дѣйствия, нови успѣхи увѣнчахѫ тая борба. Вѣрно е, че Сърбитѣ не получихѫ никаква военна помощь отъ Руссия, но и само обстоятелството че избухнѫ войната между Руссия и Турция и появяванието на Русситѣ около Дунавъ бѣше косвенна помощь дѣйствително голѣма, защото не само борящитѣ се, но и цѣлий Сърбский народъ се ободряваше нравственно въ тая борба, но и Турцитѣ, като обрщахѫ сега вниманието и дѣйствията си къмъ театра на по-голѣмата опасность, принуждавахѫ се да оставьѫтъ Сърбия на сѫдбата ѝ. И дѣйствително, слѣдъ избухванието на Русско-Турската война Карагеорги прѣвзелъ Бѣлградъ съ приступъ и обсадилъ крѣпостьта. Комендантинътъ на крѣпостьта Сулейманъ паша, който бѣше и Бѣлградский управитель, изоставенъ отъ Портата на собственнитѣ му сили, прѣдалъ крѣпостьта и си заминалъ заедно съ гарнизона, слѣдъ като сключилъ примирие. На едно малко обаче разстояние отъ града той билъ нападнѫтъ и закланъ заедно съ войската си. Тая вѣроломна постѫпка станѫ условений знакъ за общо кланье на Турцитѣ въ Сърбия. Сега отъ страна на освободенитѣ Сърби се почнѫ противъ нейнитѣ бивши деспоти едно ужасно безумно отмъщение, което се прострѣ до кланье жени и дѣца. По злощастие, освѣнъ тия безпѫтности, обикновеннитѣ сирѣчь отклонения на народъ, който се освобождава отъ насилственъ деспотизмъ чрѣзъ революция, които отклонения опятнихѫ борбата на Сърбитѣ за свобода,—и други злини прѣпятствувахѫ на вървежа на борбата. Между освободенитѣ войводи нѣмаше никакво съгласие и впослѣдствие не се зимаше никаква грижа за прилична гражданска и военна организация на страната и да се приготвьѫтъ за юнашка и добрѣ организирана защита противъ така ужасно прѣдизвиканитѣ да се отмъщаватъ Турци. Разнитѣ войводи Карагеорги, Милошъ Обреновичъ и други държехѫ разни окрѫжия, считахѫ се за съвършенно независими управници помежду си и не зависѣхѫ отъ никоя обща власть или правителство. Станѫ наистина единъ опитъ за нареждание постоянно правителство чрѣзъ избирание на единъ дванадесеточлененъ *Съвѣтъ*, като върховна власть, на която щѣхѫ да се подчиняватъ войводитѣ. Но силата на тая власть сѫществуваше само по име; защото

мѣстнитѣ войводи, имайки прѣдъ видъ перипетиитѣ на бѫдѫщето и като прѣдвиждахѫ, че Сърбия, както бѣше тогава, трудно би могла да запази независимостьта си безъ едно силно покровителство, мислѣли да турѭтъ себе си подъ покровителството на нѣкоя силна държава. Но и въ тоя въпросъ войводитѣ не били съгласни помежду си: едни искали да се споразумѣѭтъ съ Турция, като приемѭтъ една автономия приблизително като оная на подунавскитѣ княжества, а други прѣдпочитали покровителството на Русcия или на съсѣдната Австрия, а пъкъ други, между които и Карагеорги, клонѣли къмъ Франция, която бѣше съсѣдка на Сърбия чрѣзъ окупацията на Далмация. Карагеорги даже бѣше поднесълъ, чрѣзъ Далматинския управитель, на Наполеона хегемонията на всички Сърбски народи въ Турция (Бошнаци, Ерцеговинци и Хърватитѣ отъ Турска Кроация). Наполеонъ, който въ сношенията си съ Турция и съ Русcия пазѣше всѣкога наблюдателно положение и съмнително поведение и водѣше прѣговори съ Руссия за раздѣление на Иллирийския полуостровъ, на направения му отъ Карагеорги нравственно драгоцѣненъ приносъ отговори чрѣзъ испращание една позлатена почетна сабя на Сърбския Князь. Но и императоръ Александръ испрати въ Сърбия едного отъ съвѣтницитѣ си съ орѫжия и пари и се обѣща да земе Сърбия подъ покровителството на Руссия и да ѝ даде за князь нѣкого отъ Фанариотскитѣ Гърци.

Помежду това възстанието прѣминѫ границитѣ на собственна Сърбия. Прѣзъ 1810 година войводитѣ Милошъ Обреновичъ и Добреняцъ нападнѫхѫ турцитѣ около Нишъ, когато Карагеорги навлѣзе въ Босна и обсаждаше Новипазаръ и Сърбитѣ по происхождение и язикъ Босненски турци вдигнѫхѫ орѫжие противъ християнитѣ Сърби. И двамата споменати Сърбски войводи бидохѫ разбити при Новипазаръ и вслѣдствие на тия поражения Турцитѣ завзехѫ дѣсния брѣгъ на Морава. Тогава и Карагеорги се принуди да вдигне обсадата на Нови-Пазаръ и, понеже възстанието прѣтърпѣ силни удари на всѣкадѣ, страшна погибель очакваше Сърбия. Тогава за избѣгвание на тая погибель войводитѣ мислѣли да прогласѭтъ за сюверенъ на Сърбия императора Александра. Но въ народния съборъ отъ 1810 не се постигнѫ за това никакво споразумѣ-
... ѣ, просто се рѣши да се испроводи въ Русския станъ една
...ция, за да моли за помощь. Но Нисшкий паша бѣше

навлѣзълъ вече въ Сърбия съ 30 хиляди души, опустошаваше и разоряваше, а срѣщу страшнитѣ разорения и отмъстявания, съ които Турцитѣ заплашвахѫ безорѫжнитѣ жители, въорѫженитѣ (възстанницитѣ), които държехѫ укрѣпенитѣ позиции, отивахѫ да покровителствуватъ семействата и оставяхѫ позицитѣ си на расположението на Турцитѣ. За щастие, геройтъ Карагеорги чрѣзъ една голѣма побѣда противъ Босненскитѣ Турци, която считалъ най-голѣмата побѣда прѣзъ цѣлата борба, прѣдвари разорението на страната и отблъснѫ тия фанатици Босненски Турци. Това щастливо събитие освѣнь непосрѣдственното послѣдствие — подобрението на Сърбскитѣ работи отъ военно и политическо гледище, имаше и друго едно косвенно щастливо послѣдствие, че чрѣзъ тая голѣма сполука въ най-критическото врѣме, която спаси врѣменно Сърбия, престижътъ на Карагеорги порастнѫ твърдѣ много и *Съвѣтътъ* го избра за върховенъ началникъ (войвода) надъ всичкитѣ войводи. Карагеорги, като станѫлъ така единъ видъ диктаторъ, наредилъ единъ видъ управление за Сърбия, чрезъ което съсрѣдоточаваше властьта въ рѫцѣтѣ си, понеже изгонилъ противницитѣ и лесно потушилъ нѣкои малки противъ него движения. Сега Сърбия, подиръ тия военни сполуки, като доби своето вѫтрѣшно политическо и военно единство и турена подъ ратникъ, който бѣше спечелилъ толкова побѣди противъ врагaвeтѣ, вдъхнѫ респектъ и страхъ и на самитѣ Турци, и Нишкий паша предложилъ сега на Карагеорги признаванието му за Князь на Сърбия подъ условие да отхвърли Русското покровителство. Храбрий и откровенний владѣтель испратилъ тия прѣдложения въ Русския станъ. За злощастие обаче на Сърбия, Руссия се намираше именно тогава въ навечерието на войната съ Наполеона и за това бѣше принудена, слѣдъ една побѣдоносна война, да сключи миръ съ Турция, като се откаже и тя отъ всичкитѣ си почти притезания. При такива обстоятелства какво повече Руссия можеше да направи за Сърбия въ сключения подиръ нѣколко мѣсеца Букурешкий договоръ освѣнь да изиска и сполучи отъ Турция една административна автономия за Сърбия подъ сюзеренитета на Руссия? Вѣроломнитѣ западни историографи, които търсятъ на всѣкадѣ да клеветятъ Руссия за нейнитѣ отношения къмъ източнитѣ християнски народи, които историографи пишатъ, че Карагеоргия злѣ билъ възнаграденъ отъ Руссия за предаността му къмъ нея,

[illegible]. Безъ съмнение, че [illegible] [illegible] отъ [illegible]. [illegible] да [illegible] [illegible], че Сърбия безъ Русия [illegible] не [illegible] да [illegible] отъ Турция [illegible]. [illegible] сега отъ [illegible] противъ Русия [illegible] да [illegible] и да [illegible] [illegible] се [illegible] противъ Сърбия и да [illegible] въ [illegible] [illegible]. А [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] трѣбваше да [illegible] [illegible] за [illegible] на Букурещкия миръ, който [illegible] [illegible] на Австрия въ [illegible] на Русия и [illegible] на [illegible] къмъ [illegible] [illegible] [illegible] на Русия [illegible] [illegible] [illegible]. И какъ [illegible] [illegible] Русия да [illegible] и да [illegible] на Турция [illegible] [illegible] [illegible] на Сърбия, [illegible] Русия [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] не [illegible] за [illegible] [illegible]. [illegible] даже и на България, [illegible] [illegible] за себе си въ [illegible] Бесарабия? И [illegible] [illegible] [illegible] Русия [illegible] да [illegible] Сърбия, [illegible] Австрия [illegible] [illegible] Букурещкия [illegible]. [illegible] [illegible] [illegible] за [illegible] съ Наполеона, [illegible] [illegible] [illegible] на [illegible] [illegible] [illegible] и [illegible] отъ [illegible] на Франция [illegible] на Турция и отъ [illegible] на [illegible] [illegible] отъ страна на Франция [illegible] антихристиянска сила Австрия [illegible] [illegible] въ [illegible] [illegible] [illegible] противъ Русия? Но [illegible] е [illegible] за Австрия, [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] на [illegible] [illegible] и [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] Сърбия [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] и [illegible] [illegible] на Австрия [illegible] [illegible] [illegible] и [illegible] въ [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible]!

Сърбитѣ не [illegible] Букурещкия [illegible] и [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] отъ [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible], [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] Сърбитѣ [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] Сърбитѣ [illegible] [illegible] противъ [illegible] на [illegible] и на [illegible] и [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] отъ Турция [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] Сърбия. [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] Сърбитѣ на [illegible] [illegible] [illegible]

тивъ Турцитѣ. Но при всичкото юначество на Сърбитѣ борбата зе лесно прѣдвиждания край. Сърбитѣ слѣдъ една отчаяна борба се побѣдихж на всѣкадѣ, Турцитѣ завзехж Неготинската и Кладовската крѣпости и цѣлатата земя до Морава (1813). Въ Кладово тѣ избихж жителитѣ. Карагеорги избѣга въ Унгария и оттамъ, тайно отъ Австрийската полиция, въ Руссия. Сърбскитѣ вържжени чети се распърснахж, Бѣлградъ и Семендрия бидохж разрушени и цѣла Сърбия се подчини на Турцитѣ. Много войводи, избѣгали въ Австрия, бидохж арестувани тамъ като политически прѣстжпници. Сега старата система се възстанови напълно въ Сърбия. Турскитѣ управители и чиновници се завърнахж вкупомъ, спахиитѣ се върнахж и зехж тимаритѣ си, крѣпоститѣ и градоветѣ се завзехж отъ Арнаути баши-бозуци, всѣко съпротивление се наказа жестоко и немилостиво и повече отъ 300 Сърби бидохж обезглавени или избити посрѣдъ Бѣлградъ.

Обаче потушванието по тоя начинъ на възстанието станж причина храбрий Сърбский народъ да възстане отново. Родннната на Карагеорги, смѣлий Милошъ Обреновичъ, който не бѣ избѣгалъ изъ Сърбия заедно съ другитѣ войводи и бѣше назначенъ отъ Турцитѣ за кнезъ въ Рудникъ, повдигнж ново възстание, като призова народа на оржжие на Цвѣтоносната недѣля (Цвѣтница, Върбница) въ 1815. Като нападнжлъ незабавно и разбилъ нѣколко Арнаутски чети въ Майданъ, той распространилъ възстанието въ окржжията Бѣлградско и Бѣловско. Турцитѣ пакъ били испждени на всѣкадѣ, а бѣженцитѣ и изгоненитѣ Сърби се връщали на купове отъ всѣкадѣ. Прѣзъ цѣлата година 1815 — 1816 Турцитѣ почти на всѣкадѣ били побѣдени. Тогава Румелийский паша Маразли сключа примирие съ Милоша съ условие възстанницитѣ да държжтъ всичкитѣ взети отъ тѣхъ позиции, но да испроводжтъ една Сърбска депутация въ Цариградъ за водение прѣговори и за рѣшение на Сърбския въпросъ. Руссия, на която гласътъ тогава имаше голѣма тяжесть въ Европа и въ Турция, взе сега подъ свое покровителство Сърбитѣ и, чрѣзъ Русского посрѣдничество, обезпечи се мирътъ при условия, чрѣзъ които се даваше обща амнистия, крѣпоститѣ се оставяхж на Турцитѣ, а за комендантъ на Бѣлградската крѣпость се назначаваше Маразли, който имаше заповѣдь „да се отнася къмъ Сърбитѣ като къмъ собственни свои дѣца“, както изрично се казваше въ фермана. Съ исклю-

чение на крѣпоститѣ, на всѣкадѣ властьта, политическа и военна, трѣбаше да прѣмине въ рѫцѣтѣ на мѣстнитѣ изборни *войводи* или *Кнезове*. На единъ съборъ отъ дванадесеть Кнеза, които имаше да се избиратъ отъ народа всѣка година и да се събиратъ на засѣдание въ Бѣлградъ, се възлагаше опрѣдѣлението и расхвърлянието на даждията (1818). Милошь Обреновичъ се избра сега за върховенъ Кнезъ, тоесть Сърбскій Князь. И той приспособи Карагеоргиевата система въ управлението, назначаваше самъ мѣстнитѣ Кнезове и управляваше чрѣзъ тѣхъ като абсолютенъ господарь.

Църногорцитѣ. — Съсѣдитѣ на Сърбитѣ и тѣхни еднородци Църногорцитѣ добихѫ отново свободата си около края на XVIII вѣкъ. Горскитѣ жители на „църнитѣ гори“ никога не бѣхѫ се подчинили напълно на Турцитѣ и живѣехѫ по непристѫпнитѣ върхове и долини на своитѣ гори и се намирахѫ подъ нравственното влияние на Венецнянитѣ, които владѣехѫ поморьето. Но отъ врѣмето на послѣдната Русско-Турска война (1787—1792) Руссия, като свърза най-напредъ званични сношения съ тия горски юнаци, замѣсти чрѣзъ собственното свое влияние Венецианското. Тогава и князьтъ Владика Петръ Негушъ, родоначалника на сегашния владѣтелскій домъ, като съединилъ въ себе си, по примѣра на по-стари владѣтели, както духовното, така и гражданското (политическото) достоинство, станѫлъ неограниченъ господарь и направилъ мѣстнитѣ войводи (наричани съ Турската дума Сердари, ед. ч. Сердаръ = войвода, орѫженосецъ, щитоносецъ) прости слуги и испълнители на заповѣдитѣ му. Шкодранскій Махмудъ паша, нахождайки се отъ много врѣме въ спорове съ Негушъ, билъ се въ началото успѣшно противъ Църногорцитѣ, поддържани тогава (1787—1791) отъ Австрийцитѣ, като съюзници на Русситѣ, и ги докарвалъ много пѫти въ затруднително положение; слѣдъ свършванието на войната обаче, като тръгнѫлъ пакъ на походъ, тоя пѫть билъ съвършенно разбитъ отъ Църногорцитѣ (1795). А когато слѣдъ три мѣсеца възобновилъ нападението съ двойна войска, пакъ билъ разбитъ и самъ паднѫ на бойното поле. Оттогава Църногорцитѣ запазихѫ свободата на своитѣ гори живѣйки съвсѣмъ независими, при всичко че Турция дори до послѣдната Русско-Турска война (1877—1878) притезаваше за едно номинално суверенство [на] Църна-Гора.

Слѣдъ свършванието на Русско-Турската война и на Сърбското възстание, Султанъ Махмудъ II захванж да прилага своята управителна системи, да унищожи сирѣчь всѣка анархия въ държавата и да възстанови на всѣкадѣ дѣйствителната сила на централното правителство, като подчиняваше или унищожаваше полунезависимитѣ въ провинциитѣ сатрапи, които бѣхж станжли паши, а послѣ като унищожи Яничарската ордия да се залови съ едно коренно прѣобразование военната и политическа система на държавата. Мнозина вече отъ тия сатрапи бѣхж се подчинили, както Орфанский, Диярбекирский, Мердинский, Мосулский и Багдатский и отъ други страни, а оставахж двамата най-силни и опасни, Египетский Мехмедъ Али и Янинский Али паша Тепеленли. Послѣдния Султанътъ бѣше го прогласилъ вече за сваленъ, като го проскрьбиралъ даже чрѣзъ ферманъ, и се занималаше съ съвършенното му унищожение, когато избухванието на Гърцкото възстание и тукъ измѣни работитѣ и расклати отъ основитѣ Османската държава и свърза всѣко внимание, сила и дѣятелность на Султана и на държавата за дълго врѣме и приготви ново направление на сждбинитѣ на Османската държава. Така и Европейската и Азиятската история прѣзъ цѣлия описанъ отъ насъ исторический периодъ на XIX вѣкъ води ни къмъ историята на Гърцкото възстание като къмъ много важенъ центъръ отъ историята на тоя периодъ.

ОБРАЗИ ВЪ ПЪРВИЯ ТОМЪ.

ОТЗИВИ.

Още когато прѣдприехме прѣвеждането и издаването **Историята на XIX вѣкъ**, ние бѣхме убѣдени и вѣрвахме, че това капитално съчинение нѣма да остане незабѣлѣзано въ Българската книжнина и нашитѣ литератори ще обърнжтъ върху него внимание. Не се излъгахме. Още при отпечатването на **Въведението** въ 1894 год. цѣлий периодическій у насъ печатъ, вѣстници и повремѣнни научно-литературни списания, се произнесе благоприятно както за самото съчинение, така и за нашия прѣводъ. Това бѣше голѣмо насърдчение за насъ да не се спираме и да продължаваме прѣвода и изданието на тая толкова занимателна и поучителна история на нашия вѣкъ, който се намира вече на края си.

Щомъ се появихж прѣзъ тая година книжкитѣ първа и втора (14 печатни коли) отъ първия томъ на Историята, списанието „Български Прѣгледъ", едно отъ най-сериознитѣ наши литературно-научни списания, посвети една *рецензия*, както върху историческия трудъ на Гръцкия професоръ П. Каролиди, така и върху нашия прѣводъ. А прѣди нѣколко деня, когато послѣдната (шестата) книжка отъ тоя томъ бѣше почти отпечатана, прочетохме и друга една *рецензия*, още единъ отзивъ върху това историческо съчинение и върху нашия прѣводъ и въ неотдавна излѣзлитѣ двѣ книжки отъ най-старото по години у насъ „Периодическо Списание" на Българското Книжовно Дружество, което списание, за съжаление, не излиза редовно и неговитѣ книжки много на редко се появяватъ.

Ние съ благодарение прочетохме и едната и другата *рецензия*, и съ цѣль да могжтъ да се прочетжтъ тѣ и отъ нашитѣ абонати на тая история, рѣшихме да ги обнародваме тукъ въ края на тоя томъ, като ги придружимъ и съ нѣкои бѣлѣжки (като отговоръ) отъ наша страна.

Бързаме да съобщимъ, че ние уважаваме критиката, колкото строга и дори пристрастна да бъде тя, защото сме убѣдени, че само чрѣзъ нея всѣко дѣло, особенно научно-литературно, може да се осъвършенствува и да стане достойно за вниманието на читающия свѣтъ. Критиката освѣтлява тъмнитѣ страни и спомага за поправление на вмъкнжтитѣ отъ невнимание и дори отъ незнание грѣшки въ книгата.

Така гледаме ние на критиката и такъво мнѣние имаме за нея.

За знание на абонатитѣ и читателитѣ на **Историята на XIX вѣкъ**, съ удоволствие съобщаваме, че *рецензията* въ „Български Прѣгледъ“ е написана отъ човѣкъ съ солидно образование и съ широки познания по историята, която е и негова специалность. Той е г. Д-ръ Младенъ Панчовъ отъ г. Ломъ, бившъ прѣподаватель по историята и Българския язикъ въ Ломското Държавно педагогическо училище и въ Солунската Българска гимназия, а сега такъвъ въ Софийската Държавна Дѣвическа Гимназия. Г. Мл. Панчовъ е докторъ по историята, философията и славистиката отъ Лайпцигския университетъ и самъ-е написалъ на Нѣмский язикъ дисертация „Kaiser Alexandre I und der Aufstand Ypsilantis 1821“ (Царь Александръ I и Възстанието на Ипсиланти въ 1821), която ние мислимъ да прѣведемъ и помѣстимъ въ втория томъ на тая История, защото третира единъ, и то много сериозенъ, въпросъ отъ историята на нашия вѣкъ.

Рецензаторътъ въ „Периодическо Списание“ е счелъ за добрѣ да се скрие задъ псевдонима **Невенъ**, вѣроятно за да помислжтъ хората, че той е специалистъ по историята, или пъкъ отъ страхъ да не види отговоръ на своята рецензия. Това, споредъ насъ, не прави честь на единъ рецензаторъ, критикъ, нито на списанието, което е обнародвало рецензията му. Ако „Периодическо Списание“ бѣ си спечелило едно врѣме много добро име между читающата Българска публика, па и въ странство, то бѣ само за това, че подъ статиитѣ, които въ него се обнародвахж, личехж имената на Дриновъ, Иречекъ, Друмевъ, Бончевъ и други, а не псевдоними. Но ние познахме много добрѣ и безъ голѣмъ трудъ г. **Невена** отъ стила му, който отдавна ни е извѣстенъ и го виждаме въ по-голѣмата часть отъ помѣстения разнообразенъ материялъ въ споменжтитѣ, излѣзли наедно, двѣ книжки отъ „Переодическо Спи-

сание". По-долѣ читателитѣ ще срѣщнжтъ истинското име на **Невена** и ще видятъ и узнаятъ кой е той. Тукъ ще споменемъ само това, че г. **Невенъ** не е специялистъ, а *лаикъ* по историята; неговата специялность сж правнитѣ науки, които е слѣдвалъ въ Загребския университетъ. Не отдавна г. **Невенъ** бѣ принуденъ да напусне сждническата кариера и се е прѣдалъ на литературни занятия.

Ето сега и двѣтѣ рецензии и подъ тѣхъ нашитѣ бѣлѣжки.

История на XIX вѣкъ, съ образи, отъ Павла Каролиди, т. I. (отъ 1814—30 г.). Прѣвелъ отъ гръцки Д. В. Македонски. София 1896 г.

Разгърнете който щете вѣстникъ или списание, вий ще срѣщнете извѣстия за разни прѣведени романи, които се горѣщо прѣпоржчватъ на читающата у насъ публика; ще срѣщнете извѣстия и за нѣкои учебници и ржководства, които, често, сж или ужъ-съставени, или ужъ-прѣведени (туй послѣдньото ний твърдимъ, впрочемъ, повече за ржководствата по история, които по-често сж ни попадали нá ржка); но извѣстие за нѣкое историческо съчинение — така-нѣкакъ по-капитално, прѣдназначено не само за учащитѣ се, но и за голѣмата публика, — нѣма да срѣщнете. Като че ли иначе не ни интересува, насъ голѣмитѣ, тая историческа наука! А ний сме младъ народъ, много младъ, въ самостоятелния политически животъ; до вчера, вика се, бѣхме дълговѣковни роби; а и колкото врѣме сме имали нѣкога самостоятелна държава, тя никога не е стояла на здрави нозѣ, а винаги се е клатушкала и нѣколко прѣмеждия е прѣкарала докато найпослѣ си докара 500-годишното турско робство. Именно за нашия народъ историята би трѣбало да е най-любима наука; защото никой нѣма да откаже, че дългитѣ ни нещастия сж повече резултатъ отъ исторически грѣшки, които би трѣбало сега да се пазимъ да не ги повтаряме, а това ще можемъ направи, ако учимъ добрѣ историята — своя, па и чужда. Толкозъ повече, че сме ужъ всички конституционни граждани, повикани сме, слѣдов., всички, повече или по-малко, да вземаме лично участие въ уреждание сждбинитѣ на отечеството си. Никакви Droit politique, Droit internationale и пр., съ знанието на които се кичжтъ нашитѣ юристи, не

могжтъ да замѣнжтъ яснитѣ и живитѣ уроци на минжлия исторически животъ.

Ето защо врѣме е, мислж, да обърнемъ по-сериозно внимание към тоя толкова важенъ, именно за насъ, прѣдметъ, за да не ставаме и въ бждже, въ своитѣ общественни дѣла, несъзнателно играчка въ ржцѣтѣ на разни политически спекуланти и шарлатани. У насъ не се забѣлѣзва дори и у главнитѣ политически водители една строго опрѣдѣлена политика. Тѣ сами често мѣняватъ своитѣ възгледи било по вжтрѣшната, било по външната политика, а на това е, мислж, една отъ главнитѣ причини невѣжеството по историята. Единъ Стамболовъ, ако ще би и съ Свирчо заедно, не би билъ въ състояние да върлува цѣли 8 години, ако нашата интелигенция не се намираше въ състоянието, Свирчо и З. Стояновъ да ѝ четжтъ лекции изъ историята и политиката на народитѣ. Военщината нѣмаше да вземе у насъ такива опасни размѣри, ако тия, които редятъ сждбинитѣ ни, знаехж отъ историята, какви гибелни послѣдствия може да причини тя на отечеството.

Ако отъ казаното до тукъ е ясно, колко голѣмо значение иматъ за насъ историческитѣ книги, то ний сме принудени, за жалость, да отбѣлѣжимъ, че до сега единичкитѣ по-сериозни книжки излѣзли на български сж: „Причинитѣ на френската революция“ отъ Н. Станевъ и Йегеровата Обща история.

При такава осждность отъ исторически съчинения ний усѣтихме голѣма радость, когато прочетохме още лани обявление отъ г. Д. В. Македонски, че се заловилъ съ прѣвеждане и издаване капиталното съчинение на професора при Атинския университетъ, Каролиди, Историята на XIX вѣкъ. Бѣхме се отчаяли по едно врѣме, когато, слѣдъ „Въведението“ къмъ тая история, не видѣхме да послѣдва самото съчинение. Сега, неодавна, г. Македонски сл живи нашитѣ надѣжди съ нови извѣстия, които ни даватъ пълна сигурность за искарване дѣлото до край. Ето защо и ний побързваме да се произнесемъ върху излѣзлитѣ вече двѣ книжки съ чисто желание да укажемъ на прѣводача своеврѣменно нѣкои слаби страни въ прѣвода или въ оригинала, та поправимитѣ грѣшки врѣме да се оправятъ и книгата, нататъкъ поне, да из-

лѣзе по възможность добра и съвършенна, до колкото ще зависи разбира се отъ прѣводача.

Ний ще укажемъ по-напрѣдъ на нѣкои недостатъци, допуснжти отъ самия авторъ.

Самъ авторътъ на много мѣста погрѣшно е прѣдалъ датитѣ и по юлиянския календаръ; така сраженията при Лайпцигъ прѣзъ 1813 год. (в. стр. 11. кн I.) станли биле на $^{15}/_{27}$, $^{16}/_{28}$, $^{17}/_{29}$, $^{18}/_{30}$; вмѣсто $^{15}/_{3}$, $^{16}/_{4}$ и пр.; сжщата грѣшка намѣрихме и на стр. 56: на $^{5}/_{16}$ Май (вмѣсто на $\frac{22\ апр.}{4\ май}$) английски корабъ закаралъ Наполеона за Елба. Вѣроятно ще има и други подобни грѣшки. Авторътъ искалъ да прѣдава западнитѣ дати и по нашия календаръ и въ тоя случай често се забравялъ и вмѣсто да вади отъ западната дата 12 дена, прибавялъ ги. Прѣводачътъ обаче би могълъ да провѣри поважнитѣ поне дати и вѣрно да ги прѣдаде, ако случайно сж погрѣшни въ оригинала.

Другъ недостатъкъ на самия оригиналъ е рѣдкото споменуванье на годинитѣ.

Само числата на мѣсеца се споменуватъ въ всѣко събитие, а годината или е споменжта нѣкждѣ при първото отъ събитията прѣзъ тая година, или е оставена да се подрозбира. Това ще застави мнозина, особенно ония, които четжтъ откъслячно, въ неприятното положение да се връщатъ надирѣ, за да търсжтъ годината. Напр. ако нѣкой се интересува да чете направо за Виенския конгресъ, на 81 стр. ще срѣщне, че се откирлъ на $^{19}/_{1}$ окт. — годината не се споменува. Ако я незнае, той ще трѣба или да има търпѣние да чете нататъкъ до като срѣщне датата януари 1815 (на стр. 83) и отъ тукъ да заключи, че горѣ се е касаело за 1814 г., или пъкъ, както обикновенно повечето ще направжтъ, да рови назадъ чакъ до 59 стр., дѣто ще срѣщне най-послѣ датата 1814, нъ и тукъ не по случай откриваньето на конгреса, а за други събития, и съ равни справки и гадания да разбере, че и възрсената дата е 1814.

Това затруднява много четеца и прави книгата отегчителна. Ето защо ние бихме прѣпоржчали на прѣводача да си даде и тукъ малко трудъ и да споменува годината поне единъ пжть на всѣка страница.

[illegible] безъ [illegible] Бурбонитѣ [illegible] тонеже [illegible]

[illegible] че отна[illegible] Бурбо-нитѣ за [illegible] държава, [illegible] славата на [illegible] съ слава и величие между всичкитѣ корони".

На 53 стр. „Тая прокламация, при всичкитѣ съвѣти и старания за [illegible] на Талейрана".

На 57 стр. „Такова великодушно поведение показа и генералъ Коленкуръ, когато, намирайки се въ дома на Тайлерана, се научи, че послѣдний, като приелъ императоръ Александра направеното отъ него прѣдложение, сенатътъ да покани . . ."

На 60 стр. „Тоя генералъ, отъ както слѣдъ прѣдаванието на Парижъ, въ врѣмето когато ставахъ за това съглашението, се оттегля съ войската си отъ Парижъ . . ."

На 87 стр. „Умѣреното и примирителното управление, което Л. XVIII осветили въ държавното управление . . ."

На 109—110 стр. „Вмѣсто да обърне Наполеонъ сега срѣщу Европа, която . . ., всичкото си внимание на Франция съ надѣжда на нея всичко и чрѣзъ всичко да приготовлява, продължаваше да се движи слабо между двѣтѣ".

На 201 стр. „Тая задня цѣль се вижда, както и характерътъ на всѣкиго единого отъ тримата подписавши владѣтели, и непосрѣдствено прѣдшествующитѣ на сключването на съюза къмъ Австрия прѣговори ги правять най-

вѣроятна, трѣба да се отдадс . . ." Въ послѣднитѣ 11 реда отъ сѫщата страница се срѣщатъ тъй сѫщо неясности. Подобни неясности се срѣщатъ и на страници 209 и 212.

Подъ влиянието на гръцката конструкция прѣводача много често е допускалъ раздѣлянието чрѣзъ цѣлъ редъ думи опрѣдѣляемата дума отъ опрѣдѣлението. Така напр. на стр. 119: „Който (Фуше) съобщаваше на камаритѣ *прѣдлаганитѣ* за тѣхното разпущание или за отлагание на работитѣ имъ *мѣрки*". Когато много леко и по-ясно е да се каже: прѣдлаганитѣ мѣрки за . . .

Да отбѣлѣжимъ и нѣкои, вѣроятно, невѣрно прѣведени мѣста и други нѣкои грѣшки.

На 217 стр. „*Дружество* на графоветѣ", вмѣсто — *общество* на графоветѣ.

L'aimable roué, споредь менъ, неточно е прѣведена съ „обичний развипникъ". Ний дѣйствително нѣмаме, по мое знание, дума, която точно да отговаря на думата roué, но азъ мислѭ да би могли да си послужимъ въ тоя случай съ общеизвѣстната за насъ турска: *чапкънинъ*, която напълно отговаря. Метернихъ е билъ аслѫ чапкънинъ — първо качество.

Господинъ прѣводача въ прилагателнитѣ форми не прави строга разлика при употрѣбението на пълни (опрѣдѣлени) и усѣчени форми, а въ повечето случаи пише пълно окончание, особенно въ прилагателнитѣ форми на — кий; тъй на стр. 210: „бѣше лишено отъ всѣк*ий* по-високъ" (вм.: отъ всѣки по-високъ"); сѫщото и на 212 стр.: „която прѣслѣдваше всѣк*ий* принципъ" (вм.: всѣки принципъ) и много др.

Споредъ насъ, всичкитѣ прилагателни форми могѫтъ образува и пълна и усѣчена форма и че пълната форма трѣба да се употрѣбява само, когато прѣдмѣта е опрѣдѣленъ, извѣстенъ. За прилагателнитѣ на -ский или -кий усѣчената форма ще бѫде само -*ски*, -ки, сир. безъ *й*.

Като отбѣлѣжихме тия недостатъци на тая толкозъ важна книга, бързаме да обърнемъ вниманието на читателитѣ и върху това, че почти съ всѣка кола тия грѣшки бърже се намаляватъ и че въ II книжка напр. тѣ сѫ сравнително рѣдкость. Личи, че и самъ г. Македонски забѣлѣжва тия не

достатъци, но не е могълъ изведнажъ да се освободи отъ тѣхъ [1]).

Имайки прѣдъ видъ, че книгата се прѣвежда отъ гръцки, езикъ съ една отъ най-сплетенитѣ конструкции, ний не можемъ освѣнъ да благодаримъ на прѣводача, че и до толковъ е успѣлъ.

Изобщо може се каза, че досегашнитѣ книжки сж добрѣ прѣведени и се четжтъ легко и увлѣкателно. За увлѣкателното четенье на книгата не малко спомага *систематическото* употрѣбение отъ прѣводача положителни врѣмена всѣкждѣ, дѣто събитията сж исторически положително вѣрни. Така наричаното у насъ историческо врѣме прѣводача е употрѣбявалъ само за прѣдаванье събития неположителни, прѣдполагаеми. Това негово отклонение отъ догматизиранитѣ у насъ исторически врѣмена, може би, на мнозина догматици нѣма да се хареса, но намъ се струва, че именно това отклонение е значителнѫ оживило разказътъ, а слѣдователно увеличило увлѣкателностьта на книгата. Но за тая увлѣкателность има повече да се благодари на самия авторъ. Професоръ Каролиди е писалъ тая своя история не съ цѣль да разкаже на читателитѣ си събитията прѣзъ XIX в., а съ цѣль да ги накара да вникнжтъ въ причинитѣ на събитията, да забѣлѣжжтъ нишкитѣ, по които се нанизватъ събитията, да ги научи, съ други думи, да разсжждаватъ върху минжлия животъ. Той не разказва, а разсжждава, и това именно обстоятелство прави книгата особенно увлѣкателна. Четецътъ се увлича и започва заедно съ автора да разсжждава върху събитията. Туй не ще каже, че книгата става недостжпна за незапознатитѣ съ събитията. Тия които хаберъ нѣматъ отъ събитията прѣзъ XIX в., ще ги и научжтъ, разсжждавайки сжщеврѣменно върху тѣхъ. Каролиди майсторски ни запознава съ тѣхъ и даже много по-обстоятелно, нежели други чисто разказвателни истории.

И намъ се струва, че за нашата интелигенция, която все пакъ трѣбва най-послѣ да се ориентира поне въ най-новата история, ако не въ цѣлата, именно историята на Каролиди е най-подходната, понеже се четѣ като романъ, запоз-

---

[1]) Туй именно обстоятелство ни накара да не затрудняваме читателитѣ съ опитванье да прѣдадемъ сами тия неясно прѣдадени мѣста — по-ясно.

чава обстоятелствено съ събитията и най-послѣ дава критически погледъ върху тѣхъ.

Обстоятелството, че авторътъ е житель на Балк. полуостровъ, прави книгата му за прѣдпочитанье прѣдъ всѣка друга подобна история писана отъ нѣкой западникъ. Западнитѣ писатели ще прѣдадѫтъ събитията на нашия полуостровъ почти въ скобки и то въ повечето случаи погрѣшно. Това знае всѣки, който е боравилъ съ тия истории. Напротивъ Каролиди прѣдава цѣлата история на XIX в. въ тѣсна свръзка съ събитията на Балканския полуостровъ, които и разглежда сравнително най-обстоятелствено. Само отъ тая точка зрѣние книгата заслужва нащето пълно прѣдпочитание. Разбира се, че гръцкиятъ шовинизмъ не ще бѫде задушенъ. Ний срѣщнѫхме даже до тукъ (стр. 162) малко прѣкалени величания на „гръцкия народъ", но утѣшителното е, че и тукъ авторътъ не е забравилъ, че е историкъ и не изопачава поне историческата истина. Отъ друга страна и прѣводачътъ съ своитѣ направени вече забѣлѣжки ни усигурява, че, при всички такива отклонки на автора, ще се постарае да му фърли по единъ душъ за охладяванье: така щото четецътъ може да бѫде сигуренъ, че ще бѫде прѣдпазенъ отъ заблуждение.

Менъ се е случило да се ровѭ най-много именно изъ историята на XIX в., да прочетѫ много общи и специални съчинения по тия събития и при все това, ако паметьта не ме лъже, трѣба да се признаѭ, че ми прави особенно впечатление въ историята на Каролиди прѣкрасното развитие на полския въпросъ въ Виенския конгресъ (виж. стр. 131—136); прѣкраснитѣ характеристики на Франца I, Александра I, Фридриха III и Метерниха.

Бие на очи наистина, че Александръ I е любимецъ на автора. И обяснимо. Александръ е билъ любимецъ и приживѣ и подиръ смъртьта си на всички честни и благородни хора. Не е чудно слѣдователно и историкътъ да се залюби въ него. Но отъ тукъ не слѣдва, че зарадъ туй само трѣба да му приписваме качества въ по-висока стегень, нежели ги е дѣйствително притежавалъ. Авторътъ напр. приписва Александру такъвъ великъ умъ, *по който той отстѫпвалъ само на Наполеона.* Туй, спорѣдъ насъ поне, е малко прѣкалено. Хора съ велики умове никой пѫть не ставатъ, при каквито

[illegible] на други, и въ [illegible] последователность. [illegible] много пъти не открихъ [illegible] щими и [illegible] Метернихъ. [illegible]

[illegible] книгата сж много [illegible] представени.

[illegible] и тя не трѣбало [illegible] наглъбилъ [illegible] рискъ [illegible] материаленъ [illegible] книжлета винаги [illegible] мжчно [illegible] издательтъ издава [illegible] печатни коли, отъ [illegible] — [illegible] день заедно [illegible] книгата при все това дос- [illegible]. Дано [illegible] подкрѣпление.

[illegible] не можемъ ос- [illegible] нашето сочинение на всички [illegible]

[illegible] — L[illegible]

М. П.

История на деветнадесетия вѣкъ отъ *Павла Каролиди.* Томъ I. книжка 1—3. прѣвелъ отъ гръцки *Д. В. Македонски.* София [illegible] печатница на П. Калж[illegible]

[illegible] началото на настоящата година г. Д. В. Македонски е [illegible] прѣвожданието на *Историята на XIX вѣкъ*, [illegible] на грѣцкия професоръ Каролиди; прѣводътъ из[illegible] въ мѣсечни книжки отъ по 7 коли, първитѣ три отъ [illegible] се намиратъ прѣдъ насъ. Тия три книжки (всичко на 336 страници) излагатъ ни историята на западна Европа отъ 1815 до 1825 г. — Вѣнския конгрессъ и свързаната съ него анти-революционна и абсолутистска реакция, настанала повсе-

мѣстно у сичкитѣ западно-европейски страни. Нашата оцѣнка по това съчинение ний ще ограничимъ съ имѣющитѣ се прѣдъ насъ три книжки отъ прѣводътъ, тъй като цѣлий трудъ на г. Каролиди не ни е познатъ.

Че нашата едвамъ начинающа книжнина има необходна нужда отъ исторически съчинения, — това е очевидно истина, аксиома, за доказванието на която е излишно да се хабятъ думи. И за това сѣко историческо съчинение, колкото недостатъци и да прѣдставлява то, се е печалба за нашата крайнѣ осеждна литература. А пъкъ дѣлото на Каролиди изобщо съдържа и хубави достоинства. Едно нѣщо само, което неприятно ще подѣйствува на българския читатель е, че авторътъ — гръкъ, още отъ самото начало се впуща въ едно самохвалско прѣвъзнасяние на гърцизма, та можемъ да си прѣдставикъ какви размѣри ще вземе тоя шовинистически тонъ по-късно, когато ще се говори специално за Гърция и за Балканския полуостровъ. Вмѣсто да се принуждава да полемизира съ своя авторъ, г. Макед. щѣше да стори по добрѣ да прѣведеше нѣкое историческо съчинение отъ французски, нѣмски или русски, гдѣто имаме обширенъ изборъ. По всѣка вѣроятность г. Макед. се е остановилъ на Каролиди по непознавание езикътъ и историтическата литература на другитѣ европейски народи. Па даже и прѣводътъ отъ Каролиди г. Макед. не трѣбаше да прави *самъ*. Защо? — За това, защото прѣводътъ му въ нѣкои отношения носи явни слѣди на работа повърхностна и неподготвена, като ни открива, че прѣводачъ е голѣмъ лаикъ въ историята, по която той не притѣжава сериозна ерудиция. Да прѣвождашъ едно капитално съчинение отъ коя и да било наука, прѣдполага да имашъ и самъ значителни познания по прѣдмета, за който трактува съчинението. Безъ тая ерудиция по прѣдмета, прѣводачътъ непрѣмѣнно ще попадне въ голѣми грѣшки и неджгавости. Кой български (па ако щѣте и другъ европейски) читатель ще разбере на пр. слѣднитѣ названия, употрѣбени отъ г. Македонски въ прѣвода му: *„Акуисгранъ, Базилия, Олсатия, Шалда“?* Тѣхъ не ги разбира ни г. Макед., а пъкъ тѣ сж въ сжщность имена на днешни европейски градове и земи, извѣстни инакъ и на гимназисти отъ I-ий класъ!

— Въ образованитѣ страни тия литературни прѣдприятия се вършатъ инакъ. Когато единъ лаикъ прѣведе нѣкое

съчинение по прѣдмета, за което той нѣма специални позна-
ния, той отива при нѣкой специялисть по тоя прѣдметъ,
който исправя прѣвода и тогава пристжпва къмъ издаването.
Въ русската литература имаме много примѣри за това: тамъ
маса прѣводи се публикуватъ съ забѣлѣжката — прѣводъ
подъ редакцията на еди кой си професоръ или специялисть.
По тоя начинъ трѣбваше да постжпи и г. Мак., и тогава
задачата на критиката щѣше да бжде пó-лесна; вмѣсто да
исправя множество допуснати грѣшки въ названията, из-
ната, хронологията и терминологията, тя щѣше да изрази
само похвални отзиви, тъй като г. Мак. доста хубаво владѣе
съ литературния езикъ и е далъ за това доказателства и въ
прѣводътъ си.

Съчинението на г. Каролиди може да се причисли къмъ
пó-старитѣ прагматически истории, които се отличаватъ съ
художествено изложение, съ критическа оцѣнка на отдѣлни
явления, съ духовити политически рефлексии и реторическа
дикция; обаче у него липсватъ ония широки културно-фило-
софски и социялни анализи, ония възвишенни научни кръго-
зори, които срѣщаме у съврѣменнитѣ първокласни историци,
трудоветѣ на които съставихж новъ периодъ въ прогреса
на историческата наука. Съчинението на Каролиди е построено
пó вечето върху нѣмскитѣ пó-стари, но достойни източници,
каквито сж Гервинусъ, Шлосеръ и Ротекъ. При тока Каро-
лиди не е забравилъ и свойственната още и на старитѣ гръцки
историци декламация и риторически излияния, които не ви-
наги сж умѣстни. Блѣскаво е изложенъ очеркътъ за свещен-
ния съюзъ, за състоянието на Франция въ врѣме на Бур-
бонската реставрация, [1]) за реакцията и либерализмътъ въ
Германия. Авторътъ дълбоко и твърдѣ справедливо прави
разлика между Германия и Австрия, и тая негова характе-
ристика има особенно важно значение за народитѣ отъ Бал-
канския полуостровъ, които и до сега невѣжественно смѣс-
ваха тия двѣ страни подъ общата кличка Нѣмция, нѣмци.
Особенно цѣнна е характеристиката на мракобѣсната и анти-
културна австрийска политика и чудовищно-деспотическия ре-

[1]) На стр. 7 (кн. I) срѣщаме една забѣлѣжка въ която се казва, че дума
реставрация (Restauration) буквално означавала „възвржщание". Това не
стина. Французската дума restauration значи възстановление, подновяване
прѣдишното. А възвржщание се казва по франц. retour.

зимъ на Метерниха, който бѣше въплотения демонъ на тогавашната реакция. Обаче въ своето страстно порицание на австрийската политиаа, Кароллди до толкова се увлича, щото попадва въ двѣ грѣшки, една формална, а другата историческа. На стр. 219 авторътъ забравя приличния и безпристрастния тонъ, който трѣба да владѣе въ единъ исторически трудъ и нагрубява Метерниха „*евнухъ*"!, а на стр. 209 до толкова се сбръква щото казва, че Австро-Унгария и въ найново врѣме подъ дуализмътъ останала все такава азиятска, деспотическа държава, каквато била въ врѣме на Метерниха! Послѣднето твърдѣние е явна безмислица, глупостьта на което, мислимъ, е излишно да доказваме.

Като описва Бурбонския режимъ въ врѣме на реставрацията, авторътъ (на стр. 240) прави една характеристика за наслѣдника на прѣстола графъ Карлъ Д' Артуа (по-сетнѣ Карлъ X.). която е невѣрна и противорѣчива. Каролиди казва: — „Отъ чувство или страсть за отмъщение не се движеше и Карлъ, напротивъ подиръ единъ много труденъ и скитнически животъ, по причина на изгнанието и на страданията, той бѣ станалъ наистина благочестивъ и умѣренъ (?!), а политическитѣ му дѣйствия бѣхж диктувани повече отъ политическото благоразумие (?) както той мислеше". Но редомъ съ тая характеристика, която ни прѣдставя Карла като човѣкъ уменъ, разсждителенъ и благочестивъ, нѣколко реда по-долу, *въ пълно противорѣчие съ горнето* се разказва, че Карлъ е билъ главния ржководитель и вдъхновитель на кръвожаднитѣ бѣсни роялисти, които, заедно съ католическото духовенство, считалъ за „единствената истинска опора на прѣстола". „Киоскътъ на Карла въ Лувръ, който се наричаше павильонъ Марсанъ (Марзанъ?) бѣше станалъ центръ и сборище на всичкитѣ реакционери." Читательтъ вижда, че тия двѣ характеристики си противорѣчатъ и се взаимно исключаватъ. А пакъ вѣрна е само *втората*, тъй като и ний знаемъ, че графъ д' Артуа бѣше сжщинския глава на непримиримитѣ реакционери. Той бѣше, казва проф. Карѣевъ (Ист. Зап. Европы, т. IV стр. 396), сжщинский фанатикъ на контръ- революцията, който организува въ своя Pavillon de Marsan — още отъ първитѣ дни на реставрацията — бждащата ултра роялистическа партия, създателката на бѣлия терорь; абсолутистъ, клерикалъ, приятель на емигрантитѣ, гр.

д' Артуа често сурово нападаше брата си (Лудовика XVIII) поради неговата миролюбива и просвѣтена политика. Той насърдчаваше роялиститѣ къмъ всички изстъпления и бѣснувания. Като стана краль (1824) той продължи сжщата безразсждна отмъстителна политика, и прѣдизвика революцията отъ 1830 г., която за винаги изтри Бурбонската династия отъ лицето на Франция.

Като расправя за свещения съюзъ (1815 год.) и за „гнусното светотатство", което тритѣ съюзни държави Прусия, Русия и Австрия извършили спрямо нещастна Полша, авторътъ исказва и слѣдующето крайнѣ подозрително положение: „тѣ (тие три държави) още **прѣди двѣ столѣтия** *бѣхж се съюзили и споразумѣли помежду си за раздѣление на Полша"* (?!). Не знамъ отъ какви източници е могълъ да черпи авторътъ това съвършенно фалшиво положение. Прѣди двѣ столѣтия, значи въ 1615 год. Прусия бѣше едно дребно херцогство (Курфюрство Брандебургъ), което бѣше васалъ на Полша, та не можеше ни да сънува да прави равноправенъ политически съюзъ съ римския императоръ, а камо ли да се готви за завладяване на могжщата тогава Полша, която бѣше 30 пжти пó-голѣма отъ него! Сжщо въ 1615 г. Русия не играеше никаква политическа роля въ западно-европейскитѣ отношения; но онова врѣме-тя едва се бѣше избавила отъ 8-годишната анархия, която настанж въ страната слѣдъ измирането на Рюриковскака династия (1598) и слѣдъ смъртьта на царя Бориса Годунова (1606), и когато поляцитѣ и иезуититѣ бѣхж господари въ Москва. Руссия тогава не само че не можеше да мисли за заграбването на Полша, но бѣше извънмѣрно щастлива, че се избави да стане *сама* полска провинция.

На стр. 119 се казва, че „въ 1799 г. т. е. въ *седмата* година отъ революцията и пр.". Това не е вѣрно. Въ 1799 г. бѣше седмата годишнина отъ *републиката*, а не отъ революцията.

Когато говори за гърцитѣ, авторътъ не забравя да напомня, че гърцитѣ сж *голѣмъ народъ, нация;* но като е думата за словѣнетѣ въ Австрия, той намира, че въ Австрия имаше *„много малки народчета и плѣмена"*. Чудно, ний пъкъ намираме, че 8-милионния чески, 3-милионния полски 2-милионния хърватски „народчета", заслужаватъ повече

названието нации и народи, отъ колкото $1^1/_2$ милиона гърци, особенно ако се вземе още прѣдъ видъ, че тия - „народчета“ иматъ такъвъ културенъ напрѣдъкъ и економически сили, съ които гърцитѣ никога не ще могжтъ да съперничатъ. — Инакъ оцѣнката на вжтрѣшния животъ и отношения въ Австрия е направена отлично и съ пълно знание на дѣлото.

На стр. 15 срѣщаме слѣдующето рисковано изражение: — „Обаче Бурбонитѣ никога не се отчаяхж за своя *подвигъ* (?), а възлагахж надеждитѣ си на Бога и на правотата на самото дѣло, ядѣхж, „черения хлѣбъ на изгнанието и пр.“. — Полагаме, че е неумѣстно да се назовава „подвигъ“ дѣлото на едни хора, които ходѣхж отъ държава въ държава да канятъ чузди войски да навлѣзатъ и разсипятъ отечеството имъ. Знаемъ, че Бурбонскитѣ принцове емигранти прѣдлагахж на иностраннитѣ войски да разрушатъ и унищожжтъ съвсѣмъ градътъ Парижъ!

На стр. 129 отъ „Въведението“ четемъ чудовищата фраза че „*Бурбонската династия е дошла на испанския прѣстолъ въ* **700 г. сл. Христа**!!“ Това е сжщото да рече нѣкой, че Наполеонъ I и Карлъ Великий сж обѣдвали у императора Августа въ Римъ! Тая грѣшка е толкова невѣжественна, щото тя непрѣменно ще е дѣло на нашия прѣводачъ, а не на автора. Г. Макед. се е излъгалъ само съ 1000 години! За печатна грѣшка тукъ ни дума не може да става, тъй като прибавеннитѣ думи „*слѣдъ Христа*“ безусловно указватъ, че се е имал прѣдъ видъ единъ древенъ периодъ. А пъкъ Бурбонската династия въ Испания е нѣщо твърдѣ ново. Нея ж създаде Лудовикъ XIV, който въ началото на XVIII вѣкъ натрапи на Испанцитѣ за краль своя внукъ херцога Анжуйский.

Сега къмъ прѣводътъ. За прѣдаванието на български такова обширно съчинение, каквото е дѣлото на Каролиди, прѣводачътъ трѣбва да има сигурни познания по прѣдмета, да е версиранъ въ сичкитѣ имена на лицата и градищата, да знае историческата география, хронологията и сичкитѣ литературно-научни термини. А г. Македонски въ своя прѣводъ дебютира съ такива каламбурни наивности и неразбращина въ названията, имената и терминитѣ, щото еднакво е за удивление както неговата смѣлость да прѣдприема дѣло, което малко разбира, така и показаното чрѣзъ тая смѣлость неува-

жение къмъ българската читающа публика. Съчинението на Карполиди не е нѣкое специално изслѣдвание, или кропотливъ историчоски материалъ, прѣдназначенъ за нѣколцина кабинетни учени. Сѣко дѣте разбира, че това е книга написана за народа, за широката читающа публика. Въ такъвъ случай защо въ прѣводътъ множество модерни имена и названия се прѣдаватъ въ единъ варварско латински жаргонъ, въ една *прѣдпотопна латинщина*, която за днешния читатель е цѣла безмислица? Можете да си прѣдставите каква галиматия би излѣзла, ако нѣкой започне да дава на градищата, държавитѣ и мѣстноститѣ ония имена и названия, които сж тѣ имали прѣди 2000 г., въ врѣме на римскитѣ цезари! Ако г. Македонски, както става явно, самъ не разбира тия имена, той трѣбваше да се отнесе къмъ хора, които ще му ги разяснятъ и напишатъ правилно, и тогава можеше да се каже, че той се отнася добросъвѣстно къмъ труда си и разбира интереситѣ на нашата читающа публика и книжнина; тогава, вѣроятно и прѣводътъ му нѣмаше да съдържа както ще видимъ по-долу, такава огромна маса грѣшки и карикатурности въ прѣдаванието имената, названията, терминитѣ, а сжщо и въ стилътъ.

Въ прѣводътъ си г. Макед. на десетина пжти говори, че въ 1818 г. въ градъ **Акуисгранъ** станалъ конгресъ отъ европейскитѣ държави, въ който се рѣшавало какъ да се постжпи съ Франция слѣдъ поражението на Нополеона. Може ли да ни каже г. Макед. колко читатели ще се намѣрятъ въ България, вкупомъ съ него, които ще разберать, какъвъ е тоя градъ *Акуисгранъ*? А между тѣмъ, както казахме, тоя градъ е извѣстенъ и на дѣцата! Това е градътъ **Ахенъ** (по французский Aix la Chapelle) въ Германия, който сички знаеме, а г. Мак. го прѣдава съ римското му название прѣди 2000 години отъ латинск. Urbs Aquensis, Aquisgranum. За какви дяволи тая прѣдпотопна латинщина се внася въ живота и отношенията на XIX вѣкъ е съвършенно непостижимо!

Сжщата гламавщина и при имената на други инакъ общеизвѣстни днешни имена, градища и страни: „Олсатия", „Базчлиа", „Шалдъ", „дукъ Аврелский", „Августодуэнски", „Мелита", „Бремъ", „Амвиански". Какъ ще може тукъ читательтъ да разбере че „Олсатия" означава германската

държавица *Холштайнъ*, *Холштиния*; „Базилия“ — швейцарския градъ *Базелъ*; „Шалдъ“ —рѣката *Шелда* въ Германия; „Аврелский дукъ“ — *Орлеанский дукъ*; „Августодунский“ — *Отенский*; „Мелита“ — *Остр. Малта*; „Бремъ“ — *Бременъ*, герм. градъ; „Амвиански — *Амиенский*, франц. градъ.

И на друго мѣсто нашитѣ авторъ и прѣводачъ забравятъ, че Франция не е днеска римско-гръцка провинция, та ни расправятъ, че градътъ Нимъ се казвалъ Nemausus, гр. Блуа — Blesus, а Бордо — Burdigalla! . . .

Тая страсть у гърцитѣ упъ да елинизирватъ и исковеркватъ по своему всичко, което виждатъ на свѣта, е твърдѣ стара. За да не бждемъ обвинени въ пристрастие, ний ще апелираме къмъ авторитета на *Волтера*, който по слѣдующия остъръ начинъ се произнася за тоя порочень недостатъкъ у гърцитѣ въобще и у тѣхниѣ историографи въ особености: — „Нашитѣ гърци обичатъ да обличатъ цѣлата вселенна по гръцки. Ни единъ отъ градоветѣ, завладѣни отъ Александра Великий *не е познатъ пядъ своето сжщинско име*, гръцката фантазия фалшифицираше всичко по своему. И името на рѣката Индъ е тѣхна измислица; правото име бѣше Одху. И градищата въ Египетъ тѣ кръстихж сами и ее получихж нѣкакви си Хелиополисъ, Крокодилополисъ и др. Щомъ измислятъ едно громко име и да звучи по гръцки, тѣ сж доволни и кръщаватъ на лѣво и дѣсно. По тоя начинъ *тѣ лъжатъ цѣлия свѣтъ* и много врѣдятъ на историческитѣ, етнографическитѣ и народно битовитѣ изучвания въ разнитѣ страни“. [1])

Сума грѣшки и въ другитѣ имена въ прѣводътъ. Г. Македонски пише: Анпалтъ (вмѣсто Анхалтъ), Хораций Вернетъ (вм. Хор. Верне), Херголандъ (вм. Хелголандъ), графъ отъ Брунсвикъ. (вм. гр. отъ Браунгвайгъ), Манхаимъ (вм. Манхаймъ), Лаипцигъ (вм. Лайпцигъ), Щаинъ (вм. Щтайнъ), Хаилбронъ (вм. Хайлбронъ), Камбрея (вм. Камбре), Камбасера (вм. Камбасересъ), Ардембергъ (вм. Харденбергъ), Анспашъ (вм. Анспахъ), Хохенцолернъ (вмѣсто Хоенцолернъ), Есть (вм. Есте), Герри (вм. Гересъ—нѣмски писатель Görres), Оранжский (вм. Оранский), Вуолъ (вм. Буолъ), Вартещаинъ

---

[1]) Voltaire: Essai sur les moeurs et l'Esprit des nations.

(вм. Бартенщайнъ), Фридландия (вм. Фридландъ). Перигордъ (вмѣсто Перигоръ). Саксъ Веймаръ (вм. Саксенъ-Ваймаръ Вердунъ (вм. Верденъ), и пр. и пр.

Други пъкъ имена прѣводачътъ съвсѣмъ не се е погрижилъ да ги прѣдаде въ нашия езикъ, а просто ги е оставилъ по французски, като прѣдоставя на публиката да ги чете както иска. Ето редъ отъ такива имена: Boyer — Collard, Dupont de l' Eure. Clausel de Cousergue. Comte Baglica di Monreale, Londonderry, Vaulabelle. Enghien, Moreau; Pichegru, Cadoudal, Regnault. и пр.

За да се отсрами съ нѣщо за тая французщина, г. Македонски по-нататъкъ прѣдава на български едно важно французско име, но толкова прѣкалява съ това побългаряване, щото его пжти щѣше да бжде по-добрѣ и него да не бѣше закачалъ! На стр. 256 четемъ, че въ 1819 год. роялиститѣ въ Парижъ много негодували, за гдѣто за депутатъ се билъ избралъ и епископъ *Григорий*, който билъ отъ партията на Якобинцитѣ. Чудихме се кой ще е тоя „Григорий", и едва послѣ отъ нататъшния расказъ разбрахме, че се говори за абата **Грегуара**, който засѣдаваше въ революционния конвентъ и бѣше въ числото на депутатитѣ, гласуваши смъртната присжда върху Лудовика XVI. Ще кажемъ, че такова буквално побългаряване на историческитѣ имена е съвършенно недопустимо, тъй като утрѣ може да се яви нѣкой прѣводчикъ, който ще поиска да примѣни въведения отъ г. Макед. обичай и върху други имена, и тогава ще имаме, че на пр. името на франц. краль Карлъ X ще се обърне на български въ „*Драгни X*", защото Karl, Charles е равно на българското име Драганъ.

Не знаемъ по какво вратоломно истезавание българскитѣ граматически форми г. Макед. е могълъ да напише „**Ангулемний** дукъ", **Ангулемна** дукиня" (вмѣсто Ангулемский, Ангулемска, duc, duchesse d'Angoulême)! По тая крайнѣ оригинална конструкция той трѣбваше да напише и другитѣ имена: „дукъ Орлеа*нний*, графъ Артоа*нний*, графъ Пари*жний*, народъ францу*зний*, князъ Шварценберг*ний*, а сжщо и себе си г-нъ *Маккедонний*. Трѣбва, най-сетнѣ и въ правописанието да сжществува логика и послѣдователность!

Стилътъ на прѣвода е на много мѣста тежеловѣсенъ, неудобочитаемъ и неугладенъ. Дългитѣ и цвѣтисти периоди

и декламаторски тиради на оригиналътъ изискваха отъ прѣводача по-старателно обработвание и изглаждание. Примѣри отъ такъвъ небреженъ стилъ срѣщаме на всѣка страница, та се получава впечатлението, че прѣводътъ е току така нахвърлена, твърдѣ прибързана работа.

На стр. 119 четемъ: — „Това прѣдложение на Лафайета биде приeто отъ двѣтѣ камари и всѣко опитвание за растурвание се прогласи за *прѣстжпление отъ послѣдне прѣдателство*". (?)

— „Голѣмитѣ политически обрати отъ 1792—93, които бѣхж съборили династията и *въскачили краль и кралско семейство и всѣка аристокрация*" и пр. (Въ тая фраза думата „въскачили" обръща всичкото на безсмислица!) стр. 237.

Стр. 109—110 — „Вмѣсто да обърне сега (говори се за Наполеона) срѣщу Европа, която бѣ се заклѣва да го съсипе съвършенно, всичкото си внимание на Франция съ надежда на нея за всичко и чрезъ всичко да приготовлява, продължаваше да се движи слабо между двѣтѣ, изнурявайки се въ мѣрки и дѣла половинни" и пр. (Стилъ близъкъ до Вавилонския!)

Като говори за истъпленията и звѣрствата, вършени отъ връщащитѣ се въ Франция емигранти, книгата (стр. 247—8) продължава така: „Всички тия нѣща се считахж отъ дворцовитѣ госпожи, *както нѣкога подобни събития отъ съпровождающитѣ Екатерина отъ Медичитѣ*, като станали отъ Бога за наказание на ония, които се бѣхж отцѣпили отъ Бога и отъ Краля". Тая фраза е твърдѣ грубо стилизирана и съвършенно се губи намекътъ, който прави въ нея авторътъ на книгата. Каролиди иска тукъ да направи едно сравнение съ епохата на Вартоломеевската нощь (1572 година), когато на втория день слѣдъ клането кралицата-майка Катерина Медичи, като бѣше излѣзла съ своитѣ дворски дами на расходка изъ Парижкитѣ прѣдградия, взема участие въ руганието и неистовствуванието върху лешоветѣ на избѣсенитѣ и изсѣчени хугеноти.

Стр. 311: - „Отъ края на VI вѣкъ слѣдъ Христа и отъ когато още (отъ XI вѣкъ) малко по малко се създаде *политическото единство* на Италианския народъ, никога, нито въ врѣмето на французската хегемония, не се извърши *политическо обединение*". Иди и разбери каква е тука тая

разлика между *политическо единство* и *политическо обединение.*

Стр. 303: — Тогава студентътъ Карлъ Сандъ (Зандъ?) . . . благъ, благороденъ и отъ участницитѣ въ Вартбурския *университетъ*" (?!). Въ Вартбургъ нѣма никакъвъ университетъ, защото той не е ни градъ, ни даже село, а просто една усамотена срѣдневѣковна кула, построена на една гора, въ околностьта на градъ Айзенахъ. Тя е знаменита по това, че въ нея се е билъ крилъ Лютеръ отъ прѣслѣдванията на католицитѣ (1521—22). Въ тая кула нѣмскитѣ студенти на 18 Октомврий 1817 г. направихѫ знаменитото празднество въ честь 300-годишнината отъ реформацията и освобождението Германия отъ папското владичество. Студентътъ Зандъ е билъ участникъ въ това празднесво, та въ тоя смисълъ трѣба да се исправи и горнята фраза на стр. 303 въ книгата на Каролиди.

При описанието духовната реакция въ Западна Европа, г. Мак. употрѣбява терминътъ „романтисти", „романтични", намѣсто *романтици*, както е литературното изражение на тоя терминъ. Има и фрази, като: „*самитѣ австрийски нѣмски народи.*", „*каменьтъ на скандала*", „*императорскиѣ градове*" и пр. Освѣнъ това г. Мак. пише: „ефимерно", „теоритически", което никакъ неочаквахме отъ единъ бивши учитель, като него. — Армията, съ която Наполеонъ I е ходилъ въ Руссия спечелила си е въ историята особенно име; тя се вика: „*Великата* армия" (La grande armée), та за това г. Макед. неправилно я назовава: „*голѣмата войска*" (стр. 11).

Споредъ прѣводътъ на г. Мак. дукъ Енгиенский (duc d'Enghien) е убитъ тъкмо *три пѫти*, тъй като въ книгата на три мѣста даватъ се три различни дати за това убийство.

Неточно и съвършенно нелитературно е прѣведено изражението „l'aimable roué" съ „*обичний развратникъ*", (говори се за Метерниха). Думата „rouè" буквално прѣведена значи по български „*развратникъ*". Съ литературенъ езикъ прѣдадено на български това изражение трѣбваше да гласи: *любезния съблазнитель, оболститель*". Рецензента отъ „Български Прѣгледъ" г. М. П. прѣдлага думата **чапкънинъ** Чудни вкусове иска да внася г. М. П. въ нашата литературна рѣчь! Богъ да му прости!

Настоятелно съвѣтваме прѣводача да напусне двойната буххалтерия съ датитѣ. Какви сѫ тие $\frac{20}{2}$ Мая, $\frac{24}{6}$ Априлий, $\frac{26}{10}$ Марта и пр.? Хронологията и безъ това е трудна работа, а прѣводача отива да утомлява читателя съ двойни дати толкова повече, че нито въ русската, нито въ сръбската историческа литература не сѫществува подобенъ обичай. Ако такъвъ обичай сѫществува у гърцитѣ, той може тамъ и да си остане, ний нѣма да му завиждаме; повтаряме че тия двойни дати сѫ единъ безпорядъкъ въ книгата, а при това въ тѣхъ се спжва и самия прѣводачъ.

Не ни остава врѣме да разгледаме сега и „Въведението въ историята на XIX вѣкъ" отъ сѫщия авторъ и прѣводачъ. Това ще направимъ дб-пжти.

Невенъ.

(„Периодическо Списание" год. X книжка LII—LIII — 1896)

Длъженъ съмь да признаѭ, че реценентътъ въ „Български Прѣгледъ", г. Д-ръ М. Панчовъ, се е отнесълъ много добросъвѣстно къмъ своята задача: да укаже на нѣкои недостатьци, допуснжти отъ самия авторъ на тая история, както и на нѣкои слаби страни въ прѣвода, съ цѣль да се оправжтъ тѣ, до колкото е възможно, за да стане книгата по съвършенна. Таква трѣба да бжде аслж цѣльта на всѣкий добросъвѣстенъ и сериозенъ критикъ, а не простото неприлично нападание и нацапвание автора или прѣводача.

Рецензията на г. Панчова ни накара да провѣримъ много тщателно посоченитѣ недостатьци въ оригинала и ги намѣрихме вѣрни. Дѣйствително г. Каролиди на много мѣста въ историята си погрѣшно е прѣдалъ датитѣ и по юлиянския календаръ, защото той, вмѣсто да вади отъ западната дата 12 деня, прибавялъ ги. Тая погрѣшка въ прѣдаванието на датитѣ е допуснжта отъ автора, безъ съмнѣние, отъ невнимание, а азъ не ж съгледахъ въ началото, защото мжчно можехъ да допуснж нейното сѫществувание въ книгата, па и датитѣ сж толкова много въ книгата, щото тѣхното провѣряване и исправяние изисква много дълго врѣме, понеже

трѣба да се търсжтъ въ разни книги. Никой хронологъ, колкото вѣщъ и да бжде той, не може да помни датитѣ кога сж ставали всички исторически събития, безъ да прави справки по разни книги.

На една особна страница читателитѣ ще намѣрятъ исправени всичкитѣ погрѣшно или невѣрно прѣдадени отъ автора дати по двата календара, юлиянския и грегориянския. Въ слѣдующитѣ томове датитѣ ще бждятъ провѣрени и исправени прѣдварително. Благодарность г-ну Панчеву за подсѣщанието.

За редкото споменувание на годинитѣ забѣлѣжихж ми и други лица, и тоя недостатъкъ, който инакъ не е голѣмъ, азъ исправихъ, по възможность, както може да се увѣри всѣкий, който сравни прѣвода ми съ оригинала.

Относително прѣдаванието чуждитѣ имена не споредъ народното имъ произношение, авторътъ на историята г. Кdirections лиди не може да се упрекава и порицава, защото у гърцитѣ общеприето е да прѣдаватъ чуждитѣ имена по собственното си произношение, даже тѣ много пжти просто прѣвеждатъ и имена и названия. Ако такъвъ упрекъ би се направилъ на г. Каролиди отъ страна на нѣкой неговъ сънародникъ гъркъ, това би се счело за невѣжество и дори за нелѣпость отъ всички, безъ исключение, други гърцки списатели.

Други недостатъци въ оригинала г. Панчовъ не е намѣрилъ. Направената отъ него изобщо оцѣнка върху труда на г. Каролиди, Историята на XIX вѣкъ, заслужва да се прочете отъ всѣкий любитель на историческата наука.

Що се отнася обаче до прѣвода, г. Д-ръ Панчовъ не е вѣренъ въ всичко и въ рецензията му има невѣрности и прѣкалености.

Да се обяснимъ.

Английското собственно име Castlerearh азъ го прѣдавамъ на български съ *Кастелригъ* (Кастелриго е типографическа погрѣшка), въ прѣвода на г. Ст. Костовъ „Прѣгледъ на най новата История“ отъ Григоровича сжщото име е прѣдадено съ *Кастлере*, а г. Панчовъ казва, че трѣба да прѣдава съ *приблизителното* поне *Кастлери*. Не зная английския языкъ, та не знаж какъ точно произнасятъ чанатѣ това име, а нѣкои, които знажтъ тоя языкъ, ка-

вахж ми, че то се произнасяло по английски *Каслригъ*. А Г-нъ Д. П. Марковъ, адвокатъ въ София и народенъ прѣдставитель, който се е училъ по английски, произнесе го, по моя молба, *Кяслрѫфъ*, което ще да е и най-вѣрното. Въ много французски книги, съ които располагамъ, то е написано чисто по английски и французитѣ, нѣма съмнѣние, при четението го произнасятъ както е написано, т. е. *Кастлереагъ* съ затворено произнасяние на буквата *е*. Но най-послѣ самъ г. Панчовъ признава, че и *Кастлери* не е напълно, а само ***приблизително*** вѣрно по английското произношение. Азъ мислѭ, че това не е важна погрѣшка, върху която да се обърща внимание, защото у насъ още не е установено какъ трѣба да се пишѫтъ и произнасятъ чуждитѣ собствени имена.

Ейилау въ моя прѣводъ не се срѣща, а на стр. 192 има думата *Аинлау*, която е печатна погрѣшка, допуснѫта може би и отъ невнимание, вмѣсто *Ейлау* или *Айлау*. Сѫщо и думитѣ Фридландия, вмѣсто Фридландъ, Амвиански, вмѣсто Амиански и Вартещаинъ, вмѣсто Бартещаинъ, сѫ печатни погрѣшки, които сѫ изправени въ края на книгата. Азъ мислѭ, че на сѫщото основание би могълъ да се упрекне и г. Дръ Панчовъ за *Ейилау*, но человѣкъ трѣба да допуска възможностьта и на печатни погрѣшки, особенно въ една книга отъ 700 страници и печатана въ Българска печатница.

Дружество на графоветѣ (стр. 217) дѣйствително не е вѣрно прѣведено отъ мене, вѣроятно отъ невнимание; но и ***общество*** не е вѣренъ прѣводъ. Меттернихъ е билъ испроводенъ за прѣдставитель въ конгреса, който се държа въ 1797—1798 въ Ращадтъ, отъ *клуба* на графоветѣ въ Германия, така щото думата *дружество* трѣба да се замѣни съ думата *клубъ*.

L'aimable roué г. Панчовъ иска да бѫде прѣведено съ добрѣ извѣстната турска дума *чапкънинъ*, защото Меттернихъ е билъ, казва, аслѫ чапкънинъ първо качество. Азъ съмь ѭ прѣвелъ: *обичний развратникъ*. А г. Невенъ пъкъ казва: „Думата roué, буквално прѣведена, значи *развратникъ*. Съ литературенъ язикъ прѣдадено на български това изражение трѣбаше да гласи: *любезния съблазнитель, оболститель*“.

Заслужва да се поспремъ малко както върху думата roué, така и върху изражението aimable roué, защото тѣ иматъ цѣла история, която не се вижда да знаѭтъ и двамата рецензенти. Азъ не прѣтендирамъ, че съмь сполучилъ да прѣдамъ на български точно значението на aimable roué.

Roué, като страдателно причастие отъ глагола rouer, значи *наказанъ върху колело* (единъ видъ наказание), а като сѫществително име значи: развратникъ, блудникъ, расточитель, развипникъ, разглезенъ человѣкъ. Тая дума, като сѫществително име, пръвъ ѭ е употрѣбилъ, споредъ Saint Simon, въ XVII вѣкъ прочутий женкарь Регентъ на Франция, Филипъ Орлеанский, като нарекълъ своитѣ другари въ оргиитѣ roués. Слѣдъ това тая дума почнѫла често да се употрѣбява въ двореца на Регента и малко по-малко добила гражданственность. Съ нея сѫ се кичели придворнитѣ служители на Филипа, защото чрѣзъ развратничеството си бѣхѫ станѫли достойни да бѫдѫтъ наказани върху колело (d'être roués), както казва единъ французский списатель.

Както виждате, тая дума въ французския языкъ има историческо значение и въ двореца на Регента Филипа се е употрѣбявала не съ значението, което ние даваме на думата развратникъ, блудникъ (débauche по французски). Д-ръ Панчовъ щѣше да бѫде, може би, по-правъ, ако кажеше, че Меттерниха наричали въ високитѣ крѫгове чапкънинъ съ благородното значение на тая дума, като сѫществително име въ турския языкъ, защото той е заслужвалъ да му се прикачи и прилагателното *чапкънинъ*. На турски думата чапкънинъ не значи само развратникъ, блудникъ, но се употрѣбява още съ значения: разглезенъ, развипникъ, гаменъ, разгаленъ, хайта; който обича да се закача съ момчета и момичета и съ всѣкиго. У турцитѣ даже бащата и майката наричатъ по нѣкога мѫжкото си чадо: чапкънинъ, наший чапкънинъ, съ което означаватъ, че синъ имъ е много разгаленъ, разглезенъ, ходи и обикаля много по улицитѣ и се закача съ хорскитѣ дѣца и прочее.

Aimable roué е титла и то *почетна*. Слѣдъ като добила думата roué гражданственность въ двореца на Регента на Франция, Филипъ Орлеанский, послѣдний прибавилъ къмъ това сѫществително име и прилагателното aimable и малко по-малко aimable roué станѫло титла, която се давала на по-

първитѣ другари на Регента въ оргиитѣ му. „Le titre d'aimable roué appartint bientoôt au jargon du grand monde" (титлата aimable roué принадлежеше повече на голѣмцитѣ), казва сжщий французский списатель.

Сега кой както иска нека титулира Меттерниха, който е билъ и развратникъ, и женкарь, и рушветчия, и расточитель, и чапкънинъ, и интригантинъ, и въплотенъ демонъ на реакцията въ Австрия; съ една дума человѣкъ безнравственъ и безъ нравственни начала.

Г. Каролиди aimable roué е прѣвелъ на гърцки съ *аксиаганитосъ асотосъ*.

Не отричамъ, че въ прѣвода ми се срѣщатъ тукъ-тамъ, особенно въ първитѣ нѣколко коли, и нѣкои неясности, или по-добрѣ - негладкости, но тѣ не сж такива, които да измѣняватъ смисъла. Причината на тия негладкости е, че въ началото азъ се придържахъ повече до оригинала или искахъ да прѣвеждамъ почти буквално. Освѣнь това, Каролиди пише твърдѣ дълги периоди, които отекчаватъ четението. Тоя недостатъкъ азъ поправихъ, като направихъ по-свободенъ прѣводъ и скратихъ дългитѣ периоди. Въ това всѣкий може да се увѣри, като сравни прѣвода ми съ оригинала. Азъ се ласкаж, че съмь прѣдалъ вѣрно мислитѣ на автора.

Но г. Д-ръ Панчовъ не е правъ, когато казва, че въ прилагателнитѣ форми азъ не правж *строга* разлика при употрѣблението на пълни и усѣчени форми и че въ повечето случаи съмь пишелъ пълно окончание, особенно въ прилагателнитѣ форми на *кий*. Напротивъ азъ правж най-строга разлика въ употрѣблението на пълнитѣ и усѣченитѣ форми въ прилагателнитѣ имена. Азъ употрѣблявамъ пълното окончание *ий* именно когато прѣдметътъ е познатъ и извѣстенъ и то безъ членъ, защото считамъ, че *и* или *й* е първоначалний членъ въ Българския языкъ, което *й* впослѣдствие се е обърнжло въ *я* или *ия*, която форма употрѣбяватъ вече множина у насъ. Тая форма (*я* или *ия*) азъ употрѣбявамъ само въ косвеннитѣ падежи.

Г. Д-ръ Панчовъ, между другото, казва: „За прилагателнитѣ на *ский* или *кий* - усѣчената форма ще бжде само *ски*, *ки*, сир. безъ *й*".

Азъ не съмь съгласенъ съ това правило и не знамъ отъ коя грамматика го е зелъ г. Панчовъ или какви основания

има за него. Азъ признавамъ че въ прилагателнитѣ [illegible] има една пълна форма на скій, но не и на кій, и че тая форма (скій) има учено окончание. Отъ где е [illegible] тая пълна форма на кій и кая, по какво правило се образува отъ пълната форма скій учена [illegible] и отъ формата кий — кя? Защо да не се прави никаква разлика между прилагателно и нарѣчие, между Българскій и български?

Но Г. [illegible] не слѣдва строго своето правило. Той казва: „пълната форма трѣба да се употрѣблява само когато прѣдмета е опрѣдѣленъ, извѣстенъ“ (стр. VII, редове [illegible]—31), а пише: „английскиятъ, нашиятъ“ (стр. VI, ред. 3 и 4).

Нека видимъ сега какво съдържа и критиката на г. **Невенъ**, въ „Периодическо Списание“ съ мотото: „Умъ царува, умъ робува“.

Азъ ще се постаражк да отговорж почти на всичкитѣ точки на г. Невена.

Защо съмь се остановилъ на Каролиди, а не съмь се заловилъ съ прѣвеждание на нѣкое историческо съчинение отъ французски, нѣмски или руски, дѣто има (sic) обширенъ изборъ?

На тоя въпросъ г. Невенъ отговаря: „По всѣка вѣроятность, г. Македонски се е остановилъ на Каролиди по незнавание езикътъ и историческата литература на другитѣ европейски народи“.

Ето моитъ отговоръ на това:

Азъ искахъ да принесж на Българската книжнина едно историческо съчинение *специялно* по историята на нашия XIX вѣкъ. Ровихъ цѣлата историческа литература, но не намѣрихъ друго *специялно* такъво съчинение освѣнь: Ис[illegible]а XIX вѣкъ съ едно Въведение отъ нѣмския исто[illegible]рвинусъ въ 8 книги, написано на нѣмски и прѣве[illegible] Французски, — една история на новата епоха отъ [illegible]840 отъ Роттекъ, една История отъ Шлосера на XVIII [illegible]кове до паданието на империята, издадена въ 1836 г. въ [illegible]да, и История на сжщия XIX вѣкъ, тоже съ [illegible]чние, отъ Павла Каролиди, професоръ въ Атин-

скія университетъ. Намѣрихъ, при това, че съчинението на Гервинуса е докарано само до Юлската. Француска революция (1835 г.), слѣдователно непълно, недовършено, може би за това, че знаменитий неговъ авторъ умрѣ въ 1871, а съчинението на Каралиди е съвсѣмъ ново и расказва за събитията до 1893 година. Освѣнь това, Каролиди е житель на Балканския Полуостровъ и православенъ, прѣдава историческитѣ събития въ тѣсна свързка съ събитията на тоя полуостровъ, както справедливо забѣлѣзва и г. Д-ръ Панчовъ, и не е врагъ на Славянитѣ и на Славянството, каквито сѫ повечето отъ западнитѣ историци. Въ това може да се увѣри всѣкий, който прочете и изучи съчинението на г. Каролиди.

Не претендирамъ че съмь полиглотъ, но г. Невенъ трѣба да знае, че отъ французски съмь прѣвеждалъ, освѣнь разни статий, които съмь обнародвалъ въ разни списания и вѣстници, цѣли и доста обемисти исторически съчинения, като: „Гърцитѣ прѣзъ всичкитѣ епохи до Маратонъ въ 1871 г. отъ единъ старъ дипломатъ и „Славянский Свѣтъ“ отъ Луи Леже още въ 1871 и 1873, когато той, Невенъ, е посѣщавалъ още, може би, гърцкитѣ забавачници въ Цариградъ. Ако е любопитенъ, Невенъ може да направи справка въ Цариградския вѣстникъ „Македония“ и въ списанието „Читалище“. Ако бѣше живъ братътъ на Невена, вмѣсто азъ сега, той щѣше да го изобличи въ пристрастие и недобросъвѣстность.

А да ли разбирамъ русския язикъ и могѫ ли да прѣвождамъ отъ него, за това не е позволено да се произнася единъ Загребский въспитанникъ.

Питамъ, прочее, г. Невена: какви *специялни* съчинения по Историята на XIX вѣкъ знае той да сѫществуватъ на французски, нѣмски и русски, освѣнь споменѫтитѣ отъ мене, и го молѭ да ми ги посочи чрѣзъ „Периодическо Списание“.

„Па даже и прѣводътъ отъ Каролиди г. Македонски не трѣбаше да прави *самъ*“, провиква се г. Невенъ. „Защо“, пита пакъ той и самъ отговаря: „Затова, защото прѣводътъ му въ нѣкои отношения носи явни слѣди на работа повърхностна и неподготвена, като ни открива, че прѣводачъ е голѣмъ лаикъ въ историята, по която той не притежава сериозна ерудиция. Да прѣвождашъ едно капитално съчинение отъ коя и да било наука прѣдполага да имашъ и самъ

значителни познания по прѣдмета, за който трактува съчинението".

Не претендирамъ и не се хвалиж, че прѣводътъ ми е съвършенъ и съ благодарение бихъ изслушалъ и взелъ въ внимание всѣка критика, която би имала за цѣль да посочи на грѣшкитѣ въ прѣвода ми, да покаже кое не съмь разбралъ, прѣвелъ и прѣдалъ на български вѣрно, та при второ ново издание на книгата, ако тя се удостои съ такъво, да бѫде всичко неправено. Но това ли е направилъ г. Невенъ? Не. Той, безъ да е запознатъ съ цѣлия трудъ на г. Баролази, безъ да е сравнявалъ прѣвода ми съ оригинала, казва: „Прѣводътъ на Македонски въ нѣкои отношения носи явни слѣди на работа повърхностна и неподготвена". А какъ да се съобрази, сравни това съ другото, исказано, малко по-долѣ въ критиката, отъ сѫщия: „г. Македонски хубаво владѣе съ литературния езикъ и е далъ за това доказателства и въ прѣводътъ си?" Послѣднето види се е пропуснѫто по невнимание отъ г. Невена въ критиката му.

Не крижж сѫщо, че не съмь специялистъ по историята, не притежавамъ никакъвъ дипломъ за висше образование, но вмѣсто това билъ съмь учитель — съ гордость го казвамъ — и прѣподавалъ съмь цѣли дванадесеть години история и българския язикъ по всичкитѣ му периоди и отъ 16 години, отъ когато съмь напуснжлъ учителството, не съмь прѣстанжлъ да се занимавамъ съ тия любими ми прѣдмети. Мислж, че една 28 годишна практика е достатъчнѫ подготовка, за да се залови человѣкъ съ прѣвода на едно историческо съчинение. Независимо и отъ това, нашитѣ специялисти по всички почти клонове отъ науката не се занимаватъ съ прѣводи на чужди съчинения, а свои такива рѣдкю пишжтъ и издаватъ. Нѣма да прѣувеличж ако кажж, че отъ всички книги сжществующи на българ. язикъ нѣма нито 5% съчинени, съставени или прѣведени отъ специялисти, 95% сж работи на прости „лаици", като мене, обаче, при все това, тѣ се четжтъ и сж принесли и принасятъ полза.

Но ако за единъ прѣводачъ се изисква да притежава [illegible]овна „ерудиция" и да има значителни познания по прѣд[illegible] за който трактува съчинението, което той иска да прѣ[illegible]то пъкъ критикътъ не само сериозна ерудиция и об[illegible]и познания трѣба да притежава, но необходимо е той да

бжде и специялистъ по прѣдмета, който критикува, трѣба да е челъ и да знае много повече отъ автора на съчинението, което той критикува.

Такъвъ ли е наший критикъ, притежава ли той сериозна ерудиция и обширни познания по историята и българския языкъ, съ други думи специалистъ ли е г. Невенъ по историята и по българския языкъ, та се е заловилъ да критикува г. Каролиди и моя прѣводъ?

Г. Невенъ не е специялистъ нито по историята нито по българския языкъ, слѣдователно не притежава качествата на критикъ; той е слушалъ правнитѣ науки въ Хърватско, въ Загребския университетъ, билъ е сждия и прокурóръ въ разни сждилища въ България въ разстояние на около десеть години и се е упражнявалъ да пише въ редакцията на единъ политический вѣстникъ. Близо прѣди двѣ години г. Невенъ, вслѣдствие промѣнение режима у насъ, биде принуденъ да напусне сждническата кариера и оттогава, твърдѣ е възможно по неволя, се е прѣдалъ на литературни занятия и произведенията си, повечето разни рецензии, обнародва въ „Периодическо Списание". Въ това списание наший критикъ се явява подъ слѣдующитѣ имена: Д-ръ Цвѣтановъ, Невѣнъ, Лериновъ, Св., Невенъ, Бенковъ, Драгановъ, Лировъ, И Мил. и И. Миларовъ.

За да се произнесемъ върху познанията по историята на г. Невена, трѣба да видимъ какви недостатъци намира той у г. Каролиди.

Г. Невенъ намира, че „дѣлото на Каролиди изобщо съдържа и *хубави* достоинства"; но при все това той намира четири недостатъка у него, а именно: *а)* че той се впусналъ въ едно самохвалско прѣвъзнасяние на гърцисма; *б)* че съчинението на Каролиди можело да се причисли къмъ постаритѣ прагматически истории, които се отличавали съ художественно изложение, съ духовити рефлексии и реторическа дикция; обаче у него липсвали ония широки културно-философски и социялни анализи, ония възвишени научни кржгозори, които срѣщаме у съврѣменнитѣ първокласни историци, трудоветѣ на които съставихж новъ периодъ въ прогреса на историческата наука; *в)* че билъ прѣдалъ невѣрно нѣкои исторически събития, и *г)* че когато говорѣлъ за гърцитѣ, той не забравялъ да напомня, че гърцитѣ сж *голѣмъ народъ*,

нония; но като е думата за Словѣнетѣ въ Австрия, той намира, че въ Австрия имаше „*много малки народчета и племена*". Къмъ тия малки народчета и племена г. Каролиди, споредъ г. Невена, причислявалъ 8-милионния Чехски народъ, 3-милионния Полски и 2-милионния Хърватски. Освѣнъ това г. Невенъ намира, че съчинението на Каролиди е построено върху нѣмскитѣ по-стари, но достойни источници, каквито сж Гервинусъ, Шлосеръ и Ротекъ.

Да разгледаме и четиритѣ точки на обвинението.

За самохвалското прѣвъзнесение на гърцизма отъ г Каролиди г. Невенъ е голословенъ, защото не е прѣдставилъ никакво доказателство. Ако съ думитѣ „самохвалско прѣвъзнесение" трѣба да се разбира старата гърцка култура и политический животъ съ политическитѣ наредби въ древня Еллада и влиянието което е имала едноврѣменната гърцка цивилизация върху другитѣ народи, за което нѣща се говори въ Въведението на Историята, въ такъвъ случай г. Невенъ не е правъ. Че старата гърцка култура и цивилизация е имала влияние върху другитѣ народи, това не е шовинизъмъ, а историческа истина, която се признава отъ всичкитѣ и не може да се убори само съ голи думи, колкото красорѣчиво и да бждятъ исказани тѣ. Естественно, г. Каролиди, като гъркъ, хвали старитѣ еллини, но той не изопачава историческата истина. Нѣкои отъ западнитѣ историци, дори и Гервинусъ, тоя дълбокъ познаватъ на историята, хвалятъ много повече отъ Каролиди старата гърцка култура и цивилизация. Могжтъ ли и тѣ да се обвиняватъ въ гърцкий шовинизмъ?

Истина ли е, че съчинението на г. Каролиди може да се причисли къмъ по-старитѣ прагматически истории?

За да се отговори на тоя въпросъ, нужно е, прѣди всичко, да се знае какво се разбира подъ изражението: прагматическа история, защото г. Невенъ, при всичко че го е употрѣбилъ въ критиката си, не ми се вижда добрѣ да го разбира.

Прагматическа история. Думата происхожда отъ гърцкото „*прагма*", което значи дѣло, работа, събитие, произшествие, обстоятелство, фактъ. Прагматическата история, казватъ лексикографитѣ, е политическа история, която излага достовѣрни факти, съ приложението имъ къмъ настоящето и бждащето. „Histoires pragmatiques, c. a. d. ayant pour objet d'ini-

tier aux affaires publiques“ (прагматически истории, т. е. които иматъ за прѣдметъ посвѣтяванието (хората) въ обществениитѣ работи) казватъ Ch. et V. Mortet. А въ енциклопедический рѣчникъ на Брокхауса това изражение се опрѣдѣля така: „Eine besondere Bedeutund erhält das Wort (Pragmatich) in der Geschichtschreibung, wo man diejenige Darstellungsweise, welche die Begebenheiten nach ihrem ursachlichen Zusamenhang entwickelt, die pragmatische Darstellung (den historischen pragmatismus) nennt“ (Думата прагматическа добива особенно значение въ историографията, дѣто той способъ на изложение, който развива събитията по тѣхната причинна свързка, се нарича прагматическо изложение—исторический прагматизмъ) Прагматически историци сж Тукидидъ и Поливий. Прагматикътъ историкъ и той излага и описва събитията, само по малко се докоснува до социалнитѣ условия на държавитѣ и народитѣ. Художественното изложение, духовититѣ политически рефлексии и реторическата дикция правьтъ честь на всѣкий историкъ. Историческо съчинение, лишено отъ тия прѣимущества, не е увлекателно, не се чете съ услада. Историцитѣ съ такива прѣимущества всички сж отъ новитѣ врѣмена. Това като казвамъ, обаче, не разбирамъ, че въ едно историческо съчинение трѣба да се даде широкъ просторъ на реториката, на ораторскитѣ излияния, защото въ такъвъ случай историкътъ ще ни прѣдстави повече своя талантъ за разказвание (scribitur ad narrandum) нежели историческитѣ факти и събития.

Всѣкий, който прочете който и да е отдѣлъ, която и да е глава отъ съчинението на Каролиди по историята на XIX вѣкъ, не може да се не убѣди, че авторътъ съвършенно не е старъ прагматикъ, защото той не излага просто историческитѣ събития, а посвѣтява или по-добрѣ вкарва неусѣтно четеца въ тѣхъ, слѣдъ като достатъчно, по нѣкога даже твърдѣ на пространно, го запознава съ политическото състояние на Европа и на всѣка държава отдѣлно, съ социалнитѣ условия на всѣкий народъ и на всѣка държава, и само слѣдъ това споменува имената на знаменититѣ личности и достойнитѣ за споменувание събития.

Такъво историческо съчинение може ли да се нарече старо прагматическо?

Историята днесь се намира напълно въ научната фаза. Това г. Каролиди напълно е схванжлъ и знаелъ, затова неговото съчинение, далечь отъ да е раскавзателно, е чисто научно и почива само на научни основи. Той не излага никое събитие, никой исторический фактъ само отъ едната му страна, добрата, а и отъ другата, лошата, слѣдъ което прави общо заключение върху тѣхъ. Ето затова и азъ прѣдпочетохъ него да прѣведж.

Умѣстно е да се попита наший Невенъ, кои сж ония съврѣменни първокласни историци съ ония широки културнофилософски и социални анализи, съ ония възвишени научни кржговори, които историци сж съставили новъ периодъ въ прогреса на историческата наука. Това е интересно да се знае, защото ние виждаме г. Невена грабнжлъ само книгата на уважаемия професоръ по новата история въ Петербургския университетъ г. Карѣева и само съ нея гони г. Агура, съ нея иска да прѣслѣдва и унищожи и г. Каролиди. Но още по-интересното ще бжде да ни обади г. Невенъ отъ кога начева новий периодъ на историческата наука. Вѣдь, азъ не знамъ това, може би защото съмь „голѣмъ лаикъ“ въ историята и не притежавамъ сериозна „ерудиция“ по нея.

Но другадѣ го боли г. Невена. Той признава, че „дѣлото на Каролиди изобщо съдържа и хубави достоинства“; че „блѣскаво е изложенъ (въ съчинението му) очеркътъ за свещенния съюзъ, за състоянието на Франция въ врѣме на Бурбонската реставрация, за реакцията и либерализмътъ въ Германия“; че „авторътъ дълбоко и твърдѣ справедливо прави разлика между Германия и Австрия и тая негова характеристика има особенно важно значение за народитѣ отъ Балканския полуостровъ, които и до сега невѣжественно смѣсвахж тия двѣ страни подъ общата кличка Нѣмция, нѣмци;“ че „особенно цѣнна е характеристиката на мракобѣсната и антикултурна Австрийска политика и чудовишно — деспотическия режимъ на Метерниха, който бѣше въплотения демонъ на тогавашната реакция“; че „оцѣнката на вжтрѣшния животъ и отношения въ Австрия е направена *отлично и съ пълно знание на дѣлото*“. А почти само това той, Невенъ, е и разглѣждалъ при написванието на критиката си ...тѣ първи книжки или 21 коли отъ Историята).

XXXIII

Ако всичко казано е *блѣскаво* изложено въ съчинението на Каролиди, ако тоя историкъ *дълбоко* и *твърдѣ справедливо* прави разлика между Германия и Австрия, ако е *особенно цѣнна* неговата характеристика на мракобѣсната и антикултурна Австрийска политика, ако оцѣнката за Австрия е направена *отлично и съ пълно знание на дѣлото*, ако изобщо съчинението на г. Каролиди съдържа *хубави* достоинства, — то по що това съчинение „може да се причисли къмъ по-старитѣ прагматически истории?"

Това не е ли голѣмо противорѣчие?

Но ето защо е старъ прагматикъ и лошъ г. Каролиди и защо не го харесва наший Невенъ, при всичко че и той намира *хубави достоинства* у него.

Наший Невенъ нѣколко години наредъ проповѣдваше на българитѣ и имъ прѣдставляваше чрѣзъ единъ политический вѣстникъ („Свобода") Австрия за най-културната държава въ Европа и единственната доброжелателка на българския народъ и на България, а Руссия описваше съ най-черни краски и се мжчеше да ѭ прѣдстави като варварска държава и страна, лакомяща да погълне чуждото и да унищожи независимостьта и самостоятелностьта на създадената отъ нея България и на Българския народъ. Г. Каролиди въ своето историческо съчинение, възъ основа на исторически данни, въ главата: Австрийска политика и дипломация, си е позволилъ да каже: „Наречений *дуализмъ*, сирѣчь раздѣлението държавата на двѣ голѣми части, въ нищо сжщественно не измѣни вжтрѣшното устройство, а просто създаде сега двѣ Австрийски държави, въ които се възобнови системата на австрийския деспотизмъ чрѣзъ хегемонията на двѣ племена, на нѣмското и маджарското, въ всѣка часть, и угнѣтяванието отъ тѣхъ всичкитѣ други". (Стр. 209). А на стр. 219, въ главата за Меттерниха, между другото ето що се казва за тоя чапкънинъ, както го нарича г. Д-ръ Панчовъ: „Той дѣйствуваше и се движеше въ тоя (реакционерский) духъ не като великъ политический мжжъ, който вижда отпредъ и отзадъ, а като нѣкой ловъкъ придворенъ хитрецъ, служитель на азиятский деспотъ, като нѣкой евнухъ политический мжжъ отъ други вѣкове, който се бори да пази положението си чрѣзъ постоянната благосклонность на господаря си и който привлича тая благосклонность чрѣзъ политическо по-

ведение угодно на тиранина деспотъ“. На друго мѣсто (стр. 213) г. Каролиди, като си е позволилъ да каже, че въ наслѣдственнитѣ австрийски владѣния не е имало, както въ останжлата Европа, борба между либерали и консерватори, за конституционни начала и идеи, прибавилъ: „Въ това Австрия бѣше останжла по-назадъ, ако не по вънашнитѣ форми, то съвършенно по вжтрѣшнитѣ и по политически тенденции, дори отъ Руссия“.

Искате ли доказателства, че именно тукъ го боли Невена и за това той не харесва Каролиди? — Его ви ги:

На стр. 731 отъ „Пер. Сп.“ (кн. LII—LIII) г. Невенъ казва: „Обаче въ своето страстно (sic) порицание на австрийската политика, Каролиди до толкова се увлича, щото попадва (подпадва?) въ двѣ грѣшки, една формална, а другата историческа. На стр. 219 авторътъ забравя приличния и безпристрастния тонъ, който трѣба да владѣе въ единъ исторический трудъ и назовава Метерниха *„евнухъ“*! (Това е формалната погрѣшка! Малко по-горѣ самъ Невенъ наричаше Метерниха *въплотенъ демонъ!* Каква е тая погрѣшка, формална или историческа?), а на стр. 209 до толкова се сбърква, щото казва, че Австро Унгария и въ най-ново врѣме подъ дуализмътъ останала все такава азиятска, деспотическа държава, каквато била (каквато тя бѣше?) въ врѣме на Метерниха (Историческата погрѣшка!). Послѣднето твърдѣние е явна безмислица, глупостьта на което (на която?) мислимъ е излишно да доказваме“.

Азъ „лаикътъ“ по историята мислж, че г. Невенъ, който е живѣлъ въ Хърватско, напраеснъ трудъ би положилъ, ако би се завзелъ да доказва, че дуализмътъ измѣни сжщественно вжтрѣшното устройство на Австрия. За това би го порицалъ и покойний му братъ, ако бѣше живъ, който разбираше и знаеше по-добрѣ отъ него историята, особенно историята на Хабсбургската монархия.

Не дѣйте забрявя, г. Невене, когато ще опровергавате историческата истина, исказана отъ г. Каролиди, да имате прѣдъ видъ и историята на избиранието Луегера за кметъ въ Виена.

Да видимъ сега какви противорѣчия и невѣрности е намѣрилъ г. Невенъ у Каролиди.

Тѣ сж само двѣ.

XXXV

Противорѣчието се намирало на стр. 240 въ характеристиката на Артоаския графъ Карла (Карлъ X). Това противорѣчие се състояло въ туй, че г. Каролиди на едно мѣсто казалъ, че, Карлъ не се движелъ отъ чувство на страсть и отмъщение, напротивъ даже, подиръ единъ много труденъ и скитнический животъ, той станжлъ благочестивъ и умѣренъ, а политическитѣ му дѣйствия били диктувани повече отъ политическото благоразумие, *както самъ той мислѣлъ*"; когато пъкъ нѣколко реда по-долу казва: „Кйоскътъ на Карла въ Лувръ, който се наричаше павильонъ Марсанъ, бѣше станжлъ центръ и сборище на всичкитѣ реакционери". Първата характеристика г. Невенъ не приема и намира, че тя противорѣчи на втората, която била вѣрна за това, че нея и той, г. Невенъ, ж знаелъ.

Твърдѣ е възможно г. Невенъ да знае само втората характеристика на Карла, но това не ще рече, че първата е невѣрна и има противорѣчие между едната и другата. Азъ казахъ по прѣди, че г. Каролиди всѣкий въпросъ, всѣкий фактъ, всѣко историческо събитие разглежда отъ двѣтѣ му страни и послѣ прави заключение. Но нека видимъ да ли г. Каролиди е изопачилъ факта, като е казалъ, че Карлъ не се движелъ отъ чувство на страсть и отмъщение и билъ станжлъ по едно врѣме благочестивъ и умѣренъ, при които думи г. Невенъ турилъ по единъ въпросителенъ и възклицателенъ знакъ, за да каже че тѣ исторически не сж вѣрни.

Въ La „Grande Encyclopedie", томъ X, стр. 718—723 има обнародвана една твърдѣ дълга статия подъ заглавие: „Карлъ X Францувский краль", който е сжщий Comte d' Artois, отъ A. Debidour. Въ тая статия, между другото, казва се, че Артоаский графъ въ 1805 г. изгубилъ първата си жена, която умрѣла далечъ отъ него въ Клагенфуртъ, а слѣдъ малко изгубилъ и графинята де Полстронъ. Тутакси подиръ тия думи слѣдва: „Оттогава той живѣеше животъ доста сериозенъ и се прѣдаде все повече на едно строго благочестие" (набожность). По-на долу: „Тоя принцъ бѣше распространилъ прокламации, чрѣзъ които обѣщаваше пълно забравяние на минжлото". А на края статията свършва така: „Той остави въспоминание на человѣкъ обиченъ и добъръ, достоуважаемъ, поне прѣзъ втората половина на живота си, чрѣзъ частнитѣ си добродѣтели; но той е билъ

единъ отъ най непрѣдвидливитѣ политически духове и най-неразумнитѣ, за които споменува историята на Франция."

Кой прочее е правъ, г. Невенъ ли или г. Каролиди?

Ако г. Каролиди не споменѣше и за благочестивия животъ на Карла, а говорѣше само за развратния му, както иска г. Невенъ, той щѣше да бжде пристрастенъ и невѣренъ историкъ.

При това прѣпоржчвамъ на читателитѣ да прочетжтъ за Карла X и писаното на стр. 388, 389 и по-нататъкъ въ тая история.

Сега за невѣрния исторический фактъ.

Относително Полша г. Кадолиди казва: „тѣ (тритѣ държави, Австрия, Прусия и Руссия) още прѣди двѣ столѣтия бѣхж се съюзили и споразумѣли помежду си за раздѣление на Полша". Нашъ Невенъ се провиква: „това е съвършенно фалшиво положение. Прѣди двѣ столѣтия, значи въ 1615 година Прусия (не обръщайте внимание на стила и языка. М.) бѣше едно дребно херцогство (Курфюрство Бранденбургъ), което бѣше васалъ на Полша, та не можеше ни да сънува да прави равноправенъ политически съюзъ съ римския императоръ, а камо ли да се готви за завладяване на могжщата тогава Полша, която бѣше 30 пжти по-голѣма отъ него!"

Съ такъвъ апломбъ, съ такъва самоувѣренность може да говори не единъ лаикъ, а невѣжа по историята. Когато се говори въ 1896 **прѣди двѣ столѣтия**, не значи, г. Невене, 1796 година, а значи XVII вѣкъ, защото сега сме въ XIX вѣкъ. Кждѣ сте учили такъва хронология и кой ви е билъ учительтъ по нея?

Да видимъ каква е била вашата любима Полша въ XVII вѣкъ, кога е била Прусия „дребно херцогство, Курфюрство Брандебургъ и да ли почива на исторически основи твърдѣнието ви, че това Курфюрство Брандебургъ е било васално въ 1615 година (вашата дата) на Полша.

Историята казва слѣдующето. Полша е била най-силна и по голѣмината си втора подиръ Руссия въ врѣме на династията на Пиаститѣ (Piasts) и продължавала да бжде голѣма държава въ Европа до 1130 година, когато умрѣлъ Болеславъ III. Слѣдъ смъртьта на тоя краль, Полша била раздѣлена между четирмата му синове и вслѣдствие на това

прѣтърпѣла голѣми бѣдствия и се съвзела едва подиръ 150 години. Конрадъ, Мацовский дукъ, побѣденъ отъ Прусцитѣ или Бурусситѣ, повикалъ на помощь рицаритѣ отъ Тевтонския орденъ. Тия колугери побѣдили Прусцитѣ, основали въ Пруссия една нѣмска държава и станжли бичъ на Полша. Слѣдъ смъртьта на Сигизмундъ Августъ въ 1573, Полша е била въ най цвѣтущето си състояние, защото тогава за първъ пжть кральтъ станжлъ избираемъ; но това не трая дълго врѣме. Подиръ нѣколко години Полша захванж да отпада и ослабва. Ето какво намираме въ „Grand Dictionnaire Universel“ отъ Pierre Larousse, томъ XII, стр. 1316: „Щомъ се расчуло за смъртьта на Карла XII, Хенри побърза да се върне въ Франция. Стефанъ Батори (1575—1585) воювà прѣзъ повечето врѣме отъ царуванието си противъ царь Ивана Грозний (страшний). При неговото умирание, Полша бѣше най-голѣмата държава на Сѣверъ. **Врѣмето на отпадванието почнж заедно съ династията на Вазитѣ.** (L' ére de la décadence commença avec la dynstie des Wasa). Сигизмундъ III (1587—1632) първий владѣтель отъ тая фамилия, трѣбаше да води дълги войни противъ Швеция и Руссия. Въ негово врѣме Варшава станж столица (1596). Царуванието на сина му, Владиславъ IV (1632—1648), сжщо е било дълга верига отъ войни“. И по-долу: „Въ врѣмето на Ивана — Казимира, братъ и наслѣдникъ на Владислава (1648—1669), Полша бѣ нападнжта отъ Руссия, отъ Турция, отъ Швеция, отъ **Брандебургския Курфюрстъ** и отъ Трансилванския, въ сжщото врѣме, когата тя бѣше заията съ възстанието на Казацитѣ. Благодарение на меча на храбрия Ходкиевичъ тя не паднж подъ ударитѣ на толкова неприятели. Иванъ Казимиръ се отказва отъ прѣстола въ 1668, слѣдъ като въ една достопаметна рѣчь въ 1661 **прѣдсказа, че Полша ще бжде раздѣлена между Прусия, Австрия и Руссия.**“

Чухте ли, г. Невене?

Полша наченж да отпадва още въ XVI вѣкъ (1587 г.), а въ началото на втората половина отъ XVII вѣкъ нейний царь, въ една рѣчь, прѣдсказвалъ нейното раздѣление между тритѣ държави, въ числото на които влизаше още тогава и Прусия.

XXXVIII

Ако Прусия бѣше васална на Полша, то Иванъ-Казимиръ щѣше ли да ѭ нарича държава и да ѭ туря между двѣ други голѣми държави?

Не може ли, при това, да се прѣдположи, че Иванъ Казимиръ, за да произнесе въ 1661 рѣчь и да каже публично на своитѣ сьотечественници, че Полша ще бѫде раздѣлена между тритѣ държави, трѣба да е ималъ данни, да е знаелъ за нѣкое сѫществующе по-рано съглашение за това раздѣление между Прусия, Австрия и Руссия? Наистина подиръ абдикирането си той се покалугерилъ, но това не ще рече, че билъ и пророкъ. Азъ допускамъ това прѣдположение, а може да сѫществуватъ и нѣкои писменни доказателства отъ по-ранна дата за споразумѣнието на тритѣ сили прѣди 1661 година.

А вѣрно ли е твърдѣнието на г. Невена, че Курфюрството Брандебургъ е било васалъ на Полша даже въ 1615 година?

По горѣ видѣхме, че въ числото на държавитѣ, които въ врѣмето на Ивана-Казимира (1648—1669) нападнѫли на Полша било е и това Курфюрство. Това не е ли достатъчно да убѣди всѣкиго, че по това врѣме Брандебургъ не само не е билъ васаленъ на Полша, но и воювалъ противъ тая държава?

Но нека кажемъ още двѣ думи. На 13/25 Мартъ 1609 умрѣлъ дукътъ Жанъ Вилхелмъ, който билъ лудъ и не оставилъ чада. Слѣдъ неговата смърть се породилъ голѣмъ въпросъ за наслѣдването прѣстола на Курфюрството Брандебургъ и тогава тая държава щѣла наистина насмалко да подпадне подъ Полша, но полската шляхта не можи да се въсползува отъ благоприятния случай. Въ 1614 Бранденбургцитѣ сѫ имали за свои съюзници и Испанцитѣ и Холландцитѣ. Брандебургский и Найбургский домове въ сѫщата година чрѣзъ една конвенция, сключена въ Ксантенъ, приврѣменно си раздѣли ли държавата: Клевитѣ зели Брандебургъ и Юлиерцитѣ Найбургъ.

Още двѣ думи. Въ врѣмето на тридесетгодишната война (1618—1648) Брандебургъ пази неутралность въ полза на Австрия, **на Римския императоръ.**

Това е достатъчно за изобличение г. Невена въ невѣжество по историята.

Да разгледаме и последнята точка отъ обвиненията.

Г. Невенъ обвинява г. Каролиди въ това, че когато говорѣлъ за гърцитѣ, не забравялъ да напомня, че тѣ сж *голѣмъ народъ, нация*; „но когато е думата за славянитѣ въ Австрия, той намиралъ, че тамъ имаше *много малки народчета и племена*. „Чудно, провиква се г. Невенъ, ний пъкъ намираме, че 8-милионния чески, 3-милионния полски и 2-милионния хърватски „народчета“ иматъ такъвъ културенъ напрѣдъкъ и економически сили, съ които гърцитѣ никога не могжтъ да съперничатъ“. Но слѣдъ това той признава: „Оцѣнката на вжтрѣшния животъ и отношенията въ Австрия е направена отлично и съ пълно знание на дѣлото“.

Наший критикъ инсинуира. Каролиди накадѣ въ своето историческо съчинение не е нарекълъ *малки народчета и племена* Чехитѣ, Поляцитѣ и Хърватитѣ, нито е казалъ, че тѣ нѣматъ културенъ напрѣдъкъ и економически сили въ днешно врѣме; той казва само; „Въ Австрия **имаше** много нации, народи, народчета и племена.“ За да опровергнж тая инсинуация азъ посочвамъ на читателитѣ да прочетжтъ внимателно въ книгата на Каролиди статията: „Австрийска политика и дипломация“. Тукъ ще направя нѣкои малки извадки само изъ нея, за да се види какъ мисли и какво говори за славянитѣ въ Австрия г. Каролиди. На стр. 208 между другото е казано: „Която (Австрия) се е образувала отъ династическото съединение на много и разни земи, държави и нации“..... „А народитѣ, които съставляватъ тая държава, едва днесь се пробуждатъ и дохождатъ въ по-чисто и по силно национално съзнание и притезаватъ за себе си особенно национално политическо сжществувание“. На стр. 209: „По врѣмето на реставрацията и на свещения съюзъ, когато повечето нации, особенно народитѣ отъ славянската раса, нѣмахж дълбоко съзнание за своята национална личность.“ На стр. 211: „Династическитѣ държави, които иматъ само отрицателна причина за сжществувание, не сж способни за истинский исторический прогресъ, ако не се разложжтъ политически на частитѣ, отъ които сж се образували и които съставляватъ особенни нации, способни за отдѣлно национално развитие и частно политическо развитие, както това почнж да се прилага въ Австрий-

ската държава въ наше врѣме, прѣдназначено да докара, рано или късно, расчленението на тая държава».

При това прѣпоржчвамъ на читателитѣ да прочетжтъ и главитѣ за Руссия, за Сърбия и за Църна Гора въ книгата на г. Каролиди и тогава да се произнесжтъ, да ли авторътъ на Историята на XIX вѣкъ е такъвъ шовинистъ гъркъ, какъвто се мжчи да го прѣдстави нашъ Невенъ, и да ли той е злобенъ и пристрастенъ къмъ славянитѣ и славянството.

Сега, за да свършимъ съ обвиненията противъ г. Каролиди, ние питаме г. Невена, на какво основание той счита стари нѣмскитѣ историци: Гервинуса, Шлосера и Роттека? И тримата тия историци сж живѣли и умрѣли въ нашия вѣкъ и отъ цѣлия свѣтъ се считатъ, както и Цинкайзенъ, не само за първокласни историци, но за звѣзди въ нѣмската историческа литература. Роттекъ е умрѣлъ въ 1845, Шлосеръ 1860, Гервинусъ въ 1871 год. О великий Гервинусе! Българинътъ И. Миларовъ те нарича остарѣлъ историкъ!

Не оскърбявате ли, г. Невене, паметьта и неосквернявате ли праха на великия историкъ, като наричате дѣлото му остарѣло?

Но той ще ви прости.

Да минемъ сега къмъ погрѣшкитѣ въ прѣвода, стила и еднаквостьта въ правописанието

Казахъ и по-горѣ, че азъ нѣмамъ претенцията, че прѣводътъ ми е съвършенъ, той може да има и нѣкои недостатъци, може и да има нѣкои негладкости, възможно е да има пропуснжта и нѣкоя дума нѣкадѣ, било отъ невнимание, било отъ несъглеждание и бързание по нѣкога, всичко това е възможно и го допускамъ. Но отъ къмъ тая страна ли го разглежда г. Невенъ, на такива грѣшки ли указва той въ критиката си, за да могж да се въсползувамъ отъ тѣхъ?

Ще разгледамъ една по една всичкитѣ погрѣшки и които отъ тѣхъ сж вѣрни, ще ги приемж и признаж, но за невѣрнитѣ нѣма да пощадж и азъ г. Невена. Прѣдварително ще забѣлѣжж, че г. Невенъ не иска да знае даже за печатни

погрѣшки, та и тѣхъ приписва на мене, и за тѣхъ ме гади и порицава, като ги нарича карикатурности. Той даже е увѣренъ, че азъ не знамъ историческата география и не разбирамъ имената на градове и лица.

Да видимъ.

Знаете ли, любезни читатели, кой градъ въ България се нарича Срѣдецъ, кой Доростолъ, кой Филибе и кой Русе? А, знамъ, вие ще се изсмѣете и ще ми отговорите: Срѣдецъ ли, Доростолъ ли, Филибе и Филипополъ ли, Русе ли? Ние знаемъ, че тѣ сж София, Силистра, Пловдивъ и Рущукъ, но ти, господине, знаешъ ли, че Велбжждъ и Баня е Кюстендялъ, че Одесса е старото название на Варна, че Панагюрище се нарича и Оглуккьой и Копривщица Аврадаланъ? Такъва е и погрѣшката съ *Акуисгранъ*, градъ въ Германия. Ако г. Невенъ бѣше ме упрѣкнжлъ, защо поне въ скобки не съмь обяснилъ съ едно отъ другитѣ нови названия: Aachen нѣмското и Aix la-Chapelle французското тоя градъ, азъ щѣхъ да приемж съ благодарение забѣлѣжката му, при всичко че бихъ могълъ съ ржкописа въ ржка да му докажж, че първото (нѣмското) название е било турено въ скобки, но пропуснжто отъ словослагателя и несъгледано при корегирането. Но, г. Невене, знаете ли че **Ахенъ** и **Аахенъ** сж два различни града и че първий (спомѣнжтъ отъ васъ въ рецензията ви) не е Aix-la-Chapelle и не се намира въ Германия? Акуисгранъ по нѣмски се нарича **Аахенъ** (Aachen), а не **Ахенъ**, както го пишете вие. **Ахенъ** е европейското название на **Ачинъ** (Atchin), по холландски Atché, градъ и цѣла страна на сѣверъ отъ островъ Суматра. Наший Невенъ поискалъ и той да се покаже че знае латински и прѣдава **Аахенъ** съ Urbs Aquensis, Aquisgranum. Карикатурность. Urbs Aquensis е градътъ Баденъ — Баденъ въ Германия, а не Аахенъ, а Aquenses е названието дадено въ IV вѣкъ на второто прѣдградие на Novempopulanie, днесь Dax, градъ въ Франция (Aquæ Tarbelicæ, Civitas Aquensium и Acqs) и на втора Нарбонева (Narbonnaise) (Aix en Provence). Акуисгранъ е нареченъ по французски Aix-la-Chapelle по поправената съ много голѣми разноски *капела* (църква) отъ Карла великий, който и умрѣлъ въ тоя градъ на 16/28 Януария 814. Названието *Акуисгранъ* е отъ латинското Aquæ Granae-топли води, или отъ Grannus, галский богъ

на медицината, който покровителствувалъ лечебнитѣ (минералнитѣ) води. Съ названието Aquæ има много градове, дѣто е имало топли води. Ето колко градове съ това название изброява Larousse: Aquæ-Bigerronum (Bagnères-de-Bigorre); Aquæ-Borbonis (Bourbonne-les-Bains); Aquæ Calentes (Chandesaigues); Aquæ-Galidae (Vichu, Bagnoles); Aquæ-Grani (Aix-la-Chapelle, Aachen); Aquæ-Gratianae (Aix-les Bains); Aquae Mattiacae (Wiesbaden); Aquae Mortuae (Aigues. Mortes); Aquae Niseneae (Bourbon-Lanci); Aquae-Onesiorum (Baréges); Aquae-Plumbariae (Plombières); Aquae-Segeste (Fontainebláu); Aquae Sextiae (Aix-en Provence); Aquae-Spadanae (Spa); Aquae Sparsae (Aigueperse); Aquae Solis (Bath въ Англия); Aquae-Tarbelicae (Dax); Aquensis (Colonia Aurelia), Bade.

Другъ пжть г. Невенъ по-добрѣ ще стори да не борави съ латанския языкъ и съ латински названия, защото ще упжтва хората въ Силиврия, вмѣсто въ Силистра, и даже вмѣсто въ Германия — въ островъ Суматра, като ще пише **Ахенъ**, вмѣсто **Аахенъ** и Aquensis вмѣсто Aquae-Granae или Aquisgranum (Баденъ-Баденъ, вмѣсто Aix-la-Chapelle).

Такъва ли е вашата историческа география, г. Невене?

Олсатия, вмѣсто *Холщаинъ* (Въ книгата на много мѣста се срѣща и Холщаинъ). *Базилия*, вмѣсто *Базелъ*, *Вернетъ*, вмѣсто *Верне*, *Естъ*, вмѣсто *Есте*, *Вeродунъ*, вмѣсто *Верденъ*, *Перигордъ*, вмѣсто *Перигоръ*, *Ангулемний* и *Ангулемна*, вмѣсто *Ангулемский* и *Ангулемска*, *Герри*, вмѣсто *Герресъ*, *романтисти*, вмѣсто *романтици*, както и *голѣмата войска*, вмѣсто *великата армия* сж мои погрѣшки и за които на г. Невена позволявамъ да ме цапа колкото ще. Тия погрѣшки сж вмъкнжти несъзнателно по увличание отъ гърцкия текстъ. Мислж, обаче, всѣкий ще се съгласи, че почти е невъзможно человѣкъ да не се увлече отъ языка, отъ който прѣвожда, и по нѣкога неволно подражава дори и стила на автора, когото прѣвожда. Но и невнимането заслужва порицание. Това признавамъ.

Шалдъ (срѣщa се даже и Шалда въ книгата), вмѣсто *Шелда*, *Мелита*, вмѣсто *Малта*, *Амвианский*, вмѣсто *Амиенский*, *Аншалтъ*, вмѣсто *Анхалтъ*, *Херголандъ*, вмѣсто *Хелголандъ*, *Вуолъ*, вмѣсто *Буолъ*, *Вартещаинъ*, вмѣсто *Бартещаинъ* и *императорски градове*, вмѣсто *имперски*

градове сѫ печатни погрѣшки, каквито, за жалость, се срѣщатъ доста много въ книгата поради не уредностьта на печатницитѣ, въ които се отпечата първий томъ. Сѫщо сѫ печатни погрѣшки и *Камбрея*, вмѣсто *Камбре*,. *Камбасера*, вмѣсто *Камбасере* (което се срѣща въ книгата на много мѣста) или *Камбасересъ* и *Анспашъ*, вмѣсто *Анспахъ*

Аврелский дукъ е употрѣбено, и то съзнателно, само веднъжъ, вмѣсто *Орлеанский дукъ*, за да се знае, че *Орлеанъ* се е наричалъ и *Аврелия; Августодунский* ще слѣдвамъ да пишѫ и за напредъ, а не *Отенский*. Въ книгата е отбѣлѣжено, че Августодунъ се нарича и Отунъ (но не и Отенъ) и това стига. *Бремъ* не е погрѣшка, защото слогътъ *енъ* въ *Бременъ* е наставка, споредъ мене не нужна. Азъ пишѫ и въ книгата се срѣща и *Бремъ* и *Бременъ*. Въ *Манхаимъ*, *Лаипцигъ* и Хаилбронъ буквата *и* може да бѫде и съ кратка (й) и безъ кратка. Тѣ не сѫ български за да иматъ строго опредѣлени правила какъ да се пишѫтъ. *Щаинъ*, вмѣсто *Штаинъ* или *Штайнъ* може да се пише и освѣнъ г. Невенъ другъ не вѣрвамъ да каже, че това е погрѣшка. Нѣма да пишѫ за хатѫра на Невена *Хоенцолернъ*, а ще пишѫ Х*охенцолернъ*, както го пишѫтъ повечето български книжовници, както нѣма да пишѫ и *Оранский* вмѣсто *Оранжский*, защото кореньтъ е *Оранж* — O r a n g e — O-r a n-j e, а не *Оран* — O r a n; o r a n g е коремъ на *орангутанъ*.. Сѫщо нѣма да пишѫ *Саксенъ* — *Ваймаръ*, вмѣсто *Саксъ* — *Веймаръ* и *Брауншвайгъ*, вмѣсто *Бруншвикъ*. Така нека пише и произнася тия имена г. Невенъ.

Непростима грѣшка съмъ направилъ дѣто вмѣсто **аббатъ Грегуаръ** съмъ писалъ **епископъ Григорий**. Имате моята благодарность за това, г. Невене!

Г. Невенъ срѣщнѫлъ това име на стр. 256 и едва послѣ отъ по-нататашния расказъ се научилъ, че се говорѣло за *абата* Грегуара. Ако той бѣше внимавалъ, щѣше да срѣщне въ книгата още на 42 стр., редъ 25, *аббата* (но не абата) Григория.

Ами защо и авторътъ и прѣводачътъ на Историята на XIX вѣкъ сѫ обяснили, че градътъ Нимъ се е наричалъ Nemausus, градътъ Блуа — Blesus, а Бордо — Burdigala? - Ей за туй, за да го научѫтъ и знаѭтъ дѣцата!

[illegible] чудж· какъ е останжло на стр. 303 отъ
[illegible] „[illegible] студентътъ Карлъ Сандъ . . . благъ, бла-
[illegible] участницитѣ въ Вартбургския *университетъ*“,
[illegible] оригинала и въ моя ржкописъ стои: „отъ участни-
[illegible] Вартбургскитѣ праздненства;“ но по нѣкога и изобрѣ-
[illegible] на славослагателя бива твърдѣ голѣма.

На стр. 119 думата *революцията* е тоже типографи-
[illegible] погрѣшка, вмѣсто *републиката*.

Г. Невенъ никакъ, ама абсолютно никакъ не е очаквалъ
[illegible], като бившъ учитель, да пишж: „ефимерно“, „те-
[illegible]“. Той е очаквалъ, по всѣка вѣроятность, да пишж:
[illegible],“ „теоретически“. Ами защо вие, г. Невене, на
стр. 731, редъ 1, въ „Пер. Сп.“ пишете: „категорическа
[illegible]“ а малко по-долу, на сжщата стр., редъ 9: „рито-
[illegible] излияния?“ На ли „и въ правописанието трѣба,
[illegible], да сжществува логика и послѣдователность?“

Г. Невенъ, макаръ и да признава, че „Македонски ху-
[illegible] владѣе съ литературния езикъ и е далъ за това дока-
[illegible] и въ прѣводътъ си,“ но все пакъ намира много
[illegible] и въ това отношение въ прѣвода ми. Сѣкашъ че
[illegible] Невенъ е всезнающъ.

Но да видимъ.

Съ знанието на българския языкъ малцина могжтъ да
[illegible]. Причинитѣ за това сж много, а най главнитѣ
[illegible] установено общо правописание и достатъчни пра-
[illegible] съчетанието на рѣчьта. Но критикътъ непрѣмѣнно
[illegible] да владѣе языка и да се изравнява правилно, защото
[illegible] прави отекчителна критиката и ѝ отнема много
[illegible]. Г. Невенъ въ критиката си, въ бѣлѣжката
[illegible] дукъ и *Ангулемната дукиня*, макаръ и
[illegible] граммaтика и граммaтически правила, за логика
[illegible] въ правописанието, но той нито грам-
[illegible], нито има послѣдователность въ правописанието.
[illegible] страници отъ моя прѣводъ той е намѣрилъ петь
[illegible] печатната погрѣшка за Вартбургский университетъ)
[illegible] и десетина думи невѣрно или неправилно
написани, а въ неговата критика само отъ осьмь
повече граммaтически и правописни погрѣшки.
[illegible] и изброж тукъ нѣкои отъ тѣхъ.

На стр. 730, редъ 4, отъ „П. С.", г. Невенъ пише: „Това е очевидно истина, аксиома," вмѣсто *очевидна.* На сѫщата страница, редъ 8: „*хубави* достоинства". Това е логическа погрѣшка. Думата „достоинство" сама сѫдържа въ себе си *хубавото.* Може ли г. Невенъ да ни каже кои се наричатъ *лоши достоинства*, защото *хубавото* прѣдполага и *лошо*, а *достоинството* не може да бѫде *лошо*. На сѫщата стр., р. 22: „като ни открива, че *прѣводачъ* е голѣмъ лаикъ". Тукъ думата *прѣводачъ* непрѣмѣнно трѣбаше да бѫде съ членъ — прѣводачътъ, защото се говори за опрѣдѣленъ и извѣстенъ прѣводачъ. Пакъ на сѫщата страница, редове 23—24: „Да прѣвождашъ едно капитално съчинение отъ коя и да било наука". Прѣвожда се само отъ единъ язикъ на другъ, но не и отъ наука. Ако нашиятъ всезнающъ критикъ бѣше употрѣбилъ прѣдлога изъ или по, вмѣсто отъ, то пакъ можеше да излѣзе нѣщо, но така както е написана тая фраза не значи нищо и показва невѣжество. На сѫщата стр., р. 27: „ще *попадне* въ голѣми грѣшки и неджгавости". Въ грѣшкитѣ и неджгавоститѣ не се *попадва*, а се *подпадва*. Попаднжхъ въ грѣшка значи намѣрихъ се въ грѣшка, направена отъ другиго, а подпадвамъ въ грѣшки значи самъ правж тия грѣшки. Ето едно изрѣчение, въ което се срѣщатъ употрѣбени и двата тия глагола съ сѫщинското имъ значение: *попаднжхъ* въ кабинета на г. Мил., когато послѣдний пишеше рецензията си и *подпанж* въ грѣшката, че прие града Баденъ — Баденъ за Aix-la-Chapelle, и *Ачинъ* въ островъ Суматра за града *Аахенъ* въ Германия." На редове 35—36: „когато единъ лаикъ прѣведе едно съчинение по прѣдмета, за което той нѣма специялни познания." Тукъ относитетното мѣстоимение *което* се отнася къмъ сѫществителното прѣдметъ, а не къмъ *съчинение*, затова трѣбаше да бѫде който, а не *което*. Да имашъ специялни познания по извѣстно съчинение! Тако ми бога не разберйошъ! Редъ 39: „маса", вмѣсто „масса:" „Маса". съ едно с значи столъ за пишение, за ядение и пр., а „масса" съ двѣ сс значи сумма, множество, което е искалъ и да каже критикътъ. „Масса грѣшки," а не „маса грѣшки." Редъ 45: „Македонски доста хубаво владѣе съ литературния язикъ". За какъвъ дяволъ е тукъ прѣдлогътъ *съ?*

Само въ една страница цѣли осъмь грѣшки!

За **ре**торически и **ри**торически на стр. 731 забѣлѣжихъ по-горѣ.

Ще оставѭ всичкитѣ други грѣшки, ще се спрѭ само върху двѣ-три още и ще свършѭ. Най-послѣ разглѣждаме всичко 8 страници.

На стр. 732 въ „П. С.“ четемъ: „Прѣди двѣ столѣтия, **значи** въ 1815 год. Прусия бѣше едно дребно херцогство и пр.“ тая фраза не е написана на Българский язикъ. Ако не сѫществуваше въ нея думата **значи**, иди-доди, можеше да има смисъмъ, но г. Невенъ не можеше да не употрѣби тия думи, защото той полемизира, критикува. Г. Каролиди пише: „тѣ (тритѣ държави) още прѣди двѣ столѣтия бѣхѫ се съюзили и споразумѣли помежду си за раздѣление на Полша“. Г. Невенъ иска да убори това положение, та пише: Прѣди двѣ столѣтия, *значи* въ 1615 година“. Его какво е искалъ да каже Невенъ: „Прѣди двѣ столѣтия, значи въ 1615 год. **Въ това врѣме** (или *тогава*) Прусия бѣше едно дребно Херцогство (Курфюрство Брандебургъ), което бѣше васалъ на Полша, та не можеше ни да сънува да прави равноправенъ политический съюзъ съ римския императоръ.“ Както виждате, въ тоя периодъ липсуватъ цѣли двѣ думи и единъ прѣдлогъ: *Въ това врѣме*. На стр. 743 въ „П. С.“ срѣща се тоя периодъ: „За какви дяволи тая прѣдпотопна латинщина се внася въ живота и *отношенията* на XIX вѣкъ е съвършенно **непостижимо**!

Г. Невенъ искалъ да каже *непонятно*. Ами какви сѫ тия *отношения* на XIX вѣкъ? Латинщината може да се внася въ язика на извѣстнъ народъ, но не и въ *живота* и *отношенията* на който и да е вѣкъ.

А на стр. 735 има: „гласувавши смъртната присѫ **върху** Лудовика XVI. Сѣкашъ че г. Невенъ не е билъ сѫдия и не е юристъ, та употрѣбява *върху*, вмѣсто *противъ*.

А въ моя прѣводъ на Въведението, на стр. 129, не можело да се допусне че цифрата 700 е печатна грѣшка, вмѣсто 1700, вещото имало подиръ нея сл. Хр! Чувате ли?

Г. Невенъ на стр. 735 въ „П. С.“ пише че Karl, Charles е равно на българското име Драганъ, а въвъ основа на това, че съмъ писалъ Ангулемний, вмѣсто Ангулемский, трѣбало да пишѫ и *Македонний*, вмѣсто *Македонский*. А може ли ми

кава г. Невенъ какъ отъ *сапунъ* става *Сапуновъ* и отъ *сапунъ* — *мыло*, а отъ *мыло* — *Миларовъ*?

Ами на стр. 738 въ „П. С.“, редъ 20, какво значи фразата: „едно удобно орждие, едно срѣдство за постигание горнята **намѣтена** цѣль и идея, фраза писана отъ г. **Бенковъ**, който е сжщий **Невенъ**?

А колко души ще разберкатъ *ерудиция*, *кропотливъ*?

Голѣма смѣлость наистина при такива познанйя по историята и по българский языкъ да се залавя человѣкъ за критика!

Но и това у насъ минува.

СЪДЪРЖАНИЕ.

I. Отъ паданието на Наполеона до събитията отъ годината 1830.

Стр.

ПОПРАВКИ *)

Стр.	Редъ	Написано	Да се чете
7	23	лоялна	легитимна
9	5	най-легалната	най-легитимната
10	7	отнимахж	отнимаше
„	29	Фридландия	Фридландъ[1])
11	16	голѣмата му войска	великата му армия
14	20	щастието	сждбата
15	3	интиреси	интереси
„	19	на	на
„	35	своятъ подвигъ	своята борба
16	8	Наполеонъ	Наполеонь
„	37	императорътъ	императоръ [2])
19	22	Телейрана	Талейрана
20	18	параходи	параходи
„	26	франлуаската	французската
„	39	англичанинътъ	английский
„		Авердинъ	Абердинъ [3])
21	20	Кастелриго	Кяслржфъ [4])
22	5	игогласяваше	прогласяваше
„	38	издигне	издигне
25	12	императорътъ	императоръ [5])
26	11	англичский	английский
28	9	испълнение	испълнение
29	8	участь	сждба
30	15	щастието	сждбата
31	18	участьта	сждбата
33	2	неприемливи	неприемливи
34	12	Камбасера	Камбасересъ
„	16	Перигордъ	Перигоръ [6])
35	23	на брѣговетѣ	при брѣговетѣ
36	12	и	и
„	18	съюзнцитѣ	съюзницитѣ
37	6	приятелн	приятели
39	посл. редъ забѣл.	въ едно	при едно
40	31	Ардемберга	Харденбергъ [7])
41	21	най-опитний	най опитний
42	4	Политичаски	Политически

*) По причина неуредностьта на печатницата, въ която се отпечати една часть отъ първия томъ, пропуснжхж се доста много погрѣшки, отъ които повечето сж поправени тука.

1) На всѣкадѣ Фридландия да се чете Фридландъ. 2) На всѣкадѣ императорътъ Александръ да се чете императоръ Александръ. 3) На всѣкадѣ да се чете Абердинъ. 4) Кастелригъ, Кастелриго и Кастелрига на всѣкадѣ да се чете Кяслржфъ. 5) Императорътъ Францъ па всѣкадѣ да се чете императоръ Францъ. 6) Перигордъ на всѣкадѣ Перигоръ 7) Ардембергъ и Ардемберга на всѣкадѣ да се чете Харденбергъ и Харденберга.

Стр.	Редъ	Написано	Да се чете
»	8	иолитически	политически
„	13	поведииието	поведението
44	21	владѣнието	владичеството
„	31	опасасваще	опасаваше
45	32	на Наполеона	на императора Наполеона
»	38	на императора	на императора Наполеона
46	2	съ	за
„	21	си	му
47	7—8	прѣдвиждение	прѣдвиждание
„	вторий редъ забѣл.	Парижанитѣ	Наполеона
51	37	и съгласието	и съ съгласието
53	25	вѣра въ	довѣрие на
54	2	ражба	рожба
„	7	еполучихѫ	сполучихѫ
55	3	Семеле	Семале 1)
„	12	врѣмето	врѣме
»	15	врѣменце	врѣменно
»	32	звпазьѭтъ	запазьѭтъ
57	23	генералътъ	генералъ 2)
58	4	Ксаверия	Ксавиера
»	12	Летарингия	Лотарингия
59	14	войска	армия
„	23	не	на
„	27	войската	армията
»	28	»	»
60	6	прѣдаванието	прѣдаванието
63	11	бъхѫ	бѣхѫ
„	31	Фонтонебло	Фонтенебло
„	37—38	родниинтъ	роднинитѣ
65	15	Немезиса	Немезида
67	23	Есть	Естѐ
„	35	Иохсифа	Иосифа
68	18—19	правителството	правителство
„	33	въ тия	вънъ отъ тия
69	34	ии	ии
70	24	теоритическя	теоретически
71	7	Алаксандра	Александра
„	Заб. 2-й редъ	Навора	Навара
73	28	députes	députés
„	29	иовата	новата
74	2	акто	както
„	»	кчислото	числото
74	8	tribunaux prévotals	tribunal prévotal
„	39	лоялнитѣ	легитимистическитѣ
75	21	държава	държави
»	22	кралство	кралства
77	1	Мелита	Малта 3)
„	35	Шалдъ	Шелда 4)
79	подъ образа	Францъ	Францъ I
82	30	императорски	имперски
83	38	исполинсква	исполинска
88	7	въ	на

---

1) На всѣкадѣ Семале. 2) на всѣкадѣ генералъ, вмѣсто генералътъ, когато се намира прѣдъ собствено сѫществително име. 3) На всѣкадѣ Малта. 4) На всѣкадѣ Шелда.

Стр.	Редъ	Написано	Да се чете
88	9—21	Ангулемиий. Ангулемиа	Ангулемский [1]) Ангулемска 1)
»	заб. редъ 1	Вурбонския	Бурбонския
89	1	легитимисит	легитимиститѣ
»	6	да	да пише
90	21	легитимиситѣ	легитимиститѣ
94	15—16	прочнивостьта	промѣнчивостьта
„	19	обща	общо
96	13	нарекълъ	нарекле
„	28	массата	масата
99	40	Камбасере	Камбасересъ
101	40	непоклатимо	непоклатимо
102	23	дѣйствията	дѣятелностьта
»	25	удвоихѫ	удвои
103	17	императорски	имперски
104	6	птотивъ	противъ
108	8—11	планове	проекти
»	8	планъ	проектъ
111	5	сключваше	сключваше
114	6	Нипoлеона	Наполеона
117	13	ио	по
»	26	тилескопътъ	телескопътъ
»	39	ародължаваше	продължаваше
119	10	прѣлложенитѣ	прѣдложенитѣ
„	28	революцията	републиката
121	5	вреговори	прѣговори
122	32	на свѣта	на политическия свѣтъ
124	25	миннстръ	министръ
127	14	Кпоцистрия	Каподистрия
„	»	меморандумъ	мемоаръ
„	15	на който	на който мемоаръ
128	24	планове	проекти
„	36	достигнѫто	постигнѫто
129	1	Saarlonis	Saarlouis
133	8	въстановленнецо	въстановлението
»	28	Йонийскитѣ	Йоническитѣ [2])
134	11	Вистула	Висла [3])
136	30	Данцик	Данцигъ
144	21	Герпания	Германия
147	10	Базилия	Базелъ [4])
„	33	сигурность	безопасность
148	11	обединенеис	единство
150	7	прѣобразованата	прѣобразуваната
„	11	обединението	единството
„	15	обединена	съединена
154	11	учждавание	учреждение
155	8	постоновявахѫ	постановявахѫ
»	27	Хомбургъ	Хамбургъ
„	заб. р. 8	Олсатия	Холщинъ [5])
„	„ „ 15	Аншалтъ	Анхалтъ
157	20	Подобенъ на исхода	Подобно на рѣшението
»	38	нолитический	политический
158	15	ефимерно	ефемерно

1) На всѣкадѣ Ангулемский и Ангулемска. 2) На всѣкадѣ Йоническитѣ. 3) На всѣкадѣ Висла. 4) На всѣкадѣ Базелъ. 5) На всѣкадѣ Холщаинъ.

Стр.	Редъ	Написано	Да се чете
159	3	прѣставления	прѣдставления
"	8	190	109
"	34	послѣдователитѣ	послѣдователитѣ
160	18	и вдиганието	и за вдиганието
161	5	обединение	единство
»	40	конггеса	конгреса
166	34	сигурностьта	безопасностьта
168	28	протезание	притозание
169	4	гол -	голѣмо
170	9	вледателска	владѣтелска
172	10	иронпя	ирония
"	40	раьочарвания	разочарования
179	заб. р. 1	исторически	исторически
180	19—22	Амвианский	Амиенский [1])
181	14	обязянноститѣ	обязанноститѣ
184	2—4	Нѣманъ	Нѣмань
"	5	послѣдовавшия	послѣдовавший
"	8	удивлението	почитанието
185	23	можеще	можеше
»	34	Алексаврдъ	Александръ
189	3	безпристраснитѣ	безпристрастнитѣ
»	5	прв	при
"	31	Алетсандра	Александра
»	35	наравстванието	нарастванието
190	2	кргозоръ	кржгозоръ
"	33	нравствендия	нравственния
»	40	религиозио	релилгозно
191	5	си	му
»	32	вѣченъ миръ	вѣчно приятелство
"	39	нравстренаа	нравственна
192	4	Аиилау	Ейлау
"	6	Вартещаинъ	Бартещаинъ
»	15	Семо	Само
"	22	непоорѣдствсвно	непосрѣдственно
»	34	Крюдеперъ	Крюденеръ
»	39	фурмулирани	форумолирани
193	32	Аилбронъ	Хаилбронъ
195	22	Виллелмъ	Вилхелмъ
197	19	хапсанджия	тъмничаръ
200	21	бащина	бащинска
205	39	втъ	отъ
"	39—40	здраонтѣ	здравитѣ
207	11	законитѣ	законнитѣ
"	13—14	отъ самитѣ монар-хисти	отъ самитѣ мо-нарси
"	18	хѣратеризирахж	характеризирахж
"	34	владетѣлитѣ	владѣтелитѣ
208	37	обсдинение	единство
210	21	н	и
213	23	видия	видния
214	1	животъ	животъ
»	32	не	„не
"	38—39	университетитѣ“	университетитѣ
215	22	Верметъ	Верне
»	34	влашилото	плашилото
216	5	обединение	единство

1) На всѣкадѣ Амиенский.

V

Стр.	Редъ	Написано	Да се чете
217	2	дружеството	клуба
»	6	четиредесеть	четирдесеть
225	23	най готовий	най-усърдний
»	32	человѣсъ	человѣкъ
226	26	очудвание	почитание
227	29	плашилото на	плащилото отъ
228	33—34	по-виновнъ	по-виновенъ
229	5	влияни	влияние
»	28	либералитѣ	либералитѣ
230	15	чѣла	цѣла
231	8	м	и
235	19	но	по
236	9	Беневетский	Беневентский
237	13	династиятa	династията
238	13	направѣнитѣ	направенитѣ
»	13—14	духевенство	духовенство
»	30	мпожество	множество
239	1	на	на
»	11	империята	империята,
»	18	легиними ѧсти	легитимисти
»	39	отстатакъ	оттатакъ
240	5	я	и
249	2	18/17	1817.
»	38	Акуисгравъ	Акуисгранъ (Аахенъ, Aix-la Chapelle)
251	7	Министрьтѣ	Министритѣ
252	9	имаше	имаше
256	9	не	на
»	13	народитѣ скандалиозно«	народитѣ.« скандалиозно,
260	22	опастность	опасность
»	25	възвърщание	възвърщанието.
261	4	избиратгдний	избирателний
»	17	либерализмътъ	либерализмътъ
»	24	аргументнитѣ	аргументитѣ
»	31	иродочески	пророчески
262	21	не не	но не
266	5	збрани	избрани
2x5	6	които	която
»	25	знаеме	знаме
278	9	тендепции	тенденции
288	13	жеанието	желанието
296	7	ентуисиазмъ	ентусиазмъ
294	18	въ по пиринейскитѣ	въ пиринейскитѣ
298	21—2	рѣшевние	рѣшение
299	31	европейскитѣ	европейскитѣ
00	32	униворситети	университети
302	7—8	прѣдставенъ	прѣдставенъ
303	35	Вартбургския университетъ	Ватбургскитѣ праздненства
304	37	силний	голѣмий
305	1	за конституция	конституция
307	4	Вуолъ	Буолъ
»	10	спла	сила
309	4	дегнагозитѣ	демагозитѣ
310	8	државата	държавата
»	22—23	человѣнцитѣ	человѣцитѣ
»	40	дяйствуваше	дѣйствуваше

Стр.	Редъ	Написано	Да се чете
311	8	прицътъ	принцътъ
»	10	министерството	министерството
»	38	едно	една
312	5	полигически	политически
»	18	главви	глави
»	39	никаква	никакво
312	39—40	възка	връзка
318	4	обединението	единството
»	7	Веродувъ	Верденъ
»	18	обединение	единство
317	15	в еина	военна
310	40	распростани	распространи
320	33—34	абразуаахж	образувахж
322	36	расчулъ	расчуло
325	23	полптичсски	политически
328	5	пртивъ	противъ
331	5	императоръ Францъ	императоръ Францъ
»	9	Карияиъ	Каринянъ
»	20	падижтъ	паднжтъ
»	40	дисциплината	дисциплина
332	32	ве можелъ	не можелъ
»	36	ирие	прие
333	9	Новара	Навара
»	12	оставкста	оставката
»	39	прѣструралъ	прѣструвалъ
334	36	вдожхновенъ	вдъхновенъ
»	38	итапиянското	италиянското
»	40	знамени-	знаменити
335	33	нрочутата	прочутата
339	13	Нородътъ	Народътъ
»	18	управление	управление
341	35	най-мавло	най-малко
342	13	ипратя	испрати
344	22	конфиксузание	конфискувание
347	24	Католония	Каталония
»	37	иепотишени	непотушени
348	8	D'Onnel	O'Donnel
351	26	Пиренеитѣ	Пиринеитѣ
352	11	ко	на
353	6—7	Биллелъ	Виллелъ [1]
354	22	н	и
355	2	приизнесе	произнесе
359	20	навлизанието	навлизането
360	2	фрнццуското	французското
363	37	повдигнжтъ	повдигнжтъ
»	40	съставляваше	съставляваше
366	4	конституция	конституция
370	38	невависимостьта	независимостьта
371	14	Еврапейско	Европейско
373	28	Исланската	Испанската
376	13	Вашингтонското правителство	Управлението на Вашингтона
»	17	то	той
378	15	неголо	негово

1) Думата Биллелъ на всѣкадѣ, дѣто се срѣща, да се чете Виллелъ.

Стр.	Редъ	Написано	Да се чете
379	38	съ	на
380 [1]	22	Видѣхве	Видѣхме
381	23	покори	подчини
382	40	садмолѣтнето	седмолѣтнето
384	22	измисли	измисли
"	28	лпхвата	лихвата
"	37	гова	това
385	35	собственитѣ	собственитѣ
390	9	принаележащитѣ	принадлежащитѣ
"	27	държавта	държавата
391	4	недостатъкъ	недоимъкъ
"	12	приелъ	приелъ
"	29	конто	който
"	31	който	които
392	10	андидеnастическо	антидинастическо
395	9	отцеубиство	отцеубийство
366	15	находящето	находящето
399	8	събитието	обстоятелството
"	17	благотвроното	благотворното
"	21	останж	останжхж
"	30	народптѣ	народитѣ
"	31	българския	българския
400	6	и съборп	съборп и
"	16	прицици	принципи
401	16	либералнатата	либералната
"	25	задалнйцитѣ	задалпяйцитѣ
402	11	Молоние	Монлозие
"	20	благочесгивий	благочестивий
406	26	опиянието	опиянейието
409	9	фплосория	философия
410	4	имашс	имаше
"	8	осждааие	осждание
"	11	Шварбурския градъ Рудолщатъ	Шварцбургъ, Рудолщатъ
"	13	машду	между
411	9	Франфуртъ	Франкфуртъ
412	23	Фракфуртъ	Франкфуртъ
"	31—32	Комисия	комисия
"	39	Вуолъ	Буолъ
413	9	планъ	проектъ
414	16—17	Вюртемберский	Вюртембергский
"	24	принцина	принцина
"	26	Вилхема	Вилхелма
415	22	Франкорурткската	Франкфуртската
418	5	Шлайенахеръ	Шлайермахеръ
420	11	хармоническата комсъврзвание	хармоническото съразвание
422	3	Августъ	Аугсбургъ
423	8	напионална	национална
424	6	влапието	влиянието
425	36	дългорѣменнитѣ	дълговрѣменнитѣ
428	4	флософски	философски
429	39	перове	перове
430	19	тоято	които
"	35—36	прѣобразяване	прѣсъществление

1) Отъ тукъ до стр. 406 твърдѣ често се срѣща името Билелъ, което трѣба да се чете Вилхелъ.

Стр.	Редъ	Написано	Да се чете
433	9	една	едва
„	30	разврата	развратъ
434	14	своя	свой
„	37	самоотвеженость	самоотверженость
435	6	раскошния животъ отъ свѣтский велможа	свѣтския велможа, който живѣе раскошенъ животъ
435	34	църкоцна	църковна
436	35	на Вигитѣ	Вигитѣ
„	38	на	между
„	39—40	Английското правителство управлявахж	управлението на Англия се намѣше въ ржцѣтѣ на
438	5	образувохж	образувахж
„	13	свобада	свобода
„	17	свободлюбивя	свободолюбиви
443	28—28	Бе замъ	Бентамъ
444	10	Сия	Тия
„	20	национадния	националния
445	1	бѣхъ	бѣхж
„	33	друши	души
447	22	произиясаше	произнасяше
„	28	прануддно	принудено
„	28—29	свършанието	свършванието
„	33	правителотлото	правителството
448	1	ръстурванието	растурванието
„	4	мтлципа	малцина
454	6	прѣсола	прѣстола
457	19—20	вийдѣхме	видѣхме
459	33	владѣе	владѣеше
461	13	благороденъ.	благороденъ
467	8	войината	войната
483	29	Англя	Англия
486	въ заглавието	Александра III	Александра I
496	10	обърнжтп	обърнжти
515	3	Напалеонъ	Наполеонъ
516	5	неебузданата	необузданата
520	5	коалацията	коалицията
526	18	ввичкото	всичкото
527	заб. р. 1	Далмацяи	Далмация
529	14	миого	много
„	32	генаралъ	генералъ
532	4	ножеше	можеше
533	33	Напокеона	Наполеона
534	18	удовлетворедие	удовлетворение
536	15	оградъ	отрядъ
539	17—18	прѣвзиманисто	прѣвзиманието
„	19	Кяннипп	Кяннингъ
544	22	една варка, която се избавила и побървала	единъ брикъ, кой се избавилъ и побързалъ
„	36	улиматума	ултиматумъ
545	5—6	независимостста	независимостьта
546	35	Хеллистонгъ	Хеллеспонтъ
547	33	Евроа	Европа
558	15	85	85 години
560	33	Алексяндръ	Александръ
„	38	Брандембургъ	Брандебургъ
565	28	Брандембургский	Брандебургский

Стр.	Редъ	Написано	Да се чете
569	11	наимепование	наименование
581	10	Момдова	Молдова
597	36	Егойското	Егейското
609	8	Нипалеона	Наполеона
»	18	трижи	грижи
621	14	Алстриаския	Австрийския
625	29	помѣрилъ	намѣрилъ
636	20	очистеса	очистена
641	34	държавта	държавата
642	23	паучикъ	научилъ
656	37	авгономия	автономия
658	35	да се подчиньхтъ	да се подчиньхтъ
660	19	свовода	свобода
»	19	пашитѣ	вашитѣ
661	10	обрщахж	обърщахж
665	20	изъ	въ
»	30	взети	завзети
667	15	занималоше	занимаваше
II	40	Переодическо	Периодическо
V	21	подрозбира	подразбира
X	5	сс	се
XXVI	4	какѣ	какъ
XXVII	11	отѣ	отъ
XXXVII	12	Карла XII	Карла IX
XXXIX	14	накадѣ	никадѣ
XLIV	9	никакъ	никакъ
XLVI	7	1815	1615
XLVII	3	вѣ	въ

Обща забѣлѣжка върху датитѣ въ тая история.

Отъ провѣрката, която направихъ върху датитѣ, които авторътъ на тая история споменува, когато говори за събитията, оказа се слѣдующето. Изобщо г. Каролиди, когато пише напр. $^{10}/_{22}$, $^{14}/_{26}$, $^{16}/_{28}$, $^{18}/_{30}$ Априлия, разбира датитѣ 10, 14, 16 и 18 по юлиянския календаръ, а датитѣ 22, 26, 28 и 30 по грегориянския. А когато пише $^{19}/_{1}$, $^{20}/_{2}$, $^{21}/_{3}$, $^{22}/_{4}$ и т. н. т. до 30, напр. Юния, той разбира 1, 2, 3, 4 и пр. Юния по новия стилъ, а другитѣ дати 19, 20, 21, 22 трѣба да се разбиратъ, че сж днитѣ отъ мѣсецъ Май по юлиянския календаръ. Нѣкадѣ обаче той се е сбърквалъ и е отбѣлѣзвалъ датата най-напрѣдъ по грегориянския календаръ. Въ тоя случай Каролиди, вмѣсто да вади, прибавялъ съотвѣтствующето число дни и тогава се явява невѣрность, погрѣшка въ датата. Така на стр. 11 датитѣ $^{15}/_{27}$, $^{16}/_{28}$, $^{17}/_{29}$, $^{18}/_{30}$ Октомврия и на стр. 26 $^{10}/_{22}$ и $^{11}/_{23}$ Февруария, числата 15, 16, 17, 18 Октом. показватъ днитѣ по грегориянския календаръ отъ тоя мѣсецъ, а числата 27, 28, 29, 30 стрѫктъ вмѣсто 3, 4, 5, 6 Октомврия по юлиянския календаръ; 10 и 11 Февруария сж тоже днитѣ по грегориянския календаръ, а по юлиянския тѣ съвпадатъ съ 28 и 29 Януария.

Въ втория и другитѣ томове отъ тая история датитѣ ще бѫдѫтъ отбѣлѣжени само по юлиянския календаръ.

Централна печатница на П. Калѫчевъ и С-ie — София

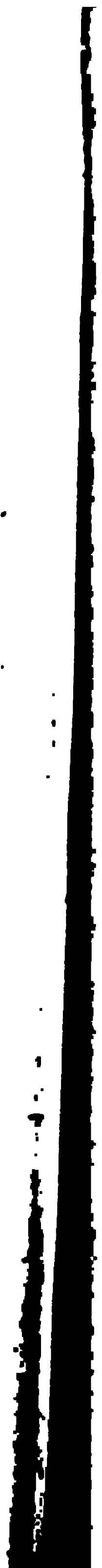

D 358 .K34 C.1
Vuvdenie v istoriiata na XIX v
Stanford University Libraries
3 6105 036 620 180